

**ULUSLARARASI
BÜTÜN YÖNLERİYLE ÇORUM SEMPOZYUMU
28 - 30 NİSAN 2016**

BİLDİRİLER KİTABI

Editör

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

Editör Yardımcıları

Öğr. Gör. Ömer Faruk KARAKAŞ
Öğr. Gör. Eyyüp Ensari ŞAHİN
Öğr. Gör. Tuğba GÜLEN

Düzenleyenler

Hitit Üniversitesi
Çorum İnsani Değerler Platformu

1. Cilt

Çorum, 2016

Bu bildiri kitabının her hakkı saklıdır. Bu yayının tümü veya hiçbir bölümü önceden izin alınmaksızın çoğaltılamaz, basılıp yayınlanamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Bu yayında yer alan yazılarda öne sürülen görüşler yazarların kişisel görüşleridir; yazılar ile ilgili her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

ISBN

978-605-5244-05-7

İsteme Adresi

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler MYO
Gazi Caddesi No : 99, P. K.:19169 Çorum
Telefon: 0364 2221555-56
sbmyo@hitit.edu.tr

İletişim

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
zekeriyaisik@hitit.edu.tr

Grafik & Tasarım

Bir Medya
Yeniyol Mh. Gazi Sk. No: 9/13 Çorum
Tel: (+90-364) 225 66 64
www.birmedya.net

Baskı & Cilt

Salmat Basım Yayım Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 26062
Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1, İskitler-Altındağ/Ankara
Telefon: (+90-312) 341 10 20
www.salmat.com.tr

Ekim, 2016

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
Hitit Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Muzaffer KÜLCÜ

Çorum Belediyesi Başkanı

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
Hitit Üniversitesi Rektörü

Seyfettin ZENGİN

Çorum İnsani Değerler Platformu Sözcüsü

Doç. Dr. Muammer CENGİL

Hitit Üniversitesi İskilip Meslek Yüksekokulu Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürü

YÜRÜTME KURULU

Yrd. Doç. Dr. Atiye NAZLI

Yrd. Doç. Dr. Faruk MARAŞLIĞOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Menekşe ŞAHİN

Öğr. Gör. Abdulkadir ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Alper Bora DEMİREL

Öğr. Gör. Cemal ÇEVİKLİ

Öğr. Gör. Eyyüp Ensari ŞAHİN

Öğr. Gör. Fatih ÖZÇALIK

Öğr. Gör. Halil İbrahim AŞGIN

Öğr. Gör. Harun KISACIK

Öğr. Gör. Kevser BURAN

Öğr. Gör. Mehmet Erol ÇALMAZ

Öğr. Gör. Murat KARTAL

Öğr. Gör. Ömer Faruk KARAKAŞ

Öğr. Gör. Tuğba GÜLEN

Öğr. Gör. Zeki AKIN

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Lütfi KAZANCI
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Arif ERSOY, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Bagdat BEYSENOV, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Dintanu ve Medeniyettanu Bölümü
Prof. Dr. Emre GÜLER, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN
- Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Kayrat ZATOV, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Dintanu ve Medeniyettanu Bölümü
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Menderes SUIÇMEZ, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mete DOLAPÇI Hitit Üniversitesi, Tıp Fakültesi
- Prof. Dr. Mustafa ARSLAN, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa AŞKAR, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa BIYIK, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nurcan BAYKAM Hitit Üniversitesi, Tıp Fakültesi
Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
- Prof. Dr. Serdar GÜLER, Hitit Üniversitesi, Tıp Fakültesi
Prof. Dr. Şaban HAKLI, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Yaşar KURT, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Adem KORUKCU, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç. Dr. Bekzhan MEYRBAYEV, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Dintanu ve Medeniyettanu Bölümü
Doç. Dr. Cavid QASIMOV, Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü
Doç. Dr. Edina SOLAK, Zenica Üniversitesi
Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Faruk YAMANER, Hitit Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Doç. Dr. Fatih DUMAN, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Fatma Muazzez ŞİMŞİR, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Habib AKDOĞAN, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Hakan REYHAN, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. İlknur TAŞ, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Kadir GÜRLER, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Muammer CENGİL, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Naki ÇOLAK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Pelin AVŞAR KARABAŞ, Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç. Dr. Sabiha KILIÇ, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Selçuk KENDİRLİ, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Selim TÜRÇAN, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

- Doç. Dr. Sultanmurat ABZHALOV, El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Dintanu ve Medeniyettanu Bölümü
Doç. Dr. Süleyman GEZER, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Tudora ARNAUT, Ukrayna Taras Şevçenko Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ÖZSARAÇ, Sakarya Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Abdulkerim EL-UBEYDİ, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Ali SALUR, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Atiye NAZLI, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Cihat SAVSAR, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Elif AYAN NİZAM, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Esra KESKİN, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞÇI, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet SEZİKLİ, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Hiclal DEMİR, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Hümeysra KARABIYIK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. İclal ARSLAN, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail YILDIRIM, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Yrd. Doç. Dr. İsmet ALTIKARDEŞ
Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mohamed Rızk Elshahhat Abdelhamit SHOEIR, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BAKAN, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Sıdika Öznur SAKINÇ, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Qays ABDULLAH MOHAMMED, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Şule YUSUFOVA, Araştırmacı/Kazakistan

SEKRETERYA

Öğr. Gör. Tuğba GÜLEN, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Tel:0364 222 15 55-56 Dâhili: 3685 - tugbagulen@hitit.edu.tr

Öğr. Gör. Harun KISACIK, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Tel:0364 222 15 55-56 Dâhili: 3643 - harunkisacik@hitit.edu.tr

Arş. Gör. Fatma AKIN, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Tel: 0364 227 7000 Dâhili: 1689 - fatmaakin@hitit.edu.tr

Arş. Gör. Mehmet Ali BOZKUŞ, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Tel: 0364 227 7000 Dâhili: 1712 - malibozkus@hitit.edu.tr

SPONSORLAR

MUSIAD
ÇORUM

Kurum ve Kuruluşlarına Uluslararası Bütün Yınnleriyle Çorum Sempozyumuna vermiş oldukları desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
Düzenleme Kurulu Başkanı

SUNUŞ

Değerli Okurlar,

Elinizdeki kitap, Üniversitemiz ev sahipliğinde Çorum Belediyesi, MÜSİAD Çorum Şubesi ve Çorum İnsani Değerler Platformu işbirliğinde 28-30 Nisan 2016 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu isimli etkinlikte sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinden bilim insanları, araştırmacılar ve ilgililerin katılımıyla gerçekleştirilen kapsamlı etkinliğimiz ile ilimiz hakkında birçok bilgi ve belgenin toplanmasına vesile olmaktan büyük bir gurur ve heyecan duyduğumu belirtmek istiyorum.

Bilindiği üzere Çorum sadece Anadolu’da değil, dünya Medeniyet Tarihi’nin oluşmasında da önemli bir yer tutmaktadır. Bugün de zengin kültürel mirası, tarihî önemi, coğrafi konumu, hinterlandının geniş olması, ticarî alt yapısı, ekonomik gelişimi ve geleceğe dönük vizyonuyla önemini korumaktadır.

“İnsanların en hayırlısı insanlığa faydalı olanıdır” düsturunu amaç edinen Üniversitemiz, Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu ile “Dün, Bugün, Yarın ve Değişim” temasıyla Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Dil, Edebiyat, Halk Bilimi, Dinî ve Tasavvufî Hayat, Eğitim, Ekoloji, Ekonomi, Sanayi, Ticaret, Etnografya, Jeoloji, Kentleşme, Mimarlık, Kütüphanecilik, Medya, Müzecilik, Önemli Şahsiyetler ve Eserleri, Psiko-Sosyal Yaşam ve İnsan, Sosyoloji, Etnoloji, Spor, Tarım, Hayvancılık, Tarih, Sanat Tarihi ve Turizm alanları başta olmak üzere Çorum ile ilgili her konuda bilimsel çalışmalarla ilimizin geçmişine, bugününe ve geleceğine yönelik daha geniş bir perspektiften bakmayı hedeflemiştir.

Bu çerçevede etkinliğimizde 5 ayrı salonda eş zamanlı olarak gerçekleştirilen 8 oturumda sunulan 158 sözlü, 3 poster olmak üzere toplam 161 bildiriye bu değerlerin bilgilerin bir araya getirilmesi büyük önem arz etmektedir. Eserde yer alan bildirilerin; Çorum’un tanıtılmasına, problemlerin ortaya konarak çözüm üretilmesine, ilimizde yeni açılımlar ve ufuklar katacak çalışmaların ortaya çıkmasına, ilimizin geçmişten günümüze geldiği noktaya dair önemli referanslar sağlayacağına inanıyorum.

Geniş açıdan bakıldığında, aslında düzenlenen etkinliğin sadece mikro anlamda değil; makro anlamda da insanlığa hizmet etmekte olduğunu görmemek mümkün değil. Üniversitelerin sadece eğitim veren kurumlar olmadığı aynı zamanda bulunduğu şehrin hatta bölgenin sosyo-kültürel kalkınmasına da katkı sağlaması gerektiği inancıyla hareket eden Üniversitemiz, ilk yerleşim yeri ve uygarlığa açılan ilk kapı olan Çorum ilimizin tanıtımına büyük katkı sağlarken araştırmacılara da değerli ve anlamlı bir hediye sunmaktadır.

İçerisindeki bilgilerin gelecek nesillere aktarılması adına kalıcı ve belge niteliği taşıdığına da inandığım bu kaynak eserin sizlere ulaşmasında bilgi, belge ve emekleriyle katkıda bulunan herkese en kalbi duygularla şükranlarımı sunarken binlerce yıllık geçmişe sahip bir kültür mozaiği olan ilimize kazandırılan bu eserin; daima daha iyiyi arayan ve gönüllü olarak emeklerini bir araya getirenlerin eseri olduğunu da vurgulamak istiyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle, bu etkinliğin düzenlenmesindeki değerli katkılardan dolayı başta Çorum Belediyesi, MÜSİAD Çorum Şubesi ve Çorum İnsani Değerler Platformu olmak üzere sempozyum düzenleme kuruluna, çalışma arkadaşlarıma, sponsorlarımıza, değerli hemşehrilerime ve bizlere maddi/manevi destek veren tüm gönüldeşlerimize teşekkür eder, kitabın bilim dünyasına katkıda bulunması temennisiyle en içten selam ve saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN

Hitit Üniversitesi Rektörü

SONUÇ BİLDİRİSİ

Değerli Katılımcılar;

Üniversitemiz ev sahipliğinde Çorum Belediyesi, MÜSİAD Çorum Şubesi ve Çorum İnsani Değerler Platformu ortaklığıyla 28-30 Nisan 2016 tarihinde “Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu” düzenlenmiştir. Sempozyumda sekiz oturumda, eş zamanlı olarak Suheyb-i Rûmî, Kereb-i Gazi, Hattuşa, Abdalata ve 7-8 Hasan Paşa isimleri verilen 5 ayrı salonda, 40 program gerçekleştirilmiş olup, 8 farklı ülkeden katılan 200’ün üzerindeki katılımcı tarafından 158 sözlü, 3 poster olmak üzere toplam 161 bildiri sunulmuştur. Sonuç bildirisi olarak ela alınan bu yazıda Sempozyumun kapanış ve değerlendirme oturumuna ait notlar verilecek olup bunun yanı sıra sempozyumun çıktıları aktarılacaktır.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN başkanlığında düzenlenen kapanış oturumunda, Prof. Dr. Tuncer BAYKARA, Prof. Dr. İsmet ÇETİN, Prof. Dr. Ahmet GÜMÜŞ, Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK yer almış olup görüşleri şu şekildedir;

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA, “1971’de Malazgirt’in 900. Yılı dolayısıyla o zaman mensubu olduğum Atatürk Üniversitesi gerçekten benim için dahi büyük önem taşıyan bir sempozyum yapmıştı, fakir orda bir bildiri sunmuştu. Dolayısıyla 46 senedir hem araştırmacı olarak daha sonra da öğretim üyesi olarak bu tür sempozyumların içindeyim. Benim ilgi alanım biraz daha geniş, epeyce de geniştir. Dolayısıyla yüzlerce yurtdışında ve yurt içinde sempozyumlara katıldım. Çorumda geçen seneki İskilip’i konu alan bir sempozyuma katılamamıştım, biraz onun için kendimi bu sempozyuma zorla davet ettirdim” şeklinde giriş konuşması yapan Hocamız şu maddeler ile değerlendirmelerini yapmıştır.

1-Sempozyumun bir Meslek Yüksek Okulu tarafından gerçekleştirilmiş olması, beklentilerimizi azaltmıştı, lakin beklentilerimizin çok çok üzerinde her iki yönüyle başarılı olmuştur.

2-Genellikle bu tip sempozyumlara dinleyici olarak katılım az olması beklenir. Bu sempozyumun tüm salonlarının dolu olması sempozyumun diğer bir başarısıdır.

3-En önemli başarı ise halk ile Akademik camianın aynı çatı altında birleştirilmesi olmuştur.

4-Sempozyum da eksik olarak bir şey yok. Hem akademik anlamda hem de misafirler, ağırlama anlamında her yönüyle tam olan bir sempozyum olmuştur.

“Üniversiteyi, üniversite yönetimini, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürü Sn. Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK hocamı, yönetimini ve koşuşturan gençleri tebrik ediyorum, hepsine teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun” diyerek değerlendirmelerini tamamlamıştır.

Kapanış oturumunda diğer değerlendirme ise, Prof. Dr. İsmet ÇETİN Hocamız tarafından yapılmıştır. Hocamız, “Efendim ben şöyle bir genel değerlendirme yapmak istiyorum. İstatistiki bir değerlendirme yapacağım. Bu değerlendirme daha çok sempozyumun istatistiksel yönü ile ilgilidir. Bu istatistiksel bilgilerini salonları tek tek gezerek not aldım. Sempozyuma toplamda sekiz ülkeden katılım gerçekleştirilmiş olup (Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Bosna Hersek, Japonya, Ukrayna) Bu durumun uluslararası bir sempozyuma yakışır nitelikte olduğunu söyleyebilirim”.

Prof. Dr. İsmet ÇETİN Hocamız sözlerine sempozyuma katılan ülkemizdeki üniversiteleri sayarak devam etmiştir. Bu üniversiteler, Cumhuriyet Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Bozok Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Niğde Üniversitesi, Amasya Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Osmangazi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Bilecek Şeyh Edebalı Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Bartın Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Sinop Üniversitesi ve son olarak Dicle Üniversitesi olmak üzere 38 üniversiteden akademisyenler katılarak bildiri sunmuşlardır. Bunlara ek olarak bazı kamu kurum ve kuruluşlarından araştırmacılar katılmış ve bildiri sunmuşlardır. Bu kurumlar Sağlık Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tarım Bakanlığında ilgili uzmanlar kendi alanlarıyla ilgili çalışmalarına

katılmışlardır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü, Çorum Belediyesi, Tarım ve Sosyal Araştırmalar Derneğinden, Dünya Genç Yazarlar Birliği, Folklor Araştırmaları Vakfı, Yapı Kredi Yayınlarından çok sayıda araştırmacı araştırmalarını sunmuşlardır.

Sempozyumda sunulan bildirileri de konularına göre genel bir tasnif yapan hocamız, Tarih, Arkeoloji, Coğrafya, Beşeri Coğrafya, Edebiyat, Tarih-Mimari, Mimarlık Tarihi, Nüfus Hareketliliği ve Ekonomi alanında çok farklı bilim dallarından bildirilerin sunulduğuna dikkat çekmektedir. Çorumun gelişmekte olan iller arasında olduğunu sözlerine ekleyen hocamız özellikle önümüzdeki dönemlerde Çorumun ekonomik yönünün ve gelişimine katkı yapacak konuların tartışıldığı sempozyumların düzenlenmesi konusunda “Çorumun başka yönlerinin de tartışılmaya ihtiyaç var. Çorum’un kendi içerisinde özellikle iktisadi yapılanma alanında, sanayileşme alanında, sermayenin Çorum da tutulması alanında, Toprak Sanayii alanında, onların burada (Bilimsel Toplantılar) işlenmesi, gerekirse çalışma gruplarının müşterek tebliğler hazırlaması marifetiyle buraya getirilmesi gerekir” diye uyarılarını da dile getirmiştir.

Kapanış oturumunda yer alan diğer hocamız Prof. Dr. Ahmet Gümüş’tür. Hocamızın değerlendirmesi ise “Öncelikle sempozyumun düzenlenmiş olduğu bu Yüksekokulu görünce ben Yüksekokulda uzun süre öğretim üyeliği yapmış birisi olarak ve şuanda da Yüksekokul Müdürü olarak gerçekten de ekstradan gurur duydum. Çünkü normalde Türkiye şartlarında Meslek Yüksekokullarının alt yapıları genel anlamda değerlendirildiği zaman gerçekten de burası standartların üstü gibi geliyor bana. Sempozyum bu yönüyle de değerlendirildiği zaman gerçekten de Hitit Üniversitesini Rektörümüz başta olmak üzere kutluyorum. Gerçekten de bir Çorumlu olarak mutlu olduğumu ve gurur duyduğumu tekrar söylüyorum” şeklinde olmuştur. Hocamızın bazı konularda uyarıları olmuş ve bu uyarılar özellikle “Tarım İl Müdürlüğü ve diğer Tarım ile ilgili STK’lar veya özel sektörden yetkililerin biraz daha fazla buralara katılması ve bu yönüyle de Çorum iline neler kazandırılabilir, ne gibi artılar ve katma değerler kazandırılabiliriz noktasında biraz daha fazla katılımın olmasını beklerdim” şeklinde olmuştur.

Kapanış oturumunda yer alan diğer hocamız Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK’tir. Hocamız öncelikle sempozyumun verimli olduğunu dile getirmiştir. Ve değerlendirmeleri şu şekilde sıralamıştır.

- 1-Genç araştırmacıların sunum yapması gerektiği noktasından hareketle burada bu imkânı bulduklarını ve sunumlarının kaliteli olduğunu,
- 2-Multi disiplin çalışmaların çokluğunun iyi bir gelişme olduğunu,
- 3-Genç araştırmacılar için bu tür bilimsel nitelikli toplantıların onları geleceğe hazırlama noktasında katkısının yadsınamaz olduğunu dile getiren hocamız emeği geçen herkese teşekkürlerini sunmuştur.

Son olarak kapanış oturumunu yöneten Prof Dr. Mehmet EVKURAN hocamızın değerlendirmesi ise şu şekildedir. “Öncelikle Sempozyuma katılan tüm katılımcılara teşekkür ederim. Kapanış oturumunda değerlendirme yapan tüm hocalarımızın söylediklerini kaydettik ve bu konuda gerekenleri eksikliklerimizi giderme noktasında elimizden geleninin fazlasıyla yapılacağından kimsenin kuşkusu olmasın. Bu tip bilimsel toplantılarda hiçbir kitaptan okunarak öğrenilemeyecek bilgilerin, tecrübelerin ve kazanımların olduğu kesindir. Ayrıca Sempozyum düzenleme kurulu adına, Çorum Belediyesi, MÜSİAD ve İnsani Değerler Platformuna sempozyuma verdikleri destekten dolayı, bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde gayretleri dolayısıyla Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürü Sn. Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK hocama ve şahsında tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım” şeklinde olmuştur.

Sempozyumun değerlendirilmesinin ardından sempozyumun çıktıları ise şu maddeler ile açıklanmaktadır. Çorum’un tarih, kültür, sanat, mimari, ekonomi ve sağlık alanında değerinin- ortaya çıkarılması için düzenlenen bu sempozyum da birçok bildiri sunulmuş ve tartışılmış olup,

- 1-Yetkili makamlara farkındalık oluşturması,
- 2-Çorum ilinin ve Hitit Üniversitesinin tanıtımına katkısı,
- 3-Üniversitenin bu sempozyum vasıtasıyla bir çok kamu kurum ve kuruluşu ile bağlarının güçlenmesi ve gelecekte işbirliği için olumlu adımların atılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Bu kapsamda başta tüm katılımcılara, Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen Çorum Belediyesi, MÜSİAD ve İnsani Değerler Platformuna, emeği geçen tüm akademik ve idari personele teşekkürlerimi sunarım.

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK
Sempozyum Düzenleme Kurulu Adına

1. CİLT

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	vii
SONUÇ BİLDİRİSİ	ix
ÇORUM MİLLETVEKİLİ FERİT BEY'İN HAYATI VE VEFATI ÜZERİNE AİLESİNE DEVLET TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR	1
Doç. Dr. Edina SOLAK , <i>Zenica Üniversitesi Felsefe Fakültesi</i>	
ÇORUM'DA ALEVİ İNANÇLARININ SOSYAL BARIŞA ETKİSİ.....	13
Doç. Dr. Durmuş TATLİOĞLU , <i>Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
ÇORUM ve ÇEVRESİNDE DEDE GARKIN MÜRŞİD OCAĞI ve TALİP TOPLULUKLARI	31
Hüseyin DEDEKARGINOĞLU , <i>Araştırmacı - Yazar</i>	
MODERNİTE KARŞISINDA ALEVİLİĞİN DÖNÜŞÜM SORUNLARI	47
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ , <i>Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
ŞEHİR SORUNLARINI NASIL ÇÖZEBİLİR?.....	61
-ÇORUM'DA ŞEHİR KİMLİĞİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME-	
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
HATIRATLAR ÖRGÜSÜNDE ÇORUM	67
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU'NUN RESİMLERİNDE SİLİNMEYEN BİR İZ: ÇORUM	77
Doç. Dr. Pelin AVŞAR KARABAŞ , <i>Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü</i>	
Günay YILDIZ , <i>Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Birleşik Sanatlar Anasanat Dalı</i>	
ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİNE ÇORUM İLİNDEN BİR ÖRNEK	95
Yrd. Doç. Dr. Esra KESKİN , <i>Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, KARM</i>	
OSMANCIK'TA BALTACI MEHEMMED PAŞA ÇEŞMELERİ.....	105
Arş. Gör. Arif Edip AKSOY , <i>Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	
HIDIRLIK VE ULUMEZARLIK OSMANLI DÖNEMİ ÇORUM MEZAR TAŞLARI	121
Ülkü ÜNLÜSOY , <i>Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D Yüksek Lisans Öğrencisi</i>	
İrfan YİĞİT , <i>Çorum Belediyesi Kent Arşivi Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D Doktora Öğrencisi</i>	
OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE ÇORUM SANCAĞI'NDA TEMEL EĞİTİM	135
Yrd. Doç. Dr. Hatip YILDIZ , <i>Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi</i>	
Arş. Gör. İsmail AYHAN , <i>Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi</i>	

ÇORUM'DA LİSELERDE FELSEFE ÖĞRETİMİNİN FELSEFE ÖĞRETMENLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	163
Yrd. Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı</i>	
OSMANLI DEVLETİ MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE 1898-1903 YILLARINDA ÇORUM VE ÇEVRESİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ.....	173
Serap SERT , <i>Araştırmacı</i>	
ÇORUM MERKEZ İLÇE KATI ATIK YÖNETİMİ	185
Öğr. Gör. Hamdi ÖBEKCAN , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu,</i> <i>Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i>	
Prof. Dr. Bahtiyar ÖZTÜRK , <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Çevre Mühendisliği Bölümü</i>	
Onur BALCAN , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i>	
Yrd. Doç. Dr. Faruk MARAŞLIOĞLU , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu,</i> <i>Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i>	
DERİNÇAY DERESİ SU KALİTE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	197
Onur BALCAN , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i>	
Yrd. Doç. Dr. Faruk MARAŞLIOĞLU , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma</i> <i>Teknolojileri Bölümü</i>	
Hamdi ÖBEKCAN , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i>	
XVI. YÜZYILDA ÇORUM'DA KONULAN BAZI TÜRKÇE ERKEK ADLARI ÜZERİNE.....	213
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU , <i>Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	
EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE TESPİT EDİLEN BARDAKLI BABA EFSANESİ ÜZERİNE	221
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN , <i>Necmettin Erbakan Üniversitesi</i>	
KEMAL TAHİR'İN ÇORUM ÜÇLEMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	235
Doç. Dr. Abdurrahman KOLCU , <i>Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi</i>	
İHTİYAR GENÇLİK'TE ÇORUM İZLERİ	245
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK , <i>Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi</i>	
ÇORUM İLİNİN TARIMSAL YAPISI VE TIBBİ-AROMATİK BİTKİLERİN ÜRETİM POTANSİYELİ.....	257
Prof. Dr. Ahmet GÜMÜŞÇÜ , <i>Selçuk Üniversitesi Çumra Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu</i>	
ÇORUM İLİ FLORASINDAKİ ENDEMİK VE NADİR BİTKİ TÜRLERİ	267
Doç. Dr., Hasan KORKMAZ , <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü</i>	
Doç. Dr., Yasemin ÖZDENER KÖMPE , <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü</i>	
ÇORUM'DA ARICILIK FAALİYETLERİ	279
Yrd. Doç. Dr. Ali SALUR , <i>Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü</i>	
Erkan Elfaz ERMİŞ , <i>Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü</i>	

GÖLÜNYAZI (EYMİR) GÖLÜ'NÜN BİYOÇEŞİTLİLİĞİ.....	289
Faruk MARAŞLIOĞLU , <i>Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü</i> Yrd. Doç. Dr. Ali SALUR , <i>Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü</i>	
ÇORUM AĞZI: DURUM ÇALIŞMASI.....	305
Yrd. Doç. Dr. Lütfiye ÖZAYDIN CENGİZHAN , <i>Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi</i>	
SAİT MADEN'İN ESERLERİNİN TÜRK GRAFİK SANATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	313
Yrd. Doç. Dr. Elif MAMUR YILMAZ , <i>Giresun Üniversitesi</i>	
TÜRK İSLAM SANAT ESERLERİNDE KİTABELER: ÇORUM ÖRNEĞİ.....	323
Öğr. Gör. M. İhsan HACİİSMAİLOĞLU , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i> İrfan YİĞİT , <i>Çorum Belediyesi Kent Arşivi</i>	
ÇORUMLU DERGİSİNDE EŞREF ERTEKİNİN YAPMIŞ OLDUĞU “CÖNKLERDEN DERLEMELER” ÜZERİNE BİR İNCELEME	341
Arş. Gör. Ahmet Özhan SUCU , <i>Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü</i>	
ÇORUM YÖRESİ TEKKE ŞİİRLERİNDE HALK İNANÇLARININ İZLERİ.....	359
Veli Cem ÖZDEMİR , <i>Halk Edebiyatı Uzmanı, Barbaros Hayrettin İHO, İzmir</i>	
XV. - XVI. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İLİM - KÜLTÜR HAYATINA DAMGA VURAN BİR ŞAHSİYET: ŞEYH MUHYİDDİN İSKİLİBİ VE ÖNEMİ	375
Prof. Dr. Seyfullah KARA , <i>Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karabük</i>	
18. YÜZYILDA ÇORUM'DA KONARGÖÇERLERİN PROBLEMLERİ ve DEVLETİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ	383
Yrd. Doç. Dr. Zafer KARADEMİR , <i>Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü</i>	
OSMANLI DÖNEMİ ANSİKLOPEDİK ESERLERİNDE ÇORUM ÇORUM IN OTTOMAN ENCYCLOPEDIC WORKS.....	403
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖĞRETEN , <i>Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi</i>	
ÇORUM'DA HALK İNANÇLARI ÜZERİNE PSİKOSOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA.....	411
Doç. Dr. Muammer CENGİL , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
TEFSİR'DE BİR HAŞİYE GELENEĞİ OLARAK EBÜSSUUD EFENDİ'NİN ZEMAHŞERİ'NİN FETİH SURESİ TEFSİRİNE HAŞİYESİ	427
Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU , <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇORUM'DA ZİYARETLER.....	441
Yrd. Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU , <i>Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi</i>	
ÇORUM'DA YAŞAMIŞ OLAN DİNİ GELENEKLER VE GÜNÜMÜZ ÇORUM'UNA ETKİLERİ	451
Arş. Gör. Nurullah Haydar YURDUSEVEN , <i>Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi</i>	

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ MÜBADİL TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE ÇORUM'A İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLERİN MEMLEKETLERİ VE İSKÂN EDİLDİKLERİ İDARİ BİRİMLER	461
<i>Necat ÇETİN, Uzman Tarih Öğretmeni Torbalı İzmir</i>	
İSKİLİP ULU CAMİİ.....	471
<i>Ali KILCI, Arkeolog-Sanat Tarihi Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü</i>	
ÇORUM BASINININ ÖZELLİKLERİ VE SORUNLARI.....	497
<i>Uzm. Dr. Canay UMUNÇ, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu</i>	
ÇORUM HASAN PAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU CİLDLERİ VE MÜCELLİDLERİ.....	511
<i>Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
ÇORUM BELEDİYESİNİN STRATEJİK PLANI İLE PERFORMANS PROGRAMLARINDA BİLGİ VE BELGE ODAKLI HİZMETLERİN YERİ (2010-2014)	537
<i>Özhan SAĞLIK, İstanbul Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı; İstanbul Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi</i>	
GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİ YOLUYLA HATTUŞAŞ'A ZAMANDA YOLCULUK	555
<i>Yrd. Doç. Dr. Handan BÜLBÜL, Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi</i>	
<i>Yrd. Doç. Dr. Serpil YAYMAN ATASEVEN, Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi</i>	
HİTİTLERDEN GÜNÜMÜZE YAĞMUR DUASI.....	573
<i>Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü</i>	
360 DERECE PANORAMİK SANAL TUR UYGULAMALARININ GRAFİK VE GÖRÜNTÜ SORUNLARI (ÇORUM ÖRNEĞİ)	587
<i>Öğ. Gör. Ekrem DERMAN, Hitit Üniversitesi İskilip Meslek YO</i>	
ÇORUM'DA HIDIRLIK'IN MANEVİ İKLİMİ.....	609
<i>Ethem ERKOÇ</i>	
MİLLİ MÜCADELE'DE ÇORUM VE ÇORUMLU ŞEHİTLER.....	621
<i>Öğr. Gör. Rahmi AKBAŞ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Söğüt Meslek Yüksekokulu</i>	
1824-1838 TARİHLİ ÇORUM ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE ÇORUM'DA ESNAF VE FİYATLAR.....	641
<i>Esra ŞAHİN, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi</i>	

ANLAŞILMAYAN ANLAM: İSKİLİPLİ ATIF HOCA.....	653
Sümeyye Gülşen SOYLU , <i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü</i>	
BENTLERİ MANİ DÖRTLÜKLERİNDEN OLUŞAN ÇORUM TÜRKÜLERİ	669
Doç. Dr. Hatice İÇEL , <i>Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	
GELENEKSELDEN POPÜLERE ÇORUM'DA DİNİ MÜZİK UYGULAMALARI.....	685
Yrd. Doç. Dr. Arif DEMİR , <i>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı</i>	
ÇORUMLU BESTEKÂRLAR VE GÜFTEKÂRLAR	701
Halit YILDIRIM , <i>Ziraat Mühendisi / Edebiyatçı Çorum Belediyesi Kent Konseyi Kültür Sanat Komisyonu Başkanı</i>	
ARŞİV BELGELERİNE GÖRE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇORUM İLİ MÜLKİ DÜZENLEMELERİ	723
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN , <i>Afyon Kocatepe Üniversitesi</i> Uzm. M. Abdullah KÜNDEYİ , <i>Afyon Kocatepe Üniversitesi</i>	
XIX. YÜZYILDA ÇORUM'UN İDARİ YAPISI	749
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE , <i>Karabük Üniversitesi</i>	
1915 OLAYLARINDAN ÖNCE ÇORUM'DA TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ	759
Doç. Dr. Ahmet OĞUZ , <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl.</i>	
TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XV. YÜZYILDA HÜSEYİNABAD (ALACA) NAHİYESİNİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI	771
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK , <i>Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü</i> H. İbrahim CELLATOĞULLARI , <i>Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi</i>	
OSMANLILAR ZAMANINDA ALACA (XV VE XVI. YÜZYIL)	789
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE , <i>Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>	
İSKİLİP CEVİZ ENVANTER ÇALIŞMASI.....	813
Zir. Yük. Müh. Mustafa Serdar ÇORUMLU , <i>İskilip İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü</i>	
XIX. YÜZYIL ÇORUM MEDRESELERİ VE ÇORUMLU MÜDERRİSLER	821
Yrd. Doç. Dr. Selma TURHAN SARIKÖSE , <i>Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü</i>	
RESMİ BELGELERE GÖRE ÇORUM ŞEHİTLERİ ÜZERİNE İSTATİSTİKİ BİR İNCELEME (ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ ÖRNEĞİNDE)	835
A. Levent ERTEKİN , <i>Eğitimci-Yerel Tarih Araştırmacı-İzmir</i>	
ÇORUM EVLENDİRME SİCİL DEFTERLERİ (1926-1930)	847
İrfan YİĞİT , <i>Çorum Belediyesi Kent Arşivi Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,</i> <i>İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D Doktora Öğrencisi</i>	

ÇORUM MİLLETVEKİLİ FERİT BEY'İN HAYATI VE VEFATI ÜZERİNE AİLESİNE DEVLET TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR

Edina SOLAK¹

¹ Doç.Dr., Zenica Üniversitesi, Felsefe Fakültesi

ÖZET

1878 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Hüseyin Ferit Bey Büyük Millet Meclisi'nin ilk ve ikinci döneminde Çorum Milletvekilliği yapmıştır. Hukuk Mektebi mezunudur. İstanbul Bidâyet Mahkemesi Kâtipliği, Maliye Bakanlığı Kâtipliği, Darüşşafaka Tarih ve Özel Kitabet, Vefa İdadisi Tarih Öğretmenliği, Mümeyyiz Yardımcısı ve Mümeyyizliği, Personel Hesapları Kalemligi I. Mümeyyizliği ve Müdür Yardımcılığı, Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü Muhasebe Müdürlüğü, Diyarbakır ve Kastamonu Defterdarlığı, Kastamonu Vali Vekilliği, TBMM I. ve II. Dönem Çorum Milletvekilliği, Büyük Millet Meclisi 1. Sube Başkanlığı, I. Dönem Muvâzene-i Maliye (Bütçe) Encümeni Reislği, II. Dönem Kavânîn-i Maliye (Mali Kanunlar) Encümeni Başkanlığı yapmıştır. 9 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın başkent olması için verilen kanun teklifinde imzası bulunmaktadır. 1925 yılında vefat etmiş olup Karaca Ahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Hatice Hanım ile evliliğinden 2 erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.

Tebliğimizde Ferit Bey'in hayat Hikayesi'nin yansira, BM'deki faaliyetleri ve özellikle vefatından sonra çocuklarının masraflarının devlet tarafından karşılanması, Çorum Ferit Bey'in karısı ve çocuklarına Maliye Vekaleti Bütçesi'nin diğer masraflar tertibinden 1000 lira yardım yapılması, vefatından sonra Ferit Bey'in ailesine Hıdemat-ı Vataniye Tertibinden maaş bağlanmasına dair, Diyarbakır mebusu Zeki bey tarafından verilen kanun teklifi gibi konularda bilgi verilecektir.

Anahtar kelime: Çorum, milletvekil, Ferit Bey, hayatı, faaliyetler, yardımlar

THE LIFE OF FERİT BEY THE DEPUTY OF ÇORUM PROVINCE AND THE GOVERNMENT SUPPORTS TO HIS FAMILY AFTER HIS DEATH

ABSTRACT

Hüseyin Ferit Bey born in 1878 in Istanbul served as a deputy of Çorum at the first and the second terms of Turkish Grand National Assembly. He graduated from the School of Law. He served as a clerk of Istanbul Court of First Instance, Ministry of Finance, Special and History Clerkship of Ottoman Secondary School for Orphans, as a history teacher at Vefa High School, as an assistant examiner and examiner, as the first examiner and assistant manager at Personal Accounts Secretary, as the manager of security general directorate, the manager of treasurers department, as the head of the financia ldepartments of Diyarbakır and Kastamonu, as the lieutenant governor of Kastamonu, as the deputy of Çorum at the first and second terms of Turkish Grand National Assembly, as the branche hairperson of Turkish Grand National Assembly, as the head of Budget Committee, as the head of the act of financing of second term. He signed the legislative proposal about making

Ankara the capitalcity on 9 October 1923. He passed away in 1925 and was buried in the cemetery of Karacaahmet. He had two sons by his marriage with Hatice Hanım.

Besides the life of Ferit Bey, his activities at United Nations, especially the government supports to meet the expenses of his children after his death, the assistance by giving 1000 lira from the other costs of Finance Ministry of Budget to his wife and children, the case of putting his family a salary from the foundation supplying national assistance for soldier families and the legislative proposal given by the deputy of Diyarbakır Province Zeki Bey will be introduced on our notification.

Key words: Çorum, deputy, Ferit Bey, his life, activities, supports

GİRİŞ

Tebliğimiz üç başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Ferit bey'in kısa bir hayat hikâyesini takdim edeceğim. İkinci bölümde Büyük Millet Meclisindeki faaliyetlerinden bahsedeceğim. Tebliğimizin en orijinal kısmı olan üçüncü bölümde Ferit beyin vefatından sonra çocukları ve eşine devletin yapmış olduğu yardımlardan bahsedeceğim.

Tebliğimde ana kaynak olarak ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki Ferit Bey ile ilgili 10 adet belge ve Büyük Millet Meclisi zabıtlarını kullandım.

A- FERİT BEYİN HAYATI

1878'de İstanbul'da dünyaya gelen Ferit Bey'in babası İbrahim Recai, annesi Nefise Hanımdır.¹İlkokulu babasının memuriyeti nedeniyle Kütahya'da okumuştur. Rüştüye'yi İstanbul'da bitiren Ferit Bey 1897'de İstanbul Mülkiye İdadisi'nden mezun olduktan sonra hukuk mektebini de İstanbul'da tamamlamıştır. Arapça, Farsça ve Ermenice bilen Ferit Bey 1898'de memuriyete başlamıştır. İstanbul Bidâyet Mahkemesi Kâtipliği, Maliye Bakanlığı Kâtipliği, Darüşşafaka Tarih ve Özel Kitabet, Vefa İdadisi Tarih Öğretmenliği, Mümeyyiz Yardımcısı ve Mümeyyizliği, Personel Hesapları Kalemligi I. Mümeyyizliği ve Müdür Yardımcılığı, Emniyet-i Umûmîye Müdürlüğü Muhasebe Müdürlüğü, Diyarbakır ve Kastamonu Defterdarlığı görevlerinde bulunmuştur.

Başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1917'de Üçüncü Rütbeden Mecidi Nişanı ve daha sonraki tarihlerde de Gümüş donanma, Beyaz Şeritli Gümüş Harp Liyakat Muharebe Madalyası ve son olarak da Hükümet-i Milliye tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.²

Çorum'da yapılan seçimlerde 73 (müntehib-i sanilerin- ikinci seçmenlerin) oy alarak Mebus seçilen Ferit bey 4 Nisan 1920'de mazbatasını alarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır.

¹ TBMM Albümü, C.I,(1920-1950),TBMM Yayınları,s.21

² Tuğba Gülen, **İki Dünya Savaşı Arasında(1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar**, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015,s.89.

31 Mart 1921’de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tezkeresi ile Ziraat Bankası Meclis İdare azalığına tayin edilmiştir. 17 Nisan 1923’de Kastamonu Valisi olarak görevlendirilmiştir.

Ferit Bey Büyük Millet Meclisi 1.Sube Başkanlığı, I. Dönem Muvazene-i Maliye (Bütçe) Encümeni Reisliği, II. Dönem Kavânîn-i Maliye (Mali Kanunlar) Encümeni Başkanlığı yapmıştır. 1923’te Çorum’dan tekrar milletvekili seçilmiş süresini tamamlamadan 12 Mart 1925 tarihinde vefat etmiş olup Karaca Ahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.³ Hatice Kamuran Hanım ile evliliğinden Bahir ve Zahir adlarında 2 erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.⁴ Tarih-i Umum ve Ef’al-i Franseviyye Cedavili isimli 2 adet eseri vardır.

B-MECLİSTEKİ FAALİYETLERİ

B.1. Önergeler ve Takrirler

B.1.a Önerge (takrir)

1. Dönem

- 1- Nizamname-i Dahilî ahkâmından, kabil-i tatbik olmayanlar müstesna olmak üzere, bakisinin mer’i olmasına dair
- 2- Ereğli havzasındaki maden işletme ve şimendifer inşası ruhsatnamesinin yoksayılmasının kararlaştırılmasına dair.
- 3- 43 arkadaşı ile birlikte Başkumandanlık Kanununun uzatılması hakkında kanun teklifleri.

B.1.b. 2. Dönem

- 1- Emniyet Sandığı bütçe kanununun acele olarak öncelikli müzakeresi hakkında.

B.2. Kanun Teklifleri

B.2.a. 1. Dönem

- 1- İcra Vekilleri (Bakanlar kurulunun) seçilmesine dair kanunun tadil edilmesi hakkında (2/232)
- 2- Ankara Vali-i sabıkı (eski Ankara Valisi) Resid Bey’in ailesine maaş bağlanmasına dair (2/309)
- 3- Merhum Kolağası Resneli Niyazi Bey ailesiyle Ankara Mebusu sabıkı Âtîf Beye evvelce ödenirken iken bilahare kesilmiş olan hidemat-ı vataniye tertibinden (vatana hizmet tertibinden) maaşlarının tekrar ödenmesi hakkında. (2/349) kanun teklini detaylı olarak aktarmak istiyorum.

Çorum Mebusu Ferit Bey, Resneli Niyazi Bey’in ailesine dört bin, Biga mebusu Sadık Atîf Bey’e 2000 kuruş yıllık toplamda 72.000 kuruş ödenmesine dair kanun teklifi vermiştir. Kanun teklifi 14.10.1922 meclisin 119.toplantısında görüşülmüştür. Resneli Niyazi Beyin

³Gülen, a.g.e, s.90

⁴Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030.018.01.01.018.23.20.01.

ailesine “Türkiye Büyük Millet Meclisinin idaresi haricinde ikamet edenlere maaş tahsisinin mümkün olmadığı” gerekçesi ile bu konuda bir karar alınmamıştır.

Atıf Bey’e maaş verilmesi meselesine gelince; “Atıf Bey’in meşrutiyetin ilanı esnasında fedakarca çalıştığı ve Meşrutiyetten sonra da fedakarca çalıştığı” dikkate alınarak daha önceden vatana hizmet tertibinden kendisine aylık 2000 kuruş maaş bağlandığı, ancak Mondros mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası İngilizlerin kendisini Malta adasına sürgüne göndermesi sebebiyle maaşını almadığı, Büyük Millet Meclisinin teşebbüsü ile esaretten kurtulduğu ve sonrasında hemen milli irade girmesi nedeniyle, Malta’da esir iken geçirmiş olduğu hastalık neticesinde malül kalmış olduğu için 1 Mart 1922 tarihinden geçerli olmak üzere kendisine aylık 1000 kuruş maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.⁵

4- Başkumandanlık Kanununun 3 ay daha uzatılmasına dair.(2/447)

5- Mebuslardan ihtiyari olarak tekaüt (emeklilik) ve mazuliyet aidatı verecekler hakkında (2/614)

6- Memurini mülkiyenin tekaüt (emeklilik) Kanununun değiştirilmesi hakkında.(2/619)

B.2.b. II. Dönem ‘de verdiği teklif ve öneriler

1- 49 arkadaşı ile birlikte Eski Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi zevcesiyle beş çocuğuna hidemat-ı vataniye (vatana hizmet) tertibinden beşer yüz kuruş maaş tahsisi hakkında.

B.3. Mecliste Yaptığı Konuşmalar

Burada Mecliste yaptığı bazı konuşmalardan örnekler verip diğerlerinin sadece isimlerini vermekle yetineceğim.

1- 1 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin 8. Oturumunda yani Ankara’da Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir hafta sonra İcra Vekillerinin (Bakanlar Kurulunun) seçilmesi hakkında kanun görüşmeleri yapılırken söz almıştır. “*mademki heyet-i icraiye arasında bir uyum gerekiyor ve aheng-i efkar gerekiyor halde doğru olan reis in kendi arkadaşlarını seçmesidir. Reis olan zat her bakanlık için üç aday gösterebilir ve bu üç adaydan birini Meclis seçsin.*”⁶ İfadeleriyle konuya kendi yaklaşımını ortaya koymuştur.

2-İstiklal madalyası verilmesi ”kanunu münasebetiyle, 6 Eylül 1920’de Mecliste yapmış olduğu konuşmada“ *insanlar en ziyade yaptıkları bir hizmet ile iftihar ederler. Bunun takdir edilmesini herkes arzu eder. Ne olursa olsun, insan ne kadar fedakarlık etmiş olursa olsun, mutlaka onun manevi bir zevki olmak üzere muhitin kendisini takdir etmesini arzu eder. Bu bir emri tabiidir. Meclisce verilecek bir madalyanın maddi hiçbir kıymeti yoktur. Bir altın saatin veya Meclisce düzenlenecek bir takdirnamenin, maddi hiçbir kıymeti yoktur. Fakat milletin muhassılası olan bu meclis-i alinin kendisine yaptığı fedakarlığın bir hatırasını*

⁵TBMM Zabıt Ceridesi,C.4,İçtima 119,(14.10.1922),s.404.

⁶TBMM Zabıt Ceridesi, C.II, İçtima 8,(01.05.1336),s.170

vermesi,onun ve mensup olduğu ailenin medarı iftihar olur” ifadeleriyle hizmeti geçen kişilere Meclis tarafından bir madalya verilmesini desteklediğini ifade etmiştir.⁷

3-7 Temmuz 1920 tarihinde Meclisin 44. Oturumunda Maliye Encümeni Başkanı olarak “Aşar vergisinin” hakkında görüşmeler yapılırken şu konuşmayı yapmıştır. “Aşar vergisinin halkın üzerinde çok büyük bir yük olduğunu, ancak bir vergi hakkında düzenleme yapıldığında, yenisi yerine konuluncaya kadar aradan belirli bir zaman geçeceğini, içinde bulunulan zamanda vergiler üzerinde köklü bir değişiklik düşünülemediğini, mali imkanların buna imkan vermediğini belirtmiştir.” Aşar vergisinin oldukça büyük ve derin bir konu olduğunu bu gibi konularla karşımızda bulunan düşmanla kozumuzu paylaştıktan ve istikbalimizi temin ettikten sonra uğraşacağız” ifadeleriyle bu konudaki görüşünü belirtmiştir.⁸

4-Yardıma Muhtaç efrat ailelerinin yaşesi hakkındaki kanun görüşmeleri esnasında, 22 Eylül 1921 tarihinde Meclisin 80. Oturumunda şu konuşmayı yapmıştır. “Muinsiz zefrat ailesine verilen maaşın aslı 30 kuruştur. Ailesi üç kişi ise doksan kuruştur. 10 kişiden ibaret olan bir ailenin alacağı para ile yalnız ekmeklerini temin edeceklerdir. Bu para kuru ekmek almaya dahi yeterli değildir. Ancak bu parayı vermekle hükümet muinsiz efrat ailesine maaş veriyor dedirtmekten başka bir işe yaramıyor. Bu sözü söylemek için bütçeye asgari dört milyon para koymak gerekiyor. Hükümet 500 bin lira gelir elde etmek için ahalinin sırtına müteaddit yük yüklemek için kanun üstüne kanun çıkarırken,hiç kimsenin kuru ekmeğini almaya yetmeyecek kadar para verilen ve yekun olarak dört milyon lirayı sokağa atması makul olmaz” demektedir.

Bu efradın ailesine ahalinin yardım etmesi teklifleri karşısında ise şu görüşü savunmaktadır: “köy hayatını bilirsiniz, pekiyi takdir edersiniz ki köylerde zaten işe yarayacak adamlar askeredir. Gerisi ihtiyarlardır. Zaten zor geçinen köylülere birde brinin yaşesini yüklemek ne derece doğrudur. Onu sizin takdirinize bırakıyorum. Dünyanın her tarafında insanlar birbirlerine yardım için teşkilatlar kurmuşlardır. Yalnız hükümetin hazinesine göz dikildiği zaman hiçbir şey yapılamaz. Bizim için ölen,vatanın saadet ve selametini temin için çalışan,bütün memleketin ırz ve namusunu muhafaza için hayatını feda eden efradın ailesine bakmak geride kalanların vazifesidir. Bu vazife yalnız devlet hazinesinden yapılmakla yeterli olmaz. Bir çok hayır cemiyeti vardır, onlar vasıtasıyla yapılması imkânı vardır. Bugün Hila-i Ahmer(Kızılay) Cemiyeti hükümete çok büyük hizmet etmektedir. Bu gibi şeyleri, yeni vergi koyarak, ahalinin zenginini, fakirini ve bilhassa çoğunluğunu teşkil eden fakara köylünün sırtına binmek suretiyle yapmaktan ise, Hilal-iahmer gibi bir çok cemiyetler kurarak yapmak daha uygundur” sözleriyle konuya farklı bir bakış açısı getirmiş ve belki de daha gerçekçi davranarak“ muinsiz efrad ailesi (yardıma muhtaç asker ailesi) verilmesi teklif edilen 30 kuruşu reddetmiştir.⁹

⁷TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, İçtima 60 (06.09.1936),s. 573

⁸TBMM Zabıt Ceridesi, C.II,İçtima 44,(7.8.1336),s.124.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi,C.I,İçtima,80,(22.09.1337),s.278.

B.3.a I. Dönem

Ferit Bey'in I. ve II. dönemlerde Mecliste şu konularda söz almıştır.

I. Dönemde;

- 1- Ağnam resminin indirilmesi hakkındaki teklife dair.
- 2- Hiyanet-i Vataniye Kanunu münasebetiyle.
- 3- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanun hakkında .
- 4- Mebus intihabedilen Harput Defterdarı hakkındaki mazbata münasebetiyle.
- 5- Mubayaa suretiyle zürradan alınan zehair hakkındaki takrir münasebetiyle.
- 6- İstanbul Hükümetince yapılacak her nevi terfi taltiflerin keenlemeyekün addedilmesi hususunda Meclisçe bir karar ittihaz edilmesine dair Müdafaa-i Milliye Vekâleti tezkeresi münasebetiyle .
- 7- Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye'si teşkili hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle .
- 8- Seyyar jandarma müfrezeleri teşkiline dair kanun lâyihasımünasebetiyle .
- 9- Hiyanet-i vataniyeden küreğe mahkûm eşhasa ait evrakın gönderildiğine dair tezkere münasebetiyle .
- 10- Âşarın teslise raptı hakkında kanun lâyihası münasebetiyle .
- 11- Ankara Mebusu Rifat Efendinin müftülükle mebusluğun uhdesine cemetmesine müsaade olunmasına dair tezkere münasebetiyle.
- 12- Bolu Mebusluğuna intihap edilmiş olan Yusuf İzzet Paşanın intihap mazbatasının kabulüne ve Mithat Kemal Beyin mazbatasının reddine dair Üçüncü Şube mazbatası münasebetiyle.
- 13- Matbuat Müdür-i Umumisinin Meclisten intihabına dair teklifi kanuni münasebetiyle .
- 14- Anadolu hattı memurlarının mütedahil maaşlarının tesviyesi hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
- 15- Âşar mültezimlerinden edayı deynedenlerin emlâki merhune-i mütefavvızalarının iadesine dair kanun münasebetiyle.
- 16- Memalik-i müstevliye ahalisi ile mehcurinden(yaralılarından) 1336(1920) senesinden itibaren Emlâk ve Arazi ve Temettüat Vergisi ile küsuru munzammanın ahzi için 6 Mayıs 1335 (6 Mayıs 1919) tarihli Kararname ahkâmının tadiline dair kanun münasebetiyle .
- 17- Seferberlik müddetine münhasır olmak üzere hidamat-ı fiiliye, ihtiyatiye ve mustahfaza efradından bedeli nakdî ahzine dair Kanun münasebetiyle .
- 18- Meclisin şeklinin tesbitine ve nıسابı müzakereye ve tahsisata ve Meclis âzalığı ile içtima edebilecek memuriyetlere dair teklifi kanuni münasebetiyle .
- 19- Ahzi asker şubelerine memur zabitanın harcırahlarına dair kanun lâyihası münasebetiyle .

- 20- İstiklâl Madalyası Kanunu münasebetiyle.
- 21- Meşgul mahallerden gelen ve muhasebe-i hususiyeden maaş alanlara umumi bütçeden muavenet icrasına dair teklifi kanuni münasebetiyle.
- 22- Altı yıllık muvakkat Bütçe Kanunu münasebetiyle .
- 23- Çorum Mebusu Dursun Beyin, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey hakkında şikâyeti mutazammın takriri münasebetiyle.
- 24- Temettü Kanunu münasebetiyle.
- 25- Kaymakam Tahir Beyin ailesine maaş tahsisine dair kanun münasebetiyle sözleri.
- 26- Tuz Resmi hakkındaki Kanun münasebetiyle.
- 27- Kastamonu Mebusu doktorSuad Bey'in, Zonguldak ve havalisinde hastaneler küşadı hakkındaki teklifi kanuniye dair mazbata münasebetiyle.
- 28- Teşrinisani (Ekim) ve Kânunuevvel (Kasım) 1336(1920) aylarına mahsus muvakkat bütçe kanunu, Seferberlik ve Cephe Zammı Kanunu mucibince verilecek 1 800 000 liranın iki aylık muvakkat bütçeye ilâvesine ve Hudut sıhhiye bütçesine tahsisat ilâvesine dair Sıhhiye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları münasebetiyle .
- 29- Hazine-i Hassaya ait bulunan emlâk ve arazi muamelâtı tasarrufiyesine dair takrir münasebetiyle .
- 30- Azayı kiramdan on bir zata izin itasına dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi münasebetiyle.
- 31- İcra Vekillerinin sureti intihabına dair Kanunun ikinci maddesinin tadili hakkındaki Kanun münasebetiyle.
- 32- Karesi Mebusu Vehbi Beyle arkadaşlarının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu lâyihasının takdimen ve müstacelen müzakeresine dair takriri münasebetiyle.
- 33- Karahisar-ı Şarki Mebusu Mustafa Beyle rüfekasının, Konya hâdisesinde zimethal olmak üzere Divanı Harbçe maznun addolunan Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi ile Kâzım Hüsnü Beyin evrakıyla Ankara'ya celbedilmelerine dair takriri münasebetiyle.
- 34- 1336 senesi bütçesinin heyet-i umumiyesihakkında .
- 35- Muallimin ve talebenin askerlikten tecilleri hakkındaki Kanun münasebetiyle.
- 36- 1336 senesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklifler ve sual takrirleri münasebetiyle.
- 37- 1336 senesi Maarif Vekâleti bütçesi münasebetiyle.
- 38- 1336 senesi İktisat Vekâleti bütçesi münasebetiyle.
- 39- Beyazıt Mebusu Dr. Refik Beyle arkadaşlarının, Nisab-ı Müzakere Kanununun tadiline dair teklifi kanunisi münasebetiyle.
- 40- Çorum Mebusu Haşim Beyin, mıntıklarından avdet eden İstiklâl mahkemeleri azalarının netice-i icraatları hakkında izahat vermelerine dair takriri münasebetiyle.

- 41- İtalya'da bulunan mubayaa heyeti hakkında bir karar ittihaz olunmasına dair Nafia Vekâleti tezkeresi münasebetiyle.
- 42- Zâbitanın vazife esnasında telef olan hayvanlarının tazmini hakkındaki kanun lâiyhası münasebetiyle.
- 43- Hiyanet-i vataniyeden mahkûm Ilgınlı İbrahimoğlu Mevlût hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle.
- 44- Muinsiz efrat ailelerinin infak ve iaşesi hakkındaki kanun lâiyhası münasebetiyle.
- 45- Rus altınlarının kıymetinin neden artırıldığına dair istizah münasebetiyle.
- 46- Murakabe Encümeni azalığından istifası münasebetiyle.
- 47- Mezun bulunan Nafia Vekili Feyzi Beyin yerine bir vekil intihabatı tezkere münasebetiyle.
- 48- 1338 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi münasebetiyle.
- 49- Üç milyon lira avans itasına dair Kanun münasebetiyle.
- 50- Memurinden mebus olanların tekaüt ve ma'zuliyet haklarına dair kanun teklifi münasebetiyle.
- 51- Burdur'da müsadere olunan koyunlardan bir kısmının suiistimal edildiğine dair istinad hakkında Dördüncü Şube mazbatası münasebetiyle.
- 52- Teberru olarak terkine karar verilen Şubat maaşatının azayı kiram maaşatından on taksitte katına dair Divan-ı Riyaset kararı hakkında tezkere münasebetiyle.

II. Dönemde

- 1- Türkler ve Türk şirketleri tarafından işтира olunan buharlı sefaının gümrük resminden istisnasına dair kanun teklifi münasebetiyle.
- 2- Orta tedrisat muallimleri hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.
- 3- 1340 senesi Muhasebatı Zatiye bütçesi münasebetiyle.
- 4- 1340 senesi Divanı Muhasebat bütçesi münasebetiyle.
- 5- 1340 senesi Diyanet İşleri Reisliği bütçesi münasebetiyle.
- 6- 1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun maddelerinin müzakeresi münasebetiyle.
- 7- Zonguldak Mebusu Halil ve Niğde Mebusu Galip Beylerin, esarın galası ve mesken ücretlerinin yüksekliği dolayısıyla Ankara şehrinde ifayı vazife eden memurini mülkiyeye zamaim icrasına dair teklifi kanunilerinin reddine dair mazbata münasebetiyle.
- 9- Şûrayı Askerinin teşkilat ve vazai fi hakkında kanun layihası münasebetiyle.
- 10- 1341 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle.
- 11- Aşarın ilgasıyla yerine ikame olunacak vergi hakkındaki Kanun münasebetiyle.
- 12- Muvazenei Maliye Encümeninin, bütçenin mali sene başından evvel çıkarılabilmesini te'minen haftanın beş gününün bütçe müzakeratına tahsisi hakkındaki isteği ve Mentеше

Mebusu Esat Efendinin, bütçe müzakeratına devam edebilmek üzere sabah celseleri akti hakkındaki tavrı münasebetiyle.

C-ÖLÜMÜNDEN SONRA AİLESİNE YAPILAN YARDIMLAR

C.1. Çocuklarının Eğitim Masraflarının Devletçe Karşlanması

Ölümünden sonra çocuklarının eğitim masraflarının karşılanması için Çorum Mebusu Münir Bey ve 29 arkadaşı tarafından bir kanun teklifi verilmiştir. Bu kanun teklifinde şu ifadeler yer almaktadır. “*Mücadele-i Milliye esnasından beri istiklal ve vatan uğrunda ve birinci ve ikinci Millet Meclisi azalığında bulunarak fedakarane hizmet-i vatanperveranesi takip eden Çorum mebusu merhum Ferit Bey’in eylem Macaristan’da ziraat tahsilinde bulunan mahdumuyla (oğluyla) İstanbul’da hususi bir mektepde tahsil eden diğer mahdumunun ikmal-i tahsillerine kadar masarîf-i tahsiliyelerinin hükümetçe taht-ı te’mine alınması zımmındaş bu tahririn heyet-i celileceBaşvekaleticelileyetevdi’i rica olunur*”.¹⁰

Bu kanun teklifi 16 Mart 1341 (16 Mart 1925) tarihinde Büyük Millet Meclisi başkanlığınca şu ifadelerle Başvekalete gönderilmiştir. “*Milli Mücadele esnasında güzel hizmetleri görülen Çorum Mebusu Ferit Bey’in ölümünden sonra iki oğlunun tahsil masraflarının hükümetçe karşılanmasına dair Çorum mebusu Münir Bey ve rüfekası tarafından 12 Mart 1341 (12 Mart 1925) tarihli içtâmada heyeti umumiyece uygun görülen tahrir*”.¹¹

Büyük Millet Meclisi tarafından Başvekalete gönderilen bu yazı üzerine, Başvekalet 14.13.1341 tarih ve 6/1338 sayılı yazısında şu ifadelerle Maarif Vekaletine gereğinin yapılması için talimat vermiştir. “*Çorum Mebusu Ferit Bey’in tahsilde bulunan iki mahdumuna ait masarîf-i tahsiliyenin hükümetçe taht-ı temine alınmasına dair Çorum Mebusu Münir ve arkadaşları tarafından verilen ve Büyük Millet meclis-i riyasetinin 14.03.1341 tarih ve 7/114 numaralı tezkiresiyle Başvekalete tevdi olunan temenni tahriri ifası muktezası sebebiyle leffen takdim edilmiştir. Başvekil*”.¹²

Bu karardan sonra Çorum mebusu Ferit Bey’in birisi Macaristan’da Ziraat tahsili gören, diğeri İstanbul’da özel bir lisede okuyan çocuğuna eğitimleri tamamlanıncaya kadar hükümet tarafından maaş bağlanmıştır.

C.2. Ailesine Maaş bağlanması

11 Mayıs 1926’da Diyarbakir mebusu Zeki bey Meclis Başkanlığına göndermiş olduğu teklifinde “*Çorum Mebusu Ferid Bey, Kastamonu defterdarı iken İstanbul’a cephe alarak umuru-ı vilayete vaziyet etmiş kuvayı milliye hakkıyla hizmet ettiği gibi ölüncüye kadar da amal-i milliye dairesinde Mecliste çalışmış ve ailesi son derece muhtaç ve perişan bir*

¹⁰BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.3.

¹¹BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.2.

¹²BCA,0.30.10.00.00.74.483.8.4.

halde bulunmuş olduğu için zevcesi Hatice Kamuran hanımla mahdumları Bahir ve Zahir beylere hıdemat-ı vataniye tertibinden maaş tahsisi zımmında iş bu teklif-i kanunun kabulünü arz ve istirham ederim”, diye ifade ettiği kanun teklifi 3 maddeden oluşmaktadır.

Teklifin birinci maddesi;

Madde1- Çorum Mebusu merhum Ferit Beyin zevcesi Kamuran hanıma hıdemat-ı vataniye tertibinden 25 lira, mahdumları Bahir ve Zahir beylere ikmal-i tahsillerine kadar 10 lira maaş tahsis edilmiştir.

Madde2- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3-İş bu kanunun ahkâmını icraya Maliye Vekili me'murdur.

Diyarbakır mebusu Zeki Beyin¹³ bu teklifini 12 Mayıs 1926 'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başvekâlete göndermiştir.¹⁴

Başvekâletin Maliye Vekâlet'ine¹⁶ Mayıs 1926 tarihinde gereğinin yapılması için gönderdiği yazıda şu ifadeler yer almaktadır. “Çorum mebusu Ferit Bey'in ailesine hıdemat-ı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında Diyarbakır Mebusu Rifki Bey tarafından verilen ve layih-i encümence muamele edildiği Büyük Millet Meclisi Riyasetinin 12 Mayıs 1926 tarih ve 574/1821 numaralı tezkiresiyle bildirilen teklif-i kanunun sureti takdim olunmuştur. Muktezasının ifasını rica ederim. Başvekil.”¹⁵

Bu yazışmalardan sonra başbakanlıktan çıkarılan bir kararname ile Çorum mebusu Merhum Ferit Bey'in refikası Hatice Kamuran Hanım ile mahdumları Bahir ve Zahir efendilere Büyük Millet meclisince Kabul olunan teklif gereğince Maliye Vekaleti bütçesinden maarif tertibinden 1000 lira verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶

SONUÇ

Hüseyin Ferit Bey İstanbul'da doğmuş ve eğitimini Kütahya ve İstanbul'da tamamlamıştır. Önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş ve Milli Mücadele'de Ankara hükümetinin yanında yer almıştır. Mecliste önemli görevler yapmıştır. Vermiş olduğu kanun tekliflerinde ikisivefat eden mebusların ailelerine hıdemat-ı vataniye (vatana hizmet) tertibinden maaş bağlanması ile alakalıdır. Kaderin bir cilvesi olacak ki kendisinin ölümünden hemen sonra Diyarbakır Mebusu Zeki bey tarafından eşi ve çocukları için hıdemat-ı vataniye tertibinden maaş bağlanması için kanun teklifi verilmiştir. Bu kapsamda olmasa bile Maliye Vekâleti Maarif kaleminden eşi ve çocuklarına geçimlerini temin etmek ve çocuklarının eğitimlerini tamamlamaları için yeterli miktarda yardım yapmıştır.

Tebliğimizde, Ferit Bey'in eşinin kaynaklarda Hatice olarak geçen isminin Hatice Kamuran olduğunu ve çocuklarının isminin ise Bahir ve Zahir olduğunu arşiv belgelerinden tespit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca büyük oğlu Bahir'in Macaristan'da ziraat eğitimi aldığını,

¹³BCA,030.10.00.00.133.953.6.3.

¹⁴BCA, 030.10.00.00.133.953.6.2.

¹⁵BCA,030.10.00.00.133.953.6.1.

¹⁶BCA,0.30.018.01.01.013.23.20.01.

küçük oğlu Zahir'in ise İstanbul'da özel bir okulda eğitim gördüğünü tespit etmiş bulunuyoruz.

Hüseyin Ferit Bey Mecliste yaptığı konuşmalarda çok yapıcı davranmış, özellikle mali konularda teknik düzeyde konuşmalar yapmıştır. Dönemin şartları gereği oldukça gerçekçi tekliflerde bulunmuş, hem ahaliyi hem de devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu göz önünde bulundurarak orta yolu bulmaya çalışan teklif ve konuşmalar yaptığını görüyoruz.

KAYNAKLAR

Gülen Tuğba, **İki Dünya Savaşı Arasında(1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar**, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015,

TBMM Albümü I. Cilt.(1920-1950),TBMM Yayınları.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Tarih :2/11/1925 Sayı : Dosya :7838 Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :74.483..16.

BCA. Tarih :18/3/1925 Sayı : Dosya :7830 Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :74.483..8.

BCA,Tarih :22/4/1925 Sayı :1806 Dosya : Fon Kodu :30..18.1.1 Yer No :13.23..20.

BCATarih :18/5/1926 Sayı : Dosya :11836 Fon Kodu :30..10.0.0 Yer No :133.953..6.

ÇORUM'DA ALEVİ İNANÇLARININ SOSYAL BARIŞA ETKİSİ

Durmuş TATLILIOĞLU¹

¹Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Tarihin farklı dilimlerinde yaşanan bazı sebeplerden dolayı Alevi toplumu, inanç bağlamında da kendi iç hiyerarşik yapısını zamanla kendisi oluşturmuştur. “Dede”lik, “Zâkir”lik, “Pir”lik, “Mürşid”lik, “Halife”lik gibi kurumların oluşumu ve bunun neticesinde gerçekleşen ibadet, gizlilik içerisinde ve “Cem” adı verilen bir erkân olgusu ile süregelmiştir. Zira dinî toplantılarda inanç önderi tarafından ele alınan tarihsel ve inanç unsurları ihtiva eden sohbetler, Dede'nin muhabbetini, o konuya dair okuduğu deyiş ile bütünleşerek cevap veren zâkirler, alevi toplumu içinde büyük saygı görmüş ve günümüze kadar alevi inanç ve kültürünü devam ettirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Barış, Cem, Kültür

SOCIAL PEACE THE EFFECT OF THE ALEVİ FAITH IN ÇORUM

ABSTRACT

Experienced in different periods of history, for some reason, the alevi community, faith in the context of its own internal hierarchical structure, it has established itself over time. “Grandfather”, “Zakir”Ness, “Pir”, “Mentor”, “the Caliph”of the formation of such institutions and, as a consequence of worship that occurred within the privacy and “Cem” has been pursued with the phenomenon of a given name erkan. Because faith contains many elements of historical and religious meetings religious leaders that have been addressed by the speech which they read about that topic by integrating conversations with his grandfather's saying, respond, invocations, he saw great respect within the alevi community, alevi culture and beliefs and have continued to the present day.

Key Words: Alawi peace, cem, Culture

GİRİŞ

Çorum ili ve ilçeleri yüzyıllar önce Alevi-Bektaşî inancına sahip insan toplulukların yaşadığı bir bölgedir. Çorum ilinin Sungurlu yöresi geleneksel tarihsel Aleviliğin temsil edildiği son derece önemli bir Alevi Bektaşî merkezidir. Sungurlu bölgesinde Alevilerinin inançsal-tarihsel ilişki içinde olduğu 26 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlardan (21'i Alevi, 5'i karışık) Karakaya, Beyyurdu, Şekerhacı, Gökçam, Kamışlı, Körkü, Çiçeklikeller, Sarıkaya (karışık), Alembeyli (karışık), Kemallı (karışık), Akpınar, İnegazili (karışık), Oğlaközü, Çayan, Mağmatlı, Akçalı, Bağdatlı,

Çavuş, Beylice, Çukurlu, Çayyaka (karışık), Aydoğan, Ciftlikköy, Dertli, Oyaca, Topuz köyleridir.

Çorum ili Sungurlu ilçesine bağlı çukurlu köyü alevi, bizim köyümüz tatlı Sünni, iki köyün kesiştiği kemallı alevi Sünni karışık nüfusa sahiptir. Kemallı'da insanlar birbirlerini yakından tanıdıkları için alevi sünni ayrımı veya farklılığı çok yoktur. Bunun için alev sünni sosyal ilişkilerinin sürdürmesi gereklidir. Alevi köylerinin eğitim seviyesi sünni köylerinden daha yüksektir. Özellikle sünni köylerde eski mollalar ve din adamları yeni yazıya yani harf devimine ön yargılı bakmışlar, çocuklarını özellikle de kız çocuklarını okutmamışlardır. Alevi köylerinde ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. 1970 de ilkokul yıllarımda çukurlu köyünde ilkokul yoktu. 4 ve 5. sınıf öğrencileri okumaya bizim köyümüze gelirlerdi. Ülkemizde ve ilçemizde eskiden kışın kar çok yağardı ve aşırı soğuk olurdu. Çukurlu köyünden gelen öğrenciler evlerine gidemezdi ve ben evin tek çocuğu olduğum için onları evimizde misafir ederdim. Hepimiz beraber aynı odada kardeş kardeş yatarız. Eskiden aramızda ve köylerimizde alevi sünni ayrımı yapılmazdı. Bizlerde çukurlu köyüne misafirlğe giderdik bizi ağırlarlardı. Sungurluda Alevi köyleri misafirperverlikleri ile adlarından çokça söz ettirirler. Aleviler çok cömert ve hayırsever insanlardır. İlkokuldaki Alevi arkadaşlarımızla dostluğumuz hala devam etmektedir. Oğlumun düğününe Ankara'dan aileleri ile birlikte gelerek katılmışlar ve beni çok mutlu etmişlerdir.

Çukurlu köyü halkı köylerinde cami olmadığı için Cuma kılmaya bizim köye gelirlerdi. Köyümüzde eskiden kalma aile kavgaları ve küslükler olurdu. Alevi dedesi köye gelince ona söylerler ve o da onları barıştırdı. Alevilik bölgemizde sevginin kardeşliğin barışın ve dürüstlüğün adıdır. Sungurluda toptancı bir esnafla sohbet ederken, ben Alevilerden alış veriştikten sonra senet almam dedi. Nedenini sorduğumda borcunu ödemeyen şimdiye kadar hiç bir aleviye rastlamadım dedi. Borcunu ödemeyen kişiyi Cem'den önce dedeye söylediğiniz zaman onun esnaflığı biter. Bu neden hiçbir Alevi kul hakkı ve haram yiyemez, başkasını aldatamaz, yalan söyleyemez, zina demez. Eline beline diline sahip olması Alevi inancının bir gereğidir.

Barış kavramıyla aynı kökten gelen ve esenliği, kurtuluşu, huzur ve emniyeti temin için gönderilmiş olan *İslâm*, tarihte olduğu gibi günümüzde de bireysel ve sosyal hayatımızın temel unsurlarından biridir. İslâm dininin inanç ve değerleri, millî kültürümüzün ortak paydasını oluşturmaktadır. Ancak bu inançların bazen dinin gönderiliş amacına uymayan niyetlerle ve yanlış yöntemlerle öğrenilmesi yüzünden, din, birleştirici olmak yerine ayırıcı olabilmektedir.

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in getirdiği dinin adı İslâm'dır. İslam dinin temel amaçlarından birisi, insanlar arasında kardeşlik fikrini geliştirerek toplumsal birlik ve beraberliği sağlamak olmuştur. Ancak, evrensel bir din olan İslâm dininin özünde bir değişiklik olmasa da, zamanla birbirinden farklı özellikler taşıyan ve farklı coğrafi alanlarda bulunan Müslüman toplumların İslamiyet'i anlama, yorumlama ve uygulama biçimlerinde bir takım farklılıkların olduğu bilinmektedir. Türk toplumu da bu tür dini farklılaşmaları tarihten beri içinde barındıran toplamlardan biridir.

İslamiyet zaman içerisinde çeşitli coğrafyalara yayılmış, buna bağlı olarak farklı ırklara mensup insanlar bu dine girmiştir. Yeni dine giren bu insanlar eski inanç ve yaşayışlarından tamamen vazgeçememiş ve alışageldikleri hayat tarzına İslâmiyet içinde de yer aramışlardır. Öte yandan İslâm toplumunda, yaşanan ilk dönem siyasî ve toplumsal olayları, daha sonraki dönemlerde çeşitli inanç gruplarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Zaman içerisinde bu gruplar dini karakter kazanmış ve günümüze kadar gelmişlerdir.

Dinin sosyal barış açısından sorgulanmasına neden olan ve ilâhî vahyin özülle bağdaşmayan anlayış ve uygulamaların dinden değil; onu yanlış öğrenenlerin şahsî düşüncelerinden kaynaklandığı bilinmelidir. Dolayısıyla müslüman toplumlarda zaman zaman görülen şiddet, taşkınlık ve hoşgörüsüzlük örneklerinin İslâm'dan kaynaklandığını ileri sürmek, temel dayanaklardan yoksun bir iddiadır.

Türkiye'nin bir gerçeği olan Alevîlik olgusu üzerinde günümüzde yoğun tartışmalar yapılmakta, kendilerini Alevî olarak adlandıranlar da dâhil her kesim, bu dini ve sosyal olguyu, kendine uygun geldiği şekilde ele almakta ve tanımlamaya çalışmaktadır. Bu durum da Alevîlik konusunu önyargılardan uzak, tarafsız bir şekilde ele almayı gerekli kılmaktadır. Alevîleri tanımak, tanıtmak ve Alevîlerle diğer inanç gruplarına mensup insanların daha sağlıklı ilişkiler kurmasına ortam hazırlamak, din sosyolojisi ve diğer bilimsel araştırmalarla mümkün olacaktır. Türk toplumunun kimi zamanlar dini-siyasî bir çatışmanın içine sürüklenmeye çalışıldığı dikkate alındığında, bu çalışmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Araştırmada alevî toplumunu sosyal barışa katkıları bilimsel olarak ele alınıp incelenecektir.

A- ÇORUM'DA ALEVİ İSLÂM ANLAYIŞI VE SOSYAL BARIŞ

1) İslâm

İslâm, kelime olarak Arapça '*silm*' kökünden türemiş; barışa girmek, teslim olmak, boyun eğmek, temiz ve lekesiz tutmak, selâmete girmek, emniyet ve güven vermek gibi anlamları ifade eden bir kavramdır.¹ Terim olarak ise İslâm; insanların dünya ve âhirette mutlu ve huzurlu olmalarını sağlamak için Allah tarafından Hz. Muhammed'e ve O'nun şahsında tüm insanlığa gönderilen dinin adıdır.²

İslâm'ın bir barış ve mutluluk dini olduğu, onun insanlığa doğru olarak tanıtılmasıyla anlaşılır. İslâm'ı iyi bilen, Kur'an'ın evrensel mesajlarını iyi öğrenen her müslüman, insanlara karşı önyargılı davranmanın, insan hakları ihlallerinin, şiddet ve savaş yanlısı olmanın bu dinin özülle bağdaşmayacağını rahatlıkla anlayabilir. Çünkü İslâm, bir anlamda bireyin kendisi, Rabbi ve birlikte yaşadığı toplumu ile barışık olmasının adıdır.

2) Sosyal Barış

Barış, fizikî şiddetin olmaması, sulh, insan hayatını yıkan veya hayatın zevklerinden mahrum eden silahlı mücadelenin yokluğu, çeşitli nedenlerle insanlar arasında baş gösteren çekişme, anlaşmazlık, kin, düşmanlık ve bozgunculuk gibi durumların anlaşma ve uzlaşma yoluyla giderilmesi, yani savaş ve çatışmanın olmaması halidir.³ Toplumsal barış, savaş sebeplerinin ortadan kaldırılarak toplumda güven ve huzurun temin edilmesi, insanca yaşama şartlarının oluşturulması, insan hayatını yıkan veya hayatın zevklerinden mahrum eden şiddetin yokluğu şeklinde tanımlamak mümkündür.

Herkesin insanca yaşaması, ancak barışın sağlandığı bir ortamda mümkündür. Bu durumda insanlar farklı ırk, inanç ve düşünce yapılarına sahip olsalar bile, aynı vatanda ve aynı toplumda yaşıyor olma ortak paydasından hareketle, belli idealler etrafında bir

¹ Muhammed Hamdi Yazır (Elmalı'lı), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 468.

² Bayraktar Bayraktarlı, "*Kur'an'da İnsan Hakları*", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul 1998, s. 9-10.

³ Bkz: İsfahânî, *el-Müfredât Elfâzu'l-Kur'an*, s. 421-422;

araya gelip kendi inançlarını, kültürlerini ve kimliklerini koruyarak hayatlarını huzur içerisinde sürdürebilirler. Kısacası barışın gerçekleştirildiği toplumlarda temel haklar ve insanca yaşama şartları güvence altına alındığı için, sosyal hayatta huzur ve güven hâkimdir.

Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde bütün insanlar barışa çağrılmakta ve barışın önemine vurgu yapılmaktadır. Konuyla ilgili âyetlerden bazıları şu şekildedir:

*“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.”*⁴

*“Eğer inananlardan iki grup birbiriyle dövüşürlerse aralarını bulup barıştırın. Onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa, Allah'ın emrine (barışa) dönünceye kadar o tecâvüz eden grupla çarpışın. Bundan vazgeçerlerse ikisinin arasını adâletle düzeltin ve âdil olun. Çünkü Allah âdaletli olanları sever.”*⁵

Bu ve daha başka âyetlerde⁶ de görüldüğü gibi, insanların ve toplumların arasını bulup barışı temin etmek, müslümanlar üzerine bir görevdir.

İslâm'ın sosyal barışla ilgili mesajları, sadece isminin barış anlamına gelmesinden ibaret değildir. İslâm'ın barış konusundaki önerileri, yüzeysellikten ve sloganik ifadelerden öte, sosyal barışın sağlam temeller üzerine binâ edilmesine yöneliktir. Çünkü barışın devamı, dayanaklarının sağlamlığına ve sürekliliğine bağlıdır.

3) Sosyal Adâlet

Doğrulukla hükmetmek, doğru karar vermek gibi anlamlara gelen *adâlet*,⁷ zulmün zıddıdır. Herkese hakkını vermek ve her şeyi akıl ve mantık ölçüsünde hikmet ve gayesine uygun olarak yapmak adâlet olarak değerlendirilmiştir.⁸ *Sosyal adâlet* ise, adâlet ilkelerinin toplumun bütün kurum ve katmanlarında gerçekleştirilmesidir.

Her insanın, beşer olma bakımından diğerleriyle eşit olduğu fikri, yüzyıllar boyunca birçok uygarlık tarafından savunulmuştur. Günümüzde gelişmiş ya da az gelişmiş ülkeleri kapsayan geniş bir yelpaze içerisindeki toplumların en önemli istekleri arasında yurttaşların adâlet ihtiyacını karşılamak da vardır. Ancak, her toplumun ve her sistemin bu konuda başarılı olduğu söylenemez.

Sosyal barışın sağlanabilmesi için öncelikle sosyal adâletin gerçekleşmesi şarttır. İslâm dini, sosyal adâletin sağlanmasına büyük önem vermiş ve bunu çeşitli kurumlarıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kur'an'da yer alan; *“Muhakkak ki Allah adâleti, iyiliği ve akrabaya yardımı emreder; çirkin işleri, kötülük ve azgınlığı da yasaklar...”*⁹ şeklindeki ifadelerde, sosyal barışın alt yapısını oluşturacak olan temel hususlara dikkat çekilmiştir.

Sosyal adâlet anlayışı, eğitim ve hukukun işbirliğiyle sağlanabilir. Halkın özgür bir ortamda mutlu olarak hayat sürebilmesine engel olan cehalet, salgın hastalık, sefâlet, açlık ve her türlü adâletsizliğin giderilmesi, her ne kadar yöneticilerle ilgili görevler olarak görülse de, bunu sadece siyasal güçle sağlamak kolay değildir. Bu konuda eğitimin ve özellikle din eğitiminin insanlar üzerindeki etki gücünden de yararlanmak gerekir.

⁴ Bakara 2/ 208.

⁵ Hucurat 49/ 9.

⁶ Bkz: Nisâ 4/ 58, 114, 128; Enfal 8/ 1, 60-61; Hucurat 49/ 10.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 430.

⁸ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, 4. Baskı, Diyanet Yay., Ankara 1997, s. 51.

⁹ Nahl 16/ 90.

4) Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik, toplumu oluşturan bireylerin tehlikelerden uzak bir şekilde yaşama garantisi demektir. Temelde bir insan hakkı olması nedeniyle sosyal güvenlik herkesin yararlanması önemlidir.

a) Sosyal Güvenlik-Din İlişkisi

İslâm dini, bireyin ve toplumun hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak sosyal refahı sağlayan birlik ve hareket dinidir. İslâm'ın öngördüğü dünya hayatında insanlar sosyal konumlarına, renklerine, sınıflarına veya maddî kazançlarına bakılarak değil; eylemlerine göre bir anlam kazanırlar.¹⁰

İslâm'ın saygı duyulmasını ve özenle korunmasını istediği temel esaslar; can, akıl, din, nesil ve mal güvenliği şeklinde özetlenebilir.

1. Can Güvenliği

Sosyal barış, toplumdaki her bireyin can güvenliğinin sağlanmasını gerektirir. Barışın temeli olan can güvenliği, en önemli insan hakkıdır. İnsanın sahip olduğu diğer haklar, öncelikle yaşama hakkının korunmuş olması şartına bağlıdır.

2. Akıl Güvenliği

Akıl güvenliğinden, onun aktivitesinin bir sonucu olan düşüncenin özgürlüğü kastedilmektedir. Düşünme, insana ait bir özelliktir. İnsanı insan yapan en önemli organ beyindir; beyinin en değerli ürünü de düşünce ve inançtır. Aklın ürünü olan düşünce ve inanç hakkına herkesin saygı duyması gerekir. Bu saygı, bireyin özgürce oluşturduğu düşünceyi dış dünyaya yansıtma aşamasında ortaya çıkar.¹¹

Toplumdaki düşünce farklılıkları, çatışmaya dönüşmediği sürece o topluma dinamizm kazandıracaktır. Herkes kendi düşüncesinin doğruluğuna inanarak onu savunabilir, fakat karşısındakilere de aynı hakkı tanımak durumundadır. Yani başkalarının düşüncelerinin de doğru olabileceği gözardı edilmemelidir. Aksi halde, her farklı düşünce sahibi muhtemel başka doğruları reddedip karşıt görüşteki insanlara kendi doğrularını dayatacağı için, yeni orijinal fikirlerin ortaya çıkması engellenecektir.

Sosyal barışı sağlamanın en önemli şartlarından biri olan 'barışsever bireylerin yetiştirilmesi' ilkesi, akıl güvenliği yani düşünce özgürlüğü ile yakından ilgilidir. Çünkü özgür düşünemeyen bireylerin barışçı bir kişiliğe sahip olmaları çok zordur. Onlar, en azından düşündüklerini söylemelerine engel olan güçlere karşı kin, nefret ve hatta şiddet duyguları taşımakta, bu duygularını eyleme dönüştürmek için fırsat kollamaktadırlar. Böylesi durumlarda düşünce özgürlüğü âdeta bir sigorta görevi yaparak, barışı zora sokacak muhtemel sosyal patlamaları önleyebilir.

3. Din Güvenliği

İnsan haklarıyla ilgili sözleşmelerde din güvenliği, genellikle vicdan özgürlüğünün kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak burada din güvenliğini müstakil bir

¹⁰ Faruk Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, Diyanet Yay., Ankara 1987, s. 61.

¹¹ Bkz: Sami Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*, 2. Baskı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 361, 365.

başlık altında değerlendirmenin konunun işleniş seyri bakımından daha faydalı olacağı düşünülmüştür.

Din ve vicdan özgürlüğünü insanlığın temel haklarından biri olarak ele alan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde şu ifadeler yer almaktadır:

Madde 18:

“Her kişinin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü vardır. Bu hak, din ve inanç değiştirme özgürlüğünü, dinin ve inancın tek başına veya topluca açık bir yerde veya özel bir surette öğretim, uygulama, ibâdet ve törenle açıklama özgürlüğünü gerektirir.”¹²

Din özgürlüğünün tam olarak sağlanamaması, ya da bu hakkın istismar edilerek kötüye kullanılması, toplumun eğitim-öğretim ve kültür düzeyi ile yakından ilgilidir. Eğitim düzeyi ve kültür seviyesi yüksek olan toplumlarda özgürlüklerin kötüye kullanılma ihtimali daha azdır. Din hürriyetinin bulunmadığı durumlarda ise, dinî bilgileri doğru olarak öğrenmek güçleşeceğinden, dince onaylanmayan düşüncelerin din adına gizlice yayılıp hem dinin kendisi hem de toplum için tehlikeli sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

4. Nesil Güvenliği

İslâm'ın önem verdiği güvenlik unsurlarından biri de, neslin yani insanların sağlıklı yollardan üreyip çoğalmalarını gerçekleştiren aile hayatının korunmasıdır. Toplumun güçlü olması, öncelikle aile kurumunun sağlıklı ve sağlam yapılı olmasına bağlıdır.

Nesil güvenliği, bir başka ifade ile nesebin korunması, insan türünün fizikî olarak üremesinin önündeki engelleri kaldırmayı gerektirir. Bu konudaki güvenlik anlayışı, genel güvenlik prensiplerinden ayrı düşünülemez. Dinî, millî ve sosyal değerlerin güçlü bir şekilde devamı, geniş ölçüde ailenin sağlığına bağlıdır.¹³

İslâm'da nesil güvenliğini sağlamaya yönelik en etkili önlem, nikâhın teşvik edilmesi¹⁴ ve zinânın yasaklanmasıdır.¹⁵ Böylece İslâm, meseleye köklü bir çözüm önerisi getirerek, hem insan fitratındaki cinsel eğilimlerin makul ve ahlâkî ölçüler içerisinde doyurulmasını hem de neslin devamını sağlamayı hedeflemiştir. Öyleyse, İslâm'ın temel ahlâk ilkelerine uyulması kaydıyla, toplum bireylerini cinsel sorumluluklar konusunda bilgilendirmek, din eğitiminin amaçları arasında düşünülebilir.

5. Mal Güvenliği

Hayatın sağlıklı bir şekilde devamı için gerekli olan mal ve kazanç edinme, temel insan haklarından sayılmıştır. Mal güvenliği, bireyin ve toplumun sahip olduğu malların zarardan ve muhtemel tehlikelerden korunması demektir. Sahip olunan servetin enflasyon, sömürü, soygun ve daha başka olumsuzluklara karşı korunması da mal güvenliğinin kapsam alanındadır. Her insan, hukuk kuralları ve sağlıklı kaynaklar çerçevesinde mülk edinme hakkına sahiptir.

¹² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, A.Ü.İ. Fakültesi Yay., Ankara 1975, s. 283; Gemalmaz, *Temel Belgelerle İnsan Hakları*, s. 32.

¹³ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 157.

¹⁴ Nûr 24/ 32; Rûm 30/ 21.

¹⁵ Nûr 24/ 2; Hacc 17/ 32; Buhârî, Vesâyâ 23.

İslâm'a göre mülkiyet edinme, Allah'ın kullarına ihsan ettiği meşrû bir haktır.¹⁶ Çalışmak ve meslek sahibi olmak da mülkiyet hakkının kapsamındadır.¹⁷ Bu yüzden, bütün vatandaşlara en azından geçim masraflarını karşılayabilecekleri bir iş imkânı sağlamak, mülkiyet hakkının bir gereğidir.

Günümüzde bütün toplumları barış içerisinde yaşatacak geniş bir dünya görüşüne ihtiyaç vardır. Aslında insanlık, daha barışçı bir dünya kurabilmeyi kolaylaştıracak maddî ve manevî pek çok imkâna sahiptir. Evrensel barış, insanlığın bir araya gelerek anlaşmaya varmaları ve sahip oldukları silâhları yok etmeleri şeklinde sağlanamayacağına göre, her milletin, gelecekte uluslararası alanda söz sahibi olacak bireylerini barışsever olarak yetiştirmesi gerekir. Çünkü dinlerin bir arada barış içerisinde yaşamaya katkısı, ancak nesillerin doğru bilgilerle insanlığın ortak değerlerine saygılı olarak eğitilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu konuda en büyük sorumluluk eğitimcilere düşmektedir.

B- SOSYAL BARIŞI TEHDİT EDEN DİNİ UNSURLAR

Toplumun barış ve güven içerisinde yaşamasını hedefleyen ve kavram olarak da *barış* anlamına gelen İslâm, Allah tarafından geçerliliği kabul edilen tek doğru dindir. Ancak tarihsel süreç içerisinde birbirinden çok farklı dinlerin, dinler içerisinde değişik yorumların ve bu yorumlardan kaynaklanan mezheplerin varlığı da bir gerçektir. Sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkili olan söz konusu inanç ve anlayış farklılıkları, başta cehalet ve daha başka nedenlerin de etkisiyle bazen sosyal barışı tehdit edici bir niteliğe bürünebilmektedir. Toplum bireylerine dini sağlam kaynaklardan yeterli düzeyde öğrenebilme imkânı sağlanmalıdır. Çünkü yeterli düzeyde eğitimi yapılmayan dinin *yanlış yorum, taassup ve mezhep ayrımcılığı* gibi nedenler yüzünden müslüman toplumun kamlara bölünmesine sebebiyet vermesi kaçınılmazdır.

1. Dinin Yanlış Yorumlanması

Dinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanan ve sosyal barış açısından tehdit niteliği taşıyan yıkıcı faaliyetlere pek çok toplumda rastlamak mümkündür. İslâm dünyasında ve Türkiye'de dinin toplum hayatındaki yeri ve konumuyla ilgili ciddi boyutlara varan tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar, dinin sosyal hayattaki dinamikliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmekle birlikte, derin psikolojik ve toplumsal gerilimlere neden olmaktadır. Dinin sosyal barış açısından konumunun sorgulandığı bu tür tartışmalar, daha ziyade din kavramına yüklenen anlam farklılığından kaynaklanmaktadır.

Ülkemizdeki aydınların din konusunda değişik anlayışlara sahip olmalarına sebep teşkil eden din tanımları üç temel başlık altında değerlendirilmektedir. Bu tanımlara kısaca değinmede konumuz açısından yarar vardır.

a. Dinin Laikçi Tanımı: Bu tanıma göre din, sosyal ve siyasal hayattan uzak tutulması gereken bir olgudur. İslâmî açıdan bakıldığında, böyle bir düşüncenin gerçekçi olması mümkün değildir. Zira dindar bir insandan inanıp özümlediği değerlerini sosyal hayattan soyutlaması beklenemez.

¹⁶ Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 30.

¹⁷ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, 2. Baskı, Diyanet Yay., Ankara 1997, s. 139; Ayrıca bkz: Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, s. 88-89.

b. Dinin İslâmcı Tanımı: 'İslâmcılık' kavramıyla, devletin tamamen dinî kurallara göre yönetilmesi ve İslâm'ın sosyal ve siyasal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi kastedilmektedir. Vahyin siyasal bir boyuta sahip olduğu düşüncesinin vurgulandığı bu anlayışa göre, müslümanlık kimliğinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için siyasal düzenin ve üretilen politikaların İslâm'a uygun olması gerekir.

c. Dinin Liberal Tanımı: Bu tanıma göre din, modernleşme sürecinde liberalizmle bir arada bulunabilecek bir olgudur. İslâm'ın varlık, bilgi ve değer anlayışının birlikte değerlendirildiği bu yaklaşımda bilimsel gelişmeler, hem dinî kavramların yeniden tanımlanmasında hem de kültürel formların değerlendirilmesinde etkili olmak durumundadır. Bu da, dinin her çeşit yorumuna açık olan liberal bir bakış tarzının gelişmesine bağlıdır.¹⁸

2. Dinî Taassup

Çarpık din anlayışlarının insanları ulaştırdığı noktalardan biri olan *taassup*, aşırı taraftarlık, yanlıştta ısrar etme, bir inanca, bir fikre körü körüne bağlanma¹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Hoşgörünün zıddı olarak da düşünülebilen taassup; kuralcı bir anlayışla olaylara dar bir çerçeveden bakmak, tek bir düşünce biçimine saplanıp onun dışındakilere karşı çıkmaktır. Dinî taassup ise, yanlış bilgiye ve hurâfeye dayalı din anlayışlarını diğerlerine dayatma isteği, uymayanlara karşı da hoşgörüsüzlükte bulunma eğilimidir.

Bireyin hem kendi din kardeşlerine ve hem de başka dinlere mensup insanlara karşı hoşgörüsüzlüğü şeklinde beliren dinî taassup, Allah adına örgüt kurma, adam kaçıрма, cinayet işleme ve ötekileri sindirmek için güç kullanma gibi eylemlere sebebiyet verebilir.

Bir inancı zorla kabul ettirme girişimi şeklinde kendini gösteren taassup, İslâmiyet'te '*dinde zorlama yoktur*'²⁰ emri ile yasaklanmıştır. Ancak, herhangi bir inanca sıkı sıkıya bağlanmak veya o inancın bütün gereklerini yerine getirmek (dindarlık) taassup olarak nitelendirilemez. Taassupta bir inanca bağlanmanın yanında, diğer düşünce mensuplarına hakaret ve saldırganlık söz konusu iken, dinin gereklerinin uygulandığı dindarlıkta amaç, Yaratan'a yakın olmaya çalışmaktır.

3. Mezhep Ayrımcılığı

Tarih boyunca dinin sosyal, siyasal, kültürel ve daha başka nedenlerle farklı yorumlanması sonucunda çeşitli dinî ekoller ve anlayış biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu dinî anlayış ve ekollerin başında mezhepler gelmektedir. Dinle ilgili yorum farklılığının bir ürünü olan mezheplerin düşünce zenginliği değil de ayrımcılık unsuru olarak algılanması, sosyal barış açısından tehdit oluşturmaktadır. Söz konusu tehdit karşısında en etkili önlem, mezhep farklılığının, her türlü şartlanışlıktan uzak, objektif bir bakış açısıyla doğru bilgiler ışığında yorumlanmasıdır.

İslâm'ın ilk yıllarında ölçü kabul edilen *Müslümanlık* üst kimliğinin yerini daha sonraları *mezhep* kimliği; dinin temel kaynaklarının yerini de mezhebî görüş ve düşünceler almıştır. Bu değişimde, siyasî mücadelelerin önemli etkisi olmuştur. Yaşanan

¹⁸ Bkz: Mehmet Aydın, "*Türk Tecrübesi Işığında Barış ve Din Problemi*", *Dünya, İslâmiyet ve Demokrasi, (Sempozyum)*, Konrad-Adenauer-Vakfı, Ankara 1998, s. 114-121.

¹⁹ Bkz: Doğan, *Türkçe Sözlük*, s. 1032; Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 73.

²⁰ Bakara 2/256.

bazı siyasî olayların dinî alana çekilmesiyle birlikte, siyasî düşünceler bir anlamda dinselendirilmiştir.²¹ Ülkemizin sosyal bir gerçeği olan ve Alevîlik-Sünnîlik şeklinde beliren dinî anlayış farklılığı da, bu doğrultuda devam eden tarihî sürecin bir ürünüdür.

Alevîlik ile Sünnîlik arasındaki bazı farklılıklara ve temel benzerliklere özet olarak değinmede yarar vardır. Çünkü ülkemizde barış ve huzurun devamına yönelik bir tehdit oluşturma özelliğini koruyan mezhep ayrımcılığı, hem Alevîlerin hem de Sünnîlerin mezhepler konusunda yeterli ve sağlıklı bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de Alevîlik-Sünnîlik şeklindeki mezhep ayrımcılığının nedeni, daha ziyade siyasî ve ideolojiktir. Başlangıçta halifelik seçimindeki siyasî düşünce farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan Alevî-Sünnî ayrılığı,²² tarihsel süreç içerisinde birçok olayla beslenmiş, bazı çıkar odaklarının kışkırtmaları²³ ve bilgisizlik yüzünden canlılığını koruyan bir konu olma özelliğini sürdürmüştür.

Kısaca Ali taraftarlığı olarak bilinen Alevîlikte,²⁴ Hz. Ali’nin her yönüyle sahabenin en üstünü olduğuna, O’nun halifelikle birlikte Hz. Muhammed’in ümmetine önderlik etmek için özel bir yetkiye sahip bulunduğuna inanılmaktadır. Abbasi devriminden sonra Ehl-i Beyt taraftarlarının kendi düşünce yapılarını oluşturmaya çalışmaları, Hz. Ali soyuna bağlılığın giderek bayraklaşmasına neden olmuştur. Böylece Alevîler, Hz. Ali’ye sevgi ve bağlılığı aşan ayrı bir fırkalaşma hareketinin siyasî temsilciliğini de üstlenmişlerdir.²⁵ O dönemden beri giderek farklılaşan ve kendine has bir anlayış biçimine dönüşen Alevîlik, bazen tarikat, bazen mezhep, bazen kültür, bazen de başka bir din gibi algılanarak günümüze kadar gelmiştir.

Alevîlik, tarih boyunca dedeler ve babalar kültürü denilen sözlü gelenekle varlığını devam ettirmiştir.²⁶ Yazılı güvenilir bir kaynağının bulunmaması, Alevîliğin günümüzde tartışılan ve istismar edilen bir konu olma özelliğini sürdürmesinde etkili olmaktadır.

Alevî olarak adlandırılan grupların birbirlerinden farklı dinî düşünce ve yaşam tarzlarına sahip bulunmalarına rağmen, özü itibarıyla Alevîliğin İslâm’ın bir parçası²⁷ olduğu bilim çevrelerince kabul edilmektedir. Çünkü farklılık dinde değil, daha ziyade dinle ilgili bazı inanç ve ibadetlerdedir. Alevî inancı da temelde Allah’a ve Hz. Muhammed’e dayanır. Bütün *cem*lerde ve mabetlerde Hz. Muhammed ile Hz. Ali birlikte zikredilmektedir.²⁸ Alevîlerin önemle üzerinde durduğu *eline*, *beline* ve *diline* sahip olma; yani, haksızlık yapmama, başkalarını çekiştirmeme, namuslu olup zinadan uzak durma gibi prensipler, Sünnîlerin de benimsediği temel İslâmî kurallardır. Alevîlerle Sünnîler, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma ve Hz. Hüseyin sevgisinde ortaktırlar. Alevîlerin bu konudaki farklılığı, *Ehl-i Beyt*²⁹ sevgisini âdeta bayraklaştırmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

²¹ Metin Bozkuş, *Sivas Yöresinde Alevîlik*, Sivas, 2000, s. xii.

²² Bkz: Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türkiye’de Millî Birliği Bozan Ayrılık (Alevî-Sünnî Ayrılığı)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 7; Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., 8. Baskı, İstanbul 1996, s. 118; Hüseyin Çelikcan, *“Alevîlik ve Sünnîliğin Tarihçesi”*, *Günümüzde Alevîlik ve Bektâşîlik (Panel: 22.2.1992)*, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 38-48.

²³ Bkz: Cemal Şener, *Alevîlik Olayı*, 19. Baskı, Ant Yay., İstanbul 1995, s. 19-30.

²⁴ Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 25.

²⁵ Bkz: Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 25-26.

²⁶ Fırlı, *“Anahatlarıyla Alevîlik”*, s. 16.

²⁷ Bkz: Süleyman Sarıtaş, *“Alevîlerin Dinî İnanış ve Geleneklerine Göre Yaşam Tarzları”*, *Günümüzde Alevîlik ve Bektâşîlik (Panel: 22.02.1992)*, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 97-102; Krş: Battal Pehlivan, *Alevîler ve Diyanet*, 3. Baskı, Pencere Yay., İstanbul 1995, 87-117.

²⁸ Hüseyin Piroğlu, *“Alevî Sünnî Kardeşliği”*, *Günümüzde Alevîlik ve Bektâşîlik (Panel: 22.02.1992)*, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 22.

²⁹ *Ehl-i Beyt* kavramıyla; Hz. Peygamberin başta kendisi, kızı Fatıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin’den oluşan yakın akrabaları kastedilmektedir.

İslâm dininde öngörülen ibadetlerle ilgili Alevîlerle Sünnîler arasında bazı farklılıklar vardır. Alevîlerin ibadet niyetiyle icrâ ettikleri *cem* âyinleri, önemli bir gelenek haline gelmiştir. Bu ayinlerde *halka* oluşturularak müzik eşliğinde kadınlı erkekli *semah*lar yapılır. Cemler, aynı zamanda o toplum için bir dinî eğitim ve öğretim kurumu işlevi görmektedir. Hatta cemler, suç işleyenlerin yargılandığı bir tür halk mahkemesi rolünü de üstlenmektedir.³⁰

Din eğitimiyle ilgili yeniden yapılanma sürecinde izlenecek siyasî ve eğitsel politikaların '*Alevîlerle hiç bir farkımız yok*' düşüncesinden ziyade, '*farkımız var, ama bu farklılık bütünlüğümüze engel değil*' şeklindeki bir anlayışa dayalı olarak yürütülmesi gerekir. Pek çok kültür ve düşünce tarzının bir arada yaşayabildiği modern çoğulcu toplumda din öğretimi, farklı inançtaki insanların düşüncelerini doğru bilgiler ışığında tanıtılabilmelidir.³¹

Batıda geliştirilen eğitim modellerinden biri de, yeni arayışların ürünü olan *Birleştirici Model*dir. Bu model, '*mezhepsiz din dersi*' veya '*mezhepler-üstü*' din dersi şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu modeli mezhepsiz din dersi şeklinde yorumlayanlara göre temel dinî bilgiler, öğrencilerin tamamına devlet okullarında verilmelidir. Çünkü tarafsızlık ancak böyle sağlanabilir. Birleştirici modeli *mezhepler-üstü* din dersi şeklinde değerlendirenlere göre ise mezheplerarası farklılıkların silinmemesi esastır. Her mezhebe mensup öğrencilerin bir arada ders gördüğü bu modelde, mezheplerin anahatlarıyla tanıtılması öngörülür. Böylece, aynı din içerisinde değişik anlayışlara sahip insanların da bulunabileceği vurgulanarak, dinin bütünlüğü korunmaya çalışılmaktadır.³²

İnanç ve düşüncelerdeki benzerliklere rağmen, mezhep farklılığı, günümüz Türkiye'si için gözardı edilemeyecek bir realitedir. Ancak, sosyal hayatın barış içerisinde devam edebilmesi, farklı düşünce mensuplarını ortak paydalar etrafında yakınlaştıracak bir samimiyet anlayışının toplumun her kesimine egemen kılınmasıyla mümkündür. Ülkemizde bulunan bütün müslümanları ve diğer din mensuplarını barış içerisinde barındırabilecek bu anlayışın geliştirilmesinde din eğitiminin gücünden yararlanılmalıdır.

C-ALEVÎ-SÜNNÎ İLİŞKİSİNİN SOSYAL BARIŞA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİ

Alevî-Sünnî ilişkisinin zorluklarına değindikten sonra, şimdi de bu ilişkinin kolaylaştırıcı temel dinamiklerden söz edelim. Toplumsal ilişki zeminini sağlamada son derece etkili olan bu unsurları bilmek, barış çalışmalarının verimliliğini ve bu konuda başarılı olma ümidini artıracaktır.

1. Din Birliği

Alevî-Sünnî diyalogunun en temel dinamiği, şüphesiz din birliğidir. Aynı inanca sahip Alevîlerle Sünnîler, her şeyden önce birbirlerinin din kardeşidir. İki kesim

³⁰ Bkz: Şener, *Alevîlik Olayı*, s. 173; Bozkuş, *Sivas Yöresinde Alevîlik*, s. 201-216.

³¹ Beyza Bilgin, "*İslâm'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak*", A.Ü. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 1999, Bilgin, "*İslâm'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak*", s. 34.

³² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 103.

arasında bazı dinî konularla ilgili düşünce ve yaşantı farklılığının bulunması, bu tarihsel ve sosyolojik gerçeği değiştirmek için yeterli bir sebep değildir.

Sünnî İslâm, Alevî İslâm, Felsefî ya da Tasavvufî İslâm gibi tanımlamalar gündelik konuşmalarda dile getirilse de, asıl olan Kuran ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanan orijinal İslâm'dır. Dolayısıyla dinle ilgili farklı tanımlamalar yapılabilir, ancak bu tanımlamalar, Allah'ın bütün insanlığa gönderdiği İslâm dininin orijinallliğini gölgeleyecek özellikte olmamalıdır.

İslâm dininin özünde bir değişiklik olmamasına rağmen, Müslümanların dinî anlayış ve yorumlarında zamanla farklılıkların oluştuğu bir gerçektir. Din olarak İslâm'ı seçen kişi ve gruplar, kendi yöresel inanç ve geleneklerinin, kültürel ortamın, toplumda yaşanan sosyal ve siyasal sorunların etkisiyle, din konusunda zamanla farklı düşünmeye ve değişik ekoller adı altında anılmaya başlamışlardır. Dinin ana ekseninden sapma olmadığı sürece, bu farklılaşma İslâm bilginleri tarafından normal karşılanmış ve bireyin Müslümanlığında olumsuz bir unsur olarak görülmemiştir. Bu bağlamda Alevî ve Sünnîlerin İslâm dini içerisinde bazı farklılıklara sahip iki kültürel grup olduğu söylenebilir. Yani aradaki ayrılık dinin temelinde değil, dini anlama ve yaşama konusundadır. Dolayısıyla Alevîlik ve Sünnîliğin ayrı dinler gibi algılanması tarihsel ve bilimsel gerçeklerle bağdaşmaz. Çünkü her iki dinî ekol de Müslüman toplum içerisinde dönemin tarihî, kültürel, siyasal ve sosyal şartlarıyla ilintili bir şekilde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Müslümanların değişik sorunlarını kendisine çıkış noktası yapan herhangi bir inanç grubunu, adı ne olursa olsun, İslâm dışı görmek doğru değildir.

Alevîlik ve Sünnîlik temelde Allah'ın ve Hz. Muhammed'in buyruklarına dayanır. Bütün *cem*lerde, namazlarda ve diğer ibadetlerde Allah'a hamd edilmekte ve Hz. Muhammed anılmaktadır. Alevîler *cem*lerde Hz. Muhammed ile birlikte Hz. Ali'nin ismini de zikrederler.³³ Sünnîler ise ibadetlerinde Hz. Ali'nin ismini ayrıca söylemeyi namazlarda ve diğer zamanlarda Ehl-i Beyt'e duâ ettiklerinde zımnen Hz. Ali'yi de anmış ve O'na duâ etmiş olurlar. Alevîlerin önemle üzerinde durduğu *eline, diline ve beline sahip olma*; yani edepli olup haksızlık yapmama, dil ile başkalarını çekiştirmeme ve namusu koruma gibi prensipler, Sünnîlerin de benimsediği temel ahlâk kurallarıdır.

2. Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehl-i Beyt, daha önce de ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber'in sevgili eşleri, çocukları, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan ev halkı içi söylenen bir kavramdır.³⁴ Tarih boyunca Müslümanlar Hz. Peygamber'e saygının bir gereği olarak O'nun yakın akrabalarından oluşan Ehl-i Beyt'ine derin bir sevgi beslemişlerdir. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi, Alevî Sünnî bütün Müslümanların gönlünde önemli bir yer edinmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığına getirilen halifeler Ehl-i Beyt'e saygı göstermeyi ve onlara hizmet etmeyi Hz. Peygamber'e saygının bir gereği olarak değerlendirmişlerdir.³⁵ Emevîler döneminde gerçekleşen Sıffin ve Kerbelâ gibi olaylar Müslümanların geneli tarafından üzüntüyle karşılanmakta ve Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini hedef alan bir zulüm hareketi olarak değerlendirilmektedir.

³³ Bkz: Hüseyin Piroğlu, "Alevî Sünnî Kardeşliği", *Günümüzde Alevîlik ve Bektaşilik (Panel: 22.02.1992)*, Diyanet Yayınları, Ankara 1995, s. 22.

³⁴ Zeki Duman, "Tefsirin Temel İlkeleri Çerçevesinde Kuran-ı Kerim'de Ehl-i Beyt", *Marife Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Konya 2004, s. 14-36; Mustafa Öztürk, "Şii ve Sünnî Müfessirlere Göre Ehl-i Beyt Kavramı", *Marife Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Konya 2004, s. 37-53; İhsan Ünlü, *Ehl-i Beyt Ocağı Alevîlik*, Popüler Yayınları, İstanbul 2008, s. 13-17.

³⁵ Bkz: Buharî, Fedâilü Ashabi'n-Nebî 24.

3. Muharrem Ayına Saygı

Muharrem, savaşın kan dökmenin yasak olduğu ve Kuran-ı Kerim’de bu özelliğinden bahsedilen dört önemli aydan biridir. Muharrem ayının birinci günü, hicri takvime göre yılbaşdır. Muharrem ayı içerisinde pek çok dinî ve tarihî olayın geçtiği rivayet edilmektedir. İslâm tarihinin dönüm noktasını oluşturan hicret ve Hz. Hüseyin’in şehit edildiği Kerbelâ katliamı gibi bazı tarihi olaylar Muharrem ayında gerçekleşmiştir.

Alevî-Bektaşîler, Muharrem ayının ilk 12 gününü oruçlu olarak geçirirler. Bu günlerde Hz. Hüseyin’in ve evlâdının susuz bırakılmış olmasından dolayı su içmez ve tıraş olmazlar. Hz. Hüseyin’in mübarek başının gövdesinden ayrılışını telin etme ve O’nun aziz hatırasına saygı gösterme düşüncesiyle o günlerde bıçak kullanmaz, et ve soğan yemezler. Sayılan hususlara dikkat etmek, Alevîlikte dinî bir sorumluluktur.

Hz. Peygamber, Ramazan ayı dışında tutulacak oruçların en faziletlisinin Muharrem orucu olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Sünnîler Muharrem’in 9., 10. ve 11. günlerini oruçlu geçirmeyi sünnet kabul ederler. Hz. Hüseyin’in vefat yıldönümü olan bu ayda Alevîler ve Sünnîler O’nu rahmetle anmakta, başına gelen acı olaylar cemlerde söylenen ağıtlarla hatırlanmakta ve Ehl-i Beyt mensuplarının acılarını paylaşmak amacıyla gözyaşı dökülmektedir. Camilerde okunan hutbelerde ve vaazlarda Muharrem ayının önemi ve Hz. Hüseyin’i sevmenin fazileti ile ilgili konuşmalar yapılmakta, Ehl-i Beyt için salâvat getirilmekte, tarihte yaşanan acı olaylardan ders çıkartılarak günümüzde benzer olayların yaşanmaması için dikkatli olunması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

İslâm toplumunda Muharrem ayı sadece matem günleri olarak anılmaz. Aşure günlerinde yetimleri, fakirleri, kimsesizleri ve çocukları mutlu etmeye yönelik yardım faaliyetleri de düzenlenmektedir. Çok farklı yiyecek malzemelerinin aynı kazanda kaynatılmasıyla hazırlanan aşure çorbaları komşulara dağıtılmakta ve böylece birlik beraberlik duyguları sembolik olarak canlandırılmaktadır. Muharrem etkinlikleri çerçevesinde birlik aşuresi dağıtma geleneği, son yıllarda valilik, kaymakamlık, müftülük, cem vakfı, Alevî ve Sünnî sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen programlarla sürdürülmektedir. Bu yönüyle Muharrem ayı, Alevîlerle Sünnîlerin ortak duygular etrafında yakınlaşın kaynaştığı bir diyalog ayı olarak da değerlendirilebilir.

4. İnanç Özgürlüğüne Saygı

İnsan doğal olarak bir dine inanmaya ve kendini güvende hissedeceği bir toplumsal hayata ihtiyaç duymaktadır. Ancak bir toplumda yaşayan bireylerin hepsi her zaman aynı inanca sahip olmayabilir. Çünkü din ya da dinî anlayış farklılığı, sosyal hayatın doğasına aykırı değildir. Nitekim tarih boyunca insanlar çeşitli sosyal gruplar halinde bazen aynı bazen de farklı inançlara bağlı kalarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Bireyler ve gruplar arası inanç farklılığını bir arada barındıran ve gruplardan birinin diğerine hükmetmeye kalkışmasını engelleyen en temel ilke *inanç özgürlüğüdür*. İnanç özgürlüğü, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin tüm insanların bu haktan yararlanabilmesini gerektirir. Modern toplumlarda yasalarla korunan inanç özgürlüğüne müdahale edenler suç işlemiş sayılmaktadır. Ancak bu konuda yasal güvencenin sağlanmasıyla yetinilmesi, inanç özgürlüğü açısından yeterli değildir; toplumda hoşgörü ve diyalog kültürünün oluşması da gerekir.

Barış ve hoşgörü ortamında yaşatılan farklı düşünceler, kültürel bir zenginlik olmanın yanında sosyal hayata dinamizm de kazandırmaktadır. Herkes kendi düşüncesinin doğruluğuna inanarak onu savunabilir, ancak karşısındakine de aynı hakkı tanımak durumundadır. Aksi halde, her farklı düşünce sahibi karşıt görüşteki insanlara kendi doğrularını dayatacağı için yeni orijinal fikirler ortaya çıkma cesareti bulamayacaktır. İşte diyalog, bireyin toplumdaki inançları tanımmasını, inanç mensuplarına saygı duymasını, din ve vicdan özgürlüğünün kökleşmesini ve böylece toplumsal hayata zenginlik ve dinamizm kazandırıcı yeni düşüncelerin gelişmesini sağlayan önemli bir ilkedir.

5. Vatandaşlık Bilinci

Sosyal bir varlık olan insan, hayatını belli bir toplum içerisinde sürdürmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu doğal ihtiyacı sağlıklı bir şekilde karşılamanın gereği olarak vatandaşlık bilinci gündemdeki yerini almaktadır. İşte belli bir vatanı yaşayan, o vatan toprağı üzerinde kurulu devletin bireylere tanıdığı hak ve yükümlülüklerle sahip bulunan, toplumun hukuk, dil, din, kültür, örf ve adet gibi temel değerlerine saygı duyan, iç ve dış saldırılara karşı ülkesinin bölünmez bütünlüğünü savunan bireylere vatandaş denir. Tanımda geçen hususları kendi öz benliğiyle kabul edip içselleştiren her birey, vatandaşlık bilincini kazanmış sayılır. Buna göre vatandaşlık bilincini; “benzer ya da farklı özelliklere sahip bireyleri aynı vatan toprağı üzerinde ve devlet çatısı altında uyumlu bir şekilde birleştiren anlayış” olarak tanımlayabiliriz.

Ülkemizde Alevîler ve Sünnîler arasındaki en güçlü bağ vatandaşlıktır. Bu iki kesim tarih boyunca ortak acı ve sevinçleri paylaşmış, millî mücadele yıllarında vatani korumak için güç birliği yapmış ve umutla bu günlere birlikte ulaşmıştır. Anadolu'nun bağımsızlık savaşında Sünnî din adamları gibi Alevî önderleri de her türlü desteği vermiş, başta Hacı Bektaş Dergâhı olmak üzere, dönemin bütün Alevî örgütleri vatani koruma mücadelesinde etkin bir rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında, iki kesim arasında herhangi bir üstünlük veya ihmalkârlıktan söz edilemez. Dolayısıyla vatandaşlık bilincini zayıflatacak her türlü kışkırtmalara ve ayrımcı yorumlara karşı dikkatli olunmalıdır. Bu konuda M. Akif Ersoy'un şu dizelerini hatırlamak gerekir:

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez

Aşık Mahir Altuntaş'ın birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan şu dizeleri de konuyla ilgili anlamlı mesajlar içermektedir.

Halkın birliğinden bir kuvvet doğar

Gelin dostlar gelin, birlik olalım

Hakkın üstünlüğü batılı boğar

Gelin dostlar gelin, birlik olalım

Ben Türk'üm, sen Kürt'sün, bölücü olma

İnsan yapıcıdır, yıkıcı olma

Ayrılıp da sağda solda yorulma

Gelin dostlar gelin, birlik olalım
Bölünürse vatan, yurtsuz kalırız
Namerdi türetir, mertsiz kalırız
Şanımız kaybolur, adsız kalırız
Gelin dostlar gelin, birlik olalım

Mevlâm nasip etsin bize imanı
Altuntaş yoluna olmuşuz tabi
Peygamberimizin dediği gibi
Gelin dostlar gelin, birlik olalım

6. Karşılıklı Sevgi, Saygı ve Hoşgörü Anlayışı

Alevîlerle Sünnîlerin birbirlerine karşı sevgi, saygı ve hoşgörü göstermeleri, iki kesim arasında geliştirilecek diyalog çalışmalarında son derece önemlidir. Sosyal hayatta birlikte olduğumuz veya olmak zorunda kaldığımız kişilerle uyumlu ve sağlıklı iletişim kurabilmede sevmenin, saygılı davranmanın, olaylara anlayış ve hoşgörüyle yaklaşmanın önemi büyüktür. Sevgi duygusuna sahip bireyin farklı görüşteki insanlarla güzel ve uyumlu ilişkiler geliştirebilmesi daha kolaydır. Düşünce alanındaki çöksesliliğe tahammül edemeyen hoşgörüsüz ve önyargılı bireylerin yoğunlukta olduğu bir toplumda hoşgörünün, diyalogun ve barışın barınma şansı çok düşüktür.

İslâm, bireysel ve sosyal münasebetlerde, karşıdaki kişi ya da grubun inanç yapısına bakmaksızın hoşgörülü olmayı ilke edinmiştir. İslâm'ı insanlara tebliğ etme sürecinde bireysel hak ve özgürlüklere oldukça hassasiyet gösteren Hz. Peygamber, din konusunda kendisinden farklı düşünen ya da inanmayanlara karşı asla olumsuz bir yaklaşım sergilememiştir. Öyleyse herkesten önce Hz. Peygamber'i örnek alması gereken Alevîler ve Sünnîler, bazı farklılıkları büyüterek birbirlerine karşı hoşgörüsüzlükte bulunmamalı, saygı ve hoşgörü çerçevesinde diyalog ve işbirliğini sürdürmelidirler.

Sevgi, saygı ve hoşgörü, insanın kendisini yetiştirip toplumda belli bir kültür düzeyine erişmesiyle kazanacağı bir anlayıştır. Sorunları abartma yerine çözümüne katkıda bulunma, toplumdaki diğer insanların başarılarına birlikte sevinip başarısızlıklarına birlikte üzülmeye, yapılan eleştirileri değişim ve gelişim için bir fırsat bilme gibi erdemler, sevgi, hoşgörü ve diyalog kültürünün dayandırılacağı temel anlayışlar olmalıdır.

7. Ortak İdealler

Aynı ülkenin vatandaşı ve aynı dinin mensubu olan Alevîlerle Sünnîlerin ortak idealler etrafında birliktelik oluşturmaya ve bu birlikteliği yaşatmaya ihtiyacı vardır. İleriye dönük idealleri olmayan bir toplum dinamikliğini ya geçmişin sorunlarını kaşıyarak ya da kavga kültürünü diri tutarak korumaya çalışır. Ancak böylesi bir dinamiklikte toplum bireyleri arasında ahenkli bir uyumdan söz edilemez.

Alevîlerle Sünnîler arasındaki ortak idealler; ülkeyi iç ve dış düşmanlardan koruma, terörle mücadele, ekonomik kalkınma, toplumda ahlakî değerleri yüceltme, suç ve suçluyla mücadele, çevreyi koruma, sosyal adaleti ve sosyal barışı sağlayarak yaşam kalitesini artırma şeklinde özetlenebilir. Sayılan hususlarda fark edilebilir bir başarı sağlamak, Alevî-Sünnî bütün kesimlerin hem amacı hem de ödevi olmak durumundadır.

8. Eğitim

Yüzyıllardır bir arada yaşayan ve benzer kültürel değerler etrafında güçlü bir millet oluşturan Alevî ve Sünnîlerin bazı yapay gündemlerle kutuplara ayrılma eğilimi sergilediği bir gerçektir. Bu eğilim karşısında topluma dinamizm kazandıracak en etkili çözüm eğitimidir. Çünkü eğitim, farklılıkları yaşadığımız çağın normal özelliği olarak gören bir anlayışı toplumun genelinde yaygınlaştırmanın en önemli aracıdır.

Toplum yapısının hızla kabuk değiştirdiği ve eski ile yeni anlayışların çeliştiği durumlarda kültür çatışmalarının meydana gelmesi her zaman mümkün olabilir. Kültürel ayrışmalar sonucunda ulusal toplum içerisinde farklı alt kimliklere sahip olan gruplar, zamanla birbirlerine karşı yabancılaşabilirler. Bu durumda farklılıkları birlik ve kardeşlik duygularıyla barış içerisinde bir arada bulundurmaya sağlayacak eğitsel tedbirler alınmazsa, etnik ve kültürel farklılığa dayalı kimlik arayışlarının tehlikeli sonuçlara yol açması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak eğitim, yıllardır aynı coğrafyada bir arada yaşayan Alevî ve Sünnî kesimin birbirini her türlü ön yargıdan uzak durarak daha doğru ve sağlıklı bilgilerle tanıyabilmesinin en etkili aracıdır. Eğitim sayesinde gün geçtikçe birbirlerini daha yakından tanıma fırsatı bulan bireylerin oluşturduğu toplumda diyalog kültürü gelişecektir.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunda değişik dinî gruplar ortaya çıkmıştır. Müslümanlar arasındaki gruplaşmanın birçok nedeni vardır. Yaşanılan bölgenin coğrafi yapısı, kendileriyle komşuluk yapılan milletlerle kurulan ilişkiler, İslâm öncesi kültürlerin izleri, iktidar mücadelesine bağlı olarak yaşanan siyasal tartışmalar, iç savaşlar, dinin temel kaynağı olan Kuran ve Sünneti yorumlamadaki farklılıklar, gruplaşmada etkili olan unsurlar olarak sayılabilir.

Ülkemizde Alevîlik-Sünnîlik olarak bilinen dinî ekolleri, tarih içerisinde Müslümanlar arasında meydana gelen sosyal, siyasal ve kültürel ayrışmanın ülkemize yansıyan bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Başlangıçta Şia ve Ehl-i Sünnet şeklinde beliren gruplaşmanın yüzyıllar sonra Anadolu'ya Alevî-Sünnî ayrılığı olarak yansıdığı görülmektedir. Önceleri siyasal bir özellik taşıyan Alevî Sünnî kavramları, zaman içerisinde dinsel bir kimliğe dönüşmüştür. Buna göre Alevîlik ve Sünnîlik alt dinî grup, Müslümanlık ise İslâm dinine inanan bütün grupları kuşatıcı bir üst kimliktir. Alevîliği Müslümanlık dışında farklı bir inanç olarak gösteren düşünceler, tarihsel, sosyal ve bilimsel gerçeklerden yoksun bir iddiadan ibarettir.

Müslümanlık dairesi içerisinde yer alan Alevîliği, Sünnîliği ya da başka adlarla anılan dinî oluşumları İslâm ile özdeşleştirmek, İslâm'ın evrenselliği ve sosyo-kültürel gerçeklerle bağdaşmaz. Her biri insan ürünü olan dinî oluşumları din gibi algılamak, Müslümanların birlik ve bütünlüğüne zarar verebilir. Bu yüzden Şîilik, Haricîlik,

Sünnîlik ve Alevîlik gibi grup isimlerini birer sosyolojik ve kültürel kimlik olarak değerlendirmek gerekir.

Aynı inanç temeline dayalı Alevîlik ve Sünnîliğin ortak yönlerinin zaman içerisinde gölgelendiği, farklılıkların ise abartıldığı görülmektedir. Yüzyıllardır bir arada yaşayan Alevîlerle Sünnîler arasında en azından dindaş olmanın gerektirdiği bir yakınlaşmanın yeterince sağlanamamış olması, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir sorundur. Bu sorunun çözümü için ülkemizdeki Alevîleri, Sünnîleri ve diğer inanç gruplarını birbirlerine yakınlaştıracak bir diyalog anlayışını geliştirmeye ihtiyaç vardır. İşte araştırmamızın amacı, Alevî ve Sünnîlerin inanç ve kutsal değerlerinin doğruluk veya yanlışlığını tartışmak değil; her iki kesimi de olduğu gibi kabul ederek farklılıkları barış içerisinde bir arada yaşamaya engel görmeyecek bir barış kültürünün toplumda gelişmesine zemin hazırlamaktır.

Alevîlerle Sünnîler arasında barış kültürünü geliştirmenin önünde pek çok engel vardır. Bilgisizlik, siyasal istismar, iç ve dış kaynaklı kışkırtmalar, karşılıklı güven sorunu ve toplumun ötekileştirme eğilimi bu engellerden bazılarıdır. Söz konusu engelleri aşmanın ve tarihten beri süregelen önyargılarla baş etmenin en etkili yolu eğitimidir. Eğitsel temelden yoksun barış çalışmaları, yüzeyselliğin ötesine geçemez.

Günümüzde Alevî-Sünnî ayrılığına sıcak bakmayan çok sayıda insan vardır. Bu yöndeki görüşlerini mısralarına döken halk şairi Aşık Musa Karakaş'ın şu sözleri anlamlı mesajlar içermektedir:

Alevî diyorlar bize
Neden ayırırlar bilmem
Kardeşiz birbirimize
Neden ayırırlar bilmem

İrkımız bir, dinimiz bir
Hak katında ulumuz bir
Davamız bir, kanımız bir
Neden ayırırlar bilmem

Birbirinize dost deyin
Kötülüğe paydos deyin
Bir kanun nizam her yerim
Neden ayırırlar bilmem

Musa'm der ki; bitsin kinler
Unutulsun geçmiş günler
Olalım hep bir bütünler
Neden ayırırlar bilmem

Gelin canlar bir olalım, iri olalım, diri olalım. Her türlü ayrımcılığın üstesinden gelip ötesine geçerek bir arada kardeşçe yaşayalım. Yunus'un diliyle:

Gelin tanış olalım

İşi kolay kılalım

Sevelim sevilelim

Dünya kimseye kalmaz.

KAYNAKÇA

- ¹ Muhammed Hamdi Yazır (Elmalı'lı), **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 468.
- ¹ Bayraktar Bayraklı, "*Kur'an'da İnsan Hakları*", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, İstanbul 1998, s. 9-10.
- ¹ Bkz: İsfehânî, **el-Müfredât Elfâzu'l-Kur'ân**, s. 421-422;
- ¹ Bakara 2/ 208.
- ¹ Hucurat 49/ 9.
- ¹ Bkz: Gölpinarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, s. 25-26.
- ¹ Fığlalı, "*Anahatlarıyla Alevilik*", s. 16.
- ¹ Bkz: Süleyman Sarıtaş, "*Alevilerin Dinî İnanış ve Geleneklerine Göre Yaşam Tarzları*", **Günümüzde Alevilik ve Bektâşilik (Panel: 22.02.1992)**, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 97-102; Krş: Battal Pehlivan, **Aleviler ve Diyanet**, 3. Baskı, Pencere Yay., İstanbul 1995, 87-117.
- ¹ Hüseyin Piroğlu, "*Alevî Sünnî Kardeşliği*", **Günümüzde Alevilik ve Bektâşilik (Panel: 22.02.1992)**, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 22.
- ¹ *Ehl-i Beyt* kavramıyla; Hz. Peygamberin başta kendisi, kızı Fatıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin'den oluşan yakın akrabaları kastedilmektedir.
- ¹ Bkz: Şener, **Alevilik Olayı**, s. 173; Bozkuş, **Sivas Yöresinde Alevilik**, s. 201-216.
- ¹ Bkz: Hüseyin Piroğlu, "*Alevî Sünnî Kardeşliği*", **Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik (Panel: 22.02.1992)**, Diyanet Yayınları, Ankara 1995, s. 22.
- ¹ Zeki Duman, "Tefsirin Temel İlkeleri Çerçevesinde Kuran-ı Kerim'de Ehl-i Beyt", *Marife Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Konya 2004, s. 14-36; Mustafa Öztürk, "Şiî ve Sünnî Müfessirlere Göre Ehl-i Beyt Kavramı", *Marife Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, Konya 2004, s. 37-53; İhsan Ünlü, *Ehl-i Beyt Ocağı Alevilik*, Popüler Yayınları, İstanbul 2008, s. 13-17.

ÇORUM ve ÇEVRESİNDE DEDE GARKIN MÜRŞİD OCAĞI ve TALİP TOPLULUKLARI

Hüseyin DEDEKARGINOĞLU¹

¹Araştırmacı-Yazar

ÖZET

Bu bildiride Çorum ve çevresindeki Dede Garkın Ocağı mürşidleri, bağlı pir ocakları ve talip toplulukları ele alınacaktır. Dede Garkın Ocağı mürşidleri Alaca'nın Büyükcami (Dedekargın) köyünde, doğrudan bağlı talip toplulukları ve pir ocağı kanalıyla bağlı talip toplulukları ise Alaca, Sungurlu ve Çorum merkeze bağlı on iki köyden oluşan Dedesli ovasında ve bazı köylerde bulunmaktadır. Alevîliğin temel kurumlarından birisi de dede ocaklarıdır. Dede ocaklarının 13. yüzyıldan beri var olduğu tarihi kaynaklarda belirtilmektedir: Dede Garkın'ın 1232-1236 yılları arasında 400 Türkmen obasından gelen 400 halifesi ile kırk gün cem yaptığı 1358 yılında Elvan Çelebi tarafından yazımı tamamlanan *Menâkıbu'l Kudsiyye Fî Menâsibi'l Ünsiyye* adlı eserde anlatılmaktadır. Çorum bölgesinde bulunan gerek Dede Garkın Ocağı gerekse bağlı pir ocaklarının bu bölgeye gelişleri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Dedeler ve talip topluluklarının coğrafi bölgelerdeki hareketleri birbirleriyle senkronize bir şekilde olmuştur. Dede Garkın ve bağlı pir ocaklarının merkezleri Malatya-Halep arasındadır. Bu ocakların buldukları bölgede meydana gelen sosyal ve siyasal nedenlerden ötürü ocakların bazı kolları Çorum bölgesine gelmiştir. Ocak sisteminde pir ocağı ve mürşid ocağı diye ifade edilen gruplandırmada Dede Garkın Ocağı'nın bir mürşid ocağı olduğu ve kendisine bağlı pir ocaklarının bulunduğu günümüzde de bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dede Garkın, Alevî, Dede Ocağı, Şeyh İbrahim, Mürşid, Ali Seydi.

DEDE GARKIN THE MENTOR QUARRY AND PRETENDER COMMUNITIES IN ÇORUM AND AROUND

ABSTRACT

In this statement, Dede Garkın Quarry mentors, associated sage quarries and pretender communities in Çorum and around will be discussed. Dede Garkın Quarry mentors are found in Büyükcami (Dedekargın) village of Alaca, directly associated pretender communities and sage quarry associated pretender communities are in in Dedesli plain formed of twelve villages connected to Alaca, Sungurlu and Çorum central and in some villages. One of the fundamental institutions of Alawism is mentor quarries. Existence of mentor quarries since 13th Century are written in historical resources. Dede Garkın toting with 400 khalifas from 400 turkmen nomad tribes between 1232 and 1236 is reported in the work of Elvan Çelebi named *Menâkıbu'l Kudsiyye Fî Menâsibi'l Ünsiyye*, written in 1358. Arrival of either Dede Garkın quarries or associated sage quarries to Çorum region started from the second half of 18th Century. The movements of mentors and pretender communities in the geographical regions are in synchronization. Centers of Dede Garkın and associated sage quarries are between Malatya and Halep. Due to social and political reasons in the region these quarries are found, some branches have arrived to Çorum region. In quarry system, it is known today that Dede Garkın Quarry is a mentor quarry and has associated sage quarries in the grouping called sage quarry and mentor quarry.

Key Words: Dede Garkın, Alawi, Dede Quarry, Sheikh İbrahim, Mentor, Ali Seydi.

1. GİRİŞ

Alevîlerin dini örgütlenme biçimi dede ocakları etrafında yapılanmıştır. Alevîler bu dede ocaklarını Alevîlik inancının temeli olarak kabul etmektedir. Her Alevî, bir dede ocağına bağlıdır. Dede ocakları, Alevîlik inancının biçimlenmesi, sistemleşmesi ve günümüze kadar ulaşmasında en etkin öge olmuştur. Alevîliğin toplumsal ve inançsal oluşumunda dedelik kurumu ve dedelerin bağlı olduğu ocak sistemi temel rol oynamıştır.

Alevî inancı günümüze kadar ocaklar çevresinde örgütlenen dede-talip topluluklarıyla ulaşmıştır. Ocakların müstakil profilleri ve karşılıklı olarak geliştirdiği inanç kurumu olarak yapılanışları, uygarlık tarihinde benzeri olmayan özel bir örgütlenme biçimidir. Alevîler için bu son derece önemli inançsal, kültürel ve tarihsel bir birikimdir. Onun içindir ki dedelik kurumu ve ocak sistemini bir bütün olarak ele almak ve incelemek gerekir. Her iki konuyu da tek başına ele aldığımızda bir yanı eksik kalacaktır. Yirminci yüzyıldan itibaren başlayan süreçte Anadolu'da yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası giderek artan oranda yaşanan kırsaldan kentlere doğru göç olgusu nedeniyle zayıflamış olan dedelik kurumu ve ocak sistemi, hâlâ Alevîliğin anahtarı konumundadır.

Dede ocakları konusunu tam olarak anlamak için bazı tanım ve kavramları iyi irdelemek gerekir. Son 130–150 yıl içinde bazı kavramlar yer değiştirmiş, bazıları ise bulunduğu yerden veya ifade ettiği anlamdan uzaklaşmıştır. Örneğin: 1900'lü yıllarda Alevîlerden bahsederken, Alevî-Bektaşî ifadesi kullanılmıştır. Burada Bektaşîlik, Alevîliğin bir izdüşümüdür gibi bir anlam ifade ediliyor ve herkes bu anlamda algılıyordu. 16. ve 17. yüzyıla baktığımızda Osmanlı, Bektaşîliği bir tarikat olarak kabul etmekte ve desteklemekte olup Alevîlere karşı daha olumsuz bir tavır içine girmişti. Eğer Alevîlik ile Bektaşîlik birbirinin aynısı ise Osmanlı'nın bu tutumu nasıl izah edilebilir. Günümüze baktığımızda Bektaşîlik, Alevîliğin bir parçasıdır. Alevîlik ise daha geniş kapsamlı kurumsal bir yapıdır. Bektaşîlik bugün Hacı Bektaş Ocağı'nın dedelerini ve taliplerini ifade eder. Demek ki 19. yüzyıla kadar olan dönemdeki Bektaşîlik kavramı ile 20. yüzyıldaki Bektaşîlik kavramı birbirinden farklıdır.

Alevî ocakları arasında ilk dönem (evre) içerisinde yapılanan mürşid ocaklarından sayılan Dede Garkın Ocağı'nın Anadolu'nun birçok yöresinde dede ve talip topluluğu bulunmaktadır. Diğer Alevî dede ocakları ile karşılaştırıldığında yazılı kaynaklar merkezli azımsanmayacak sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu makale genelde pir ve mürşid ocağı üzerinden ocak kavramı, özelde de Dede Garkın mürşid ocağı ile bunlara bağlı Şeyh İbrahim Ocağı, Ali Seydi Ocağı gibi pir ocakları ve bunların talip topluluklarının Çorum bölgesindeki konumu etrafında şekillenecektir. Konu ile ilgili kavramların anlam ve kullanım yerlerine göre açıklamalar yapılmaya çalışılacak ayrıca tarihi olaylara da yer verilecektir.

2. ALEVİ TOPLULUKLARDA OCAK ve DEDELİK KAVRAMI

Soyu On iki İmam kanalıyla Ehl-i Beyt'e dayanan ve karizmatik bir inanç önderi adına kurulan, kendisine bağlı bir talip topluluğu olan ailelerin oluşturduğu çevresel inanç merkezine ve ekolüne "ocak", bu ocaklara mensup olan kimselere de "ocakzade" diyoruz. İşte bu ocakzade olan, Alevî inanç sistemi içerisindeki ritüelleri ve cem erkânının uygulanmasını sağlayan kişilere Alevîlikte "dede", "baba" ya da "pir" denir. Bektaşîlikte ise böyle bir soy bağlantısı yoktur. Sıradan bir talip, hatta talip bile olmayan farklı bir inanç grubuna mensup birisi Bektaşî tarikatına girerek dervişlik, babalık, halife babalık ve dede babalık gibi aşamalardan geçerek en üst makama kadar yükselebilir.

2.1. Dede Ocağı

“Ocak” kavramını dedeler ve araştırmacılar arasında net biçimde ortak bir görüş çerçevesinde tanımlamak çok zor gözükmektedir. Dedelerin büyük bölümü seyyid olduklarını belirterek ataerkil bir yaklaşımla, soylarını babadan sürerek Ehl-i Beyt’e dayandırmaktadır.

Son yıllarda ocak denince bir kısım Alevî’nin aklına tekke, türbe, dergâh, zaviye, düşek (yatır olduğuna inanılan kimselerin yattığı yer ve taş yığınlarından meydana gelen 1-2 metre çapında, 50-60 cm. yüksekliğindeki mezarı), ziyaret veya görkemli bir şekilde yapılmış olan yemek pişirilen, ateş yanan mekânlar ya da yapılar gelmektedir. Oysa ocak, bir mürşit veya pir dede grubuyla o gruba bağlı taliplerin toplamıdır. Yani ocak, fiziksel bir mekân değil, dede ve talibin toplamından ibaret olan sosyal ve inançsal bir birimdir. Bundan dolayı karışıklığa meydan vermemek, ateş yanan yer ile Alevîlikteki ocak kavramını birbirinden ayırmak ve netlik kazandırmak için “dede ocağı” tanımını kullanmalıyız.

Bazı araştırmacılar özellikle de İlahiyatçılar dede ocağını tekke, türbe ve dergâh gibi bir çeşit ziyaret edilen yer olarak anlamaktadır. Alevîlikte tekke, bir erenin kabrinin veya makamının bulunduğu yerdir. Bu yerdeki ulu kişinin kabrinin olduğu kısım genellikle kapalı bir mekân haline getirilmiştir. Burası ziyaret edilir, dualar okunur, adaklar adanır, dilekler dilenir. Buraya gelip gidenlerle sohbetler yapılır. Tekkenin içinde yemek pişirilen bir ocak vardır. Ama bu ocak, dede ocağı değildir. Örneğin; Erdebil Tekkesi vardır, ancak, Erdebil Ocağı yoktur. Abdal Musa Tekkesi vardır, ancak, Abdal Musa Ocağı yoktur. Abdal Musa, Hacı Bektaş Ocağı’ndan bir dededir, erendir, Pirdir.

Dede ocakları konusu bugüne kadar yapılan akademik çalışmalar içerisinde en az çalışılmış bir konu olup derinlemesine araştırılıp ve incelenmeye muhtaçtır. Akademik olarak yapılan çalışmalara baktığımız da bir tane Ali Yaman’ın 1998 yılında yaptığı çalışmayı gösterebiliriz. Bunun dışında bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan Hamza Aksüt, Hüseyin Dedekargınoğlu, Ahmet Taşgın ve Veli Saltık’ı sayabiliriz. Ocaklar konusunda Hamza Aksüt’ün çalışmaları geniş kapsamlı olmakla birlikte bugüne kadar sadece resmi ideoloji değil, hem Sünni hem de akademik çevrelerin Alevîlere empoze etmeye çalıştığı tezleri çürüten ve Alevîlerin ocak konusuna bakışını yansıtan çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.

Alevîliğin temel kurumu olan dede ocaklarının ne zaman kurulduğu konusunda çok farklı görüşler ortaya atılmaktadır: Bunlardan birisi, dede ocaklarının Hacı Bektaş zamanında ortaya çıktığı; bir diğeri, Hacı Bektaş döneminden önce de var olduğudur. Üçüncü görüş ise, ocaklar Safeviler döneminde Şah İsmail tarafından oluşturulduğu tezinden hareketle Safevi hükümdarı Şah İsmail ile Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz) arasında gelişen siyasal çekişmelere bağlanmaktadır. Oysa Hacı Bektaş velâyetnamesindeki “*Hazret-i Hünkâr Velâyet Kohusı Gösterüp İbrâhim Hâcı’ya Nazar İtdügidür.*” (Firdevsi-i Rumi, 2007: 186–190) başlığı altındaki bölümde Dede Garkınlılar ve Şeyh İbrahim Veli evlatları arasında yaşanan geyik derisi taç olayı da bize bu dede ocaklarının Safeviler -özellikle Çaldıran- döneminden yaklaşık üç yüz yıl kadar önce var olduğunu göstermektedir.

Dede ocaklarının sayısını belirlemede yapılan hatalardan birisini örnek olarak inceleyelim: Günümüzde Pir Sultan Ocağı diye bir ocak var. Bu ocağın Sivas, Tokat ve Çorum bölgelerinde talip topluluğu da var. Pir Sultan Abdal 1550 yıllarında yaşadığına göre 450 yıllık bir geçmişi var. Pir Sultan Abdal’ın musahibi olan Ali Baba’yı da biliyoruz. Alevîlikte iki kişi musahip olurken “biz anlaştık, kararlaştırdık, musahip oluyoruz” diyerek musahip olamaz. Bunun için önce karar vereceksiniz, sonra bağlı olduğunuz, ocak dedenize (Pirinize) müracaat edeceksiniz, dedeniz de sizi dualayacak. Daha sonra da kurbanınızı

keserek musahipliğinizi tescil ettirmiş olacaksınız. Şimdi soralım: ”Pir Sultan’ın Ali Baba ile birlikte önünde dâra durduğu dede hangi ocağın dedesiydi? Aynı örneği Pir Sultan Abdal’dan yaklaşık 70 yıl sonra yaşamış Kul Himmet için de verebiliriz. Biliyoruz ki günümüzde “Kul Himmet Ocağı” diye bir ocak vardır.

Demek ki Alevîliği yeterince tanımayan ve alan çalışmaları için belli bölgelere giden araştırmacıların yaptığı çalışmalar sonucunda tekkeyi, türbeyi, zaviyeyi, düşeği ocak olarak kayda geçtikleri için asıl dede ocakları sayısı olduğundan daha fazla gözükmektedir. Ocakların tespitinde yapılan bir diğer yanlışlık ise: Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’i örnek alarak birkaç yüzyıl önce yaşamış âşıkları ocak kurucusu sanmalarıdır. Daha da ileri giderek günümüzdeki halk âşıklarını Hak aşığı gibi görmeleridir. Eğer ocaklar konusundaki süreç bu anlattığımız şekilde devam ederse ve ocaklar da sönmezse yakın gelecekte oluşacak iki aday ocağın ismini ironi yaparak şimdiden verebilirim: 1- Âşık Veysel Ocağı. 2- Mahzuni Şerif Ocağı. Bu kişiler Alevî toplumu tarafından kabul gören ve şiirleri hala güncelliğini koruyan bizim sevdiğimiz insanlar olmasına karşın bu kişilerin cemlere uygun söylenecek bir tane deyişleri bile yoktur.

Dede ocakları mürşit ocağı ve pir ocağı olmak üzere iki gruba ayrılır. Bir dede ocağı ya pir ocağı, ya da mürşit ocağıdır. Her pir ocağı bir mürşit ocağına bağlıdır. Her dede ocağının bir talip topluluğu vardır. Mürşit ocağının talibi bir pir ocağı olabileceği gibi, doğrudan mürşit ocağına bağlı talip de olabilir. Bu talip topluluğu kendisini tanımlarken hangi ocağın talibiye, o şekilde “falan ocağın talibiyim” veya “bizim pirimiz filanca ocağın mensupları” gibi ifadelerle tanımlar. Bir ocağın dedesi talibinin piri dir. Ocak mürşit ocağı değil pir ocağıysa, bu ocağın da bağlı olduğu bir piri (dedesi) vardır. Bu durumda o pir ocağının bağlı olduğu ocak mürşittir. Pir ocağı bağlı olduğu mürşit ocağının talibidir. Yani hem pirdir, hem taliptir; kendi talibinin piri dir, kendi pirinin talibidir. Kendi piri ise talibinin mürşididir.

Mürşit, irşat eden; kılavuz, uyarıcı, müritlerine kurtuluş yolunu gösteren; dervişleri yöneten ve yönlendiren; sözü yasa niteliği taşıyan kimsedir. Mürşit, hem taliplerin hem de pirin üst makamıdır. Kendi sorumluluğunda olan piri, rehberi ve talipleri dinsel eğitim ve öğretim, yargılama ve karar verme yönünden denetler. Bu nedenle mürşidin dinsel, toplumsal ve ahlaksal yönden geniş bilgiye sahip olması gerekir. Tarikatın geleceğini mürşidin eğitimi belirleyeceği için önemi çok büyüktür. Mürşit kavramı da âşıkların dilinde ve telinde alabildiğince yer almış en önemli kavramlardandır.

Dedelik kurumu ve buna bağlı olarak ocak anlayışı son elli-altmış yılda epeyce erozyona uğradı. Bu erozyonun başlıca nedenleri 1950’den sonra kentleşmenin hız kazanması ve buna paralel olarak Dedelik Kurumu ile olan bağlarının zayıflamasını sayabiliriz. Alevî toplumu, köylerde yaşadığı dönemlerde daha çok toprakla ve hayvancılıkla uğraşırken, büyük şehirlere geldikten sonra ticarete atıldılar. Ticarete atılanlar arasında şirket ve büyük holding sahibi olanlar, ithalat-ihracat gibi uluslararası ticaret yapanlar görülmeye başladı. Alevîlerin 1961 anayasasının getirmiş olduğu özgürlüklerden de destek alarak, kendilerini ifade etme konusunda, özgüvenleri gelişti. 1960’lı yıllara gelindiğinde gerek ülkemizde, gerekse iki kutuplu ideolojik dünyada oluşan akımlar nedeniyle Alevî toplumu bu iki akımdan sol ideolojilere daha yakın durdu. Bu ideoloji, sömüren ve sömürülen anlayış üzerine kurulu idi. İşte buna göre sömürülen grup bulunmuştu: Sömürülen halk idi, Alevîlikte buna (halk’a) talip denirdi. Yani talip sömürülüyordu. Sömürü düzeni değişmeliydi. Sömürülen halk, yani Alevîlikteki talip belliydi de buna bir de sömüren bulmak gerekiyordu. Hemen sömüren aranmaya başlandı. Bir müddet sonra o da bulundu: O kişi dede idi, dedelik kurumu idi. Dedeler sömürü düzeninin bir parçası olarak, halkı yani talibi soyup sömürüyordu. Dedeler ve dedelik kurumu halkın bilinçlenmesinin önünde bir engeldi. Bunlar artık yok olmalıydı.

Çünkü kendi siyasal ideolojilerine ters düşüyordu. Aslında bu anlayış Alevîliğin temeline dinamit koymakla eşdeğeri. Dedelik kurumunu yok edince bunun sonucu olarak ocak anlayışı da yok oluyordu. Bu hatanın anlaşılması için yaklaşık 30–40 yılın geçmesi; Maraş, Çorum, 12 Eylül, Sivas ve Gazi olaylarının yaşanması gerekiyordu. Bu olaylar yaşandıktan sonra anlaşıldı ki, bizler farklı bir bütünün parçalarıyız. Bizim siyasal uyum sağladığımız gruplarla kan uyuşmazlığımız var imiş. Bu biraz geç anlaşıldı. Burada tezat oluşturan bir başka durum ise; sömürücü olarak görülen Dedeler ve dedelik kurumunun temsilcileri, ailesi ve çevresindekiler de dedelerin sömürü düzeninin bir parçası olmadığını iddia ediyorlar, ama kendilerine karşı çıkan ideolojiyi kendileri de destekliyordu.

1990’lardan itibaren Alevîlikle ilgili birçok dernek, vakıf ve sivil toplum kuruluşları (STK) oluşmaya başladı. Bu kurumların bazı yöneticileri kabul etmedikleri dedelik ve ocak kurumunu pasifize etmek için yeni yollar buldular: asıl mensubu oldukları ocak ile bağlarını kopararak dedelerin yerine ya kendilerini koydular ya da çevresinde bulunan ziyaret veya tekkenin adını vererek bir çeşit kendi kurdukları yeni bir ocak oluşturdular. Bu faaliyetleriyle kendilerince yola hizmet ettiklerini zannettiler. İşte bu ve buna benzer yaklaşımlar; sonuçta bazı Alevîler için belki başarı sayıldı, ama Alevîlik adına önemli bir hata idi. Son iki-üç yılda gerek yurt dışında, gerekse yurt içindeki bu tip sözcülerin Alevîliğin temel kurumlarından olan dedelik ve ocak kurumunu dışlamanın bir hata olduğunu görmesini “Hatadan dönmek erdemdir” diye yorumlamak istiyorum.

Şehirlerde Alevilik adı altındaki bütün faaliyetler özellikle cemler kimin hangi ocaktan olduğuna bakılmaksızın icra edilmektedir. Bir yandan ocağa bağlılık ile kendini tanımlayan Aleviler, diğer yandan kentlerde yeni bir inşaya gitmektedirler. Bunun sonucunda yeni tanıma sahip oldular. Bu tanım da onları adeta tek bir ocak algısına götürdü (Taşkın, 2013: 18).

2.2. Dede Kime Denir?

Dede, Alevî toplumundaki sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunan kişidir. İster mürşit olsun, ister pir olsun her ikisi de ocakzadedir. İkisi de erdir, erendir. Aralarındaki ilişkiyi ast-üst olarak görmemek gerekir. Alevîler bu görüşü en iyi biçimde “*Eri erden seçen kördür*” ifadesiyle anlatmaktadır. Aynı zamanda Ehl-i Beyt soyundan (seyyid olan) olarak da tanımlanan dedeler; posta oturarak cemleri yönetir. Taliplerin görgü-sorgu işlemlerini yapar, küskünleri barıştırır, musahip olacakların işlemlerini yol-erkân gereğince yerine getirir.

Alevîler, ocakzade dedelerin hepsinin seyid olduklarını, dolayısıyla hepsinin soylarının Ehl-i Beyt’e dayandığını kabul ederler. Ocakzade dedeler biyolojik olarak gerçekten Ehl-i Beyt soyundan mıdır, değil midir? Orasını bilemeyiz, ama inançsal olarak Alevî toplumu bunu böyle kabul eder ve bunun gerekliliğine inanırlar. Dede ocakları, geleneksel olarak soy ağaçlarını; İmam Musa-i Kâzım, İmam Cafer-i Sadık, İmam Bâkır, Zeynel Abidin ve İmam Hüseyin yolu ile Hz. Ali’ye yani Ehl-i Beyt’e ulaştırırlar. Dedeler ise bu soy zincirinin Ehl-i Beyt’e dayandığını ellerindeki şecereler ile ispat ederler. Dede ocaklarındaki şecerelerin hemen hemen tümü Necef, Kerbelâ ve geç dönemde Hacıbektaş’tan alınmadır.

3. DEDE GARKIN MÜRŞİD OCAĞI

Mürşit, irşat eden; kılavuz, uyarıcı, müritlerine kurtuluş yolunu gösteren; dervişleri yöneten ve yönlendiren; sözü yasa niteliği taşıyan kimsedir. Mürşit, hem taliplerin hem de pirin üst makamıdır. Kendi sorumluluğunda olan piri, rehberi ve talipleri dinsel eğitim ve öğretim, yargılama ve karar verme yönünden denetler. Bu nedenle mürşidin dinsel, toplumsal

ve ahlaksal yönden geniş bilgiye sahip olması gerekir. Yolun devamını mürşidin eğitimi belirleyeceği için önemi çok büyüktür. Mürşit kavramı da âşıkların dilinde ve telinde alabildiğince yer almış en önemli kavramlardandır.

3.1. Mürşit Kimdir?

Anadolu'daki Alevî ocakları birbirlerine “el ele, el Hakk'a” bağlı anlayışı içerisinde belli bir hiyerarşi sıralaması ile bağlıdırlar. Bu sıralamada birbirlerine olan saygı çizgisi özenle korunmuştur. Bu bağlılıkta hemen anlaşılacağı gibi herhangi bir yetki tartışması ve sürtüşmesine yer vermeyecek bir uzlaşma söz konusudur. Her talibin bir Pir'i, bir Mürşidi vardır diye kabul edilir. Ama bunlarda bazı özel durumları olan ocaklar vardır. Bu konuda ciddi bir araştırma yapmış olan Baha Said Bey “Türkiye’de Alevî Zümreleri” adlı yazısında şu tespitlere değinmektedir: “Ocakların da birbirlerine göre üstünlükleri bulunurdu. Kimilerinin nefesleri güçlü olabilirdi. Buna göre saygıya ve seçkinliğe layıktır. Örneğin Ankara’da Karaşar, Çorum’da Dede Kargın, İzmir’de Narlıdere, Antalya’da Abdal Musa... Ayntab(=Gaziantep) ocakları, özel bir öneme sahipti.” diyerek örnekler vermektedir (Baha Said, 2000: 172). (Yazarın bu görüşü Alevî ocaklarındaki hiyerarşiyi belirtmekle birlikte maddi hatalar içermektedir. Örneğin Ayntap ocağı diye bir ocak yoktur. Yine Abdal Musa bir ocak değil, Hacı Bektaş Ocağı’nın bir parçasıdır. “)

Alevi dede ocaklarının hepsi aynı statüde değildir. Bunlardan yalnızca bazı köklü ocaklar mürşit ocağı sayılır. Bu büyük ocaklara bağlı alt seviyede olan ocaklar vardır ve mürşit ocakları onlara göre daha üst statüdedir. Dede Garkın Ocağı da işte bu mürşit ocaklarının en önde gelenlerinden birisidir (Ocak, 2011: 67).

Ayrıca 14. veya 15’inci yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Seyyid Ednai’nin bir bölümünü aşağıda verdiğimiz kasidesinde de aynı şekilde Şeyh İbrahim, Ali Seydi, Baba Arslanoğlu ve Dirge Baba’dan bahsedilmektedir (Dedekarginoğlu, 2012: 48). Aynı kaside de “İbrahim Hacı Sığına binmiş, Ali Seydi yılana, Dirge Baba kurda...” diyerek bu iki erenin Dede Garkın ile bir arada olduğu ve keramet gösterdikleri anlatılmaktadır. Keramet yarışında diğer erenlerin canlıya hükmetmesi karşısında Dede Garkın’ın duvara binip yılana eline kamçı olarak almasıyla cansıza hükmettiği için Ali Seydi, Şeyh İbrahim, Dirge Baba ve Arsanoğlu Dede Garkın’ı kendilerine pir kabul etmişlerdir.

*İbrahim Hacı sığına binmiş Ali Seydi yılana Dirge Baba kurda
Arslanoğlu binmiş Arslana Sultan’a ileri sürer
İstikbal ile atı dutun der muîn ol ata biner
Edebi Sultan erlerini yani hicapta koyar
At dutulmaz mûcizat var ehli hal halden duyar
Yüz bin kerameti vardır çok keramet nakleder
Rahi Huda nesli Ali’dir ismi Nûman’ım meded
Lakabı Dede Garkın Sultan Şah-ı Horasanım meded*

Bu şahsiyetlerin hâlâ günümüzde adları bilinmektedir. Gerek Şeyh İbrahim gerekse Ali Seydi, Anadolu’daki pir ocağı kurucularıdır. Halen Dede Garkın Ocağı ile pirlük mürşitlik ilişkileri devam etmektedir. Gerek ocak mensupları arasında gerekse Dede Garkın menakıbında verilen bilgiye göre anlatım şöyledir: Dede Garkın bir kabı havaya atmış, Ali Seydi onu havada durdurmuş, Şeyh İbrahim kabı suyla doldurmuş. Dede Garkın ise suyu yere indirerek bir deniz yapmış ve seccadesini atarak oturmuştur. Bunun üzerine her iki eren de

Dede Garkın'ı kendilerine pir kabul etmişlerdir. Bu olay bir kasidede şöyle anlatılmaktadır (Dedekargınoğlu, 2015: 76).

*Bir salâvat edelim nakdi Ali nesli İmam
Sultan Nûman bir daş ile sıydı bardağı tamam
Suyını doldurdu Gökte Sultan Nûman ey hümam
Öyle görünce biat etti Şeyh İbrahim Hacı, Ali Seydi heman
Dirge Baba Arslanoğlu vasılı Sultan gâm
Biat etti sığıcı kurban kesdiler sabhü sam
Rahi Huda nesli Ali'dir ismi Nûman'ım meded
Lakabı Dede Garkın Sultan Şah-ı Horasanım meded*

Bu anlatımlar birçok aşığın deyişlerinde de yer bulmuştur: (Dedekargınoğlu, 2015: 102)

*Edna derki beni melül gezdiren
Ağ okutup karasından yazdıran
Postunu deryaya atıp yüzdüren
Nesli Dede Garkın ulu değil mi?*

3.2. Dede Garkın Kimdir

Kargın, Oğuz'un yirmi dört boyundan birisi olup, bu boyun büyük bölümü Müslüman'dır. Dede Garkın ise sosyal bir ad olup Kargın'ın dedesi anlamındadır. Tarihi belgelerde 1240'daki Babailer hareketinin önderi olarak karşımıza çıkan Dede Garkın'ın asıl adı Numan'dır. Numan Alevî bir inanca sahip, 12. ve 13.yüzyılda yaşamış bir erendir. Bu erenin adıyla anılan Alevî dede ocağı Dede Garkın'a mensup Alevî talip topluluklarına ise Dede Garkınlı denir. Ocak kurucusu mürşit Dede Garkın soyundan gelen ve soylarının bir ucu da 12 İmam yolu ile Ehl-i Beyt'e dayanan dedeler ise Dedekargın oğullarıdır. Yani her Dedekargın Kargın'dır, ama her Kargın Dedekargın değildir. Dede Garkın Ocağı'nın en belirgin özelliği; ocak mensubu dedeler ile bu ocağa bağlı diğer dede ocakları talip topluluklarının tamamının Türk kökenli yani Türkmen oluşudur. Birçok kaynakta Dede Garkın, Kargın Dede ve Karkın Dede adlarıyla geçmektedir. Gerek kaynaklarda, gerekse halk arasında yaklaşık 13. yüzyılda yaşadığı kabul edilen bir inanç önderi olan Dede Nûman Garkını'ye işaret etmektedir.

Burada Dede Garkın Ocağı'na bağlı talip topluluklarının Türkmen oluşu, bütün Alevîleri kapsamaz. Bu durum mürşit ocakları düzleminde ele alındığında Hacı Bektaş ve Dede Garkın ocakları için geçerlidir. Hâlbuki Alevîlik Türklerden başka Kürt, Arap, Arnavut, Rom (Çingene) ve Fars gibi çeşitli etnik grupların da içinde bulunduğu bir inanç sistemidir. Bunun en güzel ifadesi de Alevîlikteki "Yetmiş iki millete bir nazarla bakmak" anlayışıdır.

Kargınların hemen hemen tamamı inanç olarak Alevîydi. Bugün ise Kargınların yaklaşık dörtte biri asimle olmuş ve kendilerini Sünni olarak tanımlamaktadır. (Örn: Elvan Çelebi'nin soyundan gelenler kendilerinin Sünni olduğunu iddia ederler. Oysa 18. yüzyılda Sünnilemişlerdir) Kalanların çoğunluğu ise Kargın olduklarından ya haberleri yoktur ya da bilgisiz ve ilgisizdirler. Özellikle yeni nesil, soyları ile ilgili olarak araştırıp sormaya başlamışlardır. Bunda Alevî ve Bektaşî anlayışının yükselen bir değer olarak karşımıza çıkması ve teknolojinin getirdiği kolaylıklar (İnternet gibi) etkili olmaktadır.

Dede Garkın 12. ve 13.Yüzyılda yaşamış önemli bir erendir. Anadolu'daki belli başlı 4-5 mürşit ocağından birisi olan ve adıyla anılan Dede Garkın Ocağı'nın kurucusudur. Bilindiği üzere Alevîlik dedelik ve taliplik üzerine kurulu bir yoldur. Talip bir pire bağlıdır, pirin de bağlı olduğu bir pir vardır. Pirin piri talibin mürşididir. Pir hem pirdir, hem taliptir. Mürşit ise yolun talibidir. Ocağa adını veren Dede Garkın'ın, biri 14. yüzyıl diğeri 15. yüzyılda kaleme alınmış iki önemli menâkıbname adı geçer. Sözüünü ettiğimiz menâkıbnameler; Vilâyetnâme adıyla da bilinen Uzun Firdevsi tarafından 1481–1501 yılları arasında (Firdevsi-i Rumi, 1995: XXVI) yazımı tamamlanan *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* ve Elvan Çelebi tarafından 1358 yılında yazımı tamamlanan *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsibi'l-Ünsiyye'dir*. Bu iki metin de yayımlanmıştır. *Menâkıbu'l Kudsiyye, Hacı Bektaş Velâyetnamesi*'nden yaklaşık bir buçuk asır önce kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu eser şimdilik Dede Garkın'a ait en eski metin olma özelliğini taşımaktadır. Bu menâkıbnamelerde Dede Garkın hakkında verilen bilgiler, Dede Garkın'ın 13.yüzyılda Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşamış meşhur bir eren olduğunu bize göstermektedir. Tarihsel, karizmatik bir kişilik olarak Dede Garkın Anadolu ve Suriye'deki Alevîliğin önemli temsilcilerindedir. Garkın sözcüğüne, farklı kaynaklarda Ğarkın, Garhın, Karkın, Karkınlı, Kargın, Kargınlı ve Kargın Türkmânî şeklinde yazılmış olarak da rastlanılmaktadır (Elvan Çelebi, 1995: XL). Dede Garkın'ın adıyla anılan dede ocağı da Anadolu'daki Alevîliğin önemli inanç–düşün kurumlarındanıdır. Genel sosyolojik-tarihsel yaklaşım, Alevî dede ocaklarının Anadolu'da organize oluşunda XIII. yüz yılı milat kabul etmektedir.

Hacı Bektaş ve diğeri ocak kurucusu pirlere önderliğinde örgütlenen Horasan erenlerinin zamanla Küçük Asya'nın farklı bölgelerinde köyler kurduğu ve ocak faaliyetlerini yürüttüğü bilimsel bir gerçektir. Dede Garkın ise daha erken dönemde Anadolu'da faaliyetler göstermiş bir Türkmen dedesidir. Aynı zamanda, 1240'ta büyük bir hareket başlatmış olan Baba İlyas ve Baba İshak'ın da Piridir. XIII. Yüzyıl Anadolu tarihinin en önemli sosyal, siyasal olaylarından biri olan ve Anadolu'daki Alevîliğin tarihsel altyapısı diyebileceğimiz Babaî hareketinin lideri Baba İlyas ile teması bulunan Dede Garkın, Alevîlik tarihi açısından önemli bir erendir.

Yakın zamana kadar Dede Garkın hakkında bilinenler sadece *Hacı Bektaş Velayetnamesi*'ndeki bir paragraftan ibaretti: Bu paragrafta Kırşehir dolaylarında bulunan Hacı Bektaş Veli'nin Kayseri'ye doğru giderken yolda rastladığı İbrahim Hacı (Şeyh İbrahim) adında bir çobana taç giydirmesi ve daha sonraları Dede Garkınlıların gelerek bu tacın Dede Garkınlıların bir sembolü olduğunu ve onlardan başkasının bu tip tacı kullanamayacaklarını iddia etmesi üzerine aralarında epey tartışma geçtiğinden bahisle en sonunda İbrahim Hacıların bu tacı Dede Garkınlılara vermeyi kabul ettiğini anlatır (Firdevsi-i Rumi, 2007: 186-190).

Dede Garkın hakkında bilinenler yukarıda anlatılan taç olayı ve ocak mensuplarının sözel anlatımlarından ibaretti. Dede Garkın hakkındaki anlatımlarda; sanki Dede Garkın'ın tarihte açık bir şekilde anlatılmadığı, birileri tarafından hep üzeri örtüldüğü anlamına gelecek ifadeler kullanılırdı. Dede Garkın Ocağı mensupları, atalarının kerametlerini ve diğeri erenlerle olan keramet yarışlarını anlatan menkıbeleri gerek öykü gerekse deyiş ve methiyelerde söylerdi. Örneğin: Seyyid Ednai bir deyişinde Dede Garkın ve diğeri erenlerle olan ilişkilerinden şöyle söz ediyor: (Dedekargınoğlu, 2012: 45)

*Gaybi hâtiften nida geldi ve kelâm eyledi
Kutbi âlem Nûman'ım Rum'a seyran eyledi
Hacı Bektaş Veli'yi kendiye hamrah eyledi
Nice âmanın gözlerin nur ile ruşen eyledi*

*Nice küffarı dest ile bu hâke yeksan eyledi
Dört yüz altmış Halifeyi Rum'a peykân eyledi
Rahi Huda nesli Ali'dir ismi Nûman'ım meded
Lakabı Dede Garkın Sultan Şah-ı Horasanım meded*

diyerek Hacı Bektaş Veli'nin o dönemde Dede Garkın'ın yakın çevresinde olduğunu anlatır.

Elvan Çelebi tarafından yazılan *Menâkibu'l Kudsiyye Fi Menâsıbi'l-Ünsiyye* isimli esere göre; “Dede Garkın Şam'dadır (Buradaki Şam ifadesi bütün Suriye'yi kapsar, şehir olan Şam'ın adı Dımaşk'tır). Halifelerinin ve taliplerinin bir bölümünü Rum'a (Orta Anadolu) göndermiştir. Elvan Çelebi eserinde Dede Garkın'ın 400 Türkmen obasından gelen 400 halifesini bir mürşit olarak Dede Garkın sahrasında topladığını ve kırk gün cem sürdürdüklerini ve bunca gün paymaçan (darda durma) verdikleri anlatılmaktadır. (Elvan Çelebi, 1995: 16) Bu eserdeki bilgilerden anlaşılacağı üzere cemin tahminen 1230–32 yıllarında Anadolu'da yapıldığını göstermektedir.

1240 yılında büyük bir hareket başlatan Babalılar olayının önderi Baba İlyas'ın piri olan Dede Garkın, Baba İlyas'ın şeyhi olarak belirtilmekte ve bu konuya geniş yer verilmektedir.

*Dede Garkın ki cedd-i a'lâdur
Zikri anun kamudan evlâdur*

diyerek, Baba İlyas sülalesinin “cedd-i âlâ”sı, yani büyük dedesi olarak nitelenmiştir. Buradaki “Dede” tanımı biyolojik soy anlayışını değil, aynı tasavvuf mektebinin mensubu olduğunu yani yol büyüklüğünü ifade etmektedir. Ona göre Dede Garkın “tevbe ve irşad”a mezun kılındığından beri insanları davet etmiş, ünü giderek artmış, müritleri çoğalmış, her biri keramet sahibi dört yüz'ün üzerinde halifesi olmuştur. İrşadı kime ulaştıysa onu Allah'ın rahmetine gark etmiştir.

Dede Garkın Ocağı temsilcileri olan Dedekargınoğullarının Malatya'dan Çorum'a gelmelerinde Şeyh İbrahim ve Ali Seydi ocak mensuplarının (dedeleri ve talipleri) daha önce Çorum ve civarına gelip yerleşmiş olmaları etkili olmuştur.

19. yüzyılda Çorum'da yaşamış bir ozan olan Deli Boran ise bir şiirinde şöyle demektedir: (Çırakman, 1984: 14)

*Deli Boran kisbim oldu kar bize
Ben bülbülüm mesken oldu zar bize
Dede Garkın olur ise yar bize
Varsın cümle cihan hep düşman oldun.*

Dede Garkın'ın yurdu Mardin ile Şanlıurfa sınırındaki Büyük Circip çayının Halep-Musul yoluyla kesiştiği yeredir ve burada yaşamıştır. Sözü edilen yer günümüzde Mardin'in Derik ilçesine bağlı Dedeköy'dür. Eski belgelerde ve tapu kayıtlarında Dedeköy'ün adı Dedekargın olarak geçmektedir (Aksüt, 2006: 29). Tabakat kitaplarında, tezkirelerde, vefayat ve teracim-i ahval kitaplarında rastlanmayan Dede Garkın ismine Mardin'in bugünkü Kızıltepe eski adı Koçhisar olan ilçesinin doğusunda bir yerleşim yeri adı olarak rastlamaktayız. Mardin-Diyarbakır-Şanlıurfa üçgeni içinde yer alan bu bölge bazı kitaplarda “Dede Garkın Sahrası” olarak yer almaktadır (Hoca Sadedin Efendi, 1979: 265).

Anadolu'da az sayıdaki mürşid ocaklarından birisi olan Dede Garkın Ocağı'na bağlı dokuz pir ocağından Şeyh İbrahim ve Ali Seydi ocak mensupları Çorum bölgesinde bulunmaktadır. Bundan dolayı bu iki dede ocağı hakkında aşağıda kısaca bilgi vereceğiz.

3.3. Şeyh İbrahim Ocağı

Ocağın kurucusu olan Şeyh İbrahim'in 13. veya 14. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Bazı velâyetname ve menakıpnamelerde Dede Garkın'ın halifelerinden olarak adı geçmektedir. Ocağın merkezi Malatya'nın Hekimhan ilçesine bağlı ve yeni adı Ballıkaya olan Mezirme köyüdür. Ocak üyeleri ve buna paralel olarak talip toplulukları Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağılmıştır. Çorum bölgesine gelen ocak mensupları 18. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgeye geldiler. 20-25 yıl sonra bazıları geldikleri yere geri döndüler. Aynı zamanda Dede Garkın Ocağı'na bağlı bir pir ocağı olan Ali Seydi Ocağı ile de musahip sayılan bu ocak mensuplarının bulunduğu bütün bölgelerde Ali Seydi Ocağı mensuplarına da rastlanmaktadır. Başta Malatya olmak üzere, Mersin, Yozgat, Sivas, Denizli, Aydın, Gaziantep, Amasya, Kahramanmaraş, Tokat, Manisa, Eskişehir, Ankara ve Çorum bölgelerinde bu ocağa mensup gruplar bulunmaktadır.

Çorum bölgesindeki Şeyh İbrahim Ocağı'na mensup grupların bulunduğu yerler başta Dedekli Ovası'ndaki köyler olmak üzere (Akdam, Babaoğlu, Cingilliöğlü, Dereköy, Eskiören, Ferhatlı, Hacıbey, Hasandeğin, Karakeçili, Kertme, Kızılkır, Şahinkaya), Çağsak, Çanakçı, Çiçekli, Elemen, Evciyenikışla, İmat, Kargın, Kamışlı, Keller, Körkü, Şekerhacı ve Yeniköy'dür.

Ocağın kurucusu Şeyh İbrahim'in bıraktığı pabuç (Alaca-Kargın) ve kara direk (Çorum-Dereköy) ile ilgili bir kült oluşmuş her ikisi de sadece kendi talip toplulukları değil bu bölgedeki Alevilerin ziyaret ettiği, adaklar adadığı ve kurban getirdiği bir ziyaret yeri olmuştur. Çorum bölgesindeki ocak dedeleri Dereköy, Ferhatlı, Hacıbey ve Kargın köylerinde bulunmaktadır.

Talip topluluklarının tamamı Türkmen olan Şeyh İbrahim Ocağı'na bağlı oymaklar: Salmanlı, Dedekli, Demirci, Geygel, Darıcı, Sülüklü ve Halifeli'dir.

3.4. Ali Seydi Ocağı

Ocağın kurucusu olan Ali Seydi, Dede Garkın'ın halifesidir. Ocağın merkezi Malatya'nın Hekimhan ilçesinin Akmağara köyünün Darıyeri mezarıdır. Burası Malatya-Sivas sınırındadır. Ocak üyeleri ve talipleri, Malatya'dan, Amasya, Çorum, Yozgat, Sivas, Eskişehir ve Kütahya'ya kadar uzanan bir alana dağılmıştır.

Ali Seydi Ocağı taliplerinin büyük bölümü Halep-altı Türkmeni'dir. Halep-altı ifadesiyle kastedilen yer bugünkü Şanlıurfa ve Gaziantep bölgesidir. 1610 yılında menzil noktası olarak kurulan Malatya'nın Hasançelebi kasabası ve çevresi ocağın en kalabalık talip grubunu barındırır. Ali Seydi Ocağı üyeleri ocak kurucusu olan Ali Seydi'nin üç oğlu tarafından üç gruba ayrılmıştır: Kara Abdal, Bal Abdal, Şaban Abdal olarak. Kara Abdal soyundan gelenler Darıyeri'ndedir. (Aksüt, 2012: 115) Buradaki dedelerin taliplerine "Karabaşlı" denmektedir. Şaban Abdal soyundan gelen, Çorum'un Söğütözü köyündeki dedelere "Akbaşlı" denmektedir; Bal Abdal soyundan gelenler ise Hekimhan'ın Bahçedamı ve Salıcık köylerindedir. Çorum'un Alaca bölgesindeki Ali Seydi Ocağı mensupları Söğütözü, Çelebibağ, Kuyumcuören, Değirmenderesi, Kürkcü, Yalıncağ, Mislerovacığ ve

Küre köylerinde bulunmaktadır. Alevîlikte ocakzade olan bir kimse yine ocakzade olan birisiyle evlilik ve musahiplik bağı oluşturabildiği içindir ki; Çelebibağ ve Küre Köylerindeki Ali Seydi Ocağı mensupları; Kargın köyündeki Şeyh İbrahim Ocağı mensuplarıyla, Dedekargınoğulları arasında evlilik ve musahiplik bağları çok sıkı olmuştur. Birçok deyişlerde bu erenlerin adları birlikte anılmaktadır. (Dedekargınoğlu, 2015: 122)

*Ayvalı'dan yakın kalır Mezirme
Şeyh İbrahim nazar kılmış özüme
Ali Seydi hayallenir gözüme
Seyyid Sultan Dede Garkın görünür.*

*Sefil Nevruz bendesine katıştım
Hasretinle şöyle yanıp tutuştum
Sultan Yusuf merkatine eriştim
Seyyid Sultan Dede Garkın görünür.*

4. ÇORUM ve ÇEVRESİNDE DEDE GARKINLAR

Dedeler, eğer buldukları yerden başka bir yere göç ediyorsa, göç ettiği yer rastgele seçilmiş bir yer değildir çünkü gittikleri yerde muhakkak kendi talip toplulukları vardır. Talipleri istediği için o bölgelere giderler. Yoksa bazılarının zannettiği gibi; dedeler ellerinde bir asa, sırtında bir hırka ve başında bir külah köy köy dolaşan insanlar değildir. Malatya bölgesindeki Dede Garkın dedeleri tarafından Çorum bölgesinin seçilmesinde; 18. yüzyılın ikinci yarısında Çorum bölgesine gelen Şeyh İbrahim ve Ali Seydi Ocağı mensuplarının o bölgede bulunması etkili olmuştur. Bu iki ocak da Dede Garkın talibidir. Ayrıca birbirleriyle musahip ocak olarak bilinirler. Daha önceleri de Osmanlı'nın iskan siyaseti sonucu zorunlu iskana tabi tutuldukları Rakka, Halep ve Alacahan gibi bölgelerde de hep bir arada olduğunu görüyoruz.

Çorum bölgesindeki Dede Garkın Ocağı talipleri: Şeyh İbrahim ve Ali Seydi Ocaklarına bağlı olan talip topluluklarına ilaveten Dede Garkın Ocağı'na bağlı taliplerin bulunduğu yerler şunlardır: Yenihayat (Abdalbodu) Dedekargın, Küçükcamili, Karamahmut, Höçük, İshacı,

4.1. Çorum Bölgesine Geliş

Çorum'da Hüseyinabad (Alaca) bölgesindeki Dedekargın aşireti mensuplarının hepsi de Malatya ve çevresinden gelmiştir.

Bugünkü adı Büyükcamili olan köy, eldeki kayıtlara göre 19. yüzyılın başlarında Sivas sancağı sınırları içerisinde Hüseyinabad (Alaca) kazasına bağlı Kışlak Karyesi (Köyü) olarak geçmektedir. 1813 yılında Dedekargın aşiretinin Malatya'dan Hüseyinabad'a gelmesiyle mensup olduğu aşiretten dolayı Kışlak Karyesi (köyü) "Dedekargın" adını almıştır. Yani köyün adı Dedekargın köyüdür. Dedekargınlar Malatya'dan Çorum'a 15 yıllık bir süre içinde üç ayrı dalga halinde geldiler. İlk gelenler Mollaoğlu Taşkiranlar, Kırıklar ve Vayıskocalar olup, bunlar Dedekargın talibi ve Türkmen olarak tanımlanan gruptandır. Dedekargın dedelerinin gelişi ise 1813 yılında Karaköse ailesinden Yusuf Bey'in gelmesiyle başlar, bundan birkaç yıl sonra Topalağalar, 1828'de de Büyük Ahmet Paşa ile kardeşi Derviş Hüseyin Bey ve Türkmenlerden oluşan büyük grup geldi. Hüseyinabad kazasında Mamaloğlu

İsmail Bey'den bugünkü Kanlıköm, Filikkömü ve Gevençiftliği mezralarının da aralarında bulunduğu yerlerini satın aldılar ve buralara yerleştiler.

II. Sultan Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması sonucu, Anadolu ve Rumeli'ndeki Alevî ocaklarını köreltmek ve tek bir merkezden kontrol etmek istemesi üzerine o devir hükümetleri bütün Alevî olacıklarını Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişinlerinden icazet almak zorunda bırakmıştır. Dedekargınlar da Malatya'dan Çorum'a gelirken aslında manevi olarak bir bağı olmadığı halde maddi ve manevi nüfuzlarının devam etmesi için bu postnişinlerden zorunlu olarak icazet almışlardır.(Atabeyli, 1951: 24)

1892-95 yılları arasında o zaman Dedekargınların boy beyi olan Hacı Mehmet Bey köye büyük bir ilkokul ve o dönemde Sünni köylerde bile bulunmayan görkemli bir cami yaptırdı (1311 R.) Kız çocuklarının okuma yazma öğrenmesi için kadın öğretmen getirterek kız çocuklarına okuma yazma öğretilmesini sağladılar. İlkokul 90 yıl kadar hizmet verip 1967 yılında yeni ilkokulun yapılmasıyla yıkılarak yerine Köy muhtarlığı ve hizmet binası yapıldı. Caminin büyük ve görkemli olması ve en önemlisi bir Alevî köyünde cami olmasından dolayıdır ki köyün adı Camili Köy diye anılmaya başladı. Alevî köylerine zorla cami yaptırma olayı 1880 ve 1980'de yüzyıl ara ile tekrarlanmıştır.. Buradaki zorlama bugün de olduğu gibi dolaylı zorlamadır. Devleti yönetenler "illa cami yapacaksın", ya da "ben size cami yapacağım" diye bir istekte bulunmuyor. Ama öyle ortamlar yaratıyor ki sen devletle olan ilişkilerinde zorluklar yaşamamak ve yöneticilerle iyi geçinmek için kerhen (istemeyerek) de olsa onun hoşuna gidecek şeyleri yapmak zorunda kalıyorsun.

Bugünkü adını camiden alan köy 120 yıllık bir camiye sahip olmasına karşın her zaman bayram namazlarında ve cenazelerin kaldırılmasında dolup taşı, diğer zamanlarda pek cemaati olmadı. Bu gün de kapısının üzerinde bir asma kilitle atıl bir bina olarak durmaktadır. Oysa otuz yıl öncesine kadar cemevi olarak belli bir mekân olmadığı halde, köyde bulunan en geniş mekân cemevi olarak düzenlenmekte ve bütün cemler o mekânda yapılmakta idi. Netice olarak kimse hazır cami var diye, oraya gidip ibadet etmiyor. İnancı neyi gerektiriyorsa ona uygun mekânı ve zamanı kendisi sağlıyor.

O tarihlerde köyün nüfusu da 400 hanenin üzerindedir. Daha sonra Türkiye'de idari yapılanma başladığı zaman köyün nüfusunun kalabalık olması sebebiyle Camili ve Dedekargın olarak iki ayrı mahalle gibi kayıtlarda yer almıştır. Şehirleşme sebebiyle köylerin nüfusları azalınca Dedekargın köyü kayıtları Büyükcamili köyüne aktarıldı (Camili köyü Dedekargın köyüne neden aktarılmadı diye de sormak gerekir). Bu gün hâlâ eski kimlik ve nüfus cüzdanlarına sahip kimselerin köyü hanesinde Dedekargın yazmaktadır. Büyükcamili ifadesindeki büyüklük caminin büyüklüğünden (gerçi cami de büyük) değil; yine aynı aşirete mensup olan kişilerin ikamet ettiği bir mezra olan, Camili köylülerin "Aşağı Köy" dediği ve idari olarak ayrı bir muhtarlık olduğu için büyük köy olan Camili'den ayrı olarak tanımlamak için aşağı köye de Küçükcamili denmiştir. Küçükcamili Köyünün bugün bile camisi yoktur.

Çorum'daki Dedekargın aşiretine mensup kimseleri incelediğimizde şiveleri, yemek kültürü, dinledikleri müzik türü, ağıtları ve kadınların baş bağlama şeklinin; Çorum'dan ziyade Malatya-Gaziantep yörelerinin folklorik özelliklerini taşıdığını görmekteyiz. Demek ki aradan 190-200 yıl geçmesine rağmen kültürel özellikler kolay kolay değişmiyor.

Dedekargın taliplerinden olan deveci Türkmenler, sürekli gidip geldikleri kervan yollarını türkülerine ve şiirlerine konu etmişler. Turnaları eski yurtlarından kaldırarak kervan yollarını takip edip yeni yerleşim yerlerine ulaştırmışlar. Şimdi bunlara bir örnek olarak Malatya Beydağı'ndan kalkan turna katarının Hüseyinabad'a (Alaca) gelişini anlatan şiirin bir bölümünde şöyle der:

*Âşık bilir mâşukunun huyunu
İçen bilir gerçeklerin meyini
Bulamazsan Dedekargın köyünü
Kocabey'i haber alın turnalar*

Şiirde geçen Dedekargın köyü bugünkü Büyükcamili köyünün eski adıdır. Kocabey ifadesi ise Oğuz-Türkmen geleneğinde “koca” sözcüğü ocak sahibi olanlar için kullanılır. Boy beyi konumunda olan ve ailenin başındaki kişilere denir (Dedekargınoğlu, 2015: 223).

4.1. Kurtuluş Savaşında Aleviler

Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'daki kurtuluş hareketinin başladığı 19 Mayıs 1919'da Çorum, Ankara'ya bağlı bir sancaktır. Bu sancağa Osmancık, İskilip, Sungurlu, Mecitözü ilçeleri bağlı olup Alaca bucak merkezidir. Ankara valisi olan Muhittin Paşa, saltanat tarafı olan Çorum valisi Semih Fethi ile işbirliği halinde ve Millî Kurtuluş hareketine cephe almaktadır. Esasında Çorum ve Kastamonu halkı Millî Mücadeleye karşı olan bölgeler değildi. İstanbul hükümeti, buralara kendisine sadık kalmış vali, mutasarrıf ve alay kumandanı ile hâkim göndererek bu bölgeleri kendisine bağılıymış gibi göstermeye çalışıyordu.

17-18 Haziran Cuma -aynı zamanda Ramazan Bayramı'nın ilk- günü Çapanoğlu Halit Bey ve adamları, Örukaya ve Fakılar köylerinden kendilerine katılanlarla Alaca'ya girdi. Yeni Cami'ye (Şihlar Camii) yeşil bayrak çekildi. Taraftarlar tekbir ve tevhitlerle Halit Bey'e refakat ettiler. Nahiyyeye gelen Çapanoğlu Halit Bey padişah adına idareye el koydu.

Yozgat'a gelerek orada isyanı bastıran Çerkez Ethem, Yozgat'ta iki yüz kişilik bir kuvvet bırakarak Alaca'ya yöneldi. 24 Haziranda Yozgat ile Alaca arasındaki bir mevki olan Arapseyfi Boğazı'nda meydana gelen ve her iki tarafın topraklarının kendi askerlerini desteklediği şiddetli çarpışmalarda yüzlerce kişi öldü. Yozgat'tan sonra Alaca'da da darağaçlarının kurulup, asilerin orada divan-ı harp mahkemesinde yargılanarak cezalandırılması ile isyan hareketi etkisini yitirdi. Yapılan soruşturmalarda sonunda Dede kargınzade Galip Bey'in isyanla ilgisinin olup olmadığını araştıran Çerkez Ethem'e Dede Galip Bey “*Biz Mustafa Kemal'e, dolayısıyla Kuva-yı Milliye hareketine karşı değiliz. Alevî toplumu olarak Mustafa Kemal'in başlattığı kurtuluş hareketini destekliyoruz. Biz kurtuluş mücadelesi için verilecek her türlü fedakârlığa hazırız*” dedi.

Çerkez Ethem'in “*Madem bizim hareketimizi destekliyorsunuz. Bize nasıl bir katkıda bulunabilirsiniz?*” sorusuna Dede Galip Bey, iki gün içerisinde atlı, silahlı ve teçhizatlı olarak beş yüz kişilik bir kuvvet verebileceklerini söyledi. İki gün içinde 480 kişilik Alaca Birliği adı verilen birlik oluşturularak başına yeğeni ve damadı olan Hacı Galip Bey'i verdi ve birlik cepheye hareket etti. Özellikle Gediz'in geri alınmasında bu birliğin başarısından söz edilmektedir (Çerkez Ethem, 1993: 93-94). Dede Garkın Ocağı'na bağlı Aleviler tarafından oluşturulan 480 kişilik silahlı birlik Kurtuluş Savaşı sonuna değin milli güçlerin saflarında savaşmıştır (Keçeli, 2016: 237).

4.1. Çorum'un Eşkiası Kör Dede

Osmanlı tarihinin son dönemlerinde farklı nedenlere dayalı kişi ve zümrelerin başkaldırılarına dair birçok olaya rastlanmaktadır. Bu başkaldırısı yapanlar kimine göre bir

halk kahramanı, kimine göre de bir despot olarak görülmüştür. İşte bunlardan birisi de Çorum bölgesinde yaşamış asıl adı Ali Murtezâ nam-ı diğer Kör Dede'dir. Şeyh İbrahim Ocağı'na mensup bir ocakzade olmasından dolayı Kör Dede adı ile bilinmektedir. Alaca Büyükcamili (Dedekargın) köyünde oturan Kör Dede 1905 yılında dağa çıkmış ve 1918 yılında İskilip ilçesindeki İbik Deresinde yanındaki çetesiyle birlikte yakalanarak Çorum meydanında idam edilmiştir. Kör Dede çetesi Çorum, Tokat, Sivas ve Tunceli hattında dolaşarak o dönem yöneticilerini epeyce uğraştırmıştır. Hakkında birçok hikâyeler anlatılan, adına şiirler-destanlar yazılan Kör Dede 1960'lardan sonraki dönemlerde sol ideolojiyi benimseyen gruplar tarafından adeta döneminin Robin Hood'u (zenginden alıp fakire veren) olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

*Bilmem deli miyim, yoksa serseri
Öğlen üstü basılır mı Kayseri
Altı yüze yakın vardır askeri
Yiğitler serdarı beyzade dede*

*Camili'den çıktım başım selamet
İbik Boğazı'nda koptu kıyamet
Sırma'yı Dede'ye verdim emanet
Yiğitler serdarı beyzade dede*

II. Meşrutiyet yıllarında Çorum ve havalisini konu edinen –özellikle Kemal Tahir'in) romanlarda etkili ve güçlü bir eşkıya olarak tasvir edilmektedir (Alandağlı, 2013: 188).

5. SONUÇ

Çorum ve çevresindeki Alevi dede ocaklarına mürşid ocakları bağlamında baktığımızda Dede Garkın Ocağı talip topluluklarının tamamının Türkmen, Hacı Bektaş Ocağı, talip topluluklarının ise Türkmen ve Abdallardan oluştuğunu görürüz.

Bildiride Çorum ve çevresindeki Dede Garkın Ocağı ve bağlı talip toplulukları ele alındı. Bu çerçevede ocak, pir, mürşit gibi temel kavramlar izah edildi. Mürşit ocağı Dede Garkın ve bağlı pir ocaklarından Şey İbrahim Ocağı ve Ali Seydi Ocağı talip toplulukları hakkından bilgi verildi. Buna bağlı olarak Çorum ve çevresinde yerleşik Alevi topluluklardan Dede Garkın mürşit ocağına bağlı taliplerin yerleşim yerleri de verildi. Dede Garkın topluluklarının yerleşim yerlerinden ön plana çıkmış ve tarihe mal olmuş kişilere de yer verildi.

KAYNAKLAR

- AKSÜT, H. (2012). *Aleviler* (3.Baskı), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- ALANDAĞLI, M. (2013). “Çorum ve Çevresinde Faaliyette Bulunan Ali Murtezâ Nâm-ı Diğer Kör Dede Çetesi” *Belleten Dergisi*, S:278, s.183–218.
- ATABEYLİ, N. K. (1951). *Dedekargın-Karginoğulları-Çepniler: Belgeler ve Menkıbeler Üzerine Yapılan Tetkikler*, Basılmamış Eser.
- Baha Said Bey (2006). *Türkiye’de Alevî-Bektaşî Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, Haz.: İsmail Görkem, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çerkes Ethem (1993). *Anılarım*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- ÇIRAKMAN, H. (1992). *Çorumlu Halk Ozanları*, İstanbul: Alev Yayınları.
- DEDEKARGINOĞLU, H. (2012). *Dede Garkın Süreğinde Cem* (2.Baskı), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- DEDEKARGINOĞLU, H. (2015). *Âşıkların Dilinden Dede Garkın*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Elvan Çelebi (1995). *Menâkıbu’l Kudsiyye Fi Menâsibi’l Ünsiyye*, Haz.: İsmail E. Erünsal - Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yayınları.
- Firdevsî-i Rumi (1995). *Vilâyet-nâme: Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, Haz.: Abdalbâki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Firdevsî-i Rumi (2007). *Velâyetnâme*, Haz.: Hamiye Duran, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979). *Tacü't-Tevarih-C-IV* (2.Baskı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KEÇELİ, Ş. (2016). *Uluslaşma Sürecimizde Bektaşî Aleviler ve Atatürk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2011). *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci Derviş yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emirci Sultan (13.Yüzyıl)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları.
- TAŞĞIN, A. (2013). *Dile Gelen Alevilik*, Konya: Çizgi Yayınları.

MODERNİTE KARŞISINDA ALEVİLİĞİN DÖNÜŞÜM SORUNLARI

Sıddık KORKMAZ¹

¹Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Modernite İslam coğrafyası ve kültürü içinde gelişen bir olgu olmadığı için başta Alevî ve Bektaşî çevreler olmak üzere bütün Müslümanları şaşkınlık içinde yakalamış bir fenomen olarak tanımlanabilecek yapıya sahiptir. Günümüzde artık modernitenin değil, post modernliğin konuşulduğu gerçeği ile yüz yüze olsak da İslamî cemaat, tarikat veya dinî yapıların bu durumla ne şekilde hesaplaşacağı veya bu durum karşısında nasıl bir tavır takınacağı netleşmiş değildir. Kimi oluşumlar kendi tarih, geçmiş veya kültürlerini bir yana bırakarak modernliğin rüzgârına teslim olur iken kimi yapılar da var olan gerçekliği görmezden gelip kendi kabuklarına çekilmeyi tavır olarak seçebilmişlerdir.

Ana yapısını topluluğun hukukî veya ahlakî ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurmuş olan ve pek de statik yapısı bulunmayan Sünnîlik veya Şîlik gibi büyük mezhepler modernite meselesini siyaset veya “zamanın değişmesi ilkesi” gibi mercilere havale ederek işin içinden sıyrılmışlardır. Buna karşılık, önceliği kendi varlığını sürdürmek ve korumak olan Alevîlik, Bektaşîlik, Nakşîlik Mevlevîlik gibi küçük yapılar için bu durum o kadar da kolay olmamıştır. Bu yapılar ya teori, doktrin ve pratik değişimi yoluna gitmek zorunda kalmışlar ya da yok olmakla yüz yüze gelmişlerdir. Bir ideoloji veya teoriyi tashih etmek o kadar da kolay bir iş olmadığı için başta dedelik ve babalık kurumu olmak üzere, cem evi, cem ayini, matem, müsahiplik, düşkünlük ve dara durmak gibi birçok gelenek ve görenek değişime uğramak zorunda kalmıştır.

Ana bünyeyi oluşturan diğer büyük mezheplerle birlikte Alevîlik Bektaşîliğin de içinde bulunduğu bu değişim ve dönüşüm süreci devam etmektedir. Sonucunun nereye varacağını şimdiden kestirmek oldukça güçtür. Bizim tebliğimizde ele almak istediğimiz konu; hayatın kendisini dayatması olarak da tanımlanabilecek olan bu sürecin reddedilmemesi gerektiği ve temel dinî ilkelerden taviz verilmeksizin, bu sürecin içselleştirilmesi hususudur.

Anahtar Kavramlar: İslam, Alevîlik-Bektaşîlik, Temel dinî ilkeler, modernite.

THE PROBLEMS OF TRANSFORMATION OF ALAVISM FEACING THE MODERNITY

ABSTRACT

Modernity, which was foreign to Islamic geography and Muslim culture, has a phenomenological structure which encompassed all the Muslims and can be described as a shock for all the Muslims. This is also true for Alavi and Bektashi circles. The reality is that people speak about post modernity and not about modernity anymore. However there is not a clear answer for postmodern problems in the Islamic groups and

movements. Some of the groups surrendered to modernity by leaving their history, their past and their culture when they chose an attitude of taking refuge and shelter in ignoring reality.

The main structure of Sunni or Shiite ideologies focused on legal and moral needs and these big sects survived facing modernity. It was the opposite for the small sects which sought to survive like Alevism, Bektashism, Nakshism and Mavlavism. These structures were adaptable to change, either with their theory, doctrines, or religious practices. Without adaptability they faced extinction. Alternatively, lack of adaptability in smaller sects' ideology continued until these were forced to undergo change. We see this with grandfathership (dedelik) fathership (babalık) or Cam houses, (Cem evi) Cam ritual (Cem ayini), mourning ritual (matem), friendship (musahiplik), exileship (düşünlük) and questioning (dara durmak).

The process of change and transformation is continuing with the other big sects that constitute the main stream like Sunnism or Shiism but also with the small groups that include Alevism and Bektashism. It is hard to predict what effect will result. We will see in our study that we must accept this conclusion as a reality of life and internalize this process without making concessions from the basic rules of religion of Islam.

Key Words: Islam, Alevism-Bektashism, Basic religious rules, modernity

GİRİŞ

Modernite, düşünsel kökenleri açısından İslam coğrafyası ve kültürü içinde gelişen bir olgu olmadığı için başta Alevî ve Bektaşî çevreler olmak üzere bütün Müslümanları şaşkınlık içinde yakalamış bir fenomen olarak tanımlanabilecek yapıya sahiptir. Günümüzde artık modernitenin değil, post modernliğin konuşulduğu gerçeği ile yüz yüze olsak da İslamî cemaat, tarikat veya dinî yapıların bu durumla ne şekilde hesaplaşacağı veya bu durum karşısında nasıl bir tavır takınacağı netleşmiş değildir. Kimi oluşumlar kendi tarih, geçmiş veya kültürlerini bir yana bırakarak modernliğin rüzgârına teslim olurken kimi yapılar da var olan gerçekliği görmezden gelip kendi kabuklarına çekilmeyi tavır olarak seçmişlerdir.

Temel yapısını toplumun hukukî veya ahlakî ihtiyaçlarını karşılamak üzerine kurmuş olan ve pek de statik yapısı bulunmayan Sünnîlik veya Şîîlik gibi büyük mezhepler modernite meselesini siyaset veya “zamanın değişmesi ilkesi” gibi mercilere havale ederek işin içinden sıyrılmışlardır. Buna karşılık, önceliği kendi varlığını sürdürmek ve korumak olan Alevîlik, Bektaşîlik, Nakşîlik, Mevlevîlik gibi küçük yapılar için bu durum o kadar da kolay olmamıştır. Bu yapılar ya teori, doktrin ve pratik değişimi yoluna gitmek zorunda kalmışlar ya da yok olmakla yüz yüze gelmişlerdir. Bir ideoloji veya teoriyi tashih etmek o kadar da kolay bir iş olmadığı için başta dedelik ve babalık kurumu olmak üzere, cem evi, cem âyini, matem, müsâhiplik, düşkünlük ve dâra durmak gibi birçok gelenek ve görenek değişime uğramak zorunda kalmıştır.

Ana bünyeyi oluşturan diğer büyük mezheplerle birlikte Alevîlik Bektaşîliğin de içinde bulunduğu bu değişim ve dönüşüm süreci hâlâ devam etmektedir. Sonucunun nereye varacağını şimdiden kestirmek oldukça güçtür. Bizim ele almak istediğimiz konu; hayatın kendisini dayatması olarak da tanımlanabilecek olan bu sürecin reddedilmemesi gerektiği ve

temel dinî ilkelerden taviz verilmeksizin, bu sürecin içselleştirilmesi hususudur. Bu süreci tahlil etmeye çalışırken üzerinde durmak istediğimiz üç temel konu bulunmaktadır.

Bunlar; Alevîliğin felsefî ve teolojik yönü, kullanmış olduğu sembol ve idoller, son olarak da bu çevrelerde uygulanmakta olan pratik ve ritüellerdir.

Konuya felsefe açısından başlayarak geleneksel Alevîliğin sahip olduğu yapı ile modern dönem diye tanımlayabileceğimiz günümüz Alevîliğinin geldiği noktayı ele almak istiyoruz.

1. FELSEFE

İslam geleneğinde mezheplerin ve farklı din anlayışlarının, muhalifleri aleyhinde ürettikleri betimleyici dilin, dindar olanlar kadar seküler kesimler üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Kimlikler arası rekabet sürecinde oluşan bu dilin işaret ettiği bariyerleri aşmak için dışlayıcı ve tekfir edici söylemlerin ötesine geçmek zorunludur. Geleneksel Alevîliğin İslam ile herhangi bir sorununun olduğundan söz etmek mümkün değildir. Başta taşıdığı olduğu isim (Alevîlik-Bektaşîlik) olmak üzere üzerinde durduğu bütün kavram, kurum, kuram ve ilkeler kendisine İslam içinde yer bulmakta tanımlamak ve kökenini İslamî gelenekten almaktadır. Bu yapı gelişimini İslam coğrafyası içinde tamamlamış ve öteki İslamî oluşumlarla etkileşim halinde olmuştur (Korkmaz, 2016: 49 vd.). Temelini bu coğrafya içinde bulduğu için gelişimini de bu bölgelerde yaşamıştır. Yayıldığı bölgelerde var olan öteki mezhep veya tarikatlarla girdiği rekabet ve çekişme süreçlerinde kendisini merkeze koymuş ve kendisine “öteki/sapkın” muamelesi yapan oluşumlara “Ehl-i Beyt” yolunda olmak savunusuyla cevap vermiştir. Bu tartışmalarda bir adım daha öne geçmenin teminatı olmak üzere, kanaat önderleri olan Dede/Baba’ların Hz. Peygamber veya Hz. Ali soyundan geldiği savını ileri sürmüştür.

Felsefe’nin, Din ile münasebetini göz önünde bulundurursak, her ikisinin de hakikati aramak gibi bir amacının/hedefinin/endişesinin olduğunu ve farklı yöntemler kullanmakla birlikte aynı hedefe koştuklarını hatırlayabiliriz. Aralarındaki temel fark, felsefenin beşerî bir çaba iken, dinin ilâhî olmak gibi bir ayırımdan kaynaklanmaktadır. Din ile Felsefe arasındaki ilişki tarih boyunca büyük filozoflar veya âlimler tarafından tartışılmış ve muhtemelen tartışılmaya da devam edecektir. Bizim burada üzerinde yoğunlaşmak istediğimiz husus bu tartışmanın bir parçası olmak değil, Alevîlik/Bektaşîlikle birlikte öteki İslam mezheplerinin, mahiyetleri itibariyle iki temel yapının neresinde kaldıklarıdır. Ne Alevîliğin ne de diğer İslam mezheplerinin İslam’ı temsil etmek gibi bir yetkilerinin olmadığı bilinmelidir. Bu durumda sorumlunun cevabı da netleşmekte ve bizi; bütün beşerî dinî oluşumların birer din değil, felsefe veya din anlayışı olduğu noktasına götürmektedir. Geleneksel Alevîlik açısından olduğu gibi modern Alevîlik/Bektaşîlik açısından da durum budur.

Felsefe veya teoloji tarihine baktığımızda sürekli bir tez-antitez ilişkisinin olduğunu, savunulan fikirlerin, savunma metodundan tutunda, benimsenen içeriğine varıncaya kadar sabit kalmadığını ve sürekli değişkenlik arz ettiğini görürüz. İnsanlığın sahip olduğu bugünkü medeniyetin böyle bir geçmişten geldiğini, erbabı olan herkes bilmektedir. Düşünce dünyasındaki değişim ve gelişimi içselleştirmeyen tez ve teoriler tarihin karanlık sayfalarında

kaybolup gitmeye mahkûm olmuşlardır. Kendisini eleştiri ve tenkite açık tutan sistemler için var olma sorunu diye bir mesele yok iken, sorgulanmayı istemeyen ve kendisini donukluğa hapseden yapılar bir bakıma kendi sonlarını da hazırlamışlardır. Zira zamanın akışını ve hayatın değişmesini dikkate almayan bir inanç/düşünce/ideoloji iki seçenekle karşı karşıya kalacaktır: Ya kendini değişimden koruma adına gittikçe sertleşen bir dogmatizm içine yuvarlanacaktır. Ya da hayatın canlı ve dinamik akışı içinde eriyip buharlaşacaktır. Geleneksel Alevilik, sözlü kültür denilen saz-söz ve deyişler aracılığı ile kendisine meşruiyet ve aleniyet alanı bulmuş iken modern dönemde bu araçların etkinliği oldukça azalmıştır. Azalmanın da ötesinde popüler kültürün bir parçası olarak kullanılma ve istismar edilmenin, eğlence, tüketim ve harcanma kültürünün mezesi haline getirilmiştir.

Alevîlik felsefesinde yer alan temel unsurun Hak-Muhammed-Ali üçlemesi olduğunu hatırlayabiliriz. Modern dönemde bu kavramlardan Hakk'ın, materyalist felsefe, Muhammed'din, karşı Sünnîlik (Evkuran, 2015: 22) veya karşı Selefîlik, Ali kavramının da Dede/Baba'ların yetersizlikleri sebebiyle eski etkinliklerini kaybettiklerinden söz edebiliriz.

Psikolojik araştırmalar, Hak, yani Allah inancına sahip olmayan insanların derin bir anlamsızlık çukuruna yuvarlandığı, yaşamaktan zevk almadığı, aile, çevre, eş-dost gibi insanı hayata bağlayan unsurlardan mahrum kaldığını ortaya koymaktadır. Muhtemeldir ki geleneksel Alevîliğin tasvir etmiş olduğu Allah inancı, özellikle ateizm kaynaklı tanrı eleştirileri karşısında tutunamamakta ve gençleri inkâra yöneltmektedir. Yeni yetişen Alevî nesiller için bu durum her ne kadar cazip görünse de uzun vadede kimlik krizleri yaşayacaklar ve kendi nesillerinin geleceğini de inşa edemeyeceklerdir. Başta Alevî kanaat önderleri olmak üzere, bütün aydınların modernite karşısında direnen bir “Hak” anlayışı geliştirmeleri öncelikle kendi yararlarına olacaktır.

Gerek yazılı gerekse sözlü gelenek içinde olsun, Alevîlik felsefe ve teolojisi açısından “Muhammed”in yeri çoğunlukla “Ali”nin gölgesinde kalmıştır, denilse yanlış olmayacaktır. Muhtemelen Sünnîliğin, Hz. Peygamber ve O'nun sünnetine yapmış olduğu zorlayıcı vurgu bu tepkinin doğmasında önemli bir yere sahiptir. Peygamberlik kurumu ve Hz. Peygamber'in şahsiyetinin örnekliği meselesi Alevîlik kadar Sünnîliğin de aşamadığı bir sorundur. Oysa hem Alevîler hem de Sünnîler için Hz. Peygamber'in birinci konumu, getirdiği emanet olan Kur'ân'a kendisinden bir şey katmamış olması veya emanete ihanet etmemiş olmasıdır. Bundan sonra güvenilen, yani el-Emîn vafına sahip olan dürüst bir insan olarak, taklit edilmesi gereken değil, örnek alınması gereken bir şahsiyet oluşudur. Bu vasıfları ile Hz. Peygamber sadece Sünnîlerin tekelinde değil, Alevîler de dâhil olmak üzere bütün insanlığın ortak değeridir. O'nu bu şekilde değerlendirmek, bir olguyu evrensel bir ilkeye dönüştürmek olarak da kabul edilebilir. Aslında muhabbet kültürü ekseninde gelişmiş olan bu gerçekliğin Alevî edebiyatı içinde fazlaca örneği bulunmaktadır (Kaygusuz, 1993: 73)¹

Ali kavramı tarikata ismini vermektten başlayarak (Alevîlik) Hz. Peygamber'in sahip olduğu tanrısal bilgiyi de bünyesinde barındırıp, daha sonra dede/babalara bu mirası devretmenin kapısı olarak benimsenen son derece önemli bir yerde durmaktadır. Bütün İrfancı, Gnostik, Hermetik, Sûfî, Şîî ve Bâtınî yapıların önemli bir sorunu olan “beşer üstü”

¹ *Muhabbetten Muhammed oldu nasıl Muhabbetsiz Muhammed'den ne nasıl?*

insan anlayışı, küreselleşmenin egemen olduğu bu çağda, pozitivist, materyalist felsefeler ve bu akımların gündeme getirmiş olduğu sorular karşısında zorluklar yaşamaktadır. Yaşadıkları zorlukların çözümünü, ya bu soruları görmezden gelmekte veya kendi içine kapanmakta bulmaya çalışmaktadırlar. Alevîlik Bektaşilik açısından “Ali” sembolik bir anlama sahiptir ve dede/babalar bu sembolün şahıslaşmış hali olarak takdim edilmektedir. Özellikle modern çağda geleneksel Aleviliğin kanaat önderleri bu sembolü yeterince temsil edemedikleri için pozitivist eğitim sürecinden geçen yeni kuşaklar bir savrulma yaşamakta ve ateizmi inanç biçimi olarak seçebilmektedirler. Bu yeni kuşaklar daha sonra kazanmış oldukları aydın sıfatı ve vasıfları sebebiyle toplumun kanaat önderliğini üstlenmekte, böylece dede veya babaları işlevsiz hale getirmektedirler. Sonuçta, samimi dindarlık kaybedilmekte, yerine kuru, siyasallaşmış ya da sloganlarla doldurulmuş, inançsız bir dindarlık veya etiket Alevîliği ikâme edilmektedir. Bu durum ise uzun vadede Alevî Bektaşiliğin, bindiği dalı kesmesinden başka bir sonuç vermeyeceğe benzemektedir.

Modern dönemde Alevîliğin yaşadığı sorunlardan bir başkası yazılı kültür ve şifahî kültür çekişmesidir. Her ne kadar büyük başarı gösteremese de yeni dönem Alevî Bektâşî çevreleri yazılı kültüre yönelmiş ve klasik kaynakları neşretme sürecine girmişlerdir. Bu sorun aslında hareketin bâtinî karakterini ifşâ etmekle ilgili bir durumdur. Yazılı kültüre yönelmek bir bakıma sırrın ifşâ edilmesi demektir. Sadece Alevîlikle ilgili olmayan bu durum, bütün Sünnî tarikatlar için de geçerlidir. İslam Dini ne zahirîliğin ne de bâtinîliğin cenderesine sıkışmaya mahkumdur. O dengeyi esas alan, insan psikolojisini göz önünde bulundurduğu gibi sosyal yapı ve hukuku da ihmal etmeyen niteliğe sahiptir. Tarihte görüldüğü şekliyle bâtinîliğin aşırı yorumları, insanı sefahat ve mübtezelliğe, zahirîliğin aşırı yorumları da kuru bir sıklıkla, vahşet veya barbarlığa götürmektedir. Sünnî çevreler tarafından Alevîliğin itham altında tutulduğu alan da aşırı bâtinî yorumların insanı ulaştıracağı muhtemel sonuçlara uzanmaktadır. Modern dönemde Alevîlik bu kamburu sırtından atıp, alenîliği kabullenen dengeli bir zâhir-bâtin uyum ve yorumunu geliştirebilir. Geliştirmiş olduğu bu yapıyı Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan kurumlarda temsil etmekle de aleniyet ve meşruiyetini kazanabilir. Şayet işletilecek olursa, hikmeti esas alan Alevîliğin felsefî mirasında bu ihtimal fazlasıyla mevcuttur.

2. SEMBOLLER

Alevîlik Bektaşilik anlayışı açısından semboller ile kast ettiğimiz anlayış bu kesimin önemseydiği ve üzerinde durduğu Ehl-i Beyt mensupları, on iki imam, on dört masum, on yedi kemerbest, kırklar ve yediler gibi şahsiyetlerdir. Bunu, Kerbelâ faciası gibi fikirleri ya da siyasî tutumlarından dolayı hayatı işkence çekmek ya da idam edilmek gibi acı olaylar yaşayan kişilerin hatıraları üzerinden oluşturulan anlayışlar izlemektedir.

Alevîliğin felsefesinde yer alan sembol isimlerin varlık sebeplerinden birisini, diğer bütün sûfî oluşumlarda olduğu gibi, bu yapıda da örnek ve ideal insan (insan-ı kâmil) oluşturmak şeklinde tanımlayabiliriz. Başta Alevîlik ve Bektaşilik olmak üzere bütün geleneksel dinî yapıların modern dönem ile sorunları bulunmaktadır. Sorunların temelini, ideal olarak sundukları şahsiyetlerin, ideal kimliği yeterince temsil edememesi

oluşturmaktadır denilebilir. Aynı durum Sünnîlik için de geçerli olup toplumda ortaklaşa bir kriz yaşanmaktadır.

Alevîliğin dayandığı sembollerin yaşadığı zemin kaymasında, yurt dışında yaşanan tecrübe ile yurt içinde yaşanan deneyimin farklı olduğu görülebilmektedir. Alevîlerin yurt dışına yönelip, ülkelerinden çıkmalarını dinî veya ideolojik gerekçelere dayandırmak sorunu yeterince tanımamıza engel olacaktır. Özellikle ekonomik nedenler Sünnî ya da Alevî Bektaşî çevrelerden olmak üzere ciddi bir nüfusun yurt dışında iş ve aş aramalarına yol açmıştır. Gidenler kendi kültürlerini de beraberinde götürmek istemişler ancak bir tür değerler erozyonuna maruz kalmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Bu süreçte yerel değerlerin evrensel olanlar karşısında yaşadığı hayatta kalma ve var olma mücadelesini hatırlamakta yarar vardır. Batının pozitivist ve realist temeller üzerinde yükselmiş olan medeniyeti karşısında, keramet ve efsanelerle bezeli dedelik/babalık kurumu ile birlikte idol şahsiyetleri olan evliyalar ve asfiyâların dayanma gücü pek yüksek olmamıştır. Yaşanan rekabetten, toplumun mistik kanaat önderlerinin yerini materyalist eğitimden geçmiş olan, sadece Alevîliğe değil aynı zamanda dine de mesafeli olan, siyasallaşmış ve politize olmuş genç kuşak önde çıkmıştır. Bu realitenin yan ürünü olarak ortaya çıkan, özellikle genç kuşakların yaşamış olduğu kimlik krizi, hedonizm ve nihilizmin cazip gelen savrulmuşluğuna teslim olmuştur. Günümüze gelindiğinde Alevîliğin bağımsız bir din olduğu ve bu dinin ilkeleri çerçevesinde yeni nesillerin eğitilip öğretilmesi gibi yöntemler denenmektedir. Bu eğilim Alevîliği geleneksel yapısından tartışmamız bir biçimde koparacağı gibi sonunun nereye varacağını kestirmenin oldukça zor olduğu bilinmez bir maceraya sürükleyeceği oldukça açıktır (Yıldırım, 12). Alevîlerin ekmek bulma mücadelesi ile başlayan yolculuğu, köklerini ve temellerini kaybetmek gibi bir trajediye dönüşmenin eşğine gelmiştir denilebilir. Başka bir ifade ile Alevîler, Tosya'ya pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuştur.

Yurt içinde yaşanan tecrübe ise daha farklı bir alanda cereyan etmiş ve Alevîliğin kendi içindeki masum ve dinî yapısından uzaklaşarak tamamen siyasal bir harekete dönüşmüştür denilebilir. Bu süreçte laik ve demokrat bir devlet yapısının içinde olsalar dahi Sünnî kesimlerin ısrarla Alevî kesimleri dışlamasının etkisinin var olduğu söylenebilir. Doksanların başına kadar gelen dönemde Alevî kesimlerin sır cemaati olma özelliklerini değiştirmek istememeleri ve Sünnî kesimlerin de bu çevrelere mesafeli davranmaları özellikle genç kuşakları siyasallaşmanın kucağına itmiştir. Malum olduğu üzere bu siyasallaşma genellikle sol çevreler içinde gerçekleşmiş ve tıpkı yurt dışında olduğu gibi pozitivist ve materyalist bir çizgide gerçekleşmiştir. Tamamen bir ahlak kurumunun fertleri olması gereken Alevî Bektaşî çevrelerin genç nesilleri, hem sağcı iktidarlar tarafından yönetildiği dönemlerdeki devletin hem de özellikle Sünnî kesimlerin egemen olduğu bölgelerdeki toplumun iflah olmaz militanları durumuna düşmüştür. Söz dinlemez, erkân ve âdâb bilmez gençler diye tanımlanan bu kesimlere karşı, dedelerin, babaların ve Alevîliğin değer verdiği tarihî şahsiyetlerin cazibesi zayıflamış veya tartışılır hale gelmiştir. Ekonomik imkanları iyi olan çevrelerde yetişen gençler toplumun Beyaz Türkleri arasında eriyip giderken, alt katmanların çocukları ise toplumda yaşanan her kaos ortamının gönüllü askerleri olma kaderine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu değişime direnerek kendi kimliğini koruyup hayatın gerçekleri karşısında kendini inşa etmeye çalışan masum birkaç istisna genç ise

asimile olma ithamına maruz kalarak Alevîlerin yaşamakta olduğu dönüşüm sarmalının içine çekilmiştir denilebilir.

Modernite karşısında Alevîliğin yaşamış olduğu değişim ve dönüşüm sürecini tahlil etmeye çalışırken, üzerinde durulması gereken bir başka husus da Alevî Bektaşî kültürü açısından vazgeçilmez ve bitmeyen bir acı figürü olarak sürekli yaşatılan Kerbelâ algısı ve bu algının beslemiş olduğu mâtem kültürüdür (Vaktidolu, 1993: 14). Acıdan zevk alma haline dönüşen bu algı biçimi bir bakıma Alevîlik Bektaşîliğin de ötesinde, belki de doğu kültürü ile açıklanması gereken psikoloji halidir. Özellikle şiirler ve deyişler içinde yaşatılan bu anlayış kendisini Kerbelâ gibi bir kaynağa da dayattığı sürece kolay kolay değiştirilebilecek niteliğe sahip değildir. Fuzulî'nin sözleri bu durumun en iyi açıklayan örneklerinden olarak zikredilebilir.²

Acıdan beslenme anlayışının bir başka örneği meşhur şair Fuzulî'nin "Su Kasidesi"dir. Mecâz ve sembollerle dolu olup Hz. Peygamber'in anlatıldığı nefis bir naat örneği durumundaki bu şiirin, inceden inceye Hz. Hüseyin'in şehid edilişi sırasındaki susuz kalmışlığına bir gönderme yaptığı da hissedilmektedir. Hayatın kaynağı durumundaki suyun modern dönemde şiir ve deyişler kaleme alan Alevî Bektaşî şairler tarafından sadece acı ile sembolleştirilmemesi aslında şaşılacak bir durum değildir. Hep yenilenden ve yıkılandan yana olmak, sadece Alevî Bektaşî çevrelerin değil siyasal İslâmcıların da benimsemiş olduğu bir tutum olarak görünmektedir. Bu çevrelerde de sürekli muhaliften yana olma veya muhalefet etme gibi bir eğilim görülmektedir. Geleneksel tutumu da sorunlu olan bu anlayışların modern dönemlerde değişime uğrayacağını görmek mümkündür. Ayrıca bu değişimi olumsuz olarak tanımlamak da gerekemeyebilir.

Geleneksel Alevîliğin önemli dayanak ve figürlerinden olan bu türden örneklerin modernite karşısında şekillenen yeni yüzü incelemeye değer bir konu olarak araştırmacıları beklemektedir. Bizzat geleneksel Alevîliğin mensubu olan şahsiyetler tarafından, yeni nesil Alevî Bektaşî geleneğin üretmiş olduğu edebiyat ve müzik popüler kültürün parçası olmakla eleştirilmekte ve tenkit edilmektedir. En azından hayatın geçici ve dünyanın değersiz olduğu gibi bir ahlakî öğretiyi bünyesinde barındırması gereken, haksızlığa ve adaletsizliğe tepki ve tahammülsüzlüğün sembolü olan Kerbelâ faciası yeni dönemde içeriğini değiştirmiş ve siyasal iktidarlara muhalefet etme sığılındaki bir tepkiselliğe dönüştürülmüştür.

Bir din, mezhep veya felsefeyi şahıslar ve olaylar üzerinden tanımlamak, onu daha baştan yok olmaya mahkûm etmek olarak görülebilir. Şahıs veya olayları tasvir etmek yerine ilkeler ve idealler ekseninde tanımlamak o yapıya evrensel bir kimlik kazandırmak demektir. İlke veya düşünceyi yüceltmek, o anlayışı eleştiriye açık hale getirip kendisini yenileme imkânı vermek demek olacaktır. Modern dönemde bu ilkeyi Alevî Bektaşî çevrelerde yetişen yeni neslin siyasal içerikli bir kimlik kazanma şekline dönüştürdüğünü gözlemlemek mümkündür.

---

² *Ne yanar kimse bana ateşi dilden özge
Ne açar kimse kapım bad-ı sabâdan gayrı*

----
*El çek ilacından ey tabip kılma dermân
Kim helakim zehr-i dermânındadır.*

Özellikle geleneksel Alevî Bektaşî kültüründe kendisine yer verilen önemli sembollerden birisi de Hz. Hüseyin ve onun Kerbelâ'da yaşamış olduğu vahşice katledilmesi hadisesidir. Öncelikle bu olayı kendisine sürekli hatırlama ve canlı tutma anlayışının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Belki de, Hz. Hüseyin'in altmış küsur yaşına varan hayatını, ölüm anına sıkıştırmak onun hatırasına yapılacak en büyük haksızlık olacaktır. Modernitenin Alevî Bektaşî çevrelere kazandıracığı önemli kazanımlardan birisi de belki Hz. Hüseyin'i sadece acı ve eziyetin sembolü olarak değil de hayatında önce çıkan ilim, ahlak, cesaret ve şecaat gibi başka özellikleriyle yeniden yaşatmak olabilir.

3. PRATİKLER

Alevî Bektaşî çevrelerini diğer dinî oluşumlardan farklı kılan ve kendi içinde bütünlüğünü sağlayan eylemler bu çevrelerin gerçekleştirmiş olduğu cem ayinleri ve bu ayin esnasında yaşanan; görgü, kurban tığlama, müsâhiplik, düşkünlük ve dardan indirme gibi pratikler ve ritüellerdir. Modern dönemde öteki kavram ve kurumların içerik değiştirdiği gibi ibadetler cümlesinden sayılabilecek olan bu eylem ve etkinlikler de anlam kaymasına maruz kalmışlardır.

Geleneksel Alevîlik açısından bakıldığında bu ritüellerin gerçekleştirilmesi gayet doğal ve tarikatın süregini sürdürmek açısından olmazsa olmaz şeylerdir. Senenin belli ay ve günlerinden dedelerin Alevî köylerini ziyaret etmesi ve buralardaki canların müşküllerini çözmesi toplumu ayakta tutan bir unsurdu. Modernite denilen olgu ilk önce toplantı mekânları olup, halkın bir araya geldiği köy odalarını bozdu. Bozulmadan nasiplenen sadece Alevî Bektaşî köyler ve kasabalar olmadı. Sünnî kesimler de değişimden aynı oranda nasiplerini aldılar. Modernleşme döneminde ortaya çıkan hızlı şehirleşme ve çekirdek aile formülü, büyük baba ve büyük annelerin de içinde yaşadığı geleneksel geniş aile modellerini vurdu. Hızlı şehirleşme, köylerde yaşayan insanları şehirlere, şehirlere iş imkânı bulamıyorlarsa yurt dışına göç etmek zorunda bıraktı. Köy hayatı ile son derece uyumlu olan tarikat kültürü, Alevî veya Sünnî bütün yerleşim yerlerinden kalkıp, aslında pek de alışık olmadığı şehir hayatının içine dâhil olmak zorunda kaldı. Yaşanan bu süreçte Sünnîler egemen kültür oldukları için camilere sığınmakta gecikmediler. Alevîler için ise durum bu kadar kolay olmadı ve kendileri olarak kalabilecekleri veya sığınabilecekleri, köy odalarına alternatif yeni mekânlara ihtiyaç duydular. Böylesi bir dönemde derneklerin dönüşümü ile ortaya çıkmış olan cem evleri Alevî Bektâşîler için bir can simidi olmuş oldu.

Cem evlerini Alevî Bektâşîler için son derece önemli hale getiren unsurlardan bir başkası, yine modernitenin zorunluluğu kabul edebileceğimiz çekirdek aile yapısı oldu. Modern dönemde şehir hayatı içinde geniş aile modelini yaşatmak mümkün olmadığı gibi bu küçük organizasyonun sırtına; dâra durmak, erkân yapmak, görgü görmek ve cem olmak gibi etkinlikleri yüklemek hiç mümkün değildi. Bu sebeple cem evlerinin önem ve değeri Alevî topluluklar açısından büyük oldu. Devamında da geçmişi yüzyılları bulan küskünlüğün hıncı ile dolu ve Marksist-Leninist devrimci ideoloji ile beslenmiş olan bu çevrenin gençleri yoğun bir biçimde bu mekânların savunucuları olmuş oldular. Onların savunduğu cem evlerinin içeriği ile geleneksel cem evlerinin fonksiyonları aynı olmasa bile bu böyle sonuçlanmış oldu.

Yaşanan değişim geleneksel Alevîliğin toplum merkezli yapısını, zorunlu olarak kurum, siyaset ya da birey merkezli bir hale taşımış oldu.

Geleneksel Alevîliğin en önemli ve yaptırım gücü yüksek kurumlarından birisi de düşkünlük müessesesidir. Eskiden, toplumdans/tarikattan dışlanmış olan düşkün bir Alevî'nin; gideceği, sığınacağı veya derdini anlatacağı bir yer veya merci bulunmaz iken modern dönemde bu böyle değildir. Öncelikle modern dönem ve bu dönemin toplumu, evrensel kültür anlamında liberalliği ve bireyselliği esas alan bir yapıya sahiptir. Bazen bu realite, düşkün durumunda bulunan bir Alevî'yi dezavantajlı durumdan alıp, âdeta tersine avantajlı bir konuma geçirebilmektedir. Çünkü düşkünlük vasıtasıyla çevresinden dışlanan bir Alevî, içinde bulunduğu modern topluma dâhil olma konusunda arkasında bıraktığı kabile kültürüne mahkûm kesimlere kıyasla daha rahat biçimde yeni topluma uyum sağlayabilmektedir. Türkiye özelı veya yurt dışı tecrübesini yaşayanlar açısından baktığımızda, çevresindeki insanların kendisine vurmuş olduğu heretik/sapkın damgası, geleneksel çevresinin kendisini dışlamasından kaynaklanan acı ile birleştiğinde, onu daha atılgan ve daha girişimci de yapabilecektir. Düşkünlüğü/dışlanmışlığı sebebiyle köyden kente gelmekte, kendisine daha iyi koşullarda iş bulabilmekte, çocuklarına daha iyi eğitim imkânları sağlayabilmekte, ekonomik ve sosyal standardını daha yükseğe çekebilmektedir.

Alevî Bektâşî çevrelerini bir arada tutan, gelenek olarak kökü çok eskilere giden unsurlardan olarak kurban tıglama, birlikte yeme, içme ve dayanışma halinde olma etkinlikleri de modernitenin kimyasını bozduğu pratiklerdendir. Alevîler aynı kaderi yine Sünnî kardeşleriyle paylaşmakta ve bu işin içinden nasıl çıkacakları konusunda tersine benzerlik gösteren sıkıntılar yaşamaktadırlar. Sünnîler Kurban bayramlarında kaçan boğa veya koyunları yakalayıp içeriye girdirmenin telaşına düşerken, Alevîler de kestikleri kurbanların etlerini ikram etmek için dışarıdan getirdikleri misafirlerini, cem evinin dışına taşırmamanın telaşına düşmektedirler. Belediyeler, çeşitli sağlık kuruluşları, ehil kasap bulma gibi hesapta olmayan daha başka problemler de Kurban ibadetinin nereye gideceği konusunda cevap arayan sorular/sorunlar cümlesinden olarak güncelliğini korumaya devam etmektedir. Müslüman ve Türk toplumlarının adetâ yaşam biçimine dönüşmüş olan bu geleneği (Eröz, 1992: 67) evrensel ve güncel kültürle harmanlamak oldukça zor görünse de bir yolu bulunmalıdır.

Geleneksel Alevîliğin belki de en çok darbe yiyen anlayışlarından birisi de müsâhiplik kurumudur. Geçmişte öğretiyi pekiştirme ve birlikte yaşama anlayışının en önemli dayanaklarından olan bu gelenek de modernitenin tehdidi altında can çekişmektedir. Kapitalizmin ilişki biçimlerini belirlediği günümüz dünyasında, değil din kardeşlerinin, anne baba aynı olan kardeşlerin dahi ilişkisini öncelikle ekonomi düzenlemektedir. Dindarlık açısından sakıncalı bulunabilecek bu cümle, maalesef reel hayat tarafından dayatılmaktadır. Toplum, dinî duyguları sebebiyle istismar edilmiş insanların hikâyeleriyle dolup taşmaktadır. Halin böyle olması, başta Alevîler olmak üzere bütün dinî grup ve cemaatlerin dinî hassasiyetler üzerinden kurulan ilişki biçimlerini yeniden tanımlamaya zorlamaktadır. Yapılacak tanımlamanın içeriğini belki eğitim belki de hukuk dolduracaktır ancak mutlaka surette bilinç üzerine inşa edilmiş bir duygunun formülü bulunmalıdır.

Dede veya babaların öncülüğünde gerçekleştirilen Dâr'a durmak, Dâr'dan indirmek veya dâvâ görmek etkinliği bünyesinde birçok sorunu barındırmaktadır. Bu etkinliğin gerçekleştirildiği mekân olan cem evinden başlayıp, dedelerin dinî statüsü, ele aldıkları konuların içeriği, davaları karara bağlamaları, bu kararların dünyaya yönelik olanları ve âhirete yönelik olanları ve belki de bizim burada sayamadığımız birçok alana kadar devam edecektir. Bununla birlikte dede ve talip arasında gerçekleşen ilişki biçimlerinin yeni dönemde hangi şekli alacağı da netleşmiş değildir. Genel gidişattan yola çıkarak, gelenekte var olan dede-talip ilişkisinin yerini daha çok cem evi veya siyasal birlikteliğe dönüştüreceğini ileri sürmek mümkündür.

Alevî Bektâşî dede ve babalarının kutsallıklarını yeniden düşünmek gerekmektedir. Her dinî inanca saygı duymak gibi bir prensip Kur'ân tarafından tavsiye edildiği için (En'am, 6/108) sınırlarımızı korumak kaygısıyla ifade edecek olursak, İslâm Dini açısından kişilerin kutsallığı bulunmamaktadır. Teorisini Ehl-i Beyt, on iki imam, on dört masum, on yedi kemerbest, üçler, yediler ve kırklar gibi şahısların kutsiyeti üzerine kurmuş olan (Fığlalı, 1994: 233) bir sistem için bu türden tezleri kabullenmek oldukça güçtür. Ancak, rasyonel bir teori geliştirmede bu türden dinî oluşumların, materyalist ve pozitivist eğitim alan, küreselleşmenin bütün imkânlarını sonuna kadar kullanan yeni nesiller karşısında ya kendi varlıklarını sürdürme ya da etkinliklerini koruma açısından şansları pek yüksek olmayacaktır. Evet, insan rasyonelleştirme özelliği bulunan ve pek çok şeyi inanç ilkeleri arasına dâhil edebilen bir varlıktır ancak, İslâm gibi makullüğü ve dengeyi esas alan bir dine mensup iken, neden bu özelliklerinden yararlanılmasın ki?!

Sunnî tarikat kültüründe izine çokça rastlanan şefaat anlayışının Alevî Bektâşî versiyonu olan, Dâr'dan indirme gibi inanış ve anlayışlar da bu çevrelerin yeni müntesiplerine çekici gelmemektedir. Modern kültür açısından bakıldığında gönüllü veya gönülsüz olarak bu çevrelerin, öğretilerini güncellemeleri gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde ciddi bir zemin kayması ile yüz yüze geleceklerdir.

İslâm Tarihi'nde görülen Hz. Hüseyin, Hallac-ı Mansûr ve Nesîmî gibi isimlerin yaşamış olduğu trajedilerin tekrar tekrar yaşatılması, bu acıların dönüp dolaşıp tekrar gündeme getirilmesi, şayet bu şahsiyetlerin yaşadıklarından makul bir sonuç çıkarılmayacaksa, insanlar arasında psikolojik sorunlara veya travmalara yol açacaktır. Acı veya tatlı, her ne şekilde yaşanmış olursa olsun, bir dinin tarihi kendisinden daha önemli hale getirilmemelidir. Şîî geleneğe paralel olarak ağlamanın ve dertlenmenin içinden bir estetik çıkarmışlardır ve doğrusu bu şaşılacak bir başarıdır. Özellikle Hz. Hüseyin'in yaşamış olduğu Kerbelâ faciası bu sanatın vazgeçilmez bir malzemesidir. Alevî Bektâşî çevrelerde çokça işitilmesi muhtemel olan aşağıdaki dizeler bu gerçeğin önemli bir örneğidir:

Düştü Hüseyin Atından Sahrayı Kerbelâya

Cibril! var haber ver, Sultan-ı Enbiyâya

Acının sanata dönüştürülmesi bir yana, asimilasyon korkusuyla bu yapının kendisini hasmı üzerinden tanımlamaya çalışması da kabullenilecek bir tavır değildir (Çamuroğlu, 2000: 33). Mezhep, tarikat ya da farklı dinî oluşumlar sosyolojik gerçekliklerdir. Bu oluşumların pratik ve ritüellerini, dinin aslından olmaması haklı gerekçesiyle yeniden yorumlamaları,

evrensel kültür içinde rahatlıkla benimsenecek bir yapı ve fonksiyonellikle kendi taraftarlarına takdim etmeleri beklenmelidir. Böyle olmakla birlikte yeni dönemde, Alevî Bektâşî kesimlerde Madımak Oteli olayı, Alevî köylerine cami yaptırılması veya mecburî din eğitimi gibi konular daha yüksek duyarlılıkla karşılanabilmektedir.

Medeniyetler arasında yaşanan rekabet bilinen bir gerçektir. Günümüzün egemen medeniyeti olan emperyalist doğu ve batı blokları, bilgi ve kültür alanında rekabet edeceği kendi hasımları yerine, algı yönetimi metotlarını kullanarak, karikatürize ettiği ve insanlığın gözünde maskaraya çevirdiği alternatifler görmeyi tercih etmektedir. Böylece onların alternatif olma özelliği de baştan ortadan kaldırılmakta, bizzat kendi mensupları arasında dahi bir utanç vesilesi olmaya mahkûm edilmektedir. Bu emperyal güçlerin öncelikli hedefleri etnik veya dinî azınlık grupları olmaktadır. Bu sebeple İslâm Medeniyeti'nin bir parçası olan Alevîlik ve Bektaşîliğin de modernite karşısında rasyonel metotlarla yorumlanması, yaşanan değişimin süreçlerini iyi yönetmesi, kendi varlık ve bekasının teminatı olacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak görmekteyiz ki Alevîlik ve Bektaşîlik; modernitenin yol açtığı, sosyal ve siyasal değişim, göç, ekonomi, şehirleşme ve diğer benzeri etkenlerle ciddi bir içerik değişimi yaşamaktadır. Bu değişim ve dönüşüm hâlâ devam etmekte ve sonunun nereye varacağı henüz kestirilememektedir. Bu dönüşümden payını alan en önemli alan bir ahlak örgütlenmesi olarak tanımlanabilecek olan Alevîliğin felsefesi, bu felsefeyi canlı tutmak için dayandığı semboller ve topluluğu ayakta tutan âdet-erkân gibi dinî içerikli pratikler olmaktadır.

Alevî Bektaşî çevreler başta Hz. Peygamber olmak üzere, Hz. Ali ve kendi dede ve babalarının da kendileri gibi birer beşer ve insan olduğunu kabullenmenin yollarını bulmalıdırlar. Tanrı tanrıdır ve insan da insandır. İnsanı tanrılaştırmanın veya tanrıyı insanlaştırmanın kimseye kazandıracağı bir şey yoktur. Tanrıya tanrılık, insana da insanlık daha çok yakışmaktadır. Tanrının insana ihtiyacı yoktur ama tanrısız insan için durum pek de iç açıcı değildir. Geline noktada batının tanrıyı, doğunun da insanı öldürdüğü tespiti son derece yerinde ve doğrudur. Tanrı tanımaz batı medeniyeti, doğayı, çevreyi mahvetmiş, insanı makineye dönüştürmüş, anlamsızlık krizi ile karşı karşıya getirmiş ve yaşanan katliamlar ve trajediler karşısında adetâ bir Hollywood filmi izlercesine duyarsızlaştırmıştır. Bunun karşısında doğu medeniyeti, insanın yaratıcı yeteneklerini görmezden gelmiş, onu tarihin kötü bir taklitçisi durumuna düşürmüş, yaşamaya mahkûm ettiği sefil hayat sebebiyle insan onurunu ayaklar altına almıştır. Bir bakıma hem doğu hem de batı medeniyeti ömrünü tamamlamış ve artık insanlık denge unsuru üzerinde yükselen yeni bir medeniyete ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Modernitenin getirdiği sorunlar öncelikle Alevîlik Bektaşîlik gibi küçük dinî grupları varlık mücadelesi vermek zorunda bırakmış olsa da yine modernitenin getirdiği imkânlardan yararlanarak, insanca yaşamının mümkün olduğu yeni bir değerler sistemi geliştirmek ve bu değerlerin egemen olduğu dünya kurmak hala mümkündür. Alevîlik Bektaşîlik kültürü içinde, modernite sebebiyle zaten bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu çevrelerin kanaat önderleri ellerini

çabuk tutarak yaşanan değişimi evrensel ve temel değerler ekseninde yönlendirebilirler. Böylece tarihe ve toplumlarına karşı olan sorumluluklarını da yerine getirmiş olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Çamuroğlu, Reha, *Değişen Koşullarda Alevilik*, Doğan Kitap, İstanbul 2000.
- Eröz, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, 2. Baskı, Ankara 2015.
- Fıglalı, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994.
- İmam Cafer Buyruğu*, haz. Esat Korkmaz, İstanbul 1997.
- Kaygusuz, İsmail, *Alevilikte Dâr, Dâr’ın Pirleri*, Alev Yayınları, İstanbul 1993.
- Korkmaz, Sıddık, *Alevilik Bektaşilik Geleneği ve İslam*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay, *Kerbelâ ve Matem*, Can Yayınları, İstanbul 1993.
- Yıldırım, Rıza, “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, Yayınlanmamış Çalışma.

ŞEHİR SORUNLARINI NASIL ÇÖZEBİLİR? -ÇORUM'DA ŞEHİR KİMLİĞİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME-

Mehmet EVKURAN¹

¹Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Bir ülkenin ulusal kimliğini ve değerlerini tanımlamak ve anlamaya çalışmak, sosyal bilim açısından derinliğine yapılacak dikkatli araştırmaları gerektirmektedir. Tarih, sosyoloji, inançlar, siyaset, mitoloji vb. gibi alanlarda yapılacak tikel çalışmalar sonucunda elde edilen verilerin doğru ve tutarlı biçimde bir araya getirilmesi ve gerçekleri tahrif etmeden yorumlanması zorunludur. Medeniyetlerin, kültürlerin ve tarihlerinin şehirlerde olduğu ve şehirlerde yazıldığı söylenir. Bununla birlikte şehirlerin kendilerine ait kimlikleri bulunduğu da belirtilmelidir. Bir medeniyetin kültürel ve coğrafi haritasını oluşturan şehirlerden her biri, diğerinden farklı özgün özellikler taşımaktadır. O nedenle şehirleri anlamak, onların ait oldukları medeniyetin ve kimliğin farklı yönlerini vurgulayan ve tanıtan özelliklerini tanımaktır.

Bildiride, tarih kültür şehir ilişkilerini tartışacağım ve Çorum şehrinin kültürel kimliği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ülkemizin neredeyse coğrafi olarak tam ortasında yer alan Çorum şehrinin tarihsel ve kültürel serüveni, temsil ettiği değerler, kendine özgü nitelikler ve duyarlılıklar ele alınacak, toplumsal değişim sürecinde şehrin nasıl etkilendiği araştırılacak, karşılaştığı sorunlar tespit edilecek ve bu sorunların çözümünde ne gibi imkân ve fırsatları elinin altında tuttuğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Üniversite, Yerel yönetim, STK'ların rolleri ve bunlar arasında kurulacak ilişkilerin şehir hayatına, kültürüne, kalkınmaya ve sosyal barışa yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kavramlar: Çorum, şehir kimliği, kültürel değerler, tarihsel ve siyasal hafıza

HOW CAN THE CITY SOLVE ITS PROBLEMS? - A STUDY ON CITY IDENTITY AND IT'S CULTURE IN CORUM-

ABSTRACT

To define a country's national identity and its values and to understand, requires to varied social researchs. The datas which obtained from particular studies –in History, sociology, beliefs, politics, mythology and so on- must be gathered and interpreted without falsification. It is said that the civilisation, culture and history formed and written in the cities. However, it should be noted that the cities have their own identities. Each of the cities that make up the cultural and geographical map of any civilization, carries unique properties different from the other. Therefore, try to understand the cities which belongs to same civilization, means to recognize and promote the features that highlight different aspects.

Corum (the city gave its name to the symposium) is located in the midst of our country. At the same time It also includes the capital of the Hittite civilization (Hattusas). It has migrated throughout the history. It's located on the route of important historical ways (King's road, such as the Silk Road). In this paper, I will discuss the history culture city relationships and try to reveal the cultural identity of the city of Corum. How

Universities, local governments, NGO relations contribute to city life and culture and to development and social peace will be examined.

Key words: Corum, Identity of the city, cultural values, historical and political memory

TARİH KÜLTÜR VE ŞEHİR İLİŞKİSİ

Tarihe saygı duymak sadece kutsallaştırıcı ve yüceltici söylemler üretip bunları sıkça tekrar etme pratiğine indirgenemez. Bu daha temelde tarihte oluşan kültürel değerleri ve sahiplerini iyi anlamak ve bunları güncelleyerek yarına taşımakla ilgili sabır, odaklanma ve yaratıcılık gerektiren bir çalışmadır. Düşüş ve dağılma sendromunu üzerlerinden atamayan toplumlarda daha çok ilk sorunlu yaklaşımın revaçta olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım entelektüel düşüncenin önünde bir bariyer olarak durmakla kalmayıp gelecek için vizyon üretmeyi de zorlaştırmaktadır. Tarihi ve geçmişte yaşanan olayları değiştiremeyeceğimize göre şimdiki zamanın aktörlerine düşen görev, tarihi anlamak için doğru perspektifler geliştirmektir. Tarihi anlamak, kültürel bir süreç içine fail olarak dahil olmak anlamına gelir. Bu durumda anlamak sadece edilgen bir konum içinde kalarak olan-biteni öğrenmek değildir. Aksine tarihe ve olaylara atfedilen her bir anlamla birlikte benliği yeniden inşa etmektir.

Tarih üzerine geliştirilen her türden teori, aslında yaşanan gerçekliğin kısmen ve belirli bir perspektiften okunması işlemidir. Olayları tüm zenginliği ile birlikte olduğu gibi anlamak değildir. ideolojik okumalara oldukça açık olduğunda tarih alanı, tartışmaların en çok yoğunlaştığı alandır. Sözelimi üzerinde yaşadığımız coğrafyayı kültürel olarak şekillendiren önceki kültür ve medeniyetlerin yok sayılması ya da çarpıtılarak sunulması tarih araştırmalarının içine düştüğü en yaygın yanılgıdır.

Bu çerçevede ele alınması gereken sorunların başında, aynı coğrafyada yaşamış olan önceki toplumların miraslarının olumlanmasında yaşanan zorluklar gelmektedir. Kültürel tektipçilik olarak niteleyebileceğimiz kısır bir yaklaşım, geçmişe sadece kendi kimliğini ve değerlerini onaylayan ve destekleyen unsurları öne çıkarırken diğerlerini yok saymaktadır. Belirli bir ölçüde kimliğin korunması olarak anlaşılabilir olan bu yaklaşımın en kusurlu yanı, kendi üzerinde etkili olan 'öteki'nin katkılarını ve izlerini görmezden gelmesidir.

Üniversitemizin adını aldığı Hitit medeniyeti, Anadolu coğrafyasının hemen her köşesinde izlerine rastlanabilen köklü bir medeniyettir. Bugün yerleşim yerlerine ait kazı ve araştırmaların devam ettiği Hititler tarihin ilk barış anlaşması sayılan "Kadeş Barış Anlaşması"nı imzalayan taraflardan birisidir. Dönemin en kudretli medeniyetini kurmuş olan Mısırlılar ile savaşmış ve onları barış yapmaya zorlamış olan Hititler, kurdukları şehirler ile yüksek değerler üretmeyi ve kurumsallaştırmayı başarmışlardır. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan, Hititlere ait şehirler ve yerleşim mekânlar düzgün ve sistemli mimari tasarımları ile dikkat çekmektedir. Hititlere ait bazı söylencelerin bugün hala ülkemizin bazı yerlerinde sözel kültür içinde yaşatılıyor olması düşündürücüdür.

Anadolu'nun Türkler tarafından yurt edinilmesi ve İslamlaştırılması çok önemli bir kırılma noktasını işaret eder. Türklerin kurdukları devletler, bölgede sadece siyasî değil kültürel değişimi de tetiklemiştir. Türk ve Müslüman kimliğini sahiplenmek, bizler için elbette çok önemlidir. Kimliğine sahip çıkmak arzusu sadece bize ait bir özellik de değildir. Tüm toplumlarda bu duygu şu ya da bu düzeyde hakimdir. Ancak kimliğe sahip çıkmak, diğer

kültürleri yok saymak üzerine kurulamaz. Bu kimliğin kendisinin de kısırlaşmasına, daralmasına ve fakirleşmesine yol açmaktadır. Bunun yerine daha sakin, gerçekçi ve kuşatıcı bir bakışla diğer kimliklerin ve kültürlerin kabul edilmesi, onların anlaşılması ve yaşamasına imkân tanınması sağlanmalıdır. Kendini küçük görme ya da inkâr etme noktasına savrulmaksızın öteki ile ilişki kurmak, medeniyet arayışının ve değer inşasının zihinsel temellerini oluşturur.

Bu çerçevede, başta Hititler olmak üzere coğrafyamızda bizden önce yaşamış olan kültür ve medeniyetlerin mirasının sahiplenilmesi gerekir. Kültürel olarak onları “hemşehri” kabul etmek tarihe bakışımızı zenginleştirir ve değer üretirken elimizi güçlendirir. Alınan olmayan bir medeniyet algısının inşa edilmesi ve diğer medeniyetlerin değerlerine saygı duyulması tarih ve kültür anlayışımızda, ihtiyaç duyduğumuz esneklik, kuşatıcılık ve yaratıcılık gibi değerleri kazandıracaktır. Sadece kamu kurumları değil yerel yönetimler, üniversiteler ve STK’lar bu konuda aktif çalışmalar geliştirmelidir.

Diğer bir sorun da aynı kültür ve tarihin içinde geçmişten gelen ayrışmaların nasıl okunacağı ve bunlarla nasıl baş edileceğidir. Kültürel zenginlik, kendi içindeki farklılıklarla sağlanır. Ötekine saygı ve kendine saygı birbirinden ayrılmaz değerlerdir. Bu ikisi aslında birbirini beslemektedir. Siyasal nedenlerle ortaya çıkan kendi ötekiliklerimiz üzerinde anlayış ve saygıya dayanan bir yaklaşım geliştirmek zorundayız. Çorum özelinde konuştuğumuzda karşımıza çıkan, aslında hep karşımızda olan en temel problem mezhep ayrılığıdır.

Alevi-Sünnî karşıtlığı, bundan 40 yıl önce belirli oranda yumuşak ve sakin bir denge üzerinde kurulu olarak şehirde bir zenginlik olarak pratize edilmekteydi. Ancak şiddet ve siyasal kutuplaşma hak etmediğimiz acı olayları bize yaşattı. Toplum kısa süren ancak toplumsal hafızamız üzerinde derin izler bırakan bu ayrışmanın travmatik sonuçlarını hala yaşamaktadır. Bu travmanın tedavi edilmesi, karşılıklı anlayış ve saygı ilişkilerinin kurulması ve bunun güçlendirecek kültürel ve entelektüel bir dilin yaygınlaşması ile sağlanacaktır. İçimizdeki öteki ile yüzleşmek, karşımızdaki kesimin kaygılarını ve acılarını anlamaya açık olmak her şeyden önce zihinsel bir tutumdur. Şu halde sorunun çözümü, politik olmaktan çok kültürelidir. Politik adımlar kültürel çözümlerin işletileceği zemini hazırlamak içindir.

Şehir: Kültürün Okunduğu Yüz

Şehirleri ayakta tutan unsurlar sadece somut olmayan kültürel değerler değildir. Şehirlerin maddî kuruluşları ve mimarî yapısı onların hayata karşı söylediklerinin somut ifadesidir. Sokaklar, kent meydanları, yollar, açık alanlar, yeşil alanlar, kültür mekânları, sanat eserleri, tarihi ve kültürel mekânlar, müzeler vs. bunların tümü şehirde yaşayan insanların zihin dünyalarına doğrudan etki eden unsurlardır.

Kültür, üzerinde konuşulan ve tahayyül edilen şeyden çok, pratik olarak yaşayan/yaşanan canlı bir şeydir. O nedenle bir toplumunun gerçek anlamda kültürünün, söyleminden çok eyleminde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu temellendirme bizi insan-mekân ilişkilerinin belirleyiciliğine götürmektedir. Kültür, son kertede insanın mekânla olan ilişkileri üzerinden görünürleşir. Şehirlerin yapılanma tarzları, insanların hayatını doğrudan etkiler. Onların davranışlarını, birbirleriyle kurmuş oldukları ilişkileri yönlendirir. Doğayla uyumlu, rahat nefes alan, halka açık alanların ve meydanların bol olduğu şehirlerin desteklediği kültür ile aşırı betonlaşmış, yayalara ayrılan yerleri az, ulaşımın zahmetli vs. olduğu şehirlerin sunduğu kültür aynı değildir şüphesiz.

Kentler, kültürel ekolojik mekânlardır. Sundukları imkânlar kadar yapılaşma tarzları, caddeleri- sokakları, kent meydanları, büyük pazarlar ve alış-veriş mekânları, bilim, kültür ve sanat etkinlikleriyle insanın gerçek yaşam alanını oluştururlar.

Şehirler üzerine konuşmak, kültürler, değerler ve zihniyetler üzerine konuşmak anlamına gelmektedir. Sık sık Batı ile Doğu arasında karşılaştırmalar yaparak kendi kimliğimizi ve değerlerimizi vurgulamak yolunu seçeriz. Yine bu çerçevede İslam ile Batı arasında da bir karşıtlık düşüncesine dayanarak bir söylem kurulduğu görülmektedir. Bunun ideolojik olarak zaman zaman işe yaradığını söylesek te dünya görüşünün kalıcı bir değeri olarak kullanılması doğru olmayacaktır. Her şeyden önce bu tarz düaliteler, dünyanın ve kültürlerin yanlı, çarpık ve haksız okunmalarına yol açtıkları için en çok ta sahiplerine zarar verecektir.

Şehirler ve şehir kültürü için de benzer bir savrulma söz konusudur. Şehir/kent kültürü, kentlerin kurulması, mekânların insana ve kültüre göre düzenlenmesi konuları tartışmaya açıldığında hemen İslam şehirlerinin Batı şehirlerine olan üstünlüğü üzerinden romantik bir söylem kullanılmaya başladığını görüyoruz. Bunu bir ölçüye kadar anlayışla karşılamak gerekir. Çünkü her kültür ve dünya görüşü belirli bir haklılık ve üstünlük duygusunu bağlılarına yaşatır. Ancak bu duygunun akli köreltmesine izin vermemek gerekir. Dogmatizm içe kapalı bir algı oluşturur ve ufku karartır. Aynı oranda da keskin ve önyargılı benlikleri üretir.

Günümüz dünyasında şehirlerin karşı karşıya kaldığı en ciddi sorun aşırı nüfus, bunun beraberinde getirdiği temel sosyal talep ve beklentilerin yeterince karşılanamamasıdır. Ülkemizde çeşitli sosyal ve ekonomik nedenlerle büyük şehirlere göç yaşanmaktadır. 70’li yıllarda başlayan iç göç süreci azalan ya da artan düzeyde ancak kesintiye uğramaksızın sürmüş ve bugün de devam etmektedir. Batıda yer alan şehirlerin daha cazip olması, ekonomik ve kültürel anlamda sunmuş oldukları imkânların genişliği göç sürecini beslemiştir. Göç teorilerinde yer alan itme-çekme güçlerinin etkili olduğu görülmektedir. Terk edilen yerin itmesi, gidilen yerin de çekmesi konusunda söylenebilecek her şey burada da geçerlidir. Ancak gelinen aşamada büyük şehirlerin artık yaşanabilirlik özelliklerini kaybetmeye başladıkları, güvenliğin öncelenmeye başlamasının da bunun bir kanıtı olduğu söylenebilir. Bu devasa sorunu çözmek oldukça uzun bir süreye ve doğru saptanmış ve kararlı uygulanacak politikalara bağlıdır. Anadolu şehirlerinin cazibesibi artıracak, yaşanabilirlik özelliklerini yükseltecek adımlar atılmak zorundadır. Üniversiteler, yerel yönetimler, STK’lar ve kamu kurumlarının işbirliğine daha çok önem verilmelidir. Nitelikli nüfüsü çekecek ya da tutacak önlemler alınmalıdır. Bunların başında da doğayla uyumlu şehir kavramının desteklenmesi gerekir.

Hiper kentleşme şehir planlamacılarının üzerinde durduğu en ciddi sorunlardan biridir. Kent merkezlerinin ve kalabalık mekânların gökdelenlerle dolması şehirleri insansızlaştırmaktadır. Dışarıdan bir örnek üzerinde düşünelim. Dünyanın en yüksek binasını yapmakla övünmek –örneğin Burj Dubai ile övünmek ne derece doğrudur? Kâbe’nin etrafının da keza gökdelenlerle rezidanslarla kuşatılması Müslüman vicdanını rahatsız eden bir görüntü oluşturmaktadır. Bölgeye hükmeden zihniyet tarihi pek çok yapıyı inanca aykırı görmekte ancak bu gökdelenlerin Kâbe’yi kuşatmasından ve manevî atmosferin/ekolojinin bozulmasından rahatsız olmamaktadır. Oysa bu ciddi bir sorundur. Yüksek ve çok lüks binalar yaparak dünyaya Müslüman’ın gücünü gösterdiğini düşünen kesimler, böyle yaparak İslam’ın temel değerlerini nasıl aşındırdıklarını fark edememektedirler.

Nerede olursa olun dikey yapılaşma sorundur. İnsanın yerden ve topraktan uzaklaşması, sadece doğadan değil insandan da uzaklaşması anlamına gelmektedir. Birbirleri ile ilişkileri sahicilik zemininden kayarak sanal düzeye sıkışan insanların yaşadığı toplumlar haline geliyoruz. Öteki için, komşusu için kaygılanmak, onun ihtiyaçları ve isteklerine duyarlı olmak gibi duygular için uygun bir ekoloji artık oluşmuyor. Küresel kültürün tahrik ettiği yeni ekoloji dikeylik üzerine kuruludur. İnsanın doğaya ve insanlar tepeden bakmasını –bu durumda pek çoğu da aşağıdan bakacaktır.-getiren bu hiyerarşik düzen, sosyal gerilimlerin ve

yabancılaşmaların da nedenidir. Oysa insan yataylık deneyimine ihtiyaç duyar. Bizi daha insanî ve erdemli kılan tüm değerler, yataylık deneyimine ve yaşantısına bağlıdır. Yapılaşmanın da buna uyumlu olarak yataylık perspektifine dayanması gerekir. Bugün nostaljik duygularla dile getirdiğimiz, o mahalle kültürü, özünde yataylık deneyimine ve yüz yüze ilişkilere dayanmaktaydı. Belki mahalle kültürünü geri getiremeyiz ancak yataylık deneyiminin yeni modellerini ve versiyonlarını oluşturabiliriz. Bunun için gereken teknolojik ve mimari imkânlar vardır. Sadece bakış açısını değiştirmek gerekmektedir.

İslam medeniyetinin metafizik temeli olarak insan-tabiat uyumu, tabiata saygı ve çevrenin korunması gösterilir ve İslam şehirlerinde bunun korunduğu dile getirilir. Ortaçağlar boyunca bu böyleydi. Mahremiyet, çevresel dengenin gözetilmesi, yoksulların ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi, hayvanların korunması gibi insan-mekân ilişkilerine yansıtıldığı ifade edilen değerlerin günümüz şehirlerinde hangi düzeyde yaşatıldığı tartışılması gereken ciddi bir konudur. Bu konuda yaşanan sorunları sadece modernizmin yıkıcı etkilerine bağlamak doğru mudur?

Batılı şehirlere baktığımızda göze çarpan en belirgin özelliğin, doğaya ve tarihe saygı olduğunu görürüz. Tarihine ve kültürüne herkesten daha çok değer verdiğini söyleyen bizler millî ya da dinî kültürümüze ya da doğal çevreye yönelik olarak koruyucu önlemleri almada ne kadar başarılı olduğumuzu sorgulamak zorundayız. Sürekli eleştirdiğimiz ve kötülük atfettiğimiz Batı kültürünün, bazı temel konularda bizlerden daha duyarlı olması şaşırtıcı olduğu kadar düşündürücüdür.

Kent yönetimi ve kentleşme politikaları dünyada bağımsız bir uzmanlık alanı olarak gelişmiştir. Kentleşme politikaları merkezi ve yerel yönetim arasındaki görev ve yetki dağılımı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Yönetimlere görev ve yetkilerin verilmesinin yanında bunların yerinde kullanılıp-kullanılmadığı ve eğer kullanılmıyorsa uygulamaların nasıl denetleneceği de kendi başına belki de ilkinden daha önemli bir problemdir.

Bu noktada Almanya tecrübesi üzerinde durabiliriz. Gerçekten de sosyal devlet politikalarının başarılı örneklerinden biri Almanya'dır. İkinci Dünya savaşından mutlak bir yenilgi ile çıkmış ve şehirlerinin büyük bir kısmı yerle bir olmuş Almanya savaş sonrasında hızlı biçimde toparlanarak sosyal kentleşme politikalarını etkinlikle uygulamaya sokmuştur. Bunda sosyal devlet anlayışının oldukça güçlü bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Sosyal devlet kavramı iki günde oluşan bir şey değildir. O, her şeyden önce bir kültürel altyapıyı gerektirir. Almanya örneğinde olduğu gibi geçmişten gelen sosyal devlet algısı ve sosyal kentleşme kısa zaman içinde sorunları doğru biçimde çözme imkanı sağlamaktadır. Almanların savaşta harabeye dönen şehirlerini kısa zamanda onarmaları, sosyal ve doğal çevreye uyumlu kentler kurmaları kültürün gücünü göstermektedir.

Burada önemli konu olarak gördüğüm şey şudur: Çarpık kentleşme, aşırı kentleşme, gecekondulaşma gibi kentleri yaşanmaz ortamlar haline getiren, sınıfsal gerilimi yatıştırmak ve sakinleştirmek yerine daha körükleyerek yeni tür kent suçlarının ortaya çıkmasına neden olan sorunları çözebilmek için kültürel arka planın bulunması ve bunun sosyal devlet politikalarında temsil edilmesidir.

Kentin sorunlarının daha geniş bir toplumsal çerçevede tartışılması, kent sakinlerinin tamamının talep ve önerilerinin temsil edildiği ortamların oluşturulması için alınan yasal önlemler önemli aşamalar ifade etmektedir. Ancak en az bunun kadar önemli olan şey, bunların amaçları doğrultusunda uygulanmalarıdır. Örneğin kent konseyleri düşüncesi gerçekten de güzel bir düşünce ve atılması gereken bir adım idi. Kent konseylerinin her kentin kendi özel sorunlarını çözecek ancak tümüyle bunun içine gömülme yerine bölgesel ve ulusal çıkarları ve ihtiyaçları da gözetilen bir perspektifle çalışması gerekmektedir.

İnsanlar arasında iletişimin arttığı e paylaşımın çeşitlendiği ortamların ve mekânsal fırsatların çokluğu önemsenmesi gereken noktaların başında gelmektedir.

Yataklık deneyimi konut için kullanılan yapıların, halka açık mekânların ve kamu binalarının inşasında öncelikle gözetilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Yabancılaşmanın önlenmesi mekânların tasarımında ve mimaride sağlanmaya çalışılmalıdır.

Kent Kalitesinin Ölçütleri tespit edilirken uzmanların başvurduğu bazı ölçütler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır;

- ✓ Yaşanabilirlik düzeyi,
- ✓ Ev dışında vakit geçirilebilecek mekânların çokluğu ve çeşitliliği
- ✓ Ulaşımın kolaylığı ve çeşitliliği,
- ✓ Kent merkezinde insanlar için ayrılan açık alanların fazla oluşu
- ✓ Çevre dostu olarak nitelenen bisiklet, tramway gibi ulaşım araçlarının tercih edilirliliği,
- ✓ Güvenlik,
- ✓ Gürültü kirliliği,
- ✓ Çocuklara ayrılan mekânların fazla oluşu vb.

Üzerinde durulması gereken en önemli güncel sorunlardan biri de mülteciler sorunudur. Bu sorun savaş ve terör yaşanan güvensiz bölgelerin komşuları için değil, gelişmiş ülkeler için de büyük bir sorundur. Zira insanlar canlarını kurtarmak için sığındıkları ülkeleri geçiş güzergahı olarak görmekte ve kısa zamanda gelişmiş bir Batı ülkesinde yaşamak istemektedirler. Şu halde bu sorun küresel bir hal almıştır.

Kısa olmayan bir süre boyunca Irak ve Suriye başta olmak üzere Afganistan'a kadar uzanan bir coğrafyadan Türkiye'ye mülteci akını yaşanmaktadır. Ülkemiz üzerine düşen sorumluluğu fazlasıyla yerine getirmekte ve kendisine sığınan insanları kabul etmektedir. Bununla da kalmamakta mültecilerin insanî ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü yardımı sağlamaktadır. Bu konuda STK'lar da oldukça önemli katkılar sağlamaktadır.

Bölgesel gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan bu tablo, geçici olmakla birlikte geride bırakacağı izler kolay kolay silinmeyecektir. Bu nedenle özellikle sığınmacı gençlerin ve çocukların eğitimi için ciddi programlar uygulanmalıdır. Giysi, yiyecek-içecek ve barınma ihtiyaçlarını sağlanması ile sınırlı kalacak bir yardım ve koruma yaklaşımı ortaya çıkan sorunu en hafifinden okumak sayılır. Oysa mülteci de olsa insanların özellikle çocukların ve gençlerin kültürel değerler edinme ve zihinsel bir dünya inşa etmeye ihtiyaçları vardır. Talep gelmesine bakmaksızın bu ihtiyaçların karşılanması için kararlı adımlar atılmalıdır. İlgili bakanlıklar, üniversiteler, yerel yönetimler, STK'lar bu konuda işbirliği içinde olmalıdır.

HATIRATLAR ÖRGÜSÜNDE ÇORUM

Mehmet AZİMLİ¹

¹Prof.Dr. Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Çorum küçük bir Anadolu kenti olmasına rağmen tarih boyunca yol üstünde uğrak bir yer olmuştur. Bu sebeple zaman zaman seyyahların da gündemine girmiştir. Evliya Çelebi de bunlardan biridir.

Bu çalışmamızda eski seyyahlardan olduğu kadar son yüzyılıımızda Çorum hakkında bir şeyler yazmış Çorumlu veya dışardan gelmiş müelliflerin hatıratlarındaki Çorum'u söz konusu edeceğiz. Bunlar, Falih Rıfki Atay, Kemal Tahir gibi buraya sürgün edilmiş kimseler olduğu gibi, burada büyümüş, Mustafa Öz ve Ahmet Lütfi Kazancı gibi Çorumlular da buna dahildir.

Bildirimiz bu minvalde devam edecek olup Çorum'un tarihi ve kültürel durumuna bir nebze katkı sunmayı amaçlamaktadır.

ÇORUM IN THE WEAVES OF MEMORIES

SUMMARY

Even though Çorum is a little Anatolian city, it has been a common visiting place during history. Because of that, it has been on travelers' agenda many times. Evliya Çelebi is among those travelers.

In this work of ours, we will discuss Çorum, a place lived in many authors' hearts, some of which were from Çorum, while the others were foreigners. The authors we are going to discuss can range from people who were exiled here (like Falih Rıfki Atay and Kemal Tahir) to people who lived and grew up in Çorum (like Mustafa Öz and Ahmet Lütfi Kazancı.)

Our report will continue in this vein, and it aims to contribute a little bit to the current situation of Çorum's historical and cultural situation.

GİRİŞ

Çorum küçük bir Anadolu kenti olmasına rağmen tarih boyunca yol üstünde uğrak bir yer özelliğini korumuştur. Bu sebeple zaman zaman seyyahların da gündemine girmiştir. Örneğin Evliya Çelebi de bunlardan biridir.

Bu çalışmamızda eski seyyahlardan olduğu kadar son yüzyılımızda Çorum hakkında bir şeyler yazmış Çorumlu veya dışardan gelip burayı gözlemleyen müelliflerin hatıratlarındaki Çorum'u söz konusu edeceğiz. Bunlar, Refik Halit Karay, Kemal Tahir gibi buraya sürgün edilmiş kimseler olduğu gibi, burada büyümüş Mustafa Öz ve Ahmet Lütfi Kazancı gibi Çorumluların da gözlemleri önem arz etmektedir.

Bildirimiz bu minvalde devam edecek olup Çorum'un tarihi ve kültürel durumuna bir nebze katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anı-Hatırat-Seyahatname

Bir tarihçi açısından anı, hatırat ve seyahatnamelerin önemi büyüktür. Çünkü tarihçi oturup gerek kitaplardaki gerekse de kendine değişik yollarla ulaşan bilgileri yazıya dökerken belli katogoriler çerçevesinde hareket eder. Bu daha çok siyasi olur. Dönemin siyaseti, savaşları, toplumsal kargaşalıklar gibi konular onun için önceliklidir. Çünkü bir disiplin içinde yazılan bir bilim dalıdır.

Anı, hatırat ve seyahatnameler ise böyle değildir. Bunların bahsetme zorunluluğu olan belli bir konusu yoktur. Doğaçlama yazılır. Toplumun iç katmanlarına nüfuz eder. Adetler, düğünler, inançlar, örfler, oyun ve eğlenceler, ilginç vakalar bunların konusudur. O günkü tarihte yazarın gözlemlerinden oluşur. Yazarın görüşüne göre de subjektiflik içerebilir.

Ancak olayı gözlemleyen biri olarak bizim açımızdan çok önem arzeder. Çünkü olayın canlı şahididir. Örneğin bir tarihçi Çorum'u görmeden de kendine gelen bilgilerle bir anlatım yapabilir. Ancak anı, hatırat ve seyahatnamelerde en önemli ve vazgeçilemeyen şart, yazarın bizzat olayı gözlemlemesidir. Bu mana da onu daha da bir değerli kılmaktadır.

ÇORUM HATIRALARI

Eski Seyyahlar

Evliya Çelebi

İlk bahsedeceğimiz seyyah meşhur Evliya Çelebi'dir. Onun Çorum konusundaki kanaatleri ile ilgili iki çalışma yapılmıştır. İlki Ejder Okumuş tarafından sempozyumda sunulan bildirimdir. Burada detaylı bir dökümanla onun anlatımlarına dayanarak Çorum'un o günkü yapısını ortaya koyar. İşte bizim seyahatnamelerin değeri derken kastımız da budur.

Evliya Çelebi, başka kaynaklarda bulamadığımız detay bilgilerle bize o günkü Çorum'u anlatır. Bu bağlamda, siyasi, ekonomik, demografik, sosyo-kültürel, ilmi, dini ve mitolojik arka planı aktarır.¹

Bu konuda esas çalışmayı ise Ethem Erkoç yapmıştır. Bir kitap olarak neşrettiği çalışması konunun kitaplaşmış halidir. Burada Çorum çevresiyle beraber değerlendirilmiş, ayrıca Evliya Çelebi'nin Çorum'a geliş-gidiş yolları hakkındaki yol güzergahları da² verilerek Çorum'un o dönemdeki önemine vurgu yapılmıştır.³

Şimdi biz özetle Evliya Çelebi'den sadece Çorum ile ilgili bölümünü verelim; *“Selçuklular'dan Kılıç Aslan Şah'ın yaptırdığını söylerler. Havası ve suyu güzel olduğundan oğlu Yakup Mirza'yı ve yüzlerce diğer Çorlulu hastayı gönderip iyileştirdiği için adına Çorum denmiştir. Fakat vilâyetin ileri gelenleri Çor-rum'dan⁴ bozmadır derler.⁵*

Asker sınıfı gayet çoktur. Eşkîya ve zorba yeridir. Öyle ki bizim Paşa'nın bu şehre girmesine engel olmak istediler. Araya arabulucular girip Şer'iyye Mahkemesi de izin verdi. Bütün şehir evlerinde üç gün oturmak ferman olundu.

Süleyman Hân kaydı üzere; Çorum toprağında İstanbul'daki şeyhülislâmlara padişah hassı tayin olunmuştur. Gelirlerin hepsi şeyhülislâmlara gider. yüzelli akçelik kazadır. Sipahi, yeniçeri serdârı, şehir subaşıtı vardır. Şehir, kırkiki mahalledir. Alimleri, nüktedandır. Sâlih kimseleri ve şeyhleri, gurbetten gelmiş adamları, iyi hâl ile bilinen kimseleri çoktur.

Suyunun ve havasının güzelliğinden halkının çehreleri kırmızı olup orta boylu ve iri adamları vardır. Güzelleri çoktur. Halkı çoğunlukla çuha giyer. Kadınları beyaz örtü kullanır. Kışı şiddetli olduğu halde bağ ve bahçeleri çoktur. Şehrin kible tarafında, zorba ve asilerin kötülüklerinden korunmak için dört köşe güzel bir kalesi vardır. Fakat küçüktür. Bir kapısı, kale ağası, neferleri, yeteri kadar cephanesi, bir kaç evi ve anbarı vardır. Allah bilir, Müslüman yapısıdır.⁶

Hans Dernschwam

1555'li yıllarda Çorum'a uğrayan Alman seyyah,⁷ Çorum'u yemyeşil ovalı, toprak damlı, kerpiçten evlerin olduğu ve taşla inşa edilmiş bir caminin bulunduğu yer olarak tarif eder. Ekmeğini beğenmez, şarap bulamadığından ve bir Ermeni köyünden getirtmek zorunda

¹ Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çorum Ve Çevresi”, *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, Çorum 2008, I, 103-127.

² Bkz. Gönül Çantay, “Anadolu Kuzey Ticaret Yolu ve Çorum”, *Osmanlı Döneminde Çorum*, Çorum 2004, 40.

³ Ethem Erkoç, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çorum Yöresi*, Çorum 2009.

⁴ Cevr-i Rum, bkz. Erkoç, 37.

⁵ Bu konuda bkz. Kamil Şahin, “Çorum Adının Menşei”, *Osmanlı Döneminde Çorum*, Çorum 2004, 27.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Çev; Mümin Çevik, İstanbul 2006, 198-199, 320.

⁷ Adem Apak, “Alman Seyyah Hans Dernschwam'ın Gözüyle XVI. Asırda Çorum”, *Osmanlı Döneminde Çorum*, Çorum 2004, 133-143.

kalışından bahseder. Şehirdeki Alman ve macar esirlerden bahseder. Cuma günkü mezarlık ziyaretindeki kalabalığın çokluğuna vurgu yapar.⁸

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Çorum, Orta Anadolu'nun kuzey bölgesinde denize yakın Sinop üzerinden İstanbul ile bağlantısı olan, ayrıca kuzey ticaret yolunun üzerinde diyebileceğimiz bir yerdedir. Bu sebeple eskiden beri bazı mahkumlar buraya gönderilmiştir ve doğal olarak bir sürgün yeri görevi görmüştür. Örneğin Mahmut Şevket paşanın katli konusundaki şüpheli 11 kişi Çorum'a sürülmüştür.⁹ "Anıların İzinde" adlı hatıratında Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "benim çocukluğumdan beri bildiğim ve gördüğüm bir şey varsa o da, Çorum'un siyasal tarihimize bir sürgün şehri olduğudur" der.¹⁰ Bu sebeple buradaki cezaevi de önem kazanmıştır.¹¹

Bu noktada anı ve hatıratların bir kısmı sürgün için buraya gönderilen yazarlara ait olacaktır. Şimdi bunlardan bazılarında bahsetmek istiyoruz;

Refik Halit Karay

Refik Halit Karay, edebiyatımızda önemli kişilerdendir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gazetecilik ile uğraşmaya başlar. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde mütercimlik ve muhabirlik yapar. Yazıları yüzünden ilk önce Sinop'a daha sonra Çorum, Ankara ve Bilecik'e sürgün olarak gönderilir. 1916 yılında Çorum'a sürülür; bu sürgünler, onun ünlü eseri "Memleket Hikâyeleri"nin zeminini hazırlar. "Beni tâ Çorum'a, yani anavatanın top sesi gelmez cenk avazesi işitilmez bir emniyetli merkezine yerleştirdiler, ah Çorum o ne huzurlu yerdî" sözü böyle bir ortamda söylenmiştir. Akıcı uslubuyla yazdığı hikayelerden ikisini Çorum'a ayırmıştır. Bunlardan biri Çorum'un gece diğeri gündüz hayatını tasvir eder.

Bu anı-hikayelerin ilki olan "Sarıbal" Çorum'un Elekçiler semtinde geçer. Bu semt eğlence yeridir. Buraya gelen bir ağanın içki içip "Sarı Bal" adlı kadının oynamasını izlerken polis basar ve arama sırasında ağadan önce Sarı Bal'ı izlemeye gelen Kaymakam bulunur. Sonuç Kaymakam istifa ederek gider.

Diğer anı hikaye ise "Küs Ömer" dir. Malubiyeti hazmedemeyen ve yenildiği zaman o işi terkeden, bu sebeple adı "Küs Ömer" konulan Ömer yeni evlendiği sıralarda Çorum'da meşhur olan kaz dövüştürme işini yapar.¹² Dövüştürdüğü kazı mağlub olunca ise evini terkedip gider ve eşi yıllarca onu bekler. Şu ifadeler o günkü Çorum'u tasvir eder;

⁸ Hans Dernschwam, İstanbul'a ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev; Yaşar Önen, Ankara 1992.

⁹ Mucize Ünlü, "I. Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum*, Çorum 2008.

¹⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Anıların İzinde*, İstanbul 1977, 27.

¹¹ Kemal Daşcıoğlu, "Arşiv Belgelerine Göre Çorum Hapishanesi", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, Çorum 2008, I, 233, 250.

¹² Bu tür kaz dövüşlerinden Ahmet Lütfi Kazancı da bahsetmektedir. Bkz, Ahmet Lütfi Kazancı, *Kendimi Anlatayım Dedim*, İstanbul, 2009, 77.

“Tokmakların derin gürültülerle kalkıp indiği dibek taşları önünde kızlar buğday dövüyor, çeşme başında kadınlar yarı yola kadar bakraçlar, çuvallar, tekneler, yaymış bulgur yıkıyor, güneşli meydancıklarda çorap ören ihtiyarlar yerlere serili taneleri bekliyordu. Hepsi konuşuyorlar, şakalaşıyorlar, haykırıyorlardı. Kasabanın orta caddesinde ise birbiri arkasına dizili kağıt kantarları zahire taşıyor ve tekerleklerin hırpalayıcı gıcirtıları hep birleşerek sokaklarda bir kovan ağzı gibi korkunç ara vermez bir uğultu dolaştırıyordu.”¹³

Kemal Tahir

Kemal Tahir Çorum’da kalan ünlüler arasındadır. Çorum konusunda hikaye ve roman yazmıştır. Bunlarda Çorum’un kültürel hayatı ve sosyo-ekonomik durumu söz konusu edilmektedir.

Kemal Tahir ve birçok ünlünün mahkûmiyet yaşadıkları Çorum Eski Cezaevinin (Taşhan) 1940'lı yıllardaki görünüşü

¹³ Refik Halit Karay, *Memleket Hikayeleri*, İstanbul 2015, 92.

Kemal Tahir'in kaldığı cezaevinin (Taşhan) günümüzde ki görünüşü¹⁴

Kemal Tahir, 1944 Ekim ayından, 9 (10) Ocak 1950'ye kadar Çorum'da kalmıştır. Kemal Tahir'in Çorum cezaevine ilk gelişini birlikte hapis yattığı arkadaşı Celalettin Arif Demirel 27 Nisan 1983 tarihinde Çorum Gazetesinde yayınlanan yazısında şöyle anlatmaktadır:

"Çorum Cezaevinde elini sıkma şerefine eriştiğim insandır Kemal Tahir. Onunla çabuk kaynaştık. İlişkimiz arkadaşlık sınırını aşarak kardeşliğe dönüşüverdi. Etrafına ışık saçan bir meşaleydi o. Malatya Cezaevinden sürgün edilmişti Çorum'a. Gereksinimlerini temin etme, barınma, çevre edinme çabası içindeydi. 1945 yılında cezaevinde barınma, çevre edinme, namus, şeref ve haysiyeti koruma ne demektir erbabı bilir."

Çorum, Kemal Tahir'in edebî şahsiyetinin oluşumunda Anadolu şehirleri içerisinde çok önemli etkiye sahiptir. Kemal Tahir, Çorum'da diğer şehirlerde olduğu gibi birçok roman konusu derlemiştir. Kemal Tahir, bu döneme kadar romanına şahsın dramını esas alırken; bu dönemden itibaren toplumun dramından şahsın dramına gitmeyi tercih etmiştir. Yazar, yöredeki toplumsal ve ferdî hikâyelerin sunduğu imkânla, tarih okumalarını birleştirip Anadolu toplumunun kendine mahsus özelliklerini tespit ederek konuyu romanlarına taşımıştır. Çorum'da kaldığı yıllar Kemal Tahir'in en çok tefrika roman yayınladığı dönemdir. Çorum'da çektiği ekonomik sıkıntılar sebebiyle, kaldığı yaklaşık beş yıllık döneme dört roman kazandırmıştır.

Yazar, Çorum'da geçen Yedi Çınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal ve Rahmet Yolları Kesti romanlarında Tanzimat'tan başlayarak 1930'ların Türkiye'sine kadar ki yaklaşık 100 yıllık toplumsal tarihi konu alır. Bu toplumsal tarihte, Anadolu insanına hususiyetlerini kazandıran tarihsel kimliği bulmaya çalışır. 'Yedi Çınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal üçlemesi o yıllardaki politik gelişmesinin yanı sıra kırsal kesimdeki sosyal ve ekonomik

¹⁴ Esasen burasının bir müze gibi Kemal Tahir ve diğerlerinin kitaplarının sergilendiği bir yere dönüştürülmesi güzel olur.

değişmeyi anlatır. Bu üç romanda aynı çevrede yaşayan kişilerin maceraları anlatılmıştır, tarım-ticaret anamalinin doğma çekişmeleri dile getirilmiştir.¹⁵

Kemal Tahir, Çorum'da, iç derinliğine vardığı Anadolu insanının gerçeğinin sayesinde, daha önce zihninde şekillendirdiği Anadolu insanı-Türk toplumu “gerçeklerini” sorgulamaya başlayarak Marksizm'in bakış açısı içerisinde yeni bir yaklaşım ortaya koyar. Bütün bu hususlardan dolayı Çorum'un hem dil ve üslup olarak hem de düşünce dünyası olarak Kemal Tahir üzerinde en büyük etkiyi yapan yer ve dönem olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁶

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

“Anıların İzinde” adlı hatıratında Çorum'daki evlerini, çocukluk oyunlarını oynadığı mahallesini, camilerini, hanedan odalarını, odalardaki sohbetleri anlatmıştır. Yazara göre Çorum, Hanedan odaları birer ikram merkezleri her tür sohbetin çözülmesi gerekli sorunları tartışıldığı yerlerdi.¹⁷ Yazar, aynı zamanda 1926 yılında Çorum'a Ankara İstiklal mahkemesince sürgün edilen İttihatçı ünlü yazar Hüseyin Cahit Yalçın gibi konukların da bu odalarda konuk edildiğini zikreder.¹⁸

Muazzez İlmiye Çığ

Muazzez İlmiye Çığ, 1914 yılında doğmuştur. Ailesi Kurtuluş Savaşı başlayınca yaşamını sağlamak için Anadolu içlerine taşınma kararı almış Çorum'a kaçmıştır. Üç yıl Çorum'da halasının yanında kalmış ve Ravza-i Nisvan adlı Hıdırlık mevkisindeki ilk okulda okumuştur. Hatıralarında Cumhuriyetin ilanını Çorum'da kutladıklarını gece maytap atışı, oyunlar oynanarak muhteşem bir gece yaşadıklarını anlatmaktadır. Çorum anılarında eniştesinin evin önüne arabayı yanaştırarak (Milli teklif-yük) içeride ne varsa yüklediği halasının da karşı gelmesi üzerine, “*Hanım Hanım düşman gelmekte bunları vermezsek sonra hiç bir şeyimiz olmayacak düşman gelirse daha mı iyi*” dediğini aktarır.¹⁹ Son bir anekdot, “*Biz ayrılacağımız sırada Çorum'da sokaklara lambalar konmuş elektrik gelmesi bekleniyordu. Biz yola çıkmadan bir gün önce yanacaktı yanmadı, Çorum'dan ayrıldığımız günü akşamı yanmış.*”²⁰

¹⁵ Atilla Laçın, “Çorum İle İlgili Eser Yazan Edebiyatçılar Ve Sürgünler”, *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, Çorum 2008, II, 1021.

¹⁶ Konuyla ilgili güzel bir çalışma için bkz. İrfan Yiğit, *Türkiyeli bir Aydın Kemal Tahir*, Çorum, 2013, buraya kadar ki bölüm ilgili çalışmadan özetlenmiştir.

¹⁷ Velidedeoğlu, 52.

¹⁸ Laçın, II, 1019,

¹⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *Çivi Çivi Söker*, İstanbul, 2015.

²⁰ Laçın, 1023.

Mustafa Tütüncü

Bir askerin anıları diyebiliriz. “Hatıra Defterimdir” şeklinde isimlendirilen kitap. I. Dünya savaşı yıllarındaki Çorum ile ilgili ilginç bilgiler verir. Örneğin sınıfındaki Rum arkadaşları sayar, 1913 Çöplü yangınından bahseder. Ancak eser daha çok Bangladeş taraflarındaki esaret hayatını anlatmaktadır.²¹

SON DÖNEM

Üç ilahiyatçı

Son dönem hatıratlarına üç ilahiyatçı ile başlamak istiyorum. 1940-1970 arası Çorum’da çocukluk dönemini geçirmiş ve yetişmiş bu üç kişinin hatıratları yayınlandı.

Hayrettin Karaman

Türkiye Cumhuriyet tarihinin en büyük fıkıh otoritelerinden biri sayılan Hayrettin Karaman da Çorumlu ’dur ve “bir varmış bir yokmuş”²² adlı üç ciltlik eserinin ilk cildi Çorum için önem arz etmektedir.

Çocukluğunda “çiğdeme çıkmak” gibi yöresel oyunlar oynayan,²³ sünnetin o günkü şartlarda ne tür bir eziyet olduğunu aktaran,²⁴ Ulucami önünde güreşler tutan,²⁵ o günkü ortamı gösteren bir gösterge olarak gençliğinde bıçak taşıyan bıçkın bir delikanlı,²⁶ okumak için çırpınışları ve o günkü Alevi-Sunni mahalleleri arası problem ve ilişkileri belirten önemli bir eser olarak kayıt düşebiliriz.²⁷

Mustafa Öz

Çok tatlı bir üslupla yazdığı soyadına uygun isimlendirdiği, “yılların özü” adlı eserinde ilk 70 sayfada Mustafa Öz, harika çorum manzaraları çiziyor. O dönemin bazı tabirlerini, oyun isimlerini aktarıyor. Örneğin Kadınların örtüsüne “döşeme” dendiğini öğreniyoruz.²⁸ Yine çocuk oyunlarını anlatırken, “aşık daşenek” “çiğdem gezmek”²⁹ gibi tabirleri aktarıyor.

²¹ Mustafa Tütüncü, *Hatıra Defterimdir*, Çorum 2006, 15.

²² Hayrettin Karaman, *“Bir Varmış Bir Yokmuş”*, İstanbul, 2008.

²³ Karaman, 25.

²⁴ Karaman, 28.

²⁵ Karaman, 30.

²⁶ Karaman, 20.

²⁷ Karaman, 62.

²⁸ Mustafa Öz, *Yılların Özü*, İstanbul, 2008, 23.

²⁹ Öz, 32-33.

O günkü hayatı aktarırken “amcalar, halam, dede-babanne beraber otururduk, evlenince evden ayrılma yoktu. Bu yaşam türü 1950’lerde bitti” diyor. O günkü ekonomik yapıyı aktarırken, “çay içmek için henüz büyümediğini, yiyeceklerin çeşitliliğinin olmadığını daha çok tarımsal ürünler kullanıldığını,³⁰ tahta kaşıkla aynı kaptan yediklerini aktarıyor. Okula evlerden yemeklerin getirildiğini söylüyor.³¹

Ahmet Lutfi Kazancı

“Kendimi Anlatayım Dedim” adlı otobiyografisinde ilk 200 sayfada tatlı bir üslupla ezik ve gariban fakir bir çocuğun profilini çiziyor. Yanlışına yanlış, doğrusuna doğru diyor. Taraf tutmuyor ama kendine göre doğruları söylemekten de geri durmuyor. Ayrıca romancılığını da konuşturuyor. En kenar konuları çok güzel bir üsluba çevirebiliyor. “Kel kafanın sakızı” gibi o dönemin tabirlerini de kayda geçiriyor.³²

Diğerleri

Bedri Rahmi Eyüpoğlu

Bir ressam olarak Çorum’a gönderilmiş ve buradan yazdığı mektuplarla Cumhuriyet sonrası döneme ışık tutmuştur.³³ Bedri Rahmi’nin Çorum’dan eşine yazdığı mektuplar yöreyi insanları yaşantıyı anlatması açısından Çorum için önemli notlardır. Bir Anektod; “*Sana verecek bi öyle acayip haberim var. Geçen günü Halk evinin penceresinden halay çekenlerin fotoğraflarını çekiyordum. Seyircilerin arasında birden bire kimi gördüm dersin? Dünyada tahmin edemezsin. Abidin’i.(Dino) Seslendim kendisine halk evine çıktı, buralarda ne işi olduğunu sordum gülerken cevap verdi. -Sürgünüm! dedi...³⁴*

Orhan Kemal

Sürgünlerden biri de Orhan Kemaldir. Cezaevine girdiğinden yarım kalmış askerliğini tamamlaması açısından Çorum taburuna 1946 yılı ekim ayında sürgüne gönderilen Orhan Kemal de kitabının 32 sahifesinden 41. sahifesinin ortalarına kadar Çorumu, taburunu, Saat Kulesi civarını, Yeni Hamamı, Halkevini anlatır.³⁵

³⁰ Öz, 21-24.

³¹ Öz, 30.

³² Sinirliliği ifade ediyor, Kazancı, 79.

³³ Bedri Rahmi-Eren Eyüpoğlu, *Aşk Mektupları, 1937-1950*, İstanbul 2006.

³⁴ Laçın, 1024.

³⁵ Orhan Kemal, *Yazmak Doludizgin Günlük*, İstanbul 2007.

Adnan Binyazar

Elazığlı biri olarak Çorum'a öğretmen olarak atanmıştır yazar. “*Ne öğrendimse Çorum'da öğrendim, kültürümün evrimleşmesinde toplumsal ve ailevi ilişkilerdeki sıcaklık örf, adet, geleneğini insanı ölçülerde gördüğüm bu topraklara borcum var*” diyen Adnan Binyazar³⁶ çocukluk yıllarından başlayıp Çorum'a ulaşmakta ve Çorum insanını irdelemektedir.³⁷

SONUÇ

İki klasik, beş Osmanlı, beş de Cumhuriyet dönemi olmak üzere 12 adet seyahatname ve anı kitapların gözüyle Çorum'u incelemeye çalıştık. Bu kitaplar birlikte okunduğunda Çorum'un nereden nereye geldiği daha net anlaşılacaktır. Biz burada bu yazarların sadece Çorum ile ilgili intibalarını zikrettik. Bir de çevre şehirlerle irtibatıyla okunursa çok güzel çıkarımlara ulaşılabılır.

Çorum İle İlgili Yazan Bazı Edebiyatçılar ve Eserleri

- 1- Çocukluk ve Gençlik Yıllarım, Meral Çelen - Anılar-1
- 2- Aziz Nesinli Yıllar, Meral Çelen - Anılar-2
- 3- Gururlu Peri, Mehmet Seyda
- 4- Ağır Ceza, İbrahim Destanoğlu
- 5- Emmi (TİKİ), Musa Uysal
- 6- Yakılacak Kitap, Ethem İzzet Benice
- 7- Şu Bizim Çorum, Mustafa Özçatalbaş
- 8- Çorum ile İstanbul Arası, Mustafa Özçatalbaş
- 10- Savaş ve Gonca Güller, Hasan Latif Sarıyüce
- 11- Aygır Dağı Mektupları, Hasan Latif Sarıyüce
- 16-Kızılbaş Günlerim, Abidin Dino
- 17-İhtiyar Gençlik, Mehmet Şeyda

³⁶ Adnan Binyazar, *Masalını Yitiren Dev*, İstanbul 2015.

³⁷ Laçın, 1026

BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU'NUN RESİMLERİNDE SİLİNMEYEN BİR İZ: ÇORUM

Pelin AVŞAR KARABAŞ¹

Günay YILDIZ²

¹Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü

²Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Birleşik Sanatlar Anasanat Dalı,

ÖZET

Bu araştırma, Türkiye’de ve dünyada ünlü bir ressam, heykeltıraş, yazar ve şair olarak tanınan Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun yaşamını ve eserlerini konu alan tarama modelinde bir çalışmadır. Sanatçı, eserlerindeki öznel yaklaşım, renk, biçim ve kompozisyonlar bakımından daha çok resim anlayışı yönünden değerlendirilmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu 1938-1943 yılları arasında “yurt gezileri” adı verilen ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından düzenlenen, ressamların Anadolu’nun çeşitli illerinde görevlendirilmelerine yönelik bir karar doğrultusunda; 1942 yılında 3 ay boyunca Çorum şehri ve ilçelerinde bulunarak çeşitli eskizler yapmış ve günümüzde oldukça ün kazanmış eserler üretmiştir. Özellikle Çorum kültüründen beslenerek yaptığı eserler, şehrin yöresel izlerini vurgulaması bakımından dikkat çekmekte ve sanatçının resimlerindeki değişimin izlerinde Çorum’un çok önemli bir yeri olduğunu düşündürmektedir. Osmancık hariç diğer tüm kasabaları gezdiğini, özellikle İskilip’e hayran olduğunu her fırsatta belirten ve hatta diğer ressamların resimlemeleri için özellikle İskilip’ten daha zengin bir yer olmadığını vurguladığı bilinen Bedri Rahmi Eyüboğlu, ölümsüz eserleriyle Çorum’a farklı bir değer katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Türk Ressamlar, Çorum Resimleri, Yurt Gezileri.

THE INDELIBLE MARK IN BEDRI RAHMI EYUBOĞLU PAINTINGS: CORUM

ABSTRACT

This study is a screening model research that analyzes the worldwide known painter, sculptor, writer and poet Bedri Rahmi Eyuboglu’s life and his artworks. The artist is evaluated in terms of his sense of art more than his subjective approach, colors, form and composition he used in his artworks. Between the years 1938-1943 in accordance with the “nationwide tour” of The Republican People's Party (CHP) implementation regarding painter appointments to various provinces of Anatolia, Bedri Rahmi Eyupoğlu had drawn several sketches for 3

months in 1942 while he was residing in the city of Corum and these artworks gained a great reputation today. Especially the artworks he composed based on the culture of Corum, drew attention in terms of highlighting the local features of the city and Corum had a very important place in the artist's transformation in his paintings. It is known that Bedri Rahmi Eyupoglu who enriched Corum with his immortal pieces, pointed out that he visited all other villages of Corum except Osmancık, especially he admired Iskilip and even mentioned that there was not a richer place possible to draw.

Keywords: Bedri Rahmi Eyuboglu, Turkish Painters, Corum, Corum Paintings, Nationwide Tours.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde birer kültür ocağı faaliyet gösteren halkevlerinde, özellikle halk sanatı ve kültürü araştırmalarına önem verilmiş, kültür ve sanatın gelişip yaygınlaşması amacıyla devlet politikası geliştirilmiştir. Türkiye, 1938'de tek partili dönemi yaşamakta iken, Cumhuriyet Halk Partisi'nin başlattığı sanatçılara yönelik memleket gezileriyle Anadolu'nun pek çok yerine ulaşılmış ve çok yönlü izlenimler sanatçılar tarafından resimlerle anlatılmıştır (Uz, 2012: 66). Halkevlerinin güzel sanatlar kolunun etkinlikleri kapsamında; zorunlu atamalar dışında, Anadolu'ya yabancı olan erken Cumhuriyet kuşağı ressamlarını, Kars'tan Edirne'ye kadar dönemin 63 kentine götüren bu hareket ile 1939 yılından başlanarak 1944 yılına kadar 48 ressam il il dolaşmış ve hem Anadolu'yu hem de Anadolu insanını resimlemiştir. Yurt gezilerine katılan sanatçıların bir kısmı yalnızca Anadolu'daki halkı tanımaya yönelerek taşra hayatını ve heyecanları resimlemekle yetinmiş, diğer bir kısmı ise Anadolu kültürüne, folkloruna ve tarihi mirasına ilgi duyarak ve çalışmalarında bu temalara yoğunlaşarak resimler üretmişlerdir (Başkan, 2014:107).

Katrancı'ya (2006:1-169) göre her yıl 10-11 ressamın yurt gezileri programıyla gittikleri yörelerde yaptıkları resimler gezi dönüşü "Yurt Gezileri Resim Sergisi" adıyla sergilenmiş ve sonuçta 800'e yakın resim, Türk resim sanatı envanterine kazandırılmıştır. Çeşitli yayınlarda 664-683 ve 675 olarak belirtilen bu yurt gezileri resimleri 800'e yakındır. Bazı incelemelerde, Yurt Gezileri Sergileri'nin, dönemin iki önemli sanatçı topluluğu olan Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği ile D Grubu sanatçıların yine Halkevleri organizasyonu ile çeşitli illerde açtıkları başka sergilerle karıştırıldığı görülmektedir. Yurt gezileri resimlerinden müzeler ve bazı özel koleksiyonlarda bulunanlar yani günümüze ulaşanlar hariç, 660-665 tanesinin nerede olduğu bilinmemektedir. Zaten sergi kataloglarında ve dönemin Ulus, Cumhuriyet gibi önemli gazeteleriyle Yeni Türk Mecmuası ve Ülke gibi dergilerinin kaynaklığında eserler hakkında oluşan genel bilgi ve eser sayısı çok nesnel bir anlam taşımaz. Çünkü bazen iki ayrı ile giden sanatçılar olduğu gibi bazen de sanatçıların gittikleri yerlerde yaptıkları ve halkevlerine sergi için teslim etmedikleri resimler de olmuştur. 23 Nisan 1939 tarihli birinci sergide 116, 29 Ekim 1939 tarihli ikinci sergide 105, 29 Ekim 1940 tarihli üçüncü sergide 87, 22 Şubat 1942 tarihli dördüncü sergide 393, 19 Mayıs 1943 tarihli beşinci

sergide 166 ve 1944 eylülündeki altıncı ve son sergide ise ilk beş serginin eserleri de dahil toplam 66 bölgeyi tasvir eden 675 resim sergilenmiştir.

Turgut Zaim, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamemi, Refik Epikman, Sami Yetik, Mahmut Cuda, Cevat Dereli, Hamit Görele, Malik Aksel, A. Hakkı Anlı, Abidin Elderoğlu, Saim Özeren, Selim Turan, Avni Arbaş, Cemal Tollu, Eşref Üren, Halil Dikmen, Şefik Bursalı, Elif Naci, Eren Eyüboğlu gibi isimler yurt gezileri programlarına katıldıkları bilinen ünlü sanatçılardandır. Anadolu'nun zengin kültüründen etkilenerek, bu kültürü resimlerine vazgeçilmez bir unsur olarak mühürleyen, Anadolu'nun folklorik özelliklerini betimleyerek plastik açıdan yorumlayan sanatçılara bakıldığında ise özellikle Turgut Zaim, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Erol Akyavaş ve Nuri Abaç'ın kendilerine özgü üsluplarıyla halk kültürünü resimlerine yansıtmaları bakımından önemli eserleriyle yönüyle öne çıktıkları görülmektedir.

Görsel 1: Bedri Rahmi Eyüboğlu Fotoğrafları.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, Trabzon Görele'de, milletvekili olan Rahmi Bey ile Lütfiye Hanım'ın beş çocuğundan ikincisi olarak 1911 yılında doğmuştur. İlerleyen yıllarda Eyüboğlu ailesinin üç ferdi; ressam, yazar ve şair Bedri Rahmi ile birlikte, ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu ünlü bir yazar ve çevirmen olarak, kardeşi Mualla Eyüboğlu Aneger ise restaratör mimar olarak ünlenmişlerdir. Babasının görevi nedeniyle Anadolu'da geçen çocukluk döneminden sonra; Eyüboğlu lise döneminde iken, 1927 yılında 6-7 ay kadar Trabzon Lisesi'nde resim öğretmenliği yapmış olan ressam Zeki Kocamemi'den de etkilenerek İstanbul'a gitmiş ve 1929 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne başlamıştır. Akademideki ilk yıllarında atölye hocaları Nazmi Ziya, Ahmet Haşim ve İbrahim Çallı'dan eğitim almış ve kendisine resim aşkını aşılayan Vincent Van Gogh, Henri Matisse gibi sanatçıların eserlerini incelemiştir. Ardından 1932 yılında ise Paris'e gitmiş, bir ay kadar Andre Lhote Atölyesi'nde çalışmış ve orada tanıştığı Romanya'lı resim öğrencisi Ernestine Letoni ile 1936 yılında evlenerek, İstanbul'a yerleşmiştir (Olçay,2009: 64).

Yaşamı boyunca sanat eğitmenliğine devam eden sanatçı, “Resim Yaparken”, “Resme Bakarken” gibi sanat eğitimine dair görüşlerini içeren eserlerin yazarı olmasının yanı sıra; Güzel Sanatlar Akademisi'nin Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesine devam eden on ressamdan oluşan ve amacı resimde yöresel motiflerden hareketle toplumsal gerçekçi eğilimler

doğrultusunda Doğu-Batı sentezini gerçekleştirmekle birlikte, genç sanatçıların tanınmasına da destek olmak biçiminde özetlenebilecek “Onlar Grubu”nun da kurucusudur.

Görsel 2: Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Akademi Bahçesi, 1938.

Görsel 3: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Dünya Güzeli, 1931.

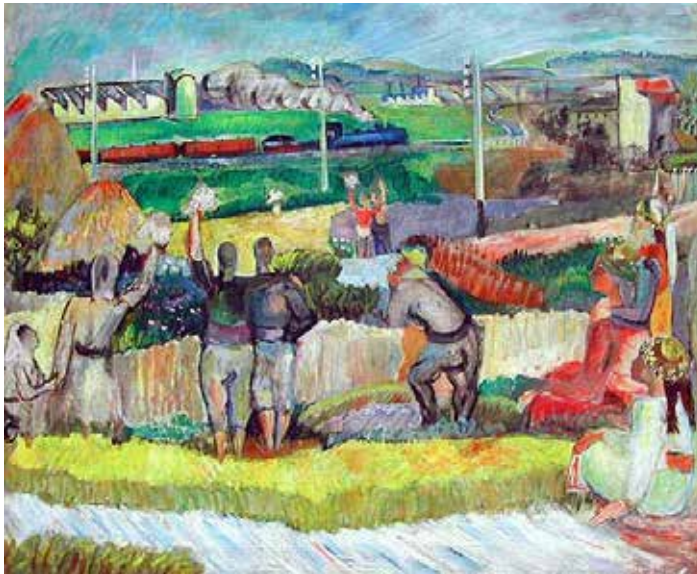
Ressamlığı, dekoratörlüğü, yazarlığı ve şairliğiyle Türk sanatına yeni yollar açtığı düşünülen sanatçı, sanatsal tavrı bakımından Paris’te Andre Lhote Akademisi’nde çalıştığı halde, ilk eserlerinde Lhote’un değil, daha çok Raoul Dufy’nin etkisi altında kalmıştır. Kendisinden önce Turgut Zaim’in, Batı etkilerinden kaçınarak yerel bir sanatın temellerini atmış olsa da, Türk resmi adına Anadolu kaynağından cömertçe beslenmesi ve folklorik motiflerinden faydalanması bakımından Eyüboğlu, Batı estetiğinden kaçınmamakla birlikte;

yerli tadı çizgide ve renkte, süslemeci niteliğindeki biçimlerin plastik karakterli resimlere aktarılması anlayışını başarıyla denemiş ve sürdürmüştür. Halı, kilim, çini, yazma, hat sanatı, az da olsa minyatür ve seramik; kendisinin başlıca çizgi, biçim ve renk repertuarıdır. Yapıtlarında çizgisel arabeskler göz alıcı, zengin uyumlu renk birliktelikleri ile kaynaşmakta, benek, leke, nokta gibi öğeler kompozisyon planlamalarına zenginlikler katarak sunulmaktadır (Berk ve Turanî, 1981: 106).

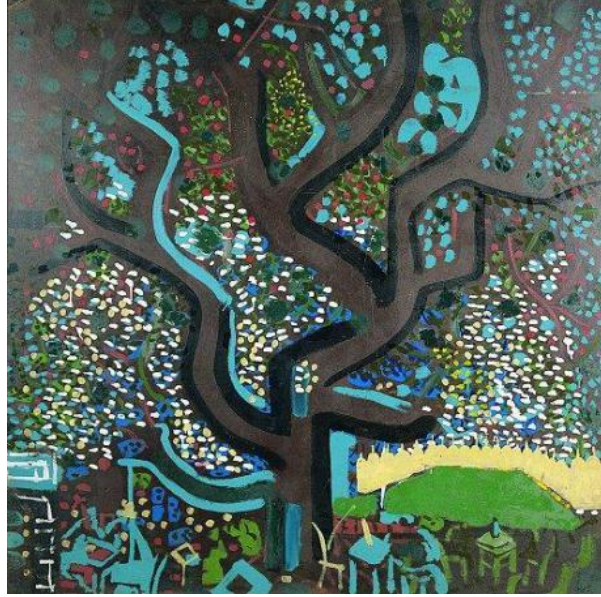

Görsel 4: Bedri Rahmi, Yavuz Geliyor Yavuz, 65x50 cm., Yağlıboya, 1932.

Görsel 5: Bedri Rahmi Eyüboğlu, İlk Geçen Treni Seyreden Köylüler, 100 x 120 cm., Tuval Üzerine Yağlıboya, 1935.

Anadolu kadınları, doğa ve özellikle ağaçlar, sanatçının vazgeçilmez temaları arasında yer almıştır. Eserleri hem renkçi, hem de biçimci olmakla birlikte; erken dönem çalışmaları lekesele özellikleri, canlılığı, neşeli havası ve ritmik çizgili kompozisyonları ile belirginlik kazanmaktadır.

Görsel 6: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Çınar Altında.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1938’de 1. Yurt Gezisi Programı’yla ilk olarak Edirne’ye gönderilmiş ve burada figürsüz doğa betimlemelerinden ve yöresel motiflerden oluşan peyzaj resimleri üretmiştir. Sanatçının bu dönemde Edirne’de ortaya koyduğu “Muradiye’de Kahve - Ağaçlı Kahve” isimli eseri Radikal Gazetesi’ne (2013) göre: 18 Ocak 2011’de hazırlanan raporla Türk resim ve heykel sanatının en önemli eserlerini barındıran Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi’ndeki kayıp olduğu tespit edilen 256 eser arasında yer almış ve daha sonra Ankara Emniyeti’nin yapmış olduğu baskınlar sırasında ele geçirilmiştir.

Görsel 7: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Muradiye’de Kahve - Ağaçlı Kahve, 49x59 cm, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1938.

Görsel 8: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Edirne, 50x65 cm., Duralit Üzerine Yağlı Boya.

Sanatçının bir sonraki yurt gezisi ise 1942 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 5. sini planladığı program kapsamında Çorum'a gerçekleştirdiği gezidir. Bedri Rahmi Eyüboğlu Çorum ve kasabalarında 3 ay boyunca dolaşmış, Osmancık hariç diğer tüm kasabaları gezmiş, özellikle İskilip'e hayran olduğunu kendi cümleleri ile belirtmiş ve hatta diğer ressamların resimlemeleri için İskilip'ten daha zengin bir yer olmadığını her fırsatta vurgulamıştır (Eyüboğlu,2011: 49).

Görsel 9: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Çorum Saat Kulesi, 50x75 cm., Kağıt Üzerine Guaj Boya.

Bedri Rahmi'nin Anadolu insanını tema olarak resimlerine alışının başlangıcının Çorum gezisi ile birlikte olduğu düşünülür. Anadolu gerçeği ile yüz yüze gelmesi, sanatçının ufkunu genişletmenin yanı sıra konu dağarcığını da zenginleştirmiş, "Çorumlu Gelin", "Halay", "Horon", "İğdeli Gelin Halayı" gibi konular, Çorum gezisinin ardından resimlerine girmiştir (Olca,2009: 67).

Görsel 10: Bedri Rahmi, Halay.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun 6 - 21 Ekim 1943 tarihlerinde Ankara'da bir pastanede dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ziyaret edilen sergisi oldukça ilgi görmüş ve eserlerinin çoğu satılmıştır. Sanatçının bu sergisinde "Çorum'lu", "Çorum'da Bando", "Çorum'da Sokak", "Çorum'da Han", "Çorum" ve "İskilip" gibi şehirden izler ve isimler taşıyan eserlerinin bulunduğu da bilinmektedir. Orhan Veli'nin anlatımı ile bu resim sergisindeki eserlerin; İstanbul kadar güzel bir yeri dahi gölgede bıraktığı, resimlerin oldukça etkileyici ve uzun süre akıllarda yer edecek kadar baş döndürücü güzellikte olduğu ifade edilmiştir (Eyüboğlu,2011: 47-51). "Çorum'lu", "Çorum Pazarı'nda" gibi eserlerinde belirgin biçim bozmalarını idealize ederek betimlediği figürlerde, Rönesans ustalarının anıtsal duruşlu, heykelsi görünüşlerinden izler bulmak mümkündür. (Olca,2009:6).

Görsel 11: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Çorum’lu Gelin Resimlerinden Örnekler.

Bedri Rahmi’nin eserlerinde genel olarak çoraplar, nakışlar, yazmalar, heybeler gibi folklor ürünleri olarak tanımlanan Anadolu insanının elinden çıkmış işlere yöneldiği bu dönemlerde; Türk halk sanatının ürünlerinden yola çıkarak çağdaş görsel beğeni düzeyi yaratmak, Bedri Rahmi’ye gelinceye kadar denenmemiş bir yoldur. Çağdaş soyutlamacı sanat biçimleriyle bütünleşen farklı bakış açısıyla bir Bizans mozaiği ile bir Sivas kilimi arasında; birisinin taştan ilmiklerle kurulması, diğzerinin ise ilmiklerle örülmesi dışında büyük bir fark olmadığını düşünen sanatçı, her ikisine de halk gözüyle bakmıştır (Özsezgin,1982: 32-33). Resimlerinde han avluları, halay çekenler, çocuk emziren kadınlar, saz çalan âşıklar gibi temaları yoğunlukla işlemiş, 31 Ekim1942 tarihinde 4. Devlet Resim ve Heykel Yarışması’nda ise ikincilik ödülünü kazanmıştır.

Görsel 12: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sarı Saz Çorum, 1966.

Sanat dünyasında resimleriyle oldukça ün edinmiş sanatçı, 1933 yılından itibaren yayımlanan şiirleri ile de tanınmaktadır. “Yeşil”, “Merhaba Yeşil”, “Rakı Yeşili”, “Üzüm Yeşili”, “Mor”, “Mor Gelin”, “Mavi Portakal”, “Mavi Tohum”, “Mavi Gezi” ve “Mürdüm” gibi renk isimleri ile adlandırılmış şiirlere bakıldığında, Bedri Rahmi’nin resme olan tutkusunun şiirlerinin isimlerine de yansıdığı görülmektedir (Ozan,2011: 27).

Görsel 13: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Fener, 1973.

Bedri Rahmi'nin şair yönü bakımından Çorum'un çok önemli başka bir yeri daha vardır. "Karadutum, Çatalkaram, Çingenem" şiirinde geçen "Çatalkara", Çorum'un İskilip ilçesinde yetişen kuzguni kara ve taneleri üst üste, kat kat dizili bir üzüm salkımının adıdır (Eyüboğlu,2011:218-219). Sanatçının Çorum'a olan hayranlığı; sık sık kullandığı bu ifade ile resimlerinde olduğu kadar şiirlerini de süslemiş ve birçok defa vurgulanmıştır. Çok yönlü sanatçı kişiliği ile yaşamı boyunca kaleme aldığı birçok şiir ile de dikkat çeken Eyüboğlu'nun, yazdığı şiirlerden özellikle "Karadut", antolojilerde en çok bilinen aşk şiirlerinden birisidir. Bu şiir; Bedri Rahmi'nin Güzel Sanatlar Akademisi'nde asistan olarak bulunduğu sıralarda heykel bölümüne misafir öğrenci olarak gelen Mari Gerekmezyan isimli Ermeni bir bayana yazılmıştır. Bedri Rahmi'yi saklayamadığı bir aşka sürükleyen heykeltıraş Mari hanım, sanatçının birçok resminde portreler ve sevgi dolu yazılarında vazgeçilmez bir özne olarak yer edinmiştir. Eyüboğlu'nun sanat hayatına yansıyan büyük bir enerjinin kaynağı olarak görülen heykeltıraşın, menenjit tüberküloz teşhisi ile rahatsızlanması ve 1946 yılında hastalığa yenik düşmesi ile son bulan hayatının ardından, Bedri Rahmi'nin oldukça derinden etkilendiği, eşi de kendisi gibi bir ressam olan Eren Eyüboğlu'nun bu aşkı bildiği halde sanatçının eserler üretimine engel olmamak adına bazı duygularını bastırarak geri planda kalmayı tercih ettiği, Mari hanımın ölümünden sonra ise eşini büyük bir olgunlukla teselli ettiği ve hem birer sanatçı, hem de hayat arkadaşı olarak yaşamlarını birlikte sürdürdükleri bilinmektedir.

Görsel 14: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mari Gerekmezyan Konulu Resimlerinden Örnekler.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun eşi Eren Eyüboğlu, Romanya ve Fransa'da güzel sanatlar eğitimi almış ve Bedri Rahmi ile benzer olarak Anadolu insanının hayatındaki folklorik özellikleri resimlerine yansıtmayı başarmış Türk resminin önemli kadın sanatçılarından birisidir. Soyutlamacı ve ekspresyonist bir tavrı benimseyen sanatçı, önceleri yalın bir biçim arayışı temelinde lirik soyuta yönelmiş ve sonrasında figürlere, çıplaklara, özellikle de kadın portreleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Görsel 15: Eren Eyüboğlu, Bursalı Gelin.

Görsel 16: Eren Eyüboğlu, Çıplak, 65 x 50 cm., Duralit Üzerine Yağlı Boya.

Çoğunlukla seçtikleri konuların dışında, resim sanatında birçok sanatçı tarafından ele alınan bir etüd aracı olarak görülen konulardan birisi olarak çıplak, Eren Eyüboğlu'nun resimlerinde olduğu gibi, Bedri Rahmi'nin resimlerinde de "Oturan Çıplak", "Atakta Duran Çıplak" gibi çeşitlemeleri ile yer almış; ancak sanatçının çıplakları bir etüd aracı olmaktan çıkarak kompozisyonu oluşturan öğelerden birisi konumuna dönüşmüştür. Eserler yöresel çizgiler, leke ve benekler gibi dekoratif bir bezeme anlayışı ile süslenmiş ve figürler deforme edilmiştir. Sanatçının geleneksel motifleri kullandığı "Oturan Çıplak" isimli resmi ayrıca, Henri Matisse'in eserlerini hatırlatan tavır ile de dikkat çekmektedir (Serdar, 2009,92-93).

Görsel 17: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Oturan Çıplak, 1930.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun resimlerindeki genel özelliklere bakıldığında; lirik ve serbest bir tavırla yolunu çizdiği, ürettiği eserlerde kendi ülkesinin kaynaklarına döndüğü, kiliminden nakışına kadar biçim özellikleri ve renkleriyle yöresel motifleri benimseyerek eserler ürettiği görülmektedir. Ziyaret ettiği Anadolu çevresinden serbest, coşkulu ve renkli bir dünyayı betimleyen görüntüleri, doğanın gücünü simgeleyen çınarları ve Anadolu kadınları ile oluşturduğu kompozisyonları, halk sanatının renkli örneklerinden ilham alarak Türk kökenli şematik düzenlemeler ve soyutlamalar olarak ortaya koymuştur (Atagök, 2011: 246- 248).

Görsel 18: Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Ana" İsimli Resimlerinden Örnekler.

Sanatçının eserlerine bakıldığında; yerel ve Doğu’lu bir üsluplaşma süreci içerisinde ritmik düzen kaygılarını da öne çıkaran yaklaşımı ile Anadolu’ya ilişkin masallardan, söylencelerden, türkülerden yararlanarak; doğa tutkusunu, insan sevgisini ve yaşama sevincini, zengin halk sanatı motiflerine uyarlayarak modernize ettiği görülmektedir. Bütünüyle yöresel unsurlar barındıran yaklaşımıyla oluşturduğu şematik kompozisyonlar ile duvar resimleri, panoları, mozaikleri, seramikleri, tekstil ürünleri ile yüzyıllarca yaşayacak özgün üslubunu yaratmıştır. Anadolu’dan edindiği her türlü duyumu eşsiz sanatsal bakışı ile değerlendiren ve bunları kalbindeki en derin duyguların dışavurumu olarak göz nuruyla bir nakış işler gibi resimlerine, şiirlerine, yazılarına aktaran sanatçı; 1975’deki ölümünden sonra yayımlanan kitaplarıyla da sanat çevreleri tarafından yüceltilmiştir. Bunların yanı sıra; günümüzde Türk resminin en ünlü sanatçılarından birisi olan Bedri Rahmi’nin Anadolu Ajansı’na (2015) göre; 2015 yılında Antik A.Ş. tarafından gerçekleştirilen Çağdaş Sanat Müzayesi’nde, "İstanbul" isimli resminin 1 milyon 830 bin liraya satıldığı da bilinmektedir.

Görsel 19: Bedri Rahmi Eyüboğlu, İstanbul, 195 x 335 cm., Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1955.

Eyüboğlu’nun Türk motiflerindeki zenginlikleri yaşatan ve sanatçıyı dünyaya tanıtan, şiirleri ve görsel eserleri dışındaki, farklı bir pencere olarak nitelendirilebilecek bir başka ürün ise bir bakışta tanınan “Kalamış Yazmaları”dır. Paris’te bulunduğu yıllarda bir müzede gördüğü objelerden esinlenerek, ülkesine döndüğünde kendi izlerini taşıyan motifleri sadeleştirip stilize ederek baskı tekniği ile kumaşlara baskı yolu ile aktaran ve bunları çeşitlendiren sanatçının yazmaların üretimi; 1958 yılında mimar Turgut Cansever tarafından tasarlanan yaşadığı dönemde hem evi hem de atölyesi olarak kullandığı “Mavi Kaplumbağa Sanat Atölyesi”nde halen sürdürülmektedir. Sanatçının eserleri ayrıca yastık kılıfları, masa örtüleri, çeşitli panolar, Amerikan servisler, şallar, fularlar gibi ürünler olarak da üretilmekte ve hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda alıcı bulmaktadır.

Görsel 20: Bedri Rahmi Eyüboğlu, Kalamış Yazmaları'ndan Örnekler.

Görsel 21: Bedri Rahmi Eyüboğlu Temalı Yastık, Amerikan Servis ve Pano Örnekleri.

1942 Yılında Çorum'a gelişi öyküsü ile sanat hayatında yeni bir dönemin kapılarını aralayan, ödüllü resimleri, yakınlarına yazdığı mektuplara yansıyan övgüleri, betimlemeleri ve şiirleri ile İskilip ve Çorum'un güzelliklerini yorumlayan Eyüboğlu; el sanatlarına oldukça ilgi duyan İskilip ve Çorum halkı tarafından da benimsenmiş ve övgüye değer çalışmalarla sık sık gündeme getirilmiştir. Çorum halkının sanatçıya duyduğu saygı ve sevgi; İskilip Kütüphanesi'nin zemin katında yurt dışındaki müzeleri andıran modern bir bakış açısı ile dekore edilen çok özel bir mekana yerleştirilen eserleri ile sanatçının ismiyle anılan "Bedri Rahmi Eyüboğlu Sergi Salonu" olarak tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra; 150 yıllık tarihi bir yapı restore ettirilmiş, içerisinde Bedri Rahmi'nin eserlerinin de bulunduğu, "Karadut" şiirinde geçen mısraları vurgulayan "Çatalkara Kültür Sanatevi" hizmete açılmış ve burada verilen yazma kurslarıyla da birçok İskilip'li kadının hem sanatla tanışmasına, hem de aile bütçelerine katkıda bulunmalarına olanak sağlanmıştır. Ayrıca Çorum'da bulunan ve ismini Anadolu toprakları üzerinde yaşatmış binlerce yıllık tarihi geçmişe sahip Hitit Uygarlığı'ndan alan Hitit Üniversitesi'nin Rektörü Prof. Dr. Reha Metin Alkan'ın teşvikleriyle bir takım anma programları düzenlenmekte; İskilip Meslek Yüksekokulu Kültür ve Sanat etkinlikleri kapsamında Çorum Valiliği, Çorum Belediyesi, İskilip Kaymakamlığı ve İskilip Belediyesi'nin katkıları ile Bedri Rahmi Eyüboğlu anılmakta ve gençlerin sanatçıyı tanıması adına çalışmalar sürdürülmektedir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde halkevlerinde, kültür ve sanatın gelişip yaygınlaşması amacıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin başlattığı bir devlet politikası ile sanatçılara yönelik memleket gezileri planlanmış ve pek çok sanatçı resimlerini yapmaları için Anadolu'ya gönderilmişlerdir. Buldukları şehir ve kasabaların doğa görünümlerinden faydalanarak, folklorik özelliklerini ve yöresel niteliklerini yorumlayan sanatçılar tarafından üretilen eserler, 1939 ile 1944 yılları arasında gerçekleştirilen yurt gezileri sonrasında düzenlenen sergilerle izleyicilerle buluşturulmuş ve Türk resminin en değerli koleksiyonlarından birisi olarak devlet arşivinde de önemli bir yer edinmiştir.

Bu program kapsamında 1942 yılında Çorum'a görevlendirilen ve Çorum şehri ile kasabalarında 3 ay boyunca kalan yurt gezisi ressamlarından birisi de Bedri Rahmi Eyüboğlu'dur. Sanatçı Osmaniye dışındaki tüm kasabalarda bulunmuş, özellikle de İskilip'in zengin görselliğine hayran olmuştur. Yazıları, şiirleri ve resimleriyle her fırsatta övgüyle dile getirdiği bu bölge, sanatçının Anadolu insanını tema olarak eserlerine alışının başlangıç noktası olduğu gibi; zaman içerisinde Çorum'lu Gelin, Halay, Horon, İğdeli Gelin Halayı, Çorum'lu, Çorum'da Bando, Çorum'da Sokak, Çorum'da Han, Çorum ve İskilip gibi isimleriyle bilinen resimlerinin farklı çeşitlemelerinin de ilham kaynağıdır. Bunun yanı sıra; sanatçıya ait en bilinen aşk şiirlerinden birisi olan "Karadut" isimli eserde geçen "Çatalkara" ifadesi ise; Çorum'un İskilip ilçesinde yetişen bir üzüm salkımını nitelemekte ve yine sanatçının eserine kattığı bir başka ilham kaynağı olarak Çorum'un izlerini taşıması yönüyle dikkat çekmektedir.

Lirik bir biçimde ve serbest bir tavrıyla ürettiği başlangıç dönemi resimlerinin sonrasında eserlerinde ülkesinin kaynaklarını kullanan, kiliminden nakışına, masallarından söylencelerine ve türkülerine kadar yöresel unsurları benimseyerek eserler üreten ve çok yönlü kişiliği ile tanınan bir sanatçı olarak Bedri Rahmi Eyüboğlu; doğa tutkusunu, insan sevgisini ve yaşama sevincini aktardığı resimleriyle özgün bir üslubun da yaratıcısıdır. Yurt içinde ve dışında yaşadığı dönemler boyunca Türk resim sanatında derin izler bırakan sanatçı, günümüzde de dekorları ile süslenen ünlü "Kalamış Yazmaları" gibi bir çok tekstil ürünü ya da objeler üzerinde çoğaltılan tasarımları, eşsiz duvar seramikleri, İstanbul'daki Mavi Kaplumbağa Sanat Atölyesi, İskilip'teki Çatalkara Kültür Sanatevi ve Bedri Rahmi Eyüboğlu Sergi Salonu gibi mekanlarda açılan sergileri, yayımlanan kitapları ve araştırmalara konu olan sanat anlayışı ile gururla yaşatılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı, 8.3.2015, Antik AŞ'nin Çağdaş Sanat Müzayedesinde, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "İstanbul" tablosu 1 milyon 830 bin liraya satıldı. (Erişim Tarihi: 30.03.2016).
- Atagök, Tomur. (2011). Bildiklerim Gördüklerimdir, Gördüklerim Bildiklerimdir, 1. Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Başkan, Seyfi. (2014). Türk Resminde Modernite İle İlk Temas: 1940- 1960, Cilt 3, Sayı 14, Ankara.
- Berk, Nurullah ve Turani, Adnan. (1981). Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Cilt 2, Tilgat Yayınları, İstanbul.
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi. (2011) , Resme Başlarken, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi. (2011), Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1. Baskı, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Katranacı, Başak. (2006). Yurt Gezilerinin Kültür ve Sanat Ortamına Yansıması (1938-1943), Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS), IX, 4,1-169.
- Olca, Sema. (2009). Bedri Rahmi 100 Yıla Doğru, Artium Sanatevi, İstanbul.
- Ozan, Sıla. (2011). Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Şiirlerinde Görsellik, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özsezgin, Kaya. (1982). Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Cilt 3, Tilgat Yayınları, İstanbul.
- Radikal Gazetesi, 07.12.2013, Kayıp tablolar bulundu. (Erişim Tarihi: 30.03.2016).
- Serdar, Buket. (2009). Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türk Resim Sanatında İnsan Figürünün Sanatsal Açından Ele Alınış Farklılıkları, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Uz, Ayfer. (2012). Tuvale Yansıyan Anadolu Kültürü, Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, 1,2, 65-73.

RESİMLER KANAKÇA

- Görsel 1: <http://www.bedrirahmi.com/>
- Görsel 2: http://bengiozkan.blogspot.com.tr/2011/10/bedri-rahmi-eyupoglu-100-yasnda_16.html
- Görsel 3: http://bengiozkan.blogspot.com.tr/2011/10/bedri-rahmi-eyupoglu-100-yasnda_16.html
- Görsel 4: <http://www.tarihnotlari.com/bedri-rahmi-eyuboglu/rahmi-eyyubogluyavuz-geliyor-yavuz/>
- Görsel 5: <http://www.tarihnotlari.com/bedri-rahmi-eyuboglu/>
- Görsel 6: <https://newalaqasaba.wordpress.com/2011/09/23/bedri-rahmi-merhaba-renk/>
- Görsel 7: <http://www.edirnetarihi.com/bedri-rahmi-eyuboglunun-edirne-yagli-boya-resimleri.html>
- Görsel 8: <http://www.evin-art.com/pages/exhibition.aspx?lang=TR&exhID=3882&bhcp=1>
- Görsel 9: <http://listelist.com/bedri-rahmi-eyuboglu/>
- Görsel 10: <http://www.tarihnotlari.com/bedri-rahmi-eyuboglu/halay/>
- Görsel 11: http://www.elithandicraft.com.tr/products/detail/1605/BR038D1_Bedri_Rahmi_Eyu_boglu_Corumlu_Gelin
- Görsel 12: <http://www.geocities.ws/salihbardakci/alttaraf.html>
- Görsel 13: <https://newalaqasaba.wordpress.com/2011/09/23/bedri-rahmi-merhaba-renk/>
- Görsel 14: http://www.siir.gen.tr/siir/b/bedri_rahmi_eyuboglu/karadut/index.html

Görsel 15: <https://resimbiterken.wordpress.com/2014/04/01/eren-eyuboglunun-bursali-gelin-eseri/>

Görsel 16: <http://www.borakoleksiyonu.com/?s=eren+ey%C3%BCbo%C4%9Flu>

Görsel 17: <http://sanataak.com/view/Erkek-bedeni-cioplak-kadin-bedeni-nu/2338>

Görsel 18: <https://tr.pinterest.com/pin/372813675382166286/>

Görsel 19: <http://www.dunya.com/kultur-sanat/muzayede/bedri-rahmiye-rekor-fiyat-255182h.htm>

Görsel 20: <http://www.arkofcrafts.com/tr/mercan-barakuda-yazma-pano>

Görsel 21: <https://www.arkofcrafts.com/tr/kalamis-yazmalari/>

ANADOLU'DA ROMA DÖNEMİ HAMAM MİMARİSİNE ÇORUM İLİNDEN BİR ÖRNEK

Esra KESKİN¹

¹Yrd.Doç.Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, KARM,
esrakeskin@hitit.edu.tr

ÖZET

Roma Döneminde, varlıklı kişiler haricinde evlerinde banyo bulunmayan halkın yıkanma ihtiyacını karşılamak amacıyla hamamların yapılması kamusal bir hizmetti. Bu nedenle Anadolu'da kaynak sularının çıktığı yerlerde Roma Dönemi'nde hamamlar inşa edilmiştir. Bu hamamlardan birisi de Çorum İli, Mecitözü İlçesi'nde yer alan Figani Köyü Beke Kaplıcası olarak tanınan yapıdır. Günümüzde, hamamdan geriye, üst örtüsü ile ayakta kalabilmiş tek bir mekân ulaşabilmiştir. 2005 yılında korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen yapı, çeşitli nedenlerden ötürü halen yoğun bir tahribata maruz kalmaktadır. Gerek 1984 yılında yapıya bitişik olarak inşa edilmiş hamamın aktif olması nedeniyle gerekse de tarihi eser koruma bilincinden uzak insanlar tarafından tahribatın devam etmesi durumunda Çorum İli kültür ve turizmi zarara uğrama tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu makale kapsamında Beke kaplıcasına ait mimari izlerden yola çıkılarak, belgeleme çalışması yapılacak ve eserin mimari tarihi ele alınacaktır. Bir Orta Karadeniz kenti olan Çorum İli, iç Anadolu'yu, Karadeniz'e bağlayan önemli yollar üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle, hamamın yapıldığı alan ve bölgesel konumu birlikte değerlendirilerek, yapının önemi irdelenecektir. Böylelikle eserin, Anadolu Roma Dönemi Hamam mimarisindeki yeri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roma Dönemi, Hamam, Çorum, Anadolu, Karadeniz, Hitit

AN EXAMPLE OF THERMA ARCHITECTURE FROM ÇORUM PROVINCE IN ANATOLIA OF ROMAN PERIOD

ABSTRACT

During the Roman period, it was a public service to do the washing bath, except to meet the needs of the people on whom no bathroom in the house. Therefore, in the place where the spring water in Anatolia there are many baths in the Roman Period.. One of these baths in Çorum Province, located in the district Mecitözü "Figani village, Beke Thermal" building known as. Today, back from the bath is accessed by a single space still standing roof. Although the therma was registered as a culturel asset in 2015 by Minister of Culture and Tourism, are still faced with severely damaged. If the building of destruction continues, Corum cultural history and tourism will suffer losses in the future. In this article, starting from the remaining traces of the spa architecture, documentation work to be done and will be dealt with historical architecture. A central Black Sea province of Corum, the city, the interior of Anatolia, is located on important roads linking the Black Sea. Therefore,the therma and its location will be discussed together. Thus, the building will be studied to understand the place in Anatolia Roman bath architecture.

Key Words: Roman Period, Bath, Therma, Çorum, Anatolia, The Black Sea Region, Hitit

I. GİRİŞ

Roma Devleti, Herodot'a göre Anadolu'dan göç eden ve Etrüskler olarak bilinen bir kavim tarafından kurulmuştur¹. Çağın ilerisinde bir teknolojiye sahip olan Etrüskler İtalya yarımadasına dönemin son teknolojisini de beraberinde getirmişlerdir. Birçok alandaki yenilikler ve yoğun çalışmalar sonucunda, Roma Devletinin bir İmparatorluk haline gelmesini sağlayan temeller bu dönemde atılmış olmalıdır².

Yaşamsal en önemli ihtiyaçlardan biri olan su, tüm insanlık tarihi boyunca günlük ve dinsel ritüelin ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanların suya duydukları bu gereksinim suya ulaşmak amacıyla birçok farklı türde yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur³. Bu yapılardan birisi de hamamlardır. Bu makale kapsamında Roma Dönemi hamam mimarisinin ortaya çıkışı ve gelişiminin kısa tarihçesi ele alındıktan sonra, Çorum ili sınırları içerisinde günümüze ulaşmış tek Roma Dönemi yapısı olarak bilinen Figani Köyü Beke Kaplıcası ele alınmıştır.

Varlıklı kişilerin evlerindeki ve kır konaklarındaki lüks banyo olanaklarına karşın orta ve aşağı gelir gruplarına mensup toplulukların yaşadıkları apartman dairelerinde ya da kentsel konutlarda hemen hemen hiç banyo donanımı yoktu. Bu nedenle Roma halkı banyo ihtiyacını kamusal bir yapı olan hamamlara giderek karşılamaktaydı. Bu durum halkın desteğini kazanmak isteyen Romalı Devlet adamlarının da hamam yaptırmasına neden olmuş ve imparatorluğun birçok yerinde hamam yapımı hız kazandırmıştır.

Roma'da farklı toplumsal statüdeki insanlara ve meslek gruplarına hizmet veren hamamlar bulunmaktaydı. Yüksek gelir düzeyine sahip kraliyet ve aristokrat ailesi, halk ve farklı meslek grupları için farklı lükslük düzeyinde hamamlar bulunmaktaydı. Hamamlara giriş ücreti hamamın özelliklerine ve hitap ettiği toplumsal yapıya göre farklılık gösterirdi. Bayramlarda ve özel günlerde ücretsiz olan bu hamamlara giren çocuklar ve askerlerden de para alınmazdı.

Kadınlar genellikle sabahtan öğlene kadar hamama giderken öğlen saatlerine kadar çalışan erkekler ise öğle yemeğinden sonra belki kısa bir siesta sonrasında hamama gider ve burada akşam geç saatlere kadar kalırlardı.

Hamama gidiş ve ritüeller kaynaklarda kısaca şöyle anlatılmaktadır; Giriş ücretinin ödenmesi, soyunma, çıkarılan giysi ve eşyaların bırakılması, özel bir odada vücudun yağlanması, masaj yapılması, ter banyosu ve bunu izleyen sıcak küvete giriş, soğuk havuza girmek ve yüzmek için dışarıya çıkış, vücudu strigilis⁴ yardımıyla temizleme, havlu ile iyice kurulama, giyinme, hamam ile ilgili iyi dileklerin dile getirilmesi, hamam sahibine bu güzel banyo için teşekkür edilmesi ve hamamdan çıkış. Bunların yanısıra spor aktiviteleri, çeşitli dans gösterileri, müzik, yemek, içmek gibi hizmetlerde sunulabilirdi⁵.

---

¹ Efsaneye göre Roma Devleti bir dişi kurt tarafından emzirilen ve büyütülen Romus ve Romulus tarafından kurulmuştur. Etrüsk mezarlarında çıkan cesetlerden alınan genler üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda, Etrüsk'lerin bugünkü Türkiye'de yaşayan insanlar ile genetik benzerliği bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Aynı şekilde dil ve kültür benzerliği de bunu desteklemektedir. Bkz. Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum: Sempozyum Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 2008.

² Sınırları oldukça genişlemiş olan Roma İmparatorluğunun tek merkezden yönetilmesi oldukça zordur. Bu nedenle M.S. 4. Yüzyılda Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu M.S. 476 yılında, Doğu Roma İmparatorluğu ise M.S. 1453 yılında sona ermiştir. Doğu Roma İmparatorluğu, yanlış kullanımlar sonucu Bizans İmparatorluğu veya Bizans Devleti olarak tanınmaktadır. Bizans terimi, tarihçiler tarafından Roma İmparatorluğu içerisinde erken ve geç dönemler arasındaki sanatsal farklılığı belirtmek amacıyla kullanılmış bir terimdir.

³ Roma Dönemi su yapıları için bkz. Kretschmer, 2010.

⁴ Yeğül,2006:24, fig. 2; Strigilis Roma hamamlarında vücuda sürülen yağları temizlemek amacıyla kullanılan kazıma aletidir.

⁵ Hamamlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yeğül, 2006.

II. ROMA MİMARİSİNDE HAMAM PLAN TİPİ GELİŞİMİ

Roma Döneminde ilk kez yapılmaya başlanan hamamlar ilk önceleri halkın yıkanma ihtiyaçlarının doğrultusunda küçük ölçekli yapılar iken sonraları yıkanmanın yanısıra farklı türde eğlence ve sporların yapıldığı çok işlevli mekânlardan oluşan yapı kompleksleri şekline dönüşmüştür.

Roma da günlük yaşamın önemli bir parçası olan hamamlar farklı bölümlerden oluşmaktaydı; *apodyterium* (Soyunma yerleri), *tepidarium* (Soyunduktan sonra ilk girilen ılık alan), *caldarium* (Sıcak hamam kısmı), *sudatorium* (Terleme odası), *frigidarium* (Yıkandıktan sonra soğuk suyla yıkanılan yer), *palaestra* (Hamamla beraber jimnastik yapılabilecek bölüm), Masaj odaları gibi mekânlardan oluşmaktadır (Şekil 1). İlk hamam yapıları büyük mangallar ile ısıtılmıştır. M.Ö. 1. Yüzyılın başlarında döşemenin altında ısıtma yöntemi bulunmuştur. Külhanda yakılan ateşin ısısı *hypocaust* denilen sistem ile hamamda istenilen bölümlere dağıtılmaktaydı.

Hamamlar üzerine en kapsamlı son yayınlardan birinde simetrik ve asimetrik olmak üzere iki tip iki tip hamam planı bulunduğu öne sürülmektedir (Yegül, 2006: 17). Mekânların hamam içerisinde içerisinde yerleştiriliş şekline göre simetrik ve asimetrik olmalarından yola çıkılarak bu genelleme genelleme yapılmıştır. Tam simetrik tipte çok sayıda oda ve salon bir ana eksen üzerinde bir ayna yansıması gibi yerleştirilirler ve mekânlar geniş ve tek olan *caldarium* ile son bulur. Bu tip hamamların büyük ve daha ayrıntılı olanları İmparatorluk hamamları (*Thermae/Terme/Termal*) olarak tanınırlar. Asimetrik plan tipi daha küçük hamam işletmelerinin büyük çoğunluğunda ve kentlerde çok yaygın olan, mahalle arasında kalan *balnae* olarak tanımlanan hamamlarda uygulandığı görülmektedir⁶.

Şekil 1: Roma Hamamı içerisinde yer alan Bölümler (Millard, 2007: 318)

Kusursuz hamamın nasıl olduğu konusundaki ilk bilgilere M.S. 1. Yüzyıldaki kaynaklarda rastlamaktayız. Roma'daki Quirinalis Tepesi üzerinde, sonradan çok zengin olmuş bir azatlı köle tarafından yaptırılan "Claudius Etruskus Hamam"ıdır. Buna göre imparatorluğun her yerinden getirtilen yeşil, mor, altın sarısı rengindeki nadir mermerler, ısıtılı tavanlar, mozaik kaplı duvarlar, gümüş kurnaları ile dönemin en lüks hamamı olarak tanımlanmaktadır.

⁶ Balnae ve thermae arasında farklılıklar ve özellikleri için bakınız Yegül, 2006, s.33.

III. FİGANİ KÖYÜ BEKE KAPLICASI

Roma döneminde kaynak sularının çıktığı yerlere hamamlar yapılmıştır. Bu yerlerden biriside Çorum ili, Mecitözü İlçesi, Figani Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Termal suya sahip olan bu yerde Roma Döneminde bir hamam yapılmıştır. Bu yapı Çorum ili ile Amasya İli arasında sınırda yer almaktadır (Şekil 2). Yapının yaklaşık bir kilometre uzağında Amasya İli sınırları içerisinde kalan Beke Köyü bulunmaktadır. Fakat Çorum İli'ne bağlı Figani Köyün bağlı olduğu için kaplıca yapısı her iki yerin adı ile birlikte anılmaktadır. Günümüzde Beke Kaplıcası, İl Özel İdaresinin Mülkiyeti altında bulunmaktadır.

Şekil 2: Figani Köyü Beke Kaplıcasının yerini Gösteren Harita (Google Earth)

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunda alınan 12.09.1964 tarihli gün ve 2539 sayılı kararda “Kaplıcanın ön kısmında uyuz hamamı diye anılan çevresi sütunlu dikdörtgen şeklinde havuzun tarihi karakteri bozulmamak ve diğer yerlerde bulunacak tarihi özellikler de muhafaza edilmek şartıyla hamamın ihyasının uygun olduğuna karar verildi” demektir. Bu bilgiden 1964 yılında hamamın halk arasında uyuz hamamı tanındığı anlaşılmaktadır.

Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulunun 29.3.1984 gün ve 64 sayılı kararı ile “Beke Kaplıcasının onarımı için hazırlanan rölöve ve restorasyon projelerinin uygulanmak üzere onaylanmasına karar verilmiştir” yazılıdır. Beke Kaplıcasını çevreleyen modern yapıların 1984 yılından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 11.3.2005 gün ve 385 sayılı kararında Figani Köyü, Beke Kaplıcasının arşiv ve dosya incelenmesinde tesciline ilişkin bir bilginin bulunmadığı anlaşıldığı üzerine, 2863 sayılı kanuna göre korunması gerekli kültür varlığı özelliği taşıdığından tescil edilmesine kararı verilmiştir.

Şekil 3: Beke Kaplıcası etrafındaki modern yapılar

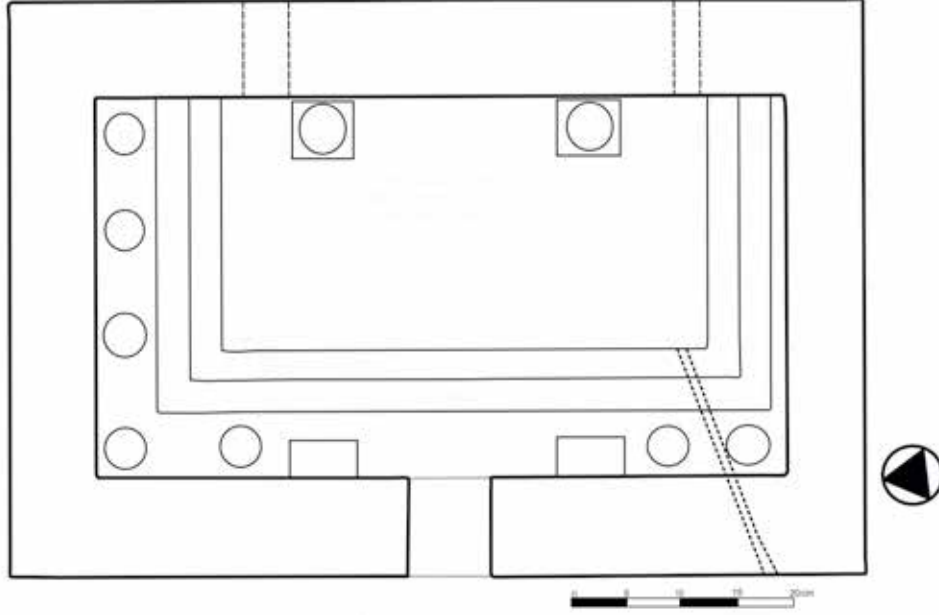
Roma ve Bizans Dönemlerinde kullanımına devam edilmiş bu hamamdan günümüze kuzey güney yönünde uzanan 9,14 x 6 m ebadında dikdörtgen planlı bir mekân kalmıştır (Şekil 4, 5). Bu mekânın duvarları dıştan harçla birleştirilmiş, ön cephede 1m, diğer cephelerde 90 cm kalınlığında horasan harcı ile bağlanmış, moloz taşlarla örülmüştür. Yapının doğusunda düzgün yontulmuş blok taşların çevrelediği bir giriş yeri mevcuttur⁷. Roma Dönemi inşa teknikleri göz önünde alındığında duvar örgüsünün orijinalinde mermer bloklar ile kaplanmış olması gerekmektedir⁸.

Şekil 4: Beke Kaplıcasının dıştan görünümü

⁷ 2005 yılından itibaren muhtelif zamanlarda yapıyı ziyaret etmekteyim. 2010 yılındaki ziyaretimde daha önce yerinde olan yapının girişine ait büyük mermer bloklardan birisinin söküldüğünü gördüm. Yerinden kendiliğinden çıkması mümkün olmayan ve yüzyıllardır yerinde duran bu taş, yapının yıkılmasını sağlamak amacıyla kasıtlı olarak çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

⁸ Roma Dönemi'nde, Anadolu'da duvar teknikleri ve örnekleri için bkz. Başgelen, 1993: 63-66.

Şekil 5: Beke Kaplıcası, küçük havuzlu mekân planı

Dikdörtgen planlı mekân içte iki sütuna (kuzey-güney yönünde) atılan iki kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Her birim, manastır tonozu ile örtülüdür. Mekânı doğu-güney ve batı yönleri boyunca üç yönden “U” şeklinde çevreleyen, mermer blok taşlardan inşa edilmiş üç basamak mevcuttur. Kademeli olarak düzenlenmiş bu basamaklardan üçüncüsünün üst yüzeyinde daire şeklinde, yaklaşık 40 cm çapında hafif iç bükey kavise sahip çukurluklar açılmıştır. Bu çukurlukların sadece üst basamağa açılması ve fazla derin olmayan formu bu çukurlukların oturmalık olduğunu göstermektedir. Havuzu kullanan kişilerin, zeminden 132 cm yükseklikteki bu basamakta rahatça oturmaları ve oturur iken de mermerden kayıp düşmemeleri amacıyla yapılmış olmalıdırlar.

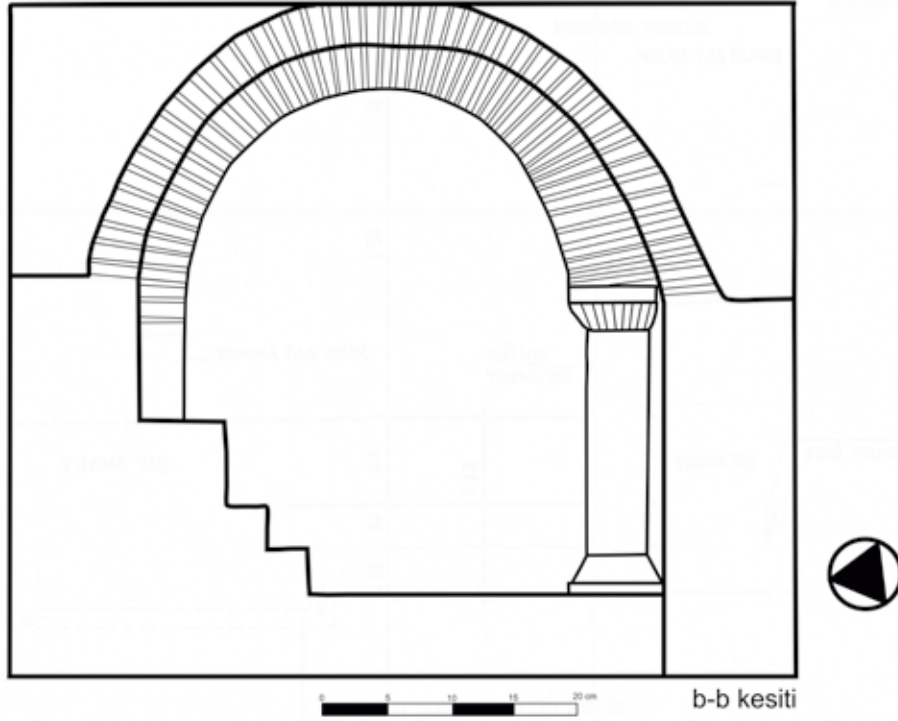
Kuzey yönünde duvara bitişik olarak yerleştirilmiş sütunlar 175,5 cm uzunluğunda, 49 cm çapında ve 188 cm uzunluğunda, 54 cm çapındadır. Bu sütunların üstünde 45,5 cm çapında 40,5 cm yüksekliğinde çanak başlık tipinde sütun başlıkları yer almaktadır. Sütun başlıkları üzerinde iç bükey yivler ve aralarında ok ucu motifinin bulunduğu godron motifi ile bezelidir. Sütun abaküsleri üzerinde stilize buğday motifi ve madalyon içerisinde haç motifi görülmektedir. Haç motifi yapının dinsel amaçla kullanılan kutsal bir yer olduğuna işaret etmektedir (Keskin 2015: 51, 66). Sütun başlıklarının üzerinde yükselen tuğladan örülmüş kemerler, karşılıklı eksenlerinde, doğu yönünde herhangi bir taşıyıcı destek mevcut olmayıp, kemer uçları oturmalık bölümünün üst basamağından itibaren başlamaktadır (Şekil 6-8).

Şekil 6-7: Kemerlerin güney ucu ve godron motifli sütun başlığı

Şekil 8: Beke Kaplıcası, küçük havuzlu mekan enlemesine kesit

Sütünlardan birinin yan tarafından termal su kaynağının geldiği kaynak deliği görülmektedir. Kemerlere kadar moloz taş dolgu, kemerlerden itibaren iki sıra düzgün taştan itibaren, örtü sistemi de dâhil olmak üzere tuğlayla örülmüştür. (Keskin 2009: 214) (Şekil 8- 10).

Şekil 9: Beke Kaplıcası içten görünümü

Şekil 10: Kuzey yöndeki tonoz

Mekânın güneydoğu köşesinde zemin hizasında bir kemerin üst bölümü görülmektedir. Bu kemerin varlığı yapının iki katlı olduğunun bir işaretidir(Şekil 9). Yapının alt katının işlevi konusunda kesin bir saptama yapmak şu an için mümkün değildir. Ancak Roma hamamlarında hypocaust bölümünün hamamın bodrum katında yer aldığı bilinmektedir.

Yapının moloz taşla örülmüş doğu duvar örgüsü içine yerleştirilmiş bir çörten bulunmaktadır. Doğu duvarının üst bölümünde çörten vasıtasıyla adeta küçük bir su akıntısı veya bir pınar gibi yüksekten akan su ve kuzeyde mekanın zemininde çıkan termal kaynak suyu havuzun su ile dolmasını temin etmektedir. Çörtenin yukarıya yerleştirilmesi kaynak suyunun çıkış noktasından borular vasıtasıyla taşınarak amaçlar doğrultusunda bu mekânda ve diğer mekânlarda kullanıldığının bir göstergesidir (Şekil 9).

Şekil 9: Beke Kaplıcası doğu duvarı

IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Beke Kaplıcası, orijinal örtüsü ile Roma Döneminden günümüze ulaşabilen bir yapı olması bakımından Çorum İli mimarlık tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. M.S. 4.-6. Yüzyıllar arasına tarihlenen eser Roma Dönemine ait mimarlık ve inşaat teknikleri, o dönemde kullanılan malzemeleri, bezeme tekniklerini ve örtü sisteminin nasıl olduğunu bizlere gösteren tarihin canlı bir kanıtıdır.

Beke kaplıcası konum açısından Amasya ve Euchaita⁹ (Çorum) şehirlerine çok yakın bir konumda bulunmaktadır. Her iki şehirde Hıristiyanlık için önemli sayılan şehirlerdir. Amasya şehri bir metropolitlik, Euchaita şehri ise şehrin koruyucusu olarak kabul edilen Aziz Theodoros kültü nedeniyle bağımsız piskoposluk statüsüne sahip olan bir şehirdir. Aziz Theodoros, Hıristiyanlık Dininin önemli azizlerinden biridir. Şehirde Aziz adına inşa edilmiş olduğu tarihi kaynaklardan bilinen manastır nedeniyle önemli bir ziyaret yeri olarak tanınmaktadır. Ayrıca Çorum İli, Karadeniz ve

---

⁹ Euchaita Kenti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Keskin 2015.

Marmara Bölgesi'nden veya Başkent Konstantinopolis'den (İstanbul) yola çıkan Hristiyan Hacılar için Kudüs'e giden yol güzergâhı üzerinde bir durak yeridir. Bu nedenle Beke kaplıcasının bulunduğu yerin Kuzeyden ve Batıdan gelen önemli Roma yolların kavşağında olduğunu söyleyebiliriz.

M.S. 4.-5. Yüzyıllara tarihlenen Beke Kaplıcasından günümüze ulaşmış söz konusu mekân muhtemelen Roma Dönemine ait bir hamam kompleksi içerisinde küçük bir havuz odası olmalıdır. Yapının içerisindeki sütunların üzerinde görülen haç monogramlar ise yapının dinsel bir kimliği olduğunu dolayısıyla kutsal bir yapı olduğunu anlatmaktadır. Termal suyla kutsallık arasındaki bağlantı ise burasının bir ayazma olabileceği ihtimalini göstermektedir. Beke kaplıcasına çok yakın bir konumda Amasya İli Merkez İlçeye bağlı Terziköy Kaplıcası bulunmaktadır. 2012 yılında burada yapılan kazıda Roma Dönemine ait bir hamam açığa çıkarılmıştır¹⁰. Aynı şekilde Çorum İli içerisinde bulunan Hamamlıçay Köy kaplıcası civarında Roma Dönemine ait taş eserler tespit edilmiştir¹¹. Yine Çorum İli sınırına yakın bir yerde Hamamözü Kaplıcaları bulunmaktadır. Tüm bunlar Çorum ili ve çevresinin Roma Döneminde kaynak sularından halkın istifade etmesine yönelik bir termal merkez olarak da hizmet ettiğini göstergesidir.

Beke Kaplıcasının tek bir mekândan oluşmadığı ve kompleks bir yapı olduğu mimarideki izlerden anlaşılmaktadır. 2005 yılından önce, hamamın bulunduğu alan üzerinde yeni kaplıca tesislerinin inşa edilmesi sırasında bir yokuş oluşturacak şekilde toprak yüzeyi asfaltlanarak, üzerine bir yol yapılmıştır. Yapının büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Beke kaplıcasının mimarlık tarihi ve kültür tarihimiz içerisindeki yerini saptamak anlamında birçok soru ile karşı karşıya bulunmaktayız. Sorularımızın cevabı yapı ve civarının tescil edilerek, acilen üniversitelerin ilgili sanat tarihi bölümlerinin katılacağı bir bilimsel kazı çalışması yapılması yönünde olmalıdır.

Yapı ve çevresi doğa şartlarının yanısıra yıllardır süren yapılaşma ve çeşitli amaçlarla yapılan çalışmalar nedeniyle uğradığı tahribat gün geçtikçe artmaktadır. Bu yapıya bitişik olarak inşa edilmiş olan yeni kaplıca tesislerini işletenler tarafından atık suların tahliyesi tarihi mekânın içinden geçirilerek yapılmaktadır. Ayrıca 2010 yılında mekân girişini ve yapının doğu duvarını ayakta tutan büyük taş blok yerinden sökülerek adeta yapı yıkılmak istenmektedir. 2014 yılında ise alınan bir izinle burada kaynak suyunun yerini tespiti yönelik bir çalışmaya başlanılmıştır. Kaynak suyunun bulunduğu yere makineler ile girilerek çalışmalar yapılmaktadır. Kaynak suyu bulunduktan sonra bu suyun kanallar açılarak taşınması düşünülmektedir. Toprağın bu şekilde kazılması toprağın altında kalan mimari izlere yok edebilir. Çorum'un birçok yerinde ve civarındaki illerde kaplıca suyu çıkan termal yerler ve modern tesisler mevcuttur. Roma Dönemine ait böyle bir tarihi zenginlik ise mevcut değildir. Beke Kaplıcasındaki tarihi doku ise kaynak suyunun çıkarılmasından daha önemlidir (Keskin 2014: 21).

Sonuç olarak M.S. 4.-5. Yüzyıldan günümüze ulaşan Figani Köyü Beke Kaplıcası mimarlık ve sanat tarihi açısından önemli yapıdır. Yapının bu önemi nedeniyle Çorum İlinin kültür ve turizmüne sağlayacağı katkılar göz önünde tutularak gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

---

¹⁰ Hitit Üniversitesi ve Amasya Müzesi ortaklığında 04.06- 31.07. 2012 yılında bir sondaj kazısı yapılmıştır. Kazı sonuçları 2013 yılında Yrd. Doç. Dr. Esra Keskin tarafından İstanbul Medeniyetler Üniversitesi'nde, 2-5 Ekim 2013 tarihinde XVII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulmuştur.

¹¹ Çorum ili ve çevresinde ele geçen Bizans Dönemi taş eserleri için bkz. Keskin 2015.

KAYNAKÇA

- BAŞGELEN, Nezih (1993). *Çağlar Boyunca Anadolu'da Duvar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KESKİN, Esra (2009). Roma ve Bizans Dönemi Eserleri. (Ed. Yavuz BAYRAM) *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*, Çorum Valiliği, s. 212- 231.
- KESKİN, Esra (2014). Roma Döneminde Hamam Mimarisinin Gelişimi ve Çorum İlinden Bir Örnek: Beke Kaplıcası. *Çorum Kültür Sanat*, sayı 15: 15-21.
- KESKİN, Esra (2015). *Küçük Asya'da Kutsal Kent Euchaita ve Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- KRETZSCHMER, Fritz (2010). *Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik* (Çev. Zühre İLKGELEN). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- MİLLAR, Anne (2007). *Antik Dünya Ansiklopedisi* (Çev. Zeynep TÜR). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları 340.
- YEGÜL, Fikret (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma* (Çev. Emel ERTEN), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

OSMANCIK'TA BALTACI MEHEMMED PAŞA ÇEŞMELERİ

Arif Edip Aksoy*

Tarihî Osmancık şehrinin dört önemli noktasına inşa edilmiş olan Baltacı çeşmeleri, Osmancık tarihi konusunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çeşmelerden üçünün yapısı günümüzde hâlen ayakta olup ikisinin de kitabesi mevcuttur. Üçüncü kitabe ise Çorum Müzesi'ndedir. Bu kitabeler okunabilir hâldedir ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu çalışmada Baltacı çeşmelerinin dokuz beyit/on sekiz satırdan oluşan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabeleri, Arap kökenli eski Türk harflerinden Latin harflerine aktarılmış, harf aktarımı yapılan bu metin daha sonra günümüz Türkçesi ile anlamlandırılmıştır. Bunun yanında dört çeşmenin yerleri, fiziksel ve tarihî özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmancık, Baltacı Mehemed Paşa, Dört Çeşme, Çeşme Kitabesi, Dürrî.

BALTACI MEHEMMED PASHA FOUNTAINS IN OSMANCIK

Baltacı fountains, which were built in four important places of historical Osmancık city, comprise significant information about the history of Osmancık. Three fountains are living now and there of four have scripts. One of them in Çorum museum. These scripts' position may be read and written with Ottoman Turkish alphabet. In this investigation, Baltacı fountains, which were formed nine couplet/eight teen line scripts- written with Ottoman Turkish alphabet- were translated into Latin alphabet. After that, this text was translated into Turkey Turkish. At the same time topographic, bodily and historical specialities of four fountains were mentioned.

Key Words: Osmancık, Baltacı Mehemed Pasha, Four fountains, Script of Fountain, Dürrî.

Bu çalışmanın amacı 18. yüzyılın başında Osmancık şehrine yaptırılmış olan 4 adet çeşmenin ortak kitabelerinin metnini ortaya koymak. Ortaya çıkan metni 18. yüzyılın diğer çeşme kitabeleriyle karşılaştırmaktır.

GİRİŞ

Klasik edebiyatın Nâbî, Nedim, Şeyh Gâlib gibi son büyük şairleri 18. yüzyılda yaşamışlardır. Yüzyılın başında hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî, ortalarına doğru Nedim sonlarında da Şeyh Gâlib sanattaki hükümlerini icra etmişlerdir. Dürrî Ahmed Efendi (Vâfî, Yekçeşm), 17. yüzyılın sonlarında Van'da doğmuştur ve 1722/23 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (İnce 2005: 302-306; Erdem 1994:97-98; Abdülkadiroğlu 1999: 80) Nâbî etkisinde olan Dürrî'nin Dîvânı'nın yarısına yakını tarih manzumeleri oluşturmaktadır. (Bağrıaçık 2001: 333-347) Dürrî, edebiyatımızda tarih düşürme konusunda Sürûrî'den sonra en önemli şairler arasında yer alır. Dürrî'nin Acem Sa'dî (Abdülkadiroğlu 1999: 167) ve Feyzî isimli iki kardeşi vardır ve bunlar da şairdir. Sâlim Tezkiresi'nde, Dürrî'nin seçkin bir yazısı olduğu özellikle dîvânî hattında mahir olduğu, "Göz açıp kapayıncaya kadar" kısa bir sürede eşsiz tarihler düşürdüğü belirtilmektedir. (İnce 2005: 302-306) Dürrî, III. Ahmed'in tahta çıkışına, şehzade ve sultanların doğumuna, III. Ahmed, Nevşehirli İbrahim Paşa, Baltacı Mehemed Paşa gibi devlet adamlarının katıldıkları etkinliklere, döneminde yapılan imaretlere tarihler düşürmüştür. (Bağrıaçık 2001: 333-347) Bu çalışmada Dürrî'nin tarih düşürdüğü imaretlerden olan Osmancık Baltacı Mehemed Paşa Çeşmeleri ele alınacaktır.

Ebced Hesabı: Arap alfabesinde bulunan her harfin sayısal bir değeri vardır. Mesela, Elif 1, Te 400, Gayın 1000 sayıları ile karşılanmaktadır. Ebced hesabında ulaşılmak istenilen Hicrî tarih, kelimelerle ifade edilir ve bu kelimeleri oluşturan harflerin sayısal değerleri toplanılarak sonuca varılmış olur. (Yakıt 1992: 36; Mercanlıgil 1960: 15-16)

Ebced hesabını oluşturan harflerin sayısal karşılıklarının daha kolay ezberlenebilmesi için sekiz adet anlamı olmayan sözcük tekerleme şeklinde formülize edilmiştir.

* Arş. Gör., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü., arifedipaksoy@gmail.com.

Ebcet hesabı, günlük ihtiyaçlar ve haberleşme, çocuğa isim verme, kitap ismi verme, sayımlar ve envanter kayıtları, matematik ve astronomi gibi bilimlerde, mimarlıkta, cıvr ve vefk ilimlerinde, tasavvuf ve din ilimlerinde ve tarih düşürme gibi çok geniş bir sahada kullanılmıştır.¹

Tarih düşürme: Ebcet hesabı bir olayın vuku buluş tarihini belirlemek için de kullanılmıştır. Şairler bir olayın meydana geliş tarihini ortaya çıkaracak şekilde ustalıkla bir beyit, bir mısra veya bir kelime söylerler. Klasik edebiyatımızda bu işleme tarih düşürme veya tarih düşürme sanatı isimleri verilmiştir. Türk-İslâm mimarî eserlerinin birçoğunda ebcet ile tarih düşürülmüş kitabeler bulunmaktadır. Kitabelerin haricinde mansıb ve tayinlere, evlenme ve düğünlere, ölümlere, zafer ve fetihlere, felaketlere, kitapların tamamlanışına, seyahatlara, antlaşmalara, hertürlü mimarî eserin inşâ ve tecditlerine gibi birçok konuda tarih düşürülmüştür. . (Yakıt 1992: 61-62)

Çeşme Kitabeleri ve Tarih Düşürme: Türk-İslâm mimarisinde cami, mescid, tekke, zaviye, medrese, han, hamam, kale, hisar, hastane, mektep, köprü gibi birçok eserin yapımı ve tamiri için tarih düşürülmüştür, bunların önemli bir bölümünü çeşme kitabeleri oluşturmaktadır.

Sultan III. Ahmed Çeşmesine:

Aç besmeyle iç şuyı Hân Ahmed'e eyle du'â (1144) (III. Ahmed-Seyyid Vehbî)

Nesâî'nin Medine-i Münevverede yaptırdığı çeşmeye:

Olasın 'izzet ü ikbâl ile 'âlemde 'azîz (1067) (Bursalı 'Abdülaziz Efendi)

Kazasker Sadeddin Paşa Sebiline:

Sebîli yapıdı Şa'de'd-dîn Efendi iç şifâdır şu² (1155) (Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Efendi)

tarihleri düşürülmüştür.

Bununla birlikte Dürrî gibi 18. yüzyıl şairleri olan Nâbî, Şeyhülislâm İshak, Erzurumlu Zihnî, Nedim, Şeyh Gâlib, Kânî, Kâmî, Mîrzâ-zâde Neylî gibi birçok şair bu yüzyılda çeşme tarihleri yazmışlardır. (Öztürk 2013: 1313-1314)

Baltacı Mehmed Paşa Çeşmeleri: Baltacı Mehmed Paşa, 25 Aralık 1704 tarihinde Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın azlinden sonra sadrazam olmuştur. Sadrazam olduktan bir yıl sonra 1705 yılında Osmancık'a dört halifenin hatırına dört adet çeşme yaptırmıştır.³ Bu çeşmelerden üçünün yapısı halen mevcuttur. Kamil Caddesi Şeyh Hasan Camii yanındaki çeşmenin yapısı yenilenmiştir ve çeşmenin kitabesi, ismi geçen caminin şadırvanına alınmıştır. Mehmet Akif Ersoy Caddesindeki çeşmenin yapısı eski haldedir, zeminin yükselmesiyle yarıya kadar toprak unsurlarıyla dolmuştur ve kitabesi üzerinde değildir. Bu çeşmelerden en orijinal ve en korunaklı olanı Beyler Çelebi Camii'nin karşısında bulunan çeşmedir. Yapısı sağlam olan çeşmeden halen zaman zaman belediye şebekesi marifetiyle su verilmektedir.

Beyler Çelebi Camii karşısında bulunan ve Şeyh Hasan Camii yanında olan ve Çorum Müzesi'nde bulunan her üç kitabenin de metinleri, dokuz beyit/on sekiz dizeden oluşur ve bu üç kitabenin şekil özellikleri, yazı türleri ve metin içerikleri birbirinin aynıdır. Buradan anlaşılıyor ki 1705 yılında Osmancık'a yapılan dört çeşmenin hepsine aynı kitabe konulmuştur. Çeşmelerin hepsinin aynı yıl aynı gaye ile yapılmalarından dolayı bu yadsınmayacak bir durumdur. Dört çeşmeden dördüncüsünün ise Osmancık Koyunbaba Köprüsü Kitabesinin yanında Kandiber Kalesinin dibinde

¹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken, İstanbul 1992.

² Örnekler için bkz. Yakıt, a.g.e., s.99-100.

³ Bkz. Dört halife çeşmesi kitabesi tarihi.

olduğu rivayet edilmektedir. Çorum müzesinde bulunan Baltacı Mehmed Paşa Çeşme Kitabesi, ya bu dördüncü çeşmeye ya da Mehmet Akif Ersoy Caddesindeki çeşmeye aittir.

Burada Beyler Çelebi Camii karşısında bulunan ve Şeyh Hasan Camii yanında olan her iki çeşmenin kitabelerinin ve Çorum Müzesi'ndeki kitabenin tam metni verildikten sonra, beyitler tek tek açıklamak suretiyle şerh edilecektir:

Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün

Menba'-ı 'ayn-ı 'atâ mâye-i ihsân u şehâ
Hâzret-i şadr-ı kerem-pîşe Mehemmed Paşa

Eyleyüp mâl-i ferâvânla şarf-ı himmet
Şehr-i 'Osmancığı bu âb ile kıldı ihyâ

Çağı muhtâc idiler şuya bu şehriñ halkı
Vâkı'â hayr-ı 'azîm itdi ol Âşaf haqqâ

Kızılıрмаğ gibi içdükleri hûn-âb idi heb
Bağrın ol teşneleriñ yaqmışdı kıllet-i mâ

Vüzerâdan nice hayr ehli murâd itdi velî
Birisi olmadı bu hayra muvaffaq aşlâ

Hamdü li'llâh ki o destûr-ı şalâh-endîşe
Eyledi bu eşer-i pâki müyesser Mevlâ

Hele bir böyle şevâb itdi ki tâ maşşere dek
Nûş idüp rahmet oğurlar ana a'lâ ednâ

Çâr yârüñ şeref-i 'aşkına bu çeşme-i çâr
Çâr enhâr-ı cinân ola aña rûz-ı cezâ

Didi leb-teşnelere Dürrî-i dâ'î târîh
Âb-ı selsâli sebîl itdi Mehemmed Paşa

1117/1705

1

Menba'-ı 'ayn-ı 'atâ mâye-i ihsân u şehâ
Hâzret-i şadr-ı kerem-pîşe Mehemmed Paşa

Cömert tabiatlı sadrazam Mehemmed Paşa Hazretleri, karşılıksız iyiliğin ve cömertliğin mayasıdır, iyilik pınarının kaynağıdır.

2

Eyleyüp mâl-i ferâvânla şarf-ı himmet
Şehr-i 'Osmancığı bu âb ile kıldı ihyâ

(Mehmed Paşa), çok fazla mal ile himmet sarf ederek, Osmancık şehrini bu su ile ihya kıldı.

3

Kağı muhtâc idiler şuya bu şehriñ halkı
Vâkı‘â hayr-ı ‘azîm itdi ol Âşaf haqqâ

O sadrazam hakikaten büyük bir iyilik yaptı; çünkü bu şehrin halkı suya çok muhtaç idiler.

4

Kızılıрмаğ gibi içdikleri hûn-âb idi heb
Bağrın ol teşneleriñ yakmışdı kılllet-i mâ

Su kıtlığı o susuz insanların bağrını yakmıştı. Onların içtikleri su Kızılıрмаğ gibi hep kankırmızıydı.

5

Vüzerâdan nice hayr ehli murâd itdi velî
Birisi olmadı bu hayra muvaffaq aşlâ

Vezirlerden nice iyilik sahipleri (Osmancık’a su getirmek) istediler ancak; (onlardan) birisi (dahi) bu iyiliğe asla erişemedi.

6

Hamdü li’llâh ki o destûr-ı şalâh-endîşe
Eyledi bu eşer-i pâki müyesser Mevlâ

-Allah’a şükürler olsun ki- Mevla, bu temiz eseri, iyilik düşünen vezire müyesser eyledi.

7

Hele bir böyle şevâb itdi ki tâ maşşere dek
Nûş idüp rahmet okurlar ana a‘lâ ednâ

(Mehemmed Paşa), öyle bir iyilik yaptı ki: (Bu sudan) içen küçük büyük herkes ona kıyamete kadar rahmet okurlar.

8

Çâr yârüñ şeref-i ‘aşkına bu çeşme-i çâr
Çâr enhâr-ı cinân ola aña rûz-ı cezâ

Dört sevgili(halife)’nin aşkının şerefine (yaptırdığı) bu dört çeşme, ona kıyamet gününde cennetin dört nehiri olsun.

9

Didi leb-teşnelere Dürrî-i dâ‘î târîh
Âb-ı selsâli sebîl itdi Mehemmed Paşa

1117/1705

Dudağı susamış olanlara (bu çeşmenin yapım) tarihini (şöyle) derim: Soğuk ve tatlı suyu Mehemmed Paşa sebîl olarak yaptı.

Baltacı Çeşmeleri ya da Dört Halife Çeşmelerinin İsmi Konusu:

Osmanlı Devletinde birçok mimarî eser, yaptıranın isimini taşımaktadır. Sultan Ahmed Camii, Sultan I. Ahmed'in, Süleymaniye Camii, Sultan Süleyman'ın, Üsküdar III. Ahmed Çeşmesi de III. Ahmed'in ismi ile anılmaktadır.

Osmancık'a Baltacı Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu çeşmeleri hangi isimlerle anmalıyız? Ya da Baltacı Mehmed Paşa isminden başka bir isim bu çeşmelere verilebilir mi?

18. yüzyılda inşa edilen çeşmelerin birçoğu çeşmeyi yaptıranın ismi ile anılmıştır. Müellifler çeşme tarihi metninin başına "Târîh-i Çeşme-sâr-ı Vâlide Sultân" (Valide Sultan Çeşmesinin Tarihi) "Târîh-i Çeşme-yi Şultân Ahmed Der-Üsküdar" (Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesinin Tarihi) gibi başlıklar koymak sureti ile çeşmenin banisini ortaya koymuşlardır. (Öztürk 2013: 1310)

Eğer çeşmeler, yaptıranın ismi ile anılacak olursa Osmancık'a yapılan 4 çeşmeye ortak isim olarak *Baltacı Mehmed Paşa Çeşmeleri*, denilebilir. Kitabe metnindeki 2.,3.,6. ve 9. beyitler doğrudan 1.,4.,5.,7. ve 8. beyitler dolaylı olarak çeşmeyi Mehmed Paşa'nın yaptırdığını ifade etmektedir.

Bununla birlikte kitabe metninde üzerinde durulması gereken diğer bir husus vardır. Acaba Baltacı Mehmed Paşa, çeşmeleri herhangi bir kişi veya kişilerin adına mı yaptırmayı düşünmüştür? Çeşmeleri bir ya da birkaç kişiye mi ithaf etmiştir? Bu soruların cevabını 8. beyitte buluyoruz.

8

Çâr yârûñ şeref-i 'aşkına bu çeşme-i çâr
Çâr enhâr-ı cinân ola aña rûz-ı cezâ

Dört sevgili (halife)'nin aşkının şerefine (yaptırdığı) bu dört çeşme, ona (Baltacı Mehmed Paşa'ya) kıyamet gününde cennetlerin dört nehri olsun. İfadeleri ile metnin müellifi, Baltacı Mehmed Paşa'nın bu çeşmeleri "Dört Halife" adına yaptırdığını ifade etmektedir. "Dört Halife" adına yapılan bu çeşmeler vesilesi ile Dürri Efendi, Baltacı Mehmed Paşa için Allah'tan cenneti ve onun dört nehrini istemektedir. Beyitten hareketle Baltacı Mehmed Paşa'nın bu çeşmeleri dört halifeye ithaf ettiği açıktır. Bu itibarla çeşmelere *Dört Halife Çeşmeleri* ismini vermek de mümkün olabilir.

Çeşmelerin genel isminin *Baltacı Mehmed Paşa Çeşmeleri*, veya *Dört Halife Çeşmeleri* olabilirliği ile birlikte dört çeşmenin herbirinin bulunduğu yerin ayrı olması hasebiyle bu herbir çeşmenin de isminin ayrı ayrı tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda çeşmelerin coğrafi konumları ve adresleri bize yardımcı olabilir. Dolayısı ile Ulu Cami Sokak, Beyler Çelebi Camii yanındaki çeşmeye, *Beyler Çelebi*, Kamil Caddesi, Şeyh Hasan Camii yanındaki çeşmeye, *Şeyh Hasan*, Mehmet Akif Ersoy Caddesindeki çeşmeye, *Mehmet Akif Ersoy*, kayıp-yıkılmış olan fakat yeri Çorum Caddesi, Koyunbaba Köprüsü Kitabesi yanı Kandiber Kalesi dibi olan çeşmeye ise *Kandiber*, isimleri verilebilir. Ya da çeşmeler; a, b, c, d çeşmeleri gibi alfabetik veya 1. 2. 3. 4. çeşme gibi rakamsal tanımlama işlemine tabi tutulabilir.

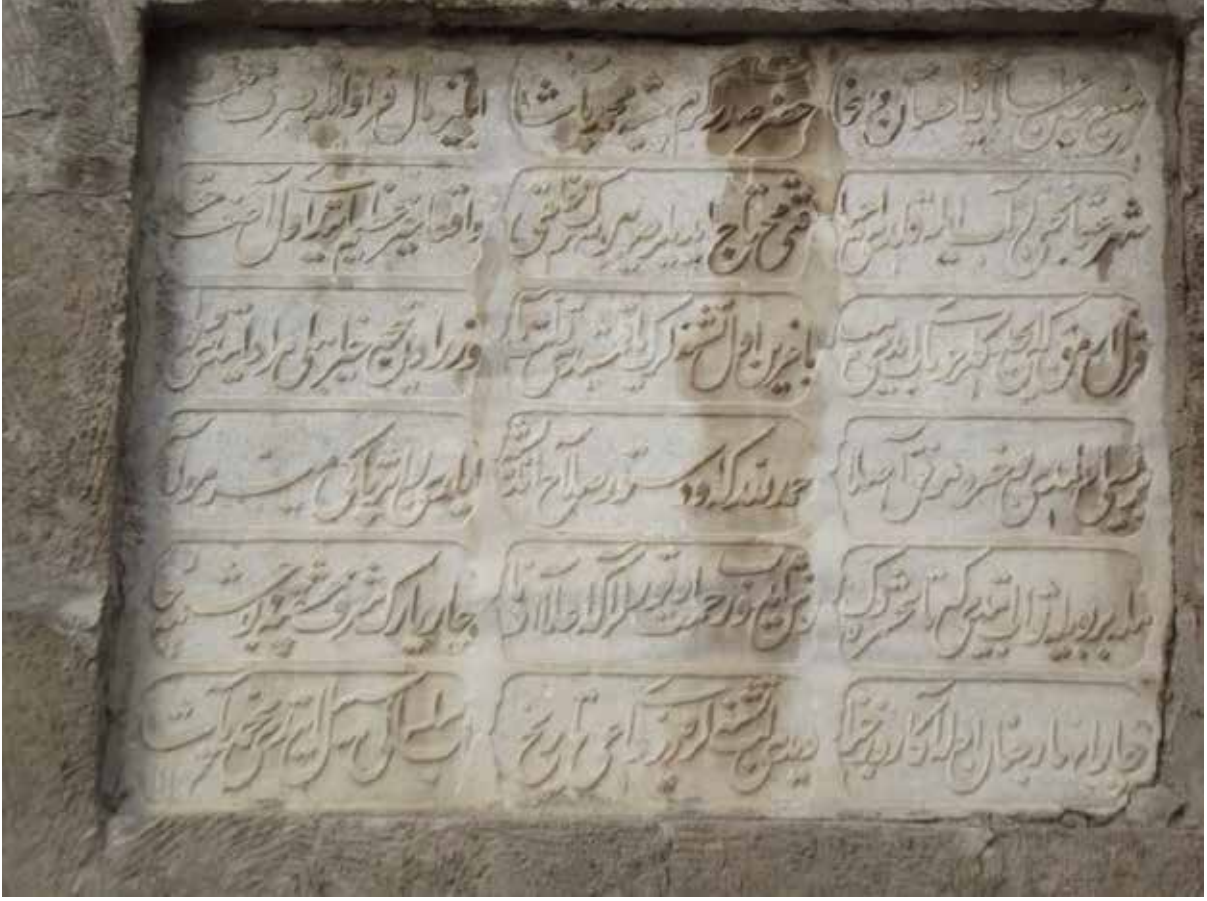

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim, *Nuhbetü'l- Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- BAĞRIAÇIK, M. Ziya "Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri" *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2001, s. 333- 347.
- ERDEM, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- İNCE, Adnan, *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- MERCANLIGİL, Muharrem, *Ebced Hesabı*, Doğu Matbaası, Ankara 1960.
- ÖZTÜRK, Erdem Can, "18. Yüzyıl Divanlarında Çeşme Tarihleri", *Turkish Studies*, Volume 8/13 Fall 2013, s. 1303-1315.
- YAKIT, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken yay., İstanbul 1992.

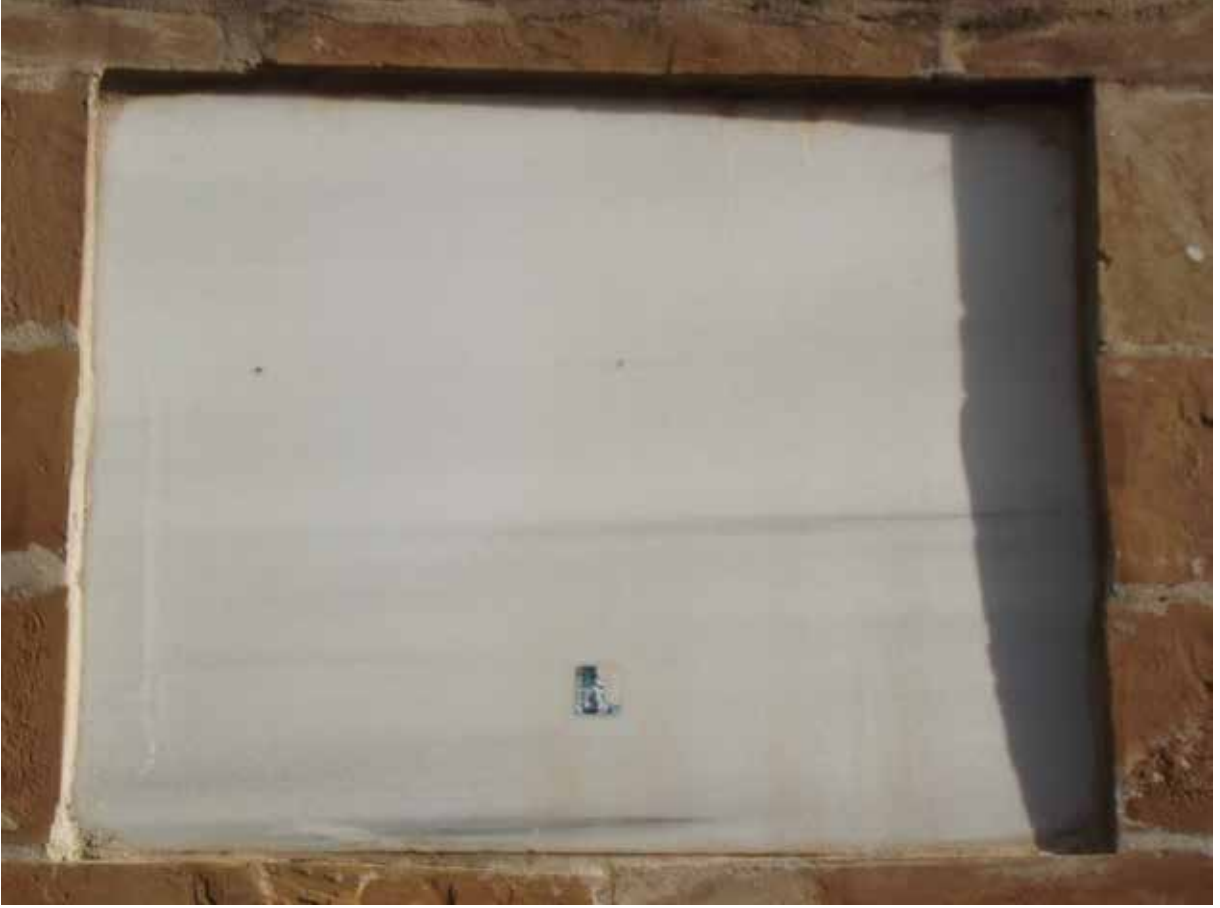
Ek 1: *Beyler Çelebi.*

Ek 2: *Beyler Çelebi.*

Ek 3: Şeyh Hasan.

Ek 4: *Şeyh Hasan.*

Ek 5: Şeyh Hasan.

Ek 6: *Şeyh Hasan*.

Ek 7: Çorum Müzesi Baltacı Mehmed Paşa Çeşmesi Kitabesi.

HIDIRLIK VE ULUMEZARLIK OSMANLI DÖNEMİ ÇORUM MEZAR TAŞLARI

Ülkü ÜNLÜSOY¹

İrfan YİĞİT²

¹Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D Yüksek Lisans Öğrencisi,
uunlusoy@hotmail.com

²Çorum Belediyesi Kent Arşivi Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D Doktora Öğrencisi irfancorum@gmail.com

ÖZET

Mezar taşları, üzerlerinde bulunan sembolleri ve yazılarıyla geleneksel kültürümüzü yansıtan vesikalardır. Çorum mezarlıklarında bulunan mezar taşları, Osmanlı sanatının belli başlı özelliklerini yansıtan bir sanat tarihi laboratuvarı veya müzesi durumundadır. Taşların ön yüzeyine yerleştirilen kitabelerin içerikleri sosyal bilim dalları açısından oldukça önemlidir. Milli bir servet değerinde olan mezar taşlarının kıymeti çok geç anlaşılmış ve gerektiği gibi korunamamıştır. Bu nedenle de mezarların bir kısmı tahrip olmuş ve ortadan kalkmıştır. Çorum'da 1890'lı yıllara ait haritalarda dokuz mezarlık görünürken günümüzde bu çalışmada incelenen Hıdırlık ve Ulu Mezarlık dahil olmak üzere üç tane mezarlık kalmıştır.

Bu çalışmada Ulu Mezarlık ve Hıdırlık'ta bulunan Mezar taşlarının sanat tarihi açısından önemi ve bu mezarlardaki şahısların meslekleri, aile lakapları ve taşlarda bulunan semboller hakkında bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Hıdırlık, Ulu Mezarlık, Mezar taşları, Hamîdî, Azîzî, Hayat Ağacı, Sembol

HIDIRLIK AND ULU CEMETERY OTTOMAN PERİOD GRAVESTONES IN ÇORUM

ABSTRACT

Tombstones are documents that reflect our traditional culture with symbols and writings on them. The tombstones in Corum cemetery are in a state laboratory or a museum of art history reflects the major features of Ottoman art. The content of the inscription placed on the front surface of the stones are very important in terms of social sciences. The tombstones worth because they are national securities fortune was understood too late and could not be properly protected. There fore some of the grave has been destroyed and eliminated. While the map of 1890s in Çorum are showing nine cemeteries, including three cemeteries and the Ulu Cemetery, Hıdırlık examined in this study remain today

In this study, grave Stones in the Ulu Cemeteries and Grave Hıdırlık terms of art history about the personand professional, family nicknames are given information about the symbols on the stones.

Key words: Çorum, Hıdırlık, Ulu Graveyard, Tombstones, Hamîdî, Azîzî, Thetree of life, Symbol

1. GİRİŞ

Ziyâret-gâh, ziyâret yeri, anlamlarına gelen mezar; "makber, kabir, medfen, gömüt, sin ve merkad" kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Mezarların toplu bulunduğu yerlere ise "hazîre, mezarlık, mezâr-istân ve kabristan" gibi isimler verilmiştir.

Mezar taşları, yapıldıkları dönemlerin tarihî ve kültürel belgeleridir. Yapıları itibariyle de sanat ve estetiğin konusu olmuşlardır. Üzerlerindeki taş işçiliği, çeşitlilik arz eden başlıkları, taşıdıkları edebî ifadeler onları önemli kılmıştır. Ayrıca kişi ile ilgili en doğru bilgiler mezar taşlarından elde edilmiştir. Ölen kişinin cinsiyeti, mesleği, lakabı, toplum içindeki statüsü, iktisadi durumu, inancı taşlara yansımıştır. Bu açıdan mezar taşları, ölünün kimliğini ortaya çıkaran bir etiket olma özelliği göstermiştir.

Mezarlar, stilleri, sembolleri ve taşıdıkları mesajlarıyla geleneksel kültürümüzde hayatla ölüm arasındaki ilişkiyi ve dengeyi gösteren maddi araçların başında gelir. Aslında mezarları ve mezarlıkları sadece maddi unsurlar arasında saymak yanlış olur. Maddi olduğu kadar manevi ve mistik unsurlar olarak da görülmelidir. Bu bağlamda, adeta buldukları şehrin tapu senedi özelliğini gösterirler.

İnsanlık var olduğundan beri ölüm olayının uhrevi ve dünyevi yönleri olmuştur. İlahi bir gücün varlığını kabul eden insanlar ilk olarak, ölenlerin öbür dünya hayatını ilgilendiren uhrevi kaygılarla dolu olmuşlar ve ölüyü gömerken dini ritüeller de bulunmuşlardır. Ölenin ardından onu zihinlerinde kalıcı hale getirmek için mezarlığa bazen çok abartılı anıtlar, bazen de küçük bir işaret dikmek istemişlerdir.

Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılmış, ölenin atları da kurban edilmiştir, ayrıca ölen kişinin ardından yemek vermişlerdir. Cesetler, kurgan denilen mezarlara gömülürken, ölünün bazı eşyaları ve silahları da kurganlara yerleştirilmiştir.

Türklerin İslamiyet'e geçişinden sonra mezarlara özel bir itina gösterilmesine, mezarların süslenmesine, mezarlara nakışlar yapılmasına müsâade edilmezken, daha sonraki tarihlerde kabirlerin belirli kıstaslar çerçevesinde yapılmasına, ayrıca ölen kişinin kabrini belirlemek için kabrin üzerine taş ve benzeri işaretler konulmasına müsaade edilmiştir. Değişen koşullar ile birlikte, mezar taşları şatafattan ve gösterişten uzak kalamamıştır. Bunda insanların kimliğini, bir zamanlar yaşamış olduğunu ve sosyal statüsünü yansıtmaya isteği gibi, toplumsal fonksiyonlar etkili olmuştur.

Heybetiyle kendini gösteren bir Osmanlı mezar taşı, itinalı süslemesi ve bir hattatın kaleminden çıkan kitâbesi ile insanları kolaylıkla etkisi altına alabilir. Mezar taşlarının hemen hemen hepsi verdikleri bilgiler açısından, taşları işlemede ki incelik açısından, kitabesinde ki hat sanatı açısından son derece önemlidir.

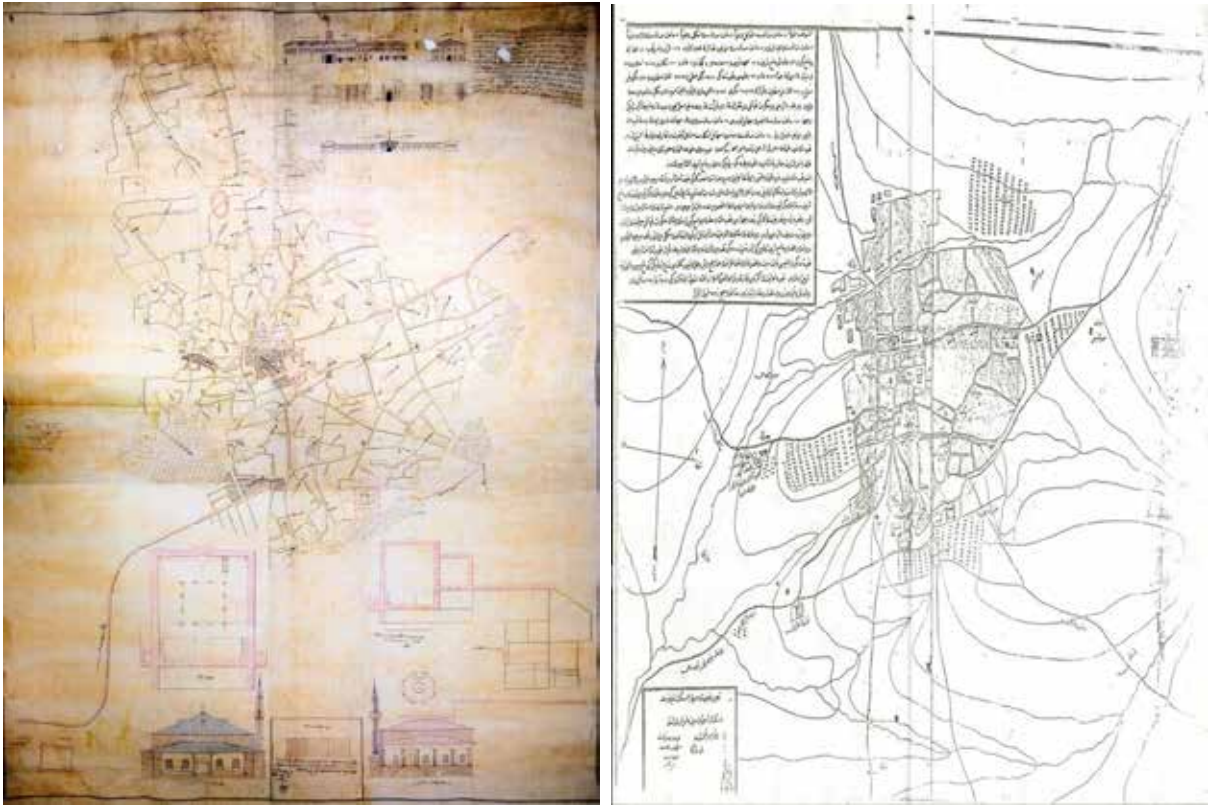
Osmanlı toplumunun mezar kültürünü anlamak için de Türk ve İslam kültürünün verilerini çok iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yaşayan insanlar, geçmişten gelen bu birikimine eklemeler yaparak, yeni yorumlar katarak kültürel hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Hıdırlık ve Ulu Mezarlık Çorum Mezar Taşları, genel yapısı itibariyle; Osmanlı Dönemi'nin mikro izlerini taşımaktadır.

Taşların, büyük bir kısmı dış koşullar sebebiyle tahrip olmuş, kitabelerin üzerinde ki yazılar silinmeye başlamıştır. Bazı taşlar yerlerinden sökülmüş, çatlak veya kırık bir durumdadır. İncelenen mezar taşlarından anlaşıldığına göre; ölen kişinin mesleki konumu, toplumsal statüsü taşların biçimlerinin belirlenmesinde, yapısında, işleminde, yazı hattında son derece etkili olmuştur.

2. ÇORUM MEZARLIKLARI

Osmanlı Arşivlerinde bulunan 1892- Yüzbaşı Haritası

Bu iki haritaya göre; Çorum'da dokuz mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıkların isimleri Dud Dede Mezarlığı, Pir Baba Mezarlığı, Mürsel Mezarlığı, Milönü Mezarlığı, Kale Mezarlığı, Azab Ahmet Mezarlığı, Sarılık (Çiftlik) Mezarlığı, Ulu Mezarlık, Hıdırlık Mezarlıklarıdır. Günümüzde bu mezarlıklardan sadece Hıdırlık Mezarlığı, Ulu Mezarlık ve

Çiftlik Mezarlıkları kalmıştır. Diğer mezarlıklardan Pir Baba ve Dud Dede Mezarlığı park; Adliye Sarayı, Milönü, Mürsel, Azab Ahmet ve Kale Mezarlıklarının yerleri ev olmuştur.

İncelemesi yapılan taşlar, Ulu Mezarlık ve Hıdırlık Mezarlıklarında bulunmaktadır. Çiftlik Mezarlığında Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mezar taşı kitabesi bulunmamaktadır.

3. HİDIRLIK VE ULU MEZARLIK' TA BULUNAN MEZAR TAŞLARI

Ulu Mezarlık' ta Osmanlı Türkçesi ve Arapça metin ile yazılmış olan 85 tane mezar taşı tespit edildi. Bu taşlardan 51 tanesi erkek, 34 tanesi kadın mezarıdır. Hıdırlık Mezarlığında 46 tanesi erkek 47 tanesi kadın mezarı olmak üzere 93 tane mezar tespit edildi. Genel toplamda; 97 tane erkek, 81 tane kadın mezarı olmak üzere 178 tane mezar tespiti yapıldı.

Mezar taşı kitabelerinde genel anlamda; taşı kullanırken gösterilen sanat, yazı şekli, dini ifadeler, kısa kısa yazılan manzumeler dikkat çekmektedir. Mezarın biçimi, kitabelerinde bulunan yazılar, sembolik işaretler, bezemeler ve mezar başlıkları mezarda yatan kişi hakkında çeşitli bilgiler vermektedir.

Taşların boyları ve şekilleri birbirinden farklı olmakla birlikte genellikle, dikdörtgen yapıdaki taşlar mezarlıklara hakimdir. Yukarda örneği verilen mezar taşlarında gördüğümüz gibi; mezarların bir kısmı sanduka üzerinde durmaktadır. Bunun dış etkenlere karşı kabri korumak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Bir kısmının ise etrafı taşlarla çevrilerek korunmak istenmiştir.

Genel yapısı itibariyle Hıdırlık ve Ulu Mezarlık' ta bulunan mezar taşları sırasıyla; Başlık, Serlevha, Kimlik, Dua Cümlesi ve Tarih kısımlarından oluşmaktadır.

3.1 Mezar Taşlarında Kullanılan Başlık Çeşitleri

Erkek ve kadın mezar taşlarını birbirinden ayırt etmemizi sağlayan en önemli unsur başlıklardır. Erkek mezarlarında sosyal statülerini gösteren başlıklar kullanılırken, kadın mezarlarında çok fazla olmasa da çiçek motiflerine ve bezemelere rastlanmıştır. Osmanlı

mezar taşları üzerinde, kişinin kimliğini belirten ifadeler çokça kullanılmıştır. Devlet ve din adamlarının, askeri kurum mensuplarının, esnafın, sanatkarın, ilim adamlarının başlıkları birbirinden farklıdır.

Erkek mezarlarında en sık görülen başlıklar; sarık, kavuk ve fes formundaki başlıklardır. Kavuk; üzerine bağlanan sarıkla birlikte İlimiye ve devlet kadrolarıyla, tasavvuf hayatında olanlar tarafından takılırdı. Halkın taktığı normal fes ve takkelerden gösterişi itibarıyla ayrılırdı. Fes; II. Mahmut ile beraber devlet memurları tarafından kullanılmaya başlansa da zamanla halk arasında yayıldığı için mesleği hakkında tam bilgi vermez. Herhangi bir tarikata mensup olanlar da kendi tarikatlarına özgü serpuşları kullanırlardı.

Hıdırlık Mezarlığında ve Ulu Mezarlık' ta feslerin üç ayrı çeşidi olan Mahmûdi, Azîzi ve Hamîdi fesler görülmektedir. Sultan Abdülaziz zamanında kullanılanlara **Azizi Fes**, 1.Abdülhamit devrinde kullanılanlara **Hamidi Fes**, 2.Mahmut zamanında kullanılanlara da **Mahmudi Fes** denilmiştir.

Örfi Destarlı Kavuklar, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tören kavuğu olarak kullanılmaya başlamış daha sonra kazasker ve şeyhü'l-islâm gibi üst düzey ulemânın mezar taşlarında başlık olarak kullanılmıştır.

Katibi Tipi Kavuklar; XVII. yüzyılın başlarından, XIX. yüzyılın ortalarına kadar kâtipler, saray görevlileri, kapıkulları, memurlar ve alt kademe din görevlilerinin de bulunduğu geniş bir kitle tarafından kullanılmaya başlamıştır.

Bunların dışında tarikat üyeleri de kendine özgü tacı kullanmış, mezar taşlarında da bulunduğu tarikata ait olan başlık ve semboller kullanılmıştır.

3.1.a. Erkek Mezarlarında Kullanılan Başlık Çeşitleri

Hamidi Fes

Azizi Fes

Mahmûdi Fes

Örfi Destarlı Kavuk

Katibi Tipi Kavuk

Nakşi Tacı

Kabirlerde bu başlıkların dışında, ölen kişinin mesleğini ya da sosyal statüsünü belli etmeyen başlıklarda kullanılmıştır.

Başlıklarına bakıldığında kadın mezarı gibi dursa da, kitabesi okununca erkeğe ait olduğu anlaşılan iki mezar taşı örneği

3.1.b. Kadın Mezarlarında Kullanılan Başlık Çeşitleri

Kadın mezarlarında sayısı fazla olmamakla birlikte Peygamber Efendimiz' i simgeleyen gül motifinin ve çiçek desenlerinin bulunduğu mezar taşları vardır. **Hotoz** adı verilen, çiçeklerle süslenmiş mezar başlıkları mevcuttur. Ayrıca, mezar taşlarında gerdanlık ve kolye şekilleri de bulunur. Bunların dışında üçgen ve yarım ay formunda başlık kullanılan taşlarda vardır.

Üçgen ve yarım ay formunda kullanılan başlıklar

Hotoz Başlıklı Kadın Mezarları

3.1.c. Mezar Taşlarında Kullanılan Semboller

Hayat ağacı motifi, Mezar taşlarında en yaygın kullanılan sembollerdendir. Bu motif, ölünün kendisini temsil etmekte ve onun Allah katına yükselmesini sembolize etmektedir. Servi ağacı, Ölüm ve fâniliğin sembolü sembolüdür. Meyve, Allah'a dönüşü ifade eder. Geometrik biçimler, sonsuzluk ve süreklilik göstererek Allah' ı hatırlatır. Ters Lâle veya Ağlayan Gelin çiçeği, gelinlik çağında ölen genç kızların mezar taşlarına işlenir.

Taşların üzerinde kullanılan şekiller çok fazladır. Doğumdan ölüme kadar içinde bulunulan hemen her durumla ilgili semboller mezar taşlarına işlenmiştir.

3.2. Mezar Taşı Kitabelerinde Bulunan Serlevha Yazıları

Serlevha yazılarında; Allah'ın kuvvetine, kudretine, bakî olduğuna ve yardım eden olduğuna işaret eden, ölümün mukadder olduğunu anlatan bir cümlecik bulunur. Bu cümleler genellikle kitabelerin ilk satırında yer alır.

Hüve-l-hayy'ul-bâkî

Ah mine'l-mevt

Hüve-llâhü'l-bâkî

Hüve-l-Bâkî

Hüve-l-mû'in

Hüve-l-hallâkûl-bâkî

El-Bâkî

3.3. Mezar Taşı Kitabelerinde Bulunan Kimlikler

Bu bölümde ölen kimsenin kimlik bilgileri, aile isimleri ve lakapları, yaşarken taşıdığı ünvanları, mesleği ve bazı dua cümleleri yer alır. Ayrıca ölen kişinin kadın veya erkek oluşuna göre seçilen, yakınlık derecesi bildiren kelimeler de bu bölümde bulunabilir.

3.3.a. Mezar Taşları Kitabelerinde Geçen Aile İsimleri ve Lakaplar

Hıdırlık ve Ulu Mezarlıkta 67 farklı aile isminin ve lakabının bulunduğu mezar taşı vardır.

• Ak	• İreb-zâde	
• Alaybey-zâde	• Kadife-zâde	
• Arab-zâde	• Kadirbeyoğlu	
• Ayanoğlu	• Kaleli-zâde	
• Badak-zâde	• Kamid-zâde	
• Battal-zâde	• Kara Alemdâr-zâde	
• Bezgin-zâde	• Karamüftü	
• Bosnalı-zâde	• Karagözoğlu	
• Bozdoğan	• Karagöz-zâde	
• Bozdoğan-zâde	• Kaşkarmiroğlu	
• Böcek-zâde	• Kısıklı hoca	
• Budak-zâde	• Kurtoğlu	
• Celeb-zâde	• Kümbüloğlu	
• Cellâd-zâde	• Kürçü-zâde	
• Cerid-zâde	• Leblebici-zâde	
• Cinci-zâde	• Leylici-zâde	
• Cücük-zâde	• Maden-zâde	
• Çerçici-zâde	• Mavral-zâde	
• Çerkes	• Mazlum-zâde	
• Çerkez-zâde	• Ölçek-zâde	
• Çolak	• Paşa-zâde	
• Çorumlu-zâde	• Sabuncu-zâde	
• Çuhâdâr-zâde	• Sarı- zâde	
• Dağıstanlı	• Seydim-zâde	
• Damad-zâde	• Şeceâddin-zâde	
• Darendeli	• Terlemez-zâde	
• Dede-zâde	• Tombuş-zâde	
• El- Hac	• Tonbuş-zâde	
• Erzurumoğlu	• Topçu-zâde	
• Giridli	• Tütüncü-zâde	
• Hacı Battal-zâde	• Tütün[cü]zâde	
• Hacı Dede-zâde	• Usta-zâde	
• Hayranoğlu	• Veliyy-üd-dîn	
• İmamoğlu		

şı Kitabelerind

ında 11 farklı t
belirtmesi açısı
, muhakkak bir
vazılmıştır.

ş

nin
ece
cek

- **Halîle** : Nikâhlı kadın
- **Hemşîre** : Kız kardeş

- **Âile** : Bir kimsenin karısı, ev halkı
- **Duhter** : Kız, kerîme
- **Bint** : Kız
- **Hafîde** : Kız torun
- **Refika** : Kadın eş

3.3.c. Erkeklerle Ait Mezar Taşı Kitabelerinde Kullanılan Terimler

Erkeklerle ait mezar taşlarında 5 farklı terim kullanılmıştır.

- **Mahdûm** : Erkek evlâd
- **Hafîd** : Evlâd oğlu, torun
- **Bin** : Oğul
- **Zâde** : Oğul, evlâd
- **İbn** : Erkek çocuk, oğul

3.3.d. Mezar Taşı Kitabelerinde Geçen Meslek İsimleri

Hıdırlık ve Ulu Mezarlık' ta bulunan mezar taşı kitabeleri okunduğunda 21 farklı meslek dalının olduğu görülmüştür.

- Çorum Belediye Reisi
- Çorum Mekteb-i Rüşdî Muallim- i Sânisî (Çorum Ortaokulu' nun ikinci öğretmeni)
- Çorum Redif Taburu Kâtibi
- Çorum Duyun- u Umumiye Müdürü
- Çorum Debboy Memuru (Ambar Memuru)
- Duhâncı (Tütüncü)
- Emekli Redif Taburu Kâtibi
- Hâfız-ı Kütüb (Kütüphaneci)
- Jandarma Binbaşı
- Kolağası
- Mekteb-i İbtidâî Muallimi (İlkokul Öğretmeni)
- Mühürdar (Evrakları mühürlemekle görevli olan kişi)
- Mülâzım-ı Evvel (Üsteğmen)
- Orman Süvari Memuru (Orman Koruma Memuru)
- Tapu Memuru
- Yüzbaşı
- Şeriyeye Naibi (Kadı Vekili)
- Müftü
- Tüccar

- Camiî Kebir'in (Büyük Camii) İmam ve Hatibi
- Tahrirat Müdürü (Resmi Yazı İşleri Müdürü)

3.4. Mezar Taşı Kitabelerinde Geçen Dualar ve Manzumeler

Ebediyete intikal eden kişinin ihtiyacı olan tek şey dua olacağından mezar taşlarında, kimlik tanımından sonra dua talebinin bulunduğu kısım yer almaktadır. Genel dua ifadesinin yanında, çok değişik ifadelerle dua talebinde de bulunulmuştur.

- Rûhiyçün el-Fâtiha
- Rûhuna Fâtiha
- Lillâhi'l Fâtiha
- Mevtânın diriden bir Fâtiha' dır minneti...
- Fâtiha ihsân ide her bir zevât ...
- Fâtiha ihsân ide rûhuna...

Bazı mezar taşı kitabelerinde ise kısa veya uzun şekilde yazılmış manzumeler bulunmaktadır.

1. Hüve'l-Bâkî
pür-şuri
2. Gençliğine doyamayan
menzûrî
3. Dünyada murâd alamayan
Abdulkadir

1. Hüve-l-hayy'ul-bâkî
2. Terk idüb bu cihân-ı
3. Oldu bağ-ı behişt
4. Vâlid-i mâcidi

4. Tokad kâ'im-makâmı Ahmed
Me'mûru

5. Reşid Beyin hemşiresi
iderek

6. Hatice Hanım'ın rûhuna
çeşmim nuru

7. el-Fâtiha 1311[m.1895]
[m.1897]

5.Çorum Orman Suvâri

6.Sinesin firkâtle çâk

7.Diyâr-ı fuâdım rû

8.[Fî] sene (h) 1315

3.5. Mezar Taşı Kitabelerinde Geçen Tarih

Kabirlerde geçen ölüm tarihlerinin Hicrî ve Rûmî yıl olduğu gibi, Milâdî yıl veya Efrenciyye şeklinde verildiği de olmuştur. Sene, Fî sene..., Muharrem, Zi-l-ka'de, Zi-l-hicce ... Şevvâl..., Ramazân, Cemâzi-yel-evvel, Sene-i Kameriyye, Teşrîn-i sâni gibi ay isimleri de kullanılmıştır.

Aynı Kabre Defnedilen Kişiler

Hıdırlık ve Ulu Mezarlıkta incelenen taşların bazılarında, vefat eden kişilerin aynı mezara defnedildiği görüldü.

1

2

3

1 Numaralı taş incelendiğinde; Hacı Mahmud-zâde Hacı Muhammed Hafız ve mahdûmu Hacı Mahmud Ağaların aynı mezara defnedildiği görüldü.

2 Numaralı taş incelendiğinde; Kayserili Teğmen Ahmet Ağa'nın Mahdûmu merhûmân Mehmed Nuri ve Mustafa Şükrü Efendilerin bir ayda vefat ettiği ve aynı mezara defnedildiği görüldü.

3 Numaralı taş incelendiğinde; Maden-zâde İhsan Efendi' nin eşi Hayriye Hanım ve oğlu Salim' in aynı kabre defnedildiği görüldü.

Çorum'un Manevi Havasını Güçlendiren Kişiler

Hıdırlık Mezarlığında; Çorum' un manevi havasına güç katan kişilerin kabirleri de bulunmaktadır. Sahabelerden Ubeyd-i Gazi, Süheyb-i Rumi ve Kerebi Gazi Hazretlerinin kabirleri, Yusuf Bahri Efendi'nin, Nakşibendiyye Tarikatı şeyhlerinden Hacı Ömer Lütfi Efendi' nin kabirleri buradadır.

Bunlar dışında; Hıdırlık Şeyhi Abbas Külahi, Müftü Mehmet Tevfik Ergun, Müftü Mustafa Özel, Vaiz Servet Ahıskalı, Ulu Cami İmamı ve Nakşibendi Uru Hafız (Arif Gevenci) da Hıdırlık Kabristanında yatmaktadır.

4. SONUÇ

Osmanlı mezar taşları, ta'bir-i câizse kabirdeki kişiyi canlı gibi algılatmakta ve onu konuşmaktadır. Bir toplumun yaşam biçiminden, kültüründen izler taşıyan belge niteliğindedir.

İnsanlığın varoluşundan bugüne kadar devam eden süreçte ölü gömme adetleri değişimlere uğramış, bir çok mezarlık tahrip edilmiş ve ne yazık ki yok olmuştur. Ulaşılabilen mezar taşları bize gerek tarihi ve edebî açıdan, gerekse sanat tarihi ve arkeoloji açısından bilgiler sunmaktadır.

Osmanlı Dönemi mezar taşları, yapı itibariyle birbirine benzer gibi görünse de yapılan incelemelerle aynı özelliklere sahip olmadığı görülür. Çünkü her taş sahibine açılan bir penceredir ve ondan izler taşır. Bu sebeptendir ki taşlar üzerine manzumeler yazılmış, dualar istenmiş, vefat eden kişi, ölümünde hissedilen duyguları kendi anlatıyormuş gibi aksettirilmiştir. Osmanlı toplumu, ölümü her an hatırlamak için mezarlıklarını yaşadıkları şehre yakın inşa etmiştir. Gösterişten, süsten mezarlarını korumaya çalışmıştır. Değişen dünya koşullarıyla birlikte insanların toplum içindeki statülerine, çalıştıkları işlere ve geldikleri mevkilere göre mezarları yapılmıştır. Bir anlamda sosyal fonksiyonlar etkili olmaya başlamıştır. Fakat kabirler, gerek şatafatlı olsun gerek gösterişten uzak olsun dua isteme kısmına gelindiğinde, çok fazla değişikliğe uğramamıştır.

Hıdırlık ve Ulu Mezarlık' ta bulunan kitabeler, bizlere Çorum' da XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yaşamış olan insanların dili, dini, sanat anlayışı, edebî tarzı, meslekleri, meşrebi ve ailesi hakkında bilgiler vermektedir. Bu taşlar incelenince Osmanlı Devleti zamanından Türkiye Cumhuriyeti' ne kadar Çorum' da yaşamış olan insanlar, şehrimizin tarihinde gömülü

olan hazineler gün yüzüne çıkmıştır. Bu da bize incelemesi yapılan alanın sadece taş sütunlar değil, tarihi bir belge ve sanat eseri olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Geçmişimizin şahidi olan bu belgelerin değerini anlayabilmemiz dileğiyle...

KAYNAKÇA

BAY, Abdullah; "Ünye Yöresi Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler", History Studies-International Journal of History, C.4, S.1, Mart 2012

BERK, Süleyman; Zamanı Aşan Taşlar, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006

BİZBİRLİK, Alpay; "Manisa Müzesindeki XVIII. Ve XIX. Yüzyıla Ait Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.26, S.41, 2007

ÇORUM BELEDİYESİ KENT ARŞİVİ; Yüzbaşı Haritası, 1892

DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara 2007

DİYARBEKİRLİ, Nejat; Hun Sanatı, İstanbul 1972

DÜNDAR, Abdülkadir; Çorum Şehri Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Haritaya Göre), Dini Araştırmalar, C.9, s.27, Ocak- Nisan 2007

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, İstanbul 2007

MERMUTLU, Bedri- ÖCALAN, Hasan Basri; Tarihi Bursa Mezar Taşları-I Bursa Hazireleri, Bursa 2011

ÖZKAN, Haldun; Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.15, Erzurum 2000

SAMİ, Şemseddin; Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 2007

SEZİKLİ, Ahmet; Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği, Çorum 2013

SİPAHİ, Barış- ÇETİN, Ayten; 1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri, MUFAD-Muhasebe ve Finansman Dergisi, S.48, Ekim 2010

ŞEYBAN, Lütfi; "İzmit Maşûkiye Merkez Câmii Haziresi'nde Bulunan Osmanlı Mezar Taşları", Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, S.5, Eylül 2014

ŞEYBAN, Lütfi; Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları ve Kitabeleri, Adapazarı 2007

YİĞİT, İrfan-ÜNLÜSOY, Ülkü; Osmanlı Dönemi Çorum Mezar Taşları, Çorum 2014

ZUHAYLÎ, Vehbe; İslâm Fıkhı Ansiklopedisi III, İstanbul 1994

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE ÇORUM SANCAĞI'NDA TEMEL EĞİTİM

Hatip YILDIZ¹

İsmail AYHAN²

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi,
hatipyildiz@mynet.com

² Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi,
ayhanismail01@gmail.com.tr

ÖZET

Çorum ve çevresinde temel eğitim alanında ilk eğitim kurumlarının ne zaman açıldığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, en eski sıbyan mektebinin Hacı Sinan Sıbyan Mektebi olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı yenileşme döneminde ise bölgede açılan ilk modern ibtidai mektebi muhtemelen Çorum Hamidiye İbtidai Mektebi'dir. Bu tarihten itibaren bölgede bir yandan sıbyan mektepleri eğitim faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan da modern ibtidailer hızla açılmaya başlanmıştır. Nitekim 1894-1895 öğretim yılında sancak genelinde 243 sıbyan ve 28 modern ibtidai mektebi vardır. 1895-1896 ders yılında sıbyan mektebi sayısı sabit kalmakla birlikte, ibtidai sayısı 32'ye çıkmıştır. 1907-1908 yıllarında sancak dâhilindeki Müslüman ibtidai mektebi sayısı 44'tür. 1913-1914 eğitim-öğretim döneminde ise Çorum Sancağı'nda 52'si erkek, 6'sı kız ve 4'ü karma (kız-erkek) olmak üzere toplam 62 İslam ibtidai mektebi bulunmaktadır.

Çorum Sancağı'nda, yukarıda belirtilen Müslüman okullarının yanı sıra, bir takım gayrimüslim mektepleri de açılmıştır. Bunlar arasında Rumlara ait 2 erkek ve 2 kız ibtidai, Ermenilere ait 1 erkek ve 2 kız rüşdiye mektebi zikredilebilir. Ayrıca, 1 adet de Protestan cemaatine ait hususi karma rüşdiye mektebi vardır.

Bu çalışmada; yukarıda sözü edilen okulların öğrenci, öğretmen, ders ve eğitim durumları ayrıntılı olarak incelenmiş ve böylece Çorum Sancağı'nın Osmanlı Dönemi'ndeki temel eğitim yapısı ana hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında; Devlet Salnameleri, Maarif Salnameleri, Vilayet Salnameleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti belgeleri ve konuyla ilgili araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Çorum, temel eğitim, sıbyan, ibtidai,

THE BASIC EDUCATION IN ÇORUM DISTRICT IN THE INNOVATION PERIOD OF OTTOMAN

ABSTRACT

It can't exactly be determined when first educational institutions were founded in education field in Çorum and around. However, it is estimated that the oldest primary school is Hacı Sinan Primary School. The first modern elementary school that was founded in the period of innovation is possibly Çorum Hamidiye Elementary School. After that date, modern elementary schools were started to be founded speedily while primary schools continue their training activities. Thusly, there were 243 primary schools and 28 modern elementary schools throughout the district in the year of 1984-1985. In 1985-1986 education year, the number of elementary schools increased to 32 while the number of primary schools remained stable. In 1907-1908, the number of Muslim elementary schools within district was 44. In 1913-1914 education year there were 62 Muslim elementary schools in total in Çorum district. 52 of them were for males, 6 for females and 4 for mixed (female-male).

In Çorum district, beside Muslim schools mentioned above, some non-Muslim schools were also founded. Some of them are as follows: 2 male and 2 female elementary schools belonged to Greeks, 1 male and 2 female junior high schools belonged to Armenians. Besides, there was one mixed junior high-school belonged to Protestant community.

In this study; students, teachers, lessons and educational status of the schools mentioned above were examined in details and the basic education structure of Çorum district in Ottoman generally revealed.

During preparation of the study, it has been benefited from State Annuals, Education Ministry Annuals, Provincial Annuals, documents of Education Ministry in Premiership Ottoman Archive and the works related to the topic.

Key words: Ottoman, Çorum, basic education, primary, elementary.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde kapsamlı olarak III. Selim'le başlayan yenileşme çabaları, II. Mahmud'la büyük bir ivme kazanarak Tanzimat Dönemi'nde devam etmiş ve II. Abdülhamid'le zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte askeri, siyasi, idari, hukuki ve eğitim alanında önemli çalışmalar yapılmıştır (Poyraz; 2011: 118). Bu çalışmalar hem merkezde hem de taşrada gerçekleştirilmiştir. Taşrada modernleşmenin bir boyutu olan eğitim alanındaki yeniliklerin yapıldığı yerlerden biri de Çorum Sancağı'dır.

Çorum, Anadolu'nun ortasında çok eski bir yerleşim yeri olma özelliğine sahip olup, Hitit, Yunan, Roma, Bizans, İran, Arap, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetinin izlerini taşıyan kadim bir şehirdir. Danişmentliler Beyliği döneminde "Türk Şehri" unvanı almış olan Çorum, Selçuklular döneminde büyük bir gelişme yaşamış ve tam bir Türkmen şehri olmuştur (Gökşen, 2007: 3).

Çorum ve çevresi, Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Osmanlı yönetimi ile tanışmış olmasına rağmen, ancak Çelebi Mehmed Dönemi'nde tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Bulduk, 1991: 130). Tanzimat Dönemi'ne kadar farklı idari statülerle yönetilmiş olan Çorum bölgesi, 1856'da Bozok Sancağı'na bağlı bir kaza olmuş; 1893'te ise sancaklık statüsünü kazanmış ve bu konumunu Cumhuriyet'in ilanına kadar devam ettirmiştir (Şahin,

376). Bu dönemde Çorum merkez, İskilip, Osmancık ve Sungurlu kazaları Çorum Sancağı'na bağlı olarak idare edilmiştir (BOA, 1312).

Osmanlı döneminde, Çorum bölgesinde ilk medresenin ne zaman açıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 1650'de Çorum merkezinde 8 adet medresenin mevcut olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bölgedeki medrese sayısı zamanla artmış olup, XIX. Yüzyılın sonları ile XX. Yüzyılın başlarında Çorum Sancağı'nda 36 adet medresenin aktif olarak eğitime devam ettiği ve çok sayıda talebenin buralarda eğitim gördüğü tespit edilmektedir (Korkmaz, 2004: 135-150). Belirtilen dönemde aktif olan başlıca medreseler şunlardır: Çorum kazasında Cami-i Kebir, Süleyman Feyzi Paşa, Ölçekoğlu, Muzaffer Bey, Kurtoğlu, Hacı Osman Efendi, Abdülbaki Paşa, Hulusi Paşa, Han, Kırklar; Sungurlu kazasında Cami-i Kebir, Hilmi Efendi, Osman Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Mantıkcızade, Ahmed Efendi, Hasan Efendi, Hasan Efendi, Ali Efendi, Cami-i Şerif Medresesi, Halil Bey Medresesi; İskilip kazasında Hacı Mustafa Efendi, Şeyh Habib Efendi, Serbest Ahmed Ağa, Hacı Bey, Terzi Bekir Efendi, Ebussuud Efendi, Nur-i Osmaniye, Hamidiye, Hacı Ali Ağa; Osmancık kazasında İmaret, Mukbil Ağa, Kadı Ferahsad, Kızıl Hasanzade, Kargı Kasabası Medresesi, Kargı Kasabası Medresesi (Maarif Salnamesi, 1316-1317).

Taşrada eğitim alanında Osmanlı yenileşme döneminin başlangıcı olarak kabul edilen 1870'li yıllardan itibaren, diğer sancak ve kazalarda olduğu gibi, Çorum Sancağı'nda da, yukarıda eğitime devam ettiği ifade edilen medreselerin ve onların temelini oluşturan sıbyan mekteplerinin yanı sıra, farklı düzeylerde modern okullar açılmaya başlanmıştır. Bunların başında ise ibtidai mektepleri gelmektedir.

A. ÇORUM SANCAĞI'NDA MÜSLÜMAN TEMEL EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Devleti'nde temel eğitimin verildiği en eski kurumlar sıbyan mektepleridir. Merkezi bir teşkilattan ve ortak bir eğitim-öğretim ve idare sisteminden yoksun olup, standart bir eğitim programına ve yeterli araç gerece sahip olmayan bu mektepler zamanla yetersiz kalmıştır (Bozdemir, 1991: 17). Bu nedenle, 1847 yılında, sıbyan mekteplerinin ders programlarının değiştirilmesi yönünde ilk ciddi adımlar atılmıştır (Erdem, 2000: 757). 1863'ten itibaren İstanbul'daki 36 sıbyan mektebinde yeni yöntem ve tekniklerle eğitime başlanması kararlaştırılmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde ise sıbyan mekteplerinin ıslahı için "ibtidaî" adı altında öğretim yapan yeni okulların (usul-ü cedide okulları) açılması gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda ilk ibtidaî mektebi 1872'de "İbtidai Nümune Mektebi" adıyla açılmıştır (Arıbaş, 2000: 714-716).

Osmanlı'da bir taraftan eski okullar olan sıbyan mektepleri eğitime devam ederken, diğer taraftan da yeni okullar olan İslam ibtidai mekteplerinin sayısı, ilk ibtidai mektebinin açılmasından itibaren, özellikle de II. Abdülhamid Dönemi'nde hızla artmıştır. 1877 yılında Osmanlı Devleti sınırları içinde sayıları 200'ü geçmeyen yeni usul okullar, 1892-1893 ders yılında 3.057'ye ulaşarak epeyce çoğalmıştır. Bu tarihte Ankara Vilayeti'nde 1695 sıbyan ve 397 ibtidai olmak üzere toplam 2092 temel eğitim kurumu mevcuttur (Kodaman, 1991: 86).

Bu yıllarda idari açıdan Ankara Vilayeti'ne bağlı bir sancak statüsünde olan Çorum Sancağı'nda ise, Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1894-1895 ders yılında 243 sıbyan mektebi ve 28 ibtidai mektebi vardır (Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası, 48). Bir sonraki eğitim dönemi olan 1895-1896 ders yılında sıbyan mektebi sayısında bir değişim olmazken, ibtidai mektebi sayısı 32'ye çıkmıştır (Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası, 49).

Tablo 1. Çorum Sancağı Müslüman Sıbyan/İbtidai Mektepleri ve Talebe İstatistiği

DERS YILI	SANCAK, KAZA VE NAHİYELE R	MEKTEB SAYISI			TALEBE SAYISI		
		SIBYAN	İBTİD Aİ	TOPL AM	ERK EK	KI Z	TOPLA M
R. 1310-1311 (1894-1895) (MUNİM, 48)	Çorum Sancağı	243	28	271 ¹	1681	289	1970
R. 1311-1312 (1895-1896) (MUNİM, 49)	Çorum Sancağı	243	32	275 ²	1800	380	2180

Tablo 1'den anlaşıldığı kadarıyla, 1894-1896 yılları arasında Çorum Sancağı'ndaki Müslüman sıbyan mekteplerinin sayısı sabit kalırken, ibtidailer yıldan yıla artış göstermiş ve bu durum talebe miktarının artışını beraberinde getirmiştir.

H.1318 (1900) yılı kayıtlarına göre, Çorum merkez kazasında bu tarihlerde 10 adet sıbyan ve ibtidai mektebi (Ankara Vilayet Salnamesi, 259); H.1320 (1902) yılı kaydına göre ise 6 adet sıbyan mektebi mevcuttur (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251). Daha sonraki yıllarda bu sayı artış göstererek, H. 1325 (1907) yılı kayıtlarına göre sadece Çorum kasaba merkezinde 10'u sıbyan ve 6'sı ibtidai mektebi olmak üzere toplamda 16'ya çıkmıştır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1325: 294).

¹ Bu mekteplerin 167 adedi Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yeniden inşa edilerek veya satın alınmak suretiyle açılmıştır. Bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası, Dersaadet, s. 48.

² Bu mekteplerin 171 adedi Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yeniden inşa edilerek veya satın alınmak suretiyle açılmıştır. Bkz. Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası, Darülhilafetilaliye, 1318, s. 49.

H.1318 (1900) yılı kayıtlarında İskilip kazasında 2 ibtidai ve 71 İslam sıbyan mektebi (Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 265) ; H. 1320 (1902) yılı kayıtlarına göre ise burada 2 ibtidai ve 97 İslam sıbyan mektebi vardır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 256).

H.1318 (1900) yılı kayıtlarında Sungurlu kazasında 54 sıbyan mektebi ve 3 ibtidai mektebi (Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 270); H. 1320 (1902) yılı kaydına göre ise Sungurlu kasaba merkezinde 1 ibtidai ve 4 sıbyan mektebi vardır. Bağlı köylerde ise 50 mekteb mevcuttur (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 261).

H.1318 (1900) yılı kayıtlarında Osmancık kazasında 91 (Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 273); H. 1320 (1902) yılı kaydına göre ise 55 sıbyan ve ibtidai mektebi vardır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 265).

Çorum Sancağı'nda, okulu olmayan köy kalmaması için 1900'lü yılların başında bir çalışma başlatıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ankara valisinin Çorum Sancağı ile İskilip ve Osmancık kazalarında yaptığı gezinti ve teftişe dair gönderdiği yazının bir fıkrasında; Çorum Sancağı dâhilinde henüz mektebi bulunmayan köylerde tez elden birer ibtidai mektebi inşası için gerekli tedbirlerin alındığı; Çorum'un Sarayözü, Pazarcık, Gökçe ve Kaya karyeleri ile Kargı nahiyesinin Başpınar ve Yağızlık köylerinde inşaatı devam eden birer adet ibtidai mektebinin inşaatlarının ikmalinin hızlandırıldığı ifade edilmiştir (8 Ağustos 1903/14 Cemaziyülevvel 1321)(BOA, 1321).

Ankara Vilayeti'nin 11 Eylül 1903 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, 1902-1903 öğretim yılında Çorum merkezinde 6 adet erkek ibtidai ve 1 adet kız ibtidai mektebi (Hamidi Kız İbtidai Mektebi) aktif olup, yılsonunda umumi imtihanları yapılmıştır (BOA, 1321). Maarif Nezareti'nin R. 1323 (1907) ve R. 1324 (1908) yılları istatistiğine göre ise bu tarihlerde Çorum Sancağı'nda 39'u erkek, 1'i kız ve 4'ü karma olmak üzere toplam 44 adet resmi ibtidai mektebi mevcuttur (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326: 346-347). Bu yıllarda Sungurlu Kız İbtidai Mektebi de aktif olduğu halde resmi istatistiklere yansıtılmamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Çorum Sancağı'nda şimdiye kadar bir hayli ibtidai mektebi açılmış ve okulsuz köy kalmaması için yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Ancak, 1908 yılının başlarına gelindiğinde, dini itikatlarının bozuk olduğu ifade edilen Çorum merkez kazası dâhilinde 15 ve Hüseyinabad nahiyesinde 25 olmak üzere toplam 40 köye müstakil olarak ve komşu küçük köylere de ortaklaşa mescitler ve mektebler inşasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Temel eğitimin önemini kavrayan Ankara Vilayeti'ne göre; bu köylerde kısmen tamir ve tamamlamak suretiyle ve kısmen de yeni inşa edilmek üzere birer mekteb ve mescid yaptırılması; mekteblerde bulundurulacak muallimler buldukları köylerin mescidlerinde imamet vazifesiyle de mükellef tutulması ve her biri için aylık 200'er kuruş maaş verilmek üzere tayin edilmesi zaruridir. Fakat bu tedbirlerin öncelikle mevki olarak ve büyüklük açısından diğerlerine göre daha önemli görülen köylerden liva merkezine tabi Sarin, Sarem Bey, Müsle Ovacığı, Rivat-ı Kebir; Hüseyinabad nahiyesi köylerinden Poladcık, Cami'li-i Kebir, Küre, Amad, Eskiyyapar ve Oci'den başlanılarak peyderpey diğer köyleri de içine alacak şekilde hayata geçirilmesi münasip gibi mütalaa olunmaktadır (BOA, 1908). Masraflarının hazine ve maarif bütçelerinden karşılanması kararlaştırılan (BOA, 1326) söz konusu mescid ve mekteblerle ilgili bu öneri, hem Maarif Nezareti ve hem de Sadaret

tarafından uygun görülmele birlikte (BOA, 1326), hayata geçirilip geçirilemediği tespit edilememektedir.

I. Dünya Savaşı başlamadan önce, ülkenin her tarafında olduğu gibi, Çorum Sancağı'nda da ibtidai mekteblerinin sayısı daha önceki yıllara nazaran bir hayli artmıştır. Ancak, Tablo 2'de de görüldüğü gibi, Çorum Sancağı'nın temel eğitim ihtiyacının tam olarak karşılanması için daha fazla ibtidai mektebine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 2. 1913-1914 (R. 1329-1330) Ders Yılında Çorum Sancağı'nda Bulunan Umumi İbtidai Mektepleri ile Muallim ve Talebelerinin Kazalara ve Köylere Göre Dağılımı(MUNİM, 1336: 13)

Sancak	Kazalar	Mekteb Sayısı				Muallim Sayısı		Bütün İbtidai Talebesi		Zorunlu Eğitim Yaşına Gelen Çocuklar		Mektebe Devam Etmeyen Çocuklar		İhtiyaç Duyulan Mekteb Sayısı
		E	K	KR	T	E	K	E	K	E	K	E	K	
Çorum	Çorum	10	1	-	11	20	4	645	114	665	830	20	716	14
	Mülhakat 1	14	1	1	16	8	1	270	34	1804	1548	1534	1514	236
	İskilip	6	1	-	7	7	1	496	74	1037	1012	531	938	30
	Mülhakat 1	5	-	-	5	4	-	48	-	1968	1950	1880	1950	125
	Sungurlu	4	1	-	5	12	2	327	97	507	527	180	430	13
	Mülhakat 1	8	-	-	8	8	-	326	79	2440	2382	2114	2303	104
	Osmancık	2	1	-	3	7	1	226	124	475	384	249	260	10
	Mülhakat 1	3	1	3	7	10	1	282	90	1105	1476	833	1386	76
	Sancak Top.	52	6	4	62	76	10	2620	612	10001	10109	7341	9497	608

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1913-1914 ders yılında Çorum Sancağı'nda 52'si erkek, 6'sı kız ve 4'ü karma olmak üzere toplam 62 ibtidai mektebi; 76'sı erkek ve 10'u bayan olmak üzere 86 ibtidai muallimi; 2620'si erkek ve 612'si kız olmak üzere 3232 ibtidai

talebesi; 10.001'i erkek ve 10.109'u kız olmak üzere 20.110 zorunlu eğitim yaşına gelen çocuk; 7341'i erkek ve 9497'si kız olmak üzere 16.838 okul çağında olup okula devam etmeyen çocuk vardır.

Sancağın tamamında kız ibtidaîleri ile buna bağlı olarak kız talebe ve muallimelerinin sayısı, erkek ibtidaîlerine nazaran oldukça düşüktür. Mesela, mektebe devam eden erkeklerin sayısı 2620 iken, kız sayısı sadece 612'dir. Ayrıca, zorunlu eğitim yaşına gelen 10.109 kız çocuğunun yalnızca 612'si okula devam etmektedir.

Tablodaki istatistikler dikkate alındığında, sözü edilen ders yılında bütün sancağın zorunlu ve temel eğitim ihtiyacının karşılanması için 608 ibtidaî mektebinin daha tesis ve açılışına ihtiyaç vardır.

Osmanlı modernleşme döneminde, bir yandan yeni ibtidai mektepleri açılırken, diğer yandan da mevcut mektep muallimleri tatil döneminde yeni usule göre eğitime tabi tutulmuştur. Bu nedenle, Çorum Sancağı'nda görev yapan ibtidai muallimlerinin de bu eğitime tabi tutulmaları istenmiştir. Ancak, bu muallimler, vilayet merkezinin uzaklığı nedeni ile eğitimlerini kendi memleketlerinde almak için bazı taleplerde bulunmuşlardır. Konuyu değerlendiren Maarif Nezareti'ne göre; Çorum'da bir darülmuallimin-i ibtidai açılması veya idadi mektebi bünyesinde bir şube oluşturulması için para tahsis edilmesi şimdilik mümkün olmayıp, ilerde münasip yerlerde birer darülmuallimin-i ibtidai açılması düşünülmektedir. Bu nedenle, darülmuallimin-i ibtidai açılıncaya kadar civar köylerin ibtidai mektepleri muallimlerinin tatil esnasında Liva İdadi Mektebi'nde ve idadi bulunmayan yerlerde rüşdiye mekteplerinde bir özel sınıf açılarak yeni usul üzere eğitim-öğretime mecbur tutulmaları lüzumludur. Bu cevap aynen vilayete yazılarak, gereğinin yapılması istenmiştir (1 Mart 1909/ 8 Safer 1327) (BOA, 1327).

Osmanlı'da, resmi tatil günleri dışında, okulların eğitim-öğretime ara vermesi pek tasvip edilmemektedir. Hatta zaruri durumlarda bile ayrılmak zorunda kalan bir muallim, yerine vekil bırakmadan okuldan ayrılamamaktadır. Ancak, Çorum Sancağı'nda 1898-1899 öğretim yılı başlarında şimdiye kadar örneğine rastlanılmayan bir durum cereyan etmiştir. Sancak'ta çıkan Kızıl hastalığı nedeniyle bütün sıbyan mekteplerinin bir ay süreyle tatil edilmesi ve böylece hastalığın yayılmaması kararlaştırılmıştır (7 Kasım 1898/26 Teşrin-i evvel 1314)(BOA, 1316).

Sıbyan mektepleri, genellikle hayırseverlerin para veya mallarını vakfetmeleri suretiyle açılmış ve bütün harcamaları vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır (Korkmaz, 2004: 138). Ancak, modern ibtidai mekteplerinin her türlü masrafları çoğunlukla yerli halk tarafından karşılanmış; bazen de alternatif yollar denenmiştir. Mesela, nakdi hâsılatı mahalli ibtidai mektepleri masraflarına karşılık olmak üzere, 8 Mayıs 1903 (25 Nisan 1319) tarihinde eskisi gibi Çorum'da at yarışı yapılması, 11 Mayıs 1903 (13 Safer 1321) tarihli iradeyle uygun görülmüştür (BOA, 1321). Bu yarışın yapılması için ertesi yıl yine izin talep edilmiş olup (BOA, 1322), 1 Mayıs 1904 (15 Safer 1322) tarihli iradeyle kabul edilmiştir (BOA, 1322).

Çorum Sancağı'nda açılmış olup, yukarıda istatistiksel bilgileri verilen sıbyan ve ibtidai mekteplerinden muallim, talebe ve sair özellikleri hakkında daha detaylı bilgiler elde edilenler şunlardır:

1. Hacı Sinan Sıbyan Mektebi

Mekteb, 1572 tarihli Arapça bir vakfiyeye göre, El-Hac Sinan b. Mustafa'nın 17 dükkânını ve çeşitli köylerdeki arazilerinin mahsulünün belli bir kısmını vakfetmesiyle açılmıştır. 1845'te mektebde muallimlik yapan Emir Ahmed Mahallesi muhtarı Osman Efendi, Kalınkaya köyündeki vakıf arazisi gelirinden yıllık 85 kuruş almıştır (Korkmaz, 2004: 138).

2. Şeyhülislam Ebussuud Efendi Sıbyan Mektebi

Mekteb, Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından İskilip kasabasında bina ve ihya edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Ebussuud Efendi 1574 yılında vefat ettiğine göre mektebin açılışı bu tarihten önce olmalıdır. 1761/1762 (H.1175)'lere geldiğinde, harap olan mektebin tamir ve onarımına ihtiyaç vardır. Bu tarihte mekteb vakfının mütevellisi ise Abdülatif Efendi'dir (BOA).

3. Çakırlı Mustafa Sıbyan Mektebi

Mekteb, Şarkıyan Mahallesinde açılmış olup, eğitime başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, mektebde 1695'ten beri eğitim yapıldığı anlaşılmaktadır (Korkmaz, 2004: 138).

4. Hacı Mehmed Sıbyan Mektebi

Mekteb, Hacı Mehmed isimli bir kişinin gayretleriyle Muzaffer Paşa Camii'nde açılmış olup, eğitime başlama tarihi tam olarak tespit edilememektedir (Korkmaz, 2004: 138).

5. Hacı Nasrullah Ağa Mahallesi Sıbyan Mektebi

Mekteb, El-Hac Nasrullah Ağa Mahallesinde İbrahim Bey adlı bir kişi tarafından bir dershane ile birlikte yeniden bina edilmiş olup, burada sıbyan muallimi olarak görev yapacak kişiye günlük 17 akçe ücret verileceği şart koşulmuştur. Ayrıca, şimdiye kadar bu muallimlik vazifesinin kimseye verilmediği ve İbrahim Efendi ibn-i Hasan Efendi'nin buna uygun olduğu belirtilmiş ve bu vazifeyi yapabilmesi için kendisine berat verilerek bu işte istihdam edilmesi istenmiştir (24 Haziran 1804/15 Rebiyülevvel 1219)(BOA, 1219). Ancak, adı geçen muallimin atanıp atanmadığı tam olarak bilinmemektedir.

6. Sabuncu Mahallesi Sıbyan Mektebi

Mekteb, Hacı Mehmed kızı Zehra Hanım tarafından 8 dükkân vakfettirilmek suretiyle yaptırılmış olup (Korkmaz, 2004: 138), açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir.

7. Çorum Sıbyan Mektebi

Mektebin ne zaman açıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 13 Mart 1860 (20 Şaban 1276) tarihinde Çorum'un Tepecik mahallesinde doğan ve daha sonra Çorum'da ibtidai mektepleri hüsn-i hatt (güzel yazı) muallimliği görevine atanan Ahmed Tevfik Efendi, temel

eğitimini bu mektebde aldığını ve Kur'an-i Kerim'i burada hatmettiğini ifade etmiştir (BOA, 1325).

8. Çorum Hamidiye Erkek İbtidai Mektebi

Mektebin, Çorum Sancağı'nın merkez kasabasında halkın yardımlarıyla dört oda şeklinde inşa edilmiş olup, R. 1308 (1892/1893) yılında açıldığı belirtilmiştir (Maarif Salnamesi, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321). Ancak, H.1294 (1877/1878) yılı kayıtlarına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 82 olup, muallimi Mustafa Efendi'dir ve mekteb muallim-i evvel ile idare olunmaktadır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1294: 531). Görüldüğü gibi, bu iki tarih arasında büyük bir fark vardır. Bu durum, iki kayıttan birinin sehven yazıldığını veya daha önce ibtidai olarak açılan mektebin, 1892/1893 yıllarında "Hamidiye İbtidaisi" adını aldığını ve mektebin açılış tarihinin bu şekilde kayıtlara geçtiğini göstermektedir.

H. 1320 (1902) yılı kaydına göre, bu tarihlerde mektebin talebe adedi 103'tür (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251). 1907 yılı ortalarında, maaşları mahallince tedarik ve temin olunan karşılıktan verilmek üzere, aylık 200 kuruş maaşla mektebin muallim-i evveline Hacı İsmail Hakkı ve 150 kuruş maaşla muallim-i saniliğine Osman Vafi ve 100 kuruşla muallim-i salisliğe Ahmed Hulusi efendiler seçilerek görevlendirilmişlerdir. Tercüme-i hal varakalarından bu muallimlerin Ankara Darümuallimini ve maarif komisyonu şubesinden alınan birer ehliyetnameye sahip oldukları anlaşılmış ve Meclis-i Kebir-i Maarif'in 13 Mayıs 1907 (30 Rebiyülevvel 1325) tarihli kararıyla hem memuriyetleri, hem de ehliyetnameleri tasdik edilmiştir (BOA, 1325). 1908 yılı ortalarına gelindiğinde ise mektebin muallim-i salisliğine aylık 120 kuruş maaşla Mehmed Sadık Efendi tayin edilerek memuriyetinin tasdik edilmesi teklif edilmiştir (5 Haziran 1908)(BOA). Bu teklif, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 17 Eylül 1908 (20 Şaban 1326) tarihli kararıyla uygun görülmüştür (BOA, 1326).

9. Çorum Kadirhan İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum kasabasında muhtemelen R. 1316 (1900/1901) yılında açılmıştır. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 145'tir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251).

10. Çorum Tefeyyüz İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum kasabasında muhtemelen R. 1316 (1900/1901) yılında açılmıştır. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 125'tir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251).

11. Çorum İrfan İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum kasabasında muhtemelen R. 1316 (1900/1901) yılında açılmıştır. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 85'tir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251).

12. Çorum Burhan-ı Terakki İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum kasabasında muhtemelen R. 1316 (1900/1901) yılında açılmıştır. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 90'dır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251).

13. Çorum Mekteb-i Edeb İbtidaisi

Mekteb, Çorum kasabasında muhtemelen R. 1316 (1900/1901) yılında açılmıştır. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu tarihlerde mektebin talebe adedi 85'tir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251). 1908 yılı ortalarında, maaşı mahallince tedarik edilen karşılıktan verilmek üzere, mekteb muallimliğine 200 kuruş maaşla Ömer Fazlı Efendi tayin edilerek memuriyetinin tasdik edilmesi istenmiştir (5 Haziran 1908)(BOA, 1326). Adı geçen muallimin tercüme-i hal, ehliyetname ve sair ilgili evrakları üzerinde yapılan inceleme sonucunda, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 17 Eylül 1908 (20 Şaban 1326) tarihli kararıyla memuriyetinin ve ehliyetnamesinin tasdiki uygun görülmüştür (BOA, 1326).

14. Çorum Mahmudiye İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum Sancağı merkez kasabasında açılmış olup, eğitim-öğretime başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, mektebin muallim-i salisliğine Ali Efendi'nin tayin edilerek 14 Ekim 1906 tarihinde görevine başladığı ve dolayısıyla mektebin bu tarihte aktif olduğu anlaşılmaktadır (BOA, 1326). Çorum Maarif Komisyonu, Ali Efendi'nin tercüme-i hal varakasını, şهادetname ve sair belgelerini Maarif Nezareti'ne takdim ederek memuriyetinin tasdikini ve şهادetnamesinin ise tasdikten sonra iadesini istemiştir (17 Mart 1908)(BOA, 1326). Yapılan inceleme sonucunda, maaşı mahallince tedarik olunan karşılıktan verilmek üzere, Ali Efendi'nin aylık 100 kuruş maaşla 14 Ekim 1906 (1 Teşrin-i evvel 1322) tarihinde işe başladığı dosyasından anlaşıldığından, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 17 Eylül 1908 (20 Şaban 1326) tarihli kararıyla memuriyetinin ve şهادetnamesinin tasdiki uygun görülmüş ve durum Ankara Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, 1326).

1908 yılı ortalarına gelindiğinde, mektebin muallim-i evvelliğine aylık 200 kuruş maaşla Osman Efendi ve muallim-i saniliğine de aylık 100 kuruşla Ömer Vehbi Efendi mahallince tayin edilmiş olup, memuriyet asaletlerinin ve şهادetnamelerinin tasdiki talep edilmiştir (5 Haziran 1908)(BOA, 1326). Bu teklif, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 17 Eylül 1908 (20 Şaban 1326) tarihli kararıyla uygun görülmüştür (MF, MKT, 1326). Ancak, sözü edilen muallimlerin görevlerine başlayıp başlamadığı tam olarak tespit edilememektedir.

15. Çorum Mecidi İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum Sancağı merkez kasabasında açılmış olup, eğitim-öğretime başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, mektebin muallim-i evvelliğine Bekir Efendi'nin tayin edilerek 1 Eylül 1907 tarihinde görevine başladığı ve dolayısıyla mektebin bu tarihte aktif olduğu anlaşılmaktadır (MF, MKT, 1326). Çorum Maarif Komisyonu, Bekir Efendi'nin tercüme-i hal varakasını, şهادetname ve sair belgelerini Maarif Nezareti'ne takdim ederek memuriyetinin tasdikini ve şهادetnamesinin ise tasdikten sonra iadesini istemiştir (17 Mart 1908) (MF, MKT, 1326). Yapılan inceleme sonucunda, maaşı mahallince tedarik olunan karşılıktan verilmek üzere, Bekir Efendi'nin aylık 200 kuruş maaşla 1 Eylül 1907 (19 Ağustos 1323) tarihinde işe başladığı evraklarından anlaşıldığından, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 17 Eylül 1908 (20 Şaban 1326) tarihli kararıyla memuriyetinin ve şهادetnamesinin tasdiki uygun görülmüş ve durum Ankara Vilayeti'ne bildirilmiştir (MF, MKT, 1326).

16. Kırkdilim Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, İskilip kazasına bağlı Kırkdilim köyünde kız ve erkeklere mahsus olmak üzere karma olarak açılmıştır. Mektebin açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, açılış töreninin gerçekleştirildiği, 4 Eylül 1903 tarihli bir yazıdan anlaşılmaktadır (MF, MKT, 1321). Ayrıca, mektebde muaalim-i evvel olarak çalıştırılan Hacı İsmail Hakkı Efendi'nin 14 Mart 1904 tarihinde işe başlamış olması (MF, MKT, 1324) da mektebin 1903-1904 öğretim yılında aktif olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtilen tarihten itibaren, maaşı mahallince bulunan karşılıktan verilmek üzere, aylık 50 kuruş maaşla mekteb muallimliğinde istihdam edilen Hacı İsmail Hakkı Efendi'nin tercüme-i hal varakası, ehliyetname ve sair evrakları Çorum Mutasarrıflığı'ndan gönderilerek memuriyetinin ve ehliyetnamesinin tasdiki talep edilmiştir (31 Ocak 1906) (MF, MKT, 1324). Bu talep, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 1 Mart 1906 (16 Şubat 1321) tarihli kararıyla kabul edilmiştir (MF, MKT, 1324). Ancak, memuriyeti tasdik edildiği halde, usulüne muvafık olmayan ehliyetnamesinin yeniden düzenlenerek gönderilmesi ve işe başlama tarihi ile 50 kuruş olan maaşının ne gibi gelirlerden verilmekte olduğunun bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine, Çorum Maarif Komisyonu Başkanlığı'ndan gelen cevapta; sözü edilen muallimin 14 Mart 1904 (1 Mart 1320) tarihinde vazifesine başladığı ve maaşının Çorum Mekatib-i İbtidaiyesine ait gelirlerden karşılanmakta olduğu; usulüne uygun olarak yeniden düzenlenmiş olan ehliyetnamesi ile tercüme-i hal varakası ve diğer evraklarının Maarif Nezareti'ne takdim edilmek üzere gönderildiği ifade edilmiştir (26 Haziran 1906) (MF, MKT, 1324). Bundan sonra, Maarif Nezareti'nin ilgili daireleri tarafından ehliyetname ile ilgili gerekli işlemler gerçekleştirilmiştir (MF, MKT, 1324).

17. Sarayözü Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Sarayözü köyünde inşa edilmiş olup (MF, MKT, 1321), Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 27. Yıldönümü olan 1 Eylül 1903 (19 Ağustos 1319) tarihinde törenle açılmıştır (MF, MKT, 1321). Mektebin açılışı Maarif Nezareti'ne bildirildiğinde, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin görüşleri doğrultusunda, öncelikle söz konusu mektebin açılışının gazeteler aracılığıyla ilan edilmesi istenmiştir. Ayrıca, tayin olunan muallimin isimi, nişanı ve maaş miktarı ile maaşının karşılanacağı kalemin; mektebe devam etmekte olan talebe adedinin; sözü edilen muallimin tercüme-i hal varakasının, güzel ahlak sahibi ve doğru bir yol takip eden kişilerden olduğuna dair usulü gereği icap eden mahalli idare meclisi mazbatasının gönderilmesi talep edilmiştir (MF, MKT, 1321).

18. Gökçe Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Gökçe köyünde inşa edilmiş olup (MF, MKT, 1321), Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 27. Yıldönümü olan 1 Eylül 1903 (19 Ağustos 1319) tarihinde törenle açılmıştır (MF, MKT, 1321). Mektebin açılışı Maarif Nezareti'ne bildirildiğinde, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin görüşleri doğrultusunda, öncelikle söz konusu mektebin açılışının gazeteler aracılığıyla ilan edilmesi istenmiştir. Ayrıca, tayin olunan muallimin isimi, nişanı ve maaş miktarı ile maaşının karşılanacağı kalemin; mektebe devam etmekte olan talebe adedinin; sözü edilen muallimin tercüme-i hal varakasının, güzel ahlak

sahibi ve doğru bir yol takip eden kişilerden olduğuna dair usulü gereği icap eden mahalli idare meclisi mazbatasının gönderilmesi talep edilmiştir(MF, MKT, 1321).

19. Kaya Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Kaya köyünde inşa edilmiş olup (MF, MKT, 1321), Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 27. Yıldönümü olan 1 Eylül 1903 (19 Ağustos 1319) tarihinde törenle açılmıştır (MF, MKT, 1326). Mektebin açılışı Maarif Nezareti'ne bildirildiğinde, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin görüşleri doğrultusunda, öncelikle söz konusu mektebin açılışının gazeteler aracılığıyla ilan edilmesi istenmiştir. Ayrıca, tayin olunan muallimin isimi, nişanı ve maaş miktarı ile maaşının karşılanacağı kalemin; mektebe devam etmekte olan talebe adedinin; sözü edilen muallimin tercüme-i hal varakasının, güzel ahlak sahibi ve doğru bir yol takip eden kişilerden olduğuna dair usulü gereği icap eden mahalli idare meclisi mazbatasının gönderilmesi talep edilmiştir (MF, MKT, 1321).

20. Tepecik Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Tepecik köyünde inşa edilmiş olup, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 27. Yıldönümü olan 1 Eylül 1903 (19 Ağustos 1319) tarihinde törenle açılmıştır (MF, MKT, 1321). Mektebin açılışı Maarif Nezareti'ne bildirildiğinde, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi'nin görüşleri doğrultusunda, öncelikle söz konusu mektebin açılışının gazeteler aracılığıyla ilan edilmesi istenmiştir. Ayrıca, tayin olunan muallimin isimi, nişanı ve maaş miktarı ile maaşının karşılanacağı kalemin; mektebe devam etmekte olan talebe adedinin; sözü edilen muallimin tercüme-i hal varakasının, güzel ahlak sahibi ve doğru bir yol takip eden kişilerden olduğuna dair usulü gereği icap eden mahalli idare meclisi mazbatasının gönderilmesi talep edilmiştir (MF, MKT, 1321).

21. Pazarcık Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasının Pazarcık köyünde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 8 Ağustos 1903 (14 Cemaziyülevvel 1321) tarihli bir belgede; inşaatı devam etmekte olan söz konusu mektebin inşasının ikmalinin hızlandırıldığı ifade edilmiştir (MF, MKT, 1321).

22. Seydim Sultan İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum'un Seydim Sultan köyünde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 28 Ocak 1918 tarihli bir belgede; mekteb mualliminin Of mültecilerinden İbrahim Efendi olduğu ve Kör Dede eşkıya çetesi tarafından katledildiği, eşi ve çocuklarının yardıma muhtaç oldukları ifade edilmektedir (MF, MKT, 1336).

23. Başpınar Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Kargı nahiyesinin Başpınar köyünde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 8 Ağustos 1903 (14 Cemaziyülevvel 1321) tarihli bir belgede; inşaatı devam etmekte olan söz konusu mektebin inşasının ikmalinin hızlandırıldığı ifade edilmiştir (MF, MKT, 1321).

24. Yağızlık? Köyü İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Kargı nahiyesinin Yağızlık? köyünde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, 8 Ağustos 1903 (14 Cemaziyülevvel 1321) tarihli bir belgede; inşaatı devam etmekte olan söz konusu mektebin inşasının ikmalinin hızlandırıldığı ifade edilmiştir (MF, MKT, 1321).

25. Hüseyinabad (Alaca) Nahiyesi Hamidiye İbtidai Mektebi

Açılış tarihi tam olarak tespit edilemeyen mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Hüseyinabad nahiyesinin merkezi olan Alaca kasabasında erkeklere ve kızlara mahsus karma bir okul şeklinde inşa edilerek, Sultan II. Abdülhamid'in adına nispetle isimlendirilmiştir. H. 1320 (1902) yılı kaydına göre, bu tarihlerde mektebde 60'ı erkek ve 50'si kız olmak üzere toplam 110 talebe vardır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320, 251).

H. 1325 (1907) yılı kayıtlarına göre, bu tarihte mekteb muallimi Ahmed Fevzi Efendi'dir (Ankara Vilayet Salnamesi,1325, 291). Ayrıca, 5 Ağustos 1907 (25 Cemaziyülâhır 1325) tarihli bir belgede; Ahmed Fevzi Efendi'nin 4 seneden beri bu mektebin muallimlik görevini ifa etmekte olduğu, fakat bir hayli maaşlarının içerde kaldığından ve kendisine ödenmediğinden maddi sıkıntı çektiği ve bu nedenle Maarif Nezareti'ne dilekçe yazdığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine, Maarif Nezareti, Ahmed Fevzi Efendi'nin ödenmeyen maaşlarının tahkik edilerek, ödenmesi için Ankara Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne talimat vermiştir (MF, MKT, 1321). Ancak, söz konusu talimatın gereğinin yapıp yapılmadığı veya niçin maaşının ödenmediği bilinmemektedir.

26. Cami'li-i Kebir Köyü Hamidiye İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kazasına bağlı Hüseyinabad nahiyesinin Cami'li-i Kebir köyünde erkeklere ve kızlara mahsus karma bir okul şeklinde inşa edilerek, Sultan II. Abdülhamid'in adına nispetle isimlendirilmiştir. H. 1320 (1902) yılı kayıtlarına göre, bu tarihlerde mektebde 67 erkek ve kız talebe vardır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251).

27. Sungurlu Hamidiye İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kasabasında halkın yardımlarıyla dört oda şeklinde inşa edilmiş olup, R. 1308 (1892/1893) yılında açılmıştır (Maarif Salnamesi, 1316, 1317, 1318, 1319). 20 Ağustos 1895 tarihli bir belgede; mektebin yazı mualliminin Rıza Efendi olduğu ifade edilmiştir (MF, MKT, 1313). H. 1320 (1902) yılı kayıtlarına göre ibtidai muallimi Naim Efendi (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 260), H. 1325 (1907) yılı kayıtlarına göre ise bu tarihte mekteb muallimi Hayri Efendi'dir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1325: 309).

Mektebin 1904-1905 öğretim yılı umumi imtihanı, 16-17 Temmuz 1905 tarihlerinde yapılmış olup, liyakat gösteren talebelere mükâfatlar verilmiş ve Ankara Vilayeti aracılığıyla Maarif Nezareti de konu hakkında bilgilendirilmiştir (13 Ağustos 1905) (BOA, MF, MKT, 1323).

Mektebin 1905-1906 öğretim yılı umumi imtihanı sonucunda ödül almaya hak kazanan öğrenciler için ödül töreni düzenlenerek, törende çeşitli kaside ve yazılar okunmuş,

Padişaha dua edilmiş ve liyakat gösteren talebelere münasip hediyeler verilmiştir (7 Ağustos 1906/25 Temmuz 1322) (BOA, DH. MKT, 1323).

28. Sungurlu Fazilet İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kazası merkezinde tesis edilmiş olup, muhtemelen 1902-1903 öğretim yılında eğitime başlamıştır (BOA, MF. MKT, 1323).

Mektebin 1904-1905 öğretim yılı umumi imtihanı, 16-17 Temmuz 1905 tarihlerinde yapılmış olup, liyakat gösteren talebelere mükâfatlar verilmiş ve Ankara Vilayeti aracılığıyla Maarif Nezareti de konu hakkında bilgilendirilmiştir (13 Ağustos 1905) (BOA, MF. MKT, 1323). Ayrıca, mektebin 1905-1906 öğretim yılı umumi imtihanı sonucunda ödül almaya hak kazanan öğrenciler için ödül töreni düzenlenerek, törende çeşitli kaside ve yazılar okunmuş, Padişaha dua edilmiş ve liyakat gösteren talebelere münasip hediyeler verilmiştir (7 Ağustos 1906/25 Temmuz 1322) (BOA, DH. MKT, 1324).

29. Sungurlu Gayret İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kasabasında açılmış olup, eğitim ve öğretime başlama tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, mektebin 1904-1905 öğretim yılı umumi imtihanı, 16-17 Temmuz 1905 tarihlerinde yapılmış olup, liyakat gösteren talebelere mükâfatlar verilmiş ve Ankara Vilayeti aracılığıyla Maarif Nezareti de konu hakkında bilgilendirilmiştir (13 Ağustos 1905) (BOA, MF. MKT, 1323). Ayrıca, mektebin 1905-1906 öğretim yılı umumi imtihanı sonucunda ödül almaya hak kazanan öğrenciler için ödül töreni düzenlenerek, törende çeşitli kaside ve yazılar okunmuş, Padişaha dua edilmiş ve liyakat gösteren talebelere münasip hediyeler verilmiştir (7 Ağustos 1906/25 Temmuz 1322) (BOA, DH. MKT, 1324).

30. Sungurlu İrfan İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kasabasında açılmış olup, eğitim ve öğretime başlama tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, mektebin 1905-1906 öğretim yılı umumi imtihanı sonucunda ödül almaya hak kazanan öğrenciler için ödül töreni düzenlenerek, törende çeşitli kaside ve yazılar okunmuş, Padişaha dua edilmiş ve liyakat gösteren talebelere münasip hediyeler verilmiştir (7 Ağustos 1906/25 Temmuz 1322) (BOA, DH. MKT, 1324).

31. Kemalli İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kazasının Kemalli köyünde halkın yardımlarıyla iki oda şeklinde inşa edilmiş olup, R. 1307 (1891/1892) yılında açılmıştır (Maarif Salnamesi, 1316: 143). Ancak, daha sonraki yıllarda mektebin kaydına rastlanılmamaktadır.

32. Gafurlu İbtidai Mektebi

Mektebin, bir mescit ile birlikte, Sungurlu kazasının Gafurlu köyünde oturan Çerkez muhacirleri için 3490 kuruşla inşasına padişahın iradesi ile izin verilmiş ve bu meblağ için gerekli olan havalenamenin Maliye Hazinesi'nden çıkartılarak Ankara Vilayeti'ne gönderilmekte olduğu Sadaret Mektubi Kalemi'nce ifade edilmiştir (12 Aralık 1899/8 Şaban 1317). Bu durum, Dâhiliye Nezareti tarafından da Ankara Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, BEO, DH.MKT., 1317). Ancak, daha sonraki dönemlerde mekteb ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır.

33. Osmancık İbtidai Mektebi

Mekteb, Osmancık kasabasında halkın yardımıyla iki oda şeklinde inşa edilmiştir. Maarif Nezareti kayıtlarında mektebin açılış tarihi R. 1313 (1897/1898) olarak yer almaktadır(Maarif Salnamesi). Ancak, Ankara Vilayeti'nin 20 Ağustos 1896 (11 Rebiyülevvel 1314) tarihli yazısına göre, söz konusu mekteb bu tarihlerde Osmancık kaza merkezinde bulunan tek ibtidai mektebi olup, buradan yıllık 15 ile 30 arasında talebe mezun olmaktadır (BOA, MF.MKT., 1314).

H. 1320 (1902) yılı kaydına göre, bu tarihlerde mekteb muallimi Yusuf Ziya Efendi'dir (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 264). Maaşı mahallince karşılanmakta olan Yusuf Ziya Efendi, 27 Mayıs 1899 (15 Mayıs 1315) tarihinde burada işe başlamış olup, uzun yıllar muallim olarak görev yapmıştır. 1907 yılı başlarına gelindiğinde, Yusuf Ziya Efendi'nin tercüme-i hal varakası ekleri ile birlikte takdim edilerek asaletinin tasdik edilmesi mahallince talep edilmiştir. Evrakı üzerinde yapılan inceleme sonucunda; adı geçen şahsın güzel ahlak sahibi olduğu, iktidarı yeterli derecede bulunduğu, 27 Mayıs 1899 tarihinde işe başladığı ve hala aylık 250 kuruş maaşla istihdam edilmekte olduğu anlaşıldığından, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 28 Şubat 1907 (15 Muharrem 1325) tarihli kararıyla memuriyeti tasdik edilmiştir (BOA, MF.MKT., 1325).

34. Çayır (Çayırpınar) Cami-i Şerifi İbtidai Mektebi

Mekteb, Osmancık kazasına bağlı Kargı nahiyesinde beş köyün çocukları için inşa edilmiş olup (BOA, İ. HUS, 1320). Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 27. Yıldönümü olan 1 Eylül 1903 (19 Ağustos 1319) tarihinde açılmıştır (BOA, MF. MKT, 1322). Fakat mektebin açılışı için yapılan ön hazırlıklar daha eskiye gitmektedir. Nitekim mektebin eğitime başlaması için gerekli olan aylık 150 kuruş muallim maaşının padişahın hususi iradesiyle tahsis olunduğu, bu nedenle gereğinin yapılmasına himmet edilmesi gerektiği 2 Aralık 1902 (1 Ramazan 1320) tarihli iradeyle Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir(BOA, İ. HUS, 1320). Bunun üzerine, mektebin muallim maaşı için maarif hissesinden aylık 150 kuruş tahsis edildiği, bu nedenle muktedir bir muallimin tayini ile işe başlama tarihinin bildirilmesi ve tercüme-i hal varakasının gönderilmesi gerektiği Maarif Nezareti'nce Ankara Vilayeti'nden talep edilmiştir (22 Ekim 1903/9 Teşrin-i evvel 1319). Ancak, Çorum Mutasarrıflığı'ndan gelen cevabi yazıda; söz konusu mektebe mahallince iktidarı tasdik kılınmış olan Hüseyin Efendi adında birinin aynı zamanda mektebin açılış tarihi olan 1 Eylül 1903'te tayin edilerek işe başlatıldığı, bu şahsın belirtilen tarihten beri tedrisata muntazaman devam ettirilmekte olduğu, tercüme-i hal varakasının ekleri ile birlikte gönderildiği, adı geçen muallimin işe başladığı tarihten itibaren maaşının ödenmesi lüzumunun dahi ziraat bankasına bildirilmiş olduğu ve bu nedenlerle de asaletinin tasdik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (10 Mayıs 1904) (BOA, MF. MKT, 1322). Bu talep, Meclis-i Kebir-i Maarif'in 11 Ekim 1904 (28 Eylül 1320) tarihli kararıyla uygun görülerek, mekteb mualliminin memuriyeti tasdik edilmiştir (BOA, MF. MKT, 1322).

35. İskilip Hamidiye İbtidai Mektebi

Mekteb, İskilip kazasında açılmış olup, 1883-1884 öğretim yılında eğitime başlamış ve öğretim yılı sonunda yılsonu imtihanı gerçekleştirilmiştir. Mekteb, 1897-1898 öğretim yılı

dâhil olmak üzere 15 yıl boyunca düzenli olarak eğitime devam etmiş ve her yıl umumi imtihanları yapılmıştır. Mektebin 1897-1898 öğretim yılı genel imtihanı, mekteb muallimi Hafız Ragıb Efendi tarafından yapılmıştır. Ancak, Ragıb Efendi'nin, talebelerin talim ve terbiyesi hususunda büyük çaba sarf etmiş olmasına rağmen, aylık 150 kuruştan ibaret olan maaşının R. 1305 (1889-1890) senesinden beri verilmediği ve bu nedenle de maddi açıdan zor durumda bulunduğu kayıtlarda yer almaktadır. İlgili makamlar arasında, adı geçen muallimin birikmiş olan maaşlarının bir kerede ve bundan sonra işleyecek olanların da düzenli olarak ödenmesi hususunda çeşitli yazışmalar yapılmış (BOA, DH.MKT., 1316) ise de, söz konusu maaşların ödenip ödenmediğine dair bir kayıt yoktur. Fakat daha sonraki yıllarda da görevine devam etmiş olması, eski maaşlarını almış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

H.1318 (1900) yılı kayıtlarına göre, mekteb muallimleri Hacı Rağıb Efendi ve Hanifi Efendi'dir(Ankara Vilayet Salnamesi, 1318: 264). H. 1320 (1902) yılı kayıtlarında yine durum aynıdır(Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 255). H. 1325 (1907) yılı kayıtlarına göre ise bu tarihte mekteb muallimi Hafız Hamdi Efendi'dir(Ankara Vilayet Salnamesi, 1325: 301).

Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde, sözü edilen bu mektebin, Çorum Sancağı genelinde uzun süre aktif olan en eski modern mekteplerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

36. Çorum Hamidiye Kız İbtidai Mektebi

Mekteb, Çorum kasabasında ahalinin yardımıyla inşa edilmiş olup, mekteb inşaatı için toplam 22.000 kuruş para sarf edilmiştir(Maarif Salnamesi,1319, 1321: 350) 1900 yılı Ekim ayının başında açılış töreni gerçekleştirilen mekteb, 1900-1901 öğretim yılında eğitime başlamış ve bu öğretim yılı sonunda talebelerin umumi imtihanı gerçekleştirilmiştir (BOA, MF.MKT., 1319). Açıldığı tarihten beri günden güne ilerleme gösteren mektebin söz konusu ilk umumi imtihanı, Çorum Sancağı erkân ve memurları ile ulema ve memleketin ileri gelenleri huzurunda yapılmıştır. Mekteb açılmadan, yani 9 ay önce okuyup yazmaktan, pek çok temel dini bilgilerden ve kadınlara ait güzel sanatlardan mahrum olarak vakit geçiren kızlar, bir yıl içinde kendi el hünerleri ve maharetleriyle çeşit çeşit eşya ve panolar yapmışlardır. İmal edilen bu ürünler mektebin hususi bir odasına konularak ve asılarak sergiye açılmıştır. Kısa zamanda meydana gelen bu ilerlemeyi mekteb muallimesi Hatice Nuriye ve fahri muavine Refia hanımların himmet ve gayretlerinin neticesi olarak gören Çorum Liva İdare Meclisi, adı geçen muallimelerin bu çabalarını takdire layık bulmuş ve taltiflerini talep etmiştir (4 Temmuz 1901) (BOA, MF.MKT., 1319).

Çorum Liva İdare Meclisi'nin önerisini değerlendiren Maarif Nezareti, adı geçen şahısların vazifelerini yerine getirme esnasındaki güzel hizmetlerinden dolayı, kendilerine ve emsallerine teşvike sebep olmak üzere, birer kıta "iftihar madalyası" verilmesiyle taltif edilmelerini ve sevindirilmelerini uygun görmüş ve talebi üst makamlara iletmiştir (21 Aralık 1901/10 Ramazan 1319) (BOA, MF.MKT., 1319). Bu talep, padişahın 30 Ocak 1902 (20 Şevval 1319) tarihli iradesi ile de onaylanmıştır (BOA, İ. TAL; Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 268).

Mektebin açılışının üçüncü yılında mekteb talebesinin 1902-1903 öğretim yılı umumi imtihanı gerçekleştirilerek, talim heyeti ile mükâfata layık görülen 50 nefer talebeye, Beşiktaş

Polis Memurluğu tarafından gönderilen Kur'anlara ve kıymetli kitaplara ilaveten, özel olarak getirtilen saatler ile yıldızlı kitaplardan kızlara ait olanlar okulda hediye edilmek suretiyle ödül dağıtım töreni yapılmış ve bu vesile ile de padişaha dua edilmiştir (11 Eylül 1903) (BOA, MF.MKT., 1321).

Çorum'da daha önce tesis edilen ve Sultan II. Abdülhamid'in adına nispetle isimlendirilen bu kız mektebi, esasen rüşdi ve ibtidai kısımlarını içine alacak şekilde hamiyetli insanların yardımlarıyla inşa edilmiştir. Ayrıca, mektebin aylık 400 kuruş muallime maaşı, 110 kuruş bevvabe maaşı ve 460 kuruş çeşitli masrafları olmak üzere toplam 6.580 kuruş masrafı dahi şimdiye kadar hamiyetli kişilerin yardımlarıyla karşılanmıştır. Ancak, Çorum Liva İdare Meclisi'ne göre; 1902-1903 öğretim yılı sonunda kız ibtidai mektebinden şehadetname almaya hak kazanan kız talebelerden mektebin rüşdi kısmı da teşkil edildiğinden bir muallimenin hem rüşdi ve hem de ibtidai kısımlarına yetişemeyeceği tabiidir. Bu nedenle, hala mekteb muallimesi olan ve Darülmualimat mezunu olup, gerçekten memleketin kız evlatlarına çok hizmet eden Hatice Nuriye Hanım'ın rüşdi kısmı muallimeliğinde istihdam edilerek, kendisine ödenmesi lazım gelen 500 kuruş maaşın da nizamı gereği maarif hissesinden verilmesi; rüşdi muallimesine muavine olmakla beraber ibtidai muallimeliğini de ifa etmek, talebelerin teşviki için yine bu mekteb mezunlarından olmak ve maaşı maarif ibtidaiye gelirinden verilmek suretiyle diğer bir muallimenin daha tayin edilmesi gerekir (12 Ekim 1903) (BOA, MF.MKT., 1321).

Maarif Nezareti'nce, Mekatib-i Rüşdiye İdaresi vasıtasıyla, yukarıdaki yazıya verilen 31 Aralık 1903 (18 Kanun-i evvel 1319) tarihli cevapta şu hususlara yer verilmiştir: "Gerçekte bir muallimenin hem rüşdi ve hem de ibtidai talebelerine ders vermeye muktedir olamayacağı aşikârdır. Ancak, bütçenin müsait olmamasına binaen maarif sandığından 500 kuruşun tahsisi dahi imkân dâhilinde bulunmamaktadır. Hâlbuki mahallince tayin edilecek muallimeye 200 kuruşun kifayet edeceği malum olduğundan, mahallince taahhüt edilen 400 kuruştan 200 kuruşun tayin olunacak muallime muavinesine ve geri kalan 200 kuruşun da rüşdiye muallimesine tahsis edilmesi ve maarif sandığından da 300 kuruş verilmesi halinde rüşdiye şubesinin dahi teşkili mümkündür." Bu cevap, aynı şekilde mahalline bildirilmek üzere Ankara Vilayeti'ne yazılmıştır (BOA, MF.MKT., 1321). Söz konusu cevabın gereğinin aynen yapılıp yapılmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Çorum'da kız rüşdiye mektebinin açıldığı kesindir. Çünkü daha sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Lütfiye Hanım adında bir muallime Çorum İnas Rüşdiyesi birinci muallimeliğine tayin edilmiş olup, 20 Mayıs 1905 (7 Mayıs 1321) tarihinde ders verme vazifesine başlamıştır (BOA, MF.MKT., 1321).

37. Sungurlu Kız İbtidai Mektebi

Mekteb, Sungurlu kasabasında açılmış olup, muhtemelen 1902-1903 öğretim yılı başında eğitime başlamıştır(BOA, MF.MKT., 1320).

Mektebin 1904-1905 öğretim yılı umumi imtihanı, 16-17 Temmuz 1905 tarihlerinde yapılmış olup, liyakat gösteren talebelere mükâfatlar verilmiş ve Ankara Vilayeti aracılığıyla Maarif Nezareti de konu hakkında bilgilendirilmiştir (13 Ağustos 1905) (BOA, MF.MKT., 1323). Ayrıca, mektebin 1905-1906 öğretim yılı umumi imtihanı sonucunda ödül almaya hak kazanan öğrenciler için ödül töreni düzenlenerek, törende çeşitli kaside ve yazılar okunmuş,

Padişaha dua edilmiş ve liyakat gösteren talebelere münasip hediyeler verilmiştir (7 Ağustos 1906/25 Temmuz 1322) (BOA, DH.MKT., 1324). H. 1325 (1907) yılı kayıtlarına göre ise bu tarihte mekteb muallimesi Emine Yadigâr Hanım'dır (BOA, MF.MKT., 1325).

B. ÇORUM SANCAĞI'NDA GAYRİMÜSLİM (AZINLIK) TEMEL EĞİTİM KURUMLARI

Azınlık olarak adlandırılan Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşları, İstanbul'un fethinden itibaren, Osmanlı Devleti'nde kendi eğitim kurumlarını kurup teşkilatlanma çalışmalarına girişmişlerdir. Azınlıkların okul açmalarında dayanak noktaları fermanlardır. Bu fermanlar doğrultusunda okul açma hakkı önce Rumlara ve daha sonra Ermenilere ve Yahudilere verilmiştir (Vahapoğlu, 2005: 265).

Osmanlı Devleti'nin sağladığı bu haklar sayesinde, azınlıkların okullaşma oranı, özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ülkenin her tarafında hızla artmıştır (Yıldız, 2008: 257). Azınlık okulları içinde sayı bakımından birinci sırada bulunan Rum okullarının sayısı, I. Dünya Savaşı öncesinde 3500'e, ikinci sırada olan Ermeni okullarının sayısı ise 2500'e yükselmiştir. Ayrıca, Yahudiler de son dönemlerde, sayıları tam olarak tespit edilememekle birlikte, çok sayıda yeni okul açmışlardır (Taşdemirci, 2001: 22).

Çorum Sancağı'nda, Osmanlı Devleti'nin birçok vilayet ve sancağında olduğu gibi, yukarıda anlatılan Müslüman okullarının yanı sıra, farklı düzeylerde bir takım gayrimüslim okulları da açılmıştır. Genel olarak Rum, Ermeni ve Protestanlar tarafından açılan söz konusu okulların, Çorum Sancağı'nda ilk olarak ne zaman açıldığı ve kaç tane olduğu tam olarak tespit edilememektedir. Ancak bazı yıllara ait kayıtlara ulaşmak mümkündür.

Vital Cuinet, 1892 yılında basılan eserinde, Sungurlu'da 150 erkek öğrencili 2 Rum okulu bulunduğunu bildirmektedir (Turan, 4-5). Ancak, resmi devlet istatistiklerinde ve arşiv belgelerinde böyle bir kayda rastlanılmamaktadır.

H. 1320 (1902) yılı kaydına göre, bu tarihlerde Çorum merkez kazasında 2 adet Rum mektebi vardır (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251). Maarif Nezareti'nin R. 1323 (1907) ve R. 1324 (1908) yılları istatistiğine göre ise bu yıllarda Çorum Sancağı'nda 2'si erkek ve 2'si kız olmak üzere Rum cemaatine ait toplam 4 hususi ibtidai mektebi mevcuttur. Bunların dışında ibtidai düzeyinde açılmış gayrimüslim mektebi kaydı bulunmamaktadır (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326: 345).

Vital Cuinet, Çorum merkezinde 30 erkek öğrencisi bulunan bir Ermeni okulundan bahsetmektedir (Turan, 4). Resmi devlet istatistikleri dikkate alındığında, H. 1320 (1902) yılı kaydına göre bu sırada Çorum merkez kazasında 2 adet Ermeni mektebi (Ankara Vilayet Salnamesi, 1320: 251); Maarif Nezareti'nin R. 1323 (1907) ve R. 1324 (1908) yılları istatistiğine göre ise bu tarihlerde Çorum Sancağı'nda 1'i erkek ve 2'si kız olmak üzere Ermenilere ait toplam 3 hususi rüşdiye mektebi mevcuttur (Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326: 345). Belirtilen mekteb kayıtlarının yanı sıra, 1915 yılı itibariyle Çorum'da biri kızlara ve diğeri erkeklere ait olmak üzere 2 adet Ermeni okulunun bulunduğu, Vahram Dadrian tarafından ifade edilmektedir (Turan, 4). Görüldüğü gibi, burada Ermenilere ait ibtidai

mektebi kaydına yer verilmemiştir. Ancak, söz konusu rüşdiye mektepleri muhtemelen ibtidaieleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Cuinet, Sungurlu'da 100 erkek öğrencili bir Ermeni Okulu bulunduğunu bildirmektedir. Bu okulların dışında, bazı Ermeni çocuklarının Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde okudukları bilinmektedir. Mesela, Merzifon'daki kolejde bulunan Bertha B. Morley isimli Amerikan misyoneri, 17 Haziran 1915 tarihli günlüğünde Çorumlu 5 kız öğrencinin bir gün önce evlerine döndüklerini yazmaktadır (Turan, 4).

Cuinet, Sungurlu'da 50 öğrencili bir Protestan Okulu bulunduğunu ifade etmektedir(Turan, 4). Sözü edilen bu okul, muhtemelen R. 1281 (1865/1866) yılında burada inşa edilen Protestan kilisesi içinde açıldığı ifade edilen okul olup(BOA, İ. AZN, 1330), daha sonraki yıllarda da eğitime devam etmiştir. Maarif Nezareti'nin R. 1323 (1907) ve R. 1324 (1908) yılları istatistiğine göre ise bu yıllarda Çorum Sancağı'nda Protestanlara ait 1 adet hususi karma rüşdiye mektebi mevcuttur(Osmanlı Devlet Salnamesi, 1326: 345).

Çorum Sancağı'nda açılmış olup, yukarıda istatistiksel bilgileri verilen gayrimüslim mekteplerinden muallim ve sair özellikleri hakkında daha detaylı bilgiler elde edilenler şunlardır:

1. Çorum Ermeni Mektebi

Mekteb, Çorum merkez kasabasında açılmış olup, eğitim-öğretime başlama tarihi, ne kadar süre aktif olduğu ve eğitim düzeyi tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, Vital Cuinet, 1890'lı yıllarda Çorum merkezinde 30 erkek öğrencisi bulunan bir Ermeni okulundan bahsetmektedir(Turan, 4). Ayrıca, 2 Aralık 1896 tarihli bir kayıta; Çorum'da bir zararlı mektup yakalandığı ve mektup sahiplerinden birinin Çorum Ermeni Mektebi Hocası Karamanyan olup, Amerika'da olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir(BOA, DH. TMİK. M, 1314). Bu bilgilerden yola çıkarak, söz konusu mektebin 1890'lı yıllarda aktif olduğu ifade edilebilir.

Çorum Mutasarrıflığı'nın 13 Temmuz 1916 (30 Haziran 1332) tarihli yazısına göre ise; Ermeni Mektebi binası bu tarihlerde terk edilmiş mallardan olup, Maliye Nezareti'ne ait emlaktendir. Ayrıca, bu bina, yeri hükümet konağına verilmesi planlanan rüşdiye mektebinin burada eğitim vermesi için elverişlidir (BOA, DH. MB. HPS, 24/23, 15/L/1334).

Buradan da anlaşıldığı gibi, sözü edilen mekteb muhtemelen bu tarihlerde kapanmış ve mekteb binası da terk edilmiştir.

2. Sungurlu Protestan Sıbyan Mektebi

Daha önce kilise içinde açıldığı anlaşılan bu mektebin(BOA, İ. AZN, 1330), Sungurlu kasabasının Başpınar mahallesinde bulunan Protestan kilisesi içinde veya civarında yeniden inşa ettirilmesi planlanmıştır(BOA, Y. A. RES, 1322). İlk etapta içinde Protestan Mektebi inşasına ruhsat istenilen Sungurlu kasabasındaki kilisenin (BOA, İ. AZN, 105/38, 01/R/1330), R. 1281 (1865/1866) yılında Amerikalı Mister Pol adında bir misyoner tarafından inşa

ettirildiği ve müessesinin elinde o zaman bir izin belgesinin bulunduğu, fakat mahallince kaydolunmadığı ifade edilmiştir (BOA, MF. MKT, 1316; DH. MKT, 1316)

Mektebin yeniden inşası için ilk ruhsat talebi 1899 yılı başlarında yapılmıştır(BOA, MF. MKT, 1316; DH. MKT, 1316). Bu çerçevede, Ankara Vilayeti'nden gelen 27 Temmuz 1899 (15 Temmuz 1315) tarihli yazıda; sözü edilen mektebin, kilise içinde bir tarafı erkeklere, bir tarafı kızlara mahsus olmak ve bir sofa ile teneffüs odasından ibaret bulunmak üzere inşa edilmesi talep edilmiştir((BOA, MF. MKT, 1316; Y. A. RES, 1322). Şura-yi Devlet Mülkiye Dairesi'nin 4 Temmuz 1902 tarihli yazısına göre, sözü edilen mektebin bu plan doğrultusundaki inşaat masrafı 9957 kuruş olup, Sungurlu kasabasındaki Protestan cemaati tarafından yardımlaşma yoluyla karşılanacaktır (BOA, İ. AZN, 1326).

Yapılan çeşitli yazışmalar neticesinde yaklaşık 10 yıl sonra, söz konusu mektebin yeniden inşasına 20 Ekim 1908 (24 Ramazan 1326) tarihli irade ile izin verilmiş olup, iradenin içeriği şöyledir: “Mektebde Osmanlı tebaasının Protestan cemaati çocukları okutulmak ve mektebin, kilesinin banisi olan Mister Pol ismiyle değil, Protestan cemaati sıbyan mektebi adıyla yâd olunmak üzere; şimdi ve gelecekte maarif nizamlarının hükümlerine tabi olmak, hiçbir zaman ecnebilik iddiasında bulunmamak, muallimin şehadetnameli ve hükümet nezdinde emniyetli bulunmak şartlarıyla bir adet mekteb inşasına izin verilmiştir” (BOA, İ. AZN, 1326). Bu durum, Dahile Nezareti'nin 20 Kasım 1908 (25 Şevval 1326) tarihli yazısıyla Ankara Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1326).

Sungurlu kasabası Protestan cemaatine yukarıda belirtilen plan doğrultusunda mekteb inşasına ruhsat verildiği halde, aradan yaklaşık iki yıl geçmesine rağmen, mektebin henüz yaptırılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, yıkılmaya yüz tutmuş olan kilisenin de yıktırılarak eski arsası üzerinde, söz konusu mekteb ile birlikte, yeniden yaptırılması isteği ve buna bağlı olarak mekteb planında meydana getirilen değişikliktir (BOA, DH. İD,1330). Çünkü evvelce inşasına ruhsat verildiği halde yaptırılmayan mektebin iki oda, bir sofa ve bir mutfak ilave edilerek müstakil bir bina şeklinde yeniden inşasına müsaade edilmesi hususunda mahallince talepte bulunulmuştur(BOA, İ. AZN,1330). Bunun üzerine, hem kilisenin yeniden inşasına ve hem de mektebin kilise civarında yeni bir planla iki katlı olarak yaptırılmasına müsaade edilmesine dair Ankara Vilayeti'nden alınan yazı, ekleri ile birlikte Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilerek, gereğinin yapılmasına gayret edilmesi istenmiştir (23 Ekim 1910)(BOA, DH. İD, 1330).

Konuyu ayrıntılı olarak inceleyen Şura-yi Devlet Mülkiye Dairesi'ne göre; Ankara Vilayeti dâhilinde Sungurlu kasabasında bulunan Protestan kilisesinin harap olmasına binaen yıktırılarak kadim arsası üzerine bir kilise ile bitişiğinde iki katlı ve 14 zira' uzunluğunda, 9 zira' genişinde ve 6 zira' yükseklikte alt katında biri erkek ve diğeri kız mekteblerine mahsus iki oda ile bir sofa, bir de teneffüs odasını; üst katında iki oda, bir sofa, bir mutfak ve kileri içine alan ahşap bir bina inşasına ruhsat verilmesi, sarfi lazım gelen 26.450 kuruşun da yardımlaşma yoluyla tedarik edilerek mevcut olduğuna binaen, uygundur (9 Mart 1912) (BOA, İ. AZN,1330). Şura-yi Devlet'in bu kararı, 20 Mart 1912 (1 Rebiyülahir 1330) tarihli irade ile onaylanmış (BOA, İ. AZN,1330) ve Sadaret makamı tarafından da ilgili mercilere bildirilmiştir (BOA, BEO, 1330). Ancak, 8 Nisan 1912 tarihli yazı (BOA, DH. İD, 1330) ile

Ankara Vilayeti'ne bildirilen bu kararın hayata geçirilip geçirilemediği tespit edilememektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fethedilen Çorum bölgesinde, ilk temel eğitim kurumlarının ne zaman, nerede açıldığı ve kaç tane olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak tespit edilebilen en eski tarihli mekteb, Hacı Sinan Sıbyan Mektebi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, Ebusuud Efendi'nin İskilip'te yaptırmış olduğu sıbyan mektebinin de açılış tarihi bir hayli eski olup, Hacı Sinan Sıbyan Mektebi'nden de önce olması muhtemeldir. Sözü edilen bu mekteplerin açılmasına daha sonraki yüzyıllarda da devam edilmiştir.

Taşrada eğitim alanında 1870'li yıllardan itibaren başlayan Osmanlı yenileşme döneminde, Çorum Sancağı'nda temel eğitim alanında bir taraftan köklü eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri eğitim faaliyetlerini sürdürürken, diğer taraftan da modern ilkokullar olan ve yeni tarzda eğitim yapan ibtidai mektepleri açılmaya başlanmıştır. 1894-1895 öğretim yılında sancak genelinde 243 sıbyan ve 28 modern ibtidai mektebi vardır. Bir sonraki eğitim dönemi olan 1895-1896 ders yılında sıbyan mektebi sayısı sabit kalmakla birlikte, ibtidai sayısı 32'ye çıkmıştır. Bu mekteplerde 1800'ü erkek ve 380'ni kız olmak üzere toplam 2180 talebe eğitim yapmaktadır. 1907-1908 yıllarında sancak dâhilindeki Müslüman ibtidai mektebi sayısı 39'u erkek, 1'i kız ve 4'ü karma olmak üzere toplam 44 olup, talebe adedi bilinmemektedir. 1913-1914 eğitim-öğretim döneminde ise Çorum Sancağı'nda 52'si erkek, 6'sı kız ve 4'ü karma (kız-erkek) olmak üzere toplam 62 İslam ibtidai mektebi bulunmaktadır. Ancak, bu sayının yetersiz olup, sancağın temel eğitim ihtiyacının karşılanması için 608 mektebe daha ihtiyaç duyulduğu kayıtlarda ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti, diğer vilayet ve sancaklarda olduğu gibi, Çorum Sancağı'nda da modern ibtidai mekteplerini geliştirmek ve her köye yaymak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda, bir yandan mekteplerin maddi ihtiyaçlarını karşılamak için Çorum'da at yarışları düzenlenirken, diğer yandan da mevcut ibtidai muallimleri yaz tatillerinde eğitime tabi tutularak yeni usulün iyice kavratılması ve temel eğitimin kalitesin artırılması yoluna gidilmiştir.

Çorum Sancağı'nda, yukarıda belirtilen Müslüman okullarının yanı sıra, bir takım gayrimüslim mektepleri de açılmıştır. Bunlar arasında Rumlara ait 2 erkek ve 2 kız ibtidai, Ermenilere ait 1 erkek ve 2 kız rüşdiye mektebi zikredilebilir. Ayrıca, 1 adet de rüşdiye düzeyinde özel Protestan Okulu vardır. Tespit edilebildiği kadarıyla, bu mekteplerden ibtidai düzeyinde olanlar sadece Rum mektepleri olup, diğerleri muhtemelen hem rüşdi, hem de ibtidai düzeyinde eğitim veren okullardır.

Sonuç olarak; Osmanlı yenileşme döneminde, Çorum Sancağı'nda temel eğitim alanında eski ve yeni pek çok Müslim ve gayrimüslim mektebinin aktif olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu okulların sayısı temel eğitim ihtiyacı için yeterli değildir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi (BOA, MF. MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Maarif (BOA, İ. MF.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA, BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Evkaf (BOA, İ. EV.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yi Devlet (BOA, ŞD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektubi (BOA, DH. MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Umum Vilayet Müdüriyeti (BOA, DH. UMVM)

B. Salnameler ve İstatistikler

Maarif Salnameleri

Osmanlı Devlet Salnameleri

Ankara Vilayet Salnameleri

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası (R. 1310-1311 yıllarına ait), Dersaadet.

Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistik Mecmuası, Darülhilafetilaliye, 1318.

Maârif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Mecmuası, Darülhilafetilaliye, 1336.

C. Araştırma Eserler

Arıbaş, S., (2000), "Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)", Yeni Türkiye, Sayı: 32, s. 711-716.

Bozdemir, İ., (1991), Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Bulduk, Ü., "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri-I", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10564.pdf>.

Erdem, A. R., (2000) "XIX. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde İlköğretimde Yapılan Yenilikler ve Değerlendirmesi" Yeni Türkiye, Sayı: 32, s. 754-763.

Gökşen, A. (2007), Anadolu Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Çorum Şehri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kodaman, B., (1991), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara.

Korkmaz, Ş., (2004), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çorum'da Eğitim ve Kültür Hayatı", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, S:1, Nisan 2004, s. 135-150.

Poyraz, E., (2011), "Tanzimat Dönemi Çağdaşlaşma Çabaları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl:33, Cilt: 97, Sayı: 193, s. 91-120.

Şahin, İ. “Çorum”, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c08/c080262.pdf>.

Taşdemirci, E. (2001), “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, s. 13-30.

Turan, Ö., “Çorum’da Ermeniler ve Ermeni Tehciri”, <http://haypedia.com/pdf>.

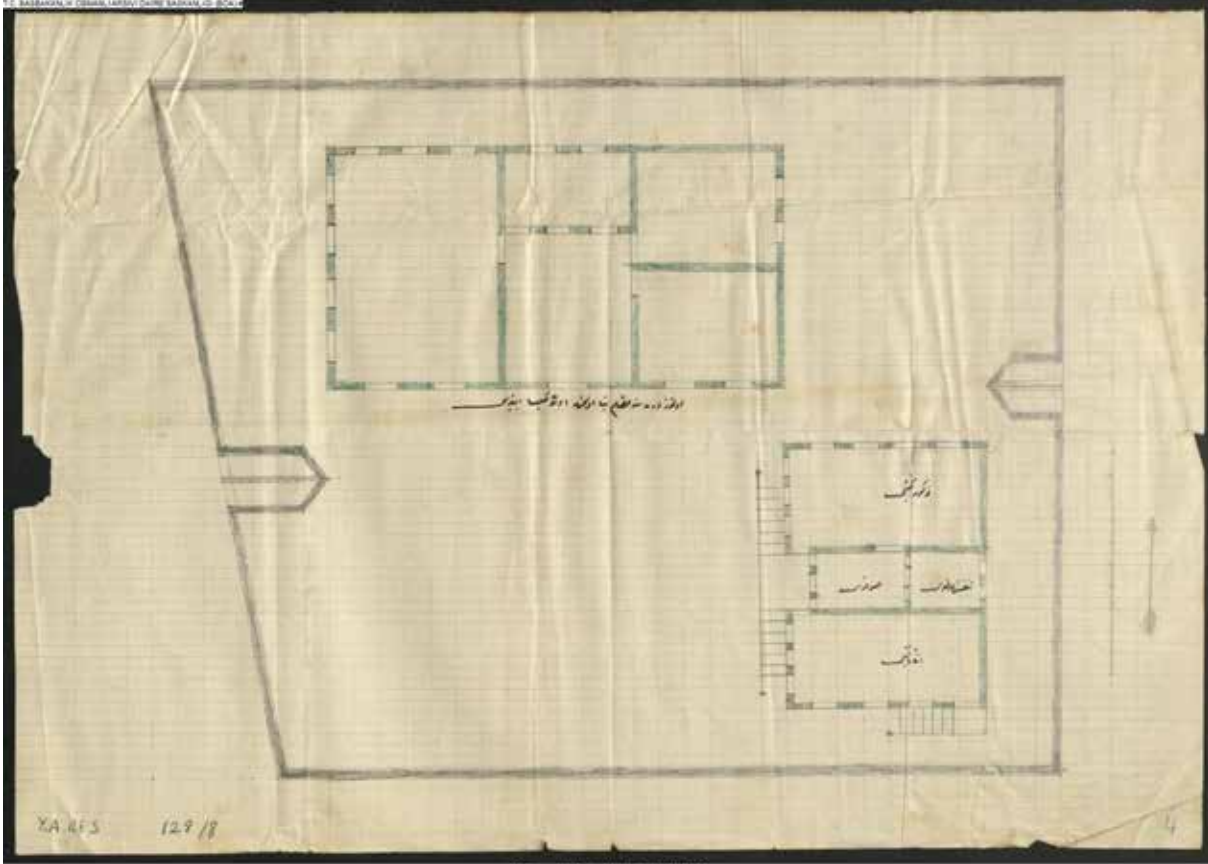
Vahapoğlu, M. H., (2005), Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul.

Yıldız, H., (2008), “II. Abdülhamid Döneminde Diyarbekir Vilayeti’nde Yabancı Okulların Denetlenmesi Çabaları ve Ermeni Milliyetçiliğinin Yayılışı”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, s. 256-263.

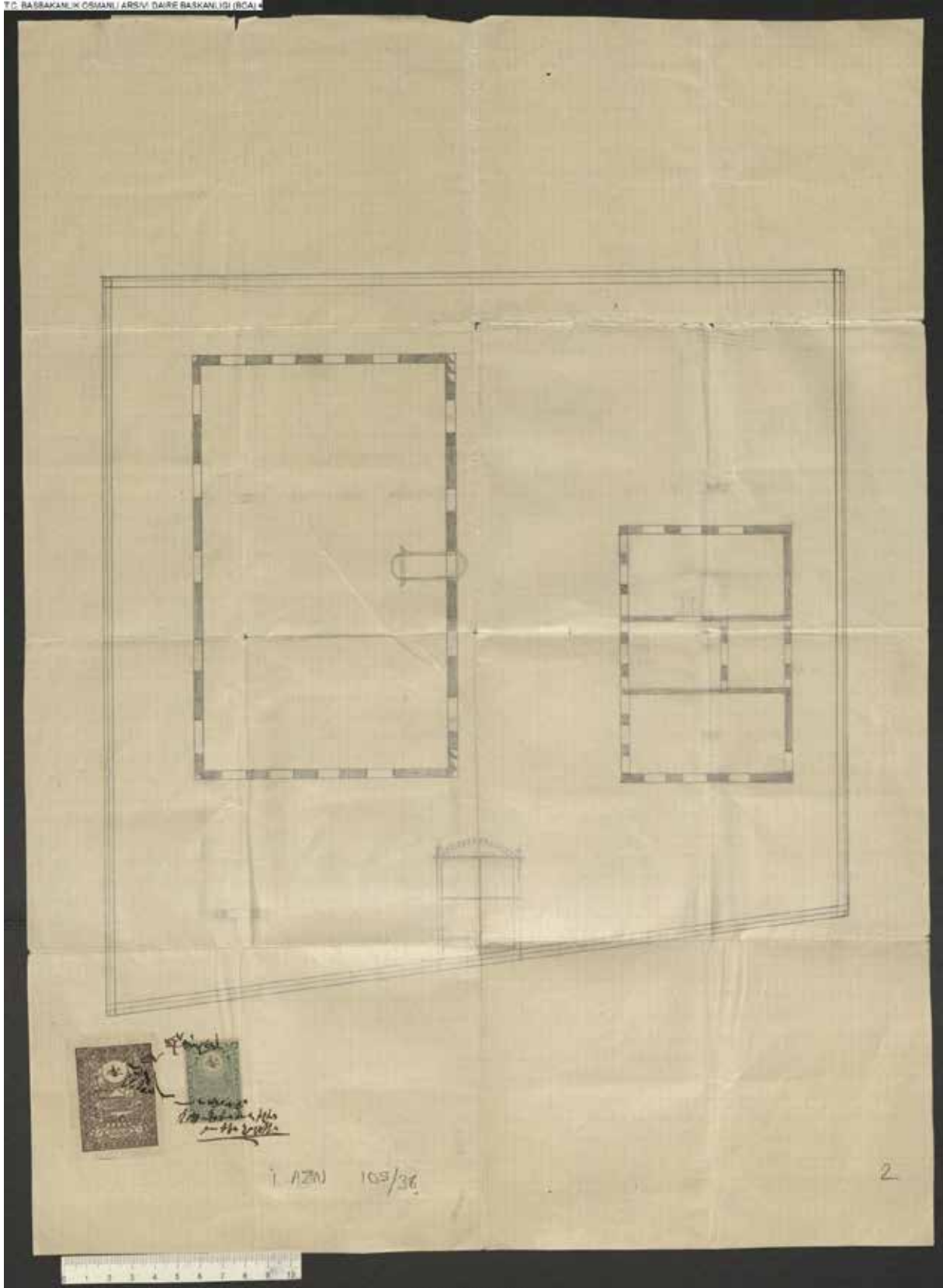

EK. 2. Sungurlu Protestan Cemaati Sıbyan Mektebi İlk İnşaat Planı

T.C. BAŞBAKANLIK OSİMANLI ARSIV DAIRESİ BAŞKANLIĞI (BOCA)

LAZN 00105.00038.002

ÇORUM'DA LİSELERDE FELSEFE ÖĞRETİMİNİN FELSEFE ÖĞRETMENLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Feyza CEYHAN ÇOŞTU¹

**¹Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı,
ceyhanfeyza@hotmail.com**

ÖZET

Felsefe, evren ve insanla ilgili tüm sorunların tartışıldığı bir alandır. Kelime anlamı 'bilgeliği sevme' olarak anlam bulan felsefenin, eğitim öğretim sürecinde nasıl aktarıldığı önemli bir konudur. Bu bağlamda Türkiye'de zorunlu eğitim kapsamında 11.sınıfta okutulan felsefe dersinin, öğrencilerin zihin dünyasında nasıl yer bulduğu ve felsefeye nasıl bir anlam yüklediği, felsefenin kelime anlamı olan "bilgeliği sevme" düzeyinde bir farkındalık yaratıp yaratmadığı bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Felsefe öğretiminde izlenen metotlar ve öğrencilerin felsefe dersine yaklaşımları, verilen eğitimin kalitesiyle doğrudan irtibatlıdır. Bu bildiriye, Çorum İl merkezindeki çeşitli Liselerde görev yapan Felsefe grubu öğretmenleri ile yapılan görüşme ve mülakatlardan hareketle, öğrencinin hazırbulunuşluğu, ders kitaplarının mahiyeti ve öğretmenlerin yeterliği hususları felsefe öğretimi üzerinden incelenmiştir..

Anahtar Kelimeler: Felsefe Öğretimi, Lise, Çorum.

AN EVALUATION OF PHILOSOPHY TEACHERS ON PHILOSOPHY TRAINING IN HIGH SCHOOLS IN THE ÇORUM

ABSTRACT

Philosophy is a space for the discussion of all the problems of the universe and humans. Literally, it means 'love of wisdom'. It is an important issue that how philosophy course is thought in the education process. In this regard, philosophy course is in the 11th grade curriculum in compulsory education in Turkey. Methods of philosophy teaching and approaches of the students to the philosophy courses are directly connected with the quality of the education. In this paper, I have interviewed with Philosophy teachers who served in various high school at the Çorum. The student's readiness, quality of course books and teachers' competence issues are discussed through the teaching philosophy with reference to the findings of the field

Key Words: Philosophy Teaching, High School, Çorum

I. GİRİŞ

“Bilgelik sevgisi” dediğimizde sadece felsefe kelimesinin anlamını vermiyoruz. Aslında kastettiğimiz, bir sürecin adıdır felsefe. İnsan, evren ve tüm varlık alanını kattığımız bu merak sürecinde gönüllülük esastır. İnsan tüm bilinciyle felsefe yapmaya gönüllüdür. Bu bağlamda, zorunlu eğitimin bir parçası olarak okutulan felsefe derslerine, öğrenciler nasıl yaklaşmaktadır?

Liselerde 11. sınıfta okutulan felsefe derslerine öğrencilerin yaklaşımının ve bu dersin öğrencilerin düşünsel gelişimlerine katkılarının olup olmadığının belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada, Çorum il merkezinde yer alan çeşitli liselerdeki felsefe dersi öğretmenleri ile görüşme ve mülakatlar yapılmıştır. Bu görüşmelerde, felsefe müfredatının yapısı, öğrenciye uygun olup olmadığı, öğrencilerin felsefe derslerine eğilimi ve bu eğilimle birlikte başarı ve başarısızlık değerlendirmeleri yapılmış, ayrıca öğretmenlerin yeterlikleri de inceleme konusuna dahil edilmiştir.

II. TÜRKİYE’DE FELSEFE ÖĞRETİMİ: KISA TARİHSEL BAKIŞ

Türk düşünce hayatının gelişimine baktığımızda felsefeyi Türkiye’de öğretim haline koyan ilk kişi Rıza Tevfik (1868-1949)’tir. ‘Rehber-i İttihad-ı Osmaniye’ özel lisesinde felsefe dersleri vermiş; burada verdiği dersleri ‘Felsefe Dersleri’ adlı bir eserde toplayarak yayımlamıştır (Karakuş, 1995). Rıza Tevfik bu anlamda Türk düşünce hayatına bir katkı yapmıştır. Yeni kurulmuş bir Cumhuriyet’te felsefe derslerinin okullarda okutulmaya başlanması önemli bir yeniliktir. Tabi ki o günden bugüne içerikle ilgili çok ciddi değişimler olmuştur. Liselerde ilk okutulan felsefe müfredatının Batı’dan Fransız eğitim sisteminden (St. Louis Lisesi programından) alındığı (Mengüşoğlu, 1975) düşünüldüğünde, o günlerden günümüze gelindiğinde müfredatın sürekli şekillendirilmeye çalışıldığını da görmekteyiz.

Liselerdeki felsefe eğitiminin öğrenciye doğru bir şekilde verilmesinin sağlanması, başka bir problemi de ortaya çıkarmaktadır. O da bu dersleri verecek öğretmenlerin eğitimi konusudur. Kuşkusuz felsefe ve düşünceyi sevdirmenin önemli bir kısmı öğretmenlere aittir. Günümüzde felsefecilerin ve felsefe öğretmenlerinin yetiştiği, felsefe eğitiminin verildiği üniversitelerde durum nasıldır?

Türkiye’de üniversitelerde Felsefe öğretimi 1933’te ‘Üniversite Reformu’ ile başlamıştır. İstanbul Üniversite Felsefe Bölümü’nde biri doçent, diğer ikisi asistan 3 felsefeci göreve başlamıştır. Doçentin adı Hilmi Ziya Ülken, asistanların adı ise Macit Gökberk ve Halil Vehbi Eralp’ti (Kaynardağ, 1983). Türkiye’de şu anda neredeyse tüm üniversitelerde Felsefe Bölümü ayrıca 3 tane de Felsefe Grubu Öğretmenliği programı bulunmaktadır. Felsefe bölümlerinin 4 yılda verdiği derslere baktığımızda genel bir paralellik gözükmektedir. Yani belli dersler zorunlu olarak öğrenciye verilmektedir. Örneğin, İlkçağ Felsefesi, Ortaçağ Felsefesi, 17.yy ve 18.yy Felsefeleri, Bilim Felsefesi, Varlık felsefesi, Sanat Felsefesi, Siyaset Felsefesi, Ahlak Felsefesi, İnsan Hakları, Felsefi Metinler dersi gibi. Bunun yanında bazı bölümlerde yeni felsefe alanları, ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Örneğin Feminist Felsefe, Spor felsefesi, Beden Felsefesi, Özgürlük Sorunu, Toplum Felsefesi, Meslek Etikleri,

Gösterge Kuramları, Zihin Felsefesi gibi... Bunlar günümüz sorunlarının üniversitelerde yer almaya başladığını ve akademik düzeyde tartışıldığını da göstermektedir.

Üniversitelerde verilen eğitim genelde öğretim elemanlarının entelektüel birikimine dayalı olarak gelişmektedir. Bu da felsefe eğitimi konusunda, üniversiteler arasında, çeşitliliği getirmiştir. Buna dayalı olarak üniversitelerimizde belli bir ekol çerçevesinde öğrencilere aktarılmaktadır ki bu da tek taraflı bir felsefe eğitimini açığa çıkarmaktadır. (Kıta Avrupa felsefesi ya da Analitik felsefe geleneğine ağırlık vermek gibi) Yine üniversitelerimizde ezberci bir sistemde ve öğrenciye not tutturularak verilen derslerin düşünce gelişimine herhangi bir katkısının olmadığını da belirtmekte yarar var. Nitekim felsefe tarihine sıkıştırılmış bir felsefe eğitiminin, lise öğrencilerindeki etkiyi üniversite öğrencilerinde de açığa çıkartması kaçınılmazdır.

Bütün bunların ötesinde üniversitelerin bir kısmında felsefi etkinliği canlandırıcı çalışmalarda yok değildir. Kasım ayının 3. Perşembe günü, Dünya Felsefe Günü olarak kutlanmaktadır. Türkiye Felsefe Kurumu tarafından kutlanması önerilen ayrıca UNESCO tarafından da kabul edilen bu gün, 1946 yılında resmen yürürlüğe girmiştir. Böyle bir günün saptanmasında Uluslararası Felsefe Kurumları Federasyonu'nun çok değerli çabaları olmuştur. İoanna Kuçuradi'nin başkanı olduğu Türkiye Felsefe Kurumu sözü edilen federasyonun aktif bir üyesidir. Türkiye Felsefe Kurumu bir sivil toplum kuruluşu olarak, gerek ülkemizde gerekse dünyada felsefe ve insan hakları bilincinin yaygınlaştırılması konusunda önemli sorumluluklar üstlenmiştir.

Ülkemizde ise 2002 yılından bu yana kutlanan Dünya Felsefe Günü, dünyada yaşanan problemlerin çözümünde büyük bir etkiye sahip olacak ve felsefi bakış açısının yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Dünya Felsefe Günü dolayısıyla ülkemizde bazı üniversitelerde ve liselerde etkinlikler düzenlenmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı da önemli gün ve haftalara, Dünya Felsefe Günü'nü almıştır.¹ Dünya Felsefe Günü kutlamaları Türkiye'deki felsefe çalışmalarının değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Yine bazı üniversitelerimizin Felsefe dergileri çıkarmaları akademik çevrede bir canlılığı da beraberinde getirmektedir. Bu canlılık sadece üniversitelerimizle de sınırlı değildir. Birçok yayınevi günümüzde felsefi nitelikli eserlerin yayımlanmasına öncülük etmektedir. Türkiye Felsefe Kurumu yayınları bunların başında gelmektedir.

Türkiye'de günümüzde felsefe çalışmalarını yönlendiren eğilimleri ise şöyle belirleyebiliriz: Analitik felsefe, insan hakları, toplum felsefesi, siyaset, çevre etiği gibi insan ve değerlerini içeren problemler üzerine çeşitli felsefe çalışmaları yapılmaktadır.

Küresel dünyada insanın ve evrenin problemleri çeşitlenmektedir. Bu çeşitlenmeler arttıkça yeni yeni felsefe alanları dünyada ve Türkiye'de tartışılmaya, sorgulanmaya devam edecektir.

¹ <http://www.dersimiz.com/belirligunler-104-Dunya-Felsefe-gunu>

III. METODOLOJİ

Günümüzde felsefe dersleri bilindiği gibi 4 yıllık ortaöğretim kapsamında öğrencilere Lise 11.sınıfta zorunlu olarak verilmektedir. Ortaöğretimde felsefe dersi, Talim Terbiye Kurulu kararıyla hazırlanmış bir kitap ve müfredat eşliğinde zorunlu olarak işlenmektedir. MEB'in belirlediği müfredat çerçevesinde zorunlu ders olarak okutulan Felsefe derslerinin öğrenci dünyasındaki karşılığı nedir? Felsefe dersleri öğrencide felsefi bakışı oluşturabilmiş midir? Bu sorular öğretmenlerle yapılan görüşmeler çerçevesinde ele alınmış ve bu sorun çerçevesinde, bu bildiride, şu alt problemler ışığında konu ele alınmaya çalışılmıştır:

- i) Felsefe dersinin öğrenciye aktarımında Lise 11.sınıflarda okutulan ders kitabının yeterliliği ne düzeydedir?
- ii) 17 yaşına kadar “felsefe nedir?” hakkında bilgi sahibi olmayan öğrencinin yeterliliği, yani hazır bulunuşluğu ne düzeydedir?
- iii) Öğretmenin yeterliliği ne düzeydedir?

Çalışmanın veri toplama tekniği, Çorum il merkezinde liselerde görev yapan felsefe öğretmenleriyle yapılan görüşme ve mülakatlara dayanmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin görev yaptığı liseler şunlardır:

1. Anadolu İmam-Hatip Lisesi
2. Güzel Sanatlar Lisesi
3. Spor Lisesi
4. Mehmetçik Anadolu Lisesi
5. BİLSEM

Yukarıda örneklem grubunu oluşturan liselerde görev yapan felsefe öğretmenleriyle görüşmeler, Nisan 2016 ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu liseler TEOG sınavında aldıkları puan nispetinde değerlendirilmiştir. Öğretmenlerle yapılan görüşme ve mülakatlardan elde edilen veriler, çalışmanın temel ve alt problemleri çerçevesinde analiz edilerek yorumlanmıştır.

IV. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın temel problemleri çerçevesinde, görüşme yapılan öğretmenlerden elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

1. Ders Kitapları

Talim Terbiye Kurulunun 26.12.2012 tarih ve 246 sayılı kararıyla 2013-2014 öğretim yılından itibaren 5 yıl süreyle ders kitabı olarak okutulacak olan “Ortaöğretim Felsefe Ders

Kitabı” içerik olarak nasıldır ve öğrencilerin felsefe dersine karşı olumlu tutum geliştirmesine neden olabilir mi?

Bu soru çerçevesinde liselerde okutulan felsefe kitabını incelediğimizde kitabın 8 bölümden oluştuğunu görmekteyiz. “Felsefeyle Tanışma” adlı 1. Üniteden sonra felsefe problemlerini inceleyen 7 ünite görmekteyiz. Felsefenin genel konularını tanıtmayı amaçlayan bu ünitelerde çeşitli sorular eşliğinde konulara değinilmiştir.

Son dönem Felsefe Ders Kitabına baktığımızda, geçmiş dönemlerde okutulan kitaplardan farklı olarak konu odaklı değil, sorun odaklı bir anlatım görülmektedir. Günlük yaşam unsurlarıyla desteklenmeye çalışılan ve de felsefi bir sorunun gerçek hayatla olan bağlantısının gösterilmeye çalışıldığı bu ünitelerde, her bir alanın felsefi arka planı da verilmiş ve filozoflar eşliğinde konu anlatılmıştır.

Burada sormamız gereken soru şudur? Felsefe ders kitabı öğrencilerin beklentilerine uygun mu hazırlanmıştır ve öğrencilerin bu dersi sevmesi mümkün olmuş mudur? Öğrencilerin felsefe dersine ilgisi nasıldır?

Çorum Anadolu İmam Hatip Lisesi Felsefe Öğretmeni ile görüşmemizde felsefe derslerinin belli bir müfredata göre işlendiği ifade edilmiştir. Müfredatın ise YGS’ye hazırlanmaya başlamış olan bu yaş öğrencilerinin beklentilerine uygun olmadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden öğrenciler sınavda karşılaşmayacakları bir konuyu öğrenmek istememektedir ve bu durum felsefe derslerinin gereksiz olduğu yorumlarını artırmaktadır. Bu durum sınıf içerisinde derse karşı bir ilgisizliğin olmasına yol açmaktadır. Felsefe öğretmenin ifadesiyle “sınıfta dersle ilgilenen öğrenci oranı % 10 bile değildir”.Sınav sistemi içerisinde pek çok dersle muhatap olan öğrenci, Türkçenin paragraf sorularına benzettiği felsefe soruları için ayrı bir zaman ayırmak istememektedir. Bu durum da öğrencilerin derse olan motivasyonunu etkilemektedir.

Felsefe öğretmenine sorduğumuz diğer bir soru ise müfredat gereği bu kadar çok filozofun anlatılmasının gerekli olup olmadığı noktasındadır. Felsefe Öğretmeni, öğrencilere filozofların anlatılması gerektiğini, çünkü ez azından bazı filozofların isimlerinin öğrencininaklında kaldığını söylemektedir.

Müfredatın öğrenciye ulaşip ulaşmadığı noktasında Mehmetçik Anadolu Lisesi Felsefe Grubu öğretmeniyle görüşmelerimizde ise; kendisi, müfredatı şekillendiren grupla birlikte çalışan bir kişi olduğundan ve müfredatın geçmiş yıllara göre biraz daha iyi olduğundan bahsetmiştir. Özellikle ünite sıralamasında değişikliğe gidildiğini söyleyen hocamız, yine de müfredatın çok eksikleri olduğunu, kitap içerisinde seçilen metinlerin daha günlük hayatla bağlantılı metinler olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü karşımızda dikkati çabuk dağılan ve kitap okumayı sevmeyen bir nesil var. Eğer ki ders içeriği bu çocuklara hitap etmiyorsa dersi dinlemeyi tercih etmemektedirler. Bu durumda sınıf içerisine sıkıştırılmış bir felsefe dersi yerine, hayatın içinde ve sınıf dışı etkinliklerle çoğaltılan bir felsefe eğitimi verilmesi gerekmektedir. Bunun için okul olarak etkinlikleri ellerinden geldikince yaptıklarını, özellikle İlahiyat Fakültesindeki Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı ile birlikte çalıştıklarını, ifade etmiştir. Akademiyle bu bağlantıları kurmalarının nedeni günlük hayatın içinde bir felsefe ile

karşılaşmalarını ve az da olsa felsefeye özel ilgi duyan öğrencilerin açığa çıkmasını sağlamaktır.

Ayrıca YGS'ye girecek öğrencilerin felsefeyi daha çok gereksiz gördükleri üzerine vurgu yapan felsefe öğretmenimiz, bu sene ilk defa felsefeden de bilgi sorusunun gelmesi üzerine, öğrencilerin felsefeyi gereksiz görmeyi bırakacaklarını ifade etmiştir.

2. Öğrenci Yeterliği

16-17 yaşına kadar 'felsefe nedir?' hakkında bilgi sahibi olmayan bir gencin birden bu dersle karşılaşması, bir dil ve kavram yabancılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin günlük hayatla ilişkilendiremediği bir dünya ve bu dünyanın içinde birçok filozof ve kavram yer almaktadır. Bu nedenle felsefeye ve felsefe derslerine karşı bir önyargı oluşmaktadır. Bu önyargının ortadan kalması için felsefe derslerinin ilköğretimden itibaren öğrencilerin zihinlerinde hazırlanması gerekmektedir. Bu tabii ki erken yaşlarda felsefenin öğrencilere okutulması anlamında değil bir düşünce eğitimi² kapsamında yapılmalıdır. Yani öğrencilere problemleri tanıtıcı bir zihin etkinliği çerçevesinde felsefi düşünüş öğretilmelidir. Bu bağlamda BİLSEM'in çalışmaları arasında ilköğretim düzeyindeki çocuklara düşünme ve temel problemleri tanıtmaya çerçevesinde bir eğitim verilmektedir.

Bilindiği üzere BİLSEM, tüm okullarda başarılı öğrencilerin bir sınavla ayrıştırılıp ayrı bir eğitime tabi tutulması üzerine kurgulanmıştır. Burada amaç diğerlerine göre bilişsel düzeyde farklı olan çocukların üst düzey eğitilmelerinin sağlanmasıdır. MEB'in onayladığı bir müfredatı yoktur ve fakat kendi içerisinde öğretmenlerin derslere ilişkin görüşmelerle belli bir eğitim planı uygulandığını görmekteyiz. İlköğretim çocuklarından seçilmiş olan öğrencilerle dersler daha çok deney-gözlem eşliğinde ve projeler üretmek gerçekleştirilmektedir.

BİLSEM, son zamanlarda programına felsefe derslerini de eklemiştir. Yani ilköğretim 6., 7., ve 8. sınıf öğrencilerine felsefeyi tanıtan, ne işe yaradığının anlatıldığı, düşünmeyi öğretme çerçevesinde bir ders verilmektedir. Çorum'da da bu bağlamda BİLSEM'de felsefe dersleri verilmektedir. BİLSEM'de görevli felsefe öğretmeni tarafından verilen bu derslerde öğrenci çeşitli görsellerle, bulmacalarla felsefe ile tanışması sağlanmaktadır. Öğrencilerinin yöneliminin gayet iyi olduğunu söyleyen hocamız, felsefe derslerinin bu yaşlarda verilerek önyargının yok edilebileceğini söylemektedir. Bu elbette ki felsefe tarihinin öğrenciye ezber biçimde verilmesi anlamında değildir. Bu bir düşünme ve bilgilenme süreci olarak dünyayı ve kendini anlamaya çalışan bir insan yetişmesine katkı sağlayan felsefe aktarımıdır. Felsefe öğretmeni öğrencilerin motivasyonunun da farklılaştığını ifade etmiştir. Lise 11. sınıflardaki öğrenci profili ile BİLSEM'deki öğrenci profili ve motivasyonları çok farklıdır. Lise son sınıflarda artık sınava yönelik bir çerçevede çalışmayı isteyen öğrencilerle karşılaştıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla onların derslere yaklaşımı daha çok "sınavda nelerle

² 2016-2017 eğitim öğretim yılında "Düşünme Eğitimi" dersinin, Ortaokullarda zorunlu ders olarak okutulması kararı alınmıştır. Bu bağlamda 6.6.2016 tarihi itibarıyla Düşünme Eğitimi dersinin Felsefe Grubu Öğretmenlerince verilmesi bağlamında sosyal medyada "2016 Felsefe Ağustos Grubu" adı altında üye sayısı 9 binin üzerinde bir grup faaliyet göstermektedir.

karşılaşacağı” üzerinden gerçekleşmektedir. Ama BİLSEM’deki ilköğretim öğrencisinin motivasyonu daha çok öğrenme üzerinedir. Bu da derse yönelimi belirlemektedir.

Spor lisesi ve Güzel Sanatlar Lisesindeki felsefe dersi öğretmenleriyle yaptığımız görüşmelerde ise, Spor lisesinde okuyan öğrencilerin felsefe derslerine oldukça ilgisiz olduğu ifade edilmiştir. Güzel Sanatlar Lisesindeki öğrencilerin bir kısmının, felsefe dersinde bir ünite olarak bahsedilen sanat felsefesi alanında konuyu dinledikleri ve ilgilerinin arttığı belirtilmiştir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki öğrencinin bir derse ilgi göstermesinin en önemli nedenlerinden biri, o dersin, hayatının bir parçası olduğunu görmesinden geçmektedir. Yani dış dünya ile sınıf ortamı birbirini destekler nitelikte ve öğrencilerin ihtiyacına göre şekillenirse o dersten alınan verim artmaktadır.

Mehmetçik Anadolu Lisesi Felsefe Grubu öğretmeni ile yaptığımız görüşme ise daha çok öğretim mi eğitim mi çerçevesinde gelişmiştir. Hocamız 20 yıllık öğretmenlik serüveninde öğrencilere felsefe derslerinin aktarımında kendisinin de değiştiğini, başlarda özellikle öğretim bazlı ilerlerken şimdilerde öğrencilerin felsefe ile eğitilmeleri yönünde bir içerikle konuları aktardığını ifade etmektedir. Bu amaçla felsefeyi sınıf içerisinde aktarılan bir ders olma özelliğinden kurtarmaya gayret ettiğini ifade eder. Okulun imkanları çerçevesinde öğrencilerin aktif katılımının sağlandığı bir “Felsefe Kulübü”ne sahip olduklarını aktaran hocamız, bu çerçevede çeşitli etkinlikler düzenlediklerini söylemiştir. Özellikle Akademi ve Lisenin buluşmasında ön ayak olan hocamız, öğrenci merkezli etkinlikler çerçevesinde, kitap günleri, söyleşiler ve konferanslar yapılmasına katkı sağlamaktadır. Bu elbetteki tek taraflı yani sadece öğretmenin talep etmesine dayalı etkinlik yapmak değil, öğrencinin isteyerek katılımının sağlandığı bir yapılanma ile kendini göstermektedir. Bu durum Mehmetçik Anadolu Lisesinde öğrencilerin felsefeye olumlu yaklaşımlarına neden olmakla birlikte, idealist öğretmen ile öğrencilerin nasıl yönlenebileceğini de göstermektedir. “Öğrenciler felsefeye ilgisiz” cümlesinin kısmen de olsa anlamını yitirdiği böyle bir öğrenci-öğretmen iletişiminde felsefenin hayata katkısı da “bilgeliği sevmeye” düzeyine gelebilmektedir.

3. Öğretmen Yeterliliği

Öğretmen yeterliliği dediğimizde öğretmenin ilk önce kendi alanıyla ilgili ders verip vermediği ve öğretmenin alan bilgisinin yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda görüşme yaptığımız okullardaki felsefe grubu öğretmenlerinin hepsi felsefe grubu branşlarında eğitim almış öğretmenlerdir. Çorum genelinde ise başka alandaki bir öğretmenin felsefe grubu derslerine girmesi nadir rastlanılan bir durumdur çünkü il bazında felsefe grubu öğretmenlerin yeterli olduğu hatta norm fazlası olduğu ifade edilmiştir.

Öğretmenin yeterliliği anlamında öğrencinin felsefe derslerine yönelmesinin ilk ve önemli koşulu öğretmenin idealist olup olmaması ve dersi sevdirecek bir konu anlatımıyla öğrencinin karşısına çıkıp çıkmadığıdır. Bu bağlamda öğretmenlerin eğitimle ilgili bireysel çabaları ve yeterlilikleri anlam kazanmaktadır.

V. SONUÇ

Çorum ili örneğinde, liselerde okutulan felsefe derslerine öğrencilerin yönelimlerinin nasıl olduğunun araştırıldığı bu bildiriye, çeşitli liselerde görev yapan felsefe grubu öğretmenleri ile görüşülmüş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Liselerde öğrencilerin felsefe dersine yönelimlerini belirleyen iki temel unsur vardır:

1. Akademik seviyeleri
2. Öğretmenle etkileşimleri

Bilindiği gibi ilköğretimden ortaöğretime geçiş TEOG adı verilen bir sınavla yapılmaktadır. TEOG sınavına giren öğrenci aldığı puana göre tercih yapmakta ve istediği liselere girmek için uğraşmaktadır. Böyle bakıldığında ülke genelinde Fen Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi ve Anadolu Liseleri gibi bazı okulların başarı sıralamasında üstlerde yer aldığını görmekteyiz. Dolayısıyla yüksek puan almış öğrencinin tercih ettiği ve gittiği okul, düşük puan alan öğrencinin gittiği okulla farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada da örneklem belirlenirken başarı sıralamasında yüksek puan alan öğrencilerin gittiği okul ve düşük puan alan öğrencilerin gittiği okul olarak bir sıralama tercih edilmiştir. Bu durumun, yani öğrenci akademik belirlenmişliğin, felsefe derslerine olan ilgi bazında da farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin akademik başarılarının artmasına paralel olarak felsefe derslerine ilginin arttığını söyleyebiliriz.

Yine öğretmen faktörü öğrencinin felsefeye olan ilgisini yönlendirebilmektedir. Sadece ders içeriğinin öğrenciye aktarılması öğrencinin felsefeyi içselleştirmesini ve sevmesini sağlayamamaktadır. Her bir birey gibi öğrenci de öğrendiği konunun günlük hayattaki karşılığını görmek istemektedir. Bu bağlamda günlük hayattan ve öğrencilerin sorunlarından bağımsız bir felsefe ders içeriği, öğrencinin o derse olan ilgisini azaltmıştır. Öğretmen bu noktada sorumluluğu yüklenip, öğrenci merkezli bir etkinlik oluşturma sürecine girebilirse o ders öğrenci için daha anlamlı olmaktadır. Bu bağlamda felsefenin hayatın her alanına yayılıp, hayatla iç içe bir eğitim sürecine dönüştürülmesi gerekmektedir. Felsefe öğretimi değil, felsefi soru sorma alışkanlığıyla zihin eğitime ihtiyaç vardır. Bu tip bir zihin etkinliğinin ise Lise 11. Sınıfta değil ilköğretimde başlaması zorunludur. Felsefeyle tanışma, düşünme eğitimi, zihin kullanma becerisi ve olaylara analitik yaklaşım, erken verilecek felsefe eğitimiyle mümkün görülmektedir.

KAYNKAÇA

- Karakuş,R. (1995).*1908-1933 Türkiye’de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Yayınları, İstanbul.
- Kaynardağ, A. (1983). “Türkiye’de Felsefe’nin Evrimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*,c:3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mengüşoğlu, T. (1975). “Lise Felsefe Müfredat Programı Hakkında Düşünceler” *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı 19, ss. 181-196.
- <http://www.dersimiz.com/belirliGunler-104-Dunya-Felsefe-gunu>

OSMANLI DEVLETİ MAARİF SALNAMESİNE GÖRE 1898-1903 YILLARINDA ÇORUM VE ÇEVRESİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Serap SERT¹

¹Araştırmacı, serap.sert@windowslive.com

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde, 19. Yüzyılın başından itibaren eğitimde modernleşme çalışmaları başlamıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ise modernleşmenin ilk basamağını teşkil etmiştir. 1869 ve 1876 yıllarında hazırlanan Maarif Nizamnameleri ile yapılan düzenlemeler ile toplumun daha fazla kesiminin eğitim ve öğretimden faydalanması sağlanmaya çalışılmıştır. 1898 yılında Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimi takip etmek üzere Maarif Salnamesi basılmıştır. Bu Salnamenin 1898-1903 yılları arasında basılan nüshalarını konu alarak Çorum sancağı ve çevresindeki kazalardaki eğitim ve öğretim faaliyetlerine ilişkin bilgi vermeye çalışacağız. Bildirimizde Çorum sancağı ve kazalarında okul, öğretmen ve öğrenci miktarını öğrendiğimiz gibi eğitimin nitelikleri açısından da bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Çorum, İskilip, Sungurlu, Osmancık

THE EDUCATION AND STUDIED IN CORUM AND IT'S REGION BETWEEN 1898-1903 ACCORDING TO THE EDUCATION YEARBOOK OF OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

In the Ottoman Empire at the beginning of the 19th century began work in education modernization. The remains of the Tanzimat was declared in 1839, it constitutes the first stage of modernization. 1869 and the community with the arrangements made by the Ministry of Education Regulations prepared in 1876, has worked to ensure the benefit of the education and training of more cuts. Ministry of Education yearbook was published in 1898 to pursue education and training in the Ottoman Empire . This yearbook roll taking issues of copies printed between 1898-1903 year Corum flag will try to provide information on and around training and education activities in the accident . Corum let us crash in the district and school teachers and students in terms of educational qualifications , such as the amount we will try to give out the information .

Key Words: The Education, Corum, Iskilip, Sungurlu, Osmack

GİRİŞ

Eğitim devletlerin en önemli araçlarından birisidir. Eğitilen, birey topluma ve devletin koymuş olduğu kurallara daha çabuk bir şekilde adapte olur. Ancak, eğitimin saydığımız faydaları modern dönemde anlaşılmış ve bu yöndeki uygulamaları devletler çok geç tarihlerde uygulama fırsatı bulmuştur. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitime önem vermiştir; ama bu eğitimin amacı daha çok devlet için sivil görevli ve asker yetiştirmektir. Bu maksatla Enderun adını verdiğimiz saray okulu ile Acemi Oğlanlar Mektebi ve Osmanlı coğrafyasının belirli noktalarında medreseler eğitim öğretim işlevini yerine getirmişlerdir. Enderun mekteplerinde devletin yönetim kademesi için bireyler yetiştirilirken Acemi Oğlanlar Mektebi'nde askeri eğitim verilmiştir. Medrese eğitiminden amaçlanan ise devletin adli ve dini ihtiyaçlarını gidermek üzere bireyler yetiştirilmektir. Medreselerin, müfredatını geleneksel İslami ilimler oluşturmakla birlikte modern dönemde bile imparatorluğu yönetecek kadrolar yine bu okullardan yetişmiştir (Zürcher:2009:101). Bu üç okulun yanı sıra nüfusun büyük bir kesiminin temel eğitim aldığı Sıbyan mektepleri devletin kuruluşundan itibaren varlığını sürdürmüştür. Sıbyan mektepleri özellikle Fatih Sultan Mehmet devrinde verdiği derslerle toplumun geniş kesiminin okuma yazma dışında temel bilimleri de öğrendiği bir basamağı teşkil etmiştir. Osmanlı coğrafyasının hemen her noktasında rastlanan Sıbyan mektepleri vakıflar sayesinde varlığını uzunca bir süre sürdürebilmiştir (Koçer:1991:7). Bu okulların dışında mesleki eğitimin denetimi çoğunlukla loncalar tarafından yerine getirilirken; Gayrimüslimlerin eğitimi de kendi cemaat liderleri tarafından Osmanlı kanunları çerçevesinde yerine getirilmiştir. Anlaşılacağı üzere devlet kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretim faaliyetlerini son derece organize; ancak oldukça parçalı bir şekilde yerine getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları zamanla yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmelerden etkilenmiş ve işlevlerini düzgün bir şekilde yerine getiremez olmuştur. Eğitim kurumlarındaki bozulma devletin birçok kurumunda da dolaylı yoldan işlerin aksamasına sebep olmuştur. 18.yüzyıla geldiğimizde Osmanlı Devleti, askeri anlamda yaşadığı bir dizi yenilginin sebebi olarak da askeri eğitimdeki bozulmayı görmüştür ve ilk olarak askeri eğitim kurumlarında bir dizi yenilik yapılmıştır. Bu doğrultuda Kara ve Deniz Mühendishaneleri açılmış, bu okulların eğitim öğretim faaliyetleri için Avrupa'dan öğretmen ve kitap getirilmiştir (Hasan Ali Koçer: 1991:25-29). Ne yazık ki bu yüksek askeri okullara alt basamakta hazırlık yapan okullar olmadığı için başlangıçta okuma yazması olmayanlar dahi kabul edildiğinden istenilen verilen eğitimden istenilen verim bir süre alınamamıştır (Ortaylı:2013:212). Askeri eğitimi merkeze alan bu modernleşme sürecinde 1824'te başlangıçta İstanbul'da olmak üzere ilköğretimi zorunlu hale getiren kanun yürürlüğe girmiştir. Her ne kadar bu kanunun uygulanma alanı bulup ülke coğrafyasında yaygınlaşması biraz uzun sürse de Osmanlı eğitimi açısından önemli bir adımı teşkil etmiştir (Akyüz:2007:151).

Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretim hayatındaki esas değişim 1838'de Meclis-i Umur-u Nafia'nın kurulması ile başlamıştır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte 1876'daki Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar geçen süreçte modern eğitime yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. 1839'da Meclis-i Umur-u Nafia'nın yayınladığı bir raporla, modern devletin gerekliliklerinden olan toplumsal kalkınma için eğitimin gerekliliğine ilk defa değinmiştir. Rapor ayrıca bağımsız bir Maarif teşkilatının kurularak,

sınıflarda öğretmenlerce verilecek eğitimin önemini gündeme getirmiştir. Umur-u Nafia Nezareti'nce padişaha sunulan layiha kabul görmüş ve "Mekatib-i Rüşdiye Nezareti" kurulmuştur. Ancak yüksek kademedeki Rüşdiye mektebinin yaygınlık kazanması oldukça geç bir tarihte mümkün olmuştur. Meclis-i Umur-u Nafia 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruluncaya kadar görevini sürdürmüştür. 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti yerine geçici olarak Maarif Meclisi kurulmuştur. Maarif Meclisi 1846 yılının Temmuz ayında görevini tamamlamış ve başta ilköğretim olmak üzere orta öğretim ve yüksek öğretime yönelik çalışmaların çerçevesini çizen bir rapor hazırlamıştır (Çadırcı:2007: 68-69). Ancak, Maarif Meclisi'nde alınan kararlara rağmen 1850'li yıllara geldiğimizde Osmanlı coğrafyasında sadece altı tane Rüşdiye Mektebi kurulabilmiştir ve burada öğrenci sayısının ancak 870 kişiden ibaret olduğu tespit edilmiştir (Lewis: 2004: 113). Sivil eğitimde ilerlemelerin yavaş oluşu askeri okulların açılışını zorunlu kılmıştır. Böylece 1855'den itibaren askeri Rüştiyeler yaygınlık kazanırken; askeri Rüştiyelere hazırlık olmak üzere askeri idadiler önemli garnizon kentlerinde kurulmaya başlanmıştır (Zürcher:2009:101). 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak eğitim ve öğretim işlerinin devletin merkezi teşkilat içinde yer alması sağlanmıştır (Akyüz:2007:192).

Osmanlı eğitiminde gerçekleştirilen ilk düzenlemeler çoğunlukla yüksek öğretim kurumlarına yönelik yapıldığı için bir türlü istenilen sonuç alınamamıştır. Çünkü eğitimin dini özelliklerinden arındırılması için çaba gösterilirken; Sıbyan mekteblerinin öğretmenlerinin medreselerde yetişmiş olması (Berkes: 2004: 230) diğer yandan Sıbyan mekteblerinin çoğunlukla vakıfların idaresi altında olması 1862'de devlete bağlı olarak iptidai mekteblerinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. İptidailerin müfredatı modern eğitim usulleri gözetilerek düzenlenmiştir. İptidai uygulaması ilk kez İstanbul'da bulunan 360 Sıbyan mektebinden 12'si seçilerek uygulanmıştır (Çadırcı:2007: 70-71).

Avrupalı pek çok devlet 1839'dan itibaren Osmanlı iç işlerine karışmayı fırsat bilmiştir. Türlü sebepler yaratarak da Osmanlı Devleti'ne reform uygulamaları yapması için baskı da bulunmuşlardır. Reform dayatması yapan devletlerden biri de Fransız hükümetidir ve Fransız hükümetinin Osmanlı eğitimi konusunda sunduğu reform projesi 1867'de kabul edilmiştir (Kodaman:1991: 20). Fransa'nın bu projesi örnek alınarak, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretimden başlayarak bütün eğitim kurumlarının bir düzene konulması için yapılacak uygulamaların çerçevesi çizilmiştir. Nizamname ile eğitim üç kademeye ayrılmıştır. Eğitimin ilk derecesini Sıbyan ve Rüşdiye mektepleri oluşturmuştur; öğretim süresi ise sekiz yıl olarak belirlenmiştir. İkinci kademeyi idadi ve sultaniler yer almıştır, ilk örneği Galatasaray Sultanisi olmuştur; ancak 1880'lerden sonra Osmanlı coğrafyasında yaygınlık kazanmıştır. Üçüncü seviye okulları ise Mekatib-i Âliye denilen yüksek okullar oluşturmuştur; bu okulların önde gelenleri de kız ve erkek öğretmen okulları ile Darülfünun ile çeşitli askeri teknik okullar oluşturmuştur (Ortaylı:2013:214).

Maarif Nizamnamesi merkeze ilişkin düzenlemeler getirmekle birlikte eğitimin taşra örgütlenmesinin de temelini atmıştır. İstanbul'da Meclis-i Kebir-i Maarif kurularak vilayetlerde ilk kez bir maarif teşkilatı kurulması öngörülmüş; kaza ile sancaklardaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin vilayet merkezinden denetlenmesine çalışılmıştır (Tekeli:1985:470). Ancak vilayetlerden sadece Tuna ve Bağdad'da Meclis-i Maarif teşkil edilebilmiştir ve eğitim için yeterli memur tayin edilemediği için vilayetlerde Maarif müdürlükleri açılması fikir olarak kalmıştır. Taşrada gerçekleştirilen tek uygulama 1873 yılında Rüşdiye okullarının

buldukları sancak ve kaza merkezlerinde Maarif komisyonu adıyla bir sınav heyeti teşkil edilmiştir (Kodaman: 1991: 27).

Maarif Nizamnamesi ile öncelikle Sıbyan mekteplerine bir düzen verilmeye çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinden her mahalle ve köyde ihtiyaca göre bir ya da iki tane bulunmasına ve ihtiyaçlarının o mahalle ve köy halkı tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Sıbyan mekteplerinde eğitim zorunlu tutulduğu için de karma yerine kız ve erkek Sıbyan mektepleri ayrı ayrı kurulmuştur (Koçer:1991:91-92). Rüşdiye mekteplerinin ise 500 haneyi geçen kasabalarda kurulması kararlaştırılmış ve bu kademedeki mektebe devam edebilmek için Sıbyan mektebinden alınacak şهادتname şart koşulmuştur. Kız ve erkek öğrenciler için ayrı Rüştiyeler ihdas edildiği gibi Gayrimüslim halk için de nüfus yoğunlukları gözetilerek ayrı Rüştiyeler kurulmuştur (Akyüz:2007:165). Rüştiye mekteplerinden sonraki kademeyi oluşturan idadiler ise 1000 haneyi geçen yerlerde ve kasabalarda açılmıştır. İdadilerin eğitim süreleri 3 yıl olarak belirlenmiştir (Koçer:1991:101). Sıbyan ve Rüşdiye mektepleri ülke genelinde yaygınlık kazanırken; idadilerin ve askeri teknik okullarla Darülfünunlar çoğunlukla devletin başkentinde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Eğitim öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesinin yanı sıra öğretmen yetiştirme meselesi ve ders kitaplarının hazırlanması ya da başka dillerden tercüme edilmesi Maarif Nizamnamesi ile önem kazanmıştır. 1869'dan sonra başlayan süreçte medreselere ilişkin bir düzenleme yapılmamış, sadece bazı yeni meslek medreseleri açılmıştır (Akyüz:2007: 158). Modern okullarla medreseler varlıklarını beraber sürdürmüşlerdir. Ancak modern okullardan yetişenlerin devlet memuru olması medreselere olan ilgiyi azaltmıştır. Medresedeki eğitim 1910 yılına kadar eski sistemini sürdürmüştür; ancak bu tarihten sonra medreselerde de modern eğitim unsurları uygulanma fırsatı bulunmuştur (Şengül:2009:643). Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim okulları bu dönemde yaygınlaşmış ve eğitim bakımından daha etkin hale gelmiştir.

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile Osmanlı Devleti'nde kanunlar çerçevesinde yönetimi öngören bir anlayış yerleştirilmeye çalışılmış; kanunlaşma çabaları gerçekleştirilirken eğitim ve öğretim faaliyetleri de unutulmamıştır. 1869 Maarif kanununda olduğu üzere ilköğretim kademesindeki sıbyan okullarına devam etmek Kanun-i Esasi ile her Osmanlı vatandaşı için zorunlu hale getirilmiştir. Bu tarihten sonra Sıbyan mektepleri ile İbtidai mektepleri beraberce varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. (Koçer:1991:127-128) 1881 yılında Mekteb-i Sıbyaniyye idaresinin adı Mekteb-i İptidaiyye olarak değiştirilmişse de (Kodaman:1991: 31); İptidai mekteplerine ilişkin en kapsamlı iyileştirme 1891'de yapılmıştır (Koçer:1991:127-128). 1876 yılında Osmanlı coğrafyasında Rüştiyeler yaygınlık kazanmıştır ve 19.000 civarında öğrencinin bu eğitim kurumlarında eğitim gördüğü tahmin edilmektedir (Çadırcı: 2007: 71). 1884 eğitim ve öğretim faaliyetlerine gelir sağlamak üzere bir vergi çıkarılmıştır. Bu vergi bütün imparatorluk için vilayet merkezlerinde yedi sınıflı sancak merkezlerinde de beş sınıflı okullar açılmasına olanak sağlamıştır (Lewis:2004: 180). 1892 yılına geldiğimizde ilköğretimden sonra ortaöğretime yönelik de çalışma yapılmıştır, bu maksatla Mekteb-i İdadiye dairesi kurulmuştur. 1898 yılında da eğitim öğretim faaliyetlerini takib etmek amacıyla bir Salname-i Maarif çıkarılmaya başlanmıştır. Böylelikle öğretmen, öğrenci ve okul miktarının tespit edilerek Maarif teşkilatına bir düzen verilmeye çalışılmıştır (Kodaman:1991: 35).

Çorum'da Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde eğitim öğretim faaliyetlerine kısaca değindiğimiz ilk bölümün ardından öncelikle Maarif Salnamelerine ve Ankara Vilayet Salnamesi'nden -zaman zaman Devlet Salnamesi'nden de- yararlanarak Çorum'da 1898-1903 yılları arasında eğitim ve öğretim faaliyetlerini anlatacağım. Çorum, 1898 yılında idari olarak Ankara vilayetine bağlı bir sancak durumundadır (Devlet Salnamesi:1316:494). Çorum'a bağlı olan kazalar ise Osmancık, Sungurlu ve İskilip'tir (Devlet Salnamesi:1316:495).

Çorum eğitim ve öğretim faaliyetlerinde söz konusu tarihlerde öğrenci sayısı ile medreseler öne çıkmaktadır. Çorum sancak merkezinde 10 medrese bulunmaktadır (Maarif Salnamesi:1316:860,862). Çorum'daki medreselerin büyük kısmı devlet adamları tarafından yaptırılmış olmakla birlikte Cami-i Kebir olarak adlandırılan medresenin kurucusu olarak Selçuklu hükümdarı Alâddin zamanı belirtilmiştir (Maarif Salnamesi: 1316: 861). Bir diğer kurucu olarak göze çarpan Kırklar Medresesidir ki onun da kurucusu Fatma Şerife Hanım'dır (Maarif Salnamesi:1316:863). Çorum sancak merkezindeki bu 10 medresede 1898 yılı itibariyle 213 öğrenci eğitim görmektedir (Maarif Salnamesi:1316: 861,863). 1900 yılı itibariyle, Çorum sancağındaki Hulusi Paşa medresesindeki öğrenci sayısı 25 kişiden 35 kişiye yükselmiş, aynı şekilde Abdülbaki Paşa medresesinde 25 kişi olan öğrenci sayısı 35 kişiye yükselmiştir; Kırklar medresesindeki öğrenci sayısı ise 30 kişiden 10 kişiye düşmüştür ve toplamda öğrenci sayısı 1900 yılında 213'te kalmıştır (Maarif Salnamesi:1318:1065).

Tablo-1: Maarif Salnamesi 1316, s.861-863

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Bulunduğu Mahalle	Kurucusu
Çorum	Merkez	Camiî Kebir	Camiî Şerif Havalisi	Alaaddin Selçuki
Çorum	Merkez	Süleyman Feyzi Paşa	Çöblü Mahallesi	Tevkiî Süleyman Kadı Paşa
Çorum	Merkez	Ölçekoğlu	Çöblü Mahallesi	Ölçekzade Hasan Ağa
Çorum	Merkez	Muzaffer Bey	Medrese Mahallesi	Muzaffer Paşa
Çorum	Merkez	Kurtoğlu	Emir Ahmed Mahallesi	Kurtoğlu Süleyman Ağa
Çorum	Merkez	Hacı Osman Efendi	Hacı Nasrullah Mahallesi	Alaybeyizade Hacı Osman Efendi
Çorum	Merkez	Abdülbaki Paşa	Şeyh Eyyüb Mahallesi	Defterdar Abdülbaki Paşa
Çorum	Merkez	Hulusi Paşa	Hacı Recep Mahallesi	Hulusi Paşa
Çorum	Merkez	Haf	Gülabibey Mahallesi	Rüesayı Hümayun Kesedarı Ömer Naci Efendi
Çorum	Merkez	Kırklar	Sağır Çebi Mahallesi	Fatma Şerife

Sungurlu kazasında 1898 yılı itibari ile kaza merkezinde 6; Evcı, Tahşıl, Alaca, Çöblü¹ karyelerinde birer tane olmak üzere 10 tane medrese bulunmaktadır (Maarif Salnamesi:1316:862). Sungurlu'daki medreselerde bu yıl içinde 529 öğrenci vardır (Maarif Salnamesi:1316:863). Sungurlu kazasındaki medreselerden Cami-i Kebir isimli medrese, sahip olduğu 135 öğrencisi ile merkez Sungurlu kazasındaki en kalabalık medreselerden birisidir (Maarif Salnamesi:1316:862). Sungurlu kazasındaki Osman Efendi medresesindeki öğrenci sayısı 84 kişiden 1900 yılı itibari ile 83 kişiye düşmüştür ve toplamda öğrenci miktarı 528 kişi olmuştur (Maarif Salnamesi:1318:1065). Sungurlu kazasındaki medreselerin kurucuları çoğunlukla toplumun ileri gelenlerinden oluşmakla birlikte; Evcı, Tahşıl ve Alaca karyelerinde bulunan medreseler o karyenin halkı tarafından yaptırılmıştır (Maarif Salnamesi:1316:863).

Tablo-2 Maarif Salnamesi 1316, s.862-863

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Bulunduğu Mahalle	Kurucusu
Çorum	Sungurlu	Camiî Kebir	Zîr Mahallesi	Sungurlulu Ahmed Ağa
Çorum	Sungurlu	Hilmi Efendi	Balâ Mahallesi	Naci Efendi
Çorum	Sungurlu	Osman Efendi	Balâ Mahallesi	Osman Efendi
Çorum	Sungurlu	Hacı Mustafa Efendi	Balâ Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi
Çorum	Sungurlu	Mantıkçızade	Baş Peykar Mahallesi	Hacı Aslan Bey
Çorum	Sungurlu	Ahmed Efendi	Balâ Mahallesi	Ahmed Efendi
Çorum	Sungurlu	Hasan Efendi	Evcı Kariyesi	Hasan Efendi
Çorum	Sungurlu	Hüsnü Efendi	Tahşıl Kariyesi	Ahali-i Kariye
Çorum	Sungurlu	Ali Efendi	Terksin	Ahali-i Kariye
Çorum	Sungurlu	Cami Şerif	Alaca Kariyesi	Ahal-i Kariye
Çorum	Sungurlu	Halil Bey	Çöblü Mahallesi	Yeğenpaşazade Halil Bey

İskilip kazasında 9 tanesi kaza merkezinde 1 tanesi Karaviran nahiyesinde olmak üzere 10 tane medrese bulunmaktadır (Maarif Salnamesi: 1316: 861). İskilip'teki medreselerde eğitim gören öğrenci sayısı 437 kişidir. (Maarif Salnamesi:1316:863) Bu medreselerden birinin kurucusu Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyhülislamı'ndan Ebusuud Efendi'dir (Maarif Salnamesi:1316:863).Nitekim Ebusuud Efendi'nin ailesinin kökleri İ skilip'e dayanmaktadır. İskilip'teki medreseler de halkın ileri gelenleri tarafından yaptırıldığı gibi, Hacı Piri mahallesinde konuşlanmış kurucusunun adını taşıyan Terzi Bekir medresesi farklı iş kollarından bireylerin de eğitim faaliyetlerine yardımcı olduklarını göstermek açısından önemlidir. Aynı şekilde kazadaki Hamidiye medresesi , ki Abdülhamid'e nispetle bu ismi almıştır, İskilip halkının yardımları yapılmıştır (Maarif Salnamesi:1316:863).

¹ Adı geçen karyelerin isimlerine günümüzde ulaşmak mümkün görünmemekle birlikte kaynağımızın bize verdiği bilgileri kullanmayı uygun bulduk.

Tablo-3 Maarif Salnamesi, 1316, s. 861-863

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Bulunduğu Mahalle	Kurucusu
Çorum	İskilip	Hacı Mustafa Efendi	İkizoğlu Mahallesi	Hacı Mustafa Efendi
Çorum	İskilip	Şeyh Habib Efendi	Debbağhane	Şeyh Habib EFendi
Çorum	İskilip	Serbest Ahmed Ağa	Kaleboğazı	Serbest Ahmed Ağa
Çorum	İskilip	Hacı Bey	Ali Bey	Hacı Bey
Çorum	İskilip	Terzi Bekir Efendi	Hacı Piri	Terzi Bekir Efendi
Çorum	İskilip	Ebusuud Efendi	Meydan	Ebusuud Efendi
Çorum	İskilip	Nur-u Osmaniye	Ali Bey	Ashab-ı Hayrat
Çorum	İskilip	Hamidiye	Temenna	Hamiyetmendan Ahali
Çorum	İskilip	Hacı Ali Ağa	Karaviran Nahiyesi	Hacı Ahmed Ağa

Osmancık kazasında 4 tanesi kaza merkezinde 1 tanesi de Kargı kazasında 1 tanesi de Çavlık kariyesinde olmak üzere 6 tane medrese vardır (Maarif Salnamesi:1316:861). Bu medreselerde 399 öğrenci eğitim görmektedir. İmaret medresesi sahip olduğu 154 öğrenci ile Osmancık kazasının en kalabalık medresesidir (Maarif Salnamesi:1316: 863). Osmancık'taki medreseler de bölgedeki ileri gelenler ve devlet görevlileri tarafından yapılmış olmakla birlikte; Kargı ve Çavlık'ta bulunan medreseler o yöre halkının yardımları ile yapılmıştır (Maarif Salnamesi:1316:863).

Tablo-4, Maarif Salnamesi, 1316, s. 361-363

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Bulunduğu Mahalle	Kurucusu
Çorum	Osmancık	İmaret	Görü Mahallesi	Kara Mehmed Paşa
Çorum	Osmancık	Makbul Ağa	Makbul Ağa Mahallesi	Paşa Makbul
Çorum	Osmancık	Kadı Ferihşad	Kadı Ferihşad Mahallesi	Kadı Ferihşad
Çorum	Osmancık	Kazel Hasanzade	Camiî Kebir	Hacı Osman Ağa
Çorum	Osmancık	Kargı Kazası	Camiî Kebir	Hamiyetmendan Ahali
Çorum	Osmancık	Kargı Kazası	Çavlık Kariyesi	Hamiyetmendan Ahali

Çorum'da eğitim öğretim sadece medreseler tarafından yürütülmemektedir. Çorum sancak merkezinde 1902 yılı itibari ile 6 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır (Ankara vilayeti Salnamesi: 1320:251). Bu sıbyan mekteplerinin yanı sıra, Çorum sancak merkezinde 1890 yılında 4 tane İptidai mektebi açılmıştır (Maarif Salnamesi:1316:869). 1898 yılında bir İptidai mektebi açılmış (Maarif Salnamesi:1321:350), 1900 yılına geldiğimizde İptidai mektebi sayısı 10'a ulaşmıştır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318:259). 1902 yılı itibari ile Hamid, Tefeyyüz, Burhan-ı Terakki, Mekteb-i Edeb, Kadirden ve İrfan isimlerini alan İptidailerde toplam 623

öğrenci eğitim görmektedir (Ankara Vilayeti Salnamesi: 1320: 251). Çorum sancağında bir tane Mekteb-i Rüşdiye bulunmaktadır. Bu mektebin 5 öğretmeni bulunmaktadır (Maarif Salnamesi:1316:855).²1898 yılında öğrenci sayısı 124 (Maarif Salnamesi:1316:855), 1899-1900 yıllarında 109 (Maarif Salnamesi:1317:951 ve 1318:1059) kişiden ibarettir. 1898 yılında erkeklerin yanı sıra kızların da devam edebilmesi için bir İnas Rüştiyesi açılmıştır (Maarif Salnamesi:1321:350). İ nas Rüştiyesinde 1901 yılında 24 öğrenci ve bir öğretmen bulunmaktadır (Maarif Salnamesi:1319:383).³ 1903 yılına geldiğimizde bu mektebin öğretmen miktarı değişmemekle birlikte öğrenci miktarı 27 kişiye yükselmiştir (Maarif Salnamesi:1321:348).

1898 yılında Çorum sancak merkezinde Mekteb-i Rüştiyelerin yanı sıra bir Mekteb-i İdadi açılmıştır (Maarif Salnamesi:1321:350). Bu mektebe, Mekteb-i İdadi-i Mülkiye adı verilmiştir (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:251). Birbirinden farklı 9 öğretmen tarafından 17 ayrı ders verilmektedir ki bu dersler matematik ile geometri gibi fen bilimleri ile Türkçe okuma yazma ile Farsça ile Arapçayı öğrenmek gibi dil becerisini geliştirecek dersleri içerir. 1901 yılında öğrenci sayısı Müslüman 75, Gayrimüslim 3 kişiden oluşur (Maarif Salnamesi:1319:379).⁴1903 yılında öğretmen sayısı 10 yükselen Mekteb-i İdadi'nin öğrenci sayısı Müslüman 71 ve Gayrimüslim 2 öğrenciye düşmüştür (Maarif Salnamesi:1321:345). Karşılaştırma açısından bakarsak Yozgat sancağı merkezindeki idadide 1898'de öğrenim gören öğrenci sayısı 99 kişiyken (Maarif Salnamesi:1316:850), aynı sancakta 1903 yılında idadideki öğrenci miktarı 95'tir (Maarif Salnamesi:1321:344). Çorum sancak merkezinde yaşayan Gayrimüslim tebaanın da kendilerine ait okulları vardır. Rum ve Ermeni milletine ait 2 okul mevcuttur (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:251).

Çorum sancak merkezinde bir Maarif komisyonu vardır ki bu komisyonun üyeleri 1900 yılı itibari ile başkanının mutasarrıf naibi olduğu üyelerinin evkaf müdürü, tahrirat müdürü ve tapu kâtibi gibi devlet görevlilerinden oluştuğu 6 kişilik bir komisyondur. Bu görevlilerden hiçbirinin okullarla ilgili kişiler arasından seçilmemiş olması göze çarpar (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318:255). 1902 yılında aynı komisyon bu defa reisinin mutasarrıf olduğu o dönemin İptidai mektebi müdürünün üyelerinden olduğu, tapu kâtibinin oluşturduğu 7 kişiden oluşan bir komisyon halini almıştır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:246).

Sungurlu kaza merkezinde 1902 yılı itibariyle 4 tane Sıbyan mektebi bulunmaktadır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320: 261). Sıbyan mekteplerinin yanı sıra 1889'da Sungurlu kaza merkezinde 4 adet, 1890'da Kemalli köyünde 2 adet olmak üzere 6 tane İptidai mektebi açılmıştır (Maarif Salnamesi:1316:873). Sungurlu'da 1898 yılında bir Mekteb-i Rüşdi, kaza halkının yardımları ile açılmıştır (Maarif Salnamesi:1317:972). Bu 1899'da 2 öğretmeni ve 36 öğrencisi vardır (Maarif Salnamesi:1317:951-952). Mekteb-i Rüşdi'nin, 1901 yılında öğretmen sayısı aynı kalırken öğrenci sayısı 52 kişidir (Maarif Salnamesi:1319:381). 1903 yılında Rüştiyedeki öğrenci miktarı 55 kişi olmuştur (Maarif Salnamesi:1321:347). Sungurlu

²Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi, Muallim-i Sani: Bekir Efendi, Muallim-i Salis: Mehmed Fazlı Efendi, Rik'a Muallimi: Mehmed Fazlı Efendi, Sülüs Muallimi:Emrah Efendi, Maarif Salnamesi 1316 Senesi, s.855

³ Muallime: Hatice Nuriye Hanım, Maarif Salnamesi, 1319 Senesi, s. 383

⁴ Müdür, Hesab: Hendese, Türkçe ve Tarih Muallimi: Abdülcelil Efendi, Arabî, İlm-i Eşya, Türkçe ve Ahlak Muallimi: Ali Rıza Efendi, Fransızca, Coğrafya, Usul-u Defteri, Cebir, Hıfzısıhha Muallimi: Mahmud Efendi, Akaid Muallimi: Mehmed Fazlı Efendi, Türkçe Muallimi: Galib Efendi, Farsî Muallimi: Ahmed Sani Efendi, Hüsn-ü Hatt Muallimi: Emrah ve Fazlı Efendi, Mubassır Muallimi: Nuri Efendi, Maarif Salnamesi, Sene 1319, s.379

kazasında 1900 yılında tespit edebildiğimiz üzere başkanlığını müftünün yaptığı 3 kişinin oluşturduğu bir Maarif komisyonu vardır (Ankara Vilayeti Salnamesi: 1318: 270). 1902 yılı itibari ile bu komisyonun başkanı yine kaza müftüsü olmakla birlikte bir katip ve bir üye daha eklenerek 5 kişiden meydana getirilmiştir (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:260).

İskilip kazasında 1900 yılında 21 tane Sıbyan mektebi bulunmaktadır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318:265). 1903 yılında bu sıbyan mektebinin sayısı artarak 97 olmuştur (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:256). İskilip kazasında 1900 ve 1903 yıllarında tespit ettiğimize göre 2 tane Mekteb-i İptidai bulunmaktadır. Bu iptidailerinde birer tane öğretmeni bulunmaktadır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318:264-265 ve 1320: 255-256). 1898 yılı itibari ile İskilip'te 1 tane Mekteb-i Rüşdi bulunmaktadır ve bir birinci bir ikinci öğretmeni ile Rik'a ve Sülüs gibi o döneme ait yazı cinsini öğreten 3 öğretmeni ile 37öğrencisi vardır (Maarif Salnamesi:1316:355).⁵ 1899 yılında aynı okulun öğretmen sayısı aynı kalırken öğrenci sayısı 25'e düşmüştür (Maarif Salnamesi:1317:951). 1901 yılında öğretmen sayısı aynı kalmakla birlikte öğrenci sayısı 45'e yükselmiş (Maarif Salnamesi:1319:381), 1903'te çok anlamlı bir artış olmasa da öğrenci miktarı tekrar yükselerek 48 kişi olmuştur (Maarif Salnamesi:1321:347). İskilip kazasında da bir Maarif komisyonu vardır ve bu komisyon 1900 yılında tespit ettiğimize göre kazanın Binbaşısı başkanlığında 7 üye ve 1 adet katipten oluşmaktadır (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318:262). 1902 yılına geldiğimizde komisyon başkan ve üyeleri değişmemekle birlikte komisyona bir adet müfettiş eklenmiştir (Maarif Salnamesi:1320:254).

Osmancık kazasında sıbyan mektepleri ile ilgili bir veriye ulaşamamış olmakla birlikte İptidai mekteplerine ilişkin bilgiye ulaşabildik. İlk İptidai mektebi 1895 yılında kaza halkının yardımları ile açılmış ve 2 tanedir (Maarif Salnamesi:1316:873). 1900 yılına geldiğimizde İptidai okul sayısı 91'e yükselirken (Ankara Vilayeti Salnamesi:1318: 273), 1902 yılında bu sayı 55'e düşmüştür (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:265). İlk olarak 1897 yılında açılan (Maarif Salnamesi:1321:350) öğrenci ve öğretmen miktarını 1901 yılında öğrenebildiğimiz üzere Osmancık'ta bir Mekteb-i Rüştiye vardır. Bu Rüştiyede bir tane öğretmen vardır müfredattaki iki dersi de o vermektedir ve mevcudu 30 öğrenciden ibarettir (Maarif Salnamesi:1319:382).⁶ Rüştiye'nin 1903 itibariyle öğretmen sayısı ve nitelikleri aynı kalırken öğrenci sayısı 40'a yükselmiştir (Maarif Nizamnamesi:1321:348). Osmancık kazasında 1902 yılında diğer kazalarda olduğu gibi bir Maarif Komisyonu vardır. Komisyonun başkanı kaza müftüsüdür ve 5 kişiden meydana gelmiştir (Ankara Vilayeti Salnamesi:1320:264).

Çorum sancak ve kazalarında eğitim öğretim faaliyetlerini tamamlar nitelikte kütüphanelerin de yaygın olduğunu tespit ettik. 1898 yılı Çorum kazasının merkezinde bulunan 3 adet kütüphanede 6.705 tane kitap; Sungurlu kazasında 1 kütüphanede 29 kitap; İskilip kazasında 5 adet kütüphanede 251 tane kitap bulunmaktadır (Maarif Salnamesi:1316: 868-869). Kütüphanelerdeki kitap sayısı 1898-1903 yılları arasında fazla değişmemiş olmakla birlikte: 1900'de İskilip'te kitap sayısı 258'e yükselmiştir. (Maarif Nizamnamesi: 1318:1075).

⁵ Muallim-i evvel: Abdulvahhab Bey, Hüsn-ü Hatt Muallimi: Hüseyin Hüsnü Efendi Maarif Salnamesi, Sene 1316, s. 355

⁶ Muallim-i evvel: Ahmed Hamdi Efendi, Hatt Muallimi: Ahmed Hamdi Efendi, Maarif Salnamesi Sene 1319, s.382

Tablo:5 Maarif Salnamesi 1319, s.868-869

Kaza	Kütüphanenin İsmi	Kurucusu	Kitap Adedi	Kuruluş Tarihi
Çorum	İsimsiz	Süleyman Feyzi Paşa	580	1201
Çorum	Feyziye-i İrfaniye	Hacı Ahmed Efendi	5955	1309
Çorum	İsimsiz	Ferik Hacı Hasan Paşa	170	1314
İskilip	Hocazade	Hacı Mustafa Efendi	55	1150
İskilip	Şeyh Habib	Şeyh Habib Efendi	82	1150
İskilip	Camiî Kebir	Serbestzade Ahmed Efendi	67	1261
İskilip	Hacı Bey	Hacı Bey Hazretleri	27	1150
İskilip	Terzi Bekir Ağa	Terzi Bekir Ağa	20	1239
Sungurlu	Camiî Kebir Kütüphanesi	Kaymakam Esbak İbrahim Efendi	29	1309

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim siteminde modernleşme oldukça geç bir tarihte başlamıştır. 19.yüzyılın başlarından itibaren başlayan bu süreç 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile devam etmiş ve değişim Osmanlı Devleti ortadan kalkana kadar devam etmiştir. Eğitim ve öğretime yönelik reformlar, Tanzimat Fermanı'nın da etkisiyle toplumu birleştirmeyi amaç edinmiştir. Eğitimde yeniliğe yükseköğrenim kademesinden başlanmış zamanla Sıbyan mekteplerini de içerisine alır şekilde genişlemiştir. 1869'da yayınlanan ilk Maarif nizamnamesi ile orta öğretim kademesi de önem arz etmeye başlamıştır. 1876 yılındaki ikinci Maarif nizamnamesi ile de eğitimin taşrada yaygınlaştırılması ve denetlenmesi doğrultusunda adımlar atılmıştır. 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte başlayan süreçte ise eğitimin amacı toplumda yavaş yavaş su yüzüne çıkan milliyetçiliği bertaraf ederek bir Osmanlı toplumu yaratmaktır.

Çorum ve kazaları modern eğitimden önce var olan medresesi ile devlet kademesine eleman yetiştirirken, modernleşme döneminde de eğitim ile ilgili yenilikleri devam ettirmiştir. Çorum sancak merkezi ve kazalarında bulunan medreseler eski geleneği sürdürürken, ilk önce eğitimin orta kademesi olan Rüştiyeler açılmıştır. Zamanla, Çorum merkez ve kazalarında Sıbyan, İptidai ve Rüşdiye mektepleri ihtiyaçlar doğrultusunda hem sayıca hem de öğrenci miktarı bakımından artış göstermiştir. Gayrimüslimler ve Kız öğrenciler için ayrı mekteplerin açılmış olması toplumun eğitime bakış açısı hakkında da bir fikir vermektedir. Ancak konu edindiğimiz dönem boyunca ne yazık ki Çorum'da halkın büyük bir kısmı çocuklarını eğitmek için bu modern okullar yerine medreseleri tercih etmiştir. Çorum'da okulların yapımı sadece Osmanlı devleti tarafından üstlenilmemiştir, halk da kurulan yardım sandıkları ile eğitim ve öğretim faaliyetlerini desteklemekten geri durmamıştır.

Eğitimin ilk kademesinde müfredatını dil öğretimi ve yazı talimi oluştururken, yükseköğrenime hazırlık kademesinde temel bilimlerin de eğitimi verilmektedir. Ancak, Çorum'da öne çıkan bir sorun belki de Osmanlı Devleti'nin genel sorunu olan öğretmen azlığıdır. Öğretmenler çoğunlukla birkaç dersin öğretilmesinden sorumlu tutulmuştur.

Çorum'da eğitim Ankara'nın diğer sancaklarına göre daha uzun sürede gelişme göstermiştir. Zira 1898 yılından itibaren Kırşehir, Yozgat ve Kayseri sancak merkezlerinde İ dadi mektepleri vardır ve eğitim gören öğrenci sayısı Çorum'dan daha fazladır (Maarif Salnamesi:1316: 350-351)⁷. Bu durum toplumun eğitime verdiği önemi yansıttığı gibi, modernleşmenin daha yavaş bir seyir takip ettiğine de işarettir.

Maarif Salnamesi ve Ankara Vilayeti Salnamesi bize istatistik veriler vermekten öteye geçememiştir. Zira bu salnamelerin amacı da modern bir şekilde veri sunmaktır. Çorum'da yetişen öğrencilerin, sonrasında ne gibi görevler üstlendikleri ya da Çorum'a ne gibi katkıları olduğuna dair fikrimiz oluşmamıştır. Sadece toplumun ne kadarlık bir kısmının eğitim aldığını ve bu eğitimin hangi kademelerde yoğunlaştığını bildirimizde size anlatmaya çalıştık. Bundan sonra yapılacak bir çalışmada modern okullarda eğitim gören bireylerin de biyografilerinin tespit edilerek bir bildiri haline getirilmesinin Çorum tarihine büyük katkısı olacağı kanaatini taşımaktayım.

---

⁷ Kırşehir İdadisi: 99, Yozgat İdadisi: 92, Kayseri İdadisi: 78 öğrenciden oluşmaktadır, Maarif Salnamesi Sene 1316, s.350-351

KAYNAKLAR

- Hicri 1316 yılı Devlet-i Âliye-i Osmaniyye Salnamesi, Elli Dördüncü Sene, İstanbul Alim Bey- Ahmed İhsan ve Şürekası ve Mahmud Bey Matbaası
- Hicri1318 yılı Ankara Vilayeti Salnamesi, On Üçüncü Def'a, Ankara Vilayeti Matbaası
- Hicri, 1320 yılı Ankara Vilayeti Salnamesi, On Dördüncü Def'a, Ankara Vilayeti Matbaası
- Hicri 1316 yılı Maarif Salnamesi, Birinci Sene, Matba-yı Âmire, İstanbul
- Hicri 1317 yılı Maarif Salnamesi, İkinci Sene, Matbaa-yı Âmire, İstanbul
- Hicri1318 yılı Maarif Salnamesi, Üçüncü Sene, Matbaa-yı Âmire, İstanbul
- Hicri1319 yılı Maarif Salnamesi, Dördüncü Sene, Matbaa-yı Âmire, İstanbul
- Hicri 1321 yılı Maarif Salnamesi, Altıncı Sene, Asır Matbaası, İstanbul
- Akyüz Y., Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007
- Berkes N., Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004
- Çadircı M., “Tanzimat”, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007
- Koçer H. A., Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991
- Kodaman B., II. Abdülhamid Döneminde Eğitim,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991
- Lewis B., Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren: Metin Kıratlı Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004
- Ortaylı İ., İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 2013
- Şengül S., “Medreseden Okula Osmanlı Cumhuriyet Modernleşmesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler, Editör: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, C.9,İletişim Yayınları, İstanbul 2009
- Tekeli İ., Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C.2
- Zürcher E. J., Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009

ÇORUM MERKEZ İLÇE KATI ATIK YÖNETİMİ

Hamdi ÖBEKCAN¹

Bahtiyar ÖZTÜRK²

Onur BALCAN¹

Faruk MARAŞLIOĞLU³

¹ Öğr.Gör.,Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü

² Prof.Dr.,Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Çevre Mühendisliği Bölümü

³ Yrd.Doç.Dr.,Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü

ÖZET

Dünya üzerindeki yaşam devam ettikçe insanoğlunun sayısı ve ürettiği atık miktarı doğru orantılı olarak artmaktadır. Bugün, yerel yönetimlerin yerleşim birimlerinde doğru bir şekilde yönetmesi gereken en önemli konulardan birisi katı atık yönetimidir. Katı atık doğru yönetildiği takdirde oluştuğu yerdeki çevre sorunlarını en az seviyeye indirmekte hem o bölge ve aynı zamanda ülke ekonomisi için de maddi bir geri kazanıma katkı sağlayabilmektedir. Çorum ili merkez ilçesi 2014 yılı TÜİK verilerine göre 275.610 kişilik bir nüfusa sahiptir. Buna göre yine TÜİK'in kişi başı atık miktarı baz alınarak, Çorum ili merkez ilçesinde yaşayan insanların 2014 yılında oluşturabileceği atık miktarı yaklaşık olarak 151.000 ton/yıl olarak hesaplanabilmektedir. Bu çalışmada, Dünyadan ve Türkiye'den verilen örnekler ile Çorum ili için katı atık yönetimi içerisinde hangi yöntemlerin uygun olabileceğinden bahsedilmiştir. Katı atık yönetimi içerisinde yer almakta olan geri kazanım, geri dönüşüm ve katı atık içerisindeki organik kısımdan elde edilebilecek enerji potansiyeli incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katı Atık, Katı Atık Yönetimi, Geri Kazanım, Biyogaz, Çorum.

WASTE MANAGEMENT OF CORUM PROVINCE

ABSTRACT

As life on The earth continue, number of the humanity and amount of waste produced by them correspondingly increase. Today, one of the most important issue that need to taced by local administrations is solid waste management. When solid waste manage properly, it can be decreased to lower environmental issues in place produced and also can provide economical benefit fort he region and country. According to turkish

statistical institute, Corum province has a population of 275.610. Accordingly, amount of solid waste produced in Corum province in 2014 can be predicted as 151.000 tons in 2014 according to the amount of waste per person of turkish statistical institute. This study comprise feasibility of waste management methods for Corum province with examples giving from World and Turkey. Recovery, recycling in waste management and energy potential gained from organic fraction of solid waste has investigated in this study.

Key Words: Solid waste, Solid waste management, recovery, biogas, Corum

1.GİRİŞ

Dünya nüfusunun hızla çoğalması ile atık miktarının artması arasında doğrudan bir ilişki olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Şehirlerde yaşayan insan sayısının günden güne kontrolsüz bir şekilde artması en önemli çevre problemlerinden biri ile karşı karşıya kalınmasını ortaya çıkarmaktadır. Dünya üzerinde yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar toplamda 7,2 milyar rakamını bulacağı ve ilerleyen yıllarda şehirlerde yaşayan insan sayısının mevcut durumun çok daha üstünde olacağı beklenmektedir (Yılmaz. A ve Bozkurt. Yavuz, 2010). Hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin yanında yaşam standartlarının ve teknolojinin gelişmesi tüm dünyada çok büyük miktarlarda atık oluşumuna sebep olmaktadır (Özbay. İ, 2014).

Belediye katı atığının yönetimi gelişmekte olan 23 ülkede günlük kişi başı atık miktarının 77 kg'a ulaşması ve hızla artması nedeniyle büyük çapta ilgi uyandırmış durumdadır ve 2020 yılına kadar tüm dünyada oluşabilecek atık miktarının yılda dokuz milyon tona ulaşabileceği tahmin edilmektedir (Khairuddin ve diğ, 2014). Atıkların uygun bir şekilde toplanması, taşınması ve ortadan kaldırılması hem ekonomik olarak hem de toplum sağlığı açısından yerel yönetimler üzerine büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Şehirlerde yaşayan insanlar tarafından üretilmiş bu atıklar uygun yöntemler ile toplanıp, taşınıp, bertaraf edilmez ise ekonomi olarak da yerel yönetimler üzerinde büyük bir külfet oluşturabilmektedir. Eğer atıklar uygun bir şekilde sınıflandırılabilir ve sayısal olarak ifade edilebilir ise ekonomiye doğrudan geri döndürme şansı ortaya çıkabilmektedir.

Katı atık yönetimi katı atığın kaynakta ayrıştırma, depolama, toplama, taşıma, iyileştirme ve bertarafını sağlayan aktivitelerin sistematik yönetimi olarak tanımlanabilir. Katı atık yönetiminin amacı temel olarak atık maddelerin yönetimi işleminde kaynakların verimli kullanılmasıdır. Katı atık yönetimi üç temel bileşene sahiptir; bunlar toplama, taşıma ve imhadır. Katı atık yönetimi çevre dostu ve uygun maliyetli bir şekilde atık materyallerin ve enerjinin geri kazanımı ile arazi üzerinde atığın miktarını azaltmak ve uygun yöntemler ile bertaraf etmektir (Pillai R ve Shah R, 2014).

Yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen katı atık yönetim sistemlerinde toplumsal amaçlardan daha ziyade ticari amaçlara doğru bir eğilim başlamıştır. Bu şekilde katı atık yönetim sistemlerinin her bir kademesi ayrı ayrı düşünülerek yerel yönetimlerce özel sektörlere ihale kapsamında verilerek yeni bir iş sahası oluşturulmuş durumdadır (Yılmaz. A ve Bozkurt. Yavuz, 2010).

2. Katı Atığın Tanımlanması

Literatüre bakıldığı zaman katı atık ile ilgili birçok tanıma rastlanabilmektedir. Bunlardan bir tanesi, katığın üreticisi tarafından istenmeyen, uygun yöntemlerle geri kazanılıp, ekonomik olarak ülke ekonomisine ve topluma fayda sağlayan katı maddelerdir (Armağan. B, vd., 2006). Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğine göre ise, Sahibi tarafından atılmak istenen ve toplumun genel huzur ve çevre düzeni ve sağlığı yönünden bertaraf edilmesi gereken katı madde ve arıtma çamurlarıdır.

Evsel, endüstriyel ya da ticari eylemler neticesinde oluşan, atığı üreten tarafından kullanışsız olarak görülen aynı zamanda bazı ekonomik faydaları olduğu düşünülen ve düzgün bir şekilde toplanıp depolanması gereken maddelere katı atık denilmektedir (Palabıyık ve Altuntaş, 2004). Oluşan bu atıklar dört ana grupta toplanabilmektedir.

- Evsel Katı Atıklar,
- Endüstriyel Nitelikli Katı Atıklar (Tehlikeli ve Tehlikesiz Atıklar),
- Tıbbi Katı Atıklar,
- Özel Katı Atıklar.

Katı atıklar, sıvı atıklar, tehlikeli atıklar ve atmosferik gazların dışındaki her türlü atığı kapsamaktadır. Fakat, kentsel atık denen olgu mesken, ticari faaliyetler, hafriyat ve kentsel hizmetlerden dolayı ortaya çıkan atıklardır (Badran M.F ve El-Haggar S.M., 2006).

Günlük olarak insan faaliyetlerinin doğal bir sonucu ortaya çıkan katı atık sorununun çözümü için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunları, düzensiz depolama, düzenli depolama, kompostlama, yeniden kullanım, geri dönüşüm, geri kazanım ve yakma olarak sınıflandırmak mümkündür (Yılmaz A ve Bozkurt Y., 2010).

Düzensiz (Vahşi) Depolama; kentsel katı atıkların herhangi belirli bir yöntem olmaksızın gelişi güzel önceden belirlenen şehirden uzak bölgelere bırakılmasıdır. Genellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla görülen bir yöntemdir. Bu şekilde şehir içerisinde üretilen atıklar çevresel şartların etkisi ile çeşitli çevre sorunlarına neden olabilmektedir. Rüzgâr nedeniyle atık sahasından oluşacak toz partikülleri hava kirliliğine neden olabilmektedir. Yine aynı şekilde atıkların gelişi güzel depo alanına bırakılması hem görüntü hem de koku sorununa yol açarak toplumun sağlığı ve huzuruna tehdit oluşturabilmektedir.(Yılmaz A ve Bozkurt Y., 2010)

Düzenli Depolama; maddenin üretiminden başlayarak en son işe yaramayacak hale geldiği bertaraf sürecinde atıklar düzgün ve uygun yöntemlerle toplanıp, depolanmalıdır. Burada gelişmiş toplumların uzun yıllar önce kullanmaya başladığı düzenli depolama yöntemi vahşi depolama yöntemine göre daha uygun bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Düzenli depolamanın amacı, mekanik, kimyasal ve biyolojik işlemler ile değerlendirmesi ekonomik bir şekilde mümkün olmayan ya da bu işlemler sonucu açığa çıkan ve insan sağlığını tehdit eden, diğer canlılara çeşitli şekillerde zarar veren, çevre estetiğini bozan katı atıklarının yerleşim alanlarından uzaklaştırılıp zararlarının önlenmesidir(Uluatam.S.S vd.,2008). Düzenli depolama alanları için en önemli parametre öncelikle bir düzenli depolama alanının nereye inşa edileceğidir. Düzenli depolama alanları bölgenin coğrafi, meteorolojik,

endüstriyel faaliyetler ve demografik yapısına göre ve diğer alt başlıklara göre üstünlükleri karşılaştırılarak belirlenebilmektedir.

Kompostlama; organik maddelerin mikroorganizmalar tarafından oksijeni kullanarak bozunması esnasında CO₂, su ve ısıнын dış ortama verilerek humus şeklinde bir kompost elde edilmesi işlemidir (Uygun. S,2012).

Geri Dönüşüm; üreticisi tarafından kullanılmayan ve atık olarak nitelendirilen maddelerin tekrardan hammadde olarak kullanılmasına geri dönüşüm denmektedir. Dünyanın büyüme oranının normalin üzerine çıkmasından dolayı doğal kaynakların düzgün bir şekilde kullanılması çok önemli bir konu haline gelmiş durumdadır. Geri dönüşüm doğal kaynakların tekrardan kullanılması için çok önemli bir işleve sahiptir (Gürer. C, 2004). Geri dönüşüm ile atık olarak nitelendirilen maddeler hemen hemen temizleme haricinde herhangi bir işleme tabi tutulmadan tekrardan aynı amaç için kullanılmasına olanak tanınmaktadır (Palabıyık ve Altuntaş, 2004).

Geri Kazanım; atıkların kimyasal, fiziksel ya da biyokimyasal işlemlerden geçirilerek yeni ürünlere dönüştürülmesi veya gerçekleştirilen bu işlemler sonucunda enerji elde edilmesine geri kazanım denilmektedir. Geri kazanım sayesinde doğal kaynaklar korunması temin edilir. Kullanılan enerjinin miktarı düşürülebilir. Üretilen her atığın depolanması engellenerek atık miktarı azaltılır ve çöp depolama sahalarının yaşam ömrü uzatılır. Son olarak bölge ve ülke ekonomisi için hem tasarruf hem de elde edilen geri kazanım ürünleri ile ek kaynaklar oluşturabilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Atıkların Geri kazanımı).

Yakma Yöntemi; atıklara en son yakma işlemi uygulanır. Bu işlem ile atıkların zararlı olabilecek kısımları bir sterilizasyona tabi tutulur ve atık miktarının önemli bir kısmı azaltılabilir. Bu yöntem, atık sahasındaki biyobozunur maddeler tarafından oluşturulacak sızıntı suyunu da dikkate değer biçimde azaltabilmektedir (Yaslıkaya.R, 2004).

3. Entegre Katı Atık Yönetimi Kavramı

Entegre atık yönetimi, atık yönetimi içinde üretilen atıkların bertaraf edilmesi işlemi sırasında çevre ve ekonomi üzerindeki negatif etkilerini en az seviyeye indirmeyi amaçlamaktadır. Bu amacın başarılı olabilmesi için en genel hedef üretilecek atık miktarının en aza indirilmesidir. Entegre atık yönetimi, belirli bir atık yönetimi amacına uygun olarak, uygun yöntemin, teknolojinin ve yönetim sisteminin eş zamanlı olarak düzgün bir şekilde uygulanması içermektedir. Entegre atık yönetiminin kabul gören genel hiyerarşik yapısı aşağıdaki gibidir (Öztürk.İ, vd.,2005).

- Atık Önleme
- Atık azaltma
- Yeniden kullanım
- Geri Dönüşüm
- Geri kazanım
- Nihai Bertaraf

3.1. Entegre Atık Yönetiminin Özellikleri

Etkili ve entegre olarak kullanılabilen bir sistem aşağıdaki özellikleri bünyesinde barındırmalıdır (Öztürk.İ, vd.,2005).

Bütüncül bir sistem olmalıdır; Uygulanması düşünülen bir katı atık yönetimi için, yerleşim merkezinin içerisinde üretilen katı maddelerinin içeriklerinin ve onları oluşturan kaynaklar bilinmelidir.

Ekonomik değer oluşturabilmeli; Katı atık sisteminden birçok ekonomik fayda sağlanabilmektedir. Bunlar geri kazanılabilir malzemeler, kompost ürünleri ve biyolojik olarak parçalanabilen maddelerden elde edilebilecek biyogaz olarak sıralanabilmektedir. Ekonomik değerlendirme ve analiz iyi bir şekilde yapılarak bu girdilerin verimleri artırılabilir.

Esnek olmalı; Katı atığın özelliği, çevresel ve mekânsal şartlar zamanla değişime uğrayabilmektedir. Bu nedenle katı atık yönetim sistemi bu değişimlere cevap verebilecek esneklikte olmalıdır.

Bölgesel planlama yapılmalıdır; Planlamanın verimliliği toplanacak atığın miktarının büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Bir bölgede oluşacak atık nüfusla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle büyükşehir dışındaki uygulamalar daha büyük ölçekli düşünülebilir.

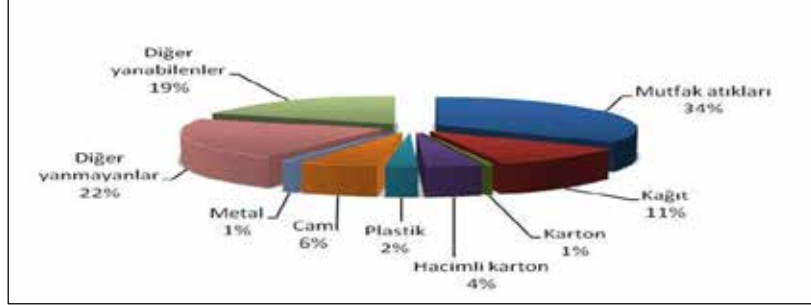
4. Türkiye’de Katı Atık Durumu

Türkiye’de atıkların dikkate değer miktarı hala uygun yöntemlerle bertaraf edilememektedir. Bu durumu oluşturan birçok sebep vardır. Bu sebepler mali, idari ve teknik sebepler olarak sıralanabilmektedir. Başlıca sorunlardan birisi uygun atık depolama alanlarının seçimi olarak dikkat çekmektedir. Aynı bölgede bulunan birden fazla yerel yönetim birimlerinin eş zamanlı diğer idari konularda olduğu gibi katı atık konusunda da eşgüdümlü çalışmanın zorunlu olduğunu ortaya çıkarmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı, 2008-2012).

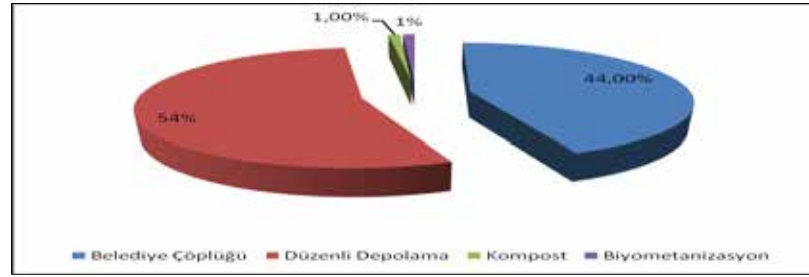
2005 yılında uluslararası bir konsorsiyum oluşturularak Türkiye’deki katı atık yönetiminin mevcut durumu ”Yüksek Maliyetli Çevre Yatırımlarının Planlaması” (YMÇYP) AB projesi ile ele alınmıştır. Gerçekleştirilen bu proje kapsamında, Türkiye’deki katı atık sektörünün mevcut durumu belirlenmeye çalışılmıştır. YMÇYP projesindeki çıktılar, Türkiye’de en çok kullanılan yöntemin kaldırılmaları kenarlarına bırakılan plastik torbalar ve çok katlı binalara hizmet veren çöp konteynırları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye’deki atıkların toplanma periyotları büyükşehirler için hemen hemen her gün, daha az nüfusa ve büyüklüğe sahip şehirler için haftada bir den üçe kadar değiştiği belirtilmiştir. Yaygın olarak türkiye’deki çöp toplama araçlarının hacimleri 7 ve 13 m³ arasında değişmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Atık Yönetimi Eylem Planı, 2008-2012).

TÜİK’in 2010 verilerine göre Türkiye’de kişi başı atık üretimi 1,14 kg/kişi-gün olarak hesaplanmıştır. Aynı şekilde Türkiye’de toplanan Belediye Atığı Miktarı 25.277.000 ton/yıl olarak hesaplanmıştır. TÜİK 2010 verilerine göre toplam üretilen atıkların bertarafında düzenli depola yönteminin kullanılma oranı % 54 iken hala atıkların % 44’ü belediyenin göstermiş olduğu alanlarda vahşi depola yöntemine göre bertaraf edilmektedir. Yine TÜİK 2010 verileri ışığında toplumun ürettiği atık çeşitliliğinde % 34 ile mutfak atıkları ilk sırayı

alırken metal ve plastik türevli katı atıklar sırasıyla % 1 ve % 2 ile son sırada kalmaktadır. Aşağıdaki şekil 1 ve şekil 2’de TÜİK verilerinden yararlanılarak atık kompozisyonu ve bertaraf yöntemleri gösterilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Atık Konusunda Uygulamada Belediyelerin Rolü).

Şekil 4.1 KAAP Projesi Atık Kompozisyonu Belirleme Çalışması Sonucu (2006)

Şekil 4.2 Türkiye İstatistik Kurumu Katı Atıkların Bertaraf Yöntemleri (2010)

Türkiye’de bir yıl içerisinde oluşan katı atıkların yaklaşık olarak 12.419.195 tonu düzenli depolama sahalarında depolanmakta iken, 299.250 ton atık ise kompost işlemi yapan tesislerde işleme tabi tutulmaktadır. TÜİK 1994 ile 2004 yılları arasında belediye teşkilatlarına sahip belediyelerden katı atık yönetim sistemlerindeki hizmet ve veriler hakkında veri tabanı oluşturmuştur. 2005 yılı itibariyle TÜİK sadece katı atık bertaraf tesisleri olan belediyeler için verileri derlemeye başlamıştır. TÜİK’in topladığı verilere göre 2004 yılı için katı atık hizmeti veren belediyeler tarafından toplanan katı atık miktarı yaklaşık olarak 24,2 milyon ton olarak hesaplanmıştır. 2007 yılındaki veriler incelendiğinde evsel nitelikli katı atıkların yaklaşık % 45’i mevzuatlara uygun olarak düzenli depolama ve kompostlama yöntemleri kullanılarak bertaraf edilmiş durumdadır. 2008 yılı itibarı ile düzenli depolama tesislerinden faydalanan nüfusun hizmet alan nüfusa oranı % 43’e ulaşmıştır (Şekil 4.3).

Şekil 4.3 Atık bertaraf yöntemi (2008)

4.1. Çorum İli Katı Atık Durumu

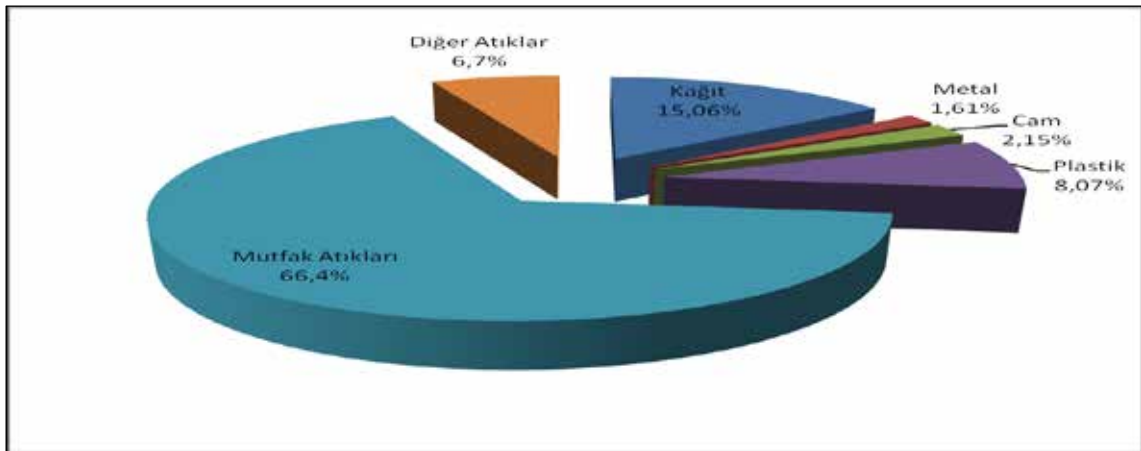
Çorum ili için 2014 yılı verilerine göre kış ve yaz periyotlarında gerekli ölçümler yapılmış olup, Tablo 4,1’de veriler verilmiştir.

Tablo 4.1 Belediye Atıkları 2014 Yılı Tartım Sonuçları (Çorum Belediyesi, 2014).

2014	Kış Dönemi	Mart - Kasım ortalama	232,805	Kg/Gün
2014	Yaz Dönemi	Haziran	226,470	Kg/Gün
2014	Yıllık Ortalama		230,271	Kg/Gün

Çorum ilinde katı atık depolama işlemi vahşi depolama yöntemi ile yürütülmektedir. Düzenli depolama işlemine geçiş için bir katı atık bertaraf tesisinin kurulması için fizibilite çalışmaları tamamlanmış olup, depolama alanı ile ilgili ÇED raporu olumlu belgesi alınmış durumdadır. Proje tamamlanıp, işletilmeye başlandıktan sonra çevre ve toplum sağlığına tehlike içeren vahşi depolama alanları ıslah edilerek uygun bir şekilde kapatılacaktır.

Çorum ili içerisinde oluşan katı atığın Türkiye genelinde oluşan katı atık çeşitliliği ile örtüştüğü fakat organik olarak nitelendirilen mutfak atığı miktarının Türkiye geneline göre daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Yine benzer şekilde kâğıt ve plastik türevli atık miktarlarının da Türkiye geneline göre daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Çorum için belirlenen bu atık karakterizasyonu dikkate alınır, geri kazanım ve geri dönüşüme uygun atıkların mevcudiyetinden bahsedilebilir. Biyolojik olarak parçalanabilir atık miktarının toplam atık miktarının yaklaşık olarak % 66 ‘sı olduğu göz önüne alınır, bu atıkların enerji geri kazanımı için uygun olduğu söylenebilmektedir. Çorum’daki geri kazanım ve geri dönüşüm işletmelerinin sayısı artırıldığı taktirde geri kazanım ve geri dönüşüme yatkın olan plastik, kâğıt ve metal türevli atıkların ekonomiye ek kaynak oluşturabileceği söylenebilir. Şekil 4.4’de Çorum ili için hazırlanmış olan atık kompozisyonu gösterilmektedir (T.C. Çorum Valiliği Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, 2015).

Şekil 4.4 Çorum İli Atık Kompozisyonu(T.C. Çorum Valiliği Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, 2015)

Şekil 4.5’de Çorum ili içinde oluşan katı atıkların hangi yöntemler ile toplanıp, taşınıp nasıl bertaraf edildiği gösterilmektedir (Çorum Belediyesi, 2014).

İl/ilçe Belediye Adı	Hangi Atıklar Toplanıyor?			Transfer İstasyonu Varsa Sayısı	Atık Yönetimi Hizmetlerini Kim Yürütüyor?*			Mevcut Bertaraf Yöntemi ve Tesis Kapasitesi/Birimi				
	Eve el*	Tıbbi	Diğer (Belirtiniz)		Toplama	Taşıma	Bertaraf	Düzensiz Depolama	Düzenli Depolama	Kompost	Yakma	Diğer (Belirtiniz)
ÇORUM BELEDİYESİ	X				B	B	B	B				
ÇORUM BELEDİYESİ		X			B	B	B					STERİLİZASYON 1.485 TON/YIL
ÇORUM BELEDİYESİ			ATIK PİL		B	B	ÖS		ÖS			
ÇORUM BELEDİYESİ			BİTKİSEL ATIK YAĞ		ÖS	ÖS	ÖS		ÖS			

* Ofis işyeri dahil.

** Belediye (B), Özel Sektör (ÖS), Belediye Şirketi (BŞ) seçeneklerinden uygun olanının sembolünü yazınız.

Şekil 4.5 Çorum ilinde 2014 Yılı İl/İlçe Belediyelerde Oluşan Katı Atıkların Toplanma, Taşınma ve Bertaraf Yöntemleri ve Tesis Kapasiteleri (Çorum Belediyesi, 2014)

Çorum ilinde geri kazanım atıkları olarak da nitelendirilebilen ambalaj atıklarının bir yıl içerisindeki miktar ve geri kazanım oranları Tablo 4.2’de gösterilmiştir.

Tablo 4.2 Çorum ilinde 2014 Yılı Ambalaj Ve Ambalaj Atıkları İstatistik Sonuçları (ÇŞİM, 2014)

Ambalaj Cinsi	Üretilen Ambalaj Miktarı (kg)	Piyasaya Sürülen Ambalaj Miktarı (kg)	Geri Kazanım Oranları (%)	Geri Kazanılması Gereken Miktar (kg)	Geri Kazanılan Miktar (kg)	Gerçekleşen Geri Kazanım Oranı (%)
Plastik	386683	386683			37174	
Metal		61963				
Kompozit		32102				
Kağıt Karton	72428323	62118976			15198478	
Cam		57021				
Ahşap	4740694	4950694				
Toplam	77555700	67607439			15235652	

4.1.1. Çorum İli Belediye Katı Atıklarından Oluşabilecek Biyogaz Miktarı

Düzenli depolama alanları doğal bir biyogaz reaktörü gibi çalışabilmektedir. Atık içerisindeki organik kısım zaman ilerledikçe biyolojik olarak parçalanmaya başlayarak metan gazı oluşumuna neden olabilmektedir. Oluşan bu gaz doğalgaz özellikleri gösteren yanıcı bir gazdır. Gaz çıkışı çok uzun yıllar devam edebilmektedir. Atık yönetimi içinde enerji geri kazanımı olarak kullanılabilmesinin yanında enerji kaynakları sınırlı olan ülkeler için ekonomik bir kaynak olarak da görülebilmektedir. Düzenli depola alanlarında oluşabilecek biyogaz miktarının hesaplanabilmesi için birçok yöntem kullanılabilir. Çorum ili içerisinde hali hazırda mevcut bir düzenli depola alanı bulunmamaktadır. Düzenli depola alanının inşasının tamamlanmasının ardından oluşabilecek gaz hacmini hesaplayabilmek için Amerikan Çevre Koruma Ajansının (EPA) kullanmış olduğu Land GEM gaz simülasyon programı kullanılmıştır.

Çorum merkez ilçesinin çöp depolama sahasından çıkan sera gazı emisyonunun hesabından yararlanılarak oluşacak CH₄ ve CO₂ hacimleri m³/ton atık cinsinden belirlenebilmektedir. Bu simülasyon programının sonraki yıllar için oluşabilecek biyogaz miktarını belirlemek için kullandığı formül aşağıdaki gibidir;

$$Q_{CH_4} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=0,1}^1 kL\alpha(M_i / 10) e^{-kt_{ij}} \quad (4.1)$$

Burada;

Q_{CH_4} = Hesaplanan yıllık metan miktarı m³/yıl

i = 1 yıldaki artış

n = Hesaplanacak yıl ile başlangıç yılı arasındaki zaman farkı

j = 0,1 yıllık zaman içerisindeki artış

k = Metan üretim oranı (yıllık)

L = Potansiyel metan üretim kapasitesi (m³/ton)

M_i = Herhangi bir yılda boşaltılan atık miktarı (ton)

t_{ij} = Atığın boşaltıldığı yıl içerisindeki ayın toplama oranı

Çöp toplama sahalarında oluşabilecek biyogaz hacminin belirlenebilmesi için kişi başı atık miktarının bilinmesi gerekmektedir. Bu oranı belirledikten sonra daha sonraki yıllar için bir biyogaz tahmini yapılabilir. Daha sonraki yılların biyogaz tahminini yapabilmek için tahmin yapılacak yılın o il veya bölge için nüfus bilgilerini belirlemek gerekmektedir. Nüfus bilgileri, tasarlanacak bir biyogaz tesisi ve depolama alanı için projelendirmede önemli bir parametredir. Düzenli bir depolama tesisinin ortalama yaşam ömrünün 30-35 yıl olduğu varsayılarak ve 2014 yılı atık verileri kullanılarak Land Gem v.3.02 çöp gazı simülasyon programına sayısal olarak veri girişi yapılması ile 2039 yılına kadar olan toplam biyogaz hacmi hesaplanmaya çalışılmıştır. İlgili programın input bölümünde çöp sahasına ait 2014-2039 yılları sayısal bilgileri aşağıdaki Şekil 4.6'da gösterilmiştir.

USER INPUTS Landfill Name or Identifier: _____

1: PROVIDE LANDFILL CHARACTERISTICS

Landfill Open Year: 2014
 Landfill Closure Year: 2039
 Have Model Calculate Closure Year? Yes No
 Waste Design Capacity: _____ megagrams

2: DETERMINE MODEL PARAMETERS

Methane Generation Rate, k (year^{-1})
 Inventory Conventional - 0.04
 Potential Methane Generation Capacity, L_0 (m^3/Mg)
 Inventory Conventional - 100
 NMOC Concentration (ppmv as hexane)
 CAA - 4,000
 Methane Content (% by volume)
 CAA - 50% by volume

4: ENTER WASTE ACCEPTANCE RATES

Input Units: Mg/year

Year	Input Units (Mg/year)	Calculated Units (short tons/year)
2014	144 701,00	159 171
2015	148 769,00	163 646
2016	152 334,00	167 567
2017	155 899,00	171 489
2018	159 464,00	175 410
2019	163 028,00	179 331
2020	166 593,00	183 252
2021	170 158,00	187 174
2022	173 723,00	191 095
2023	177 287,00	195 016
2024	180 852,00	198 937
2025	184 417,00	202 859

Şekil 4.6. Land Gem v.3.02 veri giriş bölümü

Land Gem v.3.02 programına girilen yıllık atık miktarı ile daha sonraki oluşabilecek gaz miktarı programın sonuç raporları bölümünde metreküp cinsinden gösterilmektedir. 2039 yılına kadar oluşabilecek gaz miktarı şekil 4.7’de gösterilmiştir.

RESULTS Landfill Name or Identifier: _____

Closure Year (with 80-year limit) = 2039
 Methane = 50 % by volume

Please choose a third unit of measure to represent all of the emission rates below.
 User-specified Unit: short tons/year

Year	Waste Accepted		Waste-In-Place		Total landfill gas			Methane		
	(Mg/year)	(short tons/year)	(Mg)	(short tons)	(Mg/year)	(m^3/year)	(short tons/year)	(m^3/year)	(short tons/year)	
2026	187 982	205 780	1 977 225	2 174 948	1,588E+04	1,272E+07	1,747E+04	4,242E+03	6,359E+06	4,667E+03
2027	191 546	210 701	2 165 207	2 381 728	1,710E+04	1,370E+07	1,881E+04	4,569E+03	6,848E+06	5,026E+03
2028	195 111	214 622	2 356 753	2 592 428	1,831E+04	1,466E+07	2,014E+04	4,892E+03	7,332E+06	5,381E+03
2029	198 676	218 544	2 551 864	2 807 050	1,951E+04	1,562E+07	2,146E+04	5,211E+03	7,811E+06	5,732E+03
2030	202 241	222 465	2 750 540	3 025 594	2,069E+04	1,657E+07	2,276E+04	5,526E+03	8,285E+06	6,080E+03
2031	205 805	226 386	2 952 781	3 248 059	2,187E+04	1,751E+07	2,405E+04	5,841E+03	8,755E+06	6,425E+03
2032	209 370	230 307	3 158 586	3 474 445	2,303E+04	1,844E+07	2,533E+04	6,151E+03	9,220E+06	6,767E+03
2033	212 935	234 229	3 367 956	3 704 752	2,418E+04	1,938E+07	2,660E+04	6,459E+03	9,682E+06	7,105E+03
2034	216 500	238 150	3 580 891	3 938 980	2,532E+04	2,028E+07	2,785E+04	6,764E+03	1,014E+07	7,440E+03
2035	220 064	242 070	3 797 391	4 177 130	2,645E+04	2,118E+07	2,910E+04	7,066E+03	1,059E+07	7,773E+03
2036	223 629	245 992	4 017 455	4 419 201	2,758E+04	2,208E+07	3,033E+04	7,366E+03	1,104E+07	8,103E+03
2037	227 194	249 913	4 241 084	4 665 192	2,869E+04	2,297E+07	3,156E+04	7,663E+03	1,149E+07	8,430E+03
2038	230 759	253 835	4 468 278	4 915 106	2,979E+04	2,386E+07	3,277E+04	7,958E+03	1,193E+07	8,754E+03
2039	234 323	257 755	4 699 037	5 168 941	3,089E+04	2,474E+07	3,398E+04	8,251E+03	1,237E+07	9,076E+03
2040	0	0	4 933 360	5 426 696	3,198E+04	2,561E+07	3,518E+04	8,542E+03	1,280E+07	9,396E+03

Şekil 4.7. Land Gem sonuç rapor bölümü

Land Gem v.3.02 programı ile 2014-2039 arasında oluşabilen tahmini biyogaz miktarı tablo 4.3’de gösterilmiştir.

Tablo 4.3. 2039 yılına kadar çöp sahasından oluşabilecek toplam biyogaz miktarı

Yıl	Toplam Biyogaz (m^3)	Toplam Biyogaz (ton)
2014	0	0
2019	16 771 675	20 944

2024	60 166 094	75 136
2029	128 594 739	160 592
2034	220 757 040	275 686
2039	335 588 180	419 090

Tablo 4.3'den de görüldüğü gibi 2039 yılına kadar Çorum ili içerisinde yaklaşık 336 milyon metreküp biyogaz oluşabilmektedir.

5.SONUÇ

Yapılan çalışma neticesinde Çorum ili için bir durum tespiti yapılmıştır. Çorum merkezinde üretilen atıklar mevcut durumda vahşi depolama yöntemi ile bertaraf edilmektedir. Katı atık yönetimi için toplumun daha fazla bilgilendirilmesi ve sosyal farkındalık projeleri uygulanarak, atıkların öncelikle önlenmesi konusunun topluma iyice anlatılması uygun olacaktır. Evler ve işyerleri atıkların temel olarak üretildikleri yerlerdir. Bu yüzden kaynaktan ayırma ve önleme buralarda, bu düzeyde başlamalıdır. Çorum ili bölgelere ayrılarak halkın sosyo-ekonomik yapısına göre katı atık üretme karakteristiği için saha çalışmaları yapılabilir. Böylece ekonomik olarak geri kazanılabilecek atıkların, bu atıklara uygun çöp toplama konteynırlarına konulması kolaylaştırılabilir. Çorum ilindeki ambalaj atığı olarak geçen plastik, cam, kâğıt vb. atık geri dönüşüm ve kazanım tesislerinin sayılarının artırmak için daha cazip teşvikler sunularak biyolojik olarak parçalanamayan bu atıkların tekrardan kullanılmasına olanak sağlanabilir. Düzenli depolama alanının faaliyete geçmesi ile toplanacak atıklardan enerji geri kazanımı yapılabilir. Yapılan simülasyon ile 2039 yılına kadar toplamda üretilen katı atıklardan yaklaşık olarak 354.519.680 m³ biyogaz miktarına ulaşılabilir. Bu değer yaklaşık olarak 167.412.071 m³ doğalgaza eşdeğerdir. Meydana gelen biyogaz evsel kullanımların (ısınma, aydınlanma, mutfak ihtiyaçları, vb.) yanı sıra ilave edilecek enerji dönüşüm sistemleri ile elektrik enerjisi, sıcak su yardımıyla kalorifer sistemleri ve sıcak hava sistemlerinde rahatlıkla kullanılabilir. Hesaplanan bu değer ile meskûn mahaldeki elektrik tüketimi ihtiyacının yaklaşık % 20'si karşılanabilmektedir. Atık dünya üzerindeki yaşam devam ettiği sürece oluşmaya devam edecektir. Bu bağlamda, daha bilinçli bir toplum oluşturmak için kamu ve özel teşebbüslerin beraber çalışması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Armagan B.-Demir İ.-Demir Ö.-Gök N., (2006), Katı Atıkların Ekonomide Değerlendirilmesi, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-23, İstanbul

C Gurer, H Akbulut ve G Kurklu, İnşaat Endüstrisinde Geri Dönüşüm ve Bir Hammadde Kaynağı Olarak Farklı Yapı Malzemelerinin Yeniden Değerlendirilmesi, Afyon Kocalepe Üniversitesi, Afyon

Khairuddin, Nuruljannah Latifah, Abd Manaf Ali Hassan, Mohd Halimoon, Normala Wan ab karim, Wan Azlina,(2015), Biogas Harvesting from Organic Fraction of Municipal Solid Waste as a Renewable Energy Resource in Malaysia; A Review, Pol. J. Environ. Stud. Vol. 24, No.4, 1477-1490

M. F. Badran, S. M. El-haggar, (2006), “Optimization of Municipal Solid Waste Management in Port Said – Egypt”, Waste Management, Volume:26, Issue: 5, p. 534

Özbay, İ, (2015), Evaluation of Municipal Solid Waste Management Practices for an Industrialized City, Pol. J. Environ. Stud. Vol. 24, No. 2 ,637-644

Öztürk, M. ve Bildik, B. (2005). Hayvan çiftliklerinde kompost üretimi. Çevre ve Orman Bakanlığı, 160 s., Ankara.

Palabıyık H., Altunbaş D., (2004),“Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi”, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Editörler: Uğur Yıldırım–Mehmet C. Marin, Beta Basım Yayım, İstanbul, s. 105.

Pillai, R and Shah, R, Municipal Solid Waste Management,(2014), Current Practices and Futuristic Approach, Journal of Indian Management, October-December 2014, 72-78

S. Semra Uluatam, M. Yener Özkan, Yıldız Wastı, (2008)“Düzenli Katı Atık Depolanması ve Eski Alanların Düzenlenmesi ile ilgili Bir inceleme”, **D_ZAYN konstrüksiyon**, Aralık 2008/276, s. 70.

TÜİK, (2006), Belediye Katı Atık İstatistikleri, *Haber Bülteni*, 1-2.

URL-1: www.eie.com.tr

URL-2: www.cevreorman.gov.tr

URL-3: www.corum.bel.tr

URL-4: www.corum.tarim.gov.tr

Uygun, S, (2012), Ülkemizde kompost üretimi yapan bazı tesislerdeki Mekanizasyon uygulamalarının değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi

Yashıkaya, R. (2004). Katı atık hizmetlerinde özelleştirme (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye).

Yılmaz A., Bozkurt Y., (2010), Türkiye’de kentsel katı atık yönetimi Uygulamaları ve Kütahya katı atık birliği (KÜKAB) Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Y.2010, C.15, S.1, s.11-28.

DERİNÇAY DERESİ SU KALİTE DEĞERLENDİRİLMESİ

Onur BALCAN¹

Faruk MARAŞLIOĞLU²

Hamdi ÖBEKCAN¹

¹Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü

²Yrd.Doç.Dr., Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü

ÖZET

Bu çalışma, Çorum İlinde bulunan Derinçay'ın, fiziksel ve kimyasal özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Derinçay deresi, Eğerci ve Köse Dağlarından inen dere ve çayların birleşmesinden oluşur. İlimizde çeşitli akarsu kollarıyla birleşme süreci sonunda Amasya ili sınırlarında Yeşilirmak nehrine dökülmektedir. Derinçay deresinin su kalitesi, bu derenin çeşitli kiremit fabrikalarının, tavuk çiftliklerinin, organize sanayi bölgesinin ve çeşitli yerleşim yerleri üzerinde olması sebebiyle bu işletme ve yerleşim yerlerinden bırakılan atıkların su kalitesinde meydana getirdiği değişimin izlenebilmesi açısından önem arz etmektedir. Kirletici kaynakların ve evsel atık suların Derinçay'a bırakılmadan önceki ve sonraki noktalarından alınan numunelerin fiziksel ve kimyasal analizlerine bakılmıştır. Bu amaçla tespit edilen altı istasyondan aylık süreçlerde birer su örnekleri alınarak ortalama değerler şu şekilde bulunmuştur: AKM (12,23 mg/L), KOI (42,80 mg/L), Amonyak azotu (0,36 mg/L), Nitrit Azotu (0,33 mg/L), Toplam Fosfor (0,53 mg/L), F.Koliform (73061 EMS/100 mL). Çalışma sonunda Derinçay deresinin Kıtaiçi Su Kaynakları Kalite Kriterlerine göre 4.sınıf bir su kalitesine sahip olduğu ve bu haliyle kirlilik potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Bu amaçla su kalitesinin iyileştirilmesi adına istasyon bazında kirletici seviyeleri ve çeşitlerinin tespiti önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Derinçay Deresi, Su kalitesi, Fiziko-kimyasal özellikler, Kirlilik, Çorum.

ABSTRACT

This study was carried out to reveal the physical and chemical properties of Derinçay located in the Çorum province. Derinçay stream occurs the combining of the streams and creeks come down from Eğerci and Köse mountains. In Çorum at the end of the combining process with several creek tributaries, the stream pours into Yeşilirmak river in Amasya province. Water quality of the Derinçay stream is fairly important as this stream locateds on several tile factories, chicken farms, organized industrial site and various settlements. So we

can easily monitor changes occurring water quality caused by excluded wastes left from the businesses and settlements. The physical and chemical analysis of pollution sources and domestic waste waters were analyzed in samples taken from the previous and next points not released to the stream. For this purpose, The average values of water samples taking in a month period from determined six stations were determined thus: Suspended solid (12,23 mg/L), COD (42,80 mg/L), Ammonia nitrogen (0,36 mg/L), Nitrite nitrogen (0,33 mg/L), Total phosphorus (0,53 mg/L), Fecal coliform (73061 EMS/100 mL). At the end of the study, it was found that Derinçay stream has 4th water quality according to the Water Resources Quality Criteria and has potential pollution as it stands. For that purpose, it is important to determine the levels and types of pollutants to improvement water quality.

Key words: Derinçay Stream, Water Quality, Physicochemical properties, Pollution, Çorum.

1.GİRİŞ

Günümüzde yaşanan hızlı nüfus artışı, düzensiz şehirleşme, teknolojik gelişmeler, doğal kaynakların bilinçsizce kullanımı, üretimin ve tüketimin artması, sanayileşme, sanayinin belirli noktalarda yoğunlaşması, insanların refah seviyelerini yükseltme isteği gibi faktörler, çevre kirlenmesine ve doğanın ekolojik dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Çevre kirliliğinin artmasıyla, ekosistemin bölümlerinden biri olan su ortamı, ekosistem içerisinde hava ve toprağa oranla en yoğun kirlenmeye maruz kalan kısım haline gelmiştir.

Özellikle içme, kullanma ve tarımsal sulama gibi farklı amaçlar için kullanılan akarsular; atmosferden kaynaklanan gaz atıkların yanı sıra, endüstriyel atıklar, tarımsal atıklar ve kentsel atıklar için bir alıcı ve uzaklaştırıcı bölge olarak kullanıldığından, nitelik ve nicelik olarak zarar görmektedir.

Akarsulara ulaşan en önemli kirlilik kaynakları evsel atıklar olup, akarsu kirliliğinde öncelikli olarak atıkların nehre getirdiği kirlilik yükü incelenir. Nehirlere kanalizasyon sistemi ile boşaltılan atıksular, kontrol edilebilen ve kontrol edilemeyen kaynaklar olarak ikiye ayrılır:

i. Kontrol edilebilir kaynaklar; belli bir nüfusa sahip, alt yapısı tamamlanmış şehirlerdeki atıksuların nehre getirdiği yük olarak tanımlanmakta olup kirlilik yükünün ileriki yıllarda ne kadar olacağı hesaplanabilir. İçme ve kullanma amaçlı sular, şebekeler yardımıyla dağıtıldıktan sonra uygun bir şekilde toplanarak, zararsız hale getirildikten sonra alıcı ortama verilir.

ii. Kontrol edilemeyen kaynaklar: Alt yapısı tamamlanmamış az gelişmiş ülkelerdeki nehirlerin atıklarının hiçbir işlem görmeden direkt olarak nehre verilmesi sonucu oluşur (Özay, 1996).

Kullanılmış suların, akarsu yataklarına gerekli tedbirler alınmadan boşaltılması sonucu, pek çok su yatağı kullanılmaz hale gelmektedir. Evsel atıksular, düşük konsantrasyonlarda organik madde içermelerine rağmen, azot ve fosfor parametreleri açısından zengin sulardır. Deşarj edildikleri alıcı ortamlarda, özellikle ötrofikasyona yol açmalarıyla çevre açısından ciddi bir sorun oluşturmaktadırlar (Çetin ve ark., 2005). Bu nedenle suların verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Suyun verimli bir şekilde kullanımı için kirletici kaynaklarının

belirlenmesi, su kalitesinin takip edilmesi ve bu değişimlerin kontrol altında tutulması ile mümkün olmaktadır.

Su kalite sınıflarının belirlenmesi, su kalitesi kriterleri ile yapılmaktadır (Zeybek, 2006).

Ülkemizde genel su kalitesinin tanımlaması amacıyla; 25687 sayılı ve 31.12.2004 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğe göre, karalarda bütün yapay ve doğal yeraltı ve yüzeysel suları, denizle bağlantısı olan su kaynaklarında ise, tatlı su sınır noktasına kadar olan sular “Kıtaıçi Su Kaynağı” olarak nitelendirilmektedir. Kıtaıçi yüzeysel sular, kalitelerine göre 4 ana sınıfa ayrılmıştır.(Tablo 1.1)

Tablo 1.1 Su Kalite Sınıfları (SKKY,2004)

SU KALİTE SINIFLARI	KİRLİLİK DERECELERİ	KULLANIM AMAÇLARI
Sınıf I	Yüksek kaliteli su	Su (yalnız dezenfeksiyon ile içme suyu temini, rekreasyonel amaçlar, alabalık üretimi, hayvan üretimi ve çiftlik ihtiyacı ve diğer amaçlar).
Sınıf II	Az kirlenmiş su	İleri veya uygun arıtma ile içme suyu temini, rekreasyonel amaçlar, alabalık dışında balık üretimi, Teknik Usuller Tebliğinde verilmiş olan sulama suyu kriterlerini sağlamak şartıyla sulama suyu olarak, sınıf I dışındaki diğer bütün kullanımlar).
Sınıf III	Kirli su	(Gıda, tekstil gibi kaliteli su gerektiren endüstriler hariç olmak üzere uygun bir arıtmadan sonra endüstriyel su temininde kullanılabilir
Sınıf IV	Çok kirlenmiş su	Her hangi bir su kaynağının bu sınıflardan birine dahil edilebilmesi için bütün parametre değerleri o sınıf için verilen parametre değerleriyle uyum halinde olmalıdır

Kıta içi su kaynaklarının sınıflandırmasında kullanılan su kalite kriterleri Tablo1.2’de gösterilmiştir (SKKY, 2004)

Tablo 1.2: Kıta içi Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri

SU KALİTE PARAMETRELERİ	SU KALİTE SINIFLARI			
	I	II	III	IV
A) Fiziksel ve inorganik-kimyasal				
Parametreler				
1) Sıcaklık (°C)	25	25	30	> 30
2) pH	6.5-8.5	6.5-8.5	6.0-9.0	6.0-9.0 dışında
3) Çözünmüş oksijen (mg O ₂ /L) ^a	8	6	3	< 3
4) Oksijen doygunluğu (%) ^a	90	70	40	< 40
5) Klorür iyonu (mg Cl ⁻ /L)	25	200	400 ^b	> 400
6) Sülfat iyonu (mg SO ₄ ⁻ /L)	200	200	400	> 400
7) Amonyum azotu (mg NH ₄ ⁺ -N/L)	0.2 ^c	1 ^c	2 ^c	> 2
8) Nitrit azotu (mg NO ₂ ⁻ -N/L)	0.002	0.01	0.05	> 0.05
9) Nitrat azotu (mg NO ₃ ⁻ -N/L)	5	10	20	> 20
10) Toplam fosfor (mg P/L)	0.02	0.16	0.65	> 0.65
11) Toplam çözünmüş madde (mg/L)	500	1500	5000	> 5000
12) Renk (Pt-Co birimi)	5	50	300	> 300
13) Sodyum (mg Na ⁺ /L)	125	125	250	> 250
B) Organik parametreler				
1) Kimyasal oksijen ihtiyacı (KOİ) (mg/L)	25	50	70	> 70
2) Biyolojik oksijen ihtiyacı (BOİ) (mg/L)	4	8	20	> 20
3) Toplam organik karbon (mg/L)	5	8	12	> 12
4) Toplam kjeldahl-azotu (mg/L)	0.5	1.5	5	> 5
5) Yağ ve gres (mg/L)	0.02	0.3	0.5	> 0.5
6) Metilen mavisi ile reaksiyon ve yüzey aktif maddeleri (MBAS) (mg/L)	0.05	0.2	1	> 1.5
7) Fenolik maddeler (uçucu) (mg/L)	0.002	0.01	0.1	> 0.1
8) Mineral yağlar ve türevleri (mg/L)	0.02	0.1	0.5	> 0.5
9) Toplam pestisid (mg/L)	0.001	0.01	0.1	> 0.1
C) İnorganik kirlenme parametreleri				
1) Civa (µg Hg/L)	0.1	0.5	2	> 2
2) Kadmiyum (µg Cd/L)	3	5	10	> 10
3) Kurşun (µg Pb/L)	10	20	50	> 50

Tablo 1.2: Kıtaçi Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri

SU KALİTE PARAMETRELERİ	SU KALİTE SINIFLARI			
	I	II	III	IV
4) Arsenik ($\mu\text{g As/L}$)	20	50	100	> 100
5) Bakır ($\mu\text{g Cu/L}$)	20	50	200	> 200
6) Krom (toplam) ($\mu\text{g Cr/L}$)	20	50	200	> 200
7) Krom ($\mu\text{g Cr}^{+6}/\text{L}$)	Ölçülmeyecek kadar az	20	50	> 50
8) Kobalt ($\mu\text{g Co/L}$)	10	20	200	> 200
9) Nikel ($\mu\text{g Ni/L}$)	20	50	200	> 200
10) Çinko ($\mu\text{g Zn/L}$)	200	500	2000	> 2000
11) Siyanür (toplam) ($\mu\text{g CN/L}$)	10	50	100	> 100
12) Florür ($\mu\text{g F}^{-}/\text{L}$)	1000	1500	2000	> 2000
13) Serbest klor ($\mu\text{g Cl}_2/\text{L}$)	10	10	50	> 50
14) Sülfür ($\mu\text{g S}^{-}/\text{L}$)	2	2	10	> 10
15) Demir ($\mu\text{g Fe/L}$)	300	1000	5000	> 5000
16) Mangan ($\mu\text{g Mn/L}$)	100	500	3000	> 3000
17) Bor ($\mu\text{g B/L}$)	1000 ^e	1000 ^e	1000 ^e	> 1000
18) Selenyum ($\mu\text{g Se/L}$)	10	10	20	> 20
19) Baryum ($\mu\text{g Ba/L}$)	1000	2000	2000	> 2000
20) Alüminyum (mg Al/L)	0.3	0.3	1	> 1
21) Radyoaktivite (pCi/L)				
alfa-aktivitesi	1	10	10	> 10
beta-aktivitesi	10	100	100	> 100
D) Bakteriyolojik parametreler				
1) Fekal koliform(EMS/100 mL)	10	200	2000	> 2000
2) Toplam koliform (EMS/100 m)	100	20000	100000	> 100000

Ayrıca 15.04.2015 Tarih 29327 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıtaçi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri değişmiştir. Söz konusu tablo Tablo 1.3'te verilmektedir.

Tablo 1.3: Kıtaçi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri(YSKY,2015)

Su Kalite Parametreleri	Su Kalite Sınıfları ^(a)			
	I	II	III	IV
Genel Şartlar				
Sıcaklık ($^{\circ}\text{C}$)	≤ 25	≤ 25	≤ 30	> 30
Renk (m^{-1})	RES 436 nm: $\leq$	RES 436 nm: 3	RES 436	RES 436

	1,5 RES 525 nm: ≤ 1,2 RES 620 nm: ≤ 0,8	RES 525 nm: 2,4 RES 620 nm: 1,7	nm: 4,3 RES 525 nm: 3,7 RES 620 nm: 2,5	nm: >4,3 RES 525 nm: >3,7 RES 620 nm: >2,5
pH	6,5-8,5	6,5-8,5	6,0-9,0	< 6,0 veya > 9,0
İletkenlik (µS/cm)	< 400	1000	3000	> 3000
Yağ ve Gres	Yüzer halde yağ, katran gibi sıvı maddeler, çöp ve benzeri katı maddeler ile köpük bulunamaz.			-
(A) Oksijenlendirme Parametreleri				
Oksijen doygunluğu (%) ^(b)	>90	70	40	< 40
Çözünmüş oksijen (mg O ₂ /L) ^(b)	> 8	6	3	< 3
Kimyasal oksijen ihtiyacı (KOİ) (mg/L)	< 25	50	70	> 70
Biyokimyasal oksijen ihtiyacı (BOİ ₅) (mg/L)	< 4	8	20	> 20
(B) Nutrient (Besin Elementleri) Parametreleri				
Amonyum azotu (mg NH ₄ ⁺ -N/L) ^(c)	< 0,2	1	2	> 2
Nitrat azotu (mg NO ₃ ⁻ -N/L)	< 5	10	20	> 20
Nitrit azotu (mg NO ₂ ⁻ -N/L)	< 0,01	0,06	0,12	> 0,3
Toplam kjeldahl-azotu (mg N/L)	< 0,5	1,5	5	> 5
Toplam fosfor (mg P/L)	< 0,03	0,16	0,65	> 0,65
(C) İz Elementler (Metaller) ve İnorganik Kirlilik Parametreleri ^(d)				

Alüminyum (mg Al/L)	$\leq 0,3$	$\leq 0,3$	1	> 1
Arsenik ($\mu\text{g As/L}$)	≤ 20	50	100	> 100
Bakır ($\mu\text{g Cu/L}$)	≤ 20	50	200	> 200
Baryum ($\mu\text{g Ba/L}$)	≤ 1000	2000	2000	> 2000
Bor ($\mu\text{g B/L}$)	≤ 1000	≤ 1000	≤ 1000	> 1000
Civa ($\mu\text{g Hg/L}$)	$\leq 0,1$	0,5	2	> 2
Çinko ($\mu\text{g Zn/L}$)	≤ 200	500	2000	> 2000
Demir ($\mu\text{g Fe/L}$)	≤ 300	1000	5000	> 5000
Florür ($\mu\text{g F}^-/\text{L}$)	≤ 1000	1500	2000	> 2000
Kadmiyum ($\mu\text{g Cd/L}$)	≤ 2	5	7	> 7
Kobalt ($\mu\text{g Co/L}$)	≤ 10	20	200	> 200
Krom ($\mu\text{g Cr}^{+6}/\text{L}$)	Ölçülmeyecek kadar az	20	50	> 50
Krom (toplam) ($\mu\text{g Cr/L}$)	≤ 20	50	200	> 200
Kurşun ($\mu\text{g Pb/L}$)	≤ 10	20	50	> 50
Mangan ($\mu\text{g Mn/L}$)	≤ 100	500	3000	> 3000
Nikel ($\mu\text{g Ni/L}$)	≤ 20	50	200	> 200
Selenyum ($\mu\text{g Se/L}$)	≤ 10	≤ 10	20	> 20
Serbest klor ($\mu\text{g Cl}_2/\text{L}$)	≤ 10	≤ 10	50	> 50
Siyanür (toplam) ($\mu\text{g CN/L}$)	≤ 10	50	100	> 100
Sülfür ($\mu\text{g S}=\text{L}$)	≤ 2	≤ 2	10	> 10
Tehlikeli maddeler	Tehlikeli maddeler ve bu tabloda verilmeyen diğer kirleticiler konuyla ilgili ülke envanteri (referans değerler) oluşturulduktan sonra, 1 Ocak 2016'den itibaren değerlendirilecektir.			

D) Bakteriyolojik Parametreler				
Fekal koliform (Membran)	≤ 10	200	2000	> 2000
Toplam koliform (Membran)	≤ 100	20000	100000	> 100000

(a) Kalite sınıflarına göre suların kullanım maksatları

(b) Konsantrasyon veya doygunluk yüzdesi parametrelerinden sadece birisinin sağlanması yeterlidir.

(c) pH değerine bağlı olarak serbest amonyak azotu konsantrasyonu 0,02 mg $\text{NH}_3\text{-N/L}$ değerini geçmemelidir.

(d) Bu gruptaki kriterler parametreleri oluşturan kimyasal türlerin toplam konsantrasyonlarını vermektedir.

S. S. Özgümüş ve Ark (2010) “Çorum Derinçay Kirlenici Kaynak Analizi ve Sonuçların Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Değerlendirilmesi “ adlı çalışmada Çorum il merkezine bağlı yerleşim alanları ve Derinçay deresine atık bırakan atıksu kaynakları ile tuğla ve kiremit fabrikaları baca gazı emisyonları, değişik periyotlarda atık türüne bağlı olarak örnekler analizlenerek elde edilen sonuçlar ArcGIS’de değerlendirilmiştir.

S. Çalışan ve Ark. (2008) “Çorum Derinçay Kirlenici Kaynak Analizi ve Sonuçların Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Değerlendirilmesi “ adlı çalışmada Organize sanayi bölgesinin, kirlenici kaynakların ve evsel atıksuların Derinçay’a bırakılmadan önceki ve sonraki noktalarından alınan numunelerin fiziksel ve kimyasal analizleri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Çorum Derin çaya bırakılan evsel ve endüstriyel atıkların belirtilen akarsuya izin verilen sınırların üzerinde etki yaptığı tespit edilmiştir. Bu nedenle endüstriyel ve atık su arıtma tesislerinin bırakmış oldukları atıksuların deşarj kriterlerine uymadığı kanısına varılmıştır.

2.MATERYAL ve METOT

2.1 Çalışma Alanı

Yaklaşık uzunluğu 82 km olan Derinçay (Çorum Çat Suyu) adını da alan bu su, Eğerci dağından ve Köse Dağından inen dere ve çayların birleşmesinden oluşur. Çomarbaşı ve Sıklık Derelerini de alarak il merkezinin 3 km batısından geçer. Güneyde Yılğınözü ve Hatap Deresi ile birleşir, Ahilyas derelerini de alır ve bundan sonra Çorum Suyu olur. Alaca’dan gelen Budaközü ile birleşince de Çorum Çat suyu olur. Mecitözü İlçesi ve köylerinden geçerek, Amasya ili sınırlarında Çekerek’le birleşerek ile birleşir.(Anonim 2010) (Şekil 2.1)

Kirlenici kaynakların ve evsel atık suların Derinçay'a bırakılmadan önceki ve sonraki altı istasyon noktalarından alınan numunelerin fiziksel ve kimyasal analizlerine bakılmıştır.

1. İstasyon, Ambalaj endüstrisinin bulunduğu atıksu arıtma tesisinden arıtılan sular yanından geçen Derinçay'a deşarj edilmektedir. Bu nedenle endüstrinin derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edilmeden önce numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak Azotu, Nitrit Azotu, Toplam Fosfor, F Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.
2. İstasyon, Ambalaj endüstrinin derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edildikten sonra numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak Azotu, Nitrit Azotu, Toplam Fosfor, F Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.
3. İstasyon, Kentsel Atıksu Arıtma Tesisinin bulunduğu 3. İstasyon yaklaşık olarak günlük 50000 m³ debisi bulunan arıtma tesisinde atıksular, Derinçay'a deşarj edilmektedir. Bu nedenle Kentsel Atıksu Arıtma Tesisinin Derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edilmeden önce numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak azotu, Toplam fosfor, Nitrit Azotu ve F. Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.
4. İstasyon, Kentsel Atıksu Arıtma Tesisinin Derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edildikten sonra numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak azotu, Toplam fosfor, Nitrit Azotu ve F. Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.
5. İstasyon, Iğınözü çay üzerinde Şeker endüstrisinin bulunduğu istasyondur. Endüstriye ait atıksu arıtma tesisinin olup yaklaşık 4500 m³/gün debisi bulunmaktadır. Endüstriden çıkan atıksular arıtıldıktan sonra tesis alanı içinde toprak kanalla deşarj edilmekte yaklaşık 3 km mesafeden geçmekte olan Koparan ve Hatap Barajı bölgesinden gelen dereye bağlanarak bu derenin de güveçli köyü ile Ovasaray Köyü arasında Derinçay'a dahil olmaktadır. Bu nedenle Şeker endüstrisinin Derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edilmeden önce numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak azotu, Toplam fosfor, Nitrit Azotu ve F. Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.
6. İstasyon, Şeker endüstrisinin Derinçaya olan kirlilik parametrelerinin belirlenmesi amacıyla deşarj edildikten sonra numune alınmış olup AKM, KOI, Amonyak azotu, Toplam fosfor, Nitrit Azotu ve F. Koliform gibi fiziksel ve kimyasal parametrelere bakılmıştır.

3.ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

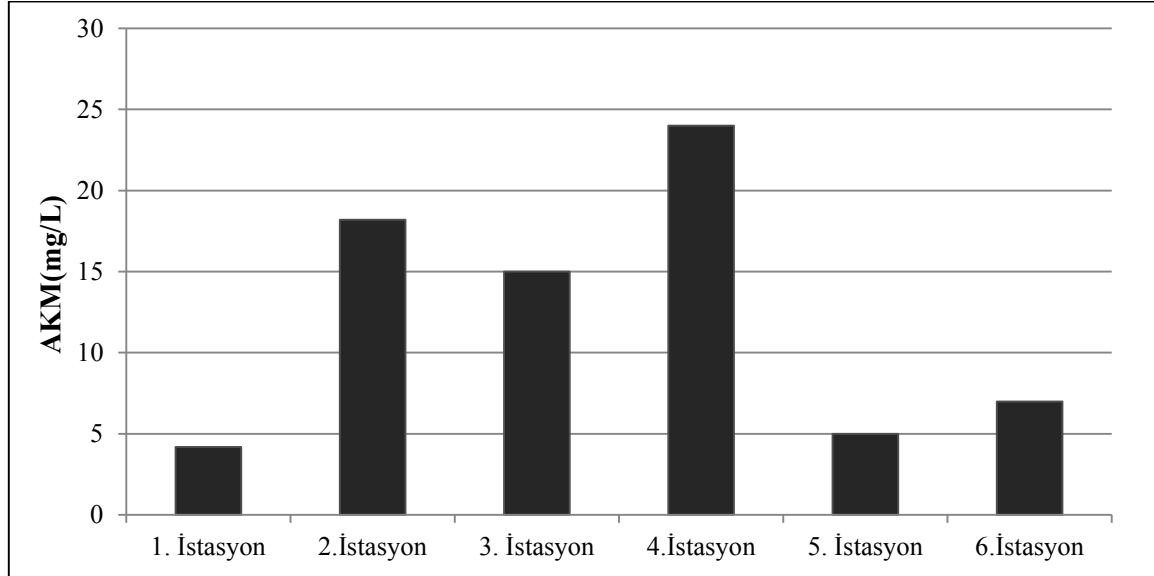
3.1 Analiz Sonuçları

Altı istasyonda yapılan analiz sonuçları ve ortalama değerleri Tablo 3.1 de verilmiştir.

Tablo 3.1 İstasyonlarda yapılan analiz sonuçları(ÇŞİM, 2014)

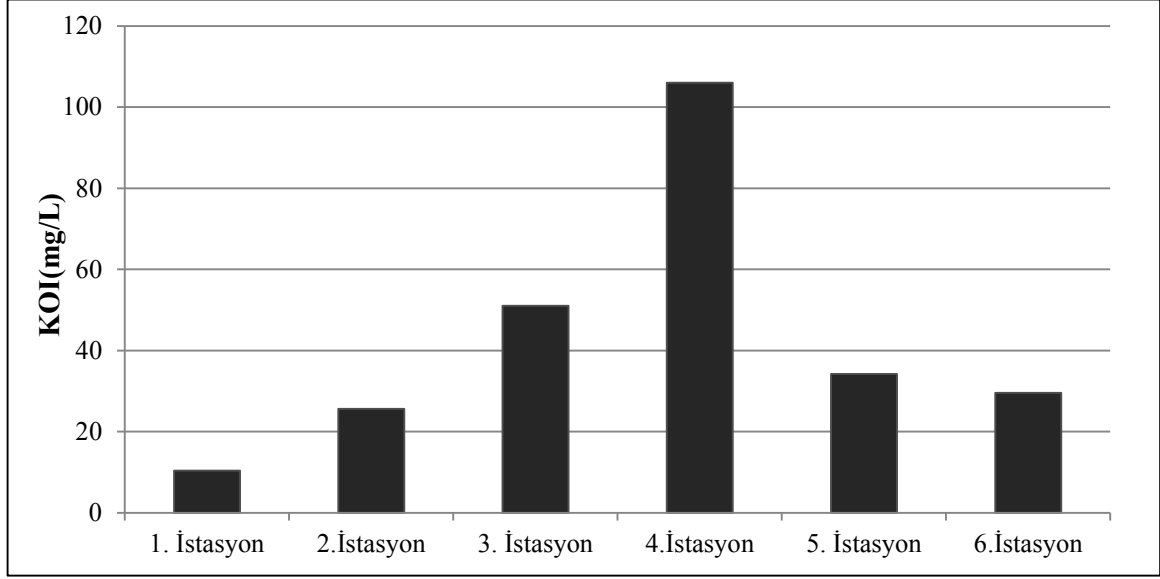
İSTASYONLAR	AKM (mg/L)	KOI (mg/L)	Amonyak Azotu(mg/L)	Nitrit Azotu (mg/L)	Toplam Fosfor(mg/L)	F. Koliform (EMS/100 mL)
1. İstasyon	4,2	10,4	0,018	0,023	0	340
2.İstasyon	18,2	25,6	0,08	0,183	0,114	58580
3. İstasyon	15	51	0,143	1,37	0,295	37450
4.İstasyon	24	106	1,02	0,06	2,26	320000
5. İstasyon	5	34,2	0,71	0,2	0,341	12000
6.İstasyon	7	29,6	0,184	0,16	0,159	10000
Ortalama	12,23	42,80	0,36	0,33	0,53	73061,67

Yapılan analizler sonucu ortalama AKM düzeyi 12,33 mg/L olarak tespit edilmiştir. Maksimum değer 24 mg/L ile 4. İstasyonda, minimum değer ise 4,2 mg/L 1.İstasyonda tespit edilmiştir.(Şekil 3.1)

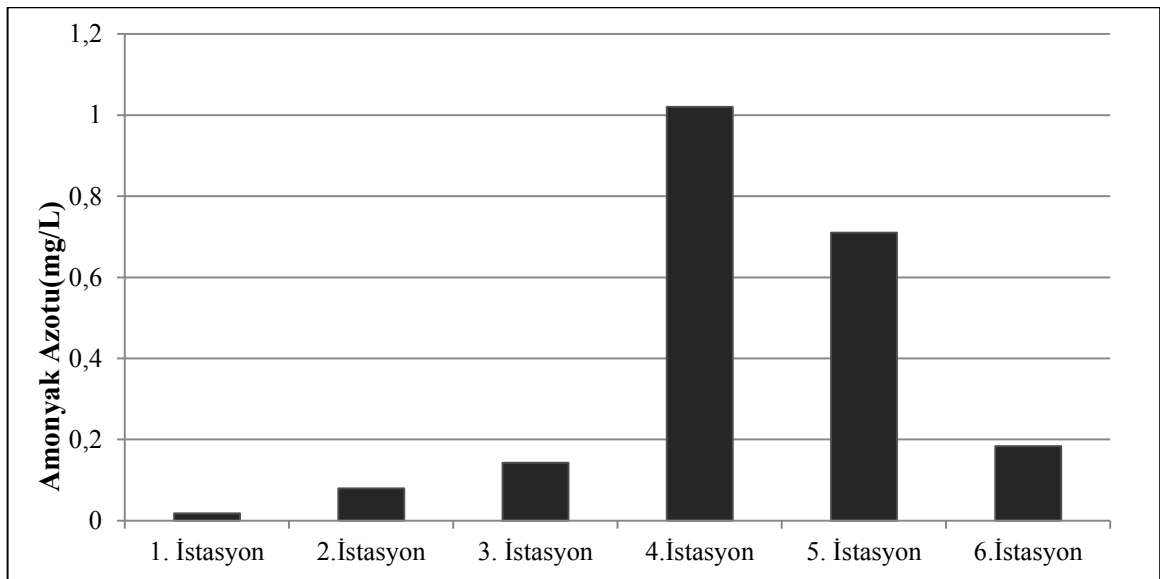
Şekil 3.1. İstasyonların AKM (mg/L) değişimleri

KOI miktarları istasyonlarda sırasıyla 10,4 mg/L, 25,6 mg/L, 51mg/L, 106mg/L, 34,2mg/L ve 29,2 mg/L olarak ölçülmüştür. KOI miktarı en düşük 1. İstasyonda en yüksek miktar ise 4. İstasyonda ölçülmüştür.(Şekil 3.2)

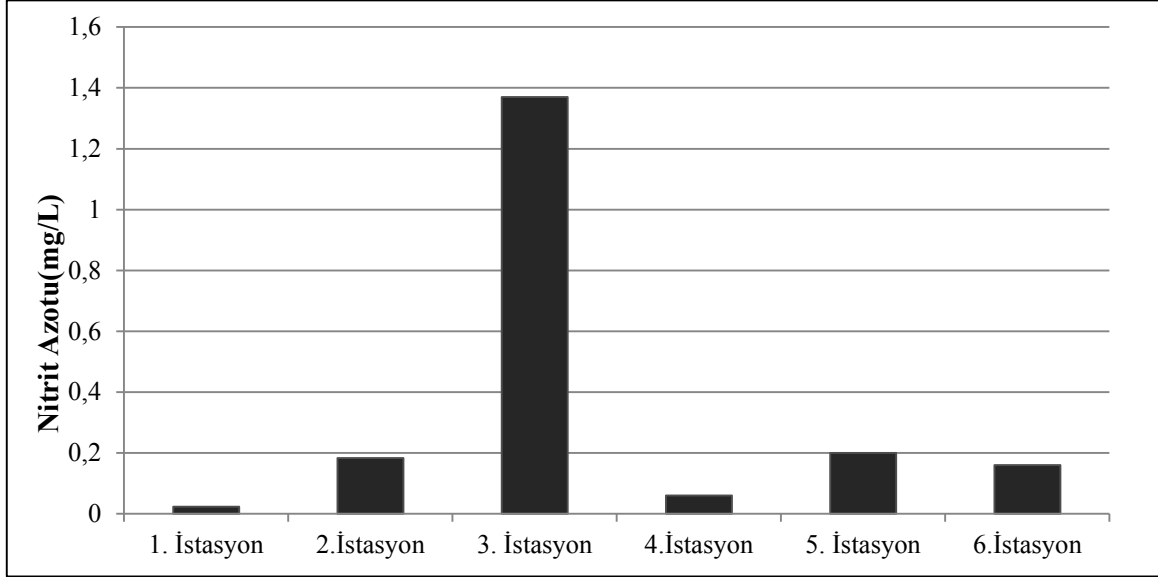
Şekil 3.2. İstasyonların KOI (mg/L) değişimleri

Amonyak azotu değerleri istasyonlarda sırasıyla 0,018 mg/L, 0,08 mg/L, 0,143 mg/L, 1,02 mg/L, 0,71 mg/L ve 0,184 mg/L olarak ölçülmüştür. Amonyak azotu değeri en düşük 1. İstasyonda en yüksek miktar ise 4. İstasyonda ölçülmüştür.(Şekil 3.3)

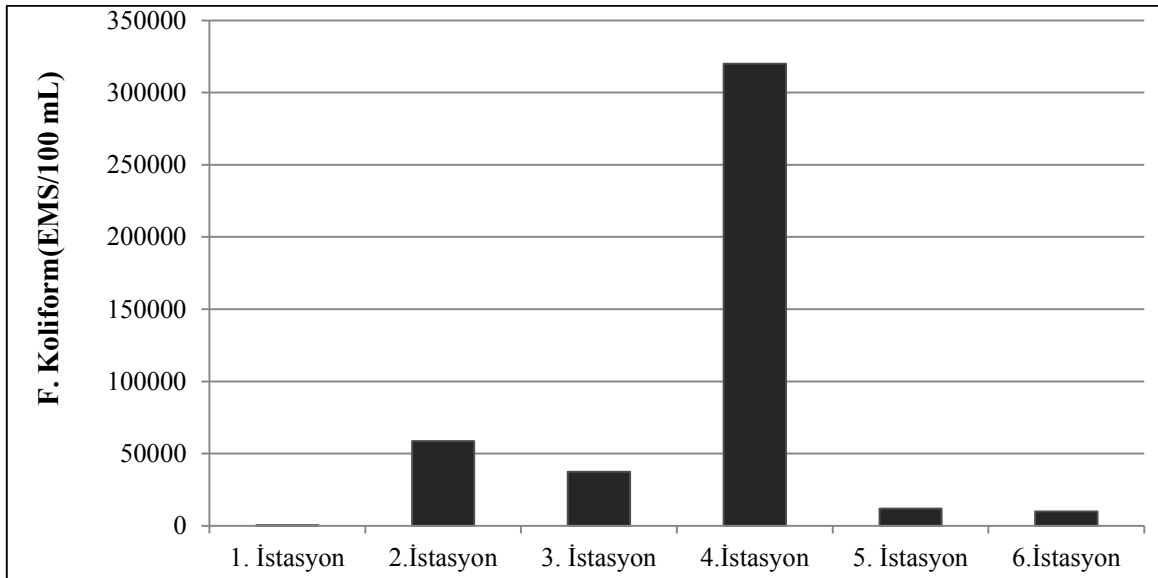
Şekil 3.3.İstasyonların Amonyak Azotu (mg/L) değişimleri

Nitrit Azotu değerleri istasyonlarda sırasıyla 0,023mg/L, 0,183 mg/L, 1,37 mg/L, 0,06 mg/L, 0,2 mg/L ve 0,16 mg/L olarak ölçülmüştür. Nitrit değeri en düşük 1. İstasyonda en yüksek miktar ise 3. İstasyonda ölçülmüştür.(Şekil 3.4)

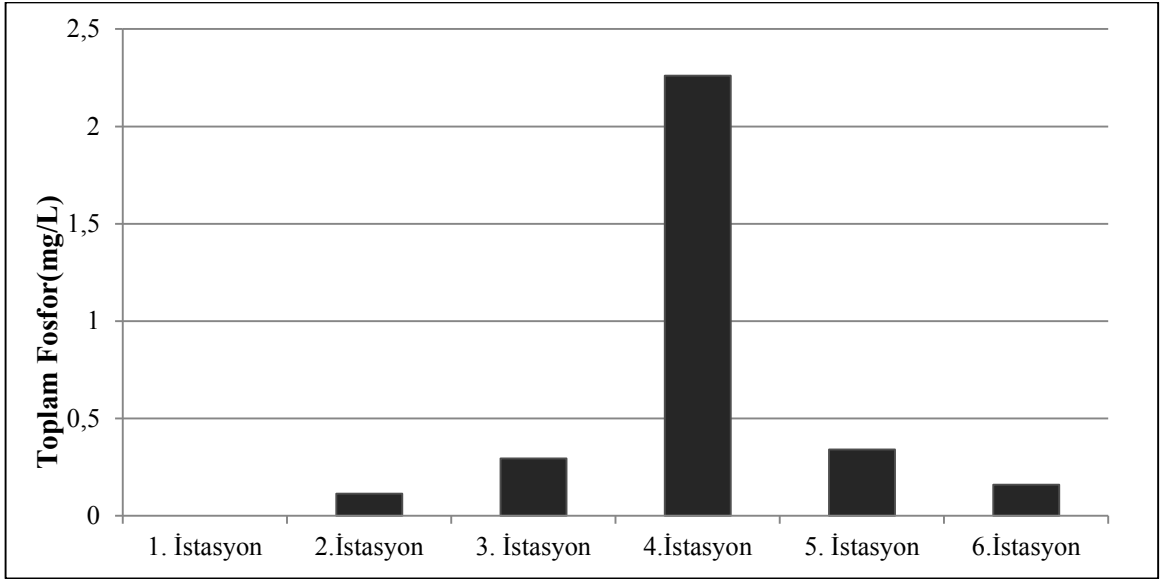
Şekil 3.4. İstasyonların Nitrit Azotu (mg/L) değişimleri

F. Koliform değerleri istasyonlarda sırasıyla 340 EMS/100ml, 58580 EMS/100ml, 37450EMS/100ml, 320000 EMS/100ml, 12000 EMS/100ml ve 10000 EMS/100ml olarak ölçülmüştür. F.Koliform değeri en düşük 1. İstasyonda en yüksek miktar ise 4. İstasyonda ölçülmüştür.(Şekil 3.5)

Şekil 3.5. İstasyonların F. Koliform (mg/L) değişimleri

Toplam fosfor değerleri istasyonlarda sırasıyla 0 mg/L, 0,114 mg/L, 0,295 mg/L, 2,26 mg/L, 0,341 mg/L ve 0,159 mg/L olarak ölçülmüştür. Toplam fosfor değeri en düşük 1. İstasyonda en yüksek miktar ise 4. İstasyonda ölçülmüştür.(Şekil 3. 6)

Şekil 3.6. İstasyonların Toplam Fosfor (mg/L) değişimleri

4.SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Askıda katı madde miktarına bakıldığında ortalama 12,33 mg/L değeri bulunmuştur. Ortalamayı artıran değer ise 4. İstasyon olan arıtma tesisi çıkışıdır. Bunun nedeni başlangıçta alınan örnekte (3. İstasyon) AKM değeri (15mg/L) yüksek değerlerden biri olup; bitkisel kalıntılar, evsel atıklar ve bunun gibi partikül kirliliği sayılacak etmenlerinin neden olduğu düşünülmektedir.

Atıksuların değerlendirmesinde önemli parametrelerden biri olan KOI'nin, 10,4 mg/L (1. İstasyon) ile 106 mg/L (4. İstasyon) arasında değiştiği tespit edilmiştir. Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıtaçi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına göre 1. İstasyon I. Kalite su sınıfına; 2, 5. Ve 6. İstasyonlar II. Sınıf su kalitesine; 3. İstasyon III. Sınıf su kalitesine ve 4. İstasyon IV. Sınıf su kalitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Toplam fosfor değerleri genelde düşük değerlerde bulunmuştur. Örneğin 1 istasyonda toplam fosfor tespit edilememiştir. En yüksek değer ise 4. İstasyonda tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarının Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıtaçi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına göre 1. İstasyon I. sınıf su kalitesine; 2. ve 6. istasyonlar II. Sınıf su kalitesine; 3. ve 5. İstasyonlar III. Sınıf su kalitesine ve 4. İstasyon ise IV sınıf su kalitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

F. Koliform değerleri genellikle çok yüksek değerler bulunmuştur. F. Koliform değerlerinde en düşük 1. İstasyonda en yüksek değer ise 4. İstasyonda tespit edilmiştir. Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıta içi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına göre 1. İstasyon II. sınıf su kalitesine; 2,3,4,5 ve 6. İstasyonlar IV. Sınıf su kalitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Nitrit Azotu değerleri en düşük 1. İstasyonda en yüksek değer ise 3. İstasyonda ölçülmüştür. Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıta içi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına göre 1. İstasyon II. sınıf su kalitesine; 2,3,4,5,6 İstasyonlar ise IV. Sınıf su kalitesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Derinçay'ın Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği'nde (YSKY) Kıta içi Yerüstü Su Kaynaklarının Sınıflarına göre Ortalama KOI bakımından II. Sınıf su kalitesine, Ortalama Toplam fosfor bakımından III. Sınıf su kalitesine, Ortalama F. Koliform bakımından IV. Sınıf su kalitesine , Ortalama Nitrit Azotu bakımından IV. Sınıf su kalitesine sahiptir.

Yapılan çalışma sonucu en yüksek değerlerin genellikle 4. İstasyon da ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni 4. İstasyonda yaklaşık olarak günlük 50000 m³ debisi bulunan atıksu arıtma tesisinde atıksular, her ne kadar arıtıma tabi tutulsa da arıtılan su, kirliliği itibariyle standart değerlere uygun, ancak kirlilik yüküne göre alıcı ortam standart değerlerine uygun olmadığını göstermektedir. Benzeri yargı S. Çalışan ve Ark. (2008) tarafından da ortaya konulmuştur.

Derinçay'da kirlilik gün geçtikçe artmakta, alınan önlemler ise yetersiz kalmaktadır. Ülkemizde tüm akarsularımız için "Suyun miktarı ve kalitesini birlikte ele alan; havzadaki sosyal, ekonomik ve ekolojik hedefleri sürdürülebilirlik ilkesi temelinde uzun vadeli bir planlama" olarak tanımlanan "bütüncül havza yönetimi" ve pek çok Avrupa ülkesi tarafından uygulanan su kaynakları yönetimi benimsenmelidir.(Anonim,2015)

Sonuç olarak Derinçay evsel, endüstriyel ve tarımsal kaynaklı atıksular tarafından kirlendiği bu sürecin devam ettiği görülmektedir. Son yıllarda çevreye olan bilincin artması nedeniyle su kaynaklarının korunmasına yönelik çalışmalar artmış ve hem havzada hem de şehirlerde arıtma tesisleri artırılmıştır. Ancak kontrolsüz deşarjların devam ettiği de bir gerçektir. Özellikle Atıksu arıtma tesisi ve şeker endüstrisinin derinçaya bıraktıkları atıksular azot ve fosfor açısından oldukça zengindir. Bu nedenle azot, fosforun oksidasyonu sonucu su yüzeyinde köpükleşmenin olduğu ve suyun yüzeyini kapladığı, akarsuya oksijen girişini engellediği, azot ve fosforun oksidasyonu sırasında akarsu içerisinde bulunan çözünmüş oksijenin kullanıldığından dolayı kirlilik oluşumunu tespit etmiştir.(Anonim,2014)

KAYNAKLAR

Anonim, 2014, "Derinçay ın kirliliğinin sebebelerinin araştırılması" Araştırma Raporu, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çorum

Anonim, 2010, <http://www.corum.bel.tr/Cografya.html> web adresinden edinilmiştir.

Anonim, 2015, K. Berk Orhon, B. Fuat Çankaya, T. Kimeñçe, Avrupa Birliğinde Sınırşan Nehir Havzalarında Uygulanan Yöntem Yaklaşımları, Su ve Sağlık Kongresi 2015, Orman ve Su İşleri Bakanlığı

Çetin, E., Yılmaz, G., Temzisoy, A. 2005. Eysel Atıksulardan Ardışık Kesikli Reaktörlerde Nutrient Giderimi II. Mühendislik Bilimleri Genç Araştırmacılar Kongresi, 17-19 Kasım, İstanbul, s.67-73.

ÇŞİM, 2014, Derinçay ve Kollarına Ait Yüzeysel Su Analizleri, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çorum

Özay, A. 1996. Adana Merkez İlçe Sınırları İçindeki Seyhan Nehrinin ve İçme Sularının Çevre ve İklimsel Faktörlere Bağlı Olarak Bakteriyolojik Kirlilik Düzeyi, Ç.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 78 s.

S. Çalışan, E. Gökmen, S. İlgin, M. Niş, İ. Sarıkoca, D. Talaş, N. Kaya, E. Karadurmuş, Çorum Derinçay Kirlenici Kaynak Analizi ve Sonuçların Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Değerlendirilmesi, Üniversite Öğrencileri 3. Çevre Sorunları Kongresi, 15-16 Mayıs 2008, Bildiri Kitabı, sayfa 382-387, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

S. S. Özgümüş, B. Öz, E. Karadurmuş, "Çorum Derinçay Kirlenici Kaynak Analizi ve Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Değerlendirilmesi", 9. Ulusal Kimya Mühendisliği Kongresi, 22-25 Haziran 2010, Kongre Kitabı, 759-760, Gazi Üniversitesi, Ankara.

SKYY, 2004, Su Kirliliği kontrolü Yönetmeliği, Resmi Gazete, No. 25687, 31 Aralık Cuma, Ankara, Türkiye

YSKY, 2015, Yerüstü Su Kalitesi Yönetmeliği, Resmi Gazete, No. 29327, 30 Nisan Çarşamba, Ankara, Türkiye

Zeybek, Z., 2006, Akgöl'deki (Karaman-Konya) Bazı Su Kalitesi Parametrelerinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Konya.

XVI. YÜZYILDA ÇORUM'DA KONULAN BAZI TÜRKÇE ERKEK ADLARI ÜZERİNE

Saim SAKAOĞLU¹

¹Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
saimsakaoglu@hotmail.com

ÖZET

Atalarımız, ‘Her işin başı sağlık’ demişler, ama arkasını, ikinci ve üçüncüyü söylememişler. Elbette kişiye göre değişecek ardıllar olacaktır. Ben, 37 yıllık bir ad bilimi araştırmacı olarak ad koyma/verme işlemini ilk üç arasına almayı uygun buluyorum. İlk insanların bitkiler, hayvanlar ve kendi soyundan insanlara nasıl ad verdiği konusunu uzun uzun düşündüm. Vardığım sonuç, benim için önemli ise de başkaları için nasıl bir değer taşıyor?

Çorum ilimizde, XVI. yüzyılın kaynaklarından yola çıkılarak konulan erkek adlarıyla ilgili çok farklı değerlendirilmeler yapılabilir. Belki de en iyisi, o yüzyıldan süzülerek günümüze kadar aynen veya değişerek gelebilen adlarla ilgilenmektir. Biz, bu aşamayı başka bir çalışmamıza bırakıyoruz. Anılan yüzyılda konulan Türkçe erkek adlarının konulma sebepleri, bize göre bazılarının hikâyeleri de ad bilimi araştırmaları için önemli göstergeler olacaktır. Sayıca ve oranca az olsa bile konulan bu Türkçe adların ayrıca dilleri de inceleme konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, ad, erkek, XVI. yüzyıl,

ON THE SOME TURKISH MALE NAMES GIVEN IN ÇORUM IN XVI. CENTURY

ABSTRACT

“Health comes first”, said our ancestors, but they didn’t tell the next, i.e. the second and the third. Of course, there will be successors that vary from person to person. I, as a 37-year-onomatology researcher, think name-giving fit for ranking among the top three. I think long and hard about the subject that how primitive man gave names to plants, animals and connate people. The conclusion I reached that it’s important to me, but does it carry value for the others?

By looking at sources of XVI. century, very distinctive evaluations can be carried out with regard to male names given in Çorum. Probably, the very best thing is to concern about the names which was able to

come from that century unchanged or changed. We keep this stage for our another study. The reasons of Turkish male names given in the mentioned century, in our opinion stories of some as well, will be significant indicators for onomatology researches. Languages of those Turkish names will be also a subject of the study, even though they are few in number and proportion.

Key Words: Çorum, name, male, XVI. Century

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalar gerçekleştirilirken araştırcılar kendi bulgu, belge ve araştırmalarından yararlanır. Bu tür çalışmalar bilime ışık tutar, gelişmelere katkı sağlar. Bir de daha önce yapılan çalışma, araştırma ve değerlendirmelerden yararlanma yöntemi vardır. Önceki araştırcıların ortaya koydukları üzerinden hareket eden sonuncu araştırcılar, bilim kurallarına uyararak önceki çalışmayı gerçekleştiren bilginin adını da anarak yararlanma yolunu tutabilir. Biz de bu bildirimizi böyle bir yöneme başvurarak hazırlıyoruz. şimdi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Prof. Dr. Yılmaz Kurt'un 1991 yılında yayımladığı (o dönemde yardımcı doçent idi.) Çorumlu kazasıyla ilgili tarihî belgeleri de göz önüne alarak bildirimizi hazırlayacağız. Ancak, biz, olaya bir tarihçi gözüyle değil bir ad bilimi ve halk bilimi uzmanı olarak eğileceğiz. (Kurt 1993)

Sayın Kurt, Çorum Mufassal Tapu Tahrir Defteri üzerinde çalışmış. Bu çalışmasının sonucu olarak Çorum merkez ve Çorumlu kazasına bağlı 9606 vergi mükellefi tespit edilmiştir. Bunlardan 2987'si Çorum merkezine, 6619'u da Çorumlu kazasına bağlıdır. Bütün vergi mükellefleri Müslüman, Türk ve erkektir. Sayın araştırcının ifade ettiği üzere yüzyıllar sonra bölgede göreceğimiz gayrimüslim nüfustan hiçbir iz yoktur.

9606 mükellefe konulan ad sayısı 804, bu kişilerin baba adlarının sayısı ise 752'dir. Ayrıca bu adlardan 368 tanesi sadece bir kişide görölmektedir. (Kurt 1993: 220)

Bildirimizde, Prof. Kurt'un 25 yıl önce (1991) Çorum'da düzenlenen bir sempozyumda sunduğu, yayımlanması geciktiği için 23 yıl önce (1993) bir makale şeklini verdiği bildirisinden yararlanılmıştır.

Makalede yer alan yüzlerce adın pek çoğuyla ilgili olarak söylenecek sözümüz olacaktır, olmalıdır da... Ancak biz bir bildiri çerçevesi içinde kalmak düşüncesiyle toplumumuzu yakından ilgilendiren birkaç ad ile bir iki ad koyma yöntemi üzerinde duracağız. Bunlar; *Korkud, Aydın, Tabduk, Emre, Armağan, Sevindik, Dur+* ad) ile *+mış, -miş, -muş, -müş; -dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü* ekleridir.

Tamamına yakını tarihle ilgili olan bu adları değerlendirirken başvurduğumuz bir kaynak eserimizi de hatırlatmak istedik. Bu eser, merhum Prof. Dr. Faruk Sümer'in, *Türk Devletleri Tarihinde şahıs Adları (I-II)* adlı eseridir. Burada adlar birer liste olarak değil Türk topluluklarına göre alfabetik olarak, hatta bazılarında fazlasıyla olmak üzere açıklamalarıyla verilmiştir.

Bu arada Sayın Kurt'un listesinde gözümüze ilişen bazı adların konuluş/veriliş sebepleri üzerinde düşünürken Prof. Sümer'in eserinde, "Türklerde Ad ile İlgili Gelenekler" başlıklı bölümlerde verilen bir örnek, adın konuluş/veriliş sebebini düşündüğümüz pek çok ad için de bir çıkış yolu olabilecek güzelliكتedir Örneğimiz şöyledir:

"Çocuklara doğar doğmaz adlar konulduğuna dair bazı haberler de vardır. Câmi'üt-Tevârih'teki Oğuzlar'ın Tarihi'nde anlatıldığına göre Ala Atlı Kışdonlu Kayı İnal (Yinal) Yabgu'nun bir oğlu dünyaya geliyor. Bu çocuğa Korkut Ata, yani Dede Korkut, Tuman (Duman) adını veriyor. Tuman'ın oğlu ise çocuk yaşta iken, uzun, sert ve dikenli bir yaprak ile başka bir çocuğun boynuna vurarak onu öldürmüş, bundan dolayı kendisine Tikan Bile Er Biçken (Diken İle Er Biçen) denilmiştir. Tikan Bile Er Biçken sonra Kayı Yinal Yafgu (Yabgu) unvanları ile Oğuzların hükümdarı olmuştur." (Sümer 1999: 17)

Bu açıklamayı öğrendikten sonra, acaba, şu adların konuluş/veriliş sebepleri araştırılırken aklımıza neler gelebilecektir? Göç Beyi, Kadembastı, Su Boğan, Yevmgeldi, Yol Dede, Yurt Beyi; Baba, Büyük, Küçük; Eğlen, Eylük; Bağışladı, Bağışlandı, Bağışlanmış, vb.

Biz bu bildirimizde sadece daha önce saydığımız adlardan birkaç tanesi üzerinde duracak, onlardan hareket ederek Çorumlu'da konulan/verilen adlar arasında bağ kurmaya çalışacağız.

A. Korkud: Ad, belgelerde ikisi kişi adı, ikisi baba adı olmak üzere dört defa geçmektedir. Kimdir Korkud ve Çorum'da ne işi vardır? Ad, Prof. Sümer'de yalın olarak yedi defa, ikinci kelimelerle ise iki ayrı şekilde toplam on bir defa yer almaktadır. Bu anlatımı şöylece listeleyebiliriz: Korkud: Madde başında beş, Korkud Ata: sekiz, Korkud Beğ bir. (Burada bir değerlendirme hatası vardır) Dede Korkut ve Korkut Ata olarak geçen yerleri bu değerlendirmeye almayacağız. Çünkü onlar doğrudan bilinen bir ada bağlanmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken iki nokta vardır. Korkud ve Korkud Ata adları *Dede Korkut Kitabı*'nda geçmektedir. Ancak öbür ad kitapta geçmemekle birlikte yer aldığı cümleden de anlaşılacağı üzere, Korkud olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu adların yer almaları aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

Korkud (I): Korkut, *Ceyhun'un öbür yakasında, yani Horasan'da yaşayan oğuz oymaklarının veya kümesinin en büyük beylerinden biri veya onların başı; Kayı boyundan olduğu söyleniyor. Fakat onun sonu üzerinde hiçbir bilgi verilmiyor.* (Sümer 1999: 151) (Oğuzlar'da Adlar bölümünün *Ķörķūt* maddesinde)

(II): Sultan Mes'üd'un son yıllarında Has Beg'in en büyük emir (beylerbeyi) olmasını çekemeyen İl Degiz (ünlü atabey), Alp Kuş Küne Har, Kaymaz, Torumtay, İl Değın, Tatar ve Toga Yürek'in torunu gibi bir çok büyük Selçuklu emîrleri Bağdad'a gelmişlerdi ki bunlar arasında Korkud adlı bir emîr de vardı (1148). Halife bunlara yüz vermedi, yağmacılık etmeye girişince de karşı koydu ve onları uzaklaştırdı. Korkud adı ile ilgili en eski tarihî misal budur. (Sümer 1999: 653) (Büyük Selçuklularda Şahıs Adları bölümünün birinci *Korkud* maddesinde)

(III): *Sultan Sancar'ı yenip tutsak alan (1153) Oğuz topluluğunun Boz Ok kolunun başı, babası Abd'l- Hamîd gibi bir ad taşıyor ki bu, o zamanlarda nadiren kullanılan adlardan biri idi: Abdü'l- Hamîd'in oğluna İslamî bir ad vermeyip Korkud adını koyması Dede Korkud'un*

hatırası ile ilgili olabilir. *Türkler’de İslamiyetten önce hâtırâ ad koyma geleneği pek yok gibi görünüyor.* (Sümer 1999: 653) (Büyük Selçuklularda Şahıs Adları bölümünün ikinci *Korkud* maddesinde)

(IV): *Sultan Sancar’ı yenen Oğuz beylerinden İbn-i İsfendiyâr Oğuzların büyüklerinin Tuti Beğ, Korkut ve Sancar olduğunu söylüyor.* (Sümer 1999: 665) (Büyük Selçuklularda Şahıs Adları bölümünün *Sancar* maddesinde). Ad, aynı başlık altında bir defa daha geçmektedir.

(V): *Onunla birlikte anılan diğer beyler Korkud, Tuti Beğ, Büyük Dâvud’dur.* (Sümer 1999: 667) (Büyük Selçuklularda Şahıs Adları bölümünün *Selmen İci* maddesinde)

(VI): *Onun iktidarında Boz Oklar’ın başı Korkut, Sancar gibi ortakları vardı.* (Sümer 1999: 680, 522 numaralı not) (Büyük Selçuklularda Şahıs Adları bölümünün *Tuti Beg* maddesinde)

(VII): *II. Bayezid’in oğullarından; bu ad ona Oğuzlar’ın ünlü velisi Dede Korkud’un hatırası için konmuştu. Bu adda Ramazan oğullarından Halil Beğ’in bir oğlunu tanyıyor.* (Sümer 1999: 762) (Beylikler Devrinde Türkçe Adlar bölümünün *Korkud* maddesinde)

Burada dikkatimizi çeken iki önemli konu vardır. Prof. Sümer’de deniliyor ki, *Korkud adı ile ilgili en eski tarihî misal budur ve Abdü’l- Hamîd’in oğluna İslamî bir ad vermeyip Korkud adını koyması Dede Korkud’un hatırası ile ilgili olabilir.*

B. Aydın: Bu ad, belgelerde en çok geçen Türkçe adlar arasında yer almaktadır. Adımız, Satılmış (1116-45), Balı (94-68), Durmuş (73-58), Budak (53-52), vb.den sonra (44-50) gelmektedir. Ad, Prof. Sümer’de; Aydın Bey (üç), Aydın Oğlu Umur Bey (iki) ve Aydın Oğulları (üç) olmak üzere sekiz defa geçmektedir. Kimdir bu Aydın Bey Çorum’da ne işi vardır?

Bu yer verişlerden, Aydın Oğullarıyla ilgisi olmayanları şöylece gösterebiliriz:

Aydın (I): Bu devirlerde sıkça rastgelinen adlardan Aydın Beg, Karakoyunlu Cihânşah devri emîrlerinden ve Şehsüvar Beg’in nökerlerinden olup 1452 yılında Çağataylar’ın elinden Şava şehrini almıştır. (Sümer 1999: 265) (Karakoyunlular ve Akkoyunlularda Türkçe Adlar bölümünün *Aydın* maddesi)

Aydın (II): Bir de yine Karakoyunludan Kara Bû (Ebû) Said oğlu Aydın var ki, 854 (1450) yılında başlayan savaşta Akkoyunlulara tutsak düşmüştü. Yine bu savaşa katılan Karakoyunlu emîrlerinden Hüsyin’in babasının da Aydın olduğu bildiriliyor. Bu sonuncusunun da Akkoyunlular’a tutsak düştüğü anlaşılıyor. (Sümer 1999: 265) (Karakoyunlular ve Akkoyunlularda Türkçe Adlar bölümünün *Aydın* maddesi)

Aydın (III): Aydın bölgesini feth eden Aydın Beg’in babası: Bulgar dağındaki Bulgar oymağının beglerinden biri de aynı adı taşıyordu. (Sümer 1999: 756) (Beglikler Devrinde Türkçe Adlar bölümünün *Aydın Beğ* maddesi) Burada dikkatimizi çeken iki nokta vardır: Baba ve oğul adları Aydın’dır ve ad Balkanlarda da görülmektedir.

C. Tâbdük: Bu ad belgelerde sadece bir yerde ve kişi adı olarak geçmektedir. Prof. Sümer’de de ancak iki yerde görülmektedir.

Tābdük (I): Anlaşılacağı üzere bu ad tab- “bulmak, ibadet etmek” fiilinden görülen geçmiş zaman birinci çokluk eki –tuk eki ile yapılmış bir addır. Yunus Emre’nin Şeyhi Taptuk Emre dolayısı ile bu ad ilgimize layıktır. Ancak Taptuk az kullanılan adlardan biridir.

Taptuk Ankara Savaşı’na katılan Timur’ur emîrleri arasında anılıyor. Emir Taptuk Çağatay ulusundan mı yoksa bir Türkmen mi, bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiliz. (Sümer 1999: 365) (Timurlular’da Türkçe Adlar bölümün *Taptuk* maddesi)

Taptuk (II): Yunus Emre’nin Şeyhi. Kaşgarlı da Tabdu ismini erkek adları arasında zikrediyor. Niğdeli Kadı Ahmed Anadolu’da Türk Tapdukî şeyhlerinden söz ediyor. (Sümer 1999: 766) (Beylikler Devrinde Türkçe Adlar bölümün *Tapduk Emre* maddesi)

Ç. +-mıŝ, -miŝ, -muş, -müŝ; -dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü ekleri

Günümüzde eskisi kadar gündeme gelmeyen ad konulması/verilmesi konusundan da bir örnek vermek istiyoruz. Pek çok fiilin sonuna görülen geçmiş zaman eki getirilerek yeni adlar türetilmektedir: +-mıŝ (Satılmış, Kurtulmuş, Durmuş), vb.

Ekimizin Çorumlu kazasında tespit edilen pek çok örneği vardır, ancak bunların büyük bir çoğunluğu günümüzde kullanılmamaktadır; Aydoğmuŝ, Bağışlanmış, Bilmiş, Doğmuş, Durmuş, Er Türemiş, Gündoğmuŝ, Konmuş, Satılmış, Türemiş, Vermiş, Yaramış, Yetilmıŝ, vb. Bu adların pek azı günümüzde kullanılmaktadır. Bazıları ise doğrudan veya eklemelerle soyadı olarak görülmektedir: Aydoğmuŝ → (Altan) Yeniaydoğmuŝ (Konyalı bir aile bireyi), Satılmış (Varlık) (eski millî boksör).

Çorumlu’da tespit edilen -mıŝ ekiyle oluşturulan bu kelimelerin en çok görülenleri ise *Satılmış* (116-45), *Durmuş* (73-58), *Bilmiş* (18-7), *Yaramış* (4-15), *Aydoğmuŝ* (3-1)’tur. Öbür adlar ise son derece düşük oranlarda (1-0, 0-1 veya 1-1) görülmektedir. Bu adlardan günümüzde de geçerliliğini koruyanlar ise listemizin ilk iki sırasında yer alan *Satılmış* ve *Durmuş* adlarıdır. Ancak bunlardan daha çok konulanı olan *Satılmış* adı son zamanlarda mahkeme kararlarıyla değiştirilmektedir. Bunlardan birkaçını örnek olarak vermek isteriz:

Satılmış Andiç adlı vatandaşımız adını *Sadık* olarak değiŝirmiŝtir. (*Ortadoğu*, 02.04.2009)

Satılmış Özkafa adlı vatandaşımız adını ve soyadını değiŝirmiŝtir. Özgür Özdilek (*Tercüman*, 19.06.2009)

Satılmış Yıldız adlı vatandaşımız adını *Rüzgâr* olarak değiŝirmiŝtir. (*Ortadoğu*, 09 Eylül 2014)

Ayrıca değişik tarihlerde, *Satılmış* adının *Soner* ve *Ertuğrul* olarak deęiŝtirildiğini hatırlıyoruz

Satılmış adı, geleneğin uygulanması olarak konulur; hatta bu adın alınmasında küçük bir tören de yapılır. Ancak, basında yansımaları bulan “*Satılmıŝlar*” ifadesi, ad sahibini elbette rahatsız edecektir.

Ancak adından rahatsız olmayan, belki de dede veya bir başka yakının adı olduğu için rahatsız olunmayıp ölünceye kadar bu adı taşıyan vatandaşlarımız da vardır. *Satılmış*

Doğan'ın ölümü üzerine tanıyanları tarafından verilen bir başsağlığı ilanında bu durumu görmekteyiz. (*Hürriyet*, 20.03.2015)

Aşağıda, *Satılmış* benzeri bazı adlarla ilgili kısa bilgi verilecektir.

Satı Bilir'in adı 'haklı nedenlere binaen' Sümeyye Bilir olarak değiştirilir. (*Ortadoğu*, 14.03.2015)

Satu adı korunurken yanına ikinci bir ad eklenir: *Satu Duygu* (*Ortadoğu*, 12.1.2014)

Döndü olan kızının adını *Zümrüt* olarak değiştiren annenin adı **Satıa** Bilgen'dir. (*Ortadoğu*, 20.03.2014)

Sadettin Duman olan oğlunun adını *Ömer* olarak değiştiren annenin adı **Satu Duman**'dır. (*Ortadoğu*, 22.03.2014)

SONUÇ

Görüleceği üzere, XVI. yüzyılda Çorumlu'da konulan adların bazıları daha önceki ve sonraki yüzyıllarda da görülmektedir. Biz, bir tarihî şahsiyetin adından çok geleneğin gereği olarak konulduğuna inandığımız adların üzerinde durmayı tercih ettik. Sayıları oldukça fazla olan bu adların bazılarını, özellikle sayıca çokça konulanlarını ele alarak bazı sonuçlara varmaya çalıştık. Benzer bir durumun başka kaynaklarda ele alınan adlarla da yapılması halinde benzer sonuçlara ulaşılacağına inanıyoruz.

Yeri gelmişken Çorum'la ilgili değişik ad türleri üzerinde çalışmalar yapan, başta Neşet Köseoğlu olmak üzere birkaç adın çalışmalarını da hatırlatmak isteriz. Bu çalışmalardan doğrudan yararlanmasak bile, aşağıya, KAYNAKLAR bölümüne örnek birkaç yazıyı almayı da uygun bulduk.

KAYNAKLAR

Dökmen, S. (1941). Çorum Ağzı Fonetik Hususiyetleri Üzerine Bir Kalem Tecrübesi. Çorumlu. 4 (31), Kasım, 955-956.

Köseoğlu, N. (1938). Yer Adları: Köy Adlarının Sonu. Çorumlu. 7, 42-45

Köseoğlu, N. (1939). Yer Adları I. Çorumlu. 1 (3), Haziran, 27-30; II, 1 (4), Temmuz, 32-36; III, 1 (7), Birinciteşrin, 42-45.

Köseoğlu, N. (1944). Çorum'da Soy Adları I. Çorumlu. 51, Ağustos, 1506-1511; II, (1945), 52 (2), 1533-1538.

Köseoğlu, N. (1944). Yer Adlarının Önemi. Çorumlu. 45, 9-14.

Köstekçioğlu, S. (1938). Çorum Adı Üzerine. Çorumlu. 1 (6), Eylül, 15-16.

Kurt, Y. (1993). Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl). Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. 5, 1995, 211-247.

Sakaoğlu, S. (2011). Orhun Anıtlarından Günümüze Süzülen Birkaç Erkek Adı. Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu / 26-29 Mayıs 2010, Bildiri Kitabı. Ankara, 693-702.

Sümer, F. (1999). Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları (I-II). İstanbul.

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE TESPİT EDİLEN BARDAKLI BABA EFSANESİ ÜZERİNE

Ali Berat ALPTEKİN¹

¹Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, abalptekin@yahoo.com

ÖZET

1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu pek çok yeri gezip dolaşmıştır. Evliya, seyahatlerinde gördüğü yerlerin tarihini, coğrafyasını, dilini, sosyal yapısını, folklorunu vb. eserinde bir araya getirmiştir.

Evliya Çelebi 70 yıllık ömründe diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi birkaç defa da Çorum'a uğramış ve XVII. yüzyıl Çorum'undan çeşitli yönleriyle söz etmiştir. İşte bu anlatılar arasında bir de efsane derleyerek bize miras bırakmıştır. Dinî, inandırıcı, kısa, nesir şeklinde olmasıyla dikkatimizi çeken metin şahsa bağlı olup menkıbedir

“Bardaklı Baba” adıyla bilinen efsane günümüzde sözlü kaynaklarda bölgede anlatılmaya devam etmektedir.

Efsanede bardakta bulunan suyun tükenmemesi konu edilmektedir.

Bildirimizde “Bardaklı Baba” efsanesinin kökeni araştırıldıktan sonra Anadolu Türk efsaneleri içerisindeki varyantlarıyla karşılaştırılacak ve çeşitli açılardan değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, efsane, Çorum, karşılaştırma

ABOUT THE “BARDAKLI BABA” LEGEND ON DETERMINED AT EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ (TRAVEL BOOK OF EVLIYA ÇELEBİ)

ABSTRACT

Evliya Çelebi who lived between 1611-1682 traveled to many places under dominancy of Ottoman Empire. Evliya had already provided information about history, geography, language, social structure and folklore of places where he traveled.

Evliya Çelebi had traveled to Çorum a few times as it was same for other Anatolia cities within his life for 70 years and he had mentioned about various aspects of Çorum in XVII century. He legated to us through compiling among those told ones. Both of texts are individual legends including religious, convincing, and short, in prose style.

The legend is known as title of “Bardaklı Baba /Glass Father”; it has been still continuing to be told in the region by oral sources. In this legend is never ending of water in the glass.

After researching origin of legends and Anatolia Turkish Legends and we will assess them from various aspects in our bulletin.

Key Words: Evliya Çelebi, legend, Çorum, comparison.

GİRİŞ

1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu pek çok yeri gezip dolaşmıştır. Evliya, seyahatlerinde gördüğü yerlerin tarihini, coğrafyasını, dilini, sosyal yapısını, folklorunu eserinde bir araya getirmiştir.

Evliya Çelebi 70 yıllık ömründe diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi birkaç defa da Çorum'a uğramış ve XVII. yüzyıl Çorum'undan çeşitli yönleriyle söz etmiştir. İşte bu anlatılar arasında bir de efsane derleyerek bize miras bırakmıştır. Dinî, inandırıcı, kısa, nesir şeklinde olmasıyla dikkatimizi çeken metin şahsa bağlı olup menkıbedir

Çorum efsaneleri üzerinde araştırma yapmaya karar verdiğimizde çok sayıda yayımla karşılaşacağımızı ümit ediyorduk. Çünkü Çorum ilinin komşuları; Amasya, Tokat, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Samsun gibi illerin efsaneleri, lisans, yüksek lisans, hatta doktora tezlerinde değerlendirilmiş olmasına karşılık Çorum ilinde böyle bir çalışma yapılmamıştı. Bölgeyi iyi bilmediğimizden halk inanışlarına yönelmeye karar vermişken *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi*'ndeki bir efsane dikkatimizi çekti.

Sözünü ettiğimiz efsanenin kısa özeti aşağıdadır:

Hacı Bayram Veli'nin müritlerinden olan “Bardaklı Baba” bardak işiyle uğraşmanın dışında seyahatleri sırasında da daima yanında su dolu bardağını taşır. Kendisinin dışında çok sayıda müridi ibrikteki sudan abdest almalarına karşılık su azalmaz. Anlatılanları dinleyen Evliya Çelebi türbe ziyareti sırasında asılı olduğu yerden bardağı indirdiğinde gerçekten de ibriğin içinin su ile dolu olduğunu görür. Kırmızı çamurdan yapılan bardağı (ibriği) inceleyen Evliya Çelebi ibriğin karnında Rad suresinin, altında 66622 sayısının, üç kaf, iki mimin dışında ayak ve bardak resimlerinin olduğunu görür.

Metnin bundan sonraki kısmında türbeye gelen bir kadınının feryatlar içinde başında geçenleri Bardaklı Baba'ya şikâyet etmesi uzun uzun hikâye edilmektedir.

Çelebi'nin anlattığı “Bardaklı Baba” adlı efsane (menkabe)yi Türkiye ve Türk dünyasında araştırdığımızda fazlaca örneğine rastlayamadık. Bunun yanında savaş sırasında askerlere testisinden su dağıtan evliya motifinin Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti efsaneleri arasında bolca örneklerine rastladık. (Alptekin 2015:323; Yüce 2003: 2021) Ancak sözü edilen efsanelerin konumuzla ad benzerliğinin dışında bir yakınlığı yoktur. Bardaklı Baba efsanesinin şimdilik bir varyantı tespit edilmiş olup o da komşu il Amasya'da derlenmiştir. (Balaban 2014: 601-602)

Tuğrul Balaban tarafından derlenen efsanede ölen çocuğun Bardaklı Baba türbesine götürülmesi ve annenin feryat –fğanının dışında iki efsane arasında bir ortaklıkta yoktur. Hele hele kadına tecavüz edildikten sonra 1500 kişilik ordudan 1300'ünün Kızılırmak'ta boğulması, kalanların ise vücutlarında arazlar oluşması Evliya Çelebi'nin metninde yoktur. Balaban tarafından yapılan derlemede “Kırkdilli”, “Kırkdilim Dağı”na bu adın verilmesi, sağ kalan 200 askerin dillerinin parça parça olması da Bardaklı Baba efsanesiyle ilişkilendirilmişse de özgün metinde bu kısımda yoktur. Ayrıca Balaban'ın derlemesinde efsane anlatıcısı sık sık metne kendisinden eklemelerde bulunması sözlü kültür taşıyıcılığının bir cilvesi olsa gerektir. Ancak efsane anlatıcısının Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde

Çorum’la ilgili anlattıklarını okuduğunu zannediyoruz. Zira Evliya’nın anlattığı pek çok hususu o da dile getirmiştir.

Bardaklı Baba efsanesi, Çorum’u konu alan kitapların (Önder 1995: 123; Erkoç 2016) dışında sosyal medyada da ele alınmıştır. (Abdülkadir Ozulu)

Bardaklı Baba’nın türbesi Çorum ilinin Laçın ilçesinin Çamlıca Kasabasındadır. Söz konusu yerleşim merkezi Çorum il merkezine 30 km uzaklıktadır. Çamlıca’nın güneyi dağlık ve ormanlarla kaplıdır. Kuzeyi, doğusu ve batısı ise güneyine göre daha açık alanlardan oluşmaktadır. Çamlıca kasabasının doğusunda Amasya’nın Hamamözü ilçesi, batısında Dodurga ilçesi, Kuzeyinde Osmancık ilçesi, güneyinde ise Çorum il merkezi bulunmaktadır.

(http://www.lacin.gov.tr/default_B0.aspx?content=186)

Bardaklı Baba’nın türbesi ilçe merkezine 4, il merkezine ise 33 km uzaklıktadır Beldenin nüfusu 2000 yılı verilerine göre 1437’dir. .

(https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87aml%C4%B1ca,_La%C3%A7in)

Evliya Çelebi’nin verdiği bilgidен hareketle Bardaklı Baba’nın Bayramiye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli müritlerinden olduğunu, “bardak” yapıp satmasının dışında hayatı hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Burada dikkatimiz çeken bir başka husus Bardaklı Baba’nın Evliya Çelebi’den çok önce yaşaması ve metnin efsaneleşme sürecini tamamlamış olmasıdır. Çünkü günümüzde olduğu gibi XVII. yüzyılda da dışarıdan gelen birisinin şehri tanırken ünlü birisinin türbesini ziyaret etme arzusu “Bardaklı Baba”nın şöhretinin epeyce yüksek olduğunun delilinden başka bir şey olmasa gerektir.

Yazılı ve sözlü kaynaklarda Bardaklı Baba’nın sağlığında keramet gösterdiğine dair bir bilgi yoktur. Onun keramet göstermesi sağlığında değil, ölümünden sonra görülmeye başlanmıştır. Tabir caizse Evliya’nın türbe ziyaretiyle birlikte, bardağın içerisindeki suyun yarım asra yaklaşan bir zaman içinde eksilmeden ve bozulmadan kalması onu efsaneleştirmiştir. Bilebildiğimiz kadarıyla keramet ehli veliler sağlıklarında keramet gösterirler, ikinci aşama diyebileceğimiz kısımda halk arasında veliyle ilgili hikâyeler anlatılmaya başlar. Üçüncü ve son aşamada ise kahramanın gerçek hayatı hikâyeleşerek menkıbeleşir. Bu hususta bize destanların ve efsanelerin oluşumun benzer olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sözünü ettiğimiz dinî ve edebî şahsiyetlerle ilgili anlatmalar daha çok “keramet gösterme” motifi üzerine kurulmuştur. Çünkü veliler gerçek anlamda Allah dostları olup Hazreti Peygamber’in mirasçıları olarak kabul edilirler. Bu sebepten de keramet gösterirler: Çelikten yapılmış kılıç yerine tahta kılıç kullanırlar, aslana binip yılanı kamçı yaparlar, cansız yürütürler, tayyi zaman tayyi mekân (aynı anda birkaç yerde görünme) olayını yaşarlar, insan gücünün yetmeyeceği dağı ortadan kaldırırılar, savaş sırasında zorda kalan askerlere yardım ederler, tabak veya kâsedeki yiyecek ve içecek hiç tükenmez.

Evliya’nın anlattığı metinde ise yukarıda da belirttiğimiz gibi Bardaklı Baba’nın sağlığından ziyade ölümünden sonra kerametlerinin görülmeye başlamasıdır.

Şimdi su soruyla karşılaşabiliriz: Bardaklı Baba'nın yıllarca yanında taşıdığı bardağı niçin türbeye bırakılmıştır? Bu işlem İslâmiyet'in mi, yoksa eski Türk inanışının etkisiyle mi olmuştur? Eğer İslâmiyet öncesinde ölen kişinin sevdiği eşyalarıyla birlikte mezara konulması hatırlanırsa yapılan iş doğru değildir. Yine geçmişten günümüze devamlılık gösteren kabir ziyaretlerinde mezarın üzerine çeşitli yiyeceklerin bırakılması gibi düşünülmüşse bu hiç ama hiç doğru değildir. Çünkü mezara konulanlar; ölen insanın yemesi içmesi içindir ki bunun İslâmiyet'le uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Evliya Çelebi'nin olayları anlatırken abarttığını, hatta zaman zaman yanlış bilgiler verdiğini de biliyoruz. Gezip gördüğü yerlerin halklarına saygısından dolayı da gelenek ve göreneklere karşı çıkmadığını tahmin ediyoruz. Bu yüzden de gördüklerinin İslamiyet'e ters bile olsa yazmaktan çekinmemiştir. Ayrıca o boş birisi olmayıp üç dil bilen âlim bir insandır. Metindeki bardak ve su ikilisi kâinatın başlangıcından beri hep yan yana olmuştur. Bu yüzden de hikâye bu ikilinin etrafında oluşturulmuştur.

Suyun eksilmemesinin sebebi Bardaklı Baba'nın kerametidir. İslâmiyet'ten önceki hayatta da su kutsaldı. Suya tükürülmemesi, suya selam verilmesi, suya kurban sunulması, suya gösterilen saygının örneklerinden birkaçıdır. Çünkü su hayattır, suyun tükenmesi demek hayatın son bulması demektir. İslâmiyet öncesindeki kutsal pınarlar, bulaklar, İslâmlaştıktan sonra yerini büyük ölçüde zezem suyu veya Peygamberimizin mucizelerine bırakmıştır. Bu sebepten Evliya Çelebi, kerameti anlatırken o günkü şartlarda ulaşılması en zor olan zezemi seçmiştir. Bilindiği gibi İslâmiyet'te Allah'ın keliminden sonra peygamberimizin hayatı ve mucizelerinden oluşan hadisler oldukça önemlidir.

Hadislerde Bardaklı Baba'nın kerameti gibi olmasa da benzer pek çok örnek görüyoruz. Veliler, Allah dostları; peygamberlerin varisleri olduğu için onların hayatında görülen bazı olağanüstülükler keramet ehli kişilerin hayatlarında da görülebilmektedir.

Bilindiği gibi Zemzem suyunun kokusu yoktur. Burada suyun burcu burcu zezem gibi koktuğunun ifade edilmesi tamamen teşbih unsurudur. Evliya'nın bardaktaki suyu zezeme benzetmesindeki sebep suyun kutsallığından başka bir şey olmasa gerektir.

Bardaktaki sudan birkaç kişinin abdest almasına karşılık bitmemesi, aksine artması bereket açısından değerlendirilmelidir. Cenab-ı Allah'ın kelamı Kur'an-ı Kerim'de konu ile ilgili ayetlerin varlığını biliyoruz. Onun her şeye gücünün yettiğine inanıyorsak testideki suyun bitmemesini bu yönüyle değerlendirmenin daha yerinde olacağına inanmaktayız.

“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.” (Bakara Suresi (2), 261. ayet).

“Bunun üzerine Rabbi onu memnuniyetle kabul etti; dahası onu bir çiçek gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himayesine verdi. Zekeriyya ne zaman onun bulunduğu bölmeye girse, onun yanında yiyecekler görürdü. (Ve bir gün) sordu. “Ey Meryem! Bunlar sana nereden geliyor?” O da cevapladı: “Bunlar Allah katındandır; Allah dilediği kimseye hesapsız rızık bağışlar.” (Âli İmrân Suresi (3), 37. ayet).

Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık. Ve böylece Rabbinin, İsrailoğullarına olan o güzel

vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti. Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik. (A'raf Suresi (7),137. ayet).

Dediler: “Sen Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve berekâtı üzerinizdedir. Ey ev halkı! Muhakkak ki O, hamiddir (övlmeye lâyıktır), meciddir (cömertliği boldur).” (Hud Suresi (11), 73. ayet).

Onu da, Lût’u da, âlemler için bereketli ve kutsal kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık. (Enbiya Suresi (21), 71. ayet).

Bereketli kıldığımız yere doğru, Süleyman’ın emriyle yürüyen şiddetli rüzgârı, onun buyruğuna verdik. Biz her şeyi biliyorduk. (Enbiya Suresi (21), 81. ayet).

Biz onlarla o bereket verdiğimiz memleketler arasında, sırt sırta şehirler meydana getirmiştik. Ve onlar da muntazam gidiş geliş düzenledik. (Onlara): Buralarda gecelerce ve gündüzlerce emniyet içinde gezip yürüyün (dedik). (Sebe Suresi (34), 18. ayet).

Hem ona hem İshak’a bereketler verdik. Her ikisinin neslinden de hem iyilik yapanlar var, hem de açıkça kendi nefesine zulmedenler var. (Sâffât Suresi (37), 113. ayet).

O, yerin üstünde sabit dağlar yarattı. Orada bereketler meydana getirdi. Orada araştırıp soranlar için rızıkları tam dört günde belli bir seviyede takdir edip, düzene koydu. (Fussilet Suresi (41), 10. ayet).

Ayetlerin dışında yeme ve içmeyi konu alan bazı mucizeler zamanla hadislerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu olaylardan tespit ettiklerimizden bazıları aşağıdadır:

Peygamberimize gönderilen küçük bir kâsedeki yiyeceğin 300 kişi tarafından yenmesine karşılık tükenmemesi, aksine artması; Peygamberimizin Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında evini ve sofrasını açan sahabenin evinde bulunan çok az yemeği 180 kişinin yemesi; Cabir bin Abdullah'ın hurma mahsulünün bütün borçlarını ödeyecek kadar bereketlenmesi; bir avuç hurmanın İslâm ordusunu doyurması; 130 kişiye az bir yiyecek ziyafet verilmesi; 1000 kişiye bir oğlak ve az bir ekmeğin yetmesi; bir ekmeğe 70-80 kişinin doyması; arpanın hiç tükenmemesi; kalabalığın bir kâse etle doyması; bir kadeh süt ile bütün sahabenin doyması; Tebük Savaşı’nda ordunun bir avuç hurma ile doyması; Hazreti Ali ile Hazreti Fatma’nın düğün yemeğinin çok sayıda misafire yetmesi; Peygamberimizin akrabalarını İslam’a davet etmesi sırasında verdiği yemeğin hiç azalmaması; Suffe Mektebi’ne verilen ziyafet sırasında yemeğin tükenmemesi yiyecek ve içeceklerle ilgili hadiselerin kökenini oluşturmaktadır. (Yusuf Sıddık)

Bütün bunlarda gösteriyor ki; *“Hiç şaşma! Eğer Allah bütün Medinelilerin yemesini murat buyurmuş olsaydı, hepsi de yerler ve doyarlardı!”* şeklindeki hadis yukarıdaki olayların özetinden başka bir şey değildir.

Menkıbede dikkatimizi çeken bir başka husus bardak (ibrik) hakkında verilen bilgilerdir.

İbriğin üstündeki ayet, Rad Suresi’nin 17. ayeti olup bereketle ilgili ayetlerin içine alınmamış olsa da muhtemelen bardağın içindeki suyun bereketlenmesi için yazılmış olması

gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca, Allah'ın rahmeti ve bereketini işaret etmek için de yazılmış olabileceğini hatırdan çıkarmamalıyız.

“O, su indirdi de dereler kendi ölçülerinde dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara hayırlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.” (Rad Suresi (13), 17. ayet)

İkinci olarak bardağın üzerindeki bazı sembolik işaretleri tasavvuf bilimiyle uğraşan meslektaşlarımızın dikkatine sunmak istiyoruz:

A) 66622 sayısı 3 kaf, 2 cim, 1 mim, 1 ayak ve 1 bardak

Doğrusunu söylemek gerekirse bu konuda tatmin edici bir bilgiye ulaşamadık. Dinleyicilerimizden gelecek açıklamalar çalışmamızı ve bu konu üzerinde çalışanların ufkunu açacaktır.

aa) 66622 rakamı: 66622 sayısı ile ilgili olarak da bir şey bulamadık. Belirtilen ayetin harflerini ebced hesabıyla topladık da bu rakamı tutturamadık. Kaf, cim ve mim harfleriyle bazı çıkarımlar ve sonuçlar bulmaya çalıştık da yine bir sonuç alamadık. Kısacası; yazılı ve sosyal medya kaynaklarında tatmin edici bir bilgiye ulaştığımızı söyleyemeyiz. Değişik üniversitelerdeki ilahiyatçı dostlarımıza konuyu açtığımızda da “bilmem ki” kavramı etrafında dolaştık durduk. Bize kalırsa bu rakam 6666 olup 22 sayısı buraya yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

ab) 3 kaf, 2 cim ve 1 mim: Bu harfleri okuyunca;

Âşık oldum bir Mim'e

İnciler dizdim Cim'e

Cim öyle bir Cim ki

Elif'ten Kaf getirir Mim'e

şeklindeki bilmece aklımıza geldi. Burada mim, Hz. Peygamber'i; Cim, Cebrail (a.s.)'ı; Kaf, Kur'an'ı simgelemektedir. Ancak harflerin başında bulunan sayıların neyi ifade ettiğini çıkaramadık.

Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, Kaf harfi camilerin veya tekkelerin duvarlarına yazıldığında hatemü'l-evliya'yı, tasavvufta yakınlığı; Cim harfi güzelliği; mim harfi ise nasihati, öğüdü, ayak resmi hazineyi simgelediğinden söz edilmektedir. Yine de harflerle neyin kastedildiği tartışmaya açık olup yorumumuz aşağıdadır:

Sondan başa doğru gidersek, bardak hayatın geçiciliğini, insanın er veya geç ölümü tadacağını, kaf, cim ve mim'e ait unsurlara bağlı olarak yaşanan hayat sonucunda, cennete ulaşılacağı gibi konuların anlatılmış olma ihtimali yüksektir.

Ayrıca bardağın elden ele dolaşan bir eşya olduğu dikkate alınır, kişinin kaf, cim ve mim yolunda toz toprak olması veya ömrünü bu uğurda harcaması gerektiği mesajı da verilmiş olabilir.

Bir başka yorum ise Ceprail (a.s.)'ın, Hazreti Peygamber'e Kur'an'ı insanlığın kurtuluşu için getirmiş olması da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Bardaklı Baba efsanesinde, Evliya Çelebi'nin kaleminden; "Bir işe hayrete düştüğünüz zaman, kabirlerden yardım isteyiniz" şeklindeki hadisin pek çok kaynakta zayıf ve uydurma olduğundan söz edilmektedir. Konu ile ilgili en eski kaynak, Yavuz Sultan Selim'in veziri İbn Kemal'in eserinde tespit edilmişse de, konu kaynak ve mantık açısından izaha muhtaçtır.

Hadisin uydurma olduğunu savunanlar, bu hadisin insanı şirke götürebileceğini belirtmektedirler. Bunun sebebi de kabirlerin insanlara yardım edecek kuvvetli ve kudretli bir yer olarak gösterilmesidir. Bununla beraber konu bilim dünyasında tartışılmaya devam etmektedir.

Konuyla ilgili bir başka tartışma konusu Evliya Çelebi ve yanındakilerin ziyareti sırasında türbeye gelen kadının çevresindekilere lanetler okumasıdır. Türbe ziyaretiyle ilgili olarak Peygamberimizin; "Size kabir ziyaretini yasakladım. Bundan sonra ziyaret edin." Bir rivayette de "Çirkin söz söylemeyin" şeklindeki sözleridir. (İslam-tr.net/forum/konu/oluye-kabir-basinda-kuran-okumak-dua-etme)

Ancak bu cümleyi yorumlayanlar, her ne sebepse gerçek anlamı üzerinde durmayı tercih ediyorlar oysa burada kastedilen mecazî anlamdır. Çünkü günümüzde dahi camilerde veya sohbet meclislerinde insanlara sık sık mezarlıkları veya hastaneleri ziyarete gidilmesi tavsiye edilmektedir. Bu dünyanın dertleri veya işleri yüzünden başı sıkışan, dara düşen kişi mezarlığa gittiğinde hayatın sonunun ne olduğunu görür, dünyanın ve dünya işlerinin öyle çok da ciddiye alınacak bir şey olmadığını, insanın rütbesi ve makamı ne olursa olsun neticede öleceği ve toprak olacağını hatırlar. Bunun ardından da kendi kendini kısmi de olsa psikolojik olarak tedavi etmiş olur.

SONUÇ

Bu değerlendirmemizden sonra efsane (menkıbe)nin bir taraftan eski Türk inancıyla, diğer yandan da tasavvuf, hatta mitoloji bilimiyle ilişkisi üzerinde durulması gerektiğini dikkatlere sunmak istedik.

Bize göre mezarın başına su dolu bardak bırakma eski Türk inancının izi olup, günümüzde de benzer uygulamalarla karşılaşmaktayız. Bildiride üzerine durduğumuz bir başka konu maddi kültür değeri olan bardağın üzerindeki yazı ve şekillerin yorumlanmasıdır. Bu şekillerin, yazıların çözülmesiyle kültür dünyamızın genlerine inebilme imkânına ulaştığımız olacağız.

Anadolu ve Türk dünyası efsanelerinin büyük çoğunluğunun kökeni Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizelerine dayanmaktadır. Günümüzde yiyecek ve içeceğin tükenmemesi ise peygamberimizin mirasçısı diyebileceğimiz gerçek Allah dostlarına aittir. Ayrıca suyun bitip bitmemesinin, zemzemle ilişkilendirilmesi Evliya Çelebi'nin anlatımıdır. Evliya Çelebi'nin üslubunda var olan abartıyı göz önüne alırsak meselenin daha iyi anlaşılacağına inanmaktayız.

Eğer burada sözünü ettiğimiz yaklaşımlarımız anlaşılır ve bu tür değerlendirmelerle konuyu ele alabilirsek kültürel belleğimizin daha iyi anlaşılacağı kanaatimizi belirtir hepinize saygılar sunarım.

KAYNAKLAR

- ALPTEKİN, A. B. (2014). Efsane ve Motifleri Üzerine: Ankara: Akçağ Yay.
- BALABAN, T. (2014). Amasya Efsane, Menkabe, ve Memoratları Derleme-İnceleme-Metin: Amasya: Amasya Valiliği Yay.
- ÇEVİK, M. (1993). Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-II: İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- ELMALILI, M. H. Y. (?). Kur'an-ı Kerim Meali: İstanbul: Sentez Yay.
- ERKOÇ, E. (2016). Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları: Çorum: Belediyesi Kültür Yayınları.
- KOÇYİĞİT, H. (2012). Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 12 (1),147-170.
- KURŞUN, Z.-S. A. Kahraman-Y. Dağlı (1999). Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini: İstanbul. Yapı Kredi Yay.
- ÖNDER, M. (1995). Efsâneleri-Destânları-Hikâyeleriyle Şehirden Şehre Anadolu. Ankara:
- OZULU, Abdulkadir; “Evliya Çelebi Çorum'a uğradı mı?”
<http://www.corumhakimiyet.net/Yazilar/2950/4/Default.aspx#.VrpSxvmLTIU>, 02.02.2016
- SİDDİK Yusuf : <http://www.resulullah.org/yiyeceklerin-ve-iceceklerin-bereketlenmesiyle-ilgili-mucizeler>; 02.02.2016
- YÜCE, B. (2003). Kıbrıs Halk Anlatımlarından Örnekler (Efsane ve Masal). Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <http://mushaf.diyaret.gov.tr/> 02.02.2016
- <http://marmaramiz.blogcu.com/tekirdag-efsanelerinden-ornekler/11388374>, 02.02.2016
- <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=17&ayet=1>
- <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=11&ayet=48>
- http://www.lacin.gov.tr/default_B0.aspx?content=186
- https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87aml%C4%B1ca,_La%C3%A7

EKLER

BARDAKLI BABA EFSANE METİNLERİ

{TETİMME-I MENÂKIB-I EŞ-ŞEYH HAZRET-I BARDAKLI BABA}

Mezkûr beldenin kurbunda Bardaklı Baba nâm bir azîz-i hümmâm ziyâreti var. Hacı Bayrâm Velî Kudde sırhu hulefâlarından imiş. Niçe keşf [u] kerâmetleri zâhir olmuşdur. Cümleden biri, kendiler kifâf-ı nefsleryçün bardak yaparlarmış ve dâ'imâ tecdîd-i vudû' için bir bardak taşırlarmış. Cemî'î fukaraları ol bardaktan âbdest alup yine bardak mâ'-i zülâl ile leb-ber-leb durmuş. Hâlâ ol bardak kabr-i şerifi âsitânesinde maslûb durur. Anınçün Bardaklı Baba derler. Hakîr türbedârın izniyle bardağı indirüp su ile pür eyleyüp teberrüken tecdîd-i vudû' edem derken, anı gördüm ibrik mâ'-i zülâl ile memlû. Ammâ üzerinde kırk yıllık gubâr var. Tekye-nişîn ve paşa imâmı ve niçe paşalı bu ibriğin bu kadar seneden berü mâl-â-mâl durduğuna hayrân kalup türbedâra ve sâ'ir fukarâlara yemîn verdiler kim "Siz bu ibriğe su komadınız mı?" deyü yemîn etdirdiler. Anlar "Hâşâ ve kellâ, kırk elli seneden berü bu kubbede maslûb durur. İşte bu Evliyâ Ağa indirüp teberrüken âbdest alam derken hikmet-i Hudâ ve sırr-ı pîr ibriği dolu buldu", imâm İbrâhîm Efendi ve gayrı ehîbbâ "Evliyâ Çelebi, gel imdi, bu ibriği suyile yine yerine salb idelim" dediler. Taraf taraf ma'küldür, dediler. Hakîr tâzelik hasebiyle ta'assub edüp "Elbette bu azîzin ibriğinden tecdîd-i vudû' ederim" deyü Bismillah ile şurût [u] kuyûdıyla âdâb-ı vudû' üzre sünnet-i Resûlullah ve alâ mâ ferazallah'ı icrâ edüp ibrikden âbdest alup mâ'-i müsta'meli leğen içinde burca burca âb-ı zemzem gibi kokardı. Ammâ ibrik ke'l-evvel mâlâ-mâl durup hayretde kaldım. Paşa imâmı dahi cür'et edüp "Evliyâ Çelebi! Ben de teberrüken âbdest alayım" deyüp ol dahi tecdîd-i vudû' etdi. El-hâsıl dörd kişi ol bardaktan âbdest alup yine ibrik âb-ı tâhirle mâlâmâl durup cümlemiz mebhût [u] hayretde kalup yine du'â ve senâ ile mezkûr ibriği, kubbede yerine salb eyleyüp leğen içre mâ'-i müsta'meli Şeyh Bekir Dede alup hıfz eyledi. {Ammâ mezkûr ibrik bir ahmerü'l-levn hâk-i pâkden inşâ olunup ibriğin karnında âyet, sûre-i (—) ¹ .....

âyeti tahrîr olunup dahi altında hurûf-ı erkâm ile 66622 ve dahi jiç kâf ve iki cîm ve bir mîm ve bir kadeh tasvîri ve bir bardak tasvîri var idi}. [352a] Hemân hakîr hasbeten lillah pîr-i azîzin rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerife şürû' edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb edüp âşinâlık kesb etdik. Zîrâ merâkîd-ı kibâr-ı kümmelîn ziyâreti hakkında Hazret-i mefhâr-i mevcûdât buyururlar kim hadîs² buyurmuşlar. Hakkâ ki bu hadîs-i şerif mazmûnunca azizi ziyâret edüp rûh-ı şerifinden isti'ânet taleb edüp kalbim âyînesi jeng-i gamdan mücellâ oldu. Ânî gördüm, âsitâne-i sa'âdetden taşra kapudan bir hâtûn zâhir olup bir ma'sûm-ı pâki derâğûş eyleyüp kabr-i azîzin önüne koyup başın açup giysûlarm târmâr edüp gözün ve yüzün pare pâre edüp "Oğul!" deyü feryâd etdi. Meğer harbendeler hâtûnun hânesine konup ma'sûmunu kar üzre atup ol gice merhûm olur. Hâtûnun ardı sıra yine bu ziyârete niçe fukarâ ve zu'afâlar, balta darbiyle zahmîdâr ve ihtiyâr ve sâhib-i vakâr kimesneler hakîr ve hâr olup tekyeye gelüp kabr-i şerîfe girüp eyitdiler "Bak a Bardaklı Baba Sultân'ın Tannsı! Eğer bunda yatan azîz pîr senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zamân Yalavacı

¹ Kur'ân, Ra'd, 17; "Allah gökten yağmur indirmiştir vadiler kendi miktarınca (sel olmuştur)".

² "İşlerinizde dara düştüğünüzde kabir ehlinde yardım isteyiniz." (Bkz. Keşfü'l-Hafa, C. I, s. 85, Hadis nr. 213).

Muhammedü'l-Mustafâ'nın aşkına olsun bize zulm eden bu paşalı celâflerini bu günde ve bu sâ'atde bir belâya uğradup âvânlıklarından kurtulak" deyü ol kadar sağı sağılıp Bardaklı Baha'nın kabri şerîfi üzre ağlayup tazarru' [u] nâlişler ile feryâd u figân eyleyüp bed-du'âlar etdi kim hakîre bir dehşet gelüp bir bîm [ü] haşyet ârız olup vücûdum berk-i hazân gibi dir dir ditredim. Bildiği bed-du'âları hedef-i icâbetde vâkı' olup bir kerre âh-ı serd çeküp hemân hakîr cümle fukarâ re'âyâarın yanına varup niçesinin destlerini bûs ederek, yüzlerine gülerek yanakların öperek eyitdim "Ey Ümmet-i Muhammed! Ben dahi ol askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızâsı yokdur. Ammâ nâçâr baş kurtarmak için başına bu kadar âdem cem' edüp kışda kıyâmetde ne konacak ve ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddu'â ana gerekdir kim bu kış ve kıyâmetde bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmağa sebep olan İslâmbol veziri Ahmed Paşa'dır" deyince cümlesi "Bre gerçek eyitdi" deyü feryâdlar edüp hemân aralarından yüz yaşında bir pîr-i nâtüvân, tâbi ve tüvânı kalmamış ol pîr-i fânî baş açup "İslâmbol veziri, Çalap Allah kılıcına düş gele, râhatlığının ve kızanlarının ve kendinin devri döne. Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû" deyü kabir kurbunda sâkin oldular. Ol ihtiyârın hakir, hakîrânice dest-i şerifin bûs edüp eyitdim "Sultânım! Ben imâm efendinizin evine kondum. Âdemlerim ve atlarım kar üzre yatup ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylen bana ve paşaya bed-du'â etmen" deyü ricâ eyledim. "Seni biliriz, imâm sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşu getirmiş, kabul edüp aşamışsın. Paşanı da seni de Allah kurudan kadadan ve yavunculu düşden ve aşup yordduğun yirde yaramaz işden sizi Allah saklasın. Ammâ ağaları ve sarıcaları ve sekbânları ve karakullukçulara hemân Çalap Allah belâların vire. Ne deyelim, kor giresi boğazları doydukdan sonra ıssı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremesi başlarına birer çanak çeküp 'bre ev ıssı, bize kasık mancası getir' deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl [ü] evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Giceyle damım kurdalayup bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemân anları Allah'a saldı" deyü beddu'â edüp gitdiler. Hakîr bu hâl-i diger-gûnu görüp "Yâ Rabbî! Sana sığınırım. Benim bu işlerden haber [u] âgâhım yokdur" deyü kabri şerif üzre yine gelüp bir Fâtîha-i seb'u'l-mesânî kırâ'at edüp ziyâret-i vedâ' edüp doğru Mehemed Paşa efendimize gelüp bu vâkı'ât-ı pür-melâli bir bir takrîr etdükde kethüdâsı Alî Ağa'yı çağırup eyitdi "Ne kadar bâr-ı bî-ma'nî var ise onları bu kurâ halkına yediğimiz zehâ'ir mukâbelesine verüp tesellî-i hâtır eylen" deyü tenbîh ve te'kîd eyledi. Hakîkatü'l-hâl paşanın akrabâlarından Hazînedâr Alî Ağa, re'âyâların maslahat-güzâr âdemlerin çağırup otak sokakları ve ba'zı yağ deyyeleri ve niçe eme seme yaramaz taşra kilâr sandukları şekilli şeyler verüp tesellî-i hâtır olur şekilli oldular, ammâ mukaddemâ bed-du'âları hedef-i icâbete te'sîr eyleyüp netîce-i kelâm Kızılırmak'da bu kadar mâl [u] menâl ve bu kadar halkullah [u] ibâdullah gark olmasının aslı Allahu a'lem ol fukaraların Bardaklı Baba Sultân'da etdikleri bed-du'ânın te'sîridir kim Kızılırmak geçidinde ol kadar hasâre ve ol kadar cân-ı azîz-i bî-çâre gark olmamışdır. Kulüb-ı ibâdullaha dokunup bed-du'â almanın âkıbeti eyle olur, ne'üzü billah. Beyt:

Sakin mazlumun âhından sehergâh

Ki ana perde koymamışdır Allah

Ne'üzü billah ol geçidde çekilen âlâm-ı şedâ'idi birer birer mufassalan tahrîr etsem tasdî'-i re'se bâ'is olur. Hâsıl-ı merâm gark-ı âbdan halâs olan ağalar Kızılıрмаğ'ın karşı tarafında bây-ı muhteşem ve kerr u ferr ü dârât [u] azamet ve katar [u] mehâr sâhibi anka-yı

zî-kudret âdemler iken suyun beri tarafına gelince bir habbe ve bir cübbeye muhtâc ve aç ve ihtiyâç olup sebük-bâr olup [352b] cânların halâs etdiklerine bî-hadd u bî-pâyân şükr-i Yezdân eylediler. Hamd-i Hudâ bu hakir ol Kızılırmak geçidinde bir rahne görmeyüp selâmetle ubûr etdim. Bu nehir kenarında perîşân-hâl olup yine nehr kenarında,

BARDAKLI BABA (Bardaklı beldesi, Kurtderesi köyü)

Hacı Bayram veli halifelerinden olup çeşitli kerametleri vardır.

Bardaklı Baba geçimini bardak yaparak sağladığı için Bardaklı Baba diye anılmıştır. Abdest tazelemek için de yaptığı bardakların birisini daima yanında taşımış. Bütün dervişler o bardaktan abdest almalarına karşılık bardağın suyu hiç eksilmemiş. Evliya Çelebi bardağı türbesinin başında gördüğünden söz etmektedir. Onun için de bu zata Bardaklı Baba denildiğini anlatmaktadır.

Ben türbedarın izniyle bardağı indirip su ile doldurarak abdest tazeleyeyim derken bir de gördüm ki, bardak su ile ağzına kadar dolu amma üzerinde kırk yıllık pislik duruyor. Tekkenin, Paşa imamı ve nice paşalar, bu bardağın böyle nice seneden beri su ile dolu kaldığına inanırlar. Türbedara:

“Bu ibriğe su koymadınız mı?” diye yemin ettirdiler.

Onlar da:

“Hâşa ve kellâ! Kırk elli seneden beri bu kubbede asılı durur. İşte Evliya Ağa indirip, teberrüken abdest alayım derken, Allah’ın hikmetinden olacak, ibriği su ile dolu buldu” dediler.

Amma İbrahim Efendi ve dostları:

“Evliya Çelebi, gel şimdi ibriği suyu ile yerine asalım.” dediler.

Bu düşünce büyük ölçüde tasvip gördü. Ben ise acemiliğim yüzünden inat edip:

“Elbette bu velinin ibriği ile abdest tazelerim” diye besmele çekerek şartlarına uygun olarak o sudan abdest aldım. Kullanılan suyu leğen içine koyduk. Burcu burcu zezem gibi kokmaya başladı amma ibrik yine eskisi gibi dolu duruyordu. Hayrette kaldım. Paşanın imamı da hayret edip:

“Evliya Çelebi! Ben de teberrüken abdest alayım” dedi. O da abdest tazeledi. Velhasıl, dört kişi o bardaktan abdest aldı, ibrik yine temiz su ile dolu kaldı. Hepimiz hayret ve şaşkınlık içinde kaldık. Yine dua ederek ibriği kubbeye asıp oturduk. Fakat leğeni içindeki kullanılmış suyu, şeyhi Bekir Dede alıp sakladı. İbrik kırmızı çamurdan yapılmış ve karnında Ra’d suresinden “Enzele menissemaî mâen...” ayeti yazılıp, altında rakam harfleriyle 66626 sayısı üç kaf, iki cim, bir mim, bir ayak ve bir bardak resimleri bulunuyordu.

Ben Allah rızası için velinin mübarek ruhuna bir hatim okuyarak ruhaniyetinden yardım istedim. Âşinalık kesbettik. Kabir ziyareti kalpteki hüznü giderir. Hazreti Peygamber:

“Bir işe hayrete düştüğünüz zaman, kabirlerden yardım isteyiniz” buyurmuştur. O sırada türbenin kapısı tarafından kucağında çocuk olan bir kadın görüldü. Velinin kabir önüne çocuğu koydu ve başını açarak elbisesini yırtmaya başladı.

“Oğul!” diye haykırmaya koyuldu. Meğer yağmacılar kadının evini basıp, çocuğu kar üstüne atmışlar. O da gece soğuktan ölmüş. Kadının peşinden birçok fakir, zavallılar balta ve mızrakla yaralanmış ihtiyar ve vekar sahibi kimseler, ezik ve perişan bir hâlde tekkeye girip mezarın bulunduğu türbeye girdiler. Bir ağızdan lanet etmeye baldılar. (Çevik 1993: 698-693).

Aynı efsane Mehmet Önder tarafından hazırlanan *Efsâneleri-Destânları-Hikâyeleriyle Şehirden Şehre Anadolu* (Önder 1995: 123) adlı kitaba günümüz Türkçesiyle alınmıştır.

BARDAKLI BABA

Bin beş yüz kişilik bir ordu geliyo. Burada yiyo içiyo. Yiyip içtikten sonra akşam bütün ocak başındaki şeyleri, köy ahalisinin üstüne atıyo. Kar üstüne atıyo ve hatta o zaman da birkaç kişinin ırzına geçildiğini, kadın ve çocukların tuğla, kerpiçle üstünün örüldüğünü, o kerpiçlerin kırılıp oradan birkaç kadının çıkarıldığını ve onların ırzına geçildiğini, bu ordu tarafından. Ordu tarafından ırzına geçildiğini ve kar üstünde duran annenin çocuğunu kaybettiğini. Onun sabahında ölü çocuğuyla beraber Bardaklı Baba'ya gidiyo. Bardaklı Baba'ya anne feryad-ı figan eyliyo. Diyo ki:

“Allah'ım işte bizi yaradan, yeri göğü yaradan Tanhrı adına, bu şeyi, bu tekkeyi, türbeyi koruyan adına. Beni nasıl yaptılarsa onları benden daha beter et.” diyo. Bin beş yüz kişilik ordu buradan kalkıp giderken Kızılırmak deniz oluyo. Bin beş yüz kişiden, iki yüz kişi kurtuluyo. O ırmak o orduyu geçerken telef ediyoy, yutuyo. Ondan sonra **Kırkdilim Dağı**'na yöneliyo. O iki yüz üç yüz kişilik kalan şeyde, elleri ve dilleri kırka bölündü diyo. Çünkü orası Kırkdilim diye adı oradan kalıyo. Ordan geçerken geçilmeyeceğini anlayınca tekrar geri dönüyo. O iki yüz üç yüz kişilik ordunun kimisi hasta oluyo, kimisi şehit oluyo çünkü suyun içinden çıkıyorlar. Bütün erzakları, yükleri şey şey ediyorlar. Bu arada bir başka yerleşim yeri olmadığı için tekrardan Dangaz'ya geliyorlar fakat Dangaz'a (Damladere) komple boşalıyo.

Şu anda orası sınırlarımızda Murakabe heyeti tarafından yeniden çizilecek. Yani Dangaz'a o zaman çok küçülüyor.

Boş bulunca zaten köyü, ordunun bir kısmı yerleşiyor buraya. Yani aklımızda iki tane soru kalıyo. Ben kendi açımdan değil de. O elleri dilleri kırka bölünenler öbür sülaleleri mi oluşturuyorlar? Çünkü buraya yeleşiyor ordu. Kimisi iyi olduktan sonra gidiyo. Kalanlar burada kaylıyo yani. Bu köy aleviyiz diye biliyoz ama ordudan kalma şeyler de var, kendi düşmanımız yani kendimize tecavüz edenler de burada. Onlar da bu köyde yerleşmiş zamanla unutulmuş gitmiş... (Balaban 2014: 601-602).

KEMAL TAHİR'İN ÇORUM ÜÇLEMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Abdurrahman KOLCU¹

¹Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

abdurrahman.kolcu@erdogan.edu.tr

ÖZET

20. yüzyıl Türk edebiyatının en önemli hikâyeci ve romancılarından biri olan Kemal Tahir, aynı zamanda yaşamı boyunca Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla ve özellikle de tarihiyle yakından ilgilenmiş bir Türk aydınıdır. Eserlerinde onun bu yönlerdeki araştırmalarının, görüşlerinin izleri ve örnekleriyle sıklıkla karşılaşmaktadır. Yazarın başta Çorum olmak üzere Anadolu'daki bazı cezaevlerinde bulunduğu ve Anadolu insanını yakından tanıma imkânı bulduğu dönemlerde yaptığı gözlemler ve tespitler de onun eserlerinin biçimlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Yazarın bu bildirinin konusunu teşkil eden ve *Çorum Üçlemesi* adıyla bilinen, *Yediçınar Yaylası*, *Büyük Mal* ve *Köyün Kamburu* adlı üç romanını da bu bağlamda düşünmek gerekir. Bu romanlarda Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin, Çorum ve çevresindeki toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlere ayna tutulmakta, ülkemizin geçirdiği değişimlerin Anadolu'daki görünümü resmedilmektedir. Bu bildiri de söz konusu eserler, bu bağlamda, yazarın edebi kariyeri, biyografisi, Tanzimat sonrası Türk tarihi ve Çorum yöresinin tarihiyle ilgili bilgiler de göz önünde bulundurularak ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Kemal Tahir, Büyük Mal, Yediçınar Yaylası, Köyün Kamburu.

AN ANALYSIS ON KEMAL TAHİR'S ÇORUM TRILOGY

ABSTRACT

Kemal Tahir who is one of the most important novelist and story-writers, is also a Turkish intellectual that dealt with the social, political and economic problems of Turkey, especially its near history, during his lifetime. Readers are frequently confronted with the examples and traces

of his researches and opinions about these topics. He found opportunity to observe people from Anatolia in the periods that he was in some jails in Anatolia, especially Jail of Çorum. His observations have a great effect on his shaping his works. We must think *Çorum Trilogy*, his novels named *Yediçınar Yaylası*, *Büyük Mal* and *Köyün Kamburu*, in the context. They reflect economical, political, and social changes in Anatolia, especially in Çorum, from Tansimat to Republican Era in our country. In the article, they are analyzed according to his literary carrier, biography, historical information about Çorum and Turkish history after Tansimat.

Key Words: Çorum, Kemal Tahir, Büyük Mal, Yediçınar Yaylası, Köyün Kamburu.

1. GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önde gelen roman ve öykü yazarlarından biri olan Kemal Tahir'in yaygın olarak *Çorum Üçlemesi* adıyla anılan eserleri *Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal* adlı romanlarıdır. Bu romanlarda mekân Çorum'un merkezi ile çevresindeki bazı köyler ve yaylalardır. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda vuku bulan siyasî hadiseler ve bu hadiselerin Çorum'daki yansımalarına da kısmen değinilmekle beraber, bu romanlarda ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet'in iki ay öncesinden 1937 yılına değin uzanan olayların anlatıldığını belirtmek gerekir. Bu süreç zarfında ülkemizde büyük çaplı siyasî değişiklikler yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilânı, 31 Mart Vakası, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya ve Kurtuluş savaşları, saltanatın kaldırılarak cumhuriyetin ilânı, çok partili hayata geçiş çabaları ve nihayetinde Celâl Bayar'ın başbakanlık dönemi bu bağlamda sayılabilir. Bu siyasî gelişmelerin aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sonuçları da olmuştur.

Yazar, bu üç eserinde ulusal çapta gerçekleşen bu siyasî hadiselerin yerel ölçekte etkiye veya farklılığa yol açıp açmadığını, açıysa bunun ne kertede gerçekleştiğini dikkatlere sunmaktadır. Ramazan Kaplan'ın da belirttiği gibi, "*Tanzimat yıllarından 1937 yılına kadar, geniş bir döneme yayılan bu üç roman, ele aldıkları çevrelerin sosyal yaşayışının tarihi olarak da kabul edilebilir.*" (Kaplan, 1988: 120)

Yazarın hapis cezasının bir bölümünü Çorum Hapishanesi'nde çekmesinin Çorum ve çevresine odaklanan bu üç eserin ortaya çıkmasında doğrudan bir tesiri bulunmaktadır. Bu konuda Sezai Coşkun şu bilgileri vermektedir:

"*Kemal Tahir, 1944'ün sonlarından 9 (10) Ocak 1950'ye kadar Çorum'da kalmıştır. Çorum, sadece en uzun kaldığı yer değil aynı zamanda edebî şahsiyetinin oluşumunda Anadolu şehirleri içinde en büyük etkiye sahip dönemdir. Özellikle de Kemal Tahir'in edebî şahsiyetinin temel özelliklerinden olan dili, çok büyük oranda bu yörenin ağzı etrafında şekillenmiştir. Bu yöreden de diğer şehirlerde olduğu gibi birçok roman konusu derler.*" (Coşkun, 2012: 71)

Bu bağlamda yazar, *Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal* adlı eserlerinde Çorum ve çevresindeki yaşamı, insanları, bu yöredeki yerel kültürü kendi bakış açısından biçimlendirerek kurgu dünyasına aktarmış, Çorum şivesine ve bu yörede kullanılan deyimlere eserlerinde yer vermiştir.

2. GÜÇ-İKTİDAR MÜCADELESİ VE CİNSELLİK

Çorum Üçlemesi'nin üç kitabında da iki ana izleğin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ilki maddi yani ekonomik bir güce ulaşma arzusu ve bunun için verilen mücadeledir. Maddi güç beraberinde bir tür iktidarı, birtakım davranışlar için muktedir olma durumunu doğurmaktadır. Diğer izlek ise cinselliktir. Bunun açılımını da gizli cinsel arzuların aynı gizlilik içinde gerçekleşmesi ya da bunların maddi gücün sağladığı imkânların da kullanılmasıyla açık ve meşru bir şekilde yaşanması şeklinde yapmak mümkündür. Romanlarda bu iki izleğin bazı olaylarda ya da durumlarda iç içe geçmiş olduğunu da gözlemlemek mümkündür, zira maddi güç ve iktidarın cinselliğin, cinselliğin de güç ve iktidarın kapılarını açtığı birçok örnek söz konusudur.

Eserler üzerinde yoğunlaşarak bu iki izleğin kullanımını daha ayrıntılı bir şekilde göstermek mümkündür. *Yediçınar Yaylası*, altmış yaşındaki Dilaver Ağa'nın on altı yaşındaki Cemile'ye tutulması hadisesiyle başlar. Bir süre sonra Dilaver Ağa'nın bütün işleri Cemile'den sorulmaya başlar ve herkes işinin halledilmesi için ona başvurur. Sonrasında on dokuz yaşındaki Çakırların Ömer'i cirit meydanında gören Cemile, ondan etkilenir ve ona haber salar. Yine cirit oynandığı bir gün Ömer, bu sefer Cemile'yi *Yediçınar Yaylası*'na kaçıtır. Babası Halil gidip Ömer'den Cemile'yi alır ve Dilaver Ağa'ya akşam vakti teslim eder. Dilaver Ağa, beklenilenin aksine Cemile'ye bir ceza vermez, tam tersine Cemile ona çıkarır.

Romanda son derece kirli ve düşkün bir vaziyette bulunan Abuzer ve ailesinin, Çakırların Ömer'in topraklarına gelmesiyle olaylar farklı mecraya kavuşur. Çakırların Ömer, barınmalarına izin verdiği Abuzer'in biri oğlu Sülük'ün annesi Fati kadın, diğeri de güzelliği ile dikkat çeken Emey adlı iki karısı vardır. Bir süre sonra Kenan, Emey'e tutulur ve onunla görüşmeye başlar. Bir yandan da Abuzer'den çekinen Kenan, bu konuya bir çözüm bulmaya çabalar. Ona göre Emey ile daha sık görüşebilmelerinin ve birlikte olabilmelerinin tek bir yolu vardır, o da *Yediçınar Yaylası*'ndaki sürülerin başından Hanefi'yi alıp Abuzer'i oraya yerleştirmektir. Babasını Hanife'nin yayladaki hayvanlara iyi bakmadığını söyleyerek kandırıp bu amaca ulaşmak isteyen Kenan, Hanefi'nin gelip onu yalancı çıkarmasıyla müşkül duruma düşer. Geriye bir tek Hanefi'nin öldürülmesi seçeneği kalmıştır. Gece vakti onu takip eden Kenan uçurumdan iterek bu amacına ulaşır ve aynı gece de babası ölüm döşeğindeyken babasının kadınlarından Benli Nazmiye ile birlikte olur. Daha önce babasının bir diğeri olan Güllü'yle de birlikte

olan Kenan cinsel tutkularını tatmin etme adına cinayet işlemiş, babasının ölüsünün karşısında ahlak dışı bir davranışta bulunmuştur.

Kenan, Emey ile arasındaki ilişkinin koşullarını ve sürekliliğini sağlarken yalnız değildir. Kendisini Kerbelâ göçmeni olarak tanıtan ve kendileriyle ilgili gerçek bilgileri kimseyle paylaşmayan Abuzer de ona bu yolda yardımcı olur. İkisinin arasındaki ilişkinin gelişmesine göz yumar, sessiz kalır. Abuzer ve karısı Emey'in bu tür bir davranış ortaya koymalarının sebebi Çakır Kâhyaların maiyetinde kalabilmek ve ardından Yediçinar Yaylası'nın mülküne ve hayvanlarına kısa yoldan konabilmektir. Bu amaca da kısa sürede ulaşırlar. Romandan aşağıda alıntılanan cümleler Kenan'ın ekonomik olarak sıkıntıya düştüğü dönemde Abuzer'in sergilediği davranış modelini kendi de sergilemekten geri kalmadığını ortaya koymaktadır:

“*Seyfettin bey, Cevdet beyin son mektuplarından birinde, Kenan için yazdıklarını hatırladı: «Babadan kalanları çoktan tüketti. Yediçinar Yaylası'yla sürüyü Abuzer'e yok pahasına sattıktan başka, hemen hemen bütün tarlaları başıbozuk paşalara devretti. Karıcılık ediyor, analığı Güllü'ye, benli Nazmiye'ye, kız kardeşi Hacer'e hovarda götürüyor. Evinde kumar oynatmak da ikinci zenaati... Elinde Havuzlubağ'la konak kaldı. Onları da çoktan satardı ama, zenaatinin avadanlıkları olduğundan...»* (Tahir, 1998: 288)

Çorum Üçlemesi'nin ikinci kitabı olan ve ağırlıklı olarak savaşı yıllarının anlatıldığı *Köyün Kamburu*, karşı cinsle olan münasebetlere yönelik tutkunun yalnızca ağalara, beylere mahsus olmadığını, toplumun genelinde bu eğilimin mevcut olduğunu gösteren örneklerle doludur. Öyle ki romana kendi dış görünümünün adı verilen merkezi karakter Çalık Kerim'in işi gücü yasak ilişkide bulunan kişileri gizlice gözetlemektir. Çalık Kerim başlangıçta Abuzer'in yanında yaylada bulunduğu sıralarda Emey'in eşkıya reisi Kör Dede ve Kenan ile olan görüşmelerini gizlice gözetler. Sonrasında gözetlemeleri ifşa olunca yayladan kovulur. Ancak Çalık Kerim, bu alışkanlığını Narlıca Köyü'nde de devam ettirir. Bir yandan da tanıdığı olduğu münasebetleri köydeki genç kızlara anlatır. Bunlardan birisi de Uzun İmam'a ilişkindir. Kaynağı Çalık Kerim olan dedikodu kısa sürede yayılır ve köy karışır. Sonrasında Çalık Kerim, Pelvan Hasan'dan dayak yer. Çalık Kerim biraz da tehditvâri bir konuşmadan sonra Uzun İmam'ı kendisini Çorum medresesine götürmeye ikna eder. Çalık Kerim'in burada bulunduğu dönem medreselerin ve din adamlarının nasıl bir yozlaşma içinde bulunduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Orada tanıdığı Molla Kasım'ın sarf ettiği şu sözler durumu apaçık bir şekilde gözler önüne sermektedir:

“*-Ne sandın! Molla kısmının her şeyi paradır, bağırması, salya-sümük ağlaması...*” (Tahir, 1973: 170)

Çalık Kerim yaylada ve köyde tanık olduğu ahlaksızlıklara medresede de rastlar, orada da Kemerbaşı, molla kılığında kadınları medreseye sokmakta ve ahlaka mugayir işler içinde girmektedir. Çalık Kerim köyüne döndükten sonra gözetlediği insanların davranış modelini örnekleyen bir tutum içine girer. Köyün 1. Dünya Savaşı'nın seferberlik dönemindeki toplumsal ve ekonomik yapısının içinde kendisinin birdenbire ön plana çıktığı görülmektedir. Silah

kullanmadaki ustalığı ve Abuzer ile eşkiya Musa Çavuş'a karşı dik durması onun hem köylüsünün hem de Abuzer'in gözünde büyümesine sebep olur. İki kişi ile birlikte bir posta arabasını soyan Çalık Kerim, kendisine daha önce dayak atan asker kaçağı Pelvan Hasan'ı onunla ilişkisi olan Petek aracılığıyla zehirleyerek intikamını alır. Dahası tıpkı *Çorum Üçlemesi*'nin ilk kitabında Çakırların Kenan'ın babasının ölüsü karşısında benli Nazmiye ile birlikte olması gibi, o da Pelvan Hasan'ın ölüsünün yanında Petek ile birlikte olur. Üstelik Pelvan Hasan'ın parasını Petek üzerinden dolaylı bir şekilde kendi dükkânının sermayesine katar. Sonrasında Petek'le evlenen Çalık Kerim başka kadınlarla birçok yasak ilişki kurmaktan da çekinmez. Çalık Kerim'in hikâyesi maddi güç ve iktidar arzusu ile cinsel tutkuları gerçekleştirme isteğinin savaş koşullarında nasıl bir biçim aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Çorum Üçlemesi'nin üçüncü kitabı *Büyük Mal*'da cumhuriyet döneminin şartları altında da olsa insanların maddi güç ve iktidara ulaşmak ve cinsel arzularını gerçekleştirmek için önceki iki romanda da görüldüğü üzere, sürekli bir arayış içinde olduklarını ve fırsatını bulduklarında bu yönde girişimlerde bulduklarını görmekteyiz. Romanda bu tespitin ilk örneği ise Pıravanın Mıstık'ın Yanığın Cennet'e sahip olma adına yaptıklarıdır. Pırava'nın Mıstık, Necip Çavuş ile birlikte bir plan kurar ve hayata geçirirler. Buna göre Pırava'nın Mıstık, Abuzer'in oğlu Sülük'ün Atatürk'e suikast düzenleyeceğini belirten bir dilekçe kaleme alır. Bunun üzerine Sülük tutuklanır, Sülük'ün adamları olan Genç Osman ile Zülfü de yapılan ihbarlarla hapse atılmıştır. Sülük yargılanır ve üvey Annesi Emey'in Necip Çavuş'a verdiği altınlar sayesinde bu işten kurtulur. Bütün bunların sorumlusu olarak Çakırların Kenan'ı gören Emey, yeni iftiralar olmasın diye onun kızı Nefise'yi Sülük'e ister. Böylece Nefise aracılığıyla Çakırların Kenan'ın mirası da Sülük'e kalacaktır. Kenan kızını istemeyerek de olsa vermek durumunda kalır.

Pırava'nın Mıstık, Genç Osman'ı da içeri attırması olmanın verdiği rahatlıkla onun sevgilisi Yanığın Cennet'i altınlarla kandırıp arzularına ulaşmaya çalışır. Günah Bibi ile birlikte bir akşam oturmasında ona altınlarını sunar. Ancak Yanığın Cennet altınlarla da, Pıravanın Mıstık'lada ilgilenmez ve onun karşısına kendini öldürme tehdidiyle çıkar. Pıravanın Mıstık ve Necip Çavuş örneğinde görüldüğü gibi, arzu edilen durum için mevcut koşullar zorlanmakta ve fırsat kollanmaktadır. Bununla birlikte Pıravanın Mıstık'ın bu hareketi Genç Osman ile Zülfü hapisten çıktıktan sonra cezasını bulur. Yanığın Cennet'e yapmak istediği cinsel nitelik taşıyan davranış kendisine yönelir ve ona toplu bir şekilde tecavüz edilir. İşin ilginç yanı ise hayalî ve asılsız dilekçeler yazan Pırava'nın Mıstık'ın kendine bu kötülüğü yapanları şikâyet edememesidir.

Pıravanın Mıstık'a tecavüzü düzenleyen kişilerden biri olan Zülfü ise geçmişte evlenmeden önce Sülük'ün karısı Nefise ile ilişki yaşamıştır. Sonrasında bu ilişkiyi tekrar canlandırmak isteyen Zülfü, Çakırların Kenan'ın da teşvikiyle Nefise ile evlenmek için gerekli koşulları sağlama adına, bir gece, maiyetinde bulunduğu Sülük'ü kurşunlayarak öldürür. Katil olarak Kenan ve onunla ilişkili dört Çerkez suçlansa da bunlar bir süre sonra delil yetersizliğinden salıverilirler.

Dul kalan Nefise'nin lise talebesi Civanşah ile olan ilişkisi ise kadınların da erkekler gibi kendi arzularını gerçekleştirme adına fırsat kollaması ve zorlukları göğüslemesi bağlamında çarpıcı bir örnektir. Nefise'nin peşinde olan ve bu uğurda cinayet işleyen Zülfü ise, bu ilişkiden haberdar olduktan sonra Civanşah'ı kurşunlar. Zülfü'nün karıştığı bu olay da tıpkı ilki gibi karanlıkta kalır.

Romanın son bölümünde Çakırların Kenan'ın kızının Sülük'ün mirasına konması için açtığı davanın celbi Emey'in eline geçer. Kurban bayramından önce Kenan'ın öldürüleceğini söyleyen Emey, bu celple ilgili olarak, Kenan'dan biraz da eski ilişkilerini anımsatan kinayeli görüşme çağrısına silahıyla gider, onunla yolda karşılaşır ve onu öldürür. Zülfü ile Genç Osman, Emey'le birlikte bu cinayeti işleme konusunda önce kararsız kalırlar, sonrasında Zülfü de yerde kanlar içinde yatan Kenan'ı başından vurur.

3. SİYASAL VE TOPLUMSAL OLAYLAR VE YANSIMALARI

Çorum Üçlemesi'nin üç kitabından de verilen bu örnekler bazen maddi gücün kadın erkek ilişkilerini, bazen de kadın erkek ilişkilerinin maddi gücü belirlediğini ve şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Romanda anlatılan Çorum ve çevresinin toplumsal yaşamının maddi güç arzusu ve cinsel tutku olarak adlandırdığımız iki paradigmanın yörüngesinde şekillendiğini belirtmek mümkündür. Arka plandaki paradigmalar aynı kaldıkça, ülke çapında gelişen siyasal ve toplumsal olayların etkisi toplumsal yapının derinliklerine nüfuz edemez ve yüzeyde kalır. Dahası kemikleşmiş toplumsal yapı mutlakıyetten meşrutiyete, meşrutiyetten de cumhuriyete uzanan idarî düzendeki değişikliklere adapte olarak varlığını sürdürür.

Yediçınar Yaylası'nın ilk sayfalarında III. Selim devrinden II. Abdülhamit devrine kadar geçen sürede Çorum'daki başlıca değişimin ayanlığın ilgası ve sonrasında yeniden kurulması sürecinde Dilaver Ağa'nın babasının Kara Mahmut'un ayanlığa ve Çakırların Ebubekir'in de şehir kâhyalığına getirilmesi olduğunu söylemek mümkündür. *Yediçınar Yaylası*'nın olay örgüsünün merkezinde yer aldığı Abuzer'in Çorum'a gelmesi ve Çakırların Kenan'ın Emey'le birlikte olma çabası ve bu çevrede gelişen olaylar II. Abdülhamit devrinde gelişir. Davavekili Cevdet Bey ile Çakırların Ömer arasında geçen konuşmadan aşağıda alıntılanan cümleler II. Abdülhamit devrindeki jöntürk sürgünlerinin Çorum'a da uzandığını, jöntürk hareketinin orada da bir yankısının bulunduğunu göstermektedir:

“-Sana elbette... Osmanlı ülkesinde, Cöntürk rezili bırakmazlar, buraya sürerler. Sen bunları başına toplarsın. Para vermek sende, sürgün itlerinin açlarını doyurmak sende, sofrayı kurup rakı, şarap içirmek sende...

-Bendeyse n'olmuş?

-Fizan kalesini boylarsan N'olmuşu anlarsın.

-Vay canına!

-Boylarsın ki ne güzel! Kahpeciliğe kurban olayım! Padişah sürgünü ne demek? Bu memleketin ileri gelenleri sana az mı söylediler? Bana her gün biri gelmekte... Senin haberin yok, İstanbul'a kapı kadar curnaller gitmekteki adam boynu vurduracak jurnaller gitmekte... Beri bak dava vekili, bu huy sana huy değil!.. Sen bu işin bir gün zararını çekersin. Padişah düşmanlarına iyilik etmek nasıl bir iş? Sen bu dünyayı da öte dünyayı da yitireceksin! Ben: «Yalandır, yanlışır.» demekten usandım.” (Tahir, 1996: 108)

Romanda II. Abdülhamit'in Beşiktaş'taki muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Çorumlu olması ve Çorumluları korumasına da değinildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda eserde Yedi Sekiz Hasan Paşa adeta Çorumluların koruyucusu ve başı sıkıştıklarında başvurdukları kişi olduğunu belirtmek de gerekir. Nitekim Zaptiye Kolağası Celil'in Davavekili Cevdet Bey ve jöntürk sürgünü Seyfettin Bey'le konuşmasını anlattığı jurnal de yine Yedi Sekiz Hasan Paşa'ya hitaben yazılıp gönderilmiştir.

Zaptiye Kolağası Celil'in jurnallediği bu görüşmede söz Tevfik Fikret'in *Bir Lâhza-i Taahhur* adlı şiirine de gelir. II. Abdülhamit'e yapılan suikasta ilişkin olan bu şiirden şu cümlelerle bahsedilir:

“-Hep... Bunlar padişahımıza bomba atmışlar. Bombanın saat ayarını tutturamamışlar. İstanbul'un Arapça üzerine gayet lûgatli deyişler söyleyen âşıkı, «bir dakika önce patlamasaydı sen görürdün!» diyeymiş.” (Tahir, 1996: 278)

Köyün Kamburu'nda ise hem II. Meşrutiyet'in ilânı hem de 31 Mart vakasının bastırılıp II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin Çorum'daki etkileri anlatılmaktadır. Hürriyet'in ilanı Çorum'da bir şenlik havasında kutlanmıştır. Aşağıda alıntılanan ifadeler insanların bu yeni gelişme karşısında halkın kafa karışıklığını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“-Herifler bağırmakta hey efendi, «Cöntürk İttihat Terakki, anayasa!» diye bağırmakta bunlar... Cemiyet, umumî merkez, komita... dediklerini duymalı ki adamın aklı sıçrar! Hürriyeti, adaleti, eşitliği, kardeşliği hadi anladık. «Enverler, Niyaziler, Talatlar» neyin nesi? Bunların içinde bir de geyik varmış... Peki, bizim Osmancık'taki Geyikli Baba efendimiz mezarından uğradı da hürriyet alayına mı katıldı? Ben şaşım.” (Tahir, 1973: 188-189)

31 Mart Vakası'nın ardından gelişen olaylar ve karışıklıklar halkta pek de olumlu bir izlenim oluşturmaz. Aşağıda alıntılanan ifadeler bu durumu ortaya koymaktadır:

“-Yahu benim şu «Hürriyet» lafından karnım bozulmaya başladı. «Geldi» dediler. Hani nerde? Bir göreydik...” (Tahir, 1973: 195)

II. Meşrutiyet'ten yaklaşık üç yıl sonra jöntürk sürgünü olarak daha önce Çorum'da bulunan Seyfettin Bey, bu kez müfettiş olarak geri döner ve Türkçü fikirleri bulunan davavekili Cevdet Bey ile görüşür. Bu görüşmede davavekili Cevdet Bey'in üç yaşında ve adı Ali Suavi

olan bir oğlu olduğunu öğrenmekteyiz. Cevdet Bey'in oğluna bu adı vermesi uzun yıllar Yedi-Sekiz Hasan Paşa'yla övünen bir yörede Meşrutiyet'ten sonra değişen siyasal algıları göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yine bu konuşmada devletin II. Meşrutiyet devrinde vergi toplama yönteminde bazı değişikliklere gidildiği de ifade edilmektedir:

“İlkbaharda, köylere mahsulu göz kararıyla yazdırmak için kâtipler çıkar. Harmandan öşür almak için bekçiler konur. Abuzer gibiler, bunları her zaman eli silahlı adamlarına yataklık ettikleri eşkiyalarına koruturlardı. Şimdi herif eşkiyasını bana korutunca ne yapacak? Benden candarma isteyecek... «vermem» diyebilir miyim? Birinden alacağı olsa, eskiden zorbalıkla ürkütür, batmamasına çalışırdı. Şimdi mahkemeye gidecek... Kanunda borç için hapislik maddesi var. Yani bundan sonra, Abuzer işini kanuna uydurup candarmaya, mahkemeye götürecek...” (Tahir, 1996: 278)

Yediçınar Yaylası'nda Tevfik Fikret ve Ali Suavi'ye göndermelerde bulunulurken *Köyün Kamburu*'nda doğrudan doğruya bir edebiyatçı romanın içinde bir kahraman olarak yer alır. Abuzer ile birlikte Narlıca köyünü ziyaret edenler arasında yer alan kişinin adı Refik Bey'dir. Çalık Kerim'in usta bir silahşor olduğunu göstermesine o da tanıklık eder. İstanbullu bir gazeteci olduğu ve oradan sürgün edildiği romanda anlatılır. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından önce Sinop (1913) sonra Çorum'a (1916) ardından da Ankara ve Bilecik'e nakledildiğini hesaba katarsak burada adı geçen gazetecinin de Refik Halit Karay olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Büyük siyasal gelişmelerin yansımalarını sıralarken Trablusgarp ve Balkan savaşlarının da halkın gündemine girdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte asıl I. Dünya Savaşı'nın büyük seferberliğinin özellikle evleri erkeksiz bıraktığını, askere gitmek istemeyenlerin ise kaçak durumuna düştüklerini görmekteyiz. Çalık Kerim'in yükselişi de önemli ölçüde bu koşullarda gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Ermeni Tehciri sırasında Kenan'ın Kırkor'u boğazlayıp malına konar ve yeniden zenginleşir.

Çorum Üçlemesi'nin üçüncü kitabı *Büyük Mal*'da ise Celal Bayar hükümetinin kurulduğu, İsmet İnönü'nün geri planda kaldığı siyasî şartlar içinde bir bölümü daha önceki iki romanda da yer alan şahıslar arasında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Cumhuriyet döneminin Çorum ve çevresindeki yaşamı ne şekilde değiştirdiğini gözler önüne serme adına yazarın cumhuriyetin ilk yıllarını değil, ilkelerin, inkılâpların ve diğer değişikliklerin hayata geçirildiği ve kurumsallaştığı 1937 yılını seçtiği görülmektedir. Yine bu yıllar Cumhuriyet'in getirdiği yeni idarî düzenin Ankara'nın yanı başında bulunan Çorum'da önemli ölçüde işselleştirildiği ve kanıksandığı bir dönem olarak da değerlendirilebilir. Bu dönemde artık devlet kurumları ve kanunların işleyişindeki intizamın Pıravanın Mıstık ve Necip Çavuş gibi kişiler tarafından kötü amaçlı bir şekilde kullanıldığını görmek mümkündür. Aşağıda alıntılanan satırlarda ise seferberlik döneminden Doğu Anadolu'dan Çoruma göçenlerden biri olan Laplap İmam'ın, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemleri arasında bir karşılaştırma yaptığı görülmektedir:

“Bugünleri, Seferberliğin eşkıyalık günlerine benzetmemeli. Osmanlının amansızca düştüğü sıra, tuttuğunuz toprak, altun olduydu. Şimdilerde yağma yok! Dürttüğünüz girmekte, çektiğiniz gelmekteydi. Şimdilerde n’arasın? Zor, oyunu bozmaktaydı, Osmanlıya yedi yerden yedi düvel daldığında... Bugünse nah, oyun zoru bozar oldu. Çağın değiştiğini bilmedin, candan oldun. Bilmedin maldan oldun! Bilmedin bak sonunda namdan da oldun.” (Tahir, 1973: 524)

Devamında Emey’e yaylaya çekilmesini nasihat eden Laplap İmam’ın bu sözleri insanların istediklerini elde edebilmek için artık yeni idarî düzenin koşullarını göz önünde bulundurup ona göre davranmak gerektiğini ortaya koyar. Çakırların Kenan’ın da Cumhuriyet’in getirdiği medenî kanuna dayanarak kızının üzerinden miras davası açması tam da bu çerçeve içine girebilecek bir davranıştır. Buna karşılık iki adamının da ürküp geri planda kalarak Emey’in Kenan’ı öldürmeye gidişi kuralların ve kanunların daha güçlü ve geçerli olduğu yeni idari düzenin aygıtlarının kendi aleyhine kullanılmasına bir tepki olmakla beraber, yeni idarî düzenin kadınlara haklar geniş haklar sağlayan ve ön plana çıkaran yaklaşımıyla da ironik bir uyuşum içerir.

Bütün bu örnekler, büyük siyasal hadiselerin, idarî düzendeki büyük değişimlerin, toplumsal yaşamda ancak görünüşte birtakım değişiklikler yapar gibi görüldüğünü, ancak toplumsal yaşamın, maddî güç ve cinsel tutku yönündeki isteklerin yörüngesinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Kemal Tahir’in *Çorum Üçlemesi*’nde yukarıda da ayrıntılı bir şekilde de üzerinde durulduğu gibi maddî güce erişmek ve cinsel tutkularını gerçekleştirmek şeklinde iki büyük paradigmanın güdümünde olan bir toplumun çeşitli dönemlerdeki yaşantısı gözler önüne serilmektedir. Romanlarda görüldüğü gibi, çatışmalar düzenin yapısına ve kurgusuna ilişkin değil, mevcut düzenin başat aktörlerinin kimler olacağı, maddî güce kimlerin erişeceği, cinsel arzularını en üst seviyede kimlerin gerçekleştirebileceği noktasındadır. Bu açıdan romanlardaki çatışmaları, çeşitli toplumsal sınıfların ve onların değerlerinin çatışması olarak okumak mümkün değildir. Özetle, yazarın bu üç romanında Çorum örneğinde geniş bir zaman diliminde ve büyük siyasal olaylar ile idarî düzendeki değişimlerle koşut olarak Anadolu’nun bir yöresinin yukarıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilen iki paradigmanın belirleyiciliğinde şekillenen toplumsal yaşantısını anlattığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Coşkun, S. (2012). Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir, İstanbul: Dergah Yayınları.

Kaplan, R. (1988). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tahir, K. (1996). Yediçınar Yaylası (3.basım) İstanbul: Adam Yayınları.

Tahir, K. (1973). Köyün Kamburu (3.basım) Ankara: Bilgi Yayınları.

Tahir, K. (1973). Büyük Mal (2.basım) Ankara: Bilgi Yayınları.

İHTİYAR GENÇLİK'TE ÇORUM İZLERİ

Meral DEMİRYÜREK¹

¹Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
meraldemiryurek@hitit.edu.tr

ÖZET

Hititlerden bugüne çok eski ve köklü bir tarihi geçmişe sahip bulunan Çorum'un Türk edebiyatındaki izlerini iki aşamada düşünmek mümkündür: Birincisi Çorum'daki kültürel hayatın bir parçası olarak edebî faaliyetlerin varlığı, ikincisi ise Türk edebiyatında Çorum'un çeşitli şair ve yazarlar tarafından konu edilmesi. Bu ikinci ayrıntılar bütününde yer alan eserlerin tespiti ve değerlendirilmesi şehrin sosyal hayatının gelişimini ve geçmişten bugüne kültürel belleğinin aktarımını görmek açısından önemli veriler sağlayacaktır.

Türk öykü ve roman yazarlarından Mehmet Seyda (1919-1986) tarafından kaleme alınan *İhtiyar Gençlik* romanında zaman, mekân, şahıs kadrosu ile dil ve üslup özellikleri tamamen Çorum ile bağlantılıdır. Romanın kurgusal bir metin olduğunu akılda tutmak kaydıyla, *İhtiyar Gençlik*'teki hayal-hakikat geçişlerini incelemek ve yaşayan tanıklar aracılığıyla romandaki reel unsurları tespit edip bilimsel bir zeminde kalıcılıklarını sağlamak çalışmanın amacını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Seyda, İhtiyar Gençlik, Çorum, roman, Türk edebiyatı.

THE TRACES OF ÇORUM IN THE OLD YOUTH (İHTİYAR GENÇLİK)

ABSTRACT

Çorum is a very old city, it has very important traditional, historical, social and cultural values from the beginning today. Some Turkish writers and poets reflect the many features of Çorum in their works. Such as Refik Halit Karay, Adnan Binyazar and Bedri Rahmi Eyüboğlu. Especially, novels and stories give very important details about Çorum's life.

It will be focused on The Old Youth (İhtiyar Gençlik) by Mehmet Seyda in this paper. When Mehmet Seyda was very young, he lived and studied in Çorum in 1933-34. He didn't forget his impressions about the city and people and he wrote his novel title by The Old Youth in 1971. The novel tells on social life and some real characters that lived in Çorum.

The aims of this paper are to analyse The Old Youth and to evaluate the reflections of the city on the novel.

Key Words: Mehmet Seyda, The Old Youth (İhtiyar Gençlik), Çorum, novel, Turkish literature.

1. GİRİŞ

Tanzimat döneminde ilk kez Batı tarzı anlatı türlerinde eser vermeye başlayan Osmanlı, Türk yazarları yaşadıkları mekânın İstanbul olması nedeniyle roman ve hikâyelerde öncelikle İstanbul'u ele aldılar. Hemen bütün roman ve hikâyelerin olay örgüsü İstanbul'un çeşitli semtlerinde şekillendi. Tanzimat romanında Çamlıca, Servet-i Fünûn romanında ise Tepebaşı ön plana çıktı. Başlangıçta romantik ekolün izleri görülürken Samipazâde Sezai gibi yazarların etkisiyle romantizmden realizme doğru bir geçiş görüldü.

Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde görülen farklı ülke, şehir ve köyler yazarın daha çok hayal gücüne ve çeşitli ansiklopedik bilgileriyle kısa süreli gezi ve gözlemlerine bağlı olarak çeşitlilik gösterdi. Onun *Bir Gerçek Hikâye*'si ve *Bahtiyarlık*'ı köyü anlatmaları yönünden önemlidir. Uzun yıllar boyunca Nabizâde Nazım'ın *Karabibik* romanı sembolik de olsa Türk romanının Anadolu'ya açılışının ilk ürünü bilindi ve öylece kabul gördü. Ancak Kayahan Özgül'ün tespitiyle, Paşabey-zâde Ömer Ali Bey'in *Türkmen Kızı* (1889) *Karabibik*'ten önce yazılmıştır (Özgül, 2012). Özellikle II. Meşrutiyet ile başlayan süreçte yazar ve şairlerimizin Türk edebiyatını millî bir çizgide şekillendirme gayretleri sonucunda roman ve hikâyede mekânın sadece İstanbul olmaktan çıktığı görülür. Bu durumu güçlendiren sebeplerden biri de yazarların çeşitli sebeplerle İstanbul dışına çıkmalarıdır. Sürgün ve görevli gitme bu sebeplerin başında gelmektedir. Refik Halit Karay'ın Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te sürgün hayatı yaşaması ona *Memleket Hikâyeleri*'ni yazdırırken, babasının ve daha sonra kendisinin askerlik görevleri nedeniyle Anadolu ve Balkanları dolaşması, görmesi ise Ömer Seyfettin'e çok sayıda hikâyeyi ilham eder. Aynı şekilde Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa* romanı da yazarın görev yıllarının bir sonucudur.

Millî Edebiyat ve sonrasında Cumhuriyet döneminde devam eden memleket edebiyatı sayesinde Türk edebiyatı bir bütün halinde İstanbul'dan çıkarak Anadolu'ya açılır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Han Duvarları* şiiri ile Yahya Kemal Beyatlı'nın *Üç Tepe* adlı makalesi şair ve yazarlar için birer manifesto niteliği taşır. Bu çabaların sonucunda en azından İstanbul merkezli aydınlar arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'ya bilinçli bir açılım yaşanır. İlerleyen yıllarda eğitim sisteminin getirdiği doğal bir sonuç olarak okul ve okuryazar sayısının artmasıyla ülkenin her yerinden yazar ve şairler yetişmeye başlar. Köy Enstitülü isimlerin etkisiyle bu yaygınlık daha da hızlanır.

Edebiyatın Anadolu'ya açılmasıyla roman ve hikâyelerimizdeki mekân çeşitliliği artar. Hemen her bölge ve yörenin izlerini bugün roman ve hikâyelerimizden takip etmek

mümkündür. Bu kapsamda sözü edilebilecek yerlerden biri Çorum'dur. Refik Halit Karay, Hüseyin Cahit Yalçın, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Abidin Dino gibi yazarların yolunun düştüğü Çorum, sanatçıların eserlerinde hatta edebî karakterlerinde derin etkiler yaratmıştır. Çorum'un edebiyatımıza yansımalarının en yeni örneğini 2015 yılında yayımlanan Buket Uzuner'in *Toprak* romanında görmekteyiz.

Çorum'u ve Çorumluları merkeze alan ve bu çalışmada sözü edilecek eser ise Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanıdır.

2.MEHMET SEYDA KİMDİR?

Tam ismiyle Mehmet Seyda Çeliker 1919 yılında İstanbul'da doğdu. Baba tarafından kökenleri Yozgat'a dayanır. Kemal Ateş'in *Varlık* dergisinde yayımlanan röportajında yazar ailesinden şöyle bahseder: "Epey süre önce İstanbul'a (Kadıköy'e) gelip yerleşmiş, çift kökenli bir ailenin çocuğuyum. Büyükbabam Yozgatlı. Bize orada 'Ciğeroğulları' diyorlar." Dedesi Ömer Sâkıp Bey Yıldız Sarayı eczacıbaşısıdır. Aynı şekilde yazarın babası Mahmut Kâmil Bey de eczacılık mesleğini seçmiştir. Mehmet Seyda, İstanbul Kadıköy'de İskelebaşına çok yakın olan önce dedesine daha sonra babasına ait olan Turan Eczanesinin üstündeki evde doğsa da çocukluk ve ilk gençlik yılları Anadolu ve Trakya'da geçer. (Ateş, 1982: 18). Mübaccel İzmirli tarafından 1965 yılında gerçekleştirilen bir söyleşide Mehmet Seyda, o yılları şöyle anlatır: "...doğduğumdan 1951 yılına dek, Türkiye'de dolaşmadığım yer, boyumun ölçüsünü almadığım iş, girmedığım delik pek kalmadı. Şimdi şu an birkaç yılda, oturdum, birikmişlerle birlikte aklıma geleni yazıyorum. İşte bir çeşit çürümedir bu. Ya da, bir yanıyla gelişir görünen çürümelerin öyküsü" (İzmirli, 1965: 13). Babası altı evlilik yapar. Mehmet Seyda annesini hiç bilmez. Babası Turan Eczanesini Afyon'a taşır. Ardından Uşak'a gider ve orada eczanesini satar. Meslek değiştirip memur olur. Bu sebeple, Mehmet Seyda küçük yaşlarda Edirne, Düzce, Uşak, Afyon, Konya Ereğlisi, Antalya, Çorum ve Kırıkkale'yi görür. Ayrıca halasının Burgazada ve Osmanbey'deki evinde iki yıl, Antalya'ya göçmüş büyük halasının yanında iki yıl, Etyemez ve Kurtuluş'ta oturan amcasının yanında sığıntı olarak kalır.

Mehmet Seyda'nın bütün hayatı türlü çalkantılar ve imkânsızlıklar içinde geçmiştir. Çocukluğundan itibaren düzenli bir aile hayatı görmemiştir. Babasının ve kendisinin birkaç kere evlenmiş olması, farklı şehirlerde çalışma ve düzen kurma arayışları yaşantısındaki karmaşanın nedenlerindedir. Üstelik hayatı boyunca maddi açıdan sıkıntılar çekmiş olması bütün bu karmaşayı daha da içinden çıkılmaz hale getirir. Memurluktan çatı ziftleme işçiliğine, muhaberat şefliğinden sondaj ekiplerinde puantörlüğe kadar çok çeşitli işlerde çalışarak geçimini temin eden Mehmet Seyda, farklı isimler altında magazin dergilerine popüler yazılar da yazar. Ancak kendisinin ifadesiyle ilkokul sıralarında başlayan yazarlık sevdası ömrü boyunca hiç eksilmeden devam eder. Şiirle başlayan edebî hayatı roman, hikâye, çocuk kitapları, deneme, makale gibi türlerle çeşitlenir. Öne çıkan ve Mehmet Seyda ismiyle özdeşleşen tür ise romandır. Kendisi de romancı kimliğini hepsinden çok önemsemenin bir işareti olarak deneme yazılarında "Romancı Günlüğü" üst başlığını sıklıkla kullanır.

Yazının türü ne olursa olsun, dil ve üslubu çok önemseyen Mehmet Seyda, İstanbul Türkçesini yetkin olarak kullanabilmesini Ömer Seyfettin, Refik Halit, Reşat Nuri, Halit Ziya gibi yazarları okumasına bağlar. Ona göre, roman ve hikâye yazarı olmanın başka yolu yoktur. İnsanın ancak başka yazar ve metinleri okuyarak kendi kendine bolca yazarak “yazar” olacağını savunur. Orijinal bir düşünceyle roman ve hikâye yazarlığında başarı elde edebilmek için şiirden uzak kalınmaması gerektiğini dile getirir. O, “şiire sırtını dönerek” dili zenginleştirmenin, anlatım gücünü çoğaltmanın mümkün olamayacağına inanır. Diğer taraftan, Stendhal, Dostoyevski, Faulkner gibi bazı yazarların kimi satırlarının kendisinde nefis birer şiir etkisi yarattığını belirtir (Ateş, 1982: 13). Çorum’da henüz ortaokul altıncı sınıfı yeni bitirmişken *Varlık* dergisinin ilk sayısı ile karşılaşan Mehmet Seyda, arkadaşlarıyla birlikte hemen kâğıda kaleme sarılıp şiirlerini dergiye nasıl gönderdiklerini anlatırken dolaylı bir biçimde edebî hayatına dair ayrıntılardan söz eder. O, önce şiirle başlamıştır, sonrasında Yaşar Nabi Nayır’ın şiirde değil de hikâyede başarılı olabileceğini söylemesi üzerine hikâye ve romana yönelmiştir (Seyda, 1963: 7-8). Ancak yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere şiir, her zaman önemini korumuş, düzyazıda bile şiirsel bir üslubun arayışı içinde olmuştur. Mehmet Seyda ile 1982 yılında yapılan bir röportajda roman ve hikâye türlerinden hangisinin ağır bastığı sorulduğunda yazar, bu durumun değişkenlik gösterdiğini romandan hikâyeye, hikâyeden romana geçtiğini ve aralarında bir ayrım yapamadığını, ancak önce şiirle başladığını sonrasında hikâye ve ardından romanla yazarlığa devam ettiğini belirtir (Özcan, 1982: 14). *Varlık* dergisindeki “Nasıl Yazıyorlar?” (Köklügiller, 1968: 7) başlıklı anket kapsamında sözü geçen soru Mehmet Seyda’ya yöneltildiğinde yazmanın kendisi için ne ifade ettiğinden başlayarak çalışma metoduna ve üslubuna dair çok önemli ayrıntılar içeren cevaplar verir. Burada öncelikle dikkat çekici olan, Mehmet Seyda’nın yazarlığı hayatının bir parçası haline getirmesiyle kişisel mutsuzluğundan kurtulmak arasındaki güçlü bağdır. Yazarlık mutsuzluğunun bir sonucudur. Eğer yazar olmasaydı, mutsuzluğunun ya bilincine varamayacağı ya da varsa bile onu yazma yoluyla açıklayamadığı için çok daha acıklı durumlara düşeceği görüşündedir. Bu anlamda, yazarlık onun için bir tür sağalma işlevi görmüştür. O, mutsuzluklarını yazarak tedavi etmiş ve rahatlamıştır. “Roman üzerinde çalışmadığım günler kendimi eksik, yetersiz, havada kalmış sayarım” demesinde de bu gerçeğin payı vardır. Adeta bir tutku halinde sürdürdüğü yazarlığında üslubuna gösterdiği titizlik ayrıca dikkate değerdir: “Bir sayfanın baştan yazılması için, onda hoşuma gitmeyen bir tek tümcenin hatta, bir sözcüğün bulunması yetip de artan bir nedendir.” Bu anlamda, Mehmet Seyda, üsluba önem verdiğini her fırsatta vurgular ve bazı yazarların düşündüğü gibi “Ben gerçekleri dile getiriyorum. Nasıl getirirsem getiririm!” anlayışının yanlış olduğunu savunur (Seyda, 1973: 8). Bununla birlikte, bütün çaba ve gayretlerine rağmen, sanatçı mükemmeli yakalamaya çalışsa da sanatta “son”un, “yeterli”nin olmadığını bilincindedir. Ona göre, sadece “yeterliye yaklaşma” deneyleri vardır.

Kendini “gerçekçilik akımının içinde” (Ateş, 1983: 13) sayan, romanın “yaşantıların özüne, olayların nedenlerine inebildikçe” (Seyda, 1974: 21) güçlendiğini düşünen Mehmet Seyda, insanı odaklayan bir romanın “ister istemez, insan gerçeğini yalnız dış görünüşüyle, açıkça gözlemlenebilen davranışlarıyla değil, bu davranışları oluşturan iç dünyasıyla kavramak zorunda” olduğunu düşünür. Ayrıca romanda bu ayrıntıların “uzun açıklamalara gerek kalmadan, dikkatli okuyucu için bir iki ‘üstü kapalı tümce’ ile halledilebileceği

görüşündedir” (Tümer, 2000: 46). Öte yandan anlattıklarının “Düz bir anlatıma ve ancak davranış psikolojisinin saptamalarına kalmaması için, konuda biraz derinleşebilmek ve insansı gerçeği belirtebilmek için” (Köklügiller, 1968: 7) kendi anılarından ve kişisel psikolojiden faydalanır. Freud ve Jung’un romancının rolü üzerine düşüncelerine yer verdiği bir yazısında Mehmet Seyda, roman-insan psikolojisi meselesini daha derinlemesine ele alır: “Freud: ‘İnsanın ruhsal yaşamının tasarımılanması gerçekte romancının alanıdır. Romancı her zaman bilim adamından, özellikle psikologdan önce gelmiştir’ diyerek çağımızın bence ermişleri arasında sayılması gereken romancıya bir öncelik tanırken, Jung bu kanıda değildir. Ona göre, psikolojik roman, psikolog için yazınseverlerin sandığına önemli bir konu olmaktan uzaktır... Jung, romancılara ‘Roman kahramanlarının yorumlanmasını siz yapmayın, onu bize bırakın!’ demeye getirmektedir” (Seyda, 1981: 20). Mehmet Seyda’ya göre, Jung yanlış düşünmektedir, çünkü yazar insan gerçeğini sadece dış görünüşüyle, gözlemlenebilen davranışlarıyla değil, bu davranışları oluşturan iç dünyası, “içyüzü”yle de kavramalı, okuruna da kavratılabilmelidir.

Mehmet Seyda’nın gazete ve dergilerde çok sayıda tefrika romanı yayımlanır. Kitap olarak hazırladığı ilk romanı *Ne Ekersen* adını taşımakla birlikte, yayımlanan ilk kitabı *Yaş Ağaç* (1958)’tir. *Bir Gün Büyüyeceksin* (1964), *Cinsel Oyun* (1964), *Süeda Hanımın Ortanca Kızı* (1970), *Yanartaş* (1970) ve *İhtiyar Gençlik* (1971) romanları, yazarın nehir-roman olarak tertip ettiği eserlerdir. Hepsinin ortak kişisi olarak karşımıza Osman çıkar. Yazarın biyografisinden izler taşıyan bu seri romanlarda, yazarı temsil eden kişi Osman’dır. *İçe Dönük ve Atak* (1973) ve *Gerçek Dışı* (1976) Mehmet Seyda’nın kitaplaşan romanlarıdır. Ayrıca *Sultan Döşeği* (1969) ve *Nemrut Mustafa* (1970) adlı tarihî romanlarıyla; *Büyük Beyin* (1966), *6 Numaralı Rostov Planı* (1966) ve *Gezici Ölüm Hücresi* (1966) adlı polisiye romanları çeşitli yayınevleri tarafından yayımlanır.

Sağlığının bozulması üzerine 1975 yılında Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğündeki kontrol bürosu şef yardımcılığı görevinden emekliye ayrılan Mehmet Seyda, 13 Temmuz 1986 tarihinde beyin kanamasından vefat eder. Sahrayıcedid mezarlığına defnedilir (Tümer, 2000: 24).

3.MEHMET SEYDA’NIN ÇORUM GÜNLERİ

Babasının sorumsuz yaşantısından dolayı çocukluk ve ilk gençlik yılları Çorum, Kırıkkale ve Antalya gibi çok çeşitli yerlerde geçen Mehmet Seyda’nın, bu yüzden düzenli bir okul hayatı da olmaz. İlkokul ve ortaokulun her sınıfını bir başka şehirde okur. İstanbul Pertevniyal Lisesinin orta kısmını dışarıdan bitirir, lise kısmına devam etse de mezun olmadan hayata atılır (Günay, 2011: 95).

Mehmet Seyda’nın ileriki yıllarını etkileyen ve edebiyata olan ilgisini körükleyen şehir Çorum’dur. Babasının Memleket Hastanesinde eczacı olarak görev yapması nedeniyle Çorum’da bulunurlar. Tümer’e göre, Mehmet Seyda ortaokula 1932 yılında Çorum’da başlamış ve birinci sınıf ile ikinci sınıfın ilk yarısını Çorum’da okumuştur. Daha sonra Kırıkkale Askeri Sanayi Lisesine devam etmiştir (Tümer. 2000: 21). Yaklaşık olarak 1932-

1935 yılları arasında Çorum’da yaşadığını çeşitli yazılarından tespit ettiğimiz yazar, buradaki öğrenciliği sırasında Ruşen Zeki, Behram Lütfi gibi hüküm giymiş, sol görüşlü hocalarının etkisinde kalmıştır. Yine şiire ilgi duymaya 1932 yılında Çorum’da başlamıştır (Tümer, 2000: 29). O günleri yazar şöyle anlatır: “1932 yazı. Çorum Milli Kütüphanesinde, Faruk Nafiz’in Çoban Çeşmesi’nin bütün şiirlerini defterime geçirmekteyim. Saat kulesine bakan salondaki piyanoda birisi, ‘Mama, beni evlendir!’ çalıyor. Kalemı bırakıp kulak kabartıyorum. Hızlı yağmurlardan sonra eğri büğrü iç sokaklarını seller götüren Çorum! Sıcak günlerin akşamüstlerinde, savran çöpleriyle dolu toz bulutları giymekten soluk alamayan Çorum! Sonra da bir piyano sesi..” Mehmet Seyda’nın büyük bir hevesle okuduğu şairlerden biri de Necip Fazıl’dır. *Ben ve Ötesi*’ni hem okuyup defterine geçirir hem de ezberler. Türkçe öğretmeni Ruşen Zeki “Nazım’ı hiç okudun mu?” diyerek onu Nazım Hikmet ile tanıştır. Şiire olan hevesinin bir sonucu olarak kendisi de şiirler yazar. 1935 yılında Çorum’da okul dergisi olarak yayımlanan *Çağlayan* dergisinde arkadaşı Orhan’ın adıyla *Öncüler* başlıklı bir şiiri yayımlanır. Muhtemelen İstanbul’da Pertevniyal Lisesinde okuduğu 1936 yılında ise önceki dönemlerde Resim öğretmeni olan Reşat Bey’in İngilizcesinden çevirerek kendilerine aktardığı Tolstoy’un *Mum* hikâyesini aklında kaldığı kadarıyla yazıya geçirerek *Yücel* dergisine gönderir ve hikâye orada S. Toprak imzasıyla yayımlanır. Yazısı yayımlandığı vakit Edebiyat Öğretmeni Keise İdalı’ya gösterir ve onun “Siz Rusça bilir miydiniz?” şeklindeki alaycı sorusu üzerine verecek cevap bulamaz (Seyda, 1967: 10). Görüldüğü gibi Mehmet Seyda’nın daha ilkökul sıralarında başlayıp ortaokul yıllarındaki çeşitli etki ve tecrübelerle devam eden yazma hevesi başlangıçta henüz yönünü bulamamış taklit ve denemelerden ibarettir. Dikkati çeken nokta, yazarın şiire olan ilgisidir. Yaşar Nabi Nayır’ın şiirde iyi olmadığı, hikâyede eğer çalışırsa başarılı olabileceği yönündeki görüşleri üzerine hikâyeye ve romana yönelen yazar, her iki türü bir arada sürdürür. Onun çocukluğundan itibaren yaşayıp anı ve izlenim biriktirdiği yerlere dair ayrıntılar hikâye ve romanlarına yansır. Hatta kendisinden ve çevresinden kişilere de yer verdiği eserlerinde otobiyografik izler güçlüdür. Bunlar arasında Mehmet Seyda’nın nehir-roman serisindeki romanlarından biri olan *İhtiyar Gençlik* onun çocukluk anılarına dayalıdır ve Çorum’da geçer.

4.İHTİYAR GENÇLİK VE ÇORUM

May Yayınları, 1968 yılında, sanatçıyla halk arasındaki ilişkiyi pekiştirmek, özellikle genç ve yeni sanatçıları tanıtip okutmak düşüncesi ve amatör yazarları teşvik etmek amacıyla kırk bin lira ödüllü bir yarışma düzenler. Oluşturulan jüride Hasan Ali Ediz, Tahir Alangu, Behçet Necatigil, Rauf Mutluay, Selahattin Hilav ve Aykut Oray (Seyda, 1971: 5) vardır. Yarışmanın sonucunda Bekir Yıldız hikâye, Özdemir İnce ile Mehmet Karabulut şiir, Gündoğdu Gencer tiyatro eseri, Kemal Bilbaşar ile Mehmet Seyda ise roman dalında birinci olurlar. Bu son iki isim, genç ve yolun başında olmamalarına rağmen ödülü kazanırlar, çünkü hem yarışmaya başvururlar hem de gençlere fırsat tanımayacak kadar başarılı bulunurlar.

Öncelikle, Kemal Bilbaşar’ın *Yeşil Gölge- Şu 1945 Yılı* adlı romanı *Milliyet*, Mehmet Seyda’nın *İhtiyar Gençlik* romanı ise *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilir (Seyda, 1971: 7). *İhtiyar Gençlik*, 1971 yılında May Yayınları tarafından ilk kez kitap olarak yayımlanır.

Kitabın başında editör Mehmet Ali Yalçın'ın yukarıda bahsi geçen yarışma hakkındaki bilgileri aktardığı bir bölüm vardır. Ayrıca Mehmet Seyda'nın biyografisine yer verilir.

Roman, Antalya'da halası ve ailesiyle kalan ilkokulu yeni bitirmiş bir çocuğun babasının yanına gönderilme anıyla başlar. Antalya'da bir kamyon şoförüne emanet edilen çocuk, Afyon'da trene bindirilecek ve Konya Ereğlisi'ndeki babasının yanına gidecektir. Yolculuk esnasında zamanda geriye dönüşlerle çocuğun halasının ailesi ve çevresiyle olan ilişkileri gözler önüne serilir. Satır aralarındaki detaylardan adının Osman (Seyda, 1971: 150) olduğunu öğrendiğimiz çocuğun, babasının eşyaları arasında bulduğu ve okuduğu Osmanlıca üç kitap yazarın otobiyografik özelliklerine eserinde yer verdiğine işaret eder. Bu kitaplar Reşat Nuri'nin *Yeşil Gece*, Burhan Cahit'in *Gönül Bahçesi* ve Mahmut Yesari'nin *Ak Saçlı Genç Kız* (Seyda, 1971: 73) adlı romanlarıdır.

Olay örgüsünde bilhassa mekâna dair ayrıntılar dikkat çekicidir. Antalya, Burdur, Afyon, Konya Ereğlisi ve Pozantı realist bir anlayışla kısa ama keskin biçimli çizgilerle resmedilir. Baskın üç özellik; fakirlik, hastalık ve cinsellikle ilgilidir. Hepsinin kökeninde ise cehalet vardır. Oğlunu Konya Ereğlisi'nde karşılayan babanın anlattığı şu ayrıntılar oldukça çarpıcıdır: “Sivrisinek dedin mi bitirmiş, kum gibi kayıyor. Öyle pis, bataklık, sıtmalık, cenabet bir yere düştük ki, sorma... İşçi karılarına kinin dağıtacak, sırasında iğne yapacaksın. Görme karıların kollarını, kışlarını... her birinde dalga dalga kir. Su neye yarar bilmezler. Yıkanmak neymiş, temizlik neymiş, haberleri yok. Yanında alkolü şişeyle değil, yetmez, tenekeyle götüreceksin. İğne yapacağın yeri görebilmek için” (Seyda, 1971: 39).

Romanda Çorum'a dair ilk ayrıntı adının Mahmut (Seyda, 1971: 38) olduğunu öğrendiğimiz babanın, Konya Ereğlisi'nde kendisinden haber bekleyen eşine ve çocuklarına yazdığı mektupta Çorum Memleket Hastanesinde eczacı olarak çalışmaya başladığını yazması üzerinedir (Seyda, 1971: 75). Mahmut, ailesini yanına çağırır ve onların trenle Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya, oradan da Yerköy'e gelmelerini ister. Ankara'da verilen mola esnasında Mahmut'un üç çocuğunun gözünden TBMM binası, Ulus Meydanı ve Saman Pazarı'na dair izlenimler yansır. Çocukların en çok ilgisini çeken ise Ulus Meydanı'ndaki heykeller olur (Seyda, 1971: 83). Devrin bir göstergesi olarak plak satan mağazalarda “Mazi Kalbimde Bir Yaradır” ve “Sarı Yapıncak” şarkıları çalar. Yine devrin bir özelliği olarak, Ankara'dan Çorum'a gelmek isteyen yolcular trenden Yozgat'a bağlı Yerköy'de bulunan istasyonda inerler. Nitekim Mahmut ailesini orada karşılar. Yozgat'taki bir handa geceyi geçirirler. Bu esnada Mahmut, Osman'a soylarının Yozgat'a dayandığına dair ayrıntıları anlatır: “Bize buralarda Ciğeroğulları derler. Bak neden öyle derler? Senin dedenin dedesi pehlivanmış. Gerek bu Yozgat'ta, gerek bir zaman gidip eğleştiği Bayburt'ta bileğini büken, sırtını yere getiren kimse yokmuş” (Seyda, 1971: 90). Bu detaylar yine yazarın otobiyografisiyle ilgilidir.

İhtiyar Gençlik'in ikinci bölümü Çorum'un geniş bir biçimde tanıtımıyla başlar. Devrin bakış açısını ve şehrin o dönemdeki özelliklerini yansıtması açısından önem arz eden bu bölüm tam olarak şöyledir: “Çorum, İmparatorluk zamanında bir sürgün yeri idi. Ne Meşrutiyet, ne Cumhuriyet onun bu özelliğini bozmadı; gidişatı beğenmeyip eleştirmiş sivri kalemle iktidarını yitiren İttihatçıları, ilericileri ve gericileri oraya sürgün etti, yolladı.

Yollamakla, çok iyi düşünür, çok iyi ederdi. Çorum'da kim olsa yola gelirdi, dünyanın kaç bucak olduğunu, yabancıya pek yüz vermez ve karışmaz Çorumlu arasında çok geçmeden anlardı.

Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Silik, kel tepeler ortasına düşmüş göz alabildiğine uzanan bir düzlükte oturur Çorum. Çevresinde yer yer çukur yataklar vardır ki, içleri bağlık ve bahçeliktir. Çocuk kellesi iriliğinde, ısırınca şakır şakır suları akan armutlar yetişir burada, elmalar çiçek açar, kara üzümü pek ünlüdür.

9 ilçeye ayrılmış Çorum'dan demiryolu geçmez; yaya iki günlük yoldadır en yakın tren istasyonu" (Seyda, 1971: 94).

Yazarın Çorum'a dair anlatımlarında toplumcu gerçekçi anlayışın izleri görülür. Dış gerçekliğe ait ayrıntılar, daha çıplak ve yer yer sert görünüşleriyle aktarılır. Meselâ aşırı yağmurlu havalarda Çorum sokaklarının aldığı hal, perişan bir biçimde anlatılır: "Şehirden demiryolu geçmediği gibi, nehir de geçmez. Dere bile geçmez. Yalnız, hızlı yağmur yağın günlerde, eğri büğrü sokaklardan seller geçer. Çamurlu sular içinde taşların yuvarlanması duyulur. Çarşıdakiler evlerine dönmek için, evdekiler çarşıya çıkmak için, selin yatışmasını beklerler. Sokak aralarında, çocuklar, kirli uzun paçalı donlarını diz kapaklarına kadar sıvayıp, sırtlarına bindirir, sırasında koca adamları, sırasında küçük kardeşlerini, ebelerini ve bacılarını karşıdan karşıya, evden eve taşırlar. Yağmurdan sonra hava birden açılır. Seller, batının boş sokaklarına doğru çekilir. Pırl pırl, masmavi ortaya çıkar gökyüzü. Kadınlar, avluya dolmuş, evlere girmiş çöplü taşlı çamurları kürek kürek dışarı atar. Güneş onları kurutur, yel ise saçar dağıtır" (Seyda, 1971: 95-96). Bu izlenim, Mahmut Bey'in ailesi için kiraladığı evin bulunduğu sokak için bir peyzaj halinde şöyle tekrarlanır: "Önce manda sürülerinin, sonra ineklerle öküzlerin hiç şaşırmadan kendi ağıllarını buldukları, kapıların açılması unutulmuşsa, sahiplerini kapılar önünde böğürerek uyardıkları, saat kulesine yakın bir sokak" (Seyda, 1971: 96). Bu manzara, şehrin o yıllarda henüz kasaba hatta kimi yönlerden köy özelliklerini sürdürdüğünün ispatıdır. Saat Kulesi civarı şehrin en eski yerleşim bölgesidir ve orada yaşayan insanların büyük baş hayvan beslemesi, evlerin ağıllarının olması devrin şartları içinde gayet normaldir, ancak bugünün insanının bu durumu gözünde canlandırması bile zordur.

Çorum'da Cumhuriyet'in 10. yıl dönümü kutlamaları kapsamında yapılan faaliyetlerin romana yansımaları, tarihî ve kültürel açıdan çok önemli ayrıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etkinlikler içinde özellikle Çorum Sineması dikkat çekmektedir. Öncesinde bir sinema salonuna sahip olmakla birlikte film gösterilmeyen Çorum'da, öyle anlaşılıyor ki, 1933 yılında durum değişmiştir. İlkokullar ve ardından ortaokul öğrencileri sinemaya götürülür. Roman kahramanı Osman ve arkadaşları ortaokulda olduklarından onlar cumartesi günü giderler. Adı "Ağaca yaşlı bir tabelâya" yazılan film *Beyaz Örimcek*'tir. Sıradan bir cowboy filmi olan *Beyaz Örimcek*, aralarında ilk defa sinema filmi izleyen öğrencilerin olduğu grubu derinden etkiler. Film başlamadan bir konuşma yapan sinema sahibi "Amanın dikkat! Film başlayanda sıraları kırmamanızı, uslu ve tek oturmanızı hepinizden ricacıyız. Sizden önce gelen mektaplar küçüktüler, söz dinlemeyip sıralarımızı kırdılar. Milletimize feda olsun. Biz bu büyük filmi Cumhuriyet Bayramı şerefine getirdik. Bin bir fedakârlıkla getirdik.

Belediyemizin elektrikçisi sinema makinasından anlamaz olduğunu söylediğinde, işbu filmi muhakkak göstermek maksadıyla Samsun'dan bir de sinemacı getirttik. Bin bir fedakârlıkla gelen işbu filmi oturup, sıraları bozmadan ve kırmadan seyrettiğimizde, ben size başka filmler de getirteceğimi vaadederek, söz veririm” (Seyda, 1971: 235-236). Sinemacının sözlerinden de anlaşıldığı üzere, halk arasında henüz sinema kültürü yaygınlaşmadığından birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Öte yandan, Cumhuriyet kutlamaları adına, şehirde sıradışı bir hareketliliğin olduğu ve en azından öğrencilerin farklı tecrübeler yaşadıkları görülmektedir. Sinema dışındaki etkinliklerden bir diğeri de, ortaokulda Yaşar Nabi Nayır'ın *İnkılap Çocukları* adlı oyununun sahnelenmesidir. Behram Lütfi'nin yerine Türkçe derslerine girmeye başlayan Ruşen Zeki, bu manzum oyunu romanın merkez kişisi ve bakış açısı vurgulanan Osman'a ve arkadaşı Orhan'a verir. Oyunu Cumhuriyet Bayramı günü önce okul sahnesinde, sonrasında halk için oynarlar. Günün şerefine, Çorum'daki zengin, fakir her eve bayrak asılır. Müzik öğretmeni Osman Bey, öğrencilerine *10. Yıl Marşı*'ni öğretir. “Bütün yurt coşkun ve ayakta. Çorum da Türkiye'nin bir ili. Çorum sineması, caddeleri, sokak araları, alanları günlerce öncesinden günlerce sonrasına, Ortaokul öğrencilerinin kızlı erkekli söyledikleri bu marşla” (Seyda, 1971: 251) çınlar.

İhtiyar Gençlik romanına yansıyan Çorum'a dair izler arasında çeşitli mekânlar da vardır. Millî Kütüphane, Osman'ın dolayısıyla Mehmet Seyda'nın edebiyata ilgisinin temellerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çocuk çarşıya, pazara gönderildiği zaman mutlaka Millî Kütüphaneye uğrar. Fikret adlı arkadaşıyla dergiden kitaba ellerine ne geçerse, rastgele okurlar. Faruk Nafiz, Osman'ın gözbebeğidir, onun *Bir Ömür Böyle Geçti*'sindeki bütün şiirleri defterine yazar, ezberler. Ama zamanla, yeni yayımlanan *Ben ve Ötesi* adlı eseriyle Necip Fazıl gözdesi olur. Şaire olan hayranlığını şöyle dile getirir: “İnsan, kimi şiirlerini okurken, elektrik akımına tutulmuşçasına titremekten kendini alamıyor” (Seyda, 1971: 200). Romanın kurgu dünyası içinde karşılaşılan bu ipuçları, tamamen Mehmet Seyda'nın biyografisiyle alakalıdır. Nitekim çeşitli dergilerde yayımlanan deneme türündeki bazı yazılarında bu örneklerin aynısına veya benzerine rastlamak mümkündür.

Çocuğun bakış açısıyla anlatılan yerlerden bir diğeri Ulu Cami'dir. Kalûbelâ Cemil'in yönlendirmesiyle, ne namaz kılmasını ne de dua etmesini bilmeyen Osman için ilk cami tecrübesi niteliği taşıyan anlatımdan hareketle Ulu Cami'ye ait detaylara ulaşılır: “Adam almayacak kadar kalabalıktı Ulu Cami'nin önü. Kalûbelâ, Softa Emin'in babasını tanıyordu. Ayakkabıları ona teslim edip, verdiği nalınları giyip, sonra onları da bırakıp, camiden içeri daldılar. Beyaz, yüksek kubbeden aşağıya sayısız demir çubuklar sarkıyordu. Her birinin ucunda bir yağ kandili. Kasketlerini ters çevirmiş namaz kılan adamların arasına karışıp, Cemil'in yol göstericiliği ile, bir sıra başında yerlerini aldılar.” (Seyda, 1971: 153). Bu betimleme, Çorum'un tarihî nitelik taşıyan camilerinden olan Ulu Cami'nin *İhtiyar Gençlik* vasıtasıyla kurgu âlemindeki yerini kalıcı bir biçimde alması açısından kayda değerdir.

Romanda yer alan Çorum'a dair ayrıntılardan biri de futbolla ilgilidir. Çorum Sağlık Meslek Okulu ile Merzifon arasındaki maç “52. Alayın oradaki alanda, Çorum'u Yozgat'a bağlayan yolun solundaki alanda” oynanır. Çorumlunun futbola merakı şu satırlarla anlatılır: “Millet dökülmüş yollara. Alayın yanındaki futbol alanı ise mahşer, kaynıyor. Bildik bilmedik herkes oradaydı. Sanki başka bir şehre gelmiş gibi, başı açık kadınlara kızlara da

raslanıyordu. Subaylarla memur ailelerine iskemleler konulmuştu özel olarak. Güneş altında pişmemeleri için, tepelerine tenteler gerilmişti.” (Seyda, 1971: 201). Oldukça çekişmeli geçen maç, Çorum’un galibiyetiyle bittikten sonra iki takımın sempatizanları arasında kavgaya çıkar. Anlatıcı hem maçı hem de kavgayı ayrıntılarıyla tasvir eder.

Diğer unsurlar yönünden olduğu gibi şahıs kadrosu açısından da realiteye oldukça sadık kalan Mehmet Seyda, bu bağlamda Hüseyin Cahit, Behram Lütfi, Ruşen Zeki gibi bazı meşhur şahsiyetlere de romanında yer verir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası üyesi olan Behram Lütfi, önce hapsedilir, daha sonra Çorum’a öğretmen olarak gönderilir ve 1923 yılı başlarında Çorum’da Türkçe öğretmeni olarak görevine başlar (Varlık, 2013: 218). *İhtiyar Gençlik*’te fiziki, ruhi bütün özelliklerine ayrıntılı yer verilen Behram Lütfi, romanın olay örgüsü içinde Çorum’a sürgün edilen Hüseyin Cahit Yalçın ile tanışmasını büyük bir övünçle dile getirir. Sırası geldikçe, onunla ilgili anıları paylaşır etrafındakilerle. Meselâ anlattıklarından biri şöyledir: Bir akşamüstü ortaokulun Fransızca öğretmeni ile Hüseyin Cahit gezintiyeye çıkarlar. Fransızca öğretmeni Hüseyin Cahit’e sürekli Fransızca bir şeyler anlatır, ama o, hep Türkçe karşılıklar verir. En sonunda dayanamayan Fransızca öğretmeni “Üstadım siz, Fransızca’yı hepimizden iyi bilirsiniz. Niçin bendenizle Fransızca konuşmuyorsunuz?” Hüseyin Cahit Bey, şöyle cevap verir: “Şunun için, dostum; Türkiye’deyiz ve ikimiz de Türküz.” (Seyda, 1971: 166). Behram Lütfi’nin Çorum’dan ayrılması üzerine Türkçe derslerine Ruşen Zeki gelir. O, Nazım Hikmet gibi devrin sosyalist düşünceyi savunan isimleri arasındadır. Romanda da yer bulduğu gibi, Mehmet Seyda’yı sol düşünceyle tanıştıran kişi Ruşen Zeki’dir. Ayrıca aralarında Nazım Hikmet’in de olduğu Andre Gide, Yakup Kadri gibi edebiyat isimlerini Mehmet Seyda, Ruşen Zeki sayesinde okur (Seyda, 1971: 250). Bu okumalar yazarın ileriki yıllarda üslubunu ve sanat anlayışını belirleyecek derecede etkili olur.

İhtiyar Gençlik’te adı en çok geçen kişiler, öğrencilerdir. 1930’lu yılların başında Çorum Ortaokulunda okuyan öğrenciler lakapları, karakterleri, aileleri gibi çeşitli yönlerden ayrıntılı bir biçimde romana yansır. Yaşları 12-19 arasındaki 35 öğrenci arasında erkeklerden; Ayı Abdüllatif, Kıynak Hüseyin, Kızılbaş İbrahim, H 5 Cafer, G 5 Recep, Sarı Orhan, Kalender Necmi, Şair Fikret, Parlak Celal, Vampir Hüsnü ve kızlardan; Dişlek Emel, Baygın Melahat, Kör Nazmiye, Değnek Yaşar ile Pamuk Naime olay örgüsünde sıklıkla görünürler. Okulda İskilipli ve Sungurlulu öğrencilerin kendi grupları vardır ve birlikte hareket ederler. Hatta Çorumlu- Sungurlulu çatışmasının sonucunda ortaya çıkan bir kavgaya bölümü vardır ki merkezle ilçeler arasında yaşanan çatışmayı gözler önüne serer (Seyda, 1971: 156). Bu öğrencilerin İskilipli Bekir, Sungurlulu Arif gibi lakaplarla adlandırılmalarından da anlaşıldığı üzere, lakapları aracılığıyla geldikleri yer ön plana çıkarılır ve ötekileştirilirler.

Genel olarak, İstanbul Türkçesiyle yazılan romanda Çorum ağzına özel çok az sayıda kelime ve söyleyişe rastlanmaktadır. Birkaç yerde geçen “heyri” dışında “Biz o göbelle konuşcaz”, “Ne konuşcağınız?”, “yuğundum bi güzel” (Seyda, 1971: 127, 157, 230) gibi ifadelerden başka örnek yoktur. Çorum’da nelerin değerli olduğunu, kimlerin zengin sayıldığını göstermesi açısından ise şu cümle dikkat çekicidir: “Çorum değirmenlerinin hiç değil yarısı, Çorum bağlarının, ben diyem onda ikisi, babasınıdır” (Seyda, 1971: 124). Sonuç

olarak, o dönemde Çorum ve civarında kıymet ifade eden varlıkların değirmen ve bağ olduğu anlaşılmaktadır.

5.SONUÇ

Hippolyte Taine (1828-1923) bir eserin oluşumunda ırk, devir ve çevreyi üç temel unsur olarak görür. Bu anlayış doğrultusunda bakıldığında sanatçı yaşadığı coğrafya ve zamandan ari düşünülemez. İlaveten mensubu bulunduğu toplumun kültürel ve tarihî birikimlerinden mutlaka istifade eder. Mehmet Seyda'nın *İhtiyar Gençlik* romanını da bu çerçevede değerlendirmekte yarar vardır. Yazar, hayat hikâyesinden hareketle hayal ve hakikat arasında güçlü köprüler kurarken reel unsurlardan daha fazla yararlanmayı tercih etmiştir. Böylece 1930'lu yılların başında Çorum'da yaşanan hayatı, Çorum Ortaokulunu odak noktasına alarak göstermeyi seçmiştir. Bir fotoğraftan ziyade sanatçının bakış açısının damgasını vurduğu bir resim olarak nitelendirilebilecek romanda, her şey çirkine yakın bir biçimde anlatılır. Toplumcu gerçekçi izlerin esere hâkim olması nedeniyle Çorum, güzelliklerden ziyade yoksulluk ve ilkelikler içinde tasvir edilir. Her ayrıntıda belli bir estetik ve duygu yoksunluğu vardır. Bu durum, okur ile eser arasındaki birleşmeyi güçleştirir. Özellikle Çorum'u tanıyan bir okurun gözüyle bakıldığında güzelliklerin anlatılmaması şehrin tarihi açısından bir kayıp olduğu gibi insanlarına karşı da haksızlıktır. Mehmet Seyda, romanda "İnsanoğlu nereye gitse gene kendini götürür" sözünde de dile getirdiği gibi, iç dünyasındaki acıların ve sevgisizliğin etkisiyle bulunduğu mekâna, karşılaştığı insanlara umutla, sevgiyle bakamamıştır. Bunun sonucu olarak *İhtiyar Gençlik*'e Çorum'un daha çok olumsuz yönleri aksetmiştir.

KAYNAKLAR

- Ateş, K. (1982). Mehmet Seyda ile Söyleşi. Varlık. 49 (901), 18-19.
- Günay, O. (2011). Mehmet Seyda'nın Yapıtlarında Zonguldak. Hürriyet Gösteri. 304, 94-100.
- İzmirli, M. (1965). Sanatçılarla Konuşmalar: Mehmet Seyda. Varlık. 32 (659), 13.
- Köklügiller A. (1968). Nasıl Yazıyorlar?. Varlık. 717, 7.
- Özcan, C. (1982). Mehmet Seyda ile Söyleşi. Gösteri. 2 (17), 12-14.
- Özgül, K. (2012). Paşabey-zâde Ömer Âli Bey Türkmen Kızı. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Seyda, M. (1963). Varlık Otuz Yaşında. Varlık. 602, 7-8.
- _____ (1967). Notlar. Varlık. 702, 10.
- _____ (1971). İhtiyar Gençlik. İstanbul: May Yayınları.
- _____ (1973). Toplu Soruşturmamız. Varlık. 789, 8.
- _____ (1975). Romancı Günlüğü: Çocuk Romanı. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. 31 (280), 21-25.
- _____ (1981). Romancı Günlüğü: Psikanaliz ve Yazın. Varlık. 887, 20.
- Tümer, C. Ş. (2000). Mehmet Seyda (Çeliker) Hayatı ve Eserleri Üzerine Monografik Bir Çalışma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varlık, B. (2013). Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Üyesi Behram Lütfi'nin Çorum Yılları. Kebikeç. 35, 215-236.

ÇORUM İLİNİN TARIMSAL YAPISI VE TIBBİ-AROMATİK BİTKİLERİN ÜRETİM POTANSİYELİ

Ahmet GÜMÜŞÇÜ¹

¹Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Çumra Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

ÖZET

Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasında bir geçiş kapısı durumundaki Çorum ili genel anlamda Orta Anadolu iklimini gösterirken, kısmen Karadeniz iklimi de görülmektedir. Bu makale kapsamında, Çorum ilinin tarla bitkileri, bahçe bitkileri üretim durumu, Türkiye tarımındaki önemi anlatılmıştır. Ayrıca Çorum il sınırları içerisinde doğal florada yer alan tıbbi-aromatik bitkiler, yenilebilir bitkiler veya boya amaçlı kullanılan bitkiler gibi insanlara çok yönlü yararlı bitkilere değinilmiştir.

Bu amaçla, öncelikle Çorum ilinde üretim yapılan önemli kültür bitkilerinden tahıl grubunda yer alan buğday, mısır, çeltik; endüstri bitkileri grubunda yer alan ayçiçeği, şeker pancarı, haşhaş (aynı zamanda tıbbi bitkidir), patates ve hayvancılığa hizmet amaçlı üretilen yem bitkilerinin üretim durumları, potansiyeli ve geleceği tartışılmıştır. Bunun yanı sıra, mevcut üretim alanlarında çiftçilere alternatif gelir kaynağı olabilecek, yüksek gelir getiren veya atıl durumdaki arazileri değerlendirmek amaçlı üretilebilecek, kekik, adaçayı, kurt üzümü, kapari, oğulotu, çörekotu, keten vb. tıbbi-aromatik bitkilerin de üretim deseni içerisinde yer alması gerektiği konularına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çorum, tarım, tıbbi-aromatik bitkiler

THE AGRICULTURAL ASPECT OF THE PROVINCE ÇORUM AND ITS MEDICINAL-AROMATIC PLANT PRODUCTION POTENTIAL

ABSTRACT

The province Çorum, being like a gate between Black Sea Region and Central Anatolia Region, has shown Central Anatolia climate generally, but Black Sea climate, too. In this paper, it was commented that field crops and horticultural crops production of the province Çorum, and its importance in Turkish Agriculture. Also, it will be mentioned the medicinal-aromatic plants, edible plants and dye plants, which have miscellaneous beneficial properties for people.

For this reason, it was discussed that production, potential and future of the cereals such as wheat, corn, rice and industrial crops such as sunflower, sugar beet, poppy (medicinal plant), potato and forage crops in Çorum. Besides, it was given place to oregano, sage, goji berry, caper, lemon balm, black cumin, flax etc., which will be alternatives to the farmers on their available fields, or evaluate the idle lands, or will be in the rotation.

Keywords: Çorum, agriculture, medicinal-aromatic plants

1.GİRİŞ

1.1. Çorum İlinin Kısa Tanıtımı

Çorum İli toprakları 1.278.381 hektar olup, %40'ı dağlardan ve yüksek platolardan, %50'si meyilli ve hafif meyilli arazilerden, %10'u da düz ovalardan oluşmaktadır. İlin denizden yüksekliği 350 ile 2.097 metre arasında değişmekte olup, Merkez İlçenin denizden yüksekliği 801 metredir (Anonim (e)).

Çorum ili Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri içerisinde yer almaktadır. İl toplam 12.820 km² alana sahip olup 2015 yılı itibariyle toplam nüfusu 525.180 kişidir. İl geneli düşünüldüğünde en önemli ekonomik faaliyet kolu tarımdır. Faal nüfusun %67,7'si tarım sektöründe çalışmaktadır. Onu %20,6 ile hizmet sektörü ve % 11,7 ile endüstri sektörü izlemektedir. İl genelinde tarım ağırlıklı sektör olmakla birlikte ilçe merkezlerinde özellikle Çorum şehrinde hizmet-endüstri sektörü hakim durumdadır (Yılmaz, 2004).

İç Anadolu'nun kuzeyi ile Orta Karadeniz bölgesinin iç kısımlarında yer almaktadır. İç kesimde dağların oluşturduğu doğal geçitler Orta Anadolu ile olan bağlantıyı kolaylaştırmıştır.

Çorum ilinin de diğer iller gibi kendine has çok zengin bir yöresel tarım ve gıda ürünleri bulunmaktadır. Ancak burada sadece ağırlıklı olarak şifalı özelliği olan, sebze olarak tüketilen bitkilerin yer aldığı veya ürünlerinin görüldüğü bazı örnekler vermek gerekirse; ceviz, bamyas, madımak, dut pekmezi, soğan, kuşburnu marmelatı, haşhaş ezmesi, üzüm, sarma (bağ yaprağı, efelik sarma), meyve ekşisi (kızılcık, ayva vb.), gebere (kapari) gibi örnekler sayılabilir.

Bu makalede Çorum ilinin genel bazı tarımsal özellikleri verildikten sonra, şu an kültürü yapılmayan, ancak üreticilerine yüksek gelir sağlayabilecek alternatif bazı tıbbi-aromatik bitkiler kısa bir şekilde açıklanacaktır.

1.2. Çorum İlinin İklim ve Bitki Örtüsü

Karadeniz iklimi ile İç Anadolu iklimi arasında yer alan Çorum'un doğal bitki örtüsü her yerde aynı deseni göstermez. Güney kesimlerinde İç Anadolu Bölgesinin uzantısı olan step bitki toplulukları yer alır. Bu bitkiler (çoban çantası, altın çiçeği, çakır diken, vb.) ilkbahar yağışlarıyla yeşerip, yaz sıcaklarında sararıp solarlar. Ormanlık alanlar İskilip, Osmancık ve Kargı İlçelerinde yoğunur. Buralarda yer alan ormanlar aşağı kesimlerde meşeden, yukarılarda karışık ağaçlardan (meşe, fındık, kızılcık, yabani erik, elma, ahlat, alıç vb.), 1.200 metrenin üzerindeki yerlerde ise iğne yapraklı ağaçlardan (sarıçam, karaçam ve köknar) teşekkül eder (Anonim (e)).

Genel olarak Çorum'da yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı geçerken, ilkbaharları kısa ve sonbaharları da nispeten uzundur. En sıcak günler Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarına, en soğuk günler ise Aralık, Ocak ve Şubat aylarına tekabül eder. Yağışlar genelde ilkbahar ve kış aylarında toplanmaktadır. İlimizin toprakları birinci derecede alkali olup, yıllık yağış 350-500 mm arasında değişmektedir. Uzun yıllar itibarı ile ortalama yağış 443,1 mm , sıcaklık ise 10,6 C° olarak tespit edilmiştir (Anonim (e)).

2. ÇORUM İLİNİN TARIMSAL YAPISI VE TÜRKİYE TARIMINDAKİ YERİ

Orta Anadolu ve Orta Karadeniz bölgeleri arasında geçiş durumundaki Çorum ilinin tarımsal yapısını, öncelikle Türkiye'nin tarımsal yapısına genel olarak değinerek vermek yararlı olacaktır. Bu amaçla aşağıdaki çizelgede Türkiye'nin 1990, 2002 yılları ile son üç yılın bazı tarımsal alan kullanımına yönelik verileri gösterilmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Türkiye'nin seçilmiş bazı yıllar ile son üç yıldaki tarımsal alanı kullanım değerleri

Tarım alanı	1990		2002		2012		2013		2014	
	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%
Tarla Bitkileri	18.868	67,7	17.935	67,5	15.464	65,0	15.613	65,6	15.789	66,0
Nadas	5.324	19,1	5.040	19,0	4.286	18,0	4.147	17,4	4.108	17,2
Sebze	635	2,3	930	3,5	827	3,5	808	3,4	804	3,4
Meyve	3.029	10,9	2.674	10,1	3.201	13,5	3.232	13,6	3.238	13,5
Toplam	27.856	100	26.579	100	23.782	100	23.800	100	23.939	100

Anonim(a). GTHB, BÜGEM verileri-2015.

Çorum ilinin tüm arazi varlığı da aşağıda gösterilmektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2'den anlaşılacağı gibi Çorum ili arazisinin % 43'lük kısmı tarım arazisi olarak kullanılmakta, %17 gibi bir oran ise tarım dışı olarak kayıtlı görülmektedir.

Çizelge 2. Çorum ili arazi varlığı

Arazi cinsi	Alan (ha)	Oran (%)
Tarım arazisi	548.071	43
Orman, fundalık	450.236	35
Tarım dışı arazi	210.936	17
Çayır- mer'a	68.538	5
TOPLAM	1.278.381	100

Anonim (e). GTHB, Çorum İl Müdürlüğü, Faaliyet Raporu, 2015.

Çorum ilinin tarım arazilerinin kullanım amacına göre dağılımı ise aşağıda Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Çorum ili tarımsal arazi kullanımı

	Alan (ha)	Oran (%)
Tarla	360.761	65,8
Nadas	161.930	29,5
İşlenmeyen arazi	10.468	1,9

Bağ	6.001	1,1
Sebze	5.240	0,96
Meyve	3.633	0,66
Örtü altı	38	0,007
TOPLAM	548.071	100

Anonim (e). GTHB, Çorum İl Müdürlüğü, Faaliyet Raporu, 2015.

Çizelgeden anlaşılmaktadır ki, Çorum ili tarım arazileri arasında %65,8 gibi büyük bir oranı tarla arazisi kaplamakta, bunu da %29,5 gibi bir oranda nadas alanları takip etmektedir. Özellikle de son yıllarda tüm Türkiye’de olduğu gibi azalan tarımsal alanların yanısıra, üretimde çeşitliliğin az olması tüm üreticileri zora sokmaktadır. Bu nedenle nadas alanlarını daha verimli kullanabilmek adına, toprağı daha az yoran, aynı zamanda toprağın fiziksel ve kimyasal yapısını bozmayan alternatif yeni ürünlerin yöre üreticilerine kazandırılması ülke ekonomisine de katkı sağlayacaktır.

Toplam tarım alanının %36’lık kısmı sulanabilir olmakla birlikte ancak %15’lük kısmı sulanmaktadır. Tarım arazisinin % 64’lik kısmı ise hiç bir şekilde sulama imkanı olmayan araziden oluşmaktadır. Sulama işlemleri incelendiğinde %65’lik kısım halk sulaması, %28’lik kısım İl Özel İdaresi ve %7’lik kısımda DSİ sulaması olarak kayıtlı durumdadır. Yeraltı sularının yanısıra, il sınırlarından geçen akarsular olarak da Kızılırmak, Delice çayı, Devrez çayı, Alaca çayı, Çorum çayı ve Çekerek çayı sayılmaktadır (Anonim (e)). Bu akarsuların yakınlarında yer alan üretim alanları, üreticilerin ana sulama kaynağını oluşturması nedeniyle çok önem arz etmektedir.

Çorum ili tarım havzalarından Yeşilirmak havzası ve Orta Kızılırmak havzasında yer almaktadır. Bu havzalardan Orta Kızılırmak kapsamında Sungurlu, Alaca, Boğazkale ve Uğurludağ ilçeleri yer alırken, ilçelerin geri kalan büyük çoğunluğu Yeşilirmak havzasında kalmaktadır. Bu havzalarda genel olarak GTHB tarafından üretilmesi önerilen ve desteklenen ürünler olarak buğday, arpa, yulaf, çavdar ve tritikale gibi serin iklim tahılları; mısır, çeltik gibi sıcak iklim tahılları; fasulye, nohut ve mercimek gibi yemeklik tane baklagiller; ayçiçeği, soya, aspir, kolza (kanola) gibi endüstri bitkileri sayılabilir (Anonim (e)).

Çorum ili tarımsal alanlarında üretimi yapılan ürünler ve ilgili verileri Çizelge 4’de verilmiştir.

Meyve üretimi kapsamında, Çorum ilinde en fazla üretim 17.254 ton ile üzüm ilk sırada yer alırken, bunu 3.767 ton ile ceviz, 7.253 ton ile elma takip etmektedir. Sebzelere de örtü altı dahil olmak üzere en çok üretilenlerde ilk sırada 51.090 ton ile domates, bunu takiben 14.615 ton ile kavun, 8.302 ton ile karpuz, 5.305 ton ile hıyar ve 4.981ton ile taze fasulye gelmektedir.

Hayvancılık için çok önemli durumda olmasına rağmen ülkemizde halen yeterince önem kazanamamış yem bitkileri üretiminde, Çorum ili de istenilen oranlara sahip değildir. Ancak mevcut verilere bakıldığında, yem bitkisi olarak üretimde ilk sıralarda yer alan türler 87.163 ton ile silajlık mısır, 74.753 ton ile yeşil ot fiğ, 49.119 ton ile yeşil ot yonca ve 21.449 ton ile dane tritikale gelmektedir.

Çizelge 4. Çorum ilinde üretilen başlıca ürünler ve üretim değerleri

Ürün adı	Alan (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/da)
Buğday	255.050	809.401	360
Arpa	62.899	224.861	357
Çeltik*	6.664	55.894	839
Şekerpancarı	3.097	158.098	5.105
Haşhaş	882	535	61
Ayçiçeği	24.236	64.762	267
Soğan (kuru)	3.419	106.197	3.106
Patates	1.661	39.537	2.380
Nohut	8.014	8.274	103
Mercimek (yeşil)	3.503	3.846	110

*Bu üretim alanından üretilen pirinç ürün miktarı da 28.506 ton'dur.

Anonim (e). GTHB, Çorum İl Müdürlüğü, Faaliyet Raporu, 2015.

Son yıllarda üzerinde çok durulan organik tarım ve güvenilir gıda üretimine yönelik çalışmalar tüm Türkiye'de olduğu gibi Çorum ilinde de önem kazanmıştır. Günümüzde yalnız dört üründe organik olarak üretim söz konusu olup, bunlar bal, kiraz, çilek ve cevizdir. Bunlardan bal ve kiraz organik üretim sürecinde iken, çilek ve ceviz ise geçiş sürecinde bulunmaktadır. Toplamda 331 kovan organik bal üretiminde kullanılırken, toplamda 240 dekar alanda da diğer türlerin organik veya geçiş süreci içerisinde üretimi yapılmaktadır.

ÇATAK (Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma) Projesi çerçevesinde toprağın, suyun, havanın korunması ve bununla ilgili gerekli tedbirlerin alınması ve uygulanması öngörülmekte ve bu proje sayesinde uygulanan birçok tarım tekniğinin yanında özellikle modern sulama sistemlerinin çiftçiye sağladığı kolaylığı, vahşi sulamaya göre arazi ve bitkiye olumlu etkilerinin çiftçiler tarafından da görüldüğü anlaşılmıştır. Aynı şekilde kontrollü ilaç kullanımıyla halk ve bitki sağlığına olumsuz etkilerin en aza düşürüldüğü, organik tarım sayesinde vatandaşlarımızın sofralarına doğal ürün girmesinin sağlandığı görülmüştür.

ÇATAK projesinin 4. yılında 64 köyde 603 çiftçiye ulaşılmış; 12.092 metre kare arazide çalışma yapılmıştır. Çiftçilere destekleme olarak 863 bin 936 TL ödenmiştir. 2015 yılında ÇATAK uygulama alanlarının 15 bin dekara ulaştırılması o zaman öngörülmüş ve özellikle iyi tarım uygulamaları ve anıza direkt ekim konusunun teşvik edileceği belirtilmiştir (Anonim (c), 2016).

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Destekleme Programı çerçevesinde halen devam edenlerle beraber ilimize kazandırılan ödeme miktarı toplam 10.765.411, 04 TL tutarındadır. Bu amaçla toplam 10 etapta 55 farklı proje ile bu kazanımlar sağlanmış durumdadır (Anonim (e), 2015).

Hititler döneminde ilkbaharda kutlanan ve 38 gün süren AN-TAH-SUM bayramı hititlerin en önemli bayramlarından biridir. Kral ve erkanının başkent Hattuşanın çevresindeki önemli dini merkezlere kült gezileri gerçekleştirdiği bu bayram adını bir bitkiden almaktadır. Farklı araştırmacılar bu bitkinin "geyik sarımsağı", "geyik körmeni", "safran", "çiğdem" olabileceğini kaydetmişlerdir. Çorumda Mart-Nisan aylarında "Çiğdem gezme", "çiğdem karşılama" törenleri çiğdemlerin çıkmaya başladığı zamanlarda çocuklar tarafından

gerçekleştirilen bir eğlencedir. Geçmişte daha yoğun bir şekilde kutlanan çiğdem gezme eğlencesinde çocuklar, çiğdemleri topluyorlar, bir çalıya diziyorlar ve bir mani eşliğinde de geziyorlardı. Aynı zamanda topladıkları çiğdemlerden “çiğdem aşısı” denilen çoğu zaman bulgurla yapılan bir yemeğin dağıtıldığı ya da bir ziyafet şeklinde hep birlikte yenildiği bilinmektedir. İlbaharda yetişen bu bitki, zamanının geçmesine rağmen, muhtemelen bitkinin meyvesi ya da bitkinin kendisi kurutulmuş bir süre daha kullanılmaktaydı. Halen Çorum’da devam eden “çiğdem karşılama” geleneğinin Hititlerden günümüze aktarılan kültürel miraslardan biri olduğu düşünülmektedir (Anonim (d), 2016).

3. ÇORUM İLİNİN DOĞAL FLORA BİLGİLERİ

Türkiye florası zengin bitki çeşitliliği ve yüksek endemizm oranı ile dünyada sayılı floralar arasında yerini almaktadır. Ülke içerisinde zenginliğin en yüksek olduğu bölge Akdeniz Bölgesi olup, bunu Ege, Marmara ve Karadeniz Bölgeleri takip etmektedir. Orta Karadeniz ile Orta Anadolu bölgeleri arasında köprü durumundaki Çorum il sınırları içerisinde kayıtlı 274 bitki taksonu bulunmaktadır (TÜBİVES, 2016).

Tıbbi-aromatik bitkiler grubu içerisinde yer alan bitkiler, genel anlamda şifalı özelliğinden dolayı bir hastalığın tedavisinde kullanılan olarak tanımlanmakla beraber, sebze olarak tüketilen, parfümeri ve kozmetikte kullanılan, baharat olarak değerlendirilen ve boya verici olarak bilinen bitkileri de kapsamaktadır.

İl sınırları içerisinde en çok takson bulunduran familyalar Fabaceae (Baklagiller) 10 cinse bağlı 38 takson; Poaceae (Salkımotugiller) 19 cinse bağlı 27 takson; Asteraceae (Yıldızçiçeğigiller) 18 cinse bağlı 25 takson; Scrophulariaceae (Sıracotugiller) 6 cinse bağlı 20 takson; Lamiaceae (Ballıbabagiller) 11 cinse bağlı 19 takson ve Boraginaceae (Hodangiller) 10 cinse bağlı 16 takson ile temsil edilmektedir. Bu taksonlar arasında tıbbi-aromatik bitkiler grubunda sayılmayan bitkiler de vardır. Söz konusu tıbbi-aromatik özelliğe sahip bitkilerden bazılarını Çorum il sınırlarında görmek mümkündür. Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse; salep (*Orchis palustris* Jacq.), Ankara çiğdemi (*Crocus ancycensis* (Herbert) Maw.), arap sümbülü (*Muscari aucheri* (Boiss.) Baker), adaçayı (*Salvia cryptantha* Montbret et Aucher ex Bentham), yüksükotu (*Digitalis lamarckii* Ivan), banotu (*Hyoscyamus reticulatus* L.), civan perçemi (*Achillea gypsicola* Hub.-Mor.), kızılıcak (*Cornus mas* L.), frenk maydanozu (*Anthriscus cerefolium* (L.) Hoffm.), kuşburnu (*Rosa canina* L.), sarı kantaron (*Hypericum elongatum* Ledeb.) sayılabilir (TÜBİVES). İsmi burada verilemeyen daha bir çok bitkinin yöresel yemeklerin hazırlanmasında, yöresel ürünlerin boyanmasında veya lokal bazı rahatsızlıkların tedavisinde kullanılması içten bile değildir. Ancak burada zaman ve yer sıkıntısından dolayı sadece az bir kısmı örnek verilebilmektedir.

Yukarıda sayılanlar dışında Çorum’un farklı yerlerinde bilinen bu gruptan bazı bitkileri de şöyle sıralayabiliriz; bük üzümü, kuş üzümü (*Rubus discolor* Weihe et Nees) (İskilip), topacık (bazı çiğdem türlerinin soğanı) (*Crocus* spp.) (Çorum), zazalak (*Cercis ciliquastrum* L.) (Çorum), kuş eriği (*Prunus spinosa* L. ssp. *dasyphylla* (Schur) Domin) (İskilip), canotu (*Polygonum cognatum* Meissn.) (Çorum), emlik (*Pinus* türlerinin kabuğu soyulduktan sonra emilen kısmı) (Çorum), ivaz (*Sorbus domestica* L.) (İskilip) (Baytop, 1994).

4. ÇORUM İLİNİN TIBBİ-AROMATİK BİTKİLER YÖNÜNDE POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda Çorum ilinin iklim ve coğrafi yapısı verildiğinden, hem Orta Anadolu hem de Orta Karadeniz iklimi özelliklerine göre bazı tıbbi-aromatik bitkilerin üretim deseninde yer alıp alamayacağı konusunda görüşler verilecektir. Çorum'da bugüne kadar belki tavsiye edilecek bitkilerle ilgili bir çalışma yapılmamış olabilir, ancak benzer veya yakın ekolojilerde yapılmış önceki çalışmalar bu tavsiyelerin verilebilmesi için ışık olmuştur.

Burada hem kuru tarım hem de sulu tarım şartlarında yetiştirilebilecek, tek veya çok yıllık karakterli alternatif bazı bitkilerden bahsedilecektir.

4.1. Tavsiye Edilecek Bazı Bitkiler

Çörekotu: Günümüzde bir çok ilde üretimi yapılan, üretimi daha çok populasyon tohumlukları üzerinden yapılan önemli bir baharat bitkisidir. Bugün Türkiye'de sadece bir adet tescilli çeşit (Çameli) bulunmaktadır (Anonim (f), 2016). Ülke içerisindeki üretim alanları ve üretim miktarı bazı yıllar, ihracat yapılması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle de ithalat sonucu yurt dışı kaynaklı çörekotu tohumları da piyasaya girmiş durumdadır. Son zamanlarda özellikle soğuk pres çörekotu yağı ürününün görsel basın ve sosyal medya aracılığı ile reklamlarının yapılması sonucu talebin artması sağlanmış ve tüketim de giderek artış eğilimine devam etmektedir. Çörekotunun olgunlaşmış tohumlarının baharat olarak unlu mamüllerde kullanımı, direkt veya öğütülmüş olarak kullanımının yanısıra yağının da rağbet görmesi bir çok ilde çörekotu üretimini cazip hale getirmiş; buna ek olarak bakanlık tarafından da tıbbi-aromatik bitki üretimine teşvik verilmesi üreticilere avantajlar sağlamaya yetmiştir. Hem kuru hem de sulu şartlarda üretilen bitki olan çörekotunun, sulu şartlarda tohum veriminin daha yüksek olduğu, kuru şartlarda da kalitesinin iyi olduğu literatürlerle desteklenmiştir. Çörekotu kuruda 35-100 kg/da, suluda 120-250 kg/da arasında tohum verimi vermektedir. (Tohum toptan 7-9 TL/kg)

Çemen: Halk arasında buy, poy gibi isimlerle de bilinen çemen de bir çok ilde populasyon tohumlukları ile üretilmektedir. Türkiye'de iki adet tescilli çeşit bulunmaktadır (Anonim (f), 2016). Olgunlaşmış tohumları öğütülerek baharat şeklinde değerlendirilen bir bitkidir. Daha çok sucuk, pastırma üretiminde önem kazanırken, çemen adı verilen bir tür baharat karışımından oluşan kahvaltılık bir ürün üretiminde de kullanılmaktadır. İl içerisinde mevcut bulunan nadir alanlarının daraltılmasında kullanılabilir önemli bir bitkidir. Kışık olarak ekilebilmesi, bir baklagil olması nedeniyle toprağın, fiziksel ve kimyasal yapısını olumlu yönde etkilemesi, kuru tarım alanlarında önemli bir ekim nöbeti bitkisi olmasına yardımcıdır. Gerekli görüldüğü takdirde organik tarım uygulamalarının yapıldığı alanlarda yeşil gübreleme materyali olarak da değerlendirilebilir. Kuru ve sulu şartlarda üretiminin yapılabileceği bilinmekte, sulu şartlarda tohum veriminin kuruya oranla en az iki kat daha artabileceği de kayıtlarda yer almaktadır. Çemen üretiminde tohum verimi 40-200 kg/da arasında değişebilmektedir. (Toptan tohum 5-6 TL/kg)

Adaçayı: Halk arasında bu isimle çok sayıda bitki olması bazen doğru bitkinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Burada kastedilen tıbbi adaçayı (*Salvia officinalis* L.) türü olup, Türkiye'de doğal florada olmayıp, yalnızca kültür şartlarından bilinen bir türdür. Yakın

akraba türleri doğal florada bulunmakta ve halk arasında çay şeklinde tüketilmekte, uçucu yağı çıkarılarak ticarete sunulmaktadır. Bu türün Çorum ilinin özellikle Yeşilirmak havzasında çok başarılı olacağı tahmin edilmektedir. Çok yıllık olduğu için ilk yıl üreticisine belki maddi anlamda fazla katkısı olmaz ancak, ikinci yıldan itibaren en az 5-6 yıl üreticisine ciddi anlamda gelir getirebilir. İkinci yıldan itibaren yılda en az iki biçim alınacağı ve toplamda 2-5 ton/da gibi yaş herba verimi alınabileceği öngörüldüğünde, üreticisini tatmin etme noktasında bir çok endüstri bitkisini geride bırakacaktır. (Yaş herba toptan 3 TL/kg)

Kekik: Türkiye’de kekik adıyla bilinen bitki sayısı çok fazla olduğundan, burada tavsiye edilen türler İzmir kekiği (*Origanum onites* L.) ve İstanbul kekiği (*Origanum vulgare* L.)’dir. Bu iki tür de şu an yurt dışı ihracatı söz konusu olan, yurt içi piyasasında çok fazla yer alan önemli bitkiler arasında yer alır. Özellikle İzmir kekiği şu an Türkiye’de 10.000 ha gibi üretim alanına sahiptir ve ihracata daha standart bir ürün sunulabilmektedir. Bu iki tür de Çorum’un Yeşilirmak havzasında çok başarılı olacaktır. Orta Kızılırmak havzasında da kısıtlı sulanabilir arazilerde, diğer kültür bitkileri ile rahatlıkla rekabet edebilecek potansiyeline sahiptir. Bu türler de çok yıllık olup, ikinci yıldan itibaren üreticisini memnun edebilecek geliri sağlayabilecek durumdadır. Dekardan ikinci yıldan itibaren 1-2 ton gibi yeşil herba alınabileceği düşünüldüğünde, gayet dolgun bir gelirin üreticiyi memnun edeceği söylenebilir. (Yaş herba 6 TL/kg).

Melissa: Oğulotu veya limonotu isimlerinin de verildiği bu bitki de çok yıllık özelliktedir. Esasen Orta Karadeniz’i de kapsayan bir çok yörede doğal florada da yetişen bu bitki, yöre halkı tarafından çok fazla bilinen ve kullanılan bir bitki değildir. Hoş limon kokulu olması nedeniyle, içerdiği uçucu yağın bileşenleri nedeniyle limon kokulu bir çok ürüne aroma vermek için bu tür ile beraber, limonotu adı verilen başka bitkilerin uçucu yağı sektörde kullanılmaktadır. Zaten yöreye adapte olmuş bu bitkinin, Yeşilirmak Havzasında çok başarılı bir şekilde üretilebileceği düşünülmekte, hem bitkinin herbasından yararlanılabilecek hem de ayrıca arıcılık faaliyeti olan yörelerde bal verimini artırması nedeniyle ikinci bir avantaj sağlayacaktır. Çok yıllık olduğundan genelde ikinci yıldan itibaren gelir getirebilecek ve dekardan 1-2,5 ton kadar yaş herba verimi ile üreticisini memnun edecektir. (Kuru herba 50 TL/kg)

Keten: Uzun bir süredir, üretim alanı neredeyse yok olmaya yüz tutmuş olan ketenin, son yıllarda tohumunun çok yönlü kullanımının yanında, gıda olarak da önem kazanmış olması, hızla gündemde revaçta olmasını sağlamıştır. Tek yıllık olan keten üretimi birçok endüstri bitkisine göre daha kolay ve zahmetsiz durumdadır. Bu nedenle özellikle Çorum ilinin Orta Kızılırmak Havzasında, nispeten taban arazilerde başarılı olabileceği düşünülmektedir. Tek dezavantajı tohum veriminin düşük olmasıdır. Bir dekardan 80-150 kg kadar tohum alınabilecek potansiyeli vardır. Tohumlarındaki sabit yağ ve gıda amacıyla yağın bileşiminde ön plana çıkan yağ sitleri tüketimini olumlu yönde etkileyen ve tetikleyen etmenlerdir. (Tohum toptan fiyatı 3,5-4 TL/kg)

Kurt üzümü: Türkiye doğal florasında bu türün dahil olduğu cinse ait yedi adet tür bulunmaktadır. Ancak bilinmemekte ve kullanılmamaktadır. Genelde piyasada İngiliz adı ile “goji berry” adıyla pazarlanmaktadır. Bu bitki grubu doğal florada çok olumsuz şartlarda rahatlıkla yetişebilen ve hayatını uzun süre devam ettirebilen çok yıllık çalimsı türleri kapsar. Kurt üzümü de Çin orijinli olup, Türkiye’de doğal yetişen türlerden bitkisel özellik bakımından neredeyse hiç farkı yoktur. Son 4-5 yıldır birkaç ilde yetiştiriciliğine başlanmış,

ancak dar alanlarda devam ettirilmiştir. Görsel ve sosyal medyada çok reklamı yapıldığı için tüketicilerin fazlasıyla rağbet ettiği üründür. Ancak yetiştiriciliğinin çok kolay olmasının yanında, meyvelerinin toplanması, yani hasat işlemleri çok zahmetlidir. Bu nedenle üreticilerin bu faktörü göz önüne alması gerekir. Bir dekardan alınabilecek meyve verimi 30-80 kg kadar olup, bitkinin bakım durumuna göre veriminde artış gözlenebilir. Kurt üzümünün de Çorum ilinde Orta Kızılırmak havzasında iyi bir alternatif olması beklenebilir. (Toptan meyve fiyatı 45 TL/kg)

Kapari: Türkiye florasında Çorum dahil olmak üzere hemen hemen her bölgede doğal olarak görülebilen, tamamen verimden düşmüş, kıraç ve diğer kültür bitkilerinden hemen hemen hiç birinin yetişemeyeceği yerlerde yetişebilecek bir bitkidir. Türkiye'deki mevcut iki doğal türden *Capparis ovata* bilimsel adı ile bilinen tür Çorum şartlarında rahatlıkla üretilebilir. Özellikle Orta Kızılırmak havzasında mevcut bitkilerle kıyaslandığında daha başarılı olacağı tahmin edilebilir. Bu tür de çok yıllık çalimsi karakterde olup, henüz açmamış çiçek tomurcukları toplanarak pazarlanmaktadır. Tomurcukların toplanması bir seferde tamamlanmadığı için iş gücü yoğun bir bitki sayılabilir. Bir dekardan 400-900 kg kadar çiçek tomurcuğu toplanabilmektedir. (İhracata çiçek tomurcuğu 2 dolar/kg fiyat; ülke içinde 5 TL/kg; meyveler de 2,5 TL/kg)

KAYNAKLAR

- Anonim (a). 2015. GTHB, BÜGEM verileri.
- Anonim (b). Erişim tarihi: 15.03.2016 <http://www.yenikayit.hitit.edu.tr/Kitapciklar/GeziRehberi.pdf>
- Anonim (c). Erişim tarihi: 15.03.2016 <http://corumtime.com/catak-projesi-ile-603-ciftciye-ulasildi/>
- Anonim (d). Erişim tarihi: 15.03.2016. http://www.corum.gov.tr/ortak_icerik/corum/banner/corum_kultur.swf
- Anonim (e). 2015. GTHB, Çorum İl Müdürlüğü, Faaliyet Raporu
- Anonim (f). 2016. Milli Çeşit Listesi, GTHB, Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkezi Müdürlüğü.
- Baytop, T. 1994. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları: 578, Ankara.
- TÜBİVES. 2016. Türkiye Bitkileri Veri Servisi.
- Yılmaz, M. 2004. Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 2 (1): 57-71.

ÇORUM İLİ FLORASINDAKİ ENDEMİK VE NADİR BİTKİ TÜRLERİ

Hasan KORKMAZ¹

Yasemin ÖZDENER KÖMPE¹

¹Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü,

ÖZET

Çorum, farklı iklim ve topoğrafik özellikleri ve farklı bitki örtüsüne sahiptir. Kızılırmak ve Devrez vadilerinde lokal Akdeniz iklimi ve buna bağlı bir çok Akdeniz kökenli bitki türleri yayılırken, daha yüksek kesimler serin ve yağışlı (Oseanik) diğer kesimler ise nisbeten karasal bir iklimin etkisi altında olduğu için bu iklimlerle uyumlu bitki örtüsü gelişme göstermiştir. Türkiye bitkilerinin floristik kayıtlarının yapıldığı Flora of Turkey adlı esere göre, Çorum ilinde yayılış gösteren 350 bitki türü kayıtlı olup, daha sonra yapılan floristik çalışmalarla tür sayısının 600'den fazla olduğu belirlenmiştir. Endemik türlerin sayısının ise son yıllarda yapılan araştırmalara göre 93 civarında olduğu belirlenmiştir. *Allium* (soğan), *Crocus* (Çiğdem), *İris* (süsen), *Muscari* (Müşkürüm), *Ornithogalum* (Akyıldız), Orchidaceae üyeleri (yabani orkideler=Salep otları), *Dianthus* (karanfil), *Astragalus* (Geven) cinsleri, Çorumda yayılış gösteren endemik ve tehdit altında olan türlere sahip cinslerden bazılarıdır. Yukarıda adları geçen bitkiler hızlı şehirleşme, çevre kirliliği ve çeşitli amaçlarla sökülmesi nedeniyle hızla yok olmaktadır. Nesli tehdit altındaki canlılarla ilgili farkındalık oluşturmak ve halkın bilinçlendirilmesi canlı türlerinin korunması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Flora, endemik bitki

ENDEMIC AND RARE PLANTS IN THE FLORA OF ÇORUM

ABSTRACT

Çorum is has a different climate and topographical features. Kızılırmak and Devrez Valleys have local Mediterranean climate and Mediterranean origin plant species whereas there are plants that are compatible with the climate because of higher areas has cool and rainy climate and the other areas are under influence of continental climate. There are 350 plant species in Çorum according to Flora of Turkey. But recently floristical researches occurred that the number of species of Çorum are more than 600. The number of endemic species are approximately 93. *Allium*, *Crocus*, *İris*, *Muscari*, *Ornithogalum*, Orchidaceae plants (terrestrial orchids=Salep), *Dianthus*, *Astragalus* genera have some of the endemic and rare plant species in Çorum. Above plants are under the threat of extinction because of reasons such as air pollution, urbanization and collected from natural habitats of them.

Key words: Çorum, Flora, endemic plant

GİRİŞ

Çorum ili, yağışlı ve serin Karadeniz (Oseanik) iklimi ile karasal özellikleri olan İç Anadolu iklimine geçiş bölgesinde bulunmaktadır. Genel olarak yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı günler fazladır. Çorum Merkez ilçe, Sungurlu, Alaca, Boğazkale, Ortaköy, Mecitözü ve Uğurludağ ilçeleri İç Anadolu etkisindeki iklim özelliklerini gösterirken, ilin Karadeniz'e yakın taraflarında yer alan Kargı, Osmancık, İskilip, Laçın, Dodurga, Oğuzlar ve Bayat İlçeleri Karadeniz geçiş ikliminin etkisinin görüldüğü ilçelerdir. Buna ek olarak Devrez ve Kızılırmak vadilerinde lokal olarak görülen Akdeniz ikliminin etkisiyle, Akdeniz orjinli bitki türleri yayılış göstermektedir. Görüldüğü gibi Çorum ilinde iklim özelliklerinin çeşitliliğine bağlı olarak bitki örtüsü de değişmektedir. Bu durum Çorum ilinin zengin bitki örtüsüne ve tür çeşitliliğine sahip olmasını sağlamıştır.

Türkiye bitkilerinin floristik kayıtlarının yapıldığı 11 ciltlik Flora of Turkey (Davis, 1965- 1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) adlı esere göre Çorum il sınırları içinde 350 bitki türü yayılış göstermektedir, ancak daha sonra yapılan ayrıntılı araştırmalar bu sayının 600 civarında olduğunu göstermektedir (Kılınç 1985a; 1985b, Kılınç, 1987; Kılınç, 1990; Korkmaz ve Engin, 2001; Duran ve Hamzaoğlu 2002; Korkmaz ve ark., 2011).

MATERYAL ve METOD

Çalışmamızda Çorum ili dahilinde yayılış gösteren endemik bitki türlerini ilgili literatüre göre (Davis, 1965- 1985; Kılınç, 1985a; 1985b; Kılınç, 1987; Davis ve ark., 1988; Kılınç, 1990; Güner ve ark., 2000; Korkmaz ve Engin, 2001; Duran ve Hamzaoğlu 2002; Korkmaz ve ark., 2011) belirledikten sonra, türlerin adlarını Güner ve ark. (2012)'na göre kontrol ettik ve alfabetik sıraya göre listeleterek, tehdit kategorilerini yine ilgili kaynaklardan (Ekim ve ark., 2000; The IUCN Red List of Threatened Species, Version 2014.3; http://www.bfn.de/0302_berner+M52087573abO.html) tespit ettik. Liste düzenlenirken türün adından sonra bulunduğu lokalite, toplandığı tarih, herbaryum numarası, fitocoğrafik durumu ve dahil olduğu tehlike kategorisi de verilmiştir.

BULGULAR

Çorum ili doğal florasında yayılış gösteren toplam 93 endemik bitki türü ile bu türler hakkındaki kayıt bilgileri aşağıdaki gibidir:

SPERMATOPHYTA

GYMNOSPERMAE

Pinaceae

Abies nordmanniana subsp. *equi-trojani* (Asc., & Sint. ex Boiss.) Coode & Cullen. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, Koğucak deresi civarı, 1400 m, 28.6.1993, H.K 3247. End.; Eux. el., LR(nt).

ANGIOSPERMAE

DICOTYLEDONES

Apiaceae (Umbelliferae)

- Astrantia maxima* Pall. subsp. *haradjianii* (Grint..) Rech. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel mevkii, *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 4.6.1992, H.K 2404. End., **LR(nt)**.
- Bupleurum sulphureum* Boiss. & Bal. Çorum: Osmancık, İnal köyü civarı, *J. excelsa* çalılıkları, 600 m, 29.6.1993, H.K 3469. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**.
- Ferulago pauciradiata* Boiss. & Heldr. Çorum: Kargı, Sinanözü köyü civarı, 400 m, 4.8.1993, H.K 3803. End.; Ir.-Tur. el., **LR (Ic)**.
- F. platycarpa* Boiss. & Bal. Çorum: Kargı, Eğinönü, Koğucak deresi kenarı, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3235. End.; Ir.-Tur. el., **EN**.
- Heracleum platytaenium* Boiss. Çorum: Kargı, Eğinönü, Koğucak deresi kenarı, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3283. End., (nt).
- H. pastinacifolium* C. Koch subsp. *incanum* (Boiss. & Huet) P. H. Davis. Çorum: Osmancık, Aşağızeytin köyü, 350 m, 14.8.1991, H.K 2110. End., **LR(Ic)**.

Asteraceae (Compositae)

- Achillea gypsicola* Hub. -Mor. Çorum- İskilip arası, 33. km. 1974, M. Zohary, Orshan & Plitm. 117315!. End. Ir.-Tur. el. **VU**
- Centaurea consanguinea* DC. Çorum: Osmancık, Deliler köyü yakınları, 500 m, 31.7.1991, H.K 1927. End., **LR(Ic)**.
- Cirsium pseudopersonata* Boiss. & Bal. subsp. *pseudopersonata*. Çorum: Kargı, Eğinönü, *Abies* & *Fagus* karışık orman altı, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3260. End; Eux. el., **LR(Ic)**.
- Jurinea pontica* Hausskn. & Freyn ex Hausskn. Çorum: Tosya-Osmancık yolu, Hacıhamza yakınları, Bornmueller, 1890: 2255. End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**
- Ptilestemon afer* (Jacq.) subsp. *eburneus* Greuter.
Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, 1200 m, 1.8.1991, H.K 2023. End., **LR(Ic)**.
- Scorzonera acuminata* Boiss. Çorum: Osmancık-Çorum arası, Kırdilim, 1150 m. Simoni 23. VI. 1955, End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**.
- Tragopogon aureus* Boiss. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, tarla kenarları, 1500 m, 1.8.1991, H.K 1976. End., **LR(Ic)**.
- Taraxacum revertens* G. E. Haglund. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, step alanlar, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3363. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**.
- Tripleurospermum rosellum* (Boiss. & Orph.) Hayek var. *album* E. Hossain. Çorum: Osmancık, Deliler köyü, *Pinus brutia* orman altı, 500 m, 4.6.1992, H.K 2459. End., (**VU**).

Boraginaceae

- Nonea pulla* subsp. *monticola* Rech. Çorum: Köse dağı, 1400 m. Coode & Jones 1934!, End. **LR(Ic)**
- N. macrosperma* Boiss. & Heldr. Çorum: Çorum-Ankara arası 46 km, 1075 m, A. Baytop ISTE 9171!, End; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**
- O. bornmuelleri* Hausskn. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, yol kenarları, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3288. End., Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**
- Onosma isaurica* Boiss. & Heldr. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, açık alanlar, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3286. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**
- Paracaryum ancyritanum* Boiss. Çorum: Çorum-İskilip arası 12. km., 1000 m, Coode & Jones 1736!, End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Campanulaceae

Campanula psilostachya Boiss. & Kotschy. Çorum: Osmancık, Alibeyköy, Akdeşdere mevkii, *Q. cerris* var. *cerris* ormanı, 900 m, 29.6.1993, H.K 3566. End.; E. Medit. (mt.) el., **LR(nt)**.

C. pterocaula Hausskn. Çorum: Osmancık, Karalargüney köy, Gölbel mevkii, tarla kenarı, 1500 m, 25.9.1991, H.K 2137. End.; Eux. el., **LR(cd)**

C. kirikkaleensis Dönmez & Güner. Çorum: Uğurludağ'ın güney doğusu, 650m. End.; Ir.-Tur. el. **LR(cd)**

Caprifoliaceae

Lonicera orientalis (Lam.) Chamb. & Long. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, *Abies- Fagus* karışık ormanı, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3284. End., **LR(Ic)**

Caryophyllaceae

Dianthus carmelitarum Reut. ex Boiss. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü civarı, 1450 m, 4.6.1992, H.K 2365. End.; Eux. el., **LR(Ic)**.

D. kastembeluensis Freyn & Sint. Çorum: Kargı, Demirören köyü, *Juniperus excelsa* ormanı, 300 m, 28.6.1993, H.K 3390. End.; Eux. el., **LR(Ic)**.

D. leucophaeus Sibth. & Sm. Çorum: Osmancık, Aşağızeytin köyü civarı, *P. brutia* ormanı, 400 m, 14.8.1991, H. K 2100. End., **LR(Ic)**

Gypsophila parva Bark. Çorum: Çorum-İskilip arası, 800 m., Coode & Jones 1705!, End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Minuartia anatolica (Boiss.) Woron. var. *arachnoidea* McNeill. Çorum: Kargı, Maksutlu köprüsü civarı, açık alanlar, 300 m, 19.7.1991, H. K 1875. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

Saponaria prostrata Willd. subsp. *prostrata*. Çorum: Kargı, Maksutlu köyü, Haftın çeşmesi mevkii, açık alan, 550 m, 29.6.1993, H. K 3486. End; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

Silene olympica Boiss. Çorum: Kargı, Eğinönü, *Pinus sylvestris* ormanı, 1500 m, 28.6.1993, H.K 3290. End., **LR(Ic)**

Convolvulaceae

Convolvulus assyricus Griseb. Çorum: Çorum-Merzifon arası 16. km. 650 m., Coode & Jones 1876!, End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Cruciferae (Brassicaceae)

Allysum. pateri Nyar. subsp. *pateri*. Çorum: Osmancık, Deliler Köyü civarı, *P. brutia* ormanı, 500 m, 7.5.1992, H.K 2335. End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Euphorbiaceae

Euphorbia anacampseros Boiss. var. *anacampseros*. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, *Astragalus angustifolia* stepleri, 1600 m, 28.6.1993. H.K 3349. End., **LR(Ic)**

E. erythron Boiss. & Heldr. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, *Astragalus angustifolius* stepleri, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3348. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

Fabaceae (Leguminosea)

Astragalus baibutensis Bunge. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel, açık alanlar, 1500 m, 30.6.1993, H.K 3624. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

- A. condensatus* Ledeb. Çorum: Çorum-Merzifon arası, 24. km., 900 m., Coode & Jones 1873!, End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**
- A. dipsaceus* Bunge. Çorum: Alaca-Çorum arası, 800m., Bornm. 1890:2119, End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**
- A. hirsutus* Vahl. Çorum: Kargı, Eğinönü, eğimli kayalıklar, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3359. End., **LR(Ic)**
- A. leucothrix* Freyn & Bornm. Çorum: Kargı, Maksutlu köyü, Haftın çeşme mevkii, step alanlar, 600 m, 29.6.1993, H.K 3505. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**
- A. listoniae* Boiss. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel mevkii, *Pinus nigra* subsp. *pallasiana* ormanındaki açık alanlar, 1300 m, 2.7.1992, H.K 2566, End.; Ir.-Tur. el., **(VU)**.
- A. micropterus* Fisc. Çorum: Osmancık, Deliler köyü civarı, açık alan, 500 m, 4.6.1992, H.K 2462. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**
- A. panduratus* Bunge. Çorum: Kargı, Kös Dağı, Kavakçayı yaylası-Abdullah yaylası arası, *P. nigra* ormanı, 1600 m. 1975. M. K. End.; Ir.-Tur. el. **(EN)**
- A. amoenus* Fenzl Çorum: Kargı, Eğinönü. *P. sylvestris* ormanı, 1500 m, 28.6.1993, H.K 3299. End., **LR(Ic)**
- A. xylobasis* Freyn & Bornm. Çorum: İskilip- Bayat yolu, eski Çankırı cad. civarı, 800 m. End.; Ir.-Tur. el. **LR(nt)**

Lathyrus tukhtensis Czech. Çorum: Kırkdilim boğazı, 22. Km, 1120-1250m., Hub.-Mor. 13346!, End. **LR(Ic)**

Trifolium. barbulatum (Freyn & Sint.) Zohary. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel, *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 2.7.1992, H.K 2592. End., **LR(Ic)**

T. pannonicum Jacq. subsp. *elongatum* (Willd.) Zohary. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel, 1500 m, 4.6.1992, H.K 2432. End., **LR(Ic)**

Onobrychis huetiana Boiss. Çorum: Osmancık, Aşağızeytin Köyü, *Pinus brutia* ormanı, 350 m, 14.8.1991, H.K 2116. End. **LR(nt)**.

O. tournefortii (Willd.) Desv. Çorum: Çorum-Mecitözü arası, 1030 m. Hub.-Mor. 17527!, End. **LR(Ic)**

Geraniaceae

Erodium amanum Boiss. & Kotschy in Boiss. Çorum: Çorum'un kuzeyi, Alagöz dağı, 1500 m. Coode & Jones 1920!, End.; Ir.- Tur. el., **LR(Ic)**

Lamiaceae (Labiatae)

Ballota glandulossima Hub.-Mor. & Patzak. Çorum: Osmancık, İnal köyü, Güvercinkaya geçidi, 650 m, 29.6.1993, H.K 3411.End.; E. Medit. el. **LR(cd)**

Marrubium globosum Montbret & Aucher ex Bent. subsp. *globosum*. Çorum: Osmancık, İnal köyü, Güvercinkaya geçidi, 600 m, 7.5.1992, H. K 2286. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

M. cephalanthum Boiss. & Noë. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, *Astragalus* stepleri, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3354. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**

Satureja wiedemanniana (Av.-Lall.) Velen. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, açık alanlar, 950 m, 4.8.1993, H.K 3822. End., **LR(Ic)**.

Sideritis dichotoma Huter. Çorum: Kargı, Sinanözü köyü, doğu yamaçlar, 400 m, 4.8.1993, H.K 3799. End., **LR(Ic)**.

S. germanicopolitana Bornm. subsp. *germanicopolitana*. Çorum: İskilip-Karagöz köyü, 800-1100 m. End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Stachys iberica Bieb. subsp. *iberica* var. *densipilosa* Bhattach. Çorum: İskilip, Karagöz köyü 1100m. 1975. M.K. 3699. End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

S. huber-morathii Bhattacharjee. Çorum: Kırkdilim boğazı, 1250 m. 24 VI 1955, Huber-Morath 14187 End. (VU)

Thymus leucostomus Hausskn. & Velen. var. *leucostomus*. Çorum: Osmancık, İnal köyü, *J. excelsa* çalılıkları, 600 m, 29.6.1993, H.K 3440. End.; Ir.-Tur. el., **LR(nt)**.

Plantaginaceae

Digitalis lamarckii Ivan. Çorum: Kargı, Demirören köyü, *J. excelsa* ormanları, 350 m, 28.6.1993, H.K 3389. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**.

Linaria corifolia Desf. Çorum: Kargı, Maksutlu köyü, Haftın çeşme mevkii, step alan, 600 m, 29.6.1993, H.K 3510., Çorum: Ortaköy, Kazankaya Kanyonu, İncesu Geçidi, Uzungeçit civarı, 650 m. step alanlar, 2000, A.D.5417. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**.

Veronica multifida L. Çorum: Osmancık, Yeni köy civarı *Pinus nigra-Quercus pubescens* ormanı, 1000 m. 1975, M.K. 3498. Çorum: Hattuşaş (Boğazkale), A. & T. Baytop (ISTE 15230)!. End.; Ir.-Tur. el. **VU**

V. thymoides P.H.Davis subsp. *pseudocinerea*. Çorum: Köse Dağı 1250 m. Tobey 2777!, End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**.

Primulaceae

Androsace armeniaca Duby var. *macrantha*. Çorum: Kös dağı, 2000 m, Tobey 2789!, End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Rosaceae

Crataegus tanacetifolia (Lam.) Pers. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, 1350 m, 25.9.1991, H.K 2152. End., **LR(Ic)**.

Rubiaceae

Asperula nitida Sm. subsp. *subcapitellata* Ehrend. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, *Astragalus* stepleri, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3370. End.; Ir.-Tur. el., **LR(Ic)**.

A. pestalozzae Boiss. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, 1100 m, 1.8.1991, H.K 2021. End.; Eux. el., **LR(Ic)**.

Galium fissurense Ehrend. & Schönb. Çorum: Hacı Hamza köyü, 650 m. Tobey 2589!, End. Eux. el. **LR(Ic)**.

Scrophulariaceae

Scrophularia libanotica Boiss. subsp. *libanotica* var. *pontica* R.B.Mill. Çorum: Osmancık, İnal köyü, Güvercinkaya geçidi, 600 m, 7.5.1992, H.K 2280. End.; Ir.-Tur. el., **LR(nt)**.

Verbascum abieticola Bornm. Çorum: Kargı, Eğinönü yaylası, dere kenarları, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3239. End.; Eux. el., **LR(Ic)**

V. bithynicum Boiss. Çorum: Kargı, Eğinönü, *P. sylvestris* ormanı, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3316. End.; Euro-Sib. el., **LR (nt)**.

V. cheiranthifolium Boiss. var. *asperulum* (Boiss.) Murb. Çorum: Kargı, Maksutlu köprüsü civarı, açık alanlar, 350 m, 19.7.1991, H.K 1857. End., **LR(Ic)**

V. eriocarpum (Freyn & Sint.) Bornm. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel mevki, *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 30.6.1993, H.K 3658., Kargı, Kös Dağı, 2000 m. 1977, M.K. 6875. End.; Eux. el., **LR(cd)**

V. krauseanum Murb., Çorum: Çorum-Merzifon arası, 8. Km., 850 m. Coode & Jones 1880!. End. Ir.-Tur. el. **LR(nt)**

V. ponticum (Boiss.) Kuntze. Çorum: Kargı, Eğinönü, Abies & Fagus ormanı, 1300 m, 28.6.1993, H.K 3228. End.; Eux. el., **LR(cd)**.

V. pseudovarians Hub.-Mor. Çorum: Osmancık, Aşağızeytin köyü, dere kenarları, 350 m, 14.8.1991, H.K 2115. End.; Eux. el., **(VU)**.

V. wiedemannianum Fisch. & C.A.Mey. Çorum Merkez, Ayarık Bağları, 2005.Y.O, Osmancık, Dodurga-Yeni Köy arası, 900m.1975. M.K. 3471. End.; Ir.-Tur. el., **LR (cd)**

V. tossiense Freyn & Sint. Çorum: Osmancık, Deliler köyü, yol kenarları, 500 m, 4.6.1992, H.K 2450. End.; Ir.-Tur. el., **LR(nt)**.

Monocotyledoneae

Amaryllidaceae

Allium cappadocicum Boiss., Çorum: Çorum'un 49 km. güney batısı, 1080 m. M. Zohary et al. 117610! End. Ir.-Tur. el. **LR (cd)**

Araceae

Arum hygrophilum subsp. *euxinum* (R.R. Mill.) Alpinar. Çorum: Kargı, Eğinönü, *P. sylvestris* ormanı, 1600 m, 28.6.1993, H.K 3337. End.; Eux. el., **LR**

Asparagaceae

Bellevalia clusisna Griseb., Çorum: Alaca-Sungurlu arası 10. km., 1100 m. Coode & Jones 1683!. End.; Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**

Hyacinthella micrantha (Boiss.) Chouard. Çorum: 29. km. Marais 1608!. Ir.-Tur. el.; End. **LR(nt)**

Muscari aucheri (Boiss.) Baker. Çorum: Kargı, Kös Dağı, 2040 m., Kiliç! End. **LR(cd)**

M. bourgaei Baker. Çorum: Kargı, Kös Dağı, Erenler Tepesi, çayırliklar, 2040 m. 1975 M.K. 3576. Medit. el. **LR(Ic)**.

Iridaceae

Crocus speciosus M.Bieb. subsp. *xantholaimos* Mathews. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel mevki, *F. orientalis* ormanı, 1500 m, 25.9.1991, H.K 2143. End.; Eux. el., **(EN)**.

C. ancyrensis (Herbert) Maw. Çorum: Sungurlu'nun 29.5 km kuzey doğusu. Grey-Wilson & Hewer 4!. End. Ir.-Tur. el. **LR(Ic)**.

C. danfordiae subsp *danfordiae* Maw. Çorum: Sungurlu'nun 25 km kuzey doğusu. 1150 m. Grey-Wilson & Hewer 5!. End. **LR(cd)**

Orchidaceae

Dactylorhiza nieschalkiorum H. Bauman & Künkele. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, Gölbel mevki, nemli çayırlar, 1500 m, 4.6.1992, H.K 2386. End., **LR(Ic)**

D. osmanica (Kl.) So. var. *osmanica*. Çorum: Kargı, Eğinönü, *P. sylvestris* ormanı, 1500 m, 28.6.1993, H.K 3336. End., **LR(Ic)**

Poaceae (Gramineae)

Bromus cappadocicus Boiss. & Bal. subsp. *sclerophyllus* (Boiss.) Çorum: Çorum-Merzifon arası 5. km. 800 m, Coode & Jones 1841!, End.; Ir.-Tur. el **LR(Ic)**

Festuca woronowii Hack. subsp. *turcica* Markgr.-Dann. Çorum: Osmancık, Karalargüney köyü, güney yamaçlar, *Astragalus* stepleri, 1250 m, 30.6.1993, H.K 3717. End.; Eux.el. **LR(nt)**

SONUÇ ve TARTIŞMA

Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı'na göre, Çorum doğal florasında yayılış gösteren endemik türlerden 6 tanesi “zarar görebilir” (VU), 3 tanesi “ciddi tehdit altında” (EN) ve 84 tanesi de düşük risk altında kategorisinde bulunmaktadır (Tablo I). Düşük risk kategorisine dahil edilenler (LR), gelecekte yok olma riskine karşı koruma gerektirenler (cd), tehdit altına girebilir (nt), en az endişe verici olanlar (Ic) olmak üzere 3 alt kategoride toplanır.

Tablo I. Çorum florasındaki endemik türlerin tehdit kategorileri

Tür Adı	Tehdit Kategorisi (Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı, 2000))
<i>Achillea gypsicola</i>	VU=Vulnerable (Zarar görebilir)
<i>Tripleurospermum rosellum</i> var. <i>album</i>	
<i>Astragalus listoniae</i>	
<i>Stachys huber-morathii</i>	
<i>Veronica multifida</i>	
<i>Verbascum pseudovarians</i>	
<i>Ferulago platycarpa</i>	EN=Endangered (Nesli Tehlikede)
<i>Astragalus panduratus</i>	
<i>Crocus speciosus</i> subsp. <i>xantholaimos</i>	
Diğerleri (84 tür)	LR =Lower risk (Düşük risk grubu)

Düşük risk grubuna girenler tür sayısı tabloda toplam olarak verilmiştir. Tablodaki adı geçen ve değişik kategorilerden nesli tehdit altında olan bitki türlerinin neslinin korunabilmesi için, popülasyonlarının yaşama ortamlarının korunması ve devamlılığının sağlanması zorunludur.

Çorum doğal florasında yayılış gösteren endemik türlerden 46 tanesi İran-Turan, 15 tanesi Avrupa- Sibiry ve Öksin ve 3 tanesi de Akdeniz floristik bölge elementi olup, diğerlerin fitocoğrafik durumu belli değildir. Böylesi bir fitocoğrafik dağılım, bölge florasının daha çok İran-Turan floristik bölgesinin etkisinde olduğunu ve Avrupa-Sibiry floristik bölgesini etkisinin ise ikinci dereceden olduğunu göstermektedir. Akdeniz floristik bölge etkisinin ise oldukça lokal ve dar bölgelerde görüldüğünü işaret eder kanısındayız. Nitekim

bölgenin doğal bitki örtüsünde de; karasal iklimin etkin olduğu geniş alanlarda step ya da yarı-step geçiş vejetasyonu, yüksek kesimler ve Karadeniz bölgesine yakın yörelerde serin ve yağışlı iklimle uyumlu vejetasyon yayılış gösterirken, Akdeniz karakterli vejetasyon oldukça dar ve lokal alanlarda (Kızılırmak ve Devrez çayı vadileri) yayılış göstermektedir.

Çorum doğal florasında yayılış gösteren endemik türlerden bazılarının fotoğrafları aşağıdadır:

Şekil 1. *Crocus speciosus* subsp. *xantholaimos*

Şekil 2. *Crocus ancycensis*

Şekil 3. *Allium cappadocicum*

Şekil 4. *Dactylorhiza osmanica* var. *osmanica*

Şekil 5 *Verbascum wiedemannianum*

Şekil 6 *Euphorbia anacampseros* var. *anacampseros*.

KAYNAKLAR:

- Davis P.H. (ed.) (1965-1985). Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 1-9. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Davis PH, Mill RR and Tan K (eds.) (1988). Flora of Turkey and the East Aegean Islands Vol. 10. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Duran A., Hamzaoğlu H. (2002). Flora of Kazankaya Canyon (Yozgat-Çorum). Turk J Bot, 26: 351-369.
- Ekim T., Koyuncu M., Vural M., Duman H., Aytaç Z. & Adıgüzel N. (2000). Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı. Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van 100. Yıl Üniversitesi. ISBN 975-93611-0-8.
- Güner A, Özhatay N, Ekim T & Başer KHC (eds.) (2000). Flora of Turkey and the Aegean Islands, Vol. 11 (Suppl. 2). Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Güner, A., Aslan, S., Ekim, T., Vural, M., Babaç, M.T., (edlr.) (2012). Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler). Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını. İstanbul.
- Kılınç, M (1985a). İç Anadolu-Batı Karadeniz Geçiş Bölgesinde Devrez Çayı ile Kızılırmak Nehri Arasında Kalan Bölgenin Florası: I. Doğa Bilim Derg. Seri A2 9:283-314.
- Kılınç, M. (1985b). The vegetation of the area between Devrez stream and Kızılırmak river along the boundaries of Central Anatolia and West Black Sea Regions. Doğa-Tr J of Botany 9: 315-357.
- Kılınç M (1987). A phytosociological study on the vegetation of Devrez valley. In: 8. Ulusal Biyoloji Kongresi Bildiri Metinleri Cilt I, pp. 38-53. İzmir: Ege Üniv. Fen Fak. Baskı İşleri.
- Kılınç, M. (1990). İç Anadolu-Batı Karadeniz Geçiş Bölgesinde Kızılırmak Nehri ile Devrez Çayı Arasında Kalan Bölgenin Florası: II. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniv. Yay. No: 64.
- Korkmaz, H. ve Engin, A. (2001). The Flora of the Boyabat (Sinop) Dam and Its Environs. Turk J Bot. 25: 397-435.
- Korkmaz, H., Engin, A., Kutbay, H. G., Yalçın, E. (2011). A syntaxonomical study on the scrub, forest, and steppe vegetation of the Kızılırmak valley. Turk J Bot, 35: 121-165.
- On line Kaynaklar:**
- <http://www.iucnredlist.org/species-of-the-day/archives>
- http://www.bfn.de/0302_berner+M52087573abO.html

ÇORUM'DA ARICILIK FAALİYETLERİ

Ali SALUR¹

Erkan Elfaz ERMİŞ²

¹Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü

²Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü

ÖZET

Hitit Uygarlığının da önemli merkezlerinden biri olan Çorum'da arıcılık faaliyetleri, Anadolu medeniyetleri tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Beslenmeden şifa sağlamaya kadar birçok alanlarda ana ürün olarak kullanıldığı ilk medeniyetlerden günümüze kadar bu sektör, zaman içerisinde değişimlere uğramıştır. Bu değişimin sebepleri hakkında sayılabilecek birçok etmen olsa da bunların başında teknolojinin ve tıbbın gelişimi ile birlikte arı ürünlerinin kullanım sahasının genişlemesidir.

Bu çalışmada, Çorum'da değişik ölçeklerde yapılan arıcılık faaliyetlerinin, arıcılık malzemesi üretimlerinin, arı ürünlerinin üretim, pazarlama ve kullanım sahalarının içerisinde bulunduğu durumun tespiti yapılmakla beraber, Çorum'da arıcılık sektörünün güçlü ve zayıf yanları, fırsatları ve öncelikleri hakkında yapılan bilimsel ve sosyo-kültürel tespitler de ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, Apiterapi, Arı Ürünleri, Üretim, Pazarlama, Çorum.

APICULTURE ACTIVITIES IN ÇORUM

ABSTRACT

Apiculture activities in Çorum which is one of the important centers of Hittite Civilization are as historic as Anatolian Civilization History. There have been many changes observed in time in applications of bee products which are used as main product of several areas like nourishment and curative. There could be several reasons counted for such changes but an increase in application areas of bee products as well as efflorescence of science and technology should be mentioned as leading reasons of them.

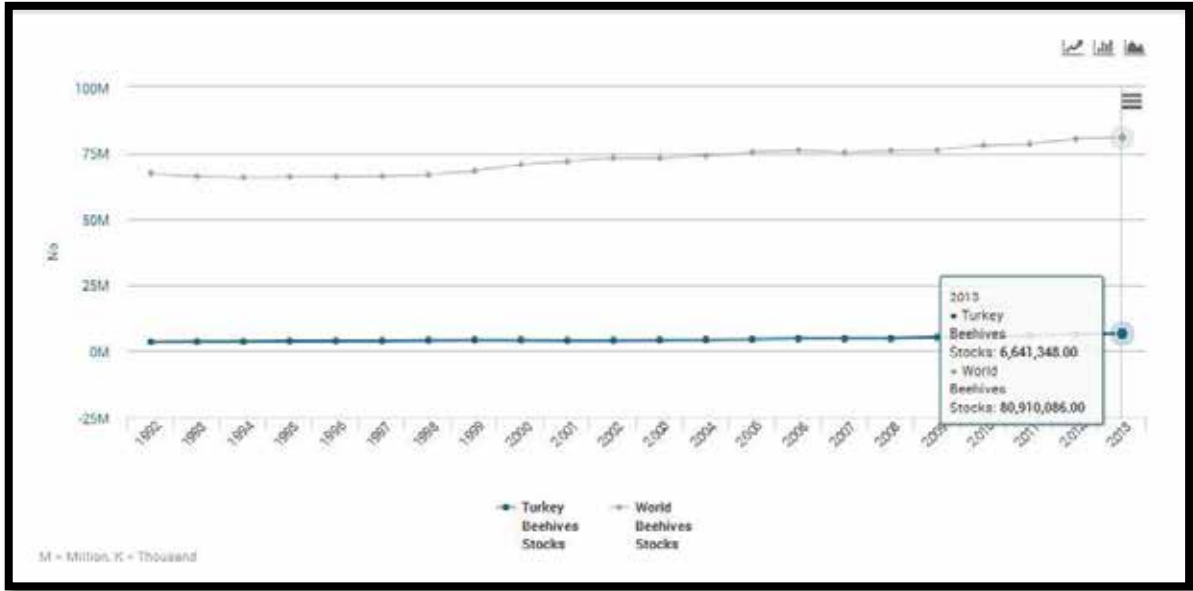
This study has put forward not only apiculture activities in Çorum performed in different measure, manufacture of honey bee materials, status determination of production-marketing-application areas of bee products but also scientific and socio-cultural findings of strong and weak sites and opportunities and priorities of apiculture sector in Çorum.

Keywords: Apiculture, Apitherapy, Bee Products, Production, Marketing, Çorum

1. GİRİŞ

Başta bal olmak üzere arı ürünleri insanlık tarihi boyunca insanların besin ve şifa kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Dünya medeniyet tarihine bakıldığında kadim medeniyetlerin arkeolojik bulgularında arı kovanlarının ve bal küplerinin kalıntılarına rastlanılmaktadır (Erkut, 2011). Yönetim merkezi Çorum ve civarında konumlanmış olan kadim medeniyetlerden Hititler bu konuya en iyi örneklerden bir tanesidir. Erkut (2011), yaptığı çalışmada Boyalı Höyükte Hititlere ait bal ve petekle ilgili arkeolojik buluntulara rastladığını bildirmiştir. Aynı çalışmada buluntuların M.Ö. 1650 yani eski Hitit dönemine tarihlendirildiği de bildirilmiştir. Hakeza kadim medeniyetlerden Sümerler 'de de arı, kraliçe arı, bal ve arı ürünleri kutsal değerler arasında sayılmaktaydı (Yeşilada, 2015).

Dünyada, Türkiye'de ve Çorum'da kovan sayıları ve bal üretimi konusunda FAO'nun ve TÜİK'İN verileri incelersek şöyle bir tablo karşımıza çıkar. FAO'nun 2013 verilerine göre, Dünyada arılı kovan miktarı 80,910,086, Türkiye'de ise 6,641,348'dir (Tablo 1, Anonim, 2016a).

Tablo 1. Dünyadaki ve Türkiye'deki kovan sayılarının yıllara göre dağılışı

TÜİK'in 2013 yılı verilerine göre (Anonim, 2013), Çorum'da 2012 yılında 239 ton ve 2013 yılında ise 320 ton bal üretilmiştir. Yine aynı verilere göre 2013 yılında Türkiye de üretilen toplam bal miktarı 94,694 tondur. 2013 yılında Çorum Merkez de 75 ton olmak üzere ilçelerinden Alaca'da 21 ton, Bayat'ta 12 ton, Boğazkale'de 30 ton, Dodurga'da 2 ton, İskilip'te 37 ton, Kargıda 13 ton, Laçın'de 4 ton, Mecitözü'nde 41 ton, Oğuzlarda 1 ton, Ortaköy'de 4 ton, Osmaniye'de 22 ton, Sungurlu'da 51 ton ve Uğurludağ'da 7 ton olmak üzere toplam 320 ton bal üretilmiştir. Ermiş (2014), Çorum'da 2012 yılında arılı kovan sayısının 33218 olduğunu bildirmiştir. TÜİK'in 2014 yılı verilerine göre (Anonim, 2016b), Çorum'da üretilen bal miktarı 340,614 kg, çevre illerden Sinop'ta 255,803 kg, Samsun'da 975,383 kg, Amasya'da 209.478 kg, Yozgat'ta 239.700 kg, Kırıkkale'de 138,201 kg, Çankırı'da 799,455 kg ve Kastamonu'da ise 449,894 kg'dır. TÜİK'in 2015 yılı verilerine göre (Anonim, 2016c), Çorum'da üretilen bal miktarı 333 ton, çevre illerden Sinop'ta 209 ton, Samsun'da 992 ton, Amasya'da 213 ton, Yozgat'ta 245 ton, Kırıkkale'de 179 ton, Çankırı'da 234 ton ve Kastamonu'da ise 320 tondur.

Bu çalışma, yukarıda verilen üretim bilgileri ışığında Çorum'da arıcılık yapan üreticilerin ve konu ile ilgili yöneticilerin katılımı ile gerçekleştirilen Çorum Arıcılık Çalıştayı'nın SWOT Analizi sonuçlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın bulgularını oluşturan Çorum Arıcılık Çalıştayı, 24 Aralık 2015 tarihinde Hitit Üniversitesi, Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Çorum İli Arı Yetiştiricileri Birliği işbirliğinde Çorum'da Hitit Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Çalıştayın ana konusu, Çorum'daki arıcılık faaliyetlerinin güçlü, zayıf, fırsata dönüştürülebilen ve tehdit oluşturabilecek yönleri hakkında yapılan SWOT analizidir. Çalıştaya konu ile ilgili 110 katılımcı iştirak etmiştir.

Çalışmada 4 ayrı salonda, farklı konu başlıkları altında analizler yapılmıştır. Bu analiz konuları şunlardır:

Analiz konusu: Arı Ürünleri

Arı ürünlerinde üretilen miktara göre destekleme yapılması, Arı günlerinde özellikle çocukların ilgisini çekecek her kesime hitap eden yeni arı ürünlerin piyasaya sürülmesi, Kristalize balın millete tanıtılarak yaygınlaştırılması, Polenin faydalarının tanıtımı, Propolisin faydalarının tanıtımı, Arı sütünün faydalarının tanıtımı, Arı ürünleri ve insan sağlığı ilişkisi, Apiterapi, Arı ürünlerinin özellikle balın herkes tarafından satılmaması

Analiz Konusu: Arıcık Malzemeleri ve Pazarlama

Farklı kovan tiplerinin mevcudu, Peteklerin kalitesi, Kullanılan malzemenin kalitesi, Polen tuzaklı kovanların yaygınlaştırılması, Sertifikalı ana arı desteklenmesi, Genç ana arı kullanımının yaygınlaştırılması, Malzemelerin sterilizasyonu ve bakımı dezenfeksiyon

Analiz Konusu: Arı Yaşam Ortamı ve Florası

Bal ormanlarının yer tespitleri ve oluşturulması, Gezginci arıcıların konaklama yol sorunları, Flora tespiti ve hazırlanması, Balı ve poleni yem bitkilerin teşviki ve eğitimi, Ayçiçek üretiminin arı tarafından verim arttırması yönünde eğitimi, Zirai ilaçlama ve arıcılık arasındaki ilişki bilinçlendirmeye yönelik eğitimler

Analiz Konusu: Arı Yetiştiriciliği ve Arı Hastalıkları

Varroa mücadelesi, Varroa için organik farklı etken maddeler, Nosema ile mücadele, Nosemanın tanıma ve bulaşma yolları hastalık etmenlerinin araştırılması, Nosema nedir iyi tanınması, İlaç desteklemeleri, Arı hastalıklarının iyi tanınması, Arı hastalıklarına karşı mücadele, Bilinçli ilaç kullanımı, Kalıntı izlenmesi, Ana arı kullanımının yaygınlaştırılması, Ana arı yetiştiriciliği

SWOT analizi yapılan salonlarda konu başlıklarına yönelik sonuçlar tüm katılımcıların iştiraki ile yeniden ele alınarak birleştirilmiş (Tablo2 - 9) ve sonuçlar hakkında fikir birliği sağlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1.SWOT Analiz Sonuçları: Arı Ürünleri

Güçlü Yanlar

- Ürün çeşitliliğini sağlayan arı ve arıcı varlığı
- Ürün çeşitliliğine imkân veren ekoloji
- Üretimi yönlendirilecek genç nüfusun bulunması
- Proje bazında finansal desteklerin olması
- Arıcının örgütlü ve AKS'ye kayıtlı olması

Zayıf Yanlar

- Ürünlerin pazarlama güçlükleri
- Etkin üretim yöntemleri hakkında eğitim ve bilgi eksikliği
- Arı ürünleri ile ilgili mevzuat eksikliği
- Ürün bazında desteklerin yetersiz olması ve/veya ürün çeşitliliğinde desteklerin olmaması
- Üniversite ve diğer araştırma kurumlarının sayı ve imkân bakımından yetersiz olması
- Proje başvuru ve hazırlamada yeterli eğitimin olmaması
- Tüketicilere arı ürünleri hakkında yeterli bilgi verilmemesi
- Profesyonel ve büyük işletmelerin olmaması ve ürün çeşitliliğinin sağlanamaması
- Bazı ürünlerin standardının olmaması mevcut standartların bağlayıcılığının olmaması

Fırsatlar

- Sağlık Bakanlığı'nın apiterapinin yardımcı tıp kapsamına alınması
- İnsan ve hayvan sağlığının korunması açısından henüz işlenmemiş bir sektör olması
- İlaç sanayi ve diğer endüstriyel alanlardaki potansiyelin yüksek olması
- Gelecekte arı ürünlerini tüketim alışkanlığını düzenlemek için çocuklara yönelik tanıtım faaliyeti
- Apiterapi konusunun yeni gelişen bir alan olması ve toplumun diğer kesimlerinden büyük ilgi görmesi

Tehditler

- Arıcılığın esas meslek olarak değil de ikincil faaliyet olarak görülmesi
- Arı bakımı ve faaliyetlerinin ihmal edilmesi
- GDO'lu ürünlerin tarımı
- Tarım ilaçlarının kontrolsüz kullanımı
- Arıcının bilinçsiz ilaç kullanımı
- Ehil olmayan kişilerce üretilen arı ürünleri
- Art niyetli kişilerin ürettikleri ürünlerin pazar üzerindeki tehditleri
- Bazı ürünlerin bilinçsiz ve kontrolsüz olarak hastaların üzerinde kullanılması ve bu şekilde kullanımının teşvik edilmesi

3.2.SWOT Analiz Sonuçları: Arıcık Malzemeleri ve Pazarlama

Güçlü Yanlar

- Arı yetiştiriciliği birliğinin ilimizde bulunması

- Malzeme üretim firmalarının ilimizde bulunması
- Malzeme üretiminde gerekli hammaddenin ilimizde bulunması hammaddeye yakınlık ve üretim kolaylığının olması
- Arıcılık ve Arı Ürünleri Araştırma Merkezinin üniversite bünyesinde kurulması
- Arıcılık Malzeme Üretici firmalarının AR-GE çalışmalarına önem vermesi
- Arıcıların yenilikleri ve gelişmeleri yakından takip etmeleri ve uyumu
- Ulaşım ve iletişim ağlarının birlik vasıtasıyla etkili kullanımı
- İlimizdeki birliğin markalaşması
- Birlik tarafından temel petek üretiminin yapılması

Zayıf Yanlar

- Örgütlenmenin parçalı bir yapıda olması (4 adet birlik bulunması)
- Birliklerin mali yapısının zayıflığı
- Kovan üretiminde standart bulunmaması
- Arıcılık malzemelerinde standartlara uyulmaması
- Polen tuzaklı kovanların kullanılmaması
- Arıcılıkla uğraşanların yaş ortalamasının yüksek olması ve gençlerin arıcılığa yönelmemesi
- Basın-yayımda tanıtımda yetersizlik
- Arı ürünleri üretimi ile ilgili çeşitliliğin yetersizliği (polen arı sütü vb)
- Tüketicinin bilgi eksikliği ve zayıflığı
- Marketlerden kristalize olan balların iadesi
- Arıcılara İl Özel İdare'den yeterli desteğin sağlanmaması
- Arı ürünleri kalite analiz ücretlerinin yüksek olması.

Fırsatlar

- Dünyada yazılı arıcılık tarihinin ilk olarak ilimizde bulunması
- Kamu ve TKDK tarafından verilen destekler
- Ziraat bankası tarafından verilen krediler
- Birliklerde danışman çalıştırılması ve devlet tarafından desteklenmesi
- Arı ürünlerinin toplum sağlığına faydalı etkileri
- Üniversitenin arıcılıkla ilgili yapacağı çalışmalar

Tehditler

- Arıcıların küçük işletmelere sahip olması
- Doğa olayları ve iklim değişikliği
- Bal üreticileri birliği üyelerinin arı yetiştiricileri birliği tarafından üretilen steril temel peteği kullanmaması
- Tahşişli (sahte) ürünlerin piyasada rağbet görmesi
- Arıcılıkta teknoloji ve bilgi eksikliği
- Arıcılıkta ruhsatsız ve bilinçsiz ilaç kullanımının balda kalıntısı
- Arıcılıkta kullanılan malzeme ve ekipmanlarının gıda kodeksine uygun olmayan ve belgesiz bazı ürünlerin kullanılması
- Bal pazarında tekelleşmeye gidilmesi
- Ülkemize kaçak bal ve diğer arı ürünlerinin girişi
- Ulusal market zincirlerinde bal satışında çıkardıkları engeller; raf bedeli ve geri ödemede uzun süre istenmesi
- Türk Gıda Kodeksi kanunu gereği standart kontrollerin zayıflığı

- Tüketicinin bilgi eksikliği ve zayıflığı

3.3.SWOT Analiz Sonuçları: Arı Yaşam Ortamı ve Florası

Güçlü yanlar

- Arı üreticilerinin birlik kapsamında örgütlenmiş olması
- Birliğin petek üretimi, kek üretimi, bal dolum sistemi gibi hizmetleri yürütmesi
- Ayçiçeği ekim alanlarının son yıllarda artmış olması

Zayıf yanlar

- Bal akım dönemindeki bitki florasının azlığı
- Herbisit ya da tarım ilacı kullanımı
- Ester ilacının yasaklanmasına rağmen stokların eritilmesi amacıyla kullanımına devam edilmesi
- İlaçlandırmada sadece belirli böceklerin imha edilmesine yönelik ilaçların çok pahalı olması ve maliyet nedeniyle daha ucuz ilaçların tercih edilmesi
- Gezgin arıcılığın yaygın olmaması
- Çorum ilinin ballı bitkiler haritasının çıkartılmış olmaması

Fırsatlar

- Çorum ikliminin bal üretiminde önemli olan ağaç ve bitki yetiştirilmesi için uygun olması
- Püren bitkisinin Kargı, Bayat ve Osmancık bölgelerinde yaygınlaştırılması ve bu bitki sayesinde arıların çoğalması için uygun ortam yaratılması
- Özellikle ilçelerde bal ormanları oluşturulması
- Hitit üniversitesi bünyesinde Arı ve Arıcılık araştırma merkezinin kurulması ile işbirliği olanaklarının artması
- Orman Genel Müdürlüğü ülke çapında birçok bal ormanlarının oluşturulması ile ilgili projelerinin hayata geçirilmesi
- Geven bitkisinin il genelinde koruyup yaygınlaştırılarak bal miktar ve kalitesinin artırılması
- Valilik çalışması kapsamında arıcılar ilçe kaymakamlıklarına başvurarak bal ormanları tesis edilmesi
- Birliğin tarım danışmanlığı hizmeti vermesi

Tehditler

- İklim değişimlerinin arı ömürleri ve florayı etkilemesi
- Göçer arıcılıkta yerelde arı konaklatma konularında sorunlar yaşanması (Keyfi olarak arıların konaklanmasına müsaade edilmemesi)
- Tarım alanlarının özellikle hızla şehirleşme ve suni bağıcılık çalışmalarına açılması ve bu sebeple tarım arazilerinin ve kültür alanlarının betonlaşmasının artması
- Sulak alan civarında yapılaşma kontrollerinin yetersizliği sebebiyle akarsu ve göllerdeki kirliliğin her yıl oransal olarak artması

3.4.SWOT Analiz Sonuçları: Arı Yetiştiriciliği ve Arı Hastalıkları

Güçlü Yanlar

- Çorum' da teknolojik altyapı kullanılarak hastalık mücadelesinde uygulama ve tedbirlerin sisteme kayıtlı arıcılara birlik tarafından bildirilmesi.

- Çorum'da steril temel petek imalatının olması dolayısıyla Yavru Çürüklüğü hastalığının daha az görülmesi.
- Çorum Arı Yetiştiricileri Birliğinde, ıslah projesi kapsamında Anadolu ırkı kaliteli damızlık ana arı yetiştirilmesi.
- Çorum arı yetiştiricileri birliğinin Varroa ile mücadelede organik asitlerin temini ve kullanımı ile ilgili danışmanlık hizmeti vermesi.

Zayıf Yanlar

- Çorum il sınırları içerisinde Varroa mücadelesinin eşgüdümlü ve toplu mücadele olarak yapılmaması
- Mevcut ruhsatlı arı ilaçlarının etken madde içerikleri ve kullanım talimatlarının denetiminin yetersiz olması
- Bir bölgede bakımı ve ilaçlaması yapılmayan kolonilerin diğer koloniler için tehdit oluşturmasına rağmen denetiminin yapılamaması (Kayıt dışı ve bilinçsiz arıcılık).
- Diğer evcil hayvanların hastalıklarının korunma ve tedavisinde bakanlık tarafından sağlanan imkânların arı hastalıkları için sağlanmaması.
- Antibiyotik kullanımını engellemek için ihbarı mecbur Amerikan Yavru Çürüklüğü hastalığında tazminatın olmaması
- Türkiye de arı ürünleri borsasının bulunmaması

Fırsatlar

- Kullanılan Varroa ilacının uygunluğunun ve etkinliğinin belirlenmesi için, ilaçlama öncesi ve sonrasında arı üzerindeki ve çekmeceye düşen Varroa' ların sayılarak değerlendirilmesi.
- Hastalık ve yetiştiricilikle ilgili uygulamaların standart hale getirilmesi için birlikler, il müdürlükleri, üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin ortak paydada buluşması.

Tehditler

- Mevcut arı hastalık etkenlerinin kullanılan ilaçlara karşı direnç geliştirmesi
- Arıcılık için ruhsatlandırılmayan bitki ve hayvan ilaçlarının arıcılıkta kullanılması sonucu insan ve arı sağlığını etkilemesi ve ilaç direncine sebep olması
- Arı ilaçlarının yanlış bilgiler sonucunda hatalı, fazla ve zamansız kullanımı
- Arı ürünlerinde taklit ve sahte ürünlerin pazarda yer alarak haksız rekabete yol açması ve insan sağlığını olumsuz etkilemesi
- Nosema ceranae hastalığının yaygınlaşması sonucu hastalığın daha geç fark edilmesi ve arılara daha fazla zarar vermesi.
- Arı beslemede kullanılan yöntem ve maddelerin (kek vs.) formül ve kullanım hataları

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan SWOT analizinin ayrıntıları yukarıda verilmiştir. Analizin sonuçları genel anlamda değerlendirildiğinde, Çorum ilinde arıcılık sektöründe çalışanların gün geçtikçe yaş olarak gençleşmesi ve bu çalışanların projelerle sektörü geliştirme beklentilerinin yüksek olması güçlü bir yön olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde ülke genelinde ve il çerçevesinde arıcılık sektöründe olan kanuni ve endüstriyel değişimlerden ilin pozitif etkilenmesinin fırsat olarak kabul edilebilirliği ortaya çıkmıştır.

Bunun yanı sıra, profesyonel anlamda büyük şirketlerin almaması ve standartlar konusunda ise işletmelerin standartlara uymamalarından kaynaklanan olumsuzlukların bulunması sektörün yayılmasına ve küresel anlamda değer kazanmasına engel olarak görülmektedir. En temel de üniversite başta olmak üzere diğer eğitim kurumlarından da arıcılık ve arı ürünleri konusunda bilincin artırılması, eğitilmiş çalışan sayısına katkıda bulunulması elzem olarak bildirilmiştir.

İlde yapılan bilinçsiz ve aşırı ilaçlama ve gübre kullanımının sadece tarım sektörünü ve toprağı değil arıcılık sektörünü de olumsuz etkilediği tespit edilirken aynı zamanda da arı ürünlerine ard niyetli kişilerin sentetik katkılarla müdahil olmasının arıcılık konusunda karşılaşılan en büyük tehdit olduğu saptanmıştır.

Arıcılık malzemeleri ve pazarlama konusunda ise kamu ve TKDK tarafından verilen desteklerin ciddi bir fırsat olduğunu, Çorum ilinde ise dünya çapında arıcılık malzemelerini üreten ve dağıtan şirketlerin bulunmasının güçlü bir yön olduğu bildirilmiştir. İlde bulunan dört farklı arıcılık birliğinin ortak bir yöntem ve menfaat çerçevesinde buluşamamasının büyüme ve markalaşma konusunu olumsuz etkilediği ve hatta Çorum arıcılığının gelişmesinin önündeki en büyük engel olduğu tespit edilmiştir.

Dünyada her coğrafi alanın kendine özgü bir florasının olması, arıcılık çalışanlarının farklı kalitede bal elde etmelerine sebep olduğu bilinmektedir. Bu konuya paralel olarak Çorum'un Karadeniz ve İç Anadolu arasında geçit teşkil eden bir konumda bulunması floristik yapısını etkilemektedir. Yapılan analizde de arıcıların bu konunun bilincinde olduğunu ve bu farklılığı avantaja çevirmek için üniversite vb. kurumlardan bilimsel destek talebinde oldukları tespit edilmiştir.

İlde özellikle Çorum Arı Yetiştiricileri Birliği'nin arıcılık faaliyetleri ve malzeme kullanımı konusunda bir standart oluşturmak için çaba sarf ettiği ön plana çıkıyor. Arı hastalıklarının ve bal kalitesinin artırılabilmesi için önemli bir faktör sayılan standartların belirlenmesi ve her üreticinin bu standartlara uyması öncelikler arasında yer almaktadır. Arılar üzerinde hastalıklara karşı yanlış ilaçların yanlış dozlarda kullanımının bal ve diğer arı ürünlerinin kalitesini düşürdüğü bildirilirken bu durumun önüne geçilmesi için eğitimin ön koşul olduğu da ortaya çıkmıştır.

Genel itibariyle ifade edilecek olursa, Çorum'un kendine özgü bir coğrafyasında, bilinen 3000-3500 yıldır yapılan arıcılık faaliyetleri halen gelecek vaat eden ve gelişime çok açık olan verimli ve kazançlı bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistemli bir eğitim ve standartları uygulama sürecinden sonra arıcılık sektörünün orta vadede, Çorum'un, kendisinden ilin yükselen değerleri arasında söz ettiren bir sahası olarak görmek olasıdır.

KAYNAKLAR

- Anonim (2013). Seçilmiş Göstergelerle Çorum, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, XI+173.
- Anonim (2016a). Dünyadaki ve Türkiye'deki kovan sayılarının yıllara göre dağılışı, <http://faostat3.fao.org/compare/E>
- Anonim (2016b). İllere Göre Bal Üretimi Dağılımı Tematik Haritası-2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18851>
- Anonim (2016c). İllere Göre Bal Üretimi Dağılımı Tematik Haritası-2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21822>
- Erkut, S. (2011). Hititler'de Arı ve Bal. Acta Turcica. 3(1): 36-39.
- Ermiş, E., E. (2014). Çorum'da Tarım Sektörünün Temel Soruları, Çözüm Yolları. Çorum Tarım. 29 (42): 20-23.
- Yeşilada, E. (2015). Apiterapi-Arıyla Gelen Şifa, (1. baskı) İstanbul: Hayykitap.

GÖLÜNYAZI (EYMİR) GÖLÜ'NÜN BİYOÇEŞİTLİLİĞİ

Faruk MARAŞLIOĞLU¹

Ali SALUR²

¹Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Çevre Koruma Teknolojileri Bölümü

²Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü

ÖZET

Çorum – Osmancık yolunun 18. kilometresinde bulunan ve doğal göl olan Gölünyazi Gölü, Çorum'un canlı envanterini varlığını desteklemektedir. Bu göl küresel ısınmanın son yirmi yılda artmasıyla birlikte kuruma, yok olma tehlikesi altındadır. Bu çalışma, göçmen kuşların göç yolu üzerinde bulunan Gölünyazi Gölü'nde günümüze kadar yapılan canlı envanter saptama çalışmalarının ve faunistik ve floristik arazi çalışmaları sonucunda elde edilen orijinal veriler biraraya getirilerek oluşturulmuştur. Metin içerisinde Gölünyazi Gölü'nün genel özellikleri, faunası ve florası fotoğraflar, tablolar ve haritalarla desteklenerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gölünyazi Gölü, Fauna, Flora, Biyoçeşitlilik, Çorum

BIODIVERSITY OF LAKE GÖLÜNYAZI (EYMİR)

ABSTRACT

Lake Gölünyazi, a natural lake and located at 18th kilometers of the Çorum – Osmancık road, not only represents but also supports the presence of the living inventory of Çorum. This lake is under the danger of extinction and aridness due to an increase in global warming for the last twenty years. This study has been formed by gathering living inventory determination studies and obtained original data of floristic and faunistic land studies of Gölünyazi Lake which is located on the migration route of migratory birds. The general characteristics of Gölünyazi Lake and fauna and flora of it has been supported with photographs, charts and maps in the text.

Key Words: Lake Gölünyazi, Fauna, Flora, Biodiversity, Çorum

1. GİRİŞ

Gölünyazı (Eymir) Gölü, merkez ilçeye bağlı Çorum ili Osmancık karayolu 18. km'sinde bulunan Kırkdilim mevkiinde yaklaşık 233.132 m² alan kaplayan zengin biyoçeşitliliğe ve ekosisteme sahip bir göldür (Anonim, 2011). Gölünyazı sulak alanı, daha önceleri etrafında bulunan tarım arazileri için su kaynağı olarak kullanılmış fakat 21 Mayıs 2003 tarihinde göl, onarım, bakım ve koruma amaçlı olarak Çorum Valiliği'nin talebi üzerine, Maliye Bakanlığı'nın izni ve o dönemki adıyla Çevre ve Orman Bakanlığı'nın uygun görüşüyle aynı yıl İl Özel İdaresi'ne tahsis edilmiş ve bu tarihten itibaren valiliğin aldığı kararlar ile sulak alandan sulama amaçlı su çekimi ve avcılık yasaklanmıştır. Bu kapsamda göl etrafı koruma amaçlı tel örgüyle çevrelenmiştir.

Su kaynaklarımızın başında sulak alanlar gelir. Bataklıklar, turbalıklar, taşkın düzlükleri, nehirler, göller, tuzlalar, mangrovlar, deniz çayırı yatakları, mercanlar, gelgit anında altı metreden derin olmayan deniz kıyısı alanları gibi kıyı sulak alanları, atık su arıtım gölcükleri ve rezervuarlar gibi insan yapımı sulak alanlar da sulak alan tanımına dahildir.

Dünyadaki toplam su miktarı 141 milyar m³ iken tuzlu sular toplam suyun %97,6'sını, tatlısu kaynakları toplam suyun %2,4'ünü oluşturur. Tatlısuların göllerde, akarsularda ve barajlarda bulunan kısmı ise %0,3'tür. Bu oranlardan anlaşılacağı gibi kullanılabilir suyun miktarı oldukça azdır (Yıldız ve diğerleri, 2000).

Su varlığına göre ülkeler sınıflandırıldığında; yılda kişi başına düşen ortalama kullanılabilir su miktarı 1.000 m³'ten az olan ülkeler "su fakiri", 2.000 m³'ten az olan ülkeler "su azlığı yaşayan", 8.000-10.000 m³'ten fazla olan ülkeler ise "su zengini" olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de kişi başına düşen teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir yıllık su miktarı yaklaşık 1.400 m³ civarındadır ve ülkemiz su azlığı yaşayan bir ülke konumundadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun tahminlerine göre 2030 yılında ülkemizin nüfusunun 100 milyona ulaşacak, bu durumda kişi başına kullanılabilir su miktarı 1.100 m³'e düşecek ve Türkiye su fakiri bir ülke olmaya doğru gidecektir. Türkiye dünyanın en hızlı nehirlerinden birkaçına sahip olsa da su rezervleri bakımında alt sıralarda yer almaktadır. Türkiye'de su kaynaklarının yönetiminde uluslararası standartlarda iyi ve sürdürülebilir bir yönetim politikası benimsenmediği için geleceğe yönelik tehditler hızla artmaktadır.

Tatlı su ekosistemleri, yeryüzündeki toplam su varlığının %1'inden azını kaplamasına karşın, dünyadaki tüm canlı türlerinin %40'ını barındırır. Sulak alanlarımız;

- Yeni tarım, yerleşim ve rekreasyon alanları açmak için kurutulmakta ya da zarar görmekte,
- Gereğinden fazla yapılan tarımsal sulamalar ya da sulak alanları dikkate almadan tasarlanan su yönetim projeleri sebebiyle kurumakta,
- Tarımda pestisitlerin bilinçsiz kullanımı ve aşırı gübre kullanılması sonucu,
- Evsel ve endüstriyel atıklar doğrudan veya dolaylı olarak göl, akarsu ve deniz gibi sulak alanlara yeterince işlem görmeden boşaltılması,
- Üreme dönemlerinde ve yasaklanmış usullerle yapılan avcılık ve balıkçılık nedeniyle ülkemizdeki sulak alanlarımızın yapısı bozulmaktadır.

Türkiye’de son 40 yıl içerisinde yaklaşık 1.300 bin hektar sulak alan; kurutma, doldurma ve su sistemlerine müdahaleler nedeniyle ekolojik ve ekonomik özelliğini yitirmiştir. Türkiye’deki toplam sulak alanların 2,5 milyon hektar olduğu düşünüldüğünde, son 40 yılda sulak alanlarımızın yarısını kaybettiğimizi söyleyebiliriz.

Gölünyazı Gölü Çorum’da çoğumuzun bildiği, zaman içerisinde giderek küçülüp canlı çeşitliliğinin azaldığı gözlenen göllerdendir. Gölünyazı Gölü’nde canlı çeşitliliğinin giderek azaldığı ve bunun sonucu olarak da “gölün canlılarının hayatlarının tehlike altında olması” durumu bilimsel bir çalışma sonucunda ortaya çıkan yargı değil sadece kaba bir tespitten ibarettir. Bir alanın canlı türlerinin tespitini yapılmadan oranın nasıl korunacağı üzerine konuşmak ya da eylem planları hazırlamak çok bilimsel değildir. Bugüne kadar Gölünyazı Gölü’nün de koruma amaçlı, iyi niyetli yapılmış çalışmalar olmasına karşın bu çalışmalar hareket planı olarak maalesef bilimsel temelli olmamıştır. Dolayısıyla iyi niyetle yapılan bu çalışmaların bazıları göl canlılarını korumaktan ziyade göl ve göl civarında yaşayan canlıları mağdur etmiştir. Buna en tipik örnek, sadece sulak alanın başladığı sınırı çevreleyen göl civarındaki dikenli teldir. Bir diğer örnek kaçak avcılara karşı gölün bekçi tarafından gözlenmesi ve korunması durumunun işlerliğinin bulunmamasıdır ki buda kaçak avlanmanın devam etmesine sebep olmaktadır.

Bu çalışmada ülkemizdeki popülerliği az ama içerdiği canlı çeşitliliği açısından ve özellikle su kuşları açısından önemli bir sulak alan olan Gölünyazı Gölü sahasında, gerçekleştirilmiş olan arazi çalışmaları sonucunda elde edilmiş olan farklı canlı gruplarına ait canlı envanteri sonuçları bir araya getirilerek Gölünyazı Gölü’ndeki biyoçeşitlilik bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Yurdumuzda son yıllarda bir bir kaybetmeye başladığımız sulak alanlarımızı düşündüğümüzde bu çalışmayla Çorum için önemli bir sulak alan olan bu gölde bundan sonra yapılacak önlem planlarına bir temel oluşturmak ve göldeki canlılığının korunması adına yapılmış yanlış uygulamaların tespitinin yapılarak bunların düzeltilmesi adına ortaya bir yargının konması hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gölünyazı Gölü’nde direk göl orjinli yapılmış çok fazla çalışmaya rastlanmamakla birlikte göl sahasını da içerisine alan Çorum orjinli çeşitli canlı envanteri tespiti çalışmalarında Gölünyazı Gölü’ne de değinilmiştir. Salur ve Mesci tarafından Çorum ilinin Odonatları çalışmasında (2007), Darılmaz ve arkadaşları tarafında Çorum ve Yozgat illerinin Coleopterleri çalışmasında (2010) ve yine Salur ve Mesci tarafından Çorum ilinin Nepomorphan faunası çalışmalarında (2011) Gölünyazı Gölü omurgasız faunasına ait canlılarından söz edilmiştir. Yine Çorum Valiliği bünyesinde İl Özel idaresinin yürütmüş olduğu Çorum ilinin Karasal ve İç Su Ekosistemleri Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi kapsamında da Gölünyazı Gölü sahasına ait kuşlar hariç omurgalı canlılar faunası çıkartılmıştır (Anonim, 2016c). Gölün kuşlarıyla ilgili rastlanan tek kayıt ise Gazi Üniversitesi, Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanan Çevreye Genç Bakış

dergisinde, bir lisans öğrencisi tarafından yapılmış olan bir çalışmada çoğunluğu sucul olan kuşlar olmak üzere gölün kuş faunasının tespit edilmesi şeklindedir (Anonim, 2004).

Gölünyazı Gölü'nde şu ana değin kayıtlara geçmiş göl odaklı ve bilimsel nitelikli tek çalışma Özakoyunlu (2007) tarafından Kasım 2005 ile Eylül 2006 tarihleri arasında göl suyunun fiziksel ve kimyasal parametreleri üzerine yapılmış bir yüksek lisans tezi olmuştur. Tezde civardaki canlı çeşitliliğinden kısmen söz edilse de çalışmanın asıl amacının gölün su kalitesi üzerine olmasından dolayı gölün biyoçeşitliliği yansıtmada yeterli olmamıştır.

3. YÖNTEM

a. Çalışma Alanı

Çorum ili, merkez ilçe Kırkdilim Köyü sınırları içinde bulunan Gölünyazı Gölü, diğer adıyla Eymir Gölü; toplam 23 hektar büyüklüğünde bir alan olup, 1100 m rakımda 40°41' K, 34° 54' D koordinatlarında yer alan doğal bir göl oluşumudur. Göl, Çorum-Laçın karayoluna 150 m, Çorum şehir merkezine de 22 km mesafede bulunmaktadır (Şekil 1).

Sulak alanın hâkim bitki örtüsü kamışlardır. Şekil 1'deki uydu fotoğrafından da görüleceği üzere göl alanının yaklaşık 2/3'ü kamışlar tarafından çevrelenmiştir. Kamışları özellikle su kuşlarının hem besin kaynağı olarak hem de barınak olarak kullandıkları göz önüne alındığında buradaki kuş çeşitliliğini anlamlandırmak kısmen mümkün hale gelmektedir. Alanda içlerinde ördekgiller familyasından elmabaş patka (*Aythya ferina*) ve balıkçılğiller familyasından gri balıkçıl (*Ardea cinerea*) türleri gibi su kuşları başta olmak üzere toplam 19 kuş türü olup, bunların bazıları göçmendir. Bu kuşların listesi arazide yapılan gözlemlere ve ilgili literatüre (Anonim, 2004) dayalı olarak bulgular bölümündeki omurgalı hayvanlar başlığı altında verilecektir. Gölünyazı, kuşların özellikle ilkbahar göçü sırasında birçok göçmen kuşa dinlenme, konaklama ve üreme olanağı vermektedir. Gölde kuşları gözlemlemeye imkân sağlayan bir kule bulunmaktadır. Sulak alanın etrafı tarım arazileri ile kaplıdır ve arazilerde genellikle buğday ve şeker pancarı tarımı yapılmaktadır.

Gölünyazı Gölü doğal bir izole tatlı su ekosistemi olup herhangi bir yerüstü su kaynağı ile beslenmemektedir. Beslenişi tamamen mevsimlik yağışlar ve yeraltı sularıyla. Geçmişte göldeki su seviyesini artırmak için alanın kuzeyinde bulunan Gözlük Deresi'nin yatağı sulak alana doğru çevrilmiş, fakat yağışlı mevsimlerde deredeki su debisinin artması sebebiyle göl alanındaki su seviyesinin artması sonucu göl çevresindeki tarım alanlarında su taşkınlarının oluşması sebebiyle bu uygulamaya son verilmiştir.

Şekil 1. Gölün yazı Gölü uydu görüntüsü (<http://earth.google.com/>)

Gölün yazı diğeri adıyla Eymir Gölü 2003 yılına kadar ciddi manada antropojenik temelli avlanma, kamışların kesimi ve yakımı, sulama suyu olarak suyun çekilmesi gibi olumsuz etkiler sebebiyle yok olma tehdidiyle karşı karşıyaydı. O yıl, bu sulak alanın bakanlıktan Çorum valiliğine devredilmesi sonucu valiliğinin aldığı karar uyarınca göl koruma altına alınmıştır. Gölde sulama amaçlı su çekiminin, kamışların kesiminin ve balık avcılığının yasaklanmış olması gölün en azından insan kaynaklı antropojenik etkilerden zarar görmesini kısmen azaltsa da tamamen yok edememiştir.

Günümüzde yasak olmasına karşın göl alanında hala kaçak avcılık ve kamış kesimi yapılmaya devam etmektedir. Hatta son yıllarda göldeki biyoçeşitlilik adına meydana gelen en vahim olaylardan birisi de maalesef yine insan kaynaklı olmuştur. 2006 yılında sulak alan civarında tarım yapan köylülerin civardaki tarlaları yakması sonucunda göl alanındaki kamışlık alan büyük oranda yanmış ve göl faunasındaki birçok kuş çeşidi (Sakarmekeler, balıkçılar v.b. türler) o dönemde zarar görmüştür (Anonim, 2010). 2007-2008 yıllarındaki kurak mevsimin ardından sulak alan tamamen kurumuş ve göldeki fauna ve flora neredeyse tamamen yok olmuştur. Sonraki yıllarda (2009-2010) yağışların önceki yıllara nazaran bol geçmesi sonucu göl alanı tekrar dolmaya başlamış ve özellikle kuş çeşitliliği tekrar artmaya başlamıştır. Fakat bu göldeki biyoçeşitlilik adına yaşanan ilk ve son felaket olmamıştır. Kayıtlara göre (Anonim, 2014), 2014 yılı yaz ayında yine göldeki kamışların yer aldığı alanda çıkan yangında 80 dönümlük bir alan yok olmuş ve yanan alanda bazı ördek yavrularına ait yuvaların zarar gördüğü yapılan tespitler arasındadır. O dönemde yangının sıcak havadan kaynaklandığı tahmini yapılmış olmasına karşın antropojenik kökenli olması yüksek ihtimal dâhilindedir.

b. Su Örneklerinin Alınması

Gölün tohumuz bitki flora yapısı hakkında genel bir bilgi edinmek amacıyla Şubat 2006 tarihinde üç farklı noktadan su örnekleri alınarak laboratuvara getirilmiştir. Arazi ile

laboratuvar arasındaki mesafe yakın olması sebebiyle alınan su örneklerine organizmaların korunması amaçlı herhangi bir kimyasal uygulama yapılmamıştır. Getirilen su örnekleri Olympus CX21 marka ışık mikroskopunda, hazırlanan geçici preparatlarda bakılarak cins düzeyinde teşhisleri yapılmıştır. Seçilen üç istasyonun ikisi kıyıdan biri ise 5 metre açığındaki su kitlesinden alınmıştır. Her üç su örneği de, gölün kuş gözlem istasyonu önündeki alandan alınmıştır. Türlerin teşhisinde John ve diğerleri (2003) ile Krammer ve Lange-Bertalot (1991a, 1991b, 1999a, 1999b) eserlerinden yararlanılmıştır.

4. BULGULAR

a. Göl Suyunun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Göl suyunun ortalama sıcaklığı 12 °C civarında olup rengi mavi ile kahverengi arasında değiştiği özellikle yazları çoğu zaman bulanık olduğu tespit edilmiştir. Özakkoyunlu (2007) tarafından 2005-2006 tarihleri arasında yapılan göl suyuna ait bazı kimyasal parametrelerin ortalama değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Gölün yazı Gölü bazı kimyasal parametrelerinin ortalama değerleri (Özakkoyunlu, 2007)

PARAMETRE	ORTALAMA	SU KALİTE SINIFLARI
Sıcaklık, °C	11,5	I., II. Sınıf
pH	7,6	I, II, III. Sınıf
Elektriksel iletkenlik, µS/cm	1,400	II. Sınıf
Alkalinite, CaCO ₃ mg/l	225,8	
Kalsiyum, mg/l	23,7	
Magnezyum, mg/l	21,6	
Toplam sertlik, CaCO ₃ mg/l	147,9	
Nitrit azotu, mg/l	0,08	III. Sınıf
Nitrat azotu, mg/l	0,30	I.Sınıf
Amonyum azotu, mg/l	0,0	
Sülfat, mg/l	153,3	
Fosfat, mg/l	0,05	I. Sınıf
Çözünmüş oksijen, mg/l	5,8	II. Sınıf
Biyokimyasal oksijen ihtiyacı, mg/l	17,9	III. Sınıf

b. Çevrenin İklimi

Gölün yazı Gölü’nün bağlı olduğu Çorum ilinin uzun yıllara ait (1950-2014) aylık ortalama yağış ve hava sıcaklığı verilerine bakacak olursak maksimum hava sıcaklığının

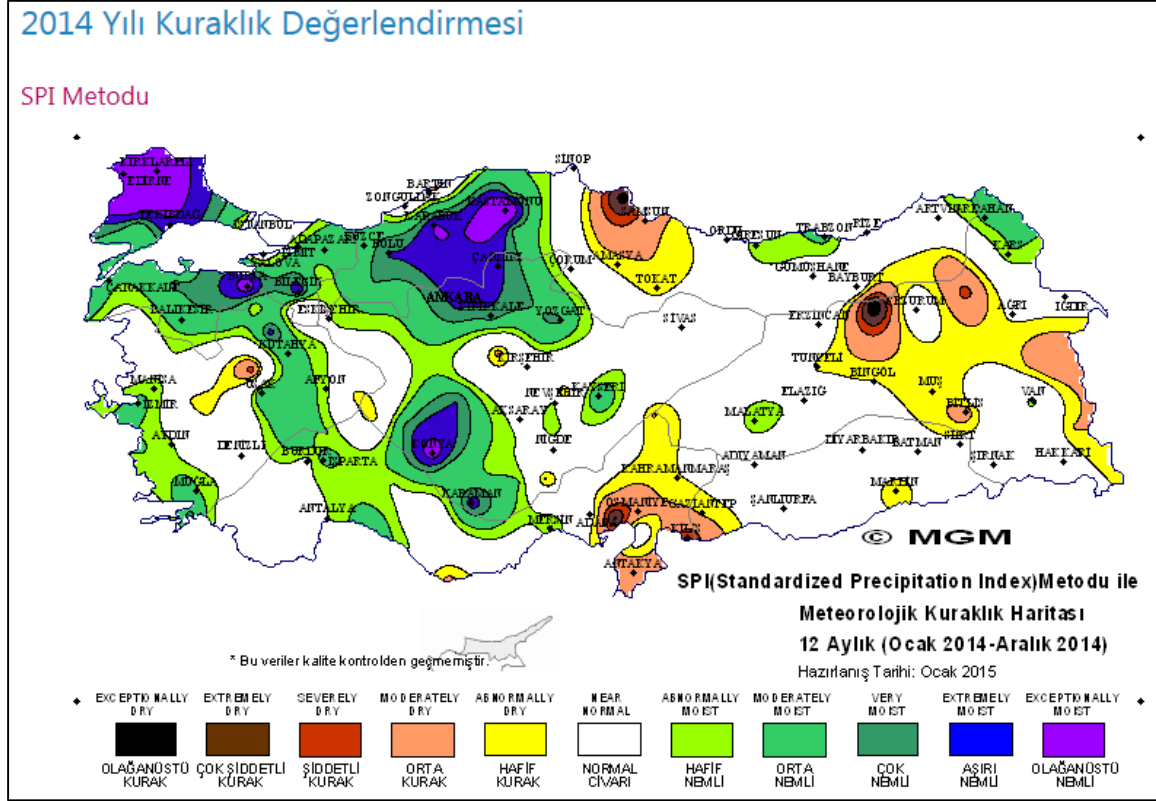
21,2 °C ile Temmuz ve Ağustos aylarında, minimum hava sıcaklığının ise -0,3 °C ile çoğunlukla Şubat ayında görüldüğü tespit edilmiştir. Yine Çorum ilinin anılan yıllarda ait yağış verilerine bakacak olursak maksimum yağışın 61.1 kg/m² ile Mayıs ayında, minimum yağışın ise 13.3 kg/m² ile Ağustos ayında tespit edildiği görülmüştür (Anonim, 2016a). Çorum ilinin uzun yıllara ait (1950-2014) aylık ortalama yağış ve hava sıcaklığı değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Çorum ilinin uzun yıllara ait (1950 - 2014) aylık ortalama yağış ve sıcaklık değerleri (<http://www.mgm.gov.tr>)

1950-2014												
Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ortalama Sıcaklık (°C)	-0.3	1.0	5.0	10.6	14.9	18.5	21.2	21.2	17.1	11.7	5.9	1.8
Ortalama Yağış (kg/m²)	38.8	30.3	39.1	49.7	61.1	50.9	19.2	13.3	22.2	28.4	33.8	43.9

İçerisinde Çorum ilinin de yer aldığı 2014 yılına ait Türkiye geneli kuraklık değerlendirme haritası Şekil 2’de verilmiştir. SPI Metoduna göre yapılan bu kuraklık analizinde 2014 yılında, Doğu Akdeniz Bölümü’nde, Erzurum hariç Doğu Anadolu Bölgesinin orta ve doğusunda ve Samsun, Amasya, Tokat, Mardin, Simav, Salihli, Bolvadin, Akşehir, Ulukışla ve Anamur çevrelerinde değişen şiddetlerde meteorolojik kuraklık mevcuttur. Diğer kesimlerde normal civarı nemli şartlar mevcuttur. En kurak merkezler, Tercan, Bafra ve Ceyhan olmuştur (Anonim, 2016b).

Şekil 2. 2014 yılına ait Türkiye geneli kuraklık değerlendirme haritası
(<http://www.mgm.gov.tr>)

c. Biyolojik Özellikler

i. Bitkiler Grubu

1. Tohumlu Bitkiler

Sulak alanın hâkim bitki örtüsü buğdaygillerler (Poaceae) familyasından adi kamış olarak ta bilinen *Phragmites australis* bitki türüdür. Ayrıca suda makrofit adını verdiğimiz, akvaryumlarda yosunlaşmayı önlemesi ve balık yavrularına barınma ortamı sağlaması bakımından çokça tercih edilen, çam bitkisi olarak adlandırılan sucul bitkilerden *Ceratophyllum demersum* türü gölün taban kısmını tamamıyla kaplamış durumdadır. Ayrıca havaların ısınmasıyla özellikle Mayıs-Haziran başlarında ortaya çıkan ve yaklaşık 5-6 ay civarında göl florasın da kalabilen Su Çoban Değneği adıyla bilinen *Polygonum amphibium* sucul bitkisi ve Lemnaceae familyasına ait su mecimeği ismiyle bilinen tohumlu bitki grubu da Gölün yazı Gölü göl florasına katkı sağlamaktadır.

2. Tohumuz Bitkiler

Gölde, özellikle yazın sıcakların artışı ile kıyı bölümlerinde yoğunluğu artan yeşil algler bölümünden *Cladophora glomerata* türüne sıkça rastlanmıştır. Ayrıca lentik ve lotik

sistemlerin baş elemanı olan tohumuz bitkiler grubundan gerek bentik gerekse pelajik bölgeye ait alg örneklerine rastlanmıştır. Bu taksonları cins düzeyinde Tablo 4’de görmemiz mümkündür.

Tablo 4. Gölünyazı Gölü’ne ait bazı tohumuz bitkilerinin cins düzeyinde isimleri

TAKSONLAR	
Üst alem:	Eukaryota
Alem:	Chromista
Şube:	Bacillariophyta
	<i>Amphora</i> spp.
	<i>Cocconeis</i> spp.
	<i>Cymbella</i> sp.
	<i>Diatoma</i> spp.
	<i>Fragilaria</i> sp.
	<i>Gomphonema</i> sp
	<i>Navicula</i> spp.
	<i>Nitzschia</i> spp.
	<i>Rhoicosphenia</i> sp.
	<i>Stauroneis</i> sp.
Şube:	Chlorophyta
	<i>Ankistrodesmus</i> sp.
	<i>Chlorella</i> sp.
	<i>Cladophora glomerata</i>

ii. Hayvanlar Grubu

1. Omurgalılar Grubu

Gölünyazı Gölü ve civarında bulunan bazı omurgalı hayvanların (Balık, iki yaşamlılar, sürüngen, memeli sınıflarına ait) listesi ise Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Gölünyazı Gölü ve civarında yayılış gösteren omurgalıların isimleri (Anonim, 2004; 2016c)

TAKSONLAR	
Latince adı	Türkçe adı
Alem: Animalia	Hayvanlar
Şube: Chordata	Kordalılar
Alt şube: Vertebrata	Omurgalılar
Sınıf: Pisces (Balıklar)	
<i>Cyprinus carpio</i>	Sazan

Sınıf: Amphibia (İki yaşamlılar)

<i>Triturus karelini (ivanbureschi)</i>	Pürtüklü Semender
<i>Bufo variabilis</i>	Gece Kurbağası
<i>Pelophylax ridibundus</i>	Ova kurbağası

Sınıf: Reptilia (Sürüngenler)

<i>Mauremys caspica</i>	Çizgili Kaplumbağa
<i>Testudo graeca</i>	Tosbağa
<i>Parvilacerta parva</i>	Cüce Kertenkele
<i>Lacerta (Darevskia) trilineata</i>	İri Yeşil Kertenkele
<i>Ophisops elegans</i>	Tarla Kertenkelesi
<i>Ablepharus chernovi</i>	Chernov kertenkelesi
<i>Coluber (Dolichopsis) caspius</i>	Hazer Yılanı
<i>Elaphe quatuorlineata</i>	Sarı Yılan
<i>Natrix natrix</i>	Yarısucul Yılan
<i>Natrix tasellata</i>	Su Yılanı
<i>Malpolon monspessulanus</i>	Çukurbaşı Yılan
<i>Coluber (Dolichopsis) caspius</i>	Hazer Yılanı
<i>Elaphe quatuorlineata</i>	Sarı Yılan

Sınıf: Aves (Kuşlar)

<i>Motacilla alba</i>	Ak Kuyruksallayan
<i>Merops apiaster</i>	Arı Kuşu
<i>Parus majör</i>	Büyük Baştankara
<i>Aythya ferina</i>	Elmabaş Patka
<i>Delichon urbica</i>	Ev Kırlangıcı
<i>Ardea cinerea</i>	Gri Balıkçıl
<i>Turdus merula</i>	Karatavuk
<i>Sitta europea</i>	Sıvacı Kuşu
<i>Buteo rufinus</i>	Kızıl Şahin
<i>Corvus corax</i>	Kuzgun
<i>Tachybaptus ruficollis</i>	Küçük Batağan
<i>Corvus cornix</i>	Leş Kargası
<i>Parus caeruleus</i>	Mavi Baştankara
<i>Fulica atra</i>	Sakarmeke
<i>Pica pica</i>	Saksağan
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Büyük Kamışçın
<i>Circus aeruginosus</i>	Saz Delicesi
<i>Sturnus vulgaris</i>	Sığırcık

Sınıf: Mammalia (Memeliler)

<i>Erinaceus concolor</i>	Kirpi
<i>Crocidura suaveolens</i>	Küçük Beyazdışlı Böcekçil
<i>Myotis mystacinus</i>	Bıyıklı Yarasa
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	Cüce Yarasa
<i>Lepus europaeus</i>	Yaban Tavşanı
<i>Cricetulus migratorius</i>	Cüce Hamster

<i>Microtus levis</i>	Tarlafaresi
<i>Microtus guentheri</i>	Gunther Faresi
<i>Meriones tristrami</i>	Türkiye Çöl Sıçanı
<i>Cricetulus migratorius</i>	Cüce Hamster
<i>Nannospalax nehringi</i>	Anadolu Körfaresi
<i>Apodemus flavicollis</i>	Sarı Boyunlu Ormanfaresi
<i>Mus macedonicus</i>	Sarı Evfaresi
<i>Apodemus flavicollis</i>	Sarı Boyunlu Ormanfaresi
<i>Canis aureus</i>	Çakal
<i>Vulpes vulpes</i>	Kızıl Tilki
<i>Mustela nivalis</i>	Gelincik
<i>Martes foina</i>	Kaya Sansarı
<i>Sus scrofa</i>	Yaban Domuzu

2. Omurgasızlar Grubu

Gölünyazı Gölü ve civarında bulunan bazı omurgasız hayvanların (Arthropoda, Mollusca, Annelida şubelerine ait) listesi ise Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. Araştırma alanında yaşadığı tespit edilen bazı omurgasız hayvanlara ait taksonlar (Özakkoyunlu, 2007; Salur ve Mesci, 2007, 2011; Darılmaz ve diğerleri, 2010)

ŞUBE	ALT ŞUBE /SINIF	TAKIM	TAKSONLAR
Arthropoda (Eklem bacaklılar)	Insecta (Böcekler)	Odonata (Kızböcekleri)	<i>Anaciaeschna isosceles</i>
			<i>Crocothemis erythraea</i>
			<i>Ischnura elegans ebneri</i>
			<i>Libellula depressa</i>
		Coleoptera (Kırankanatlılar)	<i>Noterus clavicornis</i>
			<i>Agabus biguttatus</i>
			<i>Agabus bipustulatus</i>
			<i>Agabus nebulosus</i>
			<i>Anacaena limbata</i>
			<i>Anacaena lutescens</i>
			<i>Colymbetes fuscus</i>
			<i>Cybister lateralimarginalis torquatus</i>
			<i>Haliphus lineatocollis</i>
			<i>Hydrobius fuscipes</i>
			<i>Hydroglyphus geminus</i>
			<i>Hydroporus palustris</i>
			<i>Hygrotus impressopunctatus</i>
			<i>Hygrotus inaequalis</i>
			<i>Hyphydrus ovatus</i>
			<i>Ilybius fuliginosus fuliginosus</i>

			<i>Laccophilus minutus</i>
			<i>Laccophilus poecilus</i>
			<i>Peltodytes caesus</i>
			<i>Scarodytes halensis halensis</i>
		Diptera (İki kanatlılar)	<i>Chironomus sp.</i>
			<i>Culex sp.</i>
		Hemiptera (Yarımkanatlılar)	<i>Corixa sp.</i>
			<i>Gerris argentatus</i>
			<i>Hesperocorixa sp.</i>
			<i>Micronecta pusilla</i>
			<i>Naucoris maculatus</i>
			<i>Plea minutissima</i>
			<i>Sigara iactans</i>
			<i>Sigara lateralis</i>
	<i>Sigara striata</i>		
Crustacea (Kabuklular)	Cyclopoida	<i>Cyclops sp.</i>	
	Cladocera (Su pireleri)	<i>Daphnia sp.</i> (su piresi)	
Mollusca (Yumuşakçalar)	Gastropoda (karından hayvanlar)	Hygrophila	<i>Planorbis sp.</i> (Tabak salyangozu)
Annelida (Halkalı solucanlar)	Clitellata	Hirudinida (Sülükler)	<i>Hirudinea medicinalis</i> (Tıbbi sülük)

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Gölünyazı Gölü'nde şimdiye kadar yapılan fauna - flora envanter çalışmaları literatürlerine ve yine göl sahasında yapılan arazi çalışmalarının orijinal sonuçlarına göre, Gölünyazı Gölü ve civarında 55 tür grubu taksonuna ait omurgalı hayvan, 39 tür grubu taksonuna ait omurgasız hayvan, 13 cinse ait tohumuz bitki ve 4 cinse ait tohumlu bitki grubuna ait taksonlar tespit edilmiştir.

Ayrıca son yıllarda göl sahasında amatör kuş gözlemcileri tarafından *Ardea purpurea* (Erguvani balıkçıl), *Ixobrychus minutus* (Küçük balaban), *Botaurus stellaris* (Bayağı balaban), *Gallinula chloropus* (Su tavuğu), *Rallus aquaticus* (Su kılavuzu), *Tadorna ferruginea* (Angıt), *Circus pygargus* (Çayır delicesi), *Anas platyrhynchos* (Yeşilbaş), *A. querquedula* (Çıkrıkçın) ve *A. crecca* (Çamurcun) türlerine ait kuş türleri gözlemlendiği bildirilmesine (Anonim, 2010) karşın teşhisleri bilimsel bir kayıt niteliği taşıması sebebiyle bu türlere bulgular bölümünde yer alan Tablo 5' de yer verilmemiştir.

Gölünyazı Gölü'nün su kalitesine yönelik Özakoyunlu (2007) tarafından 2005-2006 tarihleri arasında yapılan araştırmaya göre göl çözünmüş oksijen, sülfat, fosfat, amonyum, nitrat, pH, kalsiyum, magnezyum ve toplam sertlik bakımından Avrupa Topluluğu tarafından tavsiye edilen değerler ile uygunluk göstermektedir (Anonim, 1988). Orman ve Su İşleri Bakanlığının Yüzeysel Su Kalitesi Yönetimi Yönetmeliğinde yer alan Kıta içi su

kaynaklarının su kalite kriterlerine göre yukarıda saymış olduğumuz parametreler değerleri bakımından I. ve II. sınıfa girmektedir. BOİ5 ve nitrit değerleri bakımından ise suyun kalitesi daha düşük bulunmuştur (Anonim, 2015).

Gölün bulunduğu alanın etrafında sadece tarımsal arazilerin bulunması ve yapılan yoğun gübrelemeler sonucu suyun sülfat, fosfat ve azot bakımından daha kirli olması beklenirken bu parametrelere ait değerlerin çok fazla oranda çıkmamasının baş sebebinin gölde yoğun olarak bulunan *Phragmites australis* türü kamışların suda bulunan bu maddeleri bünyesinde depolama özelliğine sahip olmasından kaynaklandığı (Hışır, 2004) ve böylelikle bu bitkilerin Gölünyazı Gölü için doğal arıtma özelliği gösterdiği Özakkoyunlu (2007) tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca göl alanında gerçekleştirilen bazı arazi çalışmalarında göl kıyılarında su mercimeklerine rastlanmış olması göl suyunun azot değerlerinin düşük çıkmasında su mercimeklerinin sudaki azotu bünyelerine absorbe edebilme özelliğinin etkili olduğu fikrini bize düşündürmüştür. Yine göl suyunun çözünmüş oksijen, fosfat, amonyum, nitrat değerleri açısından iyi kalitede çıkmasına göl florasında bulunan *Ceratophyllum demersum* türünün de etkili olduğu yapılan diğer çalışmalarda tespit edilmiştir (Foroughi, 2011).

Dünya üzerinde ve ülkemizde bulunan bu tür alanlar önceleri ‘atık alanlar’ ve atık suların deşarj edilebileceği uygun alanlar olarak algılanmışlardır. Doğal sulak alanların değerleri son yıllarda anlaşılmıştır. Ancak bu zamana kadar insanların bu alanlara verdiği zararlar nedeniyle ve artan ihtiyaçları karşılamak amacıyla ‘yapay sulak alanlar’ atık su arıtımında kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Gölünyazı Gölü ve ülkemizde bulunan buna benzer alanların korunmasına önem verilmelidir.

Özakkoyunlu (2007)’nin çalışma yaptığı yıllarda gölde kaçak balık avcılığı yapıldığından ve göldeki bu yasak avcılığın balıkların neslini tüketeceğinden bahsetmiştir. Maalesef günümüzde artık bu tehlikeden de söz edemiyoruz. Çünkü son yıllarda kurak geçen yaz mevsimleri sebebiyle su miktarının gölde yok denecek kadar az düzeyde seyretmesi sebebiyle direk olarak suya bağımlı yaşayan balıklar, sülükler gibi canlı grupları göl faunasında neredeyse yok denecek kadar az düzeydedir.

Gölünyazı Gölü’ne yaptığımız sayısız gezilerde her defasında göl kıyılarında boş fişek kalınlarına rastlanmıştır. Buda yasak olmasına karşın yasak kuş avcılığı yapıldığını göstermektedir. Yine göl kıyılarında pestisid ilaç kalıntılarında rastlanmış olması çevredeki tarım arazilerinde sülfat, fosfat ve azot kaynaklı gübre kullanımının yanında çok zararlı bu böcek ilaçlarının da tarımda bitkilerdeki zararlılara karşı kullanıldığını göstermektedir. Tarım arazilerindeki bu zararlı maddelerin bir süre sonra yağışlarla göle ulaşması kaçınılmazdır. Göle ulaşmış olan gerek sülfat, fosfat ve azot kaynaklı gübrelerin gerekse pestisid kaynaklı kimyasalların göldeki makrofitler ya da algler tarafından kısmen temizleniyor olması bizleri sevindirmemelidir. Çünkü bu makrofit ya da alglerin bu maddeler sebebiyle aşırı çoğalmaları gölün ötrifikasyonuna ve bir süre sonra göl tabanının bu bitkilerle dolarak distrof göl dediğimiz bataklığa dönüşmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Bu sebeple özellikle göl etrafında bulunan tarım arazilerinde yapılan gübreleme ve diğer kimyasal uygulamaların

azaltılması sağlanarak göle taşınan kirlilik yükünün kontrol altına alınması bu sulak alanın korunması açısından önem arz etmektedir. Yine gölle ilgili başka bir problem ise adi kamış adını verdiğimiz bitkilerin göldeki su sahasını oldukça baskı altına alarak göldeki su sahasını çok daraltmasıdır. Öyle ki bu baskı gölge iki olumsuzluğu tetiklemektedir. Birinci olumsuzluğu kamışların göldeki süksesyonu tetikleyerek göl tabanını doldurmaya başlaması ve böylelikle göldeki hacimsel olarak su alanını daralmaktadır. İkinci olumsuzluğu ise kamışların göl sahasını ufak ufak sulak alanlara bölmesiyle göldeki ötrifikasyonu tetiklemesi gölün devamlılığı açısından tehlike arz etmektedir. Çünkü bu ufak su alanları kamışlar sebebiyle rüzgarın suda oluşturacağı dalgalanma ve sonucunda suyun oksijence zenginleşmesi durumundan yararlanamamakta ve akabinde bu ufak su alanları durgun su haline gelerek oksijence fakir sahalara dönüşmektedir. Bunun sonucunda da bu alanlarda ötrifikasyon kaçınılmaz bir hal almaktadır.

Sonuç olarak, Gölünyazı Gölü'nün gerek sulak alan olarak korunması gerekse göl ve çevresindeki mevcut canlı çeşitliliğinin devamlılığının sağlanması için en büyük tehdit maalesef insanoğludur. Nihayetinde insanın müdahil olmadığı bir doğa kendisini yenilemeyi bir şekilde başarmaktadır. Nihayetinde önceki yıllarda kurak mevsimler sebebiyle kuruma noktasına gelmiş Gölünyazı Gölü'nde günümüzde su seviyesi tekrar eski düzeyine ulaşmış ve çok sayıda kuş çeşidi göl faunasında tekrar gözlenir hale gelmiştir. Buna göre belki aklımıza ilk gelen çözüm insanların izole edildiği bir çevre oluşturmak diyebiliriz fakat bu çoğu zaman mümkün olmamaktadır. İçerisinde insanların yer almadığı bir çevreyi tasavvur edemeyeceğime göre tek çözüm insanlarımızın çevre konusunda daha fazla eğitilmesi ve bilinçlendirilmesidir. Doğaya ve içindekilerine duyarlı insan olmak bir anlayış felsefesi olup bu anlayışın topluma enjektisi oldukça uzun bir süreç gerektirmesi sebebiyle gölün korunması adına alınabilecek en acil çözümlerden birisi çevresini tellerle çevreleme yerine bu alandaki kontrollerin sıklaştırılması şeklinde olmalıdır. Göl çevresi ya kamulaştırılarak gezi alanına dönüştürülmeli ya da göl civarında yapılan tarımın organikleştirilmesi teşvik edilmelidir. Ayrıca göl çevresinde kamulaştırılacak tarım arazileri meralara dönüştürülerek günümüzde Samsun Kızılırmak deltasında uygulandığı üzere o alanda Manda (Çamız) ya da süt verimi yüksek inekler beslemek suretiyle göl ve çevresi korunmuş, doğal örnek bir sulak haline dönüşmüş olur. Böylelikle alan aynı zamanda gerek ortaöğretim öğrencileri gerekse yükseköğretim öğrencilerinin gezi ve gözlem yapabilecekleri ve uygulamalı ders işleyebilecekleri mükemmel bir eğitim sahasına da dönüştürülmüş olur. Bu sebeple gölü çevreleyen tellerin ya sahası genişletilmeli ya da tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Çünkü insanların göl alanına başıboş yani izinsiz şekilde girmelerini önleme amaçlı yapılmış olan telleme çalışması insanların giriş kapılarını kırması sebebiyle artık göl alanına insanların girişi engelleme işlevini görmediği gibi mevcut çevrili dikenli tel sulak alana ait çeşitli kuş ve hayvanların alana girmelerine engel olur hale gelmiştir. Çevresindeki tel örtü bu şekliyle yani neredeyse göle sıfır düzeyindeki tel çevrelemesi haliyle kuşların göle iniş yaparken takılmalarına sebep olmaktadır. Nihayetinde göle yapılan gezilerde teller üzerine takılmış halde azımsanmayacak sayıda kuş örneğine rastlanmıştır.

Gölünyazı sulak alanının devamlılığının korunması adına karşılaşılabilecek ikinci büyük problem ise yağış ve sıcaklığa bağlı doğa olayları sonucu göl alanının kuruması tehlikesidir.

Nihayetinde yakın geçmişte gerek yağışların azlığı gerekse ortalamanın üzerinde seyreden hava sıcaklıkları sebebiyle böylesi ciddi tehlikelerle karşılaşmıştır. Özellikle 2007-2008 yaz aylarında göl kuruma noktasına gelmiş ve mevcut canlı çeşitliliğinin çoğunluğunu yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, hatta o dönemde sulak alan flora ve faunasına ait çoğu türü kaybetmiştir.

Gölün böylesi bir felaketi tekrar yaşamaması için daha önceki yıllarda denenmiş olan, kuzeyindeki Gözlük Deresi veya kuzey doğusunda yer alan ikinci bir derenin yatağı tekrar sulak alana çevrilmelidir. Daha önceleri yağışlı aylarda suların fazlalığı sebebiyle yaşanmış olan su taşkınlarının yaşanmaması için de Gözlük Deresi veya diğer derenin su debileri üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmalı ve ölçüm sonuçlarına göre gerekirse dere birkaç kola ayrılarak debisi azaltılan kollardan birisi göl alanına yönlendirilmelidir. Bu dereler ile ilgili diğer bir seçenek ise derenin yatağını değiştirmeden dereden göl alanına ulaşan bir kanal yapılması ve kurak geçen mevsimlerde göl alanının kurumaması için göl alanına kontrollü bir şekilde su bırakılması şeklinde uygulanabilir. Nihayetinde benzeri uygulamaları ülkemizin değişik sulak alanlarında da görmekteyiz. Örneğin Amasya Yedikır Baraj gölü, kendisini besleyen Tersakan çayı üzerinde bulunmamasına karşın benzeri bir uygulama ile ihtiyaca binaen çaydan baraj alanına su pompalanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Anonim, (1988). Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği, Resmi Gazete, Ankara, 19119.
- Anonim, (2004). Gölünyazı Kuşları, Çevreye Genç Bakış. 5: 29
- Anonim, (2006). Gölünyazı Gölü Uydu Fotoğrafı, <http://earth.google.com/>
- Anonim, (2010). Çorum Fotoğrafçılar Kulübü üyesi Ercan Ayancı'nın 'Yeniden hayat bulma' adlı internet haberi. http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl22@d&sxc=1&id=830
- Anonim, (2011). Çorum İl Çevre Durum Raporu. Çorum Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Anonim, (2014). 'Göçmen Kuşların Konakladığı Sazlıkta Yangın' başlıklı internet haberi. <http://www.haberler.com/gocmen-kuslarin-konakladigi-sazlikta-yanigin-6154272-haberi/>
- Anonim, (2015). Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın 15 Nisan 2015 tarih ve 29327 sayılı Resmî Gazete yayınlanmış Yüzeysel Su Kalitesi Yönetimi Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliği.
- Anonim, (2016a). Çorum ilinin uzun yıllara ait aylık ortalama hava sıcaklığı ve yağış miktarları. <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=CORUM#sfB>
- Anonim, (2016b). SPI Metoduna göre 2014 yılına ait Türkiye geneli kuraklık değerlendirme haritası. <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/kuraklik-analizi.aspx?d=yillik#sfB>
- Anonim, (2016c). Çorum İl Özel İdaresi, Çorum ilinin Karasal ve İç Su Ekosistemleri Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi, 2. Ara raporu
- Darılmaz, M.C., Salur, A. ve Mesci, S. (2010). Aquatic Coleoptera fauna of Çorum and Yozgat Provinces (Turkey). *Biological Diversity and Conservation*, 3(2): 89-96.
- Foroughi, M. (2011). Investigation of the influence of *Ceratophyllum demersum* to refine diluted compost latex. *J. Appl. Sci. Environ. Manage.* 15 (2): 371-374.
- Hışır, P. (2004). Yapay Sulak Alanlar Araştırması ve Örnek Uygulama, Yüksek Lisans Dönem Projesi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 11, 14, 46.
- John, D.M., Whitton, B.A. ve Brook, A.J. (2003). The Freshwater Algal Flora of the British Isles: An identification guide to freshwater and terrestrial algae. The Natural History Museum and The British Phycological Society, Cambridge University Press, 702 syf.
- Krammer, K. ve Lange-Bertalot, H. (1991a). Sübwasserflora von Mitteleuropa. Bacillariophyceae, 3. Teil. Centrales, Fragillariaceae, Eunotiaceae, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 576 syf.
- Krammer, K. ve Lange-Bertalot, H. (1991b). Sübwasserflora von Mitteleuropa. Bacillariophyceae, 4. Teil. Achnanthaceae, Kritische Ergänzungen zu Navicula (Lineolate) und Gomphonema Gesamtliterat. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 436 syf.
- Krammer, K. ve Lange-Bertalot, H. (1999a). Sübwasserflora von Mitteleuropa. Bacillariophyceae, 1. Teil. Naviculaceae. Spectrum Acad. Verlag, Berlin, 876 syf.
- Krammer, K. ve Lange-Bertalot, H. (1999b). Sübwasserflora von Mitteleuropa. Bacillariophyceae, 2. Teil. Bacillariaceae, Epithemiaceae, Surirellaceae, Spectrum Acad. Verlag, Berlin, 610 syf.
- Özakkoyunlu, S. (2007). Gölünyazı Gölü'nün (Çorum) Su Kalitesinin Fiziksel ve Kimyasal Yöntemlerle Tespit Edilmesi ve Göl Civarında Yaşayan Bazı Hayvanların Belirlenmesi. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Bilimleri ABD, Ankara.
- Salur, A. ve Mesci, S. (2011). Nepomorphan Fauna of Çorum Province (Hemiptera: Heteroptera). *Mun. Ent. Zool.* 6 (2): 1014-1016.
- Salur, A. ve Mesci, S. (2007). Additional Records for the Odonata Fauna of Çorum Province (Turkey). 2 (1): 169-170.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. ve Yılmaz, M. (2000). Çevre Bilimi, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

ÇORUM AĞZI: DURUM ÇALIŞMASI

Lütfiye ÖZAYDIN CENGİZHAN¹

¹Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, lutfiyecengizhan@trakya.edu.tr

ÖZET

Bir iletişim aracı olan dil, kendine has kuralları içinde yaşayıp gelişen, canlı bir varlıktır ve sürekli bir değişim içindedir. Dildeki bu değişimler zaman ve coğrafya ile ilgili değişimlerdir. Zaman ile ilgili değişim tarihsel dilbilimin konusu iken, coğrafyaya bağlı değişimler ağız araştırmalarının konusudur. Ağız araştırmaları, ses, biçim, söz varlığı gibi coğrafyaya bağlı değişimleri konu etmektedir. Çorum yöresinde, Türkiye’de başka coğrafi bölgelerde kullanılmayan ve anlaşılması güç olan kelimeler kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Çorum’un kazası Sungurlu’da konuşulan bazı kelimelerden yola çıkılarak, bu kelimelerden bir kavram haritası oluşturulacaktır. Bu bağlamda, halk arasında konuşulan bazı diyaloglara yer verilecektir. Hacim ile ilgili sorundan dolayı, Çorum halkı arasında çok kullanılan 10 sözcük seçilmiştir. Sözcüklerin, diyaloglarda kullanılan sözcükler olmasına önem verilmiştir. Kelimelerin seçiminde yaygınlık ve kullanım sıklığı ölçüt olarak alınmıştır. Bu çalışma, İç Anadolu bölgesinin kültürel farklılığını ortaya çıkaran bir kavram haritası olması bakımından önem taşımaktadır ve ağız araştırmalarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çorum ağız, kavram haritası, dil, kültür

ÇORUM DIALECT: A CASE STUDY

ABSTRACT

As a communication tool, language has its own living and developing rules. It is a living thing and is in a constant change. These changes in language are related to time and geography. While changes in time are on the subject of historical linguistics, changes depending on geography are examined by dialect researches. Infact, dialect researchs focus on the changes caused by geography-related reasons in different fields of language such as phonology, morphology and vocabulary. In Çorum, some words the people used are too difficult to understand by the people who are belong to other geographical regions in Turkey.

In this study, a mind map will be created based on some words that are used in daily life speech in the district of Sungurlu, Çorum. In this context, some dialogues between the locals will be included in the study. To limit the scope of the study, only the 10 most commonly used words by the people of Çorum were chosen. The words used in the study were especially selected from real dialogues. The criteria for selecting the words are the prevalence of the word and the frequency of usage. This study is crucial in the sense that it is a mind map that reveals the cultural diversity of the Central Anatolian region visually and it will contribute to the researches on dialects.

Key words: Çorum dialect, mind map, language, culture

1. GİRİŞ

Dil çok yönlü bazı sırlarını bugün bile hala çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır ve aynı zamanda her yönüyle bir ulusun kültürünün de aynasıdır. Dil aynı zamanda insanın ve uygarlığın da en önemli belirtisi ve aracıdır (Aksan, D.1990). Bir başka tanımda ise, “*Dil toplumda kullanılan en gelişmiş, temel iletişim dizgesidir ya da kurallar bütünüdür*” (Konig,1997) denilmektedir. Konig’e göre yapısal açıdan dilin öteki lehçe ve türlerinden bir üstünlüğü yoktur. Örneğin, her ne kadar İstanbul Türkçesi ölçünlü dil olarak kabul edilmişse de, İstanbul ağzı da Anadolu’da kullanılan diğer ağızlardan birisidir. Kendine özgü kurallar çerçevesinde dil de zamana ve coğrafi bölgelere göre değişimler meydana gelmektedir. Zamana bağlı değişimler tarihsel dilbilimin konusu iken, coğrafya ile ilgili değişimler ağız araştırmalarının konusudur. Yani kişilerin söyleyiş özellikleri ve kullandıkları kelimeler ait oldukları coğrafya hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda, “*Farklı bölgelerde bulunan kimselerin kullandıkları ortak kelimeler, bu bölge halklarının kültür ortaklığı olduğunu ortaya çıkartmaktadır.*” denilmektedir (Sarı & Sözer 2013).

Öte yandan, Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili yerli ve yabancı pek çok bilim adamının çeşitli çalışmalar yapmasına rağmen tam bir “*Türkiye Türkçesi Ağız Atlası*” bulunmamaktadır (Buran, 2010). Dilbilimci, Leyla Karahan “*Gramatikal ölçütlerle belirlenen Türkiye Türkçesi ağız gruplarında leksik verilerin anlamlılığı üzerine bir araştırma*”(2013) başlıklı bir çalışmada, ağızların sınıflandırılmasında ve ağız atlaslarının hazırlanmasında ses, yapı ve söz dizimi özelliklerini içine alan gramatikal ölçütlerin yanında leksik ölçütlerin de önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye’de ağız çalışmalarını ilk olarak 1867’de V.A. Maksimov ele almıştır. Daha sonra ise, Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırma yapan kişi Polonyalı Türklük bilimci Tadeusz Kowaleskidir(1894-1940). Finli Türklük bilimci Arvo Martti Oktavianus Rösönen (1893-1976) 1925’de Karadeniz çevresinde ağız çalışmaları ve Anadolu ağzı çalışmaları yapmıştır. Anadolu ağız çalışmaları Sivas, Yozgat, Ankara ve Konya ile sınırlandırılmıştır. 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk dilini Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra bu konuda daha ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Görüldüğü üzere, bu tür çalışmaları ilk olarak ülkemizde yabancılar başlatmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk 25 yıl içinde ilk Türk dilbilimci Ahmet Caferoğlu’dur. Daha sonra, Zeynep Korkmaz Anadolu ağızları üzerine çalışmalar yapmıştır. Ağız çalışmaları konusunda her ne kadar yüksek lisans, doktora tezleri ve makaleler yazılsa da bu konuda daha kat etmemiz gereken çok yol olduğu bir gerçektir(Adıgüzel, 2013). Ağız çalışmaları yapan diğer önemli dilbilimcilerimiz ise, Sadettin Buluç, Selahattin Olcay, Turgut Günay, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, Hamza Zülfiyar, Efrasiyap Gemalmaz, Ahmet Buran, Nuri Yüce, Paki Küçük, Ahmet Günşen, Sadi H. Nakiboğlu, Ayşe Kılıç, Hülya Pilâncı, Mukim Sağır, Leyla Karahan, Nurettin Demir, Erdoğan Boz, Ali Akar, Muharrem Öçalan’dır (Adıgüzel, 2013).

Türkiye bir Oğuz boyları ülkesidir fakat Türkiye coğrafyasına Oğuzlar dışında pek çok Türk boyları da yerleşmiştir. Dolayısıyla, Oğuz boyları ve diğer Türk boyları arasındaki ağız ve lehçe farklılıkları Türkiye’deki ağız farklılıklarının temel sebebi olarak gösterilmektedir (Adıgüzel, 2013). Ancak etnik gruplar bununla sınırlı kalmamış, Türkiye’de yaşayan ve

Arapça, Farsça konuşanların etkisi, bununla birlikte iç ve dış güçler ile zorunlu mülteci olarak gelenlerin karışıp kaynaması da eklenince ağız çalışmalarında, ağız bölgelerinin belirlenmesi zorlaşmıştır. Ağız çalışmalarında her sözcüğün bir tarihsel gelişimi, bir de ses değişimi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, biçim bilim, ses bilim ve anlam bilim ölçütleri bunun göstergeleridir. Bugün anladığımız anlamda ağız çalışmaları dilin alt grubu olarak tanımlayabileceğimiz ağızların ses, şekil ve cümle alanındaki özelliklerini inceleyen, belirleyen ve sınıflandıran bir bilim dalıdır (Adıgüzel, 2013) .

İbrahim Gösterir'in yayınladığı “Örnekli-tanımlı Çorum ağızı sözlüğü” kitabına göre ise Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında yapılan çalışmalar Çorum ağızı konusunda iki değişik biçimde açıklama yapılır. Buna göre, Ahmet CAFEROĞLU, Anadolu ağızlarını 9 kümeye ayırdığı çalışmasında Çorum ili ağızını, Amasya, Ankara, kısmen de Yozgat ağızları bölgesine koymaktadır. Leyla KARAHAN ise, Çorum İli ağızlarını Batı grube ağızları içine koymaktadır. Karahan, Batı Grubu ağızını 9 ayrı alt kümeye ayırmakta, Çorum İli ağızlarını 6. ve 8. Ağız kümeleri içinde göstermektedir. &. Kümede Çorum merkez ilçe, ile İskilip(dağ köyleri dışında), bayat, kargı, Osmancık ilçelerinin ağızları yer almaktadır. 8. Kümede Çorum merkez ilçesi ile bunun güneyindeki ilçeler gösterilmektedir (Tok, 2006; 589-590).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çorum ağızı çalışmaları için bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan çalışmada Çorum ağızı konusunda dilbilimcilerin çok fazla bir çalışma yapmadıkları ortaya çıkmıştır. İnternette öğretim üyesi Lütfü ÖZYÜZER'in internette açtığı sitede, “hemşehrilerinin kullandığı”, anlaşılması için sözlük gereken ilginç kelimeleri derlediğine ilişkin bir çalışmaya ulaşılmıştır. Özyüzer çalışmasında, “Çorumca-Türkçe sözlük” başlığı altında, bazıları çeşitli yörelerde kullanılan, kimisi ise “sadece Çorum’a özgü olan” kelimelerden örnekler vermiştir. Çorum ağızı ile ilgili en kapsamlı çalışmayı, İbrahim GÖSTERİR ve Çorumlu araştırmacı yazar İsmail UÇAKCI yapmıştır. Aşağıda Çorum ağızı ile ilgili seçilmiş olan sözcükler ve ses değişimleri UÇAKCI'dan alınmıştır.

Ünlülerdeki değişimler

Buna göre; **a,i,o,u,ü,ö** ünlüleriyle verilen **k** sesi ya kendi sesini aşağıda verilen örneklere dönüştürür:

Standart Dil   Çorum ağızı

Kars → Gars

Kılıf → Gılıf

Kurt → Gurd

Ya da aşağıda verilen örneklerdeki seslere dönüştürür;

Kürt → Kúrd

Kör → Kór

Kıcık → Gıcı “g”h

Koca → Goca

Kül → Kúl

Köpek → **Kópeg**
Köprü → **Kóprü**

Bu örneklere göre, sözcük başında verilen **k** sesi örnekte verilen ünlülerin başında verilirse **g** sesi alır (Uçakçı, 2004).

Peşinden verilen “**ü,o,ö**” ünlüleri ise, aşağıdaki örneklerde verilen seslere dönüşür (Uçakçı, 2004).

Küçük → **Guccüg**
Koca → **Goca**
Konca → **Gonca**
Köpek → **Kópeg**
sesine dönüşür (Uçakçı, 2004).

Sözcük içerisinde verildiğinde ise;

Ankara → **Angara**
Askı → **Asgı**
Soluk → **Solu“g” h**
Sokak → **So’g’ha’g’h**
sesleriyle seslendirilir (Uçakçı, 2004).

Ünsüzlerin peşinden verilen “**t**” sesi, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi “**d**” sesine dönüşür (Uçakçı, 2004).

Yurt → **Yurd**
Kart → **Gard**
Kürt → **Kúrd**

“**r**” sesi cümle başında kullanılmaz, önüne “**ı**” sesi ilave edilerek kullanılır:

Ramazan → **Iramazan**
Rıza → **ırıza**
olarak seslendirilir (Uçakçı, 2004).

Yapım ve çekim eklerinin kullanımı:

-yor eki;

Geli’yor’sun → **Geli’yon’g**

örneğinde olduğu gibi “**yon’g**” sesiyle; ya da “**r**” sesi düşürülerek “**geli’yo**” örneğinde olduğu gibi “**yogh**” sesiyle seslendirilir (Uçakçı, 2004).

-arız tamamlayıcı ve eki;

Yap’arız → **Yap’arıgh**

Sat’arız → **Sat’arıgh**

örneğinde olduğu gibi “**arıgh**” sesiyle seslendirilir Uçakçı, 2004.

kadar eki;

Buraya kadar → Buruya' ağ' dar"

Gelene kadar → Gel' ene' a' g' dar

gibi seslendirilir (Uçakçı, 2004).

“-**yoruz**” çekim ve yapım eki;

Yapı' **yoruz** → Yapı' **yogh**

Soru' **yoruz** → Soru' **yogh**

gibi “yogh” sesiyle seslendirilir (Uçakçı, 2004).

“-**le, -la**” eki;

Benimle → Beninen

Geçmişle → Geçmişinen

Onunla → Onnan

olduğu gibi “nen-nan” olarak seslendirilir (Uçakçı, 2004).

“-**ceğiz, -cağız**” yapım ve çekim eki;

gele' **ceğiz** → gele' **caak**

yapacağız → “yapa' **caak** ya da yapa' **cık**”

örneklerinde olduğu gibi “caak, cık” olarak seslendirilir (Uçakçı, 2004).

Sana → San' g' a

Buna- Bun' g' a

Şuna- Şon' g' a

örneklerinde olduğu gibi “a,u,o” ünlüleri arasında verilen nazal “n” [ŋ] sesi alır (Uçakçı, 2004).

-**rum, -rim** eki;

Görüyo' **rum** → Görüy' **om**

Arıyo' **rum** → Arıyo' **m**

Bakıyo' **rum** → Bakıy' **om**

örneklerinde olduğu gibi “r” sesi düşölerek “om - im” sesiyle seslendirilir (Uçakçı, 2004).

-**müştüm -miştım -mıştım**” eki;

Görmüştüm- Gördümüdü

Gelmiştım- geldimidi

Yapmıştım- Yaptımıdı

örneklerinde olduğu gibi “müdü – midi - mıdı” sesleriyle seslendirilir (Uçakçı, 2004).

2.1.Çorum ağızında yaşayan bazı sözcüklerin incelenmesi

Bu Çalışmada Çorum ilinde kullanılan, ancak ölçünlü dilde bulunmayan bazı sözcükler incelenmek için seçilmiştir. Günümüzde büyük oranda unutulduğu görölen Çorum ağız-aksanı, standart olarak kabul edilen İstanbul aksanından gerek sözdizimi, sözcük anlamı gerekse cümle yapısı bakımından oldukça farklı yapıya sahiptir. Çalışmada, yoğun olacağı düşüncesiyle 10 sözcük kullanılmıştır. Sözcük seçiminde ise, kullanım sıklığı göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre incelenecek olan sözcükler, isimler ve fiiller olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir:

İsimler

1. **Böğür** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a) İnsan vücudunun yan kısmı
2. **Kunde** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a) Hergün, günde
3. **Badal** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin Çorum ağzında iki anlamı vardır:
a) Merdiven
b) Merdiven basamağı
4. **Bıldır** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a) Geçenyıl
5. **Gübür** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu kelimenin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
Süprüntü, toz, çöp

Fiiller

1. **hömer-** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu fiilin Çorum ağzında iki yaygın anlamı vardır:
a. Öfkelenmek
b. Kafa tutmak
2. **kırış-** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu fiilin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a. Öğünmek
3. **yelik-** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu fiilin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a. Yaramazlık yapmak
4. **meesime-** (Daha çok olumsuz anlamda kullanılır.) (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu fiilin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a. önemsememek
b. gale almamak
5. **buyma-** (Gösterir, 2010)
Ölçünlü dilde kullanılmayan bu fiilin Çorum ağzında bir anlamı vardır:
a. Üşümek

2.2. Çorum ağzına örnek olarak seçilen bir diyalog

Aşağıda, Çorum'un kazası Sungurlu'da iki bayan arkadaş arasında geçen bir diyalogda yukarıdaki verilen sözcüklerin kullanımı yer almaktadır:

A: ..... *Allta oturan komşu (bey söz konusu)) balkona çıkmış, aşağıda oynayan benim çocuklara hömerip duruyo.*

B: Sebeb neymiş?

A: **yelikiyolarmış** goya.

B: Kele sanki o heç çocuk olmamış gibi, koskoca adam!

A: Ben de zaten heç **meesimedim**, duymazdan geldim, ne derse desin.

B: Yoğsa künde komşuyunan doğüşmen lazım, değel mi?

A: Napıyım ben de şaşıyom valla. Erkek çocuğu birez zor, **yelikmeden** durmuyolar ki.

Diyalog da geçen “goya” güya anlamında, “kele” nin ise, bir anlamı yoktur (ayol gibi) ama kullanılmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışmada, Çorum ağızında kullanılan bazı sözcükler incelenmiştir. Çalışmada, yoğun olacağı düşüncesiyle 10 sözcük kullanılmıştır. Sözcük seçiminde ise, kullanım sıklığı göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre incelenecek olan sözcükler, isimler ve fiiller olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Bu konuda fazla bir çalışma yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Bunun sebebini ise, Türkiye’de yaşayan ve Arapça, Farsça konuşanların etkisi, bununla birlikte iç ve dış güçler ile zorunlu mülteci olarak gelenlerin karışıp kaynaması da eklenince ağız çalışmalarında, ağız bölgelerinin belirlenmesini zorlaştırması olarak gösterilmektedir. Ahmet CAFEROĞLU Anadolu ağızlarını 9 kümeye ayırdığı çalışmasında Çorum ili ağızını, Amasya, Ankara, kısmen de Yozgat ağızları bölgesine koymaktadır. Leyla KARAHAN ise, Çorum İli ağızlarını Batı grubu ağızları içine koymaktadır. Karahan, Batı Grubu ağızını 9 ayrı alt kümeye ayırmakta, Çorum İli ağızlarını 6. ve 8. ağız kümeleri içinde göstermektedir. 6. kümede Çorum merkez ilçe, ile İskilip (dağ köyleri dışında), bayat, kargı, Osmancık ilçelerinin ağızları yer almaktadır. 8. kümede Çorum merkez ilçesi ile bunun güneyindeki ilçeler gösterilmektedir. Sesleri incelemede ise, dikkat çeken şey, nazal “n” [ŋ] sesinin(burunsal geniz sesi) ve “h” sesinin yakın sesi olan art damak sesinin ve k” sesi yerine “g” sesinin sıklıkla kullanıldığı olmuştur.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, A. (2013). Dünyada ve Türkiye Türkçesinde ağız çalışmaları ve yöntemler. Ankara Turkish Studies Dergisi, Cilt 8/9, s.387-401

AKSAN, D. (1990). Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara

BURAN, A.(2010). Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar, Diyalektolog Dergisi, 1, s.15-20

GÖSTERİR, İ. (2010). Örnekli-Tanlıklı ÇORUM ağız sözlüğü, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

KÖNIG, G., (1987). *İkidillilik, tanımı, türleri*, Dilbilimin Dünü, Bugünü Yarını 18-19 Haziran 1987. 1. Dilbilim Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, Beytepe, Ankara

ÖZYÜZER,L.( ) Çorum Sözlüğü. <http://19yenice.tr.gg/>

SARI, M. & SÖZER, A.(2013) Şanlıurfa ağızında yaşayan bazı kelimelerin tarihi ve coğrafi uzantıları, Ankara Turkish Studies Dergisi, 8/1 s.2205-2218

UÇAKCI, İ. (2004), Tarihi, kültürü ve inançlarıyla SUNGURLU, Mavi offset: Ankara

SAİT MADEN'İN ESERLERİNİN TÜRK GRAFİK SANATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Elif MAMUR YILMAZ¹

¹Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, elifmamurvilmaz@gmail.com.tr

ÖZET

3 Mayıs 1931'de Çorum'da dünyaya gelen Sait Maden sanat dünyasında şair, çevirmen, ressam grafik tasarımcısı olarak tanınan aydınlarımızdandır. Sanatçı, 1955 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nün "Bedri Rahmi Eyüboğlu Atölyesi"nden mezun oldu. Sanat yaşamı boyunca 8 bin kitap ve dergi kapağı çizerek bu alanda bir rekora imza atan sanatçı, 500 kadar da logo, broşür, ambalaj ve etiket tasarımının yanı sıra tiyatro dekorları, siyasi partiler için seçim afişleri ve sinema afişleri de tasarlamıştır. Gelecek nesillerin kültür temellerini atanlar arasında yer alan Sait Maden, dönemine ve günümüze ışık tutan sanatçılardan biri olmuştur. Bu yönüyle araştırma, günümüzdeki her sanat ve bilim insanının tanınması gereken değerli bir sanatçıyı ve eserlerini tanıtmaya açısından önemli görülmektedir. Sanatçının görsel sanatlar alanına yönelik eserleri ile ilgili kapsamlı araştırmaların yetersiz ve dağınık olması nedeniyle araştırmanın veri toplama aşamasında güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu bağlamda, bu çalışma, sanatçı ve eserleri hakkındaki veriye ulaşmada diğer araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sait Maden, Grafik Tasarım, Afiş, Kitap Kapağı

THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE WORKS OF SAİT MADEN IN TURKISH GRAPHIC ART

ABSTRACT

Sait Maden, born on 3 May 1931 in Çorum, was a Turkish poet, translator, artist, and graphic designer, who completed his education in the "Bedri Rahmi Eyüboğlu Workshop" in the department of Art in İstanbul State Academy of Fine Arts in 1955. Besides his record breaking 8000 book and magazine cover drawings, the artist designed about 500 logos, leaflets, packages, and stickers as well as theatre scenes, movie posters, and election campaign posters for political parties. Sait Maden's enormous contribution to the Turkish cultural heritage for new generations was reflective of his era as well as today. It is hoped that this paper would be valuable in that it aims to present the biography and works of art of Sait Maden. Due to the fact that the number of comprehensive resources on the artist's works on visual arts is limited, some difficulties were experienced during data collection. In this sense, it is also hoped that this study could extend the scope of the works of art by Sait Maden available to researchers.

Key Words: Sait Maden, Graphic Design, Poster, Book Cover

1. GİRİŞ

Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1932 olarak belirtilse de 3 Mayıs 1931’de Çorum’da dünyaya gelen Sait Maden sanat dünyasında şair, grafik tasarımcı, ressam, fotoğrafçı ve çevirmen olarak tanınan aydınlarımızdandır. Maden’in şiir ve resim tutkusunun daha çocukluğunda başladığı görülmektedir. Durmaz’ın (2009:31) yazısında Maden bu tutkusunu “Çocukluktan beri yakamı bırakmayan iki tutkuyla geldim İstanbul’a: biri şiir tutkusu, biri de resim tutkusu” şeklinde kendi cümleleriyle ifade etmiştir.

Sait Maden, ortaokuldan sonra kendi isteği ve çevresinin yönlendirmesi ile Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinde resim eğitimi görmüştür. Durmaz (2009:31) “Bedri Rahmi atölyesinde öğrenciyken sinema afişleri, sergi ve fuar panoları yaptı. Bunlar o dönemde, resim eğitimi alan bir genç için, biraz para kazanmaya yönelik işlerdir” cümlesiyle Maden’in eğitim ve çalışma hayatı ile ilgili bilgiler vermiştir. Maden yine bu yıllarda Eminönü Halkevi’nin sanat etkinliklerine katılmış ve hemen akabinde bir şiir sergisi açmış, Halkevinin “Beş Sanat” adlı dergisinde yazılar yazmış ve hatta dergiye yeni bir kapak çizmiştir. Sanatçı, Durmaz (2009:31) ile yaptığı söyleşide bunun ilk profesyonel işinin olduğunu söylemiştir.

Tansuğ (1996:398) Sait Maden’in, 1954’te Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü’nü bitirdiğini ve bir süreliğine çeşitli gazetelerde ressam olarak çalıştığını ifade eder. Özpabalıyıklar’a (2009:142) göre bu süre içerisinde Maden çeşitli duvar resimleri, tiyatro dekorları, sinema afişleri, sergi ve fuar panoları, amblem ve broşürler hazırlamış olup, 1960’tan sonrasında ise daha çok grafik ve tasarım alanlarına yönelmiştir. Özpabalıyıklar aynı yazısında Maden’in bir çok yayınevi için 8000 dolayında kitap ve dergi kapağı çizdiğini, çeşitli kuruluşlar için 500 dolayında simge (amblem ve logo) tasarımı yaptığını, süreli yayınlar için sayfa tasarımları yaptığını, kitap tasarımları yaptığını, özgün yazı karakterleri ürettiğini ifade etmiştir. Maden’in Durmaz (2009:33) ile yaptığı söyleşi de “İnsan bir konuya uzun yıllarını verdi mi, bunun hiç umulmadık, gizli yanlarını buluyor. Ben de bu yöntemle, şans eseri, yeni karakterler üretmenin bir takım gizli yollarını, gizli formüllerini buldum” şeklindeki ifadesi ile grafik tasarım alanında yazı kullanımına yaptığı katkıyı ortaya koymuştur. Sanatçının hayat hikayesine bakıldığında daha on üç yaşında bir ustadan yazı dersleri almaya başlaması bu konuya olan eğilimini açıkça ortaya koymaktadır. Karamustafa’nın (2009:8-9) Maden’i öncüllerinden ve aynı yıllarda grafik tasarım mesleğine başlayan tasarımcılardan ayıran en önemli özelliğinin yazıya verdiği önem olduğunu söyleyerek, sanatçı için “çağdaş tipografi anlayışını Türk grafik tasarımına getiren tasarımcı” ifadesini kullanmaktan çekinmediği görülmüştür. Yalur’a (2014:60) göre tipografik mesajın etkili olabilmesi için okunaklılığının sağlanması gereklidir. Bunun için de doğru yazı karakteri seçimi yapılmalıdır. Yazı karakteri seçiminde estetik, uygunluk ve okunabilirlik üzerinde durulmalı ve seçilen yazı karakteri içeriğe uygun olmalıdır. Şekil 1’de Sait Maden’in kitap kapağında kullanılan tipografi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Şekil 1. Sait Maden “Biz Adam Olamayız” kitabının kapak tasarımı

Erbaş’a göre (2013:29) “kitap kapağı tasarımında tipografi, bilgi ve mesajın anlaşılabilir bir form diliyle iletilmesinin yanı sıra, bir tarz, kişilik, görsel bir dil, farklı bir imge olarak ortaya konan bir eleman olma iddiasını taşımaktadır. Dolayısı ile de yazı karakterlerinin hepsi notalar gibi farklı bir sese, tona, çağrışım ilişkilerine sahip bulunmaktadır”. Sait Maden’in kitap kapağı tasarımlarında da kendine has bir üslup çeşitliliği ve zenginliği görülür. Karamustafa’ya (2009:8-9) göre Sait Maden’e kadar yazı, grafik tasarımda resmin tanımlayıcısı olarak kullanılmıştır. Önce resim yapılmış, sonra uygun bir yere yazı yerleştirilmiştir. Sait Maden, işlerinde, kılı kırk yaran, geometriyi ön plana çıkaran mükemmel kompozisyon anlayışı içinde, yazı ve resme hak ettikleri yeri vermiştir. Sanatçının Şekil 2’de ve Şekil 3’de görülen kitap kapağı tasarımları kompozisyon anlayışını yansıtan örnekler olarak gösterilebilir.

Şekil 2. Sait Maden'in "Fareler ve İnsanlar" adlı kitap kapağı tasarımı

Şekil 3. Sait Maden'in "1 Mayıs" adlı kitap kapağı tasarımı

Sait Maden, 1963'den sonra öncülleri İhap Hulusi ve Münif Fehim gibi, herhangi bir kuruma bağlı olmadan serbest olarak çalışmaya başlamıştır. Karamustafa (2009:8) Maden'i anlatırken "Yayınevlerinin yanı sıra ticari ve sınai kuruluşlara, bankalara, ilaç şirketlerine free-lance tasarımcı olarak iş yaptı. Afişler, logolar, ambalajlar, broşürler fuar standları tasarladı. Grafik alanında, özellikle de kitap kapağı alanında yoğunlaştı. Onun imzasını taşıyan kapaklar bu işin klasikleri arasında sayılmaktadır" ifadesini kullanmıştır. Sait Maden, Durmaz ile (2009:37) yaptığı söyleşide kapak tasarımcısı diye tanınmasının nedenini açıklarken çizdiği her 8000 dolayındaki kitap ve dergi kapağında adının belirtilmesinden kaynaklandığı yönündeki mütevazı ifadeyi kullanmıştır. Buna rağmen Kaynardağ (1990) bir yazısında Sait Maden'in yerini İhap Hulusi'ninkine benzeterek "İhap Hulusi nasıl afiş sanatında grafiği kabul ettirmiş, bu yolda öncü olmuşsa Sait Maden de başta kitap kapağı olmak üzere yayıncılıkta grafiğin yerini kabul ettirmiştir" şeklindeki ifadesiyle sanatçıya bu konuda hak ettiği değeri vermiştir. Tansuğ (1996:334) ise bu konuda "Türkiye'de son yirmi yıl, grafik sanatçıların motif ve üsluplaştırmada bireysel tutum ve kavrayışları ne olursa olsun, gelişen ekonomik ve kültürel yaşamın etkinliğini vurgulayan boyutlar getirdikleri bir süredir. Sait Maden'in, özellikle kitap kapaklarının düzenine getirdiği yenilik, bir çığır açılmışçasına bu alanda çekici örneklerin hızla yayıldığı bir dönem başlatmıştır " yönündeki ifadesi ile sanatçının alana yaptığı katkıyı dile getirmiştir.

Maden, 1969'da Yurdaer Altıntaş, Ahmet Gülyüz, Mengü Ertel ve birkaç iyi niyetli katılımcıyla birlikte Grafik Sanatçıları Derneği'nin kurucuları arasında yer aldığı ve hatta derneğin bir süre başkanlık görevini yürütmüştür. Maden, Durmaz (2009:34) ile yaptığı söyleşi de "bilinçsiz, başıboş görünümdeki Türk grafiğini ve grafik sanatçılarını toparlamak, yeni katılımcılarla birlikte çeşitli etkinlikler yapmak, sergiler, sempozyumlar düzenlemek, ürünlerimizi yayımlayabileceğimiz bir dergi çıkarmak, dış ülkelerdeki bir takım tanınmış grafik odaklarıyla işbirliği yapabilmektir" şeklindeki ifadesi ile bu derneği kurma amaçlarını sıralamıştır. Sanatçı bir süre sonra çeşitli nedenlerle bu dernekten ayrılmıştır.

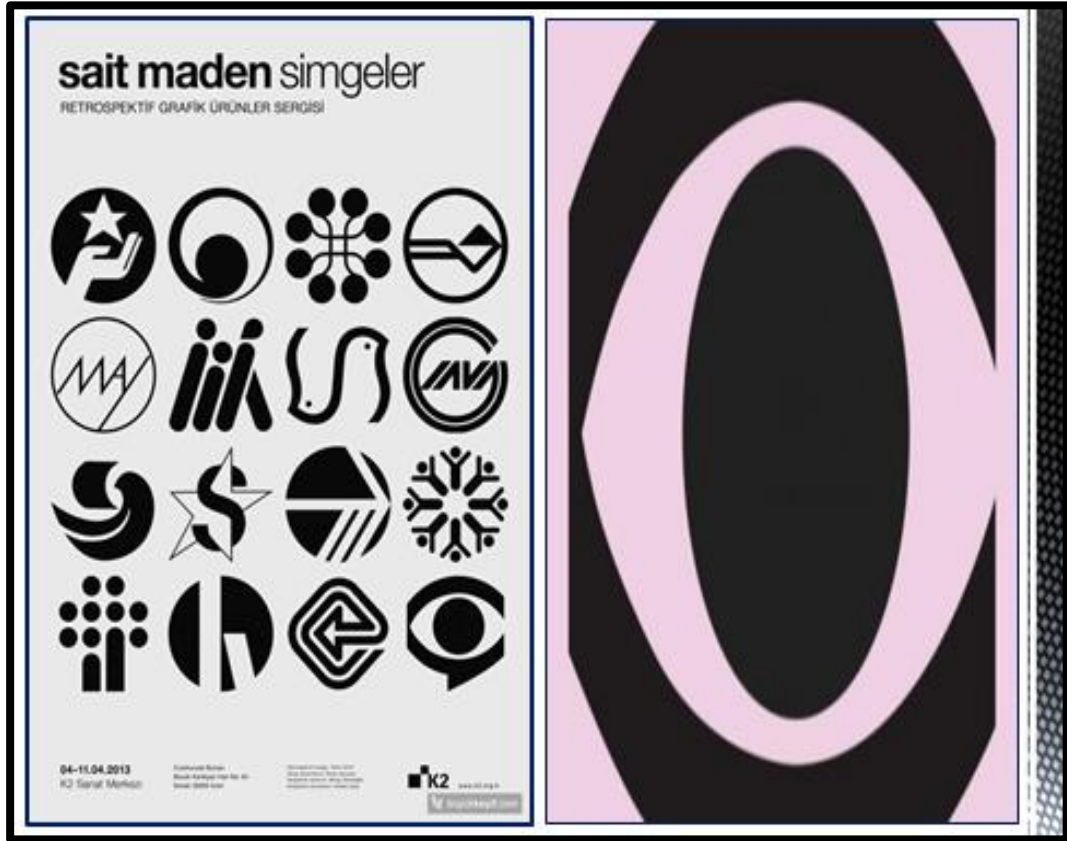

Şekil 4. Sait Maden'in Çevre (Mimarlık ve Sanat) Dergisi için hazırladığı yazılar

Karamustafa (2009:10) geçtiğimiz yüzyılın ilk üç çeyreğinde grafik tasarımın yazılı tarihi olmamasına rağmen yetmişli yıllarda dünyada grafik tasarım ve tarihi üzerine araştırmalar ve kuramsal metinler yayımlanmaya başladığını ve Sait Maden'in bu gereksinimi, dünya ile koşut olarak erken fark ederek bu konuda çalışmaya başladığını ifade etmiştir. Maden, 1979 yılında grafik tasarım tarihi konusunda Türkiye'de yapılmış tek ciddi araştırma olan, zaman ve destek yoksunluğu gibi nedenlerle tamamlama olanağı bulamadığı 'Başlangıcından Bugüne Türk Grafik Sanatı' adlı kitap projesine başlamıştır. Maden, ülkemiz adına bir ilk olan Türkiye'deki grafik tasarıma bir geçmiş arama çabasının sonucunda oluşan

kitabın ilk bölümünü Çevre (Mimarlık ve Sanat) adlı bir dergide dokuz sayı olarak yayımlatmayı başarmıştır. Maden'in bu yazısında Türkiye'deki grafik tarihinin başlangıcını İbrahim Müteferrika'nın ilk matbaayı kurduğu yıllar olan 1730'lu yıllar olarak ele aldığı görülmektedir. Maden; Durmaz (2009:36-37) ile yaptığı söyleşide bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Grafik sanatı, baskı yöntemiyle çoğaltılan ve toplumun ilgili kesimlerine dağıtılan ürünler toplamıdır. Bu yüzden o tarihi seçmişim. Güç bir çalışma oldu. O güne dek bu konuda tek bir satır yazı yazılmamış, hiçbir araştırma yapılmamıştır. Uzun zaman müzelerde, büyük kitaplıklarda iki yüz elli yıl öncesinin basılı grafik işlerini araştırdım, renkli ve siyah-beyaz çekimler yaptım. Bir yıllık bir çalışma sonunda ancak 1830'a kadar gelebildim". Tansuğ'a (1993:337) göre grafik tasarımı baskıdan ayrı düşünülemez çünkü baskı var oldukça yayılıp anlam kazanır, bu nedenle Türk Grafik Tasarım Tarihini 'de matbaanın icadına kadar götürmek kesinlikle yanlış olmaz. Türkiye'deki grafik sanatının doğuşu, basım evrelerinin ortaya çıkışıyla birlikte incelenmektedir.

Şekil 5. Sait Maden'in "Simgeler" kitabında yer alan logo tasarımlarından örnekler

Maden'e göre grafik, toplumu oluşturan katlar arasında kültür alışverişini sağlayan en önemli etkinliklerden biri olmuş ve kendi estetiğini, kişilerini, kurumlarını, tarihini bu yolla sağlayabilmiştir. Maden, kitabın 1830 sonrası içeren başka bir bölümü olan "Türk Grafik Sanatının Dünü, "Grafik Sanatı" dergisinde özet olarak yazmış ve yayımlamıştır. Maden logo tasarımlarını da 1990'da yayımladığı 'Simgeler' adını verdiği kitabında toplamıştır. Kaynardağ (1990) bu süreci kısaca "Sait Maden ve onu izleyen grafikçiler artık dünyada özgün bir Türk grafiğinin bulunduğunu kanıtlamaktadırlar. Özellikle Sait Maden'in bir Türk

grafiği yaratma konusundaki çalışmaları ürünlerini vermeye başlamıştır” cümleleri ile özetlemiştir. Köksal da (2014:33) bu konu ile ilgili olarak “Sait Maden yayıncılıkta grafik tasarımın yerini kabul ettirmek için gösterdiği ısrarlı çabasıyla öne çıkmaktadır. Bu konuda “Türk Grafik Tasarımını yaratma çabaları da dikkat çekmektedir. Geleneksel kültürümüzle bağlantı kurmaktadır” ifadelerini kullanmıştır. Kaynaradağ (1990) bir yazısında Sait Maden’in geleneksel kültürümüzle ilgili olarak “kendi yaşam temellerini yine kendi düşünce, yaratma ve bulgu ürünleriyle, kendi değer yargılarıyla çözümleyip kuramayan toplumun her sanat dalı gibi grafiği de köksüz olacaktır” cümlelerine yer vermiştir.

Özpalabıyıklar (2009:13) şair, çevirmen, grafik tasarımcı ve sanatçı Sait Maden’in hem okur hem de yazar, çizer yayıncı katında en önce ve en çok görünen yanının sanatçının temelinde, önce, aslında grafik sanatçısı, hatta “kitap kapakçısı” olduğu, şairliği ve çevirmenliği deyiş yerindeyse birer “yan uğraş” olarak yaptığı yolunda bir genel kabul olduğunu ifade etmiştir. Maden de Durmaz (2009:40) ile yaptığı bir röportajda “Benim grafiğimi biçimlendiren, alttan alta etkileyen ve destekleyen besleyen tek kaynak benim şair tarafımdır. Edebiyatım, benim resmimi çok besledi” şeklindeki söylemi ile bu genel görüşü desteklemiştir.

Edebiyat ürünü olarak özellikle şiirleriyle tanınan Maden’in bu alanda yayımlanmış kitapları’da vardır. “Şiire başladığı yıllarda kendi kendine yabancı diller öğrenmeyi başlayan Sait Maden, 1951’de Varlık dergisinin açtığı bir çeviri şiir yarışmasında Baudelaire’den çevirdiği bir şiirle birincilik ödülünü, 1976’da Aragon’dan çevirdiği Elsa’ya Şiirler yapıtıyla Türk Dil Kurumu çeviri ödülünü, 2004 yılında Şilili ozan Pablo Neruda’dan yaptığı çevirilerle Şili Cumhurbaşkanlığı özel ödülünü kazanmıştır” (Özpalabıyıklar, 2009: 142). Gönenç (1998) bir yazısında sanatçı ile ilgili olarak “resimle iç içe yaşaması da şiirini sesle renk arasında gelgitlere taşıyor” ifadesini kullanmayı uygun görmüştür.

Tansuğ (1996:398) özellikle kitap kapağı alanında özgün çalışmalar yaparak, bu alanın modern bir nitelik kazanmasını sağlayan Sait Maden’in çağdaş Türk grafik sanatı içindeki seçkin yerini araştırmacı kişiliğine borçlu olduğunu söylemiştir. Maden, Durmaz (2009:22) ile yaptığı röportajında “biliyorsunuz, Batı’da bizim kullandığımız Latin yazısının dört bin beş yüze yakın çeşidi var. Ben bu müthiş çeşitliliğe elliye yakın özgün örnek kattım” ifadesi ile araştırmacı kişiliğini kendi cümleleri ile dile getirmiştir. Karamustafa (2009:11) yazısında sanatçının birçok işinin, su baskını sonucu yok olduğuna değinmiştir. Maden’in, “Bunların az bir bölümünü bir takım kurumların işlerinde kullandım. Büyük bir bölümü dosyamda kendileriyle ilgilenecek meraklıları bekliyor” şeklindeki bir ifadesi ise Maden’in yaptığı çalışmalarla ilgilenilmesi beklentisi taşıdığını ortaya koymaktadır.

2. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak; 18 Haziran 2013 tarihinde İstanbul’da ölen Sait Maden’in gelecek nesillerin kültür temellerini atanlar arasında yer alan, dönemine ve günümüze ışık tutan sanatçılardan biri olduğu görülmektedir. Günümüzdeki her sanat ve bilim insanının tanınması gereken değerli bir sanatçı olan Sait Maden ve eserlerinin tanıtılması büyük önem

taşımaktadır. Türkiye’de belediye, vakıf ya da özel olarak kurulmuş tek bir sanatçıyı, onun dönemini, sanat yaşamını tanıtmak, yaşatmak ve korumak amacını güden sanatçı müzeleri vardır. Sait Maden gibi sanatçılarımızı ve grafik tasarım ürünlerini gelecek kuşaklara taşıyacak olan bu tarz sanatçı müzesi ya da grafik tasarım müzesi kurumları ve arşivleri oluşturulmalıdır. Bunun yanı sıra Türk Grafik Tasarım Tarihi gibi derslerin üniversitelerin öğretim programlarına konulması ve yine üniversitelerin ve çeşitli sanat yayın organlarının Türk grafik sanatçıları ve grafik tarihi ile ilgili yayın sayısı artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Durmaz, Ö. (2009). Editör: Özpalabıyıklar, S. (2009). Bir Usta, Bir Dünya: Sait Maden, Tasarımcı, Sanatçı, Şair. Yapı Kredi Yayınları-3018.(1. Baskı). İstanbul.

Gönenç, T. (1998). Yeni Yüzyıl. Özpalabıyıklar, S. (2009). Bir Usta, Bir Dünya: Sait Maden, Tasarımcı, Sanatçı, Şair. Yapı Kredi Yayınları-3018. (1. Baskı). İstanbul.

Karamustafa, S. Editör: Özpalabıyıklar, S. (2009). Bir Usta, Bir Dünya: Sait Maden, Tasarımcı, Sanatçı, Şair. Yapı Kredi Yayınları-3018. (1. Baskı). İstanbul.

Kaynaradağ, A. (1990). Editör: Özpalabıyıklar, S. (2009). Bir Usta, Bir Dünya: Sait Maden, Tasarımcı, Sanatçı, Şair. Yapı Kredi Yayınları-3018. (1. Baskı). İstanbul.

Özpalabıyıklar, S. (2009). Bir Usta, Bir Dünya: Sait Maden, Tasarımcı, Sanatçı, Şair. Yapı Kredi Yayınları-3018.(1. Baskı). İstanbul.

Tansuğ, S. (1998). Çağdaş Türk Sanatı. Remzi Kitabevi. (4. Basım). İstanbul.

Yalur, R. (2014). 1990-2013 *Yılları arasında afiş ve sosyal afişlerin grafik tasarım ve teknolojik açıdan incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı. İstanbul.

Erbaş, Z. (2013). *Ülkemizde çok satan kitapların kapak tasarımlarında kullanılan renklerin grafik tasarım açısından analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarım ana Sanat Dalı. İstanbul.

TÜRK İSLAM SANAT ESERLERİNDE KİTABELER: ÇORUM ÖRNEĞİ

M. İhsan HACİİSMAİLOĞLU¹
İrfan YİĞİT²

¹Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
²Çorum Belediyesi Kent Arşivi

Kitabe, en basit ifadesi ile Binaların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazılardır.¹Arapça yazmak anlamındaki “كتب” kökünden gelen bir terim olup, sanat tarihi alanında, yapının kimliğini veren yazı levhaları için kullanılmaktadır. Kelime anlamı itibariyle taş, mermer vb. gibi sert cisim üzerindeki oyma veya kabartma yazı, tarih, yazıt şeklinde ifade edilmektedir. Daha genel bir anlamıyla kitabe, aynı zamanda büyük yapılarda, anıtlarda ya da mezar taşlarında görülen yazılara denilmektedir. Yani taş, mermer, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazılardır. Kitabe terimi; binaların kemerlerine, kapı üstlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha anlamlarında ve aynı zamanda bu türden levhaların yazısı yerine de kullanılmaktadır.²

Genel itibariyle Emevilerden itibaren İslam mimarisinde yer almaya başlayan yazı, mimari unsurun genel özellikleri ve kimliği hakkında tarihe ışık tutan önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kitabeleri; " Büyük yapılarda, anıtlarda ya da mezar taşlarında görülen ve yapının kimliği hakkında bilgi veren yazılara denir." şeklinde tarif etmek de mümkündür. Burada yapının kimliğinden kasıt; eserin mahiyetini, kimin tarafından, hangi devir ve tarihte, kime yaptırıldığını belirten bilgileri içeren yazılardır. Yapı hakkında bu türden bilgiler vermelerinin yanısıra kitabeler, ayrıca zaman içerisinde dekoratif manada yapının estetiğini tamamlayan bir sanat unsuru olarak da kullanılmaya başlamıştır.

Kitabe Çeşitleri:

İnşa edilen yapılar hakkında bilgi veren, aynı zamanda da dekoratif bir unsur olarak dikkat çeken ve binayı estetik anlamda tamamlayan kitabeler, yazılış amaçlarına göre farklılık arz etmektedir. Farklı yapılarda, farklı amaçlarla kullanılan kitabeleri beş çeşit olarak incelemek mümkündür.

1- İnşa ve Bânî Kitabesi: Çoğunlukla giriş kapıları üzerinde yer alan ve eserin ne zaman kimin tarafından, hangi tarihte kime yaptırıldığını bildiren kitabelerdir. İçeriğinde yapının mahiyetini belirten ifadeler bulunmaktadır. Böylece binanın cami, medrese, han veya türbe olduğu açıklık kazanmaktadır.³

2- Tarih Kitabesi: Genel anlamda inşâ kitabeleriyle aynı bilgileri ihtiva etmekle beraber bânî kitabesinde tarih bölümünün yer almaması halinde hazırlanan kitabelerdir. Genellikle tarih, inşâ veya bânî kitabesinin sonunda zikredildiği için bu neviden kitabeler sayılıdır ve kanaatimizce, bânînin hayatta iken inşâ ettirdiği türbesine onun vefat tarihini belirtmek üzere sonradan hazırlanıp konulmuş kitabelerdir.

1 Ali Alparslan, “Kitabe”, DİA. XXVI, s. 76, Mustafa Bektaşoğlu, Anadolu’da Türk İslam Sanatı, Ankara, 2009, DİB Yay., s. 238.

2 Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, II, İstanbul, 1971, MEB Yay., s.284.

3 Ahmet Önkal, “Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında”, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı VI, İzmir, 1989, s.308.

3- Tamir Kitabeleri : Yapıların gördüğü tamir ve ta'dilleri belgeleyen kitabelere bu dönemde de rastlanır ve bu kitabeler sanat tarihi araştırmalarında önemli bir role sahiptir. Zira zaman içinde birçok yapının, belki de müteaddid defalar, onarını görmesi tabiidir. Ancak bunları belgeleyen kitabe sayısı çok değildir. Mevcut tamir kitabeleri incelendiğinde bunların dil, üslûp ve form balonundan aynı dönem inşa veya bânî kitabeleri ile ortak özelliklere sahip oldukları görülür. Meselâ Ulucamiinin son cemaat mahallinin yapıışı ile ilgili kitabe bir örnek olabilir.

4- Usta Kitabeleri: Genel itibariyle, inşa edilen yapıların kitabelerinin çok azında binayı inşa eden ustaların isimleri geçmektedir. Az sayıda da olsa, inşa edilen binanın usta ve mimarlarının isimlerinin geçtiği kitabelere Usta Kitabesi denilmektedir.

1- İş bu son cemaat mahalli hazine-i evkafın tahsisatı ve ashab-ı hayrın
2- i'anât-ı nakdiyesiyle inşa edilmiştir
fi 10 Zilhicce sene 1329 Ketebehu el-Fakir İbrahim Edhem El Çorumi

5- Sanduka Kitabesi: Türbelerde ve ölünün medfun olduğu yeri belirten sandukalarda da kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabeler Selçuklu ve Osmanlılar'da sık kullanılan kitabe çeşitlerindedir. Özellikle Osmanlı sultanlarına ve hanedan mensuplarına ait sandukaların kadifeden örtülerine simle işlenmiş kitabeler yazılmıştır. Bunlarda, merhumun adı ve çoğu kere yakın şeceresi verildikten sonra dua cümlesi yer almakta ve kitabe eğer bir sultana aitse doğum ve ölüm tarihlerinden ayrı olarak cülûs tarihi, müddet-i cülûsları ve ömürleri de belirtilmektedir.

Osmancık İmaret Camii Haziresinde Bulunan Sanduka ve Kitabesi

Tüm bu zikredilen kitabe çeşitlerinin yanı sıra yapının iç ve dış duvarlarında bulunan yazılar, okçulukta atılan okun düştüğü yere dikilen nişan taşı ile mezar, menzil ve mesafe taşlarına işlenmiş yazılar da kitabe sayılmaktadır.

İslam'ın ilk döneminde kitabeler nesir halindeydi. Bugünkü bilgilere göre kesin bir tarih söylemek mümkün olmamakla beraber kitabelerin manzum olarak yazılması muhtemelen İran sahasında başlamıştır. Bu durum daha sonra Osmanlılar'da da büyük bir

rağbet görmüştür. Kanûni Sultan Süleyman dönemine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça olarak yazılan tarih kitabeleri XVI. yüzyıldan sonra Türkçe yazılmıştır.⁴

Erken dönemde daha çok kûfi hatla ve tuğla malzeme ile yazılmış Büyük Selçuklu kitabelerinden farklı bir gelişme çizgisi gösteren Anadolu Selçuklu devri kitabeleri, üslûp hususiyetleri ile birlikte yazı karakteri itibariyle de Anadolu'da yeni bir hüviyete kavuşmuştur.

Anadolu'da kitabeler, tuğla, çini ve ahşap malzemeye göre daha dayanıklı olan taş veya mermer gibi malzemeye tatbik edilmiş ve bir bakıma buna bağlı olarak hat nev'i de Kûfi yazıya göre daha kıvrak hareket imkanına sahip olan celî sülûs şeklinde uygulanmaya başlamıştır.

KİTABELERDE TARİH DÜŞÜRME:

Özellikle Osmanlı'da gelişen manzum kitabe yazımında, yapının tarihinin verilmesinde ebced hesabı büyük rol oynamış ve bu usûl Türk Edebiyatında da vazgeçilmez bir sanat haline gelmiştir.

Kitabelerde yapının yapım veya geçirdiği tamiratların tarihlerinin ebced hesabıyla belirtilmesi Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişmeye başlamış ve sonraki dönemlerde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Ebced hesabında da esas; alfabenin her harfine bir rakam değeri vermek; ve bir kelimeyi teşkil eden harflerin toplam rakam değerini, anlatılmak istenen bir hadisenin tarihine denk düşürmektir.

Bu ince usûl, çeşme, cami, medrese, han, hamam, kale, mezar vb kitabelerde; birçok tarihî olayların, kitap telif ve istinsahlarının, şahısların doğum ve vefatlarının tespitinde sıkça kullanılmıştır.

Hasan Paşa Tarafından Yaptırılan Çeşmenin Tamirat Kitabesi

Hazret-i hacı Hasan Paşayı âlî himmetin
Sû be sû câri zülâl-ı hayr-ı mânend Fırât
Çeşme inşasıyla ihyâ eyledi bu karyeyi
Akdı mîzâb-ı kalemden kevser târih-i ta' mîr
İç şu dil-cû çeşmeden zezem gibi âb-ı hayat
H.1313/ M.1897

Son cümle ebced hesabıyla Rûmi 1313, Miladi 1897 ye işaret etmektedir.

4 , Mustafa Bektaşoğlu, Anadolu'da Türk İslam Sanatı, s.238.

Kitabeler, bugün arkeolog ve tarihçilerin başvurduğu en önemli kaynak vesikalar olmasının yanı sıra mimaride de önemli bir tezyinât unsuru olmuştur.

Taşa kabartma olarak uygulanan bu yazılar, yazıdan ziyade bezeme mahiyetindedir ve Osmanlılar'da başlı başına bir sanat dalı haline gelmiştir.

Osmanlı'da özellikle mimari eserin taç kapısında yer alan ve çoğunlukla inşâ kitabesi olan kitabeler, taç kapıyı ve mimariyi tamamlayan bir sanat unsuru haline gelmiştir.

ÇORUM'DA KİTÂBELER

Yaptığımız çalışmalarda, 19 adedi çorum müzesi envanterinde kayıtlı olmak üzere yaklaşık 80 tane kitâbe incelenmiştir. İncelenen bu kitabelerin tamamını bu çalışmaya alamayacağımız için birkaç örnekle iktifa edilecektir.

MURAD-I RABİ (ULUCAMİİ) GİRİŞ KAPISI ÜZERİNDEKİ TAMİRAT KİTABESİ

BULUNDUĞU YER:

Kitabe Çorum Ulucamii'nin Kuzey kapısından girilince son cemaat mahallinin camiye giriş kapısının üzerinde müezzin mahfilinin camının hemen altında yer almaktadır. Bugünkü durumu sağlam bir vaziyettedir. Bu kitabede bulunan 1255/1810 tarihi caminin tamir edilmiş tarihini göstermektedir. Bir rivayete göre Mimar Sinan tarafından yapılan bu tamirat Çapanoğlu Süleyman bey tarafından başlatılıyor fakat Çapanoğlunun ölümü üzerine oğlu Abdulfettah bey tarafından tamamlanıyor.⁵

YAZININ METNİ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

سنة ١٢٢٥

⁵ Ali İlca, Çorum Ulucamii ve Vakıfları, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara,2006, s.44

OKUNUŞU:

- 1- Bismihi azze ve celle Kulhuvallahu ahad Allahussamed
  - 2- Lem yelid velem yûled velem yekun lehû kufuven ahad
- Sene 1225

ANLAMI:

Aziz ve celil Allah'ın adıyla

De ki: O, Allah'tır, Tekdir. Allah Samedtir. Ne doğdu, ne de doğuruldu. Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu.

MURAD-I RABİ (ULUCAMİİ) SON CEMAAT MAHALLİ YAPIM KİTABESİ

BULUNDUĞU YER:

Çorum Murad-ı Rabi Ulucamii'nin son cemaat mahallinde giriş kapısının üzerinde bulunan 1329/1913 yılındaki tamirat kitabesi

YAZININ METNİ:

اشبو صوك جماعت محلي خزینئ اوقافك تخصیصاتی واصحاب خیرك
اعانات نقدیه سیله انشا ایدلمشدر

OKUNUŞU:

- 1- İş bu son cemaat mahalli hazine-i evkafın tahsisatı ve ashab-ı hayrın
  - 2- i'anât-ı nakdiyesiyle inşa edilmiştir
- fi 10 Zilhicce sene 1329 Ketebehu El Fakir İbrahim Edhem El Çorumi

ANLAMI:

Bu son cemaat mahalli Vakıflar İdaresinin tahsisatı ve Hayır sahiplerinin yardım ve nakitleri ile yapılmıştır.

10 Zilhicce 1329/1913 da - El Fakir İbrahim Edhem El Çorumi onu yazdı.

MURAD-I RABİ (ULUCAMİİ) MUSALLA TAŞI YANINDAKİ KİTABE

BULUNDUĞU YER:

Çorum merkezde bulunan Murad-ı Rabi Ulucami'nin kible tarafında bahçede musalla taşının sol tarafında yer almaktadır.

YAZININ METNİ:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم
اخير الخير من هو الايتي سيد الاي اية الكرسي
ياالله اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمد رسول الله ارحم محمد

OKUNUŞU:

- 1- Euzü Billahi Min-eş'şeytanirrahim Bismillahirrahmanirrahim ahirul hayr min hüvel ayeti Seyyidü'l ây Ayetel Kürsi
- 2- Ya Allah Eşhedü Enla İlahe İllallah ve Eşhedü Enne Muhammed'en Rasulullah irham Muhammed
- 3- İş bu rah-ı pür i'berden her kim eylerse u'bur ruh-u mevtaya dua kalbine olsun saniha
- 4- Ol zaman kim sen dahi anlara mülhak olasın halk alem senin için diyeler el Fatiha
- 5- Kim idersen merkad pâkin ziyaret birle hem hayır dua ruz-ı mahşerde şefaati ide ana Mustafa

- 6- Ve hacı Mustafaya Fatiha ve Salavat okuyanın dünya ve ahret muradatın ihsan ide
7- Büniyel merkadül taleb İşey'i ahâr mağfur sene 1140
8- Fi sene 1145 Süleyman Efendi 1178
1145 senesinde

ANLAMI:

Bu ibretlerle dolu yoldan kim ibretler alırsa Ruh-u Mevtaya dua kalbine iyi şeyler olsun
O zaman sen dahi onlara sonradan katılasın Halk Âlem senin için Fatiha okusun
Kim saf temiz kabri ziyaret ederse hem hayır dua, Mahşer gününde şefaathede ona Mustafa
Ve hacı Mustafaya Fatiha ve Salavat okuyanın dünya ve ahiret muradları ihsan ede
Günahlarının afvı için kendine dua edilmiş olan kişinin son talebi olarak bu kabir yapılmıştır

SAAT KULESİ KİTABESİ⁶

⁶ Bu kitabe Mehmet Nuri Beşiktaşlı'ya Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından yazdırılmıştır. Hattat Hacı Nuri Korman (Beşiktaşlı) H. 1285 (1868) yılında dünyaya geldi. Alâeddin Bey ile Muhsinzade Abdullah Bey'in talebesi olan Hacı Nuri Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi yolunun son müntesibidir. Celî sülüs yazılarında onun tesiri yanında Mustafa Râkım Ekolü'nün tesiri de sezilir. İstanbul Bakırköy'de Kartaltepe Camii'nin kubbesindeki İhlas Sûresi, Azapkapı Camii'nin muslukları üzerindeki yazılar, Kastamonu'da Şaban-ı Velî Dergahı'nda ve Çorum'da saat kulesinin üstündeki yazılar ile Sultanahmet'te Alman Çeşmesi'nin kubbe içi yazıları onundur. H. 1371 (1951) yılında vefat etti. Kaynak: Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, Ali Alparslan, Yapı Kredi Kültür Yayınları

YAZININ METNİ:

شهنشاه زمان عبدالحمیدخان کرمارک
فریقان کرامندن حسن پاشایی بی همتنا
بتون اوقافنی وقفیلدی احيایی خیراته
موفق ایلسون هر دم انی امالنه مولا
بو ساعت قله سی از جمله خیرات کز نندن
یاپلدی یمن اوفرلر بوشهری ایلدی احیا
چیقوب بر وقت اشرفده یازلدی بابنه تاریخ

OKUNUŞU:

*Şehinşâh-ı zaman Abdülhamid han-ı Keremkârın
Ferîkan-ı kiramından Hasan Paşa-yı bî-hemtina
Bütün evkafını vakfeyledi ihyayı hayrata
Muvaffak eylesün her dem anı amalane Mevlâ
Bu Saat Kulesi ezcümle hayrât-ı güzîninden
Yapıldı yümn-i evferle bu şehri eyledi ihya
Çıkıp vakt-i eşrefte yazıldı babına tarih
Bu mikat-ı celîli yaptı bak lutf-i Hasan Paşa 1312 Hicri*

ANLAMI:

*Zamanın ulu hakanı cömert Abdülhamid Han'ın
Değerli paşalarından eşsiz benzersiz Hasan Paşa
Adadı bütün vaktini hayır işler yapmaya
Başarılı kılsın emellerinde onu, her an Mevlâ
Bu Saat Kulesi, seçkin hayratındandır onun.
Bol bereketle yapıldı; bu şehri etti ihya
Çıkıp kutlu bir zamanda yazıldı kapısına tarih
Bak, bu büyük saati yaptı Hasan Paşa'nın lütfü. 1312 H/1894 M.*

İSTİKLÂL OKULU KİTABESİ

YAZININ METNİ:

وقف مدرسه ابتدائیه
مدافعی ملیه پاره سیله یاپلمشدر

OKUNUŞU:

Vakf-ı Medrese-i İbtidaiyye
Müdafaay-ı milliye parasıyla yapılmıştır

ANLAMI:

**Bu vakıf ilkokulu
Milli Savunma parasıyla yapılmıştır.**

HASAN PAŞA TARAFINDAN YAPTIRILAN KÜTÜPHANENİN KİTABESİ

YAZININ METNİ:

اوله اقبالی فزون حاجی حسن پاشانک / یاپدی دارالکتبی ایلدی علمی احیا
طاق والاسنه جوهرلر یازلسون تاریخ / چوق کوزل اولدی کتبخانه بکندی عرفا
کتبه الفقیر الحقیر سنه ۱۳۱۴ محمد نوری البشکطاشی

OKUNUŞU:

Ola ikbal-i füzûn⁷ Hacı Hasan Paşa'nın / Yaptı daru'l kütübi eyledi ilmi ihya
Tâk-ı vâlâsına⁸ cevherle yazulsun tarih / Çok güzel oldu kütüphane beğendi u'refa
Ketebehu el fakir el hakir sene 1314 Mehmet Nuri Beşiktaşî⁹

7 İkbal-i Füzûn: Çok mutlu, bahtiyar

8 Tâk-ı Vâlâ: Yüksek Bina kemeri, Yüksek yarım daire şeklinde kapı ve pencere üstü. Yüksek Kubbe

9 Mehmet Nuri Beşiktaşî: Hattat Hacı Nuri Korman (Beşiktaşlı)H. 1285 (1868) yılında dünyaya geldi. Alâeddin Bey ile Muhsinzade Abdullah Bey'in talebesi olan Hacı Nuri Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi yolunun son müntesibidir. Celî sülûs yazılarında onun tesiri yanında Mustafa Râkım Ekolü'nün tesiri de sezilir. İstanbul Bakırköy'de Kartaltepe Camii'nin kubbesindeki İhlas Süresi, Azapkapı Camii'nin muslukları üzerindeki yazılar, Kastamonu'da Şaban-ı Velî Dergahı'nda ve Çorum'da saat kulesinin üstündeki yazılar ile Sultanahmet'te

ANLAMI:

Hacı Hasan Paşa Mutlu Bahtiyar ola / Kitaplığı yaparak ilmi ihya eyledi

Kapı üstüne cevherle yazılsın tarihi / Kütüphane çok güzel oldu beğendi ilim irfan sahibi insanlar

Fakir-Hakir Mehmet Nuri Beşiktaşı yazdı - Sene 1314

KUBBELİ CAMİİ KİTABESİ

YAZININ METNİ:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

OKUNUŞU:

Selâmun aleykum tıbtum fedhulûhâ hâlidîn(hâlidîne).

Sene 1340 Kameriyye

ANLAMI:

"Selâm size,(ne) hoşsunuz, ebedi kalmak üzere buraya girin!"

Zümer Suresi 73.Ayet

VELİPAŞA CAMİİ GİRİŞİNDEKİ KİTABE

Alman Çeşmesi'nin kubbe içi yazıları onundur. H. 1371 (1951) yılında vefat etti. Kaynak: Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, Ali Alparslan, Yapı Kredi Kültür Yayınları.

YAZININ METNİ:

وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

OKUNUŞU:

ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûrâ(tahûren)
Sahibül Hayrat emir-i bevvabin¹⁰ Veliyyüddin Ağa

ANLAMI:

Rableri onlara temiz bir içecek içirmiştir İnsan Suresi 21.Ayet
Hayır Sahibi Kapıcılar Emiri Velipaşa

MURAD-I RABİ (ULUCAMİİ)

YAZININ METNİ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَا قَدِيمَ الْإِحْسَانِ احْسَانُكَ الْقَدِيمِ
أَيَّاكَ نَعْبُدُ وَأَيَّاكَ نَسْتَعِينُ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

OKUNUŞU:

Bismillahirrahmanirrahim
ya kadimel ihsan ihsanekel kadim
iyyake na'budu ve iyyake nesta'in ihdinassıratel müstakim

ANLAMI:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

---

¹⁰ Emir-i Bevvabin: Kapıcılar emiri, Kapı Tutanların emiri

Ey ihsânı kadîm olan! Senin iyiliğinin evveli yoktur.
Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımını, inayeti.
Hidayet eyle bizi doğru yola

MÜZE BAHÇESİNDEKİ ÇEŞME¹¹

YAZININ METNİ

حضرت حاجی حسن پاشای عالی همتن
سویسو جاری زلال خیری مانند فرات
چشمه اشاسیله احیا ایلدی بو قریه یی
ایلسون اقبالنی دائم خدای کائنات
اقدی میزاب قلمدن کوثر تاریخ تار
ایچ شو دلجو چشمه دن زمزم کبی اب خیات

METNİN OKUNUŞU

Hazreti Hacı Hasan Paşayı âli himmetin

Sûbesû¹² câri zülal ı hayr-ı mânend Fırat

¹¹ Çorum Müzesindeki çeşmede bulunan bu kitabe 9.826.98 envanter numarası ile kayıtlıdır.

¹² Subesu: her tarafa

Çeşme inşasıyla ihya eyledi bu karyeyi
Eylesin ikbalimi daim hüdâ-i kainat
Akdı mîzab kılmadan kevser tarih-i tamir
İç şu dil-cûy-ı çeşmeden zezem gibi âb-ı hayat. 1313

ANLAMI:

Hazreti Hasan Paşayı yüce himmetin
Her tarafa akan bu hayır suyu Fırat'a benzer
Çeşme inşasıyla ihya eyledi bu köyü
Eylesin ikbalimi daim kainatın Hüdâsı
Su yolu, oluk aktı kevser kılmadan tamir tarihi
İç şu gönül arayan çeşmeden Hayat suyu Zemzem gibi

OSMANCIK BALTACI MEHMET PAŞA ÇEŞMESİ

BULUNDUĞU YER: Çorum Osmancık

YAPININ TARİHÇESİ

Çorum Osmancık İlçesi Ulu Cami Mahallesi'nde, Ulu Cami Sokağı'nda bulunan bu çeşmeyi, Osmancıklı olan Baltacı Mehmet Paşa 1117 yılında yaptırmıştır. Baltacı Mehmet Paşa Osmancık'ta dört çeşme yaptırmış, ancak bunlardan yalnızca biri günümüze gelebilmiştir.

Çeşme yöreye özgü sarı kesme taştan yapılmıştır. Sivri kemerli ayna taşı üzerinde Dürrizade'nin yazdığı üç sütunlu 18 mısralı bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşme günümüze oldukça iyi durumda gelebilmiştir.

YAZININ METNİ:

منبع عين عطا مائى احسان و سخا	حضرت صدر كرم پيشى محمد پاشا	ايلىوب مال فراوانله صرف همت
شهر عثمانجعى بو آب ايله قلدی احيا	قتي محتاج ايديلر صويه بو شهرك خلقى	واقعا خير عظيم ايتدی اول اصف حق
قزل ارمق كبی ايچدكلري خوناب ايدي هب	باغرين اول تشنه لرك ياقمشدی قلتی آب	وزرادن نجه خير اهلي مراد ايتدي ولي
برسي اولمدي بو خيره موفق اصلا	حمدلله كه او دستور صلاه اندشه	ايلدی بو اثر پاکی میسر مولا
هله بر بويله ثواب ايتدی كه تا محشره دك	نوش ايدوب رحمت او قورلر اكه اعلا ادنا	چار يارك شرف عشكنه چشمهء چار
چار انهارخبان اوله اكا روز جزا	ديدي لب تشنه لره دري داعي تاريخ	آب سلسا لي سبيل ايتدی محمد پاشا ۱۱۱۷

OKUNUŞU:

Menba-ı ayn atâ ¹³ mâ'ye ¹⁴ ihsan-u sehâ ¹⁵	Hazreti Sadr-ı Kerem pîşe Mehmet Paşa	Eyleyüb mâl-ı Firavan ¹⁶ ile sarf-ı himmet
Şehr-i Osmancığ bu âb ¹⁷ ile kıldı ihya	Katî muhtac idiler suya bu şehrin halkı	Vakıa hayr-ı azîm itdi ol âsaf hakka
Kızılırmak gibi içtikleri hunab ¹⁸ idi heb	Bağrın ol teşnelerin ¹⁹ yakmıştı killet-i ab ²⁰	Vüzerâdan nice hayr ehli murâd itdi velî
Birisi olmadı bu hayra muvaffak asla	Hamdulillah ki o düstur-ı salah endişe	Eyledi bu eser-i pâkî müyesser Mevlâ
Hele bir böyle sevâb itdi ki tâ mahşere dek	Nûş idüb ²¹ rahmet okurlar ana â'lâ edna	Çâr-yar'ın ²² şeref-i aşkindadır çeşme-i çâr ²³
Çâr-ı enhar cenân ²⁴ ola rûz-ı cezâ ²⁵	Didi leb-i teşnelere ²⁶ dürri dâî tarih	Âb-ı selsali ²⁷ sebil ²⁸ itdi Mehmet Paşam1117

KOYUN BABA TÜRBESİ

13 A'tâ: Verme. Bağışlama. Bahşış. Lütuf. İhsan.

14 Ma'ye: Su arkı. Su mecrâsı.

15 ihsan-u Sehâ: Büyük iyilik

16 Firavan: Bol, çok, ziyade, aşırı, fazla.

17 âb: Su

18 Hun-ab(e): Sulu kan, kanlı su, su ile karışık kan.

19 Teşnelerin: Susamışların

20 Killet-i âb: Suyun azlığı, yokluğu

21 Nûş idüb: İçip

22 Çâr-yâr: Dört dost. (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (R.A.) lerin nâmları.) Dört Halife, Hulefâ-i Erbaa veya Ashab-ı Güzin diye de ihtiramla anılırlar.

23 Çeşme-i Çâr: Baltacı Mehmet Paşa'nın yaptırdığı dört çeşmeden bahsedilmektedir. Bunlardan ayakta kalanı bu çeşmedir.

24 Cenân: Gönül. Ruh. Kalb. Can.

25 Rûz-ı Cezâ: Ceza günü

26 Leb-i teşnelere: Susuz dudaklara

27 Âb-ı Selsali: Hafif soğuk, tatlı ve lezzetli su.

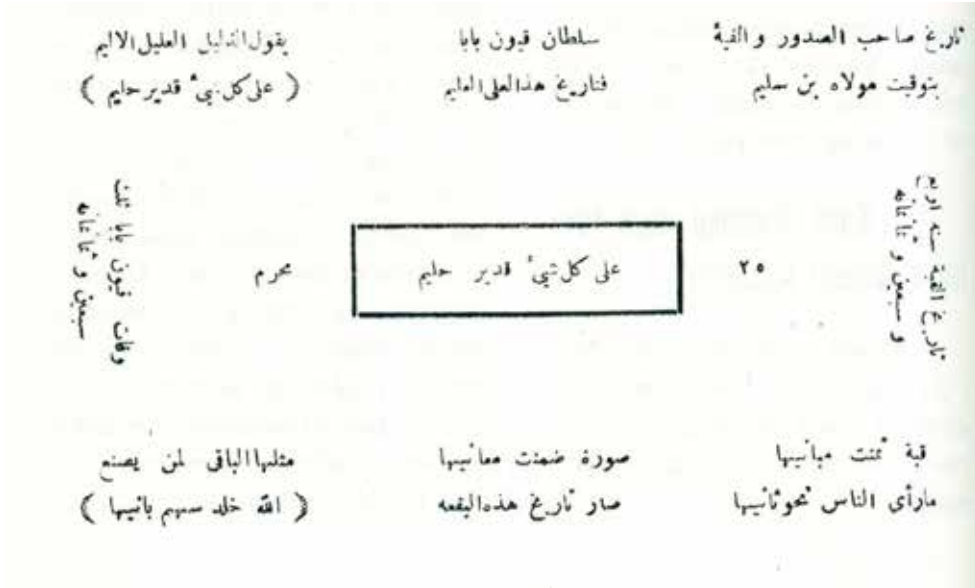
28 Sebil: Allah rızası için su dağıtılan yer.

BULUNDUĞU YER: Çorum Osmancık

YAZININ METNİ:

OKUNUŞU:

Yegülüz zelilül aliyyül elim		Sultan Koyunbaba Rahmetullahi	Tarihu sahibu's sudur elfiye
Ala külli şey'in kadir halim		Fetarihu hazel aliyyul alim	Bi tevkiti mevlah selim bin
Vefat-ı Koyunbaba sene selase ve seb'a ve semanin	Muharrem	Ala külli şey'in kadir halim (Daire şeklinde beş defa tekrarlıyor)	25 Tarih-i el kubbetüs sene erbaa ve seb'ine ve semanine
Mislühe'l baki lem yesna'		ضمنت صورة معانيها Suretü'n damminet me'âniha	Kubbetüssümminet mebaniha
Allahu halede sehmün baniha		صار تاريخ هذه البقعة Sare tarihi hazihil bak'ahu	Ma ra'yü'n nasü Nahve saniha

Çorumlu dergisinde kitabe ile ilgili geçen yazı:

"Bu kitabenin fotoğrafı (Çorumlu)'nun üçüncü sayısındadır. Burada görüleceği veçhile yazı istif noktasından pek güzeldir. Bilhassa ortasındaki dairedeki yazılar eyi bir eserdir. Bu kitabeden Koyunbaba'nın (25 Muharrem 873 H.) tarihinde öldüğü ve (874 H.) tarihinde kubbenin yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁹

29 Çorumlu Dergisi, Çorum'un Tarihi Belgeleri, "Osmancıkta Üç Kitabe- Neşet Köseoğlu-yıl:1 sayı:5-Tarih 15 Ağustos 938", Çorum Belediyesi Kültür Yayınları. Çorum-2009, s.155

ÇORUMLU DERGİSİNDE EŞREF ERTEKİNİN YAPMIŞ OLDUĞU “CÖNKLERDEN DERLEMELER” ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmet Özhan SUCU¹

¹Arş. Gör. Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Bu araştırmanın amacı 1932 yılında kurulan ve işlevsel olarak büyük işler başarmış Halk evlerinin önemini ortaya koymaktır. Çorumlu dergisi halkevleri bünyesinde yayın hayatını sürdürmüş, Eşref Ertekin'in derlediği cönklerin dergide yayınlanması ile ismi kaybolup gitmiş ya da yeterli eser bırakmadığı için pek fazla duyulmamış şairlerin hayatları hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Çalışma sonucunda dergide bulunan şairler derlenmiş hayatları hakkında dergide verilen bilgilerle yeni edinilen bilgiler karşılaştırılmış bu sayede şairlerin gerçek hayat hikayelerine ulaşma açısından yeni kapılar aralanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkevi, cönk, derleme, Çorumlu dergisi

ABSTRACT

The aim of this study is to point out the importance of the people's houses which were established in 1932 and functionally succeeded great accomplishments. "Çorumlu magazine" published in the continued life within the people's houses. Conk compiled by Ashraf has been lost with the name of the publication in the magazine or just the work of the poet did not leave much unheard of has been able to get important information about their lives.

As a result of poets in magazines compared with the information given in the newly acquired information compiled magazine about life in this way to attain the true life story of the poet has tried to interleaved new doors.

Keywords: People's house, conk, derleme, Çorumlu Magazine

1.Giriş

Çanakkale, milli mücadele gibi pek çok ağır sonuçları olan savaşlardan çıkan ve genç nüfusunu büyük oranda kaybeden Türkiye Cumhuriyeti devleti, devletin kalkınması dünya konjonktüründe yerini alması, Türk milletine şanlı bir geçmişe sahip oldukları, atalarının geçmişte hep önemli işler başardıkları, dünyaya medeniyeti yayan millet oldukları fikrini aşlamak için milliyetçiliğe ayrı bir kutsiyet kazandırmış bu amaç doğrultusunda Türk tarih kurumu, Türk dil kurumu gibi çeşitli kurumların kurulmasına büyük önem vermiştir.

Okumuş yazmış dinamik nüfusun yıllarca süren savaşlarda büyük oranda kaybeden devletin, kalkınması ve dünya konjoktüründe yerini alması için bilinçli ve eğitimli bir halka ihtiyacı vardı. İşte bu ihtiyaca binaen “halkevleri” hem yetişkin eğitimi açısından hem de toplumsal değişimden kaynaklanan ihtiyaçları karşılaması açısından önemli kurumlar olarak hayat bulmuşlardır.

Çorum Halkevinin imtiyaz sahipliğinde 1938-1946 yılları arasında yayımlanan Çorumlu dergisi, Çorum’un sosyal siyasal ve kültürel tarihine ışık tutması bakımından çok önemli bir misyonu eda etmiştir. Derginin, yazar kadrosunun Çorumun eşrafından ve aydın kesimden olması neticesinde Çorum ile ilgili bu dönemlerde yaşanan hayat ve yaşam tarzları ile ilgili doğru bilgiye ulaşılabilecek bir kaynak özelliği göstermesi yönünden önemli bir yeri vardır. Derginin yayımlandığı tarihten bitim tarihine kadar dergiye en büyük katkılardan birini de döneminde Hafız-ı Kütüp olarak nitelendirilen Eşref Ertekin vermiştir. Eşref Ertekin o dönemlerde Çorum Devlet Kütüphanesi memuru ve el yazması kitaplar uzmanı olarak çalışmış; folklor ve dil araştırması üzerine pek çok çalışmalar yapmıştır. Tevhid-i Tedrisat kanunu gereği kütüphanelerin birleştirilmesi üzerine Çorum’da bulunan yazma eserlerin başka yerlere taşınacağı endişesiyle Ertekin’in çabalarıyla bir kütüphane heyeti kurulmuş ve yazma eserlerin Çorum’da kalması sağlanmıştır.

Eşref Ertekin “Çorumlu Dergisi”nde folklor ve Osmanlıca metinler üzerine birçok çeviri gerçekleştirmiş ve bunları ilim âleminin istifadesine sunacak şekilde yayınlamıştır. Ertekin, dergide maniler, atasözleri, deyimler tanınmayan âşık ve şairleri yayınlamış Çorum’da oynanan oyun ve bilmeceleleri derlemiştir. Bunun yanı sıra kütüphane kataloglarına girmemiş özel koleksiyonlarda bulunan kimi cönklerden derlemeler yapmak suretiyle bunları da ilim âlemine tanıtmaktan geri durmamıştır.

Cönkler, Genellikle dikey olarak aşağıdan yukarıya doğru açılan, halk arasında dana dili veya sığır dili gibi adlarla da bilinen, içerisinde âşık şiirinin yanı sıra az da olsa divan şiirinin de örneklerinin bulunduğu defterlerdir.

Taradığımız kadarıyla derlenen cönklerde geçen şairlerin şiirleri ve kendileriyle ilgili kaynaklarda fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum bu şiirlerin tekrar yayınlanmasını bilim âlemine kazandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunun neticesinde daha sonra yapılacak çalışmalarda bu şairlerin bulunabilecek herhangi bir eseri ya da hayatına dair herhangi bir bilgi ile buradaki bilgilerin karşılaştırılması sonucunda en doğru bilgiye ulaşabilmek mümkün olacaktır.

2.Halkevleri ve Çorumlu Dergisi

Halkevleri 1932 yılında kurulmuştur fakat kökenini daha önceye Türk ocaklarına kadar götürmek mümkündür. Çünkü işleyiş ve amaçları bakımından halkevleri ile Türk ocaklarının birtakım benzerlikler gösterdiği görülmektedir.(Özdemir, 2011: 236)

1911 yılında fiilen kurulan Türk ocaklarının amacı milli duyguların ve milli dilin gelişmesini sağlayarak halkın kültür seviyesini yükseltmektir. Bunu yaparken de eğitim

faaliyetlerinden konferanslardan, tiyatrodan ve sosyal yardım faaliyetlerinden yararlanmışlardır (Karpata, 2010: 219). Türk ocakları ülkede milli fikirlerin milli dilin ve milli tarihin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuş, faaliyette bulunduğu dönemlerde önemli işlere imza atmışlardır.1930'lu yıllara gelindiğinde devrini tükettiği düşünülmüş ve yerine daha işlevsel alternatif bir kurum düşünülmüştür. Bu kurum ise halk evleridir.

Halk evlerinin amaçlarından söz etmek gerekirse halkı pozitivist dünya görüşü doğrultusunda eğitmek, yeni rejimi destekleyecek yeni bir siyasi kültür oluşturmak, halkın kaynaşarak birbirini anlayan ve fikir alışverişinde bulunan insanlar haline gelmesini sağlamak, gençleri zararlı alışkanlıklardan uzak tutmak, sağlıklı nesiller yetiştirmek, halkı modern bir zihniyete kavuşturmak, köy ile kent arasındaki farkı ortadan kaldırmak ve hem köylerde hem kentlerde yetişkin eğitimini gerçekleştirmek, cehaleti yok etmek gibi nedenlerle açıldığını görmekteyiz (Özdemir: 2011:243). Kısacası halkevleri kültür inkılabının alt yapısının oluşturulmasında önemli roller üstlenecek bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada halkevlerinin en önemli faaliyetlerinden birisi de yayınları olmuştur. Çünkü halkevlerinde neşredilen yayınlar günümüz çalışmaları için de ışık tutmakta döneminin tarih, edebiyat, folklor vb. alanlarına ait bilgileri içermektedirler (Özdemir: 2011:253).

Bu yayınlar kitaplardan, broşürlerden ve dergilerden oluşmaktaydı. Ancak hem sayı bakımından hem de önem bakımından yayınlar arasında dergilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Kaliteleri birbirini tutmasa da dergiler sosyoloji, antropoloji ve günlük hayatla ilgili önemli bilgileri halka ulaştırmışlar geçmiş ile gelecek arasında bir bakıma köprü oluşturmuşlardır.

Halkevleri dil ve edebiyat şubelerinin gerçekleştirdikleri en önemli işlerden biri olan derleme işi, genel olarak ülke meselesi şeklinde algılanmış ve Milli eğitim bakanlığı tarafından Derleme Talimatnamesi hazırlanarak tüm vilayetlere duyurulmuştur. Bu talimatnameye göre her vali resmi bir görev olarak vilayet dahilindeki derleme işlerine nezaret edecekti. Böylece bir taraftan ülke dahilinde ağızdan toplanacak lehçe sözleri derlenirken, diğer taraftan da eski yazılı vesikalardaki kelimelerin derlenmesi için derleme kolları oluşturulmuştur.

Çorum halkevinin imtiyaz sahipliğinde 15 Nisan 1938'de yayımlanan ve Ağustos 1961 tarihinde çıkan 61. sayıyla yayın yaşamına son veren Çorumlu dergisi de Çorumun; sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel tarihine ışık tutması bakımından önemli bir misyonu gerçekleştirmiştir. Derginin yazar kadrosunun, Çorumun her yönü ile yakından ilgisi bulunan aydın kesiminden ve eşrafından olması neticesinde Çorumlunun yaşam tarzı ve hayat anlayışına ulaşabilmek için en önemli kaynaklardan biri olduğu su götürmez bir gerçektir.

Derginin yayımlandığı tarihten derginin bitim tarihine kadar olan süreçte dergiye en büyük katkılardan birini devrinde Hafız-ı Kütüp olarak nitelendirilen Eşref Ertekin vermiştir. Eşref Ertekin, o dönemde Çorum devlet kütüphanesi memuru ve el yazması kitaplar uzmanı olarak çalışmış, folklor ve dil araştırması üzerine pek çok çalışmalar yapmıştır. Tevhîd-i

tedrisat kanunu gereğince kütüphanelerin birleştirilmesi üzerine Çorum'da bulunan yazma eserlerin başka yerlere taşınacağı endişesiyle Ertekin'in büyük çabalarıyla bir kütüphane heyeti kurulmuş ve yazma eserlerin ve yazma eserlerin Çorum'da kalması sağlanmıştır.

Eşref Ertekin "Çorumlu Dergisi"nde folklor ve Osmanlıca metinler üzerine birçok çeviri gerçekleştirmiş ve bunları ilim âleminin istifadesine sunacak şekilde yayınlamıştır. Ertekin, dergide maniler, atasözleri, deyimler tanınmayan âşık ve şairleri yayınlamış Çorum'da oynanan oyun ve bilmeceleleri derlemiştir. Bunun yanı sıra kütüphane kataloglarına girmemiş özel koleksiyonlarda bulunan kimi cönklerden derlemeler yapmak suretiyle bunları da ilim âlemine tanıtmaktan geri durmamıştır.

3. Cönklerin önemi ve Çorumlu Dergisinde Derlenen Cönkler

Cönkler, dikey olarak aşağıdan yukarıya doğru açılan, halk arasında dana dili veya sığır dili gibi adlarla da bilinen, içerisinde âşık şiirinin yanı sıra az da olsa divan şiirinin de örneklerinin bulunduğu defterlerdir.

Bunların dışında cönklerde, mâni, atasözü ve bilmece gibi anonim ürünlerin yanı sıra, folklorun çeşitli alanlarından örneklere de rastlanır. Bazı cönkler ise günlük gibidir. Saz şairlerinin ürünlerinin toplandığı cönklere, yazmalara ve defterlere **supara** da denilmektedir (Dizdaroğlu 1977: 2-18).

M. Şakir Ülkütaşır bir makalesinde "türkü, mâni, destan, koşma, atasözü, fıkra, hikâye, nefes, mersiye, ilâhi, dua, hutbe, vs. gibi millî, dinî (tasavvuf) şiir ve mensureleri ihtiva eden elyazması dergi (mecmua)lere cönk" denildiğini belirterek bu tür eserlerin içeriğini de etraflı bir şekilde vermiştir (Ülkütaşır 1967: 905).

Saim Sakaoğlu da cönkler için "Türk kültürünün tapusudur; bize ait kültürün atalarımız tarafından adımıza tescil edilmiş belgeleridir" (Sakaoğlu 1987: 220) diyerek, konuyu kültürel açıdan değerlendirmiştir.

Cönklerin genel özelliklerinden bahsedecek olursak:

1. Cönkler Arap harfleriyle yazılmışlardır.
2. Cönkler bazıları özel kâğıtlara (alikhurna, abâdi) olmak üzere en çok kullanılan yazı türleriyle kaleme alınırlar.
3. Cönkleri kaleme alanların bazılarının kültür ve eğitim seviyeleri düşük olduğu için, yazının imlâsı pek sağlıklı değildir.
4. Cönklerde belirli bir ölçü yoktur. Bu tür eserlerin hazırlanması sırasında cöngü yazanın zevki ve elinde bulunan kâğıtların boyutları ön plana çıkmaktadır.
5. Cönklerde bir konu sınıflaması yoktur.

6. Cönklerde şiir türleri veya şekillerinin başına koşma, türkü, ilahi, şarkı, gazel, destan, beyit, müseddes, vb. kavramlar yazılmaktadır. Ancak zaman zaman konu başlıkları ile şiirin birbirini tutmadığı gözden kaçmamaktadır.

7. Cönkler genellikle besmele ile başlar ve “temmet” (tamamlandı) ifadesi ile son bulur.

Eşref Ertekin 11. sayıdan itibaren resmi kütüphanelerde kataloglanmamış özel koleksiyonlarda meraklılarınca saklanmış cönklerden divan edebiyatına yönelik örnekler oluşturabilecek şiirler derlemiş ve bunları “Çorumlu” dergisinde neşretmiştir. Bu şiirlerin yazarlarına yönelik ulaşabildiği kadarıyla genel bilgi vermekten de kaçınmamıştır.

Taradığımız kadarıyla derlenen cönklerde geçen şairlerin şiirleri ve kendileriyle ilgili kaynaklarda fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum bu şiirlerin tekrar yayınlanmasını bilim âlemine kazandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bunun neticesinde daha sonra yapılacak çalışmalarda bu şairlerin bulunabilecek herhangi bir eseri ya da hayatına dair herhangi bir bilgi ile buradaki bilgilerin karşılaştırılması sonucunda en doğru bilgiye ulaşabilmek mümkün olacaktır.

4. Çorumlu Dergisinde derlenen cönklerden elde edilen bulgular

Ertekin’in yaptığı cönk derlemelerine ait şarilerden seçilen örnekler aşağıda verilmiştir:

Su Yolucu Hafız Elfazi

Cönklerden derlenen ilk şiir Ertekin’in vermiş olduğu bilgilere dayanarak Su yolucu Hafız Elfazi adlı şairimize ait uymuş redifli bir manzumedir. Eser destan olarak yazılmıştır. Halk edebiyatında destanlar dörtlükler şeklinde yazılmaktadır beyit esasına dayalı olarak 48 beyit 24 dörtlükten oluşmaktadır. Eserin dergiye beyit şeklinde alınması şahsi bir tasarruf olabilir ya da Cönk’ü derleyen kişinin gördüğü gibi yazması üzerine bu şekilde yayınlanmış olabilmesi muhtemeldir.

Halk edebiyatında destanlar 4’lü nazım şekliyle abab cccb dddb kafiye şeması ile dörtlük sınırlaması olmaksızın yazılmaktadır.

Şairin hayatıyla ilgili Ertekin’in vermiş olduğu bilgiler dışında yaptığımız taramalar neticesinde detaylı bir bilgiye rastlamadık fakat “uymuş” redifli manzumenin Âşık Ömerin aynı redifli Hammama kurna davula zurna/ göllere turna ne güzel uymuş redifli manzumesine nazire olarak yazıldığı tahmin edilmektedir; bundan dolayı Elfazi’nin de 18. yy’dan sonra yaşamış olabileceğini söylemek mümkündür.

Şairin aşağıda ele aldığımız manzumesinde geçen “sermaye”, “ustura”, “pergel”, “kösele”, “neşter”, “zenberek”, “akrep” gibi kelimeleri şiirinde kullanması 19. yy’da yaşamış olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.

Esrarı mevlâda çok vardır kudret
Zemini asuman ne güzel uymuş
Âsı'ya cehennem mümine cennet
Bevvablığa rıdvan ne güzel uymuş
Hulleye idris cennete tuba
Ervaha anasır âdeme dünya
Süleymana hatem Musa'ya âsâ
Muhammede Kuran ne güzel uymuş
...
Cihada kahraman kılıca keşiş
Kemankeşe nize kemane kiriş
Tüccara sermaye hem alışveriş
Mataa bezirgan ne güzel uymuş
Ekmekçiye kürek camcıya elmas
Sakaya arkalık kırba sünger tas
Berbere ustura sitil taş mikras
Kahveciye fincan ne güzel uymuş

Gazi Beydilli

Cönklerden derlenen ve bu sayede de edebi hafızamıza kazınan şairlerden birisi de Gazi Beydillidir. Neşet Köseoğlu'nun Çorumlu dergisinde ve Altuğ Ortakçı'nın Türk Edebiyatı isimler sözlüğü açık erişim sisteminde naklettiğine göre Gazi Beydilli'nin, Antep şairi Daşdemir tarafından şiirlerinin birçoğunun medhedildiğini anlıyoruz (Ortakçı,t.y.). Bu da onun yaşadığı dönem ile ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Bu bilgiler ışığında: Gazi Beydilli 17. yüzyılda Çorum'da yaşadı. IV. Murat'ın İran şahı Şeyh Safi'ye karşı 1638'de açtığı Bağdat seferine katıldı. Bağdat'ın kuşatmasında ve fethinde bulundu. Gazi Beydili mahlasını bu sefer nedeniyle kullandığı kuşkusuzdur. Asıl adı, doğum ve ölüm tarihleri saptanamamıştır (Ortakçı, t.y.). Cönkten olduğu gibi alınan aşağıda şaire ait koşmanın başlığında Gazi Beydilli'nin Çorumlu olduğu belirtilmektedir.

Bağdat fethinde bulunan gazi Beydilli fermayed ez kazai Çorum
Küffar fetholmadı deyu gam yeme

Olur şahım vakti saati vardır
Yaradandan yardım olmadı deme
Bunda Yaradanın hikmeti vardır
Hep meydana çıksın var olan erin
Yıkılır kaleler fetholur yarin
Mekke Medine’de yatan hünkarın
Malum ki ne kadar kuvveti vardır

Kâzım

Cönklerden derlenen manzumelerde Kazım adlı bir şaire ait kaside nazım şekliyle yazılmış kerbelâ mersiyesi dikkat çekmektedir. Eser “Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” vezniyle yazılmış ve 33 beyitten oluşmaktadır. Ertekin’e göre derleme yaptığı cönk tamamen alevi beктаşi babalarına ait bir cönktür. Ertekin, Kâzım ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamamış sadece metnin altına aşağıdaki kasidenin Kâzım divanında olmadığından bahsetmiştir. Biz de “dedemin cöngünden alevi beктаşi şiirleri” adlı eserde (Yatağanoğlu, 2002: 245) ve Türk edebiyatı isimler sözlüğünde aynı özellikleri taşıyan Kâzım Ferhat isimli bir şaire rastladık. Bu iki kaynakta Kâzım adlı şairin doğumu ölümü ve nereli olduğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Fakat 19.yy alevi beктаşi şairlerinden olduğu belirtilmektedir. Bu da Ertekin’in derlediği Kazım adlı şairin şiiriyle Kazım Ferhat adlı kişinin aynı kişi olabilme ihtimalini güçlendirmektedir.

Yine Türk Edebiyatı isimler sözlüğünde Kazımî mahlaslı bir şair daha tespit ettik bu şairin de 16. yy’da yaşadığı belirtilmektedir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmayan Kazımî 16. yüzyıl şairlerindedir. *Lâtifi Tezkiresi*’nde belirtildiğine göre Kazâbâd yakınlarından ve Molla Lutfi’nin öğrencilerinden ve danişmend zümresindedir. Tasavvuf yoluna yönelip erenlerden sayısız azizlere ulaşmış ve tac ve rida sahipleri arasına karışmıştır. Latifi’ye göre sonunda da yaradılışında kusur ve meşrebinde zayıflık olduğu için tevhid ilmini tamamlayamayıp dinsizliğe düşmüştür. “Zâhida billâh teklîfâtı arz etme bize/Biz halifezâdeyiz kulluk değildir şânımız” beytinden dolayı uzunca bir süre hapiste tutulmuştur (İsen 1990: 265-266). Şairin ne zaman, nerede doğduğu hakkındaki bilinmezlik ölümü için de geçerlidir.

Cönk ve mecmualar üzerine yapılacak yeni çalışmalar ile Kâzım adlı şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında yeni bilgiler gün ışığına çıkarılabilir. Yapılacak araştırmalarda ve cönklerden yapılacak çevirilerin artması sonucunda bu şairlerin daha fazla şiirlerine ulaşmak mümkün olacak ve hayatları hakkında bilgi edinebilmemiz mümkün hale gelecektir. Aşağıda Kâzım’a ait mersiyeden örnek beyitler verilmiştir:

Gitti bir suretle çün kim şah Hüseyini Kerbelâ
Geldi istikbaline Hasan rızâyı kibriyâ

Döndü hun-i aldan gülşen sarayı adne hâk

Doldu nur ü rahmeti rahman ile cevvi semâ

Cem edüp hep enbiyâyı evliyâ ervâhını

O güne düştü Cenâb-ı Mustafa ve Murtaza

Kıldılar azm-i huzuru izzet-i perverdigâr

Oldu deşti bi-nişân lâ-mekân mâtem serâ

...

Farz durur icrayı matem mümine terk eyleyen

Şeri istihfâfa kalkışmış olur bi irtiyâb

Matem et matem ki (Kazım) matem-i âl-i âbâ

Mümin eyler ehli küfrü müminini evliyâ

Ertekin'in yapmış olduğu derlemelerden yine alevi bektâşî babalarına ait bir cönkte Leylâ mahlaslı bir kadının şiirine tesadüf edildiğini belirtmektedir. Ertekin'e göre bu şair meşhur Leylâ hanımdan farklı bir kişi olduğu yorumunu çıkarmıştır.

Buna göre şairin şiiri bu virane haneyi zannetme mamur

Değil cay-i meserret olma mesrur

Harap olmuştu vakti kerbelâda

Olur mu köhne dünya gayr-i mâmur

Bu kara yüzlü leylâyı ilahî

Der-i isna aşerden eyleme dur

Bu şiirin altında aynı yazı ile yazılmış Mecnûnîye ait bir nazire vardır. Nazire şu şekildedir:

Virane denî dehri sanma mamur

Değil cay-i бага hem olma mesrur

Yıkılsa idi vakti kerbelâda

Cemî-i aşık olurdu fart ile mesrur

Ertekin dergide aldığı dipnotta Mecnûnî mahlası ile şiir söyleyen kişinin asıl adının İlyas olduğu ve bir divanının olduğunu belirtmektedir. Divanından alınan aşağıdaki şiir şu şekildedir.

Şöyle bir dilbersin güllerde koğu

Ahmere karışmış ruyunun ağı

Dost urdun sineme bir bitmez dakı

Bulunmaz emsalin birsindir güzel

Nahifi

Cönklerden derlenen diğer bir destan ise nahifi adlı bir şaire aittir. Eserde şair kendisini Karadenizli olarak belirtmektedir; fakat Eşref Ertekin'in verdiği dipnot bilgisinde şive itibari ile şairin Çorumlu olduğu yorumunu yapmaktadır. Biz de yaptığımız taramalarda 4 adet Nahifi isimli şaire rastladık; fakat şairin aşağıda geçen şiirlerini ihtiva eden bir manzumeye rastlamadık. Şairin eserini incelediğimizde Çorum ve Kayseri yemek kültürü ve yaşam tarzını yansıtan birçok kavramın manzumede yer aldığını tespit ettik. Bu kavramlardan yola çıkarak şairin Çorumlu ya da Kayserili olma ihtimalinin olabileceği yorumunu çıkarmak mümkündür. Bizi böyle bir yoruma götüren kelime ve kavramlar beyitlerde şu şekilde geçmektedir: “çörek”, “börek” “sini”, “bastırma”, “toz şeker”, “erciyas”, “bulkur bulamaç”, “bamya”, “batlıcan” eşkili paça”, “eyvaz” vb.

Şiirinden örnekler aşağıdadır:

Bir davet tertibi kurd bir vakıt

On beş kadar ehli irfanımız var

Hepimiz bir yere cem olduk amma

İçimizde çok yer yaranımız var

Sufra geldi döşenildi çörekler

Kırk bin sini kızarıldı börekler

Pilav için hazırlandı kürekler

Yüz altmış kuzu büryanımız var

...

Yüz bin sini döşenildi baklava

Erciyas misali yığıldı helva

Geldi toz şekeri otuz bin tapla

Kadayıf ile halka çok şanımız var

Rıfat

Cönklerden derlenen diğer bir şair ise Rıfattır. Ertekin'in verdiği bilgiye göre bu âşık aslen Derendeli olup Çorum'da hayatını sürdürmüştür. Ertekin, Rıfat'ın oğlu (bay servet) ile yüz yüze görüşmüş hatta Rıfat'ın bir divan teşkil edecek kadar şiirinin olduğundan bahsetmektedir. Cönklerden alınan koşmasını örnek olması bakımından dergiye almıştır. Yapılacak bir araştırma ile Rıfat isimli şairin divanına ulaşılması halinde edebiyatımıza yeni bir eserin daha kazandırılacağı muhakkaktır. Taradığımız kadarıyla Rıfat isimli kişinin Türk edebiyatı isimler sözlüğünde yer alan ve Abdullah Ercan'dan derlenen Ahmed Rıfat Çorumlu ile aynı kişi olmadığını görmekteyiz (Ercan, 1998: 274).

Rıfat Çorumlu'nun asıl adı Ahmed Rıf'at'tır. Şiirlerinde Rıf'at mahlasını kullandı. 1273/1857 yılında Çorum'da doğdu. Eski İsa Halife Mahallesi'nden Cerit oğullarından Hâfız Mehmed Re'fet Efendi'nin oğludur. 1888 yılında İstanbul'a gitti. Bir süre sonra Kastamonu telgraf memurluğuna atandı. Taşköprü'de telgraf müdürlüğü yaptı. Safranbolu'da telgraf müdürüken emekli olup Çorum'a yerleşti. 1336/1918 yılında vefat etti (Erdoğan, t.y.) Ertekin'in derlediği cönkteki Rıfat isimli şair ise Ertekin'in belirttiği gibi Derendeli ise derende Malatya'ya bağlı bir ilçedir. Mahmut Ercil'in Malatyalı Âşık Birfâni adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde "Malatya'da Yetişen Âşıklar" bölümünde Derendeli Rıfat isimli bir şahsın ismi geçmektedir (Ercil, 2008:75). Rıfat ile ilgili yaşadığı yer ve dönemden başka elimizde yeterli bilgi mevcut değildir fakat cönkten alınan şiirin Malatyalı Rıfat'a ait olması kuvvetle muhtemeldir. Cönk ve mecmuaların taranılması sonucunda bununla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermek mümkün olacaktır.

Şairin koşması aşağıda örnek olarak alınmıştır:

Bir çeşmi ahuye gönül düşürdüm

Ruzı şep yelerim sevdasına ben

Anunçün böyle aklım şaşırdım

Varup yalvarayım ninesine ben

Ümmüden mukaddem yokmudur ebi

Derseler irfanlar nedir sebebi

Fevt olmuş pederi yar iken sabi

Fatiha okurum babasına ben

Aşık Bedri

Ertekin'in yaptığı incelemelerde Aşık Bedri isimli şairden bahsederken şairin Çorum'a iki defa Zile'den geldiğini bundan dolayı da Zileli olduğunu belirtmektedir. Yine Ertekin'in bilgilerinden yola çıkarak dipnotta "1304/1886-87 yılında Ceyhûni ile bir kahvede saz çalup müşaarede bulduklarını ve yanlarında Cihani isminde diğer bir şair bulunduğunu gören ve yaptıkları fasılları dinleyenler pek çoktur" şeklinde bir ibare vardır. Ertekin Bedrinin yapısından bahsederken genç ve güzel yapısı olduğundan yakışıklı olup tahminen otuz yaşlarında olduğundan rivayetlere dayanarak bahsetmektedir. Türk edebiyatı isimler sözlüğü ve çeşitli kaynaklardan taradığımız kadarıyla Ertekin'in bahsettiği Bedri isimli şahıs Tokat'ın Niksar ilçesinde 1845 yılında dünyaya gelen Bedrî, Zileli Ceyhunî'nin çırağıdır (Çelik 2008: 196) ile aynı kişi olduğunu görmekteyiz. Ertekin'in Zile'den geldiği dediği Bedrinin kendisinin Niksarlı olsa da ustasının Zileli Ceyhûnî olduğu bilinmektedir. Çelik'in Bedri ile ilgili yaptığı araştırmasında geleneğin bütün inceliklerini ondan öğrendiğini, ustasıyla birlikte ülkenin birçok ilini gezme fırsatı bulduğunu ve 1897 yılında vefat ettiğini anlıyoruz. İrticali kuvvetli özellikle muamma çözmeye mahir bir âşıktır (Çelik 2008: 196). Bedrî mahlasını kullanan âşığın, şiirlerinde Arapça-Farsça tamlamalara ve mazmunlara yer verişinden yola çıkarak onun eğitim aldığı ya da saz ve söz meclislerinde bulunduğu sonucuna varılabilir. Titiz bir çalışma sonucu Bedri ile yapılacak herhangi bir derleme ya da değerlendirme çalışmasında onu Ertekin'in aksine Zileli değil Niksarlı Bedri olarak kabul edip aşağıdaki şiiri de bilgi dağarcığına koymak yanlış olmayacaktır:

Güftü İsmail Bedri

Mani i aşk dilberanın çeşmi şahbazındadır

Nur i Hakkın pertevi ol hüsnü mümtazındadır

Zahidin gerçi muradı cenneti alâdadır

aşkın maksudu yarin vuslatı razındadır

Yine cönklerden elde edilen bilgiler ışığında destan-ı Kars isimli bir destana rastlanılmaktadır. Ertekin'in bildirdiğine göre destanı söyleyen kişi o zamanın zalimlerinden korkarak bildirmiyor ise de destanın içindeki bir mısradan bu şairin Karslı veya Ardahanlı bir kadın olduğu ve Çorumlu Seydim-zâde Ahmet isminde bir askerin Çorumdaki eniştesi Hoca İbrahim efendiye gönderdiği 27 mart 1293 tarihli bir mektubun arkasında yazılı olduğuna nazarında o tarihlerde ve o askerin bulunduğu cephede söylenmiş olduğu sanılmaktadır demektir. Aşağıdaki destan dörtlüklerle oluşturulmuş dokuz kıtalık bir manzumedir.

Destan-ı Kars

Ne yatarsun böyle gafletten uyan

Bu işlere aşna ol padişahım
Bir kaç rical ile valide sultan
Kafire muindir bil padişahım

Bir haberin var mı Karsın halından
İçinde kalmadı kızdan gelinden
Alalım bu Karsı küffar elinden
Dini bütün vezir sal padişahım

...

Ertekin'in derlediği cönklerden edinilen şiirler bunlarla sınırlı değildir. Aşağıda, ismi çok fazla duyulmamış fakat cönkler vasıtasıyla ortaya çıkabilecek şairlerle ilgili özet halinde bilgi verilmiştir:

Ertekin Milli Kütüphanede kayıtlı 2137/208 noda kayıtlı iki cönke yer vermişlerdir. Bu manzumelerden biri Aşık Hasana ait destan diğeri ise Aşık Halile ait türküdür.

Ertekin Milli Kütüphanede 2274/315 nodan kayıtlı Ahmed Paşa mahlaslı bir destan derlemiştir, milli kütüphaneden Ertekin'in derlediği diğer 2244/315 no. da kayıtlı cönkten alınmıştır.

Ertekin, Ruhi isminde bir halk şairinin "insanı canlandırıp yaşatarak nihayet ölmesinin musavver destanı" diye bir destan da derlemiştir.

Eserde, bir tabaka kağıt içinde destan ı Sultan Mahmut isimli bir destana da yer verilmiştir.

Ertekin'in 2257/328'deki cönkten aynen istinsah edilen aşağıdaki destanı meslek adları ve mesleklerle ilgili bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Destan

Esnafların dilberlerin seyran eyledim

Her birisi benzer melek simaya

Görenlerin akli olur perişan

Aferin anları doğuran anaya

Ekmekçi dilberi bekler tezgahı

Sarraf dilberine eyledim ahı
Dühancı dilberi hubların şahı
Yanakları dönmüş kızıl elmaya

Boyacı dilberi boyar her rengi
Basmacı dilberinin bulunmaz dengi
Marangoz dilberinin balta ile cengi
Çalışıkça bütün batar yongaya

Destanda dülger, babuççu, saraç, yemenici, kebabçı, terzi, berber, kahveci, katıkçı, demirci, kasap, köçek, moytaft, yazıcı olarak birçok meslek gruplarına yer verilmiştir.

Molla Hünkar kızı Benli Sultan için bir deyiş derleyen Ertekin;
Şol beni dertli eyleyen
Ilgazda benli sultandır
Canım şevk ile doylayan
Ilgazda benli sultandır

Adlı beş dörtlükten meydana gelmiş koşmayı yazın alemine kazandırmıştır. Ertekin'e göre "Ilgaz" isminde evvelce Çorum'un batısında (Kösedağ) adı ile anılan dağ eteğinde Çanakçı köyü ile İlemin (elemin) köyleri arasında bir köy olduğu 800 hicri tarihli vakfiye ve defter-i hakani suretlerinde rastlanmaktadır. Bu cönkü milli kütüphanede 539/29 no. da kayıtlı kitaptan almışlardır.

Kul Ağma ve Kul Taceddin'e ait iki destan daha vardır.

Milli Kütüphanede 2089/160 nolu cönkte iki köroğlu Türküsü aşağıya aşınmıştır:

Dinleyin ağalar hem dahi beyler
Sılasına gitmek ister Köroğlu
Ala karlı mor sümbüllü dağlara
Çıkıp seyran etmek ister Köroğlu

Deryanın yüzünde dönen gemiler

Ana baba diye ağlayan diller

Yatağında arslan gibi gümüler

Durna avazlu atlu köroğlu

Diğeri ise

Hasan paşa ne düşmüşsün ardıma

Benim senden korkmaz beylerim vardır

Atını uğratma kayaya daşa

Benim at işlemez yollarım vardır

İnce arap derler ordunun başı

Geçirdim baharı seyreyle kışı

Bir yiğidim vardır binine karşı

Dahı imdadıma gelenim vardır.

Mehmet'e ait mükemmel destani zafer isimli bir destan, Halil abdala ait bir varsağı, Kerim Dedeye ait bir koşma mevcuttur. Eğinli Mehmet rad efendiye ait Sivastapol destanı, Niyazi adlı halk şairine ait kuşlar destanı ve hayvanlar destanı Mecnun adlı bir şairin koşması bir Mühlüz destanı isimli destanın asıl adı hacı Ömer olan Çorumlu bir saz şairi olduğunu belirtmektedir. Hacı Ömer; Emrah, Nuri, Ceyhuni gibi usta şairlerin koşma ve kalenderîlerinden okurlar bazen de kendilerinden okurlar şeklinde dipnot düşmüştür.

Eşref Ertekin'in derlediği cönklerden birisi de gelin il kız destanıdır.

Kul Mustafa'ya ait aşağıdaki manzume de önemlidir.

Ertekin hususi cönklerden birinde Şemsi'ye yönelik bir mersiye derlemiştir. Hz. Hüseyin'in katlini konu alan mersiyeden hareketle şairin alevi bektaşî tarikatına mensup olabileceğini söylemek mümkündür.

Bu gün mah-ı muharrem vakt-i matemdir safa olmaz

Furû-yı dide giryândır gamından rûşına olmaz

Gönül ayinesinde kijdi matemden cila olmaz

Derun içre hüzünden gayr-i suret rev-nüma olmaz

Muhibbi ale bu matem gibş derd-i bela olmaz

Dergide Miraçname-i Şah Hataî'nin bir miraçnamesine yer verilmiş yine derviş hatayinin ism-i azam duasını anlattığı dörtlükleri Noksanî ve İrfanîye ait dörtlükler vardır.

Cönklerden derlenen ve Nihâniye ait üç koşma da önemli bir yer tutmaktadır. Eşref Ertekin Nihâniye ait birçok koşma nefes derlemiştir. Şiirlerinden, Nihâni'nin bektâşi tarikatına mensup olduğunu anlamaktayız.

Yine Nihâni'nin mersiyesi de Hz. Hüseyin'in Kerbelâda şehit edilmesini anlatması bakımından önemlidir.

Cönklerden derlenen diğer bir mersiye de Virâniye aittir. Ertekin Virâni babaya ait büyük bir mersiye de derlemiştir. Mersiye 3 fâilatün 1 fâilün vezni ile yazılmıştır. Bu mersiye özel bir cönkten derlenmiştir mersiye'nin örnek bir kaç beyti aşağıda verilmiştir:

Dinle sözümü can ile ey yarı peygamber

Âl-i âliden dem urayım ber-hucceci defter

Hasan Hüseyin Zeynel aba bakırı Cafer

Kazı rıza Taki Naki mehdi-i asker

...

Tahkik ile çün ehl-i firâk etmedi kafer

(Virani) can u dilden çaker Aliye çaker

Ertekin'in dedesinin kitapları arasında özel olarak bulunan Sezai divanının baş sahifesinden derlenen Eski bir zamana ait fukara destanı da önemlidir.

Yine Virani babanın baba redifli koşmaları ve divan şiiri örneklerinden kasideleri de cönklerden derlenen diğer manzumeleridir.

5. Sonuç

- Halkevleri izlediği yayın politikası ile Türk milletinin bir dönemine ışık tutacak birçok faydalı işe imza atmıştır

- Çorum Halk evleri amacına uygun olarak çıkardığı Çorumlu dergisinde Çorumluların yaşam tarzı ve hayat anlayışına yönelik en önemli kaynak eserlerinden biridir.

- Dergide Hafız-ı Kütüp olarak bilinen Eşref Ertekinin vermiş olduğu takdire şayan çalışmalar neticesinde kütüphanelerde ya da şahıslarda bulunan özel koleksiyondaki cönklerden birçok ismi duyulmamış şair derlenmiştir.

- Edebiyat araştırmacıları ve Çorum halk şiirleri ve farklı tarzda manzume incelemesi yapacaklar için Çorumlu Dergisi önemli bir kaynak hüviyetinde olup yapılacak çalışmalarında halkevi dergilerinin de ayrıntılı bir şekilde taranması gerekmektedir. Bu noktada yapılacak kataloglama ve tasnifleme faaliyetleri sonraki araştırmalar için büyük önem arz etmektedir.

- Dergideki cönklerden yapılan derlemelerde akademik düzeyde çeviri transkripsiyon bakımından birtakım tutarsızlıkların olması; pek çok biçimsel ve üsluba dayalı hatalar ve yanlış okumalardan kaynaklanan hatalardan dolayı mümkün olabilecek ölçüde bu cönklerin tekrar temin edilip eserlerin akademik seviyede çeviri, imla ve yayını önemlilik arz etmektedir.

- Araştırma yapacak olanlar için derlenen cönklerde karşılaşılan şairlerin hayatları ve doğdukları dönemle ilgili bilgi eksikliğine dayalı birtakım sorunlar çıkmaktadır. Gelişen bilgi teknolojisinin de etkisi ile Ertekin'in yorumları da dikkate alınmak suretiyle Çorumlu dergisinde cönklerde yer alan şiirler ile yeni bilgiler ile karşılaştırılıp en doğru bilgiye ulaşmak yeni çalışmaların yapılması büyük önem arz etmektedir.

- Örneğin yukarıda da geçen Aşık Bedrinin hayatının ve şiirinin karşılaştırılması sonucu Ertekin'in aksine şairin Zileli değil Tokatlı olduğu tespit edilmiştir, bu şekilde yapılacak titiz bir çalışma sonucunda diğer şairlerle ilgili de en doğru bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Çelik, Ali (2008). Türk Halk Şiiri Antolojisi. İstanbul: Timaş Yay.
- Dizdaroğlu, Hikmet, “Karacaoğlan'ın Bir Şiiri Üstüne: Cönklerde Güvenilirlik Derecesi”, Türk Folklor Araştırmaları, C. XVII, S. 341, 1977, s. 8183-8185.
- Ergun, Saadettin Nüzhet (1955). Bektaşî Edebiyatı Antolojisi Bektaşî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi.
- Ercan, Abdullah (1998). 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler. İstanbul: Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.
- Ercil, Mahmut (2008). Malatyalı Âşık Birfâni (Hayatı, Sanatı ve Şiirleri). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İsen, Mustafa (hızl). (1990). Latifî Tezkiresi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Karpat, Kemal (2010).Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset. İstanbul: Timaş yay. s.219.
- Koca, Turgut (1990). Bektaşî Nefesleri ve Şairleri. İstanbul: Naci Kasım İstanbul Maarif Kütüphanesi ve Matbaası.
- Ortakçı, Altuğ (t.y.). “Gazi Beydilli md.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Kaynak: <http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5259>
- Özdemir, Yavuz. Aktaş, Elif (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e).Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED.] 235-262.
- Sakaoğlu, Saim, “Cönklerin Kültür Tarihimizdeki Yeri”, Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, Elazığ, 1987, s. 219-226.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Halk Edebiyatı Araştırmalarında Cönk'lerin Değeri”, Türk Kültürü, C.V, S.60, 1967, s. 25-27.
- Yatağanoğlu Alimcan (2002). Dedemin Cöngünden Alevi-Bektaşî Şiirleri. İstanbul: Kaynak Yay.

ÇORUM YÖRESİ TEKKE ŞİİRLERİNDE HALK İNANÇLARININ İZLERİ

Veli Cem ÖZDEMİR¹

¹Halk Edebiyatı Uzmanı, Barbaros Hayrettin İHO, İzmir, ozdemirvelicem@gmail.com

ÖZET

Tarih boyunca coğrafi konumu sebebiyle bir geçiş güzergâhı olmuş Çorum yöresi, çeşitli tarihî olaylara sahne olmuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihî, coğrafi, siyasî, dinî ve iktisadî açıdan büyük önem taşıyan bu ilimiz köklü bir sözlü birikime sahiptir.

Çorum yöresi, tarih boyunca çeşitli dinlere de ev sahipliği yapmış ve özellikle İslamiyet'in yörede yayılmasından sonra Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı bakımından oldukça zengin şairler yetiştirmiş ve bu türde yapılacak araştırmalar için önemli bir kültür merkezi olmuştur. Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum illerinde özellikle Hoca Ahmet Yesevî müritlerinin gayretleri ile köklü bir tekke kültürü gelişmiş, diğer yörelerdeki tekke-tarikat ilişkilerinden farklı olarak Alevî-Bektaşî anlayışı merkeze alan yeni bir tekke düzeni ortaya çıkmıştır.

Çorum yöresi tekke şiirleri incelendiğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'ye duyulan hürmet ve muhabbet, Yunus Emre'den beri süregelen insana insan olduğu için değer verme, Orta Asya'dan getirilen eski Türk inançlarının izleri, yerleşik kültürlerden miras kalan bir takım farklı gelenek ve uygulamalar açıkça görülmektedir. Bu durum ise Çorum yöresi tekke şiirinin zengin bir muhtevaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Biz bu bildirimizde Çorum ve yöresinde yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz halk şairlerinin tekke edebiyatı alanında verdikleri ürünleri halkbilim metotlarıyla ele alacak ve bu ürünlerde tespit ettiğimiz halk inançları izlerini ortaya koymaya çalışacağız. Böylece Türk kültür coğrafyasında çok önemli bir merkez olarak gördüğümüz Çorum ve yöresi hakkında daha önce yapılmış çalışmalara destek vererek yörenin tekke ve tasavvuf kültürü açısından da önemine vurgu yapacağız.

Bildirimizde yer alan şairlerden özellikle Elvan Çelebi, Teslim Abdal, Dedemoğlu gibi memleketi tartışmalı olan şairlerin Çorum ile olan bağlarına da ayrıca vurgu yapacağız. Böylelikle tekke edebiyatının Çorum'da ne denli bir yayılış ve dağılış gösterdiğini tarihî, ilmî ve edebî delillerle ele almış olacağız.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Tekke Şiiri, Tasavvuf, Halk İnançları, Alevilik

TRACES OF PUBLIC FAITH in CORUM REGION TEKKA POETRY

ABSTRACT

Çorum has been a transition route due to the geographical location of the region throughout history, been the scene of several historical events and has hosted many civilizations. Historical, geographical, political, and religious aspects of great importance that our city has a deep-rooted economic verbal accumulation.

Çorum, it was also home to various religions throughout history, and especially after the spread of Islam in the region have grown rich poet in terms of Literature Sufism and dervish and has been an important cultural center for research of this kind will be held.

Sivas, Amasya, Tokat and Çorum province, especially Hoca Ahmet Yesevi disciple of efforts by a radical dervish culture developed, unlike the Alevi-Bektashi understanding of the central area of the lodge-order relations in other regions have emerged a new dervish order.

Çorum lodge poems Hz examined. Ali and Ahl al-Bayt love, Hunkar Hacı Bektas-i Veli heard reverence and affection, esteem because it is human to human ongoing since Yunus Emre, brought from Central Asia traces of the old Turkish belief, some inherited from the established culture different traditions and practices is evident. This situation reveals that the Çorum lodge has a rich content of the poem.

We will try to reveal the traces of folk beliefs Çorum us this declaration and goods given by the lodge literature in the field of writing and the people we have identified from oral sources poet in the region will deal with the folklore method and we've found in these products. Çorum Turkish culture so that we see as a very important center in the region and giving support to previous studies about the local area's lodge and will emphasize the importance of the Sufi culture.

Papers in our area, especially Elvan Çelebi poets, Delivery Abdali, the hometown of poet controversial ties with Corum as dedemoğlu also will emphasize. Thus, the lodge is a spread and distribution of literature Corum show how historical, scientific and literary evidence we have dealt with.

Keywords: Çorum, Tekke poetry, Sufi, Folk Beliefs, Alevism

1.GİRİŞ

Tekke Edebiyatı ismiyle de bilinen Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Türk edebiyatının İslamiyet'ten önce ve İslami dönem klasik tasnifinin devreleri içinde yer almaktadır. Bu edebiyat, işlediği konular ile halk dilinin, düşüncesini, zevkini, duygu ve inancını esas alarak halkın bütünü ile iç içe bulunmakta ve her zümreye de hitap etmek suretiyle birleştirici-bütünleştirici bir rol oynamaktadır (Güzel, 2013: 251).

Bu edebiyatı meydana getiren eserler, ister manzum olsun ister mensur olsun hepsi aynı gayelerle yazılmıştır. Bu sebeple Ahmed Yesevi'nin Fakrname'si, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ı, Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiye'si, Kaygusuz Abdal'ın Sarayname'si, Hacı Bayram-ı Veli'nin İlahi'leri, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necat'ı, Eşrefoğlu Rumi'nin

Müzekkinü'n-Nüfus'u, Akşemseddin'in İlahiler'i, Niyazi-i Mısri'nin Divan-ı İlahiyat'ı, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'si vb. arasında fikri unsur ve dinî vecd bakımından hiçbir fark yoktur (Güzel, 2013: 251).

Tekkeye mensup edipler, öğretici-eğitici görevleri sebebiyle eserlerinin pek çoğunu özellikle manzum olarak yazmışlardır. Bu edebi mahsuller, günümüze kadar Türk ilim âleminde maalesef yeterince ele alınıp incelenmemiştir. Ancak ya Divan Edebiyatı içinde ya da Halk Edebiyatı içinde sadece varlığından haberdar edilebilmiştir. Bizim bu bildiriye hazırlamamızdaki asıl sebeplerden biri de Tekke Şiiri alanında Çorum yöresinde yetişmiş ve yaşamış şairlerinin şiirlerinden okuyucularımızı haberdar etmek ve bahsi geçen şairlerin şiirlerini edebi yönlerinden dışında eski Türk anlatıları ve halk inançları ile ilişkilendirebilmektir. Böylece Çorum yöresi halkı özelinden Türk kültür coğrafyasında yaşayan insanların hayatı algılama, anlamlandırma ve yorumlama kabiliyetlerini ortaya koymaktır.

2. ÇORUM YÖRESİ TEKKE ŞAİRLERİ VE ŞİİRLERİ

Tarih boyunca coğrafi konumu sebebiyle bir geçiş güzergâhı olmuş Çorum yöresi, çeşitli tarihî olaylara sahne olmuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihî, coğrafi, siyasî, dinî ve iktisadî açıdan büyük önem taşıyan bu ilimiz köklü bir sözlü birikime sahiptir.

Çorum yöresi, tarih boyunca çeşitli dinlere de ev sahipliği yapmış ve özellikle İslamiyet'in yörede yayılmasından sonra Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı bakımından oldukça zengin şairler yetiştirmiş ve bu türde yapılacak araştırmalar için önemli bir kültür merkezi olmuştur.

Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum illerinde özellikle Hoca Ahmet Yesevî müritlerinin gayretleri ile köklü bir tekke kültürü gelişmiş, diğer yörelerdeki tekke-tarikat ilişkilerinden farklı olarak Alevî-Bektaşî anlayışı merkeze alan yeni bir tekke düzeni ortaya çıkmıştır.

Çorum yöresi tekke şiirleri incelendiğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'ye duyulan hürmet ve muhabbet, Yunus Emre'den beri süregelen insana insan olduğu için değer verme, Orta Asya'dan getirilen eski Türk inançlarının izleri, yerleşik kültürlerden miras kalan bir takım farklı gelenek ve uygulamalar açıkça görülmektedir. Bu durum ise Çorum yöresi tekke şiirinin zengin bir muhtevaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bildirimizde yer alan şairlerden özellikle Elvan Çelebi, Teslim Abdal, Dedemoğlu gibi memleketi tartışmalı olan şairlerin Çorum ile olan bağlarına da ayrıca vurgu yapacağız. Böylelikle tekke edebiyatının Çorum'da ne denli bir yayılış ve dağılış gösterdiğini tarihî, ilmî ve edebî delillerle ele almış olacağız.

3. ÇORUM'DA TEKKE EDEBİYATININ BÜYÜK TEMSİLCİLERİ

Bildirimiz boyunca Çorum'da yaşayan bütün Tekke Edebiyatı temsilcilerini ele almayacağız. Şüphesiz böyle yapmış olsaydık bildiri boyutunu aşır hacimli ve kapsamlı bir kitap seviyesine ulaşırdı. Bunun yerine evren olarak ele aldığımız Çorum yöresi tekke

şairlerinden bildiri konumuza ve amacımıza en uygun olarak gördüğümüz üç büyük şairin – Elvan Çelebi, Dedemoğlu ve Teslim Abdal – şiirlerinde ve nefeslerinde tespit ettiğimiz halk inançlarının izlerine temas edecek ve bahsi geçen şairler ile şiirlerini disiplinler arası yöntemlerle tahlil etmeye çalışacağız. Böylece tekke edebiyatının teşekkül etmesinde en önemli damarlardan birisi olarak gördüğümüz halk inançları meselesini Çorum ve yöresi örnekleriyle desteklemeye ve tekke edebiyatı araştırmalarında Çorum yöresinin önemine dikkat çekmeye çalışacağız.

3.1.Elvan Çelebi

Memleketi tartışmalı olan Tekke Şairlerinden Elvan Çelebi'nin Çorum ile ilişkisi, halk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle aşağıdaki ninni dikkate değerdir:

Elime aldım kelebi

Dolaştım Şam'ı Haleb'i

Çorum'da yatan Elvan Çelebi

O da sana himmet etsin

Allah sana ömür versin, ninni

Ninni yavruma, ninni (Özdemir, 2012: 72)

Yine bu ninninin bir varyantı olarak, Çorum ve Yozgat yöresi halkının büyük bir velî olarak telakki ettiği ve etrafında çeşitli inanç ve hikâyeler naklettiği Elvan Çelebi için şu dörtlük de söylenmektedir:

Elim'aldım kelebi

Gezdim Şam'ı Haleb'i

Çorum d'Elvan Çelebi

Giderim ziyaretine (Ocak ve Erünsal, 2014: 7)

Elvan Çelebi, XIV. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya gelip yerleşmiş, zamanla büyük bir nüfuz kazanarak devrin siyasî, içtimaî ve dinî bir takım hareket ve buhranlarına karışmış önemli bir şeyhtir (Ocak ve Erünsal, 2014: 3).

Elvan Çelebi soy itibarıyla 1240'daki meşhur Babaî İsyanının lideri Baba İlyas-î Horasanî'nin dördüncü göbekten torunudur.¹

Elvan Çelebi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte, onun ve Mecidözü yakınlarındaki tekkesi hakkında bilgiler veren Semavi Eyice, Kırşehir'de doğmuş olabileceğini tahmin etmektedir.²

¹ Elvan Çelebi zaviyesinin kitabesinde soy bilgileri şu şekilde kaydedilmiştir: “Ve a'merehu Elvan ibn 'Ali ibn Muhlis ibn Şeyh İlyas el-müştehir bi-Baba” (“Burayı Baba diye meşhur Şeyh İlyas oğlu Muhlis oğlu Ali oğlu Elvan imar etmiştir.”).

² Eyice, “Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi zaviyesi”, *TM*, XV (1969), s.217

Kaynaklar Elvan Çelebi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Elvan Çelebi'nin hayatının büyük bir kısmını bugün Çorum-Mecidözü arasında kendi adıyla anılan köydeki zaviyesinde geçirdiği anlaşılıyor.

Kaynakların belirttiğine göre Elvan Çelebi, babası ve dedeleri gibi devrinde epeyce tanınmış bir mutasavvıftır. Dönemin kaynakları onun cezbe sahibi ulu bir şeyh olduğunu yazar.³ Hangi tarikata mensup olduğu sair kaynaklarda belirtilmemiştir. Ancak temsil ettiği şeyhlik makamı babadan oğula geçmek suretiyle devam edip geldiği için dip dedesi Baba İlyas'ın tarikatı olan "Vefâiyye" ye mensup olduğunu düşünebiliriz.⁴

Elvan Çelebi'nin türbesi, çeşitli hastalıklar için ve özellikle de çocuğu olmayan kadınlar ve delilerin aileleri tarafından ziyaret edilerek şifa umulmaktadır. Esasen M. Vazıh Amasi de buranın "ziyaretgâh-ı hass u amm" olup her türlü hastalığa, bilhassa deliliğe iyi geldiğini, zincirler içinde getirilen delilerin türbede bir gece yatıp kalktıktan sonra iyileştiklerini nakleder.⁵ Demek ki şiirlerinin dışında Elvan Çelebi'nin ismi ve türbesi de eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır.

Elvan Çelebi'nin Mecidözü yakınlarındaki zaviyesi, Vefâlik'in Orta Anadolu'daki merkezi konumundadır.

Elvan Çelebi'nin tekke tarzı şiirlerinde halk inançlarının izlerini şu şekilde takip edebiliriz:

(816) *Yidi yıl dakı uşbu suret-ile*

Sürdi dirlik Mısırda hikmet-ile (Ocak ve Erünsal, 2014: 171)

(826) *Yine ol Boz Buraklu din güneşi*

Âlem asayişi vü Hızır işi (Ocak ve Erünsal, 2014: 172)

(827) *At virür ü kemer kılıç kuşadur*

Rum'a vargıl diyü virür destur (Ocak ve Erünsal, 2014: 172)

Bu beyitlerde Hz. Hızır, Elvan Çelebi'nin dedesi olan Muhlis Paşa'ya yedi yıl Mısır'da kaldıktan sonra Rum ülkesine (Anadolu'ya) giderek halkı doğru yola iletmesini istiyor ve onu kutsuyor. Halk inançlarında "**yedi yıl gurbette beklemek**" bir erginlenme ritüelidir. Bir bakıma yedi yıl boyunca kişi nefis terbiyesi ve olgunlaşmadan geçmek zorundadır. Bu yedi yıl gurbet bekleme motifini Âşık Garip'te, Âşık Kerem'de vb. saz şairlerinin hayat hikâyelerinde görmekteyiz. Ayrıca "**yedi**" sayısı, dini anlatılarda ve mistik uygulamalarda gizemi halen daha muhafaza etmektedir.

Yine bahsi geçen beyitlerde Hz. Hızır, Türk halk inançlarına göre "**boz buraklı – boz atlı**" olarak geçmektedir. Bu düşünce Alevî-Bektaşî inançlı İslamî kesim arasında daha yaygın bir tasavvurdur.

³ Tarih-i Nişancı, s.98

⁴ Bu konuda F. Köprülü ("Âşık Paşa", İA, c.1, s.701-706), *Garib-name*'ye dayanarak Elvan Çelebi'nin babası olan Âşık Paşa'nın iyi tahsil görmüş bir Sünnî mutasavvıf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca halk hafızası Elvan Çelebi'yi büyük bir Velî olarak değerlendirmektedir. Tüm bu durumları belirttikten sonra Elvan Çelebi'nin mensubu olduğu tarikat çevresinin henüz yeterince aydınlanamamış olduğunu belirterek bahsi kapatalım.

⁵ Amasi, v.52b.

(876) *Padişehsin buyur helak idelüm*

Ya buyur bu ili koyup gidelüm (Ocak ve Erünsal, 2014: 176)

(877) *Sıhr ü ilm ü hüner kemalinde*

Yusuf-ı sanidür cemalinde (Ocak ve Erünsal, 2014: 176)

Bu beyitlerde ise sihir ve ilim hünerlerine sahip olmakla ve ayrıca yüz güzelliği – kemali ile adeta ikinci bir Yusuf’a benzediğini anlatmaktadır. Zira halk inançlarında dünyaya Yusuf peygamberden daha güzel bir insan gelmiş değildir. Öyle ki onun yüzünü gören Mısır’ın aristokrat hanımları parmaklarını doğramışlar ancak cazibesinden kurtulamadıkları için hiçbir acı hissetmemişlerdir. Bu güzellik bir bakıma sihir gibi gören gözleri büyülemektedir.

Menakıbnamenin takip eden bölümünde Sultan Gıyaseddin, Muhlis Paşa’yı tam yüz gün aç ve susuz bırakıp işkence ettikten sonra bir mancınığa koyarak kaleden aşağı fırlattırır. Tam o sırada Hz. Hızır yetişerek onu tutar ve salimen yere indirir.

(886) *Ol-durur padişah-ı mülk ü melek*

Ana kuldur bu bu cümle çarh u felek (Ocak ve Erünsal, 2014: 177)

(894) *Oldı zindanda dübdürüst yüz gün*

Yimedi içmedi ne dün ü ne gün (Ocak ve Erünsal, 2014: 178)

(902) *Varun ir irt mancınık düzün*

Cehdi dün ömriniün tınabın üzün (Ocak ve Erünsal, 2014: 179)

(918) *Ol havadan giderken ol sultan*

İrüşür ana rahmet-i Rahman (Ocak ve Erünsal, 2014: 180)

(919) *Ya’ni Hızru’n-nebi aleyhis’s-selam*

Dutar anı zihi murad u meram (Ocak ve Erünsal, 2014: 180)

Bu beyitlerde “mancınık”, “fırlatılma”, “havada gitme”, “Allah’ın rahmetinin yetişmesi” ve “Yardımcı kulun (Hz. Hızır) imdada erişmesi” tıpatıp Hz. İbrahim’in ateşe atılması ve Nemrut meselesine bir telmihtir. Buna göre Sultan Gıyaseddin, Nemrut rolünde; kaleden mancınıkla fırlatılan Muhlis Paşa ise Hz. İbrahim rolündedir. Havada yardıma gelen Hz. Hızır ise Cebrail’in yardıma gelmesine telmihtir. Elvan Çelebi bu beyitlerde halk inançları ile dinî kıssaları ustalıkla yoğurmuş, telmih sanatını kullanarak taşlamanın ve siyasi eleştirinin önemli ve eski örneklerinden birini vermiştir.

Sultan Gıyaseddin’i Nemrut’a benzetmekte haksız da değildir. Zira büyük dedesi Baba İlyas’ı, Baba İshak ayaklanmasını batırdıktan sonra Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldürtmüş ve Elvan Çelebi’nin ailesi Mısır’a kaçarak canlarını zor kurtarmışlardır.

(924) *Dinlü dinsüz kamu cihanda gezer*

Kimi togrı varur yolu kim azar (Ocak ve Erünsal, 2014: 181)

(951) *Bu havada giderken ol galtan*

Gök yüzinde görindi bir sultan (Ocak ve Erünsal, 2014: 183)

(952) *Kendü pir attı boz u tonı yeşil*

Şol kim anı halil dutdı Celil (Ocak ve Erünsal, 2014: 183)

Bu beyitlerde yine Alevi-Bektaşî kesim halkın tasavvurunda ve eski Türk düşünce sisteminde yeşil donlu (yeşil elbiseli) ve boz atlı Hz. Hızır fenomeni ortaya çıkmaktadır. Mancınıkla fırlatılarak havada son sürat yere çakılmakta olan Muhlis Paşa'ya boz atıyla ve yeşil donuyla yetişen Hz. Hızır, adeta yanmakta olan ateşe "Halil'ime-dostuma serin ve gülzar ol!" diyen Allah-ü Teâla'nın emri gibi Muhlis Paşa'yı havada yakalamış ve sağ selamet balıklı göle inen Hz. İbrahim gibi yere indirmiştir. Beyitlerde geçen "**Halil**" ifadesi ile "**Halilullah**" olan Hz. İbrahim ve "**Celil**" ismi şerifi ile de Cenab-ı Allah telmih edilmektedir.

Ol Hızır yoldaşı Baba İlyas

Onun evsâfına ne hadd ü kıyas (Ercan 1998, 21)

Bu beyitte ise atası olan Baba İlyas Horasanî'yi, halk inançlarında ismi hep Hz. Hızır'la beraber anılan ve 6 Mayıs günü Hıdırellez'de beraber buluştuklarına inanılan Hz. İlyas'a benzetmekte ve böylece Alevi-Kızılbaş kesimin bu önemli liderine yine Alevi halk inançlarının önemli fenomeni **boz atlı Hızır**'ın yoldaşı **al atlı İlyas** payesi verilerek bir kutsiyet atfetmektedir.

3.2.Dedemoğlu

Beydilli Türkmen aşiretinin büyük ozanı Dedemoğlu, Çorum'un Sungurlu ilçesinin Araf köyündendir. Dedemoğlu adıyla bir Dede Ocağı var olması, Ozan Dedemoğlu'nun Çorumlu olduğunun kesin olarak göstermektedir. 17 yüzyıl son 18.yüzyılın ilk yarısında yaşadı. Çorumlu ünlü halk şairi Teslim Abdal'la uzun süre arkadaşlık yaptı. Safevî şahlarından Şah Süleyman unvanını kullanan II. Safî'nin ölümünden sonra, kardeşi Hüseyin'le taht kavgasına girişen ve yenilince İstanbul'a gelip Osmanlı Devleti'ne sığınan; Osmanlı yönetimince zorunlu oturma koşuluyla Midilli adasına gönderilen, aynı koşulla aldığı başka bir adadan kaçarak o zaman Bozok sancağına bağlı olan Çorum'a gelen, köylerden topladığı silahlı güçlere dayanarak Çorum topraklarında III. Abbas-ı Salis unvanı ile şahlığını ilan eden, sonunda Osmanlı güçlerine yenilerek öldürülen Abbas'ın neden olduğu olaylara karıştığı sanılmaktadır (Ercan 1998, 84-85; Özdemir 2006, 164-165; Taşlıova 2008, 489)...

Çorum dışında ünü pek yaygın değildir. Buna karşılık Çorum yöresinde tanınan ve sevilen bir âşıktır. Derlenip yayınlanmış şiirleri arasında birbiri ardına sıralanmış mahlaslı manilerden oluşan "**Yüzname**" adlı deyişi Türk halk şiirinde ender rastlanan bir biçimin güzel örneklerindedir.

Dedemoğlu yar gözle

Âlem dolu yar gözle

On sekiz bin âlemde

Cümlesinde yar gözle

Bu dörtlükte halk inançlarında ve dinî anlatılarda bahsedilen “***on sekiz bin âlem***” den söz etmektedir.

Dedemoğlu yar gelse

Âlem dolu yar gelse

Canı teslim kılarken

Üzerime yar gelse

Bu dörtlükte canı teslim almaya görevli melek olduğuna inanılan “Melek’ül-Mevt” ya da halk inançlarındaki ismiyle Azrail’in yerine aşığın canını alması için yârin kendisinin gelmesi gerektiğini anlatıyor.

Dedemoğlu bu hane

Kalmadı Süleyman'a

Mürvet ile varınca

Anda bakılmaz kana

Halk inançlarında çok uzun süren ömrü ve bitmek tükenmek bilmeyen servetiyle Sultan Süleyman’ın bile sonunda can verdiği, ölüme hiçbir şeyin çare olamayacağı, dünyanın gelip geçici olduğu anlatılmaktadır. Onun içindir ki “***Sultan Süleyman’a kalmayan dünya***” deyimini ve motifi ister halk şiirinde, ister halk anlatılarında, ister dini anlatılarda isterse de zümre edebiyatlarında olsun sıklıkla kullanılan bir kalıp olmuştur.

Erenlerin, evliyanın yoluna

Derviş oldum, erdim kudret sırrına

Hüseyin’den⁶ aldılar senin yerine

Güzelsin Serez’in şahı⁷ güzelsin

Güzelsin pirimin⁸ nuru güzelsin

Cinsinden alınan yerin nuru var

Gelen dervişlerde kudret sırrı var

On iki imam gerçek erin aslı var

Güzelsin Serez’in şahı güzelsin

Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Şahlar içinde Serez’in şahısın

İsmin Şah Bedreddin ilim varısın

⁶ İmam Hüseyin b. Ali

⁷ Düzene başkaldırınca, 1420’de Serez’de idam edilen Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin

⁸ Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli

Müminler Kâbe'si, dostum nurusun

Güzelsin Serez'in şahı güzelsin

Güzelsin pirimin nuru güzelsin

İndim seyreyledim, dostun durağı

Sekiz melek tutar arşın⁹ direği

Pirimin hesapsız yanar çırağı

Halk inancına göre Arş'ı "**Hamele-i Arş**" ismi verilen sekiz tane melek taşımaktadır. Bu motif, dünyayı omuzlarında taşıma görevi verilen **Titan Atlas** hikâyesi ile de benzeşmektedir.

Güzelsin Serez'in şahı güzelsin

Güzelsin pirimin nuru güzelsin

Dedemoğlu uyarır **çırağ yakar**

Kara Nine¹⁰ eşiğine yüz sürer

Derviş Cevad Baba'm murada erer

Güzelsin Serez'in şahı güzelsin

Güzelsin pirimin nuru güzelsin (Özdemir, 2012: 159-160)

*****

Bölük bölük oldu yüklendi göçler

Atlandı yaşlılar yayandır gençler

Başımıza geldi gördüğü düşler

Düşürdüler bizi gurbet ellere (Özdemir, 2012: 160)

Oradan yükledik geldik Culab'a¹¹

Seksen dört bin erdir **gelmez hesaba**

Deve koyun çoktur insan kalaba

Susuz hayvan inileşir göllere

Dedemoğlu der ki **aşkın bağından**

Aşırdılar bizi Yozgat dağından

Anadolu Sivas şehri sağından

⁹ Allah'ın kudret ve saltanatının tecelli yeri, kürsü, taht, yüce makam... En yüksek gök...

¹⁰ "**Kara Nine**", halkı temsil etmektedir. Kara Nine'nin "**Serez'in Şahı**"nın eşiğine yüz sürmesi, bir evliyaya duyulan saygıdan da öte, Bedreddin'in Anadolu halkında yaşadığının kanıtı olarak gösterilebilir.

¹¹ Şanlıurfa'da Kabahaydar Irmağı. Uzunluğu yaklaşık 60 km'dir.

Bizden sonra bir nam kalsın dillere (Özdemir, 2012: 161)

Dedemoğlu, yardım eyle düşküne

Sen mürşitsin seçilmeyen müşküle

Mehdî-i Sahip-Zamanın aşkına

Aman Mürvet, pirim Ali gel yetiş (Öztelli 1985, 217)

Yetmiş iki millet yolu bildiler

Biz mü'minik deyu dâvâ kıldılar

Haklı haksız oynadılar güldüler

Cümle nefse talip oldu bilesin

Dedemoğlu gel sen seni yoklagil

Ali sırrın vücudunda saklagil

Yetiş Ali'm kullarını yoklagil

Gözlerim yollarda kaldı bilesin (Ercan 1998, 88)

3.3.Teslim Abdal

17. yüzyılda yaşamış bir Bektaşî şairidir. Hayatı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin Denizli'de bir Bektaşî tekkesinde medfun Teslim Sultan Abdal'la aynı kişi olduğu sanılmış; İbrahim Arslanoğlu'nun çalışmaları sonucunda bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Teslim köyünde medfundur. Bektaşî Tekkelerinin Teftişi adlı eserde şairin adı geçen ilçede Teslim Abdal Zaviyesi adlı bir tekkesi bulunduğu tespit edilmiştir. Alevi-Bektaşî geleneğini sürdüren şiirlerinin bir kısmı yine İbrahim Arslanoğlu tarafından yayınlanmıştır (Yörükkan, 2011: 187).

Teslim Abdal şiirlerinde doğru yola girdikten sonra kişinin korkup çekineceği bir engel kalmadığını, Alevî-Bektaşî geleneğinde yol göstericilik duygusunun yoğunluk kazandığını, Kur'an surelerinin kişinin nesnel varlığında görünür duruma geldiğini, kişinin bir tür "**canlı Kur'an**" olduğunu ifade eder. Onda Ali ve On iki imam sevgisini ele alır.

Çorumlu Teslim Abdal da Anadolu Alevî şiirinin önde gelen bir temsilcisidir (Ercan, 1998: 60). "Teslim Abdal, tarikatta yüksek yeri olan bir pirdir. Teslim Abdal'ın piri Alioğlu'dur." (Öztelli 1985, 370).

Teslim Abdal'ın şiirlerinde tespit ettiğimiz halk inançlarına dair bölümler şu şekildedir:

Gaafil durma şaşkın bir gün ölürsün

Dünya sana baki değil ne fayda

Ettiğin işlere pişman olursun

Pişmanlığın ele girmez ne fayda

Bu dörtlükte, tıpkı Dedemoğlu'nda ve diğer tekke şairlerinin şiirlerinde görüldüğü gibi **“Dünya sana baki değil”** sözleriyle **“Sultan Süleyman'a kalmayan dünya”** motifi işlenmekte ve Süleyman peygamber kıssasına telmih yapılmaktadır.

Bir gün seni iletirler evinden

Hakk'ın kelamını kesme dilinden

Kurtulamazsın Azrail'in elinden

Türlü türlü yolun olsa ne fayda

Söylersin de sen sözünden şaşmazsın

Helalini haramından seçmezsin

Kepeğin tükenir su da içmezsin

Hep deryalar senin olsa ne fayda

Teslim Abdal der, çöksem otursam

Cümle varlığımı ele getirsem

Şu yalan dünyayı zapta getirsem

Hep dünyalar senin olsa ne fayda (Özdemir, 2012: 193)

*****

Musa-yı Kazım 'ın Tur'una uçup

İmam-ı Rıza 'nın yurduna göçüp

Küfür köprüsünü ileri geçüp

İman deryasına dalan ağlar mı (Özdemir, 2012: 196)

Bu dörtlükte söz sanatının mükemmel örneklerinden biri kullanılarak İslam inancına göre **Ehl-i Beyt'in yedinci imamı** olan İmam Musa Kazım, isim babası olan **Hz. Musa** peygambere benzetilmekte ve Musa peygamberin Allah-ü Teâla ile görüşerek levhalara yazılmış on emri indirdiği **Tur Dağı**'na telmih yapılmaktadır. **“Küfür köprüsü”** benzetmesi ile **“Strat köprüsü”** telmihi ve **“İman deryası”** benzetmesi ile de **“cennet bahçeleri”** tasavvuru dile getirilmektedir.

Teslim Abdal daim yüksek uçar mı?

Erenlere teslim olan kaçır mı?

Dört kapıdan kırk makamdan geçer mi?

Bir olup birliğe yeten ağlar mı? (Özdemir, 2012: 196)

Alevî-Bektaşî inanç kesiminde muteber olan ve Hacı Bektaş-î Velî öğretisinin temel esaslarından birisi konumundaki “**dört kapı kırk makam**” terimi bu dörtlükte açıkça yerini bulmaktadır.

Gökte uçan huma kuşu¹²

Bilmeyenler atar taşı

Enginlik gönülün işi

Engin ol gönül engin ol (Özdemir, 2012: 197)

Sümerler zamanından beri efsanelerde, masallarda isminden sık sık bahsedilen ve çeşitli halk inançlarında ve şiirlerde “**Simurg-Zümrüdüanka-Hüma Kuşu**” şekillerinde çeşitli isimler alan talih ve devlet kuşu olan mitolojik kuş, bu dörtlükte zikredilmektedir. Halk inancına göre “**başına devlet kuşu konmak**” tabiri, Hüma kuşunun gölgesinin bile kişioglunun başı üzerine düşmesiyle büyük bir kazanç elde edeceği şeklindedir. Ancak bedbaht olan kişiler başlarına konan devlet kuşunun kıymetini bilmedikleri gibi onu taşlamaya ve iyi talihlerini def etmeye uğraşırlar. Ancak engin gönüllü-alçak gönüllü kimseler bu fırsatı değerlendirebilir ve nimetlere kavuşabilirler.

Mürşidin nazarı müşkil seçer

Kamil olan canlar Sırat’ı geçer

Can kuşu kafesten akıbet göçer

Tenden uçan candan rehber isterler (Yörükan, 2011: 188)

Türk mitolojisine göre insanoğlu öldüğü zaman ruhu bedeninden bir kuş ve genellikle de güvercin donuna girerek ayrılır. Bunun içindir ki insanoğlunun bedenini bir kafese, ruhunu da can kuşuna benzetmişlerdir. **Kuş donuna girmek, Hacı Bektaş-î Velî** menakıbnamesinde de görülen yaygın ve kadim bir motiftir. **İnsan-î kâmil** olmayı başarabilenler, mahşer yerinde diğer insanlar sürüne sürüne geçmek için uğraşırlarken onlar bir güvercin donuna girerek **sırat köprüsünün** üzerinden uçacaklar ve uçmağa gireceklerdir.

Rehberin var ise olursun inan

Rehberin yoğise olursun hayvan

Arasat gününde açılır mizan

Kurulan mizandan rehber isterler

Halk inancına göre mahşer yerinde günahları ve sevapları milimi milimine ölçmek için “**mizan**” adı verilen büyük bir terazi kurulacaktır. Bir kefeye sevaplar, diğer kefeye ise

---

¹² Devlet kuşu, talih kuşu

günahlar koyulacaktır. Sevabı fazla gelenler cennete, günahı fazla gelenler ise cehenneme gideceklerdir. Ancak günahı ve sevabı eşit gelip ortada kalan insanlar ise haklarında kesin bir hüküm verilene kadar “*Arasat*” ismi verilen cennet-cehennem arasında bir yerde sıkıntılı bir vaziyette bekleyeceklerdir.

Teslim Abdal söyler bu hikayeti

Nefsini bilmektir gökçek gayeti

Yigirmi sekiz hurufun ayeti

Verdiğin imandan rehber isterler (Yörükan, 2011: 188)

Arap alfabesinde mevcut olan yirmi sekiz harf, harf olmalarının dışında batını bir takım sayılar içermekte ve bu sayıların çeşitli dizilimleri ile ***cifr-ebced-vefk*** ve ***remil*** başta olmak üzere bir takım büyü ve tılsımlı kullanımları olduğuna inanılmaktadır. Heteredoks inançlarda yaygın olan bu anlayış İslami kesim içerisinde ***Batınîlik*** ve ***Hurufîlik*** olarak kendini göstermiş ve özellikle Alevî-Bektaşî kesimi etkileyerek dikkatleri üzerine çekmiştir. Teslim Abdal’ın bu dörtlüğü, kendisinin Hurufîlik’e meylettiğinin veya en azından Hurufîlik’ten haberdar olduğunun bir göstergesidir.

Bülbüller gülşende efgana durdu

Hüseynin hakkıçün serini verdi

Doldurdu doldurdu dolunu verdi

Ol Hızır’ın yeşil eli sabahtan (Özmen, 1998: 96)

*****

Türlü kumaşlardan yükünü tutmuş

Gördüm bir bezirgân Yemen'den gelir

Boz atlı Hızır’ı kervanbaşı etmiş

Gördüm bir bezirgân Yemen'den gelir (Özmen, 1998: 101)

*****

Nesenemki dede yücede yatar,

Boz atlı Hızır cara tez gelir yeter,

On iki imamlara minnetci getir,

Aman Hasan Dede car sende kaldı (Özmen, 1998: 114)

*****

Hızır sende boz at ile varasm

Dağda belde gözlüyesin kanberi

Sultan Hızır ellerini alasin

Dağda belde gözlüyesin kanberi (Özmen, 1998: 121)

*****

Hızır İlyas yollarını beklesin

Denizde, gemide sen yetişesin

Kanber kapınızın kemter kuludur

Dağda belde gözlüyesin kanberi (Özmen, 1998: 121)

“**Boz Atlı Hızır**”, Alevi-Bektaşî İslam kesiminden olan insanlar için çok önemli bir motiftir. Hızır’ın gerçekten kut verilmiş bir kişi mi yoksa genel bir sistemin adı mı olduğu tartışmalı bir konudur.¹³ İslamiyet’ten İsrailiyat’a, teolojiden mitolojiye, tarihten halk inançlarına kadar pek çok disiplinde karşımıza çıkan yeşil elbiseli ve boz atlı, geçtiği yerlere baharı ve yeniden canlanmayı getiren varlığa veya sisteme Hızır ismi verilmektedir. Teslim Abdal’ın bu nefesinde de son dizide Hızır’ın yeşil eli ile erenlere dolu verdiği telmih vardır.

Dünya bir ağaçtır, kökü yukarı

Yaprakları yeşil, dalında ne var

Gahi oğlan olur, gahi pır koca

Kaç yıl geçti ana, halinde ne var (:98)

Teslim Abdal’ın bu dörtlüğünde ise İslam mitolojisinde sıkça yer alan ve kökleri havada dalları aşağıda olan, dallarındaki meyvelerden cennete giren insanların faydalanacağı söylenen “**Tuba Ağacı**” motifine telmih vardır. Bunun yanında hemen bütün Ortadoğu mitolojilerinde ve eski Türk mitolojisinde karşımıza çıkan “**Hayat Ağacı**” motifi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Dünyanın çivisi koptuğu zaman,

Bende çağırayım Teslim Abdal'a

Şehitler teşerrif ettiği zaman,

Ben de çağırayım Teslim Abdal'a (:113)

Eski Türk inancında dünyanın belli bölgelerinde yeryüzü ile gökyüzünü birbirine bağladığına inanılan sembolik gök direkleri ve dünyanın çivileri bulunurdu. Bahsi geçen direkler üst üste yığılmış taşlardan ve yekpare uzunlukta sütun benzeri muntazam yontulmuş kayalardan oluşurdu. Yanından yöresinden geçen herkes saygı ile tanzimde bulunduktan sonra bu kutlu direklere saç mahiyetinde taşlar bırakırdı. Bu direkler bir bakıma dünyanın yerinden hareket etmesini engellerdi. Vakti zamanı geldiğinde bu direklerin yerinden oynayacakları, çıkacakları ve böylece de kıyametin kopacağı inancı hâkimdi. Bu inanç ve düşünce günümüzde “dünyanın çivisi çıkmış” deyiminde yaşamaya devam etmektedir. Teslim

¹³ “**Boz Atlı Hızır**” meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Cem Özdemir, “Türk Kültürlü Halkların Halk İnançlarında Boz Atlı Hızır Motifi”, *I. Hatay İnanç Turizmi Sempozyumu*, 17-19 Aralık 2015 Antakya, yayınlanmamış bildiri. Biz bu bildirimizde Hızır’ın belli bir kişi değil bir dünya düzeninin-sisteminin adı olduğu tezimizi savunmuştuk.

Abdal'ın bu dörtlüğünde bahsi geçen gök direklerine ve dünyayı sabitleyen çivilere telmih yapılmaktadır.

4.SONUÇ

Tekke Edebiyatı, Türk edebiyatının müstakil bir disiplinidir. Uluğ Türkistan'da Tekke Edebiyatı, Hoca Ahmed Yesevî ile başlamıştır. Anadolu'da Yunus Emre ile devam etmiştir. XIII. Yüzyıldan itibaren Anadolu'nun muhtelif yerlerinde birçok tarikat kurulmuş veya başka yerlerde burulan bazı büyük tarikatlar Türkler arasında yayılmıştır. Böylece her tarafta tekkeler, zaviyeler kurularak tasavvuf esasları halk arasında yayıldıkça her tarikat için başlı başına bir edebiyat teşekkül etmiş ve bu edebiyat "Tekke Edebiyatı" olarak adlandırılmıştır.

Ahmed Yesevî ve onun takipçileri, halkı milli-dini birlik ve beraberlik bünyesinde toparlamak için "Hikmet"ler yazdılar. Mevlana, Sultan Veled, Hacı Bektaş-î Velî, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Âşık Paşa... vb. Türkler arasında tasavvuf propagandası yapmak amacıyla Türkçe şiirler söylediler. Bu şiirler görünüş itibariyle İslami öğretiler içermekle beraber bünyesinde eski Türk inançlarını, mitolojiyi, halkın düşünce ve maneviyat dünyasını içeren birçok izler taşımaktaydı.

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte başlayan ve benimsenen dini yayma çalışmaları Anadolu'da da devam etmiş, tekke ve tarikatlarda mürşit ve müritler vasıtasıyla halk yönlendirilmiştir. Dini yayma amacını güden tekke ve tarikat mensupları halkın anlayacağı bir dille, kolay öğrenmelerini sağlamak amacıyla şiirlerle bilgi vermişlerdir. Tekke edebiyatının çok geniş kollara ayrıldığı bu dönem içinde Çorum yöresinde de bazı tekke ve tarikat oluşumları görülmüştür. Tekke ve tarikat kültürünün yaygın olduğu merkezlerden biri olan Çorum'da da pek çok sair inançlarını yaymak için sanatlarını kullanmışlardır. Bölgenin etkisiyle birlikte Çorum'da daha belirgin olarak varlığını sürdüren tarikatlar Alevîlik ve Bektaşîlik olmuştur. Tekke, tarikat ve cem evleri yapısı içinde sadece dini yapıların değil, kültürel yapılarında etkileşime geçtiği bilinmektedir.

Biz bu bildirimizde Çorum ve yöresinde yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz halk şairlerinin tekke edebiyatı alanında verdikleri ürünleri halkbilim metotlarıyla ele almayı ve bu ürünlerde tespit ettiğimiz halk inançlarının izlerini ortaya koymayı amaçladık. Böylece Türk kültür coğrafyasında çok önemli bir merkez olarak gördüğümüz Çorum ve yöresi hakkında daha önce yapılmış çalışmalara destek vermeye ve yörenin tekke-tasavvuf kültürü açısından önemine vurgu yapmaya çalıştık. Bu ve benzeri çalışmalar Çorum gibi medeniyetler ve inançlar beşiği olmuş bir hoşgörü beldesinin hangi manevi yapı taşlarına sahip olduğunu ortaya çıkaracak ve toplumsal barışın sağlanmasında ilim âlemine, idarecilere ve ilgililere rehberlik yapacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflaki (1959), Manakib Al-Arifin, Nşr. Tahsin Yazıcı, I. Cilt, Ankara
- Artun, E. (2006), Dini- Tasavvufi Halk Edebiyatı, Ankara: Akçağ Yayınları
- Aşıkpaşazade (1332), Aşıkpaşazade Tarihi, Nşr. Ali Beğ, İstanbul
- Buluç, S. (1977-1979), “Elvan Çelebi Menakıbnamesi”, TM, XIX
- Çelebi, E. (2010), Çorum’da Tekke Tarzı Şiir Gelenekleri ve Temsilcileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Elvan Çelebi (2014), Menakıbu’l-Kudsiyye Fi Menasibi’l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasanî Ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi), Haz: İsmail E. Erünsal & Ahmet Yaşar Ocak (2. Baskı) Ankara: TTK Yayınları
- Ercan, A. (1998), 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Sairler, İstanbul: Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınevi
- Ergun, S. N. (1936), Türk Şairleri, 3. Cilt, İstanbul
- Erkoç, E. (2005), Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi, Çorum
- Eyice, S. (1969), “Çorum’un Mecidözü’nde Âşık Paşa Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi”, TM, XV.
- Gölpınarlı, A. (1969), 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul
- Güzel, Abdurrahman (2013), “Tekke Şiiri”, Türk Dili Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.251-454
- Hüseyin Hüsameddin (1927), Amasya Tarihi, 1-3. Ciltler, İstanbul
- Köprülü, F. (1976), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (3. Baskı) Ankara
- Köseoğlu, N. (1944), “Elvan Çelebi”, Çorumlu Dergisi, Sayı:46-48
- Nişancı, Mehmed Paşa (1290), Tarih-i Nişancı, İstanbul
- Ögel, B. (1971), Türk Mitolojisi, I. Cilt, Ankara
- Özdemir, A. (2012), Halk Şiirinden Seçmeler, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
- Özdemir, A. (2012), Ninnilerden Seçmeler, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
- Özmen, İ (1998), Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, C. III (17.-18. Yüzyıl), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, s.89-151
- Öztelli, C. (1985), Bektaşî Gülleri, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım
- Taşlıova, M. M. (2008); Sözlü ve Yazılı Kaynaklarla Çorum Halk Şiiri Antolojisi Âşıklar, Ozanlar, Şairler, Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
- Türk Dili (2013), Türk Şiiri Özel Sayısı – III (Sayı 445-450) (Ocak-Haziran 1989) (Tıpkıbasım) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Yörükkan, Y. Z. (2011), Alevi-Bektaşî-Tahtacı Nefesleri (1. Baskı) İstanbul: Ötüken Yayınları

XV. - XVI. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İLİM - KÜLTÜR HAYATINA DAMGA VURAN BİR ŞAHSİYET: ŞEYH MUHYİDDİN İSKİLİBÎ VE ÖNEMİ

Seyfullah KARA¹

¹Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karabük.

ÖZET

Çorum ve bölgesi Anadolu'da güçlü tarihi arka plana sahip önemli şehirlerden biridir. Bu bölge çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Önce Selçuklular, sonra da Osmanlılar bu bölgede yüzyıllarca hüküm sürmüşlerdir. Bu süreç içinde Çorum bölgesi içinden çok sayıda ilim, kültür ve gönül insanı çıkarmıştır. Bunlardan biri de XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamış olan Muhammed İskilibî'dir. Muhammed İskilibî hem dönemin önemli bir alimdir, hem de çok değerli bir sûfidir. Biz tebliğimizde Muhammed İskilibî'yi çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışacağız.

ABSTRACT

Çorum is one of unique cities located in Anatolia because of its strong historical background. It host various civilizations and cultures. After Seljuks. Ottoman Empire reigned in this area throughout the centuries. During their reign, many intellectuals and muslim scholars were grown up in there. One of them is Muhammed İskilibe lived in XV and XVI century. He was one of the notable muslim scholar and sufi. He was also important scholar in his reign. In this work, his life and his thoughts will be discussed from various aspects.

Çorum şehrinin tarihen ne zaman kurulduğu bilinmemesine karşın bölgenin tarihinin antik dönemlere kadar uzandığını bilmekteyiz. Çorum'un 1398'de Osmanlı hakimiyetine girmesinden itibaren Osmanlı tarihi boyunca bu bölge yetiştirdiği ilim, edebiyat ve kültür adamları bakımından velûd bir dönem yaşamıştır. Çorum bölgesi Elvan Çelebi'den Ebussuud'a, Akşemseddin'den Mustafa Vâzıh Efendi'ye birçok ilim ve kültür insanı yetiştirmiştir. Bunlardan biri de Şeyh Yavsî adıyla bilinen Muhyiddin Muhammed İskilibî'dir.

İslamlaşma ve Türkleşme süreci boyunca Anadolu'ya Türkistan ve Maverâünnehir'den çeşitli Türkmen aşiretleri kitleler halinde akıp gelmişler ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleşmişlerdir. Bu yerleşme tesadüfi olmamıştır. İlk dönemlerde Selçuklu iskan politikası söz konusu yerleşmeleri belirlerken, bilahare Osmanlı iskan siyaseti bu konuda belirleyici rol oynamıştır. Şeyh Muhyiddin-i İskilibî'nin ailesi de Maverâünnehir bölgesinden Anadolu'ya gelenler arasında yerini almıştır. Bu aile, Maverâünnehir bölgesinin önemli şehirlerinden olan Semerkant şehrinde gelerek İskilibî'e yerleşmiştir (Akgündüz (2006), 515; Şahin ve Ceyhan (2010), 75).

Şeyh Yavsî'nin dedesi Muhammed Efendi, Semerkant valisi Uluğ Bey'in doğancıbaşısı idi. Babası Mustafa Efendi, kendilerini himaye eden Uluğ Bey'in 1449'da öldürülmesi üzerine kardeşleri Ali Kuşçu ve Abdünnebî ile birlikte Semerkant'ı terk ederek Anadolu'ya gelmişlerdir (Arıncı, (1940), 535). Şeyh Muhyiddin, ailesinin yerleşmiş olduğu İskilib'in İmâd, yani Direklibel köyünde dünyaya gelmiştir (Evliya Çelebi, (ts.), III, 188; Şahin ve Ceyhan (2010), 75).

Kaynaklarımız Muhyiddin İskilibî'nin ilim, irfan ve itibar dolu bir hayat yaşadığı konusunda hemfikirdirler. Atâî, onunla ilgili bilgi verirken, “öyle heybetli ve yüksek faziletlere sahip bir kişiydi ki, ilim adamları ve ileri gelen fazilet sahibi insanlar onun huzurunda çekinerek şaşkın, dili bağlanmış ve mahvolmuş bir hale gelirlerdi” (Atâî, (ts.), 350) ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade vesilesiyle onun güçlü bir şahsiyete sahip olduğunu da anlamış oluyoruz.

Döneminin Osmanlı devleti ve toplumunda oynadığı rol bakımından sadece Çorum ve İskilib'e değil, bütün bir Anadolu'ya mal olmuş olan bu büyük ilim ve tasavvuf insanı, 1516'da yine aynı şehirde, yani İskilib'te vefat etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, (ts.), I, 226). İskilibî'nin oğlu ve Kanunî Sultan Süleyman döneminin ünlü şeyhülislamlarından Ebussuûd Efendi, burada babası için bir cami, imaret ve türbe yaptırmıştır. Şeyhin türbesi ilk dönemlerden itibaren muazzez ve mükerrem bilinmekte ve herkes tarafından ziyaret edilmektedir (Atâî, (ts.), 350; Evliya Çelebi, (ts.), III, 188). Ebussuûd Efendi, inşa ettirdiği bu kurumlara vakıf bağlamış ve vakfiyede babasının tasavvuf yönünü de dikkate alarak bu camide belli vakitlerde zikir yapılmasını da şart koşmuştur (Suûd, 947; Akgündüz, (2006), 515).

Şeyh Muhyiddin İskilibî'nin İlmî Yönü

İskilib'in Osmanlı dönemi ilim ve irfan atmosferi bakımından önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim, Evliya Çelebi bunu ifade etmek için “İskilib'in bilginleri çoktur. Her camide medrese, müderris ve talebeler vardır. Burası zevk ve hava teneffüs etme yeri değil, ilim yeridir” (Evliya Çelebi, (ts.), III, 188) sözlerini kullanır. İşte böyle bir ilim şehrinde büyüyen Muhyiddin İskilibî, temel bilimleri Fatih Sultan Mehmet döneminin en önemli bilim adamlarından biri olan ve aynı zamanda amcası bulunan Ali Kuşçu gibi bir isimden öğrenmiştir (Taşköprüzâde, (2007), 261; Atâî, (ts.), 349; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106; Bursalı Mehmed Tahir, (ts.), I, 226). Ayrıca o, Ali Tûsî, Muslihuddin Kocevî, İbrahim Kayserî gibi dönemin önemli bilginlerine öğrencilik yapmak suretiyle hem zahiri hem de batınî ilimlerde önemli bir mesafe kat ederek bu ilimlere vakıf oldu (Atâî, (ts.), 349; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106; Musalı, 99).

Şeyh Yavsî, hadis nakletmek için Ali Kuşçu'dan icazet alarak (Atâî, (ts.), 351; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106) bu alandaki vukûfiyetini göstermiştir. Yavsî lakabının kendisine verilmesinin nedeni de ilme olan tutkusu olmuştur. Bu lakabın, kendisine Sultan II.Bayezit tarafından ilme büyük bir tutkuyla kene gibi yapışması sebebiyle verilmiş olduğu söylenmektedir (Şahin ve Ceyhan (2010), 75).

Alimlerin onun huzurunda elinin ayağının dolaştığını, karşısında söz söyleyemez hale geldiğini belirten Atâî'yi, (Atâî, (ts.), 350) ilimdeki vukûfiyeti sebebiyle ulemanın ondan çekindiğini söyleyen Taşköprüzâde de teyit etmektedir. Taşköprüzâde çocukluğunda Muhyiddin İskilibî'yi görmüş bir müelliftir. Nitekim o, kendisinin çocukluğunda İskilibî'nin usulle ilgili bir konuda babasını imtihan ettiğini, babasının da ona aynı meseleye cevap verme sadedinde bir risale yazıp verdiğini söylemektedir. Müellifimize göre, İskilibî risaleyi çok beğenerek, "Ulema arasında bu inceliği senden başka kavrayan birini görmedim" (Taşköprüzâde, (2007), 261) diyerek, takdirlerini belirtmiştir.

Muhyiddin İskilibî, "Şerhu Alâ Vâridât-ı Kübrâ Li'ş-Şeyh Bedreddin Simâvî", "Risâle-i Ahvâli Sülûk", "Ta'likât Alâ Tefsîr-i Beyzâvî", "Esmâ-i Ehlullah", "Ta'likât-ı Alî" adlı eserleri kaleme almıştır¹ (Atâî, (ts.), 351; Bursalı Mehmed Tahir, (ts.), I, 226; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106; Akgündüz, (2006), 515).

Şeyh Muhyiddin İskilibî, Anadolu ilim hayatında önemli izler bırakmış bir ilim adamıdır. Her şeyden önce o, Osmanlı ilim ve fikir dünyasına Ebussuûd Efendi gibi bir şeyhülislamı kazandırmıştır. Ebussuûd Efendi'nin babası olan İskilibî, sahip olduğu bilimsel birikimi oğluna da aktarmıştır. İskilibî, oğluna "Muhtazarat", "Hâşiye-i Tecrîd", "Şerh-i Miftâh", "Şerh-i Mevâkîf" gibi ciddi bilimsel eserler okutarak (İbrahim Peçevî, (1968), s.36) hocalık yapmak suretiyle onun yetişmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur.

Muhyiddin İskilibî'nin yetiştirdiği öğrenciler medreselerde müderris olarak istihdam edilmişlerdir. Böylece onun ilmî tesiri öğrencileri kanalıyla daha sonraki dönemlere intikal etmiştir. Taşköprüzâde'nin, dönemin ilmiyle âmil alimi diye tanıttığı Molla Abdulfettah, Muhyiddin İskilibî'nin yetiştirdiği bir alim olarak önce Bursa'daki Molla Yegân Medresesine, sonra yine Bursa'da Ahmed Paşa b. Velîyüddin Medresesine, daha sonra da İstanbul'daki Vezir İbrahim Paşa Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir (Taşköprüzâde, (2007), 327-328).

Tasavvufî Yönü

Esasen Şeyh Muhyiddin İskilibî'nin şöhrete ulaştığı asıl tarafı, tasavvufî yönüdür. Çocukluk ve gençlik yıllarında babasıyla irtibatı vesilesiyle Şeyh'i gördüğü anlaşılan Taşköprüzâde, onunla ilgili olarak "Sultan II.Bayezit döneminin Hak arifi ve tarikat şeyhi" (Taşköprüzâde, (2007), 261) ifadelerini kullanmak suretiyle onun bu yönüne dikkat çekmiştir.

Onun tasavvuf dünyasına intikali, zahiri ilimlerin tahsilinden sonra gerçekleşmiştir. Kaynaklar, onun tasavvufî hayata geçişinin zahiri ilimleri öğrendiği hocalarının başında gelen ve amcası olan Ali Kuşçu'nun vefatından sonra meydana geldiğini haber vermektedirler. O, Ali Kuşçu'nun vefatından sonra, önce Şeyh Muslihuddin Kocevî'nin hizmetine girmiş, bilahare Akşemseddin'in halifelerinden Şeyh İbrahim Kayserî'ye intisap etmiştir. Muhyiddin İskilibî, şeyhi İbrahim Kayserî'nin kontrolünde tasavvufî eğitimini, yani seyr-ü sülûkunu tamamlayarak irşad vazifesini yapmak için ondan icazet almış, böylece şeyhinin halifesi

¹ Eserlerin muhtevaları hakkında bkz. Şahin ve Ceyhan, (2010), 77.

olarak irşat postuna oturmuştur (Taşköprüzâde, (2007), 261; Atâî, (ts.), 349; Akgündüz, (2006), 515). Atâî de, onun tasavvufî ilimleri tahsil edip batınî sırlara vakıf olduğunu ve böylece kemal noktasına ulaştıktan sonra Şeyhi İbrahim Kayserî'nin icazetiyle irşat makamına oturduğunu söylemektedir (Atâî, (ts.), 349).

Şeyh İskilibî'nin mensup olduğu tasavvuf ekolü Bayramiyye'dir. Bayramiyye tarikatı, tarikat mensuplarını irşatla görevli olduğu Beypazarı'ndan Ankara'ya gelen ve şeyhinin vasiyeti gereği onun teçhiz ve tekfinini yapıp cenaze namazını kıldıran Akşemseddin tarafından sürdürülmüştür. Akşemseddin'in kurduğu Bayramiyye şubesine Şemsiyye-i Bayramiyye adı verilmiştir. Bayramî-Şemsîlik, Akşemseddin'den sonra, halifelerinden Kayserili İbrahim Tennûrî (ö. 887/1482) döneminde Tennûriyye adını almıştır. İbrahim Kayserî'nin oğullarından başka bu şubeyi devam ettirenlerden biri de Muhyiddin İskilibî olmuştur (Ekinci, s.49).

Taşköprüzâde'nin zikrettiği bir anekdot, Şeyh'in kendi döneminde ne kadar meşhur olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, Taşköprüzâde, Sultan II.Mehmet döneminin sûfilerinden Şeyh Abdullah İlâhî'ye intisap eden Molla Abid Çelebi adlı bir müridin kendi şeyhiyle başından geçen bir olayı anlatır. Molla Abid Çelebi şunları söylemiştir: “ Şeyhim Abdullah İlâhî'nin yanında bir müddet kaldım. Ancak, ondan bir fayda göremedim. Bunun üzerine Şeyh Muhyiddin İskilibî'ye intisap etmeyi düşündüm. Bir gün bu düşünceler içinde iken, bir namaz çıkışında Abdullah İlâhî bana “Seni Şeyh Muhyiddin İskilibî suretinde görüyorum” dedi. Bunun üzerine ben Şeyhten özür diledim ve hizmetinden ayrılmadım” (Taşköprüzâde, (2007), 207). Bu anekdot, o dönemde tasavvuf yoluna girmeyi düşünenler nezdinde İskilibî'nin ne kadar değerli ve intisaba değer bir şeyh olduğunu göstermektedir.

İskilibî'nin Anadolu dinî hayatına tesiri daha çok tasavvuf yönüyle olmuştur. O, bu alanda çok kişiyi eğitmiş, halifeler yetiştirmiştir. Bunlardan biri Sultan Selim Camii İmami Şeyh Muhyiddin İznîkî'dir. İznîkî tasavvufî hayata İskilibî'nin nezaretinde intisap etmiş ve batınî ilimleri ondan tahsil etmiştir. Taşköprüzâde'nin ifadelerinden, seyr-i sülûkunu İskilibî'nin eğitiminde gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Taşköprüzâde bu kişinin bütün manevi makamları tahsil ettiğini belirttikten sonra onun abid, zahid, takva ve vera sahibi, bütün varlığıyla Allah'a yönelmiş bir kişi olduğunu ifade etmektedir (Taşköprüzâde, (2007), 368).

Onun yetiştirdiği halifelerden biri de Şeyh Muslihuddin Sirozî'dir. Alim, fazilet sahibi, çok ibadet eden, zahid ve yüksek ahlak sahibi bir kişiydi. Kendisinin vefatından sonra Sirozî onun zaviyesine oturmuş ve irşada başlamıştır. Kendisinden birçok kimse istifade etmiştir (Taşköprüzâde, (2007), 262; Atâî, (ts.), 351).

Şeyh Muslihuddin Sirozî'nin vefatından sonra Şeyh Muhyiddin İskilibî'nin zaviyesinde irşat postuna oturan Şeyh Abdürrahim Müeyyedî de Şeyh Yavsi'nin yetiştirdiği halifelerden biridir. Hacı Halife diye de anılan Müeyyedî, Yavuz Sultan Sultan Selim devrinin tanınmış alim ve şeyhlerinden biridir. Zahirî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna sülûk ederek Şeyh Yavsi'nin hizmetine giren Hacı Halife, onun nezaret ve eğitiminde büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Hacı Halife birçok müridi terbiye edip yetiştirmiş bir isimdir (Taşköprüzâde, (2007), 312).

Şeyh Yavsî'nin hizmetine girenler arasında Şeyh Muhyiddin Muhammed de vardır. Molla Hatibzâde, Molla Muslihuddin Kastalânî, Molla Muarrifzâde gibi önemli isimlerden dini ilimleri tahsil etmiş ve ardından Şeyh Muhyiddin İskilibî'nin hizmetine girerek tasavvufî ilimleri ondan öğrenmiştir. Şeyhinden irşat için icazet alarak onun halifeliğini yapmıştır. Bir müddet memleketi olan Balıkesir'de oturduktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada Şeyh Abdürrahim Müeyyedî'nin vefatı üzerine Şeyhinin yani İskilibî'nin zaviyesine yerleşerek birçok mürit yetiştirmiştir. Taşköprüzâde, eserinde Şeyh Muhyiddin Muhammed ile kendi arasında geçen ve Şeyhin kerameti olarak yorumladığı kendisinin kadı olacağına dair bir rüya olayını nakletmektedir (Bkz. Taşköprüzâde, (2007), 313).

Devlet Adamları Nezdindeki Saygınlığı

Şeyh Muhyiddin İskilibî'nin sahip olduğu ilmî ve tasavvufî şöhret devlet adamlarının da dikkatini çekmiş, onlar tarafından da takdir görmüştür. Görgü şahidi olarak Taşköprüzâde bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır: “Devlet büyükleri kapısından eksik olmaz, vezirler, kazaskerler ziyaretine gelirlerdi. Sultan da kendisini bizzat saraya davet eder, onunla sohbet eder, ondan feyiz alırdı. Şeyh Muhyiddin bu konumuyla büyük bir yere sahip olmuş, ama zühd ve takvasında en ufak bir değişme olmamıştır” (Taşköprüzâde, (2007), 261). Bu ifadeler onun devlet adamları nezdindeki itibar ve saygısını ortaya koymaktadır.

Nitekim, Sultan II.Bayezit onun adına İstanbul'da büyük bir zaviye yaptırmış ve buraya kendisi de sık sık uğramıştır. Aynı zaviye halkın yanı sıra vezirlerin, valilerin, kazaskerlerin ve daha ileri gelen çok sayıda insanın uğrak yeri haline gelmiştir (Taşköprüzâde, (2007), 261; Atâî, (ts.), 350; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106). II.Bayezid'in Muhyiddin İskilibî için yaptırdığı ve “*Yavsî Baba Tekkesi*” adı verilen bu zaviye, daha sonra burada Abdülmecid Sivâsî'nin şeyhlik yapmasından dolayı “*Sivâsî Tekkesi*” adıyla anılır olmuştur (Şahin ve Ceyhan, (2010), 76).

Şeyh Yavsî ile II.Bayezit arasında yakın bir ilişki ve ileri boyutta bir saygı ve sevgi ilişkisi vardır. Bu sevginin kaynağını Şeyhin, Sultana şehzadeligi döneminde tahtı müjdelemesine bağlamamak gerekir. Çünkü Taşköprüzâde, Bayezid'in bu yüzden şeyhi çok sevdiğini söylüyor ki, bu ifade Taşköprüzâde'nin mantık hatasına düştüğünü göstermektedir. Konu ile ilgili bilgiyi Taşköprüzâde'den aldığı anlaşılan Atâî de aynı mantık hatasına düşmektedir. Aksi takdirde şeyhin ona uğramasını izah etmek zorlaşır. Müelliflerimiz, Şeyh Yavsî'nin hacca giderken Amasya'da sancak beyliği yapan II.Bayezid'e uğradığını söylüyor. Bu ziyarette Şeyh, Şehzade'ye Hicaz'dan dönüncüye kadar saltanat tahtına oturacağını müjdelemiş ve bu müjde gerçeğe dönüşmüştü (Taşköprüzâde, (2007), 261; Atâî, (ts.), 350). Dolayısıyla bu müjdeden önce Şeyh Şehzade'yi görmeye gelmiştir. Yani Şeyh ile II.Bayezit arasındaki yakın ilişkinin ve karşılıklı sevginin kaynağı bu müjde değil, belki ikisi arasındaki şeyh-mürîd ilişkisidir.

Şeyh İskilibî ile Sultan II.Bayezit'in daha sonraki yıllarda bu görüşmelerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Atâî'ye istinat ettirilen bir bilgiye göre, muhtemelen Şeyh İskilibî

Edirne’de Şeyh Şucâ Zaviyesi’nde şeyhlik makamında irşat vazifesinde bulunurken, İnebahtı Seferinden dönen II. Bayezit’le Edirne’de görüşmüştür (Şahin ve Ceyhan, (2010), 76).

Sultan II. Bayezid ile olan yakınlığı dolayısıyla Şeyh’e “Hünkâr Şeyhi” lakabı verilmiş, halk arasında böyle anılmıştır (Taşköprüzâde, (2007), 261; Atâî, (ts.), 350; Mehmed Süreyya (1996), IV, 1106). İstanbul ve İskilip’te Şeyh Yavsî adına sultan tarafından vakıflar tahsis edilmiştir (Şahin ve Ceyhan, (2010), 76).

Şeyh’in devlet adamları ve bilhassa sultan nezdinde olan saygınlığı bilindiği için, çaresizlik içinde kalan vatandaşların, sorunlarına çözüm bulmak için onu aracı koydukları görülmektedir. Kendisini sevenlerden birinin genç bir oğlu Sultan nezdinde ağır cezayı gerektirecek bir suç işlemiştir. Bunun üzerine babası Şeyh Muhyiddin’den yardım talep etmiş ve vezirlerden ricacı olarak oğlunu kurtarmasını istemiştir. Ertesi gün o delikanlıyı cezalandırmak için Divan’a götürdüklerinde divandaki vezirlerin hepsi de genç için olumlu şeyler söylemişler ve gence ceza vermemişlerdi (Taşköprüzâde, (2007), 261-262; Atâî, (ts.), 350).

SONUÇ

Sonuç itibarıyla, Şeyh Yavsî adıyla da maruf olan Şeyh Muhyiddin İskilibî, XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu’nun ilim ve irfan hayatına damgasını vurmuş müstesna şahsiyetlerden biridir. O hem bir ilim adamı, hem de bir gönül adamı mutasavvıf olarak temayüz etmiştir. İlmen yetiştirdiği ve ruhen eğittiği insanlarla Anadolu’nun manevî atmosferinin sonraki nesillere aktarılmasında etkin bir rol oynamıştır. Kaynakların verdiği bilgiler göstermektedir ki, Şeyh İskilibî, hem halk nazarında hem de devlet adamları nezdinde büyük bir itibar ve saygıya sahip olmuştur. Şüphesiz ilmî birikimi, üstün ahlaki duruşu ve şahsiyetiyle, o bunu hak etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Murat (2006). “Çorumlu Osmanlı Alimleri ve Şeyhleri”, *Osmanlı Döneminde Çorum*, Çorum.
- Arıncı, Rıfat (1940). “Şeyh Muhiddin Yavsî”, *Çorumlu*, Çorum, , sy.18.
- Atâî, ‘Atâullah Nev’izâde (ts.). *Zeyl-i Şakâyik*, Matbaay-ı Âmire.
- Bursalı Mehmed Tahir (ts.). *Osmanlı Müellifleri*, nşr.Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul.
- Ekinci, Ramazan, Vefeyât-I Ayvansarâyî’de Bayramî Şairler/Şeyhler, *Sufi Araştırmaları*, sy.6.
- Evliya Çelebi (ts.). *Seyahatnâme*, sad.Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, nşr.Mümin Çevik, İstanbul.
- İbrahim Peçevî (1968). *Peçevî Tarihi*, nşr.Murat Uraz, İstanbul:
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicilli-i Osmânî*, nşr. Nuri Akbayar, sad. Seyit Ali Kahraman, İstanbul.
- Namık Musalı, “XVI. Yüzyılda Çorum”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum*.
- Suûd, “Şeyhu’l-İslam Ebussuûd Efendi’nin Tercüme-i Halî”, Beyanü’l-Hak, II/43.
- Şahin, Kamil-Ceyhan Semih (2010). “Şeyh Yavsî”, *DİA*, İstanbul, XXXIX, 75-77.
- Taşköprüzâde, (2007). *Osmanlı Bilginleri (Eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî Ulemai’d-Devleti’l-Usmâniyye)*, çev.Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık.

18. YÜZYILDA ÇORUM'DA KONARGÖÇERLERİN PROBLEMLERİ ve DEVLETİN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Zafer KARADEMİR¹

**¹Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
zaferkarademir58@gmail.com**

ÖZET

Toplumların tarih boyunca yerleşik hayata geçmeleri uzun sürelere yayılmıştır. Osmanlı tebaasını oluşturan gruplardan olan konargöçerler de erken dönemlerden itibaren yerleştirilmek istenmiş ancak aralarında buna direnen ve başarılı olanlar olmuştur. Çorum'da da dönem 18. yüzyıl olmasına rağmen göçerler toplumsal hayatta hala etkin bir şekilde yer almaktaydılar. Bu bildiri 18. yüzyılın ortalarında konargöçerlerin sancaktaki etkilerini ve hangi sosyal problemlere sebep olduklarını araştırmakta olup, incelemenin temelleri sancağın o dönemde bağlı bulunduğu Sivas Eyaleti'nin, yeni yeni tarih bilimine kazandırılan Ahkâm Defterleri'ne dayandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Osmanlı, Konargöçer, İsyan, Kanun

THE PROBLEMS OF NOMADIC IN ÇORUM AND THE STRUGGLE METHODS OF THE STATE

ABSTRACT

The transitions of peoples to the sedentary life had spread long terms. The nomadic people who were the citizens of the Ottoman state wanted to be settle since the early times but some of them resisted that and achieved. Çorum Sanjak had stil effective in the social life even though the time was 18th century. This announcement is investigating the effects of the nomadic and which social problems they caused in the sanjak in the middles of the 18th century and the basics investigating are stand on the Sivas Ahkam Defters so the sanjak was a part of the Sivas Commonwealth

Key words: Çorum, Ottoman, Transhuman, Rebellion, Law

COĞRAFYA VE TARİH ARASINDA ÇORUM KENTİ

Toplumların üzerinde yaşadığı coğrafyaların onların kimlik ve tavırlarının oluşumunda etkili olduğu su götürmez bir gerçektir. Mesela denizden yüksek topografyalarda yaşayan kavimler ile deniz seviyesinde hayat sürdürenler farklı sosyolojik yapılara ve tavırlara sahiptirler. Daha özel örnek vermek gerekirse Akdeniz toplulukları ile Kafkas halklarının sosyal yapılarının farklı olduğu ve toplumsal davranış biçimleri bakımından farklı şekillerde hareket ettikleri bilinir. Bu kapsamda coğrafi şartların zorluğunun üzerinde yaşayan kesimleri daha dayanıklı, çatışmacı ve tahakküm altına girmeye tepkili hale getirdiği söylenebilir. Bir saygın tarihçinin de ifade ettiği gibi; yüksekler özgürlükleri daha fazla barındırmasıyla bilinmektedirler. (Braudel 1989: 11) Bir diğer etkin araştırmacıya göre de; bu çalışmanın öznesini oluşturan göçebe Türkmen aşiretlerinin hayat tarzları, onları cengâverliğe hazırlamıştı. (Barkan 1980: 844) Yine onlar yaşam şartlarının kendilerini zorlaması nedeniyle elde ettikleri hızlı yer değiştirme yetilerini devlet otoritesine karşı bir silah olarak da kullanılabiliyorlardı. (Kasaba 2009: 36)

Osmanlı imparatorluğu geniş sınırları ile çok farklı coğrafi şartlara sahip bölgeleri içerisinde barındırmış ve yine buralarda yaşayan topluluklar en az coğrafyalar kadar çeşitlilik taşımıştır. Bu zenginlik sadece ırk, dil ya da bedensel farklılıkları içermemiş; bunlarla bağıni koparmadan sosyolojik yapı ve davranış olarak da halklar arasında bir hayli çeşitlilik görülmüştür. Tebaanın bu zengin mozaikindeki toplumsal desen farklılıklarını görmek için çok uzak alanları karşılaştırmak gerekmez. Küçük kilometrekarelerde bile reayanın ne kadar farklılıkları taşıdığı gözlenebilir. Hem kırsal hem kentsel yapıları bir arada barındıran ve Osmanlı toplumsal tabakalarını oluşturan grupların etnik, dini, sosyal statü ya da çalışma biçimi gibi toplumsal değişkenleri küçük yerleşim birimlerinde dahi kendini göstermiştir. İşte Çorum için de bahsedilen değişkenleri taşıyan kesimlerin zenginliklerinin canlı bir şekilde hayat bulduğu söylenebilir. Onlardan birisi olarak kabul edilen konargöçerler bu incelemenin ana eksenindeki sosyal zümredir. Bu hareketli topluluklara geçmeden önce onların yaşam sürdürdüğü pek çok bölge arasında yer alan ve bu incelemenin odağını oluşturan Çorum coğrafyasının genel özelliklerini hatırlamak gerekir.

Çorum, hem Karadeniz hem de İç Anadolu Bölgesi'nde toprakları bulunan bir kent olup, genel iklim ve arazi şartları bakımından daha çok İç Anadolu Bölgesi'nin özelliklerini taşır. Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nün iki ana dağ kuşağı arasındaki Çorum Dağları burada yer almaktadır. (Atalay- Mortan 2011: 26) İl topraklarının onda birinden fazlasını ovalar kaplarken yüksek olmayan dağ sıralarının arasına sıkışmış yayla gruplarına rastlanır. İskilip ve Osmancık tarafları ise çayırılık yaylaların olduğu yerlerdir. (Yurt Ansiklopedisi 2009:2010) Özellikle Osmancık yöresi genel itibariyle hayvancılığa uygun bir bölgedir. (Bulduk 1992: 147) Bunların yanı sıra bölgenin önemli ticaret yolları üzerinde olması da kentin iktisadi ve stratejik bakımdan değerli olmasına fırsat vermektedir. Nitekim İskilip ve Osmancık İran ticaret yolu üzerinde ve Karadeniz'e bağlantı noktasında olmaları nedeniyle önemli bir konumdaydılar. (Bulduk 1992:133) Karadeniz Bölgesi'nin İç Anadolu'ya yakın kesiminde, şehir ortalama olarak denizden 800 metre yükseklikte bulunmakta olup, Türkler tarafından fethinden sonra Çorumlu adıyla bilinen bir Türkmen

oymağının buraya yerleşmesi ile birlikte kurulduğuna dair güçlü tarihsel ipuçları bulunmaktadır. (Şahin 1993: 373) Görece yüksek düzlüklere sahip olması ve her iki iklimin özelliklerini bir arada taşıması, ana hatları çizilen diğer unsurlarla birlikte bölgenin göçerler için uygun şartları barındırdığını gösteriyor.

Çorum idari mekanizma içinde zaman zaman farklı kapsamlara alınmıştır. Kent II. Murad döneminde Eyalet-i Rum sınırlarına dâhil edilmiş; bu düzen 16. yüzyıl boyunca devam etmiştir. (Gökbilgin 2006: 52). 17. yüzyılda Sivas Eyaleti sınırlarında bir sancak olarak tayin edilen kent, 1841 yılında Ankara Eyaleti kapsamında yine bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. (Sezen 2006: 131) 15. ve 16. yüzyıllar boyunca demografik gelişim gösteren bölge, ne yazık ki ardından gelen iki yüzyıl içinde bu manada çok ciddi atılımlar gerçekleştirilememiştir. Ancak iktisadi olarak kentte debbağların ve tabakhanelerin dikkat çekici sayılara ulaşması tarihi süreç içerisinde hayvancılıkla iç içe geçmiş bir yapının ortaya çıktığını göstermektedir. (Şahin 1993:375)

Buraya kadar bahsedilen fiziki ve beşeri özellikler iktisadi hayatta karşılığını bulduğu gibi siyasi ve sosyal yaşamda da kendisini göstermiştir. Başka bir ifadeyle Coğrafyanın ve onun paralelinde iklim şartlarının iktisadi ve sosyolojik davranışları belirlemedeki etkin rolü bu bölge için de kuşkusuz geçerlidir. Çorum'un kent ve kırsal arazilerinin değişik normlara sahip coğrafi şartları, üzerinde yaşayan toplulukların farklı sosyolojik ve iktisadi örgütlenmeler içinde yer almaları sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda göçerler ve onların bir alt birimi sayılabilecek olan ve yerleşiklik ile göçerlik arasında ara statüde bulunan konargöçerler (Gündüz 2002: 161) Osmanlı tarihi içinde bölgenin temel harcında yer alan gruplar arasında ilk sıralarda yer almışlardır. Bu manada Çorum, Türkmen aşiretlerini yoğun olarak barındırması nedeniyle Türk tarihini derinden sarsan isyan faaliyetlerinden de fazlasıyla etkilenirken, oldukça hareketli olan bu topluluklar kimi zaman kendileri asiler arasında yer aldılar. Babai isyanından Moğol baskınına, Fetret sürecinden Şahkulu ve Celali kalkışmalarına kadar hemen her büyük sosyal olayın bölgede güçlü yankıları görülmüştür. (Şahin 1993: 374) Kolayca kaçmaya meyyal yapıları ve uzun süre saklanmaya müsait arazi şartları da kentin asi göçer Türkmen gruplarını besleyecek fiziki şartlarının varlığına işaret etmektedir.

18. YÜZYILDA ÇORUM KONARGÖÇERLERİNİN STATÜLERİ

Konargöçer kelimesi, yarı göçebe şeklinde kışlak/yaylak arasında hayat süren ve temel iktisadi faaliyeti hayvancılık olan kesimleri ya da onların yaşam tarzını ifade eden bir kelimedir. (Gündüz 2002:161) Bir etkin araştırmacının da ifade ettiği gibi, bu topluluklar asıl işleri hayvancılık olan “köylü-yaylacı” idiler. (Ögel 1978: 38) Onlar için döneme ve coğrafyaya göre çok farklı tabirler kullanılmakla birlikte (bkz: Armağan 1999: 142-144); genel olarak imparatorluk belgelerinde “göçer-evli”, “göçer Yörük”, konar-göçer Yörük” ve “ulus” gibi tabirler tercih edilmiştir. (Şahin 1999: 133)

İmparatorluğun kuruluş sürecinden başlamak üzere konargöçer topluluklarının sosyal ve iktisadi hayatta ciddi etkileri vardı. 18. yüzyılda dahi Anadolu'daki göçebe/yarı göçebe Türkmen toplulukların sayısı Avrupa'daki eyaletlerden yüksekti. (McGowan 2004:813) Onlar bu çalışmada da örnekleri görüleceği üzere önemlerine binaen sancak ve kazalarda, kimi zaman hassa arazileri kapsamında idari ve mali teşkilat içerisinde yer aldılar. (Gündüz 2002:161) Özellikle kış aylarını geçirmek için yüksek düzlüklerden aşağılara inmek ve soğuk mevsimi yerleşik olarak geçirmek zorunda kaldıkları için yarı göçebe şeklinde bir hayat sürdürmekteydiler. İl ya da ulus adıyla gruplandırılan konargöçerler beyleri tarafından idare edilirdi ve bunlar bazen berat ile atanır bazen de aşiretlerin ileri gelenlerinin belirlemesi ile seçilirlerdi. Vergileri ise voyvodaları eliyle toplanırdı. (Orhonlu 1963: 13) Bu hareketli grupların bahsedilen şekilde parçalara ayrılarak örgütlendirilmeleri biraz da onların bir araya gelerek isyan etme ihtimallerini mümkün mertebe azaltabilmektir. (Halaçoğlu 2009: VIII) Ayrıca sayı ve nüfus bakımından zayıf grupların yerleşmeye daha çok zorlandıkları yönündeki savlar (Eberhard 1953: 33) dikkate alınınca, imparatorluk idarecilerinin de göçerleri bu tip uygulamalarla zayıflattıkları söylenebilir.

Temel ekonomik uğraşları hayvancılık olan konargöçerler, kısmen ziraatla da ilgilenmişlerdir. (Halaçoğlu 2009: XVIII) Bu ilgilerinin temelinde kendi ihtiyaçları için buğday; hayvanlarının talepleri için arpa üretmek zorunda olmaları yer alıyordu. Onların yarı zamanlı olarak yerleşmeleri ve tarımla uğraşmaları kimi zaman yerleşik kimi zaman da göçerleri ifade eden terimlerle birlikte anılmalarına sebebiyet vermiştir. Bu anlamda, kelimelerini dikkatle seçmesiyle bilinen Osmanlı yazı makamları Çorum bölgesindeki konargöçerleri ifade ederken farklı tabirler kullanmışlardır. Mesela, bir kayıta Kavili aşireti için kullanıldığı gibi, onlar bazen sadece “göçebe” diye tasvir edilirken (Sivas Ahkâm Defteri Defter No: 7/ Sayfa No: 169¹); bazen de “Çorum kazası havalilerinde mutavattın konargöçer Türkmen taifeleri” ifadesindeki haliyle “yerleşik” tabirinin tercih edilmesi dikkate şayandır. (Sivas Ahkâm Defteri: 3/242). İçlerinden kimilerinin evleri ve buralarda besledikleri küçük sayılarda hayvansal varlıkları da onların yerleşik/yarı yerleşik hallerine işaret ediyor. (Hüseyinabad'da sakin bir Kavili konargöçer için bkz: Sivas Ahkâm Defteri 7/168) Aslında bu veriler bahsedilen grupların bir kısmının tümüyle yerleşik hayata geçtiğine/geçirildiğine işaret edebileceği gibi onların yarı göçebe şeklinde mevsimlik surette kentlere bitişik kırsal bölgelerde meskûn kaldıklarını da resmediyor olabilir. Bu kapalılığı her zaman net bir şekilde aralamak kolay değildir.

Arşiv kayıtlarından birinde (Sivas Ahkâm Defteri 3/242) Çorum'da yerleşik (mutavattın) buldukları belirtilen konargöçer aşiretlerinden dördünün² Şabanözü kasabası sınırları dâhilindeki bazı bölgelere dağılarak “yaylak bahanesiyle” yerleşik ahaliyi rahatsız ettiklerine dair haberler, aslında durumu biraz daha netleştirmekte ve “mutavattın” tabirinin daha çok yarı yerleşik manasını taşıdığını göstermektedir. Zira haklarında şikâyet bitmeyen bu aşiretlerin yaylak ihtiyaçlarını kendi bölgelerinde yeterince karşılayamadıkları ortadadır.

¹ Bu çalışmanın üzerine bina edildiği temel arşiv grubu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen Sivas Ahkâm (Şikayet) Defterleri olup 1744-1758 yıllarını içeren ilk 7 defter grubu incelenmiştir. Bu defter serileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Günay 2013)

² Cimili?, Arab, Vekili? ve Kara Cimili aşiretleri.

Her ne kadar yayla aramayı bahane ederek gerçekte insanların para ve mallarına kastederek canlı hayvanlar dâhil pek çok varlıklarını gasp etmiş olsalar da, onların bulduğu gerekçe yine de yaylacılığı bırakmadıklarını anlatıyor. Bu kanaati daha da güçlendiren bir başka belge 4 numaralı Sivas Ahkâm defterine yansımıştır. Defterin 265. sayfasında Çorum'daki Dedesli aşiretinin mutat olarak voyvodaları nezaretinde yaylaya çıktıklarının kaydedilmesi önemlidir. Bir çalışmada (Gündoğdu 1992: 216) aşiretin 1734'lerden sonra tümüyle yerleşik hayata geçtiği ifade edilse de, bu kayda nazaran bahsedilen topluluğun yarı göçebe hallerini sonraki tarihlerde devam ettirdikleri söylenebilir. Öyle ki aşiret mensuplarından birilerinin geleneğe uymayarak yaylaya çıkmaması sorun kabul edilmiştir. Bir başka defterde ise (Sivas Ahkâm Defteri 7/75) Dedesli aşiretinden “göçebe zümresi” şeklinde bahsedilmesi anlamlıdır.

Bu çalışmada kendilerinden zaman zaman bahsedilen ve içinden Sivas mütesellimi çıkarabilecek derecede güçlü olan (Aktaş 2008: 52) bölge aşiretlerinden Rışvan aşiretinin yaylacılık faaliyetlerini 1780'lerde sürdürdüğüne dair bilgiler de (Bkz: Akyüz 2009: 82) aşiretlerin göçerlik hallerinin geç tarihlerde hala canlı olduğunu gösteren bir başka veridir. Benzer şekilde kışlaklar da bölgedeki konargöçerler tarafından her kış kullanılmaya devam ediyordu. (Bozok örneği için bkz: Sivas Ahkâm Defteri 4/253) Hatta öyle ki kalabalık nüfuslarla kendilerine kışlaklar arayan göçebe aşiretler, kışlaklara gelir giderken meskûn reyanın tarlalarına zarar verecek ve onları perişan edecek derecede kalıcı problemlere yol açıyorlardı. Örneğin bölgedeki konargöçerlerden Pehlüvanlu (Pehlivanlı) Türkmeni cemaati ahali 18. yüzyılın ortalarında her sene düzenli olarak yaylak ve kışlaklarına gidip gelmekteydiler. (Sivas Ahkâm Defteri 5/314) Yaklaşık 3-4 bin kişiye ulaşan sayılarıyla hareket eden bu gruplar Bozok-Salmanlu-Emlak-Budaközü-Süleymanlu-Akdağ-Boğazlıyan kazaları sahalarında hareket halindeydiler. Bu da yaklaşık 150 kilometrelik bir çapa sahip alanda sürüleri ile yürüdükleri anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu kadar geniş alanlarda bu denli fazla sayıda göçer grubunun hareket etmesi güzergâhlar üzerindeki meskûn köylülerin, başta tarlaları olmak üzere varidatlarına zarar verebiliyordu. Bazı aşiretlerin üyelerinin 30-40 bin kişi olduğu da düşünülünce (Kasaba 2009: 21) bu yer değiştirmelerin önemi daha net ortaya çıkıyor. Aslında yüzyıllardır bu şekilde yolculuk eden göçerlerin zaman zaman sorun yaratmalarının sebebi olağan yollarından ayrılarak kasabaların ya da köylerin içinden geçmeleri idi. 1755 tarihinde yine Pehlüvanlu aşiretinin geçici mekânlarına gidip gelirken rahatsız ettiği insanlar ekinlerinin zarar görmesinden muzdaripken, hayvanlarının da itlaf edildiğini söylemeleri ilginçtir. Aşiret üyelerinin geçtikleri yerlerdeki ahalinin mallarının bir kısmını da gasp etmeleri, bazı insanları yaralamaları hatta öldürmeleri ise cabasıydı. Neyse ki güzergâh üzerindeki tüm kazaların naiplerinin dilekçeleri üzerine olayın merkezi idareye yansımından sonra bölgeyi teftiş için mübaşir olarak bir dergâh-ı âli çavuşu görevlendirilmişti. Benzerine pek rastlanmasa da, sarayın mübaşir ve naiplerden istediği; kimlerin bu işlere tevessül ettiğinin isim isim belirlenerek kendilerine arz edilmesi ve çalınan malları ne ise haklarının geri sahiplerine iadelerinin sağlanmasıydı. (Sivas Ahkâm Defteri 5/314) Aynı aşiretin 1757 yılı kışında insanları benzer şekilde tedirgin etmeye devam ettiklerinin kaynaklara yansımaları (Sivas Ahkâm Defteri 7/4) sorunun bir kalemde çözülemediğini gösteriyordu.

Aşiretlerin geniş çaplı hareketlerinin yol açtığı sorunların kıtlık ve pahalılık süreçlerinde daha da yıpratıcı bir hal aldığı anlaşılıyor. 1759 yılının kış aylarında yaşanan kıtlık Yeniil bölgesindeki³ göçer Pehlivanlı aşiretinin kışlak arama sahasını genişletmiş, aşiret mensupları bu konudaki yürüyüşlerini Kırşehir'e kadar uzatabilmişlerdi. (Sivas Ahkâm Defteri 7/212) Yaşanan darlık süreci aşiret üyelerinden bazısını o kadar zor durumda bırakmıştı ki alenen meskûn köylülerin ambarlarını talan etmişler, ekinlerine zarar verip, hayvanlarını da gasp etmişlerdi. Yeniil hassa voyvodası ve ona destek çıkacak olan mübaşir, yerine getirmesi zor olsa da gasp edilen malların sahiplerine iadesi göreviyle yükümlü tutulmuşlardı. Kimi zamanlarda ise, Ekrad-ı Lek⁴ kazasındaki aşiretlerde görüldüğü üzere (Sivas Ahkâm Defteri 7/218) kışlakların konargöçerler arasında paylaşılabilmesi göçerlik faaliyetlerinin hala canlı olduğunu gösteriyordu. Nihayet konargöçer aşiretlerin bahsedilen dönemde tam yerleşik olmadıklarına dair bir başka ipucuna 5 nolu Ahkâm defterinde rastlanıyor. Buna göre Çorum Kürdü mukataasına dâhil olan ve belgede açıkça konargöçer oldukları vurgulanan toplulukların aynı zamanda hazeriyye/seferiye başta olmak üzere temel vergilerinden muaf tutuldukları belirtiliyor. (Sivas Ahkâm Defteri 5/26)

Kaza ya da köylerde “sakin” olduklarına dair Çorum konargöçerlerinin 18. yüzyıl diplomatika diline yansıyan ifadelerle birlikte yine onların büyük hayvan varlıklarına malik olmaya devam etmeleri göçebe yaşam koşullarını tam manasıyla terk etmediklerine dair başka bir ipucunu barındırıyor. 1740'larda İskilip'te meskûn yaşayan konargöçer Bazıklı aşireti mensuplarından Çördük İbrahim isimindeki şahsın 15 öküzü ve 200 baş koyun ve keçisinin aynı aşiretten birkaç kişi tarafından çalınmasının kaydedilmiş olması önemlidir. (Sivas Ahkâm Defteri 2/185). Tüm bu hayvanlar köylünün bütün varidatını ifade ediyor muydu bilinmez ama; bu kadar canlı hayvan varlığı bile faal bir hayvancılık müteşebbisi olarak hayatını idame ettirdiğine delalet ediyor. Yine bazı aşiretlerin sürülerini otlatmak adına meskûn köylülerle çatışmalar yaşaması da onların yarı göçebe hallerini sürdürdüklerini gösteriyor. Bu anlamda Arabkir'de yaşayan Cihanbeyli aşiretinden bazılarının hayvanlarının, köylülerin tarlalarına girmesi ayrıntı gibi dursa da sonucundan ziyade sebebi bakımından hayli önemli bir sosyolojik/ekonomik mesele olarak kayıtlara geçmişti. (Sivas Ahkâm Defteri 6/92) Benzer biçimde göçebe diye tarif edilen Kavili aşireti mensuplarından bazılarının yüzlerce hayvanlarının olduğunun kayıtlara yansması (Sivas Ahkâm Defteri 7/169), konargöçerliğin ve onun lokomotifini olan hayvancılık arasındaki güçlü bağın aşiretler açısından hala devam ettiğini göstermektedir. Ezcümle bu ve benzeri pek çok kayıttan, kendilerinden meskun diye bahsedilen aşiretlerin hareketli iktisadi yaşamlarının devam ettiği anlaşılıyor.

³ Yeniil Türkmen bölgesi daha çok Sivas-Kangal arası (Halaçoğlu 2009: XLI) olarak bilinmekle birlikte Sungurlu (Sezen 2006: 458) bölgesi de aynı adla anılmaktadır.

⁴ Ekrad-ı lek, Çorum kürdü veya Ekrad-ı Lekvanik olarak bilinen grupların Türkmen aşiretlerinden olduğuna dair bir izler için bkz: Türkay 2012: 296; Buran 2011: 45; Halaçoğlu 1996: 144. Zaten Ekrad-ı lek kazası konargöçer gruplardan teşekkül etmiş bir kaza idi. (Orhonlu 1963: 19)

KONARGÖÇERLER VE BİREYSEL/KİTLESEL ADİ SUÇLAR

Osmanlı halkının hiç de yabancı olmadığı sosyolojik durumlardan biri kitlesel eşkıyalık olaylarıdır. Özellikle atlarıyla birlikte hızlı yer değiştirme ve buna paralel olarak silah kullanma kabiliyetine sahip göçer gruplarının (Lindner 1982: 690) bu tip vakalarda kullanılmaya uygun kitleler olduğu söylenebilir. Zira eşkıyaların uzun süre yaşayabilmesi için soyduklarının bir kısmını bazen kendi adamlarına ve idarecilerine vermeleri gerekirdi. (Uluçay 1955: 58) Bu özellikler araştırılan bölge için de geçerlidir. Örneğin Çorum konargöçerlerinin en azından 16. yüzyıldan beri iyi bir at yetiştiricisi oldukları bilinmektedir. (İslamoğlu- İnan 1991: 189) Buna paralel olarak, incelenen dönem açısından bakıldığında da Çorum ve çevresi benzer vakaların azımsanmayacak düzeyde yaşandığı yerlerdendir. Öyle ki dönemin ana kaynaklarına yansıdığı üzere (Sivas Ahkâm Defteri 1/13) kimi konargöçer gruplarının eşkıyalığa bulaşan üyeleri Sivas-Çorum-Kütahya bölgesini rahatsız edecek düzeyde geniş bir etkiye sahiplerdi.

Çorum bölgesinde konargöçer Ekrad⁵ taifelerinden olan kesimlerin zaman zaman suçlara bireysel ya da gruplar halinde katıldıkları olmuştur. Onların ellerinde silahlar ile köyleri basarak insanları katletmelerine benzer olaylar Osmanlı tarihi için hiç de nadir rastlanan bir vaka çeşidi değildir. 18. yüzyılı ayrıntılı şekilde inceleyen tarihçiler, mesela Özkaya (1994), bu yüzyılı bir ayanlar çağı olarak adlandırılmış ve bu yüzyılda elinde silahı ya da arkasında nüfuzu bulunmayanların taşrada ücra köylerde, 1742/1743 (Hicri 1155) senesinde Çorum'un Haydarlı? köyünde olduğu gibi (Sivas Ahkâm Defteri: 1/192), nüfuzlu birilerinin saldırılarına maruz kalmalarını mutad vakalardan saymışlardır. Bu son örnekte köyün çevresinde gruplar halinde gezinerek yol kesen ve masum insanları evlerini basmak suretiyle katleden şakilerin yol açtığı zararın önlenmesi için bölgedeki zabıtların harekete geçirilmesi gerekmişti. Yeniçeri zabıtlarının sükûneti yeniden temin etmek için görevlendirilmeleri devletin, sorunu hukuki olduğu kadar askeri nitelikte gördüğüne işaret etmekle birlikte, söz konusu kaydın yer aldığı hükmün Erzurum, Trabzon ve Diyarbakır valileri ile kadılarını kapsayacak şekilde geniş bir coğrafyaya gönderilmesi çok daha önemlidir. Bu ehemmiyet söz konusu kişilerin zarar verdikleri ya da verebilecekleri alanları ima ediyor olabileceği gibi benzer vakalarla karşılaşmaları durumunda diğer bölgelerdeki yerel devlet unsurlarının nasıl davranmaları gerektiğine de rehberlik ediyor gibidir.

Asilerin başka yerlerdeki eşkıyanın aralarında saklanmasına müsaade ederek onları devletten gizleyecek kadar maharetlere sahip oldukları da ayrıca kaydedilmelidir. Örneğin 1743 yılı yazı yaklaşırken Çankırı'da isyan eden şahıslar Çorum'daki Ekrad ve Türkmen gruplarının arasında saklanırken devleti ve reayayı zora sokmuşlardı. (Koç 2011: 583) Yine eşkıyalığa yeltenenlerin sayılarının kimi zaman yüzlerle ifade edilmesi onların hayli çok

⁵ Ekrâd, kelimesi Kürtler'in çoğulu manasında kullanılmakla birlikte Ünal (1999: 75), bu kelimeyi konargöçer manasında kullanmıştır. Ekrad'ın Türkmenler için kullanıldığı da ifade edilmektedir. Bkz: Buran 2011: 44. Halaçoğlu da Türkmen, Ekrad ve Kürd kelimelerinin her zaman etnik bir anlam ifade etmediği; bunların konargöçer veya Yörük ile eş anlamlı olarak da kullanıldığı görüşündedir. (Halaçoğlu 1996). Hatta bazı kayıtlarda "Türkmen Ekrad" ifadesinin geçmesi zikredilen terimlerin her zaman etnik bir anlamı taşımadığını anlatıyor. Bkz: (Halaçoğlu 2009:XXV)

sayıda kişiyi aynı hedef için organize ederek faaliyete geçirebildiklerine delalet ediyordu. Yeniil civarının güçlü aşiretlerinden Pehlivanlı konargöçerlerinin 1760'larda Boğazlıyan civarında 300 kişilik bir zorba grubuyla hareket ederek gasp hareketlerine ve onlarca müdlük buğdayı ve arpayı alıp götürdüklerine dair haberler buna örnek verilebilir. (Sivas Ahkâm Defteri 7/275) Burada 1 "müd"ün en az 4 kile ve 1 kilenin de en az 25 kg olduğu düşünülüğünde (Kallek 2006: 458) asilerin yüksek miktarlarda ürünü kaldırıp götürebildikleri görülüyor. Onları örgütleyen şahısların "mütegallibe", destekçilerinin de "kapusuz levendat" şeklinde tasvir edilmeleri de ayrıca dikkat çekicidir. Dahası aşiret mensuplarından birilerinin, birkaç sene önce Yeniil voyvodalığında bulunmuş olması (Sümer 1972: 227), belki de daha fazla güç kazanmalarına neden olmuştu. Evail-i Cemaziyelahir 1157/12-21 Temmuz 1744 tarihli bir kayda göre (Sivas Ahkâm Defteri 1/283) ise eski ismi Hüseyinabad olan (Sezen 2006: 242) Alaca'da Ekrad grubundan Kavili aşireti mensuplarından bazıları bölgede insanların mal ve canlarına kastetmekteydiler.

İmparatorluk taşrasında eşkıyalık yapan bu kimselerin daha rahat hareket ederek nüfuz alanlarını artırmalarının arka planında kimi devlet görevlilerinin doğrudan ya da dolaylı desteğini sağlamalarının rolü vardı. Zorbaların işledikleri katl ve soygun suçlarında resmi görevi bulunan kişilerden destek almaları, diplomatika dilinin ifadesiyle "ehl-i örf istinaden" hareket etmeleri (Bkz: Sivas Ahkâm Defteri 4/71; 5/46) elbette güçlerine güç katıyordu. Dahası ehl-i örf zümresinin bir kısmının da çağa uygun şekilde yine yerel güçlerden seçilmesi benzer olumsuz sonuçlara yol açıyordu. Çorum Beylerbeyi Mamalızade Ömer Paşa'nın kabilesinin eşkıyaya dayanarak çeşitli fesatlara karıştıklarına dair Hicri 1135 (Miladi 1722/1723) senesine ait resmi kayıtlar buna örnek verilebilir. (Aktaş 2008: 52) Tüm bunlar yüzünden zaten eşkıya karşısında güçsüz durumda olan halk daha fazla eziliyordu. Ancak olaylardan devletin haberdar olması ve yerinde inceleme yapılması konusunda yerel kadılıklarının görevlendirilmesi kanunsuz hareket edenlerin pek de hoşuna gitmiş sayılmaz. Zira devlet, olanakları el verdiği ölçüde onların bir kısmının gasp ettikleri malları geri alma ve sahiplerine iade etme konusunda ısrarcıydı. Gasıplar yakalandığında tüm çalıntı mallar her zaman tümüyle sahiplerine geri verilemiyor idiyse de (Bkz: Sivas Ahkâm Defteri 7/47), bu kovuşturmalar mutlaka birileri üzerinde caydırıcı oluyordu.

Hiç kuşkusuz göçer gruplarının kendi aralarında da ihtilaflar, kavgalar ve çatışmalar söz konusuydu. Böyle durumlarda her zaman devlet kapısına gelerek çözüm aradıklarını düşünmek olası değilse de kayıtlara yansıyan durumlar konargöçerlerin de birbirleriyle kavgalı hallerini bazen mahkemelere taşıdığını gösteriyor. Kendilerine bir şekilde siyasi ya da askeri nüfuzu olan şahıslardan destek sağlayan aşiretlerin çevrelerindeki başka aşiret üyelerinin mal ve canlarına kastettikleri vakiiydi. 1742 yılının sonlarında Bozok'ta yaşayan Cihanbeyli aşireti mensuplarından birinin hayvanlarını ve sair mallarını açık açık gasp eden şahıslar yine bölgedeki Herdili grubu üyelerindendi. (Sivas Ahkâm Defteri 1/23). Onlar bu suçlarını işlerken kendilerine ehl-i örf denilen memur kesiminden destek sağlamaları daha cesur davranmalarına sebep olmuştu. Ancak mağdur olduğunu iddia eden tarafın elindeki fetvası, onu, olayı incelemekle (inceletmekle) mesul tutulan Sivas valisi ve Çorum kadısı karşısında bir adım öne çıkarmıştı. Bir başka olay ise Yeniil'de yaşanırken, konargöçer

Türkmen aşiretlerinden Kaçarısulu topluluğundan birileri ortaya çıkararak yine aynı gruptan bir başkasından kendilerince vergi talep etmişlerdi. (Sivas Ahkâm Defteri 3/112) Tahsil hususunda kendilerine vekâlet verildiğini iddia eden bu şahıslar fukaradan haksız yere paralar toplamışlardı. Yeniil kadısı ve hassa voyvodasının görev alanındaki bu meselenin bizzat yerinde araştırılması kanunun yürürlüğe koyduğu acil çözüm yoluydu.

Konargöçer aşiretlerin zorlu hayat şartlarına sorunsuz bir şekilde katlanabilmeleri onların ister istemez mücadeleci ve saldırgan bir yapıya evrilebilmelerine sebebiyet vermekteydi. Zor arazi şartlarında, üstelik silahlı surette kolayca ve hızla yer değiştirebilmeleri göçerlerin meskûn ahaliye zarar vermelerini ya da merkezi hükümetin tetkikinden uzak durabilmelerini sağlıyordu. Bu kabiliyetlerini kitleler halinde hareket edebilme şeklinde bir adım öteye taşıdıklarında ise hakikaten toplumsal bir problem haline geliyorlardı. Çorum çevresindeki konargöçer gruplarından Milli? Aşireti üyelerinden Fürmüzoğlu ismindeki bir çete lideri ve yanına topladığı 100'den fazla eşkıyanın köyleri basıp insanların davalarını sürüp götürmeleri (Sivas Ahkâm Defteri 2/7) sadece güvenlik meselesi değil aynı zamanda sosyolojik bir sorundu. Çünkü burada yer alan ve Osmanlı idaresinin ancak olağanüstü durumlarda kullanmayı tercih ettiği *perakende ve perişan oldukları* yönündeki ibarelere bakılacak olursa, insanlar köylerinde duramaz hale gelmişlerdi. Olaylar daha çok Zile çevresinde yaşanmış olmasına rağmen Çorum mutasarrıfının da gelişmelerden haberdar edilmesi belli ki eşkıyanın Çorum sınırlarında bir yerleri de tehdit etme potansiyelini gösteriyordu. Zile voyvodasının üstlendiği bu olayın çözümü de elbette asilerin yakalanarak kanuna teslim edilmeleri şeklinde alınan kararlar hayata geçirilecekti.

Göçer Türkmen eşkıyanın bir kısmının süvari suretinde gezinmeleri onların hem suçlarını daha hızlı işlemelerine hem de kanundan süratle kaçmalarına fırsat veriyordu. Osmancık civarında atlarıyla birlikte gezinen Türkmen eşkıyası daha çok ticaret yollarını ve oradan geçen tacirleri hedef seçiyorlardı. Dahası, bir başka örneğe yansıdığı gibi (Bkz: Sivas Ahkâm Defteri 2/18) göçer eşkıyası, varlıklı kesimlerin, aynı zamanda bir şekilde devletle alakalı işler nedeniyle yanlarında nakit paralarının olabileceğini de herhalde iyi hesap ediyorlardı. Nitekim Osmancık yakınlarında Erikli Bahçe denilen yerden geçmekte olan eski Konya mütesellimlerinden birinin elindeki şahsi eşyalarından başka ağnam vergisinden kalma bir miktar parayı gasp etmeleri onlar açısından akıllıcaydı. Eşkıyanın elinden kaçan sabık mütesellim silahlı bir direniş de göstermiş ve yakınlarda başka bir ekâbirin konağına sığınarak kurtulabilmişti. (Sivas Ahkâm Defteri 2/19)

Kitlesele eşkıyalık hareketlerine katılmak suretiyle yerleşik buldukları bölgelere ya da onların çevresine zarar veren aşiret üyelerinin özellikle savunmasız köyleri hedef alıp, pek çok sayıda büyükbaş hayvanı da önlerine katarak izlerini kaybettirmeleri onların becerilerini gösteriyor. Bölgenin dağlık alanlarının ön plana çıktığı Çorum ve Yozgat arasında (Atalay-Mortan 2011: 556) bu faaliyetlere muhtemelen daha rahat cesaret ediliyordu. Örneğin bu iki bölgenin sınırlarında bahsedilen becerilerini gösteren İnallı aşiretinden bazı zorbalılar 1744 yılında bastıkları bir köyden 27 baş karasığırı ve 400 koyunu da yanlarında götürebilmişlerdi. (Sivas Ahkâm Defteri 2/27). Köyde birkaç kişiyi katledip, yağmaladıkları evi de ateşe veren gözü dönmüşlerin bu şekilde cesaretle hareket etmelerinde devlet otoritesinin taşradaki

zafiyetinin de rol oynadığına şüphe yoktur. Bahsedilen olumsuz gelişmeler aşiretlerden meskun/yarı meskun olanları da yakından etkilemekteydi. Örneğin Çorum'da yerleşik Cihanbeyli Türkmenlerinin üyeleri bir zamanlar yine bölgedeki Ekrad eşkiyasının soygunlarından muzdariptiler. (Sivas Ahkâm Defteri 3/25) Aslında bir kere başkasına kötülük etmeyi göze almış olanların işini kolaylaştıran unsurlardan biri de liderleri eşliğinde beraber ve hızlı hareket edebilme güçleriydi. Daha açık ifadeyle kendilerine bir baş seçen beş on kişi rahatlıkla kendi cemaatlerinden birilerini, tabi masum birilerini, sindirerek diledikleri iddialarla onların haklarını gasp edebiliyorlardı. 1749 yılında Mecitözü'nde Milli aşireti içinde yaşanan bir vaka buna dair iyi bir örneklik teşkil ediyor. (Sivas Ahkâm Defteri 3/334) Aşiretten en az yedi kişi bir araya gelerek daha önce yaşanan bir olayı bahane edip üç kişinin kısıraklarını sürüp götürmüşlerdi. Mecidözü kadısının bundan sonraki işi bölgeye ya kendisi gidecek ya da birilerini göndererek yerinde teftiş yapmak suretiyle varsa hak gaspı onun iadesini sağlamak olacaktı. Konargöçerlerin hayatında önemli bir yeri olan kısıraklarının ellerinden alınması büyük bir zorluğa işaret ediyordu. Neyse ki mağduriyetlerini anlatan kişilerin aynı zamanda haklı olduklarına dair fetvalarının bulunması sonucun lehlerine tezahür edeceğine işaret ediyordu.

Daha önce bir vesile ile kendilerinden bahsedilen Çorum'daki dört farklı göçer aşiretinin 40-50 civarındaki üyesi Şabanözü kasabasında insanların can ve mallarına kastettiklerinde devletin çözüm üretme noktasında merkezi idare ile yerel resmi güçler arasında koordineli bir çalışma yürütmesi dikkat çekmektedir. (Sivas Ahkâm Defteri: 3/242). Bölgede birkaç yıldır benzer suçlara iştirak eden asilerin ele geçirilerek cezalandırılması sürecinde belki de bardağı taşıran son damla zorbalardan vergi memurlarını soyarak ve katlederek doğrudan devlete zarar vermeleriydi. Çankırı sancağı mutasarrıfı ile Şabanözü ve Korupazarı naiblerinin ricası üzerine, saraydan tayin edilen bir kapıcıbaşı bölgeye elinde ferman olduğu halde gönderilmiş ancak bundan bir sonuç alınamamıştı. Ardından mütesellim ve mirimiran da çözüm için görevlendirilmiş, suçluların yakalanarak isim isim kimden ne aldılarsa gerisin geri sahiplerine vermeleri istenmiştir. Bizzat padişahın (I. Mahmud), Çorum ve Çankırı'nın asilerden temizlendiği haberini beklediğinin sorumlulara iletmesi ile devletin ciddiyeti gösterilmek istenmiştir.

Konargöçerler arasında hukuksuzluğu adet edinmiş kesimlerin hareketlerini ne kadar genişletebileceklerine dair bir başka örnek 1751 yılında yaşanmıştı. (Sivas Ahkâm Defteri 4/265) Çorum'da sakin ulema, imamlar, hatipler ve halkın kadıya gelmesini ve onun saraya mektup yazmasını gerektirecek kadar ciddiye bürünen bu vakada Dedesli aşiretinden bazıları zamanı geldiğinde yaylaya giderek normal hayat düzenlerine devam etmek dururken, eşkiyalığa yeltenmişlerdi. Aşirete mensup 30-40 kadar kişi kazadaki köylere girerek köylülerin hayvanlarını ekinlerine salıvermişler ve ekinleri yedirerek ya da ezdirerek itlaf etmişlerdi. Sarayın bunun engellenmesine dair bölgeye gönderdiği resmi yazılarını dikkate almayan asiler, hareketlerini devam ettirip bu sefer başka aşiret üyelerini de aralarına katarak yol kesmeye ve insanları soymaya kalkışınca daha ciddi önlemler alınması gerekmiş ve kadının ricası ile voyvodaları nezaretinde asilerin ele geçirilip hakların iadesine çalışılmıştı. Bazı aşiretlerin bu tip faaliyet alanlarını daha geniş sahalarda sürdürebilmesi devlet

makamlarının sanıldığından daha büyük problemlerle karşı karşıya olduğunu gösteriyordu. Örneğin 1759 yılının bahar aylarında Yeniil'deki Avşarlılardan bazı kişilerin Kayseri kazasında Ağırnas köyündeki insanları rahatsız ettiğine dair bilgiler bu noktada kayda değer görünmektedir. (Sivas Ahkâm Defteri 7/158) Zorbaların yaklaşık 240 kilometre mesafedeki bölgelere ulaşarak oradaki insanların köylerini basıp hayvanlarını sürüp götürecek kertede rahatsız etmeleri idarecilerin de işinin zorluğunu gösteriyordu. Nitekim konargöçer aşiretler aslında çok daha uzun mesafeleri kat edebilmekteydiler. Örneğin İnallı aşireti yazın Sivas'ta kışın Halep'te yaşamaktaydılar. (Sümer 1972: 153) Dolayısıyla uzun mesafelerde yolculuk yapabilmeleri aşiret üyelerinden niyetlerini bozanlar için kendi adlarına avantajı olan bir durumdu.

Yarı göçebeler arasında daha dar çerçeveli ihtilaflar da söz konusu olabiliyordu. 5 nolu Sivas Ahkâm defterinin 275. sayfasına art arda yansıyan iki gelişme aşiretlerin bu tip problemlerini bazen cebren değil hukuken çözmeye çalıştıklarına işaret ediyor. Birincisi bir kadının nikâhının kimde olduğu konusunda Kavili aşiretinden iki tarafın ihtilafını içerirken (Sivas ahkâm Defteri 5/275); diğeri hemen ardından yine aynı aşiret mensupları arasındaki darp meselesini kaydediyor. Her iki olay sonrasında Sivas valisi ve Çorum kadısının mesuliyetiyle olayların yerinde araştırılıp neticeye bağlanmasına karar verilmesi anlamlıdır. Bir başka kayıta ise İskilip'te yaşayan Ak Ceceli aşireti mensubu bireyler arasındaki para gaspı meselesinde gâsıbın kendine ehl-i örften destek bulması önemliydi. (Sivas Ahkâm Defteri 5/128) Bu denli küçük çaplı bir sorunun kadı tarafından çözüme kavuşturulması konusunda merkezi idareden hüküm çıkması aslında dönemin genel fotoğrafına uygun bir tavidir. Bu tip dar kapsamlı suç olaylarında dahi, mesela Osmancık nahiyesinden bir kadının Rişvanlı aşiretine mensup kişilerce rahatsız edildiği bir olayda görüldüğü üzere (Sivas Ahkâm Defteri 1/221) kadılar/naibler nezaretinde olmak koşuluyla özellikle voyvodaların görevlendirildiği ve devlete yansıyan meselelerin ciddiyetle incelendiği anlaşılıyor.

GÖÇEBE YA DA YARI GÖÇEBE AŞİRETLER VE ÇORUMDA DEVLET OTORİTESİ

Uygun iklimsel şartlara ve verimli kaynaklara sahip coğrafyalarda yaşayan göçerlerin bunlara sahip olmayan kesimlere oranla daha otonom hareket ettikleri yönünde hipotezler olsa da (Salzman 1967: 128), Osmanlı tarihinde bunun her zaman geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira incelenen süreçte büyüklü küçüklü, nüfuzlu ya da nüfuzsuz aşiretlerin mensuplarının ortaya çıkardığı huzursuzlukların belli bir verimli bölgede yoğunlaştığı yönünde bulgulara rastlanmamış, Çorum özelinde bakıldığında hemen her yerde göçerlerin merkezi hükümetin emirlerine itaatsizlik içinde oldukları gözlenmiştir. Bununla beraber birbirinden uzak bölgelerde dağınık şekilde yaşayan aşiretlerin idarelerinin daha toplu olanlara nazaran zor olduğu yönündeki görüşün (Köksal 2006: 473) bölge için geçerli olduğu söylenebilir. Farklı bölgelerde akrabaları olan göçerlerin Çorum ve çevresinde de dağınık şekilde hayat sürmeleri onların itaatini zorlaştıran sebepler arasında yer almış olmalıdır. Bu yüzden imparatorluk idaresi her geçen yüzyılda merkezi idarenin temini adına değişik yol ve yöntemler kullanmıştır. Bunların başında herhalde bölgede öteden beri uygulanan malikâne-divani sistemi gelmektedir. Bu kapsamda ağırlığın divani tarafında olacak şekilde bir düzen

oluşturulması (Barkan 1980: 166) da boşuna değildi. Yine aynı eko-politik kaygının ete kemiğe büründüğü bir başka sistem de bazı göçer aşiretlerinin yaşadığı bölgelerin ve bizzat aşiretlerin kendilerinin hassa statüsündeki araziler ve reaya arasına katılmalarıdır. Böylece hanedana direk bağlanan ya da resmi görevliler kanalıyla dolaylı olarak devletle eklemlendirilen bu araziler ile voyvodalar veya mütesellimler vasıtasıyla toplanan vergiler has sahiplerine iletilirken (Orhonlu- Göyünç 1997: 269) merkezi idarenin topraklar veya cemaatler üzerindeki etkisinin devamına yönelik adımlar atılmış oluyordu. Bu uygulamalar Çorum çevresinde de hayata geçirilmekteydi. 16. yüzyıl gibi erken bir dönemden itibaren bölgedeki konargöçer zümrelerinin bir kısmı padişah hasası başta olmak üzere hassa gelirleri arasında kaydedilmekteydi. (Bulduk 1992:138) Örneğin incelenen dönemde Yeniil (Sungurlu) hassa mülhakatı arasında konargöçer Türkmen cemaatlerinden Çalis? Cemaati de yer almaktaydı. (Sivas Ahkâm Defteri 3/374) Ayrıca söz konusu idarecilerin özellikle yerel nüfuzlu ailelerden seçilmesi merkezi idarenin tercih ettiği bir başka yoldu. 1770'lerde Çorum mütesellimi olan bir ağanın bölge kökenli olmaması nedeniyle vergi toplamakta zorlanması üzerine Çorum halkından tecrübeli ve halkla anlaşabilecek başka bir şahsın seçilmesi önemliydi. (Özkaya 1994: 149) Ancak bu yöntem de yerel ailelerin ayanlaşma serüvenlerine katkı sağladığından her zaman çözüm olamıyordu.

İdari ve iktisadi olarak devlete bağlanan konargöçerler mevcut statülerinin karşılığı olarak ödemekle yükümlü oldukları vergileri düzenli bir şekilde kendilerine uğrayan görevlilere teslim etmekteydiler. (Sivas Ahkâm Defteri 3/112) Aşiretlerinin yarı zamanlı kullandıkları toprakların üzerindeki vergilerin toplanması sırasında malikâne sisteminin uygulanması Çorum çevresinde de devletin vazgeçemediği yöntemlerdendi. Bu konuda mali durumu ve siyasal pozisyonu sorun yaratmayacak kesimlerin ya da İskilip İnallı aşiretinin mukataasının Cidde sancağı mutasarrıfı Vezir Ebubekir Paşa'nın oğluna verilmesi örneğinde olduğu gibi (Sivas Ahkâm Defteri 2/338), nüfuzlu kesimlerin aile üyelerinden birilerinin tercih edildiği görülebilir. Bu şekilde hem kendi nüfuzunu hem de devlet otoritesini hissettirmek zorunda kalan mukataa sahibinin görev alanındaki aşiretine mutlak hâkim olması isteniyordu.

Aslında taşradaki malikâne sahiplerinin yerel ya da merkezi gücü bulunan ekâbir arasından seçilmesi hem bir tercih hem de bir zorunluluktur. Çünkü onlar kendi yörelerinin mali kudreti elinde bulunduran ileri gelenleriydi. Bunun sonucu olarak devlet onlara ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla birkaç köye ve belki yüzlerce köylüye devlet otoritesini dolaylı olarak hissettirecek mültezimlerin siyasal etkileri kadar aynı zamanda belli bir mali varlığı da olmalıydı. 1754 yılı civarında Çorum'daki Dedesli ve Salmanlı aşiretlerinin mukataalarının verildiği iki ismin elkab ve vazifeleri bu konudaki hassasiyeti gösteriyordu. Malikâneyi ellerinde bulunduranlar Rikab-ı hümayundan Mirahur-ı sani Elhac Mustafa ile Silahşör-ü hassa Arabkirî İbrahim idi. (Sivas Ahkâm Defteri 5/158). Bu isimler hem merkezde hem de taşrada belirli bir statüsü ve görevi olan iki kişiyi ifade ediyor. Dolayısıyla akıllıca siyaset izleyen saray, yerel kaynaklarını ne tam anlamıyla elinden bırakıyor ne de bölge halkıyla olan bağlarını zedeleyecek düzeyde onları tümüyle sahipleniyordu. Ancak yine de bu son örnekte olduğu gibi daha etkin makamlarda olan yerel idareciler (burada Sivas Sancağı Mutasarrıfı

İbrahim Paşa) kendi nüfuzlarını kullanarak malikâne kapsamındaki köylüleri rahatsız edebilmektedirler. Böyle durumlarda yani olay mukataa sahiplerinin kudretini aşacak boyuta ulaştığında çözüm vali ve kadıların devreye sokulmasıyla bizzat yerinde çözülmeye çalışılırdı.

18. yüzyıl gibi divanın gücünün taşrada daha önce olmadığı kadar zayıfladığının ortaya çıktığı bir süreçte devlet adamları merkezi idarenin sağlam bir şekilde yansması adına kendi önlemlerini almaya çalışsalar da artık kadim olanın yeniden sağlanması mümkün değildi. Bu süreçten kuşkusuz Çorum da etkilendi. Taşradaki merkezi idare etkisinin azaldığı bu dönemde “aralık” statüsü içerisinde olmak üzere çoğu zaman malikâne mukataalar şeklinde düzenlenen bölgedeki gelir kaynakları da klasik rotasından sapma işaretleri gösteriyor, daha fazla şahsileşiyordu. Böylece bu yöntemle bir sancak gelirin tamamı ya da bir kısmı çeşitli fertlere tahsis ediliyordu. (Pakalın 1983: 85) Aynı dönemlerde aşiretlerin yerleştirilmeleri için de çaba harcanırken bunların vergiye konu olan iktisadi iştiraklerinin de imparatorluğun başka yerlerinde olduğu gibi (Baltacı 1991: 392) aralık dâhilinde etkin bireylere tahsis edilmesi beraber yürüyordu. Ancak bu yöntem kendi içinde sorunlar barındırmaktaydı. Örneğin aralık kapsamına alınan Çorum sancağının Ekrad taifelerinin içinden bazılarının, muhtemelen yerleştirildikten sonra ya da konargöçer sıfatı kapsamında yerleştikleri süreçlerde ödemeye başladıkları raiyetlik statüsündeki vergilerini teslim etmemekte direnmeleri devletin sıklıkla karşılaştığı vakalardandı. Evasıt-ı Muharrem 1156 (6-15 Mart 1743) tarihli bir kayda göre (Sivas Ahkâm Defteri: 1/95) Çorum Ekrad Mukataasını alan şahıs sancak çevresinde erken tarihlerden beri konar-göçer grupları arasında önemli bir yeri olan Eymir aşiretinin mensuplarının da aynı mukataa bünyesinde yer almalarına rağmen onlardan vergi tahsilinde zorlanmaktaydı. *Kıdvetu'l- emâsil ve'l-akran* şeklinde bir hitaba muhatap olması nedeniyle kendisinin bir dergâh-ı âli çavuşu ya da sipahi olduğu anlaşılan (Kütükoğlu 1994: 104) Hasan ismindeki bu girişimci elindeki nüfuzunun yetmemesi nedeniyle çareyi devlete başvurmakta aramıştı. Aşiret üyeleri vergilerini vermek şöyle dursun onu toplamaya giden görevliyi de yolunu kesip başından yaralayarak öldürmüşlerdi. Devletin olaydan haberdar olması ilk etapta önemliydi. Bu arada korkup olayı sineye çekmeyen mukataa sahibi, elindeki fetva ve hüccetlerini de gösterdikten sonra daha da rahatlamış olmalıydı. Her ne kadar sözü geçen kayıt bu noktada bitiyor ise de, imparatorluk geleneği gereği bölge kadısının da olaydan bilgisinin olduğunun kayda yansması bir süre sonra meseleye fiili müdahalenin gelmesinin kuvvetle muhtemel olduğuna işaret ediyordu.

Osmanlı merkezi idaresinin taşradaki mukataa gelirlerini voyvodalar eliyle toplaması onun devlet gücünü taşrada tesis etme kaygılarının yansımalarından bir diğeri idi. Eberhard'ın yerinde tespitiyle; bu sayede voyvodalar prestij ve güvenilir bir gelir kaynağı kazanırken devlete eklemlenmiş oluyorlardı. (1953: 38) Bu göreve atanacakların ise yine belli bir nüfuz seviyesinde olmasına dikkat edilmesi gerekiyordu. Özellikle aşiretlere ait vergilerin tahsilinde uzun sürelerdir görev alan voyvodalar hem kendileri güçlerini artırıyor hem de merkezi otoritenin taleplerini, tabii ortak hareket ettikleri sürece, yerine getiriyorlardı. İncelenen dönemde Çorum'da da müntesipleri bulunan konargöçer Ekrad aşiretlerinden Rişvan aşiretinin bir alt kolu olan Çakallı aşireti üyelerinin Çorum'daki bağlarının hazineye direkt aktarılacak gelirleri yine voyvodaları vasıtasıyla toplanmaktaydı. (Sivas Ahkâm Defteri:

1/192). Künyesi verilen bu kayıta da geçtiği üzere aşiret üyelerinin zaman zaman “biz de askeriyiz” diyerek vergi ödememeye yeltenmeleri kuşkusuz ne mültezim voyvodanın ne de devletin kabul edeceği bir durum değildi. Aşiret üyelerinin bu denli ciddi bir iddiayı dile getirmelerinin, sefer emirlerinin sıklıkla gönderildiği bir sürece denk gelmesi ilginçtir. Belli ki onlar askeri hareketliliğin yaşandığı bir sırada mevcut ortamdan bu şekilde yararlanmak istemişlerdi. Bazı sefer süreçlerinde devletin kimi muafiyet hakları vermesi olağansa da burada aynı uygulamaya gidilmemiş ve gönderilen fermanla söz konusu aşiretten vergisini ödemeyenlerin bu kanunsuzluklarının derhal sonlandırılması yönünde karar verilmiştir.

Devletin hem asayiş hem de finans açısından güvenilir ve muktedir kişilere iltizam verme yönündeki geleneksel hassasiyetine rağmen kimi dönemlerde mukataa sahiplerinin kendilerinden daha güçlü yerel idarecilere karşı reayasını koruyamaması söz konusuydu. Çorum Kürdü Mukataası'nı 1753 yılı civarında ellerinde tutan Ali Ağa, Hasan Ağa ve Mustafa Ağa isimindeki mültezimler, kendilerine bağlı halkın eşya ve paralarını gasp eden Çorum Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya engel olamamışlar; bunun üzerine merkezi idare Sivas valisi ve Çorum kadısını bu durumu engellemekle görevlendirmişti. (Sivas Ahkâm Defteri 5/23) Aynı yıl içerisinde yine bahsedilen mukataaya dahil Ekrad tafelelerinin, bu sefer Sivas valisi, Çorum mutasarrıfı ve Bozok mütesellimi hakkında, mübaşirler göndererek teftiş bahanesiyle yersiz vergiler talep ettiklerine dair saraya şikâyetle bulunmaları sorunun bir adım ötesini işaret ediyordu. (Sivas Ahkâm Defteri 5/26) Çözüm makamında oturanların kendilerinin sorunun kaynağı olması düşünülemezdi. İddialar bu kadar ciddi olunca saray tüm detaylarıyla meseleyi inceletmiş ve resmi belgelerde bu bölgenin 1742 senesinde Valide Sultan Hassı statüsünde serbest mukataalı bir bölge olarak kaydedildiği anlaşılmıştı. Hatta onların bahsedilen vergileri vermeyeceklerine dair bir padişah hattı da aynı sıralarda kaleme alınmıştı. Bu şekilde saray himayesine de girdikleri görülen bölge halkının durumunun, reisülküttabın yazısıyla tekrar onanması aynı korumacılığın bir sonraki süreçte yeniden hayata geçirilmesini ifade ediyordu. Tüm bu hukuki geçmişe rağmen söz konusu aşiret üyelerinden kanunda yeri olmayan vergiler alınmasının önlenmesi için Çorum ve Ekrad-ı Lek kadılıkları yeniden görevlendirilmişlerdi.

Ayanların giderek toplumsal bir güç haline geldiği süreçte devlet otoritesine karşı mukavemet gösterme gücüne erişmeleri pek çok kesimi mağdur ettiği gibi aşiretler de kimi zorba ayanların ya da ayanlık iddiasındaki başkalarının baskısından rahatsızdılar. Ayanlar ya da sözde ayanlar yanlarına aldıkları eşkıya ile güçlerine güç katarken, göçebelerin de aralarında olduğu alt katmanlardaki insanları daha kolay rahatsız edebilmekteydiler. 1768 yılında göçer Kavili aşireti üyelerinin Hüseyinabad kazasında yaşarlarken Çorum ve Mecidözü'nde sakin iki ağanın baskısıyla karşılaşmaları bu toplumsal gerçeğin sadece bir yerdeki yansımasıydı. (Sivas Ahkâm Defteri 7/169) Ağalar yanlarına topladıkları beş yüzden fazla olduğu kaydedilen levendat eşkıyasıyla onların köylerini basmışlar ve “iskân bahanesiyle” onları yerlerinden etmeye kalkışmışlardı. Asiler öyle ciddi idiler ki aşirete ait yirmiden fazla evi yağma etmişler, yakmışlar ve iki göçeri de katletmişlerdi. Bölgede büyük bir korku ortamı yaratarak ahalinin başka yerlere gitmelerini amaçlayan bu hareket, devlet

makamları tarafından duyulunca tabii ki gereğine bakılmış ve bölgenin en yetkili ismi olan Sivas valisi harekete geçirilmişti.

Tüm bunların neticesinde, her ne kadar Tanzimat sürecine kadar aşiretlerin temelli yerleştirilmeleri projeleri çoğu zaman başarısız olmuşsa da (Bkz: Köksal 2006: 476-477) bu köktenci yöntem de denenmeye devam etmiştir. Bölgede 18. yüzyıl sancılarını azaltmak adına çeşitli aşiretler yerlerinden kaldırılarak özellikle güneylere göçürülürken geri dönenlere rastlanması ya da rahat duracaklarına dair söz verdiklerinde sürgünden muaf tutulacakları yönündeki kararlar sorunun başka boyutlarını ifade ediyordu. (Örnekler için: Ahmed Refik 1989: 151, 155, 161) Bu tip etkili çözüm yöntemine maruz kalma durumu daha çok huzursuzluk ortamını artıran aşiretlerin karşılaştığı bir durumdu. 1744 yılının yaz aylarına doğru Kırşehir’de yerleşmiş bulunan Hanlu? Arabı aşiretinin üyelerinden bir kısmının, hiçbir hukuki dayanakları olmaksızın İskilip’te bazı köylere yerleşmeye kalkışmaları işte tam da bu türden bir problemdi. (Sivas Ahkâm Defteri 1/276) Sorun sadece bununla kalsa iyiydi. Aşiretin kanun tanımaz üyeleri yeni gittikleri bölgelerdeki köylüleri de eşkıyalık hareketleri ile yıldırma ve onların emlak ve eşyalarına cebren el koymaktaydılar. Bundan öte eşkıyalıklarının dozunu artırarak yollardan geçen masum halka zarar vermeleri ve insanların evlerine zorla girmeleri Çorum ve İskilip kadılarının kendilerine yetki verilmesi konusunda merkezi idareden izin istemelerine neden olmuştu. Bölgedeki ahali de dilekçeleriyle olaydan yaşadıkları mağduriyetin giderilmesini istemekteydiler. Bu nahoş gelişmelerin divan tarafından haber alınmasından sonra bölgeye bir mübaşir gönderilmesi gecikmemişti. Haksız yere insanların mallarını elde edenlerden bunların alınarak sahiplerine verilmesi ve kayıt dışı surette kendilerine yeni yerleşim yeri bulanların eski mahallerine geri gönderilmesi mübaşirin ve yerel makamların yapacağı diğer acil işler arasındaydı. Devletin ve yerel güçlerin bu esnada elini güçlendiren ve işini kolaylaştıran en önemli unsurlardan biri eski kayıtlarda kimin nerede meskûn olduğunun isim isim yer almasıydı.

Yine Çorum kazasındaki Ekrad-ı lek (Çorum Kürdü), Arab, Dıdıslı, Salmanlu aşiretlerinden bazılarının gasp, yol kesme ya da adam öldürme gibi eşkıyalık faaliyetleri toplumu derinden etkileyen bir noktaya geldiğinde daha radikal bir çözüm yolu denenmiş ve onların güneyde başka yerlerde iskân edilmeleri gibi bir yola başvurulması gündeme gelmiştir. Nitekim bu aşiretlerin bir kısmı yine güney bölgelerinden buraya gelmişlerdi. (Özkaya 1994: 80) 1758 yılı civarında bahsedilen aşiretlerin sorunu çekilmez bir hale gelince Çorum Kürdü aşireti hariç diğerlerinin en eski yerleşim yerleri olan Kırşehir (Karaman) ve Çukurak? bölgelerinde iskan edilmeleri yönünde bir karar çıkartılmaya çalışılmıştır. (Sivas Ahkâm Defteri 7/313) Yine aynı kayıтта Mecitözü kazasında Haremeyn-i şerifeyn vakfının topraklarında sakin Kavili aşiretinden eşkıyalığı kendilerine meslek edinenlerinin de Çarsacak (Diyarbakır) sancağına nakledilmeleri düşünülmüş, bunlarla ilgili olarak Karaman Valisi ve Adana Beylerbeyi de bilgilendirilmişti. Ancak merkezi idarenin bu projesi beklenmedik itirazları da beraberinde getirmişti. Karaman valisi Çelik Mehmed Paşa, Çorum sancağının kendi eyaletinin sınırlarında olmadığını, aksine Sivas Eyaleti toprağında bulunduğunu belirterek gelen direktifleri dikkate almamıştı. İlk emirlerin üzerinden iki sene geçmiş olmasına rağmen durum henüz neticeye kavuşturulamamış ve ahalinin konu ile ilgili

şikâyetleri de sürünce sadrazamın ve özellikle Sivas valisinin meselenin fermanlarda belirtildiği üzere çözülmesi için harekete geçmesi istenmiştir. Bu tek ve ilginç örnek bile imparatorluk yöneticilerinin ve masum tebaasının aşiretlerin iskânı meselesinde ne ciddi güçlüklerle karşılaşabileceklerine delalet eder niteliktedir. Yine bu ve benzeri örnekler üzerinden aşiretlerin iskânı meselesinin her dönemde olduğu gibi 18. yüzyıl Çorum sancağı için de zor bir problem olarak varlığını sürdürdüğünü görmek mümkündür.

SONUÇ

Coğrafya toplumların tarihinin şekillenmesinde rol oynayan temel etmenler arasındadır. Anadolu yarımadası da farklı arazi şartları ve iklimleri ile üzerinde meskûn toplumlara şekillendirmiş, onların siyasal organizasyonlarını ve sosyolojik davranışlarını etkilemiştir. Çorum sancağında yaşayan Osmanlı tebaası da aynı şekilde arazi ve iklim şartlarının etkisinde kalmışlar ve başka bileşenlerle birlikte üzerinde oturdukları mekânlara göre bir hayat tarzı geliştirmişlerdir. Bölgenin arazi ve iklim şartlarının yarı göçebelğe müsait yapısı pek çok aşiretin kırsal sahalarda yaşamasına olanak sağlamış; konargöçer aşiretler 18. yüzyılın ortalarında sancağın hemen her bölgesinde hayatlarını sürdürmüşlerdir.

İncelenen yüzyılın çok öncesinde imparatorluğun aşiretleri yerleştirme politikası başlamış olmasına rağmen, öyle anlaşılıyor ki Çorum konargöçerleri, göçer yaşam formlarını ve buna bağlı olarak mevsimlik yer değiştirmelerini devam ettirmekteydiler. Hatta kimi kayıtlara yansdığı üzere yaylak ve kışlaklar arasındaki mutad yolculuklara katılmayan aşiret üyeleri eleştirilmiş, bu geliş gidişler meskûn köylülerin arazi ve hanelerine de zarar dahi verebilmiştir. Konargöçerler kendi hayat tarzları ile devletin uyguladığı merkeziyetçi politikalar arasında hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Özellikle bölgeye merkezden atanan ya da kendi içlerinden seçilen voyvodaları eliyle bu dinamik gruplar devletin varlığını yakından hissettiler. Merkezi hükümet onlara vergilerini ödedikleri ve izinsiz yer değiştirmedikleri sürece müdahale etmedi. Elbette bu ideal olan bir durumdu. Gerçek hayatta yaşananlar her zaman buna uygun olmuyordu. Adem-i merkeziyetçilik çağının ayak seslerinin duyulduğu dönemi ifade eden 18. yüzyıl hem göçerler hem de resmi makamlar için hayli zor sınavların olduğu bir çağdı. Aşiretler mümkün olduğunca, otorite boşluğunun nimetlerinden yararlanmaya çalışırken; devlet makamları da taşradaki politik güçlerini kaybetmeme telaşı içinde hareket ettiler. Devlet açısından bakıldığında kuşkusuz bu politik kaygıların daha derinlerinde iktisadi kayıplara neden olacak gelişmelere izin verilmemesi anlayışı yer alıyordu.

Çorum sınırlarında yaylak/kışlak arasında yarı göçebe hayat süren konargöçer aşiretlerin içinde bazı kesimler devletin hiç hoşuna gitmeyecek işlere karışmaya devam ettiler. Aralarında bireysel suçlara karışanlar olduğu gibi toplu olarak eşkıyalık faaliyetlerine kalkışanlar da azımsanmayacak sayıdaydı. Özellikle ikinci gruptakiler Çorum ve kırsal bölgelerinde kitleler halinde ve elleri silahlı olduğu halde dolaşarak masum reayanın ya da kendi içlerinden birilerinin canını yakarken, devlet kararlı bir şekilde merkezi ve yerel güçleri ile onlara karşı durmaktaydı. Oysa incelenen süreç devletin merkeziyetçi politikalarının taşrada çatırdamaya başladığı bir süreçti. Göçerlerin toplu ve hızlı olarak hareket etme

becerileri yerel idareciler ve ayanlar arasında kimilerinin, onların bu yönlerini istismar etmelerine neden oldu. Diğer taraftan, kendilerine nüfuzlu kesimlerden destek bulan aşiret üyelerinden bazılarının eşkıyalıkları böylece daha tahrip edici bir hale bürünmüştür. Devlet bu noktada kadılar ve voyvodalar, onlar yetersiz kaldığında valiler ve beylerbeyiler ile olaylara yerinde müdahale etme hakkını kullanmış ve kanunun yeniden icrası için taviz vermemiştir. Daha çok gasp ve adam öldürme türü suçlara karışan isyankâr göçerlere karşı mağdur olan reayanın eli kolu da tümüyle bağlı değildi. Sıradan bir köylüsünden mültezimine ya da zaiminden imamına kadar her zümreden tebaa, kendilerine aşiretler tarafından haksızlık yapıldığında çekinmeden devlet makamlarına şikâyet etme haklarını kullandılar. Merkezi otorite ve taşradaki temsilcileri mümkün olan en kısa sürede hukuksuzlukların önüne geçmeye çalışırken, yola getirilebilmeleri için de asilerin bazen isimleri tek tek saray tarafından istenmiş ya da olay mahallinde yakalananların oralarda cezalandırılmaları emredilmiştir. Gasp vakalarından canı yanan reayanın çalınan mallarının gasıplardan alınarak geri sahiplerine teslim edilmesi yönündeki birçok hüküm, tabi harfi harfine yerine getirilebilirdiyse, mağdur reayanın acılarını dindirmiş olmalıdır.

EK: Çorum'da 18. Yüzyılda Göçer/Konargöçer Aşiretler (Sivas Ahkâm Defterlerine Göre)

Aşiretin İsmi	Bölgesi	Kaynak
Ak Ceceli	İskilip	Sivas Ahkâm Defteri 5/128
Arab Aşireti	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 3/242
Arab Türkmanı	İskilip	Sivas Ahkâm Defteri 2/338
Avşar	Yeniil	Sivas Ahkâm Defteri 7/258
Bazıklı	İskilip	Sivas Ahkâm Defteri 2/185
Benamlı Cemaati (Rişvan)	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 1/220.
Ceceli Türkmen Taifesi	İskilip	Sivas Ahkâm Defteri 2/204
Cihanbeyli Kürt Taifesi	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri 1/23; 3/25
Cumalı Aşireti	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 3/242, 246
Çakallu Ekradı (Rişvan)	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 1/192.
Çalis?	Yeniil (Sungurlu)	Sivas Ahkâm Defteri 3/374
Dedesli Cemaati	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri 3/107; 4/265; 5/158
Ekrad grubundan Kavili aşireti	Hüseyinabad (Alaca)	Sivas Ahkâm Defteri 1/283; 4/71; 5/275; 5/276
Ekraddan Merdis?	Osmancık	Sivas Ahkam Defteri 1/68
Eymir (Ekrad)	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 1/95
Haşimlü? Arabı	İskilip	Sivas Ahkâm Defteri 1/276
Herdili Kürt Taifesi	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri 1/23
İnalı	Çorum-Bozok	Sivas Ahkâm Defteri 2/27; 2/338; 3/246
Kaçar İsalu?	Yeniil	Sivas Ahkâm Defteri 3/112
Kara Cumalı Aşireti	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 3/242, 246
Merdis? Ekradı	Osmancık	Sivas Ahkâm Defteri 1/68
Milli Ekradı	Mecitözü	Sivas Ahkâm Defteri 3/334
Pehlüvanlı	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri 5/314; 7/4; 7/212
Salmanlı	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri 4/265; 5/158.
Vekili Aşireti	Çorum	Sivas Ahkâm Defteri: 3/242
Yarenli?	Yeniil	Sivas Ahkâm Defteri 2/429

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sivas Ahkâm Defterleri (A.DVNS. AHK. SS. d) (Rakamlar Defter No/Sayfa No şeklindedir)

1/13, 1/23, 1/68, 1/95, 1/192, 1/220, 1/221, 1/276, 1/283

2/7, 2/18, 2/19, 2/25, 2/27, 2/185, 2/204, 2/338, 2/429

3/25, 3/107, 3/112, 3/242, 3/246, 3/334, 3/374

4/71, 4/253, 4/265

5/23, 5/26, 5/46, 5/128, 5/158, 5/275, 5/276, 5/314

6/92

7/4, 7/47, 7/75, 7/158, 7/169, 7/168, 7/169, 7/212, 7/218, 7/258, 7/275,
7/313

Defterler Miladi 1744-1758 yıllarını kapsamaktadır.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

AKTAŞ A. (2008). *Çelebizâde Âsım Tarihi Transkripsiyonlu Metin*, www.yazoku.net. (11.02.2015)

Diğer Kaynaklar

AHMED REFİK. (1989). Anadolu'da Türk Aşiretleri. İstanbul: Enderun Kitabevi.

AKYÜZ, J. (2009). Osmanlı Merkez- Taşra İlişkisinde Yerel Hanedanlara Bir Örnek: Rişvanzdeler. *Kebikeç*, 27/2009, 79-97.

ARMAĞAN, A. L. (1999). Osmanlı Devleti'nde Konar- Göçerler, *Osmanlı*, Cilt: 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 142-150.

ATALAY, İ ve K.Mortan. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

BALTACI, C. (1991). Arpalık, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt:3. İstanbul, 392-393.

BARKAN, Ö.L.. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

BRAUDEL, F. (1989). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. Cilt: 1.Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayınları.

BULDUK, Ü. (1992) Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. Sayı: 3, 130-167.

BURAN, A. (2011). Kürtler ve Kürt Dili., *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, Summer 2011, 43-57.

“Çorum”, (1982). Yazarı Belirtilmemiş, *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Genel Yayın Yönetmeni: Taha Parla, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 2009-2115.

- EBERHARD, W. (1953). Nomads and Farmers in Southeastern Turkey Problems of Settlement. *Oriens*. Vol. 6. No. 1 (Jun. 30, 1953), 32-49.
- GÖKBİLGİN, T. (1965). 15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm. *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VI, Tıpkıbasım İstanbul, 51-61.
- GÜNAY, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası Ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 2013/1, Sayı:17, 9-29.
- GÜNDOĞDU, A. (1992). Çorum'da Bir Türk Aşireti: Dedesi", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi). Sayı: 3, 211-222.
- GÜNDÜZ, T. (2002). Konargöçer, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:26, Ankara, 161-163.
- HALAÇOĞLU, Y. (2009). Anadolu'da Aşiretler, Cemmatler, Oymaklar (1453-1650). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HALAÇOĞLU, Y. (1996). Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Belleten*. TTK. Cilt LX, S. 227 (Nisan 1996), 139-146.
- İSLAMOĞLU-İNAN. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- KALLEK, C. (2006). Müd. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt:31. İstanbul, 457-459.
- KASABA, R. (2009). Ottoman Nomads, Migrants&Refugees. Washington.
- KOÇ, Y. (2011). 149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖKSAL Y. (2006). Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*. Vol. 42. No. 3. (May, 2006), 469-491.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1994). Osmanlı Belgelerinin Dili, İstanbul.
- LINDNER, R.P. (1982). What Was a Nomadic Tribe?. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 24. No. 4 (Oct., 1982), 689-711.
- MCGOWAN, B. (2004). Ayanlar Çağı, 1699-1812. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Editör: Halil İnalçık- Donald Quataert. Cilt 2 1600-1914, 761-884.
- ORHONLU, C. (1963). Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ORHONLU, C. ve N. Göyünç, (1997). Has. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:16, İstanbul, 268-270.
- ÖGEL, B. (1978). Türk Kültür Tarihine Giriş 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKAYA, Y. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PAKALIN, M. Z. (1983). Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SALZMAN, P. C. (1967). Political Organization among Nomadic Peoples. *Proceedings of the American Philosophical Society*. Vol. 111. No. 2 (Apr. 14, 1967), 115-131.

SEZEN, T. (2006). Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

SÜMER, F. (1972). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı- Destanları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ŞAHİN, İ. (1999). Göçebeler. Osmanlı, Cilt: 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 132-141.

ŞAHİN, İ. (1993). Çorum. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:8, İstanbul, 373-376.

TÜRKAY. C. (2012). Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar. İstanbul: İşaret Yayınları.

ULUÇAY. Ç. (1955). 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul: Berksoy Basımevi.

ÜNAL, M. A. (1999). XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

OSMANLI DÖNEMİ ANSİKLOPEDİK ESERLERİNDE ÇORUM ÇORUM IN OTTOMAN ENCYCLOPEDIA WORKS

Ahmet ÖĞRETEN¹

¹Yrd. Doç. Dr.,Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Kastamonu
Email: aogreten@gmail.com

ÖZET

Ansiklopedi, (Yunanca ἐγκύκλιος παιδεία, engkuklios paideia), birçok bilginin sistematik ve çoğu zaman alfabetik bir sıra ile düzenlenmesinden elde edilen tarafsız başvuru kaynağı, bir referans çalışma türü, olarak tarif edilmektedir. Alfabetik sıralama bakımından sözlüklere benzemekle birlikte Ansiklopedi maddeleri sözlüktekilerden daha uzun ve daha detaylıdır. Ansiklopediler değişik konular hakkında geniş ve olaylara dayanan detaylı bilgiler verirler. Batı’da gelişen ansiklopedicilik zamanla ülkemizde de gelişme göstermiştir. Bu tebliğde XIX. Yüzyıl sonlarında hazırlanan ansiklopedik Osmanlı eserlerinde Çorum Kazası’nın coğrafi durumu, nüfusu, tarihî yapı ve mekânları, doğal kaynakları, üretim, sanayi, iktisadî durum ve ziyaretgâhlar hakkında verilen bilgiler başka kaynaklardan da yararlanılarak değerlendirilecek ve sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çorum Kenti, XIX. Yüzyılda Çorum, Çorum ekonomisi. Çorum Nüfusu, Çorum Şehri.

GİRİŞ

Çorum, 1530 yılı taşra teşkilatında Rum Eyaleti’ne tâbi Sancak merkezi durumundadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Mahmud ile başlayan yapısal değişiklikler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Vilayet, Sancak, Kaza ve köy şeklinde yapılan idari taksimatta bir süre Sivas Vilâyetine bağlanan Çorum, sonradan Ankara Vilâyetine ve Ankara Vilâyetinin Yozgat Sancağına bağlanmış, 1894 yılından sonra da Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa’nın çabaları ve Ankara Valisi Abidin Paşa’nın yardımları sonucu Osmancık, İskilip ve Sungurlu kazalarının bağlanmasıyla sancak merkezi haline gelmiştir¹.

1-Çorum’un Yeri

Ansiklopedik nitelikli Osmanlı eserlerinin ortaya çıkışı XIX. Yüzyılın sonlarına tesadüf etmektedir. Bu kaynaklar Çorum’u Ankara Vilâyeti’nin Yozgat Sancağı’na bağlı bir kaza

¹ Ahmet Oğuz, XIX. “Yüzyılın İlk Yarısında Ankara Vilâyeti (Çorum Kazası) ve ilk Osmanlı Meclisinde Ankara Mebusları”, *Osmanlı Döneminde Çorum (Tebliğler-Müzakereler)*, Çorum 2006, s. 492-493.

merkezi olarak göstermektedirler². Kazanın sancak ve vilâyet merkezine uzaklığı Şemseddin Sami'nin 1891 tarihli eserinde kilometre olarak verilirken, Ali Cevad'ın 1895 (1313) baskılı eserinde saat/mesafe şeklinde verilmiştir.

Buna göre Çorum, Ankara Vilâyeti'nin kuzey sınırlarının uç tarafında, sancak merkezi Yozgat'a uzaklığı 18, vilâyet merkezine 54 saat mesafededir. Kasaba basit bir yerde ve etrafı bir takım dağ ve tepeliklerle çevrili bir güzel ovada tesis edilmiştir³. Ankara Vilayeti'nin en kuzey doğusunda bulunan Çorum Kazası güneyinden Sungurlu ve Yozgat kazaları ve diğer taraftan Kastamonu ve Sivas vilâyetleriyle çevrilmiştir⁴.

Kilometre hesabıyla yapılan yer tayinine göre ise Çorum, sancak merkezi Yozgat'ın 73 Kilometre kuzeyinde ve iskelesi olan Samsun'un 150 km. güney-batısında, Yeşil Irmak'ın kollarından Çekerek Nehri'ne dökülür bir çayın üzerinde gösterilmektedir⁵. Çorum'un Amasya'ya uzaklığı da km. ölçüsüyle 73 km. olarak verilmiştir⁶. Çorum'un Liva merkezi Yozgat'a uzaklığı 3 numaralı *Ankara Vilâyet Salnamesi*'nde de 18 saat olarak gösterilmiştir⁷.

Eski bir kasaba olan Çorum'un kadîm ismi "Tavyum=Tavium"dur. Önceleri sancak merkezi idi. Çorum Kazası, vilâyet ve sancağının kuzey-doğusunun sonunda bulunup, Budaközü diyarının batı kısmından ibârettir. Kızılırmak Kazası'nın kuzey-batı hudûdunu teşkil ediyorsa da, arazîsinin büyük bir kısmı bu ırmağın vâdîsinden yüksekce bir dağla ayrılmış olup Yeşil Irmak Havzası dâhilinde bulunur. Kaza dâhilinden cereyan eden birkaç çay birleşerek Yeşil Irmak kollarından Çekerek Nehri'ne dökülür⁸. Çorum'un eski bir kalesi olup içinde 21 hanelik bir de Kale Mahallesi vardır. Şehir İstanbul yolu üzerinde bulunduğundan gidip geleni çoktur⁹.

Değişen ulaşım şartları ve yolları günümüzde Çorum'u Doğu-batı istikametinde seyreden İstanbul yolu üzerinden uzaklaştırmış, güney-kuzey istikametinde seyreden Ankara yolu üzerine almıştır. Karadeniz'in önemli Liman kentlerinden Samsun ile Ankara arasındaki güzergâhda bulunan Çorum, günümüzde de önemli bir geliş-geçiş noktasında bulunmaktadır.

Salnameler de bu eserlerin verdiği bilgileri teyit etmektedir. Kasaba mevki olarak basit ise de etrafı ufak dağlar ve tepelerle çevrili bulunduğundan havası güzel ve manzarası latiftir. Çorum'da dört mevsim tamamıyla yaşandığından civarında bulunan mükemmel bağ ve bahçelerde her çeşit meyve bol miktarda yetişir¹⁰.

Ankara Vilayeti salnamesinde, Anadolu'nun kadîm büyük şehirlerinden gösterilen Çorum'un daha önceleri sancak merkezi iken sonradan ikinci sınıf bir kaza haline getirildiği ifade edilmektedir¹¹. Ancak bu çalışmada istifade edilen eserlerde sancaktan kazaya tahvilin tarihi verilmemektedir.

² Ahmed Rifat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, III, Mahmudbey Matbaası, İstanbul 1299, s. 71.

³ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet, Mahmudbey Matbaası, 1313, s. 313.

⁴ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III, Mihran Matbaası, İstanbul 1891, s. 1886.

⁶ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniye Ceb Atlası*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1323, s. 129.

⁷ *Ankara Salnamesi*, defa 3, sene 1290, s. 96.

⁸ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III, s. 1887.

⁹ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

¹⁰ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1312, s. 285.

¹¹ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1307-1308, s. 185; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

2- Çorum'un İdari Durumu

H. 1290 (1873) yılı itibariyle Yozgat Sancağı'na bağlı **Çorum Kazası'nda idare** Kaymakam Mahmud Sezayi Paşa'nın idaresinde Naib Hasan Hayri Efendi, Müftü Müderris Ahmed Feyzi Efendi, Mal [Müdürü] Tevfik Efendi, Tahrirat Kâtibi Mustafa Efendi ve Sandık Emmini Kâzım Efendi'den ibarettir. **Çorum İdare Meclisi**, Meclis Başkanı Kaymakam Mahmud Sezayi Paşa, üyeler: Hacı Veli Ağa, Hacı Osman Ağa, Hacı Şükrü Ağa ve Kâtip Mustafa Efendi'den oluşmaktadır. **Dava Meclisi**, Reis Naib Efendi, mümeyyizler Hacı Ahmed Ağa, Mustafa Ağa, İbrahim Ağa, kâtip Derviş Efendi¹²; **Emlâk Komisyonu**, Reis Hacı Şükrü Ağa, Vukuat Kâtibi Enver Efendi ve Abdullah Efendi, üyeler Ömer Ağa, Hacı Mehmed Ağa, Mehmed Efendi, Hacı Ahmed Efendi ve Vukuat Kâtibi refiki Halil Efendi'dir. **Çorum Belediye Meclisi**, Reis Habeş Efendi, üyeler Mehmed Efendi, Hamdi Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Mehmed Ağa, Kâtip Bekir Efendi ve Sandık Emmini Arif Efendidir. Çorum'da Mütferrik Memurlar olarak Rusumat Memuru Mahkeme Kâtibi Emin Efendi ve refiki Ahmed Efendi olarak gösterilmiştir¹³. Bir sonraki yıl salnamesinde memuriyetlerde isim değişiklikleri olmakla birlikte yapının aynen devam ettiği görülmektedir¹⁴. H.1307-1308 tarihli *Ankara Salnamesi*'nde Yozgat Livasına tabi kaza olarak konumunu devam ettiren Çorum'da önceki salnamelerden farklı olarak bir banka şubesi ve beş kişilik çalışanlar listesi ile iki memurdan oluşan Duyun-ı Umumiye çalışanları verilmiştir¹⁵.

Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin 1323 (1905) baskı tarihli eserinde Çorum, Ankara vilayetine tabi, İskilit, Osmancık ve Sungurlu ilçelerinin bağlı bulunduğu bir sancak merkezi durumundadır¹⁶.

3- Çorum'un Nüfusu

11 Numaralı (1889) *Ankara Salnamesi*'nde Çorum'un umumi nüfusu 23.268 erkek, 22.301 kadın Müslüman, 337 erkek ve 236 kadın gayrimüslim¹⁷ olmak üzere 45.569 Müslim, 573 gayrimüslim, toplam 46.142 nüfus gösterilmektedir.

Çorum'un nüfusu 1891 verilerine göre tahminen 6.000 olarak gösterilirken, Kazanın nüfusu otuz bin (30.000) kadar olup cümlesi Müslim olarak gösterilmiştir¹⁸,

12 Numaralı (1894) *Ankara Salnamesi*'ne göre ise Çorum Kasaba nüfusu 7.831 erkek 8.919 kadın Müslüman; 101 Erkek 45 kadın Rum; 308 erkek 205 kadın Ermeni; 11 erkek 7 kadın Katolik; 17 erkek 18 kadın Protestan; 91 erkek 77 kadın Kıpti Müslüman; Nahiye ve köylerde 18.978 erkek ve 16.092 kadın Müslüman ve 12 Erkek 12 kadın Kıpti Müslüman

¹² *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 63.

¹³ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 64.

¹⁴ *Ankara Salnamesi*, defa 4, sene 1291, s. 74-75; *Ankara Salnamesi*, defa 5, sene 1293, s. 83-84; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 10, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1299 (1882), s. 147-148.

¹⁵ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 164-165.

¹⁶ Tüccarzade, *Memalik-i Osmaniye Ceb Atlası*, s. 129.

¹⁷ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 186.

¹⁸ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III, s. 1887.

mevcut bulunmaktadır¹⁹. Toplam nüfus ise kasaba merkezinde 16.750 Müslüman, olmak üzere 17.630; Nahiye ve köylerde toplam 35.094 kişi yaşamaktadır.

1895 tarihli verilerde ise Çorum şehir nüfusu 16.629 kişi olarak gösterilmektedir²⁰.

4- Çorum'da Bina ve Yapılar

Kasaba merkezinde büyük ve muntazam bir hükümet konağı ile hapisane ve Ahır, Telgrafhane, debboy, belde dışında büyük bir kışla ve iki aded derbend ve karakolhane, biri Selçuklular zamanına ait olmak üzere 164 cami ve mescit, 2.000 cildi aşkın çeşitli kitabı ihtiva eden iki kütüphane, 8.283 hane, 4 hamam, 7 han, 21 kahvehane, bir un fabrikası mevcuttur²¹. 11 ve 12 numaralı salnameler bu bilgiyi kısmen teyit ederken kısmen de geliştirmektedir. Buna göre 164 cami ve mescide ilaveten 11 Medrese, içinde 2.960 çeşitli güzel kitabı ihtiva eden iki Kütüphaneden başka 8.283 hane, 4 Hamam, 7 Han, 21 Kahvehane, bir Un Fabrikası, 50 Çeşme, ayakları kârgîr üzeri ahşap olmak üzere 10 adet köprü sayılmaktadır²².

Çorum'un başlıca sembol yapılarından olan saat kulesinin yapılar arasında bulunmaması, kaynaklarımızı oluşturan bu eserlerin hazırlandığı tarihlerde henüz kulenin inşa edilmediğini göstermektedir.

11 ve 12 numaralı salnameler, verilen bu bilgileri biraz daha teferruatlandırmaktadır. Kasabanın ortasında 20 odayı şâmil ve muntazam bir Hükümet Konağı ve Cephanelik, 20 baş hayvanı alır Ahır, bir Telgrafhane ve yine Hükümet Konağı'na bitişik ve İstanbul Caddesine nazır yeni yapılmış 16 odalı, altı Zabtıye Koğuşu ve beş dükkândan ibaret diğer bir daire ve Hükümet Konağı havlusunda kârgîr ve muntazam bir depo, Evrak Mahzeni, bir Askerlik Dairesi ve kasaba haricinde Yozgat Caddesi üzerinde bir alay piyade ve bir alay süvari askeri alacak kapasitede büyük bir kışla ve iki adet Derbend ve Karakolhane, bir Silahhane ve bir Gazhane mevcuttur²³.

Bu yapılardan 164 cami ve mescidin hangileri olduğu ve günümüze ne kadarının kaldığını tespit hususunda bir çalışma yapılamadı. 2.000 cildi aşkın çeşitli kitaplardan oluşan kütüphanenin günümüze kadar korunması ve halen araştırmacıların hizmetine açık olması sevindiricidir.

Çorum'da faaliyet gösteren telgrafhane memurları: Müdür Hafız Hüseyin Efendi ve iki çavuştan ibarettir²⁴.

Çorum Kasabası'nın 20 dakika dışında dört tabur piyade ve iki bölük süvari askere yetecek mükemmel bir kışla vardır²⁵.

Geçen sene inşa edilen debboy gayet muntazamdır²⁶, ibaresinden deponun 1872 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Devlet malı olan hükümet konağı 18 odadır. Hapisane ve 20 baş hayvan alabilen bir ahır ve üç odalı bir telgrafhane de vardır²⁷.

¹⁹ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 186.

²⁰ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

²¹ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

²² *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 185; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

²³ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 185; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

²⁴ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 94.

²⁵ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 115; *Ankara Salnamesi*, defa 4, s. 118.

²⁶ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 115.

²⁷ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 115.

Çorum'da bir redif asker taburu bulunmaktadır²⁸.

5- Çorum'da Tekke, Türbe ve Ziyaretgâhlar

Ali Cevat'ın eserinde; Kasaba civarında Nebi Aleyhisselamın Alemdarı Suheyb-i Rûmî, Kereb Gâzi ve Sa'd ibn-i Ebi Vekkas Hazretlerinin makâmât-ı aliyyesiyle Şeyh Sadreddin îsâ, Halîfe Abdal, Anabalım Sultan, Erzurum Sultan ve daha nice zevâtın kabirleri bulunmaktadır. Kasabada Tarîkat-ı Mevleviyye ve Kâdiriyye ve Hâliidiyye'ye mensub birer dergâh mevcuttur²⁹, denilmektedir. 11 ve 12 Numaralı Ankara Salnameleri de bu bilgiyi teyid etmektedir³⁰. Çorum'da üç ayrı tarikata ait dergâhların bulunması tasavvufa önemli ölçüde bir ilginin var olduğunu göstermektedir.

1290 yılına ait 3 numaralı Ankara Salnamesi ziyaretgâhları şu şekilde sıralamaktadır: Civar ve kasaba içinde İmam Zeynelabidin ve Veysel Karani evladından bazı zevat-ı kibar, Ehlullahdan Kırklar demikle bilinen Emir Ahmed Çelebi ve Ahi Menteşe ve Şeyh Eyyüb ve Şeyh İsa Halife ve Civar köylerde Abdalata, Seyyid Murad Veli, Şeyh Sadreddin, Abdal Bedevi, Balım Sultan, Baba Mehmed, Tavır Çelebi ve Erzurum Sultan gibi zevât-ı kiram medfun bulunmaktadır³¹. Ashab-ı kirâmdan bazılarının da Çorumda metfun bulunduğu muhakkaktır³². 6-9 numaralı salnamelere ulaşılamamıştır. 10 numaralı Ankara Salnamesi'nde öncekilerden farklı olarak Çorumda metfun bulunan zevat-ı kiramın başında Suheyb-i Rûmî'yi saymakta ve diğerlerini aynen tekrarlamaktadır³³. 11 ve 12 Numaralı Ahkara Salnameleri Suhayb-i Rûmî'den bahsederken Çorum Kasabası'nın batı tarafında ve bir tepenin üzerinde Alemdâr-ı Cenâb-ı Risâletpenâhî Suhayb-i Rûmî R.A. Hazretleri medfun bulunmaktadır. derken, Bundan önceki salnamelerde sayılanlara ilaveten Abîd, Kereb Gazi, Pîr Lendûha (Çorum'da Lenduha Sultan olarak bilinir), Seyyid Zeynüddin ve Pîrbaba; kasaba içinde Sad ibn-i Vakkas, Tavır Çelebi yerine Turhânlı (Turhan Çelebi, Çorum merkez Yeniköy'de) isimleri sayılmaktadır³⁴.

6- Çorum'un Eğitim Kurumları

Eğitim kurumu olarak Çorumda Birinci sınıfında 11, İkinci sınıfında 40, Üçüncü sınıfında 14 ve Dördüncü sınıfında 16 öğrenci ve iki muallimin görev yaptığı bir Rüşdiye Mektebi bulunmaktadır³⁵. Öğrenci sayısının bir sonraki yıla ait salnamede de aynen yer aldığı görülürken³⁶, 1293 tarihli 5 numaralı salnamede öğrenci sayısı verilmemiş muallim sayısı beş olarak verilmiştir³⁷. 11 numaralı salnamede yine öğrenci sayıları verilmezken muallim sayısı

²⁸ Tüccarzade, *Memalik-i Osmaniye Ceb Atlası*, s. 129.

²⁹ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

³⁰ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 185; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

³¹ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 115.

³² *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 116; *Ankara Salnamesi*, defa 4, s. 118; *Ankara Salnamesi*, defa 5, s. 127-128.

³³ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 10, s. 173.

³⁴ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 185; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

³⁵ *Ankara Salnamesi*, defa 3, s. 91.

³⁶ *Ankara Salnamesi*, defa 4, s. 98.

³⁷ *Ankara Salnamesi*, defa 5. s. 106.

dört olarak verilmiştir³⁸. 11 ve 12 numaralı Ankara Vilâyet Salnameleri Çorum'da 11 Medrese ve iki Kütüphane bulunduğunu kaydetmektedir³⁹.

7- Çorum'da Tarım ve Ziraat

Toprağı oldukça mümbit olup, muhtelif zahîreler ile meyve ve sebzelerin pek çok çeşidi yetiştirilir. Bilhassa Meyve ürünleri boldur. Meraları da çoktur⁴⁰.

Arazisi Yeşil Irmak Havzasında olup birkaç küçük sular havza dahilinden kaynak olarak bu ırmağa dökülürler⁴¹. Bu sulara civar yerlerde sulu tarım yapma imkânı vardır. Çorum'un mahsulâtı arpa, buğday, burçak, darı, yulaf, nohut, mercimek, bakla, kendir, cehri ve çeşitli meyveler ve sebzelerdir⁴².

Ansiklopedik Tarih ve Coğrafya eserlerinin verdiği bu bilgiler salnamelerde biraz daha geliştirilmiştir. 11 Numaralı Salnameye göre Tarım ürünlerinden buğday, arpa, burçak, darı, yulaf, nohut, mercimek, bakla, kendir, cehri; meyvelerden üzüm, elma, armut, zerdali, kiraz, ceviz, dut ve saire ile çeşitli sebzeler bol miktarda yetişmektedir⁴³.

9- Çorum'da Hayvancılık

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde oldukça iyi olduğu anlaşılan Çorum'da 11 Numaralı Salname'ye (1889) göre kazada 25803 koyun, 44098 keçi, 13913 tiftik, 6750 karasığır, 800 manda, 5250 merkep, 220 at, 75 katır, 60 deve mevcuttur⁴⁴. Beş yıl sonraya ait (1894) istatistiklere göre Çorum Kazasında 28186 koyun, 39419 keçi, 12098 tiftik, 6750 karasığır, 700 manda, 5250 merkep, 320 at, 57 katır ve 60 deve bulunmaktadır⁴⁵.

Çorum'da 1895 yılı kayıtlarına göre 28.186 koyun, 39.419 keçi, 12.098 tiftik, 6.850 karasığır, 800 manda, 5.250 merkep, 320 at, 57 katır, 60 deve mevcuttur (1895)⁴⁶.

Aynı salnameye göre kazanın genel vergi geliri 756.009 kuruş, âşar bedeli 1.110.900 kuruş, ağnam bedeli 223000 kuruştur⁴⁷. Beş yıl sonraki 12 Numaralı Salnameye göre kazanın vergi emvali 723.127, âşar bedeli 864.487, ağnamı 272.943 kuruştur⁴⁸. Bu rakamlarda beş yıl öncesine göre ağnam hariç düşüş olduğu görülmektedir.

10- Çorum'da Sanayi ve Üretim

Çorum'da sanayi dokumacılık, bakırcılık ve demircilikten ibaret gösterilmektedir. Bu sektörlerde üretilen ürünler, İran tarzı yün şal, pamuk gömleklik bez, bakır kaplar ve demir âletlerden ibarettir⁴⁹. Demirden her türlü ziraat aleti imal edilmektedir⁵⁰.

³⁸ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, s. 166.

³⁹ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, s. 185; Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 12, s. 185.

⁴⁰ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III s. 1887; A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

⁴¹ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

⁴² A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313-314.

⁴³ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, s. 187; Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 12, s. 187.

⁴⁴ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, s. 187.

⁴⁵ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 12, s. 187.

⁴⁶ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 314.

⁴⁷ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, s. 186.

⁴⁸ Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 12, s. 187.

⁴⁹ A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313-314.

Çorum'da dericilik de önemli sektörlerden biri olduğu ve hatta Tabakane adında bir mahallesi bulunduğu halde bu çalışmada esas alınan eserlerde bu konuda bilgiye rastlanmamıştır. Çorum'da önemli sektörlerden olduğu halde dokumacılık sektörüne de derinlemesine temas edilmemiştir⁵¹.

11- Çorum'da Çevre ve Hava

Günümüzde Türkiye'nin başlıca temiz ve bakımlı il merkezlerinden olduğu bilinen Çorum'un geçmişteki karnesi pek de parlak gözükmemektedir. Salnameler bu eserlerin tersine Çorum için havası güzel ve manzarası latiftir⁵² deseler de diğer kaynaklar bunu teyit etmemektedir. Kaynaklar 19. Yüzyıl sonlarında Çorum'da şehir temizliğine hakkıyla riayet edilmediğinde hemfikir durumdadırlar. Çorum her ne kadar güzel ve geniş bir ovada müessis ise de, nezâfet kaidelerine riâyet edilmemesinden dolayı havası ağırcadır⁵³.

Ancak temizlik cihetine lâyıkıyla itina olunamaması sebebiyle havası biraz ağırcadır⁵⁴.

Çorum'un temizliği ile ilgili şikâyetlerin 20. Yüzyıl başlarında da devam ettiği görülmektedir. (Çorum 2006 sempozyumundan istifade edilecek.)

Daha sonraki yıllarda Çorumdan tayin isteyen Baalbekli (Lübnan) Hekim Dr. Nazif İbrahim Tayin gerekçelerini saydığı dilekçesinde eşinin uzun süren hastalığını, bu hastalığa sebep Çorumun soğuk ve yeterince temiz olmayışını göstermiştir⁵⁵.

SONUÇ

Bu bildiriye ansiklopedik eserlerden istifade edilerek Çorum'un XIX. Yüzyılı hakkında bilgi sunulması hedeflenmiştir. Çalışma esnasında yararlanılan bu tür eserlerin XIX Yüzyılın sonlarında hazırlanmış ve basılmış eserler olduğu müşahede edildi. Bunda başlıca faktörün Batıda başlayan Ansiklopedicilik kültürünün Osmanlı coğrafyasında ancak bu dönemlerde ilgi görmeye başlamasından kaynaklandığı kanaati hâsıl oldu. İstifade edilen eserler Tarih ve Coğrafya konulu ansiklopedik kitap ve lügatlerdir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler Salnamelerle desteklenmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklara dayanılarak XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Çorum Kazası'nın bulunduğu mevki, Çorum'un idari durumu, nüfu, bina ve yapılar, tekke, türbe ve ziyaretgâhlar, eğitim kurumları, Çorum'da tarım ve ziraat, hayvancılık, sanayi ve üretim, Çorum'un çevre ve havası hakkında bilgi verilmiştir.

⁵⁰ *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 11, s. 187; *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 187.

⁵¹ Bu konularda bilgi için bkz. Mutlu Yılmaz, "Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çorum'da Endüstri, *Osmanlı Döneminde Çorum (Tebliğler-Müzakereler)*, Çorum 2006, s. 82-91.

⁵² *Ankara Vilayeti Salnamesi*, defa 12, s. 185.

⁵³ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III s. 1887.

⁵⁴ Ş. Sami, *Kâmûsü'l-âlâm*, III s. 1887; A. Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye*, s. 313.

⁵⁵ BOA, *DH.EUM.VRK.* nr. 18/14.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rifat, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, III, Mahmudbey Matbaası. İstanbul 1299.
- Ali Cevad, Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati, Dersaadet, Mahmudbey Matbaası, 1313.
- Ankara Salnamesi, defa 3, sene 1290.
- Ankara Salnamesi, defa 4, sene 1291.
- Ankara Salnamesi, defa 5, sene 1293.
- Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 10, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1299 (1882).
- Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 11, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1307-1308.
- Ankara Vilayeti Salnamesi, defa 12, Matbaa-i Vilayet-i Ankara, 1312.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *DH.EUM.VRK.* nr. 18/14
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *DH.EUM.VRK.* nr. 18/14.
- OĞUZ, Ahmet, XIX. "Yüzyılın İlk Yarısında Ankara Vilâyeti (Çorum Kazası) ve ilk Osmanlı Meclisinde Ankara Mebusları", *Osmanlı Döneminde Çorum (Tebliğler-Müzakereler)*, Çorum 2006, s. 492-493.
- Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-âlâm, III, Mihran Matbaası, İstanbul 1891.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Ceb Atlası*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1323.
- YILMAZ, Mutlu, "Osmanlı'nın Son ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çorum'da Endüstri, *Osmanlı Döneminde Çorum (Tebliğler-Müzakereler)*, Çorum 2006, s. 82-91.

ÇORUM'DA HALK İNANÇLARI ÜZERİNE PSİKOSOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Muammer CENGİL¹

¹Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muammercengil@hitit.edu.tr

ÖZET

Halk inançları sosyolojiden psikolojiye, antropolojiden edebiyata kadar pek çok farklı disiplinin ilgi alanına giren bir konudur. Dolayısıyla konu ele alınırken bu durum gözden kaçırılmamalıdır. Halk inançlarının dini, kültürel, psikolojik, sosyolojik vb farklı boyut ve temellerinin ortaya konması bu inançların birey ve toplum hayatı üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Biz bu bildiride geçmişten günümüze Çorum'da yaşatılan halk inancı ve uygulamalarının kendine özgü boyutları içerisinde psikososyolojik nedenlerini ortaya koymayı amaçladık. Ayrıca Bu çalışma ile Çorum'da yaşayan halk inançlarının tespitini yapılarak kayıt altına alınmış oldu. Çalışmamız 2016 yılında Çorum ilinde 50 yaş üstü 75'i kadın, 25'i erkek olmak üzere toplam 100 kaynak kişi ile görüşülerek ve literatür taraması teknikleri kullanılarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk İnançları, Psikoloji, Sosyoloji, Din

ABSTRACT

Folk beliefs are a matter of interest within many different disciplines from sociology to psychology, from anthropology to literature. Therefore, this issue should not be overlooked when discussing the situation. To reveal the different dimensions and fundamentals of folk beliefs such as religious, cultural, psychological, sociological, etc. is crucial to an understanding of the impact on the individual and social life of these beliefs. In this paper, we have aimed to demonstrate the psycho-sociological reasons of folk beliefs and practices kept alive in Çorum from the past to present in their unique dimensions. Furthermore, folk beliefs kept alive in Çorum have been determined and registered with this study. The study was conducted in Çorum in 2016 in consultation with a total of 100 resource persons of over 50 years old, 75 women and 25 men, using literature survey techniques.

Keywords: Folk Beliefs, Psychology, Sociology, Religion

GİRİŞ

Halk inançları halk bilimden antropolojiye, edebiyattan sosyolojiye, psikolojiden teolojiye pek çok farklı bilim dalının ilgi alanına giren bir konudur. Dolayısıyla konuyu ele alan farklı disiplinlerin bakış açılarına göre farklı tanımları yapılmaktadır. Zaten bir olgunun tanımlanma zorluğu sosyal bilimlerin genel problemlerinden birisidir. Bununla birlikte bir tanım yapmak gerekirse halk inançlarını “toplum tarafından kabul edilmiş ilahi dinin bilinen hükümleri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekil yaşayan ve itibar gören itikadlar” (Şişman, 1994: 4) şeklinde tanımlayabiliriz.

Tathloğlu halk inanışlarını inanç ve köken açısından şöyle ifade eder: “Halk inançlarının belirleyici özelliklerinin başında millilik vasfı gelmektedir. Halk inanışları bir

yönüyle ahlâk kuralları, diğer yönüyle de muaşeret kuralları ile benzerlik gösterir. Halk inançları tarihin derinliklerinden süzülerek gelmiş, belli bir takım tecrübelerle şekillenmiş, bir birikim sonucu ortaya çıktığı için değişmezlik özelliği taşır. Halk inançları genelde meçhuliyet üzerine bina edilmiştir. İnanç ögesini oluşturan asıl etken unutulmuş, ama onun bıraktığı izler kendisini inanç olarak toplumun bünyesinde korumuştur.” (2000: 153).

Halk inançları her ortamda şekil değiştirerek yaşarlar ama anlamlarını yitirmeden yeni isimler altında kabul edilmiş olan resmî dinler içinde varlıklarını sürdürürler (Ünal, 2004: 43).

Her ne kadar halk inançlarının binlerce yıllık bir geçmişi olduğu, kadim kültürler ve dinlerden etkilendiği söylene de bunların tam olarak hangi din yada kültürden kaynaklandığını kesin olarak söylemek oldukça güçtür (Günay, 2001: 408).

Çelik halk inançlarının ortaya çıkışını üç kategoride ele alır. Bunları; felsefî ve idolojik düşüncelerin telkiniyle *telkin yolu ile ortaya çıkan inançlar*, ilahî dinlerin peygamberleri tarafından halka tebliği ile *tebliğ yoluyla ortaya çıkan inançlar* ve bu ikisi dışında ortaya çıkan *anonim olarak ortaya çıkan halk inançları* olarak ifade edebiliriz (Çelik, 1995: 19-22).

Bir başka tasnife göre halk inançlarının ortaya çıkışında hayatın anlamını arama ve gerçeği bilme arzusu gibi psikolojik faktörlerin, eşyanın tabiatını ve tabiat olaylarını bilememenin, geleceği bilme ve öğrenme arzusunun, korku ve çaresizliğin, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebeplerin etkili olduğu ileri sürülmektedir (Kandemir, 2011:24-29).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu bildirimizin amacı geçmişten günümüze Çorum’da süregelen halk inanışı ve uygulamalarının kendine özgü boyutları içerisinde psikososyolojik nedenlerini ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışmada Çorum’da yaşayan halk inançlarının tespitini yapılmıştır. Dolayısıyla bilimsel bir çalışmada bölgede yaşayan halk inançlarının kayıt altına alınması önemlidir. Diğer yandan bu halk inançlarının dini, kültürel, psikolojik, sosyolojik vb farklı boyut ve temellerinin ortaya konması bu inançların birey ve toplum hayatı üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırma çalışmanın yapıldığı 2016 yılı ve örneklem grubu ile sınırlıdır.

Araştırmamız İslam veya herhangi başka bir din yada inanç ile ilgili olmayıp halk inançları ile sınırlıdır.

Yine bu araştırma araştırmaya katılan kaynak kişilerden elde ettiğimiz bilgilerle sınırlılık arz etmektedir.

VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Çalışmada birbirini destekleyecek şekilde farklı teknikler kullanılmıştır. Araştırmamızda konumuzla ilgili farklı disiplinlere ait nicel ve nitel çalışmaların yanı sıra kitap, dergi, makale ve çeşitli kaynakların taranması şeklinde “kaynak taraması (dökümanter teknik)”, çalışmanın bir saha araştırması olması münasebetiyle “deskriptif (tasviri) yaklaşım” ve kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden oluşan yarı yapılandırılmış “mülakat tekniği” kullanılmıştır. Ayrıca araştırmanın 21 yıldır Çorum’da yaşıyor olması bölgedeki halk inançlarıyla ilgili olarak kendi bilgi ve gözlemlerini de kullanmasını doğal olarak beraberinde getirmiştir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmamızın evrenini Çorum ili oluşturmaktadır. Örneklem grubumuz ise 50 yaş üstü 75'i bayan ve 25'i erkek olmak üzere toplam 100 kişi oluşturmaktadır.

BULGULAR

Halk inançları araştırmacının bakış açısına göre farklı şekillerde kategorize edilmektedir. Bu tasniflerden birisi de aşağıdaki şekildedir. (Göçer, 2014: 10-387);

- 1.Geçiş dönemi ile ilgili halk inançları
- 2.Günlük davranışlarla ilgili halk inançları
- 3.İnsan vücudu ile ilgili halk inançları
- 4.Uğurlu ve uğursuz sayılan durumlarla ilgili halk inançları
- 5.Zamanla ilgili halk inançları
- 6.Büyü ile ilgili halk inançları
- 7.Giyim kuşamla ilgili halk inançları
- 8.Ev ve ev eşyalarıyla ilgili halk inançları
- 9.Hayvanlarla ilgili halk inançları
- 10.Bitkilerle ilgili halk inançları
- 11.Evren, gökyüzü, gök cisimleri ve tabiat olaylarıyla ilgili halk inançları
- 12.Tabiat üstü varlıklarla ilgili halk inançları
- 13.Meteoroloji ve hava olaylarıyla ilgili halk inançları
- 14.Ekmek ve yiyeceklerle ilgili halk inançları
- 15.Bereket ile ilgili halk inançları
- 16.Misafir ile ilgili halk inançları
- 17.Rüya ile ilgili halk inançları
- 18.Define ile ilgili halk inançları
- 19.Dua ve beddua ile ilgili halk inançları
- 20.Av ve tüfek/silah ile ilgili halk inançları
- 21.Adak ve Akika kurbanı ile ilgili halk inançları

Araştırma kapsamında tespit edilen halk inançları bir bildirinin boyutlarını aşacak miktardadır. O yüzden biz burada yorumlar kısmında konuya ışık tutacak bazı halk inançlarını örnek olarak vermekle yetineceğiz. Tespit edilen halk inançlarının tamamı ileride bir kitap çalışması olarak araştırmacıların bilgisine sunulabilir.

1. GEÇİŞ DÖNEMLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

İnsan yaşamında doğum, evlenme ve ölümdür olmak üzere üç ana geçiş evresi vardır. Kendi içerisinde birtakım alt kısımlara ayrılan bu üç önemli aşamanın etrafında yer alan pek çok dinsel ritüel ve kültürel uygulamalar bu geçişlerin ilgili kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde gerçekleşmesini ve gerekli kutsanma işlemlerini sağlayarak geçişler sırasında yaşanabilecek olumsuzluklardan kişinin korunmasını sağlamaktadır. (Örnek, 1995, s. 131).

Çorum'da tespit ettiğimiz geçiş dönemleri ile ilgili halk inançlarını şu şekilde ifade edebiliriz

1.1.Doğum ile İlgili Halk İnançları

Doğum ile ilgili halk inançlarını *doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası halk inançları* olmak üzere üç alt başlıkta ele alabiliriz.

a. Doğum Öncesi Halk İnançları:

Çocuk sahibi olabilmek herkesin arzu ettiği bir durumdur. Fakat bu bazen kolay bir şekilde olamamaktadır. Hamileliğin geciktiği durumlarda kadının kısır olma ihtimali gündeme gelmektedir ve çocuğu olmayan kadınların çocuk sahibi olabilmesi için türbe ve yatır ziyaretleri gündeme gelmektedir. Çorum’da bulunan çeşitli türbelere çocuğu olmayan kadınların götürüldüğü ve bu türbe ziyaretinden sonra çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır. Böyle bir türbe ziyaretinden sonra doğan erkek çocuğa “Satılmış” kız çocuğuna da “Satı” adının verilmektedir.

Hamile iken ağır bir şey kaldıran kadınların ise bebeği düşüreceğine inanılmakta o yüzden ağır şeyleri kaldırmamasına özen gösterilmektedir.

Çocuğu ölen aileler ise son olan erkek çocuğa Dursun, çok fazla çocuğu olan ailelerinise kız çocuğuna Yeter ismini verdiği Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Çorum’da da rastlanılan bir halk inanç örneğidir.

Hamilelik esnasında aşeren kadına canı çeken şeyin yedirilmediği taktirde çocuğun sakat doğacağına inanılır.

Doğum öncesi halk inançlarından bir başkası da çocuğun cinsiyeti ile ilgili inançlardır. Üst üste kız çocuğu olanların Türbe ziyaretine giderek yada muska yazdırarak erkek çocuğu sahibi olabileceğine inanılmaktadır.

Yine kadının karnı sivri olursa erkek düz geniş olursa kız doğuracağına inanmak şeklinde fiziksel görünümüne bakarak ya da tatlı şeyler yiyorsa erkek, ekşi şeyler yiyorsa kız çocuk doğuracağına inanmak şeklinde yediği içtiği şeylerin tatlı veya ekşi olmasına ya da armut aşeriyorsa erkek çocuğu sahibi olacağı şeklinde yediği meyvelerin türüne bakılarak doğacak çocuğun kız mı yada erkek mi olacağını bilinebileceğine inanılmaktadır.

Rüyanın tersi çıkar inanışının bir uzantısı olarak rüyasında kız çocuğu gören bir kadının erkek, erkek çocuğu görenin ise kız çocuk sahibi olacağı da bir başka halk inanışıdır.

Hamilelik Kaçınmaları/Uygulamaları

Hamilelik döneminde kadınların çiğ hayvan ciğerine dokunduktan sonra onu vücudunun herhangi bir yerine sürdüğünde orada doğum lekelerinin olacağına inanılmaktadır.

Yine hamile kadının güzel birine bakarsa çocuğunun da güzel, çirkin birine bakarsa çocuğunun da çirkin olacağına inanılmaktadır.

Yine tavşan eti yiyen hamile kadınların çocuklarının dudaklarının yarık olacağına inanılmaktadır.

Doğum Hazırlığı ve Doğum Olayı

Doğumu yaptıracak ebenin “Benim elim değil Fadime Anamızın eli” diyerek doğuma başlarsa doğumun kolay olacağına inanılır.

Doğumdan önce sıcak su ile banyo yaptırılan kadının doğumunun kolay geçeceğine inanılır.

Göbek Kesme, Tuzlama ve Yıkama

Yeni doğan çocuğun kesilen göbeği nereye gömülürse çocuğun gömülen yere uygun bir kişilik geliştireceğine inanılır. Örneğin camiye gömülürse dindar bir kişi, eve gömülürse evine bağlı bir kişi vs. olacağına inanılır.

Çocuğun ilerde terinin kokmaması ya da çok terlememesi için yeni doğan tuzlanır.

Çocuk kırkıncı günü yıkama suyuna kırk tane çakıl taşı atılarak yıkanır.

b. Doğum Sonrası ile İlgili Halk İnançları

Loğusa Bakımı, Loğusa Ziyareti, İlk Süt, İlk Giydirme

Lohusa kadına kırklı kadın denir.

Lohusa kadına ilk üç gün soğuk su içirilirse sütünün kesileceğine inanılır. O yüzden ılık su içirilir.

Lohusa kadını yabancı erkeklerin ziyaret etmesi hoş görülmez.

Aynı gün doğum yapmış kadınların kırkı çıkana kadar bir birini ziyaret etmez.

Çocuğa ilk süt emzirmeden önce ağzına hurma sürülürse çocuğun dindar ve hayırlı bir kişi olacağına inanılır.

Çocuğa ilk elbisesi ters giydirilirse çocuğa nazar değmeyeceğine inanılır.

İsim Verme

Çocuğun ismi aile büyüklerinden birisi ya da din görevlisi tarafından sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet getirildikten sonra üç kere ismini tekrar ederek koyulur.

Karabasan

Lohusa kadın kırk gün yalnız bırakılmaz, çocuğun ve annenin yattığı yere eşinin bir kıyafeti koyulur. Aksi taktirde karabasan çökeceğine inanılır.

Karabasan çökmesine karşı muska yazılır ve anne ve çocuğa takılır.

Kırklama

Doğumdan sonraki kırkıncı gün çocuğun kırkı çıktı denir ve bu gün çocuk yıkanır.

Çocuğun kırkının çıktığı gün eş, dost ve akraba davet edilerek mevlüt ve Kur'an-ı Kerim okunur.

Çocuğun kırkının çıktığı gün yapılan dini merasime beşik daveti de denmektedir.

İlk Gezme

Bir eve ilk kez giden küçük çocukların koynuna ev sahibi tarafından ekmek ve yumurta konur.

Yürüyemeyen Çocuk

Vakti geldiği halde yürüyemeyen çoğun ayaklarına ip bağlanır ve üç Cuma üst üste camiden ilk çıkan kişiye bu ip makasla kestirilir. Bu şekilde yürüyemeyen çocuğun yürüyeceğine inanılır.

Konuşamayan Çocuk

Konuşamayan çocuğa kurban etinin dili yedirilirse dilinin çözüleceğine inanılır.

Altını Islatan Çocuk

Ocak başında ateşle oynayan çocuğun gece altını ıslatacağına inanılır.

Altını ıslatan çocuğa muska yazıldığında bu durumun düzeleceğine inanılır.

İlk Diş, Tırnak Kesme, Saç Kesme

Çocuğun ilk dişini gören kişinin atlet vb. beyaz bir kıyafet aldığında diğer dişlerini kolay çıkartacağına inanılır.

Çocuğun dişi ilk çıktığında buğday kaynatılır. Bu şekilde diğer dişlerin de kolayca çıkacağına inanılır.

Çocuğun kesilen ilk tırnakları ve saçları atılmaz saklanır.

Çocuk bir yaşına gelmeden saç kesilmez. Bir yaşına geldiğinde de mutlaka kesilir ve kesilen bu saç tartılarak ağırlığınca sadaka verilir.

Çocuğu Nazardan Koruma

Çocuğu nazardan korumak için nazar boncuğu takılır, nazardan koruması amacıyla yazdırılan muska takılır.

Çocuğun kıyafetleri ters giydirilirse nazar değemeyeceğine veya degen nazarın geçeceğine inanılır.

Nazar değdiği düşünülen çocuğun başında bir paket tuz gezdirilerek bu tuz ihtiyaç sahibi birine verildiğinde nazardan kurtulacağına inanılır.

1.1. Evlenme ile İlgili Halk İnançları

Evlilik yaşamın geçiş dönemlerinden biridir ve toplumun en küçük yapı taşı olan aile müessesesi bu yolla meydana gelmektedir. Günümüzde her ne kadar *anlaşarak evlenme* türü yaygınlık kazanmışsa da (Yakıcı, 1992: 29) toplumda *beşik kertmesi, görücü usulü, kızkaçırma* şeklinde geleneksel evlenme türlerine de rastlanmaktadır (Örnek, 2000: 86). Eski Türk geleneğinde evlenmek isteyen gencin *ad* olarak kendini topluma ispatlaması gerekiyordu (Aça, 2000: 11-22). Günümüzde ise askerliğini yapma, bir meslek sahibi olma, üniversiteyi bitire vb. çağın şartlarına göre yeni statü ispatlama modelleri çıkmıştır.

Çorum'da evlilik ile ilgili tespit ettiğimiz halk inançlarından bazıları şu şekildedir;

a. Evlilik Öncesi ile İlgili Halk İnançları

Kısmet Açma

Anadolu'nun hemen hemen her yerinde olduğu gibi Çorum'da da evlilik çağına geldiği halde evlenemeyen kişilerin kısmetlerinin kapalı ya da bağlı olduğuna inanılır. Kısmet açmak için yapılan uygulamalar evlilik çağına gelmiş olan kızlar tarafından uygulanabildiği gibi yakınları tarafından da uygulanabilmektedir (Dıykanbaeva, 2005, s. 179). Kısmet açmayla ilgili tespit ettiğimiz bazı halk inançları şu şekildedir;

Biz kız evlenme çağı geldiği halde evlenemiyorsa onun kısmetinin kapalı olduğuna inanılmaktadır.

Türbe ve yatırlara gidilerek kısmeti kapalı kız için dua edilirse kısmetinin açılacağına inanılmaktadır.

Kısmeti kapalı kızın muska yazılarak kısmetinin açılacağına inanılır.

Kısmeti kapalı kız gelinin ayakkabısının altına ismini yazdırırsa kısmetinin açılacağına inanılır.

Kısmeti kapalı kıza okunmuş su içirildiğinde kısmetinin açılacağına inanılır.

Kız İsteme, Görücülük

Kız istemeye Perşembe günü gidilirse işin hayırlı olacağına inanılır.

Kız istemeye gidilen eve sağ ayakla girilirse o işin hayırlı olacağına inanılır.

Söz Kesme, Şerbet İçme

Söz kesme işi Cuma gecesi (Perşembe akşamı) yapılır.

Söz kesildikten sonra dua yapılır ve dua akabinde şerbet içilir.

Nişan ve Nişanlılık

Uzun süre nişanlı kalmak uygun görülmez ve düğünün bir an önce gerçekleşmesi istenir.

Bayrak Dikme ve Düğün

Düğün Cuma gecesi (Perşembe akşamı) dualarla erkek evine bayrak dikerek başlatılmış olur.

Çeyiz Serme

Kız evinden çeyiz çıkarken çeyiz sandığının üstüne kızın erkek kardeşi yoksa yakın akrabası olan bir erkek çocuk sandığın üzerine oturur. Erkek tarafın çocuğa bahşiş vererek sandığı alabilir.

b. Düğün ile İlgili Halk İnançları

Dini Nikah

Nikah kıyılırken odada fazla kişi bulunmaz.

Nikah kıyılırken damat geline mehir verir. Bu mehir nikah bozulması durumunda damat tarafından kıza verilir.

Kına

Kına yakılırken gelinin avucuna para konur. Yada kayınvalide çeyrek altın koyar.

Kına tepsisinin üzerine örtülen kırmızı tülbentin gelini nazardan koruyacağına inanılır.

Gelin Alma

Gelin almaya gelindiğinde kızın abisi yada yakın akrabası bir erkek gelinin odasının kapısının önünde durur. Damat tarafından para vb. bahşiş verildikten sonra kapı açılır.

Gelinin beline abisi yada yakın akrabası bir erkek tarafından kırmızı kurdele bağlanır.

Gelin alındıktan sonra damat evine ya da düğün salonuna götürülmeden önce düğün konvoyu Hıdırlık Türbesine uğrayarak burada dua edilir.

Gelin İndirme

Gelin indirilirken sağ eline Kur'an-ı Kerim verilir.

Gelin indirilirken bardak yada cam sürahi eline verilerek yere atıp kırması istenir.

Gelin indirilirken buğday, pirinç, şeker, leblemi, kuru üzüm vb. başından aşağı saçılır.

c. Düğün Sonrası ile İlgili Halk İnançları

Gerdek

Damat ve gelin gerdeğe girmeden önce abdest alır ve iki rekat namaz kılar.

Damat gelinin duvağını açmadan önce yüz görümlüğü denen bir hediye verir.

1.3. Ölüm ile İlgili Halk İnançları

a. Ölüm Öncesi İle İlgili Halk İnançları

Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

Evin çatısında ya da yakınında baykuş öterse o evden birinin öleceğine inanılır.

Köpek uluması o evden birinin öleceğine işaret sayılır.

Rüyada bahçe duvarı evden tarafa yıkılırsa hane halkından, ev dışına doğru yıkılırsa komşulardan birinin öleceğine inanılır.

Ölüm ile İlgili Kaçınmalar

Cenaze yıkanırken sabun elden ele verilmez.

Cenaze kaldırılıncaya kadar evde süpürge yapılmaz.

Cenaze yıkanmadan başında Kur'an-ı Kerim okunmaz.

Cenazenin yıkandığı yerde kırk gün ışık yakılır.

b. Ölüm Sırası ile İlgili Halk İnançları

Ölüm anında ölen kişinin dudaklarına su damlatılır. Su damlatılmazsa şeytanın imanı karşılığında onu kandırıp necip bir sıvıyı su olarak ona içireceğine inanılır.

Ölenin gözü açıksa beklediği birinin olduğuna inanılır.

Ölüm anında şehadet getirirse ölen kişinin imanını kurtardığına inanılır. Bu yüzden ölen kişinin yanında yüksek sesle Kelime-i Şehadet getirilir. Ruhunu kolay teslim etmesi için Yasin Suresi okunur.

c. Ölüm Sonrası ile İlgili Halk İnançları

Ölünün Bekletilmesi

Ölü bekletilirken üzerine makas, bıçak vb. metal bir cisim konularak şişmesinin önleneceğine inanılır.

Ölünün beklediği odanın ışığı kapatılmaz.

Ölen kişinin gözleri kapatılır.

Yıkama

Cenaze yıkandıktan sonra teneşir hemen kaldırılmaz.

Cenaze yıkandıktan sonra yıkamada kullanılan eşyalar da temizlenir.

Cenazeyi yıkayan kişiye hediye veya para verilir.

Cenazenin üzerinden elbiseleri yırtarak çıkartılır.

Kefenleme

Ölü kişi kefenlenirken çenesi bağlanır.

Ölü kefenlenirken başparmakları birbirine bağlanır.

Ölü kefenlenirken kefene güzel kokular sürülür.

Kefene dikiş dikilmez.

Cenazenin Taşınması

Cenaze taşınırken önünden geçilmemesi gerektiğine inanılır.

Cenaze tabutunu taşıyan kişilerin sevap kazanacağına inanılır.

Tabut mezarlığa kadar elden ele taşınarak götürülür.

Cenaze Namazı

Cenaze namazına kadınlar katılmaz.

Cenaze namazı kılan kişinin sevap kazanacağına inanılır.

Defin

Ölün kişinin bekletilmeden bir an önce defininin yapılması gerektiğine inanılır.

Defin esnasında kürek elden ele verilmez, yere bırakılarak alınır.

Defin işlemi bittikten sonra ölünün kafasını mezara konan tahtalara vurduğunda öldüğünü anladığına inanılır.

Ölünün başında en son hoca kalır ve ölüye talkın verdirir.

d. Defin Sonrası ile İlgili Halk İnançları

Cenaze Evi

Cenaze evinde yemek pişmez, komşular tarafından yemek getirilir.

Cenaze evinde ölünün yattığı odada kırk gün ışık yakılır.

Ölünün eşyaları fakir fukaraya dağıtılır, bekletilmez.

Belirli Günler

Ölünün ardından ilk Perşembe gecesi ilk cuması yapılır buna yedisi de denir.

Ölünün defnedilişinin kırkıncı günü kırkı, elli ikinci günü de elli ikisi mevlidi yapılır.

Devr-i İskat

Ölen kişinin buluş çağından itibaren namaz, oruç ve yemin vb. borcu hesaplanır ve belirli bir miktar belirlenir. İskatı kabul eden birine para verilir, parayı alan aldım der, parayı

veren verdim der. Para sahibine iade edilir. Sahibi tekrardan parayı ıskatı kabul edip ıskata oturan kişiye verir. Böylece kişi günahlarından kurtulmuş olacağına inanılır.

Yas Tutma

Ölenin evinde 40 gün yas tutulur. Bu süre içerisinde evde eğlenilmez.

Cenaze sahipleri düğün yapmaz, düğüne gitmez.

Mezar Ziyaretleri ve Mezarlarla İlgili Halk İnançları

Cuma günleri, arife günleri ve bayram günleri mezarlıklar ziyaret edilir.

Mezarlıklarda okunan Kur'an-ı Kerim'leri ölülerin duyduğuna inanılır.

Mezarlıkta yetişen ağaçların meyveleri yenmez. Ağaçların odunları herhangi bir iş için kullanılmaz.

Mezar üzerine dikilen ağaç ve çiçeklerin mezarda yatanın kabir azabı varsa bunu hafifleteceğine inanılır.

Meraza varıldığında selam verilir ve ölülerin bu selamı aldığına inanılır.

Ruhlarla İlgili Halk İnançları

Ölenlerin ruhlarının Cuma geceleri (Perşembe akşamı), Arife ve Bayram gecelerinde evini ziyaret ettiğine inanılır.

Ölülerin ruhlarının yıkandıkları yere veya evlerine kırk gün boyunca geldiğine inanılır.

2. GÜNLÜK DAVRANIŞLARLA İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Üzerinde elbisesi dikilen kişinin parmağını ısırmaması gerekir. Yoksa kısmeti kapanır.

Çocuğu ölen kadının Arife günü dikmiş dikmesi iyi karşılanmaz.

Köy yerlerinde bulaşık suyunun akşam dışarı dökülmesi hoş karşılanmaz.

Bulaşık suyunu besmele çekmeden dışarı dökmek gerekir.

Bir işe besmeleyle başlanırsa o işin tez zamanda biteceğine inanılır.

Örgü, oya vb. el işine başlamadan önce küçük bir çocuğun koşarak odadan çıkıp girmesi o işin tez biteceği için yapılır.

Bir işe başladığında eli ağır bir kişi o işin üzerine gelirse o işin bitmek bilmeyeceğine inanılır.

Gece sakız çiğneyen kişinin ölülerin etini çiğnediğine inanılır.

Ayakta yemek yemek ve su içmek günah kabul edilir.

Ayakta ve gezerek yemek yiyen kişi yere yemek ve ekmek kırıntılarını döküleceği için günaha girmiş kabul edilir.

Merdiven altından geçen kişinin başına uğursuzluk geleceğine inanılır.

Yolculuğa çıkan kişinin ardından su dökülürse su gibi tez zamanda gidip geleceğine inanılır.

Evden çıkarken yedi kere Ayete'l-Kürsî duası okunursa eve hızsız girmeyeceğine inanılır.

Yemin ederken Kur'an-ı Kerim veya ekmeği öpüp başa koyarak yemin edilir.

Yalan yeminin büyük günah olduğuna inanılır.

Bir başkasını alaya alıp dalga geçmek büyük günahdır.

Kişinin kınadığı iş mutlaka kendi başına da gelir.

Dalga geçen kişinin dalga geçtiği kişinin günahlarını üstlendiğine inanılır.

Kıbleye doğru veya ayakta bevletmek (işemek) günahdır.

3. İNSAN VÜCUDU İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Kesilen saçın ayak altına atılması hoş karşılanmaz.

Renkli gözlü kişilerin nazarının degeceğine inanılır.
Sağ göz seyirirse iyi haber sol göz seyirirse kötü haber alınacağına inanılır.
Çekilen diş ortalığa atılmaz, gömülür.
Sağ kulak çınlarsa iyi haber, sol kulak çınlarsa kötü haber alınacağına inanılır.
Gece tırnak kesmek uğursuzluk getirir.
Kesilen tırnak toprağa gömülür.
Kollarını bağlayan kişinin kısmetinin kapanacağına inanılır.
Parmak çıtlatınca Şeytanın geleceğine inanılır.

4. UĞURLU VE UĞURSUZ SAYILAN DURUMLARLA İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Uğurlu Sayılan Durumlar

Bir iş yeri açıldığında satıştan elde edilen paranın bereket getireceğine inanılır saklanır.
Her gün yapılan ilk satışın bereket ve uğur getireceğine inanılır.
Bir işe başladığında o iş üzerine birisi gelir ve o iş tez biterse o kişinin uğurlu olduğuna inanılır.

Uğursuz Sayılan Durumlar

Bir işe başladığında o iş üzerine birisi gelir ve o iş bitmek bilmesse o kişinin uğursuz olduğuna inanılır.

Akşamüzeri uyumanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

Kapı eşiğinde oturmanın oturan kişiye uğursuzluk getireceğine inanılır.

Boş beşiğin sallanmasının uğursuzluk getireceğine inanılır.

5. ZAMANLA İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Pazartesi ve Cuma günleri mübarek günler sayılır.

Pazartesi ve Cuma gecesi (Perşembe akşamı) mübarek gün sayılır.

Kıyametin Cuma günü kopacağına inanılır.

Cemre havaya, suya ve toprağa düşer. Cemre düştükten sonra kar yağsa bile tutmayacağına inanılır.

Sabah namazında evin kapı ve penceresi açılırsa içeri bereket gireceğine inanılır.

Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar herkesin kısmeti dağıtılmaktadır. O yüzden bu vakitte uyamamak gerektiğine inanılır.

Hava karardıktan sonra çocukların sokakta oynamasına izin verilmez.

Akşam vakti sakız çiğnemek iyi sayılmaz.

6. BÜYÜSEL HALK İNANÇLARI

Sabuna büyü yapılırsa sabun eridikçe büyü yapılan kişinin de eriyip zayıflayacağına inanılır.

Kısmet açmak ya da kapatmak için büyü yapılabileceğine inanılır.

Karı koca arasını açmak ya da iyileştirmek için büyü yapılacağına inanılır.

Büyü bozmak için akşam ezanı vakti büyü yapılan kişinin evinin önü sirke ile yıkanılırsa büyüünün bozulacağına inanılır.

Büyü bozmak için muska yazdırılabileceğine inanılır.

Nazardan korunmak için muska taşınır.

İneğin bol süt vermesi için muska yaptırılabilirine inanılır.

Kahve falına inanılmaktadır.

Fal ile eşler arasındaki sorunların nedeninin bilinebileceğine inanılmaktadır.

7. GİYİM-KUŞAMLA İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Yeni bir kıyafet giyildiğinde üstünde paralansın denilince bunun uğur getireceğine inanılır.

Kıyafetleri çıkarınca ters bırakılırsa bunun kısmeti kapatacağına inanılır.

Ters giyilen atletin nazardan koruyacağına inanılır.

Elbisenin sağ el ve sağ ayakla giyilmesinin uğur getireceğine inanılır.

Ayakkabı veya terlik ters dönerse misafir geleceğine inanılır.

8. EV VE EV EŞYALARI İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Ev içinde tuvaletin kibleye dönük yapılması uygun karşılanmaz.

Yeni ev alındığında Kurban kesilir ve Mevlit okutulur.

Eve besmele çekerek girilmesi eve bereket getirir.

Eve sağ ayakla girilir, sol ayakla çıkarılır.

Kapı eşiğine oturan kişi iftiraya uğrar.

Aynaya bakmanı sünnet olduğuna inanılır.

Bıçak, makas gibi eşyalar birine verileceği zaman yere bırakarak verilir. Aksi takdirde iki kişi arasında kavga çıkacağına inanılır.

Süpürgeye basan kişinin evde kalacağına inanılır.

Süpürgeyle bir başkasına vuruma uğursuzluk getirir.

Oklavayla birine vurulursa o kişinin çocuğu olmayacağına inanılır.

9. HAYVANLARLA İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Kara kedi uğursuz sayılır.

Kedi öldüren kişinin çok büyük günah işlediğine inanılır.

Köpek uluması uğursuzluk alameti ya da o evden birinin öleceği şeklinde yorumlanır.

Köpek beslenen eve meleklerin girmeyeceğine inanılır.

Kurdun evcilleştirilemeyeceğine inanılır.

Kurt ulumasının uğursuzluk getireceğine inanılır.

Atların melekleri gördüğüne inanılır.

Rüyasında at gören kişinin muradına ulaşacağına inanılır.

Katırın uğursuz bir hayvan olduğuna, doğurursa kıyametin kopacağına inanılır.

İneğe süpürgeyle vurulursa sütünün azalacağına inanılır.

Domuz mundar hayvan sayılır ve eti yenmez.

Domuzun eşini kıskanmadığına inanılır ve eşini kıskanmayan erkek domuza benzetilir.

Hamile kadın tavşana bakarsa çocuğunun kesik dudak olacağına inanılır.

Tavşanın fareden türediğine inanılır.

Horoz gibi öten tavuğun ve uğursuzluk getireceğine inanılır.

Güvercin pisliğine basan kişinin başına uğursuzluk geleceğine inanılır. O yüzden evde güvercin beslenmesine hoş bakılmaz.

Karganın ve Baykuşun uğursuzluk getireceğine inanılır.

Havada uçan leylek görülürse o yıl gören kişinin çok gezeceğine inanılır.

Uğur böceğinin uğur getireceğine inanılır.

Örümceğin mağarada peygamberi korumasından dolayı mübarek bir hayvan olduğuna inanılır.

Karıncanın bereketli hayvan olduğuna inanılır ve öldürülmesi hoş karşılanmaz.

Karayılanı öldürünce eşinin öldüren kişiye kin bağlayacağı ve ona zarar vereceğine inanılır.

Eşek anırınca şeytanı gördüğüne inanılır.

10. BİTKİLERLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Dilek ağaçlarına dilek yada çaput bağlandığında dileğin gerçekleşeceğine inanılır.

Evin yakınına dikilen incir ağacının uğursuzluk getireceğine inanılır.

İncir ağacından düşen kişinin iflah olmayacağına inanılır.

Ceviz ağacının altında yatmanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

Hurmanın çekirdeği çöpe atılmaz. Biriktirilip toprağa gömülür.

Mezarlıktaki ağaçların meyvesinin yenmesi hoş görülmez.

Gül Hz. Peygamber'i temsil ettiğinden evlerin bahçelerine dikilir.

Nar'ın cennet meyvesi olduğuna inanılır.

11. EVREN, GÖKYÜZÜ, GÖK CİSİMLERİ VE TABİAT OLAYLARI İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

a. Evren, Evrenin Yaradılışı, Evrenin Sonu ve Öteki Dünya

Dünyanın yedi defa dolup boşaldığına inanılır.

İnsanın topraktan yaratıldığına inanılır.

Kıyamet günü güneşin batıdan doğacağına inanılır.

Deccalin kıyametin habercisi olduğuna inanılır.

Kurt ile koyun bir arada gezerse kıyametin kopacağına inanılır.

Katırın doğurduğu gün kıyametin kopacağına inanılır.

Öteki dünyada cennetliklerin hizmetine yedi huri verileceğine inanılmaktadır.

b. Gökyüzü ve Gök Olayları

Güney ve Ay tutulduğunda bu olayda şeytanın dahli olduğuna inanılır.

Ay tutulduğunda silah atılarak veya tenekeye vurarak ses çıkartılır. Bu şekilde şeytanın korkup Ay'ı bırakacağına inanılır.

Güneş batarken uyumak uğursuzluk getirir.

Her yıldız kaydığında bir kimsenin öldüğüne inanılır.

Yıldız kaydığında, kayan yıldızın melekler tarafından şeytanlara atılan taşlar olduğuna inanılır.

Şimşek çaktığında Kelime-i Şehâdet getirilir.

Gökkuşağının altından geçen kişinin dileklerinin kabul edileceğine inanılır.

12. TABİATÜSTÜ VARLIKLAR (MELEK, ŞEYTAN, CİN) İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Azrail'in insanın canını ayaktan almaya başladığına inanılır.

Sağ omuzda iyilikleri yazan meleğinin, sol omuzda kötülükleri yazan meleğinin oturduğuna inanılır.

Köpek olan eve meleklerin girmeyeceğine inanılır.

Islık çalındığında şeytanın oraya geleceğine inanılır.

Şeytanın ölmekte olan kişinin imanını çalmak için onun başucuna geldiğine inanılır.

Besmele çekilen yerde şeytanın duramayacağına inanılır.

Metruk mekanların cinlerin mekanı olduğuna inanılır.

Cinlerin ismi anılan yere geldiğine inanılır.

Cinlerin insanlara musallat olacağına inanılır.

YORUMLAR

Daha önce de belirttiğimiz gibi Çorum'daki halk inançlarının tamamının burada zikredilmesi bu bildirinin sınırlarını aşacağı için biz konuyu yorumlayabilmemiz için yeterli olacağına inandığımız bu halk inançlarını hazirunun dikkatine sunarak yorum kısmına geçiyoruz.

Çorum pek çok farklı kültürü bir arada barındırmaktadır. İnanç açısından Alevi-Sünni inanç grupları bir arada yaşarken, coğrafi açıdan da daha önceden Yozgat iline bağlı Alaca, Kastamonu iline bağlı Kargı gibi ilçeleri ile ve bir yandan Batı Karadeniz, diğer yandan da İç Anadolu kültüründen unsurları kendisinde barındırmaktadır. Bu durum da halk inançları açısından geniş bir zenginliği beraberinde getirmektedir.

Çorum'da yaşayan halk inançlarını izah etmede Carl Gustav Jung'un arketipler ve kollektif bilinçdışı kavramı bize yardımcı olabilecek izahlar sunuyor gibi gözükmektedir. Jung'a göre kollektif bilinçdışı bireysel bilinçdışından farklı olarak bireysel tecrübelerden değil irsî tecrübelerden kaynaklanmaktadır. Bireysel bilinçdışında bir zamanlar yaşadığımız yada hatırladığımız bir durumun unutmaya yada bastırma yoluyla bilinçdışına itilmesi söz konusuysen toplumsal bilinç dışında durum daha farklıdır. Çünkü bizim toplumsal bilinçdışımızda bulunan şeyleri bizler zaten hiçbir zaman hatırlamamışızdır (Merter, 2006: 151). Bu izaha göre bizler insanoğlunun ilk atasından günümüze kadar yaşanan deneyimlerimizi farkında olmasak da bir şekilde bilinçdışımızda yaşatmaya devam etmekteyiz. Ve bu deneyimler bu gün bizlerin her ne kadar çoğu zaman din, akıl ve bilim dışı kabul etsek de bazı inançları yada uygulamaları yapmamıza neden olmaktadır.

Yine halk inançlarının ortaya çıkışını ve devamını izah etmede bize yardımcı olabilecek bir başka kişi ise Victor Frankl olabilir. Frankl'e göre insandaki "Anlam İstemi" onu "Anlam Arayışı"na yöneltmektedir (Bahadır, 2000: 472). Çevresinde olup bitenlere tatminkar bir izahlar bulma arayıcı insanoğlunu halk inançlarına yönelten psikolojik bir süreç olarak görülebilir.

Yine korku insanoğlunun en önemli motivasyon kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Freud'a göre insan oğlunun inanmaya yönelten en güçlü hususlardan birisi korkudur (Aydın, 2003: 34). Çok tanrılı inanç sistemine sahip ilk toplumlara baktığımızda bu toplumların şimşek, fırtına, savaş, kıtlık vb. gibi korktukları hususları ilahlaştırdığı bu durumlara bir kutsiyet atfederek onlara tapındığı görülmektedir. Genellikle uğursuzluk getireceği düşünülen yada cin ve şeytanların zararlı etkilerinden korunmak için ortaya konan halk inançlarının temelinde de bu korkunun yattığını söylemek çok da zorlama bir izah olmasa gerek.

Umutsuzluk ve çaresizlik duygusu da insanlarda halk inançlarının ortaya çıkmasında ve devamında etkili olan psikolojik süreçler olarak değerlendirilebilir. Çocuğu olmayan bir kimsenin çocuk sahibi olabilmek, evlenmek istediği halde evlenemeyen bir kimsenin evlenebilmek için, iş, evi olmayan bir kimsenin buna sahip olabilmek için bildiği her yolu denedikten sonra hala bir sonuç elde edememesi onu alternatif inanç ve uygulamalara yöneltebilmektedir.

Milletler her ne kadar din değiştirmiş olsa da daha önceki inanç unsurlarını yeni dinlerine adapte ederek bu inançlarını yaşatmayı sürdürmektedir (Tümer, Küçük, 1993: 160). Bu durum toplumların inanç ve alışkanlıklarından kolaylıkla vazgeçemediğinin en somut göstergesidir. Nitekim Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Çorum'da yaşayan halk

inançlarının pek çoğunun Eski Türk inançlarının bir devamı olduğu yapılan pek çok çalışmada ortaya konmaktadır. Örneğin Çorum’da görülen hamile kadınların “Aşerme” ile ilgili inanişına Türk destanlarından; Dede Korkut, Manas, Asuman ile Zeycan, Tahir ile Zöhre, Kerem ile Aslı’da rastlanılmaktadır (Kalafat, 2001: 169). Eski Türk inançlarında da ata ruhlarına saygı, cennet-cehennem, haşır, ruhun ölmezliği, melek-şeytan gibi inanç unsurlarına rastlanılmaktadır (Tanyu, 1980 : 148). Eski Türk inancında ve pek çok dinde ortak inanç esaslarının varlığı İslam teolojisi açısından bakıldığında Hz. Adem’den Hz. Muhammed (s.a.v.)’e gelince kadar Cenab-ı Allah’ın pek çok kavime uyarıcılar ve elçiler gönderdiği inancıyla izah edilebilmektedir. Yani eski inanç sistemlerinde İslam inanç esaslarına benzerlik gösteren hususların aslında o milletlerin atalarına gönderilmiş elçi ve uyarıcıların öğretilerinden kalan ilâhî öğretilerden arta kalan hususlar olarak değerlendirilebilmektedir.

İslamî literatürde *isrâiliyyât* olarak ifade edilen ve İsrâilî kaynaktan yani Yahudi inancından gelen kıssa veya hadiselerin de İslam toplumunda halk inancı şeklinde yaşamaya devam ettiğini görmekteyiz (Yasdıman, 2011: 37-38). İsrailiyyat yanında Kadir Gecesi ve Cuma gününün kutsallığı vb. Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde belirtilen bazı inanç esaslarının literatürde halk inançları olarak yer aldığını da görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet. (2000). “Köne Epos (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikayelerindeki Aşıklara Mahsus Evlilik Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik”, Milli Folklor Dergisi, 47, ss. 11-22.
- Aydın, Ali Rıza. (2003). “Ateist Düşünceye Etki Eden Psiko-sosyal Faktörler”, EKEV Akademi Dergisi, 7 (14), ss. 27-41.
- Bahadır, Abdülkerim. (2000). “Psikoterapi’de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Viktor Frankl”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 (9), ss. 469-484.
- Çelik, Ali. (1995). “İslam’ın Kabul veya Reddedtiği Halk İnançları”, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Dıykanbaeva, A. (2005). “Türklerde Kısmet Açma Geleneği”. Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. İzmir.
- Şişman, Bekir. (1994). “Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun: OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tathoğlu, Durmuş (2000). “Türkmen İrımıları (Halk İnançları)”. Cumhuriyet Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, ss. 151-166.
- Tümer, Günay, Küçük Abdurrahman. (1993). Dinler Tarihi, Ankara.
- Kalafat, Yaşar. (2001). “Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek / Yeriklemek”, TÜBİAR-X, ss. 169-172.
- Ünal, Mustafa. (2004). Türk Medyasının Halk İnanışlarına Bakışı, Türklük Bilimi Araştırmaları, 16, Niğde.
- Nasuh, Günay. (2001). “Eğirdir’de Yaşayan Halk İnançları”, 1. Eğirdir Sempozyumu, Eğirdir, Bildiriler Kitabı.
- Kandemir, Fatih, 2011. “Karasu Yöresindeki Halk İnançlarının Fertler Üzerindeki Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Merter, Mustafa. (2006). Dokuzyüzkatlı İnsan. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Tanyu, Hikmet. (1980). İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnançları, Ankara.
- Örnek, Sedat Veyis. (1995). Türk Halk Bilimi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- . (2000). Türk Halk Bilimi. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Yasdıman, Hakkı Şah. (2011). “İslâmî Literatürde İsrailiyat İzleri: Cennet’in Kaybı”. DEÜİFD, XXXIV, ss. 37-64.
- Yakıcı, Ali. (1992). “Anadolu Düğün Geleneğinin Sosyal Hayata, Sanata ve Edebiyata Etkisine Dair”, Milli Folklor Dergisi, II (13).

TEFSİR'DE BİR HAŞİYE GELENEĞİ OLARAK EBÜSSUUD EFENDİ'NİN ZEMAŞERİ'NİN FETİH SURESİ TEFSİRİNE HAŞİYESİ*

Harun BEKİROĞLU¹

¹Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, harunbekiroglu@hitit.edu.tr

ÖZET

Ebüssuud Efendi Zemaşerî'nin Keşşâf adlı tefsirinin Fetih süresi üzerine bir haşiyeye yazmıştır. *Ma'âkıdü't-Tirâf fi evveli sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf* adını taşıyan haşiyeye halen yazmadır. Ebüssuud Efendi bu haşiyede hakikat-mecaz bakımından mazi fiil ve insan fiillerini yaratılması gibi konuları ele almıştır.

Anahtar kelimeler: Ebüssuud Efendi, *Ma'âkıdü't-Tirâf fi evveli sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf*, Zemaşerî, Keşşâf, Haşiyeye, Osmanlı Tefsir Çalışmaları.

THE POSTSCRIPT TRADITION IN TAFSEER: THE POSTSCRIPT OF ZAMAHSARI'S SURAH AL-FATH TAFSEER BY ABUSSUUD EFENDI

ABSTRACT

Abussuud Efendi has written a postscript on Surah al-Fath at Zamahshari's tafseer called "Kashshaf". The postscript which is called *Ma'âkıdü't-Tirâf fi awwali sûratu'l-Fath mina'l-Kashshaf* is still a manuscript. In that postscript Abussuud Efendi has addressed some issues such as the creation of the past tense from the aspect of truth and metaphor etc.

Key words: Ottoman Period in Tafsir, The postscript by Abussuud, *Ma'âkıdü't-Tirâf fi awwali sûratu'l-Fath mina'l-Kashshaf*, Zamahshari, Kashshaf, Tafseer (Commentary).

* Bu çalışma, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından ILH19001.16.002 kodlu "Genel Araştırma Projesi" olarak desteklenen "*Ebüssuud Efendi'nin (ö.982/1574) "Ma'âkıdü't-Tirâf Fi Evveli Sûreti'l-Feth Mine'l-Keşşâf" Adlı Risalesi (Edisyon Kritik)*" isimli proje çalışması kapsamında kaleme alınmıştır.

1. GİRİŞ

Ebüssuud Efendi (ö.982/1574) aslen İskilipli bir müfessirdir¹ (Zirikli, 1984: IV, 59; Akgündüz, 1994: X, 365-371; İbnü'l-Gazzî, 1990: III, 31). Eserleri ve fetvaları ile öne çıkan Ebüssuud Efendi, Tefsir alanında kaleme aldığı çalışmalarıyla da dikkat çekmektedir² (Katip Çelebi, ts: I, 65; Ateş, 2010: XXII, 456-458; Serkis, ts: I, 316). Bunlardan birisi de *Ma'âküdü't-tirâf fî evveli sûreti'l-Feth minel-Keşşâf* isimli haşiyesidir. Ebüssuud Efendi, *Ma'âküd*'ü Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsirinin Fetih sûresiyle ilgili bölümünün haşiyesi olarak kaleme almıştır. Risâle'nin dikkat çeken niteliği, Zemahşerî'nin görüşlerine itirazlar ve tenkitler barındırmasıdır.

Bu çalışmada halen yazma olan *Ma'âküd*'ün Ebüssuud Efendi'ye aidiyeti, nüshaları ve Ebüssuud Efendi'nin *halku'l-ibâd* meselesi başta olmak üzere çeşitli konularda Zemahşerî'ye yönelttiği bazı tenkitler incelenecektir.

2. EBÜSSUUD EFENDİ'NİN MA'ÂKİDÜT-TİRÂF FÎ EVVELİ SÛRETİ'L-FETH MİNE'L-KEŞŞÂF ADLI RİSÂLESİ

Tefsir Tarihi çalışmalarında Ebüssuud Efendi'nin “Zemahşerî'nin Fetih sûresi hakkındaki görüşlerine yönelttiği tenkitleri içeren yazma bir risale”nin varlığından bahsedildiği görülmektedir (Babanzade, ts: II, 254; İbnü'l-İmâd, 1993, IX, 585). Bununla birlikte risale, kaynaklarda farklı isimlerle tanımlanmaktadır. Söz konusu isimler şunlardır:

(معاقِد الطَّرَافِ فِي أَوَّلِ سُورَةِ الْفَتْحِ مِنَ الْكِشَافِ) *Ma'âküdü't-Tirâf fî Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf* (Katip Çelebi, ts: II, 1480-1481; Nüveyhid, 1998: II, 626; Cerrahoğlu, 1974:XXIII, 195-203),

(معاقِد الطَّرَافِ فِي أَوَّلِ سُورَةِ الْفَتْحِ مِنَ الْكِشَافِ) *Ma'âküdü't-Tirâz fî Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf* (Bilmen, 1974: II, 653; Babanzade, ts: II, 254; Dihhudâ, 1337: I, 221),

(معاقِد النَّظَرِ) *Ma'âküdü'n-Nazar* (Edirnevî, 1997: 399),

Hâşiye alâ Evâili Tefsîri Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf li'l-Allâme Ebî Suud el-İmâdî (el-Fihris, 1989: I, 633; Ebüssuud, ts: [a], [d]),

Hâşiye alâ'l-Keşşâf fî Tefsîri Sûreti'l-Feth (Ebüssuud, ts: [g]),

Hâşiyetü'l-Merhûm Ebu's-Suud Efendî alâ sûreti'l-Feth (Ebüssuud, ts: [f]),

Risâle Muallika alâ'l-Keşşâf fî Sûreti'l-Feth (Ebüssuud, ts: [b]),

Bu isimler içerisinde en isabetli olanı *Ma'âküdü't-Tirâf fî Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf* olmalıdır. Zira risalenin ismine yer veren kaynaklardan en eski olanı *Keşfü'z-Zünûn*'da eserin adı bu şekilde yer almaktadır. *طَرَف* kelimesi de “kolay anlaşılması için içinde imâ ve şerh bulunan söz” demektir. Eserin mahiyeti de göz önünde bulundurulduğuna bu ifadenin

¹ Babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi İskilip'e bağlı İmâd (Direklibel) köyünden olup II. Beyâzid'in tahta çıkmasıyla İstanbul'a davet edilmiştir. Annesi ise Ali Kuşçu'nun kızıdır. İlim tahsiline babasının yanında başlayan Ebüssuud, çok sayıda medresede dersler verdi. İstanbul Kadılığı, Rumeli kazaskerliği ve Yavuz Sultan Selim dönemine Şeyhulislamlık yaptı. Mülâzemet sistemini kurdu ve ilk İlmiyye Kanunnâmesi'ni çıkardı. Nüktedân ve vakur kimliği ile tanınmıştır.

² Kanûnî Sultan Süleymân'a takdim ettiği *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsiri İslam dünyasında ilgiye mazhar olmuştur. Şevkânî ve Âlûsî gibi yazarların kendisinden etkilendiği bir eserdir. Tefsir alanında halen yazman olan *Tefsîru Sûreti'l-Furkân*, *Tefsîru Sûreti'l-Mü'minin* ve *Risâle fî bahsi İmâni'l-Fir'avn* adlı risaleleri bulunmaktadır.

daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Nüshaların en eskisi olduğunu düşündüğümüz Kudüs nüshasında da (Ebüssuud, ts: [i]) eserin adı tam olarak *Ma'âkidü't-Tirâf fî Evveli Sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf* şeklindedir. Diğer kaynaklarda ise *Ma'âkid* ifadesi yer almakla birlikte – olasılıkla- katalog kaydını yazanların hatalı okumaları sebebiyle *tirâf* ifadesi hatalı girilmiş olmalıdır. Bu bilgilere ilave olarak metinlerini karşılaştırdığımız bütün nüshalar, söz konusu isimlerin hepsinin aynı eseri kastettiğini de göstermektedir.

3. MA'ÂKİDÜT-TİRÂF'IN YAZILIŞI (TARİHSEL SÜREÇ)

Ebüssuud Efendi, Rebülevvel 944 yılında (Ağustos 1537) Rumeli kazaskeri olmuş ve ardından da 945/1538 yılında sefere çıkmıştır. Uzun bir süre devam eden Kara Boğdan, Estergon ve Budin (fetih tarihi 1541) seferlerinde Kanunî Sultan Süleyman'ın yanında yer almıştır. Budin'in fethinden sonra şehirdeki ilk Cuma namazını da 11 Cemâziyelevvel 948 (2 Eylül 1541) tarihinde Ebüssuud Efendi kıldırıştır (Akgündüz, 1994: X, 365).

Kaynaklar *Ma'âkid*'in bu seferde yazıldığını göstermektedir. Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) bu durumu “kâfirlerle yaptığı bir sefer sırasında kendisine [*Keşşâf*] okutulunca *Ma'âkidü't-Tirâf fî evveli Sûreti'l-Fethi mine'l-Keşşâf* adlı eserini yazdı” cümleleriyle ifade etmektedir (Katip Çelebi, ts: II, 1480-1481).

İbnü'l-İmâd (ö.1089/1679) ise “Ebüssuud'un *Keşşâf*'in bir takım bölümleri üzerine yazdığı bazı haşiyeler bulunmaktadır. Bunları [Kanûnî] Sultan Süleyman'a [*Keşşâf*] okuturken bir araya getirdi.” demektedir (İbnü'l-İmâd, 1993: IX, 585).

Hicri on birinci yüz yılda vefat ettiği düşünülen Edirnevî, *Ma'âkid* hakkında şu değerlendirmeye yer vermektedir: “Ebüssuud, *Keşşâf* üzerine bir haşiyeye yazdı. Haşiyeyi Fetih süresinin sonuna kadar yazdı. Tefsir dersinin akabinde okunurdu. Bu haşiyeyi *Ma'âkidü'n-Nazar* diye adlandırdı.” (Edirnevî, 1997: 399).

Ma'âkid'in Kudüs nüshasının ilk sayfasında ise “Bu müsveddeyi Ustorgon (Estargon), Belgrad (fetih tarihi 1521) kaleleri ile bunlardan başka muhkem ve çetin kalelerin fethi sırasında hicri 950 yılı aylarından Rabiulevvel ayında kaleme aldım. Allah bize yeter! Ne güzel vekildir O!” ifadelerine yer verilmektedir. (Ebüssuud, ts: [i])

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre sefer sırasında Kanûnî Sultan Süleyman ile Ebüssuud Efendi arasında bir ders *halakası* kurulmuştur. Bu derste Ebüssuud, padişahla *Keşşâf*'i mütala etmiştir. Kanaatimizce bir fetih seferinde olmaları sebebiyle Fetih suresi ana konu olarak işlenmiş ve burada Ebüssuud Efendi, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki “kulların fiilleri” tartışmasını izah eden *Ma'âkid*'i kaleme almıştır. Metinden anlaşıldığına göre *Ma'âkid* Macaristan seferinde 950/1543 yılında kaleme alınmıştır.

Bu yönüyle yöneticilerin aylarca süren seferlerde ilmi meseleleri uzmanları ile müzakere etmeleri, ilim adamlarının da harb ya da fetih sırasında ilmi çalışmalarını bir yana bırakmayıp sürdürmeleri Osmanlı ilim anlayışının dikkat çeken yönlerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Binaenaleyh *Ma'âkid* böyle bir ortamda kaleme alınmıştır.

4. MA'ÂKİDÜT-TİRÂF'IN NÜSHALARI

Ebüssuud Efendi'ye ait haşiyenin dokuz nüshasına ulaştık. Bunlardan Kudüs'te bulunan Bediriyeye Kütüphanesi'ndeki nüshayı kısa sürede temin etmeyi planlıyoruz. Kütüphane

kayıtlarından anlaşıldığına göre mevcut nüshaların en eskisi ve müellif nüshası bu olmalıdır. Diğer sekiz nüshayı ise temin ettik. Söz konusu nüshalar şu şekildedir:

1. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5374/4, vr. 146-154. Nüshanın sonunda “İskilibli Ebüssuud’un mübarek haşiyesi hicri 975 yılında tamamlandı” ifadesi yer almaktadır. Katalog kayıtlarında ise *Meakibü't-Tiraz* ismiyle kayıtlıdır.

2. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3094, vr. 26-34. Diğer nüshalardan farklı olarak bu nüshanın girişinde *Keşşâf*’ın Fetih süresinin “haşiyenin konusunu ilgilendiren kısmına” yer verilmiştir.

3. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/3, vr. 20-26.

4. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2096, vr. 18-21.

5. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 41-46.

6. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39, vr. 97-103.

7. Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 1-8. Eserin ismi kütüphanedeki kayıtlarda *Meakidü't-Tarrak fi Evveli Sureti'l-Fethi mine'l-Keşşâf* şeklinde olup Ebüssuud’a ait olarak görülmektedir. Ancak Ebüssuud’a ait çeşitli risalerin de bulunduğu kitabın ilk sayfasında *Hâsiye alâ'l-Keşşâf fi Tefsîri Sûreti'l-Feth* ismine yer verilmektedir.

8. Millet Kütüphanesi, Kostantiniyye, nr. fe2126/2, vr. 120-126. Nüshanın müstansihi olarak Taşköprüzade ismi kayıtlıdır. Eserin adı *Risâle ala tefsiri evvelin sûretü'l-Fethi* şeklinde kayıtlıdır. Müellifin adı kayıtlarda yoktur.

9. Kudüs Bediriyye Kütüphanesi, nr. 387/22. Kütüphanenin web sayfasında metnin başlangıcı ve sonunda yer alan cümleler elimizdeki nüshaların aynıdır. Risalenin ismi ise *Meakidü't-Tirâf fi Evveli Sureti'l-Fethi mine'l-Keşşâf* şeklinde kayıtlıdır. İlk sayfasında Muhammed Bedir el-Kudsî 1179 kaydı düşülmüştür.

Ragıp Paşa Kütüphanesi’nde 1460 numaraya ve *Risale ala Haşiyetü'l-Keşşâf* adıyla Ebüssuud Efendi’ye nispet edilen bir yazma daha bulunmaktadır. Ancak bu yazma Ebüssuud Efendi’nin *Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl*’de yer alan *Seb-i Mesânî ve Kur’an-ı Kerim* hakkındaki görüşler üzerine yazdığı bir haşiyedir. Hakkında yapılmış bir çalışmaya rastlamadık.

5. MA’ÂKIDÜ’T-TİRÂF’IN ANA KONULARI

Düşünce geleneğimizde ve yazılı mirasımızda yer alan haşiyeler kurucu metinlerin algılanması, yorumlanması, anlaşılır kılınması gibi özellikler barındırmaktadırlar. Bu çalışmaları önemli kılan hususlardan birisi de bunların kaleme alındığı dönemdeki düşünce yapısını, algı gücünü, ortamı ve düşüncenin perspektifinin boyutlarını sergilemeleridir. Haşiye aynı zamanda kurucu metni sorgulama ameliyesidir. Bir eser üzerine kaleme alınmış farklı dönemlere ait haşiyeler karşılaştırıldığında hem sosyal yaşamın, düşüncenin teşekkülüne etkisini hem de bir metin üzerine farklı anlama imkânlarının nasıl ortaya çıktığını gözlemlemek mümkündür. Bu yönüyle haşiyeler, düşünce dünyasını sınırlandırmak ya da yeni fikirlerin tesisini önlemek için değil daha farklı yorumlama imkânı arayışının öğretilmesini sağlamak için kaleme alınmaktadır.

Haşiye geleneğinin çeşitli nitelikler barındırdığını belirtmek gerekir. Bir takım haşiyelerin her hangi bir yazarın bazı fikirlerini tenkit üzere kurgulandığı görüldüğü gibi her hangi bir metinde yer alan hadislerin tahriri ya da şerhini esas alan haşiyeler yanında kurucu metin müellifinin tutarlılığını sağlamaya dönük olanları da vardır. Her hangi bir eserin tenkide tabi

tutulmadan, içeriğinde yer alan ve kapalı olduğu düşünölen ifadelerin açıklandığı haşiyelerin oranının daha fazla olduğu belirtilmelidir.

Ebüssuud Efendi'ye ait *Ma'âküdü't-Tirâf* isimli haşiyenin hem müellifi/Zemahşerî'yi tenkit ettiği hem de müellifin tutarsız olduğu ya da tutarsız olarak algılanabilecek noktalarının “müellifin düşünce sistematığıne göre” tutarlılığını sağlamaya dönük bir nitelik barındırdığını söyleyebiliriz. Bu yönüyle Ebüssuud'un sırf Zemahşerî'yi tenkit amacıyla bir çalışmaya yönelmediğini ve Zemahşerî'yi “kendi düşünce dünyası” içinde değerlendirdiğini belirtmek gerekir. Bunu yaparken de Ehl-i Sünnet düşüncesinden ödün vermemektedir. Ebüssuud'un *Keşşâf*'a olan ilgisi ve *Keşşâf*'ın *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'in ana kaynaklarından birisi olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu tavrın ilmi tenkit ve tahlil üslubunun bir yansıması olarak karşımızda durduğunu ifade edebiliriz.

Ma'âküdü't-Tirâf'ın ana konularını incelediğimizde bu durumu daha net olarak gözlemlememiz mümkündür:

5. 1. Hakikat ve Mecaz Ayrımında Mazi Fiil (*halku'l-ef'al*)

Fetih suresinin ilk ayetinde yer alan ve mazi formunda *fetehnâ* fiili, hem Ebüssuud hem de Zemahşerî tarafından “fetih gerçekleşmeden önce fethin gerçekleşeceğini haber/vaad veren bir fiil” olarak anlaşılmıştır. Ancak Ebüssuud'a göre Zemahşerî'nin fiili *fetih vaadi* olarak değerlendirdikten sonra fiili “*yessernâ/fethi sana kolaylaştırdık*” şeklinde yorumlaması beraberinde birçok sorunu da barındıracak bir ifadedir. Meselenin kurgusu şöyledir:

Ehl-i Sünnet'in düşünce tarzına göre *fetehnâ*, hakiki manasıyla kullanılmıştır ve Mekke'nin fethedileceğini vaat etmektedir (Ebüssuud, ts: [a], vr. 22a). Öte yandan kelimelerde asıl ve ilk/öncelikli anlam *zahirî/hakiki* anlamdır. Bir kelimeyi dış anlamından çıkarıp *mecâza* yorumlayabilmek için ise bir *karine/delil* bulunmalıdır. Dolayısıyla kelimenin hakikat anlamda olduğu *isbata* gerek olmayan bir olgudur. Aksine *mecazî* anlamın esas alındığını belirtmek için *delile/isbata* ihtiyaç vardır. Ayrıca fiilin Allah'a nisbet edilmesi de fethi onun gerçekleştirdiğinin ve fiilleri onun yarattığının göstergesidir. Ancak durum Zemahşerî'ye göre farklıdır.

Zemahşerî'ye göre *fetehnâ* fiili “*yessernâ/fethi sana kolaylaştırdık*” anlamındadır. Zemahşerî'nin bu düşüncesi ise Mu'tezile'nin kriterlerine uygun düşen bir yorumdur. Ancak bu durumda *fetehnâ* hakiki manasından çıkarılmış ve *mecâz-ı Mürsel* olarak yorumlanmış olmaktadır. Ayrıca Zemahşerî, fetih kavramını “Fetih, bir kenti zorla ya da barışla savaşarak ya da çatışmasız olarak ele geçirmektir” şeklinde tanımlamıştır. Zemahşerî'nin bu tanımına göre fetih beşerin fiili olmaktadır ve Allah'a nispet edilmesi mümkün değildir. Ebüssuud'a göre Zemahşerî ayeti bu gözle değerlendirdiği için *fetehnâyı* hakiki manasından çıkarıp *mecazî* olan *yessernâ/teysir* şeklinde yorumlamıştır (Ebüssuud, ts: [a], vr. 22a).

Doğrusu *fetehnâ* ifadesi Zemahşerî tarafından hakiki manasından çıkarılarak *mecâz-ı Mürsel* (*zıkrü'l-müsebbeb irâdetü's-Sebeb*) yoluyla kolaylaştırma/teysir anlamında yorumlanmıştır. Zemahşerî'nin *mecâza* yönelmesine neden olan faktör, *halku'l-ef'al* meselesidir. Çünkü Zemahşerî'ye göre insanlar “kendi imkânları dâhilindeki fiillerini/ihiyari fiillerini kendileri” yaratmaktadırlar. Zemahşerî'ye göre fetih eylemi de cihad olduğundan beşeri bir fiildir. Ancak fetih, ayette Allah'a isnad edilerek kullanılmıştır. Oysa Ehl-i sünnete göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Bundan dolayı Zemahşerî Mutezile'nin *halku'l-ef'al* düşüncesine uygun olması için fethi, hakiki anlamından çıkarıp *mecâza* yorumlamıştır. Böylece Ebüssuud'a göre Zemahşerî'nin iki tefsiri arasında çelişki ortaya çıkmıştır.

Ebüs-suud'a göre Zemahşerî'nin *mecazî* yaklaşımı, Nahl 16/98 ayetindeki kullanıma benzemektedir. "Kur'an okuduğun zaman Allah'a sığın" ayetinde *müsebbeb* olan "kıraat", mecaz olarak *sebeb* olan "irade" yerine kullanılmıştır. Zemahşerî de [adetâ ayette "Fethi sana kolaylaştırdık" denilmiştir] ifadesiyle, *fetehnâ*'yı kolaylaştırma anlamına gelen *yessernâ* ile yorumlamıştır. Fetihle *teysir* anlatılmak istendiğine göre *fetehnâ*'yı "Mekke'nin beklenen fethine dair bir vaad" değil "söylenildiği anda gerçekleşmiş bir teysir" olarak yorumlamak gerektiği açıktır. Bu da Zemahşerî'nin çelişkiye düştüğü noktadır. Zemahşerî'nin Taha 20/26 ayeti tefsirinde de belirttiği gibi Musâ "işimi kolaylaştırdı" sözüyle Allah'ın yeryüzündeki halifelik görevini ve halifelige bağlı olarak gerçekleşecek olan işlerini aşama aşama kolaylaştırmasını Allah'tan istedi (Zemahşerî, 2003: III, 58). Musâ'nın bu isteği, "Musâ! İsteğin sana verildi" (Tahâ 20/36) ayetiyle dua ettiği anda gerçekleşti. Hâlbuki Musâ halifelik göreviyle ilgili henüz bir şey yapmış da değildi. Öyleyse Zemahşerî'nin yorumundaki *yessernâ* da Fetih suresi indiği anda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Zemahşerî'nin *fetih vaadi* yaklaşımı çelişkilidir.

Aynı zamanda Ebüsuud'a göre Zemahşerî'nin *fetehnâ* ifadesini *yessernâ* şeklinde yorumlaması yanlış bir te'vil olup ayetin zahirine de aykırıdır. Zira *fetehnâ*, teysir anlamında olduktan sonra -teysir, ister ayet indiği sırada gerçekleşmiş olsun ister gelecekte gerçekleşecek olsun- meselenin varacağı son nokta şudur: *fetehnâ* "Mekke'nin fethi vaadi" değil "Mekke fethiyle beraber gerçekleşecek bir teysir vaadi"dir.

Ebüsuud bu çelişkiyi giderebilmek amacıyla şöyle bir çözüm yolu bulmaya çalışır: Zemahşerî'nin fetih vaadi ifadesi "gerçekleşmiş *teysir*den anlaşılan bir fetih vaadi" veya "Mekke fethi ile gerçekleşecek teysirden anlaşılan fetih vaadi" olabilir (Ebüsuud, ts: [a], vr. 22a). Dolayısıyla her iki tefsirde de *fetehnâ* hakiki manada olmayıp mecaz anlamıyla *yessernâ* anlamındadır. Zemahşerî'nin söylediği vaad, teysirden anlaşılan vaaddir. Kendi başına bir vaad değildir. Böylece Ebüsuud çelişkiyi gidermeye çalışmıştır.

5. 2. Anlam Niteliği olarak Mazi fiil

Kur'an üslubunda yaygın olarak karşılaşılan uygulamalardan birisi de "gelecekte kesin olacak olayların okuyucu tarafından mutlaka gerçekleşecek algısı ile kabullenmesini sağlamak için mazi/geçmiş zaman kalıbı ile ifade edilmesi" dir. Bu kurala *مُحَقَّقُ الْوُقُوعِ كَالْوُقُوعِ* "kesin olacak olan bir şey olmuş-bitmiş gibidir" kuralı adı verilir (Ebüsuud, 1996: VI, 7). Mazi formundaki bir fiilin "geçmişte gerçekleşip bitmesi" ile "gelecekte kesin olarak meydana geleceği" arasındaki farklılık, ayetin anlamını da etkileyen önemli bir ayrımdır.

Ebüsuud'a göre Kur'an'da gelecek zaman anlamı taşıyan fiiller ikiye ayrılır:

a. Mutlak müstakbel fiiller: -Mazi ile tanımlansın ya da tanımlanmasın- gelecek zaman anlamı taşıyan fiiller.

b. Mazi ile tanımlanan müstakbel fiiller: örneğin *fetehnâ* fiili gelecek anlamı taşıyan mazi bir fiildir. Müstakbel fiillerin mazi ile ifade edilmesini "mümkün kılan sebep", bunların olmuş ve bitmiş olaylar statüsünde değerlendirilmesi ve muhatap tarafından görülen ve müşahade edilen olaylar konumunda olmalarıdır. Bununla birlikte "olmuş ve bitmiş olaylar konumunda olmak" bütün müstakbellerin mazi ile ifade edilmesini zorunlu kılan bir sebep değildir. Bundan dolayı Yüce Allah'ın bazı müstakbel fiilleri mazi kalıpla ifade edilmemiştir (Ebüsuud, ts: [a], vr. 23a). Ebüsuud'a göre müstakbel fiillerin mazi ile tabir edilmesini "tercih ettiren sebep" ise müstakbel fiillerin mazi formunda kullanılmasındaki *işârî* manadır. *Fahve'l-keîâm* ile işaret edilen bu *işârî* mana ise haber verilen şeyin azametini ve yüceliğine

delalet etmesidir. Bu konuyu geniş bir şekilde detaylandıran Ebüssuud, gelecek zaman anlamında kullanılan mazi fiillerin bu özellikte olmasını zorunlu kılan ve tercihe şayan kılan sebebin ne olduğunu izah etmektedir. Buna göre zaman ve mekânla ile sınırlı olan şahısların haber verdiği fiiller şu niteliklerden ibarettir:

Birincisi: Mazi fiiller

İkincisi: Müstakbel olan ve müstakbel üslubuyla kullanılan fiiller.

Üçüncüsü: Mazi kalıp ile ifade edilen müstakbel fiillerdir.

Bunlar, fiilleri haber veren/*muhbirin* ilmine delalet ettikleri gibi bu fiillerin faillerinin kudretlerine de delalet ederler. Faillerinin kudretine delalet etmeleri, her üçünde de aynıdır. Müstakbel olup müstakbelle tabir edilen fiilin ilme delaleti, mazi olan fiilin ilme delaletinden daha kuvvetlidir. Eğer müstakbel olup mazi ile tabir edilmişse o fiildeki ilme delalet, ilk ikisinden daha kuvvetlidir. Fakat haber veren Allah ise müstakbel olup mazi ile tabir edilen fiil, kesin olarak muhbirin ilminin kemaline delalet eder. Eğer muhbir, haber verdiği fiilin aynı zamanda faili ise bu fiil, muhbirin ilminin kemaline delalet ettiği gibi kuvvetinin/kudretinin kemaline de delalet eder.³ Ancak Allah'ın haber verdiği fiil başkasına isnat edilmişse muhbirin ilmine delalet eder; ama kudretine delalet etmez.⁴ İlmin kemaline delalet etmesi de kelamın yüceliğini göstermesine yeter.

Binaenaleyh Allah'ın müstakbel olup da mazi ile tabir ettiği fiiller, Allah'ın kesin ilminin kemaline delalet ettiği için bu haberler de yücedir. Allah'ın ilmi yüceyse haber verdiği bu fiiller de yücedir. İşte bu, müstakbel fiillerin mazi ile kalıplarla ifade edilmesinin tercih sebebidir.

Teftazânî'nin "Allah'ın haber verdiği tüm fiiller, Allah'ın kudretinin kemaline delalet eder" düşüncesini tutarlı bulmayan Ebüssuud'a göre Allah'ın haber verdiği mutlak fiiller kudretinin kemaline delalet etmez. Sadece **إِنَّا فَتَحْنَا** örneğinde olduğu gibi faili Allah olan fiiller, Allah'ın kudretine delalet eder.

Ebüssuud'un bu yaklaşımlarından yola çıkarak şunu belirtebiliriz: Zemaşerî mazi fiil olan *fetehnânın* Allah'ın azamet ve yüceliğine delalet ettiğinden bahsetmek istiyorsa fiilin failinin de Allah olduğunu ifade etmesi gerekir. Zira bir muhbirin fiili yapmayıp sadece gerçekleşmesinden bahsetmesi kudretini göstermemektedir.

5. 3. Fethin Nedenselliği Problemi (İlliyyet)

Mekke'nin fethinin sebep-sonuç ilişkisinin yani *illiyyetin* ne olduğu da haşiyenin önemli konularından birisidir. Başka bir ifadeyle "Mekke'nin fethi nasıl affin illeti/sebebi olabilir?" sorunsalı ana temayı oluşturan konulardan birisidir.

Fetih suresinde fethin nedeni/illeti olarak dört hususun zikredildiği görülmektedir:

1. Mağfiret (**لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ**)

³ **وَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ** (Zümer 39/69) ayetinde mazi fiil müstakbel anlamında kullanılmış ve aynı zamanda Allah'tan başkasının gerçekleştiremeyeceği bir fiil kullanılmıştır. Dolayısıyla fiili haber veren kişi ile fiilin faili aynı kişidir. Bu mazi kalıp hem Allah'ın ilminin kemalini hem de kudretinin kemalini göstermektedir. **إِنَّا فَتَحْنَا** ayetinde de Allah hem muhbir hem de faildir.

⁴ **وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا** (Araf 7/48) ayetinde muzari anlamında kullanılan mazi fiilin muhbiri Allah'tır. Seslenme eylemini yapacak olanlar ise *araftakilerdir*. Dolayısıyla buradaki mazi fiil, muhbirin ilminin kemalini göstermekte ancak kudretinin kemaline dair bir delalet taşımamaktadır.

2. Nimetin tamamlanması (وَيَتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ)
3. Hidayet (وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا)
4. Yardım ve zafer (وَيُنْصِرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا)

Öte yandan Aristo'nun ortaya koyduğu “dört sebep teorisi”ne göre bir şeyin gerçekleşmesi için dört illet gereklidir (Kutluer, 2000: XXII, 120). Ebüssuud’unda aralarında bulunduğu islam düşünürleri tarafından kabul edilen ve *İlel-i erbaa* adı verilen bu sebepler şunlardır:

1. İletü'l-Fâiliyyeti: İşin yapan.
2. İletü'l-Maddiyyeti: İşin yapılması için gereken malzeme.
3. İletü's-Sûrîyyeti: İşin aldığı şekil.
4. İletü'l-Ğâiyyeti: O şeyin ne için yapıldığı.

Aristo'ya göre –örneğin- bir bina yapılıyorsa usta ve işçiler *illetü'l-failiyyedir*. Tuğla ve demir, *illetü'l-maddiyyedir*. Binanın görüntüsü *illetü's-suriyyedir*. Binanın oturma ya da icâre/kiralama amacıyla yapılması da *illetü'l-ğaiyyedir*. *İletü'l-ğâiyye* zihinde üç illetten öncedir ama üç illet gerçekleştikten sonra varlık kazanır. Bu bilgilerden sonra meselenin Zemahşerî ve Ebüssuud tarafından nasıl değerlendirildiğini inceleyebiliriz:

Zemahşerî'ye göre Mekke'nin fethi, affin illeti değildir. Fetih ayette zikredilenlerin tamamının (*mecmû'nün*) illetidir. Dolayısıyla Zemahşerî'ye göre illet, fethin bizzat kendisidir. İlet bir, sonuç/*müsebbeb* farklıdır. Zemahşerî'ye göre ayet “Sana Mekke'nin Fethi'ni kolaylaştırdık ve düşmanlarına karşı sana yardım ettik” demek istemektedir (Ebüssuud, ts: [a], vr. 24a).

Ebüssuud'a göre ise Zemahşerî'nin sözündeki “yardım” ile anlatılmak istenen, “*ilel-i erbaa* zincirine dizilen aziz zafer” değil; fethi gerektiren *destektir*. Ebüssuud'a göre Zemahşerî'nin bu sözü “*illetin fethin bizzat kendisi olmadığını aksine fethin öncüllerinden biri olabileceğini, bu öncülün de teysir olduğunu*” açıkça ifade etmektedir. Böylece Zemahşerî'nin iki görüşü arasında çelişki ortaya çıkmaktadır. Bir görüşünde illetin, fetih olduğunu söylerken diğerinde illetin, “fethin öncülü olan teysir” olduğunu söylemiş olmaktadır. Ebüssuud'a göre Zemahşerî'nin bu cevabı vermesinin sebebi “fethin Allah'a raci olan zamire isnat edilmesinin –Zemahşerî'nin itizalî düşüncesine göre- muhal olmasından” dolaydır. Aksi halde malülün değişikliğiyle (daha önce verilmiş) olan cevabın yeterli olduğu farz edilseydi illeti değiştirmesine gerek kalmazdı.

Zemahşerî'nin “Fetih ayette zikredilenlerin tamamının (*mecmû'nün*) illetidir” görüşünü geniş ve detaylı örneklerle inceleyen Ebüssuud'a göre (Ebüssuud, ts: [a], vr. 24b vd.) atıf ile bir birine bağlanan şeylerin tamamına gelince bunların topluca bir fiilin illet-i gayesi olması, her birinin tek tek illet-i ğaye olmasını gerektirmez. Bilakis bazen atıfla bir birine bağlananların hepsi/*mecmû* illet-i ğaye olunca, matufların her birisi de illet-i ğaye olabileceği gibi bazen de matuf olanların her birisi tek başına illet-i ğaye olmamaktadır.

Bu şekilde Zemahşerî Mekke fethinin *nimeti tamamlama*, *hidayet* ve *yardımın* illeti olabileceğini ama mağfiretin illeti olmadığını savunmuş olmaktadır. Ebüssuud'a göre Teftazânî de aynı fikirdedir (Ebüssuud, ts: [a], vr. 25a). Ebüssuud'a göre zaten “nimeti tamamlama” ve “yardım”ın fethin malülü olduğu konusunda bir tartışma yoktur. Bundan dolayı Zemahşerî “sana her iki dünyanın şerefini ve dünya ile ahiretin faydalarını bir araya getirmek için fethi kolaylaştırdık” derken mağfiret ve hidayeti kapsam içerisine almamış olmaktadır. Ancak Zemahşerî “-Düşman ile cihad olması yönüyle- Mekke fethinin mağfiret ve sevaba sebep olması caizdir” sözü, ilk cevapta “mağfiretin fethi malul olmadığı”

hususundan vazgeçtikten sonra, “mağfiretin maluliyetini kabule binaen” diğer bir cevaptır (Ebüssuud, ts: [a], vr. 26a).

5. 4. Ebüssuud’un Zemahşerî’ye Alternatif Düşünce Sistemi

Ebüssuud’a göre Zemahşerî’nin yaklaşımlarının zorlamaya dayalı olmasının nedeni ayeti “bütüncül olmayan ve dayanaksız bir ön kabul” tefsir etmesidir. Ayet, Ehl-i sünnet’e göre tefsir edilirse mana net olarak ortaya çıkacaktır. Çünkü ayetin konusu olan fetih, aczi gerektiren bir zaferdir. Zafer de *kesb* bakımından beşerin fiilidir. Fetih eylemini Allah yarattığı için fetih fiilinin Allah’a raci’ olan bir zamire isnad edilmesi oldukça yerindedir. Dolayısıyla da (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ) ifadesi “fethi biz meydana getirdik” demektir. Tıpkı يعطي ويمنع fiillerinde olduğu gibi- fetehnâ fiilinin mefulünün hazfiyle de fiilin kendisi kastedilmiştir. Bu durumda sanki fiil, lazımlî manada kullanılmış gibidir. Bu yönüyle fethin “nimetin tamamlanmasına ve sonrasındaki hidayet ve nasr-ı aziz”in illeti olması açıktır. Zira çok üstün bir nimet olmasıyla birlikte fetih, dünya ve ahiretin büyük nimetlerinin verilmesini, İslam dinin hükümlerin açıklığa kavuşturulmasını, dinin sembollerinin yüceltilmesini ve cahiliye sembollerinin ortadan kaldırılmasını gerektirir (Ebüssuud, ts: [a], vr. 27a.).

Fethin mağfiretin illeti olmasına gelince bu da Resulullah tarafından fetihle beraber bulunan ve fethin gereği olan -askeri hazırlık gibi- maddi öncülleri ortaya koyması itibariyledir. Bu yönüyle Ebüssuud’un *ilel-i erbaa* ilkesindeki esaslara bağlı kalmaya çalıştığı da anlaşılmaktadır. Ancak Zemahşerî fethin sonucunda gerçekleşecek dört özelliğin her birinin sonuç olmadığı düşüncesindedir ve fetih mağfiretin sebebi değildir.

Ebüssuud’a göre mağfiretin diğer gayelerden önce zikredilmesinin nedenselliği de üzerinde durulması gereken bir husustur. Nahiv ve Mantık kitaplarında *müfredin* ne olduğu daha net ve açık olduğu için *müfred mürekkebd*en önce zikredilmektedir. Oysa mağfiretin illet-i gaye olması belirgin ve net değildir. Buna rağmen ayette mağfiretin diğerlerinden önce zikredilmesi manasının dikkate alınmasından dolayıdır.

Ebüssuud’a göre ayette dikkat çeken bazı hususlar daha vardır. Mutekellim zamirinden ğaib zamire geçiş esnasında لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ ifadesinde هو zamiriyle yetinilmeyip “Allah’ın birçok sıfatını sırayla içeren” lafzatullahın kullanılması, dört illet-i gayenin öncüllerini çağrıştırmak içindir. Bunlar ayetteki sıraya göre “Ğaffar-Münim-Hâdî-Nâsır” isimlerini çağrıştırmaktadır. Çünkü bu illet-i gayelerin her biri, Allah’ın yüce sıfatlarından birisiyle meydana gelmektedir. وَيُنْصِرُكَ اللَّهُ ayetinde zamir yerine Allah isminin söylenmesi, Allah’ın ismine fazla önem verilmesi ve Allah’ın heybetini ortaya koymak içindir.

6. SONUÇ

Osmanlı tefsir geleneğinin dikkat çeken yönlerinden birisi de haşiyelerdir. İskilipli Ebüssuud Efendi Zemahşerî’nin düşünce dünyasına vukuf olan bir kişi olarak Zemahşerî’yi kendi değer yargıları içinde anlamaya ve fikirlerinin tutarlılığını tespit etmeye çalışmıştır. Zemahşerî’nin Fetih suresi üzerine yaptığı tevil ve tefsirleri başta Nahiv ve Mantık olmak üzere çeşitli ilimlerin verilerini -özelde de Usûl-i Kelâm’ın ve Mantık’ın kurallarını- göz önünde bulundurmamak suretiyle açıklamaya çalışmıştır.

Elimizde bulunan ve Ebüssuud Efendi’ye ait olan *Ma’âkidü’l-Tirâf fi evveli sûreti’l-Feth mine’l-Keşşâf* adlı yazma -şu ana kadar- tespit edebildiğimiz kadarıyla Rumeli kazaskeri

olduktan sonra Avrupa içlerine gerçekleştirdiği ilk seferde kaleme alınmıştır. Elimizdeki nüshalara göre 950/1543 yılında kaleme alındığını düşündüğümüz yazma, tarihi bazı bilgileri de gün yüzüne çıkarmaktadır. Kânûnî Sultan Süleyman ile Ebüssuud Efendi'nin bu sefer sırasında *Keşşâf* tefsiri üzerine bir okuma gerçekleştirilmiş ve daha sonra Ebüssuud Efendi *Keşşâf*'in açıklanması gereken hususlarını serdettiği bu haşiyeyi kaleme almıştır.

Mazi fiilin hakikat ve mecaz olarak yorumlanabilmesi, halku'l-efal, illet-i ğaiyye, mazi formunda olup gelecek zaman taşıyan fiillerin ilme ve kudrete delaletleri gibi konuların yer aldığı haşiye, Ebüssuud'un Zemahşerî lehine ortaya koymaya çalıştığı bazı yorumları da barındırmaktadır. Bu da Ebüssuud'un Zemahşerî'ye olan ilgisin yanında tutarlı bir ilmi tenkidin boyutlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Usul-u Kelâm, Usûl-u Fıkh ve Mantık gibi bazı ilimlerin formel kurallarına bağlı kalan alimlerin zorlama tevellere girdiklerini görmek mümkündür. Bu durum, klasik tevil usulüne de aykırıdır. Zemahşerî'nin *fetehnâ* fiilini *yessernâ*/kolaylaştırdık şeklinde tevil etmesinin *halku'l-efal* düşüncesine bağlı kalmaya çalışmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira fiilin Arap dilinde de mecaza yorumlanmasını ve bu mecazın da *kolaylaştırma* anlamında teşekkül ettiğini gösteren bir kayıt yoktur. Binaenaleyh anlamın sınırlılığı ya da sınırsızlığı arasındaki bir uçuruma da yol açacak bu durum, usûl içerisindeki tevilin boyutlarını da aşmaktadır. Öte yandan lafzın hakikate ya da mecaza delaletinin Arap dilinin esaslarına göre yapılmaması da “kuralsız ve sınırsız anlam” algısını pekiştirecektir. Galiba “bir tefsirin ya da müfessirin önyargısız olup olamayacağı” tartışmalarının çözemeyeceği en önemli sorun, zihinsel arka plandaki Kelâmî kabullerin yoruma yansımalarının nasıl önleneceği problemidir.

Tefsirin bugünü ve yarınını konuşabilmemiz için Tefsir'in dününü tam olarak ortaya koymak gerekmektedir. Haşiye geleneğimizin de bu mirasın devrinde önemli bir yeri olacaktır. Bundan dolayı halen yazma olan çok sayıda haşiyenin ilim dünyasına kazandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1994). Ebüssuud Efendi, İstanbul: DİA.
- Ateş, S. (2000). İrşâdü'l-Akli's-Selîm, İstanbul: DİA.
- Babanzade, Bağdatlı İ. (ts). Hediyyetü'l-Arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Bilmen, Ö. N. (1974). Tabakâtü'l-Müfessirîn, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Cerrahoğlu, İ. (1974). Ebu's-Suûd ve Tefsiri, Ankara Diyanet İlmi Dergi [Dib Dergisi], 4 (13), 195-203.
- Dihhudâ, M. (1337), Lugâtname, zir-i nazar: Muhammed Muin, Seyyid Ca'fer-i Şehidi, Tahran: Danişgah-ı Tahran.
- Ebüssuud Efendi, Ş. (ts), Ma'âkidü't-Tirâf fî evveli sureti'l-Feth mine'l-Keşşâf,
----, [a] Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2035/3, vr. 20-26, İstanbul: Yazma Eser.
----, [b] Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5374/4, vr. 146-154, İstanbul: Yazma Eser.
----, [c] Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3094, vr. 26-34, İstanbul: Yazma Eser.
----, [d] Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2096, vr. 18-21, İstanbul: Yazma Eser.
----, [e] Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 41-46, İstanbul: Yazma Eser.
----, [f] Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39, vr. 97-103, İstanbul: Yazma Eser.
----, [g] Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8025, vr. 1-8, İstanbul: Yazma Eser.
----, [h] Millet Kütüphanesi, Kostantiniyye, nr. fe2126/2, vr. 120-126, İstanbul: Yazma Eser.
----, [i] Kudüs Bediriyye Kütüphanesi, nr. 387/22, Kudüs: Yazma Eser.
- Ebüssuud Efendi, Ş. (1996). İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-kitâbi'l-Kerîm, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Edirnevî, A. (1997). Tabakâtü'l-Müfessirîn, tahk.: Süleyman b. Sâlih el-Hazzî, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- İbnü'l-Gazzî, Ş.(1990). Divanü'l-İslâm, tahk.: Seyyid Kisrevi Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-İmad, İ. (1993). Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb, tahk.: Muhammed Arnavut, Beyrut: Dâru ibn Kesîr.
- Katib Çelebi, H. (ts), Keşfü'z-Zünûn an esami'l-kütüb ve'l-fünun, Beyrut: Dâru Sadır.
- Komisyon, (1989). el-Fihrisü's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût, Ammân: Müessesetü Âl-i Beyt.
- Kutluer, İ. (2000). İlliyyet, İstanbul: DİA.
- Nüveyhid, Â. (1988). Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm ve hatta'l-Asri'l-Hâdir, Beyrut: Müessesetü Nüveyhid.
- Serkis, Y. (ts). Mu'cemü'l-matbûâtü'l-Arabiyye ve'l-muarrebe, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- Zemahşerî, C. (2003). el-Keşşaf an hakaiki Ğavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhit-te'vîl, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zirikli, H. (1984). el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin.

Ek-1. MA'ÂKIDÜ'T-TİRÂF'IN BAZI NÜSHALARI

Ek-1. 1. Süleymaniye Ktp., Fatih 3094 Nüshasının ilk sayfası:

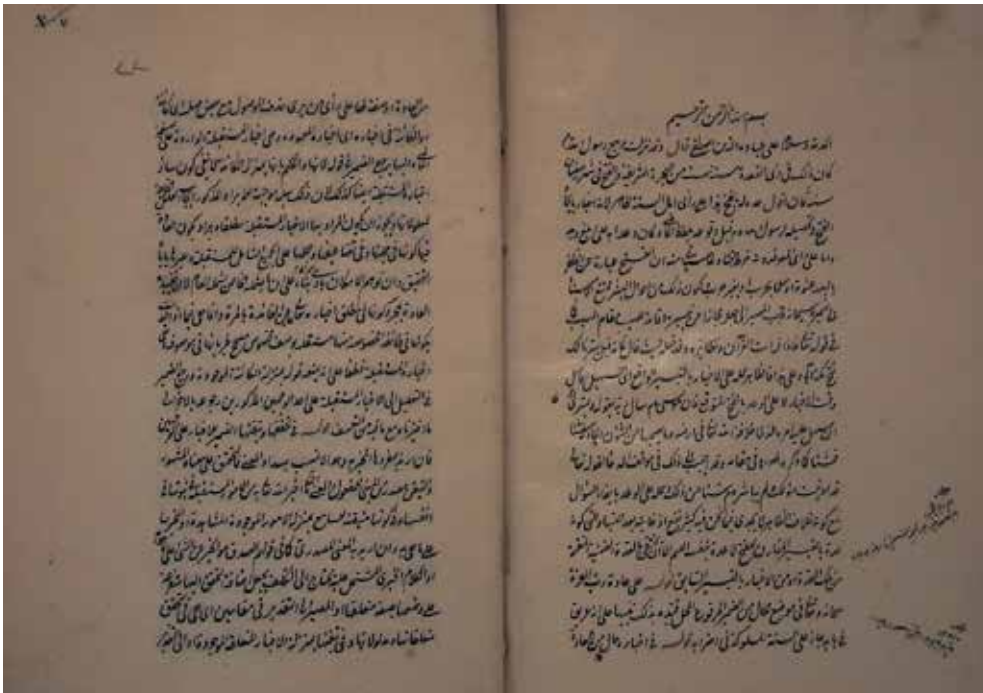

Ek-1. 2. Beyazıt Ktp., Fe21262 Nüshasının ilk Sayfası:

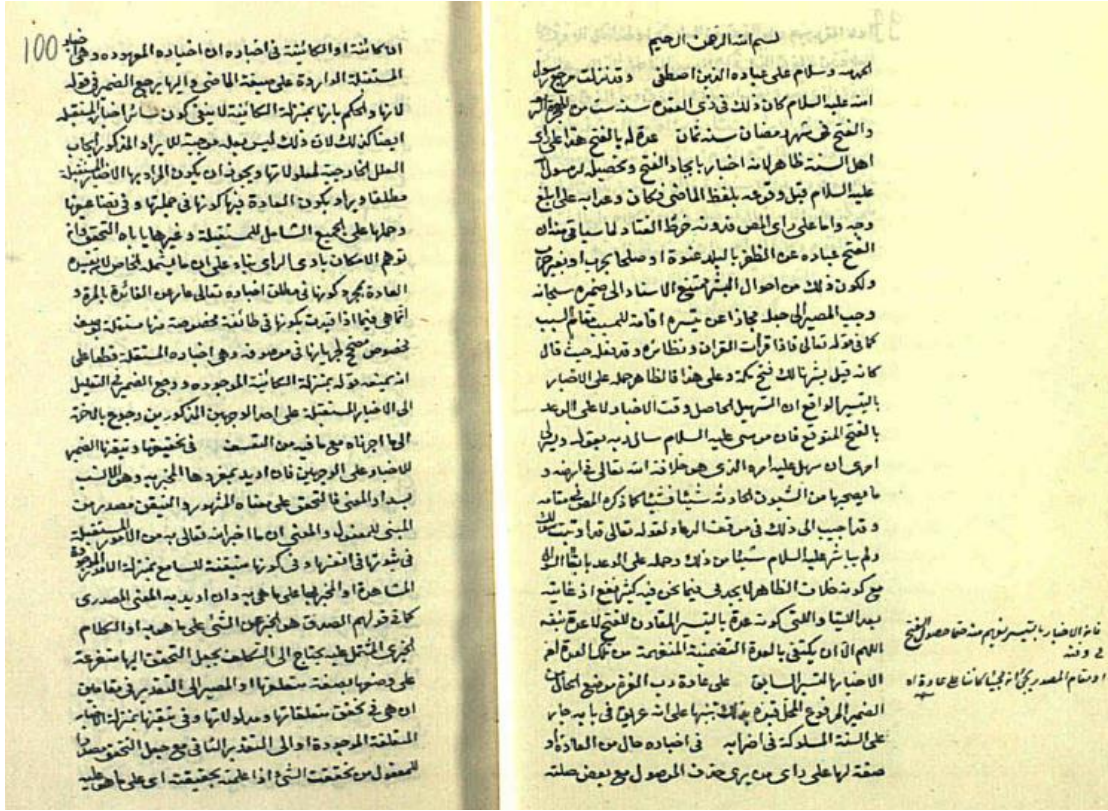

Ek-1. 3. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi 2035 Nüshasının ilk Sayfası:

Ek-1. 4. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan 39 Nüshasının İlk Sayfası:

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÇORUM'DA ZİYARETLER

Hiroki WAKAMATSU¹

¹Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Yirminci yüzyılın başlarında, Anadolu Bölgesi'nde yaşayan çeşitli etnik gruplar ve dini gruplar hakkında etnografik araştırmalar ve çalışmalar ciddi anlamda başlatılmıştır. Bu çalışmalar Batılı tüccarlar, casuslar, Hristiyan misyonerler ve askerler tarafından seyahat günlüğü şeklinde kitap ve makale halinde basılmıştır. Bu tür çalışmalar arasında İslâm'dan farklı "heterodoks" dinî ritüelleri uygulayan "aşîretler" konusunda bahseden eserler mevcuttur. Onların bahsettiği inanç ve dini ritüeller Sufizm (Sufizm) terimle tanımlanmaktadır. Müslüman dünyası hakkında araştırırken hemen hemen her yerde Sufizm, Tarikat ve Evliyâ İnancı ile karşılaşırız. Sufizm kelimesi Arapça'nın *tasawwuf* (Tr. Tasavvuf) kelimesinin İngilizce meâlii olup bir analitik terim olarak ortaya çıkmıştır. Genellikle Sufizm aynı zamanda "Islamic Mysticism" olarak çevrilirken, bu çeviri bilimadamları tarafından da yanlış bir şekilde kullanıla gelmiştir. Sufizm (veya tasavvuf) nedir diye bir soruya günümüze kadar birçok insan cevap vermiştir. Böyle bir Sufizm anlayışı İslâm dünyası içerisinde önceden devam eden Tasavvuf anlayışı ile tamamıyla bambaşka bir şey olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. En azından orta çağı Müslümanlara göre Tasavvuf ya da Sufi kelimesi İslâm'ın değerleri bir şekilde somutlaştıran yol ya da bu yolunu takip eden anlamındadır ve bu noktada sahadaki halk Sufizm gayri-İslâmî bir imaj olarak şekillendirmemiştir. Bu bildiride Sufizm ve Tasavvuf kelimeleri analitik terim olarak dikkatle ayırt ederek, fakat Çorum bölgelerinde bulunan ziyaretleri Ziyaret kompleksi (Tasavvuf/Tarikat/Evliya İnancı) çerçevesinde incelenecektir.

ABSTRACT

The saint veneration in the Muslim world is prominent both in terms of intellectual activities for the elites and popular beliefs of the public. On the one hand, the most intellectual level of this has been developed in Islamic theology, which has been traditionally handed down in the Muslim world. Of course we must not forget the fact that some Sufis were Ulamas in the Medieval Age. On the other hand, we can also find popular beliefs that are seen as "magical" practices in the Muslim world. For a long time, anthropologists have observed religious practices such as worship for tombs in societies where Muslims have constituted the majority of the population. How do we understand this, if popular beliefs are deemed contrary to the Monotheism? What is a saint, and who should be considered one? In this respect, it ignores any religious elements that pre-existed, and assimilates what it unable to eliminate. Saint worship in the Muslim world is prominent both in terms of intellectual activities for the elites and popular beliefs of the public. This is known as "the complex of Sufism-Tariqah-Saint worship." I shall first discuss the *ziyarets* in Çorum, and provide a brief outline of their meaning in Islamic theology. I shall then present the current situation of saint veneration and popular beliefs I shall contextualize these cases within a broader theoretical and comparative perspective on "the sacred/the religious" through an analysis of *ziyarets*.

1. GİRİŞ

Türk aşiretlerin Horasan bölgesinden Anadolu'ya göç ermesi ile birlikte bu aşiretlerin İslam'la buluşması ve toplu halinde Müslüman olması 11. Yüzyılda yavaş yavaş başlamıştır. O dönemlerde İslam dünyasında iki tane tasavvuf kolu vardı. Birincisi Bağdat ekolü ve ikincisi ise Horasan ekolüdür. Türkler genellikle Ahmet Yesevi geleneklerine bağlı Horasan ekolü vasıtasıyla Müslüman olmuşlardır.

Tasavvuf modern Suudi Arabistan gibi çok nadir bölgeler hariç tüm İslâm dünyasında gözlemlenen İslam'ın yol erkân üzerinden yürütülen manevi bir inanç sisteminden biridir. İran İslam Cumhuriyetinde bile, tasavvufu '*irfân*' şeklinde yani '*ma'rifet*' anlamında kullanılmaktadır. Tasavvuf kelimesi Batılılarca İngilizcede "Sufism" şeklinde çevrilmiştir. Tasavvufu uygulayan mutasavvıf ise "Sufi" şeklinde çevrilmiştir.

Sufism derin bir metafiziksel ilimden halk inançlarına kadar çok geniş bir yelpazeye sahip bir dini düşüncedir. Bazen Sufiler kendileri hakkında da ilim sahibi olan filozof olarak kaynaklarda gösteriliyor ve bazen de keramet sahibi olan halka yakın bir varlık olarak bir toplumda saygı değer bir adam olarak gösterilmektedir. Hatta onlar fakir bir derviş olarak da kaynaklarda görülmektedir ki ortaçağ İslâm dünyasında "fakir" kelimesi "inançlı" veya şuan ki anlamıyla "muhafazakâr" anlamında kullanılmaktaydı.

Öte yandan baktığımızda Sufism ortaçağ boyunca hem metafiziksel yüksek düzeydeki ilim olarak hem de ahlâk ve halk inancı şeklinde karmaşık bir bütün olarak Müslümanlar arasında paylaşılmış ve Müslümanlar tarafından geliştirilmiştir. Sufism Müslüman toplumunda bir düşünce olarak işlevini görmüştür ve aynı zamanda bir dini uygulama olarak da işlevini görmüştür.

Genellikle Sufizm aynı zamanda "Islamic Mysticism" olarak çevrilirken, bu çeviri bilimadamları tarafından da yanlış bir şekilde kullanılmaya gelmiştir. Sufizm (veya tasavvuf) nedir diye bir soruya günümüze kadar bir çok insan cevap vermiştir. Mesela Nurbakhsh (1926-2008), Sufizm'in 108 tanımı ve Sufi'nin 55 tanımını yapmıştır (Nurbakhsh 1981: 16-41). İslâm Tarihi içerisinde Sufizm'in (veya Tasavvuf'un) tanımları hem Müslüman kendisi hem de yabancılar tarafından çeşitli bir şekilde yapılmıştır. Mesele Sufizm kavramı Orientalizm yani Şarkiyatçılık tarafından icat edilen Batı kökenli analitik bir terim olduğudur.

Şark Bilimleri olarak Orientalizm İngiltere'de William Jones tarafından başlatılmıştır. O Sufizm'i İslâm'la alakası olmayan eski Hıristiyanlık, Yunan felsefesi ve Veda felsefesine yakın veya ortak bir inanç olarak tanımlamıştır. Ardından Doğu Hindistan Şirkedi'nde İran elçiliği yapan John Malcolm, Sufizm'i Şeriat'ı inkâr eden Hıristiyanlığa yakın bir varlık olarak bahseder. Ona göre mesela, Sufizm'in "Sevgi veya Aşık (Ar. *Muhabbah*)" anlamındaki terim olan *Mahbub* (Sevilen), *Muhabba* (Sevgi), *Muhibb* (Seven) Hıristiyanlıktaki Teslis yani Oğlu Tanrısı, Kutsal Ruh, Baba Tanrısı'na denk geldiğini ifade etmektedir. Malcolm Sufileri severmiş fakat o Sufileri Müslüman'la alakası olmayan Evliyâ olarak algıladığı için sevmiştir. (Arberry 1998: 7).

Böyle bir Sufizm anlayışı İslâm dünyası içerisinde önceden devam eden Tasavvuf anlayışı ile tamamıyla bambaşka bir şey olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. En azından orta çağ Müslümanlara göre Tasavvuf ya da Sufi kelimesi İslâm'ın değerleri bir şekilde somutlaştıran yol ya da bu yolunu takip eden anlamındadır ve bu noktada sahadaki halk Sufizm gayri-İslâmî bir imaj olarak şekillendirmemiştir.

Şuan İslâm'da Sufi geleneği veya evliya inancı bazı durumlarda İslâm geleneklerinin önemli bir parçası olarak algılanmıştır. Ve bu gelenek bazı durumlarda İslâm'ın manevi ve ruhani yönlerini önemseyen bir inanç olarak, bazı durumlarda ise bir Müslüman toplumunun İslâm'a geçişinden önceki yerli inançlarla bağlantılı olarak bahsedilmektedir. Ulemalar yani İslâm aydınları tarafından uygulanan fıkıh ve kelim gibi İslam gelenekleri “büyük gelenek” olarak algılanırken, tasavvuf, evliya inancı ve yerli geleneklerin karmaşık bir bütünü olarak algılanan İslâm gelenekleri “küçük gelenek” şeklinde Batılı araştırmacılar tarafından algılanmıştır. Elbette “büyük gelenek” ile “küçük gelenek” şeklinde basit bir şekilde ikili ayrımı yaparak analiz etmenin Antropolojik açıdan hatta bilimsel açıdan hiçbir anlamı olmadığı gibi bu ikili ayrıma karşı çeşitli eleştiriler mevcuttur.

Bu araştırmanın amacı Sufizm'i veya Tasavvuf'u İslâm düşüncesini Batıların yıllardır uyguladığı basit bir ikili ayrımı yapmaksızın İslâm dininin bütünü olarak Antropolojik açıdan değerlendirmektir. Onun için bu bildiriye Tasavvufun önemli bir dini uygulamalardan biri olan evliya inançlarını ele alarak, Çorum'da bulunan türbe ziyaretleri inceleyerek tasavvufun halk inanç kısmını hem arşiv çalışmalarından hem de saha çalışmalarından açıklamak istiyorum.

Biz Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) Genel Araştırmalar projesi kapsamında 2014 yılın Aralık ayından itibaren bir projeyi yürütmekteyiz.¹ Bu bildiriye “Sosyal-Psikolojik açıdan Ziyaretler Atlası” adlı bu bilimsel proje esnasında topladığımız bilgilerden faydalanarak hem Osmanlı kaynaklar hem de günümüzde ki türbe ziyaretlerde uygulanan dini uygulamalarda gözlemlenen verilere dayanarak Corum yöresinde bulunan Tasavvufi uygulamaların bir yönünü Antropolojik açıdan açıklamak istiyorum.

2. TASAVVUF VE HALK İNANCI KAPSAMINDA EVLİYÂ İNANCI

Türk kavimlerinin Müslüman oluşunda büyük önem taşıyan sebeplerinden bir tanesi Horasan kökenli Türk mutasavvıflardan Ahmet Yesevi hazretlerine uzanan tasavvuf yoludur. Bu yolu takip eden toplumsal kurum olarak tarikat Ortaçağ İslâm dünyasında önemli rol oynamıştır. Bu süreç içerisinde Kadiri, Nakşibendi, Halveti, Bektaşî gibi tarikatlar ortaya çıkmış ve tasavvuf yolunu yürütmüştür. Tarikatlarda bu yol doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki tekke ve zaviyelerde semah, zikir gibi çeşitli dini ritüeller uygulanmıştır. Özellikle İç Anadolu bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra, insanlar arasında yüksek metafizik felsefi düşünceden halk inancına kadar uzanan dini algılar gelişmiştir. Bu dini algıların gelişmesine katkı sağlayan ve tasavvufi yolun yürütücüsü olan evliyalar bulunduğu yerlerde iz bırakmıştır. Bu izler hem türbeler, yatırlar ve ziyaret gibi somut bir şekilde hem de semah, zikir, tasavvufi felsefe, bağlama-deyiş, şiir ve halk inanç pratikleri gibi soyut bir

şekilde kültür mirası olarak günümüze kadar aktarılmıştır. Bu miraslar hem İslami hem de folklorik bağlamda tasavvufi felsefe, dini ritüeller, toplumsal organizasyon, ahlak kuralların bütününe oluşturmuştur.

Fakat 1960'lı ve 1970'li yıllar arasında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sağ-sol ideolojik çatışmaların yoğun olduğu hatta asker idaresi yönetim altında dini ve düşünce özgürlüğün kısıtlı olduğu dönemlerde, insanlar arasında dini ve geleneksel algılar kısıtlanmış. Bu kısıtlama hem Sünni hem de Alevi-Bektaşî toplumu aynı şekilde etkilemiştir. Kitap veya benzer yazılı kaynakların yakılması ve kaybolmasından başlayıp tarikatı yürüten şeyhlerin ve dedelerin kovulması, susturulması ile din eğitiminin ideolojik yöntem altında yürütülmesine kadar insanların bilime ilime ulaşma yolu kapatılmıştır. Bu şekilde insanlar dinden, imandan uzaklaştırılmış ve bazı gelenekler görenekler de unutulmuş. Dolayısıyla, bu bağlamda tasavvufi derin felsefeler, dini ritüeller, sanat, geleneksel aile yapısı, ahlak ve sözlü-yazılı gelenekler bir süre kopukluk yaşamıştır.

2000'li yıllardan sonra, küreselleşme ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde ifade özgürlüğünün artması ve bazı devlet sektörlerinin özelleştirilmesi ile birlikte dini kültürün çeşitli bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Hatta toplu göçün ilerlemesi ve ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerden dolayı, Üniversite gibi yükseköğretim kurumları mezunu olan şehir merkezli aydın Çağdaş bilim adamları oluşmuştur. Eskiden belirli bir kitle içerisinde gizli bir şekilde paylaşılan dini bilgiler, günümüzde basın, medya ve internet vasıtasıyla, topluma aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu süreç içerisinde Anadolu'nun çeşitli bölgeleri yeniden canlanmaya başlamıştır.

Dolayısıyla, Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerde bulunan ziyaretgâhlar camilerin yanı sıra dini ve inançsal mekân haline gelmektedir. Bir yandan Türkiye genelinde altyapının gelişmesinden dolayı ziyaret edenler hem yurtiçi hem de yurtdışından kolaylıkla ulaşabilir hale gelmişken, öte yandan bazı ziyaret mekânlarının varlığı bile belirsiz kalmıştır. Bu konu ile ilgili bazı bilim adamları tarafından araştırmalar yapılmış fakat yine yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik şüana kadar disiplinler arası (Inter-disciplinary) bir araştırma yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Dini ziyaretgâhlar tek bir disiplin (Örneğin: Tarih, Antropoloji gibi) tarafından araştırılıp kolaylıkla sonucu elde edilebilecek kadar basit olmadığı ve karmaşık yapıya sahip olduğunu açıklamak zorundayız.

Bu çalışmanın amacı karmaşık yapıya sahip olan ziyaretlerin dini ve psikolojik yapısını farklı disiplinler (Sosyal Antropoloji ve Tarih) açısından inceleyip Çorum bölgesinde bulunan Ziyaretlerin yerini tarihsel açıdan tespit edip o ziyaretlerde uygulanan dini uygulamalarını antropolojik açıdan incelemektir. Sonuç olarak bu proje, 1200-1250 yıllardan günümüze kadar uzanan Evliyâ inancın yayılma sürecini ve hatta İslâmiyet'in dinamizmini aydınlatmak için yapılmaktadır.

Evliya inancı tasavvufta 4 kola ayrılır. Birincisi Sünni Kelamcılarının Veli tartışması, ikincisi Tasavvuftaki Veli tartışması, üçüncüsü Şiiilikteki İmam tartışması ve dördüncüsü olarak Ehl-i Beyt sevgisi doğrultusunda uygulanan Seyit-Şerif tartışmasıdır. Evliya Arapçanın "veli" kelimesinin çoğu ekidir. Müslüman dünyasında çeşitli adlarıyla adlandırılan bu kutsal insan "veli" adıyla hem Kur'an hem de Hadis'te geçmektedir. Aslında İslam'da veli

tasavvufu bağlantılı olarak bahsedilmektedir. İlk iki kolu kan bağına dayanmayan kitabi yoldur. Son iki kolu kan bağına dayanan sözlü gelenek ağırlıklı olan duygusal bir yoldur (Tonaga 2013: 174-175).

Seyit aslında “sahip” veya “kibar bir insan” anlamına gelen Arapça sözcüğüdür. İslâm dünyasında genelde Hz. Peygamberimiz’in soyundan gelen anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda “Ehl-i Beyt” yani “Peygamberimiz’in ev halkı” anlamında da kullanılmaktadır. Fakat bu iki kelimenin eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz. Şiilikteki İmam tartışmasında İmam Mehdi’den sonra veli sır olduğundan dolayı Anadolu’daki gibi belirli bir soy ağcına dayanan bir gelenek oluşmamıştır. Fakat Anadolu’da Seyit soyu hem Sünnilerde hem de Alevi kesimlerde yani çoğu Müslümanlar için çok yakında hissedilen kutsal bir varlıktır. Tabii ki bu inanç Kur’an ve Hadis temelinde uygulanmaktadır.

Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. (Q: 33. 33)

İşte bu Allah’ın, inanıp salih ameller işleyen kullarına müjdelediği şeydir. De ki: “ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.” Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir. (Q: 42. 23)

“Ehl-i Beyt” dediklerimiz bu evliyâlar ortaçağ İslâm dünyasında toplumsal olarak saygıdeğer insan olarak nitelendirilmiştir ve şeriat kapsamında devlet tarafından önceliği veriliyordu. Örneğin devletten bağış veriliyordu ve vergiden bazen muaf tutuluyordu. Hatta mahkemeler bile onlar için özel bir mahkeme kuruluyordu (Tonaga 2013: 182).

Bu evliya inancı günümüzde genellikle türbe ziyaret şeklinde uygulanmaktadır. Türbe ziyaret zaman zaman belirli bir kelamcılar tarafından eleştiri gözüyle bakılmaktadır fakat çoğu Müslüman âlimler tarafından Peygamberimizin Sünneti olarak kabullenmektedir ve Hadis temelinde kanıtlanmaktadır (Tonaga 2013: 186).

3. ÇORUM’DA ZİYARETLER

Çorum yöresinde mevcut olan türbe ve ziyaretler konusunda Ethem Erkoç’un kapsamlı çalışmaları vardır. Ona göre Çorum, farklı medeniyetlere beşiklik etmiş bir memleket olduğundan dolayı birçok devletin ve medeniyetin izlerini taşımaktadır. Erkoç, 1075 yılında Danişmend Melik Ahmet Gazi tarafından fethedildikten sonra Çorum’da İslami

dönem başlamıştır ve çok sayıda camiler, medreseler, tekkeler ve zaviyeler inşa edildiğini ve bu yol erkân doğrutusunda bölgenin İslâmlaşması hızlanmış olduğunu bahseder (Erkoç 2015: 107).

Yukarıda bahsettiğimiz proje kapsamında Çorum yöresinden bulunan türbe ziyaretler arasında şuna kadar aşağıda gösterdiğimiz şeklide saha çalışması yapılmıştır. Halen daha proje kapsamında ziyaretler keşfedip çalışmalarımız devam etmektedir. Aşağıda bazı örnekleri göstermek istiyorum.

1. Çorum-Dodurga Çiftlik Köyü: Hüsem Dede Türbesi

Horasan'dan gelerek Anadolu'ya İslam'ı yaymak için yerleşmiş Alperen Hüsamettin Dede türbesi. Osmancık ilçesinde türbesi bulunan Koyun Baba hazretleri ile yakınlığı olduğuna inanılmaktadır. Yöredeki halklar türbeye çok önem vermekte, sürekli ziyarette bulunarak kurban kesmektedirler.

2. Çorum Acıpınar Köyü Ya Hü Baba

Yapmış olduğumuz mülakatına göre, Yâ Hü Babanın kim olduğunu bilen yokmuş. Ancak Osmancığın Koyun Baba'da İpra Madenide bir zat varmış. Bir de Mehmet Derviş varmış ve Acıpınar köyünde Hırsız Şeker Hasan varmış. Ama Ya Hü babanın nerden geldiğini ve kim olduğunu bilen yokmuş sadece “dede” denilirmiş. (Rivayete göre) Osmancığın Kum Baba köyünde bir zengin adam varmış. Zengin adamın dünya yüzünde bir zürriyet (Evlat) yokmuş. Allah'a yalvarmış sözünü tutturmuş bir tane kız evladı vermiş ona cenabı Allah. Kız 15-20 yaşlarına gelmiş çok güzel olduğundan dolayı hiçbir erkek (evlenmek için cesaret edemeyip) istemeye gelemiyormuş. Kızı öyle yetiştirmişler ki, bu kızın ismi Çorum'un mutasarrıflığa gitmiş. Bir gün Çorum'un zengin bir adam kızı isteyeme gelmiş. Nişan yapmak üzere bir altın tas getirirler. Kız annesi babası ile tarlada çalışıyordu. İş bitince kirlenmiş. Annesi babası çamaşırları yıkamak kömüre ihtiyaç vardı. Kömürü almak için kızı eve yalnız bırakıp dışarıya çıkmış. Babası kızına demiş ki biz gelmeden sakın kapıyı açma. Annesi babası çıktıktan bir süre sonra birden kapı açılmış ve içeriye bir kurt girmiş.

3. Çorum merkez: Len Duha Sultan

Gerçek adı bilinmemektedir yalnız Muhammed Hanefi hazretlerinin arkadaşı olduğunu söylenmektedir. Ramazan aylarında öğleden sonra hafızlar tarafından Kuran okunmuş. Günümüzde halklar arasında terleme hastalığına tutulanlar şifa niyetinde burayı ziyaret ederler.

4. Çorum merkeze: Melik Gazi türbesi

Melik Gazi asıl adı Melik Gazi Danişmend Ahmet'tir. Çorum'u fetheden bir gazidir. Çorum'lu oymağı yerleştirip günümüzdeki Çorum adını vermiş. Çorum çimento fabrikasının arkasındaki tepede türbesi mevcuttur. Özellikle çocuk olmayan vatandaşlar türbe içine çocuk kıyafetini bırakıp dileklerini Allah'a iletmeye çalışmaktadır.

Arşiv çalışmalarında ise aşağıda gösterdiğimiz şekilde kaynaklar bulunmaktadır. İstanbul ve Ankara'da bulunan Başbakanlık Devlet Arşivler Kütüphanesi Osmanlı Arşivler Kütüphanesi Daire Başkanlığından alınan bilgilere göre, şüana kadar 18. Ve 19. Yüzyüller içerisinde yazılan Evkâf defterleri başta olmak üzere, Türbedârlığın nakli veya Zaviyedârlığın İstanbul merkez hükümet tarafından atanma konusunda yazılan belgelerin asıl evraklarından dijital haline getirme talebinde bulunduk. Sonra dijital ortamında CD'ye kaydettik. Şüana kadar 83 adet (yaklaşık 160 varak) evrak kaydı bulunmaktadır.

Örneğin,

(A. MKT.DV.90.31.1272 C.): Osmancık'taki İbrikdar zaviyesine ait varidatın kimin zimmetinde olduğunun tespit edilerek vekil İsmail Ağa ya teslim

(A. MKT.DV.92.44.1272.C): Osmancık kazasındaki ibrikdar zaviyesinin tamiri ve muhasebenin görülmesi

(AE.SABH.I.370.25894.1200.C): Osmancık kazasındaki Koyun Baba Zaviyesi vakfi mütevekkilisi ve zaviyedarı Şeyh Hasan.

(AE.SAMD.III.98.9678.1142.S): Çorum sancağı Karahisar Demirli nahiyesindeki Demir Zaviyesinin zaviyedarlığını Ali'ye ve türbedarlığını da Ömer'e askerî berat....

(AE.SMST.III.84.6274.1180.Z): Çorum sancağında Divân-î Şâr nahiyesinde Bektaşî zaviyesinde muhassas mezranın ahardan zabtına mümanaat edilmesi hakkında evlad-ı Bektaşî'dan seccade-nişin Abdüllatifin arzı...

(BEO.1631.122254.1318.Za): Çorum'da tarikat Rıfâîyye hangâh postnişini Şeyh Bekir efendi'ye maaş tahsis...

(C.EV.135/6725.1111.S): İskilib'de kain Ferahi Dede zaviyesi taamiyesi için Çukur e'l-Vac ve Gök Çukur Vakf-ı Mezraalarının tasarruf, zaviye ve zaviyedarlıkları cihetlerinin tevcihi...

(C.EV.302.15358.1219.R): Mecitözü'nde Çoban Divanında Melik Sultan Zaviyesi...

4. HALK İNANÇ MERKEZİ OLARAK ZİYARET

Ziyaretlerde uygulanan dini ibadetler veya dini uygulamalar çeşitli bir şekilde halklar tarafından sözlü gelenek olarak devam ettirilmiştir. İslâm'ın beş şartlar hariç olarak sevap kazanmak, hastayı iyileştirmek veya dileklerini Allah'tan dilemek gibi maksatlarla halklar ziyaretlerde bulunmaktadır.

Gerek hayattayken gerekse öldükten sonra keramet gösterdiğine inanılan haklarında menkıbeler üretilen insanların yattıkları, kutsallık atfedilen mezarlara türbe denir. Bu tanım aslında sosyo-psikolojik bir bakış açısı arz eder. Tanıma sosyo-psikolojik anlam kazandıran kavram ise "kutsallık"tır. Önemli olan insanların bir mekâna kutsallık atfetmesi ve bunun gereği olan inanç ve ritüelleri üretmesidir. Hem kutsal hem de sosyo-psikolojik olanı üreten bu olguya "ziyaret" denir (Köse & Ayten 2010: 21).

(Örneğin, Melik Gazi Türbesi (Çorum Merkez))

Emir Melik Gazi Sultan; Türklerin Anadolu'ya girişi olan 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat, Amasya ve civarında (1071-1178) Danişmendli Beyliği'ni kuran Ahmet Melik Gazinin Oğludur. Çorum merkezinde çimento fabrikasının yakınlarında mevcuttur.

Aşağıda fotoğrafta gösterdiğim gibi, türbenin üstünde halklar çocuk kıyafetlerini bırakmış veya etrafına asmış. Bu dini uygulama çocuğu olmayanlar veya erkek-kız çocuğu istemeye gelenlerin dilek tuttıkları bir yer haline gelmiş. Eğer erkek çocuğu isterse erkek çocuğu elbisesini, eğer kız çocuğu isterse kız çocuğu elbisesini türbeye bırakırlar.

Bu inanç tamamıyla halk inanç kapsamında yapılan uygulama fakat halklar bu türbedeki zattan dileklerini dilemiyorlar dilekler Allah'tan diliyorlar. Bazı durumlarda yanlış algılanan bir dini uygulamalar fakat oradaki halklar tarafından hissedilen bir duygu bir belirsizliğe karşı Allah'tan manevi anlamda cevap beklemek anlamına gelir.

Emir Melik Gazi Türbesi (dışı)

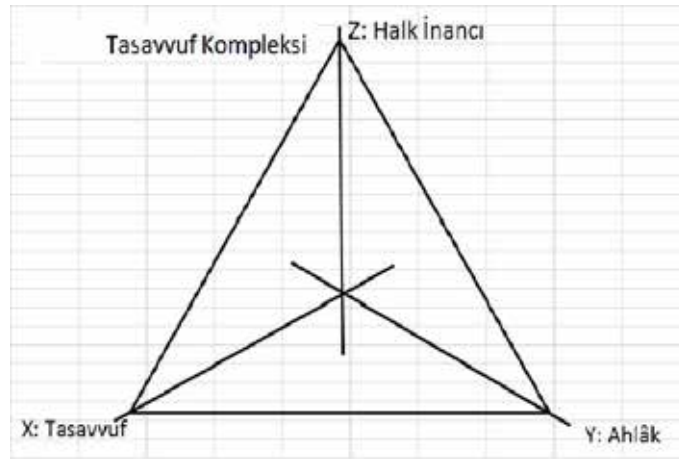
(içi)

Genelde insanlar türbe ziyaretini dinin bir parçası gibi algılıyorlar. Fakat resmi din söylemi böyle bir gereklilik olmadığını, hatta bazı türbe ritüellerinin hurâfe olduğunu savunurlar. Buna rağmen türbe ziyaretlerini halk dindarlığının önemli bir parçası olarak algırlar. Bu tür “popüler dindarlık”ta bir halk üretimi vardır. Bu senkretik dediğimiz bir üretim en önemli özelliğidir. Yani farklı kültürlere ait şeyler bir arada barındırıyorlar, yeni bir form altında meşruiyet kazanmış oluyor. Türbedeki ritüel örnekleri bu yapının en canlı göstergeleridir (Köse & Ayten 2010: 25-26).

Dinin temel kaynakları olarak kabul edilen kutsal metinlere dayalı formuna büyük gelenek diyoruz. Buna kitabi din de diyebiliriz. Bunun karşısında ise küçük gelenek vardır (Yel 2005). Küçük gelenek dinin yerel ve kültürel öğelerle karışmış formunu temsil ediyor. Ancak din sadece kitabi formla sınırlı kalmayan dinamik bir olgu olduğundan bu iki form varlığını bir arada (senkretik olarak) sürdürüyor.

5. SONUÇ

Sufizm/Tasavvuf'u ziyaret temelinde İslami bir çerçeveden incelendiğinde, yukarıdaki şekilde gösterildiği gibi Tasavvuf, Ahlâk ve Halk İnanç olarak 3 kutup şeklinde Tasavvuf kopmleksi ortaya çıkmaktadır ve bu şekilde varsayabilmektedir. Ziyaret eskiden şuna kadar Tasavvuf, Tarikat ve Evliya İnançının işlevsel merkezi olarak devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arberry, Arthur J. (1998). *An Introduction of the History of Sufism: The Sir Abdullah Suhurawardy Lectures for 1942*, New Delhi: Orient Longman Limited.
- Erkoç, Ethem (2015). *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Köse, Ali & Ali Ayten (2010). *Türbeler: Popüler Dindârlığın Durakları*, İstanbul: TİMAŞ yayınları.
- Nurbakhsh, Java (1981). *Sufism: Meaning, Knowledge, and Unity*, London and New York: Khaniqahi-Nimetullahi Publications.
- Schimmel, Annemarie (1975). *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Sykes, Mark 1908. "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire," *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38: 451-486.
- Tonaga, Yasushi (2013). *Islam and Sufism: Mysticism, Saint Veneration, Morality*, Nagoya: Nagoya University Press.
- Wakamatsu, Hiroki (2014) "Veneration of the Sacred or Regeneration of the Religious: An Analysis of Saints and the Popular Beliefs of Kurdish Alevis," *The Journal of Sophia Asian Studies*, 31, pp. 75-92.
- Yel, Ali Murat (2005). "İslam'da büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Ansiklopedisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü," *Din, Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisine ve Antropolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık.

---

¹ Bu proje (Yürütücü: Doç. Dr. Muammer CENGİL) Hitit Üniversitesi BAP Genel Araştırmalar Projesi kapsamında İç Anadolu (Çorum, Amasya ve Tokat) illerinde bulunan Ziyaretgâhların hem dini hem de sosyopsikolojik durumları araştırarak, bu bölgenin Ziyaret Atlası oluşturmak. Ayrıca, oluşturulacak Atlas Sosyopsikolojik, Antropolojik, Tarihi ve Dini bilimlerin yanı sıra, Turizm ve Kültürel bilimlere de büyük bilimsel katkı sağlayacaktır (Kod: ILH. 19001. 14. 003)

ÇORUM'DA YAŞAMIŞ OLAN DİNİ GELENEKLER VE GÜNÜMÜZ ÇORUM'UNA ETKİLERİ

Nurullah Haydar YURDUSEVEN¹

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nhaydaryurduseven@hitit.edu.tr

ÖZET

Günümüzde Çorum ili sınırları içerisinde kalan topraklar tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hititler gibi çok tanrılı toplumlardan Hıristiyanlık ve İslam egemenliğine kadar geçen süreçte bu bölgede bir çok toplum hüküm sürmüştür. Aynı coğrafyayı paylaşan bu gelenekler birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşiminin izlerini dinlerin resmi ideolojilerinden ziyade halk inançları üzerinde görmek mümkündür. Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türkler mevcut Hıristiyan halk ile aynı şehirleri paylaşmışlar ve uzun yıllar süren bir kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Aynı şehirlerde geçen onlarca yıldan sonra Hıristiyan azizlerin halk arasında yaygınlık kazanmış bazı efsaneleri Müslüman veli ve dervişler için de anlatılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Çorum'da yaşamış olan dini gelenekler ele alınacak, ardından Çorum'da tekke ve yatırları bulunan Baba İlyas, Mehmet Dede ve Karadonlu Can Baba'nın kerametleri üzerinde yer alan geçmiş geleneklerin izlerine değinilip bu etkileşimin temel sebepleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aziz Georgios, Aya Yorgi, Veli, Kültürel Etkileşim, Efsane.

RELIGIOUS TRADITIONS IN CORUM AND THEIR EFFECTS IN TODAY'S CORUM

ABSTRACT

Many nations have inhabited in the lands of Corum throughout the history. These traditions have prevailed and interacted in this geography during the period from a polytheist nation, Hittite, to the sovereignty of Christianity and Islam. The traces of these interactions are generally seen on folk beliefs rather than official ideologies of religions. Muslim Turks settling in Anatolia shared the same city with Christians and had the cultural exchange through long ages. After passing decades in the same cities some popular myths of Christian Saints had begun to be told for Muslim saints and dervishes. In this study, after addressing religious traditions, the effects of past traditions on the oracles of saints and dervishes such as Baba Ilyas, Mehmet Dede and Karadonlu Can Baba, who have specific lodges in Corum, will be mentioned. Then, the fundamental reasons of these interactions will be analysed.

Key Words: Saint Georgios, Aya Yorgi, Saint, Dervish, Cultural Interaction, Miracle.

1. GİRİŞ

Anadolu tarih boyunca birbirinden çok farklı millet ve kültürlerle ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bu nedenle Anadolu antik şehirlerinde hem sosyal hayatı gösteren fiziki kalıntılar hem de dini ve kültürel hayatı yansıtan şifahi gelenekler iç içe geçmiş durumdadır. Anadolu geç antik dönem şehirlerinden olan Eukhaita/Çorum ili ve çevresi de MÖ. 3000'lerden günümüze kadar bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hitit medeniyetinden Roma İmparatorluğuna, Bizans'tan Selçuklu ve Osmanlı Devletlerine kadar geçen süreçte Çorum ili sırasıyla politeizmin farklı uygulamaları, Hıristiyanlık ve İslam dinlerinin yayıldığı bir bölge olmuştur.

Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte mevcut Hıristiyan geleneği tedrici bir şekilde yerini İslam'a bırakmıştır, fakat Türklerin gerçekleştirdiği fetihler istila niteliğinde olmadığı için fethedilen şehirlerdeki insanlar kendilerine has dini ve geleneksel hayatlarını uzun müddet sürdürebilmişlerdir. Asimilasyon ve baskı olmaksızın uzun yıllar süren bu birlikte yaşama durumu fethedilen şehirlerdeki bazı gelenek, âdet, dini düşünce ve efsanelerin Müslüman Türkler tarafından benimsenmesine; aynı şekilde ya da değişikliğe uğrayarak dini söylemlerin içine karışmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda bazı Hıristiyan efsaneleri Müslümanlaştırılmış ve bu efsaneler gerçek kişilere mâl edilerek Türk Müslüman geleneğine dâhil edilmiştir. Konunun daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alınabilmesi için bu efsanelere değinmeden önce Çorum bölgesinde yaşamış olan geleneklere kısaca temas etmek gerekmektedir.

2. ÇORUM CİVARINDA YAŞAMIŞ OLAN MEDENİYETLER VE DİNİ YAPILARI

2.1. Hıristiyanlık Öncesi

İlk yerleşim izlerinin Kalkolitik döneme (MÖ. 6000-3000) ait olduğu görünen Çorum ve civarında en eski yerleşim birimi Boğazköy Büyükkaya'dadır ve MÖ. 6000'lerde yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Yarıkkaya, Büyük Güllücek, Alacahöyük ve Kuşsaray gibi küçük yerleşim birimleri oluşmuştur. MÖ. 3000'den sona ise bölgede Hattiler varlık göstermişlerdir. Bu dönemde Çorum sahip olduğu maden kaynakları nedeniyle önemli bir merkez olmuştur (bkz. Sever, 1996: 525-533). MÖ. 1800'lü yıllarda Boğazköy'de bulunan Hattuş'ta kurulan Asur ticaret kolonisi bölgenin zengin bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Daha sonra bu bölge Hitit hâkimiyetine girmiş ve Hattuşa Hitit başkenti olmuştur. Büyük Hitit İmparatorluğu (MÖ. 1400-1200) döneminde Alacahöyük önemli bir kültür merkezi, Ortaköy'de bulunan Şapinuva ise eyalet merkezi olmuştur. Hattuşa merkezli Hitit İmparatorluğu MÖ. 12. yüzyılda yıkılmıştır (Çorum Kültür Envanteri, 2008: 17-18; Çorum Tarihi: 19-29).

Çok tanrılı bir din sistemine sahip olan Hititler kendilerinden önce yaşamış olan Sümer, Akad ve Asur gibi medeniyetlerin de tanrılarını benimsedikleri için Tanrılar panteonunda binlerce tanrıya yer vermişlerdir. Her şehrin bir fırtına tanrısı bulunmakla beraber bu tanrılarının başında Hattuşaş'ın fırtına tanrısı Teşup yer almıştır (Kinal, 1991: 207-214). Diğer önemli tanrılar ise Teşup'un eşi baş Tanrıça Hepat, Aruna (deniz tanrısı), Haşşaş (ocak tanrısı), Utu (güneş tanrısı), Pahhur (ateş tanrısı), Şuppilulia (pınar tanrısı), Lelvani (aşk ve savaş tanrıçası), Şuinaş'tır (atalar tanrısı). Bu tanrılardan anlaşıldığı kadarıyla Hititliler ocak, atalar,

ateş ve güneş kültlerine sahiplerdir. Yazılı metinler ve kabartmalar Hititler'in tanrılarını insan şeklinde tasavvur ettiklerini göstermektedir. Onlara göre tanrıların da maddi manevi ihtiyaçları vardır. Ayrıca Hititlerde kralların öldükten sonra Tanrı mertebesine yükseldiklerine inanılmıştır. Hititler Tanrılara kurbanlar sunarak uzun ömür, sağlık ve zafer gibi isteklerde bulunmaktaydılar. Hititlerde falcılık da rağbet gören bir uygulamadır. Tanrılarının arzu ve isteklerini öğrenmek için şimşek çakması, yıldırım çarpması ve kuşların uçuşu gibi hadiseler yorumlanmıştır. Bazen de rahipler mabette uyuyup gördükleri rüyaları krala açıklamak suretiyle kehanette bulunmuşlardır (Sarıkcıoğlu, 1999: 39-40).

Hititlerden sonra gelen Frigler döneminde de (MÖ. 900-500) Çorum çevresi yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda ise bölgede Medler ve Persler hüküm sürmüştür. Pers hâkimiyeti ise İskender'in Anadolu'yu alması (MÖ. 332) ile son bulmuştur. Anadolu'da Büyük İskender'in MÖ. 333 yılında Hindistan'a yaptığı sefer ile başlayıp yaklaşık MS. II. yüzyıla kadar devam eden Helenistik dönem kültürel etki bakımından en etkili dönemlerdendir (Çay, 1998: 39; Çorum Tarihi: 33-45). Bu süreçte doğu ve batı kültürleri birbirleri ile karışmıştır. İskender'in ölümünden sonra Selefoslar Çorum bölgesine hâkim olmuşlardır. İlerleyen dönemlerde bu bölgeye Roma'ya bağlı bir prenslik olan Galatlar hüküm sürmüştür. Daha sonra tamamen Roma'ya bağlanan Çorum ve civarı uzunca bir müddet Kapadokya bölgesi adı altında anılmıştır (Çorum Kültür Envanteri, 2008: 17-18). Roma hâkimiyetini Bizans İmparatorluğu takip etmiştir. Hıristiyanlığın üçüncü yüzyılda Anadolu'da yayılmaya başlamasından Türk akınlarına kadar geçen süreçte Anadolu Hıristiyan egemen bir kültüre sahip olmuştur.

2.2. Hıristiyanlık ve Sonrası

Hıristiyanlık Anadolu'ya Türklerin yerleşmesinden önce sekiz asır boyunca hâkim din olarak varlığını sürdürmüştür. Erken dönemde Anadolu Hıristiyanlığının en önemli ayağını azizler oluşturmaktadır. Kahramanlık ve olağanüstü haller gösteren azizlerin anlatıları Hıristiyanlık içerisinde sürekli olarak canlılığını korumuştur. MS. IV. yüzyılda Kapadokya bölgesi aktif bir türbe geleneğine sahiptir. Hıristiyanlığı yayarken şehit edilmiş kişilerin ve azizlerin mezarları etrafında oldukça canlı bir dini hayat görünmektedir. Her bölgenin kendine özgü bir şehidi ya da azizi olmuş, bu nedenle farklı kiliseler farklı kutlama takvimleri ve uygulamalarına sahip olmuşlardır. Kilise babaları bu günleri kendi cemaatleri için bir toplanma fırsatı olarak görmüşler ve azizlerin mezarları etrafından toplanan kalabalıklara tebliğde bulunmuşlardır. Bu konuda Kapadokya'da öne çıkan kişi Caesarealı Basil'dir. O, şehitlerin kalıntılarına büyük önem vermiş ve bu kalıntılara dokunmayı bile ibadet olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Basil ve bir başka Kapadokya babası olan Nyssalı Gregory'e göre şehitlikler şifa bulma mekânlarıdır. Vasiliki Limberis Kapadokya babalarının şehit festivallerini bir eğlenceden ciddi birer sosyal olaya dönüştürmeyi başardıklarını söylemektedir. Limberis'e göre Kapadokya Babaları Hıristiyan şehitlerinin mezar ve türbelerini dinleyicilerinin imanını artırmak ve onlara kutsal metinleri öğretmek için kullanmışlardır (Limberis, 2011: 15-30).

Kapadokya bölgesinde aktif olarak görünen bu aziz kültü zamanla yakın bölgelere de yayılmıştır. Günümüzde Çorum il sınırları içerisinde olup şehir merkezine yaklaşık 30 km mesafede bulunan Eukhaita kenti de bu uygulamaların en sıkı şekilde tatbik edildiği şehirlerdendir. Bu kentin tam olarak nerede olduğu tartışmalı olsa da günümüze ulaşan arkeolojik kalıntılar beşinci yüzyıldan itibaren önemli bir dini merkez olduğunu göstermektedir. Tarihi kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla ise Hıristiyanlık açısından büyük bir öneme sahip olan Aziz Theodoros'un manastırı tarihi Eukhaita kenti yakınlarında bulunan

Elvançelebi köyünde yer almaktadır. Rivayetlere göre Aziz Theodoros'un kalıntıları onun ölümünden kısa bir süre sonra dördüncü yüzyılda Eukhaita'ya getirilmiş, bu nedenle şehir önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Önemi yıldan yıla artıran şehir altıncı yüzyılda başpiskoposluk yapılmıştır. Konsil kayıtlarına ve tarihi bulgulara göre şehir XI. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür (Keskin, 2010: 15-22).

Efsaneye göre, bu kent ile özdeşleşen Aziz Theodoros bir askerdir. Bir ejderhayı öldürerek ejderha tarafından kaçırılan bir kadını kurtardığı anlatılmaktadır. Ayrıca Bizans İmparatoru İoannes Tzimizkes'e 970 yılında yaptığı bir savaşta yardım ettiği rivayet edilir. Aziz Theodoros VI-VII. yüzyıllara ait olduğu sanılan bir madalyonda bir ejderhayı öldürürken; X-XI. yüzyıllarda yapılmış bir resimde ise ateşli fırın içerisinde tasvir edilmiştir (Keskin, 2010: 30-31).

Anadolu uzun yıllar boyunca Hıristiyanlık ve bu dine bağlı olarak aziz kültürünün etkisi altında yaşadıkten sonra Türk seferleri vesilesiyle Müslümanlaşmaya başlamıştır. Anadolu'ya Türklerin kapısı Bizans'a karşı kazanılan 1071 Malazgirt zaferi ile açılmıştır. 1076 Miryakefalon Zaferi ile ise Çorum ve civarı Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten sonra göçlerle beslenen Türkmen nüfusu 1176 yılında Afyon, Eskişehir ve Bolu yörelerinde iki yüz bin çadıra yani yaklaşık bir buçuk milyon nüfusa ulaşmıştır. XIII. yüzyıldaki Moğol istilası döneminde de Anadolu'ya büyük bir göç akını olmuş ve yaklaşık iki milyon Türk Kastamonu, Çankırı, Bolu ve Bilecik bölgelerine yerleşmiştir. Neticede XI ve XIII. yüzyıllarda Anadolu büyük ölçüde Türkleşmiştir. Bu bağlamda Çorum civarında Salur, Dodurga, Yavu, Bayat ve Beydili gibi Oğuz Türkmen boylarının isimlerini taşıyan yerleşim yerleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Çay, 1998: 40-44; bkz. Karaman, 2005: 114).

3. KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Anadolu'ya hâkim olan Selçukluların diğer topluluklara gösterdikleri müsamaha ve gayrimüslimlerin Müslüman olmaları doğrultusunda herhangi bir sistemli politika gütmemeleri uzun yıllar boyunca Müslümanlar ile gayrimüslimlerin bir arada yaşamalarına olanak sağlamıştır. Türk fetih hareketlerinin ilk yıllarında yerli halk yaşadıkları yerleri terk ederek batıya doğru göç etmiş olsa da ilerleyen dönemlerde hem Türk idaresi altında yaşayan gayrimüslimlerin huzur içinde olması hem de Bizans'ın getirdiği ağır vergi yükü neticesinde, göç edenlerin bir kısmı tekrar eski topraklarına dönmüşlerdir. Anadolu'ya yerleşen Türk boyları bu sayede yerel halk ile uzunca bir müddet bir arada yaşamış ve bu süreçte hem İslam dini diğer milletler tarafından daha iyi tanınıp kabul görmüş hem de Müslüman Türkler yerleştikleri bölgelerde mevcut olan kültürel yapıdan etkilenmişlerdir. Özellikle Sivas, Kayseri ve Konya gibi büyük ticaret şehirlerinde birbirlerinden duvarlarla ayrılmış farklı mahallelerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler gündelik hayatta birbirleri ile alışverişlerini sürdürmüşler ve etkileşim içinde olmuşlardır (Yazıcı, 2007: 335-337). Ayrıca Doğu Avrupa'ya göç edip orada Hıristiyanlığı kabul eden Peçenekler gibi Türk gruplar da kültürel etkileşimde önemli bir rol oynamışlardır. Malazgirt savaşında Bizans saflarından Alparslan'ın ordusuna katılan bu Hıristiyan Türkler ile Asya'dan gelen Müslüman Türkler muhtemelen uzun müddet birlikte yaşamış ve aynı dili konuştukları için sahip oldukları inançları kolayca birbirleri ile paylaşabilmişlerdir (Ülgen, 1969: 22).

3.1. Ticari Hayatın Kültürel Etkileşim Üzerindeki Etkisi

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yüzyıllar boyunca süren birlikteliğin kültürler üzerindeki izlerini ticaret üzerinde görmek mümkündür. Ticari faaliyetler toplumları birbirlerine daha da yakınlaştırmış ve birbirlerini daha çabuk tanımalarını sağlamıştır. İnsanların günlük hayatta kullandıkları paralar sadece fiziksel bir değer taşımamış hâkim toplumların kültürel dünyasını da temsil etmiştir. Bu bağlamda, ticarete kullanılan sikkeler taşıdıkları siyasi ve dini sembollerle buldukları çağın inanç dünyasına ışık tutmaktadır. Bu dönemde kesilmiş olan sikkeler üzerinde hem Müslüman hem de Hıristiyan kültürünün izleri bir arada bulunmaktadır. Aslında Müslümanlar ile diğer din mensuplarının etkileşimi Araplar ile başlamıştır. Müslüman Araplar ile Hıristiyan topluluklar aynı şehirleri paylaşmaya başladıklarında Hıristiyan halkın kullanmakta oldukları paralar, üzerlerinde haç kabartmaları ve resimler olduğu için sahabe tarafından kullanılmak istenmemiştir. Her ne kadar Emevî halifeleri bu sorunu çözmek istemişlerse de Hıristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde halkın inanç ve gelenekleriyle beraber asırlardır süregelen alışkanlıklarını da dikkate almak zorunda kalmışlardır. Zira Muaviye döneminde basılan yeni sikkelerde haç işareti olmaması sorunlara neden olmuş, halk bu paraların gerçek olmadığını düşünerek kullanmak istememiştir. Bu nedenle basılan yeni sikkelerde hem Emevî İslam devletinin simgelerini hem de Bizans figürlerini bir arada görmek mümkündür (Sivrioğlu, 2014:5).

Anadolu'da hüküm süren ilk Türk devletleri de ele geçirdikleri bölgelerde gelişmiş bir ekonomik sistemle karşılaşmaları ve bu sisteme uyum sağlamak zorunda kalmaları nedeniyle sikkelerinde Bizans figürlerini sıkça kullanmışlardır. Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı olan I. Mesud'un kestirdiği bir bakır sikke üzerinde Trabzon İmparatorluğunun kurucusu ve ilk imparatoru olan I. Alexios Komnenos'un (1182-1222) kabartması bulunmaktadır. Ayrıca Saltuklu emiri olan İzzeddin Saltuk b. Ali'nin yaptırdığı sikkelerde bir elinde kılıç diğer elinde haç olan Aziz Georgios kabartması yer almaktadır (Sivrioğlu, 2014:9). Danişmend hükümdarı Melik Muhammed'in (1161-1169) yaptırmış olduğu gümüş bir sikkenin arka yüzünde Aya Yorgi'nin at üzerinde elinde mızrakla ejderha öldürdüğü tasvir edilmektedir (Ocak, 1991: 671). Hem Müslüman hem de Hıristiyan figürlerini barındıran bu sikkeler kültürel hayatın da iç içe geçmesini sağlamış ve geleneklerin birbirleriyle karışmasında pay sahibi olmuştur. Bu paraların üzerlerinde yer alan figürlerin hikâyeleri de muhtemelen insanlar arasında daha hızlı bir şekilde yayılmış ve kozmopolit bir yapıya sahip olan şehirlerde aynı hikâyeler hem Hıristiyan azizleri hem de Müslüman velileri için anlatılmaya başlanmıştır.

3.2. Aziz ve Dervişler Üzerinden Etkileşim

Kültürler arası etkileşimin görüldüğü bir diğer alan ise dindar insanların gönülden bağlı oldukları şahsiyetler etrafında şekillenen aziz/veli kültürleridir. Bu bağlamda Erenler, veliler ve kahramanların türbelerine yapılan ziyaretler kültürlerin birbirlerini etkileyerek tabakalaşmalarına örnekler sunmaktadır. Anadolu'nun bir çok yerinde kendilerinden yardım ve koruma talep edilen ve bunun için adaklar sunulan veli mezarları bulunmaktadır. Bu mekânların yerleri sabit kalmakla birlikte taşıdıkları anlamlar zaman içerisinde hâkim toplumların değişmesi neticesinde değişen insanların inançlarına göre farklılık göstermekte, yani değişen toplum ile kutsal olan obje de değişmektedir. Örneğin Hıristiyanlar ilk çağlarda Anadolu'da kutsal kabul edilen pınarları kendi azizlerinin pınarları haline dönüştürmüşlerdir (Hagiasma/Ayazma). Bu pınarlar daha sonra Müslüman Türkler tarafından devralınmış ve Orta Asya'dan getirilen inançların da etkisiyle velilere atfedilmiştir (Ülgen, 1969: 18). Müslüman-Hıristiyan etkileşimi dervişler tarafından kurulan tekkelerin eski kilise

yerleşkelerine ya da faal kiliselerin yanına yapılması neticesinde daha yoğun bir hal almıştır. Bu sayede Hıristiyan azizlerin kerametleri Müslüman şeyh ve dervişlerin anlatıları ile karışmıştır. Çorum eski yerleşim yeri olan Eukhaita yakınlarında kurulan Elvan Çelebi Tekkesinde Aziz Georges kültlerinin Baba İlyas'a mâl edilmesi hadisesi bu etkileşimin en belirgin yansımalarındandır (Yazıcı, 2008: 339).

Aziz Georges/Aya Yorgi Hıristiyan aziz biliminde savaşı bir aziz olarak tasvir edilmektedir. Beyaz atıyla Hıristiyanlığın yayılması için çaba göstermiş ve bu uğurda işkence çekerek hayatını kaybetmiş bir Hıristiyan şehididir. Kendisine saygınlık kazandıran bu hayat tarzından dolayı I. Konstantin zamanında kültü resmi olarak da kabul edilmiştir. Orta çağlarda da Haçlı ordularına Aziz Georges'un yol gösterdiğine dair anlatılar yayılmıştır (De Voragine, 2012: 242; Ocak, 1991: 663). Bu anlatılar Eukhaita kentinin önemli bir simgesi olan Aziz Theodoros'un efsaneleri ve hayat hikâyesi ile benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Aziz Theodoros ile Aziz Georgios'un aynı kişi olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Aya Yorgi hakkında iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre o Kudüs'ün kuzeyinde yer alan Lydda şehrinde doğmuş ve Diokletianus (284-305) döneminde yaşamıştır. Bulunduğu bölgeyi Hıristiyanlaştırmak için çaba sarf etmiş ve birçok olağan üstü hal göstermiştir. Örneğin kuru odunları canlandırıp ağaç yapmış ve mezardaki ölüleri diriltmiştir. Ayrıca Diokletianus tarafından defalarca öldürülmesine rağmen her defasında yeniden dirilmiş, ancak en sonunda kendi rızasıyla ölümü kabul etmiş ve ölmüştür. Bunun üzerine ona zulmedenlerin üzerlerine gökten ateşler yağmıştır (Ocak, 1991: 664).

Aya Yorgi hakkında anlatılagelen diğer rivayet ise Kapadokya bölgesinde doğmuş olduğu, Roma ordusunda bir asker olarak hizmet ettiği ve Diokletianus zamanında generalliğe yükseldiğidir. Daha sonra Hıristiyanlığı seçip bu dini yaymaya başlayınca MS. 303 yılında İzmit'te başı kesilerek öldürülmüştür. Hikâyeye göre Aya Yorgi pagan bir kral olan Selbios'un kızını kaçırıp şehrin de suyunu kesen bir ejderhayı öldürerek hem şehri suya kavuşturmuş hem de kızı kurtarmıştır. Bu olaydan sonra kral ve yöre halkı Hıristiyanlığa geçmişlerdir. Bu hikâyeye bağlı olarak Aya Yorgi daima at üzerinde, elinde mızrak ve bir ejderhayı öldürürken resmedilmektedir (De Voragine, 2012: 239; Ocak, 1991: 664-665).

Araplar arasında da bilinmekte olan Aziz Georgios'un hikâyeleri Taberi tarafından *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adlı eserinde detaylı olarak anlatılmıştır. Taberi Aya Yorgi'yi yani Aziz Georgios'u Curcis Nebi ismiyle anlatmaktadır. Bu ismin Georgios'un okunuşu olan "Corcis"a olan benzerliği hikâye kahramanının aynı kişi olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Taberi'de anlatılan hikâyeye göre Curcis Nebi Hz. İsa'nın havarileriyle görüşmüş, geçimini ticaretle sağlayan ve insanlara hayırda bulunan salih bir kişidir. Curcis Nebi Musul'da hükümdar olan Danane'ye hediyeler sunmak için onun yanına gittiğinde onun puta tapmayanlara işkenceler yaptırdığını görür ve hükümdarı hak dine davet edip putlarını da aşağılar. Bunun üzerine çok ağır işkencelere maruz kalır fakat hayatta kalarak Hükümdarın kendisinden korkmasını sağlar. Zindana atılan Curcis bir melek tarafından zindandan kurtarılır. Ardından parçalanıp aslanların kuyusuna atılır. Bir gün ölü vaziyette kalan Curcis ertesi gün tekrar dirilir. Bu hadiseden sonra Curcis'in bir sihirbaz olduğu ileri sürülür ve en mahir sihirbazlarla karşılaştırılır. Onu alt edemeyen sihirbazlar da onun normal bir insan olmadığına hükmederler. Daha sonra Curcis ölmüş bir öküzü diriltir ve kuru ağaçları canlandırır. Son olarak bakırdan yapılmış bir öküz heykelinin içine kapatılıp ateşe atılarak öldürülen Curcis kısa bir süre sonra tekrar dirilir. Daha sonra mezarlarda yatan ölüleri diriltiren Curcis en sonunda putları yerin dibine batırıp Tanrı'nın kendisine verdiği vaat neticesinde ölecek şehitler arasına katılır (Taberi, 1991: 943-963).

Ahmet Yaşar Ocak'a göre Müslüman Türkler XI. yüzyılda Anadolu, Irak ve Suriye arasındaki bölgeye geldiklerinde Curcis Nebi yani Aya Yorgi ile karşılaşmış Müslüman Araplar gibi onu benimsemişlerdir. Ayrıca Aya Yorgi'nin ölüm tarihinin 6 Mayıs olması nedeniyle onu Hızır-İlyas ile özdeşleştirmişlerdir. Sonuç olarak iki kültür kaynaşmış ve hem Türkler hem de Hıristiyanlar aynı günü kutlamaya başlamışlardır. Neticede Anadolu, Balkanlar ve Kırım'da Aya Yorgi adına inşa edilmiş kilise ve manastırlar Hızır-İlyas'a dönüşmüştür (Ocak, 1991: 669; Aykıt, 2013: 129).

Aya Yorgi'nin hikâyeleri daha sonraki süreçlerde Babailer, Rum Abdalları ve Bektaşî Dervişleri tarafından kendi şeyhleriyle özdeşleştirilmiştir. Çorum ili sınırları içerisinde buna verilecek örnek Mecitözü civarında Baba İlyas-i Horosanî'dir. Baba İlyas XIII. yüzyılda Amasya yakınlarında ikamet etmiş ve 1240 yılındaki meşhur Baba İlyas ayaklanmasını düzenlemiştir. XIV. yüzyılda torunu Elvan Çelebi tarafından Çorum'a 24 km mesafede tekkesi kurulmuş ve Aya Yorgi'nin hikâyelerine benzer hikâyeler onun için de anlatılmaya başlanmıştır. İki Avrupalı seyyah olan Hans Dernschwam ve O. Ghiselin Busbecq Baba İlyas hakkında anlatılanları duyunca onun Aya Yorgi'nin arkadaşı olmuş olabileceğini belirtmişlerdir. Busbecq kendisine dervişler tarafından Baba İlyas diye gösterilen resmin beyaz atlı ve mızraklı Aya Yorgi olduğunu belirtmiştir. Bu tür etkileşimler neticesinde aynı ziyaretgâhlar hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından kullanılagelmiştir. Müslümanlara göre, ziyaret ettikleri kişi aslında Müslüman olan ama dışarıdan Hıristiyan gibi görünen bir veli; Hıristiyanlara göre ise gerçekte Hıristiyan ama dışardan Müslüman görünen bir azize aittir. Bu gibi durumlarda genellikle Müslümanlar galip gelmiş ve Hıristiyan azizin adı kaybolarak Müslüman velisinin ismi yaşamaya devam etmiştir (Ocak, 1991: 670-672).

Çorum kültüründe yer etmiş ve efsanevi anlatılara sahip olan bir başka veli ise yaklaşık olarak 1200-1270 yılları arasında yaşamış olan Karadonlu Can Baba'dır. Can Baba'nın türbesi Oğuzlar ilçesinde bulunmaktadır. Bu türbe genellikle çocuk sahibi olmak isteyenler, çocuğu olup yaşamayanlar ve çocukları hasta olanlar tarafından şifa bulmak ümidiyle ziyaret edilmektedir. Ayrıca asker uğurlama ve yağmur duası vesilesiyle de ziyaretler yapılmaktadır (Kalafat, 1999: 516; Ceyhan, 1998: 225-227).

Karadonlu Can Baba'nın kerametlerinden bazıları Aziz Theodoros hakkında anlatılan efsaneler ile benzerlik göstermektedir. Örneğin Aziz Theodoros gibi Karadonlu Can Baba'nın da ateşe atıldığı anlatılmaktadır. Velâyetname'ye göre Cengiz Han'ın oğlu Kâvus Han'ın Anadolu seferi esnasında Can Baba onun karşısına çıkmış ve ona Müslüman olmadığı müddetçe Anadolu'ya giremeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Kâvus Han ve keşişi Can Baba'yı imtihana tabi tutmuşlardır. Birinci imtihan kaynar kazana girmektir. Karadonlu Can Baba kazana girecek eğer sağ çıkarsa Kâvus Han onun dinine girecektir. Üç gün üç gece kaynar suyun içinde kalan Can Baba kazandan sağ salim çıkar. Bu duruma hayret eden keşiş ve Kâvus Han başka bir imtihan daha yapmak isterler. Bir ateş yakarlar ve Can Baba'ya içine girmesini teklif ederler. Can Baba bu defa keşişin de kendisiyle gelmesini ister. İstemeyerek de olsa Can Baba ile birlikte ateşe giren keşiş yanar fakat Can Baba sağ salim dışarı çıkar. Son olarak ise Kâvus Han'ın eşi Can Baba'yı zehir içirmek suretiyle sınamak ister. Zehir içen Can Baba'ya zehir de tesir etmez (Velâyetname: 115-124). Daha sonra Kâvus Han ve beraberindeki yüz bin Tatar askeri Sultan Alaeddin tarafından Sivas, Kayseri, Çorum ve Ankara arasında kalan bölgeye yerleştirilirler (Ceyhan, 1998: 223).

Son olarak II. Bayezid tarafından Bağdat seferine götürüldüğü rivayet edilen Mehmet Dede (d. 1473) ele alınacaktır. Mehmet Dede hakkında anlatılan hikâyeler de Aya Yorgi hakkında anlatılanlarla benzerlik göstermektedir. Zira Aya Yorgi'nin askeri başarılarından dolayı generalliğe kadar yükselmesi gibi Mehmet Dede de göstermiş olduğu

kahramanlıklardan dolayı II. Bayezid tarafından vezir olarak tayin edilmiştir (Bekki, 2008: 95).

Günümüzde Mehmetdedetekke Köyünde at kurban edilmektedir. Bu kurbanın başlangıcı için şöyle bir rivayet vardır: İstanbul’da uzun bir müddet çocuk sahibi olmayı bekleyen bir subayın eşinin rüyasına Kızıltepe’de yatırı bulunan İsmail Dede girer ve kendisini ziyaret ederse çocuğu olacağını söyler. Meşakkatli bir yolculuktan sonra köye ulaşan subay ve eşi katırlarla İsmail Dede’nin yatırına götürülürler. Dağa çıktıklarında yatırın bakımsızlığından dolayı hayal kırıklığına uğrayan kadın herhangi bir dua okuyup dilekte bulunmadan geri dönüş yoluna koyulur. Bir müddet sonra gaipten bir ses duyulur ve o ses “Altındaki katır buluş getirsin de sen doğurma emi kızım” der. Hatasını anlayan kadın her ne kadar tekrar yatıra koşsa da duasını kabul ettirme şansı kalmamıştır. O esnada kadının binmiş olduğu katır ise doğum yapar. Bu olaya şahit olan köylülerin itikatları sağlamlaşır ve İsmail Dede’ye “Gatırgunnadan” sıfatı verilir. Hem bu olayın hatırasını yaşatmak hem de İsmail Dede’yi memnun etmek için her yıl at kurban edilmeye başlanır. Yöre halkının inançlarına göre eğer kurban edilen at vahşi hayvanlar tarafından yenilirse o kurbanın İsmail Dede tarafından kabul edilmiş olduğu anlaşılır ve o sene bolluk olur (Bekki, 2008: 100-101).

Türk kültürünün en eski zamanlarından beri at kurbanının olduğu bilinmektedir fakat İsmail Dede’nin türbesinde bu uygulamanın geçen yüzyılda başlamış olması oldukça gariptir. Zira o bölgede aktif bir geçmiş geleneğe dayanmayan at kurban etme âdeti yöre halkı tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yöre halkı bu kurban sunumunda hem bereket beklentisi hem de Gatırgunnadan İsmail Dede’yi memnun etme amacı gözetmektedir. Yöre halkına göre eğer kurban kesilmezse İsmail Dede’nin ya köye afet göndereceği ya da gelecek olan afetlere karşı köyü korumayacağı ifade edilmiştir (Bekki, 2008: 100-102). Bu inanış dinlerin en erken dönemlerinde sunulan kurbanla aynı fikri temsil etmektedir. Anadolu yatırlarında genellikle insanlar bir sıkıntılarını giderme ya da gelecek adına beklentilerini karşılama umudu ile ziyaretlerde bulunurlarken İsmail Dede yatırında gerçekleştirilen kurban ritüeli bu beklentilere ilaveten onun gazabından kurtulma amacı da taşımaktadır. Bu inanç Hititler gibi politeist dinlerin sahip olduğu tanrı anlayışıyla benzerlik göstermektedir.

4. SONUÇ

Birbirleri ile aynı coğrafyayı paylaşan kültürler daima birbirlerini müspet ya da menfi olarak etkilemişlerdir. Bu etkileşim günlük yaşamın pratik uygulamalarında olduğu gibi manevi hayatın inanç boyutunda da kendini göstermiştir. Anadolu’ya yerleşen Müslüman Türkler Hıristiyan halk ile on yıllar boyunca birlikte yaşamışlar ve kültürel açıdan etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin gerçekleşmesinde hem ilk Türk devletlerinin bastırmış olduğu paralarda Hıristiyan figürlerini kullanması hem de Hıristiyan dini yapılarının yanlarına inşa edilen tekkelerin büyük etkisi olmuştur. Çorum civarında da bu etkileşimin izlerini görmek mümkündür. Tarihsel olarak yaşamış önemli veli ve dervişler hakkında anlatılan bazı efsanevi hikâyeler ve kerametlerde daha eski geleneklerin izleri bulunmaktadır. Aziz Theodoros ve Aziz Georgios/Aya Yorgi olarak bilinen Hıristiyan azizlerinin efsaneleri Baba İlyas, Karadonlu Can Baba ve Mehmet Dede karakterleri ile bağlantılı olarak anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aykıt, D.A. (2013). Müslümanların ve Hristiyanların Ortak Ziyaretgâhlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint George) Manastırı. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakülte Dergisi. 17/1, 119-134.
- Bekki, S. (2008). Çorum-Dodurga'da Bir İnanç Merkezi: Mehmetdedetekke Köyü ve At Kurbanı. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli. (47), 93-110.
- Ceyhan, A. (1998). XIII. Yüzyılda Yaşamış Oğuzlar'da Medfun Karadonlu Can Baba, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997 İskilip. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 216-231.
- Çay, A. (1997). Anadolu'nun Türkleşmesi Çerçevesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi. Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu. 39-44.
- Çorum Kültür Envanteri (2008). Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Çorum.
- Çorum Tarihi (1981), 5. Hitit Festival Komitesi. Gözde Reprodüksiyon.
- De Voragine, J. (2012). The Golden Legend Reading on the Saints (tr. William Granger Ryan). Oxford: Princeton University Press.
- Kalafat, Y. (1999). Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (40), 511-524.
- Karaman, R. (2005). Çorum'da Yaşayan Oğuz Boyu Aşiretleri ve Karakeçililer. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, (15), 113-138.
- Keskin, E. (2010). Çorum İli Ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Limberis, V. M. (2011). Architects of Piety: The Cappadocian Fathers and the Cult of the Martyrs. Oxford: Oxford University Press.
- Ocak, A. Y. (1991). XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü, Belleten. 5(43), 662-673.
- Sarıkcıoğlu, E. (1999). Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Sever, H. (1998). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Madenler ve Yeni Maden Çeşitleri. III. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum 16-22 Eylül 1996. 525-533.
- Sivrioğlu, U. T. (2014). Ortaçağ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkileri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 1(2), 1-21.
- Taberi. (1991). Milletler ve Hükümdarlar Tarihi III (tr. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir). Milli Eğitim Basımevi.
- Ülgen, H. Z. (1969). Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (17), 1-28.
- Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan ve Yayınlayan Sefer Aytekin, Emek Basım Yayınevi, Ankara, Basım Yılı yok.
- Yazıcı, N. (2007). Osmanlı Öncesinde Anadolu'da Müslüman Türklerde Hoşgörü ve Bir arada Yaşama Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu, Isparta. 335-344.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ MÜBADİL TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE ÇORUM'A İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLERİN MEMLEKETLERİ VE İSKÂN EDİLDİKLERİ İDARİ BİRİMLER

Necat ÇETİN¹

¹Uzman Tarih Öğretmeni Torbalı İzmir nccetin1963@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma mübadillerin Türkiye'ye gelmeden önce Yunanistan'da bulunan ve terk ettikleri mallarının kaydedilmesi ve mal bildirim belgelerinin ekinde bulunan memleketleri ve iskân edildikleri idari birimleri gösteren belgelere göre hazırlanmış ve bazı tespitlerde bulunulmuştur. 1923 ile 1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen toplam 463.534 mübadilden 1570 kişisi Çorum iline iskân edilmiştir. Çorum'a iskân edilen mübadillerle ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Mühtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnamelerinde toplam 21 belge tespit edilmiştir. Talepnamelerde toplam kişi sayısı 22 erkek 11 bayan olmak üzere toplam 33 kişidir. Çorum'a iskân edilen mübadillerle ilgili belgeler incelendiğinde gelen mübadillerin memleketlerinin Selanik (Vodina, Kozana, Yenice-i Vardar-Siroz) ve Manastır Vilayetinden görülmektedir. Mübadiller Çorum merkez ve diğer idari birimlere (Mecitözü-Mahmudiye-Sungurlu-Osmancık) iskan edilmiştir.. Belgelere göre mübadiller Talepnameler 1925 ile 1927 yılları arasında düzenlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tasfiye talepnamesi, Mübadil, Çorum, Mübadele.

ARCHIVES OF THE PRIME MINISTRY OF THE REPUBLIC OF EMIGRANTS LIQUIDATION HOMELAND CORUM SETTLEMENT AND SETTLEMENT OBTAINED UPGRADES REQUISITION EMIGRANTS BY THEIR ADMINISTRATIVE UNITS

ABSTRACT

This research concentrates on the emigrants in Greece before arriving in Turkey and the registration of goods and property they left behind in accordance with the documents showing administrative units of the country. Between 1923 and 1927, 1570 out of 463 534 people were resettled refugees from Greece to Turkey, Corum province. 21 documents have been identified in the archives of the Prime Ministry of the Republic on the settlement of Corum Emigrant Exchange Commission.

Total of 33 people, including 11 women and 22 men are documented. Corum documents verify that emigrants are from Thessaloniki (Vodina, Kozana, Yenice, Vardar and Siroz) and Manastir province. Emigrants were settled in central Corum and other administrative units (Mecitözü-Mahmudiya Sungurlu-Osmancık). According to documents settlement requisitions were produced between 1927 and 1925.

Key words: Disposal requisition performed, Emigrants, Corum, Exchange

1. GİRİŞ

Tasfiye talepnemeleri hakkında kısa bilgi: 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın mübadele kısmın imzalanmasını ve mübadeleye tabi tutulacak olanların belli olmasını müteakip geride bırakılacak taşınmazların belgelenmesi zarurietine ortaya çıktı. Kimin ne kadar taşınmaz mal varlığı, tapusu varsa belgelenmeliydi ve bu belgelerin kurulan “Muhtelit Komisyonlar” tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Asıl amaç anlaşmadaki taraf hükümetlerin düzenlenen bu talepnamelere göre terk edilen ülkede ne kadar mal varlığının bırakıldığına belgelenmesi ve bu belgelerin toplam değerlerinin hesaplanması sonucu ortaya çıkacak alacaklı veya borçlu duruma göre karşı taraftan ne kadar talep edileceğinin belirlenmesiydi. İşte mübadeleye tabi tarafların bu taşınmaz mal varlıklarını gösteren belgeler kısaca “mübadil tasfiye talepnamesi” olarak adlandırılmıştır.

Belgeler 4 nüsha olarak düzenlenmiştir. 1 adedi “memurin-i mahalliye nezdinde kalacak, 1 adedi tasfiye işlerini yürütecek olan “Muhtelit Komisyonu”na, 1 adedi mübadilin göç ettiği memleketin hükümetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilmiştir.

Belgenin birinci sayfasında: Kayıt numarası ve kayıt tarihinden sonra “İhtar” başlığı altında “eshab-ı müracaatın” yanlışı veya mübalağalı beyanname vermesi durumunda kendi zararına olacağı belirtilmiş ve dilekçe sahibinin kimlik bilgilerine geçilmiştir. Müstedinin hüviyeti başlığı altında sıra ile: İsim ve pederinin ismi, Memleketi (livası, kazası, şehri, karyesi), halen sakin bulunduğu mahal (livası kazası, şehri, karyesi), Sanatı, 2. nci ve 3. ncü sayfalarda: Mübadilin bulunduğu yerdeki emval-i gayri menkulesine ait bilgileri ihtiva eden ve 9 sütundan oluşan bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetveldeki sütunlarda yer alan bilgiler şunlardır: Emlak ve arazinin cinsi ve nevi, hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, meravs) Mesaha-i sathiyesi (dönüm veya arşın murabbai, dönüm evlek), Arazinin yetiştirdiği mahsulâtın nevi (hububat, tütün bağ vs), Emlak ve arazinin kain bulunduğu mahal (mahalle, mevki, sokağın ismi ve numarası), Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe), Tapu senetlerinin veya diğer vesaik-i tasavvufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rapt olacaktır), Tapu senetleri kimin adına mukayyettir, Emlak ve arazinin tapu senedinde makayyet kıymeti (altın Türk lirası hesabıyla) 4.ncü sayfa: Bu sayfada müstedinin terk eylediği emlak-ı menkuleye ait olan cetvel (cetvel- B) bulunmaktadır. Bu cetvel mübadile ait Eşya-i beytiyye (ev eşyaları) altın Türk lirası üzerinden mecmu kıymeti, Hayvanat (adedi, cinsi, altın Türk lirası kıymeti) 5. nci sayfa: vekâletname: Komisyon nezdinde kendilerini temsil ve hukuklarının müdafaası için verilen vekâletname (kimi mübadiller için ihtiyaç duyulduğunda) Ek sayfa: Müsadere edilen emlak beyanı. Yunanlılarca daha önce müsadere edilen (varsa) mallarını (belgelemeleri halinde) gösterir belge. Müsaderenin hangi tarihten itibaren (a) ve (b) cetvellerinde irade olunan emvallerin hangi tarihte müsadere edilmiştir. Müsadere edilen bu emvallerin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı senevisi miktarı ne idi (a) cedveli mucibince. Altında tasdik tarihi ve imam, muhtar ve azalardan oluşan tasdik heyeti imza veya mühürleri bulunmaktadır.¹

¹Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bakınız: (Ercan ÇELEBİ 2006/Bahar), “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnemeleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (/ÇTTAD), V(12): 35-46.

Lozan Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin imzalanan sözleşme ve protokol gereği², Kasım 1923'ten itibaren ülkenin birçok yerine olduğu gibi İzmir'e de mübadil yerleştirilmeye başlanmıştır.³ Devlet istatistik verilerine göre 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan gemilerle⁴ Türkiye'ye 456.720⁵ Müslüman gelmiş ve Ekim 1923'te kurulan "Mübadile İskân ve İmar Vekâleti" tarafından belirlenen yerlere iskân edilmiştir. Bu iskânda iskânın en çok genel olarak Rum yerleşimlerinin olduğu yerlere yapılmıştır. Bunun sonucu olarak en çok mübadil iskânı doğal olarak Batı Anadolu ve Trakya bölgesine olmuştur.⁶ Mübadil göçmenler ilgili her il kayıt tutmuş, ancak bu defterler bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne alınmıştır⁷. Mübadillerin iskânına ilişkin diğer önemli bir kaynak iskân edildikleri idari birimin "Nüfus Esas Defterleridir."⁸

Çorum İli ve ilçelerine 1923-1927 yılları arasında toplam 1570 kişi gelmiştir.⁹ Türkiye'ye getirilecek mübadiller 10 bölgeye yerleştirilecek ve Çorum birinci iskân bölgesi içerisinde¹⁰. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde(BCA) Çorum iline iskân edilen mübadillerle ilgili toplam 24 belge bulunmaktadır. Bazılar talepnameler mükerrerdir.

Çorum'a gelenler Selanik ve Manastır vilayetinin Vodina, Kozana, Yenice-i Vardar-Siroz bölgelerindedir. Belgeler 1925,1926 ve 1927 yıllarına aittir.

Talepnamelerde adı geçen kişi sayısı toplam 33 olup, bunların 22 erkek, 11'i bayandır.

Talepnamelerin vilayetlere göre dağılımı (Tablo.1)	
Vilayet	Adet
Manastır	1

² Mübadile Türk ve Yunan toplumunda toplumsal travma yaratmıştır. Bu düşünceye katılmamak mümkün değildir. Bakınız: Kemal ARI (2005), Bir Tarih araştırma Konusu olarak Mübadile", *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide PEKİN, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, :387—388.

³ Mübadile ile ilgili ilk akademik çalışmayı yapan Kemal ARI'dır: (Kemal ARI 2008),Büyük Mübadile Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Diğer bir önemli çalışmalar için bakınız: (Nedim İPEK 2000), *Mübadile ve Samsun, TTK, Ankara*. (Onur YILDIRIM 2006), Diploması ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Derleyen: Müfide PEKİN, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını.

⁴ Mübadile gemileri üzerine yapılan bir çalışma için bakınız: (Kemal ARI 2008), *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadile Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja]*, İzmir, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını.

⁵ Bazı kaynaklarda 463.534 kişidir. (Gökçe BAYINDIR GOULARAS Temmuz 2012), "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", Alternatif Politika, IV(2):130.

⁶ Gökçe BAYINDIR GOULARAS, agm. s.131.

⁷ Bu defterler ile ilgili yapılan bir çalışma için bakınız: (Nedim İPEK Aralık 1995), " Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler", Tarih ve Toplum, (144):15-18.

⁸ Nüfus Esas Defterleri 2006 yılında çıkarılan yeni Nüfus Kanunuyla beraber incelemelere kapatılmış,1976 yılı öncesi tüm defterler Ankara'ya Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel Müdürlüğü Arşiv Şube Müdürlüğüne toplanmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışma için bakınız: (Necat ÇETİN 2011), "Torbalı Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)", Mübadile Şen Gittik &Yaslı Döndük, Samsun Mübadile Ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, s:77- 90.

⁹Cem BEHAR 1996, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları: 63.

¹⁰Kürşat KURTULGAN, Dokuzuncu İskân Mıntıkası ve Kadro Cetvelleri, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,s.411. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/16.pdf>. (14/05/2013)

Selanik	20
Toplam	21

Talepnamelerin vilayet, Liva ve kazalara göre dağılımı (Tablo.2)			
Vilayeti	Liva	Kaza	Adet
Manastır	Kozan	Kayalar	1
Selanik	Vodina		4
Selanik		Yenicei Vardar	1
Selanik	Siroz	Petriç	13
Selanik	Nevrekop		1
Selanik	Usturumca		1
		Toplam	21

Çorum'a gelen mübadiller farklı idari birimlere iskan edilmişlerdir.

Tablo.3	
İskan birimi	Adet
Merkez	1
Sungurlu	2
Osmancık	1
Mahmudiye	1
Belirsiz(Çorum)	16
Toplam	21

Sonuç: Tasfiye talepnameleri ile ilgili ne yazık ki daha ülkemizde çalışma yapılmamıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bu konuda oluşturulan fonda yaklaşık 1.500.000 belge araştırmacıları beklemektedir. Derhal bir üniversite bünyesinde "Mübadele Enstitüsü" açılmalı ve bu konuda araştırmalar projelendirilmelidir. Mübadelenin karşı tarafı olan Yunanistan 1932 yılında kurduğu "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" ile daha mübadelenin sığağı sığağına konunun önemine binaen gerekli çalışmaları yapmıştır.

İlgili ailelerin günümüzdeki kayıtlarına ne yazık ki ulaşmak ve bu konuda bilgi sunmak 2006 yılında çıkarılan Nüfus Kanununa¹¹ göre mümkün değildir. Çünkü ilgili kanunla nüfus kayıtları her türlü (mahkeme hariç) bilimsel araştırma ve incelemeler kapatılmıştır. 1976 yılına kadar tutulan tüm defterler ve kayıtlar Ankara'da Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan arşive toplanmıştır. İlgili kanunda gerekli değişiklikler yapılarak bilimsel araştırmalara açılması sağlanmalı ve mübadelenin sonuçları, mübadil ailelerin günümüzdeki konumlarının bilinmesi açısından araştırmalar yapılmalıdır.

¹¹ 25/4/2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu.

Yine şuan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne alınan ancak özlük bilgisi kapsamına alındığı için mübadillere verilen gayrimenkulleri ihtiva eden defterleri de inceleyemediğimiz için mal varlığını karşılaştırma imkânı olmamıştır. İlgili iskân defterleri ile beraber iskan nedeniyle verilen mal varlığı defterleri de incelemeye açılmalıdır. Bunun için gerekli yasal mevzuat değişikliği olmadığı müddetçe tasfiye taleplerini ile ilgili araştırmalar ne yazık ki eksik kalacaktır.

Tablo:4

Mübadilin memleketi				Mübadilin iskan edildiği birim				Toplam	Erkek	Kadın
Vilayeti	Livası	Kazası	Köy	Mahallesi	Kazası	Mahallesi	Talepname sahibi			
Manastır	Kozana	Kayalar			Sungurlu		Mahkeme azası Adem oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Vodina	Karacaabad	Sepiska		Osmancık	Kargı	Çam Ahmet oğlu Salih	1	1	
Selanik	Vodina					Mahmudiye Mh.	Hacı Hafız Halit oğlu Hüseyin ve kızı Hürmüz	2	1	1
Selanik	Vodina				Sungurlu		Timur Ali kızı Kamile	1	1	
Selanik	Vodina						Tütüncü Osman Ağa oğlu Şehit İsmail oğlu Osman Fevzi ve eşi Hürmüz	2	1	1
Selanik	Yenice-i Vardar						Şeyh Hüseyin kızı Asiye	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart		Mahmudiye		Kantur Ahmet oğlu Ali	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Mehmet oğlu Hamdi ve kızı Şükriye	2	1	1
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Kurt Kazım oğlu Salih kızı Hacer	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Çokman Mustafa oğulları İbrahim ve Hasan	2	2	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Ahmet Çavuş oğlu Şerif	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Arnavut Halil oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Lezgi Ahmet oğullarından Paşa oğlu Mümin Onbaşı	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Yörükoğullarından Ali oğlu Timur	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Mustafa çocukları Hüseyin, Fatma ve eşi Arife	3	2	1
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Kara Mustafa kızı Havva	1	1	
Selanik	Siroz	Petriç	İskart				Mustafa oğulları Raif, Timur ve Kani	3	3	
Selanik	Siroz	Petriç	Konarna			Şeyhler Mh.	Esnaf Hüsnü eşi Şemsi oğlu Ali	3	2	1

Selanik	Siroz	Petriç	Konarlı		Mecitözü	Hamit Mh.	Esnaf Cemal oğlu Haydar	1	1
Selanik	Ustrumca						Manifaturacı Abdi oğlu Ahmet	1	1
Selanik	Nevrekop			Kumsa Mh.	Merkez	Hacı Kevan Mh.	Hasan eşi Meryem Münire, oğlu Mehmet ve kızı Zümrüt	3	1 2
							Toplam	33	22 11

Örnek talepname:

Expédié le 27 JUN 1926

27 JUN 1926
Eure. No. 25063
C. 13

اختار

اصحاب مرامعتك يا كسى را باقدر پانامه اعطا اجناسى دىكس مالك كندى مبربرى بموجب اولدغى اختار اولتور

تصفیه طلبنامه سی

زردہ واسم الاختار اولتور ۳۰ کانون لای ۱۹۲۳ تاریخلی مبادله مقاوله نامہ سی موجبہ آئیدہ اولان اموال مقولہ و غیر مقولہ ملک غناط مبادله نومبر اولتور. منافعہ موافق صورتہ تصفیہ ایدلسن رجا ایدرم .

DEVLET ARŞİLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

مستدعینک هویتی

مۆزنى حافظ آدم افندى مۇدەرىزى		اسم و پدريتك اسى
قوزانا	لواسى	مملكتى
قيالار	مقامى	
	شهرى	
	قرىسى	
هيروم	لواسى	اليوم ساكن بولوتدينى محل
سنگرلر	مقامى	
	شهرى	
	قرىسى	
سنگرلر قضاى مختار صديق افندى		صنعتى

326.1128.9

Kozana Livası Kayalar kazasından gelip Çorum Sungurlu'ya iskan edilen Sungurlu kazası asliye mahkemesi azası Müteveffa Hafız Adem Efendi mahdumu Mehmed Efendi'ye ait talepname

(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Tarih: 27/7/1926 Sayı: 25063 Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 326.1128..9

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Fon Kodu: 13.16.13.2 “Çorum”

BCA: 13.16.13.2-326.1128..9

Araştırmalar

ARI Kemal(2005), Bir Tarih araştırma Konusu olarak Mübadele”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide PEKİN, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını,: 387—388.

_____ (2008), *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2008), *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja]*, İzmir, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını.

BAYINDIR GOULARAS Gökçe(Temmuz 2012), “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, IV(2) :130.

BEHAR Cem(1996), Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

ÇETİN Necat (2011), “Torbalı Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)”, *Mübadele Şen Gittik &Yaslı Döndük*, Samsun Mübadele Ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7:77- 90.

ÇELEBİ Ercan (2006/Bahar), “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (/ÇTTAD)*,V(12): 35–46.

İPEK Nedim(2000), *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara,

_____ (Aralık 1995), Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler”, *Tarih ve Toplum*,(144):15-18.

KURTULGAN Kürşat, Dokuzuncu İskân Mıntıkası ve Kadro Cetvelleri, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,(411) <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/16.pdf>. (14/05/2013)

YILDIRIM Onur(2005), Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006. *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide PEKİN, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını.

İSKİLİP ULU CAMİİ

Ali Kılıç¹

¹Arkeolog-Sanat Tarihi Uzmanı, Vakıflar Genel Müdürlüğü,
kilcister@gmail.com

ÖZET

İskilip'teki tarihi yapılar için bir sıralama yaparsak Ulu Cami bu listenin başlarında yer alır. Selçuklular tarafından Bizanslılardan fethedilen İskilip Kalesinin dibinde yer alan Ulu Cami ilk defa Danişmentli devrinde yapılmış olmalıdır. Mevcut şeklini Osmanlı devri sonlarında almış olan Ulu Cami Vakıf kayıtlarında "Cami-i Atik", halk arasında "Ulucami, Çarşı Camisi veya Büyük Cami" şekillerinde isimlendirilir. Ulu Cami İskilip çarşının merkezinde yer almasıyla bazı Ulu Camilere göre farklı bir konuma sahiptir. İlk şekli konusunda fazla bilginiz olmayan Ulu Cami mevcut halini kitabesine göre 1841 yılında almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde konu ile ilgili önemli belgeler vardır. Cami hakkında oldukça fazla belgeye ulaşılmasına karşılık vakfiyesi bulunamamıştır. Bu çalışmada caminin tarihçesi, mevcut yapısı, ilk şekli, yapılmış olan onarımlar yanında Camii Atik Vakfı ve burada hizmetlerin yürütülebilmesi için yapılan mütevelli, vaiz, imam, hatip, müezzin ve hafız-ı kütüp tayinleri gibi konular üzerine durulmaya çalışılacaktır. Ulu Caminin İskilip şehri için önemi, kale, çarşı ile ilişkisi üzerinde durulması gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Ulu Cami, İskilip, vakıf, görevli, belge.

İSKİLİP GREAT MOSQUE

ABSTRACT

If one attempts to do sequencing among the historic properties in Iskilip, Great Mosque takes part at the very first places. Iskilip Great Mosque, located at the skirts of Iskilip Castle which was conquered by the Seljuks from Byzantines, might have been built for the first time in Danişmend Principalities period. In waqf registers, Great Mosque was named as "Cami-i Atik", and among the public it has been often called as "Ulucami, Çarşı Camisi or Büyük Cami". Considering its central location at the Iskilip bazaar, the mosque differs from other great mosques in term of its placement. According to its inscription panel, the mosque took its current shape in 1841, and there is no information about its original condition. There are important documents about the mosque at Prime Ministry Ottoman Archives and Archives of Directorate General of Foundations. Even though there are many documents regarding the mosque, its waqf deed could not be reached. This research aims at lighten the issues related to the historiography of the mosque, its current and original conditions, past restoration interventions, as well as Camii Atik Waqf and staff appointments to this waqf such as trustee, vaiz, imam, hatip, muezzin and hafız-ı kütüp. The importance of the Great Mosque for the city of Iskilip, and its relation with the castle and the bazaar is an essential issue needs to be elaborated.

Key words: Great Mosque, İskilip, Waqf, , document.

GİRİŞ

Çorum'un tarihi ilçelerinden biri olan İskilip Danişmentli komutanlarından Karatekin tarafından Bizanslılardan alınmıştır. İskilip, tarih boyu yeri ve kalesi ile stratejik önem kazanır. Selçuklu devrinden sonra 1416 yılında Çelebi Mehmed tarafından Osmanlı topraklarına katılan İskilip Beylikler ve Osmanlı devrinde zaman zaman gelen doğudan göç dalgaları ile oldukça büyümüş ve genişlemiştir(Hoca Saadeddin.1975.II:98). İskilip önceleri muhtemelen kale ve dibindeki küçük yerleşimden meydana geliyorken daha sonra Türklerin buraya yerleşmesiyle birlikte çarşı ve Ulu Cami ile öne çıkar. İskilip Kalesi fazla geniş olmayan bir kaya üzerine oturduğundan şehir ve Ulu Cami kalenin dışında yer almıştır. Zamanla nüfusun artmasıyla, cami mescit gibi yapıları olan yeni mahalleler eklenerek İskilip şehir kimliği kazanmıştır.

Vakıf kayıtları ve çeşitli arşiv belgelerinde "Cami-i Atik" şeklinde kayıtlı olan İskilip Ulu Camii, halk arasında "Büyük Cami, Camii Kebir ve Çarşı Camisi" şekillerinde de isimlendirilir. Şehrin çarşısında yer alan Ulu Cami tarihi boyunca şehrin merkezî ibadethanesi, bir eğitim merkezi olmuştur. Çok büyük bir yapı olmasına rağmen halkın yoğun ilgisi sebebiyle bayram ve cuma namazlarında tamamen dolmakta dışarıya bile taşmaktadır.

Türk-İslam geleneğine göre genellikle her şehrin merkezinde Cuma, Çarşı veya Ulu Cami adını alan, büyük bir merkezi cami yer almaktadır. Şehir, kale ile Ulu Cami arasındaki aksın etrafında şekillenirdi. Bu sistemde şehir ve çarşının merkezini teşkil eden ulu camilerin(Can.1991: 66) birer ibadethane olmalarından başka diğer camilere göre farklı görevleri bulunmaktadır. Fethedilen bir şehirde o şehirdeki en büyük kilise fethin sembolü olarak camiye çevrilir, mihrap ve minber yapıldı. İlk Cuma namazında bir hatip minbere çıkarak ellerindeki kılıca baston gibi dayanarak hutbeyi okurdu. Ayrıca fetih sırasında elde taşınan sancak minberin yanında dikili dururdu. Anadolu'nun bazı ulu camilerinde günümüze kadar bu geleneğin sürdüğü bilinmektedir. Bu gelenekte bir yerleşimin şehir olması için Cuma namazı kılınan camisi, pazarı, hamamı ve mahkemesi olması şarttır.

Çoğunlukla Çarşıda yer alan Ulu Camilerin bir yönü de şehirlerin dini merkezi olmasıdır. Hacıların ve askerlerin uğurlanması, cenaze namazlarının kılınması genellikle ulu camilerde Ulu Cami ve kale arasındaki aksın etrafında çarşı, onun da çevresinde şehrin mahalleleri şekillenirdi. Çarşısında arastalar ve dükkânlar arasında bedesteni ve han veya kervansaray adını taşıyan büyük ticari mekânları yer alıyordu. Ulu camilerin yanında vakıf yoluyla yapılan, kıymetli malların satıldığı bedesten çarşının ticari merkezidir(İnalçık, Aru. 2005: 49).

KAYNAKLAR

İskilip Ulu Camisi hakkında yapılmış araştırmalar arasında en geniş bilgi F. İlter'in İskilip çalışmasında bulunmaktadır (İlter, 1992: 332). Cami hakkında F. Toruk'un da önemli bilgi verdiğini görüyoruz(Toruk.2006: 611-643). İskilip'in Selçuklu Devrindeki durumu hakkında yaptığımız bir çalışmada yapı hakkında bazı bilgileri vermiştik(Kılıcı, 2008: 328). İskilip Ulu Camisi için ilk kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesine göz

attığımızda, İskilip hakkında çeşitli bilgiler vermekle birlikte Ulu Camiye değinmemektedir(Kurşun, Kahraman, Dağlı. 2006:2. kitap, 212). 1320/1907 tarihli Ankara Salnamesinde Ulu Caminin yandığı ve yeniden yapıldığı bildirilmektedir (Ankara Salnamesi, 1320:302). Arşiv belgelerine bakacak olursak, İskilip Ulu Caminin vakfiyesi yoktur. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Arşivdeki 19 adet Hurufat Defterinde Ulu Camiye 68 adet görevli tayini yapıldığının kayıtları vardır¹. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 1300/1842 yılından itibaren kullanılmaya başlayan Esas Defterlerinde son zaman Ulu Cami görevlilerine ait bilgilere bulunmaktadır(VGMA, 204 ve 207 nolu Defterler).

Ulu Cami ve diğer İskilip vakıflarının gelir ve giderleri ile vakfiye hükümlerinin düzenli olarak kaydedildiği bir tahrir defterine ulaşamadık. Mesela ” 438 sayılı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri’nde 1537 yılında Ankara vakıflarının özeti verilmiştir.(Anonim. 1994: 360) Ulu Cami vakfi hakkında en eski ve geniş bilgiler, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde 984-1576/1577 tarihli ve TKG. KK.TTd.54 Numaralı Mufassal Çorum Tahrir defterinde bulunmaktadır(Anonim, 2014: 374). Bu bilgilerin özeti “583 Nolu Evkaf-ı Rum Defteri’nde tekrarlanmıştır(TKGMA, 583:121). İskilip Ulu Camiine ait, Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki tahrir defterlerinde ve diğer belgelerde vakfin muhasebesine ve görevli tayinine ait kayıtlar vardır².

İSKİLİP ULU CAMİNİN YAPILMASI ve GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

İskilip Ulu Caminin vakfiyesi ele geçemediğinden yaptıran kişi ve yapılış tarihi konusunda kesin bilginiz bulunmamaktadır. Caminin isminin arşiv kayıtlarında genellikle " Cami-i Atik" şeklinde yazılmış olması İskilip’in ilk camisi olduğunun en açık belgesidir. Muhtemelen Selçukluların XI. Yüzyılda şehri Bizanslılardan alınmasından hemen sonra burada bulunan bir kilise camiye çevrilmiş veya harap bir kilisenin malzemelerinden faydalanılarak Ulu Cami yapılmıştır. Caca Bey vakfiyesinde İskilip’te söz edilen mescid Ulu Cami olmalıdır(Temir, 1989: 124). Bu da caminin söz konusu vakfiyenin yazıldığı 1272 yılından önce yapıldığını gösterir. Bu yapının Anadolu’da yaygın olan Ankara Aslanhane Camii gibi ahşap direkli, ahşap tavanlı camilerin bir benzeri olmalıdır(Erken,1971:346).

¹ VGMA: 530 nolu defter: 1; 531 nolu defter: 1; 532 nolu defter: 1; 533 nolu defter: 3; 535 nolu defter: 1;1055 nolu defter: 5; 1057 nolu defter: 4, 1058 nolu defter: 1; 1059 nolu defter: 1; 1060 nolu defter: 1, 1062 nolu defter: 4; 1064 nolu defter: 3 ; 1065 nolu defter: 3; 1068 nolu defter: 1; 1069 nolu defter: 11;1098 nolu defter:s 1;1137 nolu defter: 1; 1114 nolu defter: 3; 1143 nolu defter: 2; 1144 nolu defter: 2.

² BOA C.EV.14266 nolu, Safer 1211/26 Ağustos 1796 tarihli belge; BOA C.EV. 14545 nolu, 14 Cemaziyelevvel 1235 / 18 Şubat 1820 tarihli belge; EV. MH.01254/4 nolu, 28 safer 84 / 1 Temmuz 1867 tarihli belge; EV. MH.01845/53 nolu, vakfin 1288 / 1873 yılı; muhasebesi; EV. THR 00265.96 nolu, 1244 /1828-9 tarihli belge; EV. THR 00265.97 nolu belge; EV. MH 00027/7 nolu, 1200/1785-6 tarihli belge; EV. THR 00066. 00122 nolu, 25 safer 52 /11 Haziran 1836 tarihli belge; EV. MH 00107/84 nolu, 1119 /1804-5 tarihli belge; EV. MH 00682/64 nolu, 74 senesi /13 Mart 1858-59 yılı muhasebesi; EV.MH 01118/66, nolu, 29 Cemaziyelevvel 82 / 20 Ekim 1865 tarihli belge; EV.MKT 00281.0055 nolu, 7 Ramazan 81/ 1 şubat 1865 tarihli belge; EV. MH 001254/4 nolu, 28 Safer 1284/1 Temmuz 1867 tarihli belge; EV.MH 01845/53 nolu, 1288 yılı muhasebesi;

937/1530 tarihli tahrir defterinde kayıtlı olan “Mahalle-i Camii Atik”, günümüzde Ulu Cami'nin yer aldığı İskilip Çarşısı ve yanındaki Kayadibi Mahallesi olmalıdır(Anonim.1997:407). 984 /1576 tarihli tahrir defterinde Kiçi Bey tarafından İskilip'in Ağcasu köyü malikanesi aşar gelirinün üçte birini Camii Atik(Ulu Cami) imam ve hatibine vakfedildiği kayıtlıdır(Anonim. 2014 : 516, 215b). 1576 Tahririndeki bu bilgi, Osmanlı Arşivinde bulunan 20 Şevval 1210/ 28 Nisan 1796 tarihli bir belgede caminin Kiçi Bey tarafından yaptırıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu belgede Ağcasu Köyü timarına sahip olan ağalar Ulu Cami imam ve hatibine ödemeleri gereken payı vermeyince maaşlarını alamayan imam Hafız Mustafa bin Abdullah ve hatib Ahmed bin Ahmed mahkemeye başvurarak bu yolsuzluğun önlenmesini istemişlerdir(BOA, C.EV.14266)³.

Kiçi Bey'in kimliği ve bu vakfı ne zaman kurduğu konusunda bir bilgi bulamadık. Ancak İskilip'in fethinden bir müddet sonra buradaki ilk caminin Kiçi Bey tarafından büyütülüp Ulu Cami olarak yeniden daha büyük şekilde yapıldığı şeklinde düşünebiliriz. “Hızır Bey veledi Kiçi Bey” şeklindeki bir isim, Fatih devrine ait 860/1456 tarihli tahrir defterinin bazı yerlerinde timar sahibi olarak geçmektedir(BOA, MAD. d. 354: 46, 56, 67, 68, 69). Bu tahrir defterinde Canik sancağında ismi geçen Alp Aslan evlâdı Kiçi Bey'in İskilip Ulu Camisi ile bir ilgisi olmaması gerekir(BOA, MAD.d. 354:45.).

Osmanlı devrinde Camii Atik diye anılan Ulu Cami çevresinde İskilip Çarşısı gelişmiştir. Şeyh Muhiddin Yavsi Ulu caminin yanına hamamını yaptırmıştır. Oğlu Ebussuud Efendi de vakfına gelir getirmek ve şehrin ticari hayatının canlandırmak üzere aynı bölgeye han, bedesten ve boyahane yaptırmıştır(1-"İskilip Şeyh Yavsi Camii Külliyesi"Rölöve ve Restorasyon Dergisi V.Ankara,1983 s.47-63). İskilip Ulu Camiinin ilk şeklini gösteren herhangi bir belgeye sahip değiliz. 1839 yılında meydana gelen yangın sonucu eski caminin yıkıldığını(BOA, EV.THR-00265.00096 nolu belge), yangından hemen sonra 1841 yılında yeniden yapıldığını 1325 yılı Ankara Salnamesinden öğreniyoruz. “ Çarşının vüstasında bulunan Camii Kebir 1255 tarihinde vuku bulan harikde yandığından eshab-ı hayratdan bir zat tarafından 1257/1840 tarihinde müceddeden inşa olunmuş ve ağaçdan 12 muntazam sütunla bir kubbe üzerine bina edilerek tülen ve garben 43 zira'ı mimari bulunmuşdur. Yalnız kadiminden mevkii biraz ileri alınarak eski yerine suyu mebzul bir şadırvan yapılmıştır”(1325. Ankara Salnamesi: 302). Eski cami yerine Çoçuk zade Osman Efendinin önderliğinde halk tarafından şimdiki caminin yapıldığı bilinmektedir. Yeniden yapım sırasında cami ilk yerinden biraz ileriye kaydırılmış, elde edilen boşluğa şimdiki şadırvan yapılmıştır. Belgeler ve Salname bize bazı kaynaklardaki Ulu caminin depremde yıkıldığı şeklindeki rivayetin yanlış olduğunu göstermektedir. Esasen deprem cami yandıktan bir sene sonra meydana gelmiştir(Bilgin, 2000: 6)⁴.

³ Belgede bu olayın tarifi: “Ağcasu nam karye arazisinin tamam malikanesinden hasıl olan gallesinin sülüsü ihraç ve sülüsânından hasıl olan galleden beş müd galle imam olanlara beş müd galle hatib olanlara merhum Kiçi Bey vakfı defter-i Hakaniyye itdürüb camii mezkurun imam ve hatib olanlar ez kadim alarak gelmişler iken imdi karye-i mezbureden ba berat timara mutasarrıf olan malikane ağaları kendi haklarına kanaat etmeyüb ziyade mutalebe ve bir de şart ve tayin kılınan galle-i mezkureye müdahale iderler”

⁴⁴“Bin iki yüz elli beş (1255 /1839) senesi Tosya'da ve İskilip'de ve Osmancık'da ve Hacı Hamza'da şedid hareket-i arz olup İskilip külliye münhedim ve harâb olmuş, çok nüfus telef olmuş, telef olmayan kırlarda

Kuzey Anadolu’da 1943 yılında meydana gelen depremde caminin doğu cephesindeki duvarın bazı kısımları çökmüştür. Bu depremden sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü elamanlarınca İskilip’e gelerek durum tespit yapılmış, bazı resimler çekilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1953 yılında Ulu Caminin onarımı yapılmış 11.958 TL harcanmıştır(Anonim. 1973: 22).

Rıfat Arıncı arşivinde bulunan 1940’lı yıllarda çekilmiş siyah beyaz bir resimde en çok dikkat çeken yapı günümüzdeki şekli ile gördüğümüz Ulu Camidir. Ara ara halk tarafından Caminin onarım ve bakımı yapılmıştır. Cami 1990 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce rölövesine göre onarılan Ulu Caminin ileriki yıllarda yapılacak bir onarım için 2015-2016 yıllarında yeniden projeleri hazırlanmaktadır.

TANITIM

Çarşı içinde, hafifçe meyilli bir arazide yer alan Ulu Cami geniş bir meydanın doğusunda yer almaktadır. Yapının çevresini kuşatan avlusu yoktur. Batısındaki meydanın bir kısmı pazar yeri olarak kullanılır. Caminin kuzeyinde şadırvanın yer aldığı bir boşluk, güneyinde duvarla çevrili küçük bir yeşil alan vardır. Cami çevresindeki çarşı dokusu arasta düzenindedir. Ancak minarenin olduğu caminin kuzey doğu köşesi ve doğudaki Şeyh Yavsî Hamamı ve karşısında kısmen günümüze gelen Ebussuud Efendi Bedestenine giden yolun başında 1970’li yıllarda meydana gelen çökmelerle ortaya çıkan ve kapatılan tonozlu yapı kalıntıları cami çevresinin günümüzden farklı olduğunu düşündürmektedir(İlter.1992: 8).

Kuzey güney yönünde uzanan, boyuna dikdörtgen bir alanı kaplayan Ulu Caminin üzeri yüksek bir çatı ile örtülüdür. Oldukça büyük boyutlara sahip (iç ölçüleri: 32,5 x 25,5 m.) Ulu Caminin duvarları taş temel üzerine kerpiç dolgulu ahşap karkas olarak yapılmıştır. Camide ahşap malzemenin önemli yeri olmasına karşılık minaresi ve güney duvarı payandalarda kesme taş kullanılmıştır. Yapının duvarları dışta ve içte tatlı kireç sıva ile kaplanmıştır. Caminin güney, doğu ve batı cepheleri iki sıra halinde dizilmiş, alta büyük, üstte biraz küçük dikdörtgen formlu pencereler sıralanmaktadır. Kuzeydeki son cemaat yerinin kuzey doğu köşesini teşkil eden minarenin yapımında tamamen kesme taş kullanılmıştır. Kare bir kaide üzerinde yükselen minarenin basık kemerli kapısı kuzeye açılmaktadır. Gövde ve petek çokgen olup gövdede iki adet bilezik vardır. Şerefe korkuluğu ve peteği taş olan minarenin külahı kurşun kaplıdır.

Caminin üç yöne açılan kapılardan birisi kuzeydeki son cemaat yerinde diğer ikisi doğu ve batıdadır. Kuzey cephesindeki son cemaat yerinin iki yanı duvarla, ön tarafı da ahşap camekanla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin dış kapısının üstünde caminin yeniden yapım kitabesi olup halen bu kitabe yakın zamanlarda yapılan betonarme eklentinin balkonundan görülebilmektedir. Son cemaat yeri iki katlıdır. Dışardan girildiğinde

---

kulübelerde sâkin olmuşlar, hareket-i arz üç aydan ziyâde munkatı‘ olmamış.” şeklinde verilen olay cami yıkıldıktan sonra meydana gelmiştir.

doğusunda altta görevliler için küçük oda ile onun üstünde depo olarak kullanılan bir oda daha bulunmaktadır. Son cemaat yerinde enine sıralanmış dört diren iki katın tavanlarını taşımaktadır. Üst kata iki yanda, kuzeyden başlayıp güneye doğru yükselen merdivenlerle çıkılır. Kuzeydeki son cemaat yerine açılan kapı dikdörtgen formludur. Caminin içine açılan doğu ve batıdaki kapılar yuvarlak kemerlidir. Eski resimlerde kapıların önünde bulunan merdivenlerle çıkılan yarım daire planlı sahanlıkların üstü yarım daire birer sundurma ile örtülü olduğu görülür. Caminin üç yönde bulunan kapılarının önüne betonarme ayakkabılık mekanları eklenmiştir. Bu eklentiler yapılmadan önce kışları kapıların dışına içer soğuk girmemesi için deriden örtüler asılırdı.

Caminin içinde geride iki katlı geniş bir ahşap mahfel, yer alır. Ahşap mahfelin üst katına iki yandaki merdivenlerle çıkılır, tavanına çıtalarla geometrik süsler yapılmıştır. Mahfelin dört adet direği vardır. Ortada 12-adet uzun ahşap sütunun taşıdığı büyük ve yüksek bir bağdadi kubbe ile bunun dört yanındaki düz tavanla örtülü kısımlar harimi oluşturur. Beden duvarlarında toplam 40 adet pencere bulunmaktadır. Pencereilerin tamamı dıştan dikdörtgen olup sadece üsttekiler içten kemerlidir. Üst pencerelerde renkli camlarla süslü alçı içlikler vardır. Kubbeyi taşıyan, sütunlar ve taş kaideleri önceki camiye ait olup bunlardan kuzey taraftakilerinde muhtelif bitkisel süslemeler var. Sütunlar bağdadi kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Camininin bağdadi kubbесinin ortası barok bir göbekte süslü, etrafında bir ayet yazı kuşağı dolaşır. Kubbe kasnağındaki gezinme yerinin altında ve köşelerde Allah'ın isimleri yazılmış Sütun üstlerinde peygamber isimleri yazılıdır. Bütün yazılar sülüs hatla yazılmıştır. Kireç sıva üstüne yapılan kubbe süslemeleri ve yazılarda sarı, mavi, kahverengi kullanılmıştır. Bağdadi kubbedeki dört yöne açılmış pencereler çatının dışından görülmektedir. Yan duvarlara 1960'lı yıllarda işlenmiş iri yazılar 1990 onarımında kaybolmuştur.

Kütahya mutasarrıfı Alparszade İsmail Kemal Bey tarafından 10 Mayıs 1328/23 Mayıs 1912 tarihinde Kütahya'da yaptırılan anıtsal çini mihrap Kütahya çiniciliğinin son şaheserindedir. Yuvarlak bir niş ve çevresinde dolaşan yazı ve süs frizlerinden oluşan mihrapta kırmızı, sarı, yeşil, mavi, lacivet ve kirli beyaz renkler görülmektedir. Caminin çini mihrabının üst kısımlarında az miktarda ilk camiye ait Selçuklu çinileri de bulunmaktadır. Çini mihrabın yuvarlak niş kemerinin hemen üstünde yer alan geometrik süslemeli bölüm Selçuklu devri çinileridir. Mavi zemin üzerine siyah renkle yapılmış, üst üste binen on iki genlerin oluşturduğu geometrik bir süsleme yeni çini mihrap üzerinde eskiden kalan önemli bir unsurdur(Öney, 1976: 96).Yüksek ahşap minberinin yan tarafları çakma künde kari tekniği ile yapılmıştır. 1255 yılında Kutup usta tarafından yapılan minber sonradan yağlı boya ile boyanmıştır.

KİTABELER

Camide yenileme kitabesi mermer, diğer yazıların tamamı boya ile yazılmıştır.

Caminin dış kapısı üstündeki yenileme kitabesi:

1. Nizam-ı alemin hâlikıdır ol zat-ı -ali -çün müyesser kıldı bize Mescid-i Aksa'yı
- 2-Ademden ihraç eyledi hem eşyayı-kalplerinde salvetimiz salavat-i Enbiya'yı

3-Kim(Meğer) Hak'dan olur mahlukâtın inayâtı - bimeyl-i (bülbül) badi imam ve müezzîn hem cema'atı

4-Bizi yoktan var edenin takdiratı-Ashab-ı hayratı kıldı ricali (?)-

5-Hitab-ı "Kün'dür mevcudatın arâtı (?)- Olupdur tarih-i bina mamuratı sene 1257/1841.

Soncemaat yerinde sağındaki mihrabiyenin üzerindeki kitabe:

Kullema dehale aleyha Zekeriyya'l-mihrabe vecede 'indeha rızkan
Sene H. 1315/1897 V. Molla... Ahmed Efendi Nevşehrî

Son cemaat yerindeki iç kapısı üstündeki kitabe:

Accilubi's-salâti kable'l-fevt accilûbi't-tevbeti kable'l-mevt

Kubbe yazıları

Kubbe ortasında daire şeklinde Besmele ve Nur Suresinin 35. Ayeti yazılmıştır. Bu dairenin dışında kubbeye yapılmış dilimler üzerine birer aded, kubbe eteğini dolaşan kasnak üzerine ve köşelerdeki pandantiflere madalyonlar içinde Esmâ'il-hüsna (Allah'ın 99 ismi) yazılmıştır.

Kubbeyi taşıyan ahşap sütunların yan cephelerinde peygamber isimleri yazılmıştır

Caminin ahşap minberindeki yazılar:

Köşk kısmının sağında:"Re's'ül-hikmeti mehafet'ullah "

Köşk kısmının solunda :el-e'mâl alâ en-niyât, altta: sene 1257 yazısı vardır.

Kapı üstü: Besmele

Caminin çini mihrabındaki yazılar:

İskilib eşrafından Absar-zade Kütahya mutasarrıfı -İsmâ'il Kemal Beyin-hediyesidir fi 10 Mayıs sene 1328/23 Mayıs 1912

Minberin sağındaki pencere içliğinde

"Kelime-i tevhid-1300/1882-3

Maşaallah "yazılıdır.

ULU CAMİ (CAMİİ ATİK) VAKIFLARI

Ulu Caminin vakfiyesi kaybolduğundan vakıf kayıtlarında toplu bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki 1 Mayıs 1332/ 14 Mayıs 1916 Tarihli bir belgede "vakfı mezkûrun hazinede mukayyed ve mahallinde mevcut müseccel vakfiyesi ve zi- berat mütevellisi olmamasına binaen" (VGMA, 0312-130 Nolu Belge) şeklindeki kayıta da ifade edilmişti. Ayrıca 14 Nisan 1329/17 Nisan 1913 tarihli bir belgede de "vakfiyesi de müseccel olmadığı cihetle " şeklindeki diğer bir kayıt

(VGMA 4558-197) bu konunun belgeleridir. Vakfiyesi kaybolduğundan vakfın gelirleri ve bu gelirlerin harcanma konusunda toplu bilgiye sahip değiliz. Vakfiyenin kaybolmasından sonra vakfın işleyişinin, imam, müezzin, hatip gibi görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi, ısınma ve aydınlatma giderlerinin karşılanması gibi uygulamaların devamı şeklinde olduğunu kabul edebiliriz. Camiye vakıf yapanlar arasında Kataroğlu Yahya Bey ve Rüstem Bey en eski kişilerdir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki çeşitli defterlerde bu vakfa çeşitli tarihlerde yapılmış ek vakfiyeler, müteveli, imam, hatip, şeyh gibi çeşitli görevli tayinlerine ait belgeler vardır.,

VAKFIN MUHASEBELERİ

Ulu Cami vakfının yıllık veya günlük gelir ve giderleri konusunda 19. ve 20 yüzyılda yapılmış bazı bilgiler vardır.

Yılı	Gelir	Gider	Belge no
1578	5+5 müd		(Anonim.2014 : 516)
1210 /1796	3516		BOA C.EV.14266
1274/ 1858-9	261	261	EV. MH 00682/64
1288 / 1873	1041	1041	BOA. EV. MH 01845/53
1332/ 1916	8500 kuruş	9540	VGMA.0312-130

Caminin vakfı konusunda en eski ve geniş yazılı bilgiyi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivindeki 984/1576/1577 tarihli Çorum Mufassal tahrir defterinde buluyoruz. Bu defterde Kiçi Bey İskilip'in Ağcasu köyü malikânesi aşar gelirinin üçte birini Camii Atikte görev yapan 2 imam ve hatibe vakfetmiştir(Anonim. 2014 : 516). Bu defterde "Karye-i Çalı tâbi'-i Dîvân-ı Halka Havlı mâlikâne-i tamâm Vakf-ı Mahmud Çelebi Kattârî be-cihet-i Câmî'-i İskilib dîvânî timâr" şeklinde bir kayıt daha bulunmaktadır(Anonim.2014 : 501,238). Aynı arşivdeki 984/1576-7 tarihli "Evkaf-I Rum Defteri"nde de aynı bilgileri görebiliriz(TKGMA,583:121).

İskilip'te günümüzde Hacı Ali Suyu denilen çeşmeleri için Hacı Ali Ağa'nın yaptığı, Gurre-i Receb 1243 / 1828 tarihli vakfiyede Ulu Cami ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Hacı Ali Ağa Vakfına gelir getirmek için Ulu Cami vakfına mukataalı, arsa üzerine han ve dükkânlar yapılmıştır. Vakfın gelirinden Ulu Cami baş müezzinine her Cuma gününde vakfın kurucusunun isminin hayırla anılması için yıllık 12 kuruş verilmesi ve Çarşı şadırvanı yanındaki helaların tamiratının yaptırılması istenmiştir(Kılıcı. 2007: 23).

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV DEFTERLERİNE GÖRE İSKİLİP ULU CAMİ VAKFI GÖREVLİLERİ

Camideki imam, müezzin, hatip gibi görevliler, genellikle gerekli özellikleri taşıması halinde eski görevlinin oğluna, uygun birisi olmadığı takdirde şartları taşıyan kişiler arasında yapılan imtihana göre berat verilerek tayin ediliyorlardı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan, Osmanlı devrinde şehir isimlerine göre 1300/1842 yılına kadar tutulmuş olan Hurufat defterlerindeki kayıtların çoğunluğunu vakıflarda yapılan görevli tayinleri teşkil eder. Daha sonra bu kayıtlar Esas Defterlerinde tutulmuştur. Ulu

Camiye ait görevli tayinlerine ait kayıtların en eskisi 1103/1691 tarihidir((VGMA 1098:15), en yenisi 27.2.1942 tarihini taşımaktadır(VGMA, 207:30). Yaklaşık bir buçuk asırlık bir zaman dilimini kapsayan hurufat kayıtlarında Ulu Camide görevli olarak vazife yaparak ücret alan kişilerin sayısı yaklaşık 10 adettir. Buradaki görevliler arasında “şeyh”in olması caminin bir tekke gibi vazife gördüğünü de göstermektedir. 1916 yılında vakfın 11 adet görevlisi vardır(VGMA 0312-130). Günümüzde bu sayı 4 adettir.

MÜTEVELLİ(VAKFI YÖNETEN)

Ulu Cami Vakfında en az ücret alan mütevelliler, son zamanlarda yarım akçe ücret olarak yönetiyordu. Onlardan bazılarının isimleri konusunda bilgilerimiz vardır.

Görevli ismi	Yevmiye (akçe)	Tayin tarihi	Tayin sebebi	Defter ve sayfa no
Ali		Gurrei Cemaziyelahir 1134 / 28.3.1722	Hacı Şaban'ın ölümü	1069-33
El-Hac Mustafa	yarım	Ramazan 1139/ 4-5.1725	Ali Halife'in bırakması	1143-37
Veli-Şadırvan vakfı	fahri	Safer 1142 / 10-11.1729	Yusuf'un bırakması	1144-96
Veli Veli-Şadırvan vakfı	fahri iken 1	Cemaziyelahir 1147 / 10-11.1734	Köprübaşı Pınarı mütevellisi ile becayiş	1068-227
Hacı Hasan	1	Safer 1159/2-3.1746	H.Mustafa bırakmış	1055-67
Mehmed	yarım	Zilhicce 1164/10-11.1751	Hacı Hasanın ölümüyle	1055-70
Hüseyin	fahri	16 Muharrem 1191 / 24.2.1777	ölümü	1064-112
Yusuf oğlu Mehmet	yarım	16 Zilhicce 226 /1.1.1812	Hasanın çocuksuz ölümü	533-131
Mehmed bin Yusuf	belirlenen	5 Safer 1327 / 26.2. 1909		207-10 /11-28

İMAM –HATİP

Cami imam ve hatiplerinin ücreti, Kiçi Bey tarafından vakfedilmiş olan İskilib'in Ağcasu Köyünün malikane gelirinden ayrılan beşer müdlük gelir (Anonim.2014 : 516) ve Katari Ahmed Beyin vakfettiği Kızılırmak kenarındaki Kumyeri Mezraası aşar gelirinden ödeniyordu (VGMA,1069:29)

Görevli ismi	Görev türü	Yevmiye (akçe)	Tayin tarihi	Tayin sebebi	Defter - sayfa no
Ali Halife	imam	belirlenen	Cemaziyelahir 1147/8-9.1734	Abdullahın ölümü	1068-227
Osman Halife	akşam ve yatsıda imam	fahri	Zilkade 1147/3-4.1735	Ahmetin ölümüyle yenilenmiş	1068-227
Ahmed Halife	Akşam ve yatsıda imam	fahri	Zilkade 1159/11-12.1746	Osman	1055-68
Ali	imam	Kumyeri mezraası aşarı	47(1734-5)/ Şaban sene 1191/7-8.1781	Yenileme	1065-74
Ali oğlu Mustafa	imam	Kumyeri mezraası aşarı	Şaban 1200 /5-6.1786	Alinin ölümüyle oğluna	1067-57
Hacı Abdullah oğlu Hafız Mustafa	imam	Kumyeri mezraası aşarı	18 Safer 1206 / 17.10.1791	Mustafanın ölümüyle	530-60
İsmail	hatip+imam	4	21.9.1935	ş	227-30-130
İsmail	imam				227-30-131
Ali efendi	hatip	belirlenen	30 Teşrinsani 1310 / 12.12.1894		1855-10 - 14207
Hafız mehmed Ef. bin Hasan	hatip	belirlenen	22 C.em 1294/ 4.6.1877		204-70-565
Ali efendi bin H.Mehmed	hatip	belirlenen	Safer 1326/ 3-4.1908	Babasının ölümü	204-70-565
Abdülğafur Ef.+İsmail Ef.	imam	belirlenen	12 Rec.1295/12.7 . 1878 1281/864-5		204-70-566
İzzet-abdullah Ef.endi ?	imam	belirlenen	7 Ca 1321/ 1.8.1903	evladı vakıf	204-70-566

Hafız Yusuf Ef. Bin Osman	imam	belirlene n	7 Receb 1330/ 22.6.1912	Ölüm	204-70-566
Sadık Efendi	hatip	4	12 Şaban 1331/ 17.7.1913	Hasan Efn. ölünce oğlu layık değil	227-30-130
Ali Efendi bin Hafız Mehmed	hatip	Yıllık1200	Safer 1312 / 8-9.1894		207-29
Hafız Mehmed Feyzullah	hatip	Yıllık 1200	25 Ramazan 1335 /15.7.1917	Ali Efn.nin ölümü	207-29
Yusuf	hatip		20.1.1935	Ş.Yavsi Camii imamlığıyla becayiş	207-29
Hafız Yusuf Feyzullah	I. imam	Yıllık 2000	5 Receb 1330 / 20.6.1912		207-30
Hacı hafız Hasan Efendi (Evlice)	I. imam	Yıllık 2000	20 cemaziyelevvel 1336 / 3 .3.1918	Hafız Yusuf'un ölümü	207-30
İsmet Şahinbaş	I. imam		27.2.1942	Hasan Evlice - nin ölümü	207-30
	II. imam	Yıllık 500			207-31

VAİZ VE ŞEYH

Görevli ismi	Görev türü	Yevmiye (akçe)	Tayin tarihi	Tayin sebebi	Defter ve syf no
Abdullah	vaiz	yarım	gurre-i Zilkade 1118/13.2.1707	Mustafanın oğluna bırakması	1069-26
Hacı Ali oğlu Şeyh Mustafa	Vaiz-nasih	5	Gurrei Zilhicce 1136 /30.8.1724	Oğlu Abdullah'a verdiği başkası isteyince geri almış	1069-34
Ömer	Vaiz	5	Şevval 1172/5-	Şeyh	1062-

Halife			6.1759	Mehmedin ölümüyle oğluna	15
Abdullah	Cuma,bayram- larda musalla ve camide vaiz		Zilkade 1180/3-4.1767	Hüseyinin yaşlılığından bırakması	1057-104
Şeyh Mustafa	şeyh	belirlenen	Gurrei Şaban 1135 / 7.5.1723	Abdullah	1069-34
Ulemadan Şeyh Mustafa	şeyh	belirlenen	Şaban 1135/5-6.1723	Abdullah'ın ölümü	1137-38
Mehmed	vaiz	5	Zilkade 1150/3-4.1738	Şeyh Mustafa'dan boşalan görev oğluna	
Şeyh Mustafa	vaiz	tahmisten alınan 1	Cemaziyelevvel 1185//8-9.1771	Seyyit Halil'e de tahmiscilik	1057-1
Şeyh Mustafa	vaiz	1	9 Cemaziyelahir 1188 / 17.8.1774	Osman'a da tahmiscilik	1059-91
	vaiz	tahmisten 1	Cemaziyelahir 1187/ 8-9.1773/ Safer 1188 /4-5.1774	Osman'ın tahmiscilik - yenilemesi	1065-72
Şeyh Mustafa	vaiz	1	24 Rebiulahir 1191 / 1.6.1777	Osmanın bırakması	1064-112
Hafız Hüseyin	Vaiz	5	Rebiulahir 1198 / 3-4.1784	Ömer Halifenin çocuksuz ölümü	1064-116
Şeyh Mustafa	İkizzade Hacı İbrahim kürsüsü vaizi		İlki 1179/ 1765-6 / yenileme Cemaziyel evvel 189/6-7.1775	Yenileme	1065-73
Ş. Mustafa oğlu Hacı Mehmet	Vaiz nasih	1	9.Recep 1221 /22.9.1806	Babasının bırakması	532-49
Hacı Şerif	Vaiz				207-42
Mehmed oğlu Abdullah	Vaiz		17.8.1946		207-42

MÜEZZİN- SALA MÜEZZİNİ – MUARRİF(namaz sonunda dua eden)

Görevli ismi	Görev türü	Yevmiye (akçe)	Tayin tarihi	Tayin sebebi	Defter syf no
İsmail	Muarraf sala müezzini		1103/1691-2	yenileme	1098-15
Hüseyin	Muarraf müezzini	1	1111/1699-1700	İsmail'in ölümü	1098-16
Abdi	muarrif	yarım	Şaban 1111/1-2.1700	Hüseyinden	1098-16
Mehmed oğlu Ahmed	Sala müezzini		Muharrem 1113/6-7.1701		1068-16
Hüseyin	muarrif	yarım	Zilkade 1110 /5.1699	Abdi'nin layık olmaması	1140-25
İsmail	Muarraf sala müezzini	1	Zilhicce 1115 /4-5.1704	yenileme	1069-25
H. Mehmed oğlu Osman	Sala müezzini		Gurre-i zilhicce 1131/15.10.1708	olmadığından	1069-32
Mustafa	Sala ve Cuma müezzini	fahri	Recep 1148/11-12.1735	olmadığından	1068-28
Molla Hasan	Muarraf müezzini	1	Safer 1150/5-6.1737	İsmail Halifenin bırakması	1068-227
Hasan	müezzini	yarım	Muharrem 1152/4-5.1739	Ahmed ölümüyle büyük oğluna	1068-230
Hüseyin Halife	müezzini	yarım	Zilkade 1629/10-11.1749	Hacı Hasanın ölümüyle oğluna	1055-70
Hüseyin oğlu Veli	müezzini	yarım	16 Zilhicce 1226/1.1.1812	Hüseyinin ölümü	533-131
Hfz Veli Efn bin Hasan + Hf Ahmed Efn bin İsa	I.müezzini	Yıllık 1000	16 C 1336/29.1.1918		207-32
Coşdu oğlu Mustafa	I. müezzini	Yıllık 1000	23 Nisan 1333 /23.4.1917	Hafız Veli ve Ahmedin ölümüyle	207-32

Efendi					
Ahmet Tatar	I. müezzin	Yıllık 1000	9.9.1949	Mustafa Coştu ölümü	207-32
Şakir Şerbetçi	II. muezzin	Yıllık 750			207-33
Ahmet Tatar	II. muezzin	Yıllık 750	27.6.1943	Ahmet Şerbetçi ölümü	207-33
Mustafa Deliküçük	II. muezzin	Yıllık 750	12.11.1949	A.Tatar I. muezzin oldu	207-33

DİĞER GÖREVLİLER

Ulu Cami vakfına ait 2 dükkanın gelirinin yarısı camide aşır okuyanlara, yarısı da Ramazanda fakirlere yemek verildiği kayıtlıdır(Anonim.2014: 374) Diğer görevlileri Hurufat Defterleri ve Esas defterlerine göre tablo olarak listelendi

Görevli ismi	Görev türü	Yevmiye (akçe)	Tayin tarihi	Tayin sebebi	Defter no ve sayfa
Mehmed Halife	Kayyım (temizlikci)	yarım	Şevval 1153/1.1741	Babası Hacı Hasan yerine geçen Mustafa bırakması	1068-30
Mustafa oğlu Hasan	kayyım	yarım	Şevval 162/9-10.1749	Mehmed bırakınca önceki görevlinin oğluna	1055-70
Hasan	kayyım		gurre Rebiu'l-evvel 1120/5-6.1708	Mustafa oğluna bırakması	1069-27
Yusuf oğlu Mustafa	kayyım	yarım	16 Zilhicce 1226 / 1.1.1812	Hasanın çocuksuz ölümü	533-131
Mustafa Ef. bin Yusuf	I. Kayyım Ferraş	Yıllık 900	16 ca 1336 / 297.2.1918		207-35
Hafız Mehmed Halife	kütüphaneci		Cemaziyelahir 1175 / 1.1762	H.Mehmet Mısri kitabları	1057-102
Hafız Mustafa	Kütüphaneci		12 Muharrem 1211 / 18.7.1796	Hafız Mehmedin	531-143

				ölümü	
Hafız Hüseyin	Rukiye hatun vkf.dan cüzhan	2	Rebiulahir 1198 / 3-4.1784	Ömer Halifenin çocuksuz ölümü	1064-116 İkisi aynı kayıt
Mustafa	Hela ve şadırvan ferraşı	1	Muharrem 1113/6-7.1701	olmadığından	1098-17
Hafız Ail	Devirhan (dua okuyan)		Zilhicce 1216/3-4.1802	olmadığından	531-148
Hafız Ali efendi	Devirhan	Yıllık 800	1 Zilhicce 1316 / 12.4.1899		207-34
Müezzinbaşı Hüseyin oğlu Hafız Veliyyüddin Halife	Fatihahan	Yıllık 12 kuruş	22 Şevval 1243 / 7.5.1828	yenileme	535-178
Coşdu oğlu Mustafa Efendi	Peyk H.Ali vakfından fatihahanlık				207-32
Ahmet Tatar	P.H.Ali.V k fatihahanlık		17.8.1949	Mustafa Coştu ölümü	207-33

ULU CAMİ KÜTÜPHANESİ

İskilip Ulu cami kütüphanesinin Serbest zade tarafından 1261/1841 yılında kurulduğu ve içinde 67 adet kitap bulunduğu bir yayında bildirilmektedir(Anonim,1996:6). Ancak Serbestzade Ahmed Ağa'nın Gurre-i Zilkade 1261 / 10 Kasım 1845 tarihli vakfiyesi İskilip'te yaptırdığı medrese hakkındadır(VGMA, 593:4,4). Arşiv belgelerine göre Hacı Mehmet Mısıri'nin İskilip Ulu Camisi içinde bir kütüphane kurduğu bilinmektedir. Hacı Mehmet buraya kütüphane memuru olarak oğlu Mehmed Halifeyi görevlendirdiği Cemaziyelahir 1175 / Ocak 1762 tarihli bir belgede kayıtlıdır (VGMA, 1062: 15). Kütüphaneyi kuran Hacı Mehmed'in mezarı Sakarya Çeşmesi haziresindedir. Haziredeki Mısırlı Hacı Hafız Muhammed Efendi mezar taşındaki kitabeye göre 1121/1806 yılında vefat etmiştir.

ŞADIRVAN

Caminin bir şadırvanı ve Halil Çelebi isimli bir kişi tarafından yaptırılan dört gözlü bir helası olduğunu 1114/1702-3 tarihli bir belgeden öğreniyoruz(VGMA, 1098:16). Bir belgede şadırvan ve dört gözlü kademhane(hela) ve şadırvanın temizliği görevine bir akçe günlük ücret ile Muharrem 1113/6-7.1701 tarihinde Mustafa'nın tayin edildiği kayıtlıdır(VGMA,1098:17). Yine Safer 1142/8-9.1729 tarihli belgede şadırvan vakfın hasbi mütevelliliğine Veli'nin tayin edildiği kayıtlıdır(VGMA.1144:96). Cemaziyelahir1147/10-11.1734 tarihli bir belgede de Veli Halife'nin şadırvan vakfının mütevelliliğini hasbi(gönüllü) olarak yürütürken Abdullah isimli bir hayır sahibi, şadırvan vakfı ile birlikte Köprübaşı pınarı vakfına müteveli olanlara günlük bir akçe verilmesi için vakıf kurmuştur(VGMA.1068:227). Veliyyüddin Ağa bin İbrahim'in / 27 Cemaziyülahır 1258 / 5 Ağustos 1842 tarihinde kurduğu vakıfla bazı çeşmelerle birlikte, Camii Kebir çeşmesi ve tatlı su akan Şadırvanın lâğımları ve kanallarının tamir ve bakımı için Kanara mevkiinde bir buçuk dönüm bağı vakf etmiştir(VGMA. 581/1: 93. 97; Kılıcı.2007:62).

Günümüzde Ulu Caminin kuzeyinde yer alan şadırvanın caminin şimdiki yapısı ile birlikte yapıldığını göstermektedir. Ulu cami şadırvanı ve helasının suyu, "Çay Suyu" denilen Hacıvahap Değirmeni altında Meydan Çayı'ndan alınan su, çifte pöhrenk ile Uludere ve Sakarya'dan geçerek Gülbaba Mezarlığındaki kubbeli kagir su taksim yerinden geliyordu (Kılıcı. 2008: 30). Ulu Cami şadırvanının, içi mermer havuzludur. Eskiden ahşap direklerin taşıdığı bağdadi bir kubbe ile örtülü olan şadırvanın üst yapısı, 1960'lı yıllarda yıkılarak betonarme olarak yapılmış, bu üst yapının dışı 2012 yılında Belediye tarafından ahşapla kaplanmıştır.

İSKİLİP NAMAZGAHI

Osmanlı şehir ve kasabalarında bulunan musalla diye de anılan namazgahları ulu camilerden uzakta olmalarına rağmen bir bakıma onların yazlık kısmı olarak kabul etmek mümkündür. Geniş ve düz bir alanda yer alan namazgahların kible tarafında taştan minber ve mihrabı ve bir kenarında cenaze namazı için musalla taşı da bulunurdu. Bayram namazı ve cenaze namazı kılınması, hacı ve asker uğurlaması gibi önemli törenler, kötü havalarda dışında namazgahlarda yapılırdı (Bozkurt.2006: 357).Günümüze gelemeyen İskilip Namazgâhının kaldırılarak yerine şehir parkı yapıldığı bilinmektedir. Elimizde namazgâhın yıkılmadan önceki haline ait eski bir resim veya çizim bulunmamaktadır. Osmanlı devrinde İskilip'te bayram namazlarının musallada(namazgâh) Ulu Cami imamı tarafından kıldırıldığını vakıf kayıtlarından öğreniyoruz. Bu da o dönemde bayram namazlarının (muhtemelen çok soğuk havalarda hariç) Ulu Camide kılınmadığını 1104/1692-3 tarihli bir belge göstermektedir(VGMA.1098:15).

İskilip'te Cuma namazlarının Ulu Camide bayram namazlarının musallada kılındığını ve nim akçe alan bir mütevellisi olduğunu Zilkade 1176/Mayıs-Haziran 1763 tarihli bir belgeden(VGMA.1057:102) ve Şevval 1180/Mart 1767 bir tarihli belgeden de vaiz

tayininden öğreniyoruz(VGMA.1058:104). Bir ara namazgahta meyve ağaçları dikili olduğu ve yaz mevsiminde açık mescit olarak kullanıldığını Rebiulevvel 1178 / 8-9,1764 tarihli bir belgeden öğreniyoruz. Buradaki ağaçların meyvelerini toplama karşılığında üç vakit için imam olan Hüseyin görevini bırakınca yerine Hafız Mehmed tayin edilmiş(VGMA,1057: 103)

İSKİLİP’TE TAHMİS: KAHVE TİCARETİ

Osmanlı devrinde İskilip’te kahve ticareti ruhsatı verilen esnafın bunun karşılığı olarak gelirinden Ulu Camide vaiz olanlara günlük 1 akçe ücret ödediğini, Seyyid Halil’e ruhsat verildiğine dair Cemaziyelevvel 1185 / 8-9. 1771 tarihli bir arşiv kaydından öğreniyoruz(VGMA,1065: 72). Bu konudaki diğer bir belgeye göre, ücretini kaza tahmisinden(TDK Sözlüğü. 2011 : 2244) almak üzere Ulu Cami’ye İkiz zade İbrahim Ağa’nın koydurduğu kürsüye günlük iki akçe ile vaiz olan Şeyh Mustafa görevini Şeyh İsmail’e 18 Muharrem 1206/17.9.1791 tarihinde devretmiştir(VGMA.530:60).

DEĞERLENDİRME

Ulu Caminin şimdiki yapısı planı, kütlesi, barok tarzı kubbe süslemeleri ve dış cepheleri bakımından önem arz eder. Cami, Çorum Ulu Camii ile plan ve büyüklük yönleriyle yakın benzerlik göstermekte olup bunlar, her iki caminin yüksek çatısı altında ortada 12 ahşap sütunun taşıdığı birer büyük Bağdadi kubbenin dörtkenarının düz tavanlı birer alanla kuşatılması ve gerilerinde birer geniş mahfel katı olmasıdır. Çorum Ulu Camiinin duvarları kesme taş, İskilip Ulu Camiinininki ahşap karkastır. Çorum Ulu Camiinin sonradan değiştirilen son cemaat yeri dışında bütünüyle benzerlik gösterir (Tuluk Ö.İ.-Keleş S. 2008: 606). Cami küçük ölçülerdeki Çorum Kulaksız Camii ile de plan yönüyle benzerlik göstermektedir (Dündar. 2004: 100). Ulu Cami kubbesindeki kalem işi süslemeler, Çorum Ulu Camii, Yozgat Çapanoğlu Camii (Acun,2005:20) ve Kastamonu Nasrullah Camisi ile benzerlik göstermektedir. Bu dört caminin kalem işlerindeki benzerlik, süslemelerin aynı usta tarafından yapıldığını göstermektedir.

İskilip Ulu Camisinin eski şekli hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak eski caminin yanmış olması sebebiyle onun ahşap direkli ve ahşap tavanlı bir yapı olması gerekir. Yıkılan eski camiden kalmış olduğunu sandığımız camideki ahşap direklerin devşirme sütun kaideleri günümüze bazı örnekleri gelen Selçuklu devrine ait, çok direkli, düz tavanlı camiler gibi bir yapı olmalıdır.

Ulu Cami vaiz, şeyh ve kütüphane kadroları ile bir eğitim kurumu olmuştur. Etrafında bulunan medrese ile bu durum daha da kuvvetlenmiştir. 1574 tarihli tahrir defterinde Ulu Camide olduğu bildirilen vergiden muaf 18 adet hafız geçmişte de bu yönünün bir göstergesidir⁵.

⁵ Cemâ’at-i Huffâz-ı Câmî ‘avârız-ı dîvânîyyeden mu’âflardır ber müceb-i hükm-i sultânî- Ziyaeddin veled-i Muhammed; Mustafa veled-i İvaz; Mustafa veled-i Hüseyin; İsmail veled-i Abdi; Ahmed veled-i Muhammed; Ali veled-i Emrullah; İskender veled-i Mustafa; Muhammed veled-i Mahmud; Muhammed veled-i İlyas;

SONUÇ

Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan belgeler aydınlarımız tarafından yeterince bilinip değerlendirilmediğinden geçmiş tarih ve medeniyetimizin birer iftihar abidesi olduğunun farkında değiliz. Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin etraflıca öğrenilerek geleceğe emin adımlarla yürümek bizim borcumuzdur. Bu düşüncelerle tipik bir Osmanlı kasabası olan İskilip'in tarih boyu en önemli yapısı olan Ulu Camisinin yeterince tanınmaması sebebiyle bilinmeyen yönlerinin halkımız tarafından merak edilmesi ve bilinmesi gerektiğine inanıyoruz. İskilip Ulu Camii ve diğer tarihi yapılar hakkında çalışmalar yapmayı amaçlıyoruz.

İskilip Ulu Camii, Anadolu'nun her şehrinde olduğu gibi, kale ile birlikte sembol yapısıdır. Şehirde her zaman insanların bir araya geldiği ve toplandığı bir merkezdir. Merkezi bir ibadet mekânı olmasının yanında bir eğitim yuvası, idarecilerin halkla, halkın biri biriyle buluştuğu birlik ve beraberlik noktasıdır. Burada Ulu caminin arşiv belgelerinde gizli kalmış, bilinmeyen pek çok özelliğinden bir kısmını ortaya çıkarmaya çalıştık. Yapı çeşitli felaketlerden dolayı zaman zaman harap olmuş ve yapılan fiziki müdahalelerle değişikliklere uğramıştır. İlk şekliyle günümüze gelmemiş olsa da Ulu Cami her zaman ayakta tutulmuştur. Gelecekte de İskilip halkına hizmet etmeye devam edecek olan Ulu Cami için daha çok söylenecek sözler olduğuna inanıyorum.

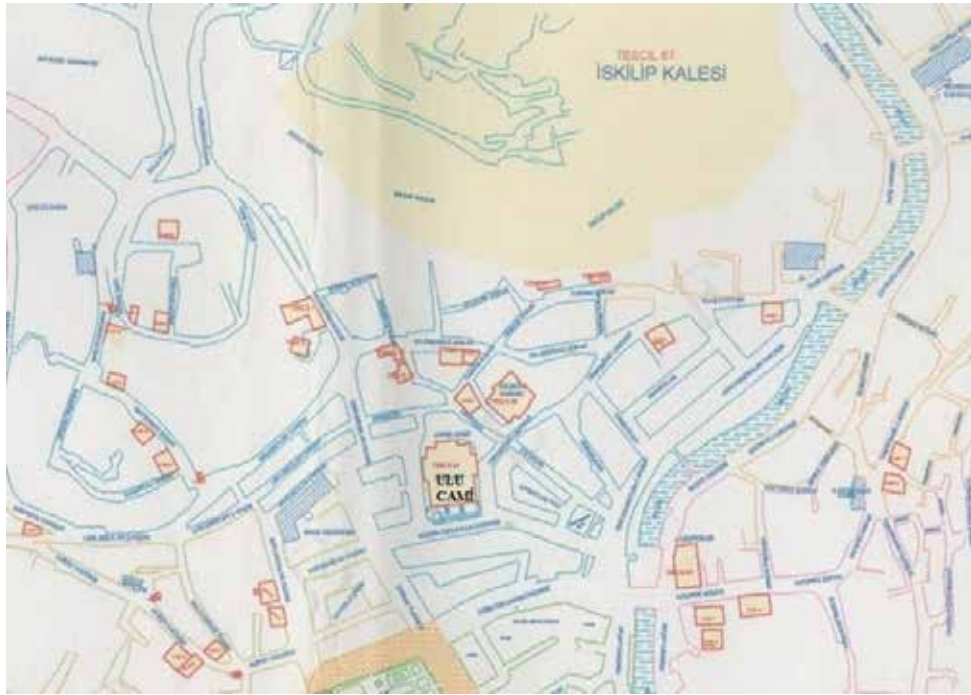
KAYNAKLAR

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MAD.d 354 gömlek nolu 20 B 860 /1456 tarihli defter.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi,583Nolu 984/1576-7 tarihli Evkaf-ı Rum Defteri.
- Acun,H(2005),Bozok sancağı (Yozgat İli)'nda Türk Mimarisi, Ankara.
- Anonim(1994). 438 sayılı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dizin ve tıpkıbasım)Ankara.
- Anonim, ((1997), 387 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, Amasya, Çorumlu, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar, Kara-hisâr-ı Şarkî, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger Kâhta ve Divriği-Darende livâları (dizin ve tıpkıbasım) Ankara.
- Anonim,(2014) H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG. KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, Ankara,
- Ainsworth, W. F. (1842), Travels and Researches in Asia Minör, Mesopotamia. Chaldea and Armenia, Londra.
- Anonim,(1973) Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar. Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını. Ankara.
- Anonim(1996) , Tarihten günümüze İskilip, Ankara.
- Anakök, T.(1950), Çorum Tarihi, Çorum İl Halk Kütüphanesi Basılmamış kitap.
- Anonim, (1325) Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi. Ankara.
- Baykara, T. 1996. Ulu Cami: Selçuk Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak. TTK Belleteni (LX:227); 6, 34-59.
- Baykara, T. 2001. Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri; I. Uluslararası Selçuklu Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi I, Konya, s.149-153.
- Bayburtluoğlu, Z. 1995. Caca-Oğlu Nureddin' in Vakfiyesinde Geçen Yapılar. Vakıflar Dergisi, XXV Ankara: 5-8.
- Bilgin, O. (yaz 2010) Gökmenzâde'nin İsâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.6 : 1-32.
- Bostan İ. (2001). Kahve. TDV, İslam Ansiklopedisi, C. 24, s. 204.
- Bozkurt, N.(2006), Namazgah, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, C. 32. s. 357-358.
- Bulduk, Ü. 1991. 16.Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı”, Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu Tebliğler, Ankara, Basım yılı yok, s.39.
- Çay, A.(1998),Anadolu'nun Türkleşmesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, Ankara, s. 39-45.
- Erken,S(1983), türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler,Ankara, İlaveli İkinci Baskı.
- Gökoğlu, A.(1952). Paphlagonia-Gayrı Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, Kastamonu.
- Hoca Saadeddin Efendi, (1975) Tac'üt-Tevarih, (sad. İsmet Parmaksızoğlu), C.II, İstanbul.
- Hüseyin Hüsameddin(2008), Amasya Tarihi, (yay. haz. Mesut Aydın ve Güler Aydın), Ankara.
- İnalçık, H- Aru, B. 2005. Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, , s.49
- İlter, F.(1992), Bir Anadolu Kenti İskilip, Ankara.
- Kılcı, A(1983),İskilip Şeyh Yavsi Camii Külliyesi,Rölöve ve Restorasyon Dergisi V.Ankara,s.47-63.
- Kılcı, A. 2007 İskilip'te Suyun Hikâyesi, Ankara.
- . (2008).Selçuklu Devrinde İskilip Şehri.Selçuklu Şehirleri ve Medeniyeti Sempozyumu. Konya, s.323-336.
- Kurşun, Z.-Kahraman, S. A.-Dağlı, Y. (2006), Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap, İstanbul. Yapı ve Kredi Yayını..
- Öney, G.(1976).Türk Çini Sanatı. İstanbul.
- Özcan, T. (2008) “Osmanlı Şehirciliğinde Vakıflar”, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, İstanbul, s.113.
- Sümer, F. (1993), Eski Türklerde Şehircilik, Ankara.
- Tankut, G. (2007), Selçuk Şehri, METU. Ankara
- Temir, A.(1970), Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça –Moğolca Vakfiyesi, Ankara. TTK.
- Toruk, F.(2006), “Anadolu'da Osmanlı Kimliğini Koruyan Bir Yerleşim: İskilip”, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu, 1-3 Ekim, Çorum, s. 611–643.

Tuluk Ö.İ.Keleş S.(2008), Osmanlı'nın 'Yerel'i: Çorum Yöresinde Benzer Tipoloji Gösteren Üç Cami", Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım, s. 606.
Emsen,Şemim.Kütüphaneler,www.tk.org.tr/index.php/TK/article/download/2069/2037

Yılmaz C.(1991), İslam Şehirlerinin H.I-III(VII-IX) Y:Y: Fiziki Yapısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAZI EKLERİ

İskilip Ulu Cami ve çevresindeki tescilli yapılar(İskilip Belediyesi)

İskilip Ulu Camii güney ve batı cepheler (1040'lı yıllar VGMA)

İskilip Ulu Camii ve çevresi kaleden (A.Kılıcı)

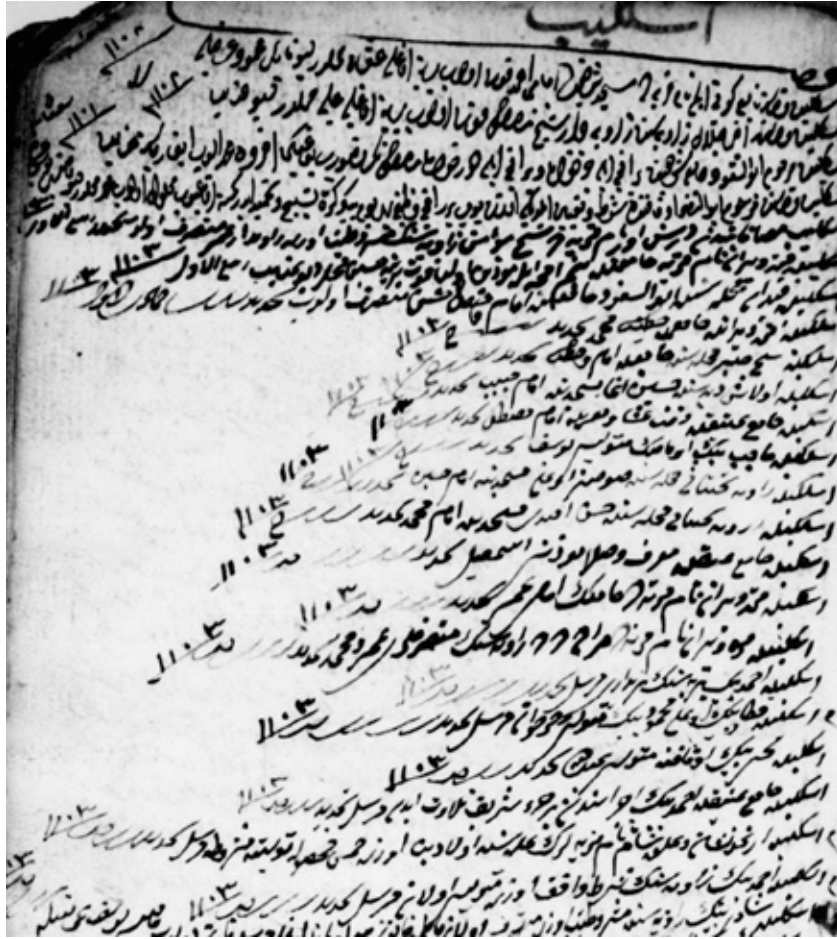
İskilip Ulu Camisi ve çevresi (google)

İskilip Ulu Camii içi ve çini mihrap(İ. Karamemiş)

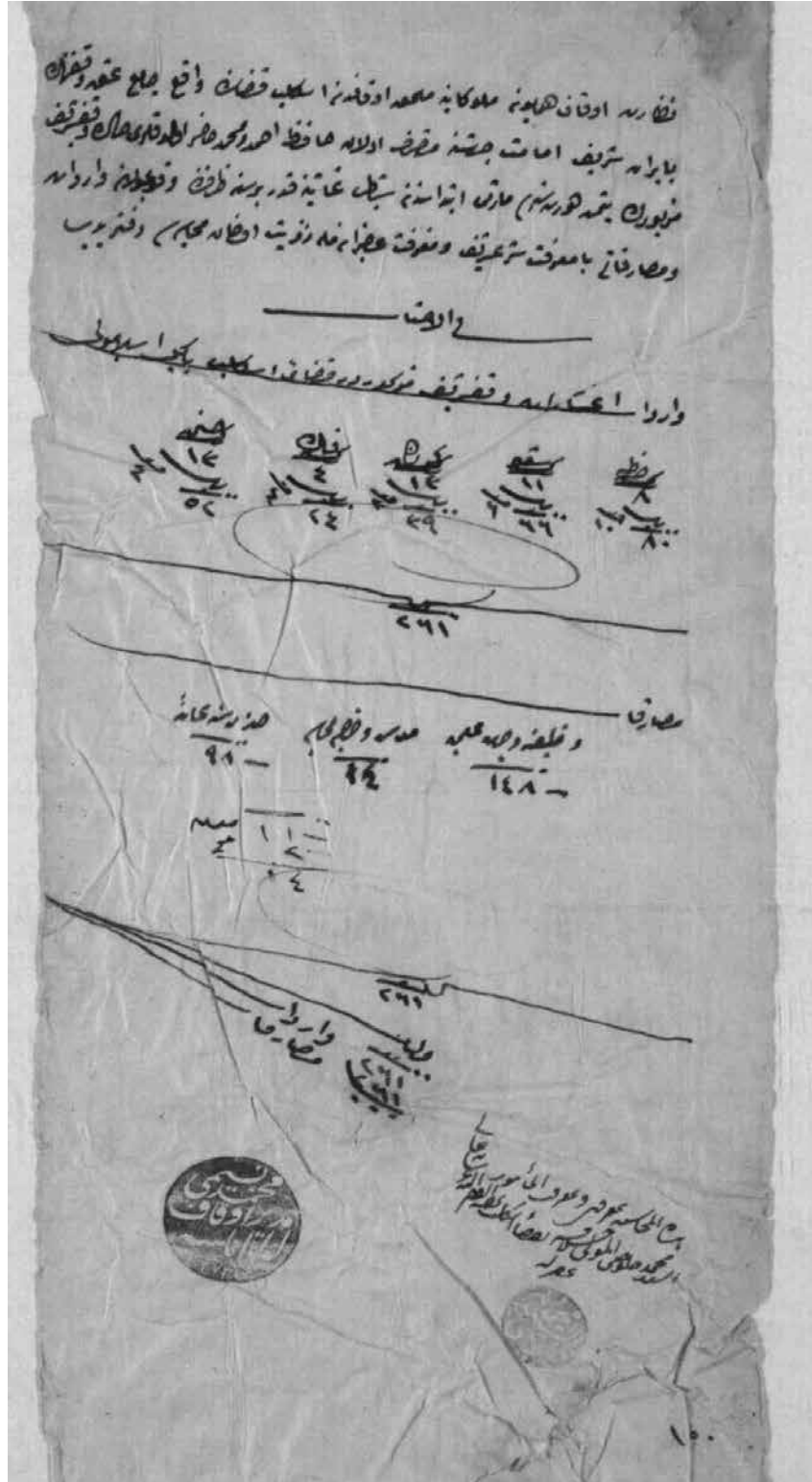

İskilip Ulu Camii içi(İ. Karamemiş)

VGMA 1098 Nolu Hurufat Defteri sayfa 15’de 1103/ tarihli Ulu Cami’ye muarriif ve sela müezzini tayin kaydı

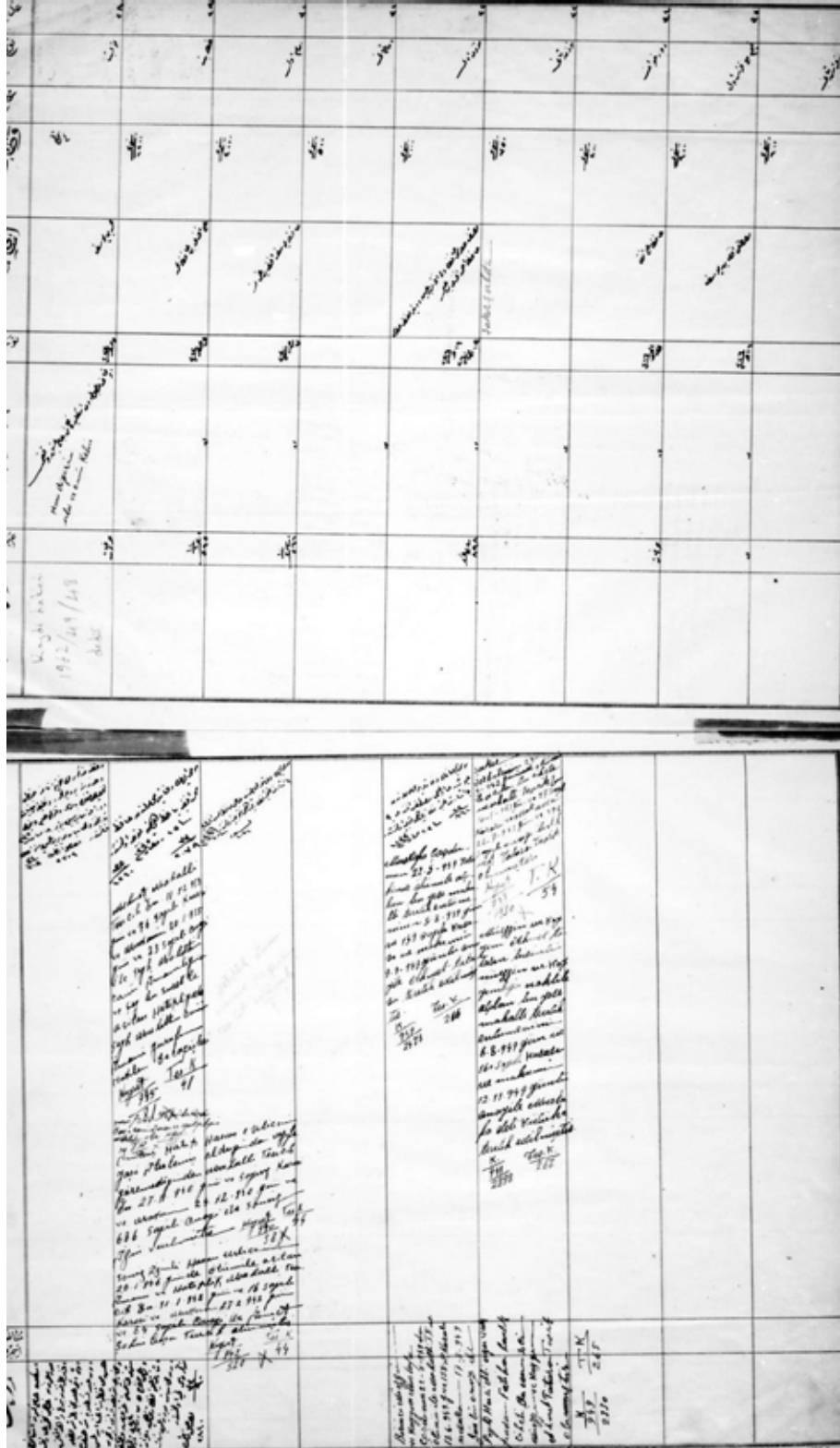

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, EV. MH 00682/64 nolu, Ulu Cami vakfının 1272/1859 yılı muhasabesi belgesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C.EV.14266 nolu ve 20 Şevval 1210/ 28 Nisan 1796 tarihli Belge Ulu Cami vakfının Kiçi Bey tarafından yaptırıldığı ve vakfın Ağcasu Köyündeki Aşar gelirine malikane sahipleri tarafından el konulması hakkındadır.

The image shows two pages of handwritten Ottoman Turkish records. The top page is a grid with handwritten entries, likely a calendar or a list of events. The bottom page is a larger table with multiple columns of text, containing detailed entries. The text is written in Ottoman Turkish script.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 207 nolu Esas defterinde Ulu Camiye Yapılan görevli tayinleri kayıtları

ÇORUM BASINININ ÖZELLİKLERİ VE SORUNLARI

Canay UMUNÇ¹

¹Uzm. Dr., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
canayumunc@hitit.edu.tr

ÖZET

Yerel basın, küresel ve ulusal basın gibi toplum hayatında ve siyasal yaşamda belirleyici bir güce sahip olduğu bilinmektedir. Buna karşın, ülkemizde yerel basın ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Çorum yerel basınının işlevleri, ekonomik, teknolojik vd. sorunlarını inceleyerek, bunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunmaktır. Çorum il genelinde basılı ve interaktif yayınlanan 24 gazete bulunmaktadır. Yöntem olarak bu çalışmada, Çorum merkezde yayınlanan 3 gazete içerik analizine dayalı olarak incelenmiştir. Ayrıca, bu üç gazetenin genel yayın yönetmeni ile sözlü mülakat yapılarak basının işlevleri, ekonomik ve teknolojik durumları değerlendirilmiştir. Yapılan sözlü mülakat değerlendirmelerine göre, ekonomik olarak, Çorum yazılı basınının internet haberciliğinin gelişimi ile birlikte finansal sorunlar yaşadığı ortaya konmuştur. Bundan dolayı, bazı yazılı gazetelerin günlük yayından aylık yayına veya tamamen interaktif yayıncılığa geçtiği tespit edilmiştir. Ayrıca, İnteraktif yayıncılıkta da teknolojik ve niteliksel bazı sorunlar saptanmıştır. Sonuç olarak, basılı ve interaktif haberciliğin toplum ihtiyaçları doğrultusunda biçimsel ve içerik olarak yenilenmesi ile basının işlevselliğinin artacağı, bununla birlikte ekonomik sorunlarının da azalacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel basın, Çorum basını, İnteraktif habercilik, Gündem kurma

THE FEATURES AND PROBLEMS OF ÇORUM PRESS

ABSTRACT

It is known that local press has determinative power as like global and national press in social and political life. But, it is obvious that the activities of local press are insufficient. The aim of this study is to examine the functions, economics and techniques problems of local press and to suggest solutions for them. There are 24 newspapers which are published as printed and interactive around Çorum. As a method, in this study, 3 newspapers being publicated in central Çorum has been examined according to the content analysis. In addition this, it was performed oral interview with the press chief of the three newspapers, and was evaluated in press functions, economic and technological conditions. According to the interviews, economically, the financial problems of Çorum printed press have been determined together with the development of internet reports. Therefore, it is evident that various printed press have passed from monthly publication to the daily publication

or completely to the interactive publication. Besides, technological and quantitative problems in the interactive publication have been found out. As a conclusion, it is thought that the influence of press will increase with the development of the printed press and interactive reporting as formally and contextually for public needs, however decrease economic problems.

Key words: Local press, Çorum press, Interactive reporting, Agenda setting

1.GİRİŞ

Yerel basın yaygın olmayan, bölgesel olup, coğrafi kapsamda tüm ülkeye dağıtılmayan, yerel okuyucu kitlesine ulaşan, “taşra gazetesi” veya “vilayet gazeteleri” olarak da bilinen bir yaşam biçiminin temsili gibi kültürel aidiyet ekseninde merkez çevre bağlamında tanımlanmaktadır (Yaşın, 2008). Yerel basın her ne kadar yerel okuyucu kitlesine ulaşan bir basın olarak nitelendirilse de interaktif yayıncılığa geçiş süreci ile ulusal okuyucu kitlesine de ulaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, yerel basının tanımı, kitle iletişim teknolojilerinin gelişimi ile yenilenmektedir.

Yerel basın bulunduğu bölgede belirli bir abone okuyucu kitlesinin yanı sıra, kamu kurum ve kuruluşları tarafından da takip edilmektedir. Yerel gazete aboneleri, yerel gazetelere bağımlıdır. Abonelikler ikametlerin yanı sıra bir nesilden nesile aktarılan aynı gazeteye abone ailelerin alışkanlıklarının getirisiyle rutinlere bağlıdır. Yerel gazetenin ortalama okuru bir gazetenin etrafında çok vakit geçirmektedir. Okurlar, yerel gazetenin tamamını okumaya eğilimlidir. Okuduktan sonra hemen gazeteyi atmak yerine, onu tekrar tekrar dönüp okurlar (VPT 2009) (Ojajärvi, Valtonen, 2012:133).

Yerel basının işlevleri, haber ve bilgi verme, eğitime, eğlendirme, mal ve hizmetlerin tanıtımını yapmak, kamuoyu oluşturmak ve oluşmakta olan kamuoyunu yansıtmak şeklinde sıralanabilir (Tokgöz, 2003: 109,112). Haber verme işlevi, gazeteciliğin en önemli ve temel işlevidir. Kamusal ilişkiler üzerinde hüküm verme yönünden de değerlendirilen hep haberler olur (Tokgöz, 2000: 92). Yerel basın, yerel kamuoyunun oluşumunda etkilidir. Bölgesel birliğin sürdürülmesinde de önemli bir role sahiptir: Yerel basın, toplumsal politika ve diğer yerelle ilgili konularda yerel ikametçileri bilgilendirmenin yanı sıra toplumsal kimliğin inşasında da çok önemlidir (Ojajärvi, Valtonen, 2012:133). Yerel basın da ulusal basın gibi toplumdaki problemlere dikkat çekmede etkilidir. Örneğin, şiddet ve şiddetin en uç noktası olan kadına yönelik işlenen cinayetlerde basın kontrol mekanizmalarını etkileyecek, uyarıcı bir güce sahiptir. Nitekim bir kampanya başlatmak, konuyla ilgili uzmanların görüşlerine sıkça yer vermek, hükümet için bir rapor niteliği taşımaktadır ve bunun olumlu sonuçları da görülmüştür. Politikacılar, hangi sorunların halk için önde geldiğini, gazetelerin onları sunumlarından çıkarmaktadır. Basın ayrıca haber dili ve söylemleriyle topluma bir mesaj vermektedir. Basının öne çıkarttığı unsurlar halka direk ulaşmakta ve düşüncelerini etkilemektedir. Basının halkın istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması kamu yararındır. Bundan basın da olumlu etkilenmektedir (Umunç, 2008:171).

Yerel basının önemine karşın birçok sorunu bulunmaktadır. Bu sorunlar, ekonomik sorunlar, personel, teknolojik sorunlar olarak ayrılmaktadır. Ayrıca yerel basın, kalite ve kimlik yoksunluğu gibi diğer sorunlarla da karşı karşıyadır. Yerel basının belki de en önemli sorunu ekonomik sorundur. Özellikle yeterli finansman kaynağı bulunmayan, yeterli kalifiye personeli olmayan ve teknolojinin gerisinde kalmış basın kuruluşlarının yayınlarını sürdürebilmeleri ve rekabet edebilirliğini azaltmıştır. Bu durum gazetelerin özel ilan ve reklam alabilme paylarını da düşürmektedir. Ayrıca interaktif haberciliğin gelişimi ve açık hava reklamcılığı yazılı basını önemli ölçüde etkilemektedir. Çorum'da 4 gazete (Çorum Gazetesi, Dost Haber, Kent Haber ve Tek Yıldız), bu sebeplerle kapanma ve haberciliği interaktif kanaldan sürdürme kararı almışlardır. Bu sebeplerden yazılı basın olarak Çorum merkezde yayınlarını sürdüren Çorum Hakimiyet, Çorum Haber ve Türkiye Manşet olmak üzere toplam 3 gazete kalmıştır. Dolayısıyla, yerel basının ayakta kalması öncelikle finansman sorunlarının giderilmesi ile ilgilidir. Gazete tirajlarını etkileyen sorunlar alım gücü ile de ilgilidir. Gazetelerin gider masrafları artarken, gelirlerinin azalması gazeteleri kapanmanın eşiğine getirmiştir. Yerel gazeteler genellikle abonelik sistemiyle çalışmaktadır ve ekonomik sebeplerle birçok okuyucu aboneliğini iptal ettirmek zorunda kalmıştır (Yazıcı, 2014:73). Yerel basının tüm çalışanlarının sigortalı olması işverenin üzerinde bir ağırlık oluşturmaktadır. Zaman zaman yerel basın işletmelerinin, devletin sigorta desteklerinin düşük seviyede kalmasından dolayı ekonomik güçlükler yaşadığı görülmektedir. Birçok gazete bu sigorta primlerini karşılayamamaktan dolayı kapanmak zorunda kalmıştır.

Yerel basının diğer önemli sorunu, personel sorunudur. Bu sorunun temeli de ekonomik nedenlere dayanır. Ekonomik sıkıntılar yaşayan yerel basın yeterli personel istihdam edememektedir. Bazen personel çıkartmak zorunda kalmaktadır. Gazetelerin personel eksikliğinden başka mevcut personelinin eğitiminin yetersiz olması gibi sorunları da olduğu görülebilmektedir. Bu da gazetenin içerik ve biçimini etkilemektedir. İletişim fakültesi mezunlarının yerel basındaki oranının çok düşük olduğu gözlenmektedir. İletişim mezunlarının bu gazetelerde yer alabilmesi, şüphesiz gazetenin niteliği ve etkisini artıracak bir faktördür. Fakat bunun için yerel gazetelerin aile gazetesi görünümünden kurtarılması gerekmektedir. Ayrıca yerel basının ulusal basın kadar cazip görülmemesi de başlıca sorundur. Kalite ve ekonomik şartlar düzeldikçe yerel basının da tercih edilebilirliğinin artacağı düşünülmektedir. Çorum Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Şevket Erzen, iletişim mezunlarının çalışmasını avantajlı hale getirebilmek için basın kuruluşlarında çalışmak için gerekli en az 1 bir yıl basın iş kurumundan sigortalı olmayı, iletişim mezunları için 6 aya indirmek için girişimde bulduklarını belirtmişlerdir. Gazete çalışanlarının eğitimi ile ilgili, yerel basın kendisi de meslek içi eğitimler ve etkinlikler, yarışmalar düzenlemektedir. Fakat bu eğitimler basın çalışanları tarafından yeterli ilgiyi görememektedir. Yerel gazetelerde çalışanların birçoğu birkaç görevi birden yapabilmektedir. Foto muhabirliği, sayfa sekreterliği, dağıtım ve basım işlerini takip etmek gibi (Yazıcı, 2014:100). Ayrıca yerel basın sahipleri, güvenlik, temizlik vb. birden fazla iş kolunda çalışabilmektedir. Farklı mesleklerle uğraşan kişilerin gazetecilik yapmasının sebebi, genellikle itibar kazanma amaçlı olmaktadır. Medya sahiplerinin birden fazla alanda faaliyet göstermesi 1980 sonrası özelleşme ve küreselleşmeyle ülkemize giren global şirketlerin sonuçlarındandır. Medyanın giderek daha da ticarileşmesi ve reklam kaygısı medya içeriğine olan güveni de azaltmaktadır. Ayrıca orta ve küçük işletmelerin elinde bulunan yerel basın tam anlamıyla bir sektör kimliği

kazanamamıştır.

Yerel basının başlıca sorunlarından biri de teknolojik sorunlardır. Yeni teknolojilere erişebilmek ekonomik kaynaklarla ilgilidir. Dolayısıyla ekonomik sorunlarla boğuşan yerel basının teknolojik gelişmelere ayak uydurması güçleşmektedir. Gazete ne kadar gelişmiş bir teknolojiyle hazırlanırsa, yayın kalitesi de o derece artmaktadır. Okurlara kaliteli bir görsellik ve biçimde ulaştığında gazeteler ilgi çekebilmektedir.

Gazetelerin yeni teknolojilere uyarlanması, geleneksel gazete ve katılım (tartışma, bloglar) alanlarını kullanan web siteleri kurmak olmuştur . Fakat, birçok yerel gazetenin web sitesi, ağırlıklı olarak geleneksel gazete formatındadır (Ojajärvi, Valtonen, 2012:137). Çoğu yerel gazete internette gazetelerin yazılı basın formatı gibi görünümüne sahiptir. Bununla birlikte, web sitesi aracılığıyla bazı gazete yazıları daha yaygın sunulmaktadır. Bu web sitesi, gazetenin print edilmiş versiyonuna ilave edilmesi gibi çalışır. Yerel gazetelerin yalnızca bir kısmı, okurları için interaktif seçenekler sunmaktadır; okurların küçük bir kısmı ise sunulan seçeneklerden tartışmalar için yararlanmaktadır. İnternet seçeneklerinden daha fazla yararlanmaya ihtiyaç duyulmadığı görülse bile, yerel basın için gelecekteki beklentileri tanımlarken, bunları ayrıntılarıyla düşünmek önemlidir (Ojajarvi, 2010) (akt. (Ojajärvi, Valtonen, 2012:137).

Gelişen bilgi teknolojileri yerel basına, geniş kitlelere ulaşma ve reklam gibi önemli fırsatlar sunduğu gibi, yazılı basının geleceği açısından da sorunları beraberinde getirmiştir. Haber kaynakları açısından da yerel basın büyük ölçüde ajanslara bağlı durumdadır. Bu da nelerin haber olacağı, nelerin olmayacağı konusunda yerel basını ana akım medyaya bağımlı hale getirmektedir. Benzer sorunlar ABD gibi gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Dilbilimci ve felsefeci Noam Chomsky, elit medyadan bahseder ve elit medyayı “gündem belirleyen” medya olarak tanımlar. Çünkü elit medyanın büyük kaynakları vardır. Elit medya, diğerlerinin ne oluşturması gerektiği ile ilgili bir taslak oluşturur. Bunun anlamı şudur: Eğer ABD’de, Dayton, Ohio vb. bir gazetede editörseniz ve haberleri anlamak için kaynaklarınız yoksa ya da zaman harcamak istemiyorsanız, size haberi elit medya söyleyecektir. Böylelikle yerel meselelere kendinizi daha çok verebilirsiniz. New York Times yarın ne hakkında konuşulacağını söylemektedir. Dayton’da ya da Ohio’daysanız buna uymaktan başka çareniz yoktur çünkü başka kaynağınız yoktur. Bunun dışına çıkmak isteyenlerin de ömrü pek uzun olmamaktadır. San Jose Mercury bunun dramatik bir örneğidir (Chomsky, 1997). Yerel basın gündem belirlemede büyük ölçüde ajanslara bağımlı da olsa belli sorunları gündeme getirerek ve tartışmaya açarak bunların kamuoyunda konuşulmasını ve yayılmasını sağlayabilmektedir. Basın, böylelikle bireylerin, grupların ve örgütlerin düşüncelerini etkileyen sorunlar hakkında bilgi iletir ve soruna hangi açıdan bakılması gerektiği yönünde fikir verir. Şu bir gerçek ki, medyada tartışılmayan konular küçük gruplar tarafından gündeme alınsa da sorun geniş grupların ilgisini çekmez. Bu anlamda yerel basına da büyük görev düşmektedir. Yerel basın, fikirlerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Gündem belirleme yaklaşımı (Lang, McCombs ve Shawn) na göre medyanın hedef kitlesi iletişim araçları yoluyla sadece toplumu ilgilendiren sorunların neler olduğunu değil aynı zamanda iletişim aracının bir konuya veya bir soruna vurgudan hareketle o konunun ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar önem vereceklerini öğrenirler. Örneğin bir seçim kampanyası sırasında adayların söylediklerini kamuoyuna aktararak hangi konuya önem verdiklerini belirlerler; başka bir ifadeyle kampanyanın gündemini kurarlar (Güz, 2005:51).

Demokrasinin gelişiminde önemli yere sahip olan yerel basın sorunlarına çözüm getirilmesi gerekmektedir. Türkiye'deki tüm yerel basının incelenmesi bunun için önem taşımaktadır. Yerel basına yönelik çalışmalar giderek artsa da henüz yeterli değildir. Bu çalışma, Çorum'daki yerel basının özellikleri ve sorunlarını belirlemek ve çözüm önerileri getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, günlük yerel gazeteler olarak, Çorum yerel basınının önemli bölümünü oluşturan üç gazete incelenmiştir. Bu gazeteler, Çorum Hakimiyet, Çorum Haber ve Türkiye Manşet gazeteleridir. Bu gazeteler günlük süreli yayınların en eskilerindedir ve hem yazılı hem interaktif olarak yayınlanmaktadır. Bu gazeteler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme kapsamına alınan gazetelerin içerik özellikleri ve sorunları bu çalışmanın sorunu oluşturmaktadır.

2. YEREL BAĞLAM VE 2016'DA ÇORUM GAZETELERİ

2016'da Çorum'da yayınlanan yaklaşık 26 gazete vardır. Çorum Merkez'de günlük basılı ve interaktif olarak yayın yapan 3 gazete vardır. Bunlar, Çorum Hakimiyet, Çorum Haber ve Türkiye Manşet gazeteleridir. Çorum Merkez'de daha önceleri yazılı basın olarak çıkan ve şuan interaktif basın olarak yayın hayatına devam eden 5 gazete daha vardır. Bunlar, Çorum Gazetesi, Dost Haber, Hitit Haber, Kent Haber ve Tek Yıldız'dır. Çorum Gazetesi, Dost Haber, Kent Haber ve Tek Yıldız gazeteleri, elektronik iletişim araçlarının ve açık hava reklamcılığının yaygınlaşmasının yerel gazetelerin özel ilan reklam pastasının küçülmesine yol açtığı gerekçesiyle ve diğer gazetelerle anlaşarak kapanma kararı almışlardır. İnteraktif yayın yapan diğer haber siteleri Çorum Time, Hitit Tv, Kargı Haber, Kargı Havadis, Kızılırmak Haber, Sungurlu Tv, Heri Haber, Habercim 19 ve Çorum Yayla Haber olarak sayılabilir. Çorum ilçelerinde yayın yapan gazeteler ise Alaca Gündem Gazetesi, Alaca Lider, İskilip Gündem Gazetesi, İskilip'in Sesi, Osmancık Gazetesi, Osmancık Gündem, Osmancık Haber Gazetesi, Sungurlu Gündem, Sungurlu'nun Sesi Gazetesi'dir.

Çorum Hakimiyet gazetesi 1991 tarihinde yayına başlayan günlük siyasi gazetedir. Fiyatı 50 Kuruş'dur ve siyah, beyaz'dır. Hakimiyet, Çorum basın yayın ve gazetecilik alanında OFSET baskı ile Çorum'da çıkarılan ilk gazete olma özelliğine sahiptir (Ozulu, 2012:91,92). Gazete'nin İmtiyaz sahibi ÖYTAŞ (Önder Basın Yayın A.Ş.)'dir. Yönetim Kurulu Başkanı Kemal Mesci'dir. Gazetenin İmtiyaz sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni Şevket Erzen'dir. Şevket Erzen aynı zamanda Çorum Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanı ve Basın İlan Kurumu Genel Kurul Üyesi ve Anadolu Gazete Sahipleri Temsilcisidir. Çorum Hakimiyet 16 sayfadır. Çorum Hakimiyet gazetesinin yazı işlerinde 14 kişi çalışmaktadır. Tirajı 2450'dir.

Gazete, 6. Sayfasında "10 Yıl Önce Dünün Küçükleri Bugünün Büyükleri" adlı bir köşe oluşturmuştur. Gazetenin Muhabiri Erol Taşkan'ın hazırladığı köşede, gazetenin 2006 yılında yayınladığı öğrenci fotoğrafları'na yer verilmektedir ve böylelikle şuan yetişkin olan Hakimiyet okurlarına bir armağan sunulması istenmiştir.

Hakimiyet, Ocak ayında 10. sayfada "2015'de Çorum" adlı özel haber hazırlayarak 2015'de Çorum'da Siyaset, Ekonomi ve Çalışma Hayatı, Toplumsal Olaylar gibi bilgilere yer vermiştir. Gazete zaman zaman mizah da yayınlamaktadır. Hakimiyet, 9 Ocak 2016 tarihinde "Panorama" adlı bir sayfa oluşturmuştur. Cumartesi günleri yayınlanan sayfada Çorum'da son bir haftada yaşanan gelişmelerin okuyuculara derleme şeklinde sunulması hedeflenmiştir.

Gazete muhabiri Recep Mebet'in hazırladığı özel sayfada Haber ve Spor alanında Hakimiyet'in ana sayfasına yansıyan gelişmeler yer almaktadır. Recep Mebet ayrıca, Pazartesi günleri 10. Sayfa'da yayınlanan "Otopark" adlı özel haberi hazırlamaktadır. Mebet, 2008 yılında başladığı OTOPARK (ikinci el otomobil pazarı) haber yazılarını halen sürdürmektedir. Mebet, Çorum'da Pazar günü kurulan ikinci el otomobil pazarını sosyal ve ekonomik yönden yorumlamaktadır. Hakimiyet okurları otomobil fiyatları hakkında bilgilendirilirken ayrıca bu yazılarla Çorum'da ikinci el otomobil piyasası ve otomobil fiyatları haftalık olarak arşivlenmektedir. Muhabir Erol Taşkan'ın 2010 yılında başlattığı "Kıyı Köşe" başlıklı haber ve yorum sayfası günümüzde devam etmektedir. Kıyı Köşe, "Kıyı Köşe Akülü Araç Kampanyası" ile engellilik konusuna dikkat çekmiştir ve engelli yurttaşlara akülü araç temin edilmesinde vasıta olmuştur (Ozulu, 2012:94). Hakimiyet gazetesinin internet sayfasında gazetelerin pdf formatı (yazılı basının internette görünümü) ve arşivi bulunmaktadır.

Resim 1. Çorum Hakimiyet, 9 Ocak 2016

Çorum Haber Gazetesi, 1985 yılında yayın hayatına başlayan siyasi bağımsız gazetedir. Sloganı "Çorum'u Sevenlerin Gazetesi" dir. Fiyatı 50 Kuruş'dur ve renklidir. Çorum Haber, BAYTAŞ Basım Yayım ve Ticaret A.Ş. tarafından çıkarılmaktadır. İmtiyaz sahibi Hülya Yolyapar'dır. Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Mehmet Yolyapar'dır. Mehmet Yolyapar aynı zamanda Çorum Hitit Vakfı üyesidir. Çorum Haber, kültür, sanat konularında pek çok yayın yapmıştır ve yarışmalar düzenlemiştir (Ozulu, 2012:85). Çorum Haber de Hakimiyet gazetesi gibi 16 sayfa'dır. Gazete zaman zaman toplumsal, siyasi ve sosyolojik olayları sür manşet olarak sayfasına taşıyarak, tartışma konuları açmaktadır. Böylelikle kamuoyunun, kurumların ve politikacıların ilgisini belli konulara çekerek, gündem oluşturabilmektedir. Ayrıca sağlıkla ilgili de uzman kişiler sık sık gazetede okurlara bilgiler sunmaktadır. Çorum Haber, Çorum'un önde gelen siyasetçi ve bilim adamları gibi kanaat

önderleriyle ve esnafla yaptığı röportajlara da sıklıkla yer vermektedir. Çorum Hakimiyet ve Çorum Haber gazetelerinin daimi ve misafir köşe yazarları topluma düşünce ve fikirlerini yansıtarak, yerel kamuoyunun düşüncelerini etkileyebilmektedir. Çorum Haber gazetesinin internet sayfasında gazetenin pdf formatı ve arşiv bulunmaktadır. Çorum Haber 1987 yıllarında Çorum'a Şeker Fabrikası kurulması için bir kampanya başlatmış ve bu kampanya sonucunda 1991 yılında Çorum'da fabrika kurulmuştur. Yine Çorum Haber'in 1995'te başlattığı kampanya ile Çorum-Ankara yolu ihaleye açılmıştır. Çorum Haber'in yazı işlerinde 15 kişi çalışmaktadır. Çorum Haber'in tirajı 2000'dir.

Resim 2. Çorum Haber, 6 Ocak 2016, 7 Ocak 2016

Türkiye Manşet Gazetesi, 2006 yılında haftalık olarak yayın hayatına başlayan siyasi bağımsız bir gazetedir. Başta haftalık olarak çıkmış, daha sonra günlük yayına başlamıştır (Ozulu, 2012:116). İlk çıktığında sloganı "Türk Milletinin Hizmetindeyiz"dir. Daha sonra sloganını "Hayatınıza bir Manşet atın" olarak değiştirmiştir. Manşet gazetesinin sahipleri, 1997-2006 yılları arasında edebiyat, kültür sanat dergisi "Kilim"i çıkarmışlardır. Gazetenin Fiyatı 50 Kuruş'dur. Türkiye Manşet, Lobi Yayıncılık ve Matbaacılık tarafından çıkarılmaktadır. Yazı İşleri Müdürü Murat Öztürk'dür. Manşet, 12 sayfa olarak yayınlanmaktadır. Manşet gazetesi yorum, araştırma-inceleme, eleştirel haberlere sayfasında yer vermektedir. Manşet gazetesi siyah-beyaz olarak çıkmaktadır. Manşet gazetesi, interaktif yayıncılığa da devam etmektedir. Türkiye Manşet'in yazı işlerinde 10 kişi çalışmaktadır. Gazetenin tirajı 1250'dir.

Resim 3ç Türkiye Manşet, 9 Ocak 2016, 8 Ocak 2016

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, 5 Ocak-12 Ocak tarihleri arasında çıkan Çorum Hakimiyet, Çorum Haber ve Türkiye Manşet gazetelerinin içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi, tanımına göre nicel bir yöntemdir. Bu metodun amacı, herhangi bir metnin içinde yer alan belli niteliklerin veya kategorilerin ortaya çıkma sıklığını belirlemek ve saymaktır (Çebi, 2003: 55). Berelson'a göre, içerik analizi, iletişimin görünen içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimlenmesidir. (akt. Umunç, 2015). İlk olarak gazeteler, gazete yazı türlerine yer verme sıklığı açısından ele alınmıştır (bkz.:Tablo 1).

Tablo 1. Yerel Merkez Gazete Yazı Türleri

Yerel Merkez Gazete yazı türleri	Çorum Hakimiyet		Çorum Haber		Türkiye Manşet	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Haber	356	%70	389	%73	314	%86
İlan	130	%26	91	%17	31	%8,5
Araştırma inceleme	1	%0.1	6	%0.1	3	%0.8
Rapor	-	-	-	-	-	-
Analiz	-	-	-	-	-	-
Röportaj	-	-	2	%0.3	-	-
Yorum	-	-	4	%0.7	3	%0.8
Köşe yazısı	20	%4	43	%8	12	%3
Anket	-	-	-	-	-	-
Toplam	507		535		363	

Yerel Merkez Gazete Yazı Türleri açısından gazeteler incelendiğinde, 5 Ocak-12 Ocak tarihleri arasında Çorum Hakimiyet'te yayınlanan 507 yazının 356'sı (%70) haber, 130'u (%26) ilan, 1'i (% 0.1) araştırma-inceleme, 20'si (%4) köşe yazısıdır. Çorum Haber'de yayınlanan 535 yazının 389'u (%73) haber, 91'i (%17) ilan, 6'sı (% 0.1) araştırma-inceleme, 2'si (%0.3) röportaj, 4'ü (%0.7) yorum, 43'ü (%8) köşe yazısıdır. Türkiye Manşet gazetesi'nde yayınlanan 363 yazının 314'ü (%86) haber, 31'i (%8.5) ilan, 3'ü (% 0.8) araştırma-inceleme ve yorum, 12'si (%3) köşe yazısıdır. Bu tabloya göre gazete yazı türleri dağılımında en fazla haber oranı Türkiye Manşet gazetesindedir. Çorum Hakimiyet ve Çorum Haber gazeteleri neredeyse eşittir. Buna karşın Türkiye Manşet gazetesi, iki gazeteye kıyasla en az ilan oranına sahiptir. En fazla ilan oranı Çorum Hakimiyettedir. Çorum Hakimiyetle Çorum Haber arasında düşük bir fark gözlenmektedir. Araştırma-İnceleme, yazı türü her üç gazetede de düşük orandadır. Hakimiyet Gazetesi, alınan zaman aralığında rapor, analiz, röportaj, yorum ve anket çalışmalarına yer vermemiştir. Çorum Haber ve Türkiye Manşet gazeteleri de rapor, analiz ve anket türlerine yer vermemiştir. Köşe yazısı oranları birbirine yakın olup, düşük sayıdadır (Tablo için bkz.7). Haberlerden sonra en fazla oranın ilanlarda olması, gazetelerin gelir kaynağının büyük bölümünü ilanlardan elde ettiğini göstermektedir.

Tablo 2: Haber Özelliği

Haber Özelliği	Çorum Hakimiyet		Çorum Haber		Türkiye Manşet	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Bilgilendirme işlevli	354	%99	383	%98	311	%99
Reklam (advertorial) haber	2	%0,5	6	%1,5	3	%0,9
Toplam	356		389		314	

Haber özelliği açısından incelendiğinde, üç gazetenin de reklam haberlerine çok düşük oranda yer verildiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak Çorum Haber, reklam habere yer vermiştir. Çorum Hakimiyet'te 356 haberin sadece 2 tanesi (% 0.5) reklam haberdır. Çorum Haber'de 389 haberin 6 tanesi (%1.5) reklam haberdır. Türkiye Manşet'te 314 haberin 3 tanesi (%0.9) reklam haberdır. Bu sonuçlar da göstermektedir ki gazeteler reklam konusunda sıkıntılıdır. Reklam haberlerin fazla olması iyi değildir. Bu haberciliğin gerçek işlevi olan bilgilendirmeye aykırıdır. Fakat ekonomik olarak gazetelerin belli oranlarda reklama ihtiyacı vardır.

Tablo3: Haber Çeşidi

Haber Çeşidi	Çorum Hakimiyet		Çorum Haber		Türkiye Manşet	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Yerel haber	349	%98	376	%96	250	%80
Ulusal haber	7	%2	13	%4	64	%20
Toplam	356		389		314	

Haber çeşidi açısından incelendiğinde, Çorum Hakimiyet ve Çorum Haber'in ulusal haberlere oldukça az yer verildiği görülmektedir. Genellikle Çorumlu birinin ulusal gündemde yer alması haber olmaktadır. Çorum Hakimiyet 7 (%2), Çorum Haber (%4), Türkiye Manşet 64 (%20) ulusal habere yer vermiştir. Gazeteler, piyasada birbiriyle rekabet halinde olmalarına karşın yerelle ilgili haberlerde de eksiklikler vardır. Gazeteler genelde bölgedeki kurumlardan gelen duyurular ve ajanslardan faydalanmaktadır.

Gazetecilik uygulamasında, haberler ve fikir yazıları bazı medya organlarının yayın stratejisinin temelidir. Bu stratejinin kurulmasında, haber yönetiminin önemli bir rolü vardır: Bilgi işleyişi kurumun önceliklerine bağlıdır ve onların sayfadaki yerlerine karar verir. Bu yüzden, sayfa düzenindeki önemli değişiklikler ilk formata alışan yerel okurları etkiler. Özel bir grafiksel yapısı olan gazete tanınabilir markalı ürün haline gelir. Merak uyandırabilmesi açısından dikkat çekici altbaşlıklar, başlık ve spotlar okurlar için önemlidir (Popescu: 2013:383). Genel olarak, tümcelerde olduğu gibi bir metnin başında ifade edilen bilgi, böylece fazladan bir vurgu alır: ilk önce o okunduğu için metnin geri kalanının yorumu üzerinde en sonda ifade edilen bilgiye göre daha fazla denetime sahip olacaktır. Gazetede haber başlıkları, sunuş özetleri, bilimsel bir makaledeki başlıklar ve özetler bunun tipik örnekleridir (Van Dijk, 2003:15). Dolayısıyla ana başlık, haberin en önemli konusunun ifadesidir. Birçok okuyucu, yalnızca başlıklara bakarak, haberle ilgili genel bilgi edinmektedir (Umunç, 2015: 196). Haber başlıklarından örneklere yer verecek olursak;

5 Ocak 2016 tarihli Çorum Hakimiyet gazetesinin ilk sayfada yer alan başlıklar şöyledir:

Üst başlık: "Sokak hayvanları açlık ve susuzluk tehdidi altında"

Başlık: "Onları da unutmamalıyız"

"Olumsuz kış koşullarına karşı Belediyenin gerekli önlemleri aldığını hatırlatan Başkan Külcü"

"Tedbirleri aldık endişeye gerek yok"

Başlık: "Yakacak ihtiyacı için Acil Yardım Çağrısı"

Alt başlık: İnsani Değerler Platformu, muhacir aileler için "çok acil" çağrısı yakacak yardım kampanyası başlattı

"Sendikaya üye olduk diye işten çıkarıldık"

"Boğazkale Budaközü Deresi kötü görüntüden kurtulacak"

Üst başlık: "Meclisten yeni yıla törenli başlangıç"

Başlık: "2016 Çorum'un yılı olsun"

Başlık: "Asgari ücret vergi ve zamlara kurban edildi"

Başlık: "AK Parti, Sarıkamış şehitlerini unutmadı"

Üst başlık: "Hava kirliliği endişesine ilişkin açıklama yapan Veysel Bulur"

Başlık: "Çorum'un havası 'hassas'"

Başlık: "Silahlı kavga, 2 yaralı"

Çorum Hakimiyet gazetesinin, sayfasının üst kuşağında bulunan haber, toplumsal sorumlulukla ilgilidir. Kış şartlarında sokak hayvanlarının çaresizliğine değinilen bir inceleme haberdur. Başka bir haber de yine hava şartları ile ilgilidir. "Tedbirleri aldık endişeye gerek yok" başlıklı haberlerde soğuk hava şartlarına karşı belediyenin aldığı önlemlerden bahsedilmektedir. Hava şartlarıyla ilgili diğer haberler şöyledir: "Yakacak ihtiyacı için Acil Yardım Çağrısı", "Çorum'un havası 'hassas'".

5 Ocak 2016 tarihli Çorum Haber gazetesinin ilk sayfada yer alan ana başlıklar şöyledir:

Sür manşet: Üst başlık: “Çoğu işverenin, işçi sayısı azaltma yoluna gitmesi kaçınılmaz görünüyor...”

Başlık: “Asgari ücretlinin maliyeti 1.935 lira”

Üst başlık: “Hava soğuk, işler kesat ama ...”

Başlık: “Kestane ve mantar keyfine engel yok “

Manşet: “İşid zulmünden sefalete kaçtılar”

Başlık: “İşsiz kaldılar”

Başlık: “Külcü’ye 130 milyon’luk kredi yüklemesi”

Başlık: “Mutlu ederken mutlu olabilmek!”

Başlık: “Hastanede otomasyon”

Haber başlıklarına bakıldığında ilk sırada gelen haber başlığından hükümetin asgari ücret düzenlemesine yönelik eleştirel bir başlık kullanıldığı görülmektedir. Bu başlık bize ulusal bir konuda fikir vermektedir ve haberin en önemli bilgisi başlıkta kullanılmıştır. Diğer haberde ildeki ekonomik durumun nabzını yoklayan bir araştırma haberinin başlığı yer almaktadır. “İşid zulmünden sefalete kaçtılar” başlığı, mülteci krizinin yerel düzeydeki yansımalarıyla ilgilidir. “İşsiz kaldılar” başlığı alt başlığında yer alan bilgiyle desteklenmiştir. Alt başlıkta, fabrikayla taşeron firma arasında yapılan anlaşmanın sona ermesi nedeniyle 62 işçinin işten çıkarıldığı bilgisi yer almaktadır. “Külcü’ye 130 milyon’luk kredi yüklemesi”, “Mutlu ederken mutlu olabilmek!”, “Hastanede otomasyon” gibi başlıklar da yine alt başlıklar ve fotoğraflar yardımıyla bize fikir vermektedir.

5 Ocak 2016 tarihli Türkiye Manşet gazetesinin ilk sayfa haber başlıkları şöyledir:

Üst başlık: “2015 yılında 54 işyerine 781 bin tl ceza kesildi”

Ana başlık: “Havayı kirletene af yok!”

Diğer başlıklar:

“Öğrenciler halaya durdu”

“82 köy yolu ulaşımına kapandı”

“2015 yılı memura ihanet yılı olarak geçti”

“İşçilerden oturma eylemi”

“Zaman su gibi akarken Çorum nereye bakıyor!”

Manşet gazetesi manşet olarak “Havayı kirletene af yok!” başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Bu başlık, “2015 yılında 54 işyerine 781 bin tl ceza kesildi” şeklindeki üst başlık ve alt başlıklarla özet bilgi eşliğinde, haberin ana temasını ortaya koymuştur. Sayfanın en sonunda yer alan “Zaman su gibi akarken Çorum nereye bakıyor!” başlığı araştırma-inceleme haberinin başlığıdır ve haberle ilgili bilgi iç sayfada yer almaktadır.

Özellikle Çorum Haber ve Türkiye Manşet gazetelerinin bir haftalık haberleri incelendiğinde ilk sayfada, sosyal durumlar (mülteci, ekonomi sorunları), analizler, eylemler (işsizlik eylemi vb.), kazalar, ölümler, ziyaret vb. konulara değinildiği görülmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde haberlere yer verilmemiştir. 10 Ocak gününün, Çalışan Gazeteciler günü olması nedeniyle bu tarih ve izleyen günlerdeki yayınlarda büyük ölçüde konuyla ilgili mesaj, tebrik ve ilanlara yer verilmiştir.

İnternet Haberciliği Açısından Yerel Gazeteler

Çorum Hakimiyet internet sayfa özellikleri incelendiğinde sayfanın üst kısmında Gurbetçiler, ihaleler, arşiv, foto galeri ve video galeri linkleri bulunmaktadır. Sayfada ana sayfa, güncel, spor, politika, ekonomi, kültür sanat, röportaj, yazarlar, oto park, kıyı köşe, leblebi keyfi, son dakika, arşivde ara linkleri bulunmaktadır. Sayfanın sağ alt köşesinde okuyucu yorumlarına yer verilmektedir. Okuyucu yorumları köşesi, interaktif basını, yazılı basından ayıran, aktif okuyucu olmaya imkan tanıyan bir interaktif habercilik özelliğidir. Gazetenin köşe yazarları ve en çok okunan haberleri ile de ilgili sütunlar sayfanın sağ tarafında yer almaktadır. Gazetenin sosyal paylaşım sitelerinin logoları (Google plus, facebook, twitter) sayfanın üst kısmında yer almaktadır. Gazetenin takip edilme bilgisi sayfada yer almamaktadır.

Çorum Haber gazetesinin internet sayfasına bakıldığında, en üst kısımda mobil, künye, sitene ekle, iletişim linkleri; web tv, foto galeri, yazarlar görülmektedir. Sayfada güncel, spor, ilçe haberleri yer almaktadır. Öne çıkan haberler, köşe yazarları, en çok okunan haberler ve yorumlar sayfanın sağ kısmında yer almaktadır. Ayrıca arşiv bölümü de bulunmaktadır. Gazetenin facebook 16.781'dir ve twitter takipçi sayısı 720'dir.

Türkiye Manşet gazetesinin internet sayfasında, gündem, adli haberler, spor, çorum ilçeleri, kültür sanat, resmi ilan, manşet, analiz başlıkları görülmektedir. Sağ sütunda köşe yazarları yer almaktadır. Sayfanın sağ son bölümünde bir ankete yer verilmiştir. Anket Çorum'a havaalanı yapılması ile ilgilidir. Gazetenin takip edilme bilgisi sayfada yer almamaktadır.

4. SONUÇ

İncelenen yerel gazeteler kıyaslandığında, gazeteler özellikle içerik, zengin bilgi, güçlü kaynaklar, orjinal spotlar, bilgi ve fikir yazıları arasındaki ayırım, dizayn ve kaliteli baskı bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Gazetelerde sunulan bilgi, okurların ilgi ve taleplerini karşılayabilmelidir, onların eğitim düzeylerine uygun olmalı ve yerel bilgilendirme (yerel gazetelerde yüksek oranda olması gereken) ile bölgesel ulusal bilgilendirmeler arasında denge olmalıdır (Popescu: 2013:385).

Haber kaynağı olarak Çorum basını, genellikle kendi muhabirleri, kurumlardan gelen duyurular ve ajanslardan faydalanmaktadır. Çorum ilçelerine ulaşım zaman aldığından buralarla ilgili haberler ajans muhabirlerinden alınabilmektedir. Çorum yerel basını gündem kurma yönünden belirli konulara daha ağırlıkla eğilmiştir. Bunların en başında hava ve demiryolu ulaşimleri gelmektedir. Çorum basını uzun yıllar Çorum'a havaalanı ve demiryolu ulaşımının gelmesi için kampanyalar düzenlemiş ve konuyu takip etmişse de henüz beklediği sonucu alamamıştır. Bunun yanı sıra işsizlik, yatırım vb. ekonomik konular da Çorum basınının gündemini oluşturmaktadır. Gündeme getirilen konular önemli olsa da yeterli seviyede değildir. Ayrıca ulusal basında bir haberin yer almasında yerel basının gündem oluşturması önemli bir etkidir. Ulusal haber olarak genelde farklı kentlerdeki bir olaya konu olmuş ya da önden gelen Çorumlu kişilerin etkinlik ve söylemleri yansıtılmaktadır. Bu da ulusal gündemi etkilemediği gibi yerel ikametçilerin de ulusal meseleler hakkında yerel

kamuoyunu öğrenebilmesi ve geri bildirimde bulunmasını engellemektedir.

Çorum yerel basınının en önemli sorunlarının başında ekonomik sorunlar gelmektedir. Çorum Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Şevket Erzen, Çorum'da 700'ün üzerinde billboard tabelası olduğunu, bunun da gazetelerin reklam ve ilan alımlarını ciddi ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Açık hava reklamcılığı ve özel ilan alamama gibi sebeplerle Çorum'da yayın yapan bazı gazeteler kapanmak zorunda kalmıştır. Demokrasinin gelişimi ve kamuoyunu bilgilendirme açısından önemli olan bu gazetelerin yaşatılması için de bölge kurum ve kuruluşlarının ilgisi ve aboneliği önem teşkil etmektedir. Bunun için de Çorum ilinde basına yönelik etkinlik ve eğitimlerin artırılması gerekmektedir.

İnteraktif medya kullanımı ile ilgili olarak da Çorum basınının bir karışıklık ve belirsizlik içinde olduğu görülmektedir. İnternet haberciliği ulaştığı hedef kitlenin büyüklüğü ve zamanlama açısından avantaj gibi görülse de beklenenin aksine çok düşük ücretlerle burada reklam alınabilmektedir. Ayrıca hala birçok gazetenin internet sayfası yazılı basının print görünümündedir. Yazılı basında görülen içerik, biçim ve ekonomik sorunlar bu alanda da görülmektedir. Haber kaynaklarını il ve ilçe kurumlarından gelen haberler de oluşturmaktadır. Araştırma-inceleme haberciliği bu yüzden biraz da geri kalmıştır denilebilir. Gazetelerin kendi çalıştırdığı muhabirler genellikle gelen duyurulara göre haber programını yapmaktadır.

Çorum yerel basın çalışanları içinde iletişim mezunlarının az olduğu görülmektedir. Yerel basının niteliği ve kalitesi eğitimle doğru orantılıdır. İletişim eğitimi yerel basının geleceği açısından önemli bir etkiye sahiptir. Çorum yerel basını nüfus oranına göre ülkedeki diğer illere kıyasla, iyi bir okuyucu kitlesi ve tiraja sahiptir. Bu da Çorumlu halkın basına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Yerel basın, bilgi aktarımı yanında, bölgesel birliğin sürdürülmesinde ve toplumsal kimliğin inşasında da önemli bir işleve sahiptir. Çorum yerel basını zaman zaman oluşturduğu kampanyalarla Çorum'un kalkınması ve toplumsal dayanışma için farkındalık oluşturmaktadır.

Çorum ilinde bulunan Hitit Üniversitesi, bölge ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda yeni bölümleri bünyesine kazandırmaktadır. Çorum'daki yerel basın potansiyelinin etkisiyle, bölge medyası ve iletişim birimlerinin geliştirilmesi ve buralara nitelikli personel yetiştirilmesi amacıyla 2016 yılında Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde "Medya ve İletişim" önlisans programı açılmıştır. Bu program, bilgi teknolojilerindeki ilerlemelere göre, yeni medyayı kullanabilen ve yönetebilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Nitelikli personel alımlarıyla yerel basının yazılı habercilikte olduğu gibi interaktif habercilikte de daha etkin olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Chomsky, N. (1997). What Makes Mainstream Media Maistream. Z Magazine. https://chomsky.info/199710__/.
- Çebi, S. M. (2003). İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi. Ankara: Alternatif Yayınları, 55.
- Güz, N. (2005). Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti,51.
- Ojajarvi, S., Valtonen S. (2012). Newspaper and Television as Local and Community Media Assessments By Industry Experts, Journal of Media Business Studies, 9:2, 129-145.
- Ozulu, A. (2012). Çorum Basın Tarihi Notları. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 85-116.
- Popescu, E. (2013). Content Differentation Strategies in Contemporary Local Media. Case Study “Arges” and “Curierul Zilei” (2012). Revue des Sciences Politiques, (37-38), 381-385.
- Tokgöz, O. (2000). Temel Gazetecilik (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi,92.
- Tokgöz, O. (2003). Temel Gazetecilik (5.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 109-112.
- Umunç, C. (2008). Töre Cinayetlerinin Basına Yansımaları (Hürriyet, Radikal, Zaman gazeteleri:2000-2006 yılları arası). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 171.
- Umunç, C. (2015). Yasayla Tanınan Soykırımların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Yasa Teklifinin Sunumu Ekseninde Fransadaki Türkiye Karşıtı Basın Söyleminin Eleştirel Analizi: Le Monde ve Le Figaro Gazetesi Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,196.
- Van Dijk, T. (2003). Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım. (çev. N. Ateş), Söylem ve İdeoloji, (haz. B. Çoban, Z. Özarlan), İstanbul: Su Yayınevi, 15-70.
- Yaşın, C. (2009). Türkiye’de Yerel Basının Yapısal Özellikleri ve Üretim Koşulları. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 18, 116.
- Yazıcı, H.A. (2014). Yerel Basının Özellikleri ve Sorunları: Sakarya Basını Üzerine Bir Araştırma Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 73-100.

ÇORUM HASAN PAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU CİLDLERİ VE MÜCELLİDLERİ

Fatma Şeyma BOYDAK¹

¹Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fboydak@konya.edu.tr

ÖZET

Uygurlardan bu yana Karahoço'da bulunan yazmalarla deriyle kaplı kitap cildi serüveni başlamaktadır. İslâm cildindeki gelişme ise, Emevi, Abbasi, Tolunoğulları, Gazneliler ve Büyük Selçuklular'la, XII. yüzyıla kadar devam etmiştir. XI. yüzyıl sonlarından itibaren ise Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular, burada XII.- XIV. yüzyıllarda çok güzel cildler meydana getirip Türk-İslâm Cild San'atı içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Geçmiş M.Ö. 4000-3000'lere kadar götürülebilen Çorum kenti de, bu san'attan nasibini almış yerlerdendir. Adını Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'dan alan Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi de, bünyesinde barındırdığı Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden binlerce önemli yazma eser ile bunu ispat eder niteliktedir.

Bildirimizde tüm bunlardan kısaca bahsedilip asıl konumuz olan Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki bazı Anadolu Selçuklu Cildleri ve Mücellidleri ele alınmıştır. Cildler; bölümleri, çeşitleri, tezyînâtları ve malzemeleri açısından incelenmiş ve tespit edilen bulgular ile bâkir bir alan olan Anadolu Selçuklu Cild San'atına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Anadolu Selçuklu Cild San'atı, Mücellid.

ANATOLIAN SELJUK BOOKBINDINGS AND BOOKBINDERS IN ÇORUM HASAN PASHA MANUSCRIPT LIBRARY

ABSTRACT

The adventure of books covered with leather begins with manuscripts located in Chotscho since The Uigur. The developments in the Islamic bookbinding has continued with Umayyad, Abbasid, Tolunogullar, the Ghaznavids and the Great Seljuks until the 12th century. Since the end of the 11th century, Seljuks who ruled the Anatolian, made a very beautiful bookbinding here in the 12th-14th century, they have had an important place in The Art of Turkish Islamic Bookbinding.

Çorum, history goes up to B.C. 4000-3000, is one place where art is. Çorum Hasan Pasha Manuscript Library, which domain name from Hasan Pasha who guard in Beşiktaş, proves this with thousands of important Anatolian Seljuks and Ottoman periods manuscripts which are within.

I will talk briefly about all this in the declaration and introduce some Anatolian Seljuks Bookbinding and Bookbinders in Çorum Hasan Pasha Manuscript Library. Bookbindings were examined in terms of sections,

types, decoration and materials. Contribution were try to put to The Art of Anatolian Seljuk Bookbinding which is an unstudied area, with detected findings.

Key Words: Çorum, Hasan Pasha Manuscript Library, The Art of Anatolian Seljuk Bookbinding, Bookbinder.

1. GİRİŞ

Bir kitap veya mecmuanın yapraklarını dağılmaktan korumak ve sırasıyla, bir arada toplu olarak bulundurmak için yapılan kaplara, cild denilmektedir (Arıtan, 1993: 551). Cildleme (teclid) işini yapanlara ise mücellid/mücellide denilmiştir (Özen, 1998: 35).

Kitapların görkemli giysisi olan cildin serüveni, insanoğlunun kâğıdı icat etmesi ve yazma ihtiyacını karşılamak için kullandığı bu kâğıtları koruyan kaplar edinme isteğiyle başlamıştır. İslam öncesi Türk san'atında bugünkü manada deriyle kaplı kitap cildini ilk defa Uygurlar yapmıştır. Bir Uygur şehri olan Karahoço'da bulunan iki yazma¹ bu görüşü doğrulamaktadır. IX. yüzyılda Halife Mu'tasım Billah'ın himayesinde Samarra'ya yerleştirilen Uygur Türkleri'yle de cild san'atında gelişmeler yaşanmış ve Türk Cild San'atı, İslâm dünyasına yayılmaya başlamıştır. İslâm cildindeki gelişme, Emevi, Abbasi, Tolunoğulları, Gazneliler ve Büyük Selçuklular'la, XII. yüzyıla kadar devam etmiş, XI. yüzyıl sonlarından itibaren ise Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular, burada XII.- XIV. yüzyıllarda çok güzel cildler meydana getirip Türk-İslâm Cild San'atı içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Hititlerin başkenti Hattuşaş'a ev sahipliği yapan, Meşhur Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın memleketi Çorum kenti de bu san'attan nasibini almış yerlerdendir. Kentin merkezinde bulunan ve bünyesinde gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemlerinden önemli binlerce yazma ve matbu eser barındıran Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi tam da bu bakımdan çalışmamıza konu olmuştur. Şimdiye kadar bu kütüphane, tarafımızca yapılan yüksek lisans çalışmaları haricinde, cild san'atı açısından ele alınmamış ve herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır. Biz de bu bâkir alanı doldurma ve konuyla ilgili yapılan çalışmalara katkı olması bakımından mezkûr kütüphanede bulunan eserlerin "*Anadolu Selçuklu Cildlerini ve Mücellidlerini*" bildirimize konu olarak belirledik.

Bildirideki amacımız, cildlerin; şemse, zencirek, köşebend form ve özelliklerini, tezyînatlarını ve mevcutsa mücellidlerini tahlil ve tespit ederek yapılan araştırma ve

¹ Berlin Dahlem, Statliche Museen, Preussischer Kulturbesitz, Turfan Sammlung, III 6268. Ayrıntılı bilgi için bakınız: A.Von le Coq, *Chotscho*, Berlin 1913, s.8; A.Von le Coq, *Chotscho, Archiv fur Bunderlei*, Berlin 1913, X. Jahrgang, Heft III, 8.

değerlendirmelerle cild san'atına özellikle de Anadolu Selçuklu dönemi cild san'atı karakterine katkı sağlamaktır.

2. ANADOLU SELÇUKLU CİLD SAN'ATI

Anadolu Selçuklu cildi, Türk-İslâm cild san'atı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü Orta Asya Cild Sana'tı birikimini Anadolu'ya taşımış olan Anadolu Selçuklu Cildi, onu burada geliştirip güzelleştirmiştir (Arıtan, 2002: 933).

Selçuklu tezyînâtı hakkında rahmetli Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver'in önemli bir tespiti burada nakledilmelidir:

«Avrupa ve Amerika müzelerinde çok mühim eserler görülmektedir. Teşhirden bunlara konan etiketlerde Selçuk ismine rastlanmaz. Hatta Anadolu ismi de geçmez. İran, Mezopotamya ve Rakka diye uydurma yerler işaretlidir. Elbette bir gün akl-ı selîm bunların menşe'lerini bulup çıkaracaktır. Bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'lerin fihristlerini yapanlar, Selçuklu tezyînâtı hakkında en ufak bir fikirleri olmadığından ve sorup öğrenmekten de kendilerini vâreste saydıklarından, fişlerine bakarak bunları bulmak kaâbil değildir. Çoğu Arap ve İran diye kayıtlıdır. Biz bulabildiklerimizi de birer birer bakarak tesbit ettik. Eğer topladıklarım, göremediklerimi teşhise medâr olursa, kendimi bahtiyar sayarım» (Ünver, 1967:131-132).

Anadolu Selçuklu payitahtı Konya'da, XIII. yüzyıldan başlayarak kitaba ve kitap san'atlarına ilgi duyulduğu, Konya'da medreselere ve Mevlâna Türbesi'ne vakfedilen kitaplardan ve vakfiye kayıtlarından da anlaşılmaktadır (Oral, 1949:5-10).

XI. yüzyılın II. yarısından itibaren Anadolu'ya yerleşip, bilhassa XIII. yüzyılda, mi'mârî ve san'atlarda çok güzel eserler bırakan Selçuklular, aynı faaliyeti cild san'atında da göstermişlerdir. Anadolu Selçuklu ve bu üslûbu taşıyan cildler hususunda yapılan araştırmalar neticesinde Anadolu Selçuklularına ait tespit edilmiş en erken cild örneği 1154 tarihli olup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III.Ahmed: 105'deki *Kitâbü'l-Ğaribeyn fi'l-Kur'ân ve'l Hadîs* isimli eserin kapağıdır (Resim 1). Bundan başka 1166, 1182, 1196 ve 1203 tarihli cildler de tespit edilmiştir (Arıtan, 2002: 934).

Resim 1: TSMK III. Ahmed:105,
(Ahmet Saim Arıtan'dan).

“Rûmî” denilen Anadolu Selçuklu cild üslûbunda, genellikle ön ve arka kapaklarda ayrı ayrı motifli şemseler kullanılmıştır. Bir kapak tam zeminli olarak yapılmışsa diğeri şemse tarzında yapılmıştır. Tam zeminli cildlerde istisnalar dışında köşebend yoktur.

Geometrik tezyînât dönemindeki diğer cildlere göre daha girift ve sıktır. İç kapaklar deri ile kaplıdır ve umumiyetle kabartmalı olarak ve rûmîlerle bezenmiştir. Burası nadiren boş bırakılmıştır (Arıtan, 2002: 940).

Anadolu Selçuklu cild üslûbu, XIII. yüzyılın III. çeyreğinden itibaren Memlûkler, XIV. yüzyıldan itibaren de, İlhanlılar ve Karamanoğulları başta olmak üzere, Anadolu Beylikleri cildlerinde devam etmiştir (Arıtan, 2002: 933).

Anadolu Selçuklu ve devamı cildlerinde mücellid imzaları çok az sayıdadır. Genellikle kitap kapaklarının köşebend içlerinde (Resim 2), şemse merkezlerinde, mikleb şemsesinde, sertâbda, köşebend önünde, zencirek arasında ve kapak içlerinde yer alan bu mücellid imzaları, çoğunlukla 4-6-11 mm. çapında yuvarlak mühürler şeklindedir. Bunun haricinde kapak içlerinde tezyînât arasına ustaca yerleştirilmiş şekiller içlerinde de uygulanmıştır (Arıtan, 2001: 39-42).

Resim 2: Süleymaniye K. Ayasofya: 1065, XIII. yüzyıl II. yarısı, Köşebendde mücellid imzası: “*Amel-i Emîn*”.

3. HASAN PAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ

Çorum’da 1756 tarihinde Hacı Ali Mahmut Efendi tarafından ilk kütüphane kurulmuştur. 1787’de Süleyman Feyzi Paşa Kütüphanesi, 1878 tarihinde de Çorum Müftüsü Ahmet Feyzi Efendi tarafından Kurtoğlu Medresesi Kütüphanesi kurulmuştur. 1895 yılında ise günümüz kütüphanesine adını verecek olan Hacı Hasan Paşa tarafından Ulu Cami’nin avlusunda müstakil bir kütüphane binası inşa ettirilmiştir. 1924’te Tevhîd-i Tedrisat Kanunu kabulü ile Süleyman Feyzi Paşa, Ahmet Feyzi Efendi ve Hacı Hasan Paşa kütüphaneleri birleştirilerek, Milli Kütüphane adıyla Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı il halk kütüphanesi haline getirilmiştir (Tekeli, 1980: 270).

Hasan Paşa Kütüphanesi’nden 960, Süleyman Feyzi Paşa Kütüphanesi’nden 600, Ahmet Feyzi Efendi Kütüphanesi’nden 3000 kitap bir araya getirilmiştir. Kütüphanelerin vakıfları ise Evkaf Müdürlüğüne satılmıştır (Önder, 1951:2).

Kütüphanede yer alan yazma eserlerin içinde hem Çorum Müftüsü Ahmet Feyzi Efendi'nin hem Süleyman Feyzi Paşa'nın hem de Hacı Hasan Paşa'nın vakıf mühürlerine rastlanmaktadır (Resim 3-6).

Resim 3: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296 (1878)”

Resim 4: “Mine'l-makfûfât alâ ehli'l-ulûm vezaat li beyti'l-kitâb Müftî Çorum 1295 (1877)”

Resim 5: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûmi'd-diniyyeti'r-râcî et-tâfi rabbehu'l-hafeyyehu Süleymân Feyzî et-Tevfikî fi'd-Devleti'l-Âliyye, 1201 (1786)”

Resim 6: “Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vâki kütüphaneye vakıftır, 1314 (1896)”

1942 tarihine kadar şimdiki Belediye Başkanlığı binasında hizmet veren kütüphane 1942-43'de İnkılap İlkokulu'nun bir odasına taşınmıştır. 1944'te eski binasına nakledilmiştir. Ancak Naci Önder'in 9 Ocak 1952 tarihli Yeni Çorum Gazetesi'ndeki yazısından bu dönemlerde kütüphanenin iyi durumda olmadığı hatta okuma salonunun bile bulunmadığı anlaşılmaktadır (Önder, 1952: 2).

1963 yılında kendi binasında hizmet vermeye başlayan Çorum Kütüphanesi'ne daha sonraki dönemlerde de Hasan Paşa'nın adı verilmiştir. Çorum nüfus kütüğündeki kayda göre 1247/1831 tarihinde Çorum'da dünyaya gelen Hasan Paşa'nın bu kütükte esas adı “Hacı Hasan” olarak geçmektedir. II. Abdülhamid tarafından Mecîdî ve Osmanlı nişanıyla taltif edilmiş ve Ferik (korgeneral-orgeneral) rütbesine terfi etmiştir. 1900 yılında ise Mareşal (Müşir) rütbesini almıştır. 23 Ocak 1905 yılı Pazartesi günü vefat eden Hasan Paşa'nın imzası da dillere destandır. Arapça 7 ve 8 rakamları Arap alfabesinin “ha” ve “nun” harflerine benzer. Okuması ve yazması olmayan Hasan Paşa imza atmak için bu iki rakamı yazıp aralarını da dalgalı bir çizgi ile birleştirence adını yazmış olurmuş. Bundan dolayı 7-8 Hasan Paşa lakabını almıştır (Erkoç, 2004: 19-229).

2012 yılında yazma eserler için müstakil bir kütüphane tahsis edilmiştir. Çalışmamızın asıl konusu olan Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi binası 1913-15 yılları arasında Mutasarrıf Nurettin Bey döneminde yapılmış Geç Osmanlı dönemine tarihlenen bir binadır. Mevcut bilgilere göre bugünkü okul binasının yerinde 1326 yılı yapımı bir medrese ve kütüphanesi bulunmaktaydı. O zamanki adı “Mecîdî Mektebi” olan bu yapı, Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında İstiklal İlkokulu olarak değiştirilmiştir (Demirci, 2013: 95-96).

Bina, restorasyon çalışmaları sonrası bugünkü halini almış ve Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi olarak kullanılmak üzere 25 yıllığına Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilmiştir.

4. KÜTÜPHANEDEKİ ANADOLU SELÇUKLU CİLDLERİ VE MÜCELLİDLERİ

Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde 3693 cild yazma ve 6440 cild matbu eser bulunmaktadır. Yazma eserlerin tamamı dijital ortama aktarılmıştır.

Mezkûr kütüphanede yer alan 3693 yazma eser içerisinde Anadolu Selçuklu dönemine ait 17, Anadolu Selçuklu üslûbunu taşıyan Osmanlı dönemine ait 7 cild tespit edilmiştir. Çalışmamızda Anadolu Selçuklu dönemine ait 17 cild içerisinden diğerlerine nazaran daha müzeyyen olan ve dönem karakterini yansıtan 10 tanesi ele alınmıştır. Eserler kompozisyon, motif, renk, malzeme vb. açılardan gözlem formu tabloları oluşturularak incelenmiş ve cildler, alana dair diğer çalışmalardaki benzer cild örnekleri ile mukayese edilerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

Eserlerin cild kapaklarındaki zencirekler incelenirken Prof. Dr. Ahmet Saim Arıtan'ın "Anadolu Selçuklu ve Bu Uslûbu Taşıyan Cildlerde Zencirek Tipolojisi Denemesi" makalesindeki tipoloji (Arıtan, 2003: 85-102) rehber edinilmiş olup örneklerin anlatımlarında Z.T. kısaltmasıyla zencireğin hangi türde olduğu belirtilmiştir.

Örnek Nu. : 1	Envanter Nu. : 1396	Resim Nu. : 7-13
Eserin Adı: el-Mesâilü'l-Müşkile		
Müellifi: Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr Ebu Ali el-Farisî (288-377/900-987)		
Dili / Konusu: Arapça /Arapça Dil Bilgisi	Ketebesini (Tarihi) : ---	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 255x175 - 195x115 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 203	
Hattatı: ---	Mücellidi: ثقتي بالله (Sikatî Billâh-Güvenim Allah'adır.)	
Vakıf Mührü: "Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vâki kütüphaneye vakıftır, 1314"		
Cildin Malzemesi ve Rengi: Kahverengi sahtiyan		
Bugünkü Durumu: Cild kapak kenarları, sırtı ve sertâbı kırmızı deri ile tamir edilmiştir. Muhtelif yerlerinde kurt yenikleri mevcuttur.		

Resim: 7-8 Örnek: 1

el-Mesâilü'l-Müşkile, Çorum Hasan Paşa:1396, Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapak aynı karakterdedir (Resim 7-8).

Kapaklarda düz cedveller bulunmaktadır. Cedvel köşelerinde iki kademeli üç nokta ve mühür yer almaktadır. Mühürlerde “تقتي بالله” (Sikatî Billâh-Güvenim Allah’adır.) yazısı okunmaktadır

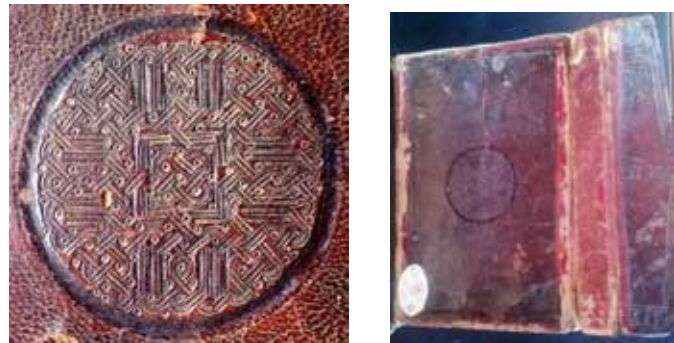
(Resim 9-11). Bunlar mücellid imzasıdır.

Resim: 9-11 Örnek: 1

el-Mesâilü'l-Müşkile, Çorum Hasan Paşa:1396,
Ön ve Arka Kapaktaki Mücellid Mühürleri.

Şemse yuvarlak formda olup 3 mm. kalınlığında düz bir cedvelle çevrilidir. İçi ise geometrik, çift tahrirli ve içi taramalı örgülerle müzeyyendir. Bu örgüler şemse merkezindeki 8 kollu yıldızın uzantılarındaki J , γ şeklindeki modüllerle yapılmıştır. Ortada da 4 kollu yıldız mevcuttur. Örgülerin aralarındaki boşluklarda ise minik ve soğuk iki kademeli noktalar görülmektedir (Resim 12).

Resim: 12-13 Örnek: 1

el-Mesâilü'l-Müşkile, Çorum Hasan Paşa:1396, Arka Kapak Şemsesi ve Mikleb

Sertâb sonradan kırmızı deri ile kaplandığı için tezyînat bulunmamaktadır. Miklebi düz cedvellerle üç kartuşa ayrılmıştır. Alt ve üst kartuşunda içinde “x” motifi ve soğuk noktaların bulunduğu iki adet kare form bulunmaktadır. Orta kartuşta ise şemse olarak birbirine ince çizgilerle bağlanmış üç kare form bulunmaktadır (Resim 13). Kapak içleri sarı kâğıt ile kaplıdır.

Değerlendirme: Cildin şemse formu, Türk-İslâm Eserleri Müzesi 1850 envanter numarasında kayıtlı “Fütûhât-ı Mekkiyye” (Resim 14) adlı eserin cild kapak şemse formu ve tezyînatı ile benzer karakterdedir. Cild, XIII. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehîd Ali Paşa 371 envanter numarasında kayıtlı “Şerhu Esmallah” (Resim 15) adlı diğer bir eser cildi de şemse formu ve tezyînatı bakımından örneğimizle benzerlik göstermekte olup, eser XIII. yüzyıl sonlarına XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1992: 68-71). Ayrıca Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 5062 envanter numarasında kayıtlı “Ahkâmü’l-Kübrâ fi’l-Hadîs” (Resim 16) isimli eserin cildi de şemse formu ve tezyînatı bakımından örneğimizle oldukça benzer bir örnektir. 614/1217 tarihini taşımaktadır. XIII. yüzyıl I. çeyreğine tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1987: 87).

Cildi, şemsesinin sadeliğini, köşebendinin olmayışını ve yukarıda bahsedilen benzer örnekleri de dikkate alarak XIII. yüzyıl II. yarısına tarihlendirebiliriz. Eserin yazı karakteri de bunu doğrulamaktadır.

Resim 14: Türk-İslâm Eserleri Müzesi: 1850, XIII. yüzyıl başları (A.S.Arıtan’dan).

Resim 15: S.K. Şehîd Ali Paşa: 371, XIII. yüzyıl sonlarına XIV. yüzyıl başları(A.S.Arıtan’dan).

Resim 16: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi: 5062, XIII. yüzyıl I. çeyreği (A.S.Arıtan’dan).

Ayrıca kapak köşelerinde yer alan *ثقتي بالله* (Güvenim Allah’adır.) mücellid imzasının aynısını, XIII. yüzyıla tarihlendirilen Bursa YEBEK Hüseyin Çelebi 641 envanter numarasında kayıtlı “Kitâbü’n-Necât” isimli eserin kapaklarında (Resim 17-18) (Bilmiş, 2013: 92-98) ve Kayrahan cildlerinden X. yüzyıla tarihlenen cildin üzerinde (Resim 19-20) (Dreibholz, 1997: 28-31) de görmek mümkündür.

Resim 17-18: Bursa YEBEK Hüseyin Çelebi: 641, XIII. yüzyıl, Ön Kapak ve Şemsede Mücellid İmzası (Hüseyin Gürsel Bilmiş'ten).

Resim 19-20: X. Yüzyıl Kayravan Cildi ve üzerindeki Mücellid İmzası (Ursula Dreibholz'dan).

Örnek Nu. : 2	Envanter Nu. : 1387	Resim Nu. : 21-23
Eserin Adı: el-İhtiyâr		
Müellifi: İbn Buldecî Mecde'd-Dîn Abdullâh b. Mahmûd el-Mavsîlî (599-683/1202-1284)		
Dili / Konusu: Arapça / Fıkıh	Ketebes (Tarihi) : ---	Yazı: Nesih, Tâ'lik
Ölçüleri: 260 x150 – 200 x 90 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 162	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: ---		
Bugünkü Durumu: Sertâb ve sırtı deri ile tamir görmüş, sertâbı oldukça yıpranmıştır. Cildin çeşitli yerlerinde kurt yenikleri mevcuttur.		

Resim: 21-22 Örnek: 2
el-İhtiyâr, Çorum Hasan Paşa:1387, Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapak aynı karakterdedir (Resim 21-22). Kapaklarda düz cedveller arasında 4 mm. genişliğinde ince sarmallı zencirek (Z.T.11) bulunmaktadır. Köşebendler balık pulu motiflerinden müteşekkil olup içinde “x” şeklindeki zencirek çivisinin basılmasıyla oluşmuş 4 kollu yıldız mevcuttur. Kenar ortalarında da balık pulu motifleri içinde 4 kollu yıldız bulunmaktadır.

Kapak şemseleri oval formdadır. Salbekleri yoktur. Şemseler en dıştan çift kademeli balık pulu motifleriyle hareketlendirilmiştir. Düz cedveller arasında ince sarmallı zencireğin (Z.T.11) bulunduğu şemse içleri yatay ve dikey küçük çizgilerle ve noktalarla doldurulmuştur.

Sertâbı oldukça yıpranmıştır. Tezyîni bir unsur seçilememektedir. Mikleb zencirek ve köşebendi kapaklar tarzındadır. Şemsesi ise yuvarlak formda olup tezyînatı kapak şemselerinin tezyînatıyla aynıdır (Resim 23). Kapak içleri koyu yeşil deri ile kaplıdır.

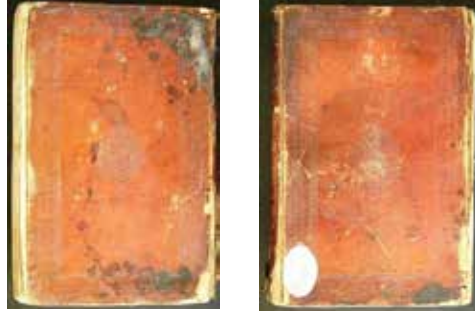

Resim: 23 Örnek: 2 el-İhtiyâr, Çorum Hasan Paşa:1387, Arka Kapak ve Mikleb.

Resim 24: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan: 1, 600/1203 (Ahmet Saim Arıtan'dan).

Değerlendirme: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1 envanter numarasında kayıtlı “Kur’ân-ı Kerîm” cildi (Resim 24), şemse formu ve tezyînatı bakımından örneğimizle oldukça benzerdir. 600/1203 tarihini taşıyan yazmanın cildi, en geç XIII. yüzyıl II. yarısına tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1992: 238-239). Ketebe kaydı bulunmayan bu eserimizin cildini oval şemsesi ve zikredilen benzer örneğin dönemi sebebiyle XIII. yüzyıl sonuna XIV. yüzyıl başına tarihlendirebiliriz.

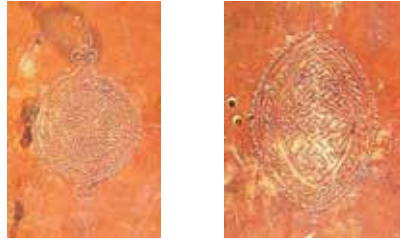
Örnek Nu. : 3	Envanter Nu. : 1570	Resim Nu. : 25-28
Eserin Adı: Şerhu'l-Mugni		
Müellifi: Ebû Muhammed Mansûr b. Ahmed b. Mueyyed el-Kâânî el-Harîzmî (öl. 705/1305)		
Dili / Konusu: Arapça / Fıkıh	Ketebesini (Tarihi) : 860 /1455	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 275x175 – 205x120 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 305	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Açık kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296”		
Bugünkü Durumu: Kapak kenarları ve sırtı yıpranmış cild. Sertâb ve miklebi kopmuş ve kaybolmuştur. Muhtelif yerlerinde kurt yenikleri mevcuttur.		

Resim: 25-26 Örnek: 3

Şerhu'l-Mugni, 860 /1455, Çorum Hasan Paşa:1570, Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapak şemseleri haricinde aynı karakterdedir (Resim 25-26). Kapaklarda düz cedveller arasında, 5 mm. genişliğinde geniş sarmallı zencirek (Z.T.11) bulunmaktadır. Ardından 1 cm. genişliğinde içi tepelikli dilimli kartuşların yan yana sıralanması ile oluşmuş zencirek (Z.T.8) yine düz cedveller arasında yer almaktadır.

Kapaklarda köşebend bulunmamaktadır. Ön kapak şemsesi (Resim 27) yuvarlak formda olup uçlarında tepelik formunda salbekleri mevcuttur. Şemse etrafına hareket kazandırmak için ters balık pulu motifleri eklenmiştir. Şemse merkezi ince sarmallı zencirek (Z.T.11) ile çevrilmiş olup içi balık pulu motifleriyle tezyîn edilmiştir. Arka kapak şemsesi (Resim 28) ise oval formdadır. Şemse etrafına eklenen ters balık pulu motifleri ardından kalın cedveller arasındaki ince sarmallı zencirek ile çevrilmiş şemsenin içi basit örgülerle müzeyyendir. Sertâb ve miklebi kaybolmuştur. Kapak içleri, beyaz kâğıt kaplıdır.

Resim: 27-28 Örnek: 3

Şerhu'l-Mugni, 860 /1455, Çorum Hasan Paşa:1570, Ön ve Arka Kapak Şemseleri.

Değerlendirme: İstinsah tarihi 860/1455 olarak verilmiştir. Ancak cild XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başı karakteri gösterir. Gerek zencirekleri gerekse ön ve arka kapağın farklı şemse formları cildin Selçuklu karakterinin devamı niteliğinde yapıldığının göstergeleridir.

Örnek Nu. : 4	Envanter Nu. : 1930	Resim Nu. : 29-36
Eserin Adı: Şerhu Muallakati's-Seba		
Müellifi: Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nahhâs (öl.338/949)		
Dili / Konusu: Arapça/Arap Dili ve Edebiyatı	Ketebesini (Tarihi) : ---	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 305x215 - 212x142 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 193	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	

Cildin Malzemesi ve Rengi: Kahverengi sahtiyan

Vakıf Mührü: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296”

Bugünkü Durumu: Sırtı ve kapak kenarları oldukça yıpranmıştır. Sırtı deri ile tamir görmüştür. Muhtelif yerlerinde kurt yenikleri mevcuttur.

Resim: 29-30 Örnek: 4

Şerhu Muallakati's-Seba, Çorum Hasan Paşa:1930, Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapaklar büyük oranda aynı karakterdedir (Resim 29-30). Kapaklarda düz ve soğuk 5 ve 2 mm. genişliğinde cedveller arasında Post-Samarâlar arasında tepelikli motifli zencirek (Z.T.4) bulunmaktadır (Resim 31-32).

Resim: 31-32 Örnek: 4

Şerhu Muallakati's-Seba, Çorum Hasan Paşa:1930, Ön ve Arka Kapaktan Detay.

Köşebendler, iki dilimlidir. Dilim içlerinde ön kapakta balık pulu, arka kapakta ise 6 dilimli gülçeler bulunmaktadır. Balık pulları arasında soğuk noktalar vardır. Dilim aralarında sade tığlar yer almaktadır (Resim 31-32). Kapakların kısa kenar ortalarında şemseye doğru uzanan örgü bulunmaktadır. Ön kapaktaki örgü boşluklarında soğuk noktalar vardır.

Şemse, merkezde bulunan 10 kollu yıldız ve bu yıldız kollarının uzantılarından meydana gelen kapalı 10 kollu yıldız ve en dışta tekrar 10 kollu yıldızdan müteşekkildir. Yıldız kolları çift tahrirli, geniş ve soğuk cedvel şeklinde olup uzantıları birbirinin altından ve üstünden geçerek derinlik meydana getirmiştir. Yıldız zeminlerinde içlerinde soğuk noktaların bulunduğu örgüler ve balık pulu motifleri yer almaktadır. Yıldız uçlarına da üç nokta ve sade tığlar eklenmiştir (Resim 33).

Resim: 33 Örnek: 4

Şerhu Muallakati's-Seba, Çorum Hasan Paşa:1930, Arka Kapak Şemsesi.

Kapak içleri, kabartma derilidir. Ön iç kapak, 1/8, arka iç kapak 1/6 oranında simetrik rûmî tezyînâtlıdır. Tepelik ve ortabağların da bulunduğu rûmî tezyînâtta genellikle ucu kıvrımlı ayırma rûmîler kullanılmıştır. Helezon üzerine yerleştirilmiş motiflerle oluşturulmuş tasarım iyi işçiliğe sahiptir (Resim 34-36).

Resim: 34-36 Örnek: 4

Şerhu Muallakati's-Seba, Çorum Hasan Paşa:1930,
Ön-Arka Kapak İçi ve Arka Kapak İçinden Detay.

Değerlendirme: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 4307 envanter numarasında kayıtlı “Menâzilü'l-Ahbâb ve Menâzırı'l-Elbâb” adlı eserin cild kapağının şemse formu ve tasarımı, örneğimizle benzerdir (Resim 37). 714/1314 tarihini taşıyan cild, XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 1627 envanter numarasında kayıtlı bir diğer eser ise “Kitâbu'l-Ahlâk ve Hikâyâtu'l-Meşâyih” adını taşımaktadır. Eserin cildi şemse formu ve tasarımı bakımından benzer bir örnektir (Resim 38). Eser 900/1494 tarihini taşıyorsa da cild, XIV. yüzyıl I. yarısına tarihlendirilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazmalar 259 envanter numarasında kayıtlı eser ise “Şerh-i Sahîh-i Müslim li'n-Nevevî” adını taşımakta olup XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Resim 39) (Aritan, 1992: 164-166).

Kapaktaki zencirek tipinin (Post-Samarâlar arasında tepelikli motifli - Z.T.4) kullanıldığı tarihleri (Aritan, 2003: 86-87), şemse formunu ve yukarıda belirtilen benzer örneklerin tarihlendirmelerini göz önüne alınarak cildi, XIII. yüzyıl sonuna XIV. yüzyıl başına tarihlendirmektediriz.

Resim 37: S.K. Ayasofya: 4307, 714/1314 (A.S.Arıtan'dan).

Resim 38: S.K. Ayasofya: 1627, XIV. yy I. yarısı (A.S.Arıtan'dan).

Resim 39: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazmalar: 259, XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başı (A.S.Arıtan'dan).

Örnek Nu. : 5	Envanter Nu. : 1375	Resim Nu. : 40-41
Eserin Adı: Fusûlu'l-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm		
Müellifi: Zeyne'd-Dîn Ebû'l-Feth Abdurrahmân b. Ebû Bekr el-Merginânî (öl. 670/1271)		
Dili / Konusu: Arapça / Fıkıh	Ketebesini (Tarihi) : ---	Yazı: Tâ'lik, Nesih
Ölçüleri: 210x175 - 205x110 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 535	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Açık kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: "Mine'l-makfûfât alâ ehli'l-ulûm vezaat li beyti'l-kitâb Müftî Çorum 1295"		
Bugünkü Durumu: Sırtı ve kapak kenarları kahverengi deri ile tamir görmüştür. Sertâb ve miklebi kopmuş ve kaybolmuştur.		

Resim: 40-41 Örnek: 5

Fusûlu'l-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Çorum Hasan Paşa:1375,
Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapak büyük oranda aynı karakterde olup, bazı farklılıklar göstermektedir. Her iki cild kapağında da düz cedveller arasında iki hilâlin iç içe geçmesi ile oluşan geniş zencirek (Z.T.6) bulunmamaktadır (Resim 40-41). Köşebendler sade üçgen forma olup içleri balık pulu motifleri ile müzeyyendir.

Her iki cild kapağının şemsesi de yuvarlaktan ovale geçişe hazırlıklı tarzdadır. Ön kapak şemse salbekleri tepelik formundadır. Şemse kenarlarında iki kademeli, kenar

ortalarında ise üç kademeli balık pulu motifi yer almaktadır. Şemse merkezine kenarları düz cedvellerle çevrili ince sarmallı zencirek (Z.T.11) ile geçilir. Burada çift tahrirli sekiz kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldız kenarlarında iki kademeli balık pulu motifi, içinde ise geçmeler yer alır.

Arka kapak şemse salbekleri 5 kademeli zencîr-i saadet şeklindedir. Şemse kenarlarına ve kenar ortalarına iki kademeli balık pulu motifi yer almaktadır. Şemse merkezine kenarları düz cedvellerle çevrili ince sarmallı zencirek ile geçilir. Burada çift tahrirli sekiz kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldız kenarlarında iki kademeli balık pulu motifi, içinde ise 4 kollu yıldızlardan oluşan geometrik zemin üzerinde 3-4 yapraklı pençler yer almaktadır.

Sertâb ve miklebi inceleme tarihinde arka kapağın dudak kısmından kopmuş ve kaybolmuş durumdadır. Kapak içleri beyaz kâğıt ile kaplıdır.

Değerlendirme: Amasya II. Bayezid Yazma Eser Kütüphanesi Yazmalar:16'da kayıtlı "Tefsîr-i Keşşâf" isimli eserin cild kapaklarının şemse formu, tezyînâtı ve salbekleri örneğimizle benzerlik gösterir. Cild, XIV. yüzyıl II. çeyreğine tarihlendirilmiştir (Resim 42) (Arıtan, 1992: 208-209). Ayrıca Tire Necip Paşa Kütüphanesi 472 envanter numaralı "Şerhu Keşfi'l-Esrâr fi'l-Mantık li'l-Honcî" adlı eserin cild kapakları da şemse formu ve salbekleri bakımından örneğimizle benzerlik taşır. Eserin ketebes 678/1279'dur. XIII. yy. son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Resim 43) (Edis, 2006: 101-102).

Resim 42: Amasya II. Bayezid Yazma Eser Kütüphanesi Yazmalar:16, XIV. yüzyıl II. çeyreği.

Resim 43: Tire Necip Paşa Kütüphanesi: 472, XIII. yy. son çeyreği.

Örneğimizin şemselerinin yuvarlaktan ovale geçişe hazırlıklı tarzda oluşu, şemse uçlarına eklene salbekleri ve yukarıda belirtilen benzer örnekler göz önüne alındığında cild, XIV. yüzyıl özelliği göstermektedir. Eserin yazı karakteri de bunu doğrulamaktadır. Kütüphanenin 2334 envanter numaralı diğer benzer cildi de XIV. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir.

Örnek Nu. : 6	Envanter Nu. : 2334	Resim Nu. : 44-45
Eserin Adı: el-Misbâh		
Müellifi: es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî (740-816/1339-1413)		
Dili / Konusu: Arapça / Belâğat	Ketebes (Tarihi) : 803 /1400	Yazı: Tâ'lik
Ölçüleri: 270x185 - 187x117 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 209	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	

Cildin Malzemesi ve Rengi: Kahverengi sahtiyan

Vakıf Mührü: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûmi'd-diniyyeti'r-râcî et-tâfi rabbehu'l-hafeyyehu Süleymân Feyzî et-Tevfikî fi'd-Devleti'l-Âliyye, 1201”

Bugünkü Durumu: Kapak kenarları, sırtı ve sertâbı yıpranmış, kısmen deri ile tamir edilmiş miklebli cild. Muhtelif yerlerinde kurt yenikleri mevcuttur.

Resim: 44-45 Örnek: 6

el-Misbâh, 803 /1400, Çorum Hasan Paşa:2334,
Ön-Arka Kapak ve Mikleb.

Ön ve arka kapak aynı karakterdedir (Resim 44-45). Kapaklarda düz cedveller arasında 4 mm. genişliğinde ince sarmallı zencirek (Z.T.11) bulunmaktadır. Köşebendler sade ve küçük uçgen formda olup içleri üç kademe şeklinde balık pulu motifleriyle müzeyyendir.

Kapak şemseleri yuvarlak formda olup oval şemseye hazırlıklı tarzdadır. Uçlarında zencîr-i saadet motifinden müteşekkil salbekleri mevcuttur. Şemse merkezi düz ve soğuk cedveller arasında ince sarmallı zencirek ile çevrilmiş olup örgülerle tezyîn edilmiştir. Sertâb boş bırakılmıştır, müzeyyen değildir. Mikleb zencirek, köşebend ve şemsesi kapaklar tarzındadır. Kapak içleri beyaz kâğıt kaplıdır.

Değerlendirme: Amasya II. Bayezid Yazma Eser Kütüphanesi Yazmalar:16'da kayıtlı “Tefsîr-i Keşşâf” isimli eserin cild kapaklarının şemse formu, tezyînâtı ve salbekleri örneğimizle benzerlik gösterir. XIV. yüzyıl II. çeyreğine tarihlendirilmiştir (Resim 42) (Arıtan, 1992: 208-209). Ayrıca Tire Necip Paşa Kütüphanesi 472 envanter numaralı “Şerhu Keşfi'l-Esrâr fi'l-Mantık li'l-Honcî” adlı eserin cild kapakları da şemse formu ve salbekleri bakımından örneğimizle benzerlik taşır. Eserin ketebes 678/1279'dur. XIII. yy. son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Resim 43) (Edis, 2006: 101-102).

Örneğimizin istinsah tarihi 803/1400 olarak verilmiştir. Ancak şemselerin yuvarlaktan ovale geçişe hazırlıklı tarzda oluşu, şemse uçlarına eklenen salbekler ve konuyla ilgili diğer çalışmalardaki benzer örnekler dikkate alındığında cildi XIV. yüzyıla tarihlendirebiliriz. Kütüphanenin 1375 envanter numaralı diğer benzer cildi de XIV. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir.

Örnek Nu. : 7	Envanter Nu. : 2594	Resim Nu. : 46-49
Eserin Adı: Tuhfetü'ş-Şafîye fî Şerhi'l-Kâfiye		
Müellifi: Muhammed b. Hasan er-Ruusî (öl. 713/1313'den sonra)		
Dili / Konusu: Arapça/Arapça Dil Bilgisi	Ketebesini (Tarihi) : 783/1381	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 265x180 - 190x125 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 311	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Koyu kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: "Vekafehu alâ ehli'l-ulûmi'd-diniyyeti'r-râcî et-tâfi rabbehu'l-hafeyyehu Süleymân Feyzî et-Tevfikî fi'd-Devleti'l-Âliyye, 1201"		
Bugünkü Durumu: Cild kısmen yırtılmalara ve yıpranmaya maruz kalmış miklebli cild.		

Resim: 46-47 Örnek: 7

Tuhfetü'ş-Şafîye fî Şerhi'l-Kâfiye, 783/1381,
Çorum Hasan Paşa:2594, Ön-Arka Kapak ve Mikleb.

Ön ve arka kapak aynı karakterdedir (Resim 46-47). Kapaklarda düz cedveller arasında ters ve düz Post-Samarrâlı zencirek (Z.T.1) bulunmaktadır. Köşebendlerde ara boşluklarında altın kakmaların bulunduğu kademeli örgü yer almaktadır. Köşebend düz cedvellerle sınırlandırılmış olup uçlarında altın nokta, tepelik ve sade tığlar bulunmaktadır.

Kapak şemseleri iri 6 dilimli yuvarlak formdadır. Dilim ortalarında üç altın nokta ve sade tığ, dilim aralarında ise iki kademeli altın nokta, tepelik ve küçük sade tığlar yer almaktadır. Şemse, merkezinde bulunan iç bükey altı kollu yıldız, bunun 3 mm. genişliğinde uzantılarından oluşan dış bükey, kapalı 6 kollu yıldız ve uzantıların birleştiği iri 6 dilimden oluşmaktadır. Şemse zemini soğuk, 6 dilimli gülçelerle kaplanmıştır. Üzerlerine düz ve iki kademeli altın noktalar yerleştirilmiştir (Resim 48). Cildin sertâbı ve miklebi tezyîn edilmemiş, boş bırakılmıştır. Kapak içleri kâğıt kaplıdır. Cildin ebrû kaplı mahfazası bulunmaktadır (Resim 49).

Resim: 48-49 Örnek: 7 Tuhfetü'ş-Şafîye fî Şerhi'l-Kâfiye, 783/1381,
Çorum Hasan Paşa:2594, Ön Kapak Şemsesi ve Cildin Mahfazası.

Değerlendirme: Örneğimizin istinsah tarihi 783/1381 olarak verilmiştir. Ancak eser daha erken bir tarihe ait olmalıdır. Çünkü Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya:3434'te kayıtlı “Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr” isimli eserin cildi altın kakmalı şemse formu bakımından örneğimizle benzerlik göstermekte olup bu cild (Resim 50), XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Aritan, 1992: 167). Şemse formu, yukarıda belirtilen benzer örneğin tarihlendirilmesi ve kapağa uygulanmış zencireğin kullanıldığı dönemler (Aritan, 2003: 86) cildi, XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirmemize sebep olmuştur.

Resim 50: Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya:3434, XIV. yüzyıl başları (A.S.Aritan'dan).

Örnek Nu. : 8	Envanter Nu. : 3395	Resim Nu. : 51-54
Eserin Adı: el-Keşf an Hakâiki't-Tenzîl		
Müellifi: Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144)		
Dili / Konusu: Arapça / Tefsir	Ketebesini (Tarihi) : 704/1304	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 240x175 - 175x110 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 248	
Hattatı: ---	Mücellidi: ---	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Koyu kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: “Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296”		
Bugünkü Durumu: Sırtı ve sertâbı tamir görmüş miklebli cild. Muhtelif yerlerinde kurt yenikleri vardır.		

Resim: 51-52 Örnek: 8
el-Keşf an Hakâiki't-Tenzîl, 704/1304, Çorum Hasan Paşa:3395,
Ön-Arka Kapak ve Mikleb.

Ön ve arka kapak aynı karakterdedir (Resim 51-52). Kapaklarda düz cedveller arasında muhtelif geometrik geçmeli zencirek (Z.T.14) bulunmaktadır. Köşebend yapısı biraz farklıdır. Form olarak iki dilimlidir. Dilim aralarında soğuk nokta ve küçük, sade tığlar bulunmaktadır. Köşebend tezyînâtı zencirekteki geçmelerin devamı niteliğindedir. 4 mm. ve 1 mm. genişliklerinde cedvellerin çerçevelediği şemse iri 6 dilimlidir. İçi basit örgüler ve soğuk

noktalarla müzeyyendir. Dilim aralarında nokta ve küçük, sade tığlar bulunmaktadır (Resim 53).

Resim: 53-54 Örnek: 8

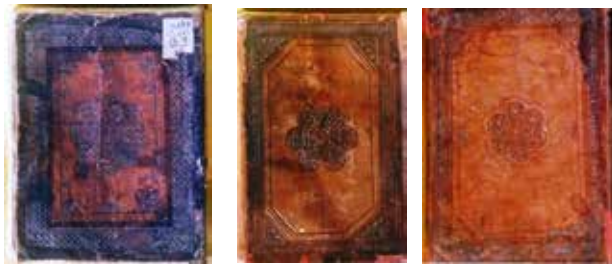
el-Keşf an Hakâiki't-Tenzîl, 704/1304, Çorum Hasan Paşa:3395,
Ön Kapak Şemsesi, Sertâb ve Miklebi.

Sertâbı bez ile kaplıdır. Mikleb zencirek ve köşebendi kapaklar tarzındadır (Resim 54). Şemsesi hilâllidir. Hilâl merkezi ve şemse dışındaki zemin örgülerle müzeyyendir. Hilâl uçları soğuk cedvelle birleştirilip farklı bir tasarım oluşturulmuştur. Kapak içleri kâğıt kaplıdır.

Değerlendirme: Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan envanter numarası bilinmeyen bir cild, kapak ve mikleb şemseleri bakımından örneğimizle benzerlik gösterir (Resim 55). XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1987: 81-82). Ayrıca Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan 5112, 5049 ve 5397 envanter numaralı eserlerin cildleri (Resim 56-58), şemse formu ve tezyînâtı örneğimizle benzerlik taşırlar. XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilmişlerdir (Arıtan, 1987: 89-91).

Resim 55: Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi,
XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başı (A.S.Arıtan'dan).

Resim 56-58: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi: 5112, 5049 ve 5397,
XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl ilk yarısı (A.S.Arıtan'dan).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed: 98/2 envanter numaralı eserin cildi (Resim 59), şemse formu ve mikleb tezyînâtı da örneğimizle benzerlik göstermekte olup 749/1348 tarihlidir. XIV. yüzyıl I. yarısına tarihlendirilmiştir. Bursa YEBEK Haraçcıoğlu: 663 envanter numaralı bir başka eserin cildi (Resim 60) de şemse formu bakımından örneğimizle benzerlik taşır. Eser, 782/1380 tarihini taşısa da cildin esere ait olmadığı düşünülerek cild, XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1992: 88-89). TSMK III.

Ahmed: 347/3 envanter numaralı bir diğer cild de şemse formu ve tezyînatı bakımından örneğimizle benzerlik gösterir. 739/1338 tarihini taşıyor olsa da cildin esere ait olduğu şüpheli olduğu düşünülerek cild, XIII. yüzyıl sonlarına XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Arıtan, 1992: 203; Tanındı, 1990: 111).

Resim 59: TSMK III. Ahmed: 98/2, 749/1348 (A.S.Arıtan'dan).

Resim 60: Bursa YEBEK Haraçcıoğlu: 663, XIV. yüzyıl başları (A.S.Arıtan'dan).

Resim 61: TSMK III. Ahmed: 347/3, XIII. yüzyıl sonları- XIV. yüzyıl başları (Z.Tanıdı'dan)

Sonuç olarak, örneğimizde kullanılan zencireğin yaygın görüldüğü dönemler (Arıtan, 2003: 88), cildin genel karakteri, yukarıda belirtilen benzer örnekler ve istinsah tarihi (704/1304) dikkate alınarak cildi, XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirmektediriz.

Örnek Nu. : 9	Envanter Nu. : 3285	Resim Nu. : 62-66
Eserin Adı: Hâşiye alâ Şerh-i Metâliil-Enzâr		
Müellifi: ---		
Dili / Konusu: Arapça / Mantık	Ketebesi (Tarihi) : ---	Yazı: Tâ'lik
Ölçüleri: 180x100 - 120x50 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 249	
Hattatı: ---	Mücellidi: Mücellid Hasan	
Cildin Malzemesi ve Rengi: Kahverengi sahtiyan		
Vakıf Mührü: "Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296"		
Bugünkü Durumu: Kapak kenarları ve sırtı siyah deri ile tamir edilmiş miklebi kopmuş ve kaybolmuş cild.		

Resim: 62-63 Örnek: 9

Hâşiye alâ Şerh-i Metâliil-Enzâr, Çorum Hasan Paşa:3285,
Ön ve Arka Kapak.

Ön ve arka kapaklar aynı karakterdedir. Kapaklarda düz cedveller arasında ince sarmallı zencirek (Z.T.11) bulunmaktadır (Resim 62-63). Köşebendler düzensiz noktalardan müteşekkildir. Aynı noktalar kısa ve uzun kenar ortalarında da vardır.

Kapak şemseleri oval formdadır. Uçlarında noktalardan müteşekkil salbekleri bulunmaktadır. Aralarında düz cedveller bulunan iki sıra ince sarmallı zencirek ile çerçevelenmiş şemse merkezi XIV. yüzyılda kullanılan zencirek modülünden oluşan örgü ile müzeyyendir. Sertâb ve miklebi kopup kaybolmuştur.

Kapak içleri kabartma derilidir. 7 dilimli içi ve etrafı nebâtî ve rûmî motiflerle müzeyyen paftalara ayrılmıştır. Dilimli paftaların yuvarlak merkezlerinin içinde عمل مجد حسن (Ameli Mücellid Hasan) yazısı okunmaktadır (Resim 64-66). Bu mücellid imzasıdır.

Resim: 64-65 Örnek: 9

Hâşiye alâ Şerh-i Metâliil-Enzâr, Çorum Hasan Paşa:3285, Ön ve Arka Kapak İçi.

Resim: 66 Örnek: 9 Hâşiye alâ Şerh-i Metâliil-Enzâr, Çorum Hasan Paşa:3285, Arka Kapak İçinde Mücellid İmzası : “Ameli Mücellid Hasan”

Resim 67: TSMK III. Ahmed:286, 1385, Kapak İçinde Mücellid İmzası.

Resim 68: Bibliotheque Nationale de France Arabe: 6041, XIV. yy., Kapak İçinde Mücellid İmzası.

Değerlendirme: Eserde herhangi bir ketebe kaydına rastlanmamıştır. Ancak gerek şemsesinin klâsik oval şemseye yaklaşan hali gerek kapaklardaki zencireklerin XIV. yüzyıl ve sonlarında kullanılması (Aritan, 2003: 88) gerekse de kapak içindeki mücellid imzasının aynısının 1385 tarihli TSMK III. Ahmed: 286’da kayıtlı eserin cild iç kapağında (Resim 67) ve Bibliotheque Nationale de France Arabe: 6041’de kayıtlı Kur’ân’ın kapak içinde (Resim 68) yer alması sebebiyle cildi XIV. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirebiliriz.

Örnek Nu. : 10	Envanter Nu. : 2353	Resim Nu. : 69-73
Eserin Adı: İzâhu’l-İzâh		
Müellifi: Cemâle’ d-Dîn Mehmed b. Mahmûd Aksarâyî (öl.791/1389)		
Dili / Konusu: Arapça / Belâğat	Ketebesini (Tarihi): 784/1381	Yazı: Nesih
Ölçüleri: 260x182 - 187x127 mm.	Varak (Yaprak) Sayısı: 160	

Hattatı: ---	Mücellidi: ---
Cildin Malzemesi ve Rengi: Koyu kahverengi sahtiyan (oğlak)	
Vakıf Mührü: ---	
Bugünkü Durumu: Dudak ve sırt kısmı oldukça yıpranmış, kısmen tamir görmüştür.	

Resim: 69-70 Örnek: 10

İzâhu'l-İzâh, 784/1381, Çorum Hasan Paşa:2353,
Ön-Arka Kapak ve Mikleb.

Ön ve arka kapaklar büyük oranda aynı karakterde olup, bazı farklılıklar arz etmektedirler (Resim 69-70). Her iki cild kapağında da düz cedveller arasında ters ve düz Post-Samarrâlı zencirek (Z.T.1) bulunmaktadır (Resim 71). Köşebendler ucu düğümlü çeyrek güneş kursu (istiridyе-münhani) şeklindedir. Sade tığlarla tamamlanmıştır (Resim 71).

Resim: 71-73 Örnek: 10

İzâhu'l-İzâh, 784/1381, Çorum Hasan Paşa:2353,
Ön Kapak Zencirek ve Köşebendi ve Ön-Arka Kapak Şemseleri.

Ön kapak şemsesi, 8 dilimli olup dilim uçları düğümlüdür. Alt ve üst dilimler uzatılarak oval şemseye hazırlıklı hale getirilmiştir. Uçlarına tepelik formuna benzer salbekler eklenmiştir. Sonradan altın sürüldüğünü düşündüğümüz dilim uçlarındaki cedveller, sade tığlarla sonlandırılmıştır. Dilim içleri iki kademeli noktalarla tezyin edilmiştir. Şemse merkezine altın cedveller arasındaki ince sarmallı zencirek (Z.T.11) ile geçilir. Zencirek boşluklarında noktalar vardır. Şemse merkezi, aralarında noktaların bulunduğu örgülerle müzeyyendir (Resim 72).

Arka kapak şemsesi, form olarak ön kapağa benzese de bazı farklılıklar gösterir. 6 dilimlidir ve salbeklerin tepelik formu ön kapağinkine nazaran daha düzgündür. Ön kapağın

aksine bu şemsede altın kullanılmamıştır. Soğuk cedvellerle çerçevelenmiş şemse merkezi altlı üstlü iki farklı tepelik formu ve iki kademeli noktalarla müzeyyendir (Resim 73).

Sertâb tezyîn edilmemiş, boş bırakılmıştır. Mikleb zencirek ve köşebendi kapaklar tarzındadır (Resim 70). Şemsesi ise 6 dilimli yuvarlak formdadır. Dilim uçları düğümlüdür. Dilim aralarında ve düğümlerin uçlarında sade tığlar bulunur. Şemse merkezi ön kapaktakine benzer örgülerle müzeyyendir. Ön kapakta olduğu gibi cedvellere sonradan altın sürülmüş olmalıdır. Kapak içleri düz, pembe renk kâğıt kaplıdır.

Değerlendirme: Amasya II. Bayezid Yazma Eser Kütüphanesi Yazmalar: 129 envanter numarasıyla kayıtlı “Sahîh-i Buhârî” isimli eserin cildi, şemse formu ve salbekleri örneğimizle benzerlik gösterir (Resim 74). Eser 829/1425 tarihlidir. Ancak cildin, karakter itibarıyla XIV. yüzyıl özelliği gösterdiği belirtilmiştir (Arıtan, 1992: 215-216). Örneğimizin istinsah tarihi 784/1382 olarak verilmiştir. Ancak cild, karakteri gereği bu tarihten daha eskiye ait olmalıdır. Yukarıda belirtilen benzer örneğin tarihlendirmesi ve kapağa uygulanmış zencireğin kullanıldığı diğer cild örneklerinin dönemleri (Arıtan, 2003: 86) de bunu teyit eder niteliktedir. XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başlarının cild karakteri bu cilde uygulanmış olup cild en geç XIV. yüzyıl II. yarısına tarihlendirilebilir.

Resim 74: Amasya II. Bayezid Yazma Eser Kütüphanesi Yazmalar: 129, XIV. yüzyıl (A.S.Arıtan'dan).

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamızda, bünyesinde 3693 adet yazma eser barındıran Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Anadolu Selçuklu dönemi cilde sahip 17 eser içerisinde diğerlerine nazaran daha müzeyyen olan ve dönem karakterini yansıtan Tefsir, Fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı, Arapça Dil Bilgisi, Belâğat ve Mantık alanlarından 10 eser incelenmiştir. Yazmaların tümü Arapça'dır. Cildlerin hepsi sahtiyan olup bunlardan 1 (Örn. 10)'i diğerlerine göre daha sık ve ince pullu yapıya sahip oğlak derisidir. Deri renkleri ise kahverengi ve tonlarıdır. Eserler içerisinde ebrû kaplı mahfazası bulunan yalnız 1 örnek (Örn. 7) vardır.

Eserler üzerinde yapılan incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda cildler tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Örneklerin 1 (Örn. 1)'i XIII. yüzyıl II. yarısına, 3 (Örn. 2, 3, 4)'ü XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başına, 6 (Örn. 5, 6, 7, 8, 9, 10)'sı XIV. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

İncelenen cild kapaklarının 1 (Örn. 3)'inin ön ve arka kapak tasarımı farklı (oval ve yuvarlak formda) iken diğer 9'unun kapakları aynı karakterdedir. Kapakların şemse formu 3 (Örn. 1, 7, 8)'ünde yuvarlak, 2 (Örn. 2, 9)'sinde oval, 3 (Örn. 5, 6, 10)'ünde yuvarlaktan ovale geçişe hazırlıklı tarzdadır. 1 örnekte (Örn. 4) ise yıldızdan müteşekkildir. Şemse tezyînâtları 8 (Örn. 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10)'inde örgü ve geçme, 2 (Örn. 4, 6)'sinde geometrik formundadır. Şemse kompozisyonu 9 örnekte (Örn. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10) simetrik iken, 1 örnekte (Örn. 2) serbest kompozisyonudur.

Eserlerin 5 (Örn. 3, 5, 6, 9, 10)'inde şemselerin salbekleri varken, 5 örnekte (Örn. 1, 2, 4, 7, 8) salbek bulunmamaktadır. 1 örnek (Örn. 3) haricinde cildlerin tümünde köşebend bulunmaktadır. Köşebendler genellikle balık pulu motifleriyle tezyîn edilmişken güneş kursu, kademeli örgü, fırfırlı tezyînât da görülmektedir. Düz veya dilimli forma sahip köşebendler de bulunmaktadır. Eserlerin kapaklarında 1 örnek (Örn. 1) hariç tümünde zencirek bulunmaktadır. En yaygın olarak muhtelif geometrik geçmeli (Z.T. 14) ve ince ve geniş sarmallı zencirek (Z.T. 11) kullanılmıştır. İç kapakları, kabartma rûmî desenli deri kaplı 2 (Örn. 4, 9), düz deri ile kaplı 1 (Örn. 2) örneğimiz varken, kâğıt kaplı 7 (Örn. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10) cild vardır.

Çalışılan eserler içerisinde 6 eserin (Örn. 1, 2, 6, 7, 8, 10) sertâb ve miklebi kopmuş ve kaybolmuşken, 4 eserin (Örn. 3, 4, 5, 9) sertâb ve miklebi bulunmaktadır. İncelenen eserlerin cildlerinin 7 (Örn. 1, 2, 4, 5, 8, 9, 10)'si çeşitli tamirler geçirmişken 3 (Örn. 3, 6, 7)'ü hiçbir tamir geçirmemişlerdir. Eserler üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda şunu belirtmek gerekir ki yazma eserlerin büyük bir kısmı ciddi bir restorasyona muhtaçtır. Birçok cildin miklebi kaybolmuş durumdadır. Birçoğu da arka kapaktan ayrılmak üzeredir. Bu nadir yazmaların bir sonraki nesillere ulaşabilmesi adına gerekli tedbirlerin alınıp restorasyonlarının yapılması gerekmektedir.

Vakıf mührü bulunan 8 eserde ise 4 ayrı mührü rastlanmıştır (Resim 3-6). 4 örnekteki (Örn. 3, 4, 8, 9) mühür metni “Vekafehu alâ ehli'l-ulûm es-Seyyid Ahmed Feyzî Müftî Çorum 1296” şeklindedir. 1 örnekte (Örn. 5) ise “Mine'l-makfûfât alâ ehli'l-ulûm vezaat li beyti'l-kitâb Müftî Çorum 1295” şeklindedir. 2 örnekte (Örn. 6, 7) “Vekafehu alâ ehli'l-ulûmi'd-diniyyeti'r-râcî et-tâfî rabbehu'l-hafeyyehu Süleymân Feyzî et-Tevfikî fi'd-Devleti'l-Âliyye, 1201” şeklindedir. Son olarak 1 örnekte (Örn. 1) ise “Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vâki kütüphaneye vakıftır, 1314” şeklindedir. Kütüphanenin tarihçe kısmında da belirtildiği üzere kütüphaneye eserlerini vakfeden Çorum Müftüsü Ahmed Feyzi Efendi, Süleyman Feyzi Paşa ve kütüphaneye adı verilen Hasan Paşa, hakkında çalışılma yapılması gereken önemli şahsiyetlerdendir.

İki cild üzerinde mücellid imzası tespit edilmiştir. 1. örnekte kapak köşelerinde yuvarlak mühür şeklinde *ثقتي بالله* (Sikatî Billâh-Güvenim Allah'adır.) yazmakta olup aynı imzaya şimdiye kadar 2 farklı cild üzerinde daha rastlanmıştır. 9. örnekte ise deri kapak içlerinde dilimli paftaların yuvarlak merkezlerinin içinde *عمل مجلد حسن* (Ameli Mücellid Hasan-Mücellid Hasan yaptı.) yazısı okunmaktadır. Kapak içindeki bu mücellid imzasının aynısını, 1385 tarihli TSMK III. Ahmed: 286'da kayıtlı eserin cild iç kapağında ve Bibliotheque

Nationale de France Arabe: 6041'de kayıtlı Kur'ân'ın kapak içinde de görmek mümkündür. Her iki imza da, Anadolu Selçuklu mücellidlerinin tespiti çalışmaları açısından oldukça mühimdir.

Sonuç olarak; Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi bünyesinde barındırdığı Anadolu Selçuklu dönemi cildleri bakımından önem arz etmektedir. Eserlerde tespit edilen mücellid imzaları ve cildlerin şemse, salbek, köşebend, zencirek form ve tezyînâtları tahlil ve alana dair diğer çalışmalarda benzer cild örnekleri ile mukayese edilerek Anadolu Selçuklu dönemi cild san'atı karakterinin aydınlatılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Arzumuz, özellikle Anadolu Selçuklu dönemi olmak üzere tüm dönemlerin cild san'atı üzerine yapılan çalışmaların yeterli sayıya ulaşması ve bunun sonucunda öncelikli olarak Türkiye'nin, ardından İslâm dünyasının cild haritalarının çıkartılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Arıtan, A.S. (1987). Konya Müzelerinde Bulunan Selçuklu Cildlerinin Özellikleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıtan, A.S. (1992). Konya Dışındaki Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Selçuklu ve Selçuklu Uslûbunu Taşıyan Cild Kapakları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıtan, A.S. (1993). Ciltçilik. T.D.V. İslam Ansiklopedisi. 7, 551-557.
- Arıtan, A.S. (2001). Selçuklu Cildlerinde İmzalar. I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri. 1, 39-42.
- Arıtan, A.S. (2002). Anadolu Selçuklu Cilt Sanatı. Türkler. 7,933-943.
- Arıtan, A.S. (2003). Anadolu Selçuklu ve Bu Uslûbu Taşıyan Cildlerde Zencirek Tipolojisi Denemesi. İSTEM. 1,85-102.
- Bilmiş, H.G. (2013). Bursa İnebey Kütüphanesindeki Ortaçağ İslam Ciltlerinin (13-14. Yüzyıl) Cilt Sanatı Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.S.G.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, F. (2013). Çorum Şehri'nde Tarihsel Koruma ve Şehir Turizmine Katkıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dreibholz, U. (1997). Some Aspects of Early Islamic Bookbindings From the Great Mosque of Sana'a, Yemen. Scribes et manuscrits du Moyen-Orient. 16-34
- Edis, A. (2006). Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Cild Örnekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkoç, E. (2004). Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikâyesi. Çorum.
- Önder, N. (1951). Çorum Milli Kütüphanesinin Kuruluşuna Bir Bakış ve Temenniler I. Yeni Çorum Gazetesi. 5 Aralık 1951, 2.
- Önder, N. (1952). Çorum Milli Kütüphanesinin Kuruluşuna Bir Bakış ve Temenniler II. Yeni Çorum Gazetesi, 9 Aralık 1952, 2.
- Özen, M.E. (1998). Türk Cilt Sanatı. Ankara.
- Oral, Z. (1949). Kitap Kitabeleri. Anıt. 1, 5-10.
- Tanırdı, Z. (1990). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ortaçağ İslam Ciltleri. Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık. 4,102-149.
- Tekeli, İ. (1980). 1950-1980 Döneminde Kentin Faaliyetlerindeki Gelişmeler, Çorum Tarihi, 270.
- Ünver, S. (1967). Anadolu Selçuklu ve Beylikleri Kur'ân-ı Kerim Hattatları ve Tezyinatı Üzerine. VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 130-141.

ÇORUM BELEDİYESİNİN STRATEJİK PLANI İLE PERFORMANS PROGRAMLARINDA BİLGİ VE BELGE ODAKLI HİZMETLERİN YERİ (2010-2014)

ÖZHAN SAĞLIK¹

¹ İstanbul Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı; İstanbul Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi, ozhan.saglik@istanbul.edu.tr

ÖZET

Organizasyonlar, gelecekte bulunmak istedikleri noktaya ulaşmak için stratejiler kurgulayıp, bunları stratejik planlar aracılığıyla uygularlar. Türkiye'de 5018 sayılı kanun kapsamındaki kamu kurumları stratejik plan hazırlamakla yükümlüdür. Bu kapsamdaki kurumlardan biri olan belediyeler de gerçekleştirmek istedikleri pek çok konudaki hizmetlere dair hedefleri stratejik planlarda açıklamakta, cari yıl içerisinde gerçekleştirilecek olanları performans programlarında belirtmekte, hedeflerin sonuçlarını ise faaliyet raporlarında değerlendirmektedir. Bu hizmetlerden elektronik belge yönetim sistemi tesis etmek, kurum arşivindeki belgeleri dijitalleştirmek, kütüphane kurmak gibi faaliyetleri bilgi ve belge odaklı hizmetler olarak adlandırmaktayız. Ancak sahada yapılan araştırmalardan bu hizmetlerin yeteri kadar gerçekleştirilmediği görülmektedir. Çalışmanın problemi "*belediyelerin stratejik planları ile performans programlarında yer alan söz konusu hizmetlerin istenilen düzeyde gerçekleşmemesi*", soru ise "*Çorum Belediyesinin stratejik plan ve performans programlarında bilgi ve belge odaklı hizmetler nasıl yer buluyor?*" şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada, Çorum Belediyesinin 2010-2014 dönemine ait stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlerin gerçekleşme düzeyinin araştırılması amaçlanmaktadır. Saha araştırması yöntemi benimsenerek hedeflerin gerçekleşme düzeyinin tespiti için faaliyet raporlarından faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda Çorum Belediyesinin stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlere dair hedeflerin %57'sinin yeteri kadar gerçekleştirilmediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Belediyeler-stratejik planlama, belediyeler-performans programı, belediyeler-bilgi ve belge odaklı hizmetler

PLACE OF THE SERVICES FOCUSING INFORMATION AND RECORDS IN THE STRATEGIC PLAN AND PERFORMANCE PROGRAMS OF THE CORUM MUNICIPALITY

ABSTRACT

Organisations have set out strategies to achieve desiring their place in the future and could execute these strategies with strategic plans. In Turkey, public offices in the scope of the law No. 5018 have to design strategic plans. Municipalities that one of the institutions in this scope have been declared the goals on strategic plans for the different services that they would serve, indicated to be achieved goals in current year on performance programs and evaluated the results of goals on annual reports. Services like implementing electronic records management systems, digitising the records in the in-house archives, establishing libraries have been named as

"services focusing information and records". In the field these services has been seen as a couldn't achieved inadequately. "Municipalities could not achieve these services that located in the strategic plans and performance programs on desired level" has been mentioned as a problem of study. Question of the study could be stated in this way: "How are the services focusing information and records have been located in the strategic plan and performance programs of Çorum Municipality?" Researching the achieved level of the goals regarding the services focusing information and records in the strategic plan and performance programs of Çorum Municipality in the era of 2010-2014 has being aimed. Annual reports were benefited to determine achieved level of the goals with adopting the field research method. At the result of the study % 57 of the goals regarding the services focusing information and records of Corum Municipality couldn't have achieved sufficiently.

Keywords: Municipalities-strategic planning, municipalities-performance programs, municipalities-services focusing information and records

1. GİRİŞ

Organizasyonlar çeşitli amaçlarla hizmet veya ürün sunarlar. Her organizasyon belirli bir ana hedefe erişmek için yaşamını sürdürür. Bu ana hedefi strateji olarak ifade etmek mümkündür. Strateji belirleyen organizasyonların son on yılda hedeflerine erişmek için stratejik planlar oluşturduğu bilinmektedir. Stratejik plan, çevresel değişiklikler doğrultusunda, organizasyonların hedefleri ve bu hedeflere ulaşma yollarını belirleme çabası olarak ifade edilmektedir (Songür, 2011, s. 9).

Amerika ve Avrupa'da 1970 ve 1980'li yıllardan önce vatandaşlar belediyelerden su, kanalizasyon, ulaşım gibi temel ihtiyaçların giderilmesini bekliyordu. Bu tarihlerden sonra insanların yönetimlerden talepleri değişmeye başlamış, temel ihtiyaçların giderilmesinin yanı sıra kültürel ihtiyaçların giderilmesi gibi talepler gündeme gelmiştir. Bireylerin yönetimler için değil, yönetimlerin bireyler için hizmet verdiği anlayış filizlenmiştir (Caulfield ve Schulz, 1989, s. 3-4). Neden organizasyonlar stratejik planlama anlayışını benimsemiştir sorusu akla gelmektedir. Stratejik planlama, öncelikleri tespit ederek gelecekte varılacak noktayı belirginleştirir, örgütsel problemleri çözerek bütünleşmeyi sağlayıp, performansı arttırmaktadır. Stratejik planlama ilk olarak özel sektörde gelişmiş olsa da sonraki süreçte kamu kurumlarının da gündemine girmiştir. Kamu kurumlarında ise stratejik planlama ile önceliklerin belirlenerek sınırlı kaynakların öncelikli alanlara tahsis edilmesi sağlanmaktadır. Böylelikle verimliliğin artacağı ve amaçların daha kolay başarılacağı düşünülmektedir (Bryson, 1988, s. 87-88 ; Caulfield ve Schulz, s. 10-12). Stratejik planlama 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin gündemine girmiştir (Songür, s. 28-29).

2003 yılında çıkarılan Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile kamu kurumlarının stratejik plan hazırlaması zorunlu kılınmıştır (5018 sayılı KMYKK, 2003). Bu kanun ile bütçenin uygulanmasında etkinliğin artırılması, mali yönetim şeffaflığının sağlanması ve sağlıklı bir hesap verme mekanizmasının tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte kamu idarelerinin bütçeleri üzerinde daha ayrıntılı hazırlık ve sağlıklı tahmin

yapılması hedeflenmektedir. Stratejik planlar, performans programları aracılığıyla plan-bütçe ilişkisini kurmaktadır. Kalkınma planı, orta vadeli program, mali plan ile ulusal, bölgesel ve sektörel eylem planlarındaki hedefler ışığında hazırlanacak stratejik planlar, bütçelere dayanak oluşturmaktadır. İş ve işlemler harcama yetkilisi tarafından yerine getirileceği için yetki-sorumluluk dengesinin tesis edilmesi mümkün olacaktır. Faaliyet raporları hazırlanarak hesap verme mekanizmasının oluşturulması hedeflenmektedir. Nihayetinde, etkililik, verimlilik, mali saydamlık ve hesap verebilirlik esas alınarak uluslararası standartlara uygun bir mali yönetim sisteminin tesis edilmesi beklenmektedir (TBMM, 2003).

Kamu kurumlarında hazırlanması zorunlu olan stratejik planlar, nüfusu 50 binden fazla olan belediyelerde de oluşturulur (5393 sayılı Belediye Kanunu, 2005). Belediye başkanı, belediyeyi stratejik plana uygun olarak yönetir; bütçe ve faaliyet raporlarını hazırlayarak bununla ilgili raporları belediye meclisine sunar. Yerel seçimlerden sonraki 6 ay içerisinde stratejik plan hazırlanır. İdareler, stratejik planlarını hazırlarken orta vadeli programda yer alan amaç, politikalar ve makro büyüklükler ile orta vadeli mali planda belirlenen teklif tavanlarını dikkate alarak yıllar itibariyle amaç ve hedefler bazında kaynak dağılım tahmininde bulunur. Stratejik plan, bütçeye esas teşkil edecek bir biçimde Türkiye Büyük Millet Meclisindeki (TBMM) bütçe görüşmelerinden önce müzakere edilir. Plan kabul edildikten sonra İçişleri Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığına gönderilir (5018 sayılı KMYKK ; Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2006) .

Stratejik planlardaki hedefler her yıl hazırlanan performans programları ile uygulanmaktadır. Türkiye'de 1970'lere kadar geçerli olan klasik bütçe sisteminde, ödenekler harcama kalemlerine göre tahsis edilmiştir. Bu durumun amaçlara yönelik bütçe tahsisinin mevcut olmamasına ve kalkınma planları ile bütçe arasında ilişki kurulamamasına neden olduğu ifade edilmektedir (Tecer, 2011, s. 157, 170-171). 1973 yılından itibaren program bütçe uygulamasına geçilmiştir. Program bütçe ile kamu idarelerinin neyi ne kadar satın aldıkları ve alacakları değil, ne yapacakları, neyi başaracakları önem kazanmaktadır. 2002 yılında performansa dayalı bütçe uygulamasına geçebilmek için altı pilot uygulama başlatılmış, bütçe teklifleri performans esaslı bütçeleme (PEB) anlayışına göre yapılmıştır. 2003 yılında yürürlüğe giren KMYKK ile kamu kurumlarının tüm gelir-giderlerinin bütçelerinde yer alması sağlanarak bütçe dışındaki gelir-gider işlemleri önlenmiştir. Kanun ile PEB uygulamasına geçilmiştir. PEB, sonuç odaklı bir yapıya odaklanarak kamu kaynaklarının hedefler doğrultusunda kullanılmasını savunmaktadır. Bununla birlikte performans ölçümü yaparak hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını değerlendirmektedir. PEB, kalkınma planları, orta vadeli planlar, orta vadeli mali planlar, stratejik planlar ve performans programları aracılığıyla uygulanmaktadır. PEB, performans odaklı bütçe tahakkukunu gündeme getirerek kamu idarelerini hedef koymaları ve bu hedeflerin yapılıp yapılmaması hususunda hesap verebilir konumuna getirmektedir (Tecer, s. 179-186. ; Ateş ve Çetin, 2006, s. 277, 279. ; Hughes, 2003, s. 172-174).

KMYKK'nın 9. maddesinde "kamu idareleri, hizmetlerin istenilen düzeyde sunulması için bütçe ve kaynak tahsislerini stratejik plan ve performans göstergelerine dayandırmak zorundadır" ifadesi kullanılmaktadır (5018 sayılı KMYKK, 2003). Kamu idareleri stratejik planda belirttikleri amaç ve hedeflerine ulaşmak için yürüteceği faaliyetleri performans

programlarında kamuoyuna duyurmaktadır. Performans programları çıktı ve sonuç odaklı bir anlayışla her yıl hazırlanır. Performans programları hazırlanırken kalkınma planları, hükümet programı, orta vadeli program, orta vadeli mali plan, yıllık program ile stratejik planlar esas alınır. Performans programları, idarelerin bütçesine kaynaklık etmektedir. Performans programları hazırlandıktan sonra bütçe teklifleri ile beraber Maliye Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığına iletilir. Ekim ya da Kasım ayında da belediye meclisinde performans programı bütçe ile birlikte onaylanır. Maliye ve Kalkınma Bakanlığı, merkezî bütçe görüşmeleri sırasında teklifleri TBMM Plan ve Bütçe Komisyonuna sunar. Teklifler değerlendirildikten sonra ortaya çıkan son hali Ocak ayı içerisinde belediye başkanı tarafından kamuoyuna açıklanır, Mart ayında da Maliye ve Kalkınma Bakanlığına nihai hali gönderilir (Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik, 2008).

Performans hedeflerinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği ise idare faaliyet raporunda ifade edilir. Faaliyet raporunda kullanılan kaynaklar, gerçekleşen bütçe ve hedefler ile sapmalar, mali bilgiler, faaliyet ve performans bilgileri bulunmalıdır. Faaliyet raporları, stratejik plan doğrultusunda hazırlanan performans programındaki hedeflerin akıbeti hakkında kamuoyu ve ilgililere bilgi veren belgelerdir. Kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı faaliyet raporlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca, faaliyet raporları denetime kaynaklık teşkil etmektedir. Faaliyet raporları her yıl hazırlanmakta ve o yılın raporu izlenen mali yıl içerisinde kamuoyuna açıklanmaktadır. Bu raporlar, kamuoyunu kamu kaynaklarıyla yürütülmesi planlanan faaliyetlerin akıbeti hakkında bilgilendirmektedir. Bununla birlikte, kamu idarelerinin yıllık performansı hakkında bilgi vermektedir (5018 sayılı KMYKK ; TBMM, 2005 ; Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik, 2006).

Stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlar ayrılmaz birer sac ayağı olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde, stratejik planlamanın henüz yeteri kadar ciddiyet içerisinde bu bakış açısı ile ele alınmadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada stratejik planlama bu anlayışla ele alınmaktadır. Literatür incelemesi ve yöntem ile başlayan tebliğ, iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda belediyelerin bilgi ve belge odaklı hizmetleri açıklanmış, ikinci kısımda ise Çorum Belediyesinin 2010-2014 Stratejik Planı ile bu dönemdeki performans programlarında yer alan bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedefler belirtilerek hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği incelenmiştir.

1.1. Literatür İncelemesi

Türkiye'de belediyelerde yapılan stratejik planlarla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (Haraç, 2015 ; Muslu, 2014 ; Şeker, 2013 ; Eryiğit, 2012 ; Turan, 2011 ; Ayan, 2010). Bu çalışmaların çoğu stratejik planlarda yer alması gereken vizyon, misyon ifadeleri, zayıf ve güçlü yönlerin belirtilmesi gibi hususların varlığı açısından incelenmiştir. Son zamanlarda stratejik planların nasıl daha başarılı yapılabileceği konusunda bazı araştırmaların yapıldığı gözlenmektedir (Haraç, 2015 ; Muslu, 2014 ; Şeker, 2013). Fakat, belediyelerin stratejik plan ve performans programlarında belirtilen hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği yeteri kadar araştırılmamıştır. Tüm hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği farklı alanlarda çalışan uzmanların araştırabileceği bir konudur. Bu nedenle, bir stratejik plandaki tüm

hedeflerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin incelenmesi tek bir çalışmada incelenebilecek bir husus olarak kabul edilememektedir. Hedeflerin kapsamına göre bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. İstanbul'daki ilçe belediyelerinin stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlere dair hedeflerinin akıbeti tarafımızca yapılan yüksek lisans tezinde incelenmiştir. Büyükşehir belediyesi olmayan şehirlerde, belediyelerin stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlere dair hedeflerin akıbetinin yeteri kadar araştırılmadığı görülmektedir. Çorum belediyesinin stratejik planı ile performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hedeflerin gerçekleştirilme durumunu inceleyen elimizdeki çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması temenni edilmektedir.

Şehir ve ilçelerde sunulan bilgi ve belge odaklı hizmetler hakkında ise pek çok çalışma mevcuttur. Prof. Dr. Niyazi Çiçek'in bu konuda yaptığı çalışmalar daha çok belediyelerdeki dosyalama, belge yönetimi ve elektronik belge yönetimi ile şehir arşivleri üzerinedir (Çiçek ve Bozdoğan, 2008 ; Çiçek, 2008 ; Çiçek, 2011; Çiçek, 2012a ; Çiçek, 2012b ; Çiçek, 2013). Rıfat Günalan ve İshak Keskin'in ise şehir arşivlerine odaklanan çalışmaları görülmektedir. (Günalan, 2011 ; Keskin, 2009 ; Keskin, 2010 ; Keskin, 2012). Belediyelerde sunulan kütüphane hizmetlerine ilişkin ise yeteri kadar çalışmanın yapıldığı gözlenmemektedir. Elimizdeki çalışmanın belediyelerin kütüphane hizmetleri hakkında yeni araştırmalar yapılmasına katkıda bulunması umulmaktadır.

1.2. Yöntem

Günümüzde gelişmiş kurumların bilgi ve belgeyi odağına alarak hareket ettiği görülmektedir. Bilgi ve belge odaklı faaliyetler kurumların başarısında önemli bir yere sahiptir. Bir yerel yönetim organı olan belediyeler de faaliyetlerini yürütürken bilgi ve belge üretir. Belediyelerin bilgi ve belge odaklı hizmetlere yaklaşımını irdelemek, söz konusu hizmetlerin algılanış düzeyi hakkında bir fikir verebilecektir.

Belediyeler, elektronik belge yönetim sistemi kurmak, e-Devlet uygulamaları geliştirmek, kütüphane tesis etmek gibi alanlarda yeteri kadar gerçekleştirilebilir hedefler oluşturamamaktadır. Belediyelerin stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetleri gerçekleştirme düzeyi üzerine İstanbul'daki ilçe belediyeleri örnekleminde yapılan çalışmada belediyelerin en az yüzde 60'ının hedefleri istenilen düzeyde gerçekleştirmediği tespit edilmiştir (Sağlık, 2015). Elimizdeki çalışmanın problemi de "belediyelerin stratejik planları ile performans programlarında yer alan söz konusu hizmetlerin istenilen düzeyde gerçekleşmemesi", sorusu ise "Çorum Belediyesi'nin stratejik plan ve performans programlarında bilgi ve belge odaklı hizmetler nasıl yer buluyor?" şeklinde belirlenmiştir. Saha araştırması yöntemi benimsenerek hedeflerin gerçekleşme düzeyinin tespiti için faaliyet raporlarından faydalanılmıştır. Örneklem olarak Çorum'un seçilmesinin nedeni, Çorum Belediyesi'nin düzenleyicilerinden biri olduğu sempozyumda varsa sorunların dile getirilerek çözülmesi amacıyla gündem oluşturmak için çaba sarf etmektir. Çalışmada, Çorum Belediyesi'nin 2010-2014 dönemine ait stratejik plan ve performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlerin gerçekleşme düzeyinin

araştırılması amaçlanmıştır. Çünkü, 2010-2014 dönemi geride kalmış bir devir olup, sonuçları somut bir şekilde görülebilmektedir.

2. BELEDİYELERİN BİLGİ VE BELGE ODAKLI HİZMETLERİ

Günümüzde pek çok kurum faaliyetlerini yürütürken bilgi ve belgeyi odağına alarak hareket etmektedir. Belediyeler de çeşitli şekillerde bilgi ve belge odaklı hizmetler sunmaktadır. Bilgi ve belge odaklı hizmetlerden, kurumsal bilgi kaynakları hizmeti, halka yönelik bilgi hizmeti ve e-Devlet kapsamındaki hizmetleri anlamaktayız. Kurumsal faaliyetler sırasında oluşan belgeleri yönetmek, kurum arşivini düzenlemek, elektronik belge yönetim sistemi kurmak kurumsal bilgi kaynakları hizmetinin kapsamına girmektedir. Kütüphane kurmak gibi faaliyetler halka yönelik bilgi hizmetinin, internetten fatura ödemek, borç sorgulamak, imar durumunu öğrenmek gibi faaliyetler ise e-Devlet kapsamındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlerin dâhilindedir.

Belediyeler, faaliyetleri sırasında belge üretir. Üretilen bu belgeler birer delil niteliğindedir. Ayrıca belgeler, kurumların hayat hikayesini aktardığı için idari ve kültürel bir değere sahiptir. Belediyelerin yürüttüğü yüzlerce fonksiyon sırasında milyonlarca belge oluşur. Kurumda oluşan belgeler bazen bir, bazen ise onlarca farklı form özelliğine sahip olabilmektedir. Bu belgelerin yönetimi kurumsal işleyişin bir süreci olarak ele alınmalıdır (Cox, 2000).

Belediyeler, ürettikleri belgelere istedikleri zaman mekân kurgusuna bağlı olmaksızın erişmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda belgelerin korunması, kurum içi kültürü de tesis edecek ve gelecek kuşaklara paha biçilemez bir miras bırakacaktır. Günümüzde, bilgi teknolojileri oldukça gelişmiş, bilgisayar hatta cep telefonları üzerinden bilgi ve belgelere erişim söz konusu olmuştur. Belediyelerin de belgelere sadece fiziki ortamdan erişiminin getirdiği birtakım sorunları fark ettiği görülmektedir. Fiziki ortamda, orijinal bir belge aynı zaman diliminde sadece tek bir kullanıcıya sunulmakta, diğer kullanıcıların erişimi mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte sürekli fiziki ortamda gerçekleşen erişimin, belgenin dokusuna zarar verebileceği olasıdır. Elektronik ortama aktarılan belgelere, aynı anda birden fazla kullanıcı erişebilmekte, e-İmza ile otantikliği korunduğunda belgeler dokusunu kaybetmeden sayısız defa kullanılabilir (Sağlık, 2015, s. 39). Kimi belediyeler belge birikimini elektronik ortama aktarmakta ve bunun da ötesine geçerek tüm işleyişini elektronik ortam üzerinden yürütmektedir. Kurumlar, kendilerine gelen bir dilekçeyi anında elektronik ortam üzerinden işleme almakta, kendi fonksiyonları neticesinde ürettikleri belgeyi ise elektronik ortamda oluşturabilmektedir. Elektronik belge yönetim sistemi (EBYS) olarak adlandırdığımız bu düzenekler kurumlara büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Johnston ve Bowen, 2005, s. 133-138 ; Swallowwood, s. 7-8 ; Özdemirci, s. 22-23).

Bir kurumda üretilen belge, her zaman sadece bir birimde işlem görerek oluşmayıp, çok çeşitli birimlerde dolaşarak meydana gelebilir. Elektronik belge yönetim sistemleri, bu iş akışını kolaylaştırmaktadır. E-Belge ilgili birimde oluşturulduktan sonra izlemesi gereken yolculuğu çok kısa bir süre içerisinde katetmekte, böylelikle fiziki ortamdakine göre

kurumlara büyük bir zaman tasarrufu sağlanmaktadır. Bununla birlikte, yetkili kişiler güvenli elektronik imza ile kurum içerisinde bulunmadan, mesai saati içerisinde olsun olmasın imzalaması gereken belgeleri imzalayabilmektedir. Belgeler, bir fiilin delili olduğu için hukuki bir iradeyi beyan etme özelliğine sahiptir. Bu irade beyanı, kanun yapıcılar tarafından belirli bir şekilde bağlanmıştır. Fiilin delili olan belge, hukuki bir sonuç doğurabilmesi için imzaya sahip olmalıdır. İmza, belgenin ve belgedeki fonksiyonun yetkili kişilerce onaylandığını ispatlamaktadır. Belgeye hukuki bir kimlik kazandıran imzanın zaman ve mekân kurgusu olmadan gerçekleştirilebilmesi kurumlara önemli kazanımlar sağlamaktadır. Elektronik belge yönetim sistemleri içerisine eklenen güvenli elektronik imza özelliği ile belgeler istenilen zaman ve mekânda onaylanabilmektedir (Çiçek, 2009, s. 155 ; Boudrez, 2007, s. 180-191). Belediyelerin elektronik belge yönetim sistemlerinin bu kazanımlarını fark ettiği tecrübe edilmiştir. Türkiye'deki mevzuat belediyelerin belge yönetim sistemi kurmaları ve arşivlerini düzenlemelerini gerektirip, ihale duyuruları, sosyal sigorta işlemleri gibi hizmetlerin elektronik ortamdan yapılmasını buyurmakta ve e-Defter ile e-Fatura'nın kullanılmasını mümkün kılmaktadır. (Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 1988 ; 3473 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun, 1988 ; Kamu İhale Kanunu, 2002 ; Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 2003 ; Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik, 2004 ; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı Sigorta İşleri Genel Müdürlüğü Sigorta Primleri Daire Başkanlığı Aylık Prim ve Hizmet Belgesinin İşverenler Tarafından İnternet Ortamında Sosyal Sigortalar Kurumuna Gönderilmesine İlişkin Tebliğ, 2004 ; Elektronik İmza Kanunu, 2004 ; Başbakanlık Standart Dosya Planı Genelgesi, 2005 ; Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 2006 ; Anne Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2008 ; Başbakanlık Elektronik Belge Standartları Genelgesi, 2008 ; Kamu İhale Kanunu İle Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2008 ; Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliği, 2011, Türk Ticaret Kanunu, 2011 ; GİB, 1 Sıra Nolu Elektronik Defter Genel Tebliği, 2011 ; Kayıtlı Elektronik Posta Sistemine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2011 ; Hukuk Muhakemeleri Kanunu, 2011 ; Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB], 397 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu [VUK] Genel Tebliği, 2010 ; GİB, 416 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2012 ; GİB, 421 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2012 ; GİB, 424 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2013 ; GİB, 433 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2013 ; GİB, 2 Sıra Nolu Elektronik Defter Genel Tebliği, 2013 ; GİB, VUK 67/2013-12 Nolu Sirküleri, 2013 ; GİB, 443 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2014 ; GİB, 447 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2015 ; GİB, 454 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği, 2015 ; Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2015 ; GİB, 456 Sıra Nolu Genel Tebliği, 2015 ; GİB, 463 Sıra Nolu VUK Tebliği, 2015). Belediyelerin sunduğu bir diğer bilgi ve belge odaklı hizmet halka yönelik bilgi hizmetidir. Kütüphaneler, şehir arşiv ve müzeleri kurmak bu hizmetin somutlaştırılmış şekillerinden biridir. Kütüphane kurmak, 5393 sayılı Belediye Kanununda belediyelerin görevlerinden bir tanesi olarak belirtilmiştir. (Belediye Kanunu)

Bilgi ve belge odaklı hizmetlerden sonuncusu e-Devlet kapsamındaki hizmetlerdir. Teknolojinin gelişmesi ve hizmetlerin çeşitlenmesiyle kurumlar, kimi işlemleri elektronik

ortam üzerinden yürütmektedir. Bu işlem süreci, vatandaşlara da yine bilgi teknolojisi araçlarını kullanarak zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın hizmet alma imkânı sağlamaktadır. Kamuda, elektronik ortamdan sunulan hizmetlerin e-Devlet anlayışının bir sonucu olarak geliştiği kabul edilmektedir (Odabaş, 2009, s. 18). E-Devlet, verimliliği artırmak ve maliyeti azaltmak için fiziki ortamda sunulan hizmetleri Web üzerinde bir arayüz oluşturarak yeniden tasarlanmaktadır. Bununla birlikte, kullanıcılarla doğrudan temasın gerçekleştirilmediği geri hizmet noktaları tesis etmektedir. Mesela vatandaşlara sunulan hizmetlerde, mesai saatleri dışında ve fiziki mekâna bağlı kalmaksızın, internet üzerinden bilgi ve belgelere erişmek mümkün olmakta, böylece yurttaşların demokratik katılımı noktasında yeni araçlar ortaya çıkmaktadır. İş dünyası ve kamu kurumları da kişilerin müdahalesine ihtiyaç duymadan bilgisayarlar tarafından yürütülen otomatik süreçlerin bir parçası haline gelmektedir (Moses, 2005, s. 137 ; Warf, 2014, s. 171).

E-Devlet hizmetlerini iki şekilde tasnif etmek mümkündür. Bunlardan biri işleme yönelik hizmetler ikincisi ise bilgi edinmeye yönelik hizmetlerdir (Sağlık, 2015, s. 66). Web sitesi ya da mobil ortam üzerinden yapılan borç ödemek, başvuru yapmak gibi sonuç doğuran faaliyetler işleme yönelik hizmetler, bir sonuç doğuran herhangi bir işlemin yapılmadığı, imar durumu sorgulaması yapmak, borç öğrenmek gibi bilgi verici faaliyetler bilgi edinmeye yönelik hizmetler kapsamındadır.

3. ÇORUM BELEDİYESİNİN 2010-2014 STRATEJİK PLANINDA BİLGİ VE BELGE ODAKLI HİZMETLERE İLİŞKİN HEDEFLER

Çorum'un yerel yönetim kurumlarından biri olan Çorum Belediyesinin bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin tutumunu incelemek, belediyenin bilgi ve belgeye olan bakış açısının ortaya konması bakımından önemli görülmektedir. Çorum Belediyesinin hazırlamış olduğu stratejik planlar, performans programları ve faaliyet raporları bu husus hakkında bir fikir verebilmektedir.

Çorum Belediyesinin nüfusu 50 binden fazladır. 5393 sayılı Kanun gereği nüfusu 50 binden fazla olan belediyeler stratejik plan hazırlamakla yükümlüdür. Stratejik planlar, normal şartlarda her dört yılda bir hazırlanmaktadır. Çorum Belediyesi 2010 yılında stratejik planını hazırlamıştır. Belediyenin stratejik planında şehir temizliği, park ve bahçe oluşturulması, e-Belediyecilik hizmetlerinin geliştirilmesi gibi hedefler bulunmaktadır. Bu hedeflerden bilgi ve belge odaklı hizmetler araştırmamızda incelenecektir. Stratejik planda bulunan bilgi ve belge odaklı hizmetler tarafımızca H1, H2, H3 ... şeklinde adlandırılmış olup, şöyle belirtilebilir:

Kurumsal Bilgi Kaynakları Hizmetine İlişkin Hedefler:

- Kurumun kullandığı sistem ve ağ alt yapısının geliştirilerek teknolojik koşulların iyileştirilmesi (H1),

- Coğrafi bilgi sistemi (CBS) ve kent bilgi sisteminin (KBS) tesis edilmesi (H2),
- Elektronik belge yönetim sistemi özelliğine de sahip olan bir kurumsal kaynak yönetim sistemi tesis ederek e-İmza altyapısının hazırlanması (H3),
- İmar arşivinin sayısallaştırılması (H4) (Çorum Belediyesi, 2009, s. 17-18, s. 23-27).

Halka Yönelik Bilgi Hizmetine İlişkin Hedefler:

- Kent Arşivi ve Kent Müzesinin tesis edilmesi (H5) (Çorum Belediyesi, 2009, s. 59, 60).

E-Devlet Kapsamındaki Bilgi ve Belge Odaklı Hizmetlere İlişkin Hedefler:

- E-Belediye uygulamalarını güncelleştirmek (H6),
- İnternet ortamında meclis görüşmelerinin ve ihalelerin yayınlanması (H7) (Çorum Belediyesi, 2009, s. 21-22, 27, 62).

Çorum Belediyesi stratejik planda açıkladığı hedefleri 2010-2014 arasındaki performans programlarına yansıttığı görülmektedir. Böylelikle stratejik plandaki hedefler o yıl içerisinde gerçekleştirilecek hedeflere dönüşmüştür. Bir hedefin belediye için önceliğinin o hedefe ayrılan kaynağın miktarıyla doğru orantılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Ciddi kaynak aktarılan hedeflerin belediye için öncelikli görüldüğü söylenebilir. Belediye, bir hedefe düzenli olarak kaynak ayırabilir. Düzenli kaynak ihdas edilmesi her zaman hedefin gerçekleştirilmesini sağlamamaktadır. Aynı zamanda, hedeflerin belirli bir önceliğe sahip olması, onların gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir. Çorum Belediyesinin 2010-2014 performans programlarındaki bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedeflerin ne kadar bütçeye sahip olduğu, tüm hedefler içerisindeki payı ve gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği için Tablo 1 incelenebilir. Bu tablo neticesinde Çorum Belediyesindeki bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedeflerin sonuçları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Fakat, 2010 yılı değerlendirmeye alınamamıştır. Çünkü, 2010 Performans Programı'nda hedefler özelinde ayrı bir kaynak ihtiyacı tablosunun hazırlandığı görülememektedir. 2010 Faaliyet Raporu'nda da hedeflerin belirtilerek sonuçlarının açıklandığı gözlenmemektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Ülkemizde stratejik plan hazırlayan belediyeler ulaşmak istediği noktayı belirleyerek bunun için çeşitli hedefler saptar. Bu hedefler bazen müspet bazen menfî sonuçlanmaktadır. Hedeflerin gerçekleştirilememesinin çeşitli nedenleri olabilir. Pek çok belediyede yeterli

kaynak ayrılmaması, hedefi gerçekleştirecek derecede yeteri kadar emek harcanmaması veya göz önünde bulundurulamayan sebeplerin hedeflerin gerçekleştirilememesinde etkili olduğu görülmektedir.

Çorum Belediyesinin 2010 Stratejik Planı'nda bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin yedi hedefin bulunduğu gözlenmiştir. Bu hedefler 2010-2014 Performans Programları'nda da yer almıştır. İncelenen yedi hedeften üçünün (H2, H4, H6) tamamen, bir tanesinin (H1) kısmen gerçekleştirildiği görülmüştür. Üç hedefin (H3, H5, H7) gerçekleştirilemediği gözlenmiştir. Belediyenin 2010-2014 dönemi için benimsediği bilgi ve belge odaklı hedeflerden %43'ünü tamamen, %14'ünü kısmen gerçekleştirdiği, %43'ünü ise gerçekleştiremediği ifade edilebilir. Bir hedefi gerçekleştirmek onu tüm yönleriyle başarılı sonuçlandırmak anlamına gelmektedir. Kısmen gerçekleştirildiğini belirttiğimiz hedefin (H1) aslında tam olarak gerçekleştirilmediğini kabul etmek mümkündür. Bu bakış açısıyla incelendiğinde, hedeflerin %57'sinin gerçekleştirilemediği düşünülmektedir. Hedeflerin neden gerçekleştirilemediğini incelemek çalışmamızın kapsamında olmayıp, muhtemel çalışmaların konusu dâhilindedir.

Hedeflerin gerçekleştirilmesi için yeterli miktarda kaynağın gerekli olduğu bilinmektedir. Ne kadar kaynağın gerekli olduğu belediyelerce tespit edilmektedir. Bilgi ve belge odaklı hizmetlerin gelişim sürecinde yüksek maliyetlere ihtiyaç duyduğu kabul edilmektedir. Bu noktada Çorum Belediyesinin bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin ayırdığı kaynakların yeteri kadar yüksek olmadığını ifade etmek mümkündür. Bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedeflerin, Belediyenin gerçekleştirmek istediği tüm faaliyetlere ayrılan kaynaklar içerisindeki oranı şöyle belirtilebilir:

- 2011 %0,76,
- 2012 %0,478,
- 2013 %0,70 ve
- 2014 %0,99

Altyapıdan, ulaşım, halkla ilişkilerden kültürel hizmetlere kadar pek çok konuda hizmet sunan belediyelerin bu konularda hedefleri olması tabiidir. Belediyelerin fazla miktarda maddi kaynak ayırdığı hedeflere daha çok önem verdiğini dile getirmek mümkündür. Performans programlarında hedeflere ayrılan kaynaklara göre belediyelerin önem verdiği ve vermediği alanları ölçmeye çalışan çalışmalarda (Sağlık, 2015) bir hedef için ayrılan kaynak, tüm hedefler için ayrılan kaynaklar arasında %1'lik bir dilime sahipse önem görüyordur düşüncesi benimsenmiştir. Bu bakış açısı benimsendiğinde Çorum Belediyesinin 2011-2013 yıllarında bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedeflere yeteri kadar önem vermediğini ifade etmek mümkündür. 2014 yılında ise önem verdiği kabul edilebilir.

Mesleğimiz gereği elektronik belge yönetim sistemi tesis etmek ve kütüphane kurmak ile ilgili hedeflerin nasıl başarılı bir şekilde gerçekleştirileceği bilinmektedir. Belediyenin

elektronik belge yönetim sistemi hedefine tahsis ettiği kaynakların bu hedefi gerçekleştirecek derecede yeterli olmadığını ifade etmek mümkündür. Stratejik planda belirtilmesine rağmen Kent Müzesinin inşa edilemediği görülmektedir. Bununla birlikte planda tesis edilmesi hedeflenen Kent Arşivinin 2010 yılından önce kurulduğu tespit edilmiştir (Çorum Kent Arşivi, 2016). Fakat, 2010-2014 yılları içerisinde Kent Arşivindeki kütüphaneye yeni kaynak alınması yönünde hedefler benimsenmiştir.

Bilgi ve belge odaklı hizmetlere ilişkin hedefler söz konusu olduğunda bir hedefe yeterli miktarda kaynak ayırmanın her zaman o hedefin gerçekleşmesi için gerekli olan şartları sağlamadığı kabul edilmektedir. Çorum Belediyesinin 2011-2014 döneminde hedeflere ayırdığı kaynaklar incelendiğinde de bu hususun geçerli olduğu görülmektedir. Geçmiş yıllara göre fazla kaynak ayrıldığı halde gerçekleştirilemeyen hedefler olmakla birlikte (H1 ve H3), geçmiş yıllara göre az kaynak ayrıldığında gerçekleştirilen hedeflerin (H6) bulunduğu gözlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada belediyelerin stratejik plan ve performans programlarında yer alan elektronik belge yönetim sistemi kurmak, e-Belediyecilik uygulamalarını artırmak, kütüphane kurmak gibi bilgi ve belge odaklı hizmetler gerçekleştirilmesi açısından değerlendirilmiştir. Çorum Belediyesi örneklem olarak seçilmiştir. Çorum Belediyesinin 2010-2014 Stratejik Planı'nda yer alan ve bu yıllardaki performans programlarında yer alan bilgi ve belge odaklı hizmetlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği incelenmiştir.

Stratejik plan ve performans programlarındaki hedeflerin %57'sinin gerçekleştirilmediği görülmüştür. Hedeflerin %43'ünün gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Bir yıl içerisinde bilgi ve belge odaklı hizmetlere ayrılan kaynaklar diğer hedeflere ayrılan kaynaklar arasında sadece 2014 yılında %1 seviyesine ulaşmıştır. Belediyenin e-Belediyecilik noktasında pek çok uygulamayı vatandaşlara sunduğu görülmesine rağmen bilgi ve belge odaklı hizmetlere yeteri kadar önem vermediği düşünülmektedir.

Elektronik belge yönetim sistemi kurmak hedefi ciddi kaynak ve uzman desteğine ihtiyaç duyan bir hedeftir. Belediyenin bu hedefi başarıya ulaştıracak seviyede yeterli kaynak ayırmadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte yeterli kaynağın yanı sıra nitelikli uzman desteğinin projelerin başarısında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Belediye, ilerleyen zamanlarda elektronik belge yönetim sistemi tesisinde bir uzman desteğine gereksinim duyacaktır.

Belediyelerin mücavir alan içerisindeki çeşitli bölgelerde kütüphaneler kurduğu bilinmektedir. Çorum'da Çorum Belediyesine bağlı olan iki kütüphanenin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri Kent Arşivinde diğeri ise Necip Fazıl Gençlik Merkezinde yer almaktadır. Çorum'daki iki kütüphanenin yeterli olmadığını ifade etmek mümkündür. Çorum Belediyesinin her mahalleye bir nitelikli kütüphane kurması önerilebilir. Bununla birlikte stratejik planda yer alan kent müzesinin kurulması hedefi hayata geçirilememiştir. Çorum'da etkileyici bir kent müzesinin şehrin turizm gelirlerini artırarak önemli kazanımlar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, bilgi ve belge odaklı hizmetlerin kalitesinin artması hususunda bir farkındalık oluşturursa görevini yerine getirmiş kabul edilecektir.

KAYNAKÇA

- Ateş, H. ve Çetin, D (2006). "Kamuda Performans Yönetimi ve Performansa Dayalı Bütçe", *Çağdaş Kamu Yönetimi 2* içinde, ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, Ankara, Nobel Yayınları, ss. 255-288.
- Ayan, E. (2010). *Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama Anlayışı Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başbakanlık Standart Dosya Planı Genelgesi* (2007), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2005/03/20050325.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050325.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.
- Başbakanlık Elektronik Belge Standartları Genelgesi* (2008), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/2008/07/20080716-7.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080716-7.htm)
- Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik* (2004), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040427.htm>, son erişim tarihi 19 Mart 2016.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı Sigorta İşleri Genel Müdürlüğü Sigorta Primleri Daire Başkanlığı Aylık Prim ve Hizmet Belgesinin İşverenler Tarafından İnternet Ortamında Sosyal Sigortalar Kurumuna Gönderilmesine İlişkin Tebliğ* (2004), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/2004/04/20040430.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/04/20040430.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.
- Boudrez, F. (2007). "Digital Signatures and Electronic Records" *Archival Science*, 7(2), ss. 179-193.
- Bryson, J. M. (1988). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement*, California, Josey-Bass.
- Caulfield, I. ve Schultz, J. (1989). *Planning for Change: Strategic Planning in Local Government*, London, Longman.
- Cox, R. J. (2000). *Closing An Era: Historical Perspectives on Modern Archives and Records Management*, [Connecticut], Greenwood Press.
- Çiçek, N. ve Bozdoğan, R. (2008). "Yerel Yönetim Birliklerinde Belge Yönetimi Programı: Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği Önerileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2), ss. 189-222.
- Çiçek, N. (2008). "Belediyelerde Standart Dosya Planı Uygulamalarında Yaşanan Güçlükler", *Bilgi Dünyası*, 9(2), ss. 133-153.
- Çiçek, N. (2009). *Modern Belgelerin Diplomatîği*. İstanbul, Derlem Yayınları.
- Çiçek, N. (2011). "Örgütlerde Elektronik Belge Yönetimi Programlarının Kurulmasında Bilgi Ve Belge Uzmanlarının Rolü: E-Belediyecilik Örneği", *International 9th Conference on Knowledge, Economy and Management Proceedings* içinde, ed. Zeki Parlak ve İbrahim Güran Yumuşak, ss. 109-119.
- Çiçek, N. (2012a). "Yerel Bilgi Kaynakları Olarak Belediye Arşivlerinin Şehir Tarihçiliğine Katkısı", *2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Konya, 5-7 Ekim 2012*, ss. 1-2.
- Çiçek, N. (2012b). "Kamu Kurumlarında Yürütülen Elektronik Belge Yönetimi Ve Sayısallaştırma Uygulamalarında Karşılaşılan Teknik Ve İdari Problemler: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Çaykur Ve Esenler Belediyesinin İhale Teknik Şartnameleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar arası Kongresi, 21-23 Kasım 2012*, ss. 857-873.
- Çiçek, N. (2013). "Electronic Records Management Projects in E-Transformation Turkey Practices: A Study On District Municipalities in Istanbul, *11th International Conference on Knowledge, Economy and Management, Veletta, Malta*, ss. 869-885.

Çorum Belediyesi (2010a). *2010-2014 Stratejik Planı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) http://88.248.249.248/download/StratejikPlan_2010_2014.pdf, son erişim tarihi 1 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2010b). *2010 Performans Programı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) http://88.248.249.248/download/CB_2010_Performans_program.pdf, son erişim tarihi 1 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2010c). *2010 Faaliyet Raporu*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) http://www.corum.bel.tr/dosya/2010_faaliyet_raporu.pdf, son erişim tarihi 1 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2011a). *2011 Performans Programı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://www.corum.bel.tr/dosya/20110131.pdf>, son erişim tarihi 2 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2011b). *2011 Faaliyet Raporu*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://www.corum.bel.tr/dosya/corumbelidiesifaaliyetraporu2011.pdf>, son erişim tarihi 2 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2012a). *2012 Performans Programı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://www.corum.bel.tr/dosya/corumbelidiesi2012performansprogrami.pdf>, son erişim tarihi 2 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2012b). *2012 Faaliyet Raporu*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://212.156.89.98/download/corumbelidiesi2012faaliyetraporu.pdf>, son erişim tarihi 2 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2013a). *2013 Performans Programı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://www.corum.bel.tr/dosya/2013performansprogrami.pdf>, son erişim tarihi 3 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2013b). *2013 Faaliyet Raporu*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://212.156.89.98/download/2013/corumbelidiesi2013faaliyetraporu.pdf>, son erişim tarihi 3 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2014a). *2014 Performans Programı*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) http://212.156.89.98/download/2014/2014_performans_program%C4%B1/2014_performans.pdf, son erişim tarihi 3 Mart 2016.

Çorum Belediyesi (2014b). *2014 Faaliyet Raporu*, Çorum, [Belediye], (Çevrimiçi) <http://212.156.89.98/download/2014/corumbelidiesi2014faaliyetraporu.pdf>, son erişim tarihi 3 Mart 2016.

Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik (1988), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19816.pdf>, son erişim tarihi 19 Mart 2016.

Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliği (2011), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110225-17.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Eryiğit, B. E. (2012). *Belediyelerde Stratejik Planlama Sürecinde Dikey ve Yatay Entegrasyon: İstanbul Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Haraç, Serpil. (2015). *Belediyelerde Stratejik Planlama Süreci: Çorlu Belediyesi Stratejik Planları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hughes, O. E. (2003). *Public Management and Administration: An Introduction*, 3. bs., New York, Palgrave Macmillan.

Günelan, R. (2011). "Yerel Yönetimlerin Bilgi Toplumu Oluşumundaki Roller: Üsküdar Belediyesi Örneği", *International 9th Conference on Knowledge, Economy and Management Proceedings* içinde, ed. Zeki Parlak ve İbrahim Güran Yumuşak, ss. 2173-2183.

Johnston, G. P. ve Bowen, D. V. (2005). "The Benefits of Electronic Records Management Systems: A General Review of Published and Unpublished Cases", *Records Management Journal*, 15(1), ss. 131-140.

Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik (2006), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/03/20060317.htm>, son erişim tarihi 26 Şubat 2016.

Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik (2008), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/07/20080705.htm>, son erişim tarihi 26 Şubat 2016.

Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2006), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060526.htm>, son erişim tarihi 26 Şubat 2016.

Kayıtlı Elektronik Posta Sistemine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2011), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110825-7.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Keskin, İ. (2009). "İstanbul'da Bir Şehir Arşivi Kurulması", *İmparatorluklar Başkentinden Kültür Başkentine: İstanbul Semineri*, İstanbul, 25-26 Mayıs 2009, ss. 391-402.

Keskin, İ. (2010). "Şehir Arşivlerinin Kurumsal ve Toplumsal İşlevleri", *Kent Hafıza Merkezleri: Kent Kütüphaneleri, Kent Arşivleri ve Kent Müzeleri Sempozyumu*, Kayseri, 26-27 Mart 2010, ss. 260-277.

Keskin, İ. (2012). "Şehir Arşivleri İçin Yerel Tarih Yazımında Yararlanılabilecek Kaynakların Seçimi Ve Sağlanması Kriterleri: Konya İli Örneği", *2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Konya, 5-7 Ekim 2012*, ss. 594-610.

Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB], *397 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu [VUK] Genel Tebliği* (2010), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100305.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *1 Sıra Nolu Elektronik Defter Genel Tebliği (2011)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111213.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *416 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2012)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120628.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *421 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2012)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121214.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *424 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2013)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130221.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *67/2013 Nolu Sirküler (2013)*, (Çevrimiçi) <http://www.gib.gov.tr/node/87187>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *2 Sıra Nolu Elektronik Defter Genel Tebliği (2013)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131224.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *433 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2013)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131230m1.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *443 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2014)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *447 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2015)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150404-16.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, *454 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2015)*, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/06/20150620-18.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, 456 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2015), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/2015/08/20150827.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150827.htm), son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Maliye Bakanlığı GİB, 463 Sıra Nolu VUK Genel Tebliği (2015), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/2015/12/20151225-19.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/12/20151225-19.htm), son erişim tarihi 21 Mart 2016.

Moses, R. P. (2005). *A Glossary of Archival and Records Terminology*, Chicago, The Society of American Archivists, (Çevrimiçi) [http:// files. archivists. org/ pubs/ free/ SAA-Glossary-2005.pdf](http://files.archivists.org/pubs/free/SAA-Glossary-2005.pdf), son erişim tarihi 24 Şubat 2016.

Muslu, T. (2014). *Belediyelerde Stratejik Planlama ve Ümraniye Belediyesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Odabaş, H. (2009). *E-Devlet Sürecinde Elektronik Belge Yönetimi*, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.

Özdemirci vd. (2013). *Elektronik Belge Yönetimi ve Arşivleme Sistemi: Geçiş Süreci ve Uygulama Yöntemi*, Ankara, Ankara Üniversitesi.

Resmî Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2015), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/2015/02/20150202-1.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150202-1.htm), son erişim tarihi 21 Mart 2016.

Sağlık, Ö. (2015). *İstanbul'daki İlçe Belediyelerinin Stratejik Planları ile Performans Programlarında Bilgi ve Belge Odaklı Hizmetlerin Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Smallwood, R. F. (2013). *Managing Electronic Records: Methods, Best Practices and Technologies*. New Jersey, John Wiley & Sons.

Songür, N. (2011). *Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama: İl Özel İdareleri Deneyimi*, Ankara, TODAİE.

Şeker, M. E. (2013). *Belediyelerde Stratejik Planlama: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tecer, M. (2011). "Türkiye'de Bütçe Uygulamaları ve Performans Esaslı Bütçeleme", *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* içinde, ed. Filiz Kartal, Ankara, TODAİE, ss. 157-190.

Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] (2003). *Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu*, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss302m.htm>, son erişim tarihi 25 Şubat 2016.

TBMM. (2005). *30.11.2005 Tarihli ve 5433 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve Anayasanın 89 uncu ve 104 üncü Maddeleri Gereğince Cumhurbaşkanınca Bir Daha Görüşülmek Üzere Geri Gönderme Tezkeresi ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu*, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1050m.htm>, son erişim tarihi 25 Şubat 2016.

Turan, H. (2011). *Belediyelerde Stratejik Planlama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Warf, B (2014). "Geographies of E-Government in Latin America and the Caribbean", *Journal of Latin American Geography*, 13(1), ss. 169-185.

3473 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnemenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (1988), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ arsv/19949.pdf](http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19949.pdf), son erişim tarihi 19 Mart 2016.

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu (2002), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2002/ 01/ 20020122.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/01/20020122.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003), (Çevrimiçi) [http:// www. mevzuat. gov. tr / MevzuatMetin/1.5.5018.pdf](http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf), son erişim tarihi 20 Şubat 2016.

4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2003/ 10/ 20031024.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/10/20031024.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.

5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu (2004), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2004/ 01/ 20040123.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040123.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.

5393 sayılı Belediye Kanunu (2005), (Çevrimiçi) <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, son erişim tarihi 20 Şubat 2016.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2006/ 06/ 20060616.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616.htm), son erişim tarihi 19 Mart 2016.

5766 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2008), (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5766.html>

5812 sayılı Kamu İhale Kanunu İle Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2008), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/12/20081205-1.htm>, son erişim tarihi 19 Mart 2016.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (2011), (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>, son erişim tarihi 20 Mart 2016.

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (2011), (Çevrimiçi) [http:// www. resmigazete. gov. tr/ eskiler/ 2011/ 02/ 20110204.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204.htm), son erişim tarihi 20 Mart 2016.

Tablo 1. Çorum Belediyesinin 2011-2014 Performans Programlarındaki Bilgi ve Belge Odaklı Hizmetlerin Durumu¹

Hedefler	2011 PP (bin TL)	Tüm Hedefler İçerisinde ki Oran ²	Sonuç	2012 PP (bin TL)	Tüm Hedefler İçerisinde ki Oran ³	Sonuç	2013 PP (bin TL)	Tüm Hedefler İçerisinde ki Oran ⁴	Sonuç	2014 PP (bin TL)	Tüm Hedefler İçerisinde ki Oran ⁵	Sonuç
H1	102.5	% 0,17	Kısmen gerçekleştirildi	112.5	% 0,12	Kısmen gerçekleştirildi	249	% 0,18	Kısmen gerçekleştirildi	448	% 0,31	Kısmen gerçekleştirildi
H2	100	% 0,17	Gerçekleştirildi	140	% 0,15	Gerçekleştirildi	110	%0,081	Kısmen gerçekleştirildi	130	% 0,089	Gerçekleştirildi
H3	91	% 0,15	Gerçekleştirildi	62	% 0,068	Gerçekleştirildi	188	% 0,14	Gerçekleştirildi	205	% 0,14	Gerçekleştirildi
H4	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	250	% 0,18	Gerçekleştirildi	275	% 0,19	Gerçekleştirildi
H5	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	62 ⁶	%0,045	Gerçekleştirildi	73	% 0,05	Gerçekleştirildi
H6 ⁷	160	% 0,27	Gerçekleştirildi	130	% 0,14	Gerçekleştirildi	Hedef var kaynak ihdası yok	Hedef var kaynak ihdası yok	Gerçekleştirildi	Hedef var kaynak ihdası yok	Hedef var kaynak ihdası yok	Gerçekleştirildi
H7	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	Hedef yok	100	%0,073	Gerçekleştirildi	300	% 0,21	Gerçekleştirildi

¹ Tablodaki veriler, Çorum Belediyesinin 2011-2014 Performans Programları ile 2011-2014 Faaliyet Raporlarından elde edilmiştir.

² Belediyenin 2011 yılındaki performans hedefleri için gerekli gördüğü kaynak (personel giderleri hariç) 58 milyon 864 bin TL'dir.

³ Belediyenin 2012 yılındaki performans hedefleri için gerekli gördüğü kaynak (personel giderleri hariç) 90 milyon 555 bin TL'dir.

⁴ Belediyenin 2013 yılındaki performans hedefleri için gerekli gördüğü kaynak (personel giderleri hariç) 136 milyon 376 bin TL'dir.

⁵ Belediyenin 2014 yılındaki performans hedefleri için gerekli gördüğü kaynak (personel giderleri hariç) 145 milyon 784 bin 200 TL'dir.

⁶ 2013 ve 2014 yıllarında Belediyenin Kent Arşiv ve Kütüphanesi ile Necip Fazıl Gençlik Merkezinde bulunan kütüphaneler için sadece yayım alımı hedefi mevcuttur.

⁷ 2013 ve 2014 performans programlarında e-Belediye uygulamalarının artırılması hedefi mevcut olsa da e-Belediye uygulamalarının güncelleştirilmesine yönelik doğrudan bir kaynak aktarımını görülememektedir.

GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİ YOLUYLA HATTUŞAŞ'A ZAMANDA YOLCULUK

Handan BÜLBÜL¹
Serpil YAYMAN ATASEVEN²

¹Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, handan.bulbul@giresun.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, yayman_@hotmail.com

ÖZET

Kültürün yeni nesillere aktarımı eğitimin en gerekli işlevlerinden biridir. Bu, bireyin var olduğu dündeki ve bugündeki kültürünü anlaması, anlamlandırması ve var olanın üzerine yeni şeyler eklenmesini mümkün kılar. Görsel sanatlar eğitiminin iç dinamikleri kültürün aktarımını sağlamada onu en elverişli disiplinlerden biri yapar. Nitekim ilkökul ve ortaokul görsel sanatlar dersinin yenilenen öğretim programının üçte birlik oranı “Kültürel Miras” öğrenme alanını oluşturmaktadır. Kültürel mirasın aktarımında Hattuşa ve çevresine ait Hitit sanat eserlerinin görsel sanatlar dersinde yapılacak öğrenme etkinliklerine iyi bir örnek teşkil etmesi bu çalışmanın çıkış noktasını belirlemiştir. Öncelikle Alacahöyük ve Boğazköy’de yapılan kazılardan elde edilen eserlerden bir kısmı ve Hattuşa Yazılıkaya Anıtı yontuları incelenmiştir. Bu çerçevede, ortaokul öğrencilerine yönelik ne tür uygulamalar yapılabileceği ve bu uygulamaların öğrencilere kazandıracığı değerler tartışılmıştır. Yazılıkaya Anıtındaki tasvirlerden yola çıkarak kil veya alçı tabletlere yapılabilir kabartmalar ve bölgede çıkarılan seramiklerden yola çıkarak kille yapılabilir üç boyutlu tasarımlar “Hattuşa’yı anlamada” etkili olabilecek etkinlik örnekleri olarak önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hitit Kültürü, Kültürel Çalışmalar, Görsel Sanatlar Eğitimi

TRAVEL IN TIME TO HATTUSA THROUGH VISUAL ARTS EDUCATION

ABSTRACT

Transferring culture to new generation is one of the most indispensable functions of education. This makes possible for a person to add new things into pre-existing besides understanding and making sense of yesterday’s and today’s culture. The internal dynamics of fine arts education make one of the most useful disciplines in terms of transferring the culture. Hence “Cultural Heritage” makes out one third of fine arts lesson in the primary and secondary schools’ renewed curriculum. Hattusa and Hittite art objects belonged to the city surrounding serving as a good model for learning activities which will be used in fine arts lesson have determined starting point of this study with regard to transferring cultural heritage. Firstly, part of the works of art found in the excavations in Aladja-Hoyuk and Bogazköy (ancient Hattusas) and reliefs of the Yazılıkaya monument have been analyzed. In this context, it has been negotiated what kind of implementations would be able to apply to students in the secondary school and values will be gained whereby them. Reliefs and three dimensional designs have been offered as samples of activity which would be able to be efficient for “understanding Hattusa”. The reliefs could be made on clay or plaster tablets based on the Yazılıkaya monument and the three dimensional designs could be made with clay based on ceramics found in the area.

Key words: Culture of Hittite, Cultural Studies, Visual Art Education

1. GİRİŞ

Çok boyutlu bir olgu olan kültürün içeriğinin zenginliği, onun tek bir tanımla ifade edilmesini nerdeyse olanaksız kılar. Ancak, tanımı nasıl yapılırsa yapılsın, insanı ve onun üretimi olan her şeyi anlamayı, anlamlandırmayı ve açıklamayı ifade eder. İnsanın ve dolayısıyla toplumun davranışlarından, alışkanlıklarından ve inançlarından, üretilen dil, bilim ve sanata kadar tüm değerleri içine alarak zamana tanıklık eder. Zaman ve mekan farklılaşmasına göre değişkenlik ve çeşitlilik gösterirken bir yandan da kendini geliştiren ve değiştiren dinamikleri de içinde barındırır.

Genel bir tanım olarak kültür, doğanın sunduğu olanaklar çerçevesinde insanın oluşturduğu tüm maddi ve manevi değerlerdir. Bir toplumun üyesi olarak bireyin öğrendiği bilgi, inanç, sanat, değerler gelenek-görenek ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün olarak görülmektedir (Güvenç, 1997: 42; Journet, 2009: 15). Bunun yanı sıra, entelektüel, ruhsal ve estetik bir gelişim süreci olan kültür, bir halkın, dönemin, grubun veya genel olarak insanlığın özgün yaşam tarzını gösteren bir olgu, sanatsal faaliyetler sonucu oluşturulan eserler ve pratiklere yapılan atıf olarak değerlendirilir (Akt. Kırıçoğlu, 2014: 7).

Toplumların biriktirdiği somut ve somut olmayan tüm kültürel değerler kültür mirası olarak adlandırılır ve toplumun ilerleyebilmesi için sonraki kuşaklara aktarılmasını gerekli kılar. Kültürel miras; geçmişten miras alınan ve geleceğe miras bırakılmak istenen, insanlar tarafından yapılmış her türlü somut varlığı olan eserler ve bir topluma ait değerler bütünüdür. Somut Kültürel Miras, binaları, tarihi yerleri, anıtları ve insan eliyle yapılmış olan her şeyi kapsayan ve gelecek nesiller için korunması, saklanması önemli görülen eserlerdir. Bunlar genellikle arkeoloji, mimari, teknolojik ve bilimsel eserlerdir. Bu eserler geçmişten günümüze varlıklarını koruyabilmiş olup, tek ve özel olarak varlıklarını sürdürürler. Küçük nesnelere müzelerde rahatlıkla korunmaları sağlanıp bakımları yapılabilirken, taşınamaz durumda olanların yerlerinde korunmaları gerekmektedir (Can, 2009: 3).

Kültürel mirasın korunması konusunda son yıllardaki eğilim, yerel kimlik ve kültür varlıkları arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Arkeolojik sitler gerçek olayların meydana geldiği yerlerdir. Bu yerleri ve ne olduğunu bilmek modern hayatın önemli bir getirisi. Modern bir şehrin üyeleri, yaşadıkları yerin tarihi, kültürel ve arkeolojik geçmişi ile bağlantılarını kurarak topluluk aidiyeti ruhunu oluşturmayı sağlayacağından, yerel kimlik entegrasyonu, kültür varlıklarının korunmasının en önemli garantisi olacaktır. Kültür mirasına yönelik dünyada giderek artan bilinç, onu yaşanabilir temiz bir doğal çevre gibi hayat kalitesinin bir parçası haline gelmiştir. Yaşadığımız mekanları şekillendirmesi, kültürel kimlik ve hatıra olması, yerel ve milli gurur kaynağı olması, sakin ve huzurlu alanlar olarak insan hayatında önemli rol oynaması kültür mirasını anlamlı kılan unsurlar olarak dikkati çekmektedir (Arı, 2009: 57-58).

Kültür, toplumdan topluma ve farklı zaman dilimlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Kültürel çeşitliliğin oluşmasında toplumların kökenleri önemli bir göstergedir. Çünkü kültürel gelişimde aynı kökten gelenler ile gelişimlerinin hiçbir döneminde ilişkide bulunmayan kültürler farklı görünüşler sunmaktadır (Levi- Strauss, 1997: 21-22). Bu çeşitliliğin getirdiği en iyi durum ise ortak kültür mirası kavramını pekiştirmesidir. UNESCO'nun (Birleşmiş

Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu) çalışmalarının da büyük oranda geliştirdiği ortak kültürel miras kavramı şemsiyesi altında pek çok çeşitli kültüre ait miras insanlığın ortak mirası olarak varlıklarını sağlamlaştırmaktadır.

UNESCO, küreselleşen dünyada kültürel miras eserlerinin sadece o ülkelerin değil dünyanın değeri, dünyanın eseri olarak görülmesi nedeniyle dünyadaki somut ve somut olmayan kültürel mirası korumaya yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. 1972 yılında World Heritage Convention (Dünya Mirası Komitesi) kültürel ve doğal mirası korumayı hedefleyerek, yok olmaya yüz tutmuş, kötü görünen veya korunması için yeterli finansal desteğin sağlanamadığı eserleri korumaya yönelik katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar UNESCO Genel Konferansınının 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te toplanan oturumunda imzalanan sözleşme ile kültürel ve doğal mirasın korunması, güvence altına alınması için çalışmalar başlatılmıştır. Korunacak eserlerin evrensel nitelikte ve dünyada bir başka benzerinin olmaması, insanlık için tarih, sanat veya bilim açısından önem taşıması ön koşuldur.

Dünya Miras Komitesi listeyi oluştururken temel aldığı ölçütler ise:

- 1-İnsanın yaratıcı zekâsıyla ortaya konan ve ustalık gerektirmesi,
- 2-Uzun bir zaman diliminde ya da kültür coğrafyasında mimari ya da teknolojik gelişmeler, sanatsal anıtlar, şehir planları veya peyzaj mimarlığı açısından önemli olan ve insanlığa ait değerlerin değışkenliğini göstermesi,
- 3-Yok olmuş ya da yaşayan medeniyetlerin geleneklerine şahitlik eden ayrıcalıklı ve tek olma özelliği taşıyan eserler
- 4-İnsanlık tarihinde önemli devletleri-olayları işaret eden, göze çarpan teknolojik ya da mimari binalar veya manzaraları içermesi,
- 5- Dikkat çeken geleneksel yerleşim yerleri ve topraktan yapılmış örnekler (bu örnekler kültürel niteliklere sahip, önemli etkileri-etkilenmeleri olmuş alanlardır) olması,
- 6- Doğrudan toplumla ilgili olaylar, gelenekler, fikirler, inanışlar, dikkat çekici nitelikteki sanatsal değeri olan çalışmaları içermesidir (Can, 2009: 7-8).

Yukarıdaki belirtilen ölçütler, Anadolu topraklarını daha ayrıcalıklı kılmaktadır. Tarih öncesi çağlardan bu yana yüzlerce uygarlığa ev sahipliği yapmış olan bu toprakların neredeyse her yerinde farklı kültürlerin izlerini görmek mümkündür. Yaşamaya yönelik elverişli iklimi, zengin besin ve su kaynakları, Anadolu'yu uygarlıkların yerleşmesi ve gelişmesi için cazibeli bir bölge haline getirmiştir. Pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olmasına karşın, Anadolu'nun gelmiş geçmiş en güçlü sakinlerinin Hititler olduğunu söylemek çok yanlış bir tanımlama olmayacaktır. Nitekim tüm görkemiyle Hitit İmparatorluğunun kültür ve sanatını yansıtan başkent Hattuşaş'ın UNESCO Dünya Mirasları listesine 1986'da dâhil edilmesi onun dünyanın ortak kültür mirası olduğunun bir göstergesidir.

Antik Çağ'da Anadolu coğrafyasında devlet kurmuş önemli uygarlıklardan biri olan Hititler, MÖ 2000 yıllarında Anadolu'ya göç ederek yerli Hatti beylikleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Hattuşaş ise bu büyük medeniyete uzun süre başkentlik yapmıştır. Hitit krallarının saraylarının bulunduğu Hattuşaş, Anadolu'da Çorum ili, Sungurlu ilçesi yakınlarında Boğazkale'dedir. Hititlerin tarihi ile ilgili çözümlenen kaynaklardan ilki Mısır hiyeroglifleri, ikincisi de Mezopotamya çivi yazılarıdır. Mısır metinlerinde geçen 'Kheta'nın, Asur metinlerinde Hatti'nin Hitit olduğu açıkça bellidir (Lloyd, 2012: 25). Hitit yazıtlarının ve kabartmalarının izine Kızılırmak yayının içinde kalan Boğazköy öreniyle onun yakınında bulunan Yazılıkaya'nın açık hava tapınağındaki kaya kabartmalarında rastlanmıştır. 1906 yılında Büyükkale' de Alman Arkeologların başlattığı kazı çalışmaları sonucunda çivi yazılı tabletlerden oluşan büyük bir arşiv ortaya çıkarılmıştır. Yazıtların incelenmesinden sonra Hitit başkenti, Hattuşaş'ın burası olduğu açıklığa kavuşmuştur. İ.Ö. 1700'lerden başlayarak gelişen Hint-Avrupa kökenli olan bu devlet İç Anadolu'nun büyük bir kesimini ele geçirerek büyümüş daha güneydeki bölgeleri ele geçirmek için Mısır ve Asur'la savaştığı (Akurgal, 1998). İ.Ö.1200'lerde Hitit devletinin gücü bir anda kesilmiştir. Anlaşılamayan sebeplerden dolayı Batı Anadolu'da çıkan bir etnik kargaşa sonrası buldukları bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra da Toros Dağlarında ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan bölgede tekrar ortaya çıkarak Geç Hitit dönemini başlatmışlardır (Lloyd, 2012: 27).

Başkent Boğazköy, Hitit devletinin siyasal yükselişinde ve sınırlarının genişlediği dönemde görkemli eserlere tanıklık etmiştir. Tapınak ve saray kalıntıları, yüksek kalesi, kenti kuşatan altı buçuk kilometre uzunluğundaki surları, kentin büyük bir imparatorluk kurmuş bir halkın beşiği ve anayurdu olduğunun somut kanıtlardır (Lloyd, 2012: 47).

Hititler, Anadolu'da anıtsal saray ve tapınak mimarisinde özgün yapıtlar ortaya koymuşlardır. Sivil mimaride genel olarak yapıların temellerini taştan ve kerpiçten inşa etmelerine karşın tapınakların tabanı ve birinci katları büyük blok taşlardan yapılmıştır. Tapınaklar üzeri açık büyük bir iç avlu çevresinde gruplanmıştır. Hitit üslubunun güçlü olarak yansıtıldığı, kaya kabartmaları ise Hititler'e özgü bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Bu kabartmalar Hattuşaş'dan batıya veya güneye, Suriye yönündeki doğal yollar üzerindeki sarp kayaların düzeltilmiş yüzeylerine rölyef olarak işlenmiştir. Kaya anıtlarının yapımındaki amaç, tanrıların kutsanması, Büyük Kral'ın tanrılarına minnettarlığının görsel olarak dile getirilmesidir. Ayrıca Hitit İmparatorluğu'nun egemenlik ve siyasi gücünü simgeleyen birer propaganda anıtları olarak varlık göstermiştir. Hititlerin taş kabartma eserlerinin çoğu, anıtsal mimarlık yapılarının bezeme öğeleri olarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle, savunma veya kült yapılarının kapılarına yerleştirilen koruyucu tanrı, mitolojik veya gerçek hayvan tasvirlerinden oluşmuştur (Çiçek, 2009:1-26). Öte yandan, Hititlerde çömlekçi çarkının keşfedilmiş olması, vazoculuk sanatının birden büyük bir aşama yapmasını sağlamıştır. En çok sevilen seramik eserler aslan, boğa, koç gibi hayvan biçimli kaplardır. Sunu kabı (Rhyton) olarak bilinen bu kaplar tanrıya içki sunmak için kullanılmıştır. Hayvan biçimli kaplar, özellikle Boğazköy'de bulunan boğa çifti, izleyiciyi hemen saran canlı ve mizahi bir çekiciliğe sahiptir ve hem kil hem değerli madenden yapılan kült sunu kapları, yüksek standartta coşkulu bir doğalcılığa ulaşır. Uzun gagalı kaplarla, çaydanlık biçimli kaplar Erken

Bronz Çağı örneklerinden gelişmiştir. Tek renkli kaplar genellikle kahverengi, kırmızı, krem renkle bezenmiştir (Köprülü, 2012: 17).

Anadolu'daki bu güçlü uygarlığın gücünün göstergelerinden biri de yazının kullanılmış olmasıdır. Levi- Strauss (1997), yazıdan önce de toplumların tarihinin olduğu, kültürü biriktirdiği ve bu sürecin yazının bulunmasından günümüze kadarki süreçten daha çok yol aldığına vurgu yapmasına karşın, yazının bulunmasını kültürün biriktirilmesinde önemli bir nokta olarak görmekte ve güçlüünün egemenliğini sağlamlaştıran bir unsurdur olarak değerlendirmektedir. Nitekim Boğazköy'de yapılan kazılarda, süslü çömlekler ve çivi yazısıyla yazılmış birçok tabletlerin bulunması (Darga, 1979), halka hitap eden anıtların üzerinde figürlerle birlikte hiyeroglif yazısının kullanılması (Çiçek, 2009: 26), Hitit halkının okuma yazma bilen güçlü bir toplum olduğunun göstergesidir.

2. KÜLTÜREL MİRAS BİLİNCİ OLUŞTURMADA GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNİN ROLÜ

Somut Kültürel Miras, insan eliyle yapılmış olan her şeyi kapsayan ve gelecek nesiller için korunması, saklanması önemli görülen eserlerdir. Küçük nesnelere müzelerde rahatlıkla korunmaları sağlanıp bakımları yapılabilirken, taşınmaz durumda olanların yerlerinde korunmaları gerekmektedir. Taşınmaz kültürel miras eserlerinin insan ve doğa faktörüne karşı buldukları yerlerde sağlıklı olarak korunması ve bakımlarıyla ilgili sorunlar olabilmektedir. Bu koruma ve bakım çalışmaları ülkenin kültürel miras eserlerine ne kadar sahip çıkmak istediği, bu konuya ne kadar önem verdiği ile ilgili olarak ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Can, 2009: 3). Yaşadığımız çağda her ülke, sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklarını korumak ve uluslararası alanda tanıtılabilmek için çaba göstermektedir. Ekonomik yönden büyük masraflar gerektiren bu çaba; mevcut değerleri gelecek nesillere aktarabilme, medeniyetler arası mücadelede üstünlük kurma ve ülkeler arasında itibarlı bir konuma sahip olma arzusudur (Akt. Akpınar, 2007: 82). Türkiye'de Kültürel Miras'ın korunması ve yeni nesillere ulaştırılması görevi ise ağırlıklı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndadır.

1983'de yürürlüğe konan ve 2004'de çeşitli hükümlerde değişiklik yapılarak düzenlenen "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" ile Kültür ve Turizm Bakanlığı; kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak, değerlendirmek ve benimsetmek, tarihi ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek, yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak şekilde değerlendirmeyi görevleri arasına almıştır (KTB, 1983).

Kültürel mirasın fiziki olarak korunması, yasalar çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görevleri arasında yer almasına karşın, bu mirası koruyup gözetleme bilincini taşıyan bireyler yetiştirmek kuşkusuz ki eğitim kurumlarının sorumluluğundadır. Nitekim Türk Milli Eğitiminin genel amaçları arasında, "Türk milletinin bütün fertlerini; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi, ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan... yurttaşlar olarak yetiştirmektir" hükmü yer almaktadır (MEB, 1973). Bu amaç da kültür varlıklarının değerini bilen bireyler yetiştirmenin milli eğitimin ana hedeflerinden birisi olduğunu göstermektedir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliği biriktirme alışkanlığıdır. Bu alışkanlık kendi içinde aktarımı da beslemektedir. Nesiller boyunca oluşturulan bilgi, kültür ve sanatın aktarım yoluyla biriktirilmesi gelişme ve ilerlemeyi sağlamaktadır ki bunun en etkili yollarından biri de eğitimidir.

Eğitim, en genel tanımı ile bireyde kendi yaşantıları yoluyla istenilen yönde davranış değişikliği meydana getirme sürecidir (Erden, 1998:14; Selçuk, 1994:2). Eğitimin temel işlevi ise önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda bireyde planlı olarak davranış değişikliği yapabilecek yasa ve ilkeleri bulmaya, etkili teknikleri geliştirmeye çalışmaktır (Erden ve Akman, 2001: 14). Gelenekçi ve yenilikçi olmak üzere iki temel görevi olan eğitimin gelenekçi görevi, toplumun biriktirdiği mirası genç nesillere aktarmaktır (Balamir, 1996:16; Karakaya, 1997:12). Kültürleme olarak adlandırılan bu görev, bireyin, yaşadığı kültürdeki özellikleri kazanmasına ve ait olduğu kültüre uyum sağlama sürecini ifade eder. Her kültürün varlığını sürdürebilmek için, bireyleri kendi ortamına uyabilecek bir biçimde yaşama hazırladığı kültürleme süreci bireyde yavaş yavaş gerçekleşir ve ömür boyu sürer (Engin, 1990: 167).

Genel eğitim sistemi içinde yer alan görsel sanatlar eğitimi ise bireyin kültür ve sanata karşı duyarlı bir biçimde yetiştirilmesinde ayrıca işlevsel bir rol oynamaktadır. Nitekim ilkökul ve ortaokul görsel sanatlar dersi öğretim programında yer alan öğrenme alanlarından birisi de “Kültürel Miras” olarak tanımlanmıştır. Dersin genel amaçları arasında ise, kültürel mirasa değer vermenin önemini kavratma yer almaktadır (MEB, 2013). Kültürel Miras öğrenme alanında ise öğrencilerin;

- Tarihî süreç içerisinde Türk kültürü başta olmak üzere farklı toplum ve kültürlerde ortaya konulan sanat eserlerini ve sanatçıları incelemeleri,
- Sanat ile kültürün birbirini şekillendirdiğini ve yansıttığını kavramaları,
- Müze, ören yerleri, tarihî mekânlar, sanat galerisi, sanatçı atölyeleri ve bunun gibi yerlerdeki kültür-sanat eserlerini incelemeleri,
- Sanatın farklı duygu, düşünce ve inanışları iletmede bir araç olduğunu anlamaları,
- Görsel sanatların geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi gören araçlardan biri olduğunu kavramaları,
- Müzeler ile görsel sanatları ilişkilendirmeleri,
- Görsel sanatların tarihsel sürecini incelemeleri,
- Kültür-sanat örneklerini incelemeleri, analiz etmeleri ve yorumlamaları amaçlanmıştır (MEB, 2013).

3. KÜLTÜREL MİRAS BİLİNCİ OLUŞTURMAYA YÖNELİK BİR UYGULAMA ÖNERİSİ

Görsel sanatlar eğitimi yoluyla öğrencilerde kültürel miras bilinci oluşturmaya yönelik olarak hazırlanan uygulama önerisi; sanat tarihi, sanat eleştirisi, estetik ve uygulama alanlarını içeren etkinlik örnekleri ile şekillendirilmiştir.

3.1. Sanat Tarihi Alanı

Bir bilim olarak sanat tarihi, görsel kültür eserlerinin araştıran bilimsel bir alan olarak tanımlanır ve bitmiş bir döneme ait, sanat eserleri aracılığıyla kültürler ve insanlar hakkında bilgi edinmeye ve dünyanın her yerindeki görsel kültürün rolünü çok boyutlu olarak anlamaya çalışır (Stokstad ve Diğerleri, 1995: 32). Sanat tarihinin görevi, yalnızca geçmiş uygarlıkların sanat eserlerindeki güzellikleri arayıp bulmak değil; bu eserler arasında toplumsal, tarihsel değerler yansıtan karakterleri tespit etmektir (Yolcu, 2004: 76).

Sanat tarihi öğretiminde uygarlık tarihi ve kronolojik bir sıralama içinde sanatın tarihini öğretmek yerine, öğrenciye yaşayan, canlı bir sanat tarihi bilinci kazandırmak amaçlanmalıdır. Bu doğrultuda yapılan sanat tarihi öğretimi; sanatı tanımak, öğrenmek ve seçmek için bir birikim sağlayacağı gibi öğrencilerin yeni biçimler yaratmasını sağlamaktadır (Kırışoğlu, 2005: 136). Bu bakımdan, dersi okutan öğretmenin; Hititlerin kuruluşunu, yaşadıkları dönemi ve bölgeleri, kültürünü ve sanatını içeren 10-15 dakikalık görsellerle desteklenmiş bir sunu hazırlaması hem öğrencilerin dikkatini çekecek, hem de konunun öğrenilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, konuyu pekiştirmek amacıyla süreçte çalışma yapraklarının kullanılması da yararlı olacaktır.

Öğrencilerin Hitit sanatına ilişkin kavramları öğrenmesi, neden sonuç ilişkisi kurması, problem çözme ve karar vermesine yönelik hazırlanan çalışma yaprakları Örnek 1 ve Örnek 2’de verilmiştir.

Kelime ve kavramlar

Aşağıdaki cümleleri uygun kelimelerle (kelimeye uygun ekleri getirerek) tamamlayınız

sfenks kabartma simge anıt

1. Sanatçı belirli bir yüzeyi oyarak_____oluşturur.
2. Hitit sanatçıları, tanrılarını_____için küçük heykelleri yapmışlardır.
3. Hitit kentlerinde, özellikle kent girişlerinde_____heykeller bulunmaktadır.
4. Hitit heykellerinde, krallar güçlerinin ifadesi olarak_____şeklinde betimlenmiştir.

Neden Sonuç İlişkisi Kurma

Hititler devlet yapısı bakımından üç dönemde incelenmektedir. Bu dönemlerdeki sanat eserlerinde farklılar vardır.

Beylikler Dönemi	Büyük Krallık Dönemi	Geç Hitit Dönemi
Hititler Anadolu'ya gelip yerleştiler. Bu topraklarda Hattiler yaşıyordu. Onlar da güçlü bir uygarlığı ancak Hititler onlardan daha güçlüydüler.	Nerdeyse Anadolu'da tek söz sahibi onlardı, her alanda güçlerinin doruğuna ulaşmışlardı.	Güçlerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. Aynı dönemde Fenikeliler, Asurlar ve Aramlar da aynı coğrafya da yaşıyordu.

Devletin siyasal gücü ile heykel ve kabartma sanatındaki farklılaşma arasında ilişki var mıdır ve nasıldır?

Beylikler Dönemi _____

_____

Büyük Krallık Dönemi _____

_____

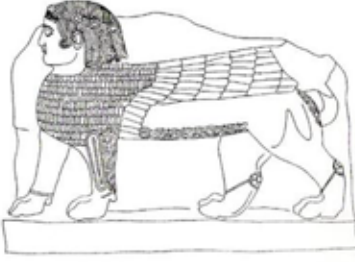
Geç Hitit Dönemi _____

_____

Örnek 1 Sanat Tarihi Çalışma Yaprağı 1

Çalışma Yaprağı-2

Problem Çözme ve Karar Verme

Bu resimde gövde hangi canlıya aittir?

Bu resimde baş hangi canlıya aittir?

Hangi kavramı tanımlar?
_____

Sağdaki resimde

Baş _____

Gözler _____

Beden _____

Bacaklar ve ayaklar _____ betimlenmiştir.

Yandaki fotoğraf nere olabilir?
_____

Burada hangi canlının heykeli var?
_____

Hangi mesajı içeriyor?
_____

Öğretmen sanat tarihi boyutundaki öğrenme öğretme sürecini tamamladıktan sonra, öğrencilerin neyi ne kadar öğrendiklerini tespit etmek için öğrencilere sanat tarihi testi uygulayabilir. Böylelikle Hitit sanatına yönelik öğrenmenin ne oranda gerçekleştiğini görebilecektir. Bu uygulama önerisi için hazırlanan sanat tarihi testi Örnek 3'te verilmiştir.

SANAT TARİHİ TESTİ

1. Boğazköy'deki Yukarı Şehrin girişindeki aslan heykelleri neyi simgelemektedir?
a) Güç b) Sadakat c) Savaş
2. Erken (Beylikler) dönem Hitit heykel ve kabartma sanatı hangi uygarlıktan etkilenmiştir?
a) Frigler b) Hattiler c) Lidyalılar
3. Anadolu'da ilk kez görülen ve Hitit heykel sanatının en önemli özelliği nedir?
a) Heykelde taş malzeme kullanmaları
b) Anıtsal heykeller yapmaları
c) Kadın figürlerine yer vermemeleri
4. Hitit heykel sanatında çok kullanılan **sfenks** nedir?
a) İnsan başlı, balık vücutlu heykel
b) İnsan başlı aslan vücutlu heykel
c) Aslan başlı insan vücutlu heykel
5. Hitit heykel ve kabartma sanatında en çok neyin betimlendiği görülmektedir?
a) Çocuklar b) Tanrılar ve Tanrıçalar
c) Çocuklar ve Anneleri
6. Anıtsal heykeller hangi mimari yapılarda **kullanılmamıştır**?
a) Halkın yaşadığı evlerde
b) Tapınaklarda
c) Kent kapılarında
7. Hitit sanatçılarının yaptığı küçük heykeller hangi nedenle yapılmıştır?
a) Dini inançlar
b) Savaş antlaşmaları
c) Devlet yönetimini
8. Hititler heykellerinde tanrıların başlarına giydirilmiş sivri külahlardaki boynuz süsleri neyi simgelemektedir?
a) Merhamet b) Savaş c) Rütbe

Örnek 3 Sanat Tarihi Testi

3. 2. Sanat Eserleri İnceleme ve Estetik Boyutu

Sanat eserleri inceleme sanat eserine yönelik içsel ve dışsal ipuçlarının araştırılmasına dayanır (Özsoy, 2003: 173). Eleştiri alanında sanat eserine yönelik derinlemesine inceleme yapmayı öğretmek amaçlanmaktadır. Sanat eleştirisi yapmayı öğretmek için, bir takım yöntemler bulunmakla birlikte Flaman'ın ortaya koyduğu ve Mittler'in bir dizi soru ile geliştirdiği eğitsel eleştiri yöntemi en çok kabul gören ve kullanılan yöntemdir (Kırıçoğlu ve Stokrocki, 1997). Eğitsel eleştiri yönteminin betimleme basamağında eserin ön planında bulunan sanatsal unsurların en ince detayına kadar belirlenmesi amaçlanır. Çözümleme

basamağında eserdeki sanatsal unsurların nasıl düzenlendiğine ilişkin düşünceler oluşturulmaktadır. Yorumlama basamağında sanatçının izleyiciye söylemek istediklerine ilişkin sorulara yanıt aranırken yargılama basamağında eserin neden değerli veya önemli olduğu tespit edilmeye çalışılır (Boydaş, 2007: 43-47).

Estetik alan sanatın genel anlamda doğası, kökeni, değerleri, işlevleri ve hedefleri ile ilgili bilgileri içerir. Sanat hakkında ön bilgileri ve tercihleri kazandırmaya ve soru sorarak düşündürmeye yönelir. Öğrencilerin sanat hakkında dikkatlice ve açıkça nasıl düşünmeleri gerektiğini ve kendi fikirlerini tutarlı ve ikna edici bir şekilde nasıl ifade etmeleri gerektiğini öğretir (Rayala, 1995: 120). Yargılama basamağı, eserin değerine ilişkin kararın verildiği basamak olduğundan aynı zamanda eserin estetik değerinin de irdelenmesini sağlamaktadır. Örnek 4'te verilen sanat eleştirisi çalışma yaprağı ile öğrenciler inceledikleri Hitit eserlerine yönelik farkındalık geliştirebilecek, aynı zamanda onun estetik değerine yönelik düşünceler oluşturabilecektir.

SANAT ELEŞTİRİSİ ÇALIŞMA YAPRAĞI

A- BETİMLEME

- 1) Sanat eserin adı nedir?
- 2) Bu eser ne zaman yapılmıştır?
- 3) Eserdeki nesnelere sıralayınız (ağaçlar, insanlar, hayvanlar, dağlar, nehirler, vb.)
- 4) Bu eserde var olan anlamlı sanatsal unsurları inceleyiniz ve onları tanımlayınız.

B- ÇÖZÜMLEME

- 1) Eserde hangi şekiller etkin görünüyor (düz, eğri, diğerleri)
- 2) İlk baktığında en çok dikkatini çeken nedir?
- 3) Resim genelinde hangi doku var?
- 4) Eser hangi teknik ve tarzda yapılmış?
- 5) Şekiller nasıl düzenlenmiş? (Birbirini tekrar eden şekiller var mı?)

C- YORUMLAMA

- 1) Sence bu eser ne anlatıyor?
- 2) Buradaki şekiller sana ne hissettiriyor? 3) Dokunsan ne hissedersin?
- 4) Nasıl bir tat alıyorsun?
- 5) Nasıl bir koku alıyorsun?
- 6) Nasıl bir ses duyuyorsun?
- 7) Simgeler var mı? Varsa ne anlatıyor olabilir?
- 8) Bu çalışma bugün insanlara neyi ifade ediyor?

D- YARGI

- 1) Sizce bu eser güzel mi? Neden?
  - A) Gerçeğe uygun yapıldığı için,
  - B) Alışılmışın dışında renkler, şekiller kullanıldığı için,
  - C) Duyguları açığa vurduğu için,
  - D) Bir şeyler anlattığı için,
  - E) Diğer.....
- 2) Bu eserin sana en değerli ve anlamlı gelen yönü hangisidir?
- 3) Bu yapıt neyi amaçlıyor, neye hizmet ediyor?

Örnek 4 Sanat Tarihi Çalışma Yaprağı

3.3.Uygulama Boyutu

Uygulama, öğrencilerin sanat tarihi, sanat eleştirisi ve estetik alanlarında oluşturdukları birikimlerini yaratıcılıkları ile bütünleştirerek sanatsal bir çalışma oluşturdukları alandır (Kırıçoğlu, 2002: 11). Uygulama, araç ve gereci uygun bir biçimde kullanarak güçlü bir anlatımı olan sanatsal bir form oluşturma sürecini içerir (Yolcu, 2004: 112- 115). Uygulamalı çalışmalarla öğrenciler önce algılama, düşünme ve sonrasında da bunu yansıtmaya olanağı bulurlar.

Bu çalışma kapsamında, Hitit uygarlığına ait Hattuşaş ve çevresindeki sit alanlarından çıkartılmış eserler ve Yazılıkaya Anıtlarındaki kabartmalar incelenerek ortaokul öğrencilerine yönelik yaptırılacak eserler tespit edilmiştir. Seçilen ve öğrencilerin yaptığı sanatsal çalışmalardan bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Fotoğraf 1 İkiz Boğalar. Boğazköy Hitit Eski Krallık

Fotoğraf 2 Öğrenci Çalışması

Fotoğraf 1’de Hitit Eski Krallık dönemine ait Böğazköy’de bulunan İkiz Boğa kapları görülmektedir. Uygulama boyutu için seçilen eserlerden biri olan bu eserler Gök Tanrısı’nın arabasını çeken Serri ve Hurri adlı ikiz boğaları simgelemektedir. Tarımla geçinen bir toplum olan Hititler için boğa, çok değerli ve kutsal bir hayvan olduğu için onların kültürlerinde önemli bir yere sahiptir (Akurgal, 1998: 131). Öğrencilerin Hitit kültürünü içselleştirebilmelerini sağlamak için bu simgelerin etkili birer örnek olabileceği düşünülmüştür.

Fotoğraf 3 Oturan erkek heykelciği (Alacahöyük)

Fotoğraf 4 Öğrenci Çalışması

Fotoğraf 3'te Alacahöyük'te bulunan fildişinden yapılmış oturan bir erkek heykelciği görülmektedir. Seçilen eserlerden bir başkası olan bu eserlerde figür, kral ya da Tanrı önünde eğilmiş ve bağlılık yemini ediyor gibi görünmektedir. Öğrencilerin Hitit kültüründeki inanışları öğrenmesinde bu eserden yararlanılabileceği öngörülmüştür.

Fotoğraf 5 Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi, Boğa/Fırtına Tanrısı ve Tapınma Sahnesi

Fotoğraf 6 Öğrenci Çalışması

Fotoğraf 5'te Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi, Boğa/Fırtına Tanrısı ve tapınma sahnesini gösteren bir rölyef yer almaktadır. Batı kulesinde kapıya yakın köşeden itibaren kült töreni sahneleri başlamaktadır. Köşe blokta bir sunak üzerinde tasvir edilmiş boğa figürü yer almaktadır. Boğanın önünde, MÖ. 2. binin geleneksel formunda, hemen hemen arkasından gelen insan figürleri boyunda yapılmış, konik yapılı, düz dikdörtgen tablalı, bezemelerinden

sazdan yapıldığı anlaşılan bir sunak bulunmaktadır. Sunağın arkasında dua pozisyonunda bulunan kral ve kraliçe figürü yer almaktadır (Akt. Köprülü, 2012: 127).

Fotoğraf 7 Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi Akrobatlar Ortostatı

Fotoğraf 8 Öğrenci Çalışması

Fotoğraf 7’te Alaca Höyük Sfenksli Kapı Batı Kulesi Akrobatlar Ortostatı’nı gösteren bir rölyef yer almaktadır. Sfenksli Kapı’nın batı kulesine, ait ilk kabartma dizisinde, girişe göre beşinci sırada bulunmuş olan ortostat üzerinde üç kişinin bulunduğu bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kompozisyonun sağ tarafında üst bölümü tahrip olmuş yirmi basamaklı bir merdiven üzerinde, baş ve ayakları profilden, gövdesi cepheden gösterilmiş bir erkek figürü bulunmaktadır. Kısa kollu, önden yırtmaçlı, kalçaların hemen altın inen, kemerli bir elbise giymiştir. Yazılı kaynaklardaki törenlerde müzik, dans, eğlence, akrobatik etkinliklerin yer

alması ve aynı blok üzerinde kılıç yutan bir figürün bulunması, merdiven üzerindeki adamında olasılıkla akrobat olduğunu göstermektedir (Akt. Köprülü, 2012:131). Yukarıdaki iki rölyefte de Hititlerin inanç ve günlük yaşamlarına ilişkin sahneler yer almaktadır. Seçilen bu iki rölyefteki sahnelerle öğrencilerin Hitit kültürünü öğrenebilecekleri öngörülmektedir.

4. SONUÇ

Bireyin var olduğu dündeki ve bugündeki kültürünü anlaması, anlamlandırması ve var olanın üzerine yeni şeyler eklemesinin en etkili yollarından biri de yaşadığı topraklardaki kültürel varlıklara yönelik bilinç oluşturulmasıdır. Görsel sanatlar eğitiminin iç dinamikleri kültürün aktarımını sağlamada onu en elverişli disiplinlerden biridir. Bu nedenle, kültürel mirasa değer veren ve koruyan bireylerin yetişmesinde ilkökul ve ortaokul düzeyinden başlayarak verilecek kültürel çalışmalara dayalı görsel sanatlar eğitiminin işlevsel bir gücü olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında hazırlanan uygulama örneği ile öğrencilerin Hitit uygarlığına yönelik bilinç oluşturulabilecekleri öngörülmektedir. Ortaokul görsel sanatlar dersine yönelik hazırlanan bu etkinlik örneğinin sanat tarihi boyutundaki çalışmalarla öğrencilerin Hitit kültür ve sanatını tanıyabilecekleri, edindikleri bu bilgiler ile Hitit uygarlığına yönelik eserleri derinlemesine inceleyerek eserin estetiğine dair değer verme yetisi kazanacaklardır. Etkinlik planının uygulama boyutundaki çalışmalar ile de inceledikleri eseri birebir kendileri de uygulayarak onu üreten zanaatkar ile empati kurup eseri içselleştirebileceklerdir. Uygulama boyutu için malzeme olarak kil tercih edilmiştir. Kilin şekillendirilmesi kolay bir malzeme oluşu ve ortaokul öğrencilerinin bu malzemeyle keyifle çalışma istekleri bu tercihte belirleyici olmuştur.

Nesneler insanlar için her zaman önemli olmuştur. Nesnelere yoluyla insanoğlu çalışmalarına yön vererek fikirlerini somutlaştırmış ve somutlaşan fikirlerle kalıcı eserler meydana getirmiş, nesnelere hayat veren insanoğlu böylelikle kendi devamlılığını da sağlamıştır. Hazırlanan etkinlik planındaki uygulamalarla öğrencilerin nesne ile girdiği yaratım süreci onda aynı zamanda üretime dahil olmanın öz güvenini de sağlayacağından kültürel mirası korumaya yönelik bilinçlenme sürecini de oluşturacaktır.

Hazırlanan bu uygulama önerisinin öğrencilerde kültürel miras bilinci oluşturmak için dersi okutan öğretmenlere kılavuz olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin çalışmalarından okulda oluşturacak “Hitit Uygarlığı Müzesi” gibi bir proje önerilmektedir. Kendi çalışmalarıyla kendi Hitit müzesini oluşturacak öğrencilerin kültürel mirasa yönelik geliştirdikleri bilinç keyif alabilecekleri bir projeye bütünleşerek süreklilik gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, E. (2007). Türkiye'nin Dünya Mirası Listesi'ndeki Yeri ve Yeni Bir Aday Önerisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 9(1), 81-106
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi* Ankara: Tübitak Yayınları
- Arı, İ. (2009). *Tarihöncesi Sit Alanlarında Kültür Mirası Yönetimi Cilt I. Yayınlanmamış Doktora Tezi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Balamir, B. (1996). Uygarlığın Anlamı Sanat Eğitiminde Saklıdır. *Millî Eğitim*, (131), 16-17.
- Boydaş, N. (2007). *Sanat Eleştirisine Giriş.* Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Can, M. (2009). *Kültürel Miras ve müzecilik. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çalışma Raporu.*
- Çiçek, M. N. (2009). *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Darga, M. (1979). Boğazköy-Hattusa Kral Kapısındaki Tanrı'nın Adı Ve Tanılanması Hakkında Bir Deneme. *Anadolu Araştırmaları Dergisi.* 6, 145- 163
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuanadolu/article/view/1023001425/1023001297>
- Engin, İ. (1990). Süpürge Zanaatçısı Örneğinde İki Kültürel Süreç: Kültürleme ve Kültürlenme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.* 33, 165- 169
- Erden, M. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş.* İstanbul: Alkım Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (1997). *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları, (5. Basım) Remzi Kitabevi: İstanbul.*
- Journet, N. (2009). *Evenselden Özele Kültür, Kültür Nedir? (Çev: Yümni Sezen) İstanbul: İz Yayıncılık.*
- Kırıçoğlu, O. T. ve Strokrocki, M. (1997). *İlköğretim Sanat Öğretimi.* Ankara: Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi
- Kırıçoğlu, O. T. (2005). *Sanatta Eğitim.* Ankara: Pagem Yayıncılık.
- Kırıçoğlu, O. T. (2014). *Sanat Bir Serüven.* Ankara: Pagem Yayıncılık.
- Köprülü, G. (2012). *İnsan Ve Hayvan Tasvirli Eserler Işığında Hitit Sanatının Temel Öğeleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KTB (1983). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu.*
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2863&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>
- Levi-Strauss,C. (1997). *İrk, Tarih ve Kültür (Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden)* İstanbul: Metis Yayınları
- Lloyd, S. (2012). *Türkiye'nin Tarihi (Çev. Ender Varinlioğlu)* Ankara: Tübitak Yayınları.
- MEB (2013). *İlkokul Ve Ortaokul Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı.*
<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>
- MEB (1973). *Millî Eğitim Temel Kanunu.*
http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html

Özsoy, V. (2003). Görsel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Rayala, M. A. (1995). Guide to Curriculum Planing in Art Education. (Second Ed.), Madison, Wisconsin: Wisconsin Department of Public Inctruction.

Selçuk, Z. (1994). Eğitim Psikolojisi. Ankara: Atlas Kitabevi.

Stokstad, M. ve Diğerleri. (1995). Art History. New York: A Times Mirror Company.

Taşdemir, V. N. (1999). Sınıf Öğretmenliği Bölümlerinde Plastik Sanat Eğitimi. I. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu, S.Çiçek(Ed.) Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi. 262-265.

Yolcu, E. (2004). Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.

HİTİTLERDEN GÜNÜMÜZE YAĞMUR DUASI

Özlem SİR GAVAZ¹

¹Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
ozlemsir@yahoo.com

“Yağmurları bolca yağdır! Kara toprağın susuzluğunu gider ve Fırtına Tanrısının kurban ekmeği
çoğalsın!”
(KUB 25.23 ay. IV)

ÖZET

Hititçe çivi yazılı metinlerde kutlanan yaklaşık yüz yetmiş bayram kaydedilmiştir. Bayramların sırası, yeri ve zamanlaması çok önemlidir. Zira herhangi bir sebeple ihmal edilen ya da kutlanması unutulmuş bayramlar ülkenin başına gelebilecek her türlü kötülüğün ve felaketin de sebebi olarak görülmektedir. Bu önemli bayramlardan EZEN *hewaš*- “Yağmur Bayramı” ve EZEN *tethešnaš*- “Gök Gürlemesi Bayramı” Yağmur’un Fırtına Tanrısı için her yıl düzenli olarak icra edilmektedir. Hititçe metinlerde zaman zaman kralın da katılımıyla gerçekleştirilen bu bayramlar, Hitit Ülkesinin birçok merkezinde kutlanmakta fakat özellikle Yozgat ve civarında aranması uygun olan *Ankuwa* Şehri, Yağmur’un Fırtına Tanrısının kült merkezi olması açısından önem taşımaktadır. Bu bayramların icra edilmesindeki temel amaç, ülkeye yağacak yağmurla birlikte bolluk, bereket ve selametin gelmesi ve böylece kudretli Hitit hanedanının soyunun sonsuza dek sürmesidir. Günümüzde Anadolu’da bahar ayında dualar eşliğinde gerçekleştirilen yağmur yağdırma törenleri, eski bir geleneğin izlerini taşımaktadır. Bu törenlerde gerçekleştirilen bazı uygulamalar ise dört bin yıllık bir kültürel devamlılığa işaret etmektedir. Çalışmada hem EZEN *hewaš*, hem de EZEN *tethešnaš* bayramlarının geçtiği Hititçe metin yerleri taranacak, bayramların kutlandıkları şehirler ve icra edilen etkinlikler ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Ayrıca bu bayramlar günümüzdeki benzer uygulamalarla da karşılaştırılarak, Anadolu, Orta Asya ve Mezopotamya üçgeninde, geçmişten gelen kültürel devamlılığın izleri araştırılacaktır.

Anahtar Kelime(ler): Hititlerde Yağmur Bayramı, Kültürel devamlılık, Anadolu’da yağmur yağdırma törenleri, Hititlerde gök gürlemesi bayramı.

RAIN FESTIVAL FROM HITTITES TO PRESENT

ABSTRACT

Nearly one hundred and seventy festivals recorded in Hittite cuneiform texts. Order, place and timing of festivals are very important. Because for some reason ignored or forgotten festivals were seen the reasons of all types of evil and disaster which may befall on the nation. The important festivals EZEN *hewaš*- “Rain Festival” and EZEN *tethešnaš*- “Thunderclap Festival” were celebrated regularly every year for Storm God. In Hittite texts these festivals were celebrated with the occasional participation of kings in several locations of Hittite state and especially in Ankuwa city which is thought to be in and around Yozgat is important to be the cult centre of Storm God for rain. The main reason in celebrating these festivals is to bring abundance, fertility, welfare by means of rain in the

Country and therefore the continuation of mighty Hittite Dynasty forever. In today's Anatolia the rain making festivals accompanied with prays in springtime carries the traces of an old tradition. As for some applications in these festivals they point to four thousand year old cultural continuation. In the study all the Hittite texts will be searched where both EZEN *hewaš* and EZEN *tethešnaš* are mentined and the cities where the festivals were celebrated and the activities will be discussed in detail. Besides by investigating the cultural continuation from the past in Anatolia, Central Asia and Mesopotamia, these festivals will be compared with today's similar applications.

Key Words: Rain Festival in Hittites, Cultural continuation, Rain Making Festivals in Anatolia, Thunderclap Festival in Hittites.

M.Ö. 1650 yılında Kızılırmak kavsi içinde gelişip büyüyen ve *Hattuša* merkezli olarak dönemin büyük güçleri arasından sıyrılarak Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi denetimleri altına alan Hititler, stratejik devlet politikaları sayesinde uzun süre bölgede, etkin bir siyasal güç olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hitit Kralı baş rahip, baş yargıç ve baş komutan sıfatlarıyla halk üzerinde keskin bir otorite ve tam bir mutlakiyete sahipken, tanrılar nazarında; onların yeryüzündeki yegâne temsilcisi konumundaydı. Nitekim Hitit Kralları, Hitit tebaasının Tanrılara karşı vazifelerini yerine getirip getirmediğini de kontrol eden ve resmi yaptırımlarla halkın dinsel faaliyetlerini belirli kurallara ve takvime bağlayan teokratik bir devlet sisteminin de baş aktörüydüler. Yılın belirli zamanlarında mutlaka yerine getirilmesi gereken dinsel aktivitelerin herhangi bir nedenle ihmal edilmesi, başta kraliyet ailesi olmak üzere, tüm halkı tanrıların önünde zor duruma düşürmekte ve ülkenin başına önlenmesi hiç de kolay olmayan felaketlerin musallat olmasına neden olmaktadır. Hititçe metinlerde 170 farklı bayramın kaydedilmiş olması da (Ünal 2003: 92.; Ünal, 2016a: 90.) Hitit panteonunda bulunan bütün tanrı kültürlerinin ve ritüellerinin aksatılmadan yerine getirildiğini ve yılın önemli bir bölümünün toplu ibadetlerle geçtiğini göstermektedir. Ayrıca bayramlar dışında kaydedilmiş olan doğum, ölüm, arınma, fal ve büyü gibi ritüeller ile özellikle devlet antlaşmalarının sonuç bölümlerinde yer alan lanet ve beddua metinleri, tapınak görevlilerine hitaben yazılan direktifnameler (Ayrıntılar için bkz. Süel, 1985) ve daha nice dinsel içerikli metin, dinin toplumun her alanındaki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Boğazkale arşivinde açığa çıkarılmış olan bayram metinlerinde; bayramların belirli bir uygulanış sırasını takip ettiği görülmektedir. Bölgeden bölgeye değişen etnik ve dinsel farklılıkların dışında esas olarak, genel bir bayram töreni şöyle tasvir edilmektedir (KBo 4,9; Bayram metinleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, 2016a: 85 vdd):

- Kral ve Kraliçe'nin bazen birlikte bazen de ayrı ayrı tören alanına gelmeleri ki bazen prens de törenlere kralın vekili olarak tek başına katılabilmekteydi,

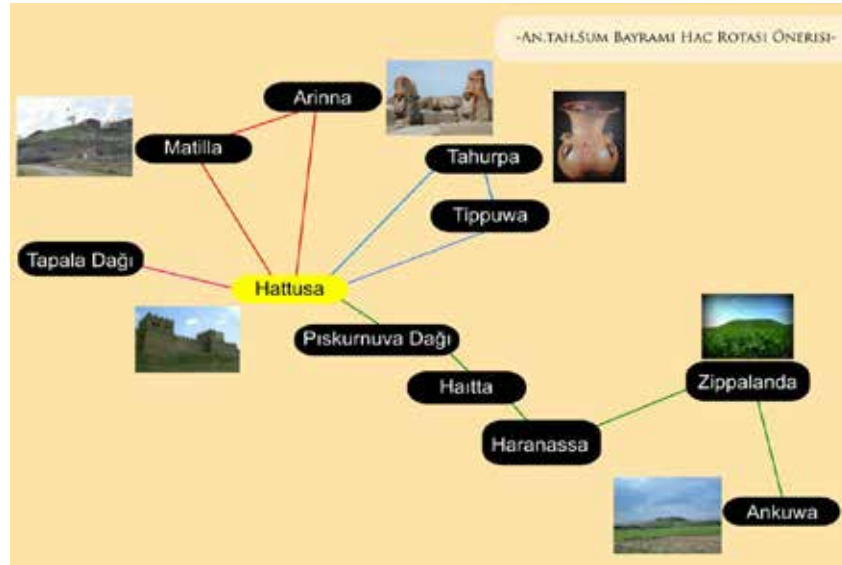
- Kral kutsal mekâna (tapınak, orman ya da dağda bulunan bir kült yeri, nehir ya da pınar kenarı ya da bir çadır) gitmek üzere hareket ettiği sırada herhalde koruma amaçlı iki saray oğlanı ve bir muhafız kıtası askerinin önünden koşmaları,
- Hokkabazların kralın etrafında müzik aletlerini çalmaları, dansçı kızların dans etmeleri ve hokkabazların ellerini yukarı kaldırarak dönmeleri ve de el çırpmaları,
- Kutsal mekân önünde kral ve kraliçeye el yıkama suyunun getirilmesi ve arınma ritüelinin gerçekleştirilmesi,
- Kutsal mekâna girdikten sonra; kralın tahta oturması ve sonra mekânın içindeki tanrı statüsünün bulunduğu yer, ocak, pencere, kapı eşiği ve taht gibi kutsal yerlere kralın içki kurbanını gerçekleştirilmesi, Aşçıların başının eti getirmesi, tanrının ve tahtın önüne sunması,
- Kralın ayakta, kutsal mekânda tapınım gören tanrı ya da tanrıların şerefine içmesi, yani Tanrıyı içme eylemini gerçekleştirilmesi,
- Müzisyenlerin çalgılarını çalması, hokkabazlar tarafından ilahilerin okunması, şakşakçıların alkışlamaları ve *kita* rahibinin coşkuyla bağırması ve eylemlerini icra ettikten sonra kutsal mekân dışına çıkmaları,
- Kutsal mekân içinde gerçekleşecek olan bir başka tören için Kral ve kraliçenin yerlerini almaları,
- Saray oğlanlarının başının, altın mızrağın kılıfını ve litusu içeri getirmesi, kılıfın krala verilmesi, litusun da tahtın sağ tarafına yerleştirilmesi,
- Saray oğlanlarının başının kutsal el yıkama suyunu tekrar getirmesi, kral ve kraliçenin ellerini yıkamaları ve kurulmaları,
- Baş garsonun ziyafet masasını içeri taşıması, tatlı ekmeğin getirilmesi ve parçalanarak krala sunulması, aşçıların etleri getirmeleri ve dağıtmaları,
- Müzisyenlerin harplerini hazırlamaları, *haliyari* adamlarının, hokkabazların, *kita* rahibinin ve şakşakçıların yerlerini almaları, misafirlerin içeriye alınmaları, tanrıların huzurunda büyük oturumun toplanması, katılanlara, yemeklerin dağıtılması ve *marnuwan* içkisinin ikram edilmesi,
- Kral'ın çömelmiş vaziyetteki, saray oğlanlarına ya da muhafız kıtası askerlerine havluyu fırlatması, havlunun yakalanarak garsona verilmesi,
- Kral ve Kraliçe'nin iki saray oğlanı tarafından getirilen el yıkama suyu ile ellerini yıkaması ve verilen havlu ile ellerini kurulması,
- Kral ve Kraliçe'nin oturarak kendilerine verilen *marnuwan* içkisi ile tanrıyı içmeleri.

Bayram merasimi sırasında Kral, kraliçe ya da prens tarafından sırasıyla yerine getirilen tüm bu uygulamalar, kraliyet ailesinin tanrılara karşı dini vazifelerini kusursuzca yerine getirdiklerini göstermektedir. Kralın gerçekleştirdiği her eylemin bir anlamı ve kraliyetin bekası için özel bir rolü olmalıdır. Zira bu bayramların kutlanması kraliyetin tanrılar tarafından himaye altına alındığının da bir göstergesidir. Kral icra ettiği ritüellerle vücuda gelmekte, başta kendi halkı olmak üzere, düşmanlarına karşı da kudretini ve varlığını ispatlamaktadır. Bayramların kutlanmasında öncelikli olarak tanrıların memnuniyeti gözetilirken, aslında yerine getirilen her dini vazife, doğrudan insanların çıkarlarına da hizmet etmektedir. Zira bu sayede, Kral tanrıların

lütfuyla tahtına ve kraliyete sahip olup, devletin devamlılığını sağlarken, halk da bolluk, bereket, refah ve zenginlik içinde sağlıklı ve uzun ömürlü bir hayatı hak etmektedir. İşte Hititler döneminde gerçekleştirilen bu önemli bayramlardan biri de çalışmamızın konusunu oluşturan EZEN *hewaš-* / EZEN ZU-UN-NU “Yağmur Bayramı”dır. Kelimenin kökü olan, *heu-* “yağmur”, *hewai-/heyawai-* “yağmur yağmak”, anlamına gelmektedir. Yağmur bayramı, günümüzde de olduğu gibi sadece tek bir yerleşim ya da bölgede değil, Hitit Ülkesi’nin çeşitli kült merkezlerinde aksatılmadan yerine getirilmekteydi. Fakat yağmur bayramı kültürünün her yıl aksatılmadan yapıldığı en önemli merkez *Ankuwa* Kenti’dir: “*Ankuwa Şehri’nin yağmur bayramının birinci tablet bitmedi*” (KBo 22.214 ay.VI 1-2; Ünal, 1984: 103).

İlkbaharda kutlanan ve başkent *Hattuša* ile yakın çevresindeki kült merkezlerine düzenlenen gezileri içeren AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının son günü, *Ankuwa* şehrinde Yağmur’un Fırtına Tanrısı (^DU *hewaš*) için, yağmur bayramının kutlanması ile sonuçlanmaktadır:

“*Ertesi gün kral ve kraliçe Arinna Şehri’nin Güneş Tanrıçası’nı Huranašši Şehrinde kutlar. Saray oğlanlarının başı [adak hayvanını] Zippalanda Şehrine götürür. Orada ilk (olarak) rahipler yerler. Ertesi gün Ankuwa’da halentuwa yapısında büyük toplantı (toplanır.) Ertesi gün kral yağmur bayramını kutlar.*” (KBo 10.20 IV 3-19)

AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının güzergahı. Bayram *Ankuwa* Kenti’nde son bulmaktadır. (Harita Fatih Mehmet Er)

Görüldüğü gibi, Kralın bizzat hac ziyaretlerinde bulunduğu bu bayram sırasındaki son durağı *Ankuwa* Şehri’dir (Sir Gavaz, 2014) Bu şehirde icra edilen Yağmur Bayramı’na çevre şehirlerden gelen halkın da iştirak ediyor olması muhtemeldir. Çünkü metinlerde bunun örnekleri mevcuttur (KBo 10.31 öy.III 8-12).

Hititçe Metinler incelendiğinde EZEN *hewaš*'ın *Ankuwa* dışında, *Hattuša*, *Nerik*, *Karahna*, *Šanantiya* ve *Urišta*'da da düzenli olarak kutlandığı görülmektedir. *Šanantiya* Şehri Fırtına Tanrısı için kutlanan 8 bayramdan birinin yağmur bayramı olduğu kaydedilmiştir (KBo 2.1 ay. IV 6-10; Sir Gavaz, 2012: 178). Hititçe metinlerde sık sık geçen ve önemli bir kült merkezi olan *Karahna* Şehri'nde de EZEN *hewaš*- kutlanmaktadır:

“*Bunların arasında bir büyük bayram, bir tággantipu- bayramı, bir hububat yığını bayramı, bir hurnaya- bayramı, bir orman bayramı, bir son bahar bayramı, bir yağmur bayramı...*” (KUB 38.12 öy. I 20-22; Darga, 1973: 14.)

Hitit Mitolojisinde Kaybolan Tanrı Mitosları önemli bir yer tutmaktadır. Her hangi bir olaya ya da kişiye sinirlenerek giden Tanrı, beraberinde Ülke'nin bolluk ve bereketini de götürmektedir. *Telepinu*'nun kayboluşunu konu alan metinde şöyle geçmektedir: “*Telepinu'da çekip gitti. Hububat ve hayvanların bolluk, gelişme ve zenginliğini, bozkır ve (verimsiz) çayra döndürdü. Telepinu'da şikayet ederek mırıldanarak ormanın içlerine doğru çekip gitti ve ormanlık alanda kayboldu. Onun üzerinde zararlı otlar yetişti. Bundan dolayı arpa ve buğday olgunlaşmadı. Sığır koyun ve insanlar çiftleşmediğinden artık gebe kalamadı ve hamile olanlar artık doğuramıyor. Bitkiler filizlenip tomurcuklanmasın diye dağlar ve ağaçlar kurudu. Ülkede kıtlık baş göstereceğini diye otlaklar ve pınarlar kurudu. İnsanlar ve tanrılar açlıktan ölüyor. Büyük Güneş Tanrısı (bir ziyafet vermek için) festival düzenledi. Bin Tanrı'yı çağırıp davet etti. Onlar yedi ama (kıtlıktan dolayı) doymadı. Onlar içti fakat susuzluğu (kuraklıktan dolayı) dinmedi.*” (Karauğuz, 2015: 65 vd.). Bu metin yeri, kıtlık ve kuraklık zamanlarında halkın ne derece etkilendiğini ve ülkenin nasıl bir felaketin eşiğine geldiğini açıkça göstermektedir. İşte bu sebeptir ki Yağmur Yağdırma törenleri Hititlerde son derece önemlidir. Çünkü yağmur, toprağın can bulmasının, ülkenin gelişip büyümesinin ve dolayısıyla da insanların hayatlarını idame ettirebilmelerinin yegâne şartıdır.

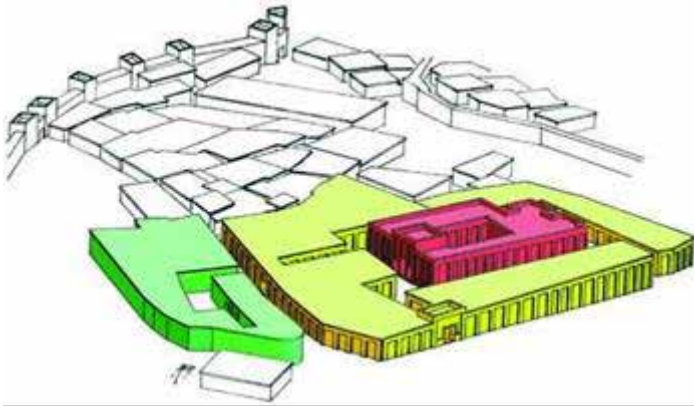
Metinlerde karşımıza çıkan EZEN *tethešnaš-*, *tethuwaš-* /EZEN KAxIM /BÚN “Gök Gürlemesi Bayramı” (Ünal 2016b: 535), yağmur bayramıyla yakından ilişkilidir. Bayram çoğunlukla Fırtına Tanrısı için, baharda kutlanmaktadır. Zira Fırtına Tanrısı'nın en önemli belirtileri olan yıldırım ve gök gürlemesi de genellikle bahar aylarında meydana gelmektedir. EZEN *tethešnaš-* muhtemelen tarımsal faaliyetlerin yenilenmesine işaret etmektedir. Kral o yıl nerede kışı geçirirse orada gök gürlemesi bayramını kutlamaktadır: “[Kral] bu yılda Hatti Şehrinde kışı geçirir. Başlıca bayramlar (olan) yıl bayramını (ve) gök gürlemesi bayramını Hatti şehrinde [kutla]r. meyannaš kuşları Hatti şehrinde top[lanır]” (KUB 5.4 II 2-4) Kral kışı *Katapa* şehrinde geçirdiği zamanlarda da baharda gök gürlemesi bayramını *Katapa*'da kutlar (KUB 5. 4 ay. III 3-5). Hititçe metinlerde gök gürlemesi bayramının sadece Fırtına Tanrısı için değil, Gögün Güneş Tanrısı, *Nerik* Şehri'nin Fırtına Tanrısı ve *Hattuša*'da *Halap*'ın Fırtına Tanrısı (KUB 18.12 I 2) için de kutlandığı kaydedilmiştir. (Haas, 1970: 310.; Ayrıntılı bilgi için bkz. Balcıoğlu, 1979: 137 vd.). Ayrıca gök gürlemesi bayramı Yağmurun Fırtına Tanrısı için de kutlanmaktadır:

“İlkbahar olup gök gürlendiğinde harşi kabını açarlar ve içindekileri ezerek öğütürler. Yağmur’un Fırtına Tanrısı için bir koyun sunarlar. Eti pişmiş ve çiğ olarak yere koyarlar. Kalın ekmeği bölerler. Ritonları doldururlar. Yerler, içerler. Kapları gösteri için düzenlerler.” (Carter, 1962: 161 vd.; Sir Gavaz, 2012: 111).

Bu metin yerinden de anlaşıldığı gibi, Hititçe metinlerde bayramlar sırasında dikkat çeken uygulamalardan biri de; hububat kaplarının açılmasıdır. Kapların açılmasıyla bahar ve yağmur mevsiminin açılışı, kapların doldurularak kapanışı (EZEN^{DUG}harşi šuhhuwaš) da sonbahar mevsiminin geldiğine işaret etmektedir. Zira sonbaharda Hitit tapınak ve saraylarında gıda maddelerinin depolandığı küpler, ilkbaharda EZEN^{DUG}harşi-/harşiyalli- “Küpün açılması bayramı” ile açılmaktaydı:

“Bahar yaklaştığında ve yıldırım gürlendiğinde ise kap(lar)ı açarlar (ve) Urišta Kenti halkı, (buğday) öğütür (ve) un haline getirir” Urišta Kenti’nin halkı aynı zamanda Yağmur’un Fırtına tanrısına şöyle yakarır: ‘Efendimiz, sen yağmurları arttır ve Kara toprağı doyur!’” (Ardzinba, 2010: 37.)

Hattuša Büyük Tapınak planı. Ana tapınak binası (kırmızı), tapınak depoları (sarı), "İş evi" (yeşil) Hattuša Büyük Tapınakta yer alan erzak küpleri

Görüldüğü gibi; baharda, yıldırım gürlendiğinde Yağmurun Fırtına Tanrısı için düzenlenen bu bayram sırasında hububat kapları da açılarak, bolluk ve bereketin gelmesi dileniyor ve belki de bir saç seremonisi gerçekleştiriliyordu. Aslında hububat kaplarının, kışa hazırlık olarak doldurulması ve kışın da ihtiyaç duyulunca açılması gerekirdi. Fakat baharı karşılayış ve yağmur ritüeli ile de yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz EZEN^{DUG}harşi-/harşiyalli- “Küpün Açılması Bayramı”nın günümüzdeki Orta Asya inanışlarıyla da yakından ilişkili olarak halen devam ettiğini ve benzer ritüellerin, benzer amaçlarla icra edildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna örnek olarak da; Hıdrellez şenlikleri sırasında yapılan bazı uygulamalar

dikkat çekicidir. Hıdırellez günü Hızır Aleyhisselam'ın, evleri ziyaret edeceği, bolluk, bereket ve zenginlik getireceği inancıyla, kapı, pencere, ambar ve *yiyecek kaplarının* ağızları açık bırakılır (Turan, 2008: 104.; Artun, 1999: 6). Diğer taraftan, “niyet çömleği, bahtiyar çömleği ya da martaval çömleği ” olarak adlandırılan uygulama bize Hititlerdeki baharı karşılayış ve küplerin açılması bayramını anımsatmaktadır. Toprak bir çömleğin içine civardaki evlerden toplanan simgeler ve bekâr kızların incik boncukları konulur, üzerine kırk çeşit yeşil ot yaprağı bastırılarak kırmızı ya da yeşil bir yemeni ile de örtülür. Daha sonra ise bir kilit ile kilitlenerek gül ağacının dibine saklanır. Ertesi gün, çömleğin başına genç bir kız oturtulur, maniler söylenerek ve dilekler dilenerek çömleğin kilidi açılır ve küpten çıkarılan ilk eşya kime ait ise o yıl kişinin talihli ve şanslı olacağına inanılır. (Turan, 2008: 109.; Artun, 1999: 3-6). Kazak Türkleri'nin, Nevruz törenleri sırasında ev duvarlarına veya çeşitli eşyalar üzerine kil kaplar atarak parçalamaları da bu arkaik inancın izlerini taşımaktadır (Kafkasyalı, 2005: 158). Küpün açılması bayramını konu alan bir metin yerinde *Hişurla Şehri Halkı'nın Tanrı Şarruma'ya kurbanlık hayvan ve adaklık malzeme sunduğu* görülmektedir: “*Toplam olarak: III Koyun, II yarım ölçü buğday, III KA.DÜ kabı, I waksur kabı süt, I nahhasiş ölçüğü tereyağı ve II avuç arpa kırığını... Şarruma için Hişurla halkı ve[rirler.]*” (KUB 42.105 III 12-14). Bu metin yeri günümüzde yağmur duaları, çiğdem gezme ritüelleri ya da Nevruz ve Hıdırellez gibi baharı karşılama bayramları sırasında köyün çocukları ya da ileri gelenleri tarafından ev ev dolaşarak toplanan erzakları ve de imece usulü alınan kurbanlık hayvanlar ile daha sonra da kurbanlıkların kesilip, gelen erzaklarla hazırlanan aşların da birlikte yenilmesini anımsatmaktadır. Diğer taraftan Tatar Türkleri baharın gelmesiyle kutladıkları çifte sürme bayramında çömlek kırarak kötü ruhları uzaklaştıracaklarına inanıyorlardı (Zaripova Çetin, 2004: 6). Ayrıca Anadolu Ermenileri, Papaz önderliğinde, *hısgum* denilen bir yağmur duasına çıkmaktadırlar. Ayın sırasında kadınlar kiliseden aldıkları kutsal ekmekleri yiyecek küplerinin içine bırakarak onların bereketleneceklerine inanmaktadırlar (Kankal, 2014: 3).

Hititçe metinlerde baharın gelişiyle gök gürlendiği ve küplerin açıldığı kaydedilmiştir: “*İlkbahar olunca gök gürler. Küpü açarlar*” (KBo 2.7 öy.9; Ayrıca bkz. KBo 2.7 ay. 16; KUB 25.23 I 8; KUB 7.24 öy. 11) KBo 2.7 öy. 6 nolu metin de ise sonbaharda küplerin doldurulması (^{DUG}*harşi şuhhanzi*) ile ilgili bir ayın anlatılmaktadır: “*Şidduwa dağı için sonbaharda küpü doldururlarsa, bir dannaş ekmeğini parçalarlar*”

Görüldüğü gibi, baharın gelişi, yağmur yağması ve gök gürlmesi ile küpün açılması bayramları birbiriyle eş zamanlı olarak kutlanan ve ritüelleri birbiriyle doğrudan ilişkili olan bayramlardır. Öte yandan; bir Hititçe metin yerinde EZEN ^{DUG}*harşi*- “Küpün açılması bayramı” kutlanırken gök gürlütüsünün işitilmesi ile bayramın durdurulduğu kaydedilmiştir: “*İlkbahar olunca, gök gürlütüsü işittikleri zaman, bu günde küpün açılma bayramı bırakılır.*” (KUB 17.35 II 12-14) Bir başka metin yerinde ise “Ay Bayramı” kutlanırken, gök gürlmesi üzerine kralın ay bayramı kutlamalarını bırakıp sadece gök gürlmesi bayramını kutladığı, ya da her iki bayramı birden kutladığı belirtilmiştir:

“Kral yıkanma evinden geldiği zaman gök gürler. Fırtına Tanrısı'nın Rahibini tapınağa bırakmazlarsa Ay Tanrısı'nın bayramını bırakırlar ve Gök gürlemesi bayramını kutlarlar. Fırtına Tanrısı'nın rahibi eğer eskiden içeri bırakılmışsa Ay Tanrısı'nın bayramı ve Gök gürlemesi bayramı [karış]tırılır ve onlar birlikte kutlanır.” (KUB 32.135 I 1-9).

Herhalde ne zaman olacağı kestirilemediği için, gök gürlendiği an, bahar ayında kutlanan bazı bayramlar yarıda kesiliyor ya da eş zamanlı olarak icra ediliyordu. Tapınak Görevlileri ile ilgili bir direktif metninde kutlanması gereken önemli bayramlar arasında gök gürlemesi bayramı da kaydedilmiştir (Süel, 1985: 27). Ayrıca, Hititler gök gürlemesinden çok ürkütükleri için bayram dışında da gök gürlemesi ritüelleri ve korkuyu yatıştırıcı bazı büyü ayinleri de gerçekleştiriyorlardı (Ayrıntılar için bkz. Neu, 1970: 1; Archi, 1973: 13).

Günümüz Anadolu'daki Yağmur Duası uygulamaları da bazı yerlerde gelenekselleşmiş ve belirli bir takvime bağlanmıştır. Bölgeye o yıl bol yağmur düşse bile, şükretmek amaçlı olarak, özellikle de Mayıs ayı içinde çeşitli seremoniler gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri de Boğazkale İlçesi, Evcü Köyü'nde her yıl geleneksel olarak devam eden «Nöbeti Baba Yağmur Duası» şenlikleridir. Köylüler yağmurun az yağdığı zamanlarda bereket duası, çok yağdığı zamanlarda ise şükür duası için toplanmaktadır. Kaynak kişiler¹, çevredeki köylerin, hatta Yozgat - Yerköy'den bile birçok köyün katılımıyla gerçekleşen yağmur duası şenliklerine, bundan birkaç yıl önceye kadar, katılan köylerin çeşitli hediye, hayvan ve erzaklar ile geldiklerini ifade etmektedir. Bu bize Hititlerde hasat zamanında kutlanan KI.LAM bayramı sırasındaki bir uygulamayı hatırlatmaktadır:

“Tişaruliya Kenti adamları altı koyun, Asa [adamları]rı iki koyun, Annuwa kenti adamları iki koyun, Ankuwa kenti görevlileri, minalliler üç koyun”

Hititlerin başkenti *Hattuša*'da kutlanan KI.LAM bayramına, çeşitli kentlerden gelen bazı görevli ve de katılımcılar yanlarında getirdikleri adakları sunmakta böylece bayrama katkı sağlamaktadır. Maalesef son yıllarda son bulmuş olmasına rağmen, Evcü Köyü'ndeki şenliklere, çevre köylerden gelen katılımcılar, muhtemelen getirdikleri yiyeceklerle pişecek olan aşı katkı sağlıyor ya da getirdikleri hayvanlarla kurban edilecek hayvanların sayısını artırıyorlardı.

Evcü Köyü'nde düzenlenen Yağmur Yağdırma Şenliği, bir gün önceden gönüllülerin köyün yakınında bulunan 1650 rakımlı, Aygar Tepesi'ne kurbanlıkları götürmeleri ve hazırlamaları ile başlamaktaydı. Sabahın erken saatlerinden itibaren ise tepeye farklı köylerden gelen halk, kim olduğunu bilinmedikleri ama tepeyi koruduğuna inandıkları için de “Nöbeti Baba” ismini verdikleri türbeyi ziyaret etmekte ve hep birlikte yapılan duanın ardından önceden

¹ Evcü Köyü Muhtarı, Sayın Hasan Sarı Meşinli'ye, Emekli Öğretmen Hamdi Alkır'a, Mustafa Bilsenoğlu, Abdullah Bora ve H. Mustafa Sarıyüce'ye verdikleri bilgilerden dolayı teşekkür ederim.

hazırlanmış aşları bolluk ve bereketi dileyerek yemektedirler (Kaynak Kişi: Emekli Öğt. Hamdi Alkır).

Geleneksel Nöbeti Baba Yağmur Duası ve şenliği, Aygar Tepesi.

Hititlerde de dağ ve tepeler, bayramların kutlandığı, tanrıların kutsandığı önemli kült merkezleridir. “Zaliyanu Dağı hepsinin arasında birincidir. O Nerik Kenti’ne yağmur getirince” (KBo 3.7 öy. II 21vd.) Bu metin yeri; Nerik Kenti’nin yağmur bayramının Zaliyanu Dağı’nda kutlandığına işaret etmektedir.

Diğer taraftan Çorum’da sadece iki köyde yağmur duası sırasında gerçekleştirilen bir gelenek oldukça dikkat çekicidir. Her yıl Mayıs ayının ilk haftasında Dodurga İlçesi’ne bağlı Mehmet Dede Tekke Köyü ve Mehmet Dede Obruk Köyü ahalileri toplanarak, yakında bulunan Kızıltepe’ye çıkar ve yağmur duasının ardından, imece usulü ile aldıkları atları kurban ederler. Bu uygulama, bize, hem Orta Asya Türk geleneklerini hem de Hititler döneminde At Tanrısı Pirwa için dağların tepesinde gerçekleştirilen at kurbanlarını anımsatmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Gavaz, 2016,79-91).

Kızıltepe’de Atlar kurbanına hazırlanırken

Dodurga İlçesi-Mehmet Dede

Tekke Köyü

Genel olarak; Hititler döneminde gerçekleştirilen Yağmur Yağdırma törenleri ile günümüz Anadolu’da uygulama alanı bulan yağmur duası törenleri arasında benzer uygulama motifleri bulunmaktadır. Elbette geçmişte Hitit inanç sistemi içinde önemli bir yer tutan bu

uygulamalar günümüz Anadolu gelenek ve görenekleri içinde sadece kültürel bir devamlılığın izlerini taşıması açısından etkili örneklerdir.

Yağmur Duası yapılan bir başka köy: Yağmur Duası ardından yenecek aşlar hazırlanıyor!

Çorum Alaca İlçesi Miynesultan

Hititlerin başkenti *Hattuša*=Boğazkale İlçesi'ne bağlı, Evcü Köyünde eski bir uygulama olarak atın başının ıslanması ile ilgili bir ritüelden bahsedilmektedir. Emekli Öğrt. Hamdi ALKIR, baharda yağmur duası ile birlikte yapılan bu uygulamanın; üzerine dua okunmuş ve yazılmış olan At kafatasının ıslatılarak yapıldığını ifade etmektedir. Muhtemelen bu 'Yağmur Yağdırma Törenlerinde' bazı canlı ya da cansız nesnelerin suyla temas etmesi sağlanarak, kurunun ıslanması esas alınmaktadır. Bu ritüellere Anadolu'nun birçok yerinde hala rastlanılmaktadır (Acıpayamlı,1965: 229,238).

Emekli Öğretmen Hamdi Alkır
gelenleriyle
(Evcü Köyü-Boğazkale)

Evcü Köyü Muhtarı ve Köyün İleri

Çorum İli, Alaca İlçesi Küre Köyü'nde yağmur duası sırasında köyün dedesi, köy çocuklarının başını çeşmenin oluğuna sokup, çıkarmaktadır. Benzer bir uygulama Hititlerdeki bir yağmur bayramında karşımıza çıkmaktadır. Bir teknenin ya da güğümün içine çömelen iki çıplak

insanın tepesinden aşağıya çeşitli içkiler dökülür ve boynuza üfleyerek gök gürültüsü sesi çıkarılır. Ayrıca din görevlisi teknenin çevresinde üç kere döner (Sir Gavaz, 2013: 17 vd Metin yeri ve ayrıntılı bilgi için bkz. Haas,1994: 760 vd). Yine Hititlerin önemli kült merkezlerinden biri olan *Nerik*'te gerçekleştirilen Yağmur Bayramı törenlerinde bir pınar ya da havuza çeşitli içecekler ve hayvanların kurban edildiği kaydedilmiştir (Haas, 1994: 603 vd. ; Sir Gavaz, 2013: 18). Tüm bu uygulamalar muhtemelen, günümüzde olduğu gibi kurunun ıslanmasıyla ya da suyla temas ederek yağmurun yağacağına ilişkin bir inançla bağlantılı olmalıdır.

Tatar Türkleri'nin inanişına göre, İnsanların hayatı, Yağmur Tanrısı *Yauq*'a bağlıdır. Yağmurların yağmasıyla insanlar bolluk ve berekete kavuşmakta ama yağmur yağmadığı zamanlarda kıtlık ve açlık yüzünden, evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden de insanlar *Yaug* için çeşitli ritüeller gerçekleştirmektedirler: Kurak yıllarda ev ev dolaşarak toplanan malzemelerden Yağmur lapası yapılır, nehir kenarında büyük kazanlarda pişirilir ve oturup hep birlikte yendikten sonra da insanlar birbirlerinin üzerine su dökerek eğlenirdi. Bazı dağlık bölgelerde ise suya at başı ya da at başı kemiği sokma seremonisi gerçekleştirilmektedir. Yapılan bu ritüeller sırasında ise bazı maniler okumaktaydılar: “*Yağmur yağ, yağ, yağ! Kara koyun keserim, Budunu sana veririm, Cici kaşık veririm, Lezzetli lâpa veririm.*” (Zaripova Çetin, 2004:9 vd.; Ayrıca Yağmur Törenlerinde suya saçısı sunmayla ilgili ayrıntılı bkz. Demirci, 2015: 48-52). Uşak İli Eşme İlçesi, Takmak köyünde de yağmur yağdırma ritüelleri sırasında suya, at kafatası kemiği ve taş bırakma işlemi gerçekleştirilmektedir (Kılıç, 2011: 499).

Günümüz Anadolu'da, Orta Asya da ya da yaklaşık dört bin yıl önce Hititler Devri Anadolu'sunda uygulanan Yağmur ritüelleri arasında kuşkusuz birçok uygulama farkı olmasının yanı sıra, benzer geleneklerin devam etmesi, aslında geçimi tarım ve hayvancılığa dayalı tüm toplumlardaki ortak ve temelde aynı amaca yönelik uygulamalardan ibarettir. Ama özellikle vurgulamak gerekir ki Anadolu coğrafyası, toplumları birbirine bulaştıran ve kavuşturan eşsiz bir kültürel zenginliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı O. (1965). Türkiye’de Yağmur Duası II, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt XXII, sayı. 3-4: 221-250.
- Archi A. (1973). Fêtes de printemps et d'automne et réintégration rituelle d'images de culte dans l'Anatolie hittite, UF 5, 7-27.
- Ardzinba V. (2010). Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri, çev. O. Uravelli, Ankara.
- Artun E. (2007). Türk Halk Kültüründe Hıdırellez, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, pdf., 1-9.
- Balcıoğlu B. (1979). Hititlerde Ay, Yıl ve Mevsim Bayramları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Darga M. (1973). Karahna Şehir Kült Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12), İstanbul.
- Demirci E.Ş. (2015). Türkiye’deki Yağmur Törenlerinde Suya Saçı Sunmayla İlgili Uygulamalar, Journal of International Social Research, 8, 48-52.
- Haas V. (1970). Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte, Roma.
- Haas V. (1994). Geschichte Der Hethitischen Religion, Handbuch Der Orientalistik, Leiden.
- Kafkasyalı A. (2005). Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2, 149-172.
- Kankal A. (2014). Anadolu Ermenilerinin Halk inanışları, Yeni Türkiye 60, 1-9.
- Karauğuz G. (2015). Hitit Mitolojisi, Konya.
- Kılıç S. 2011. Uşak ve Çevresinde Yağmur Yağdırma Uygulamaları, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/1, 495-506.
- Neu E. (1970). Ein althethitisches Gewitterritual, Wiesbaden.
- Sir Gavaz Ö. (2012). Hitit Krallarının Kült Gezileri. Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler, Çorum.
- Sir Gavaz Ö. (2013). Hititlerden Günümüze Halk İnanışları, Çorum ve Kültür, Çorum, 17-28.
- Sir Gavaz Ö. (2014). Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu, Aktüel Arkeoloji 41, İstanbul, 50-63.
- Sir Gavaz Ö. (2016). M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri, TÜBA-AR 19, 79-91.
- Süel A. (1985). Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, Ankara.
- Turan, F.A. (2008). Anadolu’daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair, İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar, Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırma Dergisi 2, 101-111.
- Ünal A. (1984). Nochmals Zur Geschichte und Lage der Hethitischen Stadt Ankuwa” SMEA XXIV, 87-107.

Ünal A. (2003). Hititler Devrinde Anadolu II, İstanbul.

Ünal A. (2016a). Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence. Müzik, Dans, Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları, Ankara.

Ünal A. (2016b). Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiteroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte, Ankara.

Zaripova Çetin Ç. (2004). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (Kasım-Aralık 2014): 1-23.

360 DERECE PANORAMİK SANAL TUR UYGULAMALARININ GRAFİK VE GÖRÜNTÜ SORUNLARI (ÇORUM ÖRNEĞİ)

Ekrem DERMAN¹

¹ Öğ.Gör., Hitit Üniversitesi, İskilip Meslek YO, ekremderman@hitit.edu.tr

ÖZET

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte hayatımıza birçok yeni kavramlar girmiştir. Bu kavramlardan biri de sanal gerçekçilik kavramıdır. Sanal gerçekçilik kavramının günümüzde en çok tercih edilen tekniklerinin başında panoramik sanal tur uygulamaları gelmektedir. Hemen hemen her alanda hayatımıza girmiş bir uygulama olmakla birlikte bu uygulamalar bize bilmediğimiz, görmediğimiz mekânlar ve ürünler hakkında görsel bilgi vermenin yanı sıra, grafiksel eklentiler ile birlikte kullanıcıya uygulama içerisinde gezinirken kolaylıklar sunmaktadır. Bu araştırmanın; örnek olarak ele alınan “Çorum 360 derece panoramik sanal tur uygulamasının” grafik ve görüntü unsurlarını ele alıp, var olan sorunlarını bulmak ve değerlendirmeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Gerçeklik, Panoramik Sanal Tur, Grafik

360 PANORAMIC VIRTUAL TOUR APPLICATION ISSUES THE GRAPHIC AND PICTURE (EXAMPLE OF CORUM)

ABSTRACT

Many notions come into our life with developing technology, one of these notions is virtual reality. Panoramic Virtual Tour is the most preferred technique of virtual reality notions nowadays. As well as this notions nearly come into every part of our life, notions give the virtual information about places and product that we don't know and see. Also it provides convenience with graphic images when users surf in the applications. This survey, "360 Panoramic Virtual Tour Application of Çorum" deals with the graphic and picture issues, and it aimed at finding and evaluating the problem in the application.

Key words: Virtual Reality, Panoramic Virtual Tour and Graphic

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar gözle görüneni ele gerek olmadan herhangi bir yüzey üstünde kalıcı hale getirme özlemini duymuşlardır. Fotoğraf makineleri biçimsel olarak küçülmüş, zaman içinde; pozlama, ışık ölçüm, film sarma ve daha birçok sistemin kullanılması kolaylaşmıştır.

Günümüzde ise fotoğraf teknolojisi, gelişen teknolojiye paralel ilerlemiş, fotoğraf sadece kâğıt üzerine basılmanın yanında dijital (sayısal) fotoğrafçılık sayesinde sanal ortamda da kullanılmaya başlanmıştır. Son yıllarda dijital fotoğrafçılığın ulaştığı son noktalardan birisi de fotoğrafta sanal gerçekliktir. Fotoğrafta sanal gerçeklik; belirlenen konunun 360x360 derecelik sonsuz bir görüş açısıyla interaktif (etkileşimli) olarak potansiyel kullanıcıya sunulmasıdır. Fotoğrafta sanal gerçeklik tekniğinin getirdiği en büyük yenilik; kullanıcıya etkileşimli olarak sonsuz bir görüş açısı vermesi ve konu içeriğindeki bütün nesnelere bilgisayar ortamında rahatlıkla yüksek çözünürlükte görülmesini sağlayan panoramik sanal tur sağlamasıdır (Bingöl, 2008:4).

Panoramik fotoğrafları çekerken, farklı karelerin kenar detaylarının mümkün olduğunca birbirine benzer olması çok önemlidir. Kenar detaylarındaki çok küçük farklılıklar bile birleştirme sürecinde sorunların çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu tür sorunlar en çok ön plan ve arka plan zıtlığının bulunduğu panoramik fotoğraflarda yaşanmaktadır (Andrews, 2003: 39).

Sanal gerçeklik tekniği ile elde edilen sanal tur uygulamalarının, görsellik açısından en çok tercih edilen türü, 360 derece panoramik sanal turlardır. Bu Sanal turlar; yatay ve dikey eksenin tamamında gezinme imkânı sağladığından, kullanıcıya uygulama içerisinde gezinirken gerçeklik hissiyatı yaratmaktadır. Aynı zamanda çeşitli hareketli görüntü ve nesnelere ile birlikte sanal tur içerisinde kullanıcıya rehber olacak tipografi (yazı) ve medya uygulamalarının da içerisine dahil edilmesi; hem görsel zenginliğini artırmakta hem de gezinilen mekân hakkında; bilgi alma ve fikir yürütme konusunda yardımcı olmaktadır.(Derman, 2012: 1).

Panoramik sanal tur uygulamaları hemen hemen her alanda hayatımıza girmiş bir uygulama olmanın yanı sıra bize bilmediğimiz, görmediğimiz mekânlar ve ürünler hakkında görsel bilgi verir. Uygulama içerisine adapte edilen grafiksel eklentiler ve yönlendirmeler sayesinde uygulama içerisinde gezinme kolaylığı sağlar.

Bu uygulamalarda; 360x360 derecelik sonsuz bir görüş açısıyla interaktif (etkileşimli) olarak potansiyel kullanıcıya görüntüler sunulmalı ve konu içeriğindeki bütün nesnelere bilgisayar ortamında rahatlıkla yüksek çözünürlükte görülmesini sağlamalıdır. Aynı zamanda Panoramik fotoğrafları çekerken, farklı karelerin kenar detaylarının mümkün olduğunca birbirine benzer olması çok önemlidir. Kenar detaylarındaki çok küçük farklılıklar bile birleştirme sürecinde sorunların çıkmasına sebebiyet vermektedir

Bu gerekçeler ışığında bu araştırmada, Çorum ili için hazırlanmış ve yayında olan,

- http://corum.gov.tr/ortak_icerik/corum/sanaltur/index.html

- <http://212.156.89.98:1120/CityInfoCenter/cityguidepublic?&crs=EPSG:4326&x=40.56684826&y=34.96303597>

panoramik sanal tur uygulamalarının; grafik ve görüntü sorunlarının incelenmesi bir ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, örnek olarak ele alınan Çorum belediyesi ve Çorum Valiliği'nin resmi internet sitesinde yer alan 360 derece panoramik sanal tur uygulamalarının grafik ve görüntü unsurlarını ele alıp, var olan sorunlarını bulmak ve değerlendirmeye yöneliktir.

2.1.Araştırmanın Önemi

Bu araştırma son yıllarda sayısal ortamda gelişim gösteren 360 derece panoramik sanal tur uygulamalarını grafik ve görüntü sorunlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca bu alanda eğitim gören veya özel anlamda ilgilenen bireylere kaynak olması ve oluşturulacak yeni uygulamalara ışık tutması bakımından da önemlidir

2.3.Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, Çorum Valiliği(1) ve Çorum Belediyesi (2) resmi internet sitelerinde yer alan panoramik sanal tur uygulamaları ile sınırlıdır.

1. http://corum.gov.tr/ortak_icerik/corum/sanaltur/index.html
2. <http://212.156.89.98:1120/CityInfoCenter/cityguidepublic?&crs=EPSG:4326&x=40.56684826&y=34.96303597>

2.4.Araştırmanın Yöntemi

Yapılan araştırmada, genel tarama modellerinden doküman incelemesi ile nitel yöntemlerden gözlemden yararlanılmıştır.

2.5.Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evrenini sanal tur uygulamaları, örneklemini ise Çorum ili oluşturmuştur.

3. SANAL GERÇEKLİK BAKIMINDAN PANORAMİK FOTOĞRAF VE SANAL TUR

3.1.Sanal Gerçeklik

Kısaca sanal gerçekliğe henüz gelişmekte olan bir teknoloji denebileceği gibi her geçen gün değişik alanlardan artan sayıda bilim adamının üzerinde çalıştığı, kullanım alanı giderek yaygınlaşan, artık sadece bilimsel dergilerde değil popüler magazinlerde, günlük gazetelerde, televizyon haberlerinde, Hollywood filmlerinde, bilgisayar fuarlarında da karşımıza çıkan, kuşku, merak ve hayret duygularımızı uyandıran bir teknoloji diye de yanıtlanabilir.

Literatürde sanal gerçeklik kavramının farklı tanımlarına rastlamak mümkündür. Stone'un (1991) ve Oppenheim'in (1993) yaptığı tanımlar diğer tanımları da özetler niteliktedir. Stone'a (1991) göre sanal gerçeklik insan ve makine arasındaki iletişimi artırmak için geliştirilen, insan duyularına hitap eden bir çoklu ortam (multimedia) dır. Oppenheim'a (1993) göre ise sanal gerçeklik insan-makine etkileşimini, görsel ve işitsel iletişimle yetinmeyip, hissetme yoluyla artırmaya çalışan bir teknolojidir.

Sanal gerçeklik teknolojisi ile yapılmaya çalışılan, insan-makine iletişimini artırmak için insanla makine arasındaki engellerin ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır.

Günümüzde bahsedilen: dördüncü ve beşinci kuşak Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin hızına ayak uydurmak oldukça güçleşmektedir. Söz konusu gelişmeler bilgisayarların kapasitelerinin ve hızlarının artışına karşın boyutlarının küçülmesi yolunda olduğu kadar, kullanım kolaylığı (user-friendliness) alanında da kendisini göstermektedir. Kullanım kolaylığı alanındaki gelişmeler her yaştan, her eğitim düzeyinden insanı bilgisayar kullanıcısı, hatta bilgisayar okur-yazarı haline getirmektedir. Bu alanda son yıllarda görülen büyük gelişmelere rağmen kullanıcı ile makine arasında ekran, klavye veya fare gibi kullanıcının kendisini doğal bir ortamda hissetmesine olanak bırakmayan engeller hâlâ varlığını korumaktadır. Kullanıcılar halen alışkın oldukları üç boyutlu dünyadan bir bilgisayar ekranına bakmak durumundadırlar. Bilgisayar ortamında da üç boyutlu görüntü elde etmek mümkündür. Fakat ekrandan gözlerini bir an ayıran kullanıcı gerçek dünyadaki üç boyutlu nesnelere görecek ve ekran görüntüsünün gerçeklikten uzaklığını hemen algılayacaktır. İşte tam bu noktada sanal gerçeklik teknolojisi devreye girmekte ve özel bir takım donanımla insanları ekrana bakıyor olma duygusundan kurtarıp, onlarda ekran içindeki sanal dünyaya girmiş oldukları duygusunu uyandırmaktadır. İnsanların doğal bir ortamda olduklarına inanmalarını sağlamak ise ancak duylara hitap etmekle mümkün olur.

Sanal gerçeklik teknolojisinde bu amaçla yüksek performanslı ve gelişmiş grafik gücüne sahip bilgisayarlar ile insanı (insan vücudunun sanal formunu ve insan duyularını) bilgisayar ortamına taşıyan elektronik başlık (BOOM=Binocular Omni Orientational Monitor), özel veri eldiveni veya tüm vücudu kaplayan bir giysi kullanılır. Bu donanım sayesinde insanın hareketleri ile ilgili bilgiler anında bilgisayara aktarılmaktadır. Bilgisayar bu bilgileri işleme tabi tutarak vücudun, başın, elin veya gözün mevcut ortama göre konumunu saptar, sanal mekânı veya objeyi ona göre hareket ettirerek insan ile bilgisayar ortamındaki üç boyutlu dünya arasında gerçek ortamda- kine benzer iletişim kurulmasını sağlar (Ceran, 1992:184).

3.1.1. Sanal Gerçeklik Sistemlerinin Uygulama Alanları

3.1.1.1.Mimarlık

Sanal gerçeklik teknolojisinde bu amaçla yüksek performanslı ve gelişmiş grafik gücüne sahip bilgisayarlar ile insanı (insan vücudunun sanal formunu ve insan duyularını) bilgisayar ortamına taşıyan elektronik başlık (BOOM=Binocular Omni Orientational Monitor), özel veri eldiveni veya tüm vücudu kaplayan bir giysi kullanılır. Bu donanım sayesinde insanın hareketleri ile ilgili bilgiler anında bilgisayara aktarılmaktadır. Bilgisayar bu bilgileri işleme tabi tutarak vücudun, başın, elin veya gözün mevcut ortama göre konumunu saptar, sanal mekânı veya objeyi ona göre hareket ettirerek insan ile bilgisayar ortamındaki üç boyutlu dünya arasında gerçek ortamda- kine benzer iletişim kurulmasını sağlar (Ceran, 1992:184).

Mimarlık alanındaki uygulamalar sayesinde tasarımcı veya müşteri yapılacak olan evin içinde gezebilir. Sanal gerçeklik uygulamaları CAD yazılımlarından daha iyidir çünkü insanın oluşturulan mekân içerisinde hareket etme şansı vardır. Bu da tasarımcı ve müşteriye gerçeklik hissi verir ve daha kullanışlı binalar yapılabilir. Sanal gerçeklik ile binanın sadece estetik yapısına bakılmaz, güvenlik testleri için testler de yapılabilir.

Bir bina için söylenenler bir şehir için de geçerlidir. Şehir tasarımcıları şehrin içinde gezebilir, görünüşüne bakabilir, şehrin sınırlarını belirleyebilirler. Bu tarz uygulamaları günümüzde müzelerde de görülmektedir. Sayısal ortam da online/offline olarak müze eserlerini, özelliklerini, mekanını; uzak kullanıcılara gezinebilir halde sunmaktadır. Bu uygulamalar genel olarak 3B (üç boyutlu) yazılımlar ile modelleme işleminden sonra real time (gerçek zamanlı) render motoru yazılımları ile gezinilebilir hale getirilmektedir. (<http://io9.com>. 2010).

Resim 1.: Sanal gerçekliğin mimarlık uygulaması (Müze iç mekan örneği)

3.1.1.2.Tıp

Sanal gerçeklik uygulamasıyla tıp öğrencileri, gerçek uygulamalardaki bütün bileşenlere sahip ilk ameliyatlarını sanal ortamda gerçekleştirebilirler. Operasyonun zorluk derecesi değişik olabilir ve beklenmedik durumlar ilave edilebilir. Sanal gerçeklik sistemleri göz ve beyin ameliyatlarını hasta üzerinde yapmadan önce sanal ortamda deneme imkanı sağlar.

Estetik ameliyatlarda kişinin geçireceği ameliyat sonrası halini görme şansı vardır. Buna göre kişi istediklerini somut bir şekilde analiz etme ve karar verme şansına sahiptir.

Sanal gerçeklik ayrıca beyin ve omurilik zedelenmesi veya sinirsel bozuklukları, çeşitli fobilere sahip kişilerin tedavilerinde de kullanılmaktadır. (<http://io9.com>, 2010).

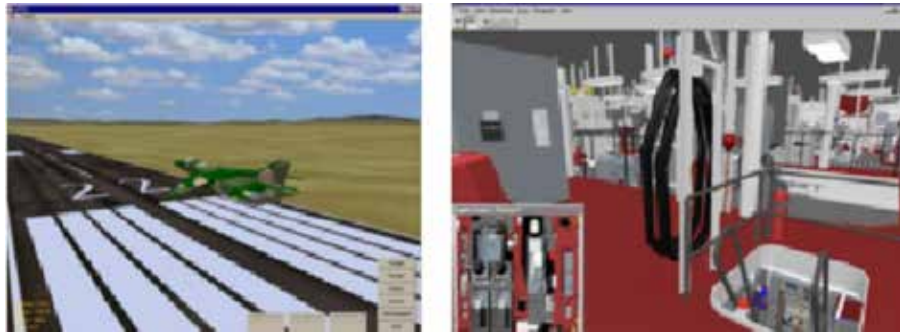

Resim 2: Sanal Gerçekliğin Kullanıldığı Cerrahi Amaçlı Eğitim Simülasyonları

3.1.1.3. Askeri ve Güvenlik

Askeriye uzun yıllardır sanal gerçeklik araştırmalarını yürütmektedir. Savaş simülasyonları, uçak, gemi, denizaltı ve tank simülasyonları ile askeri personelin eğitimi konusunda uygulamalar geliştirmektedir.

Bu uygulamalar kapsamında güvenlik elemanları tehlikeli durumları sanal ortamda yaşayarak eğitilebilirler bu sayede zaman ve parasal yönden de bir kazanç sağlanabilir.

Resim 3: Sanal Gerçekliğin Kullanıldığı Askeri Eğitim Simülasyonları

3.1.1.4.Bilim Ve Mühendislik

Yerçekimi dünyanınkinin iki katına veya yarısına sahip ortamlar yapabilir, binalar ve şehirler üzerinde sanal deprem testleri yapabilirler. Sanal gerçeklik sayesinde aya seyahat edebilirler veya okyanusların derinliklerine dalabilirler (Thierauf, 1995:165-173).

Resim 4: Sanal Gerçekliğin Araç Tasarımı ve Uzay Çalışmalarındaki Örnekleri

3.1.1.5.Turizm

Sanal gerçeklik sayesinde kişi kendini tatilde hissedebilecek, yada sanal gerçekliğin bir reklam aracı olarak kullanılmasıyla yaşadığı deneyim sonucu tatil için gitmek istediği yere tam olarak karar verebilir.

İnsanlar normalde gitme şansları veya buna ayıracak geniş vakitleri olmadığı için göremeyecekleri yerleri sanal gerçeklik sayesinde görebilir, sanki gerçekten o yerde gibi hissedebilirler.

Bu konuda tek problem gerçekçi görüntülere ihtiyaç olmasıdır. Kullanıcıları tatmin edecek kadar gerçekçi görüntülerin yaratılması için büyük ve detaylı veri tabanlarına ve gelişmiş bilgisayar sistemlerine ihtiyaç vardır.

Resim 5: Turizm ve Tanıtım Amaçlı Panoramik Görüntü Örneği

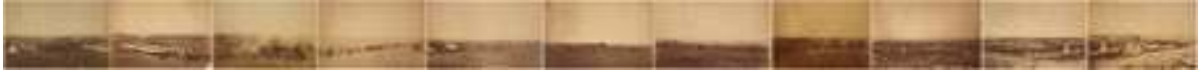

3.2.Panoramik Fotoğraf

19. Yüzyıl sadece bilim ve sanayileşme alanında değil sanat ve insan yaşamı üzerinde de kuvvetli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Kentleşme sürecini hızlandıran endüstri devrimi, başlangıçta Romantikleri doğaya yönelmiş, sonrasında fotoğrafın da icat edildiği döneme denk düşen süreçte ortaya çıkan genç izlenimci hareket ile birlikte sadece manzara değil, kent yaşamı da resimlere konu edilmiştir.

Camera Obscura'nın kullanımı ile elde edilen taslaklardan tuvallere aktarılan kusursuz gerçeklik, görüntünün fırçaya ihtiyaç kalmaksızın kimyasal yollarla saptanabilmesi ile 19. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Duyarkat teknolojilerinin birbiri ardına geliştiği ve tekniklerin birbiri ardına keşfi ile başlayan bu dönemde, fotoğraf ile resim arasında bocalama yaşanırken, yepyeni bir icadın heyecanı ile bulgulama ve deney yolunda ilerleme kaydedilebilmesi sağlamıştır. Bilimsel araştırmaların yoğunlaştığı, bilginin arttığı 19.yüzyılda birçok alanda katkısı tartışılmaz olan illüstratif resim yerini hızla fotoğrafa bırakmıştır.

Panorama tıpkı resim sanatı ve tarihi içerisinde yerini aldığı gibi fotoğrafın da ilk yıllarından itibaren - resimden gelen tanınmışlığı ile - çağına tanıklık eden fotoğrafların üretilmesinde kullanılan bir teknik olmakla birlikte, fotoğraf mekaniği, optiği ve kimyasında gelişmelerden en çok yararlanan alanlardan biri olmuştur (Ergand, 2006: 41)

Resim 6: Sivastopol Platosunun fotoğraflık panoraması, (1855)

Resim 7: Sonoma Vadisi, El Verano ve Vicinity'ye bakış, (1887)

Resim 8: San Francisco Panoraması (1878).

Kısaca panoramik fotoğrafı tanımlayacak olursak: Bir manzara veya bir yapıyı yatayda yan yana veya dikeyde üst üste olmak kaydıyla birden fazla kare kullanarak çekim yapmak ve daha sonra bu fotoğrafları sayısal ortamda veya karanlık odada birleştirerek ortaya çıkan çok geniş açılı fotoğraf çalışmasıdır. Bununla birlikte fotoğraf makinesini sabit bir ekseninde tutmak kaydı ile 360 dereceye kadar dönerek de çekim yapma işlemiyle de panoramik görüntü oluşturulur.

Resim 9: Dumlupınar Üniversitesi Radyo Yayın Odası Panoraması (2011).

Resim 9: Dumlupınar Üniversitesi Rektörlük Bina İçi Panoraması (2011).

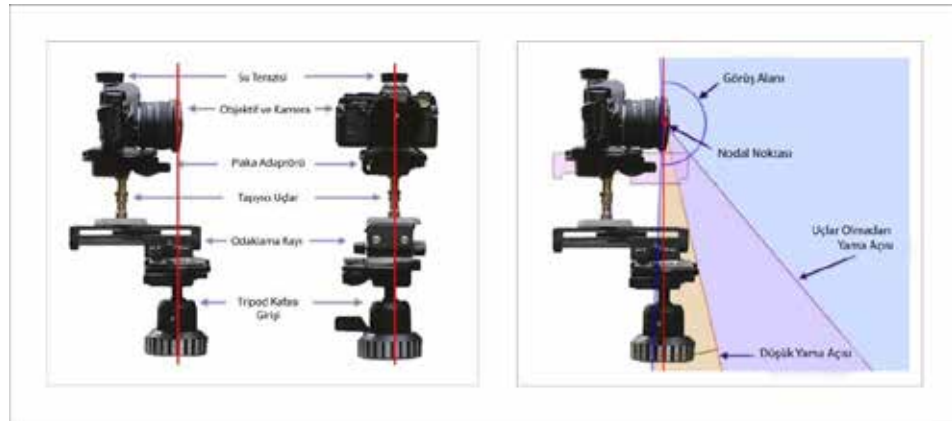
Resim 10: Dumlupınar Üniversitesi Kampüsü içi Panoramasi (2011).

3.2.1. Panoramik Görünüt Oluştururken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Panoramik görüntü oluştururken, elde edilen görselin sorunsuz bir görüş açısı ve netliği olabilmesi için, panoramik görüntü çekim sürecinden montaj aşamasına kadar dikkat edilmesi gereken yöntem ve uyulması gereken teknikler vardır.

3.2.1.1. Nodal Nokta (Düğüm Nokta) Ayarlaması.

Kamera ve lens üreticilerinin bazıları nodal noktayı bulma ile ilgili bilgileri sağlarlar. Fakat bütününe bakıldığında bu tür bilgileri bulmak oldukça zordur. Genelde nodal noktayı kendi donanımında bulmak sorunu, çekimi yapan fotoğrafçıya kalmıştır (King, 2003:126).

Resim 11: Manfrotto 303SPH Sehpa başlığına Göre Nodal Nokta Ayarlaması

Doğru bir görüntü elde etmek için sadece fotoğraf makinesini doğru yerde ve doğru şekilde konumlandırmak yetmez. Bunun için kullanılacak objektife göre; sehpa başlığını ile fotoğraf makinesinin ayarlamaları yapılmalıdır. Aksi takdirde, farklı karelerin kenar

detaylarının birbirinden farklılık gösterir. Bu farklılıklara “Parallax (Birleştirme)” hatası adı verilir.

Resim 12: Parallax (Birleştirme) Hatası.

Ön plandaki nesnenin seri çekimleri ve arkadaki nesnenin öteki nesneye olan konumu, makine gövdesi her döndüğünde sabit kalmalıdır. Eğer bu sağlanamazsa birleştirme programı iki görüntüyü birbirine geçirirken zorluk çekecektir. Bu tür problemlere sahip panoramik fotoğraflara “parallax hatalı fotoğraf” denir. Panorama fotoğrafı çeken kişinin sahip olması gereken yetilerden birisi de parallax sorunundan uzak, birbirini takip eden fotoğraflar üretebilmesidir. Üretilen sehpa başlıklarının birçoğundaki özellik, kamera gövdesinin nodal nokta üzerinde sabit olarak durmasını sağlayabilmesidir (GALER, 2006:157-159).

3.2.1.2. Panoramik Fotoğrafta Kadraj

Mesafe, objektifin odak uzaklığı, panorama açısı ve görüntü oranı gibi unsurlar, mekana ya da nesneye yapılan vurgularda doğrudan etkin rol üstlenirler. Konuya olan uzaklığın artışı ve panorama açısının genişlemesi, görüntünün eni ile boyu arasındaki oran farkını artırır ve dikkati ufka yani yatay doğrulara yönlendirilerek mekan vurgusunu güçlendirir. Tam tersi durum, oran farkını azaltır ve göreceli olarak kompozisyon içerisinde yer alan düşey çizgilerin dolayısı ile nesneye olan vurgunun güçlenmesini sağlar (Ergand, 2006:77).

Resim 13: Panoramik Görüntüde Kadraj

3.2.2.Panoramik Görünüt Türleri

3.2.2.1.Flat (Düz) Panorama

Panoramik görüntü düz ekrana oturtulmuştur. Oluşabilecek hatalar genelde geniş açı ile çekilmiş ana görüntülerin düzeltilmemesinden meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak fotoğraftaki bazı düz çizgiler eğik görünebilir.

Resim 14: Flat (Düz) Panorama

3.2.2.2.Silindirik Panorama

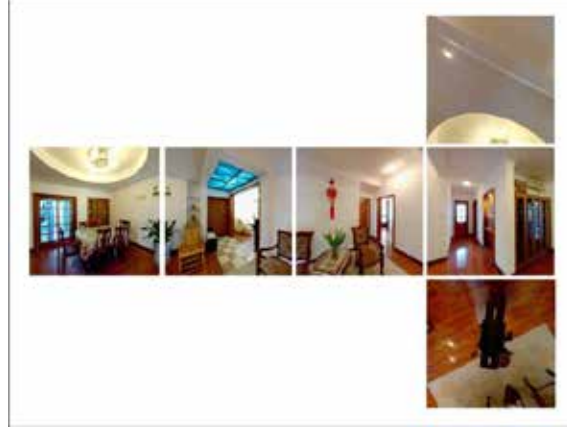
Panoramik görüntü, bir silindirin içerisine yerleştirilir. Bu tip görüntüler genelde tek satır, birleştirilmiş ve geniş açı ile çekilmiş çalışmalarda kullanılır. Eğer ana görüntüler küresel veya balıkgözü ile çekilmiş ise bu teknik olumlu bir sonuç vermez.

Resim 15: Silindirik Panorama.

3.2.2.3.Kübik Panorama

Panoramik obje, küpün içindeki altı yüze birden yerleştirilerek oluşturulur. Sanki izleyici küresel bir ortam içindeymiş gibi etrafın görüntüsünü izleyebilmektedir. Bu teknik, genellikle birleştirme sonrası işlem yapılan panoramalarda başarılı sonuç vermektedir.

Resim 16: Kübik Panorama.

3.2.2.4.Küresel Panorama

Kübik panoramalarda olduğu gibi, görüntü kürenin içine panoramik olarak yerleştirilir. Fakat kübikten farklı olarak sonuç, küpteki birden fazla olan parçalara karşın küreselde tek görüntü olarak oluşturulur. Küresel panoramalarda objektifin bulunduğu fiziksel koordinat merkez olmak üzere, objektifin etrafı 360X360 derecelik sonsuz bir görüş açısı ile görüntülenir.

Resim 17: Küresel Panorama.

3.3.Sanal Tur

Sanal ortamlarla ilgili olarak yapılan tanımlamalar incelendiğinde sanal mekânın fiziksel mekândan farklı bir mekân olduğundan, farklı elemanlarla oluşturulduğundan ve tıpkı fiziksel mekânda olduğu gibi, kendine ait algısı olduğundan bahsedilmiştir. Sanal mekânlar bu anlamı ile gerçek mekânların simüle edilmiş durumu, kısacası gerçek fiziksel mekanın bir benzeridir. Bu şekilde görsel modelleme dili ve simülasyon teknikleri kullanılarak oluşturulmuş sanal ortamların gerçek mekan algısına yaklaşılmaya çalışıldığı söylenebilir. (Özen, (2006:3-4),

Sanal tur belirli bir amaç doğrultusunda kullanıcılara; bilgi, tanıtım ve hizmet sunmayı amaçlayan, içerisinde; görüntü, hareketli tasarım, yazı ile desteklenmiş sanal gerçeklik ürünüdür.

Resim 18: Dumlupınar Üniversitesi Sanal Tur Arayüzü.

3.3.1. Sanal Tur Çeşitleri

Sanal turlar kullanılan sayısal teknoloji malzemesine göre (dijital fotoğraf, üç boyutlu modelleme (3B), iki boyutlu (2B) olarak sınıflandırılır.

3.3.1.1. İki boyutlu (2B) sanal turlar

Ürün ve Koleksiyonları çevrimiçi sunan ve ziyaretçinin ürün ve koleksiyondaki nesnelere keşfetmesini amaçlayan sanal tur uygulamalarıdır.

Resim 19: Isparta Müzesi 2B Sanal Tur.

3.3.1.2. Üç Boyutlu (3B) Modelleme Esasına Dayalı Sanal Turlar

Gerçeği ile birebir tasarlanmış olan üç boyutlu (3B) modellerin, oyun motor yazılımları olarak adlandırılan "real time render" (gerçek-eş zamanlı işleme) yazılımlarla oluşturulan Sanal Turlardır. Bu tür sanal tur uygulamalarının özelliği kullanıcı müdahaleli olması görsel

seyir zevki ve oyun hissi yaratması açısından kullanışlı ve çok vakit harcamaya yönelik olarak oluşturulur (Yakar, Yılmaz, 2005).

Resim 20: Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Müzesi Sanal Turu

3.3.1.3. Panoramik Sanal Turlar

Panoramik fotoğraflarla oluşturulan sanal turda, kişiye sanki oradaymış hissi verilmekte ve mekânda üç boyutlu bir şekilde gezmesine imkânı verilmektedir. Sahnelere eklenen yön okları sayesinde panoramik sahneler arasında geçişler rahat ve kontrollü olarak yapılabilmektedir.

Resim 21: Panoramik Sanal Tur Örneği

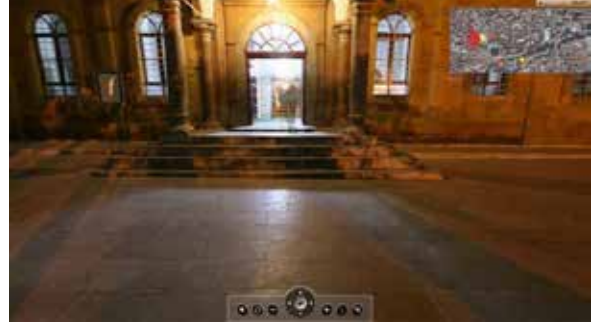
4. 360 DERECE PANORAMİK SANAL TUR UYGULAMALARININ GRAFİK VE GÖRÜNTÜ SORUNLARI (ÇORUM ÖRNEĞİ)

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında, Çorum valiliği resmi internet sitesinde yer alan panoramik sanal tur uygulaması ve Çorum Belediyesi resmi internet sitesinde yer alan panoramik sanal tur uygulamasının; grafik ve görüntü sorunlarını görseller üzerinden ele alınıp değerlendirilecektir

4.1. Çorum Valiliği Resmi İnternet Sitesinde Yer Alan Panoramik Sanal Tur

Çorum Valiliği resmi internet sitesinde yer alan panoramik sanal tur: Yatay ve düşey eksenin tamamının görülebildiği, küresel panoramalardan oluşan bir sanal turdur.

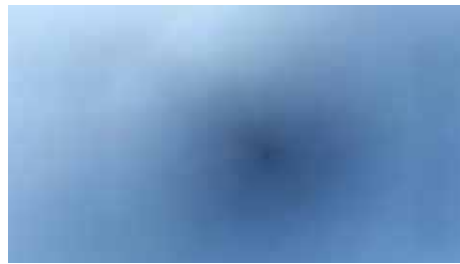
Resim 22 Çorum Valiliği Panoramik Sanal Tur Açılış ekranı

Bu uygulamanın açılış ekranı; **Resim 22** de sol tarafta görüldüğü üzere internet tarayıcısının sol tarafına konumlandırılmış ve görsel açıdan sağ alanda yer alan boşluk gereksiz kullanılmış.

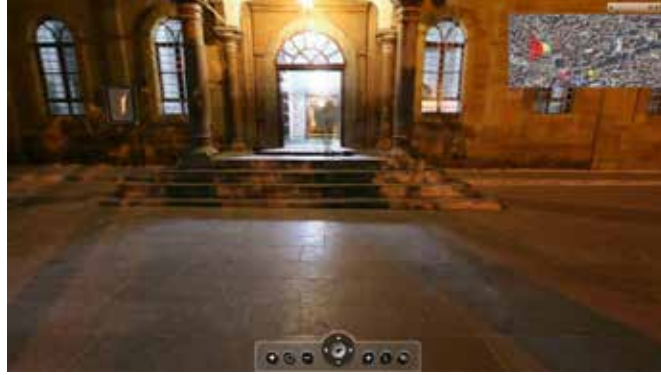
Resim 23 Çorum Valiliği Panoramik Sanal Tur Temizleme ve Kadraj Sorunları

Resim 23 yer alan panoramik görüntülerde çekim zamanı dikkate alınmadan oluşturulmuş bir çekim süreci ve sonrasında gerçekleştirilen montaj sırasında görüntünün gereksiz unsurlardan temizlenmediği görülmektedir.

Resim 24 Çorum Valiliği Panoramik Sanal Tur Birleştirme (Parallax) Hatası

Resim 24 de panoramik görüntü montaj aşamasında birleştirme nokta ayarlamalarının olması gerektiği gibi ayarlanmaması ve sonrasında gerekli görsel düzeltmeler yapılmadığı için birleştirme (parallax) hataları yer almaktadır.

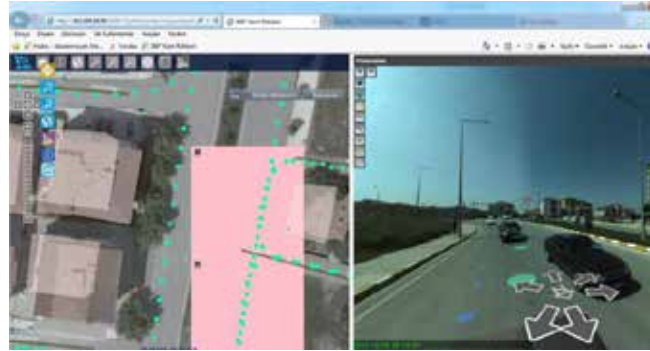

Resim 25 Çorum Valiliği Panoramik Sanal Tur Map (Harita) hatası

Resim 25 de panoramik görüntüsüne adapte edilen map (harita) eklentisi uygulama içerisinde her panoramada açılabilen bir buton ile yönlendirilmiş durumda ancak bu eklentiyi kapatacak yada arka plana alacak bir buton yer almamaktadır. Bu durum map (harita) eklentisinin bir kez açıldıktan sonra bir daha kapanamaması gibi bir olumsuzluğa neden olmaktadır.

4.2. Çorum Belediyesi Resmi İnternet Sitesinde Yer Alan Panoramik Sanal Tur

Çorum Belediyesi resmi internet sitesinde yer alan panoramik sanal tur: Yatay ve düşey eksenin tamamının görülebildiği, küresel panoramalardan oluşan bir sanal turdur. Bu sanal tur coğrafi bilgi sistemleri içerisine adapte edilmiş bir uygulamadır.

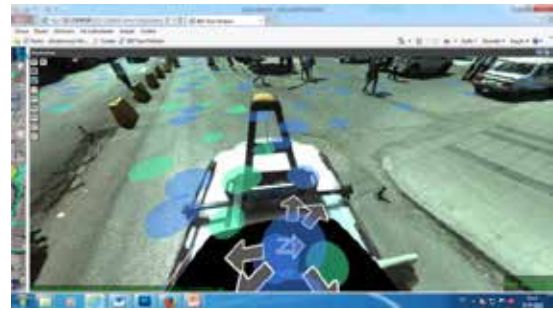
Resim 26 Çorum Belediyesi Panoramik Sanal Tur Açılış Ekranı

Resim 26 da Çorum Belediyesinin coğrafi bilgi sistemleri içerisine adapte edilmiş panoramik sanal tur uygulamasının açılış ekranı yer almaktadır. Açılış ekranında görüldüğü gibi panoramik görüntü kadrajı ayarlamamış ve coğrafi bilgi sistemleri içerik ve butonlarının yoğunluğu nedeni ile görsel bir kirliliğe neden olduğu söylenebilir.

Resim 27 Çorum Belediyesi Panoramik Sanal Tur Yönlendirme Grafiği Sorunu

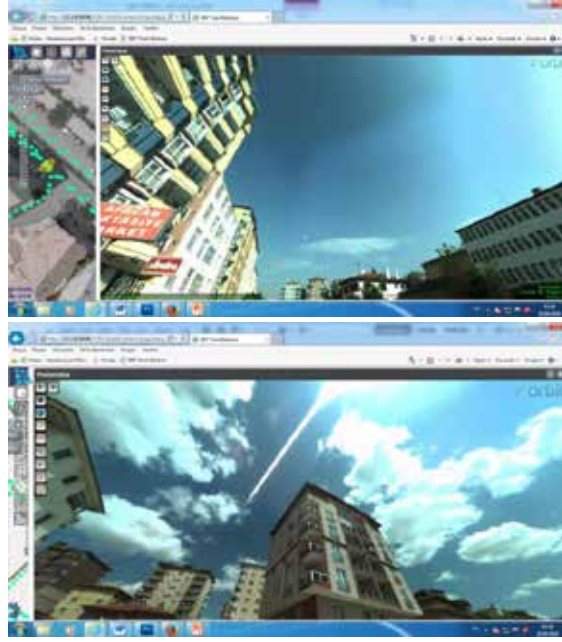
Resim 27 de görüldüğü üzere; panoramik görüntüler arası geçişler için oluşturulan butonların konumu ve yoğunluğu olumsuz bir etki yaratmaktadır. Sol alanda görülen yönlendirme grafiklerinin yoğun kullanılması, panoramik görüntünün algılanmasını olumsuz etkilediği söylenebilir. Sağ alanda yer alan yönlendirme grafiklerinin gökyüzüne konumlandırılmış olanları yanlış yönlendirme yapmakta.

Resim 28 Çorum Belediyesi Panoramik Sanal Tur Temizleme ve Kadraj Sorunları

Bu uygulama içerisinde yer alan bütün panoramik görüntülerde; panoramik görüntü oluşturmak için kullanılan ekipmanlar tamamen gözükmemekte (**Resim 28**).

Resim 28 de görüldüğü üzere; kadrajı yer düzlemine yakın bir alana ayarlayarak bakıldığında panoramik görüntüden çok ekipmanların görünmesi ve buna ek olarak grafik yönlendirme butonlarının da fazla olması panoramik görüntünün görsel ve teknik amacının tamamen dışına çıkmış bir uygulama olduğu hissiyatı yaratabilir.

Resim 29 Çorum Belediyesi Panoramik Sanal Tur Birleştirme (Parallax) Hatası

Bu uygulama içerisinde yer alan bütün panoramik görüntülerde birleştirme hataları yer almaktadır. **Resim 29** da görüleceği üzere özellikle gökyüzü alanlarında çok belirgin olan bu hatalar özellikle bulutlu alanlarda var olmayan görüntülerin oluşmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda muhtemelen ışık ayarlamalarının farklılıklarından kaynaklı birleşme alanlarında renksemeler ve farklı tonlarda belirgin geçişlere neden olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak:

- Sayısal görüntülerdeki beklentiler zaman içinde artmıştır.
- Farklı alanları da beraberinde geliştirmekle kalmayıp sadece bu teknoloji için ürün üreten ve geliştiren bir endüstrinin de oluşmasını sağlamıştır.
- Panoramik görüntülerin kalitesini artırmak gerekliliği saptanmıştır.
- Düğüm ve birleştirme hatalarının olduğu ve bu hataların kullanıcıyı görsel olarak olumsuz etkileri olabileceği düşünülmektedir.
- Coğrafi bilgi sistemleri içerisine adapte edilmiş sanal tur uygulamaları; içerik ve yoğunluk nedeni ile görsel olarak sorunlar teşkil etmektedir.
- Yönlendirme ve bilgi edinme amaçlı oluşturulan grafik öğelerin yoğunluğu ve konumları hatalı olduğu saptanmıştır.
- Panoramik Görüntülerde birleştirme ve kadraj alanı oluşturma esnasında istenmeyen unsurların varlığı gözlenmiştir

Öneriler

- Bu türden panoramik sanal tur uygulamalarını oluştururken görsel değerlendirme yapabilecek bir uzman nezaretinde görsellerin hazırlanması,
- Gereksiz ve yoğun grafik öğelerinin yerine daha sade ve anlaşılır grafiksel öğelerin kullanılması.
- Uygulamanın oluşturulduğu yazılımı ve kullanılan ekipmanı iyi bilen uzmanların istihdam edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Andrews, P. (2003), 360 Degree Imaging The Photographer's Panoramic Virtual Reality Manual. RotoVision SA.
- Derman, E. (2012). 360 Derece Panoramik Sanal Tur Uygulaması (Dumlupınar Üniversitesi Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceran, M. (1992), Multimedia ve Daha Da Ötesi Virtual Reality, Bilişim'92 Bildirileri, TBD, İstanbul
- Ergand, Ç, (2006), Panoramik Fotoğrafın Anlatım Dili. Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Eser Metni. İstanbul: M.S.G.S.Ü. Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Galer, M. (2006). Digital Photography in Available Light: Essential Skills (Photography Essential Skills), Focal Press, Italy, pp. 157-159.
- King, J.A. (2003). Digital Photography Techniques. McGraw-Hill Osborne. California. pp. 126-135
- Oppenheim, C. (1993). Virtual reality and the virtual library, Information Services and Use, Vol 13 Issue 3, IOS Press, Amsterdam, pp. 215-227.
- Özen, A. (2006). Mimari Sanal Gerçeklik Ortamlarında Algı Psikolojisi. Akademik Bilişim 2006+Bilgitek IV. Pamukkale Üniversitesi, 9-11 Şubat 2006, Ankara, ss.3-4.
- Stone, J.R. (1991). Virtual reality and cyberspace: From science fiction to science fact. Information Services and Use, Volum 11, United Kingdom, pp. 283-292.
- Thierauf, R. (1995). Virtual Reality Systems for Business. Greenwood Publishing Group. USA, pp. 165-173.
- Yakar, M. ve Yılmaz, A. (2005). Fotogrametride Görşelleştirme Ürünleri Ve Teknikleri, 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası. 28 Mart - 1 Nisan 2005, Ankara.

ÇORUM'DA HİDİRLİK'İN MANEVİ İKLİMİ

Ethem ERKOÇ

HİDİRLİK NEDİR?

Hıdırlık, yeşili bol, suyu ve toprağı bereketli mesire yeri anlamındadır. Arapça “hadr” kökünden geldiği için bu anlamda kullanılması normaldir. Hıdırellez kutlamaları da genellikle yeşillik, ağaçlık alanlarda, su kenarlarında, bir türbe ya da yatırın yanında yapılmaktadır. Bu gibi yerlere bu nedenle Hıdırlık denildiği de olur.

Hıdırlık, çoğunlukla Hıdırellez kutlanan yer, piknik alanı olarak bilinir. Aslı Hızırlık'tır. Zamanla Hıdırlık denilmiştir. Hızır (as)ın kendisini Allah'a yakın hissetmek için şehrin en yüksek noktasında dua ettiğine inanan halk, genellikle her şehirde böyle kutsallık atfettiği bir yüksek tepeye Hıdırlık Tepesi demişlerdir. Çorum'daki Hıdırlık Tepesi gibi Ankara'da Hüseyin Gazi Türbesi'nin bulunduğu tepe de bu niteliktedir. Beypazarı'nda, Safranbolu'da, Isparta Yalvaç'ta, Vezirköprü'de, Antalya'da, Taraklı'da ve daha pek çok yerde böyle birer tepe vardır. Mecitözü'nde, Osmancık'ta, Darende'de Hıdırlık mahallesi bulunmaktadır. Ankara'daki tepe için Evliya Çelebi, “Hz. Hızır Dergahı” demektedir.

Hızır inancı ve Hıdırellez:

Bazı halk inancına göre Hızır (as), ölümsüzlük sırrına ermiştir. Hızır karada, İlyas da denizde darda kalanların imdadına yetişir. Bu ikisi, yılda bir defa Hıdırellez gününde bir araya gelirler. Aslında bu inancın temeli, bazı Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu şehirlerinde kutlanan yaz bayramlarına dayanmaktadır. Bu anlayış, Balkanlara, Kırım'a kadar uzanmıştır.

Osmanlı kültüründe yılın yarısı yaz, yarısı kış kabul edilir. Buna göre 6 Mayıs'tan 8 Kasım'a kadar ki bölüm yaz, bu tarihten Hıdırellez'e kadar geçen günler de kıştır. Bu anlayış, Osmanlı'nın hakim olduğu coğrafi alanını büyük bir bölümüne uygundur. Ancak Hıdırellez'in bir bahar bayramı olarak kutlanması, tüm Türk dünyasında yaygın değildir. Özellikle Osmanlı coğrafyasının belli yörelerinde bilinmektedir.

Orta Asya'da, Türk dünyasında bahar bayramı olarak sadece 21 Mart'ta Nevruz Bayramı kutlanmaktadır. Bütün Türk cumhuriyetlerinde, Kafkaslar'da ve İran'da büyük resmi törenler yapılmaktadır.

Yine halk inancına göre bir gün önceden temizlik yapılır, yiyecek ve içecekler hazırlanır, hamur mayalanır. Evlerine, işyerlerine, arazilerine Hızır uğraması için dua edilir. Onun uğradığı yere bereket getireceğine inanılır. Hastalara dokunursa şifa bulacağına, işlerin ve servetin artacağına, gençlerin kismetlerinin açılacağına inanılır.

Hıdırellez ile ilgili halk inanışlarını daha da genişletmek mümkündür. Ancak biz, biraz da Hıdırlık kavramı üzerinde durmaya çalışacağız.

Çorum'da Hıdırlık Mevkii:

Osmanlı'nın hakim olduğu hemen her şehirde bir Hıdırlık mevkii bulunmaktadır. Çorum Hıdırlık mevkisinin önemi, sahabeden üç önemli zatın kabirlerinin burada bulunmasından kay-

naklanmaktadır. Ali İzzet Efendi'nin beyanına göre bu nedenle Selçuklu sultanları, Suheyb-i Rumi'nin türbesinin yanına Hıdırlık Camiini ve bir de zaviye yaptırmışlardır.

Cami, ilk defa Hıdır oğlu Hayrettin tarafından yapıldığı için bu adla anıldığı söylenmektedir. Sonradan Çorum kadıları ve Osmançık emiri Muzaferüddin Beyler Çelebi, türbenin yeniden inşası ve ziyaretçilerle konaklayanlara yemek verilebilmesi için Büğdüz, Horasan, Kılıçören ve Bunun köyleri ve arazilerini Hıdırlık cami ve türbesine vakfetmiştir.

Muzafferüddin Beyler Çelebi, kısa adıyla Muzaffer Paşa, Çorum'da kendi adıyla anılan camii yaptıran kişidir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde buranın adı, Beyler Çelebi Camii olarak geçmektedir. Bu camiinin minberindeki kitabesinde H. 700/ M.1300 tarihlerine bakılırsa Beyler Çelebi'nin de bu dönemde yaşamış olması gerekir.

Hıdırlık'taki caminin resmi adı, Suheyb-i Rumi Cami'dir. Yanında bulunan Rufai zaviyesine resmi görevliler gönderilmiştir. Bilinen ilk belge, 948/1576 tarihlidir. Bu belgeye göre Hacı Fethüddin Derviş Mahmut, buraya zavidar tayin edilmiştir. Bu zaviyeye sultan II. Selim de Hıdırlık bölgesindeki tarlaların gelirlerinin büyük bir kısmını vakfetmiştir.

Hurufat Defterlerinde 1104 Zilhicce /1693 Ağustos tarihli kayıta "Çorum'da Suheyb-i Rumi Mescidi"nin vakfı bulunduğu ve buraya vakıf mütevellisinin isteği üzerine bir müezzin atıldığı belirtilmiştir. Bu mescide 1147/1734 tarihli vesikaya göre bir minber konularak camiye çevrilmiş ve hatip atanmıştır. 1801 tarihli kayıtlarda "Çorum'da Suheyb-i Rumi Tekkesi bitişiğindeki Cami-i Şerif" şeklinde geçmektedir. Bu zaviyeye civar kasabalardaki "Hass-ı Hümayun" gelirlerinden üç yüz kuruşluk türbedarlık tahsis edilmiştir.

Hıdırlık Camii'nin Yeniden İnşası:

Bu gelirlere, çeşitli vakıflardan gelen gelirlere rağmen türbe, cami ve zaviye zamanla harap olmuştur. İyi bir bakıma ve tamire ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, II. Abdülhamit Han zamanında sarayda dillendirilmiştir.

Ali İzzet Efendi,1315/1899 yılında basılmış olan Tezkire-i Makamat adlı eserinin mukaddime bölümünde zikrettiğine göre; Sultan II. Abdülhamit Han'ın Hz. Muhammed (sav)'in ashabına hürmet etmek istediğinden söz eder. Bunun üzerine Beşiktaş muhafızı ve padişahın da yaveri olan Hacı Hasan Paşa, Hünkar'ın bu arzusuna uygun olarak Çorum kasabasının merkezinde metfun bulunan Suheyb-i Rumi hazretlerinin türbesi ve camilerinin tamire muhtaç olduğunu anlatır. Sultan Abdülhamit Han da 150 000 kuruş (1500 lira) harcama ile türbe ve caminin genişletilerek yapılmasına ferman buyurur. Bir proje hazırlattırarak ona uygun inşa edilmesini ister. Hıdırlık Camii'nin 1899 yılında yeniden inşasında Hacı Hasan Paşa'nın ve Başmabeyinci Hacı Ali Beyin gayretleri büyüktür.

Caminin bölümleri:

Hıdırlık tepesine inşa edilen camide üç bölüm vardır. Birincisi ç kubbeli cami kısmı, ikincisi ona bitişik olarak batı kısmında yer alan Suheyb-i Rumi ve Ubeyd Gazi türbeleri, üçüncüsü de bu binadan bağımsız olarak batı kısmına inşa edilen tekke/zaviye kısmıdır ki bu tekke Çorum'daki tek Rufai tekkesidir. (Fotoğraf: Hıdırlık Camii ve Rufai Tekkesi)

Şadırvanın batı tarafında Şeyh Abbas Külahi'nin mütevazı ikametgahı varmış. Kuzeyinde şimdiki piknik masalarının bulunduğu bölümde misafirhane ve imarethane/aşevi bulunmaktaymış. Bu üç bölümün batısında biraz çukurca bir mevkide Kereb-i Gazi'nin türbesi yer almaktadır. Yusuf Bahri Efendi'nin türbesi de ona bitişik durumdadır. Kereb-i Gazi türbesinin karşısındaki kuyunun ve kapısının yanında şeyh efendilerin, dervişlerin ve misafirlerin atları ve develeri için büyükçe bir ahır bulunmaktaymış.

Bu bilgileri, bugün hayatta bulunan Rufai dervişlerinden Metin Balcı ve geçen yıl 106 yaşında vefat eden Hacı Mustafa Dalkıran nakletti. İkisinin verdiği bilgi birbirleriyle örtüşüyordu.

1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına dair kanun gereğince Hıdırlık Tekkesi, Şeyh Abbas'ın evi, imarethane ve ahırlar yıkılmıştır. Bundan sonra Bekir Baba Abdibey Camii yanındaki evine çekilmiş. Ancak tekkenin enkazı uzun zaman kaldırılmamıştır. Hatta bazı fotoğraflarda bu durum görülmektedir. Abbas Külahi de caminin karşısındaki şadırvanın yanında bulunan küçük mekanda münzevi hayat yaşamıştır.

Yığma Tepe İddiası:

Hıdırlık mevkiinin Konya'daki Alaaddin Tepesi gibi yığma bir tepe olabileceğini düşünenler bulunmaktadır. Eğer öyle olsaydı şu andaki cami ve türbeler, çökme nedeniyle çatlar, yıkılmaya yüz tutardı. Çorum'da yığma tepe konusunda bir rivayet vardır ama o, Hıdırlık'la ilgili değil, Doruk Mezar'la ilgilidir.

Enver Behnan Şapolyo, Hasan Fehmi Erturgal gibi bazı tarihçilerin yazdığına göre Haçlı orduları (Frenkler), Kılıçaslan zamanında Çorum'u kuşatmışlardır. Şehirdeki halk ve askerler çaresiz kalınca "eman" dilemişler, Frenklerden söz alınca teslim olmuşlardır. Sonra Frenkler, sözlerinde durmayıp erkekleri öldürmüşler, kadın ve çocukları da tutsak alıp Bizanslılara satmışlardır. Yıl:1097.

Haçlı ordularının Çorum'da katil ve imha ettikleri on binlerce Türk ve Müslümanın cesetlerini üst üste yığarak kule yaptıkları yer olarak Ulu Mezar'ın içindeki **Doruk Mezar** zikredilmektedir. Bu bilgiye göre Çorum'da yığma tepe olarak sadece Doruk Mezar bilinmektedir.

Çorum'un Sancak Yapılması Konusu:

Çorum'un sancak yapılması konusunda Suheyb-i Rumi'nin Çorum'da metfun oluşu, çok önemli rol oynamıştır.

Bilindiği üzere 1864 yılında Çorum'un sancak statüsü kaldırılarak Ankara'nın bir sancağı olan Yozgat'a bağlı bir kaza haline dönüştürülmüştü. Hacı Hasan Paşa'nın saraydaki konumunun çok iyi olduğu 1892 yılında Çorum'un tekrar sancak haline getirilmesi için bir girişim başlatılmış, bu işi takip için Mevlevi şeyhi İzzet Dede İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak bu ilk girişimden sonuç alınamamıştır.

1894 yılında Çorum'un tanınmış simalarından Veli Paşa, Kalelioğlu Halil Bey, Alaybeyoğlu Hacı Seyit Ağa, Şükrü Ağa, Madanoğlu Salim Ağa ve Kavukçuoğlu Hacı Ahmet Ağa'dan oluşan komite harekete geçti. İlk iş olarak bu konuyu takip için önce Şeyh Abbas Efendi'yi İstanbul'a gönderdiler. Abbas Efendi daha önce bir başvuru yapıldığını söyleyince

Hacı Hasan Paşa, Dahiliye Nezareti Memurin-i Mülkiye komisyonu reisi Sadık Beyin yanına gitti. Evrakı orada buldu.

Konu, o günlerde devlet erkanı arasında tartışılıyordu. Zira bu dönemde Ermeni komitacıları, Gümüşhacıköy ve Merzifon civarında isyan halindeydiler. Bu durumda Çorum kazasının mutasarrıflığa çevrilmesinin önem arz ettiğine dair tezkere, Osmanlı hükümetine arz edilmişti. Böyle bir zaruret olmasına rağmen Çorum'un sancak olacak durumda olmadığını söyleyenlere karşı Hacı Hasan Paşa, Hz. Muhammed (sav)in alemdarı Suheyb-i Rumi'nin ve ashaptan bazı kişilerin Çorum'da metfun olduğunu, bu nedenle buranın önemli bir şehir olduğunu iddia etti. Hatta bu iddiasını, saray kütüphanesinde bulunan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühü'l-Ahbar adlı eserini getirip göstererek ispat etti.

Olayın ayrıntılarına girmeden şunu belirtmeliyim ki Hıdırlık'ta metfun bulunan sahabe-lerin varlıkları bile Çorum'un 1894 yılında sancak, sonra da vilayet olmasına vesile olmuştur.

Hıdırlık Tekkesi:

Hıdırlık'taki sahabe kabirlerinin, büyük zatların mezarlarının bulunuşunun yanı sıra caminin batı tarafında bulunan zaviye/tekkenin de önemi büyüktür. 1576 yılında bu zaviyeye Derviş Mahmut isimli birinin zavidar tayin edildiğini vesikalardan öğreniyoruz.

Hıdırlık'taki cami ve tekkenin tarihi, Selçuklulara kadar uzanır. O dönemde inşa edilen bu zaviyeye gelenlere yemek verilebilmesi için birçok köy arazisinin vakfedildiği bilinmektedir. 1576 tarihli vakıf defterlerinde zaviyenin gelirlerinin bir kısmının burada kalan dervişlere, bir kısmının da âyende ve râvendeye (gelip gidenlere) yemek ikramı için tahsis edildiği yazılmaktadır.

Hıdırlık Tekkesi'nin son dönemde bilinen postnişini, Abbas Efendi'nin amcası Ömer Efendi'dir. Aslı Darendelidir. Ondan sonra yeğeni ve damadı olan Şeyh Abbas Efendi'ye geçmiştir.

Genellikle sancak merkezlerinde bulunan ve Halife-i Ruy-i Zemin tarafından o şehrin devlet erkânına teslim edilen Sancak-ı Şerif, Hıdırlık Cami'inde korunurdu. Şeyh Abbas Efendi, Yunanlılara karşı yapılacak savaş için sancağı çekip Saat Kulesi meydanında gönüllü kaydı yaptığı bilinmektedir. Savaştan dönerken İstanbul'dan sırma ile işlenmiş üç adet ipek sancak getirerek kışlaya teslim edilmiştir. Daha sonra bu sancaklar, dualar ve ilahiler eşliğinde büyük bir saygıyla tekkeye yerleştirilmiştir. Genel bir seferberlik halinde veya cihat ilanı durumunda sancak-ı şerif çıkartılıp halk savaşa davet edilirdi.

Hacca gidenleri, askere gidenleri uğurlarken de sancak çıkartılırdı. Önce Hıdırlık'ta sancak önünde dua yapılır, oradan büyük bir kalabalıkla tekbirler getirilerek Pir Baba Kabristanı'na kadar gidilirdi. Oradan askerler, Samsun tarafına yolcu edilirdi. Trenle gidecekler, Çerikli tarafına gönderilirdi.

Hıdırlık şeyhi, son yüz yılda Ahi Baba görevini de yürütmekteydi. Abbas Efendi, onlar için özel bir zikir merasimi tertip ederek kalfalıktan ustalığa yükselenlerin şed kuşanma törenlerini ve esnaf dualarını da yapardı.

Hıdırlık şeyhi, aynı zamanda Nakibü'l-Eşraf idi. Yani bu beldede bulunan seyit ve şeriflerin hak ve hukukunu korumakla yükümlü resmi zat idi. Ayrıca İl Genel Meclisi'nin tabii üyesiydi. Vilayette bir toplantı olduğu zaman Hıdırlık Şeyhi toplantıya katılırken askerî bir

müfreze, onu hükümet binasının önünde karşıladılar. Zira o, padişahı temsilen toplantılara katılmış oluyordu.

Sultan Abdülhamit döneminde Cuma günleri hükümet erkanının Hıdırlık'ta olmaları bir gelenektir. Cuma namazından sonra devlet erkaniyle birlikte tekkenin mutfağında pişen yemekler yenilir, dualar edilirdi. Sonra herkes görevine, işine giderdi.

HIDIRLIK MEVKİİNİN MANEVİ MUHAFAZLARI:

Hıdırlık mevkiini şereflendirenlerin başında elbette ki üç büyük sahabe bulunmaktadır. Çorum'da sahabilerden üç zatın kabirleri, Hıdırlık mevkiindedir. Birincisi Hz Peygamber (sav)'in sancaktarı Suheyb-i Rumi'dir. Onun yanında silah arkadaşı Ubeyd Gazi'nin kabri bulunmaktadır. Cami ve tekkenin batısında Kadisiyye'de fillere karşı savaşan Kereb-i Gazi (Amr b. Ma'dikerip) türbesi yer alır. Sahabenin dördüncüsü, Kadisiyye Savaşı'nın başkomutanı Sa'd b. Ebu Vakkas ise Kunduzhan mahallesi, Zarif Hoca sokakta bir evin bahçesinde yatmaktadır.

Merhum İhsan Sabuncuoğlu, Şeyh Abbas bağlamında Hıdırlık'ı ele aldığı bölümde Şeyh Abbas Efendi'ye Hıdırlık denen bu semte asıl şeref vermiş olan ve herkesçe ziyaret edilen şahsiyetler kimlerdir, diye sormuştur. O da şöyle cevap vermiştir:

“Yukarıdaki cami yanındaki türbede yatan Alemdar-ı Resul Suheyb-i Rumi hazretleridir. Beraberindeki Ubeyd Gazi'dir. Aynı yerde kuyu yanında yatan da Kereb-i Gazi diye tanıyan Amr b. Ma'dikerip hazretleridir. Her üçü de ashab-ı kiramandır. Hz Ali ile Muaviye arasındaki malum hilafet kavgasında Suheyb-i Rumi hazretleri tarafsız kalmıştır. İstanbul'un fethi için gönderilen orduya her üç zat da katılarak buralara gelmiştir. Burada Ubeyd Gazi ile Kereb-i Gazi harben şehit düşmüştür. Daha sonra Suheyb-i Rumi hazretleri de İstanbul dönüşünde Çorum'a uğradığında hastalanarak vefat etmiştir.”

Şeyh Abbas Efendi, bunlardan Suheyb-i Rumi'nin Alemdar-ı Resul olduğu konusunda üç bilge kişinin sözünü delil göstermektedir:

“1.Halen Kereb-i Gazi'nin doğu tarafında biraz yukarıda, bitişiğindeki küçük türbede yatan meşhur alim Yusuf Bahri Efendi, Çorum'da ilim tedris etmeyi ve öldüğünde Alemdar-ı Resul olan Suheyb-i Rumi'nin yanında yatmayı ahit ve temenni etmişim, diyerek Çorum'a dönüyor, müderrislik vazifesine devam ediyor. Öldüğünde malum türbesine konuluyor ki evvel ahir beyanı, Suheyb-i Rumi'nin Alemdar-ı Resul (Hz. Peygamber'in sancaktarı) olduğu mahiyetindedir.

2. Leblebicioğullarından Hacı Ali Arif Efendi'nin oğlu Deli Müftü namıyla maruf Ahmet Feyzi Efendi de Alemdar-ı Resul Suheyb-i Rumi'nin Çorum'da metfun olduğunu söylemiştir.

3.Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi de bir gün Şeyh Abbas Efendi'yi beraberine alarak türbeye gidiyor. Ve şöyle diyor: “Ben, Hz. Suheyb-i Rumi'yi rüyamda gördüm. Onun işaretleriyle Çorum'a gelip yerleştim. Hicaz'da ölmek isterim. Şayet Çorum'da ölürsem beni Suheyb-i Rumi'nin eşiğine defnedin.” Sonra Şiranlı Şeyh, o günlerde Hicaz'a gidiyor ve orada vefat edip kalıyor.”

Şiranlı Şeyh'ten söz etmişken bir hususu nakletmek isterim. Hoca Kamil (Yöne)'nin anlattığına göre **Şeyh Hacı Mustafa Efendi**, Hıdırlık'a on-on beş günde bir gider, ziyarette bulunurmuş. Ancak şadırvandan ileri gitmez ve türbelere çıkmazmış. Ziyaretlerini türbenin kible

tarafındaki pencereden yaparmış. Sebebini soran bir müridine “Mescidin girişinde iki mübarek şehit daha yatıyor. Nasıl olur da daha ben bunları çiğneyerek sahabelerin kabirlerini ziyarete gidebilirim?” diye cevap vermiş. Yıllar sonra cami ve türbenin bugünkü şekliyle inşası için temel kazılırken Şeyh Efendi’nin işaret ettiği noktada mumyalaşarak hiç bozulmadan kalabilmiş çok eskiye ait iki ceset bulunmuştur. O zaman Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi’nin kerameti anlaşılabilmiştir. İhsan Sabuncuoğlu, o mezarların günümüzdeki çifte merdivenin altında kalmış olduğunu belirtiyor.

Şeyh Abbas Efendi’nin bu üç zattan nakletmiş olduğu beyanlar, halk arasında yerleşmiştir. Hıdırlık’ın manevi havası da bu üç sahabenin kabir ve makamlarının burada bulunmasının doğal sonucudur. Hatta bu, pek çok şairin de dile getirdiği hususlardandır. Çorumlu şairlerden Mehmet Rüştü (1825-?) Çorum’u anlatırken burada ashab-ı kiramdan bazılarının yattığını vurgulamıştır:

*Cevanib-i Çorum burc-ı evliya
Ashaptan metfundur nice asfiya
Nice kamil mürşit şair ulema
Yaturlar Çorum’da yoktur şumarı.*

Eski Çorum müftülerinden Ahmet Feyzi Efendi’nin de babası olan alim, şair, müftü Hacı Ali Arif Efendi (1806-1866), Suheyb-i Rumi hakkında bir şiir yazmıştır. “Hacı Ali Arif Kasidesi” olarak bilinen bu şiirinde Hz. Peygamber (sav)’in “Suheyb ne güzel kuldur. Allah’tan korkmasaydı bile asla ona isyan etmezdi” hadisinin tercümesini ihtiva eden kasidesinde eskiden beri süre gelen sahabe kabirlerini ziyaret şeklini şöyle açıklamıştır:

*İbtida züvvarına şart-ı edeb
Mülteca-yı evvel Ma’di Kereb
Sonra baladan kılar feyz-i talep
“Nimel’abd Suheyb” goftend O’ra
Asi nebüvet ger-neterzent ez-Hüda*

Bu şiirinde sahabe kabirlerini ziyarete Kereb-i Gazi türbesinden başlanıp Suheyb-i Rumi ve Ubeyd Gazi türbeleriyle devam edildiğini belirtmiştir. Ancak günümüzde böyle bir sıra takibi yapılmamaktadır.

Hıdırlık’ta yatan bu üç sahabeden başka Yusuf Bahri Efendi, Muzaferüddin Beyler Çelebi, Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, Hıdırlık Şeyhi Abbas Külahi Efendi’nin de türbeleri bulunmaktadır. Çorum Ulu Camii İmam Hatibi Ulu Hafız (Arif Gevenci), Malatyalı müftü Mehmet Tevfik Ergun, Müftü Mustafa Özel, vaiz Servet Ahıskalı hoca efendiler de Hıdırlık kabristanında metfun bulunmaktadır.

Hıdırlık'ta Bir Hazin Dua:

Hıdırlık Camii'nin yüksekten oluşundan dolayı iki taraflı merdivenle çıkılmaktadır. Merdivenlerin bitiminde uzun ve geniş kuzey cephesi, tam bir hitap kürsüsüdür. Cami ile şadırvan arasındaki açık alan, mükemmel bir toplanma sahasıdır. Böyle bir kürsüden rahatlıkla birkaç bin kişiye hitap etmek mümkündür.

Ayrıca Hıdırlık Camii, çevresinde metfun bulunan sahabe, şüheda, evliya ve ulemanın kabirleriyle kutsal bir mekandır.

Çorum halkı, Milli Mücadele'ye gönülden destek vermiş, ordumuzun muzaffer olması için Hıdırlık gibi kutsal bildiği mekanlarda toplanıp dua etmişlerdir.

1921 yılında Batı Cephesinde Yunanlıların saldırılarının şiddetlendiği günlerde Çorum'daki Müslüman ahali, mektep talebeleri, ulema, dervişan, memur, esnaf ve eşrafiyla büyük bir cemaat halinde Fahr-i Kainat Efendimizin alemi Suheyb-i Rumi'nin merkadi çevresinde toplanmışlardır. Önce kurban kesmişler, ardından da İslam mukaddesatının bekçisi olan Türk ordusunun muzaffer olması için dua ve niyazda bulunmuşlardır.

Müftü Hacı Mustafa Efendi'nin yanık duasına candan ve yürekten amin diyen halk, Ceza Reisi Beyin beliğ hitabelerini de can kulağıyla dinlemişlerdir.

Ceza Reisi Bey, Bizans İmparatoru Herakliyus ordusuna karşı Fahr-i Kainat Efendimizin teşkil buyurduğu ordu ile bugünkü Milli ordumuz arasında yaptıkları mukayese, cihadımızın kutsiyet ve ulviyeti hakkında iman ve kanaatleri bir kat daha artırmıştır.

18 Temmuz 1921 tarihli Çorum Gazetesi'nde çıkan haber şöyledir:

“Çorum Ceza Reisi, konuşmasında büyük ve sarsılmaz bir azim sahibi tarafından idare edildiğinde harikalar ve mucizeler gösteren Türk ordusunun Allah'ın yardımıyla bugün de muzaffer olacağını ve mukaddes davasını yakında kazanacağını müjdeledi. Ceza Reisi'nin konuşması, sürekli alkışlarla karşılanmış ve halk coşmuştur. Dua ve hitabeden sonra o büyük topluluk, kemal-i sükunetle yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır.”

Hıdırlık'tan İstiklal Harbi'ne İştirak:

Hıdırlık'ta başta mübarek geceler olmak üzere hemen her Cuma gecesi zikir halkası teşkil edilmiş. Zikri, genellikle tekkenin kıdemli şeyhi Bekir Baba yönetirmiş. Rufai geleneği gereğince şiş, kılıç ve ateş burhanı da gösterilirmiş.

Hıdırlık, mânâ erlerinin buluşma mekanı olarak bilinir. O zatlar, orada memleket meseleleri de dahil her şeyi müzakere ederlermiş. İstiklal Harbi sırasında Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi gibi Bekir Baba da olayları mana âleminde devamlı izliyordu. Düşmanın Polatlı'ya kadar geldiği günlerde hizmetkârı Yakup Efendi'ye “Evladım, atı nallat, kılıcı da bilet. Lazım olacak” der. Yakup Efendi, şeyhinin emrini yerine getirir.

O gece Bekir Baba, Hıdırlıktaki dergahında kalır. Atı da Kereb-i Gazi türbesinin karşısındaki kapının yanındadır. Sabahleyin Yakup Efendi, atı tımar etmek için ahıra girdiğinde onu kan ter içinde görür. Atın nallarının sökülmüş olduğunu, tırnaklarının bile aşındığını fark eder. Kılıcın da iyice köreldiğini görür. Şeyhinin yanına çıkar, bunların hikmetini sorar. O da başlar anlatmaya:

“Yunanlı, Polatlı'ya kadar gelmişti. Ordularımız cepheye savaşırken bizler de eli kolu bağlı duramazdık. Mana âleminde Hacı Bayram-ı Veli başkanlığında bir çok dervişle, Ço-

rum'dan da Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi ile beraber ordumuzun safında Yunan'ı önümüze katıp Polatlı'dan İzmir'e doğru sürdük."

Hıdırlık Kabristanında metfun bulunan Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi'nin de bu konuda pek çok menkıbeleri bulunmakta olup dilden dile nakledile gelmiştir.

Hıdırlık'ta Çerkez Şeyhi'nin Defin Merasimi:

Hıdırlık Kabristanı'na defnedilecek olan tarikat şeyhleri, alimler ve müftülerin cenazeleri, büyük merasimlerle uğurlanmıştır. Bunlardan bir örnek vermekle yetineceğiz.

Nakşibendiye Tarikatı şeyhi olarak bilinen Ömer Lütfi Efendi, Ramazan ayının 16. günü/ miladi 21 Nisan 1924 Pazar günü Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Yani genç Cumhuriyetin ilk yılında vefat etmiştir.

Ertesi gün cenaze namazı Cami-i Kebir'de kılınacaktır. Haber, tez yayılmıştır. Şeyh Efendi'nin ünü, Çorum ve çevresinde çok büyüktü. Saygı duyan ve gönülden seven binlerce kişi Ulu Cami'ye akın etti.

O dönemde ilimizde Kamil Yöney tarafından yayınlanan Çorum Gazetesi, toplanan cemaatin camiye ve avluya sığmadığını, bu nedenle halkın ara sokaklarda namaza iştirak ettiğini yazdı:

"İmamın tekbirini ilan eden beş altı müezzinin güür sedası safha safha en son saflara yayılırken, kulaklarda faniliğin korkunç nameleri yer buluyordu. Vasiyeti gereğince Hıdırlık'a hareket eden tabut; önde bir jandarma müfrezesi, meşayih ve sokaklara sığmayan kalabalık bir cemaatle tekbirler ve tehliller arasında gidiyor, daha doğrusu şehadet parmakları arasında yükseliyordu. Hazret-i Suheyb-i Rumi'nin havzasında yatan sâdâttan (seyit sülalesinden) Beyler Çelebi'ye komşu olmayı arzu eden Şeyh Efendi, hoş sedalı Hafız Said Efendi'nin okuduğu aşr-ı şerifin yankıları arasında ebedi makamına tevdi olunurken yükselen Fatiha sedası, bir af ve rahmet çağrısı olarak kalpleri ve dudakları dolaştı. Bu fatiha, yaşayanların bir veda hediyesi oldu. Ailesi ve çocuklarına başsağlığı dileklerimizi arz ederiz."

Bu haberi, İhsan Sabuncuoğlu da "Çorum Tarihine Dair Derlemelerim" adlı eserine ay-nen almıştır.

Yusuf Bahri Efendi:

Hıdırlık mevkiine mührünü vuran ashab-ı kirama geçmeden önce burada yatan büyük hadis alimi Yusuf Bahri hazretlerinden kısaca söz etmek isterim.

Yusuf Bahri Efendi, devrinin ünlü hadis bilginlerindedir. Türbesi, Kereb-i Gazi türbesinin bitişiğindedir. Aslı Vezirköprölüdür. 1750-1760 yıllarında doğmuştur. Çeşitli yerlerde, özellikle Mısır'da tahsil görmüştür. Ama en uzun süre 43 yıl Çorum'da Süleyman Feyzi Paşa Medresesi'nde müderrislik, Ulu Cami'de vaizlik yapmıştır. Yazma eserler kütüphanemizde pek çok eseri vardır. Kendisi iyi bir hattat olduğu için hangisinin telif, hangisinin istinsah olduğunun akademik bir araştırmayla tespiti mümkün olacaktır.

Vefatında Suheyb-i Rumi'nin civarına defnedilmeyi vasiyet etmişti. Ama kabri Kereb-i Gazi'nin yanına kazılmıştı. Yine vasiyeti üzerine mezar taşına Kehf Suresi'nin 28. ayeti yazılmıştı.(Ve kelbühüm bâsitun ziraayhi bilvasid) Yani Kıtırmir/ köpekleri de dirseklerini girişin eşğine uzatmış yatıyor." Bu ibare ile Yusuf Bahri Efendi, Hıdırlık'ta kabri veya makamı bu-

lunan Suheyb-i Rumi ve Kereb-i Gazi türbelerini arasında kendisini onların bekçisi Kıtırmir gibi telakki ediyordu.

Yusuf Bahri Efendi'yi sade bir kabre defnetmişlerdi. Aradan bir yıl geçmişti ki öğrencilerinden Derviş Mehmet Paşa, Hoca Efendi'yi rüyasında görmüştür. Hoca sıkıntılıdır. Biraz da sitemle:

“Mehmet, evladım, şu göğsümde bir darlık var. Mezarımdaki kerpiçler de başıma uçtu. Beni bu darlık ve sıkıntıdan kurtar” demiştir. Derviş Mehmet Paşa, heyecanla uyanmış, rüyanın etkisiyle bir daha uyuyamamıştır. Kalkıp abdest almış, sabah erkenden Ulu Cami'ye gitmiştir. Namazdan çıkınca yanına birkaç kişi alarak Hıdırlık yolunu tutmuştur. Yusuf Bahri Efendi'nin mezarının başına vardıklarında toprağın oturmuş olduğunu görmüşlerdir. Mezarı kazarak Hoca Efendi'nin naşını bulmuşlardır.

Derviş Mehmet Paşa, naşa baktı, aynen rüyasında anlatıldığı gibiydi. Başına uçan kerpiçleri kaldırdı. Cesedin çevresini temizledi. Yeniden kabir düzeni verdi. Sapmalarla üzerini örtecekleri sırada göğsünün üzerindeki elinde mühür olarak da kullandığı yüzüğü hala duruyordu. Göğsündeki darlık bundan olsa gerektir deyip yüzüğü çıkartıp ailesine verdiler.

Derviş Mehmet Paşa, hocasına hürmeten ona mütevazı bir mezar yaptırdı. H.1246/1830

Bu konuda çalıştığım sırada, onlara hizmet ettiğim her anda onları hep manen yanımda hissettim. Onun için Çorum'da ilahi şeklinde söylenen şu mısralara ben de inanıyorum

Billahi ölü değil bunlar diridir.

Muhammed Mustafa'nın bahir nurudur.

Bungda kalanların imdatçısıdır.

Ol Suheyb-i Rumi Ubeyd Gazi

Şehitler şahbazı Kereb-i Gazi.

HİDİRLİK'TA ÜÇ SAHABİ:

1.Suheyb İbni Sinan er- Rumi:

Suheyb-i Rumi, Musul'da doğmuştur. Bizanslılar, burayı işgal edince binlerce insanı esir alıp götürmüşlerdir. Arap tüccarlar tarafından satın alınarak Mekke'ye getirilen Suheyb, burada bedelini ödeyerek özgürlüğüne kavuşmuştur. Ticaretle işgal ederek çok mal mülk sahibi olmuştur.

Mekke'de Ammar b. Yasir ile buluşup Hz. Peygamber (sav)in huzurunda Müslüman olmuştur. Kureyş'in işkencelerine de maruz kalmıştır. Resulullah (sav) ile birlikte hicret etmek istemiş, yetişemeyince ardından yola çıkmıştır. Müşriklerin takibi sırasında bütün servetini vererek Medine'ye vardığı zaman Hz. Peygamber (sav) “Ya Suheyb, bu alışverişin çok kârlı oldu” buyurmuştur. Bu nedenle hakkında Bakara Suresinin 207. ayeti nazil olmuştur.

Suheyb-i Rumi, Resulullah (sav)in katıldığı bütün savaşlara katılmış ve onun sohbetinde bulunmuştur. Savaşlarda sancaktarlık görevi yapmıştır. Hz. Peygamber (sav), onu çok seviyor, ashabına da “Suheyb'i incitmeyiniz. Eğer onu inciterseniz, Allah ve Resulü'nü incitmiş olursunuz” diye uyarıyordu.

Hız. Ömer de Suheyb-i Rumi'yi çok severdi. Ona itimat ederdi. Firuz isimli bir Mecusi tarafından hançerlendiği zaman Suheyb-i Rumi'yi çağırıyor, teşkil ettiği şura tarafından yeni halife seçilip göreve başlayınca kadar halife vekili olarak görevlendiriyor. Suheyb-i Rumi, Hız. Ömer'in cenaze namazını kıldırdıktan sonra görevini Hız. Osman'a devrediyor.

Suheyb-i Rumi'nin İstanbul'un fethi için Muaviye tarafından teşkil edilen orduda yan kuvvetler arasında Anadolu'ya geldiği şeklinde bir rivayet var. Suheyb-i Rumi, Ubeyd Gazi, bu orduya katılarak Çorum'a gelmişlerdir.

İslam tarihi ve biyografi yazarlarına göre hicretin 38 yılında 73 yaşında Medine'de vefat etmiştir. Ancak ünlü tarihçi Gelibolulu Mustafa Âlî de Kühü'l-Ahbar adlı eserinde Rumiye-i Suğra'ya tabi olan Çorum kasabasında yatan şahsın gerçekten Suheyb-i Rumi olduğunu yazmıştır. Ali İzzet Efendi de aynı kaynaktan yararlanarak aynı kanaati savunmuştur.

Çorum'da da bu kanaat hakimdir. Bu konuda yazılmış pek çok şiir vardır. Çorumlu şairlerden Hasan Şen (İhvani), "Suheyb-i Rumi" adlı şiirinin son dördlüğünde Hıdırlık'ın önemini şöyle vurgulamıştır:

*İhvan'imnerde var bir gönül eri
Bunlar fethederler tüm gönülleri
Hıdırlık Camisi ziyaret yeri
Cana can katıyor Suheyb-i Rumi.*

Suheyb-i Rumi ve diğer sahabelerin kabirlerinin burada bulunışundan dolayı, pek çok alim ve veli, Hıdırlık'ta onun yanına defnedilmek istemişlerdir. Çorum'da Suheyb-i Rumi sevgisinden dolayı Suphi ve Suhip isimleri yaygınlaşmıştır.

2.Ubeyd Gazi:

Hıdırlık Cami'nin batı kısmında Suheyb-i Rumi türbesinin bitişiğinde ashab-ı kiramdan Ubeyd Gazi'nin türbesi bulunmaktadır. Aslen Yemenlidir. Hicretin 38-40. yılında Medine-i Münevvere'den İstanbul'un fethine giden İslam ordularına katılmış, Çorum'dan geçerken burada harben şehit olmuştur. Elimizdeki bilgilerin özü bundan ibarettir. 18. yüzyılda yaşamış olan Aşık Feyzullah, şu dördlükle Ubeyd Gazi'yi anlatır:

*Bize geldi Ubeyd Gazi,
Velilerin geçer nazı,
Kılalım Hak'a niyazı
Hüda'm bizden hoşnut olsun.*

3.Amr b. Ma'dikerip: Kereb-i Gazi:

Çorum'da Kereb-i Gazi unvanıyla meşhur olan Amr b. Ma'dikerip, aslen Yemenlidir. Mezhiç kabilesinin Zübeyd koluna mensuptur. Doğum tarihinin 530 olabileceği tahmin edilmektedir.

Kabilesinin reisiydi, şairdi, yiğitti ve kahramandı. İştahı yerindeydi. Ebü'l-Ferec el-İsfahani, "Kitabü'l-Egani" adlı eserinde Hız. Peygamber (sav)'in Tebuk Seferinden dönüşünde

Amr b. Ma'dikerib'in Zübeyd kabilesinden bir grup insanla gelip hicretin 10. yılında Hz. Ali'nin delaletiyle Resulullah (sav)in huzurunda islama girdiklerini anlatır.

Amr b. Ma'dikerip, Hz. Ebu Bekir zamanında Suriye'de Bizans'a karşı yapılan Yermuk savaşında büyük kahramanlıklar gösterdi. Bu savaşta tek gözünü de kaybederek Gazi unvanını aldı.

Onun asıl ünü, Kadisiye savaşı'nda ortaya çıktı. İslam ordusu 30.000, Sasani ordusu 120 000 civarındaydı. Ordularının önünde 30 kadar da fil vardı. Hz. Ömer, Amr b. Ma'dikerip'i bu savaşa katılmak üzere gönderdiğinde Sa'd b. Ebuvakkas'a bin kişiye bedel bir yiğit gönderdiğini bildirdi. Amr b. Ma'dikerip de bu savaşta İran ordusunun önündeki fillerin hortumlarını keserek Sasanilerin dağılmasına neden oldu. 637 yılında yapılan Kadisiye Savaşı, böylece İslam ordusunun zaferiyle sonuçlandı.

Bundan sonra Nihavend Savaşı'na katıldı. Yüz yaşını aşkın olmasına rağmen cepheden cepheye koşuyordu. Elinde Samsame adındaki kılıcıyla Allah yolunda savaşıyordu İbn-i Asakiri'nin "Tarih-i Dimeşk" adlı eserinde Nihavend Savaşı esnasında Amr'ın yaralanıp savaş Meydanı'ndan geriye taşındığını belirtmiştir.

Hicretin 21. yılında Nihavend yakınlarında Ruze Köyü'nde vefat ettiği söylenir. Başka rivayetlerde Hz. Osman döneminde hatta Muaviye döneminde vefat ettiği nakledilir.

Çorum'daki bilgilere göre Amr b. Ma'dikerip yani Kereb-i Gazi, Hz. Ali'nin delaletiyle Müslüman olmuştur. Hicretin 40. senesinde İstanbul'u fethederken Çorum'da şehit olup kalmıştır. Türbesi herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Bu nedenle Türkiye'de Kerep adının en çok kullanıldığı il Çorum'dur denebilir. Burada bu zatların ister türbesi olsun, ister makamı olsun, biz onları Hz. Peygamber (sav)in ashabındandır diye sever, saygı duyarız.

Zira bir başka yerde vefat etmiş olsalar da onun adına bir yerde inşa edilen ve makam denilen türbeler de onlar kadar önemlidir. Yunus Emre, bir yerde vefat etmiştir ama Anadolu'da on bir yerde türbesi vardır. Veysel Karani, Sıffin Savaşı'nda şehit olmuş ama Kufe'de, Şam'da, Yemen'de ve Siirt'in Baykan ilçesinde de türbesi vardır İslam dünyasında Ashab-ı Kehf adını taşıyan pek çok mağara vardır. Bunlardan biri asıl, diğerleri ise makamdır. Makamlar da o niyetle ve samimiyetle ziyaret edildiği için önemlidir.

SONUÇ

Hıdırlık, Çorum için önemli bir mevkidir. Günümüzde Hıdırlık tekkesi ve ona bağlı ek tesisler ortada kalmamış olsa da Ashab-ı Kiram'dan Suheyb-i Rumi, Ubeyd Gazi ve Kereb-i Gazi'nin türbeleri buradadır. Seyit sülalesinden Muzaferüddin Beyler Çelebi, Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, Hıdırlık Şeyhi Abbas Külahi, meşhur hadis alimi Yusuf Bahri Efendi burada yatmaktadır. Müftü Mehmet Tevfik Ergun, Müftü Mustafa Özel, vaiz Servet Ahıskalı, Ulu Cami imamı ve nakşibendi Uurlu Hafız (Arif Gevenci) de Hıdırlık kabristanında yatmaktadır. Burası, mana aleminde buranın önemini bilen herkesin vefatında defnedilmek için vasiyet ettiği bir mekandır.

İstanbul için Eyüp Sultan, Konya için Mevlana, Ankara için Hacı Bayram-ı Veli ne ise Çorum için de Hıdırlık camisi ve kabristanı o konumdadır. Buraya gelen herkes, bu manevi

iklimi hissetmektedir. Ziyaret için, istirahat için, dua ve niyaz için ilk tercih edilen mekan olma özelliğini sürdürmektedir. Özellikle il dışından gelen maneviyat erlerinin ilk ziyaret ettikleri mekan, yine burasıdır. Bu niteliğiyle Hıdırlık, Çorum'da inanç turizminin merkezi olma niteliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

ERKOÇ Ethem, Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları, Ankara,2015

MİLLİ MÜCADELE'DE ÇORUM VE ÇORUMLU ŞEHİTLER

Rahmi AKBAŞ¹

**¹ Öğr.Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Söğüt Meslek Yüksekokulu,
rahmi.akbas@bilecik.edu.tr**

ÖZET

1876 yılında başlayan ve 1923'e kadar devam eden süreçte ele aldığımız, Çorum ve Çorumlu şehitler bu vatan için büyük mücadele etmişler, birçoğu ise gittiği topraklarda hayatını kaybetmişlerdir. İç İsyanlarda (1876-1911) 30, Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-1878) 11, Ertuğrul Firkateyni kazasında (1889-1890) 2, Osmanlı-Yunan Savaşı'nda (1897) 7, 1911-1912 yılları arasında devam eden Trablusgarp Savaşı'nda ise 6 şehit verilmiştir. 1912-1913 yıllarında devam eden Balkan Harbi'nde 8, Birinci Dünya Savaşı'nda ise 2636 asker savaştıkları topraklarda kalmışlardır. 1919 yılında başlayan ve 1923'e kadar devam eden Milli Mücadele'de ise 506 şehit verilmiştir. Çorum'un ana topraklarında bu savaşların hiçbiri olmamasına rağmen, vatan bilinci ile ister Osmanlı Devleti, ister Türkiye Cumhuriyeti çağırсын hep en önde bu savaşlara katılmışlardır. Bu savaşlarda toplam 3238 şehit verilerek, bu vatanın en büyük sahiplerinden biri olduğu da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, şehitler, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele

ÇORUM NATIONAL STRUGGLE AND ÇORUM'S MARTYRS

ABSTRACT

From 1876 to 1923 Çorum and Çorum's martyrs struggled for this homeland, so many of them were lost their life. At domestic disturbances (1876-1911) 30, at Ottoman- Russian War (1877-1878) 11, at Ertuğrul frigate accident (1889-1890) 2, at Ottoman-Greek war (1897) 7, between 1911-1912 at Trablusgarp war 6 person were killed by enemies. Between 1912-1913 at Balkan war 8, at the first world war 2636 soldiers had rested on the lands which they battled. At National Struggle from 1919 to 1923 506 person are killed in the war. There were no war at the Çorum's lands, but they had participated in the war ahead by homeland consciousness when Turkish Republic or Ottoman Empire called them. In this war by giving a total of 3238 lost, they showed that they are the one of the largest owners of the homeland.

Key words: Çorum, martyrs, first world war, At National Struggle

1. GİRİŞ

Osmanlı döneminde başlayıp, Milli Mücadeleye kadar devam eden savaşlar sürecin de Çorum, her zaman ülkesinin yanında olmuş, askeri, iae ve silah gücü olarak elinden geleni yapmıştır. Bu dönemlerde meydana gelen birçok savaş ve muharebelerde Çorum nüfusuna kayıtlı bilinen 3238 şehit çeşitli topraklarda kalmıştır.

İlk kayıtlar 1876-1911 yılları arasında devam eden iç isyanlarda kaydı tutulabilen 30 şehit verilmiştir. Bunlar 2 Yüzbaşı, 2 Üsteğmen, 3 Teğmen, 1 Çavuş, 2 Onbaşı ve 1'de rütbesiz kişi vardır. Doğum yerlerine baktığımızda ise Çorum Merkez'den 10, Alaca ve Mecitözü'nden 2 şer, İskilip'ten 8, Sungurlu ve Kargı'dan da 4'er şehit verilmiştir.

93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı 1877-1878 yılları arasında gerçekleşmiş, savaşa hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almıştır. Bu muharebede de Çorum'dan 11 şehit verilmiş olup bunların hepsi subay rütbesindeki kişiler olmuştur. Bunlar 1 Binbaşı, 6 Yüzbaşı, 4 Teğmen'den oluşmaktadır. Biri Merkez Abdalata Köyünden olmak üzere beşi merkezden, üçü Osmancık'tan, İki İskilip'ten ve biri de Sungurlu kazasındandır.

Osmanlı döneminde gerçekleşen elim olaylarından biri de, Ertuğrul Firkateyninin kazasıdır. Temmuz 1889 yılında 607 mürettebatla Japonya'ya doğru yola çıkan Ertuğrul, 11 ay sonra 7 Haziran 1890'da Japonya'nın Yokohoma limanına ulaşmıştır. Burada üç ay kalan ve Osmanlı gelenek ve kültürünü temsil eden gemi, 15 Eylül 1890'da tekrar yola koyulmuştur. Fakat Kuşimoto açıklarına gelindiğinde, ortaya çıkan tayfuna dayanamayarak batmıştır. Bu kazadan sadece 69 denizci kurtulabilmiş 538 denizci ise şehit olmuştur. Bu kazada iki de Çorum nüfusuna kayıtlı denizci bulunuyordu. Bunlar Mecitözü Kazasından Kavakçioğullarından Hüseyin Onbaşı ile Er Hasanoğlu Zeynel'di. Bu kazada Çorum, binlerce kilometre uzaktaki Japonya'da da iki evladını şehit vermiştir.

1897 yılına gelindiğinde ise Osmanlı-Yunan Savaşı başlamış, 32 gün süren bu savaşta da biri Yüzbaşı, Biri Çavuş, Biri Onbaşı ve dördü Er olmak üzere Çorum 7 şehit verilmiştir.

1911-1912 yılları arasında devam eden Trablusgarp Savaşı'nda ise Sungurlu ve Mecitözü kazalarında 2 şer, Merkez ve İskilip'ten ise birer şehit verilmiştir.

1912-1913 yıllarında ortaya çıkan Balkan Harbi'nde ise biri Teğmen olmak üzere 6 şehit verilmiştir. Bu şehitlerden biri çorum Merkez, üçü İskilip kazasından, birer de Osmancık ve Alaca askerlik şubesine kayıtlı idi.

Osmanlı Devleti'nin dört cephede mücadele etmek zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda ise 2636 şehit verilmiştir. Bunların 772'si Merkez nüfusuna kayıtlı, 609'u İskilip'ten, 490'ı Sungurlu Kazasından, 288'i Osmancık'tan, 165'i Alaca'dan, 73'i Mecitözü'nden, 16'i Kargı Kazasından, 2'si Dodurga'dan, 144'ü doğum yeri tespit edilemeyen ve 77'si de başka askerlik şubesinde kayıtlı olanlar olmak üzere 2636 şehit bulunmaktadır.

1919 yılında başlayan ve 1923'e kadar devam eden Milli Mücadele'de ise 506 şehit verilmiştir. Bu şehitlerin 109'u Merkez ilçeden, 58'i Alaca'dan, 7'si Bayat'tan, 120'si İskilip'ten, 17'si Kargı kazasından, 28'i Mecitözü'nden, 89'u Sungurlu'dan, 73'ü Osmancık'tan, 3'ü Boğazkale'den ve birer de Oğuzlar ve Uğurludağ'dan bulunmaktadır. Bu sınıflandırma askerlik şubesi bazında yapıldığından sonradan ilçe olanların sadece ulaşılabilenler tasnif edilmiş, kalanlar askerlik şubesine göre yazılmıştır.

Burada da görülmektedir ki 3238 şehit şu ana kadar tespit edilebilenlerdir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından tasnifler hala devam etmektedir.

2. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ ÇORUM

Çorum, Türk Milli Mücadelesinin en zor illerinden biri olarak elinden gelen mücadeleyi yapmıştır. Bir yanda Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Milli Mücadele karşıtlığı, diğer yandan Çorum Mutasarrıfı Hürriyet ve İtilaf Partili Samih Fethi'nin valiyi örnek alır tutumları, halkı ikilem de bırakmıştır. Çorum'un Hürriyet ve İtilaf Parti yanlısı yapısı da bu dönemde Milli Mücadele'ye halkta olmasa da Çorum'un ileri gelenlerindeki bakışı etkilemiştir.

Çorum, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde sürgünlere de sahne olmuştur. Bunlardan biri de Hürriyet ve İtilaf Partili Refik Halit Karay ve Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara Valisi olacak olan Muhiddin Paşa'nın oğlu Refi Cevad Ulunay'dır. İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetime gelmesi ile Çorum'a sürgün edilen bu kişiler bu dönemde Çorum halkı üzerinde etkili olacak ve bölgede İttihat ve Terakki düşmanlığı artacaktır. (Ertan, 2008: 45-46) Bu durum ise başlangıçta bölgenin Milli Mücadele'ye geç katılmasına neden olacaktır.

Bu dönemdeki bir diğer unsur ise bu bölgede ortaya çıkan ve Milli Mücadeleyi çok zorlayan isyanlardır. Her ne kadar Çorum merkezli olmasa da Zile Ayaklanması, Yozgat isyan olarak bilinen Çapanoğlu isyanı, Yozgat ile Tokat arasındaki Deveci Dağlarında üstlenen Aynacıoğullarının ön ayak oldukları Ayancıoğulları İsyanı gibi isyanlarda Çorum'u da etkilemiş ve Ankara'daki yapılanmanın Çorum'a bakışını olumsuz kılmıştır.

3. ÇORUM MERKEZ'DE MİLLİ MÜCADELE BAKIŞ

Çorum her ne kadar çeşitli faktörlerin etkisiyle Milli Mücadeleye olumsuz gibi baksa da, özellikle Erzurum Kongresine delege gönderilmesi ile karşı tarafı da yokladıği görülmektedir. Çorum'dan Mehmet Nazif Efendi bu kongreye katılarak ortaya çıkan olaylar, sıkı takip edilir olmuştur. (Sarıkoşuncu, 1995: 38).

Süreç ilerledikçe, ilçelerde olduğu gibi Çorum merkezde de durum Kuva-yı Milliye tarafına dönmeye başlamıştır. Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın büyük gayretlerine rağmen, Ankara'daki etkisi Çorum'da taraf bulamamış, bu dönemde Kuva-yı Milliye'ye taraftar toplayan Ali Fuat Paşa'nın tarafı tutulmuş ve Sivas Kongresi'ne delege seçilmesi sağlanmıştır. Hem vilayet olarak bağlı olunan Ankara'ya hem de Çorum Mutasarrıfına, Çorum'un tavrı belirtilmiştir.

Büyük zorluklarla Çorum'dan seçilen delegeler Mehmet Tefik Bey ve Abdurrahman Dursun Bey (Yalvaç) Sivas'a gitmiş ve burada Çorum'u temsil etmişlerdir (Arıburnu, 1997: 71). Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlılık ve kongre kararlarının kabul edildiği bildirildikten sonra Çorum da milli faaliyetler hız kazanmış ve Kasım ay gibi de Çorum Müdafaa- Hukuk Cemiyeti kurulmuştur (Sakallı, 1988: 19).

Çorum her ne kadar milli mücadelenin cephe kısmında olmasa da özellikle Ankara Hükümetine karşı çıkartılan isyanlarda çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Zile ve Yozgat isyanlarında mihenk noktasındaydı. Yozgat ve Tokat hattının düşmesi ile sıra Çorum'a gelmiş, buranın da düşmesi ile Kırşehir üzerinden Ankara yürüyüşü başlamış olacaktı. Çorum

hakkında bazı serzenişlerde bulunulsa da, bu isyanlara Ankara'nın da yardımı ile dik duran Çorum ve çevresi, bu planı bozmuştur.

Bu dönemde Çorum'daki din adamları da boş durmamış, verdikleri fetvalar, çevresindeki insanları gayretlendirerek milli mücadeleye katkı sağlamışlardır. Bunlardan biride Hıdırlık Şeyhi Abbas Efendidir. Abbas Efendi, Hıdırlık Tepesi'ne siperler kazdırmış mezar taşlarına çullar sardırarak görenlerin müdafaa kuvvetinin ne kadar güçlü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Özellikle Alaca'da bulunan isyancıların gönderdiği ulaklar, bu mezarları gördüğünde güçlü bir kuvvetin Çorum'da kendilerini beklediğini rapor etmişlerdir. (Sabuncuoğlu, 2008: 82-83)

Şeyh Abbas Efendi, Garp Cephesinin kurulması ile taşımacılık faaliyetlerine de başlamış, mevcut 35 devesi ve 4 çift atlı arabasıyla Samsun-Çorum, Çorum-Sungurlu-Yahşihan ve yine Çorum-Yozgat-Ankara-Polatlı arasında cephane ve levazım malzemesi nakliyesi yapmıştır. Defalarca soyulmaya çalışılmasına rağmen, çevresi ve milli kuvvetlerin yetişmesi ile bu badirelerden zarar görmeden kurtulmuştur. Refet Paşa'nın da ricalarıyla Sakarya Savaşı'na da 68 adet deve ve 40 araba ile bu mücadelede yerini almıştır. (Sabuncuoğlu, 2008: 49-50).

3.1. ÇORUM'A BAĞLI İLÇELERDE MİLLİ MÜCADELEYE BAKIŞ

Çorum merkezinde durum ilk zamanlar milli hareketin aleyhinde iken, kazalar bunu tam tersi hareket etmiştir. Milli Mücadele çalışmalarını hep desteklenmiştir.

3.1.1. Osmancık

Sivas'ta bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ne, Kaymakam vekili Hulusi imzasıyla gönderilen yazıda, Osmancık Kazasında Milli Mücadele'ye karar verildiği belirtilmiştir. (Sakallı, 1998: 18).

Zile isyanının yaşandığı sırada Garp Cephesi Komutanlığı şifresi ile Polatlı Nokta Komutanlığına çok acele kaydı ile 23 Aralık 1920'de bir telgraf çekilir. Bu telgrafta Osmancık Müfrezesinin zaman geçirilmeksizin Zile'deki İkinci Seyyar Komutanlığına gönderilmesi emredilir. Osmancık Müfrezesinin büyük desteği ile Zile isyanı kısa sürede bastırılır. Taburun insan ve silah sayısına baktığımızda; Üç Subay, 12 Takım başı ve 500 Er'den oluşmaktadır. Ayrıca 500 beygir, bir katır, 500 adet değişik türde silah bulunuyordu. Bu silahlara ait 35.000 çeşitli türde mermi ile 20 adet el bombası da mevcuttur (Saraçer, 2000: 112). Bu dönem açısından baktığımızda büyük bir güce sahip olan bu kuvvetin, Osmancık ve çevresinde ciddi bir caydırıcılık uyguladığı bir gerçektir.

3.1.2. Alaca

Sivas'taki gelişmeler üzerine Alaca Kazasından Belediye Reisi, ulema, eşraf ve tüccarlardan birer temsilcinin imzaladığı bir telgraf çekilerek "... Memurlar, eşraf ve bütün millet bugün kongre heyet-i muhteremesine her bir mevcudiyetle merbut bulunduğunu arz ile tazimat-ı mahsusamızın kabulünü tazarru ederiz." Denmiş, güven ve bağlılıklarını Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine göstermişlerdir (Sakallı 1988: 19).

Yozgat ayaklanmasının elebaşları Alevilere özerklik vaat ederek Mustafa Kemal'e karşı kullanmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Alevi dedesi Dede Galip Bey önceleri Yozgat ayaklanmasına sıcak baksa da daha sonra Kuva-yı Seyyare ile birlikte hareket etmiş, Çerkez Ethem Bey ile birlikte milli mücadelenin yanında yer almışlardır. Alaca eşrafından olan yöre Alevilerinin dini lideri Dede Galip, daha sonra 300 süvariden oluşan bir milis gücü oluşturmuş, bunları donatarak başına da oğlu Hüseyin Gazi Bey'i geçirmiştir. Çerkez Ethem

ve kuvvetleri Yozgat Ayaklanmasını bastırdıktan sonra buradan ayrılırken komutayı da Hüseyin Gazi Bey'e bırakmıştır. (Şener, 2006: 66).

3.1.3. İskilip

İskilip'ten Kaymakam Tahsin imzasıyla gönderilen bir telgrafta Sivas Kongre kararlarının İskilip'te bulunan memurlar ve halk tarafından kabul edildiği; kabinenin şimdiye kadar olan çalışmalarının da milli karara aykırı görüldüğünden halk ve memurlar birlik içinde itimatsızlıklarını bildiren bir telgrafın da padişaha çekildiğini açıklamışlardır. (Sakallı, 1988:18).

İskilip'te kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Necmettin Bey, meclis oturumunda yaptığı bir konuşmada daha ilk günden beri Kuva-yı Milliye'nin meşruluğuna inanmış olan vatansever İskiliplilerin tek bir varlık halinde Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olduğunu bildirmiştir (Balcıoğlu, 1991:187)

İsyan bölgesine her ilçe elinden geldiği kadar katılmaya çalışmıştır. İskilip kaymakamlığı da bölgenin bu isyanlardan kurtulması amacıyla 45 kişilik bir gönüllü gurubu oluşturmuş, bunlar donatılarak Bölgedeki birliklere katılması sağlanmıştır.

3.1.4. Mecitözü

Yine Mecitözü Kaymakamlığından çekilen bir telgrafta; memleketi parçalamak tehlikesinden kurtarmak için hiçbir siyasi başarı elde edemeyen ve milli iradeyi tanımayan Ferit Paşa kabinesine kazanın memur, halk ve eşrafının birlik halinde itimatsızlıklarının beyan edildiği Dersaadet'e iletilmiştir (Ertan, 2008: 55).

4. MİLLİ MÜCADELEDE ÇORUM'UN ASKERİ VE MALİ DESTEĞİ

Çorum'u da içine alan isyanların bastırılması ile bölge bir nebze nefes almış ve aslı uğraşı gerektiren Yunan işgaline karşı odaklanılmıştır. Mutasarrıflığın da desteği ile Çorum, hem askeri hem de levazimat açısından Garp Cephesi komutanlığını takviye etmiştir.

Mutasarrıf Cemal imzasıyla, Ankara'da ki Dâhiliye Vekâleti ne gönderilen 12 Temmuz 1920 tarih ve 472 numaralı yazıda "300'ü süvari olmak üzere Alaca'da teşkil eden 500 mevcutlu Milli Mücahit Alayının Sungurlu tariki ile dünkü gün Ankara'ya hareket eylediği ve Çorum'dan iaşeten 100 at tedarik edilerek Refet Bey kıtaatına verildi. Ve Sungurlu dan 100 at ve 75 gönüllü ita kılındığı maruzdur." (Sakallı, 1988: 21) Bir de, Milli Müdafaa Vekilinin, Erkân Harbiye Riyasetine, 28 Temmuz 1336 tarihinde, gönüllü ve milli kuvvetlerle ilgili sunduğu raporun ekindeki çizelgede de; Çorum da Dede Farukzâde, Hüseyin Gazi ve Azizzade Veli Beylerin önderliğinde 19 Temmuz 1336 tarihinde gönüllü bir birlik teşkil edilerek vatan ve millete hizmet için hazır hale getirildiği belirtilmiştir (Sakallı, 1988: 21).

5. MİLLİ MÜCADELE'DE ŞEHİTLER

Ankara Hükümeti, Anadolu da denetimi kurduktan sonra, asker alımlarına başlamış, önce çetelerden oluşan birliklerle, ilerleyen dönemlerde, özellikle de Birinci İnönü Muharebesi ile düzenli ordu kurarak mücadele etmiştir.

Kurulan bu ordunun ana askeri kaynağını Ankara'nın çevresindeki illerden karşıladığı söylenebilir. Bölge bazında şehit sayılarına baktığımızda bu tez doğru olduğu görülmektedir. Buna göre;

İç Bölge (Ankara: 915, Konya: 798, Kastamonu: 751, Bolu: 553, Denizli: 523, Çorum: 506, Afyon: 439, Çankırı: 358, Yozgat: 350, Tokat: 349, Sivas: 306, Eskişehir: 278, Kayseri:

275, Amasya: 251, Kütahya: 224, Bilecik: 209, Niğde: 207, Nevşehir: 198, Kırşehir: 180, Karaman: 176, Kırıkkale: 119, Uşak: 26, **Toplam: 7.991**)

Karadeniz Bölgesi (Ordu: 421, Samsun: 404, Sinop: 356, Zonguldak: 354, Giresun: 320, Trabzon: 244, Bartın: 145, Rize: 51, Gümüşhane: 41, Artvin: 27, Ardahan: 22, Bayburt: 18, **Toplam: 2.403**)

Doğu Bölge (Erzurum: 103, Elazığ: 53, Erzincan: 39, Malatya: 38, Kars: 12, **Toplam: 245**)

Güney Bölge ve Akdeniz (Gaziantep: 408, İçel: 406, Adana: 368, Antalya: 335, Isparta: 267, Kahramanmaraş: 160, Burdur: 156, Aksaray 136, Urfa: 52, Hatay: 3, **Toplam: 2.291**)

Doğu Anadolu (Diyarbakır: 46, Mardin: 13, Adıyaman: 11, Bitlis: 9, Van: 9, Bingöl: 6, Muş: 5, Siirt: 4, Ağrı: 2, Batman: 0, Hakkâri: 0, Şırnak: 0, Tunceli:0, **Toplam: 105**)

Trakya, Marmara ve Ege (Bursa: 334, Sakarya: 291, Aydın: 212, Muğla: 206, Kocaeli: 202, İstanbul: 185, Manisa: 55, İzmir: 48, Balıkesir: 40, Çanakkale: 31, Edirne: 24, Kırklareli: 9, Tekirdağ: 7, **Toplam: 1.644**)

Osmanlının diğer bölgelerinden ve ili tespit edilemeyen şehit sayısı ise 211'dir.

Ankara ve çevresi diye adlandırabileceğimiz İç Anadolu, bu savaşın askeri kısmını oluşturduğu görülmektedir. 14.890 şehit verilen Milli Mücadele de 7.991 şehit bu bölge şehirlerinden verilerek tüm Türkiye'nin yarısından fazla şehit verilmiştir. Bir diğer dikkat çekilen nokta ise Doğu Anadolu Bölgesinden verilen şehit oranıdır. Toplam şehit miktarı içerisindeki payı % 0,71 ile en az bölge olarak görülmektedir.

Çorum ise 506 şehit ile 81 il içerisinde en çok şehit veren 6. merkez durumundadır. İlk üç sıradaki bölgelerin vilayet olduğu düşünüldüğünde Çorum, Bolu ve Denizli'nin ardından 3. sıraya yükselmektedir. Hiçbir işgal görmemiş bu memleketin bu kadar şehit vermesini, vatana olan bağlılık ve Ankara Hükümetine olan inanç olarak açıklayabiliriz.

6. MİLLİ MÜCADELE'DE ÇORUMLU ŞEHİTLER

Çorum, il bazında en çok şehit veren yerleşim yerlerinin başında gelmektedir. Hemen hemen her ilçeden de şehitler bulunmaktadır. Ayrıca Çorum iline bağlı birçok ilçede, birçok ilden fazla şehit verdiği de görülmektedir.

İle bağlı ilçelerin şehit sayısı dağılımı ise şöyledir. İskilip: 120, Merkez: 109, Sungurlu: 89, Osmancık: 73, Alaca: 58, Mecitözü: 28, Kargı: 17, Bayat: 7, Boğazkale: 3, Oğuzlar ve Uğurludağ'dan ise birer şehit tespit edilmiştir.

Şehitlerin isimleri incelendiğinde ise en fazla Ahmet: 39, Mehmet: 36, Mustafa: 35, Ali: 34, Hasan ismi ise 32 kişiye bulunmaktadır. Bugün dahi aynı sıralamayı görmek mümkündür.

Çorum'dan muharebelere giden ve şehit olan askerlerin yaş durumlarına baktığımızda 22 ila 30 arasında yoğunlaştıkları görülmektedir. Şehitlerin yaşlarına göre ayrıma baktığımızda 30 yaşında iken şehit olanların sayısı: 39, 29 yaşında şehit olanlar: 51, 28 yaşında: 33, 27 yaşında: 48, 26 yaşında: 34, 25 yaşında: 42, 24 yaşında: 32, 23 yaşında: 36 ve en fazla şehit ise 22 yaşında bulunanlarda görülmektedir. 22 yaşında şehit olanların sayısı ise 64'dür. Ayrıca tasnif dışı olanlarda vardır; 18 yaşında 1 ve 39 yaşında ise 5 şehit bulunmaktadır.

İsim, doğum tarihi, şehadet tarihi ve şehit olunan yer olarak ilçelerin dağılımı ise şöyledir;

6.1. Merkez İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	HASAN	1899	31	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
2	ABDULLAH	OSMAN	1892	2	9	1921	BASRA KÖYÜ
3	ABDULLAH	AHMET	1889	16	9	1922	BANDIRMA'DA
4	ABİDİN	ALİ	1899	17	11	1921	AKŞEHİR HASTANESİ
5	AHMET	İSA	1894	13	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
6	AHMET	HALİL	1895	16	7	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
7	AHMET	MEHMET	1893	4	9	1921	ANKARA MERKEZ HST.
8	AHMET	OSMAN	1892	5	9	1921	AKKALE'DE
9	AHMET	KİLOBAT	1884	11	9	1921	DUATEPE'DE
10	AHMET	İSMAİL	1894	30	8	1922	KAPLANLIDAĞ HARBI
11	ALAATTİN	HÜSEYİN	1892	2	9	1921	HAYMANA'DA
12	ALİ	HÜSEYİN	1892	30	3	1921	MEYDAN HARBİNDE
13	ALİ	HÜSEYİN	1891	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
14	ALİ	OSMAN	1891	27	8	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
15	ARİF	MEHMET	1896	1	4	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
16	ARSLAN	HASAN	1891	27	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
17	BEKİR	İBRAHİM	1895	30	3	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
18	BEKİR	VELİ	1313	29	4	1337	TAŞLITEPE HARBİNDE
19	BEKİR	HÜSEYİN	1890	17	7	1921	ZONGULDAK'TA
20	BEKİR	SÜLEYMAN	1893	16	7	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
21	BEKİR	İZZET	1897	19	9	1922	ÜRGÜP HASTANESİ
22	BEKİR	HALİL	1897	28	8	1922	ESMEZTEPE'DE
23	DURSUN	MEHMET ALİ	1893	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
24	DURSUN	YUSUF	0	22	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
25	ELVAN	HASAN	1892	16	7	1921	HÖRGÜÇ TEPE HARBI
26	FAZLI	OSMAN	1898	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
27	FETTAH	MUSA	1896	30	3	1921	METRİSTEPE HARBI
28	FEVZİ	ARSLAN	1897	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
29	GARİP	MUSTAFA	1893	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
30	GAZİ	ÖMER	1892	28	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
31	HAKKI	MUSTAFA	1898	13	4	1921	BANAZ'DA
32	HAKKI	ÖMER	1895	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
33	HALİL	İBRAHİM	1894	31	5	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
34	HALİL	ZEYNEL	1895	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
35	HALİL	AHMET	1898	16	7	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
36	HALİL	MUSTAFA	1892	28	8	1921	ÇEKİRDEKSİZ KÖYÜNDE
37	HALİL	OSMAN	1899	10	9	1921	ANKARA MERKEZ HST.
38	HALİL	MEHMET	1899	16	9	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
39	HALİL	ALİ	1887	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
40	HALİM	HALİL	1898	31	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
41	HAMDİ	OSMAN	1882	0	0	0	.....

42	HASAN	SADIK	1891	10	1	1921	I. İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
43	HASAN	HÜSEYİN	1895	0	0	1921	ÇARIKÇI HARBİ
44	HASAN	BEKİR	1891	27	8	1921	KANLI HARP'TE
45	HASAN	ALİ	1891	25	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
46	HASAN	MUSTAFA	1893	0	0	1922	.....
47	HASAN	KANDEMİR	1884	7	9	1922	BURCAK BOĞAZINDA
48	HASAN	SÜLEYMAN	1887	26	8	1922	ÇALTEPE HARBİN'DE
49	HASAN	MEHMET	1883	28	8	1922	İSHAKTEPE HARBİ
50	HASAN	HÜSEYİN	1898	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
51	HASAN	MISDIK	1894	2	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
52	HASAN	HASAN	1891	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
53	HASAN	HASAN	1894	29	8	1921	HAYMANA'DA
54	HAŞİM	ÖMER	1892	5	9	1921	.....
55	HIDİR	HALİL	1895	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
56	HÜSEYİN	AHMET	1894	21	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
57	HÜSEYİN	ALİ	1896	2	9	1921	BASRI TEPE'DE
58	HÜSEYİN	ABDULLAH	1892	10	10	1921	ZAYIAT CETVELİNDEN
59	HÜSEYİN	BEKİR	1894	28	8	1922	ISHAKTEPE HARBİ
60	İBRAHİM	AHMET	1899	31	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
61	İBRAHİM	İBRAHİM	1899	26	8	1921	BAYRAK BAYIR'DA
62	İBRAHİM	MEHMET	1892	30	8	1922	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
63	İBRAHİM	HASAN	1900	10	9	1922	BURSA'DA
64	İBRAHİM	HASAN	1884	17	8	1922	YENİŞEHİR MERKEZ HST
65	İHSAN	HÜSEYİN	1894	3	3	1921	MEYDAN HARBİNDE
66	İHSAN	HASAN	1894	4	6	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA
67	İSMAİL	MEHMET	1890	26	8	1922	KAZAV CIVARINDA
68	İSMAİL	MEHMET	1899	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
69	İSMAİL	MEHMET	1888	26	8	1921	MANGAL TEPE'DE
70	İSMAİL	MUSTAFA	1892	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
71	İSMAİL	SANİ	1897	5	9	1921	AKKALE'DE
72	İSMAİL	MEHMET	1895	29	8	1922	KAZAV CIVARINDA
73	İZZET	İBRAHİM	1895	5	4	1921	ESKİŞEHİR HASTANESİ
74	KADİR	MAHMUT	1894	3	8	1920	ELAZIG HASTANESİ
75	MAHİR	OSMAN	1895	27	8	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
76	MEHMET	HALİL	1892	0	0	1921	.....
77	MEHMET	MUSTAFA	1888	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
78	MEHMET	MUSTAFA	1892	27	8	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
79	MEHMET	ABDURRAHMAN	1900	10	9	1922	MUDANYA MUH.
80	MEHMET	SATILMIŞ	1882	0	0	0	.....
81	MEHMET	ALİ	1901	29	8	1921	HAYMANA'DA
82	MEHMET ALİ	HÜSEYİN	1883	26	8	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
83	MIRZA	ARSLAN	1887	12	9	1921	KARTALTEPE'DE
84	MUHİTTİN	MEHMET	1899	3	9	1922	KONYA HARİCİ HASTANESİ
85	MUSA	BEKİR	1894	29	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
86	MUSTAFA	MEHMET	1892	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE

87	MUSTAFA	MEHMET	1896	10	1	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
88	MUSTAFA	MEHMET	1892	30	5	1921	I. FIRKA SİHHİYE BÖLÜĞÜ
89	MUSTAFA	HALİL	1892	30	5	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
90	MUSTAFA	OSMAN	1896	20	4	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
91	MUSTAFA	ÖMER	1887	11	9	1921	KARADAĞ HARBİ
92	NURİ	MUSTAFA	1896	10	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
93	NURİ	OSMAN	1884	30	4	1921	ANKARA SERTEBABINDA
94	OSMAN	OSMAN	1891	29	8	1922	2. SEYYARE HST.
95	OSMAN	SÜLEYMAN	1891	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE
96	OSMAN	OSMAN	1891	10	4	1921	BÜYÜK ASLIHAN'DA
97	OSMAN	HALİL	1893	29	8	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
98	ÖMER	AHMET	1894	31	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
99	ÖMER	ÖMER	1894	27	8	1922	TOPBAŞINDA
100	RECEP	MÜRSEL	1893	30	3	1921	METRİSTEPE HARBİ
101	RECEP	MEHMET	1893	4	6	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA
102	SADIK	MEHMET	1896	25	4	1921	ESKİŞEHİR HASTANESİ
103	SADIK	HASAN	1887	31	8	1921	ÇALOĞLU'NDA
104	SATILMIŞ	MUSTAFA	1885	11	9	1921	HAYMANA'DA
105	SÜLEYMAN	MUSTAFA	1891	14	6	1921	BALMAHMUT MUHAREBESİ
106	ŞERİF	MAHMUT		23	9	1921	
107	ŞÜKRÜ	İZZET	0	19	9	1922	ÜRGÜP HASTANESİ
108	VELİ	OSMAN	1895	7	8	1921	ANKARA HASTANESİ
109	YUSUF	SEYİT	1896	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ

6.2. Alaca İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	MEHMET	1891	16	5	1921	ESKİŞEHİR MERKEZ HST.
2	AHMET	KAMİL	1895	30	8	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
3	AHMET	İLYAS	1892	31	8	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
4	AHMET	HACI AHMET	1898	20	7	1922	KONYA EMRAZI HARİCİYE HST.
5	AHMET	MURAT	1893	29	8	1922	İMLADAĞ YAYALASI
6	AHMET	MURAT	1887	30	8	1922	KAPLANKAYA'DA
7	ALİ	YUSUF	1892	1	4	1922	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
8	ALİ	SÜLEYMAN	1899	25	8	1921	BEŞTEPE HARBİ
9	ALİ	MUSTAFA	1889	9	6	1922	ÇATALLI'DA
10	ALİ	MUSTAFA	1899	31	8	1922	RAS KÖYÜ
11	ALİ	KAMİL	1897	24	10	1922	GEDİZ MUHAREBESİNDE
12	ARİF	AHMET	1897	10	6	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
13	BEKİR	SÜLEYMAN	1898	20	7	1921	TARHANBABA HARBİ
14	EMİN	OSMAN	1899	29	8	1921	ÇATALTEPE HARBİNDE

15	GAZİ	AHMET	1897	30	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
16	HALİL	İSMAİL	1892	26	8	1921	HAYMANA'DA
17	HALİL	CAFER	1889	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
18	HAMDİ	HACI SIHAR	1894	21	7	1921	SEYİTGAZİ HARBİNDE
19	HAMDİ	ÖMER	1894	22	7	1921	KIRGIZ DAĞI HARBİNDE
20	HASAN	ARİF	1896	12	6	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
21	HASAN	HÜSEYİN	1894	29	8	1921	ILICA ŞİMAL TEPELERİ
22	HASAN	KANDEMİR	1884	4	9	1922	AVDAN TEPE HARBİ
23	HAVRAN	AHMET	1894	26	8	1922	KAZUÇURAN HARBİNDE
24	HURŞİT	HAYDAR	1884	10	9	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
25	HÜSEYİN	MUSTAFA	1888	30	7	1921	ÇEKİRDEKSİZ KÖYÜNDE
26	HÜSEYİN	ALİ	1889	3	9	1922	ELVANLAR HARBİNDE
27	HÜSEYİN	OSMAN	1898	3	11	1922	ELVANLAR HARBİNDE
28	HÜSEYİN	HASAN	1894	28	8	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
29	İBRAHİM	HÜSEYİN	1891	21	7	1922	KANLIPINAR HARBİNDE
30	İSMAİL	İBRAHİM	1891	8	1	1921	ANKARA MERKEZ HST.
31	KASIM	HASAN	1888	5	9	1921	TIRNAKSIZ HARBİ
32	KASIM	SÜLEYMAN	1890	26	8	1921	BEŞTEPE HARBİ
33	MAHMUT	AŞİR	1892	1	8	1921	HAYMANA'DA
34	MEHMET	HASAN	1893	4	9	1921	HAYMANA'DA
35	MEHMET	HÜSEYİN	1901	11	4	1925	ŞEYH SAİT AYAKLANMASI
36	MEHMET	BEKİR	1882	5	9	1922	KONYA HARİCİ HASTANESİ
37	MUSA	HALİL	1894	24	6	1921	GEYVE ESME HST.
38	MUSA	SATILMIŞ	1892	7	9	1921	ESKİŞEHİR MERKEZ HST.
39	MUSTAFA	AHMET	1899	28	8	1921	TOPDEMİR HARBİ
40	MUSTAFA	AHMET	1898	2	9	1922	İZMİR 102 NOLU HST.
41	MUTTALİP	MEHMET	1897	30	8	1922	ADATEPE MUHAREBESİ
42	NUMAN	SÜLEYMAN	1891	15	7	1921	NASUHÇAL MUH. KIRMIZI TEPE'DE
43	OSMAN	MEHMET	1877	2	2	1921	ÇANAKKALE
44	OSMAN	OSMAN	1901	10	4	1921	ELLİÖREN HARBİ
45	OSMAN	ABDULLAH	1898	21	9	1921	SEYİTGAZİ HARBİNDE
46	OSMAN	ALİ	1890	29	8	1922	BARDAKÇI CEPHESİ
47	OSMAN	OSMAN	1891	11	4	1921	2 NOLU SEYYAR HST.
48	ÖMER	MEHMET	1896	28	3	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
49	ÖMER	ABDULLAH	1893	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
50	RAMAZAN	ÖMER	1896	31	8	1921	KARTALTEPE'DE
51	RASİM	HÜSEYİN	1892	21	7	1921	SEYİTGAZİ HARBİNDE
52	RÜŞTÜ	MEHMET	1890	0	0	0	.....
53	SÜLEYMAN	HALİT	1896	12	4	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
54	SÜLEYMAN	ABDİL	1895	29	8	1921	ILICA ŞİMAL TEPELERİ
55	SÜLEYMAN	MEHMET	1891	1	9	1921	FİRAR TEPE'DE

56	ŞAKİR	SALİH	1898	24	10	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
57	ŞAKİR	HALİL	1898	24	10	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
58	ŞÜKRÜ	HASAN	1896	28	8	1922	ÇAKALDAMLAR'DA

6.3. İskilip İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	VELİ	1898	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
2	AHMET	HASAN	1895	29	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
3	AHMET	AHMET	1892	10	6	1921	AĞAÇLITEPE'DE
4	AHMET	MUSTAFA	1885	6	10	1921	SİVRİ TEPE (Afyon'da)
5	AHMET	HALİL	1885	1	11	1921	MEZARTEPE'DE
6	AHMET	OSMAN	1892	2	11	1921	BASRI TEPE'DE
7	AHMET	HÜSEYİN	1888	7	11	1921	MANGAL TEPE'DE
8	AHMET	HÜSEYİN	1895	12	11	1921	KARTALTEPE'DE
9	AHMET	AHMET	1884	26	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
10	AHMET	HASAN	1885	30	10	1922	DANAY TEPE'DE
11	AHMET	ÖMER	1894	28	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
12	ALİ	AHMET	1893	25	10	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
13	ALİ	İBRAHİM	1892	16	8	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
14	ALİ	MUSTAFA	1888	0	10	1921	AFYON HARBI
15	ALİ	AHMET	1896	16	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
16	ALİ	AHMET	1893	25	10	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
17	ALİ	OSMAN	1891	4	12	1921	GÜZELİM TEPE'DE
18	ALİ	İSMAİL	1886	6	12	1921	AFYON HARBI
19	ALİ	ÖMER	1898	25	10	1921	BEŞTEPE HARBI
20	ALİ	MUSTAFA	1892	17	2	1921	TAŞHAN GRUBU HASTANESİNDE
21	ALİ	MEHMET	1894	21	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
22	ARİF	OSMAN	1898	21	10	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE
23	ARİF	YUSUF	1895	29	10	1921	ÇALIŞLAR MUHAREBESİ
24	ARİF	SADIK	1895	29	5	1921	ESKİŞEHİR HASTANESİ
25	BEKİR	MEHMET	1899	18	9	1921	ÜÇ SARAY SIRTILARI
26	BİLAL	MEHMET	1899	28	10	1922	10. SEYYAR HST.
27	DURSUN	RECEP	1892	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
28	EMİN	BEKİR	1896	20	10	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
29	ESAT	İBRAHİM	1894	30	6	1921	KONYA HASTANESİ
30	ETHEM	ÖMER	1898	12	6	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
31	ETHEM	SEYİT	1892	10	10	1922	BİLECİK KEŞİF MÜSADEMESİNDE
32	HABİB	BEKİR	1888	2	11	1921	TABAKHANE'DE
33	HALİL	MEHMET	1891	28	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
34	HAMİT	KADİR	1888	2	11	1921	MEZARTEPE'DE
35	HASAN	AHMET	1899	21	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
36	HASAN	HÜSEYİN	1881	6	10	1921	SİVRİDERE MUH.

37	HASAN	İSMAİL	1899	26	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
38	HASAN	AHMET	1886	9	8	1922	KAZANCI HARBİNDE
39	HASAN	ALİ	1899	21	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
40	HÜSEYİN	HALİL	1884	10	1	1921	MEYDAN HARBİNDE
41	HÜSEYİN	İZZET	1886	6	12	1921	MEYDAN HARBİNDE
42	HÜSEYİN	ÖMER	1888	6	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
43	HÜSEYİN	MUSA	1899	29	8	1922	KARYESİN'DE
44	HÜSEYİN	ALİ	1885	26	10	1922	KIZILTAŞ TEPE HARBİNDE
45	HÜSEYİN	HASAN	1899	30	10	1922	MEZARTEPE'DE
46	HÜSEYİN	İZZET	1888	6	3	1921	I. İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
47	HÜSEYİN	SÜLEYMAN	1886	2	11	1921	MEYDAN HARBİNDE
48	HÜSNÜ	HALİL	1895	28	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
49	İBRAHİM	ÖMER	1898	14	6	1921	MEYDAN HARBİNDE
50	İBRAHİM	HASAN	1894	26	8	1922	KIZILTAŞ TEPE HARBİNDE
51	İSMAİL	SADIK	1899	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
52	İSMAİL	ÖMER	1896	31	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
53	İSMAİL	OSMAN	1890	26	10	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
54	İSMAİL	MUSTAFA	1896	29	10	1922	BEŞKÜMELER'DE
55	İZZET	AHMET	1898	29	10	1921	ÇATALTEPE HARBİNDE
56	İZZET	AHMET	1891	29	11	1921	ÇATALTEPE HARBİNDE
57	İZZET	YUSUF	1891	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
58	İZZET	SADIK	1891	8	1	1921	KALECİK HARBİNDE
59	KADİR	AHMET	1893	3	6	1921	ESK. HİLAL-I AHMER HST.
60	KADİR	HÜSEYİN	1892	4	8	1922	KARAAĞAÇ KÖYÜNDE
61	KAMİL	SADIK	1899	10	1	1922	KARAHİSAR HST.
62	LÜTFÜ	EMİN	1893	17	9	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
63	MAHMUT	OSMAN	1893	9	9	1921	KAZANCI HARBİNDE
64	MEHMET	VELİ	1898	0	0	0	HAYMANA'DA
65	MEHMET	ALİ	1886	27	5	1921	HAYMANA'DA
66	MEHMET	OSMAN	1891	10	7	1921	ASLIHAN MUHAREBESİ
67	MEHMET	İBRAHİM	1892	21	7	1921	SEYİTGAZİ HARBİNDE
68	MEHMET	ARİF	1895	11	9	1921	HAYMANA'DA
69	MEHMET	İBRAHİM	1884	17	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
70	MEHMET	SATILMIŞ	1897	19	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
71	MEHMET	ÖMER	1899	21	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
72	MEHMET	VELİ	1898	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
73	MEHMET	İBRAHİM	1895	17	11	1921	MEYDAN HARBİNDE
74	MEHMET	MÜKREMİN	1899	29	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
75	MUSTAFA	YUSUF	1899	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
76	MUSTAFA	YUSUF	1889	10	6	1921	MEYDAN HARBİNDE
77	MUSTAFA	AHMET	1898	16	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
78	MUSTAFA	HALİL	1898	16	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
79	MUSTAFA	MAHMUT	1891	16	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
80	MUSTAFA	MEHMET	1896	22	9	1921	NASUHÇAL HARBI (Kütahya)
81	MUSTAFA	MUSTAFA	1892	10	2	1921	MEYDAN HARBİNDE

82	MUSTAFA	HASAN	1892	26	10	1922	ÇİĞİLTEPE MUHAREBESİNDE
83	MUSTAFA	MEHMET	1898	26	10	1922	KAZUÇURAN HARBİNDE
84	NURİ	HASAN	1899	21	9	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE
85	NURİ	AHMET	1886	19	12	1921	AKŞEHİR MENZİL HST.
86	NURİ	MUSTAFA	1894	7	8	1922	SAMSUN HASTANESİNDE
87	OSMAN	BATTAL	1891	4	6	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
88	OSMAN	HASAN	1892	29	8	1922	YENİCEKÖY MUH.
89	OSMAN	SADIK	1900	1	9	1922	MEYDAN HARBİNDE
90	OSMAN	HASAN	1893	5	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
91	OSMAN	ALİ	1897	29	10	1922	RESULTEPE MUH.
92	ÖMER	HASAN	1896	30	3	1921	TOPÇU TEPE'DE
93	ÖMER	HÜSEYİN	1896	30	3	1921	MEYDAN HARBİNDE
94	ÖMER	MEHMET	1899	29	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
95	ÖMER	HASAN	1896	4	6	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA
96	ÖMER	MEHMET	1881	9	8	1922	KAZANCI HARBİNDE
97	ÖMER	AHMET	1898	28	8	1922	.....
98	RAŞİT	ÖMER	1892	28	10	1921	MEYDAN HARBİNDE
99	RAŞİT	ALİ	1893	28	10	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
100	RECEP	MUSTAFA	1894	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
101	RECEP	ALİ	1894	16	11	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
102	SADIK	HASAN	1891	25	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
103	SADIK	İSMAİL	1899	30	3	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA
104	SADIK	SADIK	1899	29	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
105	SADIK	.....	1899	26	8	1922	KAZUÇURAN HARBİNDE
106	SADIK	ALİ	1887	1	10	1921	MEYDAN HARBİNDE
107	SATILMIŞ	MEHMET	1898	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
108	SATILMIŞ	SADIK	1899	30	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
109	SOFİ	ALİ	1896	2	1	1920	2 NUMARALI HST.
110	SÜLEYMAN	ARAP ALİ	1891	28	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
111	SÜLEYMAN	HASAN	0	25	10	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
112	SÜLEYMAN	NURİ	1893	26	10	1921	MEYDAN HARBİNDE
113	SÜLEYMAN	ALİ	1891	31	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
114	ŞABAN	ÖMER	1899	21	9	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE
115	ŞAKİR	İSMAİL	1897	4	12	1921	YUMURTA TEPE HARBİ
116	ŞAKİR	HALİL	1899	30	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
117	TEVFİK	HASAN	1890	4	12	1921	GÜZELİM TEPE'DE
118	VELİ	VELİ	1894	7	9	1921	YAYVAN TEPE
119	VELİ	MUSTAFA	1899	29	10	1921	HAYMANA'DA
120	VEYS	AHMET	1896	30	3	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA

6.4. Osmancık İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	OSMAN	1897	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
2	ABDURRAHMAN	OSMAN	1896	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE

3	AHMET	ALİ	1898	14	10	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
4	AHMET	AHMET	1899	21	3	1921	I. İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
5	AHMET	OSMAN	1895	21	7	1921	TAHTALI BABA'DA
6	AHMET	ZATİ	1894	3	11	1921	ANKARA 2 NOLU HST.
7	AHMET	ATAULLAH	1883	7	8	1922	SAMSUN HASTANESİNDE
8	ALİ	AHMET	1894	30	3	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
9	ALİ	AHMET	1893	4	9	1921	KARAAĞAÇ KÖYÜNDE
10	ALİ	AHMET	1899	19	11	1921	TAŞHAN GRUBU HASTANESİNDE
11	ALİ	MEHMET	1897	28	10	1922	KAZANCI HARBİNDE
12	ALİ	OSMAN	1895	28	10	1922	ÇAKMAKTEPE'DE
13	ALİ	MEHMET	1898	31	10	1922	AKSAKAYA HARBİ
14	BEKİR	ÖMER	1895	16	11	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
15	DOĞAN	HASAN	1894	13	9	1921	BASRI TEPE'DE
16	HALİL	MUSA	1898	31	8	1921	GÖKGÖZ MUHAREBESİ
17	HALİL	HASAN	1903	27	10	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
18	HAMDİ	ALİ	1893	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
19	HAMİT	ALİ	1897	28	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
20	HAMZA	MEHMET ALİ	1899	26	7	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
21	HASAN	HALİL	1898	10	9	1921	ESKİ POLATLI'DA
22	HASAN	HASAN	1899	26	6	1922	ÇİĞİLTEPE MUHAREBESİNDE
23	HASAN	HÜSEYİN	1897	29	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
24	HASAN	MEHMET	1898	24	10	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE
25	HİLMİ	ABDULLAH	1894	2	6	1921	ESK. HİLAL-I AHMER HST.
26	HÜSEYİN	ALİ	1893	29	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
27	HÜSEYİN	MEHMET	1887	11	9	1921	KARADAĞ HARBİ
28	HÜSEYİN	MUSTAFA	1888	3	9	1922	KONYA HARİCİ HASTANESİ
29	İSMAİL	HÜSEYİN	1897	3	3	1921	MEYDAN HARBİNDE
30	İSMAİL	ŞÜKRÜ	1895	27	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
31	İSMAİL	OSMAN	1893	26	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
32	İSMAİL	SALİH	1899	20	11	1921	ANKARA MERKEZ HST.
33	İSMAİL	AHMET	1889	2	1	1921	TAŞHAN GRUBU HASTANESİNDE
34	İZZET	SÜLEYMAN	1895	3	11	1922	.....
35	MEHMET	OSMAN	1895	13	1	1920	TOPARLI HARBİNDE
36	MEHMET	OSMAN	1899	21	7	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE
37	MEHMET	MUSTAFA	1892	6	9	1921	ELVANLAR HARBİNDE
38	MEHMET	YAKUP	1899	30	10	1921	HAYMANA'DA
39	MEHMET	HÜSEYİN	1892	17	9	1922	BANDIRMA'DA
40	MURAT	OSMAN	1892	30	3	1921	METRİSTEPE HARBİ
41	MUSTAFA	MEHMET	1896	27	5	1921	II. İNÖNÜ MUHAREBESİ
42	MUSTAFA	MEHMET	1892	29	5	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
43	MUSTAFA	ALİ	1896	21	7	1921	TAHTALI BABA'DA
44	MUSTAFA	HASAN	1881	8	11	1922	KAZANCI HARBİNDE
45	MUSTAFA	İBRAHİM	1897	12	11	1922	KIZILTAŞ TEPE HARBİNDE
46	MUSTAFA	ALİ	1882	24	11	1922	MEYDAN HARBİNDE
47	NAZİF	HASAN	1890	27	10	1922	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE

48	OSMAN	ALİ OSMAN	1894	17	8	1922	SAMSUN HASTANESİNDE
49	OSMAN	ŞÜKRÜ	1893	26	10	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
50	ÖMER	ÖMER	1895	29	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
51	ÖMER	ABİD	1894	14	7	1921	KÜTAHYA MUHAREBESİ
52	ÖMER	OSMAN	1892	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
53	ÖMER	OSMAN	1902	26	10	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
54	RAŞİT	MUSTAFA	1897	1	4	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
55	RECEP	OSMAN	1898	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
56	RECEP	OSMAN	1887	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
57	RECEP	OSMAN	1887	2	9	1921	BASRI TEPE'DE
58	RIZA	SÜLEYMAN	1893	13	2	1922	KONYA HARİCİ HASTANESİ
59	SADIK	MEHMET	1899	26	3	1921	SÖĞÜT CEPHESİ
60	SADIK	SÜLEYMAN	1894	14	10	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
61	SADIK	OSMAN	1893	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
62	SATILMIŞ	ALİ	1895	14	6	1921	GÜRLEK MUHAREBESİ
63	ŞABAN	İZZET	1890	17	9	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
64	ŞABAN	ABDULKADİR	1896	26	10	1922	BEŞTEPE HARBİ
65	ŞAKİR	MUSTAFA	1884	26	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
66	TALİP	MEHMET	1894	27	8	1921	KANLIDERE HARBİ
67	VEHBİ	MEHMET	1897	4	6	1921	BATARYA TEPE'DE
68	VELİ	HAMAİ	1899	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
69	VEYİS	MEHMET	1897	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
70	YAKUP	SÜLEYMAN	1899	29	8	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
71	YAKUP	AHMET	1892	26	10	1922	KIRGIZ DAĞI HARBİNDE
72	YAKUP	OSMAN	1892	26	10	1922	TEZEKLİ TEPE'DE
73	YUSUF	HASAN	1898	24	10	1921	GEDİZ MUHAREBESİNDE

6.5. Sungurlu İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	NEBİ	1896	26	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
2	ABİDİN	BEŞİR	1899	24	10	1922	MEYDAN HARBİNDE
3	AHMET	MUHSİN	1894	24	10	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
4	AHMET	MEHMET	1894	24	12	1920	GEDİZ MUHAREBESİNDE
5	AHMET	BEKİR	1895	10	4	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
6	AHMET	BEKİR	1897	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
7	AHMET	OSMAN	1899	29	10	1921	ADATEPE MUHAREBESİ
8	AHMET	ALİ	1899	10	11	1921	KARTALTEPE'DE
9	AHMET	HÜSEYİN	1884	7	9	1922	SUNGURLU HARBİNDE
10	AHMET	EMİN	1894	30	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİNDE
11	AHMET	ABDULAZİZ	0	30	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
12	ALİ	İBRAHİM	1891	27	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİ
13	ALİ	MEHMET	1894	29	10	1921	TOYDEMİR HARBİNDE
14	ALİ	MEHMET	1896	30	10	1922	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
15	ALİ	İBRAHİM	0	30	10	1922	ÇALDAĞ'DA

16	ALİ	AHMET	1884	29	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
17	ALİ HAYDAR	ABDULLATİF	0	2	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
18	ALİ OSMAN	DERVİŞ	1896	30	3	1921	TEKKE KÖY SIRTLARINDA
19	ALİ OSMAN	ALİ OSMAN	1897	28	10	1921	TOYDEMİR HARBİNDE
20	ARAP AHMET	BEKİR	1897	16	9	1921	YUMRUTEPE HARBİ
21	ARSLAN	MEHMET	1893	26	10	1922	KAZUÇURAN HARBİNDE
22	AZİZ	ÖMER	1899	15	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
23	BEKİR	HALİL	1893	3	7	1921	ANKARA MERKEZ HST.
24	BEKİR	MEHMET	1891	1	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
25	BEKİR	MUSTAFA	1887	12	11	1921	KARTALTEPE'DE
26	BEKİR	MEVLÜT	1889	26	10	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİ'NDE
27	EMİN	OSMAN	1885	0	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
28	GAZİ	DURMUŞ	1896	31	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
29	HALİL	ALİ	1891	27	5	1921	DARIDERE'DE
30	HASAN	MEHMET	1885	0	0	0	.....
31	HASAN	SÜLEYMAN	1896	29	10	1921	TAŞLITEPE HARBİ'NDE
32	HASAN	İBRAHİM	1892	5	9	1922	SALİHLİ'DE
33	HASAN	SADIK	1890	21	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
34	HASAN	HASAN	1899	30	10	1922	BABARSOL DAĞINDA
35	HAŞİM	MUSTAFA	1893	17	7	1921	GEYVE AKÇAY'DA
36	HAYDAR	YUSUF	1895	30	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİ
37	HİDAYET	İBRAHİM	1894	21	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
38	İDRİS	İBRAHİM	1899	17	7	1921	NASUHÇAL HARBİ (Kütahya)
39	İSA	HÜSEYİN	1891	27	10	1922	ÇALTEPE HARBİN'DE
40	KADİR	HAYDAR	1895	27	3	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
41	KADİR	MURAT	1899	13	9	1921	ÇALKAYA SIRT LARI
42	KAMİL	HASAN	1890	3	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
43	KERİM	ÖMER	1898	24	7	1921	BEŞTEPE HARBİ
44	MAHMUT	HASAN	1896	21	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
45	MAHMUT	OSMAN	1887	26	10	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
46	MEHMET	NECİP	1897	24	7	1921	KÜTAHYA HST.
47	MEHMET	AHMET	1896	21	9	1921	TAHTALI BABA'DA
48	MEHMET	SAİT	1899	26	10	1921	KÖSE ABDAL HARBİNDE
49	MEHMET	HASAN	1899	26	10	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
50	MEHMET	OSMAN	1896	2	11	1921	15. SEYYAR HST.
51	MEHMET ALİ	ŞAKİR	1890	30	10	1921	DUATEPE'DE
52	MEHMET ALİ	KAMİL	1892	5	10	1922	SALİHLİ'DE
53	MUHTAR	BEKİR	0	29	9	1921	2 NUMARALI HST.
54	MUSA	BEKİR	1891	22	9	1921	ANKARA MERKEZ HST.
55	MUSTAFA	MUSTAFA	1899	10	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
56	MUSTAFA	YUSUF	1895	15	4	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
57	MUSTAFA	YUSUF	1310	14	4	1921	MEYDAN HARBİNDE
58	MUSTAFA	ALİ	1896	2	9	1921	BASRI TEPE'DE
59	MUSTAFA	ALİ OSMAN	1890	3	9	1921	MEYDAN HARBİNDE
60	MUSTAFA	ALİ	1899	2	11	1921	KARAKUYU MUHAREBE

61	NESİMİ	HÜSEYİN	1896	30	5	1921	GÜNDÜZBEY HARBİNDE
62	NİYAZİ	FEYZULLAH	1898	8	5	1921	MEYDAN HARBİNDE
63	NURİ	OSMAN	1894	29	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİ
64	NURİ	BEKİR	0	31	10	1921	2 NOLU SEYYAR HST.
65	OSMAN	AHMET	1894	27	6	1921	ANKARA MERKEZ HST.
66	OSMAN	OSMAN	1899	15	7	1921	ÇEKİRDEKSİZ KÖYÜNDE
67	OSMAN	HALİL	1885	18	10	1921	KARAKAPI CİVARINDA
68	OSMAN	DERVİŞ	1896	1	2	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
69	OSMAN	SEYİT	1888	2	11	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
70	OSMAN	BEKİR	1895	18	11	1921	POLATLI HST.
71	ÖMER	OSMAN	1892	29	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİ
72	ÖMER	ABDULLAH	1890	19	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
73	ÖMER LÜTFÜ	ALİ	1897	29	10	1922	ADATEPE MUHAREBESİ
74	ÖMER RECEP	ÖMER	1894	30	10	1922	ADATEPE MUHAREBESİ
75	RIZA	AHMET	1891	27	10	1922	KOLANKAYA MUH.
76	SADIK	MUSTAFA	1891	14	7	1921	KÜTAHYA MUHAREBESİ
77	SADIK	HASAN	1887	12	10	1921	ÇALDAĞ'DA
78	SADIK	KADİR	1899	5	10	1922	SALİHLİ'DE
79	SALİH	AHMET	1890	28	10	1921	ÇEKİRDEKSİZ KÖYÜNDE
80	SALİH	HÜSEYİN	1894	31	5	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİ
81	SATILMIŞ	MEHMET	1891	15	7	1921	MEYDAN HARBİNDE
82	ŞAİR	AHMET	0	28	10	1921	MEYDAN HARBİNDE
83	ŞAKİR	İBRAHİM	1896	17	7	1921	NASUHÇAL HARBİ (Kütahya)
84	ŞEVKİ	OSMAN	1896	16	7	1921	NASUHÇAL HARBİ (Kütahya)
85	TURAN	HASAN	1900	29	10	1922	ARPALITEPE HARBİ
86	VELİ	VELİ	1899	26	10	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
87	YAKUP	ZEKERİYA	1894	21	7	1921	KANLIPINAR HARBİNDE
88	YUSUF	MEHMET	1897	21	7	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
89	YUSUF	OSMAN	1896	27	10	1922	BEŞKEMERLER MUHAR.

6.6. Mecitözü İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	ABDULLAH	AHMET	1886	7	11	1921	GÜZELİM TEPE'DE
2	ABDULMUTTALİP	SÜLEYMAN	1895	11	9	1921	SAKARYA MUHAREBESİ
3	AHMET	MUSTAFA	1900	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
4	ALİ	KAZIM	1890	28	8	1921	TAŞLITEPE HARBİNDE
5	ALİ	OSMAN	1899	9	9	1921	MERKEZ HST.
6	ALİ	İSMAİL	1890	29	4	1923	EŞKİYA TAKİBİ
7	AŞİR	ABDULLAH	1899	28	8	1922	SARGI MAHALLİNDE
8	HALİL	ABDURRAHMAN	1899	27	8	1921	TARASSUT TEPESİNDE
9	HAMDİ	ÖMER	1893	26	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
10	HASAN	OSMAN	1899	29	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
11	HASAN	SÜLEYMAN	1897	30	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
12	HATİP	SÜLEYMAN	1899	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ

13	HÜSEYİN	MUSTAFA	1899	11	4	1921	GÜZELİM TEPE'DE
14	HÜSEYİN	ÖMER	1894	12	8	1921	BİTLİS YOLUNDA
15	İBRAHİM	MEHMET	1892	27	8	1922	TINAZTEPE MUHAREBESİNDE
16	İBRAHİM	SATILMIŞ	1899	30	8	1922	ADATEPE MUHAREBESİ
17	MEHMET	HACI HÜSEYİN	1898	29	8	1921	ÇALDAĞ'DA
18	MEHMET	HÜSEYİN	1898	12	9	1921	BÜYÜKTEPE MUHAREBESİ
19	MEHMET	HASAN	0	27	8	1922	HACILAR HARBİ
20	MUSTAFA	MEHMET	1892	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE
21	MUSTAFA	VEYİS	1897	10	4	1921	ASLIHAN MUHAREBESİ
22	MUSTAFA	VELİ	1897	15	4	1921	DUMLUPINAR MUHAREBESİNDE
23	MUSTAFA	HASAN	1900	1	9	1922	MEYDAN HARBİNDE
24	MUSTAFA	MEHMET	1892	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE
25	ÖMER	AHMET	0	3	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
26	ÖMER	HÜSEYİN	1889	26	8	1922	MEYDAN HARBİNDE
27	ŞÜKRÜ	ARİF	0	17	6	1921	MEYDAN HARBİ ASLIHAN
28	VELİ	MUSTAFA	1896	27	8	1922	MEYDAN HARBİNDE

6.7. Kargı İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	AHMET	SEYİT	1894	2	11	1921	.....
2	ALİ	SALİH	1888	11	8	1921	MEYDAN HARBİNDE
3	EMİN	HÜSEYİN	1887	0	0	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
4	HALİL	MUSA	1897	0	0	0	İSTİKLAL HARBİ
5	HASAN	MUSTAFA	1892	2	9	1921	BASRI TEPE'DE
6	HÜSEYİN	AHMET	1887	0	0	0	BABAESKİ'DE
7	HÜSEYİN	OSMAN	1890	0	0	0	ESKİŞEHİR CEPHESİ
8	İSMAİL	SAİT MEHMET	0	12	12	1921	SİVRİ TEPE (Afyon'da)
9	MEHMET	ÖMER	1895	7	5	1921	POZANTI MUHAREBESİ
10	MEHMET	MEHMET	1882	27	9	1921	KÖSEABDAL MUHAREBESİ
11	OSMAN	HÜSEYİN	1889	24	3	1922	ÇANKIRI HST.
12	ÖMER	OSMAN	1892	0	0	0	ESKİŞEHİR CEPHESİ
13	SALİH	MEHMET	1893	31	3	1921	İNÖNÜ MUHAREBESİDE
14	ŞABAN	ALİ	1886	31	3	1921	BATARYA TEPE'DE
15	ŞAKİR	MUSTAFA	1884	19	3	1922	MEYDAN HARBİNDE
16	VESİL	İSMAİL	0	21	5	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ
17	YAKUP	ABDULLAH	1892	0	0	0	AFYON HARBİ

6.8. Boğazkale İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	AHMET	SÜLEYMAN	1897	31	8	1921	ALINCA ESKİŞEHİR'DE
2	HIZIR	İBRAHİM	1891	14	9	1922	GEDİZ MUHAREBESİNDE
3	HIZIR	İBRAHİM	1891	14	9	1922	GEDİZ MUHAREBESİNDE

6.9. Oğuzlar İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	AHMET	AHMET	1891	12	11	1921	ESKİŞEHİR MUHAREBESİ

6.10. Uğurludağ İlçe Şehitleri Listesi

NO	ADI	BABA ADI	DOĞUM	ÖLÜM TARİHİ			ŞEHİT OLDUĞU YER
				GÜN	AY	YIL	
1	MUSTAFA	KAZIM	1888	26	8	1922	MEYDAN HARBİNDE

KAYNAKÇA

- Arıburnu, K. (1997), Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar Ve Anılarla, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Balcıoğlu, M. (1991), Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu, Ankara:
- Ertan, A. (2008), Milli Mücadele Döneminde Çorum ve Çevresi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeler ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı.
- , (2005), Şehitlerimiz (Kitap-CD), Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Yayınları.
- Sabuncuoğlu, M.İ. (2008), Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I ve II, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sakallı, B. (1988), Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler Ve Teşkilatlanma, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 863.
- Saraçer, C. (Tarihsiz) Tarihsel Doku içinde Unutulan Bir Kent Osmancık, İstanbul: Osmancık Belediyesi Yayınları.
- Sarıkoçuncu, A. (1995), Milli Mücadele de Din Adamları I, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şener, C. (2006) Atatürk ve Aleviler (Kurtuluş Savaşı'nda Aleviler ve Bektaşiler), İstanbul: Etik Yayınları.
- <http://www.msb.gov.tr/>

1824-1838 TARİHLİ ÇORUM ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE ÇORUM'DA ESNAF VE FİYATLAR

Esra ŞAHİN¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
esrasahin_17@hotmail.com

ÖZET

Şer'iyeye Sicilleri, kadınların görevleri gereği mahkemelerde verdikleri hükümleri, merkezden gelen belgeleri ve sorumlu oldukları yerlerdeki önemli olayları kaydettikleri defterlerdir. Şer'iyeye sicillerinden yararlanarak Osmanlı şehir yapısı ile alakalı genelleme ve tespitler yapılabilmektedir. 1824 yılı sonrası Çorum Şer'iyeye Sicilleri mevcut olup bu konuda değişik çalışmalar yapılmıştır. Ancak 1754 Numaralı Çorum Şer'iyeye Sicili tam olarak değerlendirilip incelenmemiştir. Bu nedenle ilgili sicilın tarafımızdan Yüksek Lisan tezi olarak incelenmesi devam etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Tanzimat öncesinde Çorum esnaf ve zanaatkârlarını tespit etmek ve narh uygulamalarını ilgili şer'iyeye sicili temelinde ele alıp değerlendirmektir. Böylece Çorum'un sosyal ve ekonomik tarihine katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler : Çorum Şer'iyeye Sicilleri, Esnaf, Narh Kaydı

ACCORDING TO THE SHARIA COURT RECORDS DATED 1824-1838 ARTISANS IN ÇORUM AND TRADASMEN

ABSTRACT

Court records are the registers giving important information the social and economic life in the ottoman Empire. The also includes the ferman, berats and other important official documents sent by the Sultan. In addition to this, these records provides detailed information concerning the Ottoman city. There are some researches related to the Çorum court records. However, the records dated 1824-1838 has not been studies totally yet. Therefore these records are studied by meas a master thesis. The aim of this study is to evaluate the Çorum artisans and tradesmen. This paper will contribute the social and economic history of Çorum.

Key words : Çorum, Sharia Court Records, Artisans, Official records, Tradesmen

1. GİRİŞ

Şer'îye sicilleri Osmanlı Mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlerdir. Kadı Sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillat-ı şer'îye ve yaygın kullanımı ile şer'îye sicilleri denilen bu defterler kadı yahut naibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir. Osmanlı Devletinde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı Devleti'nin aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanın tarihi için en önemli kaynaklardır. (Uğur, 2010 :8)

Osmanlılar'da el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımını sağlayanların genel adına esnaf denmiştir. Osmanlı toplumunda ki esnaflığın kökeni daha önceki Türk İslam devletlerine kadar uzanır. Genel olarak esnaf birlikleri ehl-i hiref olarak adlandırılmıştır. Osmanlılar'da esnaf denilen sanat ehli, devlete ait iş ve iş yerlerinde çalışanlarla serbest çalışanlar şeklinde iki ana kısma ayrılır. Devlete ait iş yerlerinde maaş karşılığı çalışanlara “ehl-i hiref-i hâssa” denir. Devletin bunlar üzerinde doğrudan esnaf teşekküllerine ve loncalara bağlı özel teşebbüsler üzerinde ise dolaylı olarak bir kontrol sistemi vardır. Böylece bütün esnaf kuruluşları hammadde temini, imalât , fiyat pazarlama gibi üretim, fiyat koyma ve satış aşamalarında devletin denetimi altında bulunur ve ihtiyaç anında serbest meslek sahipleri devletin hizmetine alınabilir. (Kal'a,1995:423-424)

Araştırmamıza konu olan 1754 Numaralı Çorum Şer'îye Sicillerinde esnaflar ile ilgili kayıtlar iki şekilde görülmüştür. Bunlardan birincisi: Esnaflara resmi makamlar tarafından gönderilen “*Narh*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Narh*'ın sözlük anlamı; çarşıda pazarda satılan şeyler için resmi makamlarca gösterilen fiyat anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2007: 807). İkinci olarak da tereke kayıtlarından vefat eden kişinin icra ettiği mesleği belirtmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1824-1838 yıllarında Çorum' da narh verilen esnaflar ekmekçi, helvacı, temürcü, kasap, uncu, bakkaldır.

Çorum Şer'îye sicilleri kapsamında araştırma yapmış kişiler arasında Esra Doğan, (*13 Numaralı (H.1314/M.1896) Çorum Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*), Nejat Taner, (*Çorum 12 Numaralı Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi H.1304-1307/ M.1886-1889*), Şerif Korkmaz (*H.1255-1264 (1839-1847) Tarihli Çorum Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*) ve Ahmet Yaramış, (*Çorum H.1240-1254/M.1824-1836 Tarihli Şer'îye Sicilinin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme*)'dır. Bu çalışmalar yüksek lisans tezi şeklindedir. Çalışılan her dönemin tarihleri birbirinden farklıdır. 1824-1838 yıllarını ihtiva eden 1754 numaralı Çorum Şer'îye Sicilinin 1240-1241 (1824-1826) yıllarını kapsayan dönemi Ahmet Yaramış tarafından çalışılmış olup esnaflar ve fiyatları ile ilgili 4 narh kaydı tespit edilmiştir. Bazı esnafların isimleri yazılmış ve satılan eşyaların fiyatları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Fakat 1754 numaralı Çorum Şer'îye Sicilleri 1240-1254 (1824-1838) yıllarının tamamı bu alanda incelenip değerlendirilmemiştir. Bizim amacımız bu alanda ki eksikliği gidermeye çalışmak ve konuyu ilerde de ele alacak araştırmacıya yardımcı olacak şekilde değerlendirmektir.

2. OSMANLI ESNAF TEŞKİLATI

Çorum’da hangi esnaf gruplarının yer aldığını, işlevlerini ve fiyatlarını daha iyi tespit edebilmek için Osmanlı imparatorluğu genelindeki esnaf teşkilatının işleyişine, imparatorluk genelindeki temel uygulama ve anlayışı kısaca belirtmek yerinde olacaktır. Osmanlılar’da kuruluştan itibaren ahi teşkilatı ile esnaf teşkilatı arasında bir ilişkinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı esnaf ve zanaatkarlar zümresini bünyesinde bulunduran “*Ahilik*” ’in ahlaki kural ve prensiplerinin kaynağı, islamın zuhurundan sonra tasavvufi bir cereyan olarak kurulmuş fütüvvet’e dayandırılmaktadır. Bu tasavvufi teşkilata yakınlığı dolayısıyla “ahilik” Türk fütüvvet hareketi olarak da değerlendirilmektedir. Fütüvvet prensiplerini kendilerine örnek alan Ahiler’in ilerleyen zamanlarda da bu davranış ve anlayış biçimlerini Osmanlı esnaf ve zanaatkarlarının uygulamaya çalıştıkları görülmüştür. (Güler, 2000:5)

Ahî teşkilatı içerisinde yer alan ahî baba ve şeyh gibi görevliler , XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bazı esnaf birliklerinin amirleri olarak mevcudiyetlerini korumuşlardır. Ancak bu esnaf birliklerinin amirleri mensubu oldukları esnaf birliğiyle sınırlıydı. İlk dönemde şehirlerdeki iktisadi hayatın organizasyonunda esnafa büyük önem veren devlet, üretim ve fiyat politikalarının hedeflerini gerçekleştirebilecek tarzda esnafın teşkilatlanmasını temin için esnaf birlikleri oluşturmak yönünde çaba göstermiş ve devletin esnafa karşı yükümlülüklerini uygun hale getirip bazı cazip haklar tanımıştı. (Kal’a,1995:424)

Üretim ve çalışma hayatının organizasyonu ile ilgili kuralların belirlenmesi konusunda esnaf birliklerine tanınan bir özerklik vardı. Bu çerçevede çalışanların ortaya koyduğu kural ve nizamların genel hukuk ve zabıta kurallarına ters düşmemesi gerekiyordu. Esnafın özerkliğine devlet dışarıdan müdahale edebiliyor ve ham madde temini, bunun mamul hale getirilmesinde uygulanacak teknikler, üretimin kalitesi ve mamülün satışı aşamalarında belirleyici olabiliyordu.

Devlet müdahalesinin en önemli aracı *narh* ve *narhın tespitiyle* bunun uygulaması idi. Bunu en iyi takip eden görevli muhtesip olmuştur. Muhtesip maiyetindeki kol oğlanlarıyla çarşı pazarı devamlı kontrol ettiğinden fiyat tespitinde kadı’nın en büyük yardımcısı durumundaydı. (Kütükoğlu, 2006:390). Bu amaçla bizde Osmanlı imparatorluğunda genel olarak uygulanan narh politikasını Çorum Şer’iye sicilleri kapsamında değerlendirmeye çalışacağız.

3. ÇORUM ESNAFI VE FAALİYETLERİ

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında şehirlerde yaygın ve kuvvetli olan Ahi teşkilatının yerini, daha sonra lonca esnaf teşkilatı almaya başlamıştır. 1830’ dan sonra artık Lonca sistemi tarihe karışmaya başlamıştı. Osmanlı dönemi Türkiye’inde bu yönden de çağ dışı kalışın başlıca nedeni sanayi devrimini gerçekleştirememiş olması idi. Geleneksel üretim biçimi değişmedikçe, onun gerektirdiği örgütlenme elbette değişmezdi. (Çadırcı, 2013:123)

Çorum Anadolu’daki ekonomik yaşantı içinde önemli bir yere sahiptir. Bölge ölçeğinde görüldüğü işlevler açısından ne tam kentsel ne de tam kırsal nitelikler gösteren

küçük kent, yerleşmelerin bölgesel kademelenmesinde üst kademedeki tüketici büyük kent ile alt kademedeki kırsal yerleşmeler arasındaki ilişkiyi sağlayan, kırsal alandan elde edilen artık ürünün toplandığı tüketici merkeze, iletiildiği bir ara merkez ve bir “Pazar yeri” durumundadır. Bu temel işlevin yanı sıra, yerleşmenin asıl varlık nedeni, hiç kuşkusuz, kendi çevresindeki kırsal alan ile olan karşılıklı ilişkileridir ve kent içi sosyal, ekonomik, kültürel işlevler kendi hizmet alanının gereksinimlerine ve niteliklerine bağımlı olarak ortaya çıkmaktadır. (Aktüre, 2015:127)

H.1240-1254 (1824-1838) yıllarını ihtiva eden Çorum Şer’iye sicillerinde esnaflarla ilgili bilgileri “*narh kayıtlarından*” çıkarmaktayız. Bizim incelediğimiz sicil kayıtlarında esnaflarla ilgili kayıtlar daha çok gıda mamulleri satan esnaflarla sınırlı kalırken Şerif Korkmaz’ın *H.1255-1264 (1839-1847) tarihli Çorum Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme* yüksek lisans tezinde Çorum’da esnaflarla ilgili daha fazla bilgi bulunmuştur. Tarih olarak birbirinin devamı niteliğinde olan bu kayıtlardan anladığımız kadarıyla Çorum’da genellikle hayvancılık ve tarım yaygın olarak görülmüş ve buna bağlı meslek grupları ortaya çıkmıştır. H.1255-1264 (1839-1847) yıllarını kapsayan Şer’iye sicillerinde debbağlarla ilgili çok fazla kayıt bulunmasına rağmen bizim incelediğimiz sicilde debbağlarla ilgili sadece 15 şevval 1242 (12 Mayıs 1827) “*Medine-i Çorum’da debbağlar derununda Benli oğlu İsmail’in dükkanının bitişiğinde olan arsanın Abdurrahman tarafından vakıf kaydı*” (ÇŞS, Defter No:1754:75) şeklinde yazılması debbağ hanelerin işletildiği dükkanların olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik yaşam olarak hayvancılığın yaygınlığı düşünülürse deri işletmeciliğinin gelişmesi kaçınılmaz olmuştur.

Çorum’un 19. yüzyılda Samsun limanına giden ve Samsun’u Kayseri, Ankara’ya bağlayan ticaret yolu üzerinde olması kentin ekonomik ve sosyal hayatı üzerinde etkili olmuş ve canlılık kazandırmıştır. Bu anlamda başkentin iâşe teminin de Çorum’un da önemli bir yeri vardır. İstanbul’a gönderilen buğdaylar Samsun iskelesinden gönderilmiştir. 12 Zilkade 1240 (28 Haziran 1825) tarihli bir kayda göre 12 bin keyl buğdayın İstanbul’a gönderilmesi emredilmiştir. Her kilesinin ikişer kuruşdan alınması ve satın alınan buğdayın Samsun iskelesinde yükleme işi bittikten sonra paranın ödenmesinin yapılacağı belirtilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754:18) Kile: “*bir tür hububat ölçüsüdür. İmparatorluğun muhtelif yerlerinde muhtelif kıymette olur ve birbirini tutmazdı. Aynı memleketler arasında alışverişlerde aradaki fark İstanbul kilesine nazaran tashih olunurdu. Bu kile 400 dirhemlik 20 İstanbul okkası gelirdi*”. (Ünal,2011:405) 1241 tarihli bir kayda göre yine Çorum’dan İstanbul’a buğday gönderilmesi için ferman gönderilmiş. Çorum kazalarından İstanbul için buğday getirtilmiştir. Her kilesi üçer kuruşdan alınmıştır. Çorum’dan İstanbul’a gönderilecek olan buğdaylar yine Samsun iskelesine nakil edilmiştir. (ÇŞS,Defter No:1754:62).

Tereke ve vakıf kayıtları da bize Çorum’da hangi esnaf gruplarının olduğu bilgisini vermektedir. 1240 tarihli bir kayda göre müteveffa Abdülkadir’in Kubbeli Mahallesinde bulunan cami için vakf ettiği mallar arasında kalaycı dükkanı, mutaf dükkanı ve demirci dükkanı yer almıştır. (ÇŞS, Defter No:1754:17) 17 Rebî-ül Evvel 1243 (8 Ekim 1827) tarihli bir kayıta Çorum’un Küçük Laçın karyesinde kalaycılık sanatını icra ederken ölen Yorgi Veledi Aznifi’nin tereke kaydından Çorum’da gayr-i Müslimlerin de zanaat işlerinde çalıştıkları görülmüştür. Mütevaffanın geride bıraktığı mallara baktığımızda kalaycılık

mesleğini icra ederken kullanmış olduğu eşyaları da görmekteyiz. 2 adet kebir örs, 2 adet sagır örs, 5 adet kıstaç, 2 adet çepkem, 2 adet hive demiri bunlardan bazılarıdır. Kalayın 1 kıyyesi 15 kuruş olarak belirlenmiştir. (ÇŞS,Defer No:1754:89).

3.1. Çorum'da Gıda İmal Eden Esnaf Grupları ve Fiyatları

Herhangi bir alanda üretimin amacı insanın temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Yemek ve içmek de insanın temel ihtiyaçlarındandır. Bu yüzden öncelikle bu ihtiyaçların karşılanması gerekir. Çorum'da bu alanda hizmet veren oldukça yoğun bir esnaf grubu bulunmaktaydı. Hem esnaf gruplarının isimlerini de hem de sattıkları ürünleri ve fiyatlarını narh kayıtlarından öğrenmekteyiz.

Kamu yararı gereği, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmi tavan fiyat belirlenmesine dar anlamda narh denmektedir. Narh verilirken ilgili esnafın görüş ve düşüncesi de alınmıştır. Her esnafın kethüda ve yiğitbaşlarıyla görüşülür, gerekiyorsa çeşni tutulur yani kullanılacak ham madde miktarları tespit edilir ve fiyat buna göre oluşturulurdu. (Kallek, 2006:387)

Her esnafın birbiriyle ve kent yöneticileriyle ilişkilerini düzenleyen, esnafı hükümet yetkililerine karşı temsil eden kethüdaları vardı. Bazı esnaf kethüdalarının özel adları da bulunuyordu. Bakkal esnafının kethüdasına “pazarbaşı” kasaplarınkine “kasapbaşı” debbağların kethüdalarına “Ahi Baba” denmekte idi. (Çadırcı, 2013 :123)

Sancak merkezi olan kentlerde 1826'dan sonra ihtisap nazırlıkları kurulunca, kadılar Esnaf kethüdası seçilenlerin adlarını ayrıca onlara bildirerek ihtisap tezkeresi verilmesini isterlerdi. Böylece kentin bütün esnaf ve temsilcileri, ihtisap görevlisinin tutulduğu özel defterlere kaydedilirdi. Gerektiğinde ilgililere adları hemen verilirdi. Böylece denetim altında tutulması kolaylaştırılmak istenmişti. (Çadırcı,2013:124).

Bu dönemde Çorum Şer'iyeye Sicillerinde geçen narh kayıtlarında bazı esnafın gruplarının ve fiyatlarının yanı sıra mesleği icra eden kişilerin isimleri yazılmış ama her tutulan esnaf isim kayıtlarında bunların kethüdaları olup olmadığı belirtilmemiştir. Narh verilen esnaf grupları içerisinde kasaplar, uncular, ekmeçiler, helvacılar yer almaktadır. Kasapların sattıkları ürünler arasında lahm-ı bakar (dana eti), lahm-ı ganem (koyun eti), revgan-ı şem (mum yağı) , ciğer, kelle, mumbar, kuyruk yer alır. Ekmeççi esnafı ekmeğin yanında çörek gibi unlu mamüllerinde satıldığı görülmüştür.

Osmanlılar'da günlük ve mevsimlik narhlar yanında savaş, abluka, kıtlık, tabi afetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni tespitler de yapılırdı. Mevsimlik narhlar gıda maddeleri üzerine konan fiyatları gösterirdi. Ekmek, et, süt ve mamüllerinin yaz ve kış aylarında ki fiyatları farklıydı. İlk kuzu hıdrellez denilen 6 Mayıs'ta kesilir ve bundan birkaç gün evvel de ete narh konurdu.

Harmandan sonra yeni ürün mahsul alınınca ekme fiyatı yeniden belirlenirdi. Ekmek en önemli gıda maddesi olduğundan fiyatı içindeki un cinsine göre çeşni tutularak tespit yapılırdı. Olağan narh uygulamasında ramazan ayının önemli bir yeri vardı. Ramazandan bir

iki gün önce veya ilk günü fiyatlar açıklanır ve hemen bütün yiyecek maddelerinin satışı buna göre gerçekleşirdi. (Kütükoğlu, 2006:390).

Çorum Şer'ie sicillerinde tespit ettiğimiz kasaplara da narh fiyatlarının - istisnaları olmakla beraber- senede iki defa verildiği görülmüştür. 1754 numaralı Çorum şer'ie sicili Hicri 1240-1254 yıllarını ihtiva etmekte olup ilk narh kaydı 1240 yılında Ramazan-ı şerifin guresinde verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,10) 1241 yılında Zilkade-i şerifin guresinde (ÇŞS, Defter No:1754,15), aynı yıl ikinci defa kasaplara narh kaydı Şaban-ı şerif ayında (ÇŞS, Defter No:1754,39), 1242 yılında Mah-ı Zilkade-i Şerifin guresinde verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,76) 1242 Ramazan-ı şerifin guresinde ikinci narh kaydı verildiği görülmektedir. (ÇŞS, Defter No:1754,71) 7 Zilkade 1243 tarihli bir kayıta "iş bu bin iki yüz [üç] kırk sene-i mah-ı zilkade-i şerifin yedinci günü kırk iki senesi minval üzere kasaplara narh verildi bu mahalle kaydı şud" bu narh kaydında ürünlerin isimleri yazılmamıştır. Muhtemelen aynı fiyatlar 1243 yılında da tekrar uygulanmış olabileceği düşünülebilir. (ÇŞS, Defter No:1754,76) (1243 tarihli narh kaydında ürünlerin isimleri ve fiyatları yazılmamıştır, bu yüzden tabloda yer almamaktadır.) 1244 tarihinde narhlar Şevvalin 11. günü (ÇŞS,Defter No:1754,141) ve Zilhicce-i Şerifenin 15. günü verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,142) 1245 yılında Ramazan-ı Şerifin guresinde verilmiş. (ÇŞS, Defter No:1754,164) İkinci bir narh kaydına rastlanılmamıştır. 1246 yılında Muharrem-ül-Haramın 15.gününde hem kasap esnaflarının isimleri yazılmış hem de narh fiyatları belirlenmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,181) 1247 yılında Rebî-ül-Evvelin 21. Günü (30 Ağustos 1831) kasaplara narh verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,223). Bu tarihten sonra Çorum Şer'ie sicillerinde kasaplara verilen narh kaydı görülmemiştir.

Ürünler	1240	1241	1241	1242	1242	1244	1244	1245	1246	1247
Lahm-i bakar 1kiyye	12 para	8 para	16 para	12 para	5 para	12 para	8 para	12 para	14 para	
Lahm-ganem 1 kiyye	20 para	16 para	20 para	—	16 para	22 para	18 para	24 para	28 para	36 para
Revgan-ı Şem 1 kiyye	72 para	72 para	72 para	—	72 para	—	72 para	80 para	80 para	—
Ciğer	5 para	7 para	7 para	7 para	7 para	—	8 para	—	9 para	—
Kelle	5 para	5 para	5 para	5 para	5 para	—	5 para	—	5 para	—
Mumbar	5 para	5 para	5 para	5 para	5 para	—	5 para	—	5 para	—
Kuyruk 1 kiyye	50 para	50 para	50 para	—	50 para	—	50 para	—	—	—
Lahm-i keçi 1 kiyye	—	—	—	80 para	—	—	—	—	—	—

Tablo.1. Kasaplara Verilen Narh [H.1240 (M.1824)-H.1247(M.1831)]

1240 Ramazan ayında verilen narh kaydı dışında aynı yıl verilmiş başka narh kaydı görülmemiştir. 1241 yılında narh kayıtları arasında sekiz aylık bir zaman farkı vardır. Satılan

ürünlerin fiyatlarına baktığımız zaman koyun etinin dana etinden pahalı olduğu görülmüştür. Yine koyundan elde edilen kuyruk yağının da değerli olduğu fiyatından anlaşılmaktadır. 1244 yılında verilen iki narh uygulaması arasında geçen süre 2 ay 2 gündür. Osmanlılarda günlük ve mevsimlik narh verilmesinin yanı sıra savaş, doğal afet, kıtlık zamanlarında da narh verildiği görülmüştür. 11 Şevval 1244 (16 Nisan 1829) ve 15 Zilhicce 1244 (18 Haziran 1829) tarihlerinde verilen narhın 1240 yılındaki verilen narh süresine göre ya da sene de bir tek kaydına rastladığımız narh fiyatlarından, bu tarihte verilen narhın arasındaki zamanın az olması bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyan eden 1828-1829 Osmanlı Rus Harbiyle açıklamak mümkün olabilir. Bu tarihte verilen narh kaydından koyun ve dana eti fiyatlarının düştüğü anlaşılmaktadır. Satılan ürünler arasında aydınlatma amacıyla kullanılan mum'un fiyatının da çok yüksek olduğu görülmektedir.

Narh kayıtlarında sadece fiyat tespit edilmemiş aynı zamanda ilgili mesleği icra eden kişilerin isimleri de yazılmıştır. 5 Muharrem 1241 (20 Ağustos 1825) tarihli bir kayda göre Çorum'a ağnam bedeliyesi için ferman gönderilmiş ve bu kayıta "*kasap başı kullarından Mehmed*" in ismi anılmıştır. (ÇŞS, Defter No:1754,22). Bu tarihte kasapların İstanbul'daki önderinin Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Yine 1246 yılında ağnam bedeliyesi fermanında kasap başı olarak Mehmet Şakir ismi kaydedilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754:220)

1241 (1825) senesinde kasap esnafının isimleri şöyledir: Es-Seyyid Mustafa Ağa, karındaşı Es-Seyyid Ali Ağa, El-Hac Memiş Ağa, Durmuş oğlu El-Hac Osman Ağa'dır. 1242 Ramazan-ı Şerifin guresinde (29 Mart 1827) verilen narh kaydında kasap esnafının isimleri Kasap Mustafa Ağa, Karındaşı Ali Ağa, Memiş Ağa, Hacı Osman Ağa'dır. 1242 Zilkade-i Şerifin guresinde (27 Mayıs 1827) kaydedilen kasap isimleri: Budak oğlu Es-Seyyid Mustafa Ağa, Kasap Budak oğlu Es-Seyyid Ali Ağa, Kasap Cücük oğlu Memiş Ağa'dır. 1246 (1830) yılında kaydedilen kasapların isimleri: Budak oğlu Seyit Mustafa, Karındaşı Ali, Durmuş oğlu Süleyman'dır. Bunların kasap önderi olup olmadığı belirtilmemiş kasap esnafı olarak nitelendirilmişlerdir. Çorum'da kaç adet kasap esnafının bulunduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak 1241 yılında verilen kasap isimlerinden kardeşlerin ortak kasap dükkanı işlettikleri düşünülürse eğer isimlerden yola çıkarak üç kasap dükkanının olduğu kardeşlerin ayrı dükkanları varsa eğer dört kasap esnafının olduğu tahminlere dayanılarak söylenebilir. Yine aynı tahminle 1246 yılında da iki ya da üç kasap esnafı olduğu düşünülmektedir.

1241 (1825)	1242 (1826)	1242 (1826)	1246(1830)
ES-Seyyid Mustafa Ağa	Kasap Mustafa Ağa	Budak oğlu Es-Seyyid Mustafa Ağa	Budak oğlu Seyit Mustafa
Es-Seyyid Ali Ağa	Ali Ağa	Kasap Budak oğlu Es-Seyyid Ali Ağa	Karındaşı Ali
El-Hac Memiş Ağa	Memiş Ağa	Kasap Cücük oğlu Memiş Ağa	Durmuş oğlu Süleyman
Durmuş oğlu El-Hac Osman	Hacı Osman Ağa	—	—

Tablo.2. Çorum'da Kasaplar

3.2. Bakkal Esnafı ve Narh Fiyatları

Her esnafın birbiriyle ve kent yöneticileriyle ilişkilerini düzenleyen, esnafı hükümet yetkililerine karşı temsil eden “kethüdaları” vardı. Bazı yörelerde bu isimler değişmiştir. Bakkal esnafının kethüdasına “pazarbaşı” denmiştir. Çorum Şer’iye sicillerinde bakkallarda satılan ürünler ve bakkalların isimlerine ulaşmamız mümkün olmuştur. Bakkal esnafına verilen narh kayıtlarının tarihleri; 5 Recep 1241 (13 Şubat 1826) (ÇŞS, Defter No:1754,38), 15 Şaban 1241 (25 Mart 1826) (ÇŞS, Defter No:1754,38), 11 Şevval 1244 tarihinde tüm esnafına narh kaydı verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,141) 15 Muharrem 1246 (6 Temmuz 1830) (ÇŞS, Defter No:1754,181) ve Muharrem 1247 (Temmuz / Ağustos 1830) senelerinde bakkal esnafının isimleri kaydedilmiştir.

Ürünler	1241(1825)	1241(1826)	1244 (1829)
Revgan-ı şem 1 kıyye	—	72 para	—
Revgan-ı sade 1 kıyye	4 kıyye 80 para	96 para	88 para
Asel 1 kıyye	80 para	80 para	84 para
Pirinç 1 kıyye	32 para	36 para	28 para
Zeytin Yağı 1 kıyye	100 para	—	—
Bezir yağı 2 kıyye	70 kıyye	—	—
Sabun 1 kıyye	100 para	—	104 para
Kuru üzüm 1 kıyye	20 para	—	—
Erik 1 kıyye	16 para	—	—
Sarımsak 1 kıyye	46 para	—	—
Kesdane 1 kıyye	12 para	—	—
Fındık 1 kıyye	20 para	—	—
Tuz 1 batman	—	—	10 para
Duhan alası 1 kıyye	—	—	60 para zam ile 80 para
Evsat duhan 1 kıyye	—	—	48 para zam ile 60 para

Tablo. 3. Bakkallara Verilen Narh ve Satılan Mallar

5 Receb 1242 (2 Şubat 1827) tarihinde bakkallarda satılan fakat fiyatları belirtilmemiş ürünler arasında şap, ceviz, peynir, bakla, hoşab, basdırma, kulak, aşurme, torba, harar, sicim bulunmaktadır. 1 Zilkade 1241 (7 Haziran 1826) tarihinde bakkal esnafının isimleri: Suvcaklı Süleyman Beşe, Hamancı Hacı İbrahim, Mucur oğlu Ömer’dir. (ÇŞS, Defter No:1754,15) 5 Receb 1241 (2 Şubat 1827) tarihinde kaydedilen bakkalların isimleri: Akkaşık oğlu Hacı Ahmet , Günbol oğlu Osman ve Bekir, Hacı Kuyumcu oğlu Ali, Hacı Receb oğlu Hüseyin. (ÇŞS, Defter No:1754,38) 15 Zilkade 1243 (29 Mayıs 1828) tarihli kayıta bakkal esnafının isimleri: Sucuklu oğlu Süleyman, Mucur oğlu Ömer, Kayyum oğlunun çırağı Ali’dir. 15

Muharrem 1246 (6 Temmuz 1830) tarihli kayıttaki bakkal esnafının isimleri: Suvçaklı oğlu Es-Seyyid Süleyman, Kümbül oğlu Hızır, Kayyum oğlu Hacı , Mucur oğlu, bakkal Abdurrahman oğlu Abdurrahman'dır. Muharrem 1247 (1831) yılında yazılan bakkal esnafı isimleri: Suvçaklı oğlu Süleyman Hacı, Kayyum oğlu Hacı, Bakkal Osman, Kuşçu oğlu Ömer , Mucur oğlu Ömer, Bakkal Abdurrahman, Kepececi oğlu Hafız'dır. Bu tarihte kaydedilen bakkal esnafının *bakkal başısı* olarak Suvçaklı oğlu Süleyman olarak kaydedilmiştir. (ÇŞS,DeFTER No:1754,217) 19 Muharrem 1248 tarihinde bakkal esnafı isimleri: Kümbül oğlu El-Hac Osman, Suvçaklı oğlu Süleyman, Yaveyli oğlu El-hac Osman, Kuşçu oğlu es-Seyyid Ömer, Abdurrahman oğlu Abdurrahman, 15 Safer 1250 (23 Haziran 1834) senesinde kaydedilen bakkal esnafının isimleri: Bakkal Şaphacı oğlu Ömer, Yaveyli Hacı Osman, Kümbül oğlu Hacı Bekir, Suğu Hakkı oğlu Süleyman, Aktaş oğlu Hacı Ahmed, Kuyumcu oğlu Hacı Ali, Tuzcu Mustafa Hüseyin, Erbil oğlu Hacı Ali, Çakal oğlu Mehmed, Merzifonlu oğlu Osman, Katib oğlu Ahmed, Kasım oğlu Hacı'dır.

1241 (1825)	1241 (1825)	1243 (1827)	1246 (1830)	1247 (1831)	1248 (1831)	1250 (1834)
Suvçaklı Süleyman Beşe	Akkaşık oğlu Hacı Ahmet	Suvçaklı oğlu Süleyman	Suvçaklı oğlu Es-Seyyid Süleyman	Suvçaklı oğlu Süleyman Hacı	Kümbül oğlu El-Hac Osman	Bakkal Şaphacı oğlu Ömer
Hamancı Hacı İbrahim	Günbol oğlu Osman ve Bekir	Mucur oğlu Ömer	Kümbül oğlu Hızır	Kayyum oğlu Hacı	Suvçaklı oğlu Süleyman	Kuyumcu oğlu Hacı Ali
Mucur oğlu Ömer	Hacı Kuyumcu oğlu Ali	Kayyum oğlunun çırağı Ali	Kayyum oğlu Hacı	BakkalOsman	Yaveyli oğlu El-hac Osman	Tuzcu Mustafa Hüseyin
—	Hacı Recep oğlu Hüseyin	—	Mucur oğlu	Kuşçu oğlu Ömer	Kuşçu oğlu es-Seyyid Ömer	Erbil oğlu Hacı Ali
—	—	—	Abdurrahman oğlu Abdurrahman	Mucur oğlu Ömer	Abdurrahman oğlu Abdurrahman	Çakal oğlu Mehmed
—	—	—	—	Bakkal Abdurrahman	—	Merzifonlu oğlu Osman
—	—	—	—	Kepececi oğlu Hafız	—	Katib oğlu Ahmed
—	—	—	—	—	—	Kasım oğlu Hacı

Tablo.3. Çorum'da Bakkallar

3.3 Diğer Gıda Mamulü Satan Esnaf ve Fiyatları

1 Zilkade 1241 (7 Haziran 1826) tarihinde uncu esnafına verilen narh dakik-i has batman 1 kıyyesi 56 paradır. 15 Zilkade 1241 (21 Haziran 1826) tarihinde dakik-i has batman

1 kıyye 48 paradır. (ÇŞS, Defter No:1754,15) 11 Şevval 1244 (16 Nisan 1829) tarihli narh kaydında dakik-i batman kıymet 38 para zam ile beraber 40 para olmuştur. (ÇŞS, Defter No:1754,141) 7 Rebî-ül-Evvel 1241 (20 Ekim 1825) tarihli kayıta ekmekçi esnafına verilen narh kaydında nan-ı gariz (taze ekmek) 60 dirhem 1 para, çörek 38 dirhem 1 para, nan-ı gariz 55 dirhem 1 dirhem olarak kaydedilmiştir. 13 Cemâzî-yel-Evvel 1242 (24 Aralık 1828) tarihli narh kaydında Çorum'da dokuz fırın işletildiği belirtilmiştir. Nan-ı aziz 1 kıyye 14 paradır. (ÇŞS,Defter No:1754,65) 13 Zilhicce 1242 (8 Temmuz 1827) tarihli narh kaydında ekmekçi esnafının isimleri ve ekmeğin fiyatı kaydedilmiştir. Nan-ı aziz 1 kıyye 14, 56 dirhemi 2 paradır. Ekmekçi esnafı isimleri: Ekmekçi Aşır oğlu, Abaza oğlu, Döngel oğlu, Hacı Uncu oğlu, Ekmekçi Ömer şeklinde kaydedilmiştir. Börekçilerin isimleri: Hamid oğlu İbrahim, Sadırlı oğlu Ömer'dir. (ÇŞS, Defter No:1754,80) Dirhem eski ölçü aletlerindedir sözlük anlamı eski okkanın dört yüzde biri anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2007:188) 11 Şevval 1244 tarihli kayıta nan-ı aziz kıymet 5 para zam ile birlikte 6 para olmuştur.

Çorum'da gıda satan esnaf zümresi içerisinde helvacılar da yer almıştır. Helvacılara verilen narh kayıtlarına baktığımızda 1240-1254 (1824-1838) yılları arasında toplam beş kayıt vardır. 1240 senesinde helvacılara 1 kıyye 36 para olarak narh verilmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,10) 1242 senesinde ise her kıyyesi 36 para olarak belirlenmiştir. (ÇŞS, Defter No:1754,66) 1243 senesinde 1 kıyye 40 paradır. (ÇŞS, Defter No:1754,88) 1244 senesinde 1 kıyyesi 40 para olarak belirlenmiştir. (ÇŞS, Defter No: 1754:125) bir diğer helvacılara verilen narh kaydı "*helvacı esnafına kırk [beş] senesinde verilen narhı beyan eder. 1 kıyyesi 40 para*" dır. (ÇŞS, Defter No: 1754:150)

4. DİĞER ESNAF GRUPLARI

Çorum'da yer alan diğer esnaf gruplarına 11 Şevval 1244 (16 Nisan 1829) tarihinde Çorum'da bulunan tüm esnaf gruplarına verilen narh kaydıdan ulaşabilmekteyiz. Bu tarihte verilen narh kaydı tüm esnafın ittifaklarıyla karar verilmiştir. Osmanlı Devletinde narh verileceği zaman esnafın görüş ve düşünceleri de alınmış ve fiyatlar belirlenirken esnafın düşünceleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu grup içerisinde nalbantlarda yer almaktadır. Çorum'da hayvancılığın yaygın olduğu düşünüldüğünde nalbantlığın geliştiği düşünülebilir. Nalbantlık; at, eşek, katır gibi binek ve hizmet hayvanlarının tırnaklarını koruma amaçlı nal çakma zanaatıdır. Yeni at nalı gem kıymet 96 para, eşek hımar nalı gem 1 aded değeri 48 para, hımar kıyarı gem 1 aded 24 para, öküz nalı gem 1 aded 50 para'dır. (ÇŞS, Defter No:1754,141)

19. yüzyılda ve 20.yüzyıl başlarında Çorum kentinde işlenmiş mal üretimine ilişkin en önemli faaliyetlerden biri de dokumacılık olmuştur. Kentte bu faaliyet türü atölye degil küçük ev tipi iş yerlerinde yapılmıştır. (Aktüre,2015:130) Bizim incelediğimiz sicilde dokumacılık esnaf grubu hakkında çok az bilgi bulunmuştur. 11 şevval 1244 tarihinde iplik ustasına narh kaydı verilmiştir. Buna göre elli dirhem iplik 10 kuruştur. (ÇŞS, Defter No:1754,141) Muhtab dükkanının vakf edildiğinden de yukarıda bahsetmiştik. Muhtab sözlük anlamı: kıl dokuyan, kıldan eşya yapan anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2007:697)

Narh verilen esnaf grupları arasında demircilerde yer almıştır. Narh verilen eşyalar arasında cedit nal 104 para, kıyar nal 48 para, öküz nal-ı cedit 56 para, kömüş nal-ı cedit 100 para, mih vukiyye 104 para'dır. 9 Zilkade 1244 (13 Mayıs 1829) (ÇŞS, Defter No:1754,145)

5. SONUÇ

Şer'iyye sicilleri Osmanlı toplumunun ekonomik, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler ihtiva eden en önemli birinci el kaynaklar arasında yer alır. Osmanlı Devleti'nin merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı Devleti'nin aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanın tarihi için araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadır.

Üretici ile tüketici, devlet ile halk, emek ile sermayenin barışık olduğu bir iş yaşamı ortamının sağlanması sağlam bir ekonomik yaşantı için gerekli koşuldur. Bu ortamın Ahilik teşkilatının var olduğu dönemlerde Anadolu'da sağlandığı görülmektedir. Fütüvvet prensiplerini kendilerine örnek alan Ahiler'in ilerleyen zamanlarda da bu davranış ve anlayış biçimlerini Osmanlı esnaf ve zanaatkarlarının uygulamaya çalıştıkları görülmüştür.

Çorum Anadolu'da önemli bir ekonomik değere sahiptir. Geçiş yolları üzerinde olması Çorum'a sosyal ve ekonomik hayat açısından canlılık kazandırmıştır. İncelemiş olduğumuz 1754 numaralı Çorum Şer'iyye Sicilinde Çorum'da esnaf kuruluşlarının Çorum'un iklim ve yaşantısının izlerini taşıdığını söyleyebilmekteyiz. Ekonomik yaşantının tarım ve hayvancılığa dayandığı Çorum'da esnaf kuruluşları da gıda mamulleri üzerine yoğunlaştığını narh kayıtlarından edindiğimiz bilgiler ışığında görebilmekteyiz. Narh'ın hangi yıllarda, hangi esnaf gruplarına verildiği ve fiyatlarını öğrenebilmekteyiz. Çorum'da kasap, bakkal, uncu, ekmekçi, demirci, nalbant, helvacı, kalaycı, esnaf grupları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak söylenebilir ki halkın zorunlu ihtiyaçları için kullanmış olduğu gıda ve eşyaların fiyatları da pahalı olmuştur. Örnek vermek gerekirse koyun sığırdan daha pahalı olduğu için koyun eti de sığır etinden daha pahalı olmuştur. Aydınlanmak amacıyla kullanılan mumun fiyatının da her dönemde yüksek olduğu görülmüştür. Bölgedeki idari yetkililer bu maksatla hem esnaflar arasında bir anlaşmazlığı önlemek hem de halkın alım gücünü göz önünde bulundurarak adilane bir narh politikası takip etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

Çorum Şer'iyeye Sicili (ÇŞS), Defter No: 1754, H.1240-1254. Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Yayınlanmış Eserler

AKTÜRE, S. (2015). "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", Çorum Tarihi Bölüm 3: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, ss.121-165.

ÇADIRCI, M. (2013). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

DEVELLİOĞLU, F. (2007). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları

GÜLER, İ. (2000). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnâf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler" Muğla Üniversitesi SBE Dergisi Sayı 2, ss. 1-38.

KAL'A, A. (1995). "Esnâf" TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KALLEK, C. (2006). "Narh" TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, M. (2006). "Narh" TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

UĞUR, U. (2010). "Şer'iyeye Sicilleri", Narh" TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÜNAL, M.A. (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.

ANLAŞILMAYAN ANLAM: İSKİLİPLİ ATIF HOCA

Sümeyye Gülşen SOYLU¹

¹Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sgsoylu_1993@hotmail.com

ÖZET

Çorum'un yetiştirdiği kıymetli alimlerden olan İskilipli Atıf Hoca kısa sayılabilecek ömrüne pek çok eser sığdırmış duruş sahibi bir kişiliktir. Necip Fazıl'ın ifadesiyle "ilmin tefekkür hassası"dır hoca. Din hamlesine sahip bir kişiliğe sahip olması sebebiyle de bugün bile güncelliğini koruyan birçok tartışmaya konu edilmiş ve adaletten uzak tuhaf mahkemelerde adalet ölçütlerinden bihaber reislerce idama mahkum edilmiştir.

Bu çalışma, anlaşılmayan, anlaşılmak istenmeyen ve anlaşılmaktan korkan kişilerin Atıf Hoca'yı tanımaları ve anlamalarını amaçlamaktadır. Bunun için, TBMM tarafından basılan İstiklal Mahkemeleri Tutanakları'ndan ve mahkemede geçen diyaloglardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Mahkemeleri Tutanakları, mahkeme diyalogları, din hamlesi

INCOMPREHENSIBLY SENSE: İSKİLİPLİ ATIF HODJA

ABSTRACT

One of the distinguished scholars of city of Çorum, İskilipli Atıf Hoca has written so many artworks in his short life and has unique standing. He is a scholar with a science sensitive consideration. He was condemned to death by presidents, unaware of the justice in the strange, unfair tribunals and be a matter of up-to-date discussions due to being a religious person.

The objective of this study is to introduce and make people understand Atıf Hoca, who is not perceived and wanted to be perceived. To do this, independence courts minutes and dialogues in such tribunals printed by Turkish Grand National Assembly have been used.

Keywords: Independence Tribunals minutes, Tribunal dialogues, religious attempt

1. GİRİŞ

İskilipli Atıf Hoca, İskilip'in yetiştirdiği, İslam dünyasına itikadi ve ilmi çerçevede büyük katkılarda bulunmuş, çağını aşan bir şahsiyettir. Çocukluğuyla başlayan zorlu süreçlerden her defasında ilmini artırarak çıkmayı başarmıştır. İlim adamı, alim, mütefekkir, münevver, fazıl bir zat gibi nitelermeleri hak etmesine rağmen, vatan haini, mürteci gibi çirkin sıfatlarla yaftalanmış ve bu ithamlar Atıf Hoca'yı idama götürmüştür.

Bir kurgunun kurbanı olmuştur Atıf Hoca; ama ne ilki ne de sonuncusu. Atıf Hoca bir semboldür ve sembolleri anlamadan meselelerin sosyo-psikolojik boyutunu, altyapısını kavrayabilmemiz ve gerçekleşen sonuçları anlamamız mümkün görünmemektedir. Bu sebeple çalışmaya, bir sembol olarak kabul ettiğim Atıf Hoca'nın elli yıllık yaşamını inceleyerek başlayacağız.

Çalışmada Atıf Hoca'nın çocukluk ve gençliğine kısaca değinildikten sonra, yola çıkışı ve yolda karşılaştıklarıyla ilgili geniş bir çerçeve çizilecektir. Uğraşları, çalışmaları, eserleri ve Atıf Hoca'yı idama götürdüğü düşünülen meşhur "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adını taşıyan risalenin içeriği incelenecektir. Böylece iddiaların kendisi ve haklılık/haksızlık yönü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Birinci bölümde İskilipli Mehmed Atıf'ın yaşam öyküsüne, ikinci bölümde fikri mücadelesine, üçüncü bölümde Mehmed Atıf'ı idama götüren meselenin ne olduğuna değinilecektir.

2. İSKİLİPLİ MEHMED ATIF'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

İskilipli Atıf Hoca olarak bilinen Mehmed Atıf Efendi, 1876 senesinde İskilip'in Tophane köyü (bugünkü adı Toyhane) nde dünyaya geldiğinden İskilipli namıyla tanınır. Baba tarafından soyu Akkoyunlu aşiretinin İmamoğlu sülalesine dayanmaktadır. Babası, Hasan Kethüda'dan olma Mehmed Ali Ağa'dır. Annesi Hattapoğulları aşiretinden Arapdede namıyla bilinen zatın torunu Nazlı Hanım'dır (Erkoç, 2014:13). Hem anne hem baba soyundan alim ve fazıl bir ailenin mensubudur Mehmed Atıf.

Henüz altı aylıkken annesini kaybeden Mehmed Atıf'ın yolculuğu burada başlar. Dedesi ve babaannesinin himayesinde büyüyen Mehmed Atıf, henüz küçük yaşta dedesi Hasan Kethüda'nın gayretiyle, yaşadıkları çiftlik evinde özel hocalardan dersler almış, bir yılı doldurmadan hafızlığını tamamlamıştır. Evde geçen ön eğitimin ardından İbtidaiyye Mahalle Mektebi'ne başlamış ve derslere olan aşinalığının katkısıyla mektebi başarıyla bitirmiştir. 1891-1892 yıllarında Caca Bey Medresesi'ne kaydolun Mehmed Atıf, müderris Hoca Abdullah Efendi'den dersler almıştır. O dönemde ders geçme, kitap geçme koşuluna bağlıydı. Çağdaşlarından daha ileri durumda olan Mehmed Atıf, kısa zamanda medresenin en gayretli ev başarılı talebesi olmuştur. İlim aşkıyla Merkez Ulu Cami'de alimlerin vaazlarından da kendine hikmetler ve gayretler çıkarmayı başarmıştır. Zaten bir ilim yurdu olan İskilip'te Mehmed Atıf, Arapça öğrendikten sonra sırasıyla Emsile, Bina, Avamil, İzhar, Maksut, Izzi ve Molla Cami tamamlamıştır (Sılay, 2014: 22).

On altı yaşındayken Bölük Emirler sülalesinden Ayşe kıza gönlünü kaptıran Mehmed Atıf, meseleyi babasına açmış ancak Mehmet Ali Ağa, tarla konusunda husumet yaşadığı ailenin kızını almak için bir girişimde bulunmayacağını açıklayarak, Atıf'ın fikrini reddetmiştir. Çaresiz kalan Atıf, Toyhane'den ayrılma kararı almış ve medreseye İstanbul'da devam edeceği fikriyle babasına tepki koymuştur. Mehmet Ali Ağa, oğlunu köyde kalması için ikna ettiyse de başarılı olamamış ve Atıf, İstanbul'a varmak üzere yola düzülmiştir (Sılay, 2014: 23).

Yüksek eğitimine devam etmek maksadıyla geldiği İstanbul'da Fatih Medresesi'ne kaydolar Mehmed Atıf. Fatih semtinde yaşayan akrabası Müderris Mehmedi Efendi'nin telkinleriyle aralıksız yedi yıl sürecek olan eğitim yolu açılmıştır. Atıf, yedi yıl boyunca babasından para yardımı almadan, ihtiyacını kendi karşılayacak hale gelmek için çalışarak eğitimini sürdürmüştür. Bu sırada meşhur Çarşambalı müderristen de özel dersler almış ve ilmi anlamda kendini zenginleştirmenin yollarını aramıştır. Fatih Camii'nde Şerh-i Akait dersleri okutmaya başlayan Mehmed Atıf, Darülfünun İlahiyat şubesinden de mezun olmuştur. 26 yaşındayken en iyi derece ile icazet almıştır. İskilip'te başlayan eğitim yolu İstanbul ile yepyeni bir soluk kazanmıştır. Atıf, artık müderris İskilipli Atıf Efendi'dir. (Sılay, 2014: 25)

Atıf Efendi'nin gönlünü yakıp kavuran memleket hasreti son noktasına dayanmıştır. Yeniden yola düşüp ata topraklarına varmanın vaktidir. İstanbul'dan Çorum yönüne doğru giden Atıf Efendi, Çankırı'ya varmadan bir köyde geceler. Ertesi sabah yoluna devam ettiği sırada babası ve bir grup dostuyla karşılaşır. Bu, Atıf Efendi'nin bilmediği haberli bir karşılaşmadır. Genç Atıf'ı yetişkin Atıf olarak görmekten mutludur Mehmet Ali Ağa.

Aile büyükleri ve köy ahalisinin isteği üzerine Atıf Efendi, köy camiinde cuma vaazı vermiş, minberde hutbe okumuştur. Atıf Efendi'nin yarım kalan işler için İstanbul'a dönüş vakti gelmiştir. Mehmet Ali Ağa bu sefer oğlunu gönül rahatlığıyla yollamanın huzurunu yaşamaktadır. "Oğlum, benim rızam hilafına okudun ve beni müderris babası olma şerefine mazhar ettin. Yolun açık olsun." (Sılay, 2014: 26)

İstanbul'a yeniden dönen Atıf Efendi, Fatih medresesindeki derslerine devam etmiş, buna ek olarak Kabataş Lisesi'ne Arapça muallimi olarak tayin olunmuştur. Yirmi sekiz yaşına geldiğinde arkadaşlarının aracılığıyla tanıştığı Safranbolulu Fatma Zahide Hanım'la dini bir merasim eşliğinde evlilik hayatına girmiştir. Yirmi iki yıl süren evliliğinden Ayşe Melahat adında kızları olmuştur (Sılay, 2014: 27). Atıf Efendi evliliğinin ilk zamanlarında ödenemeyen maaşı yüzünden maddi zorluk yaşamıştır. Arkadaşı Rasim Efendi'yle birlikte bu sorunun çözümü konusunda üst düzey devlet görevlileriyle görüşmeyi ve maaş ödeme disiplini başlatmayı başarmıştır. Hocaların maaşının düzenli olarak verilmesi gerekliliğini doğuran bu mücadele dönemin şeyhülislamını kızdırmıştır. Bunun üzerine Rasim Efendi suçlandırılmıştır. Suçun adı, hocaları makama karşı kışkırtmak; ceza sürgündür. Atıf Efendi, arkadaşları Rasim Efendi'nin sürgündeyken ihtiyaçlarını karşılamak ve onu bir an önce sürgünden kurtarmak için gayret ettiği sırada farkında olmadan ilk suç(!)unu da işlemiştir. Suçun adı, hocaları makama karşı kışkırtan zatı himaye etmek. Bu ilk suç(!)u işledikten sonra Atıf Efendi, deniz yoluyla Kırım'a gitmiştir. Oldukça sıcak karşılanan Atıf Efendi'nin etrafı,

onun ilminden faydalanmak isteyen Müslüman Tatarlarla çevrilmiştir. Kendisine Kırım Evkaf Nazırlığı teklif edilmesine rağmen, nezaketle red yanıtı vermiş ve ardından Avrupa'ya seyahat etmiştir. Burada toplumsal yapıları derinden inceleme imkanına kavuşmuş, ikinci meşrutiyetten hemen evvel İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a bu dönüş de önceki kadar yeniliklere kapı aralamıştır. Atıf Efendi, artık Medreseler Müfettişi'dir.

Atıf Efendi, bir sivil toplum önderiydi aynı zamanda. Medreselerin ıslahıyla meşgul olduğu günlerde alim ve müderrislerin haklarını korumak amacıyla Cemiyet-i Müderrisin'i kurmuştur. Kuruluşun adı bir süre sonra Teali İslam Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Çeşitli gazete ve mecmualarda makaleler yazmış, Sebilürreşat mecmuasında Mehmed Akif, Eşref Edib, Ahıskalı Ali Haydar ve Said Nursi gibi fikir adamlarıyla ilmi konular üzerine müşaverelerde bulunmuştur. Sarayda padişah huzurunda sürdürülen Huzur Dersleri'ni Atıf Hoca yürütmüştür. "Atıf Efendi Kütüphanesi Neşriyatından" adlı bir yayınevi kurarak pek çok ilmi eserini seri halinde yayınlamıştır. Eserlerinden bazıları; Tesettür-ü Şer'i, Din-i İslam'da Men-i Müskirat, Frenk Mukallitliği ve Şapka, Mir'atül İslam, Medeniye-i Şer'iyye ve Terakkiyat-ı Diniye, İslam Fıkhı, Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Berriye ve Bahriyye'nin Ehemmiyet ve Vücubu, Muinü't Talebe, İslam Yolu, Cihat, Çocuk Terbiyesi. Atıf Efendi, Tesettür-i Şer'i adlı eserinde dini esaslar çerçevesinde örtünmeyi; Din-i İslam'da Men-i Müskirat'ta İslam dininde içki yasağını yazmıştır (Erkoç, 2014: 35-36).

Şapka İktisası Kanunu'ndan yaklaşık bir buçuk yıl önce yazdığı "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı risale bahane edilerek, hukuksuz mahkemelerde, hukuk eğitimi almamış hakim ve savcılar aracılığıyla hakkında hüküm verilmiştir. İdam. 4 Şubat 1926'da sabaha karşı idam cezası infaz edilmiştir. Ulus Meydanı'na kurulan darağacı İbret-i alem (!) olsun diye saatlerce meydanda bekletilmiş, yetmemiş cenaze yıkanmadan ve usulüne tatbik edilmeden kimsesizler mezarlığına defin edilmiştir.

3. FİKRİ MÜCADELESİ

3.1.Esas Aldığı Düstur ve Fikirleri

Mehmed Atıf Efendi'nin temel düsturu memleketin yararına görülen şeylerin medeniyet potasında eritilmesinin ve kodlara uygun hale getirilmesinin ardından hiçbir engele uğramaksızın kullanılabilceği, sahiplenileceği üzerine kurguludur.

Atıf Efendi'nin fikirlerini şekillendiren ilk ve en kuvvetli çıkış noktası din-i mübin-i İslam'dır. Atıf Efendi iyi bir vatanseverdir. Balkan Savaşları sırasında donanmanın zayıf ve yetersiz kalması üzerine kurulan Donanma Cemiyeti'ne maddi destek sağlanması konusunda halkı uyarmış ve "Nazar-ı Şeriatta Berriye ve Bahriye" adlı eserini de müslümanların Türk Donanması'nı desteklemesini telkin etmek üzere yazmıştır. Eserde vatan müdaafası için şart olan her türlü aracın sağlanarak her an cihada hazır olunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda ayet ve hadislerden de yararlanarak, İslam milletinin vatani kaygısını yüksek ve diri tutmayı başarmıştır. Söz konusu eserinde "Ey müslümanlar! Devletimizi teali ve terakki ettirmek, Avrupalıların esaretinden kurtarmak ve serbest olmak istiyorsak Kuvve-i

Bahriyemizi yakın zamanda tekamül ettirmeye çalışalım. Bugün donanmaya bağıştta bulunmak, sürekli hac, sürekli cihad ve daimi sadaka mesabesinde. Fahri alem efendimiz buyuruyor ki: ‘Vefat ettikten sonra bir insanın defter-i amali kapanır. Yalnız üç insanın defteri kapanmaz. Geride ona dualar gönderen salih evladı olanlar, geride telif ettiği faydalı bir kitabı kalan, üçüncüsü de geride yaptırdığı mescit, medrese, köprü, çeşme gibi bir sadaka-i cariyeye ve hayr-ı daimi bırakanlardır.’ Fahri alem efendimiz yine buyuruyor, ‘Bir insan memleketi ve dini uğruna muharebeye girip cihat ve gaza etmezse veya muharebeye giden bir gaziye teçhiz ve iane etmezse, yevmi kıyametten evvel indi süphaniden o ailenin başına bir bela-i azim isabet edecektir.’ Memleketin ihtiyacı olduğu zamanda donanmamız için para ve iane vermeyen zenginler millet nazarında küçük düşerler. Elhasıl şimdi donanmaya iane vermeyenler şer’an, aklen, adeten mezmum ve hamiyetsiz addolunurlar. Haydin, din-i mübin-i İslam’a yardım zamanıdır.” diyerek donanmaya sahip çıkılması yolunda büyük gayret sarf etmiştir. Bunun üzerine cemiyet yöneticileri Atıf Hoca’ya bir takdirname bile göndermiştir: “Şeyhülislamık Medreseleri Müfettişlerinden iskilipli Mehmet Atıf Efendi Hazretlerine” diye başlayan takdirnamede, donanmanın lüzumunu ispat eden çalışmadan büyük ölçüde yararlandığı ve beklenen etkiyi göstererek, milletin donanmaya ciddi teveccühte bulunduğu eklenmiştir (Erkoç, 2014: 19-20).

Medreselerin çöküş üzere olduğunu gören Atıf Hoca bu konuda da bir girişimde bulunarak İslami ve milli kaygısını göstermiştir. İvedilikle medreseleri kurtarma ve yenileme uğraşına giren Atıf Hoca, kısa sürede medreseleri beklenmeyen derecede ihya etmeyi başarmıştır. Bu ustaca girişim dünyada büyük yankı bulmuş Bosna-Hersek, Kosova, Üsküp, Plevne müslümanları Atıf Hoca’ya kendi memleketlerinin medreselerini de ıslah etmesi amacıyla davette bulunmuşlar, aralarından resmi görev teklif edenler de olmuştur.

3.2.Cemiyet-i Müderrisin ve Teali İslam Cemiyeti

1919 Şubat’ında alim ve müderrislerin haklarını korumak için kurulan Cemiyet-i Müderrisin’e Atıf Hoca öncülük etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Cemiyet-i Müderrisin’in sendikacılığın temellerinden olduğu söylenebilir (Bir Zihniyetin İdamı “Atıf Hoca” Anma Etkinliği DVD, 6.dk). Cemiyetin kurucuları arasında Fatih Dersiamları’ndan Abdülfettah, Geyveli İbrahim Hakkı, İskilipli Mehmed Atıf, Beyazıd Dersiamları’ndan Ermenekli Mustafa Saffet Efendi bulunmaktadır. Erkoç’un aktardığına göre Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde Ekmeleddin İhsanoğlu bu konuyu detaylı biçimde ele almış ve cemiyetin idare heyeti başkanının Mustafa Sabri Efendi olduğunu, Atıf Hoca’nın ikinci başkan olduğunu belirtmiştir. Mustafa Sabri Efendi’nin şeyhülislam olmasıyla Atıf Hoca başkan olmuştur. 1919 Kasım’ında cemiyetin adı Teali İslam olarak değişmiştir (Erkoç, 2014: 29).

Cemiyet, Cemiyet-i Müderris’in mevcut görev alanına ek olarak dışarıdan gelen Müslümanların birbirlerini daha iyi tanımaları ve sınır tanımadan dünyanın çeşitli yerlerindeki soydaş ve dindaşlarla irtibat kurmayı amaçlamıştır. Siyasetten ilgisiz ve uzakta yola çıkan cemiyet, mütareke esnasında memleketin içine düştüğü çaresizliğe sessiz kalamamış ve ilk siyasi tepkisini vermiştir: Atıf Hoca, topluma mal olmuş bazı hocaları da yanına alarak İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerini protesto etmiştir: “Kötü politika yüzünden

zebun düşmüş bir milletin zaafını bu dereceye kadar istismar etmek, hiçbir din ve insaf ölçüsüne sığdırılmaz. Gayeniz Türk milletinin şahsında İslam'a darbe vurmaksa bunu açıkça bildiriniz ki biz de ona göre başımızın çaresine bakalım.” (Erkoç, 2014: 29)

Teali İslam Cemiyeti, İstanbul başta olmak üzere pek çok kentte şubeler açmıştır. Merzifon, Çorum ve İskilip'te de şubeler açan cemiyet, çok sayıda daha şube açma girişiminde bulunmuştur. Teali İslam büyürken bir beyanname skandalı patlak vermiştir. İstanbul'u işgal eden İngilizler, işgalin önünü açmak ve işlerini kolaylaştırmak maksadıyla milli mücadele aleyhinde bir beyanname yazarak, bunun kabulü için milletin teveccühüne mazhar olmuş cemiyeti imzaya zorlar. Beyannamenin hazırlanıp Yunan uçaklarıyla Anadolu'da dağıtılacağı duyumunu alan Tahirü'l Mevlevi, vaziyeti Atıf Hoca'ya bildirir. Tahirü'l Mevlevi ve Atıf Hoca, şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin huzuruna varıp meselenin arka planını öğrenirler. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, bu bildirin İstanbul Hükümeti'nin bir icraati olduğunu iddia etse de buna ilişkin tarihi bir gerçeklikle karşılaşmamıştır. Bunca tartışmanın ardından cemiyet idare heyeti toplanmış ve karar verilmiştir: On üyenin beşinin kabul oyuna beş üye de red oyu vermiş ve cemiyet başkanı olan Atıf Hoca'nın oyuyla hukuken beyanname reddedilmiştir. Cemiyet beyannameyi imzalamadığı ve mühürlemediği halde, beyannameler Anadolu'ya dağıtılmış ve milli olmayan mücadele böylece başlatılmıştır. Son derece üzücü bu hadise karşısında hoca Vakit Gazetesi'ne bir tekzipname göndermişse de milli tavır takınan Atıf Hoca, oyun kurucular tarafından cezalandırılmıştır. Atıf Hoca'nın cemiyetten ayrılması tam da bu olay üzerine gerçekleşmiştir. Artık “Atıf Hoca vatan haini ve İngiliz uşağı”dır.

3.3.“Son Devrin Din Mazlumları”nda Atıf Hoca

Necip Fazıl, Son Devrin Din Mazlumları adını taşıyan, adeta tarihi bir vesika niteliğine sahip eserinde Atıf Hoca'ya “Şapka Kurbanları” bağlamında ayrı bir yer ayırır ve özel bir önem atfeder.

“ Hayret! Örf ve adet ölçüleri dururken kılığı kanunla biçilmiş ve mecburi kılınmış hangi millet var bu dünyada?..” (Kısakürek, 1997: 75) diyerek başlar durumun vehametini açıklamaya. Necip Fazıl için Türk'e zorla giydirilen şapka ‘sen yoksun’ diyen bir remzdir (Kısakürek, 1997: 76).

“Şapka kurbanları, mazlumluk ve şehitliğin en üst mertebesinde... Şimdi sıra bu mertebenin fert planında en üst örneğine gelmiştir: İskilipli Atıf Hoca.” (Kısakürek, 1997: 83) takdimiyle hocayı anlatmaya başlar Necip Fazıl. “Fert çerçevesinde hem zulüm hem de hak kanununa göre suçsuz ilk din mazlumluğunu, inkılap tarihine göz atar atmaz İskilipli Atıf Hoca'da görüyoruz. Bu muazzam şehit, hiçbir alakası bulunmayan şapka tepkisinin ruhu farzedilmek veya bu mevzuda şeriat ölçüsünü temsil edici şahsiyet kabul edilmek gibi bir anlayışa kurban gitmiştir.” (Kısakürek, 1997: 87) Atıf Hoca gerçekten de şapkanın kurbanıdır. İdamına sebep olarak gösterilen malum eserini, kanundan çok önce yazdığı halde ve kanun çıktıktan sonra tek bir nüsha bile satmadığı halde gerçekliği olmayan uydurma suçlamalarla kurban edilmiştir.

Medreselerin yeniden ihyası konusundaki gayretleri karşısında yabancı kişilerin dahi Atıf Hoca'ya takdirde ve kendi ülkeleri adına resmi teklifte bulduklarını, hocanın alim ve fazıl kişiliğini öne çıkarmak adına gözler önüne sermiştir Necip Fazıl. Amerikan elçiliğinden

gelen heyetten bir kişi hayranlıkla “Keşke genç olsaydım da talebeniz sıfatıyla yanınızda kalsaydım, sizden feyz alsaydım.” diyecektir. Dünyaca meşhur İtalyan müsteşriki de hocaya “Ben Arap ve Hind illerini gezdim ve birçok din alimiyle görüştim. Hiçbiri beni, sizin kadar doyuramadı. Yıllardır fikrimi tırmalayan en karışık ve girift meseleleri siz çözdünüz.” diyerek hayranlığını ifade edecektir (Kısakürek, 1997: 88).

Necip Fazıl, sözü edilen eserinde Atıf Hoca'nın yalnızca ezberleme bir ilimle değil, sahip olduğu ilmin hikmetleriyle de hemhal olduğunu, kendi tabiriyle “gerçek ve derin bir mümin” olduğunu da ifade etmiştir. Atıf Hoca İslami ruhla kanatlanmış bir fikir ve eylem adamıdır. Din öfke ve hamlesine sahiptir. Necip Fazıl'a göre, Atıf Hoca bu niteliğinden dolayı tehlikeli(!) ve bazı işler için de korkulu(!)dur. Bu sebepten dolayı da şahsiyetiyle ilgili bir oyunun kurgulanması ve hayata geçirilmesi akla yatkın olanıdır.

4. MESELE ŞAPKA MIYDI?

4.1. İdama Götüren Suç Nesnesi

Son Devrin Din Mazlumları isimli eserinde Necip Fazıl, bir risalenin, yazarının başını nasıl büyük ve onulmaz bir derde soktuğunu şu ifadeleriyle müşahhas kılmıştır: “Cumhuriyet’in birinci yılını tamamlamaya doğru gittiği bir zamanda (1924) ve henüz İslami ölçüler hor görülmeye başlamamışken, hususiyetle Şapka Kanunu’ndan mevsimlerce evvel çıkan bu eser, şahsiyet ve asliyet müdafaacısı ve İslam ruhuna tam uygun bir fikir yazısı arz eder ve sahibini mimletmekten ve ilk fırsatta yok etmek fırsatını aşılamaktan başka bir suç belirtmez.” (Kısakürek, 1997: 91)

Atıf Hoca'nın kapısına gelen –Zahide Hanım'ın tabiriyle- “meymenetsiz suratlı birkaç adam” ellerinde resmi bir vesika olmadığı halde hocanın evine girerek kitaplarını elden geçirir ve emir aldıkları üzere hocayı da apar topar müdüriyete götürürler. Müdüriyette geceler hoca, sabah olunca Zahide Hanım ihtiyacı olup-olmadığını sormak üzere müdüriyete gider ancak görüşürmezler. Hocayı Trabzon'a götürmek üzere müdüriyetten çıkarmışlar ancak Giresun'a götürmüşlerdir. Giresun'daki mahkeme Atıf Hoca'yı suçlandıracak hiçbir delil, hiçbir vesika bulamamış ve Atıf Hoca'yı İstanbul'a iade etmiştir. Necip Fazıl'ın naklettiğine göre Giresun Mahkemesi azalarından biri şu açık beyanda bulunmaktan kendisini alamamıştır: “Alim ve fazıl bir din adamını türlü eziyetlere sokup boş yere buraya kadar göndermişler. Ortada itham sebebi olabilecek hiçbir şey yok.” (Kısakürek, 1997: 98)

Necip Fazıl'ın aktardığına göre Atıf Hoca, İstanbul müdüriyetinde evine bir mektup yazmıştır. Mektubun meselelerin anlaşılmasında ipucu vazifesi göreceğini düşündüğüm kısmını aynen aktarıyorum: “Bugün Karadeniz vapuru ile İstanbul'a getirildim. İstiklal mahkemesi heyeti de bizimle beraber İstanbul'a geldi. Giresun'da vukua gelen bir hadisede kitap dolayısıyla beni alakadar zannettiler. Bilahare alakam olmadığı tebeyyün eyledi. Orada olan su-i zandan halas oldum. İnşallah burada halas olurum da yakında kavuşuruz.” Atıf Hoca'nın mektubunda bahsettiği hadise şudur: Giresun'da garip bir adam sokak ortasında avaz avaz haykırıp şapka giymeyeceğini ilan eder. (Necip Fazıl bu olayın bile başlı başına bir tertip olduğunu vurgular.) Polisler adamı yakalayıp suale çektiklerinde adam, Atıf Hoca ile mektuplaştığını ve hocanın, kendisine şapkanın din gözüyle küfür olduğunu söylediğini iddia etmiştir. Necip Fazıl burada bir soru yöneltmek meselenin apaçık bir tertip olduğunu

ispatlamaya çalışır. “Şapka giymemeye karar verdinse bu kararını sokaklarda ve halk arasında bağırarak lüzumunu neden duydu? Bunu da sana Atıf Efendi mi telkin etti?” (Kısakürek, 1997: 99)

Hoca sırf Frenk Mukallitliği kitabının yazarı olduğu için Giresun istiklal Mahkemesi huzuruna çıkarılmıştır. Bunun dışında vesikaya dayanan tek bir suç dahi bulunmamaktadır. Atıf Hoca mahkeme heyetine, sokaklarda şapka aleyhine haykıran adamı daha önce görmediğini ve tanımadığını; sözü edilen şekilde bir mektup da yazmadığını anlatınca hakikat ortaya çıkmıştır ve son kertede suç nesnesi olarak Frenk Mukallitliği ve Şapka isimli risale kalmıştır.

Atıf Hoca'nın cezası “en korkunç İstiklal Mahkemesi olan Ankara İstiklal Mahkemesi”nde verilecektir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde o sıra birçok hoca da bulunmaktadır. Her birine sorgusunda Atıf Hoca'yı tanıyıp-tanımadıkları, tanıyor iseler nereden tanıdıkları, malum eseriyle ilgilerinin olup-olmadığı soruluyordu. Sahafalara da hususen malum kitaptan ne kadar ve ne zaman sattıkları soruluyor, böylece Atıf Hoca'yı gerçekten cezalandırmaya yetecek ciddi bir suç icat etmenin yollarını arıyorlardı. Sorgulamadan çıkan sonuçlar da Atıf Hoca'nın masumiyetini gözler önüne seriyordu. Sorgulananlar, Atıf Hoca'nın alim bir zat olduğunu, malum kitaptan da kanun çıktıktan sonra tek nüsha bile satmadıklarını beyan ediyorlardı.

Oysa İstiklal Mahkemesi onca şapka aleyhtarı gösteri ve hareketin din duygusundan değil Atıf Hoca'nın eserinden geldiğine inanıyordu. Sırf bu maksada hizmet olsun diye, tüm isyancılara önce Atıf Hoca'yı tanıyıp-tanımadıkları sorulmuştur.

Atıf Hoca, Frenk Mukallitliği ve Şapka adlı otuz iki sayfalık risalesinde ne diyordu? Konuya ilişkin fikirlerini açıklamadan önce “taklid”in izahatını yapmış, taklidin şeriat nazarında caiz olmadığını, Resulullah'tan başka hiçbir kimseyi taklidin doğru olmadığını ifade etmiştir. Taklidden başka teşebbühün de tehlikesini göstermiştir. “Teşebbüh, başkalarının yaptığı bir işi onlara tabi olarak yapmaktır. Şu halde hadis-i şerifin manası; bir millete benzemeye özenenler, benzemek istenilen ortak değerlerde onlardandır. O ortak değer küfür ise küfürde, masiyet ise masiyette, salah-ı hal ise salahta o milletin hükmüne tabi olurlar demektir. Hz. Peygamber Efendimiz, diğer bir hadis-i şerifinde : ‘Bizden başkasına benzemeye özenenler bizden, bizim milletimizden değildir.’ buyurarak taklid ve teşebbühün sakıncasını ortaya koymuştur.” Atıf Hoca eserinin tanımlar kısmında şapkayı, “Örftü küfür alameti yani gayrimüslimlerin müslümanlardan ayrılmasına alamet olan baş kisvesidir.” diyerek tarif eder. Risalenin son kısmında “Müslüman için en muteber ve kıymetli olan iman ve İslami meselelerde şaibe-i küfr olabilecek şeylerden sakınmalarını din kardeşlerimize tavsiye eder ve ‘Dilediğinizi yapınız, Allah amellerinizi görüyor’ (Tevbe, 105) ayetinin yüce manasına Müslüman kardeşlerimizin dikkat nazarını çekerim.”

Fikrimce inkılabı karşı bir suç işlenmemiştir, zira risale kanundan bir buçuk sene evvel yazılmış ve basılmıştır. Veleve ki, kanundan sonra bile çıkmış olsaydı yine suç kapsamına alınmaması lüzumu doğardı. Çünkü Atıf Hoca suça zorlamıyor, yalnızca küfür alameti olma şüphesi taşıyan bir şey konusunda İslami hassasiyet taşıyanları uyarıyor ve tavsiyede bulunuyor. Tüm bunlara ek olarak belirtmek isterim ki; kitap sakıncalı değildir. Eser kaleme alındığında Atıf Hoca eserden sekiz nüsha kopya ettirerek içlerinde İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Matbuat Umum Müdürlüğü de bulunan resmi makamlara göndermiş ve takdir almıştır.

“Modern Batı”nın iman edilen hukuki kaideleri de bu zulmü kabul etmez. “Kanunlar makabline şamil olmaz.” ilkesi evrensel bir değer (!)dir ancak yeni devlet bu kaideyi uygulamaktan aciz düşmüştür.

4.2.Şapka İktisası Kanunu

Şapka İktisası Kanunu 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir. Kanuna göre tüm millet, devlet memurları ve milletvekillerinin şapka giymesi zorunluydu. Kanuna muhalefet olması durumunda uygulamak için İstiklal Mahkemeleri’ne sınırsız yetki tanınmıştı. Bu inkılabın devamı olarak 30 Kasım’da 677 sayılı kanun ile tekke ve zaviyeler de kapatılmıştır (Erkoç, 1997: 37).

Şapka İktisası Hakkında Kanun’un birinci maddesi: “Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilûmum müessesata mensub memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.” (Şapka İktisası Hakkında Kanun, 1341: madde 1)

24 Ağustos 1925 tarihinde devlet başkanı Kastamonu’da kürsüdedir ve elindeki şapkayla nutuk irad etmektedir: “...Efendiler, uygar ve milletler arası kıyafet bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz! Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve tabiatıyla bunları tamamlamak üzere başta siper-i şemli serpuş. Bu serpuşun adına şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, simokin gibi işte şapkamız! İsterseniz bildireyim ki: Bu kadar yüksek ve önemli sonuca varmak için gerekirse bazı kurbanlar da verelim!...” (Sılay, 2014: 61) Devlet başkanının bu hitabı, üslub ve içerik anlamında tam bir zorbalığı yansıtmaktadır. İnkılapların tatbiki, lüzum halinde kurbanlar vermeyi de mümkün hale getirecek şekilde yapılacaktır.

Uygulamanın nasıl başladığını görgü tanığı olan Fransız yazar Paul Gentizon “Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu” adlı eserinde Şapka Kanunu’nun uygulama sürecinde gördüklerini Erkoç’tan aktararak paylaşmakta yarar görüyorum: “Hemen yürürlüğe giren bu kanuna aykırı her türlü davranış için tedbir alındı. Fes ya da kalpak giyinmiş herkesi tutuklayarak, başlıklarını ellerinden alıyorlardı. En küçük karşı koyma, suçlunun tutuklanmasına sebep oluyordu. Aynı şekilde Ankara’da 27 Kasım günü sabahleyin, başlıca yollara yerleştirilen memurlar, yoldan geçenleri, fes ya da kalpaklarını çıkarmaya, daha doğrusu ondan vazgeçmeye zorluyorlar, onlara yeni başlıklar satın almayı, buna gücü yetmeyenlerin başı açık gezmelerini emrediyorlardı.” Gentizon’un bu ifadeleri de açıkça devlet başkanının o meşhur hitabında sözünü ettiği zorba uygulamanın tatbikinden başka bir şey değildir.

Şapka İktisası Kanunu kapsamında şapkaya direndikleri gerekçesiyle, başta İskilipli Atıf Hoca ile Babaeski Müftüsü Ali Rıza Hoca olmak üzere, Rize’de 8, Maraş’ta 7, Erzurum’da 4, Sivas’ta 3, İskilip’te 2, Menemen’de 28 olmak üzere, çeşitli yerlerde toplam 78 kişi idam edilmiştir (Erişim tarihi: 20 Ocak 2016, <http://www.timeturk.com/tr/makale/yavuz-bahadiroglu/sapka-inkilabinda-kac-kisi-asildi.html>).

4.3.Mahkeme Huzurunda Bir Alim

1926'nın 26 Ocak günü Atıf Hoca mahkeme huzurunda. Mahkeme başkanlık makamında Necip Fazıl'ın ifade edişiyile "Kel Ali, Kılıç Ali ve Necib Ali. 'Ali' isminin manada ve kelimedede delaletine ters tarafından mazhar olan üçüz çete." bulunmaktadır. Mahkemede Atıf Hoca'nın muhakemesini Necip Fazıl'dan takip edelim:

"Mahkeme reisi Atıf Hoca'ya, onu kemirmek isteyen gözlerle baktı:

- Ne zamandan beri siyasetle uğraşıyorsunuz?
- Hiçbir zaman siyasetle uğraşmadım. Kitaplarım arasında bile bu mevzuda tek eser yoktur. Bütün hayatımı dini ilim ve irfana bağlamış buluyorum.
- Ya teşkil ettiğiniz cemiyetler?
- Onlar da ilmi cemiyetlerdir. Yalnız bir defa siyasete benzer bir harekette bulundum ama, o da vatan kaygısıyla ve günlük politikanın üstündedir. Yunanlılar'ın İzmir'i işgali üzerine bir beyanname hazırlayarak İstanbul'da, İtilaf devletleri mümessillerine vermiş ve bu şeni tecavüzü protesto etmiştik. Eğer bu hareketimize siyasetle uğraşmak denebilirse, işte tek vaka'm bundan ibarettir.
- Kurduğunuz cemiyetlerden de bahsediniz!
- Cemiyet-i Müderrisin'i kurdum. İsminden de anlaşılacağı gibi, müderrislerimizin haklarını korumak için... Böyle bir cemiyetin siyasetle en küçük bir alakası olamaz. Arzettiğim gibi, ben ilim adamıyım; siyasete bir kuşun balığa yabancı olduğu kadar uzağım.
- Boyuna siyasetle uğraşmadığınızı söylüyorsunuz ama, sizin ondan başka işiniz olmadığını iddia edenler var.
- Olabilir! Bir şeyin söylenmesi başka, yapılıp yapılmadığı başka. Benim hayatım meydanda. İşimin gücümün siyaset olduğunu söyleyenler nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde siyaset yaptığımı gösterebilirler!
- Bu hususta en büyük delil "Frenk Mukallitliği" isimli eserinizdir. Bu eseri ne zaman ve hangi gayeye hizmet etmek için yazdınız?
- Senelerce evvel ve mücerret bir gaye uğrunda yazdım. Şahsiyet sahibi olma gayesi. Yoksa şu veya bu hükümet teşebbüsüne karşı durma fikriyle değil. Eserde güttüğüm gaye, "hikmet müminin yitik malıdır, nerede bulsa alır." mealindeki hadis gereğince Avrupa'yı iyi ve faydalı taraflarından ve bünyemizde eriterek, hazmederek benimsemek. Fakat ruh cevherimizi asla fesada uğratmadan bütün bunları kendi şahsiyet vahidimiz üzerine ekleyerek yapmak ve adi mukallit seviyesine düşmemek. İşte bu gayeyi güden, mücerret fikirlerden ibaret olan ve asla müşahhas ve siyasi bir meseleyi hedef tutmayan eserimi, daha evvel kaleme aldığım halde 1924 yılında bastırabildim.
- Şapka Kanunu'ndan sonra bu kitaptan sattınız mı?
- Asla! Kararname ve kanun çıktıktan sonra kitaptan tek nüsha bile satılmamıştır.
- Bu kitabın Şapka İnkılabı'na karşı bir cereyan doğurduğu, inkılabı aykırı duygu ve düşünceler aşıladığı ve kötü tesirler bıraktığı iddiasına ne dersiniz?
- Yanıştırmam! Şapka İnkılabı bu eseri hoş görmeyebilir, sevimsiz hatta tehlikeli bulabilir; fakat kendisine karşı yazılmış bir eser olmadığı için onu suçlandıramaz!

Atıf Hoca mahkeme heyetinden müsaade isteyerek:

- Ben, hamdolsun müslümanım! Biricik gayem de İslam'ın hakikatlerini yaymaktır. Bu, eğer suçsa, sabittir. Eserim bu gayeyi güder. Bu da sabittir. Fakat Şapka Kanunu'ndan evvel yazılmış ve ondan sonra asla ortada görünmemiştir. Bu da sabit. Şapka isyanını

körükleyenlerle en küçük alaka ve münasebetim olmadığı da sabit. Eğer bütün bu “sabit”ler arasında beni mahkum edebilecek bir nokta varsa mahkemeniz hüküm vermekte serbesttir. Fakat ille suç aramaya kalkışmak, tecelli eden bedahetlere göre boşuna zahmettir!

Sorgulama nihayete erdikten sonra müdde-i umumi Necib Ali iddianameyi okumaya başladı: “Şapka ve bu yüzden meydana gelen hadiselerin amilleri olmakla maznun bulunan eşhastan İskilipli Atıf’ın üç seneden az olmamak üzere üzere hapis ve küreğe konulmasına...”

Mahkeme reisi “yarın müdaafalarınız dinlenecektir.” diye seslendi. Yatsı namazından sonra Atıf Hoca müdafaasını yazmaya başlamıştı. Hoca yorgunluk ve uykusuz kalmış olmasının etkisiyle uyuyakaldı. Tahirü’l Mevlevi mırıldandı: “Zavallı alim ve fazıl, büyük adam! Bu muydu ilim ve faziletinin müfakatı?” Atıf Hoca’nın uykusu uzun sürmemiş, birdenbire gözlerini açmıştır. Tahirü’l Mevlevi sorar:

-Ne o hocam, çabucak uyanıverdin?

-Uykudan murad hasıl oldu!

-Yani?

-Yani, beklediğim rüyayı gördüm!

-Ne gördün?

-Kainatın fahrini gördüm. Bana “Yanımıza gelmek dururken ne diye müdafa karalamakla uğraşırsın?” dedi.

-Ne diyorsun?

-Beni idam edecekler.

Bunun üzerine Atıf Hoca karalamakta olduğu müdafaasını yırtmıştır. Ertesi gün mahkemede müdaafalar okunur, sıra Atıf Hoca’ya gelir. Atıf Hoca: “Hacet yok efendim. Müdaafayı mucip bir suçum olmadığı esasen tebeyyün etmiştir. Vicdanınızın vereceği hükme intizar ediyorum.” Müdaafaaların okunması bitmiş, mahkeme kararını tesbit etmek üzere müzakereye çekilmiştir. Bir saatin ardından heyet mahkemedeki yerini almış ve karar okunmuştur: “İskilipli Atıf’ın idamına...” Atıf Hoca, yanındaki Tahirü’l Mevlevi’nin duyacağı şekilde fısıldıyor: “Zalim ve katillerle elbette mahşer gününde hesaplaşacağız!”

Sılay’ın aktardığına göre, Ankara’da İstiklal Mahkemesi’nin duruşmalarını takip eden canlı şahit Nizamettin Saraç’ın anlattığına göre mahkeme reisi, Atıf Hoca’ya “Bilmiyor musun ki, şapka da bezdir, fes de bezdir.” diye hışımla bağırmıştır. Bunun üzerine Atıf Hoca “evet biliyorum ancak hakim heyetinizin arkasındaki bayrak da bezdir, İngiliz bayrağı da bezdir.” diyerek hakime büyük bir ders içeren yanıtını vermiştir (Sılay, 2014: 107).

Ankara İstiklal Mahkemesi’nin Atıf Hoca’nın muhakemesine ilişkin zabıtları eksik olmakla birlikte Ahmed Nedim’in hazırladığı Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926 adlı kitap TBMM Arşivi’nden yararlanılarak yazılmıştır. Sözü geçen kitap incelendiğinde Atıf Hoca’ya mahkeme heyeti tarafından sürekli sert çıkışların yapıldığı görülecektir. Örnek vermek gerekirse muhakemenin sonlarına yaklaşan kısımda mahkeme başkanı Atıf Hoca’ya Teali İslam ile özdeşleştirilen beyannameyi soruyor. Atıf Hoca, beyannameye imza koymadıklarını ve hemen ardından cemiyetten ayrıldığını belirtiyor. Ancak mahkeme başkanı Atıf Hoca’nın “vatan haini” olduğuna evvelden beri inanmış olduğundan hocanın söylediklerini ciddiye almıyor ve “biz budala olmalıyız ki bu sözlere inanalım. Bol bol atıyoursun!” yanıtını veriyor.

1926 yılı şubat ayının üçünü dördüne bağlayan gece saat beşi geçmekte. Darağacına götürülmüştür mazlum Atıf hoca. Ertesi gün gazeteler hadise hakkında iç sayfalarda birkaç

satırdan ibaret bir haber yaparlar: “İrtica kitapları müellifi olup, İstiklal Mahkemesi’nce mahkum olan İskilipli Atıf Hoca hakkındaki idam kararı bu sabah infaz edilmiştir.”

4.4. Atıf Hoca İçin Ne Dediler?

Hasan Hüseyin Ceylan (Siyasetçi) : İskilipli Atıf Hoca’nın idamı, gerek Cumhuriyet dönemi din-devlet ilişkilerindeki haksızlıkları veya tek taraflı hak yeyişleri ve gerekse İstiklal Mahkemeleri’nin sınır tanımaz zulümlerini göstermede ibretli bir olay olmuştur.

Sinan Omur (Gazeteci) : Atıf Hoca İstiklal Mahkemesi denen bu engizisyon mahkemesinin suikastına uğramayıp da yaşamış olsaydı, din kütüphanelerimizi daha çok kıymetli eserle bezerti.

Ebul’ula Mardin (Ord. Prof.) : Atıf Efendi, doğru sözlülüğü, hakseverliği yüzünden birçok saldırıya uğramıştır.

Hayreddin Karaman (Prof. Dr.) : Zamanında ilmin en yüksek mertebesine çıkan, çok önemli vazifeleri ehliyetle yüklenerek alın akıyla ifa eden, dürüstlük, fedakarlık, vakar, iffet ve dini gayretin unutulmaz örneklerini veren Atıf Efendi, ilk gençliğimden itibaren dinlediğim menkıbeleri, okuduğum makale ve risaleleriyle dikkatimi çekmiş, kahramanlarımdan biri olmuştur.

Ahmet Faruk İmal (Atıf Hoca’nın yeğeni) : İskilipli Atıf Hoca, inancından dolayı zulme uğramış, inandığı değerleri sonuna kadar savunmanın bedelini darağacında canını vererek ödemiş bir İslam alimidir. Müslüman Türk milleti, bu ve bunun gibi zulümleri içine sindiremediğini, affedemediğini, onun ismini gönüllere kazıyarak, yıllardır anısına hürmet ederek göstermiştir.

Şevket Süreyya Aydemir (Yazar) : Hükümlüler arasında sarıklı bir müderris göze çarpıyordu. Müderrisin başında sarık vardı. Suçu, o sıralarda çıkarılan Şapka Kanunu’na muhalefet etmekte. Fakat bu suç birtakım yersiz ithamlarla karışınca mahkemeden en ağır hükmü yemişti.

Yalçın Topçu (Siyasetçi) : Atıf Hoca yalnız Anadolu’nun değil tüm medeniyet coğrafyamızın bilinen büyük alimlerindendir. Hoca maşeri vicdanda suçsuzdur, günahsızdır, pîr-i paktır; mübarek, cesur, yürekli bir vatan evladıdır. Ne mutlu bu millete ki Atıf Hoca gibi serdengeçtileri vardır.

Salim Uslu (Siyasetçi) : Atıf Hoca’ya düşman olmak bu milletin değerlerine düşman olmaktır. Atıf Hoca bizim ruhumuzdur, ruh kökümüzü oluşturur. Hocanın ismi dünya durdukça yaşayacak, cellatlarının ismi kalmayacaktır.

Zekeriya Işık (Yrd. Doc.) : Fatih Dersiamlığı, padişahın Huzur Dersleri’nde bilirkişilik yapmış birinin alim olmadığını nasıl iddia edersiniz?

5.SONUÇ

İskilipli Atıf Hoca’nın elli yıla hakkıyla sığan ömrü bir haksızlık uğruna hakkın koruyucusu olma vazifesini şiar edinmiş olması gereken mahkemelerin hükmü ile sonlandırılmıştır. İdamın infazının üzerinden doksan yıl geçmiş olmasına rağmen Atıf Hoca

fikirleriyle hala yaşamakta. Çalışmaya başlarken hocanın aslında salt bir şahsiyetten daha fazla bir şey olduğu ve bir zihniyetin sembolü olduğu fikrinden hareket etmiştim. Mesele şapka değildi, mesele zihniyetti ve inkılabı aykırı fikir yok edilmeden yola devam edilemezdi. Bunun için de hukuk cinayeti işlemek kaçınılmazdı. Gerçekten de Atıf Hoca, mahkeme reisinin itiraf sayılabilecek ifadesiyle “temyizsiz ve istinafsız bir mahkeme”de yargılanmış ve evrensel hukukun en temel normu olan “kanunlar geçmişe yürümez”i hiçe saymış ve noktayı koymuştur.

Mesut Uçakan’ın senarist ve yönetmeni olduğu Kelebekler Sonsuza Uçar adlı filmin girişinde yer alan konuşma Atıf Hoca’nın neden ortadan kaldırılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır:

“ ...

-Ya ipek böceği kozasını kıramazsa!

-Öylece alıp kaynar suya atarlar.

-Neden ama?

-İpeğini almak için.

-Haşlarlar mı yani?

-Haşlarlar.

-Hiç gözünün yaşına bakmazlar mı?

-Bakmazlar.

-Ağlamaz mı peki? Bağırıp çağırılmaz mı?

-Ağlar. Haykırır. İner. Ama çaresizdir. İş işten geçmiştir.

...”

Atıf Hoca’nın yolculuğunu tarif ediyor bu parça esasında. Kelebek de koza da bir imge. İnkılap ve onun eseri olan şapka devrimi bir zihniyeti acımasızca; ağlamasına, inlemesine, çaresizliğine aldırmandan kaynar suya atmış ve isteneni aniden gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Kelebek olmanın sembol misallerinden biridir Atıf Hoca. Tek suçu İslami kaideleri tüm kuralların önünde görerek bir yaşam sürmesi ve bu anlamda İslam milletine örneklik ve önderlik yapmış olmasıdır.

Atıf Hoca’nın cenazesi ilk olarak Ankara Mamak Kimsesizler Mezarlığı’na defnedilmiştir. Ancak cenazenin tam olarak hangi noktaya defnedildiğini bilen yoktur; bir kişi dışında. Vicdani anlamda rahatsızlık duyan dönemin zabıt katiplerinden biri oğluna bir vasiyet bırakarak hocanın defnedildiği yeri bildirmiş ve bu bildirim üzerine Şafaktepe Parkı’na dönüşen yerde Atıf Hoca’nın mezarı bulunmuştur. Kabrin bulunması ve çıkarılması süreçlerinde aileye eski milletvekili Mehmet Sılay yardımcı olmuştur. Mezar 2000 yılında bulunmasına rağmen İskilip’e taşınması sekiz yıl sürmüştür. Sılay, mezardan çıkarılan kemiklerle aileden bazılarının DNA’sının karşılaştırılması suretiyle kemiklerin Atıf Hoca’ya ait olduğunun ispatlanmasında da büyük katkıda bulunmuştur. 2008 yılında dönemin İskilip belediye başkanı Orhan Öztürk, Mehmet Sılay ve Ahmet Faruk İmal ile Atıf Hoca’nın mezarı İskilip Gülbaba Mezarlığı’na defnedilmiştir (Erişim tarihi: 20 Ocak 2016, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/25/tarihi-goruntuler-ortaya-cikti>). 2010 yılında mimar Mehmet İşçi tarafından projelendirilen anıt-mezar 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. “İskilipli Atıf Hoca Anıt Mezarı ve Külliyesi” 2012 yılı başında halkın ziyaretine açılmıştır.

Unutturılmaya çalışılan Atıf Hoca, milletin iade-i itibarda bulunmasıyla hafızalarda canlı kalmayı başarmıştır. “İskilipli Atıf Hoca ve ve ülkemizin diğer önde gelen ilim ve din alimleri hakkında çalışmalar ve araştırmalar yapmak, onları tanıtıcı faaliyet ve eserler ortaya çıkarmak, onların manevi miraslarını yaşatma hususunda gerekli çalışmaları yapmak, İskilipli Atıf Hoca kültürel mirasına sahip çıkarak onun eserlerini ve fikirlerini bu güne ve gelecek nesillere taşıma noktasında çalışmalar yapmak, kabri ile ilgili her türlü hizmeti yapmak” gibi amaçlarla 3 Temmuz 2014’te kurulan ATIF-DER’in başkanlığını Mustafa Lek yürütmekte olup, dernek her yıl Atıf Hoca’yı anmak için düzenli olarak etkinlikler düzenlemektedir (Erişim tarihi: 20 Ocak 2016, <http://www.herihaber.net/iskilipte-atif-der-kuruldu/>).

4 Şubat 2015’te ATIF-DER öncülüğünde Çorum’da düzenlenen Atıf Hoca’yı anma etkinliğinde söz alan TBMM İdare Amiri ve Çorum milletvekili Salim Uslu, Atıf Hoca’yı eskiden sadece bu davanın pınarından su içenlerin bildiğini ancak bugün milletin teveccühüyle belediye başkanlarının adeta yarışircasına Atıf Hoca’nın adını hastahanelere, parklara, caddelere verdiklerini, böylece tanınırlığının tüm çevrelerce gerçekleştiğini söylemiştir. (Bir Zihniyetin İdamı “Atıf Hoca” Anma Etkinliği DVD, 20-21.dk)

KAYNAKLAR

- Bahadıroğlu, Yavuz. (2010, 19 Temmuz). Şapka İnkılabı'nda Kaç Kişi Asıldı? Erişim tarihi: 8 Şubat 2016, <http://www.timeturk.com/tr/makale/yavuz-bahadiroglu/sapka-inkilabinda-kac-kisi-asildi.html>
- Erkoç, E. (2014), *İskilipli Atıf Hoca Hayatı, Düşünceleri ve İdamı* (4.bs.). Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Işık, Zekeriya, Bir Zihniyetin İdamı "Atıf Hoca", ATIF-DER, DVD. 2015.
- İskilip'te ATIF-DER Kuruldu. (2014, 6 Temmuz). *Herihaber*, <http://www.herihaber.net/iskilipte-atif-der-kuruldu/>
- Kısakürek, N. Fazıl. (1997), *Son Devrin Din Mazlumları* (16.bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Sılay, M. (2014), *İskilipli Atıf Hoca*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Şapka İktisası Hakkında Kanun. (1344). *Resmi Ceride*, S. 230, 22. XII. 1341
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400671.pdf
- Tarihi Görüntüler Ortaya Çıktı. (2011, 25 Kasım). *Sabah Gazetesi*, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/25/tarihi-goruntuler-ortaya-cikti>
- Uçakan, M. (Yönetmen). (1993). *Kelebekler Sonsuza Uçar* (film). İstanbul: Atlas Nehir.

BENTLERİ MANİ DÖRTLÜKLERİNDEN OLUŞAN ÇORUM TÜRKÜLERİ

Hatice İÇEL¹

¹ Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, hıcel@nigde.edu.tr

ÖZET

Genel olarak anonim Türk halk edebiyatı nazım türleri içerisinde değerlendirilen türkülerle ilgili günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları genel olarak türkü türünü ve türkü metinlerini, bazıları ise il ve yöre türkülerini konu almaktadır.

Bu bildiride il ve yöre türküleri araştırmalarına bir katkıda bulunmak düşüncesiyle, TRT türkü repertuarında yer alan bentleri mani dörtlüklerinden oluşan Çorum türküleri incelenecektir. Repertuarda Çorum yöresine ait 47 türkü yer almaktadır. Bunlardan 15'inin bentlerinin mani dörtlüklerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu sayı repertuardaki tüm Çorum türkülerinin yaklaşık 1/3'üne denk gelmektedir. Bentleri mani dörtlüklerinden oluşan bu türkülerin hepsinin kırık hava olduğu görülmüştür. Uzun havalar içerisinde bu yapıya sahip Çorum türküsünün bulunmaması diğer ayırt edici bir özelliktir. Bildirimizde bu türkü yapıları bakımından tasnif edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkü, mani, yapı, Çorum türküleri.

ÇORUM FOLK SONGS WITH STROPHES CONSISTING OF MANI VERSES

ABSTRACT

In general, many studies have been carried out related to folk songs that are among the poetry types of anonymous Turkish folk literature until today. Some of those studies handle types and lyrics of folk songs in general, while some of the studies handle folk songs peculiar to province and region.

In this proceeding, with the thought of making a contribution to researches on provincial and regional folk songs, Çorum folk songs with strophes consisting of *mani* verses, available in TRT Folk Songs Repertoire, will be studied. 47 folk songs belonging to Çorum region appear in the repertoire. It's found out that strophes of 15 of those are composed of *mani* verses. This number correspond to approximately 1/3 of all Çorum folk songs in the repertoire. It's seen that all of those folk songs with strophes consisting of *mani* verses are *kırık hava*¹. The other distinguishing feature is that any Çorum folk songs aren't found among *uzun hava*². In our proceeding, those folk songs will be studied by classifying them in terms of their structural features.

Key Words: Folk song, *mani*, structure, Çorum folk songs.

¹ Turkish folk music, a melody with definite rhythmic characters and meters.

² Turkish folk music, unmetred folk song.

GİRİŞ

Türkülerle ilgili olarak günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu alanda yapılan son çalışmalardan biri olan ve Ali Yakıcı tarafından hazırlanan *Halk Şiirinde Türkü* (Ankara 2013) adlı eserde türkü, “*Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir.*” şeklinde tarif edilmiştir (Yakıcı 2013: 58). Türküler genellikle bent ve bağlantı olarak adlandırılan iki bölümden oluşurlar (Yakıcı 2013: 207). Bent “*bağlantı kısımlarının dışında kalan ve kendi içinde hece ve kafiye örgüsü ile bir bütünlük oluşturan birimdir*” (Bekki 2004: 60). Bağlantı ise “*türkülerde bentler arasındaki bağı sağlayan, birden fazla tekrarlanan ve ezgisi değişmeyen birim*” (Bekki 2004: 65) olarak tanımlanmaktadır.

Türküyle ilgili çalışma yapan çoğu araştırmacının üzerinde birleştiği nokta birçok türkünün mani dörtlüklerinden oluştuğudur (Başgöz 2008: 137; Coşkun Elçi 1997: 83; Özbek 1994: 70). Boratav, bu türkülerin oluşumuyla ilgili olarak “*İşledikleri mevzû bakımından, birbiri ile uzaktan veya yakından alâkalı mâni kıt’aları birbiri ardına dizilmek ve bir makama bağlanmak suretiyle, türkü meydana getirir.*” (Boratav 1997: 286) demektedir. Yine aynı konuyu ele alan farklı bir yazısında ise bazı türkülerde manileri birbirine bağlayan tek unsurun ezgi olduğundan ve dolayısıyla bunların ezgisi değişerek farklı türkülerde yer alabileceğinden; bazı manilerin ise “*belirli bir türkü için yaratıldığından*” bahsetmektedir (Boratav 1995: 164).

Türkülerin özelliklerinden birisi de ezgiyle söylenmeleridir. Armağan Coşkun Elçi, türkülerini ezgileri bakımından “*uzun hava*” ve “*kırık hava*” şeklinde ikiye ayırarak incelemiştir. “*Kırık hava; belirli bir dizisi olan ve bu dizi içerisinde belirli bir usulle seyreden ezgilerdir.*” (Coşkun Elçi 1997: 83). Uzun hava ise “*belirli bir dizisi olan ve bu dizi içerisinde belirli seyri bulunup, serbest bir ağızla söylenen ezgilerdir.*” (Coşkun Elçi 1997: 83).

TRT türkü repertuarı içerisinde 47 adet Çorum türküsü bulunmaktadır. Bu türküler TRT tarafından 3 cilt hâlinde yayımlanan *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -1-2-3-* (TRT 2006a; TRT 2006b; TRT 2002) adlı eserlerde yer almaktadır. Bunlardan bentleri mani dörtlüklerinden oluşan tüm türküler ezgileri bakımından “*kırık havalar*” içerisine girmekte ve kırık havaların yer aldığı *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*’nin 1 ve 2. ciltlerinde (Ankara 2006) bulunmaktadır. Bildirimizde eserin bu ciltleri kullanılacaktır. *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*’nin 3. cildi (Ankara 2002) uzun havalara ayrılmıştır ve bu ciltte yer alan 15 türkü içerisinde bentleri mani dörtlüklerinden oluşanlara rastlanmamıştır.

Türkü üzerinde çalışanlar türkülerini yapıları bakımından çeşitli şekillerde tasnif etmişlerdir. Bekki ve Yakıcı hazırladıkları eserlerde bu tasniflere yer vermelerinin yanı sıra, kendileri de türkülerini sınıflandırmışlardır (Bekki 2004: 54-59, 65-76; Yakıcı 2013: 208-246).

Biz de bildirimizde bu tasnifleri göz önüne alarak ve bentleri mani dörtlüklerinden oluşan Çorum türkülerinin yapısal özelliklerini tespit ederek aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yaptık ve türkülerini inceledik. İncelemenin ardından ise türkü metinlerine yer verdik.

a. Bağlantı Kısmı Olmayan Türküler

Alın Delmeli Yârim (TRT 2006a: 34) ve *Hey Kargalar Kargalar* (TRT 2006b: 466) adlı türküler bu gruba girmektedir. Her iki metin de sadece mani dörtlüklerinden meydana gelmekte olup, bağlantı kısmı bulunmamaktadır. İki bentten oluşan ilk metinde kafiye düzeni aaxa, bxbx şeklindedir.

İkinci metin ise üç bentten oluşmaktadır. Kafiye düzeni aaxa, bxbx, xcxc şeklindedir. Son bent üslup özelliği bakımından iki kişi tarafından karşılıklı söylenmiş gibi durmaktadır. Karşılıklı söylenen manilerde bu tip kafiye düzeni görülebilmektedir (Kaya 2004: 46). Ancak ilk iki bentte böyle bir üslup özelliğinin bulunmaması bir kusur olarak değerlendirilebilir.

Her iki metnin muhtevasıyla ilgili olarak aşk ve sevgi teminin işlendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ikinci metnin son bendinin üslup özelliklerinden hareketle muhabata bir sataşmanın (kız-erkek atışması şeklinde) söz konusu olduğunu belirtebiliriz.

b. Bağlantı Kısmı Mısra Başında veya Sonunda Olan Türküler

Bazı türkülerde mısra başlarında ya da sonlarında tekrarlanan kelime veya kelimeler vardır. Bunları bağlantı olarak kabul edebilir miyiz? Özbek, “*bağlantısı başta olan türküler*” (Özbek 1994: 83) için şu açıklamaları yaparak aşağıdaki örneği vermektedir: “*Genellikle oyun türküleridir. Baştaki bağlantılar pek uzun değildir, bazen aynı kelime veya cümlelerin tekrarıdır.*”

Şu boyda gitme gidenlerinden
Şu boyda boyu fidanlarından
Şu boya nolun bir selam gönder
Şu boyda gelip gidenlerinden
 ... ” (Özbek 1994: 83).

İncelediğimiz türkülerin yer aldığı kaynaklarda (TRT 2006a; TRT 2006b) bu yapıdaki unsurların bentten ayrı olduğunu göstermek için parantez içerisinde verildiği (mısra başında bulunan bedirik kelimesi hariç) görülmüştür. Ancak iki veya daha fazla mısradan meydana gelen bağlantılar, her iki ciltte de özel olarak “bağlantı” adıyla geçmektedir. Dolayısıyla acaba mısraların baş veya sonunda yer alan bu unsurlar bağlantı olarak kabul edilmemiş midir? Boratav bağlantı hakkında şunları söylemektedir: “*Bağlamanın boyutu ünleme, sesleniş, vb. biçiminde birkaç kelime ile, bir yahut daha fazla tam - dize tutarı arasında değişir.*” (Boratav 1995: 159). İncelediğimiz türkülerde de bu yapıdaki bazı kelime veya kelimeler (aman, bedirik, vb.) mısra başında veya sonunda tekrarlanmaktadır. Bunların yanı sıra birkaç

kelimeden oluşan ve tekrar edilen diğer ifadeler de (al fistanlım gaytanlım, vb.) tarafımızdan bağlantı olarak alınmış ve sınıflandırma bu kapsamda yapılmıştır.

b1. Bağlantı Kısmı Mısra Başında Olan Türküler

Bu gruba sadece bir türkümüz girmektedir. *Bedirik (Soku Dibi Mill'olur)* (TRT 2006a: 121) adlı türküde bağlantı kısmı tek kelimedenden (bedirik) ibaret olup, her mısraın başında yer almaktadır. Üç bentten oluşan metin aaxa, bxb, ccxc şeklinde kafiyelenmiştir. Türküde aşk ve gurbet temleri işlenmektedir.

b2. Bağlantı Kısmı Mısra Sonunda Olan Türküler

Bu grubu kendi içerisinde her mısraın sonunda bağlantı bulunanlar ile 2 ve 4. mısraların sonunda bağlantı bulunanlar olarak ayırabiliriz. Grup içerisinde değerlendirdiğimiz *Ne Elmadır Ne De Nar* (TRT 2006b: 614) adlı metin ise bağlantısı bakımından farklı bir yapı sergilemektedir.

Gidiyorum Çorum'a (TRT 2006a: 405) adlı türkünün bağlantısı tek kelime olup (aman) her mısraın sonunda tekrarlanmaktadır. İki bentten oluşan türküde kafiye düzeni aaxa, bxb şeklindedir. Aşk teminin işlendiği metinde son bentten hareketle aynı kıvı seven iki delikanlının rekabetinin söz konusu olduğu söylenilebilir.

Kayayı Girci Tuttu (İlvanlım) (TRT 2006b: 537) adlı türkü aaxa, bcbc, ddx d şeklinde kafiyelenmiştir. Bağlantılar her mısraın sonunda yer almasının yanı sıra, 2 ve 4. mısraların sonundakiler birbirinin aynıdır. 1 ve 3. mısradakiler ise 3. mısrada "aman" kelimelerinden biri eksik olmak üzere aynıdır. Üç bentten oluşan türküde işlenen tem aşktır.

Karşıda Kavun Yerler (TRT 2006b: 527) adlı türkü "ikileme" ve "hoplatma" adı verilen iki kısımdan oluşmaktadır. İki bentten ibaret olan "ikileme" kısmında bağlantılar ise 1 ve 3. mısrada aynı, 2 ve 4. mısrada ise birbirinden farklıdır. Bu kısmın kafiye düzeni aaxa, bxb şeklindedir. Sadece mani dörtlüklerinden oluşan ve herhangi bir bağlantıya yer verilmeyen "hoplatma" kısmı ise ccxc, ddx d şeklinde kafiyelenmiştir. Aşk teminin işlendiği türkünün "hoplatma"sında muhataba bir sataşma söz konusudur. Bu türkü Levent Sezgin'in *Çorum Halk Türküleri ve Oyun Havaları* (İstanbul 2004) adlı kitabında "Çorum Halayı" adıyla kayıtlıdır ve üç kısımdan oluşmaktadır (Sezgin 2004: 37). Muzaffer Sarısözen'in verdiği bilgiye göre Çorum halayı "ağırlama, oynatma, iğilme ve hoplatma" adı verilen dört kısımdan oluşmaktadır (Sezgin 2004: 6). Oyunun ikinci kısmı hem TRT repertuvarında, hem de Yamaner'de "ikileme" adıyla geçmektedir (TRT 2006b: 527; Yamaner 2006: 55). Türkünün repertuvarda bulunmayan ilk kısmı Sezgin'de iki bentten oluşmakta ve mani özelliği göstermemektedir (Sezgin 2004: 37).

Bir Taş Attım Alıca (TRT 2006a: 161) ise bağlantı kısmı 2 ve 4. mısradan sonra yer alan türküler içerisinde girmektedir. Üç bentten oluşan türkü aaxa, bxb, ccxc şeklinde bir kafiye

yapısına sahiptir. Türküde bağlantıyı oluşturan mısra 10 heceden oluşmaktadır. Sevda konusunun işlendiği metinde, sevgiliye ince bir sitemle karışık sataşma söz konusudur.

Ne Elmadır Ne De Nar (TRT 2006b: 614) adlı iki bentten oluşan türkünün kafiye düzeni aaaa, bbbx şeklindedir. İlk bentte kafiye düzeni klasik maniden farklıdır. Ancak örneği çok az olmakla birlikte bazı manilerde bu tip kafiye düzenine rastlanmaktadır (Kaya 2004: 47). Türkü bağlantıları bakımından da farklı bir yapı sergilemektedir. İlk bentte 1, 2 ve 4, ikinci bentte ise 1. mısraın sonunda parantez içerisinde yer alan kısımlar aslında bağlantı değildir. Bunlar buldukları mısraların sonundaki ifadelerin tekrarıdır (ne de nar, ah u zâr, sensin yâr, taranmış). Dolayısıyla bu türküde bağlantı, 1. bentte 3, 2. bentte ise 2, 3 ve 4. mısraların sonunda tekrar edilen “nazlı yâr” sözcük öbeğidir. Muhteva itibarıyla bu türküde de aşkın işlendiğini görüyoruz.

c. Bağlantı Kısım İki Mısra Olan Türküler

Bu grupta da iki farklı türkü örneği karşımıza çıkmaktadır. İki bentten oluşan *Dost Kıyılardan Mercandan* (TRT 2006a: 286) adlı türkü diğer metinlerden farklı olarak, bentle değil bağlantı kısmıyla başlamaktadır. Bu nedenle kendi aralarında kafiyeli olan (nn) bağlantı mısraları, her bentten önce ve sonra yer almaktadır. Bağlantıda ilk mısra 8, 2. mısra ise 7 hecelidir. Türkünün bent kısımları ise aaxa, bbbx şeklinde kafiyelenmiştir. Türküde öne çıkan tem aşktır.

Odayın Yapısına (Mencoğlu) (TRT 2006b: 625) adlı türkünün bağlantı kısmı iki mısradan oluşmakta ve bentlerden sonra yer almaktadır. Bağlantıda her iki mısra birbiriyle kafiyeli olmasına (nn) rağmen, bir kusur olarak 1. mısra 10, 2. mısra ise 7 hecelidir. İki bentten oluşan türküde kafiye düzeni aaxa, bbbx şeklindedir. Türküde işlenen tem ise güzellik ve aşktır.

d. Bağlantı Kısım Dört Mısra Olan Türküler

Bu gruba beş türkü girmektedir. Bu türküleri kendi aralarında iki gruba ayırarak inceleyebiliriz.

d1. Bağlantı Kısım Mani Olan Türküler

Üç bentten oluşan *Gayalar Ulam Ulam* (TRT 2006a: 377) adlı türkü bu gruba girmektedir. 1 ve 3. bendin 2. mısraı dışında bentlerin mısraları 7 hecelidir. Hece 1. bendin 2. mısraında 8, 3. bendin 2. mısraında ise 6 olmuştur. Her bentten sonra tekrarlanan bağlantılar mani şeklinde kafiyelenmiştir. Bentler ise aaxa, bbbx, ccxc şeklinde bir kafiye düzenine sahiptir. Bu türküde de sevda konusu işlenmektedir.

Bu gruptaki ikinci türkü olan *Kaşların Karasına* (TRT 2006b: 531) adlı metinde üç bent bulunmaktadır. Bentler aaxa, bbxb, ccxc şeklinde kafiyelenmiştir. Metinde bağlantı dörtlüğünün kafiye yapısı mani şeklindedir. Ancak bir kusur olarak bağlantı dörtlüğünün ilk mısraı 8 hecelidir. Sevda teminin işlendiği metinde sevgiliye edilen bir sitemin ve küskünlüğün söz konusu olduğunu belirtebiliriz.

Bu grupta değerlendirebileceğimiz üçüncü metin, *Pencereden El Eder* (TRT 2006b: 646) adlı türküdür. Üç bentten oluşan türkü aaxa, bbxb, ccxc şeklinde bir kafiye düzenine sahiptir. Metin bağlantı kısmı bakımından diğer iki türküden ayrılmaktadır. İki farklı bağlantı kısmı bulunan türküde dörtlük olan ve mani şeklinde kafiyelenen bağlantı her bentten sonra tekrar edilmiştir. Ayrıca metnin bentlerinin mısra sonlarında da bağlantıların bulunduğunu görüyoruz. 1 ve 3. mısraın sonundaki bağlantılar birbiriyle aynı, 2 ve 4. mısraın sonundakiler ise farklıdır. Bu durumda türkünün iki farklı bağlantı kısmına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Metinde sevda temi işlenmektedir.

d2. Bağlantı Kısmı Mani Yapısında Olmayan Türküler

Bu gruptaki ilk metin, *Elma Aldım Bartın'dan* (TRT 2006a: 312) adlı türküdür. Üç bentten oluşan türkü aaxa, bbxb, ccxc şeklinde kafiyelenmiştir. Metnin bağlantı kısmı ise yine dörtlükten oluşmaktadır. Ancak hece yapısı ve kafiye düzeni bakımından maniden farklılık göstermektedir. Bağlantı kısmında 1. mısra 8, 2. mısra 6, 3 ve 4. mısralar ise 7 hecelidir. Bu mısra farklılığını manilerin irticalen söylenmesinden dolayı, hece yapılarında bozukluk olabileceğiyle açıklayabiliriz. Ancak kafiye düzenine de baktığımızda yine bir farklılıkla karşılaşıyoruz. Dörtlüğün kafiye düzeni nxnxn şeklindedir. Gerçi karşılıklı söylenen maniler böyle bir yapıya sahip olabilir (Kaya 2004: 46). Ancak bu dörtlükte karşılıklı söyleyişi andıran bir üslup özelliği bulunmamaktadır. Bu nedenle bağlantı dörtlüğü tarafımızdan mani olarak değerlendirilmemiştir. Türküde güzellik ve sevda konusu ağır basmaktadır.

Bu grup içerisinde değerlendireceğimiz diğer bir metin *Fistan Giymiş Kırmalı* (TRT 2006a: 363) adlı türküdür. Üç bentten oluşan türkü aaxa, bbxb, ccxx şeklinde bir kafiyelenmiştir. Yani son bendin kafiye düzeni maniden farklıdır. Türkünün bağlantı kısmı 11 hecelidir ve nlll şeklinde kafiyelidir. Türkünün muhteva yapısıyla ilgili olarak ise aşk ve güzel övgüsünün ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Çorum yöresine ait türkülerin sayısı muhakkak daha fazladır. Ancak bunlardan sadece 47'si TRT türkü repertuarına girmiştir. Sayıları 47 olan bu türkülerin 15'inin bentleri mani dörtlüklerinden oluşmaktadır. Bu ise repertuarda yer alan tüm türkülerin yaklaşık 1/3'üne denk gelmektedir. Bentleri mani dörtlüklerinden oluşan türkülerin tamamının ezgilerinin kırık hava olduğu ve bu bağlamda türkü metinlerine TRT tarafından basılan *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi*'nin 1 ve 2. ciltlerinde (Ankara 2006) yer verildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde ezgisi uzun hava olan türkü bulunmamaktadır.

Bu türkülerin bazılarında bağlantı kısmı varken, bazılarında bağlantı kısmı yoktur. Bağlantılı olanların bazılarında bu kısım tek veya daha fazla kelimedenden ibarettir (bunlar bazen *Bir Taş Attım Alıca* ve *Kayayı Gırcı Tuttu (İlvanlım)* türkülerinde olduğu gibi bir mısra formundadır). Bazı türkülerde ise bağlantı kısmı iki veya dört mısradan oluşmaktadır. Türkü bentlerinin kafiye düzeni ve hece yapısı genel olarak maniye uygundur. Ancak bazen gerek hece sayısında gerekse de kafiye yapısında bazı aksaklıklar olduğu görülmektedir. Bu durum bentleri oluşturan manilerin irticalen söylenmesinden kaynaklanmaktadır. Muhteva açısından bakıldığında ise bu türkülerde genellikle aşk, seveda ve güzellik temasının işlendiğini belirtebiliriz.

KAYNAKÇA

- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Bekki, S. (2004). *Baş Yastıkta Göz Yolda Sivas Türküleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1997). “Mâni”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 285-288.
- Coşkun Elçi, A. (1997). *Muzaffer Sarısözen (Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbek, M. (1994). *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sezgin, L. (2004). *Çorum Halk Türküleri ve Oyun Havaları*, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- TRT (2006a). *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -1-*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- TRT (2006b). *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -2-*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- TRT (2002). *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi -3- (Uzun Havalalar)*, Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yamaner, N. H. (2006). *Türk Halk Oyunlarında Terminoloji Sorunu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

METİNLER

a. Bağlantı Kısım Olmayan Türküler

1. *Alnı Delmeli Yârim*

Yöre: Çorum

Kaynak Kişi: Güllü Coşkun / Derleyen: Nazmiye Coşkun

Alnı delmeli yârim

Her gün gelmeli yârim

Neylemeli zengini

Dengim olmalı yârim

Ceviz dibi yurdumuz

Gine halay kurdunuz

Al delmeli yârimi

Bana çok mu gördünüz (TRT 2006a: 34).

2. *Hey Kargalar Kargalar*

Yöre: Çorum / Sungurlu

Kaynak Kişi: Rifat Özserağ / Derleyen: Ali Canlı

Hey kargalar kargalar

Ceviz dalı ırgalar

Onbeşine basan kız

Sevdiğine el sallar

Şu derenin alıcı

Kınalı parmak ucu

Evlenmedik kızların

Kabul olmaz orucu

Şu derenin armudu

Anan baban var mıydı

Anam babam olsaydı

Beni burda kor muydu (TRT 2006b: 466).

b. Bağlantı Kısım Mısra Başında veya Sonunda Olan Türküler

b1. Bağlantı Kısım Mısra Başında Olan Türküler

1. *Bedirik (Soku Dibi Mill'olur)*

Yöre: Çorum / Alaca / Çelebibağı Köyü

Kaynak Kişi: Musa Yenilmez / Derleyen: Sümer Ezgü

Bedirik soku dibi mill'olur

Bedirik güzel seven dill'olur

*Bedirik güzel seven oğlanın
Bedirik kaşlarından bell' olur*

*Bedirik kayalarda bitmez mi
Bedirik çektiklerim yetmez mi
Bedirik asker ettiler beni
Bedirik beklediğin yetmez mi*

*Bedirik şu dağları aşmalı
Bedirik gülleri dolaşmalı*

*Bedirik ben askerden dönünce
Bedirik yârimle buluşmalı (TRT 2006a: 121).*

b2. Bağlantı Kısmı Mısra Sonunda Olan Türküler

1. Gidiyorum Çorum'a

Yöre: Çorum / Alaca

Kaynak Kişi: Berber Ali Ahçı / Derleyen: Ankara Devlet Konservatuvarı

*Gidiyorum Çorum'a (aman)
Bir daş değdi koluma (aman)
Kolum sarmak istiyor (aman)
İnce belli yârine (aman)*

*Elmayı yüke goydum (aman)
Ağzını dike goydum (aman)
Aldım elinden yâri (aman)
Belini büke goydum (aman) (TRT 2006a: 405).*

2. Kayayı Girci Tuttu (İlvanlım)

Yöre: Çorum / Alaca / Çelebibağı Köyü

Kaynak Kişi: Musa Yenilmez / Derleyen: Sümer Ezgü

*Gayayı girci duttu (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman aman)
Dibini burcu duttu (al fistanlım gaytanlım)
Biz de bir yâr sevmeynen (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman)
Köyü bir sancı duttu (al fistanlım gaytanlım)
Guşburnuyu budarlar (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman aman)
İşgün sürmesin deyi (al fistanlım gaytanlım)
Bizi köyden govarlar (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman)
Güzel sevmesin deyi (al fistanlım gaytanlım)*

*Zülûf kısa yüz örtmez (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman aman)
Sevde serimden gitmez (al fistanlım gaytanlım)*

*Bu gözler seni gördü (ilvanlım ilvanlım ilvanlım aman)
Gayrısına meyletmez (al fistanlım gaytanlım) (TRT 2006b: 537).*

3. Karşıda Kavun Yerler

Yöre: Çorum

Kaynak Kişi: Niyazi Biçerel – Mehmet Ali Biçerel / Derleyen: Muzaffer Sarısözen

İkileme Kısmı

*Karşıda kavun yerler (elmasım ey)
Bizde varsak ne derler (hele yandım)
Otursak bile yesek (elmasım ey)
Şu şunu sevmiş derler (diley diley ben yandım)*

*Karşıdan el eyleme (elmasım ey)
Yâr beni del'eyleme (hele yandım)
Öldürürsen sen öldür (elmasım ey)
Kötüye kul eyleme (diley diley ben yandım)*

Hoplatma Kısmı

*Sandık üstünde sandık
Tez sevdik tez usandık
Yanıldık meyil verdik
Seni bir adam sandık*

*Sandık üstünde pekmez
Bu pekmez bana yetmez
Senin aldığıın para
Benim süsüme yetmez (TRT 2006b: 527).*

4. Bir Taş Attım Alıca

Yöre: Çorum / Alaca

Kaynak Kişi: Ali İhsan Erdoğan / Derleyen: TRT Ankara Radyosu THM Md.

*Bir taş attım alıca
Bir guş vurdum delice (oy gelin gelin ne derdim benim)
Öyle bir yâr sevdim ki
Gözleri sürmelice (oy gelin gelin ne derdim benim)*

*Elma verdim atarsın
Boynun eğri tutarsın (oy gelin gelin ne derdim benim)
El duydu alem duydu
Kimin dilin tutarsın (oy gelin gelin ne derdim benim)*

*Elma verdim geline
Aldı soktu beline (oy gelin gelin ne derdim benim)
Yemesini bilmemiş
Vermiş cahil eline (oy gelin gelin ne derdim benim) (TRT 2006a: 161).*

5. *Ne Elmadır Ne De Nar*

Yöre: Çorum

Kaynak Kişi: *Cafer Kaya / Derleyen: Nida Tüfekçi*

Ne elmadır ne de nar (ne de nar)

Gönül çeker ah u zâr (ah u zâr)

Her derdin çaresi var (nazlı yâr)

Benimki de sensin yâr (sensin yâr)

Yârim zülfün taranmış (taranmış)

Benim bahtım karaymış (nazlı yâr)

Hasta mısın sevdiğim (nazlı yâr)

Neden benzin sararmış (nazlı yâr) (TRT 2006b: 614).

c. Bağlantı Kısmı İki Mısra Olan Türküler

1. *Dost Kıyılardan Mercandan*

Yöre: Çorum

Kaynak Kişi: *İfakat Yaykar / Derleyen: Muzaffer Sarısözen*

Dost kıyılardan mercandan

Ben de geçtim bu candan

Dam başında duran kız

Bayram geldi donan kız

Yılda bir kurban olur

Canım sana kurban kız

Dost kıyılardan mercandan

Ben de geçtim bu candan

Ayna aldım bakındı

Kına aldım yakındı

Nazlı yârin yoluna

Zincirleri takındı

Dost kıyılardan mercandan

Ben de geçtim bu candan (TRT 2006a: 286).

2. *Odayın Yapusuna – (Mencoğlu)*

Yöre: Çorum

Kaynak Kişi: *Cafer Kaya / Derleyen: Nida Tüfekçi*

Odayın yapusuna

Çık otur kapusuna

Canımız gurban olsun

Güzelin hepisine

*Mencoğlu mencoğlu'ya can gurban
Can gurban canım gurban*

*Su gelir millendirir
Çayırı çillendirir
Şu gelen kimin gızı
(Şu gelen kimin yâri)
Ahrazı dillendirir*

*Mencoğlu mencoğlu'ya can gurban
Can gurban canım gurban (TRT 2006b: 625).*

d. Bağlantı Kısmı Dört Mısra Olan Türküler

d1. Bağlantı Kısmı Mani Olan Türküler

1. Gayalar Ulam Ulam

Yöre: Çorum / Alaca / Kuyumcusaray Köyü

Kaynak Kişi: Muharrem Coşkun / Derleyen: Yücel Paşmakçı

*Gayalar ulam ulam
Ben yârimi nerde bulam
İkimize bir yastık
Başka dilek dilemem*

*Ver elini elime
Sar golların boynuma
Gözlerim açık getmez
Yârim ile ölüme*

*Gayaların yosunu
Çekerim yâr yasını
Ağzım dilim gurudu
Doldur ayran tasını*

*Ver elini elime
Sar golların boynuma
Gözlerim açık getmez
Yârim ile ölüme*

*Gayalar beyaz beyaz
Yazı sıcak ayaz
Gözümü yolda goyma
Mektubunu sıkça yaz*

*Ver elini elime
Sar golların boynuma
Gözlerim açık getmez
Yârim ile ölüme (TRT 2006a: 377).*

2. Kaşların Karasına

Yöre: Çorum / Sungurlu

Kaynak Kişi: Rıfat Özsaraç / Derleyen: Ali Canlı

*Kaşların karasına
Gül koydum arasına
Az verdim çok yalvardım
O kızın anasına*

*Haydi gülüm haydi haydi
Gözlerin beni baydı
Ellerinen olmuşsun
Bana yaraman gayrı*

*Bahçeleri bayırsız
Etiraftı çayırsız
Ellerin yâri gelmiş
Hani benim hayırsız*

*Haydi gülüm haydi haydi
Gözlerin beni baydı
Ellerinen olmuşsun
Bana yaraman gayrı*

*Kara kaş boyanır mı
Öpsem yâr uyanır mı
Yârim orda ben burda
Buna can dayanır mı*

*Haydi gülüm haydi haydi
Gözlerin beni baydı
Ellerinen olmuşsun
Bana yaraman gayrı (TRT 2006b: 531).*

3. Pencereden El Eder

Yöre: Çorum / Sungurlu

Kaynak Kişi: Rıfat Özsaraç / Derleyen: Ali Canlı

*Pencereden el eder (mini yâr mini kuş)
Kaşların gel gel eder (benim güzel Münire'm)
Senin öyle bakışın (mini yâr mini kuş)
Beni burda del'eder (findık içi Münire'm)*

*Benim gocuk Münire'm
Doldur içek Münire'm
Anan baban duymadan (mini yâr mini kuş)
Bize kaçak Münire'm*

*Bağa girdim nar için (mini yâr mini kuş)
Gül kopardım yâr için (benim güzel Münire'm)
Analar kız beslemiş (mini yâr mini kuş)
Delikanlılar için (findık içi Münire'm)*

*Benim gocuk Münire'm
Doldur içek Münire'm
Anan baban duymadan (mini yâr mini kuş)
Bize kaçak Münire'm*

*Bağa vardım bayırsız (mini yâr mini kuş)
Etirafı çayırsız (benim güzel Münire'm)
Ellerin yâri gelmiş (mini yâr mini kuş)
Hani benim hayırsız (findık içi Münire'm)*

*Benim gocuk Münire'm
Doldur içek Münire'm
Anan baban duymadan (mini yâr mini kuş)
Bize kaçak Münire'm (TRT 2006b: 646).*

d2. Bağlantı Kısmı Mani Yapısında Olmayan Türküler

1. Elma Aldım Bartın'dan

Yöre: Çorum / Sungurlu

Kaynak Kişi: Rifat Özsaraç / Derleyen: Ali Canlı

*Elma attım Bartın'dan
Tabancam var altından
Yenile bir yâr sevdim
Sülalesi Bartın'dan*

*Âşık atalım mı yâr yâr
Gülü satalım mı
Annen baban duymadan
Yâr bize kaçalım mı*

*Elma koydum sahana
Hastalık kız mahana
Güzeller pek çoğalmış
Alalım birer tane*

*Âşık atalım mı yâr yâr
Gülü satalım mı
Annen baban duymadan
Yâr bize kaçalım mı*

*Kalbur içinde saman
Yâri görsem her zaman
Güzeller kaymak yesin
Çirkinler yarı yavan*

*Âşık atalım mı yâr yâr
Gülü satalım mı
Annen baban duymadan
Yâr bize kaçalım mı (TRT 2006a: 312).*

2. Fistan Giymiş Kırmalı

Yöre: Çorum / Sungurlu

Kaynak Kişi: Rifat Özsaraç / Derleyen: Ali Canlı

*Fistan giymiş kırmalı
Göğsü çapraz düğmeli
Şu Çorum'un kızları
Hep anadan sürmeli*

*Benim mini mini güzel fındığım
Bilmiyon mu benim sana yandıgım
Niçin bize bazı bazı gelmiyon
Küskün müsün hiç yüzüme gülmüyon*

*Bahçeleri güllüdür
Bağımız bülbüllüdür
Bizim elin kızları
Hep de ince bellidir*

*Benim mini mini güzel fındığım
Bilmiyon mu benim sana yandıgım
Niçin bize bazı bazı gelmiyon
Küskün müsün hiç yüzüme gülmüyon*

*Penceresi perdeli
Çiçek açtı zerdali
Yenile bir yâr sevdim
Şu diyarda bir tane*

*Benim mini mini güzel fındığım
Bilmiyon mu benim sana yandıgım
Niçin bize bazı bazı gelmiyon
Küskün müsün hiç yüzüme gülmüyon (TRT 2006a: 363).*

GELENEKSELDEN POPÜLERE ÇORUM'DA DİNİ MÜZİK UYGULAMALARI

Arif Demir¹

¹ Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet
Konservatuvarı, arif-demir@hotmail.com

ÖZET

Tarihi geçmişi ve coğrafi konumuyla Çorum, dünya sanat ve kültür tarihinin en önemli merkezlerindedir. Başlangıçtan günümüze Çorum'da insanlar belirli zamanlarda düzenledikleri çeşitli törenlerde dini mahiyette müziğe yer vermişlerdir. Örneğin, Osmanlının en eski Mevlevîhânelerinden birisi Çorum'dadır. Konservatuar gibi faaliyet gösteren bu Mevlevîhâne 1930'lu yıllara kadar mesnevi okunmuş; ilahiler söylenmiş ve ud, rebab, ney gibi sazlar icra edilmiştir. Mevlevîler ve Bektaşîler başta olmak üzere pek çok dinî ekolün de katkılarıyla gerek icra ve gerekse söz unsurlarıyla dini müzikte önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu önemli gelişmelerde Tekke ve Cami müziğinden oluşan dinî müziğin katkısı büyük olmuştur.

Bu çalışmada; Çorum'un geleneksel müziği içerisinde dinî mûsikînin yeri ve önemi yer almaktadır. Başlangıçtan günümüze Çorum'da dinî mûsikî uygulamalarına yer verilecektir. Yine bazı önemli dinî ekol, kurum ve şahısların geleneksel Çorum müziğine olan katkıları üzerinde durulacaktır. Ayrıca, popüler müziğin dinî müziğe etkisi ve Çorum'da günümüz dindar insanlardaki değişen müzik algısı hakkında da bilgi verilecektir.

Anahtar sözcükler: Dinî musiki, geleneksel müzik, ilahi, müzik, enstrüman

FROM TRADITIONAL TO POPULAR RELIGIOUS MUSIC PRACTICES IN ÇORUM

ABSTRACT

Corum, with the historical background and geographical location one of the most important centers of art and culture in world history. From beginning to present people of Çorum used religious music in a variety of rituals they organized in specific occasions. For example, one of the oldest Ottoman Mevlevî in Çorum. In this Mevlevîhane operates like a conservatory; Mesnevi read, hymns spoken and were performed instrument such as oud, rebab, ney until 1930. By the help of religious schools like Mevlevîs and Bektashîs, on religious music improved a lot concerning both performance and lyrics. The effect of religious music comprised by Tekke music and Mosque music on this important development is undeniable.

This study consists of the role and importance of religious music within Çorum's traditional music. It will cover the religious music practice from the conversin to day in Çorum. Moreover, the effect of some important religious schools, institutions and figures on Çorum music will be emphasized. Furthermore, Information will be given the effect of popular music on sufi music and change of musical perception among religious people in Çorum.

Keywords: Religious music, traditional music, Hymn, music, instrument.

GİRİŞ

Milattan önce büyük bir imparatorluk kurmuş olan Hitit devletinin başkenti Hattuşaş'ında içinde yer aldığı Çorum ili dünya uygarlık tarihinin en önemli merkezlerindedir. Çorum ve çevresi Yıldırım Bâyezid'in 1398 yılında bu bölgeleri hâkimiyeti altına almasına kadar bir çok tarihi dönemden geçmiştir.¹ 1591'e kadar Sivas'a tâbi olan Çorum, bu tarihten sonra Ankara'ya 1595'de ise Amasya'ya bağlanmıştır. Birçok bölgeyle bağlantısı sebebiyle Çorum 1831/1841 tarihlerinde Ankara vilayetine bağlı bir sancak merkezi iken 1280/1863 tarihli vilayet kararnamesi ile lağvedilerek kaza merkezi olmak üzere Yozgat'a bağlanmıştır. 1894'te Çorum'un önemli sîmâlarından Abbas Külâhî ve Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın gayretleriyle, Mesnevî Şârihi Ankara Valisi Abidin Paşa zamanında tekrar sancak haline getirilmiş ve Ankara'ya bağlanmıştır. 1921 yılında bağımsız bir sancak hâline getirilmiştir. 1924 yılında ise il haline getirilmiştir.

Çorum'un Genel Musiki Tarihi

Müziğin ortaya çıktığı Yakınoğu coğrafyasında organik malzemeden yapılmış üfleli (düdükler, flütler) ve vurmali müzik aletlerinin Anadolu'daki varlığının Neolitik Çağ kadar erken bir zamana gittiği belirtilmektedir.² Metal, Erken Tunç Çağı'nda alet yapmak için yoğun şekilde kullanılmıştır ve diğer birçok alet gibi bazı müzik aletleri de metalden üretilmiştir. Kendinden tınlar çalgılar grubundan sistrum, çalpara/zil ve güneş kursları tunçtan, bakırdan ve gümüşten yapılmıştır. Metal diğer malzemelere göre daha iyi tını vermesi nedeniyle daha yoğun olarak kullanılmış olabilir. Anadolu bu dönemde metalden yapılmış kendinden tınlar çalgılar bakımından oldukça zengindir.³ Erken Tunç Çağı'na ait müzik aletlerinin çoğu Alaca Höyük (Çorum) ve Horoztepe (Tokat)'de olduğu gibi bilimsel kazılar yoluyla mezarlardan ele geçmiştir. Bunlar ölü hediyeleri olabilecekleri gibi cenaze törenine eşlik etmiş müzikten geriye kalan cenaze törenine ait eşyalar da olabilir.

Sistrumlar elle tutulup sallanarak çalınan müzik aletleridir. Bir çerçeve içine yerleştirilmiş millere geçirilmiş yuvarlak veya dörtgen metal nesnelere, sistrum aşağı yukarı hareket ederken birbirine çarparak ses çıkarır. Horoztepe'den açığa çıkmış olan ve bugün zil olarak kullanılan sistrum⁴ kare, Anadolu'dan açığa çıkarılmış ve New York Metropolitan Museum of Art'a gitmiş olan beş sistrum ise "U" ve "V" şeklindedir.

Arkeoloji literatürüne çalpara⁵ olarak geçen aletler, her bir çifti baş ve işaret parmaklarına takılarak müziğe ritim vermek için çalınan zil veya buna benzer ses çıkaran alettir.⁶ Alaca Höyük'te ilk defa ele geçen ve sapları deliksiz olan bu aletlere "çalpare

¹ Çorum Tarihi ve Coğrafyası, (Yay. Haz: Ramazan267 İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, 22, 267-284

² Bachmann 2004: 12-13.

³ Ibid, 8.

⁴ Sistrumlar, Anadolu'da, Mezopotamya'da ve Mısır'da yaklaşık aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Özgüç T. 1958: 19, Lev. XII a-d.

⁵ Farsça dört parçalı anlamına gelen çâr-pâre kelimesinin sonradan Türkçe'de aldığı şeklidir.

⁶ Anık 1937, Lev. CCLXXVII: Al. 1816-1817'nin katologlarında bu tabir kullanılmıştır.

şeklinde kabzalar” demiştir.⁷ Alaca Höyük (Çorum)⁸, gelen ziller bakır, tunç ve gümüşten yapılmıştır.

Uzunluğu 15 cm olan bir içbükey sapın her iki ucunda yer alan 8.5 cm çapındaki çingirak kürelerinin oluşturduğu alet⁹ ise bir çocuk oyuncağı olamayacak kadar büyük ve dolayısıyla ağır olacağından marakas gibi bir müzik aleti olmalıdır .

Beycesultan (Denizli) kazılarında ortaya çıkarılmış olan Orta Tunç Çağı’na tarihlenmiş çömlek darbukaların ve parçalarının, bugünün örneklerinden hiç bir farkı yoktur.

Lir tasvirleri, Anadolu’da en erken Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda ortaya çıkmıştır. Achemhöyük (Aksaray)’ten açığa çıkmış bir kurşun figürin kalıbı üzerinde, taburede oturan sakallı bir erkek, dizi üzerinde dik olarak tuttuğu liri çalmaktadır.¹⁰ Aynı zamana tarihlendirilen Tarsus Gözlükule’den gelen bir silindir mühür üzerinde de diz çökmüş bir erkek tarafından çalınan dört telli bir lir bulunur.¹¹

Bilindiği gibi lirin arptan, tamburanın da lirden sonra söylendiği sırayla M. Ö. 4. Binde ve 3. Binde ilk kez ortaya çıktıkları kabul edilmektedir.¹² Yakındoğu’da ilk piktografik karakterli arkaik tabletler üzerindeki yazı işaretleri arasında Sumerce okunuşu “BALAG” olan üç telli bir arp bulunmaktadır.¹³

Boğazköy (Çorum)’den bir kabartmalı vazo parçasında ve gümüşten yumruk biçimli törensel içki kabının frizinde taşınabilir küçük lir ile iki müzisyenin çaldığı büyük bir lir tasvir edilmiştir.¹⁴ Söz konusu Boğazköy kabartmalı vazosu üzerindeki lir çalgıcısının dudaklarının açık olması, bu müzisyenin aynı zamanda şarkı söylediği şeklinde yorumlanmaktadır.

Geç Hitit Dönemine ait Zincirli’den gelen kabartmalı ortostat¹⁵ üzerinde tasvir edilen tambura çalgıcısının karşısında ayakta duran adam, bir elini boğazının üzerinde tutmaktadır. Şarkıcı olduğu anlaşılan bu erkek figürü eliyle boğazı üzerine baskı yapmak suretiyle ses tonunu değiştirmektedir. Yazılı belgeler Hititler’deki şarkıcıların çoğunun kadın olduğunu ve çok çeşitli şarkıların var olduğundan söz etmektedir.¹⁶

Boğazköy’den açığa çıkmış pişmiş topraktan yapılmış bir erkek heykelciği, oturarak arp çalan bir müzisyeni tasvir etmektedir.¹⁷

Hitit yazılı belgeleri, kentin kapısında arp eşliğinde bir savaş gösterisi yapan üç kişilik

⁷ Koşay 1951: 65, dipnot 1.

⁸ Koşay 1951: 114, Lev. LXXXI; Koşay 1938: 114, Lev. LXXXI; Arık 1937: Lev. CCLXVII.

⁹ Anadolu Medeniyetleri I: 181, A471; Bilgi 1998: 64, res. 14. ²⁰ Lloyd ve Mellaart 1965: 93, 117; Pl. XXX, üstte; Fig. P.23, 1-4.

¹⁰ Özgüç N. 1976: 553

¹¹ Goldman 1956: 239, Fig. 394, 400: 35.

¹² Lawergren 2004: 16.

¹³ Dinçol 1999: 16-17; Rashid 1984: 52, Abb. 27.

¹⁴ Güterbock ve Kendall 1995: 51, Fig. 3.7.

¹⁵ Zincirli B/8 (Orthmann 1971: 541, Taf. 59e).

¹⁶ Ibid, 106-107.

¹⁷ Schuol 2004: 68, Taf. 10: 31.

bir gruptan söz etmektedir.¹⁸ Köşeli ya da açılı bir arp olan “çeng” Osmanlı Dönemi’nde sarayda kullanılmış ve son birkaç yüzyıldır kullanımdan kalkmıştır.¹⁹

Mızrapla çalınan lirin ritmik bir eşlik sağladığı, tellerin parmakla çekildiği asimetrik lirin ise daha ziyade melodik bir işlev üstlendiğini düşünmektedir.²⁰

Cura, bulgari, bağlama, bozuk, meydan sazı ve çöğür gibi mızrapla çalınan, telli ve bir ses sandığından uzanan perdeli sapı olan çalgılar grubu tambura olarak isimlendirilmektedir. Tamburaların Anadolu’daki en yaygın kullanımı Erken Hitit Dönemidir. Tamburalar, Erken Hitit Dönemine tarihlenen İnanlık (Res. 8-9), tek ve çok frizli Hüseyinde (Res. 10-12) kült vazoları ile Alişar⁴⁴, Boğazköy⁴⁵ kült vazo parçaları üzerinde görülür.

Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen Alacahöyük ortostatlarındaki mızrapla çalınan tambura ise görüntüsüyle tarı ve gitarı anımsatmaktadır. Tamburaları, ayaktaki çalgıcılar göğüsleri, oturan çalgıcılar da dizleri üzerinde tutarak çalmaktadır. Her üç tamburanın sap kısmından aşağı doğru inen ucu püsküllü kuşaklar ise bugünkü tamburaların süslerini anımsatmaktadır.

Tefler, sığ dairesel bir kasnağın bir tabanına gergin olarak geçirilmiş derinin çalma yüzeyini oluşturduğu muhtelif boyutlarda bir el davuludur. Bazen, kasnağın etrafındaki açık pencerelere diklemesine sabitlenmiş pimlere geçirilmiş metal diskler zil işlevini görmektedir. Usul vurma sazı olarak kullanılır. Bir elle kasnaktan tutulan bu vurmali müzik aleti diğer elin parmak içleri veya oynak sırtı ile veya baş parmakla vurularak veya sürtülerek çalınmaktadır.

Gümüşten geyik ritonu’nun frizindeki sahnede bir adamın yukarı kaldırdığı elleriyle taşıdığı yuvarlak nesneyi Muscarella²¹ tef, Alp²² ise kült mekanına taşınan bir kurban ekmeği olarak yorumlamıştır.

Günümüzün tipik Anadolu davulları, geniş çaplı ve derin ahşap kasnağın her iki yüzeyine ince çember ve sicimlerle gerilmiş deri yüzeyleri bulunan gür sesli vurmali bir müzik aletidir. Genelde bir yüzeyine tokmakla diğerine değnekle vurularak iki elle çalınan bu büyük müzik aleti çalgıcısının omzuna bir kuşakla asılı olarak ve nefesli bir saz olan zurna eşliğinde icra edilir.

Geç Hitit Dönemi Karkamış kabartmalı ortostatlarından biri üzerindeki davul karşılıklı iki kişi tarafından omuzdan geçirilen birer kuşakla taşınarak el ile çalınmaktadır. Aynı sahnede boynuz şeklindeki üflemeli bir müzik aletinin de yer alması bugün Anadolu’nun bilinen davul ve zurnasının birlikteliğini hatırlatmaktadır.²³ Ünal, büyük gürültü çıkaran davulun, Sümer inancında kötü cinleri kovalamada kullanıldığını ve Anadolu’da bugün bile ay ve güneş tutulduğunda davul çalınarak veya mavzerler atılarak, ayın boynunu sıkıp, onu boğduğuna inanılan cinlerin kovalandığını belirtmektedir.²⁴

¹⁸ Ünal 1999: 227.

¹⁹ Elbaş 2010: 251.

²⁰ Ibid, 395.

²¹ Muscarella 1974: 133.

²² Alp 1983: 97.

²³ Boynuzdan yapılan zurnaların olması ve iki elle tutularak çalınması nedeniyle bu boynuzu da zurna olarak nitelendirebiliriz

²⁴ Ünal 1999: 227.

Boğazköy'den açığa çıkarılmış M. Ö. 12. yüzyıla ait tunçtan yapılmış zurna çalan iki heykelcik, Hitit yazılı belgelerindeki üflemeli müzik aletlerinin varlığının arkeolojik kanıtlarıdır. Hititler'de ölü ayinleri sırasında liturjik müzik kullanılmıştır ve Hitit kralı veya kraliçesi öldüğünde devlet yası ilan edildiğinde Hattuşa'da herkes flütüyle hüzünlü melodiler çalmaya zorlanmıştır.²⁵

Bir Hitit metnine göre mızrakların ve kılıçların birbirine vurulması suretiyle çıkarılan seslerle şarkılara tempo tutulurdu.²⁶ Müzik, Hitit metinlerinde daha çok dini ayinlerle ilgili olarak ortaya çıkar. Hitit dinsel müziği bugün olduğu gibi geçmişte de halkın kullandığı müzikten gelişmiş olmalıdır. Hitit yazılı belgeleri de kurban sunumlarına ve tanrıların bakımına müziğin eşlik ettiğini bildirmektedir. Hititlerde müziğin kurallara bağlanmış olması önemini ortaya koymaktadır.²⁷

Hititlerde müziğin Selçuklular'da olduğu gibi tedavi amaçlı kullanılmış olduğu bir Hitit ayininde hastaya yılan, arı ve kartaldan oluşan müzikli bir öykünün anlatılarak iyileşmenin sağlanmasından anlaşılmaktadır.²⁸ Günümüzdeki müzik eşliğinde yemek yeme alışkanlığı da²⁹ sıkça karşılaşılan müzikli yemek sahnelerine dayanılarak binlerce yıl öncesinden gelen bir gelenek olduğu söylenebilir.

Çorum'da Cami Musiki Gelenekleri

İnsanlık tarihi boyunca genelde değer verilmekle beraber müzik, bazı zamanlarda da şeytanî ve nefsanî olduğu gerekçesiyle reddedilerek yasaklanmıştır. Aslında İslam'da müziğin haram olduğuna ilişkin kesin bir hüküm olmamasına rağmen gerek Kur'an-ı Kerim ayetleri ve gerekse Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları zorlanarak müziğin lehinde ve aleyhinde olanlar tarafından kendi görüşlerini destekler mahiyette delil ve hükümler üretilmeye çalışılmıştır. İslam toplumlarında sürekli tartışıla gelen bir konu olan müzik, bazı alimlere göre haram kabul edilirken, bazılarına göre ise mübah sayılmıştır. En temel öğeleri ses ve ölçü olan mûsikîyi âlimlerin büyük bir kısmı, Allah tarafından insanların ruh ve bedenlerine yerleştirilen birer hediye olarak kabul etmişlerdir. Çünkü onlara göre ses ve nağme Allah'ın kullarına verdiği nimetlerdendir.³⁰

Geçmiş olduğu gibi günümüzde de bazı dini inanç grupları arasında inanç ve müzik kelimelerinin yan yana kullanılması zaman zaman çeşitli tepkilere yol açsa da Çorum'da müzik türlerinin gelişimine dinî inaçların katkısı bilinen bir gerçektir. Çünkü tarih boyunca bütün topraklarda müzik ve inanç iç içe olmuştur. Hemen her dönemde yöre insanı, kendi inanç dünyası istikametinde müzikal eserler vücuda getirmiştir.³¹

Çorum'da mûsikî sanatına eski yıllardan beri çok önem verildiği bilinmektedir. Yöre

²⁵ Ünal 2004: 104.

²⁶ Ünal 2004: 112.

²⁷ Ünal 1999: 225.

²⁸ Ünal 2005: 87.

²⁹ Collon 1987: 151-153.

³⁰ Arif Demir, *İslam Tasavvuf Kültüründe Musiki Dinleme Adabı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 3.

³¹ Arif Demir, "İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Uşak, 20143, s. 58-60.

insanın başlangıçtan günümüze bağlama sazına olan ilgisi Türklerin müzikle iç içeliğini gösteren bir unsurdur. Zira eski devirlerde yaşayan Türk ozanları, ellerinde günümüz bağlamasına benzeri çalgılarla oba oba sürekli seyahat etmişler, genel ya da özel toplantılarında müzik ve müzik aletlerinden yaralanmışlardır.³² Mûsikî ilk devirlerde nasıl gündelik yaşamın merkezinde ise günümüzde Çorum'da aynı müzik gündelik yaşamın en önemli parçasıdır. Eski Türklerin *sığır*³³, *şölen*³⁴ ve *yuğ*³⁵ merasimlerinde müzisyenler nasıl musiki icrası yapmışlarsa³⁶ günümüzde de Çorum'da hemen her toplantıda musiki icrası gerçekleşmektedir. Türkler, aslında gerek İslâm öncesi ve gerekse İslam dinini kabul etmelerinden sonraki günlük yaşantılarında müzik ve müzik âletlerini yanlarından hiç eksik etmemişlerdir.

Çorum'da müzik sadece salt bir eğlence aracı olarak görülmemiştir. Müziğe başından beri önem atfeden Yesevilik, Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatları müziği İslami tebliğde bir araç olarak kullanmışlardır. Bu tarikatlar sayesinde müzik Çorum'da önemli bir uğraş haline gelmiştir.

Çorum'da Mevlevilik tarikatının özellikle Türk Din Mûsikîsine katkısı çok büyük olmuştur. Mesnevi'sinde ve Divân-ı Kebîr'inde mûsikîyi, semâ'ı ve aşkı metheden Mevlana³⁷ ve özellikle oğlu Sultan Veled'in sistematik hale getirdiği Mevlevilik yörede en fazla takip edilen tarikatlardandır.³⁸ Mevlevî mûsikîsine ait en büyük form olan ayin-i şerîflerin icraları Çorum'daki insanların takip ettikleri önemli ritüellerden olmuştur.³⁹

Bektaşî ve özellikle Alevi dergâhlarında icra edilen Cem törenleri, bölgede rağbet görmüş en önemli dini müzik uygulamalarından birini teşkil etmiştir. Yörede bulunan yaklaşık yirmi Alevi köyü sayesinde Semah törenleri yüzlerce yıldır büyük bir şevk ile devam etmektedir. Alevilerin inanç ve görüşlerini ortaya koyan, Hz. Ali'yi öven ve onun meziyetlerini dile getiren nefes ve deyişler Çorum'da düzenlenen Cem törenlerinde sıklıkla icra edilmektedir. Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatı kadar olmasa da Kâdirî ve Rufai vb. tekkelerde de savt ve devran meclisleri düzenlenmektedir.

Çorum'da, doğum, sünnet, evlilik, ölüm vb. hayatın hemen her safhasında mûsikîden azamî derecede istifade edilmektedir. Özellikle dinî hayatlarında müziğe geniş ölçüde yer verilen Çorum'da musiki, *Câmi* ve *Tekke* olmak üzere iki ana ekseninde gelişmiştir.

Câmide icra edilen, gerek ibâdet öncesi gerek ibâdet esnası ve gerekse ibadet sonrasında çoğu zaman irticalî (doğaçlama) olarak yapılan ses müziğine *câmi müziği* denilmektedir. Çorum'da cami musikisi pratikleri aslında ülkemizin müzik seyri ile aynı

³² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1976, s. 12.

³³ Eski Türklerin millî av törenine verdikleri isimdir.

³⁴ Eski Türklerde genel ziyafetlere verilen isimdir.

³⁵ Eski Türklerin cenâzelerinin ardından düzenledikleri törenlerdir.

³⁶ İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, s. 17-20; Rauf Yekta, *Türk Mûsikîsi*, İstanbul 1986, s. 24-27, 47-48.

³⁷ Mehmet Önder; Mevlâna (Hayatı-Eserleri), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz, s. 161.

³⁸ Tahsin Yazıcı; "Sultan Veled", *İslâm Ansiklopedisi, M.E.B.*, 2. Baskı, c. II, s. 28-32, İstanbul 1979; Mustafa Cahit Atasoy; *Türk Mûsikîsi Tarihi Ders Notları*, İTÜ Türk Müz. Dev. Kons. İstanbul 1993, s. 8.

³⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1977, c. II, s. 28-29.

minvalde devam etmektedir. Yani eskiden camilerimizde uygulanan bazı önemli formlardan ne yazık ki bazıları günümüzde Çorum'da icra edilememektedir. Her vakit ezanın ayrı makamda okunduğu ezanlar bazı gayretli müezzinlerin dışında ne yazık ki eski ihtişam ve ses zerafetiyle okunmamaktadır. Sabah ezanı saba makamında, akşam ezanı segah makamında diğer vakitler ise genellikle hicaz, rast ya da uşşak makamda okunmaktadır.

Câmi mûsikisinde kullanılan Cenâze Salâsı, Sabah Salâsı, Cuma ve Bayram Salâsı gibi besteli salalar⁴⁰ günümüzde aslına uygun okunmamaktadır. Akşam ezanı haricinde diğer dört vakitte okunan ezanlar ile birlikte salâ okunması geleneği, günümüzde her yerde olduğu gibi Çorum'da da okunmamaktadır. Eskiden bazı câmilerde Perşembe geceleri yatsı ezanından sonra okunan salâlar artık Çorum'da da okunmamaktadır. Günümüzde sadece cuma ve bayram günlerinde cenaze ve ramazan gecelerinde sala okunmaktadır. Cenaze, Bayram ve Cuma Salâları her ne kadar Durak Evferi usûlü ile okunması gerekse de artık usûle bağlı kalmadan serbest olarak okunmaktadır. Ayrıca bahsi geçen tüm salâların kendine ait güfte ve makamları farklı iken tüm okunan salalarda son yıllarda genellikle hüseyini Sabah Salâsı'nın icra edilmesi âdet olmuştur.

Hz. Muhammed'in hayatını konu alan şiirlerin makama uygun bestelenmesi ve icra edilmesiyle oluşan *mevlid*, Çorum'da en çok icra edilen dini musiki formudur. Doğum, nişan, düğün, cenaze gibi hayatın hemen her safhasında okunan mevlidler, insanların en rağbet ettikleri dini pratiktir. Mevlid icralarında mevlidhanlar Çorum'da eskiden olduğu gibi tüm bahirleri okumasalar da her bahrin kendine has makam yapısına uygun okumaya gayret etmektedirler. Mevlidhanların *vilâdet bahri* içinde "*essalâtü ve's-selâmü aleyke yâ Resûlallah/Habîballah/Seyyide'l-evvelîne ve'l âhirin, ve'l hamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn*" şeklinde terennüm etmeleri ve bu bahrin sonunda bestesi Buhûrizâde Mustafa İtrî (ö.1711) ye ait "*Salât-ı Ümmiye'nin*" icrası ile Hz. Peygamber'e *salâtü selam* getirme âdetleri devam etmektedirler. Besteli olan eserlerin koro şeklinde icra edildiği *cumhur müezzinliği, tevşih, temcid, na't, münâcât ve mahfel sürmesi* de Çorum'da günümüzde maalesef icra edilmeyen cami müziği formlarındandır.

İslâmiyetin ilk dönemlerinde, İslamiyet'in olduğu bölgelerde önce câmi müziği gelişmiştir. Daha sonraki yıllarda ise tekke müziği, kurulan tekkeler eliyle gelişmiştir. Tekke müziği, İslâm dini çerçevesi içinde kurulmuş olan birçok tarikatta ağır ve yürük usûllerle bestelenmiş eserlerin bütününden oluşan müziktir. Anadolu'da ise İslam'ın her döneminde çok güçlü bir tekke müziği geleneği mevcuttur. Başta Mevlevîlik, Kadirilik, Rufailik, Bektaşîlik olmak üzere pek çok tarikat ile gelişen Tekke müziği, Çorum'da çok önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu tarikatların özel törenleri esnasında icra edilen *ilâhî, kaside, semah, mersiye ve nefes* gibi formlar yörede en fazla rağbet gören formların başında gelmektedir. Çorum'da Alevi yerleşimlerinin geçmişten günümüze çok yaygın olması, yörede yaşayan en önemli tekke müziği geleneklerinden birinin "Alevi Müzik Geleneği" olması sonucunu doğurmuştur.

Çorum'da Tekke Musikisi Pratikleri

Müslüman toplumlarda İslamiyet'in geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte, farklı İslam tasavvurları ortaya çıkmıştır. Coğrafi farklılıklar, tarihî hadiseler ve çeşitli kültürlerin

⁴⁰ Nuri Özcan, "Salâ", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), XXXVI, s.15 9 A.g.e., s.15.

etkisi gibi birçok unsur İslam düşüncesinde farklılaşmalara sebep olmuştur. Kerbela Vakası, Tevvabun hareketi, özellikle Emevî dönemindeki toplumsal ayrışma ve ayaklanmalar siyasi ve sosyal hareketlilikler farklı inanç sistemlerini ortaya çıkarmıştır.⁴¹

Semah geleneği, kültürel gelenek açısından Türk ve Anadolu tarihlerine ait pek çok dini simgeyi bünyesinde taşıyan çok önemli bir ‘zikir’ uygulamasıdır.⁴² Köken olarak Şamanlık ritüelleri ile de ilgili olan Semah, dans-müzik yapısı ve simgelediği anlamlar dolayısıyla Şaman ayinleri ile yoğun benzerlikler taşımaktadır.⁴³ Hatta Yörükân “Alevî Erenleri’nin ve özellikle Dede’lerin” “Şaman’ın veya Kam’ın” iş bölümünün bir kısmını bu simgeler ortadan kalktıktan sonra üstlendiklerini de ifade etmektedir.⁴⁴ Yine Şaman’ın “müzik” ile ilgili görevlerinin “ozan’a” yüklenmiş olabilmesi ve Ozan’ın çalgısı “bağlama’nın” Alevî-Bektaşî kültüründe “Telli Kur’an” diye ifade edilmesi eski Türk gelenekleri ile eski Anadolu inanç gelenekleri arasındaki ilişkisini gözler önüne sermektedir.⁴⁵

Bazı kaynaklarda *devr-i Ali* olarak da bilinen semah Alevilik inancının temel ibadeti olan *Cem* törenlerinin en önemli unsurlarından biridir.⁴⁶ Cem töreni sembolik olarak Hz. Muhammed’in miracı sonrası yapılan “Kırklar Cemi’ne” dayanmaktadır.⁴⁷ Cemevi olarak adlandırılan ibadethanelerde yapılan cem töreninin akışını oluşturan on iki hizmetin hepsi Kırklar Cemi’nde yaşanan olaylarla ilgi kurmaktadır. Bu hizmetlerin dini anlamları olduğu kadar sosyal anlamları da vardır.⁴⁸ Bu hizmetlere göre, dede cem törenini yönetmekte, rehber ise cemde görgüsü yapılanlara yani cemaatten rızalık alınacaklara yardımcı olmaktadır. Gözcü cemde düzeni sağlamakla çerağcı (delilci) ise çerağı ya da mumu yakarak meydanın aydınlanmasını sağlamakla mükelleftir. Zakir (âşık) saz çalarak deyişler söyler, semaha eşlik

⁴¹ Fırlı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şiâsi*, Ankara 1984, Selçuk Yayınları, s. 107-156.

⁴² Cenk Güray, “Anadolu’daki İnanç ve Müzik İlişkisinin Sema ve Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (Türk Din Musikisi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bayram Akdoğan, Ankara, 2012.

⁴³ Fatma Ahsen Turan, “Şaman Ritüellerden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s.56, s.153-162, Ankara, 2010.

⁴⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Yol Yayınları, Ankara 2005, s. 93.

⁴⁵ Yüksek bir ihtimalle Hititler döneminde de uzun saplı telli çalgılar dini törenlere eşlik etmekteydi (Cenk Güray, *Anadolu’da İnanç ve Müzik İlişkisi-Bir Sonsuz Devir*, T.C.Merkez Bankası-T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.(Dr. Murat Salim Tokaç, Yüce Gümüş ve Osman Oksüzoğlu ile birlikte), İstanbul, 2010). Tanbura tipli sazlar olarak da adlandırılan (Okan Murat Öztürk, “Long, willowy and elegant-DEM Trio-The Fountain CD Kitapçığı”, Felmay Müzik, Torino, İtalya, 2008) böylesi çalgılar günümüzde kullanılan tar ve bağlama gibi çalgılarla benzerlikler içermektedir.

⁴⁶ Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk Fi İhtiyari’l-Ehakk*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.

⁴⁷ Tamay’a göre bu en yaygın fikrin yanı sıra, semahın kökenine dair üç söylence daha vardır. Bu söylencelerden biri Tanrı ile Cebrail arasında, biri Hz. Muhammed ile Muaviye arasında bir diğeri de Hacı Bektaş Veli ile Abdalları arasında geçmektedir (Sedat Tamay. *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, s.163-185, Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü, Almanya, 2009.)

⁴⁸ Erdem Şimşek, “Değişen Toplumsal Koşullarda Alevi Müziği: *Sırrı Fâş Eylemek*”, *İTÜ-TMDK*, MJT-613 Toplum Bilim ve Müzik Dersi Final Projesi, İstanbul, 2011, s.5.

etmektedir. Süpürgeci her hizmetin sonunda süpürge çalma görevini yerine getirirken saka su dağıtmaktadır. Sofracı kurban ve yemek işleri ile ilgilenirken pervane (Semahçı) ise cemevine gidenler ve gelenlerle ilgilenmektedir. Semah döndüğünü peyik cem'den herkesi haberdar etmektedir. İznikçi cemevinin temizliğine bakarken, kapıcı ise cem yapılan yerin kapısında beklemektedir.⁴⁹

Müziğin ve dansın Alevi-Bektaşî kültüründeki güçlü sembolik değeri hatırlandığı zaman semâhın ve Alevî kültüründe saygı duyulan ozanların sözlerini içeren deyişlerin okunmasının cem töreni içindeki özel önemi daha rahat anlaşılabilir. Bu şekilde hem kutsallık ile güçlü bir yüzleşme sağlanmakta hem de cemaat birlikteliği sözlü kültür üzerinden ifade edilmektedir.

Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'inde *kırklar, semah, dolu* cem ibadetinde rastlanan pek çok unsur göze çarpmaktadır.⁵⁰ Semah'a dair bilinen en eski yazılı belge Elvan Çelebi'nin *Menakıb'ül Kudsiyye* adlı eseridir. Elvan Çelebi eserinde Dede Garkın'dan bahsederken, kendisinin 400 halifesi olduğunu ve bu halifelerin 40 gün cem ibadeti yaptığını anlatmaktadır.⁵¹ Anadolu'ya has bir İslam anlayışının yapılanmasında öncül bir rol üstlenen iki kişinin yani Baba İlyas ve Baba İshak'ın bu silsile içinde yer alması, Anadolu'da semahın nasıl yayıldığı konusunda önemli fikirler vermektedir. Semah'ın yayılmasında vefailik ile de temsil edilebilecek çizgide Vahdet-i Mevcut anlayışının da desteği olmuştur. Semâh töreninin ritüelîk yapısına ilişkin Melikoff tarafından Hz. Muhammed, Kırklar ve Kırklar Bezmi ile ilgili naklettikleri cem törenlerindeki işlevin daha rahat anlaşılması açısından önemli bilgilerdir.⁵²

Alevîlerde, zâkir ya da ozan, bu gerçek üstü anı canlandırdığında topluluk ayağa kalkar, semâh'a katılmak isteyenler bellerine bir kuşak-çoğu kez başörtüsü dolar ve dönüş'e katılırlar. Âyin-i Cem'e *Kırklar Meclisi* "Kırklar Bezmi"; yapıldığı alana ise *Kırklar Meydanı* "Kırkların toplandığı yer" adları verilmektedir. Şapolyo⁵³ da "Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi"

⁴⁹ Ali Yaman, *Alevîlik ve Kızılbaşlık Tarihi*. Nokta Yayınları, İstanbul, 2007., s.215-216.

⁵⁰ Mahmud Erol Kılıç, *Hermesler Hermesî-İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 162.

⁵¹ Kılıç, a.g.e., s. 163.

⁵² "Mi'râc sırasında Peygamber, Kırklar Bezmi'ne varır ve Siz kimlersiniz, size kimler derler diye sorar. Bir ses "Biz Kırklar'ız ve Kırk'ımız Bir'iz." Yanıtını alır. Peygamber kanıt ister. O zaman Hz. Ali, ki Peygamber ezeli ruh varlığı içinde onu tanıyamamıştır, parmağını keser ve Kırklar'ın hep birden elleri kanamağa başlar. Ancak Peygamber, bakar ve "Siz otuz dokuz kişisiniz!" der. Bunun üzerine "Birimiz yardım toplamaya gitti." Yanıtını alır. Tam o anda, kanayan bir el kendisine uzanır. Bu, parsa toplamaya giden Selmân-ı Farsî'nin elidir; ancak bir üzüm tanesi bulup getirebilmiştir. Bu bir tek üzüm tanesinden, Peygamber, kırk kişiye pay edilecek kadar şerbet çıkarır. Bu şerbet'ten içen Kırklar, kendilerinden geçer ve dönmeye başlarlar. Peygamber de katılmak üzere kalktığına ridâsı çözülür, düşer, kırk parçaya bölünür. Kırkların her biri bir parçayı beline dolar ve tekrar dönmeye başlarlar. "İrene Melikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s.189-190.

⁵³ Melikoff, 2006, s. 300.

adlı eserinde, Alevî-Kızılbaş geleneğinde kırk çiftin coşkulu bir şekilde semâh⁵⁴ döndüğünü nakletmektedir. Yine Yörükân'ın Tahtacı Alevî'ler ile ilgili araştırmasında yansıttığına göre Zemheri'nin 18. gecesini yapılan toplantı Miraç'ın temsilidir. Âyin bittikten sonra iştirak edenler birbirinin Miraç'ını kutlarlar ve "Miraç'ın kutlu olsun" diyerek birbirlerinden uzaklaşırlar.⁵⁵

Melikoff, Mevlevilerin yıldızların güneşin çevresinde dönüşlerini simgeleyen semâlarından farklı olarak, Alevîlerin semâhının turna kuşunun uçuşunun yansıması olduğunu söylemektedir⁵⁶. Turna kuşu, ebedi yaşamın ve ebedi dönüşün simgesidir. Dikkat edilirse simgeler farklı olsa semâ ve semâh benzer bir şekilde sonsuz bir döngüye işaret etmektedir⁵⁷. Yusuf Ziya Yörükân'ın hadiseye yaklaşımı ise bu olgunun geçmişteki inanç sistemleri ile bağlantısını şöyle kurmaktadır.⁵⁸

Cem törenini unsurlarının uygulanma sırası değişik yöre ve ocaklara⁵⁹ göre değişiklikler göstermektedir. Genel anlamıyla ise Cem'e gülbank ismi verilen bir dua dipi okunarak başlanmakta, daha sonra 12 İmam'ın övüldüğü Duvaz-İmam ismi verilen eserler icra edilmektedir. Alevî-Bektaşî geleneğinde görülen On İki İmam öğretisi, Şîliğin Alevî-Bektaşîliğe tesiri olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ Safevîlikle birlikte Alevîliğe-Bektaşîliğe geçmiş olduğu düşünülen bu öğreti⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak'a göre, İmâmiyye Şîasından daha önce Nizarî İsmâîlîliğe dayanmaktadır.

---

⁵⁴ Âyin-i Cem ritüelinin en önemli uygulamalarından biri olan döngü tabanlı dini dansı ve ona eşlik eden ezgileri anlatan *semâh* kavramı aynı zamanda Anadolu müzik kültürünün en çeşitli ve karmaşık biçim ve türlerinden birini de tanımlamaktadır. Alevî-Bektaşî kültürünün yaşandığı değişik yörelerde, yöresel müzik karakterleri ile uyumlu olacak bir şekilde değişik usul ve makam yapıları ile icra edilen semâhlar Öztürk, tarafından bu yönleriyle ikiye ayrılmışlardır (Okan Murat Öztürk, "Anadolu Semâh Müziklerinin Başlıca Özellikleri Üzerine Gözlemler", *Alevî-Bektaşî Müzik Kültürü Sempozyum Kitabı*, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi, Ankara, 2005, s.8-30..Doğu semâhlarında sistemli usul değişiklikleri görülmekteyken, Batı bölgelerine ait semâhlarda ise sistemli karar sesi değişiklikleri görülmektedir.

⁵⁵ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 64.

⁵⁶ Irene Melikoff, *Kırk'ların Cemi'nde*, Demos Yayınları, İstanbul, 2007, s.18.

⁵⁷ Yezidi kültüründe de yaratılış anına gönderme yapan devir temelli bir dans geleneği mevcuttur (Cenk Güray, *Yezidilerin Dini Müzik ve Dans Geleneği. VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, İzmir, 2011a).

⁵⁸ "Cem Âyini'nin Mi'râc'ı sembolize etmesi ve Cem'de ölmeden önce ölme ve dirilme temalarının işlenmesi, pek çok inanç sisteminin içine sızmış eski bir geleneğin devamıdır." Yörükân 2006: 67

⁵⁹ Alevilikte aynı dini görüş ve soy kökeni üzerinden yapılan manevi organizasyonlar.

⁶⁰ Ocak, Ahmet Yaşar, "Alevilik Tarihinin Temel Problemi: Alevilik ve Nizari İsmaililiği", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler ve Müzakereler*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta, 2005: 27-31; Üzüm, "İnançtan Külte: Alevilikte Oniki İmam İnanıcı" Editör: Ahmet Yaşar Ocak, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009: 269-284.

⁶¹ Üzüm, 2009, s. 270

Bazı durumlarda 12 hizmetten⁶² önce bazı durumlarda ise bu hizmetlerin sonrasında zâkirler yolun kurallarını ve öğütleri içeren, genellikle batınî içeriğe sahip deyişler okumaktadırlar.⁶³ Şimşek'in Karacahmet Cemevi'nden aktardığı örneğe göre tören dede'nin söylediği 12 hizmet ile ilgili bir deyiş ile başlamaktadır.⁶⁴

Daha sonra Dede'nin okuduğu bir duadan (gülbank) sonra, Tanrı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi temsil eden üç adet mum yakılmakta ve ardından Duvaz İmam icra edilmektedir. Bu icradan sonra herkes saygıyla eğilir ve süpürgeci hizmeti başlar. Üç⁶⁵ kadın, dedenin önündeki halıyı üç defa "Ya Muhammed ya Ali" diyerek süpürür. Süpürgecilik görevinden sonra, dede Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli ve 12 imam'ı öven eserler olarak adlandırılabilirler methiye'lerden bir örnek okur. Daha sonra Tanrının birliğini yansıtan ve "Tevhid" adı verilen bir deyiş icra edilir. Cemaat deyişe "La ilahe illallah" kısımlarında eşlik eder. "Yüz süreydim Muhammed'in tacına" kısmında cemaat bir ellerimi yer sürüp, aynı eli ellerine götürürler. Rehberin okuduğu gülbank ve duvaz imam'dan sonra, dede bir adet daha tevhid okur. Bunun arkasından Miraçlama ve Semah kısımları gelmektedir.⁶⁶

Cem töreni Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi ile ilişki kuran bir Mersiye ile devam eder. Mersiye'nin arkasından saka iki şişe su ve bir metal bardağı dede'nin önüne getirir. Bu sular sembolik olarak Kerbela şehitlerine ikram edilmektedir. Sakalık görevini yapanlar dede'nin karşısında "dar" duruşu benzeri, sağ ayaklarının sol ayaklarının üzerinde olduğu bir durumda beklerler. Dede suyu içer, sakalar kalan suyu cemaatin üzerine serper. Mersiye icrası esnasında cemaatin döktüğü her damla yaşın ahrette onlara su olarak döneceği düşünülür. Cem töreninin tüm önemli anlarında "Ya Muhammed", "Ya Ali" ve "Hü" nidaları duyulur.

Daha sonra sofracı meydanın orta yerinde dar'a durarak yemek (lokma) hizmetini başlatır. Dede yemek öncesinde ve sonrasında dua eder, en sondaki dua'ya sofrada duası da denir. Yemekten sonra süpürgeci meydana üç kez süpürge çalar ve dar'a durur. Bunun ardından zakirler üç nefes ve bir düvaz imam söylerler. Dede tarafından söylenen cem birleme gülbank'ı ile cem töreni sona erer⁶⁷.

⁶² Alevî-Bektaşî geleneğinde On İki İmam'a verilen önemden dolayı geleneğe ait her yerde on iki sayısının yansıdığı görülmektedir. Alevî- Bektaşî geleneği olan gülbank, terceman, mimari, kıyafet gibi her yerde On İki İmam ve on iki vurgusu sıkça yapılmaktadır. Örneğin, teslim taşının 12 köşesi vardır ve cemde 12 hizmet bulunmaktadır. Hüseyinî tacı on iki dilimlidir. Urfa yöresinde, On İki İmam Semahı yapılmaktadır. Hacıbektaş'taki cemevi ve farklı bölgelerdeki bazı cemevlerinin kubbesi 12 dilimden oluşmaktadır. On İki İmam'ın masûmiyetini dile getirmek için "On İki Koyun" vurgusu da sıkça görülmektedir. On iki İmam'ın adı anılarak dua ya da beddua etmek de bu yüzden adettendir.

⁶³ Melih Duygulu, *Alevi-Bektâşî Müziğinde Deyişler*, Sistem Ofset, İstanbul, 1997, s. 19.

⁶⁴ Erdem Şimşek, *Music and culture of Alevi-Bektashis in urban cem rituals: case STUDY of İstanbul Karacahmet Sultan Cemevi*, ITU-MIAM, İstanbul, 2010.

⁶⁵ 3 sayısının Cem törenindeki özel önemine dikkat çekmektedir. Bkz. Şimşek, 2011, s. 6.

⁶⁶ Şimşek, 2010, s. 23-29

⁶⁷ Yaman, 2007, s.171-205.

Cem töreninde Hz. Muhammed'in göğe yükselişini ve Hz. Ali ile karşılaşmasını işaret eden ezgilere miraçlama denilmektedir.⁶⁸ Zelyut Miraç esnasında bir erkek ve bir bacı'nın semah döndüğünü ifade eder⁶⁹. Şimşek'in Karacahmet Sultan Cemevi'ndeki teşhisine göre dede cemaati okuduğu ezgi üzerinde yaptığı bazı doğaçlama değişiklikler ile miraçlama'dan sonraki ritüellere hazırlamaktadır.⁷⁰

Semahlar genel olarak ağırlama, yürütme ve yeldirme olmak üzere hızları gittikçe artan üç adet bölümden oluşmakta ve genellikle kadın-erkek beraber dönülmektedir.⁷¹ Kaya ve Timisi'ye göre bu üç bölüm miracın aşamalarını temsil etmektedir.⁷² Kırklar meclisindeki ezeli cem'i temsil eden "Kırklar Semahı" Anadolu'daki en yaygın semahlardandır. Bu semahı 40 yaşın üstünde en az 4 en fazla 12 kişi dönebilmektedir. Anadolu'da sıklıkla icra edilen başka bir semah da Turnalar Semah'ıdır. Bu semahtaki figüratif yapı, Orta Asya'dan itibaren Türklerin inanç sisteminde yer etmiş Turna kuşunu temsil etmekte, hareketler bu kuşun uçuşunu taklit etmektedir.

Semah'ın Halk arasında bilinen anlam ve içeriği bölgelere göre değişiklik arzetsede de gerek tüm cem töreninin gelişimi gerekse semahın figür yapısı Miraç'taki Kırklar Meclisi'nde yaşanan olayları taklit etmeye çalışmaktadır. Bu olaylar, somut dünyadan soyut dünyaya ve Tanrı'ya yapılan bir yolculuğu ifade etmektedir.

Çorum'da Popüler Dînî Müzik Uygulamaları

Ülkemizde özellikle 1990'lı yıllar, Türk müziğinde popüler kültürün etkisini iyice gösterdiği yıllar olmuştur. Hemen her kesime hitap edebilecek *sentez* ürünler müziği şekillendirmiştir.⁷³ Medyanın desteği ve müzik yapımcılarının pazarlama stratejileri de popüler müziğin önünü ziyadesiyle açmıştır⁷⁴

⁶⁸ Semah'taki her figür Alevi Kültüründe kutsal sayılan bir ana, örenğin Hacı Bektaş Veli ile ilgili bir olaya veya Kerbela hadisesine gönderme yapmaktadır. (Ali Haydar Timisi, *Anadolu Kültürü ve Semahlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Musikisi Anasanat Dalı,2007, s.116-117; Turan, Fatma Ahsen, "Şaman Ritüellerden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2010, s.159-160.

⁶⁹ Rıza Zelyut, *Türk Aleviliği-Anadolu Aleviliğinin Kültür Kökeni*, Kripto Yayınları,Ankara, 2011, s.301.

⁷⁰ Şimşek, 2011, s.7

⁷¹ Neşe Ayışıt Onatça, *Alevi-Bektâşi Kültüründe Kırklar Semahı*, Bağlam Yayınları-Müzik Bilimleri Dizisi, İstanbul, 2007, s.70. Bazen Yeldirme içinde de değişik hızdaki bölümlere rastlanabilir (Armağan Elçi, "Semah Geleneğinin Uygulanması", *Türk Kültürü HacıBektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 12, Kış 1999 , s.8).

⁷² Timisi, 2007, s. 111; Haydar Kaya, "Alevi-Bektaşî Erkanı,Evradı ve Edebiyatı" Engin Yay., İstanbul, 1993.

⁷³ Kozanoğlu, Can, *Pop Çağı Ateşi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1955, s. 144.

⁷⁴ Dürük, E. Filiz, *Türk Popüler Müzik Üretimi ve Ürünlerindeki KarmaYapıyı Hazırlayan Toplumsal ve Müziksel Etkenler*, Sosyal ve Beşeri Bilimler dergisi, Cilt 3, No 1, 2011, s. 42.

Popüler dînî müzik, *İslami popüler müzik* ya da *yeşil pop* olarak da isimlendirilmiştir.⁷⁵ Popüler dînî müzik; pop, rock, arabesk, rap, türkü vb. tüm popüler müzik türlerini içinde barındıran ve dinleyici kitlenin düşüncelerini ön planda tutan özgün bir türdür.⁷⁶ Dini değerlere karşı duyarlılığı, hassasiyeti olan ve bu doğrultuda müzik yapan ‘popüler olarak sınıflandırılan’ müzisyenlere yeşil popçu denilmiştir.⁷⁷ Ancak ‘yeşil pop’ tabirinin bir küçümseme, hor görme maksadı ile uydurulduğunu düşünen popüler dînî müzik sanatçıları bu tanıma reddetmektedirler. Bunun yerine *özgün müzik*, *dini müzik* gibi kavramların kullanılmasını istemektedirler.

Son yıllarda, Çorum’da popüler dini müzik kültürü etkisini belirgin olarak hissettirmektedir. Popüler dînî müziğin menşei aslında popüler din anlayışıdır. Popüler dînî müzik Nilüfer Göle’ye göre, 1990’lı yıllardaki İslam’ın siyasal bir ideoloji olarak algılandığı müzikal bir ifade formudur.⁷⁸ Müslüman din ve kültürünün bir ürünü olan popüler dînî müzik, diğer popüler müzik türlerinin insanlar üzerindeki olumsuz-dünyevi etkiler yerine, olumlu-uhrevî farkındalıklar oluşturma amacını gütmektedir.

Popüler dînî müziği diğer müziklerden farklı kılan şey, İslam dininden referansla oluşturduğu güfte unsurudur. Allah’a ve peygambere duyulan bağlılık, dünyanın geçiciliği, ahiret aleminin varlığı vb. konular “zikirli” ya da “çalgılı” ilahi ve ezgi albümlerinde yer almaktadır. Son yıllarda tüm Türkiye’de olduğu gibi Çorum’da da en çok dinlenen dini müzik albümleri popüler ilahi sanatçıları tarafından üretilen albümlerdir. Çorum’da Belediyeler, Tarikatlar ve bazı Sivil Toplum Kuruluşları başta olmak üzere çeşitli kurum ya da insanlar tarafından desteklenen popüler dini müziğe ait eserler bu alanın sanatçıları tarafından icra edilmektedir. Son yıllarda dini müzik organizasyonlarına olan rağbet popüler dini müzik yapan kişi ya da grupların sayısının da artmasına vesile olmuştur.

Video-kliplerinde Kuran-ı Kerim, cami, gül, gökyüzü, nehir, çöl, basörtülü kadınlar, çocuk ve hac ibadeti gibi dini sembollerini kullanan popüler dînî müzik sanatçılarının ses ve saz icracıları, erkek merkezli olup icralarda kadın sesi kullanılmamaktadır. Kadınlar sadece dua ederken, namaz kılarken ya da ağlarırken görülmektedir. Genellikle ney, bendir ve synthesizer ile canlı performansların sergilendiği bu müzikte sazlar mekana bağlı olarak zaman zaman değişebilmektedir.

Popüler dînî müzik yapan müzisyenler sahne performanslarında aşırıya kaçabilecek bedensel hareketler ya da danslardan kaçınmaktadırlar. Müzisyenler, İslam dini’ni öğretme ve aktarma misyonunu yükledikleri için bu anlamda müziğin kullanımına daha pragmatik yaklaşmaktadırlar.⁷⁹ Dinleyici kitlesi ise her yaş arasında değişebilen bir profile sahiptir.

⁷⁵ Ceylan Engin Kaniyolu, ‘Popüler Müzikte Din Teması: “Yeşil Pop”’, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fırat Kutluk, İzmir, 2010.

⁷⁶ Demir, Arif, “Dindar İnsanlardaki Müzik algı değişimi”, *Şehir ve Müzik*, V. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu, Üç Mart Yayınları, Afyonkarahisar 2014, s. 56-58.

⁷⁷ Hazreti Peygamber’in üç sancağından birinin rengi olduğu için manevi bir anlam da yüklenen yeşil rengin Osmanlı’da önemli yeri vardır.

⁷⁸ Göle, Nilüfer, *Melez Desenler*, İstanbul, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 14.

⁷⁹ Erol, Ayhan, *Müzik Üzerine Düşünmek*, İstanbul, Bağlam Yayınları, İstanbul 2009, s. 112.

Popüler dinî müzik mekanları genellikle dernekler öncülüğünde toplantı salonları, spor salonları ya da kongre merkezleridir. Popüler müzik türleri ile aynı sounda sahip olan popüler dinî müzik, aslında pop, rap, arabesk, rock, türkü ya da şarkıların dini versiyona uyarlanması ile oluşan bir müziktir.

SONUÇ

Çorum, binlerce yıllık medeniyet tarihi içinde çokkültürlü ve kozmopolit bir müzik yaşantısına ev sahipliği yapmış önemli merkezlerden biridir. Halay, semah, bozlak, düz oyun ve zeybek gibi Anadolu müziğinin farklı türlerini bünyesinde yaşatmayı başarabilen Çorum, önemli müzikal kültür havzalarından biridir.

Çorum, sahip olduğu coğrafi ve tarihsel kimliği sayesinde din dışı formlardan dini formlara kadar geniş bir yelpazede zengin bir müzik dağarına sahip olmuştur. Bölgede bağlama, cura, divan, üçtelli, tambura, kabak kemane, sipsi, kaval, mey, davul ve zurna ile usullü ya da usulsüz olarak yapılan icralarda genel olarak bir bölümlü formlar egemendir.

Günümüzde ise Çorum, müziğini gelenek ile modernite arasında şekillendirerek kendine özgü müzikalite, güfte, sound ve modern eğlence mekânları ile değişim ve yeniliğe açık hale getirmiştir. Bu çevrede icra edilen kendi nev-i şahsına münhasır müziğin birtakım sosyolojik analizler içermesi ve müzikalite yönüyle de tanımlanmaya ihtiyaç duyduğu aşikardır. Bir yönüyle Ankara'nın yaşadığı modernleşme öyküsünü de anlatan bu yeni müzik, bazı problemlere kendine özgü bir çeşit cevap niteliği de taşımaktadır. Etnik, teknolojik, finans, medya ve ideolojik pek çok etkiler bırakan bu kendine özgü müzik, seymen geleneğinden aldığı müzikal kimliği harmanlayarak Ankara ve çevresinin yaşadığı modern deneyimin bir göstergesidir.

Çorum'da yapılan müzik ve eğlence pratiklerinde repertuar önemli bir yer tutmaktadır. Eski müzik kültüründe sıklıkla görülen *ahlâkî ve didaktik* güfteler, günümüzde *mizahî* bir güfte anlayışıyla yer değiştirmiştir. Medya, teknoloji ve kayıt teknolojilerinin etkili bir biçimde kullanılması, bu müziğin yerel sınırlarını aşarak daha üst boyutlara taşınmasına da sebep olmuştur.

Her ne kadar son yıllarda ülkemiz kültürünün pek çok alanını etkileyen ve gelenekten önemli ölçüde uzaklaşma sonucunu beraberinde getiren 'popülerleşme' olgusu Çorum'daki müzik geleneğinin değişik unsurlarını etkilemiş olsa da, Çorum'da halen geleneğe dair pek çok kavramın müzikal olarak izinin sürülebilir olması önemlidir.

Dini' musiki geleneklerinin özellikle 'cami ve tekke' müziği alanında önemli bir oranda korunmuş ve aktarılmakta olması, Çorum'daki kadim kültür mirasının önemli bir yansımasıdır. Ayrıca 'popüler kültürün' etkisine rağmen diğer müzik alanlarında da Çorum'un kültürel kimliğini yüksek oranda muhafaza edebilmiş olması, geçmiş ve gelecek arasında bir kültürel bağ kurulabilmesi adına Çorum önemini bir kat daha arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atasoy**, Mustafa Cahit, *Türk Müsiki Tarihi Ders Notları*, İTÜ Türk Müz. Dev. Kons. İstanbul 1993.
- Çelebi**, Katip, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.
- Demir**, Arif, "Dindar İnsanlardaki Müzik Algı Değişimi", *Şehir ve Müzik*, V. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu, Üç Mart Yayınları, Afyonkarahisar 2014, s. 55-64.
- ....., Arif, "İmam Hatip Liselerinde Dini Müsiki Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dini Müsiki Semineri İzlenimleri)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Uşak, 2014, s. 57-70.
- ....., Arif, *İslam Tasavvuf Kültüründe Musiki Dinleme Adabı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- Duygulu**, Melih, *Alevi-Bektâşi Müziğinde Değişler*, Sistem Ofset, İstanbul, 1997
- Dürük**, E. Filiz, *Türk Popüler Müzik Üretimi ve Ürünlerindeki Karma Yapıyı Hazırlayan Toplumsal ve Müziksel Etkenler*, Sosyal ve Beşeri Bilimler dergisi, Cilt 3, No 1, 2011.
- Elçi**, Armağan "Semah Geleneğinin Uygulanması", *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 12, Kış 1999 .
- Erol**, Ayhan, *Müzik Üzerine Düşünmek*, İstanbul, Bağlam Yay., İstanbul 2009.
- Fırlıklı**, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, Ankara 1984, Selçuk Yayınları.
- Göle**, Nilüfer (2002), *Melez Desenler*, İstanbul, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Güray**, Cenk, *Anadolu'da İnanç ve Müzik İlişkisi-Bir Sonsuz Devir*, T.C. Merkez Bankası-T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (Dr. Murat Salim Tokaç, Yüce Gümüş ve Osman Oksüzoğlu ile birlikte), İstanbul, 2010.
- ....., Cenk, *Anadolu'daki İnanç ve Müzik İlişkisinin Sema ve Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (Türk Din Müsiki) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Bayram Akdoğan, Ankara, 2012.
- ....., Cenk, Yezidilerin Dini Müzik ve Dans Gelenekleri. *VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, İzmir.
- Kaniyolu**, Ceylan Engin, 'Popüler Müzikte Din Teması: "Yeşil Pop"', Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Fırat Kutluk, İzmir, 2010.
- Kaya**, Haydar, "Alevi-Bektâşi Erkanı, Evradı ve Edebiyatı" Engin Yay., İstanbul, 1993.
- Kılıç**, Mahmud Erol, *Hermesler Hermes-i İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kozanoğlu**, Can, *Pop Çağı Ateşi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1955.
- Köprülü**, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1976.
- Kösemihal**, M. R. ve Karsel, H. S., *Ankara Bölgesi Musiki Folkloru*, Numune Matbaası, İstanbul, 1939.
- Melikoff**, Irene, *Kırk'ların Cemi'nde*, Demos Yayınları, İstanbul, 2007.
- ....., İrene *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006.
- Ocak**, Ahmet Yaşar, "Alevilik Tarihinin Temel Problemi: Alevilik ve Nizari İsmaililiği", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler ve Müzakereler*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta, 2005
- Onatça**, Neşe Ayışıt, *Alevi-Bektâşi Kültüründe Kırklar Semahı*, Bağlam Yayınları-Müzik Bilimleri Dizisi, İstanbul, 2007,
- Önder**, Mehmet, Mevlâna (Hayatı-Eserleri), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz.
- Özcan**, Nuri, "Salâ", Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), XXXVI.
- Özdemir**, N., *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2005.
- Özkan**, İsmail Hakkı, *Türk Müsiki Nazariyatı ve Usulleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, s. 17-20; Rauf Yekta, *Türk Müsiki*, İstanbul 1986.
- Öztuna**, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 1977, c. II.
- Öztürk**, Okan Murat, "Anadolu Semâh Müziklerinin Başlıca Özellikleri Üzerine Gözlemler", *Alevi-Bektâşi Müzik Kültürü Sempozyum Kitabı*, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi, Ankara, 2005.
- ....., Okan Murat, "Long, willowy and elegant-DEM Trio-The Fountain CD Kitapçığı", Felmay Müzik, Torino, İtalya, 2008.
- Satır**, Ömer Can *Yeni Ankaralı Müzik Anlayışı ve Eğlence Pratiklerinin Dönüşümü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Şimşek**, Ender, "Değişen Toplumsal Koşullarda Alevi Müziği: Sırrı Fâş Eylemek", *İTÜ-TMDK*, MJT-613 Toplum Bilim ve Müzik Dersi Final Projesi, İstanbul, 2011.

....., Erdem, Music and culture of Alevi-Bektashis in urban cem rituals: case Study of İstanbul Karacahmet Sultan Cemevi, ITU-MIAM, İstanbul, 2010.

Tamay, Sedat, Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü, sayı 1, Almanya, 2009.

Tan, N. ve Turhan, S., *Ankara Halk Müziği*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Timisi, Ali Haydar, *Anadolu Kültürü ve Semahlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Musikisi Anasanat Dalı, 2007.

Turan, Fatma Ahsen, “Şaman Ritüellerden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2010.

UNESCO-Türkiye-Kazakistan Ortak Müzik Etkileşimi Projesi, UNESCO Türkiye Milli Komitesi, 2012, 09.01.2015.

Üzüm, İlyas “İnançtan Külte: Alevilikte Oniki İmam İnancı” Editör: Ahmet Yaşar Ocak, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Yazıcı, Tahsin, “Sultan Veled”, *İslâm Ansiklopedisi, M.E.B.*, 2. Baskı, c. II, İstanbul 1979.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Yol Yayınları, Ankara 2005.

Zelyut, Rıza, *Türk Aleviliği-Anadolu Aleviliğinin Kültür Kökeni*, Kripto Yayınları, Ankara, 2011.

Arık R. O., Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı. 1935’deki Çalışmalara ve Keşiflere ait ilk Rapor. Ankara, 1937.

Bachmann, W., “Eski Tunç Çağı Anadolu Çalgıları”: I. Uluslar arası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu. Ankara, 2004: 7-15.

D. Collon, First Impressions Cylinder Seals in the Ancient Near East. London, 1987.

H. Goldman, Excavations at Gözlükule, Tarsus, II. New Jersey, 1956.

H. G. Güterbock ve T. Kendall, “A Hittite silver vessel in the form of a Fist”: J. B. Carter ve S. Morris (Yayına hazırlayanlar), The Ages of Homer, A tribute to Emily Townsend Vermeule. Austin, 1995: 45-60.

B. Lawergren, “Eski Anadolu’da Telli Çalgılar”: I. Uluslar arası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgılar Sempozyumu. Ankara, 2004:16-26.

O. W. Muscarella, Ancient Art, The Norbert Schimmel Collection. Mainz, 1974.

N. Özgüç, “A lute Player from Samsat”: Yayına hazırlayanlar, H. Otten, E. Akurgal,

A. Ünal, Hititler Devrinde Anadolu III. İstanbul, 2005.

A. Ünal, Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları. İstanbul, 1999.

ÇORUMLU BESTEKÂRLAR VE GÜFTEKÂRLAR

Halit YILDIRIM¹

¹ Ziraat Mühendisi / Edebiyatçı Çorum Belediyesi Kent Konseyi Kültür Sanat Komisyonu
Başkanı

ÖZET

Çorum; başta Türk Halk Müziği olmak üzere Türk Sanat Musikisi dalında da zengin musiki birikimine sahip bir ildir.

Türk Sanat Musikisinde bestelenen şarkılar, türküler gibi il ve bölge isimleriyle anılmadığı için besteci ve güftecilerin biyografileri özel araştırma istemektedir. İlimizden yetişen çok ünlü bestekârlar, güftekarlar ve icra sanatçıları vardır. Bu bildiriye Çorumlu bestekâr ve güftekarlar hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sanat Müziği, Çorumlu Bestekârlar, Çorumlu Güftekarlar, Çorum

Summery

Çorum is a city that has a rich heritage mainly in Turkish Folk music and Turkish Art Music.

Because the songs composed in Turkish Art Music, like folk songs, are not known with cities' or regions' names, composers and songwriters' biographies are requested a special research. There are famous composers, songwriters and singers who raised in our city. In this report, some information about composers and song writers from Çorum will take place.

Key Words: Turkish Artk Music, Composers From Çorum, Song Writers From Çorum

1. GİRİŞ

Toplumların, geçmişlerinden bugün ve yarınlara aktarmaya çalıştığı birçok kültürel değerleri vardır. Bunlardan birisi de musikidir.

Musiki insanlığın doğuşuyla beraber başlamıştır denilebilir. İnsanoğlunun medeni gelişimine paralel olarak musiki de kendi gelişimini sürdürmüştü ve bu günkü muazzam şeklini almıştır. Türk Musikisinin cihanşümül ışıltısı Türk medeniyet ve kültürünün en nadide bir parçası olarak diğer milletlere ait musikiler arasında varlığını sürdürmektedir.

Çorum; zengin musiki birikimine sahip bir ildir. Çorum denilince genelde akla Türk Halk Musiki gelmektedir. Bunun yanında Çorum'da güçlü bir Türk Sanat Musikisi geleneği

vardır. Bu gelenek nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir. Bu gün şehrimizde TSM koroları çalışmalarını sürdürmektedir.

Türk Sanat Musikisinde şarkılar yöre adlarıyla tasnif edilmez. Bu musikiye eserler bestekârları ve güftekarları ile anılır. Türk Sanat Musikisinin nesilden nesile aktarılmasında şüphesiz bu güftekâr ve bestekârların katkısı büyüktür. Bu bildiride bir nebze Çorumlu bestekârlarımızı ve güftekarlarımızı tanıtmak istedik.

İlimizden çok ünlü bestekârlar, güftekarlar ve icra sanatçıları yetişmiştir. Derleyebildiğimiz ve hayatlarından kısa kesitler sunduğumuz Çorumlu bestekâr ve güftekârlarımızın musikimize katkıları, hizmetleri de son derece mühimdir. Çorumlu şair ve bestekârlar tarihi süreç içerisinde Türk Sanat Musikisine eserleriyle önemli katkıda bulunmuşlardır. Bunların birçoğunun adı ve eserleri dilden dile dolaşırken eser sahiplerinin Çorumlu olduklarını ne musiki severler ne de Çorum kamuoyu tam olarak bilmemektedir. Bu isimlerin birçoğu musikimizin sevilmesinde, genç kuşaklara aktarılmasında çağdaşlarından hiç de geri kalmamışlardır.

Çorumlu bestekârlarımız; ilklerin öncüleri ve birçok musiki ödüllерinin sahibi olmuşlardır. Özellikle bestekârlarımızın en büyük özelliği bilgi ve görgülerini yeni nesillere aktarmadaki gayret ve hizmetleridir. İstisnasız hepsi aynı zamanda birer hoca, koro şefidir...

2. ÇORUMLU BESTEKÂRLAR

2.1. Sarkis Zeki Nurluyan (Âşık Zeki)

Sarkis Zeki Nurluyan; Sungurlu'nun Ermeni- Gregoryan Hıristiyan Mahallesi olan Mantıkçızade Mahallesinde doğmuştur. Babası Nurlu Çorbacıyan'dır. Sarkis Zeki; Dırtad Balyan'a göre 1836 da doğmuş ve 1888'de ölmüştür. Ölümünden sonra Sarkis Zeki'nin şiirleri akrabalarından Hrant Sudayan Hurri tarafından "Setredilmiş Cevherler ya da Sarkis Zeki Nurluyan ve Bazı Eş'arı" adıyla 1912'de Amasya matbaasında bastırılarak yayımlanmıştır.

Sarkis Zeki, meşhur bestekâr Nikoğos Ağa'nın kardeşi olan Hanende Kapril'in kayınbabasıdır. Bu akrabalık bağı Nikoğos Ağa ve Hanende Kapril'in de kökenlerinin Çorum'a dayanabileceğini akla getirmektedir. Bence bu akrabalık bağının kökeni araştırılmalıdır.

Sarkis Zeki'nin günümüze kadar 4 eseri ancak gelebilmiştir.

TRT Rep. No	Eserin Adı	Makamı	Söz Yazarı	Uslu
3763	Efendim Nev cihansın sen	Suzinak	Şair Sarkis	Türk Asağı
6478	Hoş Ola Bu Nevbahar Ol Gül Sana	Buselik		Ağır Aksak
9069	Sakiya Canından Nedir Bu Esrar (Kesik Kerem)	Uşşak	Dertli	Düyek
3758	Efendim Gönlüm Sendedir	Hüseyni	Şair Sarkis	Düyek

Sarkis Zeki Nurluyan, Ermeni menşeli olmasına rağmen Sungurlu gibi Anadolu'nun küçük bir kasabasından adını payitahta duyurarak Musiki literatürüne girmeyi başarmış bir isimdir. Onun birçok bestesi zamanın imkânsızlığı yüzünden kaybolmuştur. Günümüze gelen ve ittifakla otoriteler tarafından ona ait olduğu kesinleşen bu dört eser hala televizyonlarda söylenmekte ve plaklarda okunmaktadır.

2.2. Hüseyin Coşkuner

Hüseyin Coşkuner; Rumi 1326 yılında (1910) Çorum'da doğdu. Babası Mehmet Ali Bey, annesi Sıdika Hanımdır. Üç yıl medrese tahsilini müteakip ilk mektebe (ilkokula) gitti. Daha sonra ortaokula gitse de musiki aşkı yüzünden ortaokulu bitiremedi.

1927 yılında 17 yaşında iken Çorum'a gelen bir tiyatro kumanyasına katıldı ve bu kumanya ile Türkiye'yi gezdi. Artık usta bir kemancı olan Hüseyin Coşkuner, 1950–1974 yılları arasında TRT İstanbul Radyosunda keman sanatçısı olarak girdi ve buradan emekli oldu. Evli ve üç çocuk babası olan Coşkuner 16.09.1977 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Hüseyin Coşkuner'in 60 kadar şarkısı, film ve revü müzikleri vardır. 7 eseri TRT Repertuarındadır. TRT Repertuarına giren bazı eserleri şunlardır.

Rp. No	Eserin İlk Dizisi	Makam	Güftekar	Usul
1169	Bana aşkın şarabını sundu yârim bu gece	Acem Kürdî	Baki Çallıoğlu	Curcuna
6856	Kahrın bize kaldı işven ellere	Muhayyer	Rüştü Şardağ	Düyek
8117	Neden beni bu gurbet elde yalnız bıraktın	Muhayyer Kürdî	Muzaffer Kazanoğlu	Semâî
9458	Senden ayrı yaşayamam	Rast	Hüseyin Coşkuner	Devr-i Hindî

1940'lı yıllarda furya haline gelen Mısır filmlerindeki şarklıların Arapça söylenmesini yasaklaması üzerine bu filmlerin Türkçe adaptasyonlarına beste yapmak, ya da o müziklerin üzerine Türkçe söz yazmak ayrı bir sektör oluşturmuştu. Bu sektörde dönemin çok meşhur bestekârları arasında Çorumlu bestekârımız Hüseyin Coşkuner de önemli bir isim olarak sinema ve müzik tarihine ismini yazdırmayı başarmıştır.

Bu başarıları Hüseyin Coşkuner'in Maksim gibi İstanbul'un en önemli gazinolarında keman sanatçısı olarak çalışmasını sağlar. Besteleri Zeki Müren gibi dönemin en ünlü sanatçıları tarafından plaklara okunmuştur.

2.3. Erdoğan Berker

Erdoğan Berker, 16 Temmuz 1932 tarihinde İskilip'te doğdu. İlkokulu İskilip'te, orta ve lise tahsilini Ankara'da tamamladı. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Yüksek Mühendisliği bölümünü kazandı ve 1955 yılında mezun oldu. Üniversite yıllarında

büyük kanun üstatları Necdet Varol ve Nevzat Sümer'den makam, usul ve kanun dersleri olarak musiki bilgisini geliştirir.

Erdoğan Berker 1984 yılında Serap Mutlu Akbulut ile “Serap Mutlu Akbulut ve Erdoğan Berker”, “Yüreğim Alev Alev (Aşk Bu Değil mi?)” isimli bir de albüm de çıkardı.

Karaciğer kanserine yakalanan ve 15 ay bu hastalıkla mücadele eden Berker, 5 Eylül 1997 Cuma günü sabahı Erenköy'deki evinde 65 yaşında hayata gözlerini yumdu. 110 civarın da bestesi olan Berker'in 60'ın üzerindeki bestesi TRT repertuarında bulunmaktadır. Çocuk şarkıları da besteleyen Berker'in TRT repertuarında 4 adet çocuk şarkısı bulunmaktadır.

Eser Adı	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Anladım git diyorsun istemiyorsun	Seyhan Girginer	Kürdili Hicazkâr	Semai	468
Anlat bana gül goncası gördün mü gül dikensiz	Ömer Bedrettin Uşaklı	Rast	Semai	481
Bir ilkbahar sabahı güneşle uyandın mı hiç	Dr. Bekir Mutlu	Nihavend	Düyek	2079
Bir şarkı duyarsan sevdadan yana	İlkan San	Nihavend	Semai	2265
Bu hayatın yükünü kalbimde taşıyamam	Halit Çelikoğlu	Hicaz	Semai	2542

Erdoğan Berker, bestelerinde basit fakat kulağa hoş gelen melodileri seçti. Bu yüzden onu daha çok piyasa şarkıları bestelemekle eleştirenler olsa da ismi müzik eleştirmenleri tarafından Suat Sayın, İsmet Nedim ve Yıldırım Gürses gibi çok sesli Türk Sanat Müziğinin öncüleri arasında sayıldı. Ancak Avni Anıl'ın da belirttiği gibi o, eserlerini tek sesli formda besteledi. Fakat musikide çok sesliliği benimsediği için eserleri aranjörler tarafından çok sesli hale getirildi ve daha çok bu tarzda icra edildi.

Erdoğan Berker'in müzik dünyamıza bu fırtınalı girişi ile bir anda radyo, televizyon ve plaklarda hep onun eserleri okunmaya başladı. Hatta Faruk Tınaz ve Samime Sanay gibi kimi sanatçılar onun şarkıları ile meşhur oldular.

80'li yıllarda yapılan yarışmalarda Erdoğan Berker fırtınası yaşandı. O yıllarda Milliyet Gazetesinin yaptığı “Yılın On Şarkısı” yarışmalarında; her yıl mütemadiyen ödüller almış, şarkıları üst üste yılın şarkısı seçilmiştir. Yine Hürriyet Gazetesinin düzenlediği yarışmalarda Altın Kelebek ödülleri sahibisi olmuştur.

Örneğin 1985 yılındaki Milliyet Gazetesinin “Yılın On Şarkısı” yarışmasında altı eseri ile birden ödül olarak inanılmaz bir rekora imza attı. Aynı yıl “Bir İlkbahar Sabahı” şarkısı Hürriyet Gazetesinin “Altın Kelebek” ödülüne layık görüldü.

1989 yılında TRT Kurumunca Türk Sanat Musikisi'ne katkılarından dolayı bir plaketle ödüllendirilmiştir.

2.4. Hafız Recep Camcı

Hafız Recep Camcı 1933 yılında Çorum'un Burhan Kahya (Yavruturna) Mahallesiinde doğmuştur. Çorumda Recep Hafız olarak bilinir. 30 yıl Ulu Camii İmam Hatipliği vazifesini ifa ettikten sonra 1998 yılında emekli oldu.

Çorum İmam Hatip Lisesinin kuruluşunda hocalık yapmış ve ilk defa Mehter takımını kurmuş ve bizzat çalıştırmıştır. Onun Mevlana ihtifalleri Çorum İmam Hatip Okulunu hem Çorum da hem de Türkiye genelinde en üst düzeye çıkarmıştır.

İlimizde uzun yıllar tasavvuf musikisi konusun da neredeyse tek otorite kabul edilen Recep Hafız; kurduğu ve yönettiği tasavvuf musikisi koroları ile sayısız konserler vermiştir. İlahi formunda besteleri ve derlemeleri vardır. Bazı besteleri şunlardır.

Eserin Adı	Güftesi	Bestekâr	Makam	Usul
Talibi Hak Olup Derde Düşenler	Mahalli	H. Recep Camcı	Karcıgar İlahi	Sofyan
Ya Rab Aşkımı Ver Bana		H. Recep Camcı	Nihavend İlahi	Sofyan
Hakkın Metin Kal'ası		H. Recep Camcı	Hicaz	Sofyan
Taştı Rahmet Deryası	Yunus Emre	H. Recep Camcı	Kürdilihicazkâr	Yürük Semai
Hu Deyu Hu Deyu		H. Recep Camcı	Hüseyini İlahi	Sofyan
Âlemler Nura Gark Oldu		H. Recep Camcı	Rast İlahi	Sofyan
Her Sabah Erken		H. Recep Camcı	Saba İlahi	Sofyan

Ubeydullah Sezikli ile Anadolu İlahileri projesinde bir de ilahi albümü olan Recep Hafız halen Çorum'da yaşamaktadır.

2.5. Yılmaz Yüksel

Yılmaz Yüksel; 5 Nisan 1937 de İskilip ilçesinde doğdu. Babası keçeci esnafından Hüseyin Yüksel ve annesi Hanife Yüksel'dir.

Yılmaz Yüksel, 1966 yılında Ankara Radyosunun açtığı sınavı birincilikle kazandı ve üç yıllık stajdan sonra 1969 yılında usta sanatçısı olarak kadro aldı. Daha sonra İzmir Radyosu'na tayin oldu. 1974 yılında İzmir Radyosu Küçük Koro'sunu yönetmeye başladı. Daha sonra Beraber ve Solo Şarkılar, Şarkılar ve Saz Eserleri, Kadınlar Topluluğu, Birlikte şarkılar gibi programları yönetirken ud sanatçılığının da sürdürdü.1977–1979 yılları arasında İzmir Radyosu Sanat Müziği Müdürlüğü'nü vekâleten yaptı.

10-11 Ekim 1980 tarihinde TRT Türk Müziği Danışma Kurulu Üyeliği, 1979-1980 eğitim yılında İzmir Devlet Konservatuarında, İleri Yüksek bölümünde Türk Müziği öğretmenliği yaptı. Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı jürisinde bulundu. İki ay konservatuarda ud öğretmenliği yaptı. Daha sonra 29-30 Eylül 1988 yılında İstanbul'da

toplanan Türk Sanat Müziği Üyeliği, 1983 yılı Türkiye İş Bankası Büyük Ödül Jüri Üyeliği yaptı. 1998 yılında kendi isteğiyle TRT den emekliye ayrıldı.

Yılmaz Yüksel de özellikle hocalık yönüyle ön plana çıkan bir bestekârimızdır. TRT de çalıştığı dönemlerde yaptığı hocalık ve şeflik görevlerini emekli olunca da sürdürdü. Emeklilik döneminde İzmir İl Halk Kütüphanesi, İzmir Sanatçılar Derneği, İzmir, Konak, Salihli ve Manisa Belediyesi Koroları'nda dersler verdi. Bu çalışmalardan da birçok sanatçı yetişti, TRT ve Devlet Koroları sınavlarında başarı göstererek profesyonel sanat yaşamına katıldı.

Yılmaz Yüksel, "Gönlüme Gir Doğ Güneşim" isimli Uşşak şarkısı ile besteci olarak tanındı. Büyük ilgi gören bu şarkısı pek çok plağa okundu. Yüz otuzun üzerinde bestesi bulunan Yılmaz Yüksel'in TRT repertuarında bestesi kendisine ait 84 şarkısı vardır. Yılmaz Yükselin bestelediği eserler:

Eser Adı	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Adım Adım Peşinde Her Gün Seni İzledim	Halit Çelikoğlu	Hicaz	Düyek	18126
Besteler Kaldı Yarım Şarkılarda Bu Akşam	Şükrü Yetimoğlu	Rast	Düyek	18042
Çekemezler Sevgimizi Bilemezler Kalbimizi	Yılmaz Yüksel	Hüzzam	Düyek	2913
Gönlüme Gir Doğ Güneşim	Belirsiz	Uşşak	Semai	5061

Yılmaz Yüksel halen İzmir'de yaşamaktadır.

2.6. Dr. Ümit Mutlu

Aslen Çorumlu olan Dr. Ümit Mutlu; 1939 yılında Ankara'da doğdu. Babası Enver Bey, annesi Saide Hanımdır. Ümit Mutlu; Ankara'da başladığı tahsilinin tamamını İstanbul'da tamamladı. Karagömrük Ortaokulunu, Vefa Lisesini ve daha sonra da İstanbul Tıp Fakültesini bitirdi.

1967 senesinde Hicaz makamında bestelediği, güftesi merhum Tabip Yüzbaşı Şerafettin Özdemir'e ait "Yeşil Gözlerinden Muhabbet Kaptım" adlı bestesi onun besteciliğinde önemli bir yere sahiptir ve bestekâr olarak isim yapmasına vesile olmuştur. Yine bu şarkı 1975 yılında Milliyet gazetesinin tertiplelediği "Yılın En Sevilen On Şarkısı" yarışmasında birinci oldu ve yılın şarkısı seçildi.

Dr. Ümit Mutlu'nun üçü saz eseri olmak üzere 44 adet bestesi vardır. Bunlardan 13 tanesi TRT repertuarındadır. Eserlerinden bazıları şunlardır.

Eserin İlk Dizisi	Güftekar	Makam	Usul
Saz Semaisi		Acemaşiran	Aksak Semâî
Yeşil gözlerinden muhabbet kaptım	Şerafettin Özdemir	Hicaz	Düyek
Gönül Bağındaki Gülleri Koklayarak Dermedim	Celal Çetin	Hicaz	Sofyan
Gözlerin Der ki	Kenan Akansu	Hicaz	Semâî
İpek Kumral Saçların	Hasan Lami Güray	Hicazkâr	Sofyan
Kader dedim sensizliğin adına	İrfan Türkoğuz	Hüseynî	Aksak

Ümit Mutlu, konservatuarın ilk yıllarında nota yazarlığı konusunda ciddi bir çalışma yapılmadığını görerek nota yazarlığı yani “notistlik” ile ilgilendi ve bu alandaki ilk isimlerden birisi olmuştur.

Ümit Mutlu ayrıca Santur sazını Türk Musikisine uyumlu hale getiren bir mucittir. Dünya Santur Birliği'ne (Cimbalom Welt Assosiation) üye olan Dr. Ümit Mutlu, 1999 yılında Ukrayna'da yapılan Dünya Santur Kongresi'ne davet edilir. Birçok ilde ve TV programlarında santur ile solo konserler verdi. 2003 yılında Santur isminde bir albüm çıkardı. Ümit Mutlu, Türk Musikinde gerek enstrüman ve gerekse nazariyat kitapları eksikliğini gidermek adına “Kanun Metodu” ve “Org Metodu” isimli kitapları da yazmıştır.

Dr. Ümit Mutlu, halen İzmir'de yaşamaktadır ve doktorluk ve müzik alanındaki çalışmalarını faal olarak sürdürmektedir.

2.7. İhsan Emiroğlu

Tapucu İhsan Bey olarak bilinen tanbur ve ud sazlarını çalan merhum Emiroğlu'nun elimizde bir adet ilahi notası mevcuttur.

Eserin Adı	Güftesi	Bestesi	Makamı	Usulü
Dünya Nimetleri Başın Döndürür	H. Niyazi Biçer	İhsan Emiroğlu	Rast İlahi	Sofyan

2.8. Ali Dursun Yağlı

1941'de Çorum-Osmancık'ta doğdu. İlk ve ortaokulu Osmancık'ta bitirdikten sonra 1960'da Çorum Öğretmen Okulundan mezun oldu. Bir müddet öğretmenlik yaptı.

1957 yılında udi olarak Ankara'da önemli gazinolarda sahne aldı. Birçok tanınmış ses sanatçısına uduyla eşlik etti. 1966 yılında TRT'ye girdi ancak bu deneyim çok kısa sürdü.

1966 yılında ilk bestesine plak yapıldı. Plak çalışmaları için gittiği İstanbul'da da bestekâr-udî Zeki Duygulu'dan dersler aldı, kendisinin deneyiminden yararlandı. 25 kadar plak çıkaran bestekârimızın başta “Yaktın Yıktın Gittin” isimli Hüzzam eseri Semra Atılay ve Nazmi Yükselen olmak üzere 20'den fazla bestesi çeşitli sanatçılar tarafından plaklara okundu. Sahne ve plak çalışmalarını 1983'te bırakan bestekârimız bu tarihten sonra Türk Sanat Müziği çalışmalarına ağırlık verdi. Ud, keman ve kanun çalan besteci, yurt içi ve yurt dışında da çeşitli sahne çalışmaları yaptı.

Besteleri TRT Repertuarına giren Ali Dursun Yağlı'nın bazı eserleri şunlardır:

Eserin Adı	Makamı	Güftesi	Uslü
Ayrılmayız Diyordun	Hüzzam	Ali Dursun Yağlı	Düyek
Aşk Faslımız Kapansa da	Kürdilihicazkâr	Ali Dursun Yağlı	Düyek
Çekil Efkar Git Başımdan	Uşşak	Halil Soyuer	Semai
Gitme Uzaklara	Muhayyerkürdi	İlkan San	Nim Sofyan

Ali Dursun Yağlı halen Ankara'da yaşamakta ve Eryaman Musiki Topluluğu şefliğini yapmaktadır.

2.9. Amir Ateş

Amir Ateş, Dodurga kökenli olan ailesinin İzmit tarafına göç etmesi sonucu 1942 yılında Kandıra'da doğmuştur. Türk Musikisinin yaşayan en önemli bestecilerinden birisi olan Amir Ateş, aynı zamanda hafız ve mevlithandır.

Beste çalışmalarına 1950'li yılların sonunda başlamış olan bestekâr, musikimizin her dalında pek çok denemeler yaparak bugüne değin 2000 civarında eser vücuda getirmiştir. Askerliğini Çorum'da yapan Amir Ateş, burada güzel dostluklar kurmuştur. Galip Hamza Berkay, Prof. Dr. Hayrettin Karaman ve Kazım Alkan gibi şairlerimizin şiirlerini besteleyerek bu eserleri TRT repertuarına kazandırmıştır.

Bazı besteleri:

Eserin İlk Dizesi	Güftekar	Makam	Usul
Ben seni unutmak için sevmedim	İ. Behlül Bektaş	Segâh	Düyek
Bir kızıl goncaya benzer dudağın	Melek Hiç	Muhayyerkürdi	Düyek
Seni ben unutmak istemedim ki	İ. Behlül Bektaş	Hicaz	Düyek
Kalbimin sesini duyurdun bana	-	Hicazkâr	Düyek
Maziye kadehlerden içip kandım o akşam	A. Hikmet Gökoğlu	Nihavend	Aksak
Eylül Akşamlarında	Nükhet Ulaştır	Muhayyerkürdi	Sofyan

Amir Ateş, halen İstanbul'da yaşamakta ve Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin de "Beste ve Etüt Dersleri" hocalığını yapmaktadır.

2.10. Dr. Sedat Terlemez

Dr. Sedat Terlemez 1943 yılında Tosya'da doğdu. Babası Polis Memuru Hacı İbrahim Bey, annesi Şeyh Hasan Galip Kuşçu'nun kız kardeşi Rufe Hanımdır.

İlkokulu Merzifon'da, Ortaokulu Divriği'de ve liseyi Çorum'da okumuş ve İstanbul Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi Klasik Türk Müziği korosundan sonra İstanbul Belediye Konservatuvarını bitirerek hayata atılmıştır.

Giresun'da bir süre doktorluk yaptıktan sonra 1970 yılında Akbank'ta şef olarak çalışan Canan hanımla evlenmiştir. 1973 yılında Kars'ta yedek subay olarak vatani görevini yapmıştır. Bir süre Osmaniye'de Devlet Hastanesinde ve Sağlık ocağında doktorluk yapmış, 1976 yılında Çorum'a yerleşmiştir.

Dr. Sedat Bey 1981 yılında Çorum’da ilk Türk Sanat Müziği korosunu Kültür Müdürlüğü bünyesinde kuran çok değerli bir sanatçıdır. Çorum’da Türk Sanat Müziğinin piri ve koroların öncü ismi olan Sedat Terlemez’in de beste çalışmaları olmuştur. Bunlardan birisi sözlerini Yunus Emre’nin yazdığı Muhayyer Kürdi makamında bestelediği “Ben ayımı yerde gördüm, / Ne isterim gökyüzünde” isimli eseridir.

2.11. Halil Özçelebi

Halil Özçelebi 10 Aralık 1945 yılında Çorum’da doğdu. Çorum Sanat Enstitüsü’nü bitirdi. 1965 yılında Çorum YSE müdürlüğünde Muamelat Memuru olarak memuriyete başladı ve 25 sene sonra 1990 yılında bu kurumdan emekli oldu.

Kendi gayretleriyle Türk Musikisini öğrendi. Çorum’da TSM alanında birçok koronun kuruluşunda rol oynadı ve koroları yönetti ve hocalık yaptı.

Halil Özçelebi de Türk Musikisinin yaşamasına, nesilden nesillere aktarılmasında bir öncü olarak zamanını feda eden, sayısız öğrenci yetiştiren bir insandır. Çorum’da faaliyet gösteren başta Çorum Belediyesi TSM Korusu, Halk Eğitim Merkezi TSM Korusu ve Alaca Belediyesi TSM Korolarının kurucusu ve başkanı olarak hizmet etmiştir.

Çocuk yaşlardan bu güne kadar birçok beste çalışmaları olan Özçelebi, bunların bir kısmını konserlerinde icra etmiştir. Bazı eserleri şunlardır:

Eserin Adı	Güftesi	Bestekâr	Makam	Usul
Bakışların Benden Uzak Olsa da	G. Ferhunde ÇAYIR	Halil Özçelebi	M. Kürdi	Semai
Vefasız	Halil Özçelebi	Halil Özçelebi	Uşşak	Sofyan
Söyle Bana Sevdiğim	Dr. Fatih TUNCEL	Halil Özçelebi	Hicaz	Düyek
Sitem	Halil Özçelebi	Halil Özçelebi	Kürdi	Semai
Gelmişim Bu Dünyaya	Halil Özçelebi	Halil Özçelebi	Nihavend	Düyek

Halil Özçelebi halen Çorum’da yaşamakta ve TSO korosunda kanun sanatçısı olarak görev yapmaktadır.

2.12. Muammer Okutan

24.01.1949 tarihinde Osmancıkta doğdu. Babası 1959–1960 yılları arasında Osmancık Belediye Başkanlığı yapan Mustafa Asım Bey, annesi Melahat Hanımdır. İlk ve ortaokulu Osmancık’ta bitirdi. Daha sonra İstanbul Ticaret Lisesinden mezun oldu. İstanbul’da başladığı Üniversite tahsilini Ankara Ticari ve İktisadi İlimler Akademisi’nde tamamladı.

İstanbul’da “İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneği”ne devam etti ve burada nazariyat bilgisini artırdı. Ayrıca merhum bestekâr ve müzikolog Ekrem Karadeniz’den ud ve nazariyat dersleri aldı. Osmancık Halk Eğitim Merkezi bünyesinde kurduğu koro ile hem

birçok öğrenci yetiştirdi hem de birçok konserler vererek Osmancık'ın kültürel hayatına katkıda bulundu.

Ud ve kanun çalan Okutan; Osmancık yöresinde söylenen ilahileri ve türküleri de notaya alarak onların unutulmamasını sağladı. Muammer Okutan'ın çeşitli makamlarda besteleri vardır. Elimizde notaları olan bazı eserleri şunlardır:

S No	Eserin Adı	Makamı	Güftesi	Uslü
1	Sultanîyegâh Saz Semaisi	Sultanîyegâh	-	Değişmeli
2	Dalga Dalga Saçları	Rast	Muammer Okutan	Semai
3	Osmancık	Nihavent	Sırrı Çağlar	Sofyan
4	Beni Bir Lahza Dinlemeden	Segâh	Muammer Okutan	Düyek
Notaya Aldığı Bazı İlahiler				
1	Efendim Senin yoluna	Eviç	Anonim	Sofyan
2	Gülünden Cüda mı Düştün	Hüseyni	Anonim	Sofyan
3	Âşık Oldum Yine Taze	Hüseyni	Anonim	Sofyan

Muammer Okutan halen Osmancık'ta yaşamakta ve musiki çalışmalarına devam etmektedir.

2.13. Enver Leblebicioğlu

4 Ekim 1950 yılında Çorum'da doğan Enver Leblebicioğlu; Çorum'da kendisi gibi musiki denilince ilk akla gelen ailelerden Leblebicioğlu ailesinin bir ferdi olmasından öte Çorum Musiki tarihi denilince ilk akla gelen isim, büyük hoca Ali Sadi Leblebicioğlu'nun (1903–1975) oğludur.

Aslında o, babası Ali Sadi Leblebicioğlu'ndan devraldığı bayrağı daha da ilerilere götürme azminde bir gönül adamıdır. Taşra denilen Anadolu'nun merkezindeki bu şehirde Türk Musikisinin yaşamasına, nesilden nesillere aktarılmasında bir öncü olarak zamanını feda eden, sayısız öğrenci yetiştiren bir insandır. Halen Çorum'un en disiplinli ve en uzun soluklu, en büyük korusu olan Çorum Ticaret Sanayi Odası TSM korosunu yönetmektedir.

Ud, kanun, cümbüş ve keman çalan Leblebicioğlu'nun bestekârlık yönünü aslında mahremi denilecek kadar sayıda üç beş kişiden başka kimse bilmez. Bir öğrencisi olarak benim bile vakıf olabildiğim elimizde sadece iki nota vardır. Mütevazı kişiliği nedeniyle bu yönünün bilinmesini pek istemeyen hocamızın elimizde iki adet ilahi tarzında bestelediği eserin notası mevcuttur.

S No	Eserin Adı	Makamı	Güftesi	Uslü
1	Sana Geldik	Hicaz	Halit YILDIRIM	Sofyan
2	Damlalar	Hicaz	Cemil ABRAŞOĞLU	Sofyan

Leblebicioğlu halen Çorum'da Eczacılık yapmakta ve TSO Korusu şefliğini yürütmektedir.

2.14. Ali Cengiz Coşkuner

Ünlü bir sanatçımız olan Ali Cengiz Coşkuner, Bestekâr Hüseyin Coşkuner'in oğludur. İstanbul'da doğdu. Taksim İlkokulu, Şişli Terakki Lisesi ve Çemberlitaş Konservatuarını bitirdi.

Müziyen bir ailenin çocuğu olduğu için müzikle çok küçük yaşlarda tanıştı. Henüz 5 yaşında kemanla başladığı müzik hayatını gitarla sürdürdü. Cengiz Coşkuner 1966 yılında Türkiye'de ilk 45'lik enstrümantal plak yapan kişidir.

Şu ana kadar 40'ın üzerinde albüm yapan ve birçok ünlü sanatçıya aranjörlük yapan Coşkuner halen İstanbul'da yaşamakta ve müzik çalışmalarına devam etmektedir. Her ne kadar taverna tarzında besteler yapsa da onun enstrümantal albümleri ile musikimize önemli hizmeti olmuştur.

Bazı besteleri: Gelin Olmuş Gidiyorsun, Duvardaki Resminle Avundu Gönlüm, Bir Kadın Vardı, Doğmuşsun Bir Kez, Komşu Kızı...

2.15. Fatih Güntürkün

1 Ağustos 1952 tarihinde Çorum'da doğdu. Muhasebeci olarak çalıştı. Katıldığı korolarda solist olarak görev yapan Fatih Güntürkün'ün bestelerine ait elimizdeki notaları şunlardır.

S No	Eserin Adı	Makamı	Güftesi	Uslu
1	Giderim	Fatih Güntürkün	Hüzzam	Düyek
2	Sanma ki Bu Gönül Sensiz Yaşamaz	Fatih Güntürkün	Hüzzam	Düyek
3	Sen Varsın	Tamer Ünal Çubukçu	M. Kürdi	Düyek

Güntürkün, halen Çorum'da yaşamakta ve TSO korosunda solist olarak görev yapmaktadır.

2.16. Aliye Helvacı

Çorumlu Bestekârlar kervanında tespit ettiğimiz tek bayan isim Aliye Helvacı'dır. 20 Mart 1957 Çorum doğumlu olan Aliye Helvacı, İlk orta lise tahsilini Çorum'da yaptı. Daha sonra yüksekokulu bitirdi. 1976 yılında girmiş olduğu PTT'den 2004 yılında PTT Başmüdürlüğü Personel ve İdari İşler Şefi olarak emekli oldu.

Musikimizin kadın yüzünü temsil eden Aliye Hoca da Çorum yerelinde musikimize hizmet eden bir gönül insanıdır. Aliye Helvacı koro şefi olarak; Çorum Belediyesi Türk Sanat Müziği Korosunda, Çorum Belediyesi Kültür ve Sanat Merkezi Türk Musikisi Topluluğunda ve TDED Çorum Şubesi Türk Musikisi Topluluğunda şeflik yapmış ve konserler vermiştir.

Hicaz ve Nihavent Faslı konserlerimizde iki yıl üst üste Osmaniye'de yaşayan değerli bestekâr, udi Muammer Okutan'ın ve 2016 yılındaki konserinde de Halit Yıldırım'ın eserlerini repertuarına alarak Çorum'da yerel sanatçılara fırsat vermiştir.

Beste çalışmaları olan Aliye Helvacı'nın elimizde notaları olan şarkıları şunlardır.

S No	Eserin Adı	Makamı	Güftesi	Uslu
1	Gitme	Kürdi	Turhan Candan	Düyek
2	Söyle Bana Ey Deniz	Nihavend	Aliye Helvacı	Sofyan

Aliye Helvacı halen Çorum TDED Korosunun şefliğini yürütmektedir.

2.17. Halit Yıldırım

1968 yılında Çorum'un Uğurludağ İlçesinde doğdu. Erzurum Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümünü ve Anadolu Üniversitesi AÖF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi.

Üniversite yıllarında Tanburi Bestekâr Tefik Soyata yönetimindeki Atatürk Üniversitesi TSM korosuna girmiş ve ilk musiki bilgilerini burada almaya başlamıştır. Önceleri bağlama çalarken daha sonra Merhum Udi Emir Yedigâr ve Eczacı Enver Leblebicioğlu'ndan ud, solfej ve nazariyat dersleri almıştır. Amatör olarak beste denemeleri yapan Yıldırım'ın yüz kadar bestesi vardır.

ESER ADI	MAKAMI	SÖZ YAZARI	FORMU
Artık Görünmüyor Mevsimde Hüzün	Hicaz	Prof. Dr. Nurullah Genç	Şarkı
Ay Geceyi Sever	Hüzzam	Oktay Zerrin	Şarkı
Bir Kaç Deli Güvercin	Nihavend	Prof. Dr. Nurullah Genç	Şarkı
Gel Bana Bir Şarkı Söyle	Hicaz	Emrullah Bedir	Şarkı
İşte Hayat	Muhayyer Kürdi	B. Albayrak /H. Yıldırım	Şarkı
Şu Urfa'nın Dağlarında	Hicaz	Halil Manuş	Türkü
Senelerce Bekledim	Hicaz	Canan Karadeniz	Şarkı

Halit Yıldırım halen Çorum TSO ve TDED korosunda görev yapmaktadır.

2.18. Cemalettin Kurtoğlu

Popüler bir isim olan Cemalettin Kurtoğlu 6 Mayıs 1968 tarihinde Çorum'da doğdu. 1984 yılında Çorum'da girdiği Anadolu Ses Yarışması'nda Türkiye ikinciliği kazandı.

Televizyon programları yaparak birçok ünlü müzisyenle çalıştı. Konserler ve çeşitli sahne programlarıyla beraber birçok ülkeye ve şehre gitti. Yaptığı TV programları, konserler ve plak çalışmaları ile hem müziğimize hem de Çorum'un tanıtılmasına katkıda bulunan sempatik bir sanatçımızdır.

Hayat Merdiveni isimli bir albüm çıkardı. Albümdeki eserlerden 'Papatyalar' ve 'Elimde Değil' Cemalettin Kurtoğlu'nun imzasını taşıyor.

2.19. Tunca Yüksel

Tunca Yüksel 1970 yılında Ankara’da doğdu. Çorumlu Bestekâr Yılmaz Yüksel’in oğludur. 1997 yılında Ege Üniversitesi Devlet Konservatuarını bitirdi. 1999 yılında TRT İzmir Radyosuna kadrolu sanatçı olarak atandı. Aynı yıl Isparta “Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü”nde İslam Tarihi ve Sanatları üzerine yüksek lisansa başladı 2001 yılında mezun oldu.

Tunca Yüksel’in ilk bestesi; 2002 yılında yaptığı ve sözleri Orhan Altınbaşak’a ait “Sonbaharın Hüznü var ömrümün son deminde” isimli Hicaz eseridir. 2008 yılında Avni Anıl Beste Yarışmasında sözü ve müziği kendisine ait olan “Tek Senin Hasretinle Yanar Bu Gönül” isimli şarkısıyla 3.lük kazanarak ilk ödülünü aldı.

2010 yılında TRT’de ud sanatçılığının yanında Koro Şefi unvanı aldı. Bu tarihten itibaren “Beraber ve Solo Şarkılar”, “Radyo Sanatçıları Konseri” ve bunun gibi birçok programı yönetti. 2010 yılında TRT sanatçıları ile beraber Saz Musikimizden Seçmeler isimli albümü çıkardı.

Tunca Yüksel de hocalık yönü ağır basan bir bestekârimızdır. Birçok amatör koroda hocalık da yapan Tunca Yüksel hâlen TRT İzmir Radyosunda ud sanatçısı ve koro şefi olarak görev yapmaktadır. Tunca Yüksel’in birçok bestesi vardır. TRT repertuarında halen 5 adet şarkısı mevcuttur. Bazı Eserleri:

Eser Adı	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Istirabın sonu yok sanma bu âlem de geçer	Neyzen Tefik Kolaylı	Segâh	Düyek	21458
Sevda dolu ilhamını almış gibi yazdan	Yılmaz Karakoyunlu	Mahur	Aksak	21459
Sonbaharın hüznü var ömrümüzün son deminde	Orhan Altınbaşak	Hicaz	Düyek	19408
Tek senin hasretinle yanar bu gönül	Tunca Yüksel	Kürdili Hicazkâr	Aksak	21457

Tunca Yüksel, musiki dünyamızda isminden çok söz ettirecek bir değer olarak medarı iftiharımız olacaktır. Onun bestelerini dinlediğiniz zaman kendine has bir üsluba sahip olduğunu hemen hissedeceksiniz. Babasından aldığı geleneğin sesini kendi bilgisi ve kabiliyeti ile geleceğe taşımaktaki marifeti onu sanat musikimizin en önemli bestekârları arasına taşıyacaktır.

2.20. Ertuğrul Erkişi

Ertuğrul Erkişi 1972 yılında Çorum’da doğdu. Bursa Büyükşehir Belediyesi Konservatuarı’na kaydoldu ve dört sene buraya devam etti. 1996 yılında Ege Üniversitesi Devlet Türk Müziği Konservatuarı Şan Bölümü’nden mezun oldu ve aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Bölümü’nde de 3 yıl yüksek lisans yaptı. Tezini bir

Türk Müziği makamı üzerine hazırladı ve Osmanlıca arşivlerden 12 eseri Türkçeye çevirerek bu makamdaki eser sayısının 12'den 24'e çıkmasına vesile oldu.

Bu arada iki yıl Ege Üniversitesi Türk Müziği konservatuarında Türk Müziği solfej ve nazariyatı ve Tanbur hocalığı yaptı. 1992 - 2000 yılları arasında TRT radyolarında stajyer ses sanatçısı olarak çalıştı.

2006 yılında içeriği “çocuklar için bestelenmiş dualar” olan ve kendi kurduğu “**Minik Dualar Grubu**” tarafından seslendirilen “**Teşekkür ederim Allah’ım**” adlı projesindeki bu bestesi ile Mistik müzik dalında KRAL TV 2005 Video-Müzik ödülleriinde “**Yılın en sevilen şarkısı**” ödülünü aldı. Projenin 2. albümü “**Teşekkür ederim Allah’ım 2**” ile de “**MÜYAP 2006 Müzik Endüstrisi Ödülleri**”nde **PLATİN** ödülü aldı. Bu albüm ile kamuoyunun çocuk albümlerine olan bakış açısını tamamen değiştirerek tüm Türkiye’nin gönlünü fethetti.

Yurtiçinde olduğu gibi yurt dışında da Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa, İtalya, İsviçre, Rusya, Tataristan, Endonezya, Belçika ve A.B.D.'de birçok konsere imza attı.

2000 yılında “**Muhabbet Bağı**”, 2002 yılında “**Güllerin Efendisi**”, 2004 yılında “**Efkâr**”, 2006 yılında “**Gönül Sızım**”, 2008 yılında “**Ummanlar Gibi**” ve son olarak 2011 yılında “Safahat’tan Şarkılar” albümlerini çıkardı.

Ertuğrul Erkişi'nin bazı besteleri; Seni Andım Dün Gece, Anne, Güllerin Efendisi, Hüzünlü Gurbet’tir.

3. ÇORUMLU GÜFTEKARLAR

3.1. Sermet Sami Uysal

29 Ekim 1925’te Çorum’da doğan Sermet Sami Uysal, İstanbul Üniversitesi Fransız Filolojisi’nde (1948-1950), iki yıl okuduktan sonra Türkoloji Bölümü’nü birincilikle bitirmiş (1954); ayrıca Paris Üniversitesi Fonetik Enstitüsü’nden “pekiyi” derece ile mezun olmuş, Sorbonne’da da “en üstün başarı” derecesiyle doktora hazırlamıştır (1969).

Galatasaray Lisesi’nde müdür muavinliği ve edebiyat öğretmenliği (1956-1963); Brüksel Üniversitesi’nde (1963-1965) ve Paris Üniversitesi’nde (1965-1970), Türk Dili ve Edebiyatı okutmanlığı yapmıştır... Sermet Sami Uysal daha çok Abdülhak Şinasi ve özellikle de Yahya Kemal üzerine yaptığı çeşitli çalışmalarla, ayrıca da yabancılara Türkçe öğretmek için hazırladığı, İstanbul Üniversitesi’nde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan eserleri ile tanınır...

Bestelenen Şiirleri:

Eser Adı	Bestekâr	Söz Yazarı	Makam	Usul
Dilerim ki bu sevgi bitmesin tükenmesin	İrfan Özbakır	S. Sami Uysal	Acem Aşiran	Sofyan
Tek dileğim o benim	İrfan Özbakır	S. Sami Uysal	Mahur	Aksak
Bir bakışla yak mı dedim	İrfan Özbakır	S. Sami Uysal	Rast	Düyek
Can Buldu Gönül	Yusuf Nalkesen	S. Sami Uysal	K.hicazkâr	Aksak

Sermet Sami Uysal halen İstanbul'da yaşamaktadır.

3.2. Hasan Latif Sarıyüce

1929 yılında Çorum ilinin Sungurlu ilçesine bağlı Evcî Köyü'nde doğdu. Hasanoğlan köy enstitüsü ve Gazi eğitim enstitüsü edebiyat bölümünde okudu. Ortaokul-lise öğretmenliği ve yöneticiliği yaptı. Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde kamu yönetmeni uzmanlığı öğretimi gördü. Sorgun'da, Kırklareli'nde öğretmenlik yaparken öğrencilerinin katkılarıyla köylerden masallar, fabllar derledi. İş Bankası 1991 yılı Edebiyat Ödülü'nü kazandı ve İstanbul Çocuk Vakfı'nın onur ödülüne layık görüldü. Yazar şiir, öykü, roman, masal, fabl gibi çocuk edebiyatının bütün dallarında 100' den fazla eser yazdı.

TRT Repertuarına giren bir güftesi vardır.

Eser Adı	Bestekâr	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Annelerin en güzeli	Fethi Karamahmudoğlu	H.Latif Sarıyüce	Uşşak	Sofyan	487

3.3. Yılmaz Yüksel

Biyografisi hakkında yukarıda bilgi verdiğimiz Bestekâr Yılmaz Yüksel, aynı zamanda güçlü bir güftekârdır. Onun güftelerini diğer bestekârlar bestelediği için ayrıca bu bölümde de ismini zikretmeyi uygun gördük. Yılmaz Yüksel'in diğer bestekârlar tarafından bestelenen eserlerinden bazıları şunlardır.

Adı	Bestekâr	Makam	Usul	Arşiv No
Yeşil gözlerinde nemler	Avni Anıl	Karcığâr	Aksak	11294
Şarkılar söyle o sahillerde rüzgârlar bana	Avni Anıl	Hicaz	Semai	10367
Başımızda kavak yeli eser durur deli deli	Erdoğan Berker	Hüseyini	Düyek	1222

3.4. Mehmet Erbulan

Aşkın Kanunu, Bak Yeşil Yeşil, Arım Balım Peteğim, Adını Anmayacağım, Mavi Dünyam Benim, Ömrümce Hep Adım Adım, Hatırla Sevgilim, Vaktinde Gel Sevgilim, Ben O Zaman Ölürüm, Gitme Güzeller Güzeli, Şarkılardan Fal Tuttum gibi onlarca şarkının söz yazarı olan Mehmet Erbulan 1934 yılında Çorum Merkez Evcikuzkışla Köyünde doğdu. İlkokul üçe kadar köyünde okudu. İlk, orta ve Meslek Lisesini Ankara'da tamamladı. 1959 yılında TRT'ye girdi ve 1999 yılında emekli olana kadar ses kayıt ve montaj teknisyeni olarak tam kırk yıl çalıştı. Evli ve 4 çocuk babası olan Erbulan 12 Mayıs 2006 tarihinde 72 yaşında

Ankara'da vefat etti. Yazdığı güfteleri ile gönüllere taht kuran Erbulan'ın 300 kadar şiiri bestelenmiş, çoğu yıllın şarkısı ödülleriyle layık görülmüştür.

Mehmet Erbulan sadece bir söz yazarı olarak kalmamış aynı zamanda birçok besteciye ilham vermiş, onları teşvik etmiş adeta onları bestekâr yapmış bir şairdir. İsmet Nedim Saatçi, Muzaffer İlkar, Erdoğan Berker, Necdet Tokatlıoğlu, Ziya Taşkent, Orhan Gencebay, Semahat Özdenes, İrfan Özbakır, Metin Everes, Ali Şenozan, Zekai Tunca, Hasan Özçivi, Çinuçen Tanrıkorur, Rıdvan Tandoğan, Erol Sayan, Ümit Silleli onun şiirlerini besteleyen önemli bestekârlardan bazılarıdır. Bazı önemli eserleri:

Eser Adı	Bestekâr	Makam	Usul	Arşiv No
Aşkımın oynama kumar değildir	İsmet Nedim Saatçi	Muhayyer Kürdi	Sofyan	
Aşkın kanununu yazsam yeniden	Sadettin Öktenay	Acem Kürdi	Nim Sofyan	726
Aşkınla yana yana kül olsa da ocağım	İsmet Nedim Saatçi	Muhayyer Kürdi	Aksak	
Bahar çiçek çiçek gelince güzel	Zekai Tunca	Kürdili Hicazkâr	Aksak	994
Bak Yeşil Yeşil	Mustafa Seyran	Segâh	Semai	6986

3.5. Prof. Dr. Hayreddin Karaman

Prof. Dr. Hayreddin Karaman 1934 yılında Çorum'da doğdu. Karaman Hoca ünü uluslararası ilim çevrelerinde özellikle Fıkıh sahasında bilinen otorite bir isimdir. Böylesine büyük bir âlim olan Hayreddin Karaman Hocamızın beste ile güfte ile ne alakası var diye düşünülebilir.

Hayreddin Hoca, ilmi çalışmalarının yanı sıra edebi eserler de veren velut bir ilim adamıdır. Karaman Hoca, İmam Hatip Okulu öğrencilik yıllarından beri aruz ve hece ölçüsü ile şiirler yazmıştır. Eserleri arasında Dert Söyletir isimli bir şiir kitabı bulunan hocamızın bazı şiirleri Amir Ateş ve Mehmet Emin Ay gibi bestekârlar tarafından bestelenmiştir. Bestelenen Bazı şiirleri:

Adı	Bestekârı
Ümmetin üstüne titreyen sensin	Mehmet Emin Ay
Seni sevmek dü âlemde saadet ya Resulallah	Amir Ateş
Simana Tebessüm Güle Gülmek Yaraşmış	Amir Ateş

3.6. Oğuz Leblebicioğlu

23.09.1935 de Çorum'da doğdu. Eczacı Enver Leblebicioğlu'nun ağabeyidir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Coğrafya bölümünü bitirdi. Yazılarını Oğuzname isimli bir kitapta topladı. Gölge isimli şiiri Halit Yıldırım tarafından Hicaz makamında besteledi.

3.7. Galip Hamza Berkay

1936 yılında Çorum'da doğdu. Yaşamı hakkında yazılı pek bir malumat olmayan, onu tanıyanların hatıralarında yaşayan ve Çorum'da Elektrikçi Hamza olarak bilinen Galip Hamza Berkay önemli bir şairimizdir. Şiirleri Abdulkadir Ozulu tarafından toplanmıştır. Bir zamanlar Belediye Meclis üyeliği de yapan Galip Hamza Beyin askerliğini Çorum'da yapan Amir Ateş ile olan tanışıklığı, yazdığı şiirlerin bestelenmesine ve TRT repertuarına girmesine sebep olmuştur. Bestelenen şiirleri:

Eser Adı	Bestekâr	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Aksın gözyaşlarım silmesin eller	Amir Ateş	G. Hamza Berkay	Hüzzam	Düyek	
Geceler böyle kalmaz	Amir Ateş	G. Hamza Berkay	Nihavend	Düyek	4558
Gönül tanımiyor engel	Amir Ateş	G. Hamza Berkay	Kürdili Hicazkâr	Düyek	17673
Bu nağmeler unutulur	Amir Ateş	G. Hamza Berkay	Hüzzam	Düyek	2580
Hazan sinmiş ruhuma	Amir Ateş	G. Hamza Berkay	Şevkefza	Düyek	15563
Bu nağmeler unutulur	Özgen Gürbüz	G. Hamza Berkay	Hicazkâr	N.sofyan	

G. Hamza Berkay 1994 yılında Çorum'da vefat etmiştir.

3.8. Kazım Alkan

1938 yılında Çorum'da doğdu. İlköğretimini Çorum'da bitirdi. Çorum Endüstri Meslek Lisesinde başladığı lise öğretimini Kayseri Lisesi Edebiyat Kolundan mezun olarak tamamladı. Gazi Üniversitesi Harita Kadastro Meslek Yüksek Okulunu bitirdi ve memuriyet atıldı. Suluova Kadastro Müdürü iken emekli oldu. 60 yıldır şiirle uğraşan şairin Umuda Yolculuk Var İsimli bir şiir kitabı vardır. Bestekâr Amir Ateş'in Çorum'da askerlik yaptığı zamanlarda onunla tanışmış ve dostluk kurmuş isimlerden birisidir. Amir Ateş tarafından bir şiiri bestelenmiş olup TRT repertuarındadır.

Eser Adı	Bestekâr	Söz Yazarı	Makam	Usul	Arşiv No
Ötme bülbül bahar geçti yaz geçti	Amir Ateş	Kazım Alkan	Hicaz	Düyek	15278

3.9. Cemal Safi

Yolu Çorum'la kesişen bir diğer ünlü isim de Türkçeyi en etkin ve en güzel kullanan şair olarak ödüllendirilen ve hece şiirinin yaşayan en büyük ustası kabul edilen Cemal Safi'dir. Cemal Safi'nin babası henüz üç yaşındayken ailece Azerbaycan Karabağ'dan Erzurum İspir'e, Ermeni mezalimi yüzünden buradan Çorum'un Alaca kazasının Yağlıçal köyüne göçerler.

Cemal Safinin babası Mehmet Efendi askerlik çağı gelene kadar Çorum Alaca'da yaşar. Ancak askerliği Samsun'a çıkar. Bu şehri çok beğenen Mehmet Safi oraya yerleşir ve

Samsunlu olan Ayşe Hanım ile evlenir. Cemal Safi 15 Ekim 1938 tarihinde Samsun'da doğdu. Samsun Sanat Okulu'nun Torna Tesviye bölümünden mezun oldu. 1959 yılında ailesiyle Ankara'ya taşındı. Cemal Safi 1962 yılında yine bir Çorum Alacalı olan Şükran Hanım'la evlendi. Bu evlilikten Mehmet Akif, Peyami Safa ve Ebru adlarında üç evladı oldu.

Şiirlerini ilk defa Orhan Gencebay besteledi. Şairin bu güne kadar 40 tanesi Orhan Gencebay tarafından olmak üzere, 200 civarında şiiri bestelendi. 1989 Yılında Zekai Tunca'nın bestelediği "Rüyalarım Olmasa", 1990 yılında Selçuk Tekay'ın bestelemiş olduğu Vurgun'un güftekarı olarak Hürriyet Gazetesi'nin Altın Kelebek, Milliyet Gazetesi'nin Yılın En Sevilen On Şarkısı birincilik ödülleri aldı.

1990 yılında "Bu Gece Kalıyorum" adında şiir kaseti çıkardı. 1993 yılına kadar yazdığı şiirleri, Vurgun adlı ilk kitabında yayınladı. 2000 yılında "Sende Kalmış", 2002 yılında "Kıyamete Kırk Kala" ve 2008 yılında da "Ya Evde Yoksan" şiir kitapları yayımlandı.

Türk Dil Kurumu tarafından, 2003 yılında yapılan Dil bayramında Türkçeyi En Etkin Ve Güzel Kullanan Şair olarak ödüllendirildi. 2004 yılında Mihai Eminescu adına düzenlenen Eminescu madalyasını aldı. Şiirleri İtalyanca, Rumence ve Arnavutça'ya çevrildi.

Bestelenen bazı şiirleri şunlardır.

Rp. No	Eserin İlk Dizesi	Makam	Bestekâr	Usul
84	Adını anmayın gamın kederin	Kürdîlî Hicazkâr	İsmail Demirkıran	Düyek
222	Ahû gözlüm	Nihâvend	İsmail Demirkıran	Aksak
5920	Haklısın ne kadar üzsen de beni	Uşşâk	Zekâi Tunca	Sofyan
7154	Kırdığın kadehte kalan ömrümden...	Hüseynî	İsmail Demirkıran	Düyek
12023	Kâfir olsa dine döner gelir çağırma	Hüseynî	Alâeddin Yavaşça	Nim Sofyan

3.10. Abdulkadir Ozulu

Abdulkadir Ozulu, 1941 Çorum doğumludur. İlk, orta ve lise öğrenimini Çorum'da yaptı. Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nden mezun oldu.

Nevşehir Öğretmen Okulu, Çorum İmam Hatip Lisesi, Çorum Eğitim Enstitüsü'nde ve Çorum Anadolu Lisesinde öğretmen ve yönetici olarak çalıştı.

Çorum Anadolu Lisesi ile Çorum Anadolu Öğretmen Lisesi'nin Kurucu Müdürlüğü'nü yaptı. 1993 yılında kendi isteğiyle emekli olan Ozulu'nun, Çorum yerel basınında araştırma yazıları ve denemeleri yayımlandı. Evli ve iki çocuk babası olan Abdulkadir Ozulu, araştırma ve edebiyat çalışmalarını sürdürüyor. Şiirleri Gazanfer Eryüksel ve Prof. Dr. Suat Kıyak tarafından bestelenmiştir.

Eserin İlk Dizesi	Makam	Bestekâr	Usul
Bir Yudum Su	Hicaz	Prof. Dr. Suat Kıyak	Düyek
Birsin Bir Tanesin	Nihavend	Prof. Dr. Suat Kıyak	Düyek
Sana Bir Şarkının Dizelerinde	Nihavend	Gazanfer Eryüksel	Sofyan
Derdimi Yabana Ele Anlattım	Kürdilihicazkâr	Prof. Dr. Suat Kıyak	Düyek

3.11. Mehmet Özata

1944 yılında Osmancık'ta doğdu. İlk ve ortaokulu Osmancık'ta, liseyi Çorum'da okudu. 1963-1967 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1969 yılında öğretmenliğe başladı. 1979 yılında öğretmenlikten ayrılarak Mobil Oil Türk A.Ş.'ne girdi. 24 Nisan 2005'te emekli oldu. 1994 yılında "Bir Çılgık Osmancık'tan" adlı şiir kitabını yayınladı. Şimdiye kadar amatörce yazdığı yaklaşık 650 rubaiyi gazetelerdeki köşesinde yayınlamaktadır. 1963-1967 yılları arasında İstanbul Üniversitesi klasik Türk müziği korosunda yer aldı. Yaklaşık 50 senedir amatör korolarda korist ve solist olarak çalışan Özata ud çalmaktadır. Şiirleri Ömer Sami Güpgüp ve Ahmet Kılıçatan tarafından bestelenmiştir.

3.12. Paşa Çeten

1 Ocak 1946 tarihinde Çorum Merkez'e bağlı Ahilyas Köyü'nde yedi kardeşin en küçüğü olarak dünyaya geldi. Çocukluğunun bir kısmı köyde bir kısmı şehirde geçti. İlkokulu Albayrak İlkokulunda bitirdi. 1 Mayıs 1969 tarihinde Çorum 1. Noterliğinde çalışmaya başladı ve 1982 yılına kadar burada çalıştı. Bir Temmuz 1991 tarihinde emekli olduktan sonra Mersin Silifke'ye yerleşti. 15 yıl kadar burada kaldıktan sonra Çorum'a döndü. Edebiyat çalışmalarına devam etti. Aşkın E Hali dergisinin kurucularındandı ve derginin imtiyaz sahibi idi. 1991 tarihinde " Bu Bahar Nerede Bırakır Beni" isimli bir şiir kitabı yayımlandı.

Paşa Çeten 1 Nisan 2006 akşamı geçirdiği bir kalp krizi neticesi vefat etti. Paşa Çeten'in bestelenen şiirleri:

Eserin İlk Dizesi	Makam	Bestekâr	Usul
Gül Dudakların Kaldı	Hicaz	Halit Yıldırım	Düyek
Çiçek	Hüseyni	Halit Yıldırım	Düyek

3.13. Nihat Nikerel

Nihat Nikerel 5 Şubat 1950 tarihinde Çorum'da doğdu. Babasının ölümünden sonra gençliğinde İstanbul'a geldi. Meslek lisesinde torna tefsiri bölümünde okudu, ayrıldı. Ardından Vefa Lisesi'nde okudu. Birçok işte çalıştıktan sonra 1972-1976 yılları arasında dünya seyahatine çıktı. Türkiye'ye döndükten sonra 1985 yılında senaryolaştırılabilecek öykü

yazmaya başlayarak sinemaya adım attı. Çeşitli sinema ve dizi filmlerde rol almanın yanı sıra şiir, deneme ve öykü kitapları yazdı.

Nihat Nikerel, 27 Eylül 2009 tarihinde İstanbul'da Beşiktaş'taki evinde kalp krizi sonucu 59 yaşında öldü ve Zincirlikuyu Mezarlığına defnedildi.

Nihat Nikerel'in "Eller Mendiller" ve "Bırakın" isimli şiirlerini ünlü Bestekâr Mustafa Sayan bestelemiştir. Eller Mendiller'i Ferdi Tayfur ve Müslüm Gürses albümlerinde okumuşlardır.

3.14. Fatma Çöplü

6 Aralık 1964 tarihinde Çorum'da doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümünü bitirdi. Halit Yıldırım ile beraber yazdıkları Ateş Düşmüş Gönüllere isimli şiiri Halit Yıldırım Nihavent Makamında bestelemiştir.

3.15. Halit Yıldırım

Halit Yıldırım da bestekârlığı yanında aslında güftekarlık yönü ağır basan bir isimdir. Şiirleri birçok bestekâr tarafından bestelenmiştir. Erdal Şahin tarafından bestelenen şiiri TRT repertuarındadır. Özellikle Prof. Dr. Suat Kıyak ve Suat Yıldırım tarafından 40'ın üzerinde güftesi bestelenmiştir. Bazı bestelenen güfteleri şunlardır.

Eser Adı	Bestekâr	Makam	Usul
Bir Mecnun Olmuşum Seni Ararım	Erdal Şahin	Segâh	Düyek
Ne Olur Anlayın Şarkılarımı	Mustafa Ünal Yılmaz	Muhayyer	Nim Sofyan
Gözlerde başlarken Gönül Oyunu	Prof. Dr. Suat Kıyak	Nihavend	Düyek
Bir Kadeh İçinde Derdini Yare	Engin Çır	M. Kürdi	Düyek
Aşkın İssiz Bir Çölmüş	Prof. Dr. Suat Kıyak	M. Kürdi	Semai
İbaret	Ramazan Yeşilyurt	Uşşak	Düyek
Ne Olur	Hasip Celil Kolas	Nihavend	Semai

3.16. Aydoğan Evli

1968 yılında Çorum'da doğdu. Çorum Endüstri Meslek Lisesi Elektrik bölümünü bitirdi. İlkokul yıllarından beri şiir yazan Aydoğan Evli halen Çorum'da ticaret ile uğraşmaktadır. Seni Sevdim Seveli isimli şiiri Halit Yıldırım tarafından Nihavend makamında bestelenmiştir.

3.17. Kenan Yaşar

Kenan Yaşar, 1971 yılında Mecitözü'nde doğdu. 1981-1987 yılları arasında Ortaokul ve Liseyi İskilip'te bitirdi. 1989 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Tapu Kadastro

bölümünden mezun oldu. 1994 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 1996 yılından beri Çorum Barosuna kayıtlı serbest Avukat olarak çalışmaktadır.

Kenan Yaşar, lise yıllarından itibaren şiir ve edebiyatla ilgilendi. Çok sayıda şiiri bulunmaktadır. Şiirleri Prof. Dr. Suat Kıyak ve Halit Yıldırım tarafından bestelenmiştir. Bestelenen bazı güfteleri:

Eserin Adı	Makamı	Bestekârı	Formu	Uslü
Segâh Gibi	Segâh	Prof. Dr. Suat Kıyak	İlahi	Sofyan
Ateşten Elim Yanar	Nihavend	Halit YILDIRIM	Şarkı	Sofyan
Ağlar Sonbahar Bile	Rast	Halit YILDIRIM	Şarkı	Sofyan
Görmüşüz	Segâh	Halit YILDIRIM	İlahi	Sofyan

3.18. Tamer Ünal Çubukçu

21.06.1971 tarihinde Çorum'da doğdu. 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünü bitirdi. Şiirleri Gazanfer Eryüksel ve Fatih Güntürkün tarafından bestelendi.

S. No	Eserin Adı	Bestekârı	Makamı	Uslü
1	Yalnızlık	Gazanfer Eryüksel	Hicaz	Sofyan
2	Sen Varsın	Fatih Güntürkün	M. Kürdi	Düyek

3.19. Gülesin Ağbal Demirer

Çorumlu gazeteci yazar Gülesin Ağbal Demirer Çorum Hakimiyet Gazetesinde haber yönetmeni olarak çalışmıştır. Zaman Durdu isimli şiiri Suat Kıyak tarafından bestelenmiştir.

3.20. Ayşe Melike Kurtaran

1988 yılında Çorum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Çorum'da tamamladı. 19 Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Halen bir lisede Edebiyat Öğretmeni olarak çalışmaktadır. Şiir ve öyküleri birçok dergide yayınlanmıştır. Gülüşünle Başlar Aldığım Nefes isimli güftesi Halit Yıldırım tarafından Hicaz makamında bestelenmiştir.

3.21. Diğer İsimler

Bu isimlerden başka şiirleri bestelenen diğer Çorumlu şairler şunlardır.

GÜFTEKAR	BESTEKAİR	ESER ADI	MAKAMI
İbrahim İPEK	Halit YILDIRIM	Cahilim Yol İzi Bilmem	Hüseyini
Hakan KABAĞÇI	Prof. Dr. Suat KIYAK	Taş Bastım	Nihavend
H. Mehmet BERÇİN	Halit YILDIRIM	Tutulmak İçindir Verilen Sözler	Hicaz

KAYNAKLAR

- ATAN, Sevinç, Dr Ümit Mutlu Mülakatı, <http://www.birharf.net>
- EDİPOĞLU, Baki Süha, Ünlü Türk Bestekârları, Ak Kitabevi, İstanbul, 1962
- İVGİN, Prof. Dr. Hayreddin, Sungurlulu Halk Şairleri, Sungurlu Belediyesi Yayınları,
- KALAYCIOĞLU, Rahmi, Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı, Cilt 3, 53. fasikül
- KALAYCIOĞLU, Rahmi; Türk Musiki Bestekârları Külliyyatı, 4. Cilt, Sayı:61
- KARAEMLA, Dr. Barış, Türk Müziğinde Kanun Eğitimi Ve Kanun Metotları Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fak. Müzik Bilimleri Böl.
- ÖZATA, Mehmet, Dr. Sedat Terlemez, Çorum Haber Gazetesi, 30 Temmuz 2015, <http://www.corumhaber.net/dr-sedat-terlemez-makale,5061.html>
- ÖZBEK, Dr. Meral, Mısır Filmlerinin Türkiye'ye Girişi, http://www.etnikmuzik.com/readarticle.php?article_id=88
- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Ankara, 1990
- RONA, Mustafa, 20. Yüzyıl Türk Musikisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1970
- Santur, www.kafmuzik.com
- SARAÇER, Cevdet, Tarihsel Doku İçinde Unutulan Bir Kent Osmaniye
- UYSAL, Sermet Sami, Baki Kalan Bu Gökkubbe, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011
- YENER, Suat; Bestekârlar, Erdoğan Berker www.musikiklavuzu.net
- www.eksd.org.tr/bestecilerimiz/yilmaz_yuksel.php
- www.eryamanmusikidernegi.com.tr
- www.musikidergisi.net
- www.notaarsivleri.com

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇORUM İLİ MÜLKİ DÜZENLEMELERİ

Sadık SARISAMAN¹

M. Abdullah KÜNDEYİ²

¹Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi

²Uzman, Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Cumhuriyet Döneminde Çorum ilinin ilçe ve köyleri ile ilgili olarak çok sayıda mülki düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeleri kendi içerisinde iki temel başlık altında ele almak mümkündür. Birincisi il sınırı ile ilgili düzenlemelerdir. Zira, il sınırı duruma göre genişlemekte veya daralmaktadır. Bu durum bazı ilçe ve köylerin Çorum'a dahil edilmesi yada Çorum'dan ayrılması ile mümkün olmaktadır. Bazen de sınırdaki ilçe ve köylerin sınır tespiti küçük çaplı değişikliklere yol açmıştır.

İl içi sınır düzenlemeleri ise umumiyetle yeni nahiyelerin kurulması, doğal afetler vb. nedeniyle eski köylerin kaldırılarak yeni yerleşim birimlerinin oluşturulması şeklinde gerçekleşmiştir. Yine il içi köy, nahiyeye ve ilçe sınırlarında ihtiyaca binaen değişiklikler yapılmıştır.

Bu bildiriye Cumhuriyet döneminde Çorum ilinin mülki yapısı hakkında gerçekleştirilen değişiklikler özellikle arşiv belgeleri ışığında ortaya konulacaktır. Meydana gelen değişikliklerin ekonomik, coğrafi, demografik nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu değişikliklerin Çorum ili üzerindeki etkileri olumlu ve olumsuz yönleri ile tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çorum, ilçe, nahiyeye, köy, sınır.

TERRITORIAL REGULATIONS OF ÇORUM DURING THE REPUBLIC PERIOD ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS

ABSTRACT

During the republic period many territorial regulations about the towns and villages of Çorum were carried out. It is possible to handle these regulations under two headings. The first one is the regulations related to the borders of the city. For, the city borders were either enlarged or shrinked according to the conditions. This position is possible through the involvement of towns or villages to Çorum or disintegration of them. Also sometimes the designation of towns and villages in the borders has led to small alterations.

As for the intercity border regulations, it has commonly been realised with the installation of new townships, natural disasters and by abolishing the old villages, forming new locations. Albeit, several alterations in the borders of villages, townships and towns were carried out.

In this notice, (assertion) the alterations about the territorial structure of Çorum during the Republic period will be set for under the light of especially the archive documents. Economic, geographical and demographic reasons of the changes will be dwelt on. The effects of these alterations on Çorum will be discussed with all the positive and negative sides.

Keywords: Çorum, town, township, border.

GİRİŞ

Mülki idare, doğrudan insanı ve mekanı ilgilendiren bir konudur. Cumhuriyet döneminin başlangıç yıllarında da 1864 tarihli Osmanlı Vilayet Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır. Bu nizamnameye göre mülki teşkilatlanma vilayetler, sancaklar ve mutasarrıflıklar ve kazalardan oluşmaktaydı. 1871 yılında ise nahiyeler mülki sisteme dahil olmuştur. Nahiyeler cumhuriyet döneminde ilerleyen yıllarda bucak adıyla da anıldılar.

Cumhuriyet döneminin mülki idare hususundaki yasal düzenlemelerin temelini 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1961 Anayasası ve 1982 anayasaları oluşturur. 1924 Teşilatı Esasiye Kanununun 89-91. maddeleri, 1961 Anayasası'nın 112-116. maddeleri ve 1982 Anayasası'nın 123-127. maddeleri mülki idare ile ilgilidir.

Merkezi idare kuruluş bakımından, coğrafi durumuna, iktisadî şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara ayrılmakta ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelmekteydi.

Türkiye'nin mülki idare düzeni ile ilgili özel hükümlere, 10.06.1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda yer verilmiştir. Kanununun 2. maddesi il, ilçe ve bucak kurulması, kaldırılması, sınırlarının belirtilmesi ve değiştirilmesi işlemlerinin kanun ile İçişleri Bakanlığının kararı ve Cumhurbaşkanının onayı ile gerçekleşmektedir. İçişleri Bakanlığı bu işlemleri yürütürken il idare heyetleriyle genel meclislerinin görüşlerini de almak durumundadır. Yeni köy kurulması veya mevcut bir köyün yerinin değiştirilmesi işlemlerinde ise Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarının görüşüne de başvurulması gerekmektedir.

1. İLİ DEĞİŞEN KÖYLER

Ankara Vilâyetinin Kalecik Kazasına bağlı olan Kuşçalı ve Bağdatlı köyleri

Ankara Vilâyetinin Kalecik Kazasına bağlı olan Kuşçalı ve Bağdatlı köyleri 1929 yılı içerisinde Çorum ili Sungurlu kazasına bağlanmışlardır. Bu köylerin Sungurlu'ya dahil edilmesinde adı geçen köylerinin tabi oldukları kaza ve nahiye merkezlerine uzaklıkları gerekçe gösterilmiştir. Bu durumun idari ve inzibati işlerde hem hükümeti hem de bu halkı zora soktuğu üzerinde durulmuştur. Söz konusu köylerin Çorum ili Sungurlu kazasına daha yakın olmaları nedeni ile bu kazaya bağlanmaları uygun bulunmuştur¹. İçişleri Bakanlığı'nın tezkeresi 5 Ocak 1929 günü Başbakanlık tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına sevk edilmiştir². Cumhurbaşkanlığı 2983 numaralı kararnameyi 6 Ocak 1929 tarihinde onaylamıştır³.

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030.11.1.00.47.13.15.4.

² BCA 030.11.1.00.47.13.15.1.

³ BCA 030.11.1.00.47.13.15.2-3.

Ankara ili Keskin ilçesine bağlı Çoğul Köyü'nün, Çorum'un Sungurlu ilçesine Bağlanması

İçişleri Bakanlığı Vilayetler Umum müdürlüğünce hazırlanan Ankara ili Keskin ilçesine bağlı Çoğul Köyü⁴'nün, Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlanmasına dair gerekçeli karara⁵ göre, Çoğul Köyü, Keskin ilçesine 12, Sungurlu'ya ise 6 saatlik uzaklıktadır. Söz konusu değişikliğin ekonomik, idari ve coğrafi açılardan daha faydalı olacağı teklif edilmiştir⁶.

İçişleri Bakanlığı, değişikliğe dair hazırlanan dosyayı 9 Temmuz 1933 tarihinde Başbakanlığa iletmıştır. 10 Temmuz 1933 günü Başbakanlık onaylanmak üzere Cumhurbaşkanlığına gönderilmiştir⁷. Değişiklikle ilgili 9767 sayılı karar 16 Temmuz 1933 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır⁸.

Amasya ilinin Gümüş Hacıköy ilçesine bağlı 4 köyün Çorum iline bağlı Mecitözü İlçesine Bağlanması

Amasya ilinin Gümüş Hacıköy ilçesine bağlı Büyük Düğenci⁹, Küçük Düğenci, Kışladere¹⁰ ve Arpacı¹¹ köylerinin Çorum iline bağlı Mecitözü ilçesine bağlanmalarında bu köylerin Mecitözü'ne daha yakın mesafede olmaları, tarım ve iktisadi işlerinde de bu ilçe ile ilişkide bulunmaları gerekçe gösterilmiştir. Vilayetler İdaresi Kanununun 2. Maddesine göre hazırlanan gerekçeli yazı¹², İçişleri Bakanlığının 23 Eylül 1934 tarih ve 4152 numaralı yazısı ekinde Başbakanlığa sunulmuştur¹³. Aynı gün Başbakanlık Yazı işleri müdürlüğünden 2/3519 numara ile Cumhurbaşkanlığı onayına gönderilen¹⁴ değişiklik kararı 26 Eylül 1934 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır¹⁵.

Ankara ili Kırıkkale ilçesi Delice Bucağı Çerikli Köyünün Çorum'a Bağlanması

Ankara ili Kırıkkale ilçesi Delice bucağına bağlı Çerikli köyü¹⁶ ile Çerikli İstasyonu ve bu istasyonu Sungurlu ilçesine bağlayan şose ve doğusundaki arazinin Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlanmasıyla ilgili olarak talep Ankara ve Çorum valiliklerinden gelmiştir. Bu köyün daha önce Sungurlu ilçesine bağlıyken yolunun olmamasından dolayı Ankara'nın

⁴ Halen Kırıkkale İli Delice İlçesine bağlı bir köydür.

⁵ BCA 30.11.1.0.79.24.12.4.

⁶ BCA 30.11.1.0.79.24.12.5.

⁷ BCA 30.11.1.0.79.24.12.2.

⁸ BCA 30.11.1.0.79.24.12.3.

⁹ Bugün Çorum'a bağlı böyle bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 02.01.2016 saat 16.00

¹⁰ Bugün Çorum'a bağlı böyle bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. Ancak Mecitözü ilçesinde Kışlacık köyü isim olarak en yakın yerleşim birimidir. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 02.01.2016 saat 16.25

¹¹ Bugün Çorum'a bağlı böyle bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 02.01.2016 saat 16.55

¹² BCA 30.11.1.0.90.33.6.5.

¹³ BCA 30.11.1.0.90.33.6.4.

¹⁴ BCA 30.11.1.0.90.33.6.2

¹⁵ BCA 30.11.1.0.90.33.6.3.

¹⁶ Bugün Çorum İline bağlı böyle bir köy adı bulunmamaktadır. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 06.01.2016 saat 12.00

Keskin ilçesine, daha sonra 4642 sayılı kanunla Kırıkkale İlçesinin Delice bucağına bağlandığı anlaşılmaktadır.

Köy hududu içinde bulunan Çerikli istasyonu şose bir yol ile Sungurlu, Çorum, Merzifon, Havza ve Samsun'a bağlanması sonucunda toprak mahsullerinin ihraç ve satış merkezi halini almıştır. Sungurlu ve Çorum için iktisadi açıdan da önemli olan adı geçen köy ve istasyon ile bu istasyonu Sungurlu'ya bağlayan yol ve bu yolun doğusunda kalan arazi parçasının Ankara'dan alınarak, Sungurlu İlçesine bağlanmasının idari faydaları da gerekçe gösterilerek idare heyeti ve umumi meclis kararlarına istinaden, değişiklik her iki valilik tarafından talep edilmiştir.

İçişleri Bakanlığınca yapılan incelemelerde bu teklif yerinde görülmüş, 4025 sayılı kanun hükümlerine de uygun bulunmuştur¹⁷. Hazırlanan Kararname 17 Mart 1945 tarih ve 22103/29 – 1539 sayılı yazıyla Başbakanlığa havale edilmiş¹⁸ ve 24 Şubat 1945 tarihinde Cumhurbaşkanlığı makamına arz edilmiştir¹⁹. Cumhurbaşkanlığı 24 Şubat 1945 tarihinde değişikliği onaylamıştır²⁰.

Çorum İli İskilip İlçesi Alagöz Bucağı'na Bağlı 9 Köyün Çankırı İli Merkez İlçesine Bağlanması

Çorum ili İskilip ilçesinin Alagöz Bucağı'na²¹ bağlı Danabaşı, Ağzıbüyük, Geveren (Reşadiye), Taytak, Karaömer, Satıyüzü, Bayanpınarı, Karadibek, Tepealagöz köyleri ile bağlı mahallelerinin Çankırı ili merkez ilçesine bağlanması için ilk işlemi başlatan Çankırı valiliği olmuştur. Buna göre Çankırı Valiliği, adı geçen köylerin Çankırı'ya daha yakın olup bütün senelik mahsullerini Çankırı pazarlarında satarak ihtiyaçlarını buradan temin ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla, ekonomik ilgi ve günlük münasebetleri tamamen Çankırı ile olup, İskilip ilçesi ve Alagöz Bucağı ile ilgilerinin yalnız resmi işlemlerde kaldığını, özellikle kışın resmi işlerini takip için ulaşımda zorluk çekmeleri gerekçe gösterilerek Çankırı ili Merkez İlçesine bağlanmaları, Çankırı İl İdare kurulu ve Daimi komisyon kararlarına dayanılarak teklif edilmektedir.

Diğer taraftan Çorum Valisi, adı geçen köylerin yıllardan beri Alagöz Bucağına bağlı oldukları ve şimdiye kadar idari ve sair işlerini İskilip'te gördükleri ve ayrılmaları hakkında talepleri bulunmadığı cihetle bağlı buldukları Alagöz Bucağında kalmalarının halkın menfaati yönünden daha uygun olacağını Çorum İl İdare kurulu ve Daimi komisyon kararlarına dayanarak bildirmiştir.

İçişleri Bakanlığı, Çankırı Valiliğinin teklifini uygun görerek Vilayet İdaresi kanunu Hükümlerince Kararnameyi hazırlamıştır²². Bahsi geçen köylerin Çankırı ili Merkez ilçesine bağlanması teklifi, İçişleri bakanlığı tarafından 24 Şubat 1947 tarihinde 22103-22/2340 sayı numarası ile Başbakanlığa, 26 Şubat 1947 günü de Cumhurbaşkanlığı makamına sunulmuştur²³. Değişiklik 3 Mart 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır²⁴.

¹⁷ BCA 30.11.1.0.173.5.1.4.

¹⁸ BCA 30.11.1.0.173.5.1.5.

¹⁹ BCA 30.11.1.0.173.5.1.2.

²⁰ BCA 30.11.1.0.173.5.1.3.

²¹ İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Çorum'da bugün böyle bir yerleşim biriminin bulunmadığı tespit edilmiştir. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 12.01.2016 saat 09.00

²² BCA 30.11.1.0.189.5.15.4.

²³ BCA 30.11.1.0.189.5.15.1.

Yozgat İlinin Salmanlı Bucağına Bağlı 7 köyün Sungurlu İlçesi Merkez Bucağına Bağlanması

Yozgat İlinin Salmanlı Bucağına bağlı 7 köyün Sungurlu İlçesi Merkez bucağına bağlanması hususunda ilk hareketi başlatan halkın talepleri olmuştur. Bu talepleri Çorum valiliği dikkate alarak gerekli incelemeleri başlatmıştır. Hazırlanan gerekçe evrakına göre; Yozgat ili Yerköy İlçesinin Salmanlı Bucağına bağlı Baraklı, Kuzeyyurt (Merkepli), Terkeşan, Çiçekli, Keller, Ortaköy, Cilvar, Totan köylerinin bağlı bulunduğu Yerköy ilçesine 65-86 kilometre mesafede olduğu, Salmanlı Bucağı ile aradaki dağlar yüzünden işlek yol bulunmadığı bildirilmiştir. Buna karşılık adı geçen köylerin her mevsim işlek ve muntazam olan Çerikli şosesine yakın olduğu ve bu yoldan faydalandığı ifade edilmiştir. Bu köylerin Sungurlu'ya ortalama 25-30 kilometre mesafede buldukları ve bütün ihtiyaçlarını Sungurlu pazarından temin ettikleri belirtilmiştir. Ekonomik ilgi ve günlük işlerinin tamamen Sungurlu İlçesiyle devam ettiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte coğrafi ve ekonomik münasebetlerinin aksi istikametinde olan Yerköy İlçesine bağlı kalmaları konusunda kendilerine baskı yapıldığı yönünde halkın süregelen başvuruları tespit edilmiştir. Bu görüşler doğrultusunda idare kurulu ve genel meclis kararlarına dayanılarak Çorum valiliğinden değişiklik teklifi gelmiştir. Diğer taraftan Yozgat Valiliği ise adı geçen köylerin Sungurlu İlçesine 30, Salmanlı Bucağına 15, Yozgat'a 45, Çorum'a da 100 km mesafede bulunmalarına karşılık Yerköy ve Sekili istasyonlarına sadece 25-30 km mesafede olmalarından ekonomik ilgilerinin Yerköy ve Sekili'ye yönelmiş olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Sungurlu ile irtibatlarını sağlayacak yollarının da olmamasından dolayı Sungurlu ilçesine bağlanmalarını uygun bulmadığını bildirmiştir.

Vilayet yetkili kurulları farklı görüşler beyan ettiği için İçişleri Bakanlığının mahallinde inceleme yaptırmıştır. Bu inceleme neticesinde coğrafi ve ekonomik şartlar ve idare kolaylıklarını ve halkın taleplerini dikkate alarak Çorum İlinin teklifini yerinde görerek köylerin Sungurlu İlçesine bağlanmalarını uygun bulmuştur²⁵.

Bilhare İçişleri Bakanlığı 10 Mart 1947 tarihinde değişiklik teklifini Başbakanlığa göndermiştir²⁶. Başbakanlık 21 Mart 1947 gün ve 20940 sayılı yazıyla Cumhurbaşkanlığı makamına onay için göndermiş²⁷ ve ertesi günü Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır²⁸.

Çorum'un Osmancık İlçesine Bağlı 11 köyün Kastamonu İli Kargı İlçesine Bağlanması

Bu köylerin Kastamonu ili Kargı ilçesine bağlanmaları konusundaki ilk teşebbüs Kastamonu vilayetinden gelmiştir. İçişleri Bakanlığının 10 Mart 1947 tarih ve 22103/30/3174 sayılı yazısında Çorum'un Osmancık İlçesine bağlı Hacıhamza, Mandıra, Maksutlu, Akkaya, Afşar, Güney, Obruk, Seki, Çukuraluç, İnceçay ve Kavakçay köylerinin Kastamonu İlinin Kargı ilçesine²⁹ bağlanması ile ilgili hazırlanan dosyada Çorum ve Kastamonu Valiliklerince

²⁴ BCA 30.11.1.0.189.5.15.3.

²⁵ BCA 30.11.1.0.190.7.19.4.

²⁶ BCA 30.11.1.0.190.7.19.5.

²⁷ BCA 30.11.1.0.190.7.19.2.

²⁸ BCA 30.11.1.0.190.7.19.3.

²⁹ Kargı ilçesi; 1876 Yılında Çankırı Sancağına bağlı iken daha sonraları Tosya Kazasına, 1896 Yılında

birbirinden farklı görüşler beyan edildiği görülmüştür. Buna göre Kastamonu Valiliği, adı geçen köylerin bağlı oldukları Osmancık merkezine 20-40 km mesafede olmalarına karşın Kargı İlçesine 10-20 km mesafede bulduklarını beyan etmiştir. Bahsedilen yakınlık dolayısıyla, ahalinin ürettiği tarım ve ticaret ürünlerini Kargı ilçesi pazarına götürdüklerini ve bütün ihtiyaçlarını buradan temin ettikleri üzerinde durulmuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı coğrafi, ekonomik ve güvenlik gerekçeleri ile değişikliğin halkın yararına olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu teklife karşılık olarak Çorum Valiliği adı geçen köylerin Kargı'ya yakınlığını kabul etmekle beraber ilhakları halinde her iki il tabii sınırını teşkil eden Kızılırmak ve Devrez çayı hattının bozulmuş olacağını, bu köylerin arazisi Osmancıkta kalan diğer köyler arazisi ile karışık olduğundan geniş ölçüde sınır anlaşmazlıklarına yol açacağını iddia etmiştir. Bu bölgenin Samsun hinterlandına dahil olup Kargı ile ekonomik bakımdan ilgisi olmadığı, Kızılırmak ve Devrez çayının taşma mevsimlerinde Kargı ile bu köyler arasındaki iribatın sağlanamayacağı görüşü İdare kurulu ve Daimi komisyon kararlarına dayanılarak bildirilmiştir.

Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı bölgeye Mülkiye Müfettişi gönderilmiştir. Müfettiş raporuna göre adı geçen köyler halkı ile yapılan görüşmelerde halkın Kargı'ya bağlanmak hususunda bir temayülleri olduğunun gözleendiği, buna rağmen temayüllerini açıklamaktan çekindikleri görüşüne yer verilmiştir. Halkın çekincesinin sebebi Osmancıktan ayrılmak istemeyen Hacıhamza beyleri ile diğer beylerin ve bu beylerin arzularını destekleyen mahallî memurların etkileri gösterilmiştir. Raporun sonuç kısmında bu köylerin tabii, zirai, ekonomi bakımlardan Kargı'ya bağlanmalarının resmi işleri kolaylaştıracağı, her açıdan halkın yararına olacağı zikredilmiştir³⁰.

Bakanlık müfettiş raporunu da dikkate alarak Kastamonu Valiliğinin teklifi yerinde görmüş, adı geçen köylerin Kargı İlçesine bağlanması teklifini Başbakanlığa sunmuştur. Başbakanlık ise kararı onay için Cumhurbaşkanlığı makamına göndermiştir. Cumhurbaşkanlığı 22 Mart 1947 tarihinde onaylamıştır³¹.

Sungurlu'ya Bağlı Çerikli Köyü ve İstasyonunun Ankara İli Kırıkkale İlçesine Bağlanması

Sungurlu Çerikli Köyü ve istasyonunu 24 Şubat 1945 tarihinde Çorum İli Sungurlu ilçesine bağlanmıştı. Bu defa bu değişikliğin tekrar eski haline döndürülmesi için bir çalışma başlatılmıştır. Değişiklik teklifi halkın talebi üzerine Ankara valiliğinden gelmiştir.

Ankara valiliği tarafından oluşturulan komisyonlarca yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan rapora göre bir önceki değişiklik Çorum sınırının Ankara ili sınırı içine bir cep halinde sokulmak suretiyle coğrafi bakımdan doğal olmayan bir durum yaratmıştır. Değişiklik kararının uygulanması Çerikli ile Ankara'nın Kırıkkale İlçesine bağlı Gökçebel köyleri arasında sınır anlaşmazlığına yol açmıştır. Ayrıca bir kısım arazileri yolun doğusunda kalmış olan Kırıkkale İlçesi Delice Bucağı Karabekir, Ağcılı ve Hacıobası köylülerinin idari ve adli yetki ve işlemleri açısından sorunlar ortaya çıkmış, alınan bütün tedbirlere rağmen sorunları önlenmek mümkün olamamıştır.

Osmancık Kazasına, 1925 Yılında tekrar Tosya Kazasına bağlanan Kargı Nahiyesi, 1936 Yılında 3012 sayılı Kanunla ilçe olmuş ve Kastamonu İli'ne bağlanmıştır. Çorum İli'ne bağlanış tarihi ise 1953'tür. http://www.kargi.gov.tr/default_b0.aspx?content=199 15.01.2016 Erişim: saat 09.50.

³⁰ BCA 30.11.1.0.190.8.2.4.

³¹ BCA 30.11.1.0.190.8.2.3.

Ayrıca, Çerikli'deki mevcut işyerlerinin %70'inin Ankara'ya bağlı köyler ahalisine ait olması sebebiyle istasyondan faydalanma açısından farklı bir etki yaratmayacağı belirtilmiştir. Valilik, daha önceki mülki taksimata dönülmesinin halkın yararına olacağı, idari yönden de halen devam eden zorlukların gidereceği görüşünü ileri sürmüştür.

Ancak, Çorum Valiliği bu teklife katılmamıştır. Böylece illerdeki yetkili kurullar arasında fikir ayrılığı ortaya çıkınca İçişleri Bakanlığının meseleyi ele almak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bakanlık yaptığı değerlendirmede 19245 sayılı kararın sonuçlarının adı geçen köyler ahalisinin lehine olmadığına hükmetmiştir. Köylerin idari, adli, mali ve inzibati işlemleri bakımından kendilerine uzak kalan ve hiçbir bağlantılarının olmadığı Çorum iline bağlı kalmalarının sorunların kaynağını oluşturduğuna karar vermiştir. Kararda Çerikli köyü ile Gökçebel köyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın coğrafi şartlar nedeni ile giderilmesine imkan bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak Çerikli köyü ile istasyonunun tekrar Ankara'ya bağlanması yerinde görülmüştür³².

İçişleri Bakanlığının 6.4.1948 tarihinde hazırladığı değişiklik teklifi³³ Başbakanlığa sunulmuştur. Buna göre Çorum İli Sungurlu İlçesi Merkez Bucağına bağlı Çerikli Köyü ile Çerikli İstasyonu ve bu istasyonu Sungurlu'ya bağlayan şosenin Delice Irmağı üzerindeki Karabekir betonarme köprüsüne kadar olan kısmı ile şosenin doğusunda bulunan ve şose ile Delice Irmağı arasında kalan arazi parçasının Ankara İli Kırıkkale İlçesinin Delice Bucağına bağlanmıştır. Düzenlenen değişiklik teklifi, 13 Nisan 1948 tarihinde Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından onaylanmıştır³⁴.

Çorum İli Alaca İlçesine Bağlı Avutmuş Köyünün Yozgat İli Sorgun İlçesinin Eymir Bucağına Bağlanması Hakkında

Çorum İli Alaca İlçesine bağlı Avutmuş Köyünün Yozgat ili Sorgun ilçesinin Eymir Bucağına bağlanması hakkında süreci başlatan Sorgun Kaymakamlığının ve Jandarma Komutanlığının valiliğe müracaatları olmuştur. Buna göre beş evden ibaret ve halen köy denecek durumda dahi bulunmadığı, ahalinin muhtar seçmek bekçi tutmak ve toprak ürünlerini korumak için bir korucu tayini gibi köyün huzurun sağlanması için teşkilat yapmadıkları ifade edilmiştir. Hatta ziraatları bile olmadığı, ellerindeki hayvanatı köy komşularının tarlalarına başıboş bırakarak hasar verdikleri için hadiselerin çıkmasına sebep olduklarından dolayı adı geçen köyün mahalle halinde Eymir Bucağı Kolanlı Köyü'ne bağlanmasının bir zaruret haline gelmiş olduğu bildirilmiştir.

Bilahare Yozgat ve Çorum illeri meseleye el atmışlardır. Yozgat Yetkili Kurulları ve Çorum İli idare Kurulu Avutmuş Köyü'nün Alaca ilçesine 25, Eymir Bucağına 10, Eymir Bucağına bağlı Kolanlı Köyüne ise 2 km uzaklıkta bulunması nedeni ile emniyet ve asayiş bakımlarından mahalleye çevrilerek halinde Eymir Bucağının Kolanlı Köyüne bağlanmasına karar vermişlerdir. Ancak, Çorum İl Genel Meclisi öteden beri birbiri ile kūs olarak yaşamış olan bu iki köyün arzuları hilafına birleştirilmesinin iyi bir netice vermeyeceğinden Alaca İlçesine bağlı olarak kalmasının daha uygun olacağını bildirmiştir.

İçişleri Bakanlığınca yapılan incelemede Yozgat Yetkili Kurulları ile Çorum İli idare Kurulunun mütalaası yerinde görülmüştür. Yalnız bir mahallenin bir İl'den diğer bir İl'e bağlanması hakkında 5442 sayılı Kanunda bir açıklık bulunmadığı için öncelikle köy olarak

³² BCA 30.11.1.0.198.11.1.4-5.

³³ BCA 30.11.1.0.198.11.1.6

³⁴ BCA 30.11.1.0.198.11.1.3.

Sorgun ilçesinin Eymir Bucağına bağlanmasını, daha sonra ikinci defa alınacak onayla tüzelkişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesine karar vermiştir³⁵.

Karar İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel müdürlüğü tarafından 30 Haziran 1952 tarihli yazıyla Başbakanlığa arz edilmiştir³⁶. Değişiklik Cumhurbaşkanlığı tarafından 17 Temmuz 1952 tarihinde onaylanmıştır³⁷.

Çorum İli Sungurlu Kazasının Merkez Nahiyesine Bağlı Karamürsel Köyünün Çankırı İli Merkez Kazasının Kızılırmak Nahiyesine Bağlanması

Çorum İli Sungurlu Kazasının Merkez nahiyesine bağlı Karamürsel Köyünün Çankırı İli Merkez Kazasının Kızılırmak nahiyesine bağlanması hakkındaki değişiklik önerisi ilk olarak Çankırı vilayetinden gelmiştir. Hazırlanan esbabı mucibe layihasında adı geçen köyün Çorum'a 130, Sungurlu İlçesine 60, Çankırı'ya 40 ve Kızılırmak Nahiyesine ise 15 km. mesafede olduğu vurgulanmıştır. Bu köyün arazi, mera ve otlaklarının Kızılırmak nahiyesi köyleri ile bağlantılı olduğu, Sungurlu kazası ile aralarında mevcut Delice çayının engel teşkil ettiği, bazı mevsimlerde irtibatı güçleştirdiği, bütün bu sebeplerden dolayı kaza ile iktisadi bakımdan ilgileri olmadığı belirtilmiştir. İlaven köyün coğrafi durumu, ekonomik ilişkileri, idari ve güvenlik gibi hususlar dikkate alınarak Kızılırmak nahiyesine bağlanmasının yerinde olduğu Çankırı vilâyeti İdare Kurulunun 25/3/949 gün ve 313 sayılı ve Genel meclisinin 16/1/952 günlü, Çorum vilâyeti İdare Kurulunun 23/12/952 gün ve 493 sayılı ve Genel Meclisinin 12/1/953 gün ve 39 sayılı mütalâalarında beyan edilmiştir.

İçişleri Bakanlığınca yapılan incelemede; adı geçen köyün Kızılırmak nahiyesine bağlanması yerinde görülmüştür³⁸. Bakanlık teklifi 18 Ağustos 1953 tarihli yazı Başbakanlığa sunulmuştur³⁹. Başbakanlığın önerisi sunulan 10 Eylül 1953 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır⁴⁰.

2. VİLAYET SINIR KÖYLERİ HUDUT İHTİLAFLARI

Çorum İli Merkez İlçesi Laçın Bucağı'na Bağlı Sarayözü Köyü İle Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi Hamamözü Bucağı'na Bağlı Kızılcaviran Köyü Sınır Tespiti

Çorum İli Merkez İlçesi Laçın Bucağı'na bağlı Sarayözü Köyü ile Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi Hamamözü Bucağı'na bağlı Kızılcaviran Köyü arasında mera arazisi tartışmasıyla başlayan anlaşmazlık iki il arası sınır anlaşmazlığına dönüşmüştür. Sorunu çözmek amacıyla bir Karma Kurul oluşturulmuştur. Ancak karma kurul sınır hattı hususunda anlaşmaya varamamıştır. Zira, Çorum Kurulu sınırın Kızılsivri tepesinden Acısu deresi ve bu dereyi takiben Gavur Harmanında sona eren hat olması gerektiği teklifinde bulunmuşken, Amasya Kurulu ise, Kızılsivri tepesinden-Gavur Harmanına çekilen hat olmasını ileri sürmüştür.

³⁵ BCA 030.11.1.232.17.10.4.

³⁶ BCA 030.11.1.232.17.10.3.

³⁷ BCA 030.11.1.232.17.10.2.

³⁸ BCA 30.11.1.0.239.27.16.4.

³⁹ BCA 30.11.1.0.239.27.16.3.

⁴⁰ BCA 30.11.1.0.239.27.16.2.

İçişleri Bakanlığınca yapılan inceleme sonucunda çizilen sınır hattı ise şu şekilde tespit edilmiştir: Kızılsivri tepesinden başlayarak kuzey- doğuya doğru yönelen ve Sarayözü-Hamamözü Köyleri yolunun sırt üzerinde kalan kısmının en yüksek noktasından dosdoğru devam ederek yine bu sırtın kuzey doğuya doğru su bölümü hattını takip ederek Sarayözü Köyü'nün kuzeyinde Alan Çayına dökülen derenin başlangıç noktasına ve buradan Acısu deresinin başlangıç noktasının tahminen 300 Metre batısında bulunan Taşlıperçin mevkiine, buradan da Gavur harmanına çekilen hat.⁴¹

Bu öneri İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 22104-535/8288 sayı ve 5 Temmuz 1952 tarihli olarak Başbakanlığa sunulmuştur⁴². Söz konusu değişiklik, Cumhurbaşkanlığı tarafından 17 Temmuz 1952 tarihinde 25290 karar numarasıyla onaylanmıştır⁴³.

Yozgat İli Merkez İlçesine Bağlı Deremahal Ve Dağyenicesi Köyleri İle Çorum İlinin Alaca İlçesine Bağlı Karatepe ve Arapseyfi Köyleri Sınır Tespiti

Yozgat İli Merkez İlçesine bağlı Deremahal-Dağyenicesi köylü ile Çorum İlinin Alaca İlçesine bağlı Karatepe ve Arapseyfi⁴⁴ köyleri bölgesinde yer alan iki il arası sınır hattının belirlenmesi hakkında İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan yazı 9 Mart 1954 tarih ve 22104-167/4259 numarası ile Başbakanlığa gönderilmiştir⁴⁵.

Bakanlıkça hazırlanan gerekçe evrakına göre; adı geçen köylerin sınır anlaşmazlığı Karma Kurul tarafından mahallinde inceleme yapılmıştır. Karma Kurul 12/7/1952 tarihinde yazdığı raporda anlaşmaya varıldığını bildirilmiştir. Buna göre;

1- Deremahal ile Arapseyfi köyleri arasındaki sınır Deremahal deresinin batısında bulunan Kuşkayası mevkiinden başlayarak aynı derenin doğusunda bulunan Boztepe'nin zirvesi, Sıçanlı sırtları üzerinden geçirilerek Yozgat-Çorum şosesini kesecek şekilde belirlenmiştir.

Dağyenicesi ve Karatepe köyleri arasındaki sınır çizimi Karatepe köyünün güney ve Dağyenicesi köyünün kuzey kısmı ile alakalıdır. Buna göre sınır Kaplan deresinin batısında bulunan Ahmetgeli'ye giden pazar yolunun dere ile kesiştiği noktadan başlayarak derenin doğusunda bulunan ve Kepir sırtlarından geçen ve Asmalı derenin batısında yer alan iki kuru dere ile birleştiği nokta arasına çekilen düz çizgi olarak belirlenmiştir.

Yozgat ve Çorum illeri yetkili kurulları Karma Kurul'un tespit etmiş olduğu sınırları aynen onaylamışlardır. İçişleri Bakanlığı adı geçen köyler arasındaki sınır tespitini belirttiği şekliyle kabul etmiştir⁴⁶. 9 Mart 1954 tarihinde Başbakanlığa gönderilmiştir⁴⁷.Söz konusu değişiklikler Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından 30 Nisan 1954 tarihinde imzalanmıştır⁴⁸.

⁴¹ BCA 030.11.1.232.18.14.4.

⁴² BCA 030.11.1.232.18.14.3.

⁴³ BCA 030.11.1.232.18.14.2.

⁴⁴ İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü güncel verilerine göre Çorum'da bugün bu isimde köy yoktur. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 16.01.2016 saat 10.00

⁴⁵ BCA 30.11.1.0.244.16.3.5.

⁴⁶ BCA 30.11.1.0.244.16.3.3-4.

⁴⁷ BCA 30.11.1.0.244.16.3.5.

⁴⁸ BCA 30.11.1.0.244.16.3.2.

Çorum Vilayeti Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesine Bağlı Karahacip Köyü İle Yozgat Vilayeti Çekerek Kazasının Mamure Nahiyesine Bağlı Beydeğin Köyü Arasındaki Sınır Tespiti

Çorum Vilayeti Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesine bağlı Karahacip köyü ile, Yozgat Vilayeti Çekerek Kazasının Mamure Nahiyesine bağlı Beydeğin köyü arasındaki sınır anlaşmazlığı öncelikle vilayetler arası karma kurul tarafından mahallinde yapılacak inceleme neticesinde sonuçlandırılmak istenmiştir. Fakat karma kurul anlaşmaya varamamıştır. Zira, Beydeğin köylüleri Ballı Kaya'dan geçecek hattın Torluk tepe mevkiî üzerinden Dikkulağın pınarında sona ermesini istemekteydiler. Karahacıpliler ise Ballı kayadan sonraki Torluk tepe ve Dikkulağın pınarı mevkiilerini zikretmeden Yeldegirmeni mevkiinde sınırın sona ermesini istemişlerdir. Sınır belirlenmesinde ihtilafa sebebiyet veren kısım Büyüktepe ile Ballıkaya mevkiileri arasındaki Ormanlık alanın hangi köye ait olacağı ile ilgiliydi⁴⁹.

Bunu üzerine İçişleri Bakanlığı merkezden bir heyet göndererek sınır tespiti çalışması yaptırmıştır. Heyet, ormanlık sahadan faydalanmanın Orman mevzuatı ile alakalı olarak değerlendirmiş, sınır tespitini arazinin durumunu ve coğrafi şartları dikkate alarak belirlediğini ifade etmiştir. Buna göre sınır Büyük tepeden başlayarak Daztepeye, ki bu tepe Beydeğin köylüleri tarafından kireç kuyusu Bakıncak tepe olarak adlandırılmaktaydı. Buradan Dibecik tepeye, ki buraya Beydeğİnliler Çıralık burnu demekteydiler. Bu burunun kuzeydeki uç noktasından Ballıkaya üzerinden Torluktepe'ye ve buradan Dik kulağın pınara çekilecek bir hat olarak belirlenmiştir⁵⁰. Bu öneri İçişleri Bakanlığı tarafından 13 Aralık 1954 tarih ve 22104-571/15082 sayılı yazı ile Başbakanlığa sunulmuştur⁵¹. 28 Aralık 1954 tarihinde ise Cumhurbaşkanlığı makamınca onaylanmıştır⁵².

Çorum İli Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesi Merkezi ile Yozgat İli Çekerek Kazasının Mamure Nahiyesine bağlı Yukarı Kuyucak Köyü Arasındaki Sınır Tespiti

Çorum İli Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesi Merkezi ile Yozgat İli Çekerek Kazasının Mamure Nahiyesine bağlı Yukarı Kuyucak köyü sınır anlaşmazlığı İller arası karma kurul 18/8/1948 tarihinde mahallinde inceleme yapmıştır. Ancak karma kurul anlaşmaya varamamıştır. Zira, her iki köy de bu mntıkadaki ormanlık sahayı kendi hudutları içine almak istemiştir. Çorum ve Yozgat illeri yetkili kurulları önceki görüşlerinde ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine meselenin çözümü için İçişleri Bakanlığı tarafından bir heyet gönderilmiştir. Heyet mahallinde yaptığı incelemeler neticesinde 26/7/1954 tarihinde bir rapor hazırlayarak bakanlığa sunmuştur.

Kurul arazinin durumunu ve coğrafi şartları dikkate alarak sınır tespiti yapmıştır. Buna göre sınır Beydeğin ve Karahacip köyleri hudutlarının birleştiği yer olan Büyüktepeden başlayarak Kumluca tepe sine, buradan Oluklu dereye, oradan Acısu çeşmesine ve nihayet Ağıl kayaya çekilecek bir hat olarak belirlenmiştir. Bakanlık merkez heyetinin belirlediği sınırı olduğu gibi kabul etmiştir⁵³.

⁴⁹ BCA 030.11.1.00.248.41.17.4.

⁵⁰ BCA 030.11.1.00.248.41.17.4.

⁵¹ BCA 030.11.1.00.248.41.17.5.

⁵² BCA 030.11.1.00.248.41.17.2.

⁵³ BCA 030.11.1.00.248.41.19.4.

Öneri İçişleri Bakanlığı'nın 13 Aralık 1954 tarih ve 22104-95/15084 sayılı yazısıyla Başbakanlığa gönderilmiştir⁵⁴. Başbakanlığın teklifi 28 Aralık 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır⁵⁵.

Yozgat Vilayeti Çekerek Kazasına Bağlı Sulucaalan, Kuyu ve Kocabekir Köyleri İle Çorum Vilayeti Alaca Kazasına Bağlı Büyükdona, Küçükdona, Körpınar Mahallesi ve Gazi Paşa Köyleri Arasındaki Sınır Tespiti

Yozgat Vilayeti Çekerek Kazasına bağlı Sulucaalan, Kuyu ve Kocabekir köyleri ile Çorum Vilayeti Alaca Kazasına bağlı Büyükdona, Küçükdona, Körpınar Mahallesi ve Gazi paşa köyleri arasında sınır anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır. Mesele iki il tarafından oluşturulan karma kurulda ele alınmış olup burada bir anlaşmaya varılmıştır. Karma kurulun 20/11/1950 tarihli raporu Yozgat ve Çorum illeri yetkili kurulları tarafından onaylanmıştır. Buna karşın İçişleri Bakanlığı sınır hattının hazırlanan krokide ayrıntılı olarak gösterilmediği gerekçesi ile bu kararı onaylamamıştır. Bu durumda Yozgat Valiliği 17/3/1953 gün ve 9/831 sayılı yazı ile Bakanlığın istediği düzenlemeyi gerçekleştirmek üzere Çorum Valiliğine yetki vermiş ise de Bakanlık merkezden özel bir heyet gönderilmesini kararlaştırmıştır. Heyet tarafından bölgede yapılan inceleme sonucu 12 Temmuz 1954 tarihinde bir rapor hazırlanarak bakanlığa sunulmuştur.

Söz konusu rapora göre;

1. Gazi Paşa ve Sulucaalan köyleri arasındaki sınırın Kuşsaray, Gazi Paşa ve Sulucaalan köyleri hudutlarının birleştiği Yassıçal tepesinden başlayarak Çırçır çeşmesine ve buradan Kocakaya tepesi (Çal) zirvesine, oradan Kapaktaş tepesi üzerinden Kömürtepeye ve nihayet Topaktaş'a çekilecek bir hat olarak tespit edilmiştir.

2. Sulucaalan ve Büyük Dona köyü arasındaki sınır Topaktaş'tan başlayarak Elmalı pınarına, buradan ören yerinin ortasından geçerek dumanlı Kayaya, nihayet Üç taş tepesinde biten hat olarak belirlenmiştir.

3- Büyük Dona köyü ile Köserlik köyü arasındaki sınır anlaşmazlığının sebebi ormanlık sahanın paylaşılabilmesidir. Bu köyler arasındaki sınır hattı şu şekilde tespit edilmiştir. Üçtaş-Göllü tepe-Sinan Dede Türbesi-Güllü Çal-Orta Çal- Durak Yıldırım tarlası-Kurtini-Yalılı Kurt-Gedik Pazarı Mezarı- Hasan Efendi değirmeni-Hacı Musa değirmeni-Kaleli değirmeni'ne ulaşacak şekilde çizilmiş olan hattır.

4- Küçük Dona köyü (Körpınar mahallesi) ile Kuyu köyü arasındaki sınırı Şakşak deresinin başlangıç noktasında bulunan Haydar tarlasından başlayıp Davut tarlasına buradan Kuyu sırtlarında yer alan Purmutlu kayaya, Sadullah'ın tarlasına, bu tarladaki Kızıltepe (Çataltepe) den Hamam deresine inen Değirmen yolu ile birleştiği noktaya (ki bu nokta Köserlik-Küçükdona ve kuyu köyleri hudutlarının birleştiği yerdir) uzanan hat olarak belirlenmiştir.

5- Küçükdona "Körpınar mahallesi köyü" ile Kocabekir köyü arasındaki sınır Sarı tepeden başlayarak Aktoprağa buradan Mercimekören, Köserlik ve Kocabekir köyleri hudutlarının birleştiği nokta olan Kaleli Değirmenine uzanan hat olarak tespit edilmiştir.

İçişleri Bakanlığı merkezden gönderilen heyetin raporunda tespit ettiği sınır tespitini uygun görmüş ve Karar evrakını buna göre düzenlemiştir⁵⁶. Bu karar İçişleri Bakanlığı

⁵⁴ BCA 030.11.1.00.248.41.19.5.

⁵⁵ BCA 030.11.1.00.248.41.19.2.

Vilayetler İdaresi Genel Müdürlüğü 6 Ocak 1955 tarih ve 22104-77/170 sayılı yazısıyla Başbakanlığa gönderilmiştir⁵⁷. Hazırlanan karar evrakı Cumhurbaşkanlığı makamınca 28 Ocak 1955 tarihinde 27449 sayılı yazı ile onaylanmıştır⁵⁸.

Çorum Vilâyeti Mecitözü Kazasına Bağlı Fiğani Köyü İle Amasya Vilayeti Merkez Kazasına Bağlı Zara Nahiyesinin Kovay Köyü Sınır Tespiti

Çorum Vilâyeti Mecitözü Kazasına bağlı Fiğani köyü ile Amasya Vilayeti Merkez Kazasına bağlı Zara Nahiyesinin Kovay köyü arasındaki sınır ihtilafı için iki vilayet tarafından karma kurul oluşturularak görevlendirilmiştir. Karma kurul mahallinde yaptığı inceleme sonucunda 11/9/1950 tarihinde bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor her iki ilin yetkili kurulları tarafından onaylanmıştır.

Buna göre Sindik tepenin en yüksek noktasından başlayarak Uyku tepeye, buradan da Konalı Yakup oğlu Ali'nin tarlası kenarına ve oradan Konaç hududuna uzanan hat olarak belirlenmiştir.

Köyler ahalisi belirlenen sınır hattının karşı tarafında kalan ve eskiden beri yararlandıkları mera, otlak, sulak ve yol gibi yerlerden aynı şekilde istifade etmeye devam edeceklerdir.

Buna göre İçişleri bakanlığı karar evrakını düzenlemiştir⁵⁹. Kararname bakanlık tarafından 7 Ocak 1955 tarihinde Başbakanlığa sunulmuştur⁶⁰. Karar 29 Ocak 1955 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır⁶¹.

Ankara İli Kalecik Kazasının Konur Nahiyesine Bağlı Alishıhlı Köyü İle Çorum İli Sungurlu Kasasına Bağlı İnegazili Köyü Sınır Tespiti

Ankara İli Kalecik Kazasının Konur Nahiyesine bağlı Alishıhlı köyü ile Çorum İli Sungurlu Kasasına bağlı İnegazili köyü köyleri arasındaki sınır sorunu için Ankara ve Çorum vilayetleri ayrı ayrı komisyon oluşturularak inceleme yaptırmışlardır. Ancak heyetlerin raporlar arasında farklılıklar mevcuttur.

Bu durumda sorunun çözümü için İçişleri Bakanlığı tarafından bir heyet oluşturularak mahallinde inceleme yapmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Heyetin hazırladığı rapora göre sınır Tokuştepe-Evcı suyu başından Kel Tepeye çizilen düz bir hat olarak kabul edilmiştir. Sınırın doğusunda kalan su kaynaklarından Alishıhlı köylülerinin faydalanmaya devam etmesi, hayvanlarını bu arazide otlatması ve İnegazili köyü halkının da bu hattın batısında kalan fundalık arazi üzerindeki genel ve özel haklarının korunması karara bağlanmıştır.

Bakanlık bu raporu onaylamış⁶², 25 Temmuz 1955 gün ve 22104-765/10370 sayılı yazıyla Başbakanlığa sunulmuştur⁶³. Bu karar Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından 26 Ağustos 1955 tarihinde onaylanmıştır⁶⁴.

⁵⁶ BCA 30.11.1.0.249.2.19.3-4-5.

⁵⁷ BCA 30.11.1.0.249.2.19.6.

⁵⁸ BCA 30.11.1.0.249.2.19.2.

⁵⁹ BCA 30.11.1.0.244.16.3.3-4.

⁶⁰ BCA 30.11.1.0.244.16.3.5.

⁶¹ BCA 30.11.1.0.244.16.3.2.

Samsun İli Vezirköprü Kazasının Çakal Nahiyesine Bağlı Alanşeyh Köyü İle Çorum İli Osmancık Kazasına Bağlı Gökdere Köyü Arasındaki Sınır Tespiti

Samsun İli Vezirköprü Kazasının Çakal Nahiyesine bağlı Alanşeyh köyü ile Çorum İli Osmancık Kazasına bağlı Gökdere köyü arasında sınır sorunu ortaya çıkmıştır. Sorunun çözümü için her iki vilayet de ayrı ayrı komisyonlar oluşturarak bölgeye göndermişlerdir. Bu komisyonların belirledikleri sınırlar birbirinden farklı idi. Çorum İli Heyeti'nin belirlediği sınır hattı, Kuzgun kaya - Kuzu gölü- Kızılgüney- Göbel Ahmet tarlası- Şemsoğlu- İnce giriş mevkii şeklinde idi. Çorum İli İdare Heyeti 18/1/1955 tarih ve 26 sayılı kararla ve İl Genel Meclisi de 21/5/1955 gün ve 118 sayılı kararla komisyonun tespit ettiği sınırı aynen kabul etmişlerdir.

Samsun İli Heyeti ise sınırı Kuzgun kayası- Şeftali sokağı- Elekcioğlu, Kekikli tepe ve Şemsoluğu hattı olarak belirlemiştir. Samsun ve Çorum vilayetleri sınır çiziminde anlaşamayınca İçişleri Bakanlığı merkezden bir heyet oluşturarak mahalline göndermiştir. Hayet mahallinde yaptığı inceleme neticesinde 23/7/1955 tarihinde bir rapor hazırlamıştır.

Buna göre sınır şu şekilde çizilmiştir. Kuzgun kayası-Kuzu gölü- Kızıl güney yaylası- Göbel Ahmed'in tarlası- Şemsoluğu hattı. Ancak, tarafların karşı taraf sınırı içinde kalan genel ve özel hakları eskiden olduğu gibi korunacaktır.

İçişleri Bakanlığı da sınırın bu şekilde belirlenmesini onaylamıştır⁶⁵. Bu kararı 21 Eylül 1955 gün ve 22104-840/12333 sayılı yazıyla Başbakanlığa gönderilmiştir⁶⁶. Cumhurbaşkanlığı makamı da 30 Eylül 1955 tarihli kararnameyi onaylamıştır⁶⁷.

3. VİLAYET İÇİNDE İLÇESİ DEĞİŞEN KÖYLER

Mecidözü'ne Bağlı 12 Köyün Hüseyinabat İlçesine Bağlanması

Mecidözü'ne bağlı Çopraşık, Sarısüleyman, Sultanköy, Keşlik (Küçük Keşlik⁶⁸), KızılhamzaSoğucak, Dereyazıcı, Kuzkışla, Çirçir⁶⁹, Küçük Camili, Değirmenözü, Kozkışla köylerinin Hüseyinabat⁷⁰ ilçesine dahil edilmesi hususunda ilk işlemi başlatan Vilayet İdare Heyeti ve İl Genel Meclisi olmuştur. Bu değişiklik önerisinde uzaklık, asayiş ve ticari meseleler dikkate alınmıştır. Hazırlanan rapora göre Mecidözü ilçe merkezi ile köyler arasında

⁶² BCA 30.11.1.0.252.27.7.3.

⁶³ BCA 30.11.1.0.252.27.7.4.

⁶⁴ BCA 30.11.1.0.252.27.7.2.

⁶⁵ BCA 30.11.1.0.253.32.8.3-4.

⁶⁶ BCA 30.11.1.0.253.32.8.5.

⁶⁷ BCA 30.11.1.0.253.32.8.2.

⁶⁸ 1968 yılında Çorum ili Alaca ilçesine bağlı bir köydür. Köylerimiz, İçişleri bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, s. 397.

⁶⁹ Sivas İli Yıldızeli İlçesine Bağlı Nahiye olarak kayıtlarda yer almaktadır. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s.140; İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Çorum'da bugün bu isimde köy bulunmamaktadır.

⁷⁰ Hüseyinabad ilçesi 1935 yılında Alaca adını almıştır. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s.254. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre bugün 102 adet köyü mevcuttur. www.koylerimiz.info. 27.12.2015 saat 20.53.

8-9 saatlik mesafe ve 2 dağ bulunmaktadır. Halbuki adı geçen köylerin Hüseyinabad ilçesine ise uzaklıkları ise sadece 2 saat kadardır. Yapılacak mülki düzenleme uzaklıktan kaynaklanan asayiş ve idare ile ilgili sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Bunun dışında adı geçen köyler halkının ticari faaliyetlerinde çoğunlukla Hüseyinabad ilçesinde gerçekleşmekteydi⁷¹.

İçişleri Bakanlığı vilayetteki ilgili kurullardan gelen önerileri uygun bularak 8 Ocak 1930 tarihinde Başbakanlığa iletmıştır. Başbakanlık makamı ise gerekçeli kararı 12 Ocak 1930 tarihinde Cumhurbaşkanlığı'nın onayına sunmuştur. Cumhurbaşkanlığı 19 Ocak 1930 tarihinde bu değişiklikleri onaylamıştır⁷².

Mecitözü Kazası Cemilbey Nahiyesine Bağlı 4 Köyün Alaca Kazasına Devredilmesi

Mecitözü kazasının Cemilbey nahiyesine bağlı Çıkhasan, Miyanesultan, Koyunoğlu, Mazıbaşı köylerinin Alaca kazasına devredilmesine dair ilk öneri Çorum İl Genel Meclisinden gelmiştir. İl Genel Meclisi'nin görüşü doğrultusunda hazırlanan raporda adı geçen köylerin Mecitözü kazasına 9-10 saat uzaklıkta olmalarına rağmen Alaca kazasına ise üç buçuk saat mesafede buldukları belirtilmiştir. Köylerin Tarım, ekonomi ve coğrafi şartlar dikkate alındığında Alaca kazasına bağlanmalarının daha doğru olacağı zikredilmiştir. Söz konusu rapor Vilayet İdaresi Kanununun 2. maddesi dikkate alınarak Çorum Vilayeti Genel Meclisi ve İl İdare Heyeti tarafından tasdik edilmiştir⁷³.

Bilahare söz konusu değişiklik İçişleri Bakanlığı tarafından da uygun bulunmuştur. Bakanlık değişiklik önerisini 19 Nisan 1933 tarih ve 1312 numarası yazı ile Başbakanlığa havale etmiştir. Başbakanlık da 20 Nisan 1933 tarihli yazıyla Cumhurbaşkanlığına arz edilmiştir.⁷⁴ Aynı gün Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır⁷⁵.

Çorum İli Merkez İlçeye Bağlı Yeniçamlıca Nahiye Merkezi ve İsminin Değiştirilmesi

Çorum ili Merkez ilçeye bağlı Yeniçamlıca nahiye merkezi ve isminin değiştirilmesi için bir kararname hazırlanmıştır. Bu kararnameye göre Yeniçamlıca⁷⁶ nahiyesinin merkezi aynı nahiye içerisinde yer alan Laçın Köyü⁷⁷'ne kaldırılmış ve nahiye merkezinin adı "Laçın Nahiyesi" olarak değiştirilmiştir⁷⁸.

İçişleri Bakanlığı, Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü 2. Şube tarafından hazırlanan dosya 9 Nisan 1935 tarih ve 979 sayılı yazı ile Başbakanlığa sunulmuştur⁷⁹. Başbakanlık da

⁷¹ BCA 030.11.1.0.53.2.14.3.

⁷² BCA 030.11.1.0.53.2.14.2.

⁷³ BCA 030.11.1.00.77.11.17.4.

⁷⁴ BCA 030.11.1.00.77.11.17.3.

⁷⁵ BCA 030.11.1.00.77.11.17.2.

⁷⁶ Bugün Çorum ili Laçın İlçesine bağlı Çamlıca Köyü olarak mevcudiyetini sürdürmektedir. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim: 04.03.2016 saat 09.30.

⁷⁷ 20 Mayıs 1990 tarih ve 3644 sayılı kanun ile ilçe olmuştur. Resmi Gazete 20 Mayıs 1990,Sayı: 20523, s.24

⁷⁸ BCA 30.11.1.0.94.10.11.3.

⁷⁹ BCA 30.11.1.0.94.10.11.4.

10 Nisan 1935 tarih ve 2/3953 sayılı yazı ile Cumhurbaşkanlığına arz etmiştir⁸⁰. 16 Nisan 1935 tarihinde de Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından onaylanmıştır⁸¹.

Mecitözü'ne Bağlı Turgut Köyü'nün Çorum Merkez İlçesine Bağlanması

Mecitözü'ne bağlı Turgut Köyü'nün Çorum Merkez ilçesine bağlanması hususunda ilk adım Çorum valiliği tarafından atılmıştır. Çorum İli yetkili kurullarınca yapılan incelemeler neticesinde hazırlanan rapora göre, Turgut Köyünün, Mecitözü ilçesine 5 saat uzaklıkta olmasına karşılık Çorum merkezine 1 saatlik uzaklıkta yer alması mülki idare bakımından il merkezine bağlanmasını zorunlu kılmaktadır⁸².

Vilayetin bu önerisi İçişleri bakanlığı tarafından da yerinde bulunmuştur. Bakanlığın bu doğrultuda hazırladığı kararname 6 Mayıs 1935 tarih ve 1372 sayılı tezkere ile Başbakanlığa bildirilmiştir⁸³. Kararname aynı gün 2/3989 numaralı yazıyla Cumhurbaşkanlığı makamına arz edilmiş⁸⁴, Cumhurbaşkanı tarafından 8 Mayıs 1935 günü onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁸⁵.

Mecidözü İlçesinin Cemilbey Bucığına Bağlı Tefikiye Köyünün Alaca İlçesi Merkez Bucığına Bağlanması

Çorum ili Mecidözü İlçesinin Cemilbey Bucığına bağlı olan Tefikiye Köyünün Alaca ilçesi merkez bucığına bağlanması isteği Çorum Valiliğinden gelmiştir. Köyün bağlı bulunduğu merkezin değiştirilmesi Çorum il idare kurulu ve daimi komisyon kararlarına dayanılarak teklif edilmektedir. Bu konuda hazırlanan raporda Köyün, bağlı bulunduğu ilçe merkezine 60, bucak merkezine de 20 Km arızalı bir yol ile bağlantısı olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen Alaca ilçe merkezine ise 20 kilometre uzunluğunda düzgün bir yolu bulunduğu hatırlatılmıştır. Bu yüzden köy halkının ekonomik ve gündelik işlerinde Alaca ilçesine gitmeyi tercih ettikleri zikredilmiştir. Mecidözü ve Cemilbey'e ise sadece resmi işlerini takip amaçlı gidip geldiklerine değinilmiştir. Bunun için meşakkatli bir yolculuk yapmak mecburiyetinde kaldıkları bildirilmiştir⁸⁶.

İçişleri Bakanlığı 30 Mart 1946 tarihli yazı ile değişiklik önerisini Başbakanlık makamına göndermiştir⁸⁷. Başbakanlık tarafından hazırlanan 9 Nisan 1946 tarihli Kararname⁸⁸, 11 Nisan 1946 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır⁸⁹.

⁸⁰ BCA 30.11.1.0.94.10.11.2.

⁸¹ BCA 30.11.1.0.94.10.11.2.

⁸² BCA 30.11.1.0.95.12.7.4.

⁸³ BCA 30.11.1.0.95.12.7.5.

⁸⁴ BCA 30.11.1.0.95.12.7.2.

⁸⁵ BCA 30.11.1.0.95.12.7.3.

⁸⁶ BCA 30.11.1.0.182.13.8.4.

⁸⁷ BCA 30.11.1.0.182.13.8.5.

⁸⁸ BCA 30.11.1.0.182.13.8.2.

⁸⁹ BCA 30.11.1.0.182.13.8.3.

Çorum İli Mecidözü İlçesinin Cemilbey Bucağı İle 16 Köyünün Çorum Merkez İlçesine, Aynı İlçeye Bağlı Olan 4 Köyün Mecidözü Merkez İlçesine ve 2 Köyün de Alaca İlçesi Merkez Bucağına Bağlanması.

Çorum İli Mecidözü ilçesinin Cemilbey Bucağı ile buraya bağlı 16 köyün Çorum Merkez ilçesine, aynı ilçeye bağlı olan 4 köyün de Mecidözü Merkez ilçesine ve 2 köyün de Alaca İlçesi Merkez Bucağına bağlanması teklifi öncelikle köy kurullarından gelmiştir.

Bunun üzerine valilik meseleye el atarak inceleme yaptırmıştır. Valilik yetkili kurulları değişiklikleri öneren bir rapor hazırlamışlardır. Bu raporları yer verildiği gerekçe dosyasında, Cemilbey Bucağına bağlı Cemilbey, Kozluca, Kanlıosman, Gök Köy, Sevindikalan, Karapınar, Mustafa Çelebi, Balı Yakup, Kuduzlar, Hımiroğlu, Kadıderesi, Karagöz, Elköyü, Şeyhmustafa, Sazak ve Sarılık köylerinin, Çorum Merkez İlçesine daha yakın oldukları, tarım ve ticaret ürünlerini Çorum pazarlarında sattıkları, ihtiyaçlarını da buradan temin ettikleri belirtilmiştir. Mecidözü ilçesiyle ilgilerinin yalnız Resmi işlerle sınırlı olduğunu ve özellikle kış aylarında resmi işlerini takip için yapılan yolculuklarda zorluklarla karşılaştıkları belirtilerek Çorum İli Merkez İlçesine bağlanmaları teklif edilmiştir.

Yine Mecidözü ilçesinin Cemilbey Bucağına bağlı olan Gökçepınar, Çobandivanı, Ahmetoğlan, Akpınar köylerinin Mecidözü Merkezine daha yakın olmakla birlikte ekonomi ilgi ve günlük münasebetlerinin bu ilçe ile olduğundan dolayı aynı ilçenin Merkez Bucağına bağlanması teklif edilmiştir.

Ayrıca Cemilbey Bucağına bağlı olan, Düdüklük ve Mollahasan köylerinin de ekonomik ilgi ve günlük işlerinin Alaca İlçesiyle olduğu belirtilmiştir. Mecidözü ilçesiyle ilgilerinin yalnız resmi dairelerle sınırlı kaldığı ve kış şartlarında bu ilçeye gidip gelmelerinde zorluklarla karşılaşmaları gerekçe gösterilerek Alaca İlçesine bağlanmaları teklif edilmiştir⁹⁰.

Çorum valiliği İçişleri bakanlığına göndermiştir. İçişleri Bakanlığı yaptığı inceleme neticesinde valiliğin teklifini kabul ederek 4.3.1947 tarih ve 22102/16-18/2884 sayılı yazıyla Başbakanlığa göndermiştir⁹¹. Başbakanlık makamı da 21 Mart 1947 tarihinde onay için Cumhurbaşkanlığına havale etmiştir⁹². Bahsi geçen değişikliklerle ilgili 20933 sayılı Karar 22 Mart 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁹³.

Çorum İli Mecitözü İlçesi Merkez Bucağına Bağlı Palabıyık Köyünün Merkez İlçeye Bağlanması

Çorum ili Mecitözü İlçesi merkez Bucağına bağlı Palabıyık Köyünün Merkez İlçeye bağlanması konusunda ilk istek halktan gelmiştir. Halkın talebini dikkate alan valilik meseleyi incelettirmiş, yetkili kurullarında ele alarak adı geçen köyün Çorum merkez ilçesine bağlanmasını önermiştir. Mülki değişiklik için hazırlanan gerekçe evrakında Palabıyık Köyünün Mecitözü ilçe merkezine 23 kilometre uzaklıkta olmasına karşın Çorum merkez İlçesine 12 kilometre mesafede bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca halkın iktisadi faaliyetlerini

⁹⁰ BCA 30.11.1.0.190.7.12.4.

⁹¹ BCA 30.11.1.0.190.7.12.2.

⁹² BCA 30.11.1.0.190.7.12.2.

⁹³ BCA 30.11.1.0.190.7.12.3.

Çorum merkezi ile yürüttüğü Mecitözü ilçesinde ise sadece devlet dairelerindeki işlemlerini yürütmek üzere ilişkide olduğu ifade edilmiştir⁹⁴.

Valilik bu önerisini İçişleri Bakanlığına sunmuştur. Bakanlık öneriyi uygun bularak bir kararname hazırlamak suretiyle 22 Mart 1948 tarihinde 22102/16-14/5086 numaralı yazı ile Başbakanlığa arz etmiştir⁹⁵. Kararname 26 Mart 1948'de Başbakanlıktan Cumhurbaşkanlığı makamına havale edilmiş⁹⁶ ve aynı gün Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır⁹⁷.

Çorum İli Mecitözü Kazasına Bağlı Çobandıvan Köyünün Merkez İlçesi Cemilbey Nahiyesine Bağlanması

Çorum İli Mecitözü kazasına bağlı Çobandıvan köyünün, Cemilbey Nahiyesine bağlanması meselesinde ilk resmi girişim Vilayet İdare Heyetine aittir. İdare Heyeti 7/10/1958 tarih ve 353 sayılı bir karar almıştır. Bunu Vilayet Umumi Meclisin 29/12/1958 tarih ve 18 sayılı kararı takip etmiştir.

İl yetkili kurulları Çobandıvan Köyü'nün Mecitözü kazasından alınarak Merkez ilçeye bağlı Cemilbey nahiyesine bağlanmasına karar vermişlerdir. Karar gerekçesinde köyün Mecitözü'ne 26 km. mesafede olup aralarında arızalı ve yüksek dağların bulunması gerekçesiyle kış aylarında gidip gelmenin zor olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan Merkez ilçeye bağlı Cemilbey nahiyesine ise sadece 7 km. uzaklıkta bulunduğu, bu yolun muntazam bir şose yol olduğu ifade edilmiştir. Köyün bütün ekonomik ilişkilerinin de Cemilbey nahiyesi ile gerçekleştiği dikkate alınarak bu nahiyeye bağlanması önerilmiştir.

Bilahare bu yetkili kurulların kararları İçişleri Bakanlığına havale edilmiştir. Bakanlık da yaptığı incelemede kurullardan gelen kararları yerinde bulmuştur. Bakanlık tarafından hazırlanan kararnamede vilayet yetkili kurullarının raporlarına dayanılarak coğrafi, ekonomik ve idari açılardan Çobandıvan köyünün, Mecitözü kazasından alınarak Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine bağlanmasının uygun olduğu belirtilmiştir⁹⁸.

İçişleri Bakanlığı, 22 Nisan 1959 günlü ve 22102/17-172-4218 sayılı yazıyla söz konusu değişiklik teklifini Başbakanlık makamına göndermiştir⁹⁹. Başbakanlık makamı da Cumhurbaşkanlığına havale etmiş olup, 12 Mayıs 1949 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır¹⁰⁰.

Mecitözü İlçesine Bağlı Göpsen Köyünün Alaca İlçesine Bağlanması

Mecitözü ilçesine bağlı Göpsen köyünün Alaca ilçesine bağlanması için ilk talep köy halkından gelmiştir¹⁰¹. Bunun üzerine valilik bir kurul göndererek inceleme yaptırmıştır. Kurulun hazırladığı raporda belirtildiğine göre köy Mecitözü'ne 60, Alaca ilçe merkezine ise 25 kilometre mesafededir. Mecitözü ilçesiyle aralarında Akdağ-Karadağ gibi yüksek ve çetin

⁹⁴BCA 30.11.1.0.197.9.16.4.

⁹⁵ BCA 30.11.1.0.197.9.16.1.

⁹⁶ BCA 30.11.1.0.197.9.16.2.

⁹⁷ BCA 30.11.1.0.197.9.16.3.

⁹⁸ BCA 030.11.1.00.276.14.13.4.

⁹⁹BCA 030.11.1.00.276.14.13.3.

¹⁰⁰BCA 030.11.1.00.276.14.13.2.

¹⁰¹ BCA 30.11.1.0.220.1.19.4.

araziler bulunması yüzünden ulaşım sıkıntısı yaşanmaktadır. Özellikle kışın yolların geçit vermemesi yüzünden ilçe merkezine gidip gelmeleri sorun teşkil etmektedir. Halbuki her mevsimde düz bir yoldan kolaylıkla Alaca merkezine ulaşma imkanı bulunmaktadır. Diğer taraftan köyün bütün ekonomik işleri Alaca pazarıdır. Bütün bu sebeplerden dolayı Göpsen Köyü'nün Mecitözü'nden alınarak Alaca ilçesine bağlanması uygun olacaktır. Söz konusu rapor ilin yetkili kurulları tarafından da onaylanmıştır¹⁰².

İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığı 18.4.1950 tarih ve 31.315-73/216 sayılı kararı da il yetkili kurullarının talebi istikametindedir. Tetkik Kurulu Başkanlığı oy birliğiyle aldığı kararla Göpsen köyünün coğrafi, iktisadi ve idari bakımlardan sağlayacağı kolaylıklar nedeni ile Mecitözü'nden alınarak Alaca ilçesine bağlanmasını onaylamıştır¹⁰³.

İçişleri Bakanlığı'nın bu konu ile ilgili 11.12.1950 tarih ve 22102/16-47/10895 sayılı yazısı Başbakanlığa arz edilmiştir¹⁰⁴. Karar 2 Ocak 1951 tarihinde Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından onaylanmıştır¹⁰⁵.

Çorum İli İskilip İlçesi Kızılviran Bucağına Bağlı 3 Köyün, Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına Bağlanması

Çorum İli İskilip İlçesinin Kızılviran Bucağına bağlı Karahacı, Kalenderoğlu ve Mehmet Ali Çiftliği Köylerinin, Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına bağlanması hakkında mülki değişiklik için ilk talep halktan gelmiştir. Bilahare Çorum Valiliği tarafından bir çalışma başlatılmıştır. Gerçekleştirilen inceleme neticesinde bir rapor hazırlanmıştır. Buna göre adı geçen köyler Kızılviran Bucağına 19-22 ve Kızılviran Bucağı üzerinden İskilip İlçesine 65-68 ve doğrudan İskilip İlçesine 50-63 km mesafededir. Buna karşılık Sungurlu İlçesine uzaklıkları 30-33 kilometredir. Köylerin İskilip İlçesiyle aralarında Kızılirmak nehri de bulunmaktadır. Bu yüzden yöre halkının İskilip'e gidebilmek için Üçdam Köyünden kayık yolculuğu yapmaları gerekmektedir. Bu durumda kayık dolana kadar müşteri beklenmekte, bilahare hareket etmektedir. Bu gecikme köylülerin İskilip'teki resmi işlerinin aksamasına yol açmaktadır. İlaveten ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde ırmağın kabarması, kış aylarında da buz tutması yüzünden kayık işlememektedir. Bu durumda köylüler daha uzak mesafede bulunan Karaburun Köprüsünü kullanmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Çorum İl Genel Meclisi bütün bu sebeplerden dolayı köylerin Sungurlu İlçesine bağlanmaları kararını almıştır. Fakat İl İdare Kurulu, adı geçen köylerin Sungurlu İlçesi ile ulaşımının İskilip'e nazaran daha sıkıntılı olduğu gerekçesiyle İskilip'e bağlı kalmaları kararını almıştır.

Bu durumda valilik iki kurulun kararını da İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bakanlık tarafından yapılan inceleme neticesinde söz konusu köylerin ekonomik ilgileri, coğrafi şartlar, ulaşım durumu gibi sebeplerden dolayı Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına bağlanması hakkındaki İl Genel Meclisi görüşü kabul edilmiştir¹⁰⁶.

Adı geçen köylerin Sungurlu ilçesine bağlanmaları yönündeki İçişleri Bakanlığı talebi 12 Nisan 1952 tarihli yazı ile Başbakanlığa sunulmuştur¹⁰⁷. Bu değişiklik teklifi 15 Nisan 1952 günü Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır¹⁰⁸.

¹⁰² BCA 30.11.1.0.220.1.19.5.

¹⁰³ BCA 30.11.1.0.220.1.19.4.

¹⁰⁴ BCA 30.11.1.0.220.1.19.3.

¹⁰⁵ BCA 30.11.1.0.220.1.19.2.

¹⁰⁶ BCA 030.11.1.00.230.10.3.4.

¹⁰⁷ BCA 030.11.1.00.230.10.3.3.

Mecitözü İlçesine Ait 12 Köyün Çorum Merkez İlçesine Bağlanması

Mecitözü ilçesine bağlı Büyükdüğenci, Küçükdüğenci, Kışladeresi, Araphacı, Kuşsaray, Eskice, İkipınar, Güney, Kultak, Ahmediye (Kaymakçı), Boğacık ve Karahisar Köyleri'nin Mecitözü'nden alınarak Çorum Merkezine bağlanması hususunda işlemi başlatan halkın müracaatları olmuştur. Bunun üzerine Çorum valiliği meseleyi incelettirmiş ve hazırlanan raporu yetkili kurullarında değerlendirmiştir. Yetkili kurullar adı geçen köylerin ekonomik ilgileri nedeni ile Çorum merkez ilçesine bağlanmaları kararını almıştır.

Hazırlanan gerekçe evrakına göre; adı geçen köyler Çorum-Merzifon yolunun sağ ve solunu takip eden ve Düğenci Ovası tabir edilen sahada yer almaktadırlar. Köylerin yola uzaklıkları en fazla 2 km'dir. Mecitözü İlçesine her mevsimde gidilip gelinebilecek yollar mevcut değildir. Bu yüzden Çorum'a gelen köylülerin bazı zamanlar Mecitözü'ne dönmeleri mümkün olamamaktadır. Bu durum asayiş meselelerinde de sıkıntı yaratmaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı belirtilen köylerin Mecitözü'nden alınarak Çorum Merkez İlçesinin Merkez Bucağına bağlanmasının uygun olacağı bildirilmiştir.

Bilahare karar İçişleri Bakanlığına iletilmiş, Bakanlık tarafından yapılan inceleme neticesinde de vilayet yetkili kurullarının mütalaaları yerinde bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı ekonomik ilgileri Çorum merkeziyle olan, buna karşı idari işleri yönünden Mecitözü İlçesine bağlı kalmaları nedeni ile halkı sıkıntı yaşayan köylerin İl İdaresi Kanunu hükümlerine göre Çorum merkez ilçesine bağlanmalarını uygun bulunmuştur¹⁰⁹.

Bakanlık İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan gerekçe ve karar evraklarıyla birlikte rapor 11.10.1952 tarihinde Başbakanlığa sunulmuştur¹¹⁰. Başbakanlık evrakı 13 Ekim'de Cumhurbaşkanlığına göndermiş¹¹¹, karar 18 Ekim 1952'de Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir¹¹².

Çorum Vilâyeti Mecitözü Kazasının Merkez Nahiyesine Bağlı Gökçepınar Köyünün, Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine Bağlanması

Çorum Vilâyeti Mecitözü Kazasının Merkez Nahiyesine bağlı Gökçepınar Köyünün, Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine bağlanması hususundaki ilk teşebbüs valilikten gelmiştir. Valilik halkın tercihini öğrenebilmek için köyde halk oylaması yaptırmıştır. Köy halkı Cemilbey nahiyesine bağlanmak yönünde oy kullanmıştır.

Bilahere mesele ilk olarak Vilayet İdare Heyetinde ele alınmıştır. İdare Heyeti 25/12/1957 tarihli toplantısında köyün Mecitözü'nden alınarak Çorum merkez kazası Cemilbey nahiyesine bağlanması kararını almıştır. Karar gerekçesinde belirtildiğine göre; Gökçepınar Köyü Mecitözü Kazasına 30 km mesafede olup bozuk bir yol ile bağlanmaktadır. Özellikle kış aylarında yol kullanılamaz hale gelmekte, bu durum bir hayli sıkıntı yaratmaktadır. Söz konusu köy Merkez kazaya bağlı Cemilbey nahiyesine ise sadece 6 km

¹⁰⁸ BCA 030.11.1.00.230.10.3.2.

¹⁰⁹ BCA 030.11.1.00.234.29.5.4.

¹¹⁰ BCA 030.11.1.00.234.29.5.3.

¹¹¹ BCA 030.11.1.00.234.29.5.1.

¹¹² BCA 030.11.1.00.234.29.5.2.

uzaklıklardır. Köyün ticari ve ekonomik ilgisi de Cemilbey nahiyesi iledir. Bütün bu sebeplerden dolayı bu nahiyeye bağlanması uygun olacaktır.

Buna karşılık Vilayet Genel Meclisi ise 16/1/1958 tarih ve 57 sayılı kararında Gökçepınar Köyünün Mecitözü kazasına bağlılığının devam etmesi istikametinde görüş belirtmiştir. Vilayet Genel Meclisi köyün Cemilbey nahiyesine yakınlığını ve iyi bir yol ile bağlantısı olduğunu kabul etmiş olmakla beraber, bu değişikliğin köyü azalan Mecitözü Kazasını ekonomik anlamda zora sokacağı gerekçesini öne sürmüştür.

Adı geçen kurulların birbirine zıt mütalaaları karşısında İçişleri Bakanlığı konuyu yerinde tetkik etmek üzere heyet görevlendirilmiştir. Heyet incelemelerini tamamladıktan sonra 9/10/1959 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Gökçepınar köyü Mecitözü Kazasına 30 kilometre uzunluğunda patika bir yol ile bağlıdır. Bu durum özellikle kış aylarında ulaşımı güçleştirmektedir. Köy halkının Mecitözü ilçesi ile resmi işlerinden başka hiç bir ilgilerinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan köy ile Merkez Kaza arasında 30 kilometrelik, Cemilbey Nahiyesi ile de 9 kilometrelik düzgün bir yol mevcuttur. Köylülerin günün her saatinde bu merkezlere vasıta bulma imkanı söz konusudur. Ayrıca ahali ürettiği buğdaylarını Çorum Ofisine satarak bütün ihtiyaçlarını da buradan temin etmektedir. Köy halkının banka paralarını da kendilerine yakın olan Çıkrık Köyündeki Tarım Kredi Kooperatifinden aldıkları tespit edilmiştir. Raporun sonuç kısmında adı geçen köyün Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine bağlanmasının uygun olduğu belirtmiştir. İçişleri Bakanlığı bu raporu dikkate alarak Gökçepınar Köyünün coğrafi, İktisadî ve İdarî bakımlardan Cemilbey Nahiyesine bağlanmasını yerinde görmüş ve Kararnameyi bu doğrultuda hazırlamıştır¹¹³.

Söz konusu kararname 19 Kasım 1959 gün ve 22102/17-152/10915 sayılı yazı ile Başbakanlık makamına havale edilmiştir¹¹⁴. Başbakanlık makamı da değişiklik kararını onay için Cumhurbaşkanlığı makamına sunmuştur. Değişiklik 26 Kasım 1959 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır¹¹⁵.

Mecitözü İlçesi Konaklı (Farzant) Köyü'nün Çorum Merkez İlçesine Bağlanması

Mecitözü İlçesine bağlı Konaklı (Farzant) Köyü'nün Çorum Merkez İlçesine bağlanması hususu ilk olarak halkın talebi ile gündeme gelmiştir. Hatta, yapılan halk oylamasında 397 seçmenden 392'si Çorum merkeze bağlanmak istemiştir. Bilahare mesele İl İdare Kurulunun 22 Ocak 1969 tarihli toplantısında ele alınmıştır. Bu toplantıda yapılan halkoylaması ve köyün Çorum merkez ilçe ile ulaşım imkanının kolaylığı dikkate alınarak merkeze bağlanması yönünde görüş bildirilmiştir.

Ancak, İl Genel Meclisi ise aksi yönde bir rapor hazırlamıştır. İl Genel Meclisi'nin 23/1/1969 tarihli toplantısında adı geçen köyden Mecitözü İlçesine günün her saatinde vasıta bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu köyün merkeze bağlanması halinde Mecitözü'ne bağlı birçok köyün de aynı yönde değişiklik talebinde bulunacağı, bu durumda da ilçenin köylerinin azalması sonucunda ticari ve ekonomik açıdan zor durumda kalacağı ileri sürülmüştür.

Bunun üzerine meseleye İçişleri Bakanlığı el atmıştır. Bakanlık il yetkili kurul kararları arasındaki zıtlık sebebiyle yerinde inceleme yapılmak üzere merkezden bir heyet görevlendirmiştir. Heyet yaptığı incelemeler neticesinde bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora

¹¹³ BCA 30.11.1.0.279.34.2.4.

¹¹⁴ BCA 30.11.1.0.279.34.2.3.

¹¹⁵ BCA 30.11.1.0.279.34.2.2.

göre Konaklı (Farzant) köyünün Mecitözü ilçesine 34, bağlanmak istediği Çorum İli Merkez İlçesinin Merkez Bucağına ise 26 km mesafede olduğu belirtilmiştir. Çorum-Merzifon yolu üzerinde bulunan köy sakinlerinin çocuklarını orta ve lise öğrenimleri için Çorum İl Merkezine gönderdikleri hatırlatılmıştır. Asayiş meseleleri açısından da Mecitözü'ne nazaran Çorum merkez ilçeden süratle ve kolaylıkla müdahalede bulunulabileceği vurgulanmıştır. Sonuç olarak İçişleri Bakanlığı, idari, coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel gerekçelerin yanı sıra Konaklı köylüleri tarafından gerçekleştirilen halkoylamasını da dikkate alarak adı geçen köyün Çorum Merkez ilçesi merkez bucağına bağlanması yönünde karar almıştır¹¹⁶.

Söz konusu değişiklik 29 Haziran 1970 gün ve 8371 sayılı yazı ile Cumhurbaşkanlığı makamına sunulmuş olup, bu makam tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir¹¹⁷.

Çorum İli Alaca İlçesi Merkez Bucağına Bağlı Karakaya Köyünün Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına Bağlanması

Çorum İli Alaca İlçesi Merkez Bucağına bağlı Karakaya Köyünün Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına bağlanması hususundaki ilk öneri Çorum İl İdare Kurulu'ndan gelmiştir. İl İdare Kurulu'nun 5.7.1972 gün ve 1588 sayılı kararı coğrafi, ekonomik, idari gerekçelerle köyün bağlı bulunduğu merkezin değiştirilmesi yönündedir. Buna karşılık İl Genel Meclisinin aldığı 2.1.1973 gün ve 18 sayılı karar ise köyün Alaca ilçesine bağlılığının devam etmesinden yanadır. İki farklı görüşü de içeren dosya Çorum Valiliği tarafından 24.1.1973 tarihli yazı ile İçişleri Bakanlığına gönderilmiştir.

Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı meseleyi yerinde incelemek üzere bir heyet oluşturarak mahalline göndermiştir. Adı geçen heyet il yetkili kurullarının kararlarını ve Karakaya Köyü muhtar ve ihtiyar heyetinin görüşlerini dikkate alarak bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Karakaya Köyü Çorum-Ankara asfaltının 200 metre yakınında yer almaktadır. Sungurlu ilçesi bu yol üzerinde olup köye 32 km. mesafededir. Alaca ilçesi ile Karakaya köy arasındaki mesafe ise 25 km mesafededir. Karakaya komşu Hüyük köyüne de 10 km'lik bir toprak yol ile bağlanmaktadır. Köy ile Alaca arasındaki yolun büyük bölümü stabilize olduğu için motorlu taşıt işlemediği hallerde köylü yürüyerek ya da Sungurlu'ya uğradıktan sonra Alaca'ya gitmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda köy ile Alaca ilçesi arasındaki mesafe 67 km'ye çıkmaktadır. Bu şartlarda köylünün İlçedeki işlerini takip etmesi ve kamu hizmeti almasında sıkıntı yaşanıyordu. Sonuç olarak iktisadi, ticari, idari ve sosyal ilişkilerin yürütülmesi açısından köyün Sungurlu ilçesine bağlanması yönünde görüş bildirmiştir. İçişleri Bakanlığı da bu rapora uygun görmüş olup değişiklik teklifini onaylamıştır¹¹⁸.

Bu doğrultuda hazırlanan karar evrakı İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 420.101/19-8/6266 sayı ve 15/7/1974 günlü yazısıyla Başbakanlığa havale edilmiştir¹¹⁹. Bilahare adı geçen köyün Sungurlu İlçesinin Merkez Bucağına bağlanması 26 Temmuz 1974 günü 13708 sayılı karar ile Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak onaylanmıştır¹²⁰.

¹¹⁶ BCA 30.11.1.0.355.25.11.4-5.

¹¹⁷ BCA 30.11.1.0.355.25.11.2. Bu konuda ayrıca bkz. Musa Şaşmaz, Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 86.

¹¹⁸ BCA 30.11.1.0.403.36.10.3-4.

¹¹⁹ BCA 30.11.1.0.403.36.10.5.

¹²⁰ BCA 30.11.1.0.403.36.10.2.

4. VİLAYET DAHİLİNDEKİ KÖYLERİN SINIR İHTİLAFLARI

Çorum Merkez İlçesi Alpagut Köyü İle Alaca İlçesi Küre Köyü Arasındaki Sınır İhtilafı

Çorum Merkez ilçesine bağlı Alpagut Köyü ile Alaca ilçesi Küre Köyleri arasında sınır ihtilafı vardı. Burada asıl sorun köylerin bağlı oldukları ilçenin yanı sıra komşu ilçe içerisinde de geleneksel olarak faydalandıkları yaylalarının bulunmasıdır. Meselenin halli görevi öncelikle ilgili köylerin muhtarların verilmiştir. Ancak muhtarlar uzlaşamayınca vilayet tarafından mahallinde inceleme yapmak üzere uzmanlar gönderilmiştir. Yapılan incelemede yeniden sınır çizilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Uzmanlar heyetinin önerisi Kebappınarı'ndan her iki köy halkının ortaklaşa faydalanmaları şartıyla yeni sınırın Koyunoğlu Köyü civarındaki Ağaçalıtepe'den başlayarak Kebappınarı, Cevizliçal, Ortaçal sırtını takiben Alaca-Çorum şosesine bağlanmasıdır. Bu öneri İl İdare Kurulu ve Daimi Komisyon görüşleri de alınarak Çorum Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na yazılmıştır. Bakanlık sorunu 29 Eylül 1948 gün ve 22104-99/14834 sayılı yazı ile Başbakanlık makamına iletmiştir¹²¹. Başbakanlık da 18 Ekim 1948 tarih ve 22028 numaralı yazı ile sınır değişikliğini Cumhurbaşkanlığının onayına sunmuştur¹²². 21 Ekim 1948 tarih ve 22026 numaralı kararname Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır¹²³.

Çorum İli Alaca Kazasının Suludere ve Merdan Köyü İle Sungurlu İlçesinin Emirler Ve Mehmetbeyli Köyleri Arasındaki Sınır İhtilafı

Çorum İli Alaca Kazasının Suludere ve Merdan Köyü ile Sungurlu İlçesinin Emirler ve Mehmetbeyli köyleri arasındaki sınır ihtilafı öncelikle İl idaresi tarafından incelemeye alınmıştır. Bilahare oluşturulan karma kurulun mahallinde yaptığı inceleme neticesinde bir gerekçe dosyası hazırlamıştır.

Buna göre; Merdan - Emirler köyleri sınırının Küçük Hırka ve Suludere köylerini birleştiren yol üzerinde Düzyaprak, Sarıyaprak tepesinin Gedik Kocanın Hozanı mevkiinden Gavur deresini takiben Sayın Beli tepesini birleştiren hat olması önerilmiştir. Suludere - Mehmetbeyli köyleri sınırı ise Sayınbeli'nden başlayarak Merdan Gediği'ni takiben Köm deresinin bittiği noktaya çizilen hat olarak teklif edilmiştir. İçişleri Bakanlığı bu önerileri yerinde bulmuştur.¹²⁴

Karar Bakanlık İller İdaresi Genel müdürlüğü 22104-54/8674 sayı ve 20 Temmuz 1953 tarihli yazıyla Başbakanlığa sunulmuştur¹²⁵. Düzenlenen Kararname ise 30 Temmuz 1953 günü Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanının imzalarıyla onaylanmıştır¹²⁶.

¹²¹ BCA 030.11.1.00.201.27.2.6.

¹²² BCA 030.11.1.00.201.27.2.2.

¹²³ BCA 030.11.1.00.201.27.2.3.

¹²⁴ BCA 30.11.1.0.239.23.10.8-9.

¹²⁵ BCA 30.11.1.0.239.23.10.3.

¹²⁶ BCA 30.11.1.0.239.23.10.2.

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Merkez Nahiyesine Bağlı Palabıyık Köyü İle Mecitözü Kazasının Merkez Nahiyesine Bağlı Elvançelebi Köyü Arasındaki Sınırın Tespiti

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Merkez Nahiyesine bağlı Palabıyık köyü ile Mecitözü kazasının merkez Nahiyesine bağlı Elvançelebi köyü arasındaki sınır ihtilafının çözümü için ilk teşebbüse geçen kurum Çorum Valiliği olmuştur. Valilik mahalline inceleme yapmak üzere karma kurul görevlendirmiştir. Kurul çalışmalarını tamamladıktan sonra 11/12/1952 tarihinde bir rapor hazırlamıştır.

Bu rapora göre iki köy arasında ihtilafli alan Palabıyık köyünün doğu sınırı alanı, (Örenpınar) mevki ile Elvançelebi köyünün batı hududu olan (Taboğlu pınarı) ve Pamuk deresi arasındaki takriben üç kilometre genişliğinde olan ve Çal denilen noktadan Çorum-Mecitözü şosesine kadar uzanan alan olduğu görülmüştür. İhtilafli olan arazi her iki köyün İktisadi, içtimai ve coğrafi durumları dikkate alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Buna göre tartışmalı bölgedeki sınır hattı şu şekilde belirlenmiştir. Elvançelebi köyünün kuzey sınır noktası olan Çal mevkiinden başlamak üzere Pınarlı dereyi takip eden, buradaki çeşmeden geçmek suretiyle Kilise tepesine uzanan, buradan tepe zirvelerini takip ederek Paşam çam denilen çamlık tepesi ikiye ayırarak Çorum ve Mecitözü şosesine ulaşan hat:

Çorum Vilayeti ilgili kurulları karma kurulca belirlenen sınırı aynen kabul etmiştir. İçişleri Bakanlığı da bahsi geçen raporu inceleyerek onaylamıştır¹²⁷. Bilahare Karar, İçişleri Bakanlığı tarafından 8 Nisan 1955 gün ve 22104-1014/5261 sayılı yazıyla Başbakanlığa sunulmuştur¹²⁸. Cumhurbaşkanlığı tarafından 30 Nisan 1955 gün ve 27734 sayılı karar ile sınır değişikliği onaylanmıştır¹²⁹.

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Merkez Nahiyesine Bağlı Kiranlık Köyü İle Alaca Kazası Merkez Nahiyesine Bağlı Kalehisar Köyü Arasındaki Sınır İhtilafı

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Merkez Nahiyesine bağlı Kiranlık köyü ile Alaca Kazası Merkez Nahiyesine bağlı Kalehisar köyü arasında sınır ihtilafı mevcut idi. Meselenin çözümü için ilk olarak Valilik tarafından girişimde bulunulmuştur. Valilik mahallinde inceleme yapmak üzere bir heyet görevlendirmiştir. Bu heyet incelemelerini tamamlayarak 7/7/1949 tarihinde valilik makamına bir rapor sunmuştur.

Bu rapora göre her iki köy muhtar ve ihtiyar heyetleri sınır tespiti konusunda anlaşmaya varamamışlardır. Bunun üzerine heyet eski hudutnameleri ve her iki köyün sınırını kesin olarak ayıran işaretleri dikkate alarak, bu köylerin arazisini baştanbaşa kesen Karadona - Sapa yolunu sınır çizgisi olarak önermiştir. Çorum İli Yetkili Kurulları da bu sınırı aynen kabul etmişlerdir. Bilahare İçişleri Bakanlığı meseleyi ele almış, yaptığı inceleme neticesinde söz konusu sınır tespitini yerinde görmüş, karar evrakını buna göre düzenlenmiştir¹³⁰. Bu sınır Cumhurbaşkanlığı tarafından 25 Mayıs 1955 günü onaylanmıştır¹³¹.

¹²⁷ BCA 30.11.1.0.251.16.11.3-4.

¹²⁸ BCA 30.11.1.0.251.16.11.5.

¹²⁹ BCA 30.11.1.0.251.16.11.2.

¹³⁰ BCA 30.11.1.0.250.11.2.4.

¹³¹ BCA 30.11.1.0.250.11.2.2.

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine Bağlı Hımıroğlu Köyünün Örencikkaçağı Mahallesi İle, Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesine Bağlı Cevizli Köyü Arasındaki Sınır Tespiti

Çorum Vilayeti Merkez Kazasının Cemilbey Nahiyesine bağlı Hımıroğlu Köyü'nün Örencikkaçağı Mahallesi ile Mecitözü Kazasının Ortaköy Nahiyesine bağlı Cevizli köyü arasındaki sınır ihtilafının çözümlenmesi için öncelikle Çorum Vilayetince mahalline bir heyet gönderilmiştir.

Heyetin düzenlediği 7/7/1952 tarihli rapora göre dı geçen köyler arasındaki hududun, Kuzucalı'nın tam doğusundaki kayalık noktadan başlayarak Kuzucalı silsilenin zirve çizgisinden batıya doğru uzanarak tepenin Zülfikar deresinde sona erdiği noktada bulunan Cevizli köyünden Hasan'ın tarlasının kuzeyinde yer alan kayalıktan itibaren Zülfikar deresini güneye doğru takip ederek Alibaba mevkiinde sona eren hat olarak tespit edilmiştir.

Çorum Vilayeti idare heyetinin 14.4.1953 tarih ve 224 sayılı, Genel Meclisin 11 Ocak 1954 tarih ve 38 sayılı kararıyla da yukarıda belirtilen sınır hattı aynen kabul edilmiştir. İçişleri Bakanlığı da yaptığı önerilen sınır değişikliğini aynen kabul etmiştir¹³².

Bu doğrultuda İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan öneri 6 Ocak 1955 gün ve 22104-1013/171 tarihli yazıyla Başbakanlığa gönderilmiş¹³³, Cumhurbaşkanlığı makamı tarafından da 28 Ocak 1956 günü onaylanmıştır¹³⁴.

Çorum İli Merkez İlçesi Cemilbey Bucağına Bağlı Mollahasan Köyü İle Alaca İlçesi Merkez Bucağına Bağlı Büyük Keşlik Köyü Arasındaki Sınır İhtilafı

Çorum İli Merkez İlçesi Cemilbey Bucağına bağlı Mollahasan Köyü İle Alaca İlçesi Merkez Bucağına bağlı Büyük Keşlik Köyü arasındaki sınır ihtilafının çözümü için ilk harekete geçen valilik olduğu anlaşılmaktadır. Valilik 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 2. maddesi gereğince mahallinde inceleme yapmak üzere bir heyet görevlendirmiştir. Bahsi geçen incelemelerini tamamlayarak 13.1.1969 tarihinde valiliğe bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre köyler arasındaki sınır "*Sarıhasan çeşmesi, Dikilitaş, Top ardiç, Kundulçal, Koramaz çeşmesi, Deliklikaya ve Balcıoğlu mevkiine çekilecek hat*" olarak belirlenmiştir..

Valilik bu öneriyi il yetkili kurullarına havale etmiştir. Bunlardan İl İdare Kurulu 14.1.1970 gün ve 83 sayılı karar ile, İl Genel Meclisi de 22.1.1970 gün ve 41 sayılı karar ile raporda belirtilen sınırı onaylamışlardır. Bilahare Valilik bu kararları içeren evrakları 9.2.1970 tarihli yazı ile İçişleri Bakanlığına göndermiştir.

Bakanlık yaptığı inceleme neticesinde 442 sayılı Köy Kanununa göre belirlenen sınırdaki netlik kazanmayan kısımlar bulunduğunu belirterek 2.3.1971 gün ve 2.22104/2145/2107 sayılı yazıyla dosyayı valiliğe geri göndermiştir. Valilik belirsizlikleri gideren bir çalışma yaparak dosyayı yeniden bakanlığa havale etmiştir. 2.6.1971 tarihli açıklama yazısında teferruatlı bir kroki de yer almıştır. Bu açıklamayı yerinde bulan İçişleri Bakanlığı, iki ilçe arası sınırın, "*Sarıhasan Çeşmesinden başlayarak buradan Dikili taş'a buradan Topardıç'a-*

¹³² BCA 30.11.1.0.249.2.18.4.

¹³³ BCA 30.11.1.0.249.2.18.5.

¹³⁴ BCA 30.11.1.0.249.2.18.2.

buradan da 1343 rakımlı tepenin 250 metre Doğusunda bulunan Kundulçal'a çekilecek hat” olarak tespitini uygun görmüştür¹³⁵.

Hazırlanan karar İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 12 Ocak 1972 günü 2.22104/2145/179 sayılı yazı ile Başbakanlığa havale edilmiş olup¹³⁶ hazırlanan 10334 sayılı kararname 17 Ocak 1972 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır¹³⁷.

SONUÇ

Çorum ilinin komşusu olan Ankara, Amasya, Samsun, Çankırı, Yozgat ve Kastamonu vilayetleri ile sınır problemleri yaşadığı görülmüştür. Bu yüzden küçük çaplı da olsa sıklıkla vilayet sınırında değişiklikler olmuştur. Bu sınır değişikliklerinin ana nedeni sınır köyleri arasındaki ihlaflardır. Köyler arasında niza konusu olan mevzuların meralar, yaylalar, orman arazileri, otlaklar ve su kaynakları olduğu görülmüştür. Umumiyetle köylüleri hatta, illerin oluşturdukları kurullara arasında görüş ayrılıkları çözümlenememiştir. Zira, her il kendi köyünden yana tavır alma yaklaşımı içerisinde olduğundan dolayı meselenin çözümü İçişleri Bakanlığına kalmıştır.

Çorum iline bağlı ilçeler arasındaki sınır değişikliklerinde de benzer sorunlar karşılaşılmıştır. Sorunun çözümü öncelikle köy muhtarlıklarından beklenilmiş ise de umumiyetle bir sonuç alınmadığı müşahade edilmiştir. Bunun üzerine valilik meseleye el atmış, gönderdiği heyetler vasıtasıyla mahallinde incelemeler yaptırarak sorunu ortadan kaldıracak şekilde yeniden sınır çizdirmiştir. Bakanlığın umumiyetle vilayetçe alınan kararları onayladığı görülmüştür.

Bazı köylerin il içerisinde başka bir ilçeye bağlandıkları da görülmüştür. Burada tetikleyici sebepler genellikle ulaşım, asayiş ve iktisadi bağlantılar olmaktadır. Halk vilayete başvurarak diğer ilçeye bağlanmalarının kendileri için yararlı olacağını talep ederlerse, valilik de yaptığı değerlendirmelerde bu talepleri haklı bulursa değişiklikler gerçekleşmektedir. Yeni nahiyelerin kurulması da ilçelerin sınırlarında değişikliklere sebep oluyordu.

Bazı köylerin ise komşu illerden alınarak Çorum vilayetine bağlandıkları görülmüştür. Aynı şekilde bazı köyler de Çorum'dan alınarak komşu illere dahil edilmişlerdir. Bu tür değişikliklerin sebeplerinden en önemlisi köylerin tabi oldukları kaza ve nahiyelerine uzaklıklarıdır. Bu durum idari ve inzibati işlerde hem hükümeti hem de bu halkı zora sokmaktaydı. Yine köylerin bağlı bulunduğu il ve ilçe ile aralarında dağlık arazilerin, taşkın nehirlerin mevcudiyeti, bazı mevsimlerde geçişe imkan vermemesi de başka bir sebebi oluşturuyordu.

¹³⁵ BCA 30.11.1.0.373.2.12.4-5.

¹³⁶ BCA 30.11.1.0.373.2.12.3.

¹³⁷ BCA 30.11.1.0.373.2.12.2.

KAYNAKÇA

1. Arşivler, Gazeteler ve Kitaplar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmi Gazete

Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı İlleri İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968.

SEZEN, Tahir. Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006

ŞAŞMAZ, Musa. Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

2. İnternet Kaynakları

<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

http://www.kargi.gov.tr/default_b0.aspx?content=199

www.koylerimiz.info

XIX. YÜZYILDA ÇORUM'UN İDARİ YAPISI

Barış SARIKÖSE¹

¹Doç. Dr., Karabük Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı taşra idaresinin temeli eyalet sistemiydi. Eyaletler, sancak ve kazalara ayrılmıştı. Osmanlı idaresine girdikten sonra Çorum, bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Uzun asırlar Çorum, Rum Eyaleti'ne bağlı bir sancaktı. XIX. yüzyılda Osmanlı taşra idare sisteminde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. Bu dönemde vilayet ve kazalarda yöneticilerin görev ve sorumlulukları değişirken taşra idaresinde yeni memurluklar da oluşturulmuştur. Birçok komisyon ve kurul kurularak taşrada hizmetler, daha düzenli vatandaşa ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bir dönem Sivas ve Ankara vilayetleri sınırları içinde yer alan Çorum'un idari yapısında XIX. yüzyılda önemli değişimler yaşanmıştır. İskilip, Osmancık, Mecidözü ve Sungurlu gibi kazaların idari yapılarında da süreç içinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu tebliğde, XIX. yüzyılda Çorum'un idari yapısında meydana gelen dönüşüm değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, İdari Yapı, Osmanlı Dönemi, XIX. Yüzyıl.

ADMINISTRATION STRUCTURE OF ÇORUM IN XIX'TH CENTURY ABSTRACT

Ottoman provincial administration was based on state system. States had divided into sanjak and districts. Çorum had been organized as a sanjak after entered to Ottoman administration. Çorum was a sanjak connected to Rum State long many centuries. Provincial system was passed to state system in Ottoman rural administration system in XIX'th century. While the province and district's manager's duties and responsibilities was changing new offices was created in this period. Services tried to reach more regularly to citizens by establishing a lot of commission and boards. Significant changes was experienced in Çorum's administration system which once upon a time was located in Sivas and Ankara's province border in XIX'th century. Important alterations occurred in administration system in provinces like İskilip, Osmancık, Mecidözü and Sungurlu in this process. The transformation in Çorum's administration system will be evaluated in this notification.

Keywords: Çorum, Administration Structure, Ottoman Period, XIX'th Century.

GİRİŞ

Anadolu'da köklü bir tarihe sahip olan yerleşim yerlerinin başında Çorum gelmektedir. Hititler'den itibaren Çorum ve çevresinde birçok devlet egemen olmuş birçok kavim ve millet bu bölgeden geçmiştir. 1071'de Türklerin Anadolu'ya girmesinden sonra Çorum ve çevresine birçok Türk boy ve aşireti yerleşerek buranın Türkleşme ve İslamlaşma sürecini sağlamışlardır. Çorum ve çevresine Selçuklu ve Osmanlı döneminde yoğun bir Türkmen nüfusunun yerleştiği bilinmektedir. 24 Oğuz boyundan, Bayat, Kayı, Salur, Eymür, Alayuntlu ve Kınık gibi 14'ünün adı Çorum ve çevresinde günümüze kadar yaşamıştır (Kara, 2008: 57). Türklerin Anadolu'ya girmelerinden sonra Çorum ve civarı Danişmentliler, Türkiye Selçukluları, Moğollar, Eretnoğulları, 1360'ta da Amasya'daki Emir Hacı Şadgeldi idaresine

girmiştir. Osmanlılar ile Kadı Burhanettin arasında Çorum sahrasında yapılan Kırkdilim Muharebesi (1392) sonrasında başta İskilip olmak üzere, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar tarafları Moğollar tarafından yağmalanmıştır (Uzunçarşılı, 1994: 277). Çorum ilk defa 1398'de Osmanlı idaresine girmiştir. Amasya'da bulunan Şehzade Mehmed'in idaresine verilen Çorum, Timur istilasından (1402) sonra Anadolu Türk birliğinin bozulması ile elden çıkarken, Çelebi Mehmed (1413-1421) döneminde birliğin sağlanması ile tekrar Osmanlı idaresine girmiştir. Bu dönemde Çorum ve civarında bulunan Kara Tatarlar, Rumeli'ye göç ettirilmiştir. (Şahin, 1993: 374; Cezar, 2010: 250). 1427'de Osmanlı idaresine giren Çorum, Sultan II Murad'ın (1421-1451) saltanatının sonlarında Rum eyaletine dahil olmuştur (Erdoğan, 2014: 11). Sultan II. Murad döneminde Çorum taraflarında eşkıyalık yapan Türkmenler üzerine sefer düzenlenerek bölgedeki eşkıyalık ortadan kaldırılmıştır (Uzunçarşılı, 1994: 404). Çorum, Osmanlı döneminde demografik, ekonomik ve sosyal yönden büyük bir gelişme göstermiştir. 1456'da mahalle sayısı altı iken 1576'da mahalle sayısı 48'e ulaşmıştır (Şahin, 1993: 374). Osmanlı idaresine girdikten sonra uzun yıllar sükunet sağlanmış olsa da bölgede zaman zaman kargaşa ve eşkıyalık hareketleri de etkili olmaya devam etmiştir. Osmanlı döneminde taşrada idari sistemin bozulmasına ve düzenin ortadan kalkmasında etkili olan Şahkulu isyanı ve Celali isyanları XVI-XVIII. yüzyıllarda Çorum'da da etkili olmuştur (Şahin, 1993: 374). XVI. yüzyıl sonlarında Çorum ve çevresinde de eşkıyalık yayılmaya başlamıştır (Faroqhi, 2002: 71). Celalilerden halkın kaçış sürecinde etrafi surlarla çevrili şehirler halk için bir çekim merkezi haline gelmişti. Çorum'da da bu dönemde bir dış mahalle tahkim edilerek duvarlarla çevrilmiştir (Faroqhi, 2000: 335). Etrafi tahkim edilmiş güvenli yerleşim yerlerinden biri olan Çorum, yöredeki halk için önemli bir merkez haline gelmiş böylelikle Çorum nüfusunda artışlar meydana gelmiştir. Çorum ve çevresi, XVIII. yüzyıl sonlarında Çapanoğulları nüfuzu altına girmiştir (Şahin, 1993: 374).

XIX. YÜZYIL ÖNCESİNDE ÇORUM'UN İDARİ YAPISI

Çorum, Osmanlı idaresine girdikten sonra idari yapıda eyalet sistemi içinde bir sancak haline getirilmiştir. Çorum, 1521'de Rum (Sivas) eyaleti içinde bir sancak olup, bu tarihte sancak sınırları içinde Çorumlu, İskilip, Osmancık, Demirlihisar ve Katar kazaları yer almaktaydı. XVI. yüzyıl sonlarında kaza sayısı sekize yükselmiştir (Şahin, 1993: 376). 1530 tarihli Muhasebe Defteri'nde Rûm eyaleti sınırları içinde bir sancak olan Çorum; Çorumlu, Osmancık, İskilip ve Karahisar-ı Demirli kazalarından oluşmaktaydı (BOA, 1997: 28-30). Bu tarihte Çorum sancağı dahilinde; Serkis, Tuzciyan ve Emlak divanları, Osmancık, İskilip kazaları, Tahtettarik, Katar ve Karahisar-ı Demirli nahiyeleri bulunmaktaydı. 1576-1577'de Çorum livası sınırları içinde; Çorumlu, Osmancık, İskilip, Karahisar-ı Demirli ve Katar kazaları yer almaktaydı (Bulduk, 1992: 134; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 32-53). Aynı yıllarda Karahisar-ı Demirli kazası sınırları içinde 43 köy bulunmaktaydı (Bulduk, 1992: 158). 1576'da Çorumlu kazası sınırları içinde Çorumlu nahiyesinde 76 köy, Serkis divanında altı köy bir mezra yer almaktaydı (Kara, 2008: 2). 1590'da Çorum sancağı sınırları içinde Çorum, Karahisar-ı Demirli, Katar ve İskilip yer alırken (Korkmaz, 2003: 32), bu kazalara ilaveten Amasya'ya bağlı kazalardan biri olan Gümüş kazasının altı köyü "Karım Divanı" adı altında Çorum sancağına dahil edilmiştir. Kazalar, Anadolu'da yalnızca Rum eyaletinde divanlar şeklinde bölünmüştür. Divan şeklindeki bölünme XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Çorum kazası; Serkis, Tuzciyan, Çorumlu ve Emlak olarak dört divan; Osmancık kazası; Sakız, İncesu, Çepni, Eyücek, Mihmadselam, Pelid Bükü, ve Bayır olarak sekiz divan;

İskilip kazası; Uluköy, Karaberk, Koğa, Berk, Koçaç, Tahtettarik, Fevkettarik, Halka Havlı ve Bayat olarak dokuz divan, Katar kazası Azeb Nuri olarak bir divan, Karahisar-ı Demirli kazası ise; Yaydıgın, Gazi ve Alagöz (Karaçay) olarak üç divandı (Erdoğan, 2014: 13-14).

Çorum sancağının kaza sayısı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çok az değişim göstermiştir. 1530'da Çorumlu, Osmancık, İskilip, Karahisar, Katar, Tuzciyan, Emlak ve Tahtettarik olarak sekiz kaza; 1576'da Çorumlu, Osmancık, İskilip, Karahisar, Katar ve Karım olarak altı kaza, 1590'da Çorum, İskilip, Katar, Karahisar olarak dört kazası vardı. Bu dönemde Çorum'un kaza sayısında bir düşüş söz konusudur. 1620-1623'te Çorum, Osmancık, İskilip, Karahisar, Katar, Saz, Sakız ve Mihmedselam olarak sekiz kaza iken 1735'te Sakız yerine Hacıhamza kazası ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemde Çorum, İskilip, Osmancık, Hacıhamza ve Saz olarak beş kaza vardır (Kara, 2008: 45). Daha önceki dönemlerde Rum eyaleti olarak adlandırılan Sivas eyaletine bağlı sancakların idari yapısı XVII. yüzyılda da devam ettirilmiştir (Kılıç, 1997: 54). 1700-1740'ta Sivas eyaletine bağlı sancaklardan biri de Çorum sancağıdır (Kılıç, 1999: 93). XIX. yüzyıldaki Çorum'a bağlı kaza adlarına bakıldığında bazı kazaların ortadan kalkarak yeni idari birimlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı taşra idaresinde ülke toprakları eyaletlere, eyaletler sancak ve kazalara ayrılmıştı. Salyaneli ve salyanesiz beylerbeylik ve sancak teşkilatına dayanan Osmanlı taşra yönetimi XVII. yüzyıl sonlarından itibaren kısmen değişikliğe uğramış, 1695'ten sonra bazı mukataalar mültezimlere devredilmiş böylece muhtelif yerlerde âyân denilen nüfuzlu kimseler ortaya çıkmaya başlamıştı (Göyünç, 1999: 86). Tımar sistemi idari yapıda önemli bir işleve sahipti. XVII. yüzyıldan sonra Osmanlı taşra idaresinde eyaletlerin yöneticisi olan beylerbeyi ile sancakbeyinin yetki ve sorumluluklarında birtakım değişiklikler ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca eyalet ve sancak sayısı sınırların genişlemesine bağlı olarak artmaya başladı. Taşrada meydana gelen Celali isyanları ile yerel idarede yerel güçlü ailelerin malikaneleri XVIII. yüzyıl sonlarında önem kazanmaya başladı. Bu dönemde Yozgat, Çorum, Amasya ve Tokat çevresinde Çapanoğulları büyük bir etkiye sahipti (Çadırcı, 1997: 11-12).

XIX. YÜZYILDA ÇORUM'UN İDARİ YAPISI

XIX. yüzyıl Çorum'un idari yapısı ve bağlı kazalarında önemli değişimin yaşandığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. XIX. yüzyılda bazı yerleşim yerleri Mukataat Hazinesi'ne bağlanmıştır. 1831'de Mukataat Hazinesi'ne bağlı sancaklar içinde Çorum da bulunmaktaydı (Kara, 2008: 40). 1831 nüfus sayımında Sivas vilayetine bağlı görünen Çorum sancağı; Çorum, İskilip, Osmancık, Hacıhamzaderbendi, Saz, Kür ve diğer aşiretler olarak kaydedilmiştir (Karpas, 2003: 153). 1831'de ilk nüfus sayımının ardından Çorum'un idari yapısında ilk önemli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Çorum, Sivas vilayetinden alınarak Ankara'ya bağlanmıştır. 1836 yılına kadar Ankara sancağına bağlı bir kaza iken aynı tarihte yeniden sancak olmuştur (Gündoğdu, 1989: 340).

III. Selim döneminde (1789-1807) Osmanlı genelinde eyalet sayısı 28'di. II. Mahmud (1808-1839) döneminde 1836 yılına kadar Anadolu topraklarındaki idari yapıda herhangi bir değişikliğe gidilmedi. Bu tarihte müşirliklerin kurulması ile klasik taşra idaresi tamamen değişti. Şevval ayı başında sınırlar içindeki eyalet ve sancak idarecileri bir yıllık süre ile atanmaktaydı. Bu dönemde Mukataat Hazinesi'ne bağlı yerler içinde Çorum sancağı da bulunmaktaydı. Redif teşkilatının kurulması sürecinde idari yapıda da değişiklikler yapılmıştır. Redif müşirlikleri kurularak sancak ve kazalar müşirlerin idaresine verilmiştir. Redif-i Mansûre Ankara Müşirliği olarak Ankara, Çankırı, Kastamonu, Safranbolu ve Çorum sancakları birleştirilerek İzzet Paşa'nın müşirliğine verilmiştir (Çadırcı, 1997: 13-16). 1836-1838'de Çorum sancağı dahilinde Saz, Osmancık, İskilip ve Hacı Hamza kazaları yer

almaktaydı (Korkmaz, 2003: 34). 1841'de Ankara eyaleti müşirliği tekrar ihdas edilince Çorum sancağı, Ankara'ya bağlanmıştır. Altı sene Ankara'ya bağlı kalan Çorum sancağı Ankara ve Çankırı sancakları ile beraber idare edilmiştir (Korkmaz, 2003: 51). 1842'de muhassıllık sisteminin ortadan kalkmasıyla taşra idaresinde yeni bir teşkilatlanma sürecine girilmiştir. Kazaların başına birer müdür getirilmiştir. 1871'de kaza müdürlerinin yerini kaymakamlar almıştır (Akyıldız, 2004: 76). 1840 Martı'ndan sonra Sivas'a bağlanan Çorum sancağı bir muhassıl tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Kara, 2008: 47). 1847'de Amasya ile birleştirilen Çorum sancağı Sivas mutasarrıfı es-Seyyid Said Paşa uhdesine verilmiştir. Dokuz sene Çorum bu şekilde idare edilmiştir (Kara, 2008: 48) 15 Cemziyelevvel 1263/2 Mayıs 1847'de Mutasarrıf Said Paşa'ya gönderilen bir emirde bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesi istenmiştir (Çorum Şer'iyye Sicili (ÇŞS) 1: 160).

Çorum, 1856'da Yozgat (Bozok) sancağına bağlı bir kaza haline gelmiştir (Kara, 2008: 49; Şahin, 1993: 376). 1272/1856 sonu ve 9 Muharrem 1273/10 Eylül 1856 tarihli belgelerde Çorum'un, Amasya sancağından ayrılarak Bozok sancağına bağlanması ile ilgili yazının bir suretinin de Çorum Şer'iyye Sicili'ne kaydedildiği görülmektedir (ÇŞS, 2: 39-40). 1849'da eyaletlerin idaresinde Eyalet Meclisleri kurulmuş, 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar bu yönetmelik yürürlükte kalmıştır. 1864'teki nizamnameye göre hükümetçe atanan başkan ve kâtip yanında eyaletin valisi, defterdar, naib, müftü ve halk tarafından seçilecek dört Müslüman ve gayr-i Müslimlerin temsilcileri bu meclislerde yer alacaktı (Çadırcı, 1997: 218-219). 1864 ve 1871 nizamnameleri vilayet, sancak, kaza ve köy yönetimleri ile ilgili önemli düzenlemeler getirdi. Vilayetlerde vali yanında vali muavinleri, defterdar, mektupçu, umûr-ı ecnebiye müdürü, ziraat ve ticaret müdürü, maarif müdürü, tarık emini, defter-i hakanî müdürü, emlak ve nüfus müdürü, evkaf müdürü, güvenlik işleri için alaybeyi gibi görevliler taşra idaresinde ortaya çıktı. Liva denilen sancakların idaresinde mutasarrıf, muhasebeci, tahrirat müdürü, defter-i hakani memuru, emlak ve nüfus memurları, zabtiye zabiti yanında vilayet meclisleri gibi liva meclisleri oluşturuldu. Kazaların idaresi kaymakamlara verildi. Burada mal müdürü, idare kâtipleri, emlak ve nüfus memurları, zabtiye zabiti bulunuyordu (Çadırcı, 1997: 252). Ayrıca idarede ihtisas komisyonları kuruldu. Eğitim, öğretim, ziraat, ticaret, askerlik ve maliye gibi farklı alanlarda ihtisas komisyonları yerel hizmetlerin daha düzenli yapılmasına katkı sağladı (Çadırcı, 1997: 268).

Çorum, 1841'de Sivas'a bağlı iken Ankara'ya bağlanmış, 1864'te Yozgat'a bağlı kaza haline getirilmiştir. Bu dönemde İskilip, Çankırı sancağına, Osmancık Amasya'ya, Sungurlu ise Yozgat'a bağlanmıştır (Kara, 2008: 50). Çorum, 1877-1878 nüfus kayıtlarında Yozgat'a bağlı (Karpata, 2003: 159) iken 1881-1893 yılları arasında da Ankara vilayeti Yozgat sancağı içinde kaza konumunu korumaktaydı. (Karpata, 2003: 166). 1881-1882'de Yozgat sancağı sınırları içinde Sungurlu ve Çorum kazaları yer almaktaydı (AVS, 1299: 161). 1883-1884'te Osmancık kazası nahiyeleri; Hacı Hamza, Kızıltepe, Dodurga, Akviran ve Karaviran'dı (SVS, 1301: 152). Çorum, 1884-1886'da Osmancık kazası ile Hacı Hamza, Kızıltepe, Dodurga, Akviran ve Karaviran nahiyelerinden oluşmaktaydı (Kara, 2008: 74). 1892'de Çorum, Sungurlu, Akdağmadeni ve Boğazlıyan kazaları ile Yozgat sancağı dahilinde Ankara vilayeti sınırları içindeydi (Kara, 2008: 50). 1310/1892-1893'te Yozgat sancağından Sungurlu, Kastamonu vilayetinden İskilip, Amasya sancağından Osmancık kazalarının ilhaki ile Çorum sancak haline getirilmiştir (AVS, 1325: 292). 1894 yılına kadar Çorum, Ankara vilayeti dahilinde bir kaza iken Çorum ahalisi Bozok sancağından ayrılmak için girişimde bulunmuşlarsa da Şurâ-yı Devlet tarafından sancak olma talebi reddedilmiştir. Ancak 1893'te yapılan incelemeler neticesinde Kayadibi ve Süleymanlı nahiyeleri Sungurlu'ya, Tosya kazasına bağlı olan Kargı nahiyesinin Osmancık'a, Yozgat'ın Alaca nahiyesinin Çorum'a bağlanmasına karar verilmiştir. Böylelikle Çorum, Osmancık, İskilip ve Sungurlu kazalarının bağlanması ile mutasarrıflık haline getirilmiştir (Kara, 2008: 50). 1892 yılından itibaren Merzifon ve Çorum civarında Ermeni çetelerinin ve misyonerlik faaliyetlerinden dolayı

Çorum'un sancak yapılarak Merzifon'un da buraya bağlanması için de girişimler olmuştur. Ancak bu girişimler çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleşmemiş Merzifon, Çorum'a bağlanmamıştır (Kolbaşı, 2006: 439-440).

Çorum'un büyük kazalarından birisi olan İskilip, 1881-1893 arasında Kastamonu vilayeti Çankırı sancağına bağlıdır (Karpat, 2003: 180). Aynı yıllarda Osmancık ve Mecitözü kazaları ise Sivas vilayeti Amasya sancağı sınırları içindedir (Kara, 2008: 66). 1894'ten itibaren idari yapıda yeni düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Ankara'ya bağlı sancak olan Çorum, sancak merkezi olup Osmancık, İskilip, Sungurlu kazaları da bu sancağa bağlanmak suretiyle (Kara, 2008: 54) günümüz Çorum vilayetinin de temelleri atılmıştır. 1311/1893-1894'te Ankara vilayetine bağlı olan Çorum ikinci sınıf kaymakamlık olarak idare edilmekteydi (AVS, 1311: 286).

Çorum'un idari yapısında XIX. yüzyıl sonlarında hız kazanan değişim süreci XX. yüzyıl başlarında da devam etmiştir. Daha önce Kastamonu vilayetine bağlı olan İskilip, bu dönemden sonra Ankara vilayetine bağlanarak Çorum livasına bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1318/1900-1901'de Ankara vilayeti içinde liva olan Çorum'a Çorum merkez kaza, İskilip, Sungurlu ve Osmancık kazaları bağlıydı (AVS, 1318: 252-273). 1900-1901'de Çorum'un Kargı (AVS, 1318: 272-273) ve Hüseyinabad nahiyeleri bulunmaktaydı (AVS, 1318: 252-257). 1902-1903'te Ankara vilayetine bağlı Çorum sancağı içinde Çorum merkez kaza Hüseyinabad nahiyesi ile birlikte, İskilip kazası, Sungurlu, Osmancık ve Kargı nahiyesi yer almaktaydı (AVS, 1320: 244-247, 253-254, 263-265). 1906-1907'de de Çorum Ankara vilayeti içindeki idari yapısını korumuştur (Karpat, 2003: 200). Bu idari düzenlemeler esnasında birçok köyün de idari yapısında yeni düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1910'da İskilip ve Tosya arasında yol inşa edileceğinden İskilip'e bağlı köylerin bazıları Sungurlu ve Çorum'a bağlanmıştır (Kara, 2008: 55). 1907-1908'de Ankara vilayeti sancağı olan Çorum merkeze bağlı Alaca nahiyesinin merkezi Hüseyinabad kasabasıydı (AVS, 1325: 287-300).

Osmanlı'nın son döneminde şekillenen Çorum'un idari yapısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında bugünkü şeklini almaya başlamıştır. 1928'de Çorum vilayeti, İskilip, Hüseyinabad, Sungurlu, Osmancık ve Mecitözü kazalarından oluşmaktaydı. Çorum merkez kazada merkez nahiyeye, İskilip kazasında merkez nahiyeye ve Alagöz nahiyesi, Osmancık'ta Avlag nahiyesi, Mecitözü kazası merkez nahiyeye, Ortaköy ve Cemil Bey nahiyelerinden oluşmaktaydı (Dahiliye Vekâleti, 1928: 10, 13, 15-16, 19, 23-24, 28, 553-566). Daha sonraki yıllarda da Çorum'un idari yapısındaki düzenlemelerin devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çorum vilayet yapıldıktan sonra kaza sayısı da artmıştır. Günümüzde Çorum; merkez ilçe, Alaca, Bayat, Boğazkale, Dodurga, İskilip, Kargı, Laçın, Mecitözü, Oğuzlar, Ortaköy, Osmancık, Sungurlu ve Uğurludağ adlı 13 kazaya ayrılmıştır (Şahin, 1993: 376).

Çorum Kazası

Osmanlı taşra idaresinde XIX. yüzyıldaki en önemli dönüşümler 1864 ve 1871 nizamnameleri ile yaşanmıştır. Klasik dönem Osmanlı taşra idaresinden farklı olarak bu dönemde taşra idarecilerinin görev, yetki ve sorumluluklarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Kaza idaresinde nizamnamelere uygun olarak kaymakamlar yanında yeni görevliler ve memurlar istihdam edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda idari yapıda bürokrasinin şekillenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda vilayet nizamnameleri çerçevesinde kaza idarelerinde yeni müdürlük ve memurluklar teşkil edilmek suretiyle devlet hizmetleri daha etkin hale getirilmeye çalışılmıştır. Çorum ve bağlı kazalara bakıldığında XIX. yüzyıl sonlarında idari yapıda yeni birçok müdürlük ve komisyonun kurulduğu görülmektedir.

Vilayet idare siteminde kazalarda kaymakamlıkların oluşturulduğuna yukarıda değinilmişti. 1871'deki nizamnamenin hemen Çorum'da da uygulandığı anlaşılmaktadır.

1873-1874'te Ankara vilayeti Yozgat sancağı içindeki Çorum kazasında kaymakam, naib, müftü, tahrirat kâtibi, sandık emini, idare meclisi, deavi meclisi, emlak komisyonu, beledi meclisi ve rüsumat memuru gibi idareciler yer almaktaydı (AVS, 1290: 63-64). 1864 Vilayet Nizamnamesi ile taşrada vilayetlerde modern anlamda belediyeler ortaya çıkmaya başlayacaktır. Liva ve kaza merkezlerinde seçilen üyelerden oluşan belediye meclisleri teşekkül edilmiştir. Ancak personel azlığı ve bütçe yetersizliği belediyelerin hizmetlerini tam anlamıyla yürütmelerini ve teşkilatlanmalarını engellemiştir (Ortaylı, 2008: 438). Aynı yıllarda Çorum'da belediye meclisi tesis edilerek belediye hizmetlerinin daha düzenli verilmesine çalışılmıştır. Sandık emini, II. Mahmud döneminde Memleket Sandıkları adıyla her sancakta harcamaların tek elden karşılanması için kurulmuş sandıkların başına sandık emini adı verilen görevliler tayin edilmişti (Çadircı, 1997: 230). İleriki yıllarda ihtiyaca ve yeni düzenlemelere göre yeni görevliler ve memurlar Çorum idaresinde yer almaya başlamıştır. 1874-1875'te menafi-i umumi sandığı vekilleri (AVS, 1291: 74-75), 1876'da telgraf ve posta müdürü ve arazi kâtibi (AVS, 1293: 83-84) gibi yeni memurluklar ihdas edilmiştir. 1855'ten itibaren Osmanlı'da telgraf hatlarının döşenmesine başlanmış 1868'den sonra belli başlı büyük kentlerle iletişim telgrafla sağlanmaya başlanmıştır. 1876'da ülkenin neredeyse tamamıyla telgrafla iletişim sağlanır hale gelmiştir. Vilayet merkezlerinde bir müdür, bir müdür yardımcısı ve muhabere memurları bulunuyordu. Sancak ve kazalarda telgraf ve posta memurları görev alıyordu (Çadircı, 1997: 298). Çorum'da da 1876 yılı itibarıyla telgraf ve posta müdürlüğü kurulmuştur.

Çorum kazasında ileriki yıllarda yeni memuriyetlerin teşkiline devam edildiği anlaşılmaktadır. Çorum'un idaresinde 1881-1882'de, bidayet mahkemesi, aşar dairesi, emlak dairesi, ziraat odası, menafi komisyonu, evkaf vekili, tapu kâtibi, nüfus mukayyidi ve tahsildar gibi yeni idari yapı ve memurluklar oluşturulmuştur (AVS, 1299: 147-148), 1892-1893 yılına kadar kaymakamlık olan Çorum, bu tarihten sonra liva merkezi olmuştur (AVS, 1318: 257). Liva merkezi olduktan sonra idari yapıdaki görevliler daha da artmış ve yeni idari yapılar da kurulmuştur. 1893-1894'te Ankara vilayeti Yozgat sancağına bağlı bir kaza olan Çorum'da kaymakam, naib, müftü, mal müdürü, meclis-i idare, mal kalemi, bidayet mahkemesi, nüfus idaresi banka şubesi, Düyûn-ı Umûmiye, tarik ve mebair komisyonu, maarif komisyonu, evkaf komisyonu, vesait-i nakliye komisyonu, zabıta dairesi, telgraf ve posta memuru, orman avadanlık memuru ve reji memurlukları ortaya çıkmıştır (AVS, 1311: 186-188),

XX. yüzyıl başında da idari yapıda yeni memurluklar oluşturulmaya devam edilmiştir. 1900-1901'de Ankara vilayetine bağlı sancak olan Çorum'da meclis-i idare-i liva, meclis kalemi, tahrirat kalemi, muhasebe kalemi, tahrir ve vergi kalemi, nüfus dairesi, defter-i hakani dairesi, evkaf kalemi, mahkeme-i şer'iyeye, mahkeme-i bidayet hukuk dairesi, mahkeme-i bidayet ceza dairesi, mahkeme-i bidayet kalemi, Ziraat Bank sandığı, telgraf dairesi, belediye dairesi, Düyûn-ı Umûmiye Dairesi, nafia komisyonu, maarif komisyonu, zabıta dairesi, polis dairesi, reji dairesi, orman dairesi, vesait-i nakliye komisyonu ve muhacirin komisyonu gibi idari yapı ve görevliler ortaya çıkmıştır (AVS, 1318: 252-257). Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında önemli sayıda muhacir alan Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân işleri için Muhacirin Komisyonu'nu kurmuştu. Taşrada bu komisyonun Çorum'da da kurulması Çorum ve civarına da muhacir iskân edildiğini göstermektedir. Düyûn-ı Umûmiye ve Reji idaresinin de Çorum'da teşkilatlandığı gibi güvenlik işleri için polis teşkilatı kurulurken, eğitim, bayındırlık, nüfus, vergi, iletişim ve hukuk alanında Osmanlı Devleti'ndeki genel yapılanmanın Çorum vilayetinde de oluşturulduğu görülmektedir.

XX. yüzyılda Çorum'un idari yapısındaki daire, komisyon ve memurların artmaya devam ettiği görülmektedir. 1902-1903'te Ankara vilayetine bağlı bir sancak olan Çorum'un idari yapısında; mutasarrıf, naib, muhasebeci, tahrirat müdürü, meclis-i idare-i liva, tahrirat kalemi, meclis-i idare kalemi, mahkeme-i bidayet ceza dairesi, mahkeme-i bidayet hukuk

dairesi, defter-i hakani dairesi, evrak kalemi, muhasebe kalemi, mahkeme-i bidayet kalemi, istintak dairesi, mahkeme-i şeri'ye, evkaf idaresi, tahrir ve vergi kalemi, nüfus kalemi, Düyûn-ı Umûmiye, Ziraat Bank Sandığı, tedarik-i vesait-i nakliye komisyonu, maarif komisyonu, iskân ve muhacirin komisyonu, belediye dairesi, telgraf ve posta dairesi, orman idaresi, reji idaresi, zabıta dairesi, polis idaresi (AVS, 1320: 244- vd.) yanında 1907-1908'de nafia komisyonu, tahsilat komisyonu ve jandarma taburu gibi yeni idari memur ve komisyonlar teşkil edilmiştir (AVS, 1325: 287-291). Bu bilgilerden XX. yüzyıl başlarında Çorum'da önemli sayıda memur istihdam edildiği anlaşılmaktadır.

İskilip Kazası

Günümüzde Çorum'un önemli kazalarından biri olan İskilip, idari yönden bir süre Kastamonu vilayeti sınırları içinde yer almıştır. İskilip kazasında da vilayet nizamnamelerine uygun olarak idari teşkilatlanma sağlanmıştır. İskilip kazasının idari yapısında; 1870-1871'de kaymakam, naib, müftü, mal müdürü, meclis-i idare, meclis-i deavi, meclis-i beledi, menafî sandığı (KVS, 1287, 1288: 66, 87;), 1873-1874'te mal müdürü refiki, sandık emini, ebniye ve kontorato memuru, tapu kâtibi ve eytam müdürü gibi idari yapılar oluşturulmuştur (KVS, 1290: 69). 1874-1875'te nüfus mukayyidi (KVS, 1291: 92-93; KVS, 1292: 97-98); 1876-1878'de maarif meclisi, ziraat meclisi, vukuat kâtibi ve kereste memuru, memleha muhafızı ve memurları (KVS, 1293: 83-84; KVS, 1294: 94-96; KVS, 1295: 51-53) idari yapıda yer almıştır. 1878-1879'da, emlak kâtibi, zabıta memuru, tahsildar memuru, arazi tahsildarı, aşar memuru (KVS, 1296: 63-64), 1879-1880'de evkaf vekili, telgraf ve posta memurları, rüsumat memuru, arazi tahsildar memuru (KVS, 1297: 103-105), 1880-1881'de ticaret ve ziraat meclisi, aşar ve ağnam memurları (KVS, 1298: 105-107), 1881-1882'de kereste memuru, nüfus mukayyidi, ser-tahsildar, zabıta memuru (KVS, 1299: 115-116). 1888-1889'da evkaf muhasebecisi, Düyûn-ı Umûmiye memuru, reji memuru (KVS, 1306: 334-336), 1892-1894'te mal kalemi, nüfus kalemi, Ziraat Bankası Şubesi, ambar emini, orman süvari memuru gibi yeni idari birim ve memurluklar oluşturulmuştur (KVS, 1310: 419-421; KVS, 1311: 277-279).

İskilip kazasının XX. yüzyıl başlarında da idari yapısında yeni memurluklar oluşturulmaya devam etmiştir. 1900-1903'te İskilip kazası Çorum sancağına bağlıdır. Bu yıllarda idari yapıda; muhacirin komisyonu, vesait-i nakliye komisyonu, tadilat komisyonu, zabıta memuru, tapu kâtibi, eytam memuru, ticaret ve ziraat odası ve kereste memurları istihdam edilmiştir (AVS, 1318: 261-264; AVS, 1320: 254-255; AVS, 1325: 300-303).

Osmancık

Osmancık'ın da idari yapısında XIX. yüzyıl sonlarında yeni memurluklar oluşturulmuştur. 1870-1877'de Sivas vilayeti Amasya livasına bağlı olan Osmancık'ta, meclis-i idare (kaymakam, naib, mal müdürü, tahrirat kâtibi), emlak komisyonu, meclis-i deavi, (SVS, 1287: 69-70; 1288: 70), tapu kâtibi, evkaf vekili, sandık emini, nüfus mukayyidi (SVS, 1292: 80-81), 1883-1887'de mahkeme-i bidayet, aşar ve ağnam idaresi, tahrir komisyonu, meclis-i beledi, cemaat meclisi, menafî vekilleri, rüsumat memuru, ziraat meclisi, nüfus memuru, sandık emini, ser-tahsildar, arazi kâtibi, nüfus memuru (SVS, 1301: 111-112; SVS, 1302: 396-397; SVS, 1304: 104-105), 1888-1891 mal ve vergi memurları ortaya çıkmıştır (SVS, 1306: 170-171, SVS, 1308: 164-165). 1907-1908'de kaymakam, naib, müftü, mal müdürü, tahrirat kâtibi, meclis-i idare-i kaza, mal kalemi, mahkeme-i bidayet, mahkeme-i şer'iyye, nüfus dairesi, Ziraat Bank dairesi, maarif komisyonu, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, belediye dairesi, evkaf vekili, reji memuru, zabıta memuru, tapu kâtibi ve eytam memuru gibi

idari birim ve görevliler vardı. Bu yıllarda Osmancık sınırları içinde Kargı nahiyesi bulunmaktaydı (AVS, 1325: 319- 320).

Mecidözü Kazası

Mecidözü kazası, XIX. yüzyıl sonlarında Sivas vilayeti Amasya livasına bağlıydı. 1870-1872'de Sivas vilayeti Amasya livasına bağlı Mecitözü kazasının idari yapısında; meclis-i idare (kaymakam, naib, mal kâtibi, tahrirat kâtibi, müftü), meclis-i deavi, meclis-i beledi, emlak komisyonu (SVS, 1287: 70; SVS, 1288: 71), 1875'te menafi sandığı vekilleri, sandık emini, evkaf vekili, nüfus mukayyidi, tapu kâtibi, emval-i eytam müdürü (SVS, 1292: 81-82), 1883-1884'te mahkeme-i bidayet, aşar ve ağnam idaresi, tahrir komisyonu, muhacirin komisyonu, ziraat komisyonu ve telgraf memuru (SVS, 1301: 116-117) bulunmaktaydı. 1883-1884'te Mecidözü sınırları içinde Efgani, Elvan Çelebi, Doğla, Gök, Kara Hacib ve Veray nahiyeleri vardı (SVS, 1301: 153). 1884-1889'da tahsilat komisyonu, telgraf müdürü, zabıta memuru, yoklama memuru, mal ve vergi memurları, zabtiye memuru (SVS, 1302: 401-403; SVS, 1304: 108-110; SVS, 1306: 175-177), 1890-1891'de ambar memuru (SVS, 1308: 171) gibi görevliler ortaya çıkmıştır. XX. yüzyıl başlarında eski idari birimler yanında yeni birimler de ihdas edilmiştir. 1903-1904'te Mecidözü kazası meclis-i idare, mal ve vergi dairesi, nüfus idaresi, mahkeme-i bidayet, polis dairesi, Düyûn-u Umûmiye memuru, Reji memuru, telgraf memuru, tapu kâtibi vekili ve belediye dairesi vardı (SVS, 1321: 123-124), 1903-1904'te 3. Sınıf kaza olan Mecidözü, Sivas vilayeti Amasya sancağı içindedir. Üçüncü sınıf komiser, polis, telgraf memuru, reji memuru, orman memuru, tedkikat-ı bakaya komisyonu, tahsilat komisyonu, süvari ve piyade tahsildarlar bu yıllarda ortaya çıkan diğer idari yapı ve memurluklardı (SVS, 1321: 132-133).

Sungurlu Kazası

Ankara vilayeti Yozgat sancağı sınırları içinde yer alan Sungurlu kazasında da XIX. yüzyıl sonlarında idari teşkilatlanmanın büyük ölçüde sağlandığı görülmektedir. 1874-1876'da Ankara vilayeti Yozgat sancağına bağlı Sungurlu kazasında kaymakam, mal müdürü, naib, tahrirat kâtibi, sandık emini, müftü, idare meclisi, deavi meclisi, beledi meclisi, emlak komisyonu, tapu kâtibi, tahsildar, mal müdürü refiki ve rüsumat memuru yer almaktaydı (AVS,1291: 72-73; AVS, 1293: 83-85). 1881-1882'de bidayet mahkemesi, aşar dairesi, emlak kalemi, ziraat odası, belediye dairesi, rüsumat dairesi (AVS, 1299: 149-150), 1893-1894'te mal kalemi, nüfus kalemi, Ziraat Bankası şubesi, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Reji idaresi ve maarif komisyonu bulunmaktaydı (AVS, 1311: 191-193). 1900-1908'de Çorum sancağına bağlı olan Sungurlu'da telgraf memuru, orman avadanlık memuru, zabıta memuru, reji memuru, tapu kâtibi, maarif komisyonu, muhacirin komisyonu ve polis gibi yeni idari birim, komisyon ve memurluklar oluşturulmuştur (AVS, 1318: 268, AVS, 1320: 259-261, AVS, 1325: 308).

SONUÇ

Osmanlı taşra idare sisteminde XIX. yüzyılda önemli değişiklikler olmuştur. Klasik dönemde Rum (Sivas) eyaleti sınırları içinde bulunan Çorum, idari yapıda uzun süre kaza konumunda kalmıştır. Çorum, Sivas vilayetinden sonra Ankara vilayeti sınırları içinde kaza, sonra sancak statüsü kazanmıştır. Çorum'un önemli kazalarından olan Sungurlu, Ankara vilayeti Yozgat sancağı; Osmancık ve Mecidözü kazaları Sivas vilayeti Amasya sancağı içinde yer alırken İskilip kazası Kastamonu vilayeti sınırları içinde bir kazaydı. XIX. yüzyıl sonlarında Çorum'a Osmancık, İskilip ve Sungurlu kazaları bağlanmış böylelikle günümüz

Çorum vilayetinin temelleri atılmıştır. 1864 ve 1871 nizamnameleri çerçevesinde Çorum ve diğer kazalarda idari yapıda yeni idari birim ve memurluklar oluşturulmuştur. XIX. yüzyıl sonlarında Çorum ve kazalarında yoğun bir memur istihdamı yapıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Çorum ve kazalarının XIX. yüzyıl tarihi ile ilgili araştırma yapacak olanların bu dönemdeki Çorum ve kazalarının idari yapısını göz önünde bulundurmaları gerekir. Bu bağlamda Ankara, Sivas ve Kastamonu vilayetleri gibi, Yozgat ve Amasya sancakları kayıtlarının da göz önünde bulundurulması gerekir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali, (2004). Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ankara Vilayet Salnamesi (AVS), 1290, 1291, 1293, 1299, 1311, 1318, 1320, 1325.
- Bulduk, Üçler (1992). “Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri I”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. III, 129-167.
- Cezar, Mustafa, (2010). Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli- Haritalı, C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, Musa, (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), (1997). Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.
- Çorum Şer'îye Sicili (Ç.Ş.S.), 1, 2.
- Dahiliye Vekâleti, (1928). Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, İstanbul.
- Erdoğan, M.Akif,, (2014). “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Çorum”, Defter-i Mufassal-i Livâ-i Çorum H.984 (M.1576-1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd. 54 Numaralı. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yay., 11-31.
- Faroqhi, Suraiya, (2000). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya, (2002). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, (Çev.: Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göyünç, Nejat, (1999). “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)”, Osmanlı, C.VI, (Ed.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 77-88.
- Gündoğdu, Abdullah, (1989). Çorum'un 2 Numaralı Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H.1268-1280 M. 1852-1863. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS), 1287, 1288, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1306, 1310, 1311.
- Kara, Adem, (2008). Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı. İstanbul: IQ Yayınları.
- Karpat, Kemal H., (2008). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıç, Orhan, (1997). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati. Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- Kılıç, Orhan, (1999). “ XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, Osmanlı, C.VI, (Ed.: Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 89-110.
- Kolbaşı, Ahmet, (2006). “XIX. Yüzyılın Sonlarında Güvenlik Maksudlu Olarak Çorum'un Sancak Yapılması İçin Osmanlı Hükümetinin Yaptığı Çalışma”, Osmanlı Döneminde Çorum (01-03 Ekim 2004). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 435-442.
- Korkmaz, Şerif, (2003). Çorum'un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat- II. Meşrutiyet. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ortaylı, İlber, (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Sivas Vilayet Salnamesi (SVS), 1287, 1288, 1292, 1301, 1302, 1304, 1306, 1308, 1321.
- Şahin, İlhan, (1993). “Çorum”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 373-376.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, (2014). Defter-i Mufassal-i Livâ-i Çorum H.984 (M.1576-1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd. 54 Numaralı. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1994). Osmanlı Tarihi, C.I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

1915 OLAYLARINDAN ÖNCE ÇORUM'DA TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ

Ahmet OĞUZ¹

¹Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu Anadolu'daki Ermeni çetelerinin masum Türk halkına çoluk çocuk yaşlı demeden katliamlara girişmesi dolayısıyla 1915 Nisan ayında "Tehcir Kanunu" çıkarılmış ve Ermeniler sürülmüşlerdir. Bu tarihi Ermeniler Türkler'in Ermeniler'e sözde soykırım günü olarak ilan etmişlerdir. Bu fikre ise Türk tarafı da karşı tezler üretmiş ve olay kısır döngüye doğru gitmiştir. Buradan da zaten konu siyasileştirilerek siyasetin malzemesi haline getirilmiştir.

Türk tarihi için ise 1915 Ermeni çetelerine karşı Türk zaferidir. Bu görüşten hareketle, Türk ve Ermeniler'in ilişkilerini yakın tarihimizin daha uzak dönemlerine örneğin 1829 tarihine kadar götürülmesi gerekir. Anadolu'da uzun zamandan beri Türklerle Ermeniler arasında münaza, münakaşa ve katiller süregelmiştir.

Çorum ve çevresinde de Ermenilerin Türklerle mücadeleleri 1915'lerin çok ötesine gitmektedir. Ermeniler uzun dönem içerisinde kilise açarak, okul yaparak teşkilatlanmışlar ve 1878 tarihinden itibaren de çeteleşerek bilinçli olarak Türk halkına saldırmaya başlamışlardır. Bu faaliyetler Çorum'da da vardır. Tebliğde bu konular ele alınacaktır.

CORUM IN THE 1915 BEFORE TURKISH-ARMENIAN RELATIONS

ABSTRACT

First World War, the Armenian gangs in eastern Anatolia during the offspring of innocent Turkish people have access to elderly massacre. In April 1915 "Deportation Law" issued and Armenians deported. This historic day Armenians declared the Turks against the Armenians as genocide. It produced arguments against Turkish side and went into the vicious circle of events. Subject politicized as it was transformed into the politics of the material.

Turkey is a historic victory for Turkey against the Armenian gangs in 1915. Our recent history of Turkish and Armenian relations to be taken to more remote period. For example, it needs to be taken until 1829. Anatolia has long been in dispute between Turks and Armenians and murderers are ongoing.

Corum and around in Turkish-Armenian war is based on the well before 1915. Armenian Church opening in the long term, have compiled is organized by the school. Armenians began to attack Muslim population into smaller units since 1878. These activities are in Corum. These issues will be addressed in the communique.

GİRİŞ

Türk Ermeni ilişkileri her ne kadar genel anlamda Türklerin Anadolu'yu fethiyle başlasa da Türklerle Ermeniler arasında sorunların başladığı dönem son yüzyıllardır. Fransız ihtilalinin tetiklediği mikro milliyetçilik akımı imparatorluk halindeki devletleri etkilediği ve onları parçaladığını geçen yüzyılın belki de bizim açımızdan en önemli olayıydı. 19. Yüzyılın diğer imparatorlukları gibi Türk imparatorluğu da içinde barındırdığı gayri Müslim azınlıklar başta olmak üzere daha sonra gayri Türk unsurlar imparatorluktan ayrılmış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti milli devlet kimliğiyle kurulmuştur.

19. yüzyılda ortaya çıkan mikro milliyetçilikle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayri Müslim milletler örneğini Yunanlılar'ın meydana getirdiği gibi birer bağımsız devlet olmak için çaba sarf etmeye başlamışlardır. Bu milletler arasında Sırp, Romanlar ve Karadağlılar ve diğer etnik unsurlar bir yabancı devletin desteğini alarak ayrı bir devlet olma mücadelesi içine girmişlerdir. Bu süreçle beraber kendini devlete “yabancı” hisseden tüm küçük büyük unsurlar ayrı bir devlet olma iddiasıyla başlattıkları mücadele kanlı iç çatışmalara dönüşmüştür. Diğer etnik unsurlar arasında en geç harekete geçen Ermeniler de ayrı bir devlet kurmak amacıyla kendilerinin çoğunluk olarak bulduklarını iddia ettikleri Doğu Anadolu'da Avrupalı büyük devletlerin himayesinde bağımsız bir devlet kurma iddiasıyla ayaklanmışlar ve Doğu Anadolu halkını katletmeye başlamışlardır. Güya bölge halkını korkutup sindirecekler, bölgeden göçürecekler ve nüfus olarak çoğunluk olma arzularına sayısal olarak da kavuşacaklardı. Bu fikrin gerçekleşmesi için ateş ve kan gerekiyordu.

Ermenilerin bu fikirlerini fiiliyata geçtiği zaman tarihlerimizde hep 1877- 1878 Osmanlı Rus savaşının sonunda Ermeni Patriği Nerses'in Ermenileri temsilen Yeşilköy'de Rus komutandan yardım istemek için gelmesiyle Ermeni meselesinin başladığını iddia edile gelmiştir.¹ Hatta Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ermeniler'in Avrupa devletlerine bağımsız bir Ermenistan kurulması için layiha verildiği yönünde gazeteler de haberler çıktığına dair konu gündeme gelmiş ancak konunun hassasiyeti dolayısıyla tartışma uzatılmadan

¹ Manastırlı Mehmet Rifat Bey, **93 Harbi Faciası**, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım, Dün Bugün yayınları, İstanbul 2010, s. 111.

kapatılmıştır.² Bütün bunlar gösteriyor ki Ermenilerin bağımsızlık peşinde koşmaları 1878 tarihinden öncelere uzanmaktadır. Ermeniler tarafından layiha hazırlanması, organize olmaları bu durumu açıklamaktadır. Bu tarihten sonra da devletler diplomasisinde “Ermeni Sorunu” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Rusya’nın ardından İngiltere ve diğer devletler de işi ele almasıyla sorun uluslar arası boyuta taşınmış ve günümüzde de önemini korumaktadır.

Ermenilerin kendi meselelerini uluslar arası diplomasiye sokmalarıyla beraber Ermeni çeteleri ülkenin her tarafında kanlı eylemlere başlamışlardır. Başta doğu Anadolu’da Erzurum, Van, Maraş gibi kalabalık şehirler olmak üzere ülkenin her tarafında Ermeni silahlı çeteleri faaliyet göstermiştir. Bu silahlı çetelerin kısa sürede büyük olaylara girmesi Ermenilerin 1878’den önce de organize olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu faaliyetler kilise yapma ve okul açma şeklinde görülmektedir.

Ermenilerin kitlesele olarak Doğu Anadolu’da hareketlenmeleri 1829-1830 Osmanlı Rus savaşıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin 1829 tarihinde Edirne Anlaşması’nı yapmasından sonra bir kısım Ermeniler, Rus çarlığının davetiyle Rusya’ya gittikleri ve orada huzur bulamadıkları için geri Doğu Anadolu’ya gelmişlerdi. Ancak bu Rusya’dan tekrar geri gelen Ermeniler Müslüman Türk halkıyla iyi geçinememeye başlamışlardır. Müslüman Türk halkıyla Ermeniler arasında huzursuzlukların giderek arttığı görülmektedir. Bölgedeki huzursuzluk ülke geneline yayılarak Türk Ermeni ihtilaflarına dönüşmüştür.

Bu huzursuzluğu tetikleyen başka bir unsur da Osmanlı devletinin içyapısından kaynaklanmaktadır. Tanzimat fermanının ilan edilmesiyle beraber devletin temel değerleri sarsıldığı için Müslim gayri Müslim unsurlar arasında çatışmalar artmıştır. Çatışmaları asıl artıran ise dış müdahalelere olanak sağlayan Islahat Fermanı olmuştur. 1856 tarihinden sonra Avrupalı devletlerin gayri Müslimler lehine Osmanlı Devleti’nin iç işlerine Paris Anlaşmasının gereği olarak karışmaları adeta Osmanlı Devleti’nin yüzyıllar boyu tesis ettiği devlet düzenini bozmuştur. Bunun sonucu olarak da ülkenin her tarafında ayrı unsurlar arasında kimlik sorunlarının ortaya çıkardığı ihtilaflar görülmeye başlanmıştır. Islahat Fermanı’ndan sonra kilise yapımının hız kazanması ki biz bunu sırf dini gerekçeler olduğu kanaatinde değiliz, buna ilaveten gayri Müslimlerin kendi cemaat okullarının açılması için çaba sarf etmeye başlaması etnik kimliğe dayalı ayrışmayı hızlandırmıştır. Tanzimat sonrası Osmanlı toplumundaki etnik ve sosyal yapılaşmaya bakılacak olursa bunun her tarafta sayısız örneklerinin olduğunu görmekteyiz. Bu fikirleri tarihi Selgeler de desteklemektedir. Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde gayrimüslimlerin bu arada Ermenilerin de yoğun bir faaliyet

² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi II, S. 248.

içinde oldukları görülmektedir. Ülkenin her tarafında nüfuslarının çok üstünde aktivite gösterdikleri belgeler incelendiğinde anlaşılmaktadır. Tanzimat sonrası sosyal hayat incelemeleri yapılırken her alanda Müslim ve gayrimüslimlerin nüfusa göre kilise, okul, hastane, servet edinimleri ve benzeri her alanda çalışmalar yapıldığı takdirde Tanzimat Fermanı'nın sosyal alanda yaptığı değişiklik ve gayri Müslimler lehine durum ortaya çıkacaktır.

Çorum'da Ermenilerin Faaliyetleri

Ermeniler'in her ne kadar Doğu Anadolu oranında her tarafta nüfus yoğunlukları yoksa da Osmanlı ülkesinde istedikleri yerlere dağıldıkları için Çorum ve idari taksimatta Çorum iline dâhil olan ilçelerde de belirli bir nüfus oluşturmuşlardır. Çorum'un merkezinde fazla Ermeni nüfus³ barınmasa da burada bulunan Ermeniler de diğer Ermeniler gibi insani temelli oldukları iddiasıyla kilise ve okul açma çabası içinde olmuşlardır. Bu yapılanlar 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin komiteler halinde çetecilik faaliyetlerinin önünün açılmasında bir vasıta olduğu kanaatindeyiz.

Çorum'da gayri Müslimler bilhassa Rumlar var olmalarına rağmen genel nüfusa nispetleri oldukça düşüktür. Ermenilerin nüfusları hakeza o nispette düşüktür. Çorum'un gayri Müslim unsurları içerisinde de Ermeni nüfus oranı anılan yüzyılda yine aynı şekilde azdır ve yüzde birlerdedir. Fakat Ermeni olaylarının fiilen başlangıcından itibaren yani 1878 tarihlerinden sonra genel nüfusa oranla oldukça sayıları az olan bu nüfus, sayıları nispetiyle kıyaslanamayacak oranda aktivite göstere bilmişlerdir. Onların bu aktiviteleri Çorum'da huzursuzluk anlamına gelmektedir. Ermeni olaylarına kadar Çorum mahalli münferit olaylar istisna sakin bir yerleşim alanı olarak gözükmürken Ermenilerin faaliyetleriyle beraber bu sakinlik yerini huzursuzluk ve kargaşaya bırakmıştır.

Ancak bu istisnayı bozan kitlesel olaylar etnik ayrışma amacı taşımamakta, sıradan çetecilik olarak görülmektedir. Örneğin, 1793 tarihinde Sivas'a vali olarak atanan vezir Süleyman Fevzi Paşa İstanbul'dan çıktıktan sonra on dört gün içinde Çorum nam mahalle geldiğini haber vermiştir. Vali İstanbul'a Çorum hakkında bilgi verirken eşkıya guruplar tarafından Çorum'un asayişinin bozulduğunu eşkıyanın da çoğunlukla Çorum merkezde olduğunu bildirmiştir. Çorum merkezde eşkıyalık yapan Ökçeli Elhac Hüseyin Ağa, Cocud

³ Çorum'da bulunan Ermeni nüfus hakkında şu eserlere bakılabilir: Adem Kara, **Osmanlı Teşkilat yapısı İçerisinde Çorum Sancağı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 59 vd; Taha Niyazi Karaca, **Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara 2005; Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 19, sayı 1, Elazığ, 2009, sayfa 33-58.

Beyzade Hasan Ağa, Akbıyıköğlü Mehmed ve Kivazoğlu İsmail Hasun adlı namılı birkaç eşkıyanın ismini saymıştır. Bu eşkıyalara ilaveten Osmancık adlı mahalde de bazı eşkıya guruplarının olduğunu bildirilmektedir. Anılan eşkıya guruplarıyla mücadele için üzerlerin kuvvet gönderilmesi gereğini de önermiştir.⁴ Bu eşkıyalar arasında yer alan Kivazoğlu İsmail Hasun'un Ermeni olma ihtimali vardır. Bu olayı aktarmamızın sebebi acaba Ermeniler şehirde diğer eşkıya gurupları arasında kendilerini göstermeye başlamışlar mıydı?

1858 tarihinden önce Çorum'da Ermeni olmadığına dair bazı araştırmaların olduğunu bilmemize rağmen bunun aksi olduğu kanaatindeyiz.⁵ Zira Osmanlı nüfus kayıtlarında sayıları az olan unsurlar çoğunluk içinde yer almaktaydı. Çünkü Çorum merkezde Kivazoğlu İsmail Hasun adlı gayri Müslim isim geçmektedir. Hasun Ermeniler arasında yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Çorum merkezde Ermeniler olmasa dahi bu belgeden hareketle Çorum çevresinde örneğin Osmancık'ta eşkıyanın yuvalandığı yer olarak, burada az miktarda da olsa kayıtlara girmeyen bir Ermeni nüfusun olduğu kuvvetli tahmin olarak söyleye biliriz. Ermeni nüfusun Çorum'da teşekkülünü sağlayan en önemli unsur olduğu kanaatindeyiz. Zira hemen yakınında bulunan Sivas, Kayseri, Yozgat ve Samsun gibi şehirlerde yoğun Ermeni nüfusunun olduğu açıkça bilinmektedir. Yine bu iddiamızı kuvvetlendirecek bir başka belgede Çorum'da tavattun bulunan gayri İslam nüfusun H. 1273/M. 1856 senesinde ödemek zorunda olduğu bedel-i askerinin toplamı olan 1875 kuruşun nakit olarak defterlerinin kaydedildiği yazılmıştır.⁶ Belgede gayri Müslimler hakkında iki farklı ifade yer almaktadır. Birisi gayri İslam diğeri ise reayadır. Bu iki isimlendirmeye farklı guruplar mı cemaatler mi ifade edilmek istenmiştir belgenin geri kalanından her hangi bir çıkarım yapılamamaktadır. Bizim burada ispat etmeye çalıştığımız Çorum'da Ermeni nüfusun varlığından ziyade 1878 tarihidan önce de Ermenilerin ayrı bir millet olma bilinciyle yavaş yavaş teşkilatlanmaya başladıklarını kanıtlamaktır. Nitekim bu tarihlere doğru Ermenilerin yurt genelinde asayiş bozma girişimleri belgelerde yer almaktadır.

Çorum'un asayişinin sağlandığına dair elimizdeki bir belgede Amasya ve Çorum'da bulunan eşkıyanın artık yok edildiği ve fukara ve reayanın bunlar tarafından rahatsız edilemeyeceği yazılmaktadır.⁷ Adı geçen belgede fukara ve reaya tabirleri geçmektedir. Fukara Müslümanları reaya da gayri Müslimleri ifade etmektedir. Bu gayri Müslimlerin etnik kimlikleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Reaya tanımlamasının içinde de

⁴ BOA, C. DH, 67/3327, H. 21 R. 1207/ 4 Mart 1793.

⁵ Ömer Turan, "Çorum'da Ermeniler ve Ermeni Tehçiri", *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 2. Ss. 2933-2349.

⁶ BOA, C. AS, 546/22881, 15 Ra. 1274/ 3 Aralık 1857.

⁷ BOA, MVL, 279/16, 19 Za. 1270/ 13 Ağustos 1870.

Ermenilerin olma ihtimali yine vardır. Zira zikredilmek istenilen yalnız Rumlar olsaydı belge de Rumlar olarak geçerdi. Çünkü her hangi bir belgede konu Rumlar ise Rum, Ermeniler ise Ermeni adıyla geçmektedir. Yine belgelerden anlaşıldığına göre özellikle Samsun ve Amasya civarı başta olmak üzere bu bölgede asayiş bozulmuş durumdadır.⁸ Asayişin bozulmasını yalnız Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla açıklamak zordur. Islahat Fermanı'nın ilanı ile beraber zaten Tanzimat Fermanı'ndan beri kıpırdayan gayri Müslim azınlıklar iyice devlet düzeniyle ters düşmeye başlamışlardı. Okul ve kilise yapımı gibi faaliyetlerle farklı kimlikte olduklarını ve ait oldukları kimliği perçinlemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Merzifon Amerikan okulundaki öğrenciler olaylara sebep olmuş ve Merzifon ve çevresinde de Ermenilerin asayişini bozdukları bilgisi bu tarihli belgelerde sıklıkla yer almıştır.⁹ Merzifon Amerikan okullarının Ermenilerle ilgili faaliyetleri zaten bilinmektedir. Amerikalılar özellikle kendilerine Ermenileri seçmiş ve onlar üzerinden Türkiye'de faaliyet göstermeye başlamışlardı. Amerikalılar "Doğunun Anglo-Saxsonları" dediği Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Hatta Merzifon Amerikan Okulu Hınçakyan adlı gazetenin faaliyetlerini yürütmüştür. Sivas Merzifon ve Çorum'da Ermenilerin kurduğu bir şirket öncülüğünde gazete dağıtımı yapılmıştır.¹⁰ Bu faaliyetlerin kapsamında Merzifon'da vardı.¹¹ Dolayısıyla Ermeniler'in başlangıçta Çorum'da okul, kilise, hastane gibi faaliyetlerde bulunmamasının sebebi Çorum'daki nüfuslarının azlığı kadar Çorum'a yakın illerde faaliyet alanlarının olmasıdır.

Ermenilerin Çorum'da toplu olarak milli kimlikleriyle ilk olarak ortaya çıktıkları olay arşiv belgelerindeki bugün ulaştığımız kayıtlara göre 1858 tarihinde Kilise yapmak niyetiyle İstanbul'dan izin almak için yaptıkları müracaatın reddedildiğini gösteren kayıtlarla başlamıştır. Ankara sancağına kilise izni almaları hususunda Ermenilerin müracaatlarını içeren yazıda özetle şöyle denilmektedir: Ermeni milletinin yapmakta olduğu kiliseye Müslümanlar tarafından itiraz edilmiştir. Yapılan itiraz Meclis-i Vâlâ'ya intikal etmiştir. Adı geçen meclis konuyu tetkik ederek kilise yapılmak istenilen mahallin mülk mü vakıf malı mı olduğunu araştırılmasını istemiştir. Mülkün Ermenilerin kendisinin olduğu ve bir Müslüman'dan satın alındığına dair İstanbul Ermeni patrikhanesi bir senet göstermiş ancak konunun ilgili birimler tarafından da doğruluğunu ispatlamak için Evkaf-ı Hümayun'a sorulmuştur. Evkafa sorulduğu gibi Defterhane-i Amire kayıtlarından da konu incelenmiştir.

⁸ BOA, MVL, 291/49, 18 Za. 1271/ 2 Ağustos 1855.

⁹ BOA, Y. PRK. UM, 26/67, 26 Ş. 1310/15 Mart 1893.

¹⁰ BOA, Y. MTV, 78/88, 11 Za. 1310/

¹¹ George E. White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, tercüme: Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 33.

Fakat buradan da sağlıklı bir netice elde edilememiş ve daha derin araştırmalar yapmak üzere mahallinden konunun tekrar araştırılması istenmiştir.¹²

Bir süre sonra arşiv belgeleri içinde Çorum'la ilgili yapılan araştırmalarda aynı konunun yeniden değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Daha önce de bahsi geçen konuya Ankara mutasarrıflığına hitaben gönderilen bir yazıyla cevap verilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre yazının içeriğinde Çorum kasabasında Çömlekçi mahallesinde mütemekkin Ermenilerin inşasını istedikleri kilise mahallinin mülk ya da vakıf arazi mi olduğunun tetkik edilmesi için Divan-ı Hümayun telhisiyle Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiş, ancak İstanbul'da yapılan araştırmalarda tam bir neticeye varılamamıştı. Ankara ve Çorum vilayet meclislerinde de yeniden araştırılmıştır. Yapılan tüm bu araştırmalar neticesinde Ermeni milletinin müracaat ettiği ve inşasına başladığı mahalle ve civarında bulunan İslam ve Hıristiyan evlerinin arsaları sahabe-i kiramdan Suheyb-i Rumi hazretlerinin vakf-ı şerifleri içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Bu gerekçeyle kilise yapılmak istenen arazinin de anılan sahabe-i kiramın vakfı içinde bulunduğu tespit edildiğinden yapılamayacağına hükmedilmiştir. Bu kararın verilmesi üzerine Çorum vilayet meclisi Ankara vilayet meclisine bildirilmek üzere yapılmak istenilen Ermeni kilisenin bazı eizze-i kiram kabirlerine yakın olması sebebiyle uygun görülmediği bilgisi verilmiştir. Belgenin devamında yukarıda zikredilen sebeplerle Ermeni kilisesinin yapılmasının men olunduğu bildirilmiş, ancak Ermenilere başka bir mahal gösterilerek kilise yapabilecekleri de yine kaydedilmiştir.¹³ Bu kilisenin yapılıp yapılmadığı hakkında tarafımızdan görülen belgede bilgi bulunmamaktadır. Ancak Çorum Ermenileriyle ilgili sonraki kayıtlarda Ermeni kilisesinin ancak 1891 tarihinde yapıldığını gösteren kayıt mevcuttur.¹⁴ Türklerin ve özelde de Çorum halkının birlikte yaşama arzuları bu şekilde dile getirilmiştir.

Ancak yukarıda belirtilen bu hoşgörü ortamının zaman ilerledikçe bozulduğu, Türklerle Ermeniler arasındaki durumun giderek kötüleştiğini göstermektedir. 1892 tarihinde meydana gelen bir olay bunu kanıtlamaktadır. Sivas'ta posta soymaya çalışan ancak başarılı olamayan ve Çorum'a kaçan bir Ermeni, kendisini yakalamaya çalışan bir zaptiyeyi şehit etmiştir. Tanınmamak için kıyafet olarak muhtemelen değişik giyinen, başına da Gürcü şapkası takan bu fiile karışan sanık Ermeni hakkında gerekli işlemin yapılması istenilmektedir. Bu

¹² BOA, A.MKT. UM, 451/85, 17 B. 1277/ 29 Ocak 1861.

¹³ BOA, A. MKT. UM, 496/7, 25 S. 1278/ 1 Eylül 1861, 4 varak. Ancak birinci ve üçüncü varaklar restorasyonda olduğu için tarafımızdan görülemez.

¹⁴ Şerif Korkmaz, "Çorum'da Nüfus ve Göç Hareketleri", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu 1-3 Ekim 2004**, Çorum 2006, s. 415. SS. 407-427.

yapılırken de diğer suçsuz Ermenilere her hangi bir kötü muamele yapılması da özellikle tenbih edilmiştir.¹⁵

Çorum'da bu ve buna benzer asayiş olayları sık sık görülmeye başlandığından eldeki mevcut askerlerle Çorum ve havalisinde artık güvenliğin sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu yüzden çevre illerdeki asker sayısının artırılması istenmiştir. Anlaşıyor ki bu tarihlerde Ermeniler yadsınamayacak hatırı sayılır bir güç haline gelmişlerdi.¹⁶

Ermenilerin Türk halkına karşı giriştikleri mücadelenin yansımaları Çorum'la beraber bölgenin idari yapısında da zaman zaman değişiklikler yapılmasını zaruri kılmıştır. Çorum yakınlarında bulunan ve Ermenilerce üss olarak kullanılan Merzifon'da bozguncu Ermeni çetelerinin faaliyetlerine karşı saldırıya açık olan küçük yerleşimlerin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Merzifon taraflarından gelecek Ermeni çetelerini önlemek, Çorum'da asayiş temin etmek amacıyla bazı idari birimlerin Çorum'la birleştirilmesi yoluna gidilmesi mahalli heyetler tarafından kararlaştırılmıştır. Bunun için Ankara vilayetinden Sungurlu, Kastamonu'dan Tosya ve Sivas'tan Merzifon kazaları alınarak Çorum ile birleştirilmesi için 1308/ 1890 tarihinde Sadaret'e bir tahrirat verilerek bu kazaların Çorum ile birleştirilmesi istenmiştir. Aynı istekte Çorum'da güçlü bir idarenin tesis edilmesi amacıyla vilayet mektupçusu Mustafa Rüknettin Bey Efendi hazretlerinin Çorum'a tayinin yapılmasının yararlı olacağı da aynı yazıda yer almaktadır.¹⁷ Bölgedeki Ermeni komitalarının faaliyetlerini önlemek amacıyla Merzifon ve civarının Çorum'la birleştirilerek Çorum'un bir mutasarrıflığa dönüştürülmesi önerisinde bulunulmuştur. Fakat öneri sadaret makamında incelenerek reddedilmesi üzerine konunun tekrar ele alınması için bir mazbata daha düzenlenerek padişaha takdim edilmiştir.¹⁸

Bu idari tasarrufların sebebi coğrafyanın verdiği bir zorunluluktan değil tamamen Ermeni çetelerin Çorum'u da içine alan yıkıcı faaliyetleridir. Nitekim sadaret mektubi kaleminden Ankara vilayetine gönderilen bir telgrafta Kayseri, Yozgat, Kırşehir ve Çorum merkezlerinin asayişinin temini için üç yüz elli jandarma süvari kuvvetleri talep edilmiştir. Belgenin devamında Erkan-ı Harbiye'den Ankara vilayetine Yozgat'taki askeri birliğin durumu ile ilgili bilgi sorulmuştur. Ankara'ya Yozgat'tan dört yüz tüfekli jandarma

¹⁵ BOA, DH. MKT, 2003/87, 26 S. 1310/ 19 Eylül 1892.

¹⁶ BOA, YMTV, 75/113, 15 Ş. 1310/ 4 Mart 1893.

¹⁷ BOA, DH. MKT, 1256/34, 26 S. 1310/19 Eylül 1892.

¹⁸ BOA, Y. PRK. ZB, 11/74, 28 Za. 1310/13 Haziran 1893.

gönderilmesine karar verilmiş, diğer illerin kendi imkânlarıyla durumlarını idare etmeleri ve ihtiyatlı davranmaları tenbih edilmiştir.¹⁹

Bölgede Ermeni asilerin faaliyetlerinin bu dönemde arttığı görülmektedir. Hatta Ermeniler kendi ırkdaşlarını da katletmişlerdir. Böyle bir hadise de Çorum'da meydana gelmiştir. Olayın belgelere yansımaları özetle şu şekildedir: Çorum'da Ermenilerin çıkarmak istediği olayları devlete ihbar eder Merzifonlu Zilamoğlu Ohannes'in Ermeni çetelerince katledilmesi üzerine adı geçen kişinin ailesine bir miktar para verilmiş ve Ankara velayetine Dâhiliye Nezareti'nden gelen emir ile de maaş bağlanması istenmiştir.

Bölgede ve Çorum'da olan hadiselerden dolayı yerleşik Ermeni halkının da huzursuz olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi kimi Ermeniler de Ermenilerin yaptığı olaylardan rahatsızdı. Kendi soydaşlarını devlete ihbar ediyorlardı. Bir başka önemli husus da Çorum Ermenilerinden bazıları devletin asayişini temin etmesi sebebiyle İstanbul gazetelerinde yayınlanmak üzere teşekkür yazısı göndermek istemişlerdir.²⁰

Yüzyılın sonuna doğru Türkiye genelinde olduğu gibi Çorum'da olaylarda gözle görülecek kadar bir artış olmuştu. Bu dönemde Çorum'da başka bir ilginç durumda olaylara paralel olarak şehrin Ermeni nüfusunun da artmasıdır. Nüfusu artan yer Çorum'un Hüseyinabad kazasında yapılan tahriratta Ermeni nüfusunun tahminlerden fazla çıkması üzerine araştırma yapılması istenmiştir. Yapılan sayımda beş yüz yirmi üç fazlalıkla dokuz yüz atmış üç nüfus olarak yer almalarının sebebinin dikkatlice soruşturulması istenmiştir. Gelenlerin hangi sebepten geldiği, burada ne kadar kalacağı, eski yerlerine dönüp dönmeyecekleri, kaçının kayıtlı olduğu gibi sorulara layıkıyla cevap verilmesi istenmiştir.²¹

SONUÇ

Bugün Türkiye'nin gerçeği olan Ermeni Meselesi'nin kökenleri Osmanlı İmparatorluğu'nda ve 19. Yüzyıldadır. Osmanlı Devletinin zayıflaması ve dış güçlerin müdahalesi tüm azınlıkları Türklerle kanlı bir mücadelenin içine itmiştir. Ermenilerin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmaları en son halen devam eden bir mesele olarak varlığını devam ettirmektedir.

¹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 618/2, 05 Ca. 1313/ 24 Ekim 1895.

²⁰ BOA, DH. TMIK.M, 1/131, 23 B. 1313/ 9 Ocak 1896.

²¹ BOA, BEO, 2685/201329, 13 Ş. 1323/ 13 Ekim 1905.

Tanzimat'ın ilanı ve yabancı müdahalelerin artışı bu süreci hızlandırmıştır. Islahat Fermanı da batılı devletlerin kontrollü müdahalesine hukuki zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanı ile beraber gayri Müslim azınlıklar başta olmak üzere tüm azınlıklar zamanla peyder pey kendi kimliklerini kazanma ve bağımsız birer devlet kurma yolunda Türlerle kanlı çatışmalara, çete faaliyetlerine ve tıpkı Yunan isyanında olduğu gibi doğrudan dış müdahale olanakları aramışlardır.

Ermeniler de aynı yoldan giderek, nüfuslarının bulunduğu yerlerde önce kimlik oluşturmaya, tüm Ermenileri idealleri etrafında toplamaya ardından da kanlı bir savaşa başlamışlardır. Çorum'da tüm ülkenin kaderi gibi Ermeni olaylarından payını almıştır. Çorum Ermenileri de önce kilise açma çabası içinde olmuşlar, Merzifon Amerikan Koleji'nde eğitim almışlardır. Bu süreç tamamlandıktan sonra çevre illerle beraber yüzde birlerde olan nüfuslarıyla Çorum'u kurulacak Büyük Ermenistan'ın parçası yapmak için ülke genelinde Müslüman Türk kanı akıtmaktan çekinmemişlerdir.

1915 Ermenilerin sözde soykırım iddialarına karşı gerçeklerin bilinmesi, şehir tarihlerinin teker teker derinliğine araştırılarak tarihi gerçeklerin görülmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, C. DH, 67/3327, H. 21 R. 1207/ 4 Mart 1793.
BOA, C. AS, 546/22881, 15 Ra. 1274/ 3 Aralık 1857.
BOA, MVL, 279/16, 19 Za. 1270/ 13 Ağustos 1870.
BOA, MVL, 291/49, 18 Za. 1271/ 2 Ağustos 1855.
BOA, Y. PRK. UM, 26/67, 26 Ş. 1310/15 Mart 1893.
BOA, Y. MTV, 78/88, 11 Za. 1310/
BOA, A.MKT. UM, 451/85, 17 B. 1277/ 29 Ocak 1861.
BOA, A. MKT. UM, 496/7, 25 S. 1278/ 1 Eylül 1861, 4 varak. Ancak birinci ve üçüncü varaklar restorasyonda olduğu için tarafımızdan görülememiştir.
BOA, DH. MKT, 2003/87, 26 S. 1310/ 19 Eylül 1892.
BOA, YMTV, 75/113, 15 Ş. 1310/ 4 Mart 1893.
BOA, DH. MKT, 1256/34, 26 S. 1310/19 Eylül 1892.
BOA, Y. PRK. ZB, 11/74, 28 Za. 1310/13 Haziran 1893.
BOA, A. MKT. MHM, 618/2, 05 Ca. 1313/ 24 Ekim 1895.
BOA, DH. TMIK.M, 1/131, 23 B. 1313/ 9 Ocak 1896.
BOA, BEO, 2685/201329, 13 Ş. 1323/ 13 Ekim 1905.

Diğer Kaynaklar

- Adem Kara, **Osmanlı Teşkilat yapısı İçerisinde Çorum Sancağı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 59 vd; Taha Niyazi Karaca, **Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara 2005.
George E. White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, tercüme: Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.
Manastırlı Mehmet Rifat Bey, **93 Harbi Faciası**, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım, Dün Bugün yayınları, İstanbul 2010.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi II, yayına hazırlayan; Hakkı Tarık Us, İstanbul 1954.
Ömer Turan, “Çorum’da Ermeniler ve Ermeni Tehçiri”, *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 2, ss. 2933-2349.
Şerif Korkmaz, “Çorum’da Nüfus ve Göç Hareketleri”, **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu 1-3 Ekim 2004**, Çorum 2006, s. 415, ss. 407-427.
Tahir Kodal, “ Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti’nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 19, sayı 1, Elazığ, 2009, sayfa 33-58.

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XV. YÜZYILDA HÜSEYİNABAD (ALACA) NAHİYESİNİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Mehmet DEMİRYÜREK¹
H.İbrahim CELLATOĞULLARI²

1Prof. Dr. Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum.

2Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum.

ÖZET

Osmanlı devletinde fethedilen yerlerde uygulanacak idari teşkilat ve sistem çerçevesinde, tayin olunan heyetler yardımıyla nüfus, arazi ve emlakın tespit ve kaydedilmesi işlemine *tahrir*, bu bilgilerin kaydedildiği deftere de *tapu tahrir defteri* denirdi. Vergi gelirlerindeki artış veya azalışlar ya da yeni bir padişahın tahta çıkması gibi sebeplerle de ortalama 30-40 yılda bir yapılmasına çalışılırdı. Tahrir işleri ile görevli emin ve kâtipler tahrir sonunda müsveddeleri iki nüsha olarak temize çekip biri defterhanede saklanır, diğeri ise ait olduğu beylerbeyliğine gönderilirdi. Tahrir neticesinde mufassal, icmal/mücmel ve evkaf defterleri tertip edilirdi.

XVI. yüzyıl sonlarında savaşlar ve isyanların patlak vermesiyle yaşanan karmaşa ortamı halkın ve tımar sahiplerinin içine düştüğü kötü durum tımar sistemine de yansımıştır. Tımar sistemi eski önemini kaybedince 17. Yüzyıla birlikte klasik tahrir usulü terk edilmiş, avâriz vergisi maliye açısından ön plana çıkmış ve avâriz tahrirleri yapılmaya başlanmıştır.

Bugün Çorum iline bağlı bir ilçe olan Hüseyinabad Nahiyesi, XV. ve XVI. yüzyıllarda Vilayet-i Rum'un (Sivas) Zile kazasına bağlıydı. Bu yüzyıllara ait Hüseyinabad ile ilgili 4 tahrir defteri (1456, 1485, 1520 1574/75 tarihli) günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak çalışmamız XV. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmamızın amacı genel olarak söz konusu XV. Yüzyıl defterlerine göre Hüseyinabad (Alaca) Nahiyesinin Sosyal ve Ekonomik yapısını ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte özel olarak Alaca nahiyesine bağlı "Alaca Köyü" incelenecek ve bu nedenle köyün 1520 tahririndeki verileri de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir Defteri, Vergiler, Osmanlı Sosyal-Ekonomik Tarihi, Çorum

ACCORDING TO THE *TAHRİR DEFTERS* (REGISTERS) THE SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF THE *HÜSEYİNABAD (ALACA)* REGION IN THE XV. CENTURY

ABSTRACT

Having conquered a country or region, the Ottomans wrote the revenue sources of it. This system was called *tahrir* and the registers included the incomes of that region were called *tahrirdefteri* (registers). These registers contained both the statistical data about the taxes and population. The Ottomans generally re-wrote the countries or regions under their administration in some 30-40 years, when the revenue of taxes decreased or a new Sultan acceded to the throne. After the *tahrir* writing, the *emin*, who was responsible for the *tahrir*, prepared a comprehensive register called *mufassaltahrirdefteri* and brief register called *icmal/mücmeltahrirdefteri*. In the meantime the Ottomans also wrote the *vakf*s in that region.

When on account of the revolts and war the Ottoman Empire confronted the social and economic turmoil in the late years of the XVI. Century, the Ottomans classical *timar* system collapsed. Finally the classical *tahrir* system was abandoned and a new *tahrir* system was created called *avarız* by the Ottomans.

Although Alaca (Hüseyinabad) is one of the regions of the Çorum Province now, in the XV and XVI centuries it was one of the districts of the Zile under the *Vilayet-i Rum* (Sivas). We have four *tahrir* registers (1456, 1485, 1520 and 1574/5) belonged to Sivas Province in the XV and XVI centuries. This study, however, will focus on 1456 and 1485 register. The aim of this study is to evaluate the data in these two registers and reveal the social and economic structure of Alaca region. In addition to this, the Alaca village will be studied in detail and the data of the 1520 *tahrir* register will be examined.

Key Words: *Tahrir* Register, Taxes, the Ottoman social-economic history, Çorum

GİRİŞ: TAPU TAHRİR DEFTERLERİ

“*Tahrir kelimesi yazmak demek olmakla birlikte ıstılah olarak sayım anlamına gelir.*” Osmanlı Devleti fetih politikası gereği ele geçirdiği bir bölgeyi mevcut düzenine dikkat ederek, kendi idari bünyesinin kontrolünde devam etmesini sağladı. (Kalaycı-Kızılkaya, 2012: 361-378). Mevcut düzenin ve yeni uygulamaların belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesi nizam açısından uygun olanıydı. Aynı zamanda sayım anlamına gelen tahrirde devletin esas amacı vergi ve asker toplamayı düzenli hale getirmek olup, bu amaçla görevlendirilen eminalar devletin tüm gelir kaynaklarını tespit ederlerdi. Bu tespit aşamasına tahrir, işlemlerin tamamlanmasından sonra bilgileri bir araya getirilmesiyle oluşturulan deftere ise tahrir defteri denmektedir. (Ünal, 2011: 659)

Kaidelere göre uygulanan tahrir işlemi sonucunda yerleşim yerleri (nahiye, köy, mezra) hane sayısı ve nitelikleri (Çift, Nim, Bennak, Caba, Mücerred), tasarrufunun kimlere verildiği, evli veya bekar olup olmadıkları, bu hanelerin ürettiği ürünler ve bunlardan alınan vergiler, vs. teker teker yazılırdı. (Öztürk, 1996: 94-163)

Tahrirlerin hangi zaman aralıklarında yapıldığına dair kesin olmayan rakamlar vardır. Genel olarak 30-40 yıl aralıklarla yapıldığı kabul edilmekte olup, bu tahrirlerin tamamlanma süreleri de değişmekteydi. Bir iki yılda tamamlanan tahrirler olabildiği gibi 6-7 sene sürenleri de olabilmekteydi. Fetihle ilk tahririn yapıldığı gibi, yeni bir pâdişâhın tahta çıkması, genel değişiklikler, vergi gelirlerinde artış veya eksilişin görünmesi ve defter hârici kalmış yerlerin deftere dahili gibi sebeplerle tahrirler yenilenirdi. Yani devlet gerek gördüğü zamanlarda tahrirler yapmaktaydı.

Arazi tahriri işinin sorumluluğunu üstlenen kişiye; emin veya mübâşir, muharrir, il-yazıcısı, vilâyet kâtibi adları veriliyordu. (Ünal, 2011: 660-661) Tahrirlerin; rüşvet ve suistimâle meydan vermeden kemâl-i adalet üzere yürütülmesi için bu mesûliyetli işe umumiyetle tecrübe ve bilgi sahibi nüfuzlu beyler veya kâdılar tâyin olunuyordu. Her eminin yanında defterin yazılması ve tanzimini üzerine alan, işin tekniğini iyi bilen bir de kâtip bulunmaktaydı. Ayrıca tahrir işlemi her bölgenin kâdisinin da murakabesi altında yürütülmekteydi. (öz, 2010: 425-429)

Tahrir emni, bir sonraki tahrirde meydana gelmiş değişiklikleri gösteren ve özet niteliğinde bir de icmal defterini, yanında bulundurur ve ona göre tahrire başlardı. Her yeni tahrirde değişikliklerden meydana gelen gelir farkı görülebileceği gibi tespit sayesinde varsa usulsüzlüklerin ortadan kaldırılmasıyla ve ayrıca yeni işletim yerlerinin açılıp, işler hâle getirilmesiyle gelir miktarında artışı sağlanırdı. (Barkan, 2010: 220-227)

Oluşturulan icmal ve mufassal defterleri nişancı tarafından incelenerek gerekiyorsa düzeltildikten sonra tuğralı bir nüshasını ait olduğu eyalete gönderilir, tuğrasız nüshasını ise

icmal defteriyle birlikte defterhanede muhafaza edilirdi. “*Tahrir sonucu elde edilen yeni deftere defter-i cedit, ondan evvelki için defter-i atik ve daha evvelkisi için de defter-i köhne tâbirleri kullanılmaktaydı.*” Tahrir işlemiyle yalnızca has, zeamet ve tımar gelirlerinin tespiti değil aynı zamanda vakıfların, konar-göçer toplumların, piyade ve müsellemlerin tespiti de yapılmaktaydı.(Ünal, 2011: 661)

Tahrir usulünün 16. yüzyılın sonuna kadar devam ettiği 16.yüzyıl sonları 17. yüzyıl başlarından itibaren celali isyanları, iki cephele savaşılar gibi çeşitli iç ve dış meseleler yüzünden zamanla terk olunduğu anlaşılmaktadır. (Öz, 2010: 425-429) Günümüzde tahrir defterleri İstanbul Başbakanlık Arşivi, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı ile Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nde bulunmaktadır. Tahrir defterleri sayesinde tüm teşkilatıyla, kurumlarıyla, neredeyse cihanı dize getiren devlet aygıtının işleyişinin iktisadi adımlarını kısmen görmekteyiz.

Bu çalışmada kullanılan tahrir defterleri; 1457 Tarihli ve 1 Numaralı Tapu Tahrir Defteri(BOA) ile 1485 Tarihli ve 19 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (BOA) dir. Alaca ile ilgili daha önce Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE, “XV. ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası (1455-1574)” isimli doktora tezinde(Hanilçe, 2014) 15. ve 16. yüzyılda Zile kazasının sosyo-ekonomik durumundan, buradaki Osmanlı yönetiminden, vakıf ve medreselerden bahsederken yine Alaca hakkında da çok önemli bilgiler verir. Ancak çalışma Zile Kazası’nı temel aldığı için Alaca nahiyesi hakkında doğal olarak ayrıntıya girilmemiştir. Diğer bir çalışma Yeşim KARATAŞ’ın yüksek lisans tezidir.(Karataş, 2011) “Temettuat Defterlerine Göre Hüseyinabad Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı” isimli Yüksek Lisans Tezinde, Çorum ilinin tarihçesi, sosyo-ekonomik yapısı ve Alaca kazasından bahsedilmiştir. Bununla birlikte çalışma XIX. yüzyıla aittir ve temettuat defterlerine dayanan bir çalışmadır. Alaca ile ilgili başka bir çalışma ise; Alaca Kaymakamlığı Merkez ve Köylere Hizmet Götürme Birliği tarafından yayınlanan “Geçmişten geleceğe Etonya, Hüseyinabad, Alaca” isimli çalışmadır.(Ayhan, 2002, haz.) Bu eserde ise yine Alaca ile ilgili önemli ve genel bilgiler verilmektedir. Bahsi geçen bu çalışmalar (Murat Hanilçe’nin çalışması hariç) XV. yüzyıl ve tahrir defterli çalışmalar değildir. Dolayısıyla bu çalışma bu eserlerde olmayan bir yönü, orijinal tahrir defterleri verilerine dayalı olarak ele alınacaktır. Ayrıca XV. yüzyılın ikinci yarısında genelde Hüseyinabad ve özelde ise Alaca köyü üzerine yoğunlaşacaktır. Buna ek olarak da XVI. yüzyılda Hüseyinova/Hüseyinabad/Alaca nahiyesine bağlı köyler de ortaya çıkarılmış olacaktır.

1457 tahrir defteri ve 1485 tahrir defteri incelendiğinde Hüseyinabad nahiyesinde malikâne ve divanî sistemin uygulandığı anlaşılmaktadır. Farsça "mâlik gibi, mâlik olarak" anlamındaki malikâne ile yine Arapça "hükümet dairesine ait" anlamında divanîden oluşan bu tabir biri yarı özel, diğeri devlete ait iki ayrı unsuru ifade etmek üzere kullanılmıştır. Terim olarak Anadolu'nun bazı bölgelerinde kaynağını Selçuklu döneminden almış olduğu kabul edilen belirli bir vergilendirme sistemini tanımlar. Osmanlı belgelerinde "iki başlı" yahut "iki baştan" ve "tasarruf olarak anılan malikâne-divanî sistemi içinde yer alan malî birimlerde vergi gelirleri iki farklı bölüme ayrılır. Bir bölümü malikâne hissesi adıyla özel şahıs veya vakıflara, diğeri bölümü divanî hissesi olarak devlete aittir.

Şerî ve Örfî adıyla iki ana grup olarak ödenen vergilerin örfî denilen kısmı her zaman her yerde divanî hissesi içinde yer almaktaydı. Malikâne ve divanî hisseleri arasında bölüşmeye tâbi tutulan kısım şerî vergilerin önemli bir bölümünü oluşturan öşürlerdir. Öşürün malikâne ve divanî hisseleri arasındaki paylaşılma oranı ziraî ürünlerden alınan öşürün nispetine ve mahallî âdetlere göre değişmekteydi. Sistemin uygulandığı bölgelerde hububat vb. ürünlerden alınan öşürün nispeti genellikle % 20. yani iki kat öşür şeklindeydi. Bu durumda

malikâne ve divanî hisseleri Öşür genellikle birbirine eşit oranda bölüşür. Öşür nispetinin sadece% 10 olduğu nadir hallerde bazen yine eşit olarak paylaşılır, fakat çok defa tamamı malikâne hissesine ait olurdu. Bu takdirde divanî hissesi olarak öşre eklenen % 2,5 sâlâriyye ile yetinilirdi. Arı kovanlarından öşür bedeli olarak alınan resimlerle değirmenlerden alınan resimler ise sistemin uygulandığı her yerde standart biçimde eşit oranlarda paylaşılırdı. Sistemin uygulandığı bölgelerde genel ve yaygın bir oran olarak öşrün % 50'sini malikâne hisse sahipleri almaktaydı. Öşrün kalan % 50'si ile örfi denilen vergiler de (çift, bennâk, caba, arus, tapu resmi, bâd-ı hevâ resimleri, âdet-i ağnam. ispençe, vb) divanî hissesi olarak tımar veya mukâtaa şekillerinde hazine adına tahsil edilirdi. (Genç, 2010: 519)

1. 1457 VE 1485 TAHRİRLERİNDE ALACA (HÜSEYİNOVA/HÜSEYİNABAD) NAHİYESİ

Kamusu'l A'lam “Alaca” maddesinde, Alaca'nın “Ankara vilayetinin Yozgat sancak ve kazasında ve Yozgat şehrinin 40 km. kadar şimalinde (sol-kuzey) küçük bir kasaba”(Şemseddin Sami, 2015: 277) olduğundan bahseder. “Önceleri nahiye olan ve Hüseyinabâd olarak Alaca, 1919'da ilçe yapılmış, Alaca belediyesi ise 1920'de kurulmuştur. XIV. yy'la ait bir belgede, Hüseyinova'da aynı adı taşıyan bir köyden söz edilmektedir. XIX ve XX. yüzyıllarda Hüseyinova yöre adı yerine nahiye ve bucak adının tanımlanmasıyla Alaca adı 1932'de resmîyet kazanır.” (Ayhan, 2002: 4) Peki, Alaca /Hüseyinova/ Hüseyinabad nahiyesinin köy ve mezraaları nelerdi? Buralarda neler üretilmekteydi ve kimler ne kadar vergi ödemekteydi?

Tablo 1. 1457 ve 1485 yılı Tahrirlerinde Alaca (Hüseyinova/Hüseyinabad) Nahiyesi Karye (Köy) ve Mezraları

1456 YILI KARYE VE MEZRAALAR		1485 YILI KARYE VE MEZRAALAR	
1:	NEFSİ YAPA-İ CEDİD	1:	KARYE-İ HASAN HACI KAVAĞI
2:	KARYE-İ ALACA	2:	KARYE-İ YENİYAPAR
3:	KARYE-İ GEÇÜD	3:	KARYE-İ ESKİYAPAR
4:	KARYE-İ YULAVCUK	4:	MEZRA-İ HASLAR
5:	KARYE-İ SERKİZ	5:	KARYE-İ SERKİZ
6:	KARYE-İ FAKİHLER	6:	ETRAK-I TUTAŞ
7:	KARYE-İ PİRBÜGET	7:	KARYE-İ GEÇÜD
8:	KARYE-İ MANŞAR	8:	KARYE-İ AKPINAR
9:	KARYE-İ AKPINAR	9:	KARYE-İ ALİFAKİH
10:	KARYE-İ KIZILLAR	10:	KARYE-İ GERDEKKAYA
11:	MEZRA-İ YABAN	11:	KARYE-İ ÇATANPINAR
12:	MEZRA-İ BALÇIK	12:	KARYE-İ GÖKVİRAN
13:	KARYE-İ KULAVUZLU	13:	KARYE-İ YAĞLU
14:	KARYE-İ YAĞLU	14:	KARYE-İ KARAPINAR
15:	KARYE-İ ÇATAKPINAR	15:	KARYE-İ DOMALAN
16:	MEZRA-İ GÖKVİRAN	16:	KARYE-İ MURAD SUFİ
17:	MEZRA-İ SAPMAZ	17:	KARYE-İ KULAVUZ
18:	MEZRA-İ GERDEKKAYA	18:	KARYE-İ YAPARCIK
19:	KARYE-İ KABAKLU	19:	KARYE-İ KIZ KARACALU
20:	MEZRA-İ KOÇHİSAR	20:	KARYE-İ AĞCAVİRAN
21:	MEZRA-İ VELED SUFİ	21:	KARYE-İ SİNCAN
22:	KARYE-İ ESKİPINAR	22:	KARYE-İ MANŞAR
23:	MEZRA-İ YİLLİDERE	23:	KARYE-İ TAŞBÜGED
24:	MEZRA-İ MEZGİDLÜ	24:	KARYE-İ YENİCE
25:	MEZRA-İ KERVANSARAY	25:	MEZRA-İ KAVAKAĞACI
26:	KARYE-İ SİNCAN	26:	MEZRA-İ EBEGÜLÜ

27:	MEZRA-İ TAŞBÜGET	27:	MEZRA-I KAYNAKLAR
28:	MEZRA-İ YAPARCIK	28:	KARYE-İ KIZILLAR
		29:	KARYE-İ HIRKA-İ BÜZÜRK
		30:	KARYE-İ HIRKA-İ KÜÇÜK
		31:	KARYE-İ YABAN KAVAĞI
		32:	MEZRA-İ SARUK
		33:	KARYE-İ GULAMLAR
		34:	MEZRA-İ BELLÜDERE
		35:	KARYE-İ FAKILAR
		36:	KARYE-İ KARBANSARAY
		37:	KARYE-İ ALACALAR
		38:	KARYE-İ YATAN
		39:	KARYE-İ KABAKLU
		40:	KARYE-İ BULADCUK
		41:	KARYE-İ SULTAN İMİRCİ
		42:	MEZRA-İ ALACIK
		43:	MEZRA-İ GÖKÇEMİNARE
		44:	MEZRA-İ ALANLU
		45:	KARYE-İ BEREMCE
		46:	MEZRA-İ MEZGÜTLÜ
		47:	KARYE-İ HIRKA-İ BÜZÜRK

Alaca nahiyesinin yer aldığı ilk tahrir defteri 1457 tarihli tahrir defteridir. Bu defterin 1455 veya 1456 tarihli olduğu çeşitli çalışmalarda görülmektedir.(Hanılçe, 2014: 2). Ancak çalışmamızda kullanılan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1 numaralı tahrir defterindeki bir kayıt defterin yazım tarihinin 1457 olduğunu düşündürmektedir. Çünkü defterin sonunda yer alan bir kayda göre Evahir-i Muharrem Sene 862 yazmaktadır. Bu tarihin miladi karşılığı 8 Aralık 1457 – 18 Aralık 1457 olma ihtimali vardır.

19 numaralı ve 1485 tarihli defter önceki defterden daha kapsamlıdır. Bir başka deyişle 1485 yılına ait defterdeki köy ve mezra sayısı öncekinden daha fazladır. Ancak çalışmamızda karşılaştırma yapma ve XV. yüzyılın ikinci yarısını değerlendirme düşüncesiyle iki defterde ortak olan yerlerim birimleri temel alınmıştır.

Tablo 2. Mukayese Açısından 1457 - 1485 yılları Tahrirlerinde Ortak Olan Alaca Hüseyinova/Hüseyinabad Nahiyesi Köy ve Mezraaları

ORTAK KÖY VE MEZRAALAR			
1456		1485	
1:	KARYE-İ GEÇÜD	1:	KARYE-İ GEÇÜD
2:	KARYE-İ SERKİZ	2:	KARYE-İ SERKİZ
3:	KARYE-İ FAKİHLER	3:	KARYE-İ ALİFAKİH
4:	KARYE-İ MANŞAR	4:	KARYE-İ MANŞAR
5:	KARYE-İ AKPINAR	5:	KARYE-İ AKPINAR
6:	KARYE-İ KIZILLAR	6:	KARYE-İ KIZILLAR
7:	KARYE-İ KULAVUZLU	7:	KARYE-İ KULAVUZ
8:	KARYE-İ YAĞLU	8:	KARYE-İ YAĞLU
9:	KARYE-İ ÇATAKPINAR	9:	KARYE-İ ÇATANPINAR
10:	KARYE-İ SİNCAN	10:	KARYE-İ SİNCAN
11:	MEZRA-İ MEZGİDLÜ	11:	MEZRA-İ MEZGİDLÜ
12:	KARYE-İ ALACA	12:	KARYE-İ ALACALAR

Her iki defterde de ortak olan köy ve mezralar tablodan da görüldüğü üzere 11 (onbir) karye ve 1 (bir) mezra'dan oluşmaktadır. Çalışmanın asıl amacı tam da burada devreye girmektedir. Yukarıda sorduğumuz soruların cevaplarına her iki defterin ortak karye ve mezralarını yan yana getirerek ulaşacağız. Fakat şunu belirtmek lazım ki mukayeseler iki defterde ortak olan ortak köy ve mezralarındaki kayıtlara göre yapılmıştır. Yani ortak olan yerleşim yeri, köy olsa dahi - örneğin ağnam vergisi- ortak köyün birinde yer alıp diğerinde yer almıyorsa ağnam vergisi mukayeseye karşılık bulamadığından bu kıyasımızda belirtilmeyecektir. Çalışmamız ortak olan 11 karye ve mezraların genel olarak farklarından bahsederken asıl kıyasımız Alaca köyü örneği üzerinde olacaktır.

2.1457 ve 1485 TAHRİRLERİNDE ORTAK OLAN KÖYLERE GENEL BAKIŞ

1.Geçid Köyü

1457 tarihli kayda göre Geçüd köyünün malikâne olarak gelirleri Pir Paşanın oğlu hacı İlyas ağa ile Mehmed'in oğlu Eneslü Kara Hisariye aittir. Köyün gelirlerinin Divani kısmı ise, Enes Bey'in oğlu Ferhad Bey'e has olarak devlet tarafından verilmiştir.

1485'te Geçüd köyünün divani topraklarının tamamı Mirza Mehmed tarafından işletilmektedir. Malikâne toprakları ise yarısı Enes'in oğlu Muhiddin vakfına yarısı ise Hacı İlyas Ağanın oğulları tarafından işletilmektedir.

Her iki defterde ortak olan köylerden birincisi Geçid Köyüdür. Köyü “nefer sayısı“ açısından karşılaştırsak sayı 12'den 29'a çıkmıştır. Bu durum nüfusun arttığını düşündürmektedir. Buna karşılık 1457 kaydında 11 çift kaydedilmişken, 1485'te bu sayı 1'e düşmüştür. Bu durum artan nüfus nedeniyle arazilerin bölündüğünü göstermektedir. Çünkü 1457'de hiç “nim çift, caba veya bennak” kaydı yokken, 1485'te “19 nim çift, 5 bennak, 5 caba ve 3 mücerred” kaydı görülmektedir. Bir tam çift için ödenen “çift vergisi” aradan geçen yaklaşık 30 yılda değişmemiş ve “15 akçe” olarak kalmıştır. Buğday üretimi “20 müdden 30 müd'e çıkmış”, arpa üretimi ise değişmemiştir. Dikkati çeken bir diğer nokta ise “buğdayın müd değerinin 60 akçeden 50 akçeye” düşmüş olmasıdır. Bir başka deyişle buğday üretimi hem artmış hem de ucuzlamıştır. Köyün hasılatı da 1960 akçeden 2270 akçeye yükselmiştir. 1310 akçelik bir artış söz konusudur. Ancak 1457'de “nefer” başına düşen buğday “1.66 müd”, 1485'te ise “1.03 müd” oranındadır. Bu durum artan nüfus oranında buğday üretiminin artmadığını göstermektedir. Aynı şekilde toplam hasılatın “nefer” başına düşen akçe miktarı yaklaşık “163 akçe” iken, 1485'te bu rakam yaklaşık “90 akçe” olmuştur. Yani “73 akçelik” bir düşüş söz konusudur. Köyde görece bir gelişme varmış gibi görünürken “nefer” başına düşen “buğday” miktarı ile “gelir miktarı” azalmıştır.

KARYE-İ GEÇÜD											
1457				1485							
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Çift	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Behre	
		Gendüm	Cev							Hinta	Şa'ir
12	11 Fi 15 160	20 Müd 1200	15 Müd 600	29	1 15	19 142 Buçuk	5	5 15	3	30 Müden 1500	15 Müden 600 buçuk
Hasıl 1.960				Hasıl 2.270							

2. Serkiz Köyü

1457 kaydında Serkiz köyünün Malikâne hissesi İlyas Ağanın oğlu Pir Paşa'ya aitti. Divani toprakları/hisse ise Mehmed Bali Çelebi'nin oğlu Saadet ve Sinan (?) Oğlu İsa tasarrufunda bulunmaktaydı. 1485 kaydında Serkiz köyünün diğer adının "Kelek" olduğu yazılmıştır. Köyün divanî hissesinin yarısı Ali oğlu Mehmed'in tımarıydı. Diğer yarısı ise Saru Sancı oğlu Temurtaş'ın Tımarıydı. Köyün malikâne hissesini tamamının Hacı İlyas Ağa'nın mülkü olduğu belirtilmiştir.

Ortak olan ikinci köyümüz Serkiz köyünde nefer sayısı 1457'de 9 iken, 1485'te 18'e çıkmış, yani iki kat artmıştır. 1457 kaydında 8 çift bulunurken 1485 kaydında hiç çift yer almamakta, buna karşılık 10 nim çift yer almaktadır. Bu da tam çift arazilerinin bölündüğünü göstermektedir. 1457 kaydında bir tam çift araziden alınan 15 akçenin 1485'te tam çift'in bulunmamasına rağmen, 10 tane nim çiftten toplam 285 akçenin alınması dolayısıyla, "nim çift" başına "28 buçuk akçenin" düşüşü ilginçtir. 1457 yılı kayıtlarında bennak, caba ve mücerred yer almazken 1485 kayıtlarında 5 bennak, 5 caba, 3 mücerred yer almaktadır. Genel hasılat değerlerine baktığımızda 1457'de 3.180 akçe olan hasılatla "nefer" başına 353 akçe vergi düşerken, 1485 yılı tahrir kaydında 350 akçe hasılatla "nefer" başına 19 buçuk akçe düşmektedir. Serkiz köyünün 1485 tahririnde sadece nefer sayısı, nim, caba ve mücerred kayıtları yer almaktadır.

KARYE-İ SERKİZ								
1457					1485			
Nefer	Çift	Bennak	Behre		Nefer	Nim	Caba	Mücerred
			Gendüm	Cev				
9	8 Buçuk Fi 40 140	Neferan Fi 9 14	20 Müd 1200	15 Müd 600	18	10 285	5 65	3
Hasıl 3.180					Hasıl 350			

3. Fakihler Köyü

1457 kaydında Fakihler köyündeki malikâne topraklarının yarısı Emir Bey'in oğlu Ali Tuci Bey'e ve yarısı da Hasan Bey'in oğlu Sattı Bekük'a aitti. Devlete ait olan divani toprakların tasarruf hakkı ise Ferhad Bey'in biraderi Emirhan'ın oğlu Veys Bey'in idi. 1485'te ise Fakihler köyünü Divani toprakların tamamı Yusuf ve onun soyundan olan Ertuğrul'a verilmiştir. Malikâne topraklarının ise yarısı Kara Hisar-ı Demirlü'de bulunan Muhiddin vakfına ait, yarısı ise Hacı İlyas Bey'in tasarrufunda bulunuyordu.

1457 tahririnde fakihler olarak, daha sonraki tahrir kayıtlarında ise Ali Fakih olarak geçen Fakihler köyünün 1457'deki nefer sayısı 17 idi. 1485'te ise bu sayının 13'e düştüğü görülmektedir. 1457'de yer alan 6 çift'in 1485'te bulunmadığını ne yine toprakların bölünerek nim çift'e döndüğünü görüyoruz. Nim çiftten daha az toprağa sahip olan bennak sayısı ise 1457'de 4 nefer iken 1485'de bennak bulunmamaktadır. Buğday miktarındaki üretim 1457'de 15 müdd iken 1485'te 10 müd olarak kaydedilmiştir. Buğday üretiminde 5 müdd'lük azalma görülmektedir. Bununla birlikte 1485'te 1müd buğdayın değeri 60 akçe, 1485'te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Bunu yanında nefer

başına 1457’de 2,22 müd buğday, 1485’te ise nefer başına 0,76 müd buğday düşmektedir. Bu durum artan nüfusa rağmen buğday üretimi artmadığını gösterir. Arpa üretimi ise aynı şekilde 1485’e doğru düşmektedir. 1457’de 1 müdd arpa için 40 akçe ödenirken 1485’de muhtemelen üretimin azlığından dolayı 1 müdd arpa 140 akçe olmuştur. Bu durum arpanın büyük bir değer kazandığını gösterir. Genel hasılat değerlerine bakarsak eğer 1457’de 1.800 akçelik hasılat, 1485’te 802 akçeye düşerek 998 akçe azalmıştır. Sonuç olarak her bakımdan bu köyün “fakirleşmiş” olduğu izlenimi doğmaktadır.

KARYE-İ FAKİHLER - KARYE-İ ALİFAKİH								
1457					1485			
Nefer	Çift	Benmak	Behre		Nefer	Nim	Behre	
			Gendüm	Cev			Hinta	Şa’ir
17 Neferan	6 Buçuk Fi 40 260	4 Neferan Fi 7 20	15 Müd 900	15 Müd 600	13	3 22 buçuk	10 müddad 500	2 müddad 280
Hasıl 1.800					Hasıl 802			

4. Maşar Köyü

1457’de Maşar köyü Malikâne topraklarını Abdalata’nın oğlu Mehmet işletmekteydi Divani toprakları ise Seydi Mehmed Bey’in tımarıydı. 1485’teki kayda göre, bu köyün divani ve malikâne topraklarının tamamı padişah emri ile Kudbettin Abdal Ata vakfına verilmiştir.

1457 tarihinde Maşar olarak geçen ve daha sonraki kayıta ise Maşar olarak yer alan bu karye 1457’de sayı verilmeden sadece “neferân” olarak kaydedilmiştir. 1485’te ise 14 nefer’in bulunduğunu görüyoruz. Dolayısıyla nüfus atmıştır. 1457 tahririnde köyde sadece “1 çift” bulunurken 1485’te tam çift’in bulunmayıp, bunun yerine 7 nim çift’in yer aldığını görmekteyiz. Buğday üretimi 1547’de 3 müdd olarak kaydedilirken 1485’te 7 müdd olarak yazılmıştır. 4 müdlük artış söz konusudur. Bununla birlikte 1485’te 1 müd buğdayın değeri 60 akçe, 1485’te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Arpa üretimi ve vergi miktarında değişim görülmemektedir. 1457 kayıtlarına ek olarak 1485 tahririnde 4 caba, 3 mücerred yer almaktadır. Ayrıca buğday ve arpa vergisinin dışında küvvare vergisinin alınışı arıcılık ile uğraşıldığını, ürün ve vergi çeşitliliğinin arttığını göstermektedir. 1458 kayıtlarında 80 akçe olarak kaydedilen bir de Bad-ı Heva vergisinin yer aldığını görüyoruz. bad-ı heva: resm-i arus, cürm-i cinayet, niyabet, resm-i tapu vs. adlarla da zikredilmektedir. Zuhurata bağlı olan vergiler için tahmini bir bedel yazılmıştır. Selçuklu dönemi rûsm-ı niyabet denilen bu resimlere Osmanlı dönemi bâd-ı hevâ denilmiştir. Bu vergileri serbest tımarlarda tımar sahibi tamamen kendisi alırken serbest olamayan tımarlarda subaşı veya sancakbeyi ile paylaşmaktadır. Toplam hasılat değeri 1457’de 300 akçe iken 1485’te 805 olarak kaydedilmiş olup 505 akçelik artış görülmektedir.

KARYE-İ MANŞAR- MALŞAR											
1457				1485							
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Nim	Caba	Mücerred	Kütvvare	Bad-İ Heva	Behre 470	
		Gendüm	Cev							Hinta	Şa'ir
Neferan	1 40	3 Müd 180	3 Müd 120	14	7 139 Buçuk	4 52	3	4	80	7 müdad 350	3 müdad 120
Hasıl 300				Hasıl 805							

5. Akpınar köyü

1457'de Akpınar köyünün malikâne hissesinin yarısı Emir Bey'in oğlu Ali Hoca'nın yarısı ise Hasan Bey'in oğlu Satı Bekük'ün tasarrufundaydı. Divani topraklar ise Ferhad Bey'in biraderi Mustafa Bey'in tımarıydı. 1485 yılı kayıtlarında Akpınar köyünün topraklarının Divani kısmının tamamı Mirza Mehmed Bey'in tımarıydı. Malikâne kısmı ise, Ali Bey ve Ahmet Çelebinin kızı Muhti Hatun'a ve Halil'in kızı Berat Hatun'a aitti.

1457 tahririnde "nefer" sayısı 30 iken bu sayı 1485'te 50'ye çıkmış ve "nefer" sayısı 20 nefer artmıştır. Akpınar köyünde 1457 kaydında 20 çift yer alırken 1485'te tam çift sayısı 1 olarak kaydedilmiştir. Bu durum toprakların bölünerek "28 nim çift ve 5 caba" şeklinde 1485 kayıtlarında yer aldığı göstermektedir. 1485 kaydında bir de "bekeran ?" olarak 80 akçenin tahsil edildiği yer almaktadır. Buğday miktarına gelince, 1457 kaydında 15 müdd buğday üretilirken, 1485'te bu sayının 35 müdd olduğunu görülmektedir. Bununla birlikte 1485'te 1 müdd buğdayın değeri 60 akçe, 1485'te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Nefer başına ise 1457'de 0,66 müdd buğday düşerken 1485'te bu miktar 0,70 müdd idi. 1 müdd arpanın değeri 1457'de 90 akçeyken, 1385'te bu miktar 40 akçe olmuştur. Bu düşüş arpa üretiminin arttığını düşündürebilir. Genel hasılat 1457'de 4.608 akçe, 1485'te ise 2.800 akçe olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam ekonomik değerinde 1.808 akçelik bir düşüş söz konusudur.

KARYE-İ AKPINAR										
1457				1485						
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Çift	Nim	Caba	Bekeran...?	Behre	
		Gendüm	Cev						Hinta	Şa'ir
30	20 Buçuk Fi 15 308	15 Müd 900	10 Müd 900	50	1 15	28 130	5 25	80	35 müden 1750	20 müden 800
Hasıl 4.608				Hasıl 2.800						

6. Kızıllar Köyü

1457'de Kızıllar köyünün malikâne hissesi geliri Çam medresesi vakfına aitti. Köyün divânî hissesi ise İnal oğlu Ferhad Bey'in tımarıydı. 1485 tahrir kaydında ise Kızıllar köyü

Divani toprakların tamamı İnal'in oğlu Ertuğrul ile kardeşi Yusuf'un tasarrufundadır. Malikâne toprakları ise Hüsamiye Medresesi vakfı tarafından işletilmektedir.

1457 yılı tahririnde 5 neferin bulunduğu kızıllar köyünün 1458'te 1 nefer azalarak 4 nefer olarak kaydedildiğini görüyoruz. 1457 yılındaki 4 çift'in ise 1485 kayıtlarında yer almadığı, bunun yerine 1 nim çift ile 2 bennakın kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca 1457'de olmayıp, 1485 kaydında 1 mücerred kaydı da yer almaktadır. Buğday üretimi 1457'de 10 müdd iken, 1485'te bu miktar 6 müdd olarak kaydedilmiştir. 4 müddlik azalma olmuştur. Bununla birlikte 1485'te 1müdd buğdayın değeri 60 akçe, 1485'te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Dolayısıyla nefer başına 1457'de 2,0 müdd, 1485'de ise 1,5 müdd buğday düşmektedir. Köyün 1457'deki toplam hasılatı 867 iken, 1485'te bu sayı 475 olmuştur. Dolayısıyla 392 akçelik, neredeyse yarı yarıya, düşüş görülmektedir.

KARYE-İ KIZILLAR										
1457					1485					
Nefer	Çift	Bennak	Behre		Nefer	Nim	Bennak	Mücerred	Behre	
			Gendüm	Cev					Hınta	Şa'ir
5	4 fi 15 60	Nefer 7	10 Müd 600	5 Müd 200	4	1 7	2 8	1	6 müdad 300	4 müdad 160
Hasıl 867					Hasıl 475					

7. Kulavuzlu Köyü

1457 yılı tahririnde Kulavuzlu köyünün Malikâne topraklarının yarısı Emir Bey'in oğlu Ali Koç ve yarısı Hasan Bey Koca Hüseyin'in oğlu Satı Bekük'e aitti. Divani topraklar ise Ferhad Bey ve sülalesinin hassı idi. 1485'te ise Divani toprakların tamamı Mirza Mehmed Bey'in hassı olurken Malikâne toprakların yarısı Koçi Bey ve yarısı Ahmet Çelebi'nin kızı Muhi Hatun ve Halil'in kızı Berat Hatun'un tasarrufundaydı.

Kulavuzlu köyünde nefer sayısı 1457'de 20 iken, 1485'te ise 27 olarak geçmektedir. Bu nüfusun arttığına işaret etmektedir. 1457 tahririnde yer alan 4 çift, 1485 yılı 1 nim çift ve 2 bennak olarak geçmektedir. Yani topraklar bölünmüştür. Buna ilaveten 1485 yılı kaydında 1 mücerred de vardır. Buğday üretimi ise 10 müdden 6 müdd'e düşmüştür. Bununla birlikte 1457'te 1müdd buğdayın değeri 60 akçe, 1485'te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Nefer başına 1457'de 2 müdd buğday, 1485'de ise 0,55 müdd buğday düşmektedir. Arpa üretimi ise 1457'de 10 müdd, 1485'te 15 müdd olarak kaydedilmiştir. 1457'de toplam hasılatın "nefer" başına düşen akçe 57 akçeydi. 1485'te ise 43 akçeydi. Bu rakamların köyün ekonomik değerindeki düşüşe işaret etmektedir.

KARYE-İ KULAVUZLU							
1457				1485			
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Nim	Behre	
		Gendüm	Cev			Hinta	Şa'ir
20	9 buçuk Fi 15 150	10 Müd 600	30 Müd 400	27	15 120	15 müdad 750	10 müdad 400
Hasıl 1150				Hasıl 1162			

8. Yağlı Köyü

1457'de Yağlı köyü Malikâne toprakları Çam Medresesine vakfedilirken medreseger olarak Mevlana Hacı Fakih'in tasarrufuna bırakılmıştır. Divani topraklar ise İnal Bey'in oğlu Ferhad Bey'in tasarrufuna bırakılmıştır. 1485 tahririnde Yağlı köyünün Divani toprakları İnal oğlu Ertuğrul ile Hüseyinabad Zaimi Yusuf'un hassı idi. Köyün malikâne hissesi ise Karahisar-ı Demirlü'deki Hüsamiye Medresesi vakfına ait olarak kaydedilmiştir.

Yağlı köyü 1457 tahririnde 31 nefer olarak geçmektedir. 1485'te ise 15 olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle nefer sayısı yarı yarıya düşmüştür. 1457'de 19 tam çift'e sahip olan Yağlı köyünün 1485'te hiç tam çift'i bulunmamaktadır. 1485 kaydında 9 nim çift ve 2 de mücerred kaydı yer alır. 1457'deki buğday üretimi 4 müdd iken 1485'te bu rakam 13 müdd olmuştur. Buğday üretiminde 9 müdd atış olmuştur. Bununla birlikte 1457'te 1 müd buğdayın değeri 60 akçe, 1485'te ise 50 akçe olarak kaydedilmiştir. Bir başka deyişle buğday ucuzlamıştır. Nefer başına 1457'de 1,29 müdd buğday, 1485'te ise 0,86 müdd buğday düşmektedir. 1457 kaydında üretilen arpa miktarı 30 müdd iken 1485'te bu miktar 7 müdd olarak kaydedilmiştir. 1457 yılın toplam hasılatı 3.885 olurken 1485'te 997,5 akçelik hasılat kaydı yazılmıştır. Toplam hasılat değerleri 2.888 akçelik düşüşü gösterir.

KARYE-İ YAĞLU								
1457				1485				
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Nim	Mücerred	Behre	
		Gendüm	Cev				Hinta	Şa'ir
31	19 Fi 15 285	40 Müd 2400	30 Müd 1200	15	9 67 buçuk	2	13 müden 650	7 müdad 280
Hasıl 3.885				Hasıl 997 buçuk				

9. Çatakpınar Köyü

1457 yılı tahririnde Çatakpınar olarak geçen köy, 1485'te "Çatanpınar" şeklinde kaydedilmiştir. 1457 tahririndeki kayıt anlamlandırılmamıştır. 1485 tahririnde ise bu köyün divani toprakları Ertuğrul'un ve Hüseyinabad'ın zaimi Yusuf'un hassıydı. 1485 kaydında köyde malikâne hisse kaydedilmemiştir.

Bu köy'ün nefer sayısı 1457'de 10 iken 1485'te 13 olarak kaydedilmiş olup 3 nefer artmıştır. 1457 kaydında 6 çift'e sahip olan Çatakpınar köyü 1485'te toprakları bölünerek yerini 15 nim çift'e bırakmıştır. 1457 yılı kaydında 10 müdd buğday üretimi kaydedilmişken 1485'te bu miktar 15 olarak yazılmıştır. Buğday üretiminde 5 müdd lük artış görülmekte olup, nefer başına 1457'de 1 müdd buğday, 1485'te ise 1,15 müdd buğday düşmektedir. 1457'de 5 müdd arpa üretilirken 1485'te 10 müdd arpa üretimi kaydedilmiştir. Arpa üretiminde de artış görülen Çatakpınar köyünde her iki kayıta da arpanın değerinin müdd başına 40 akçe olduğu görülmektedir. 1457'de nefer başına 0,5 müdd arpa 1485'te ise 0,76 müdd arpa düşmektedir. 1457 yılında köyün toplam hasılat miktarı 890 akçe, 1485 yılında ise 1.293 akçe olarak kaydedilmiştir. Genel hasılat değerinde 403 akçelik artışı görülmektedir.

KARYE-İ ÇATAKPINAR – KARYE-İ ÇATANPINAR							
1457				1485			
Nefer	Çift	Behre		Nefer	Nim	Behre	
		Gendüm	Cev			Hinta	Şa'ir
10	6 Fi 15 90	10 Müd 600	5 Müd 200	13	15 112 buçuk	15 müden 750	10 müdad 400
Hasıl 890				Hasıl 1.293 buçuk			

10. Sincan köyü

1457'de Sincan köyünün malikâne hissesi Abdalata'nın biraderi Receb oğlu Seydi Mehmed'in tasarrufundaydı. Köyün divani topraklar ise yine bahsedilen Seydi Bey'in tımarıydı. 1485'te bu köy malikâne ve divanî toprakların tamamı Kudbeddin Abdalata Vakfına bırakılmıştır.

1457 tahririnde Sincan köyündeki nefer sayısı 21 iken, 1485'te bu sayı 39 olmuştur. 18 neferlik artış vardır. 1457'de 6 tam ve 1 nim çift yer alırken 1485'te hiç tam çift bulunmamaktadır. Buna karşılık 12 nim çift kaydedilmiştir. 1457 kaydında 11 bennak varken, 1485'te bu sayı sadece 2'dir. 1485 kayıtlarında ayrıca 12 caba 8 mücerred yer almaktadır. Buna ilaveten bir de değirmenden alınan asiya vergisinin dahil olduğunu görüyoruz. Buğday miktarı ise 1457'de 10 müdd, 1485'te ise 10,5 müdd olarak yazılmıştır. Buğday üretiminde ve vergi oranında pek bir değişiklik görülmemektedir. Arpa üretimine baktığımızda 1457'de 10 müdd arpa üretilirken 1485'te 70 müdd arpa üretimi kaydedilmiştir. Köyün toplam hasılatı 1457'de 1.340 akçeyken, 1485'te bu miktar 1.889 akçe olmuştur. Bir başka deyişle 549 akçe artmıştır.

KARYE-İ SİNCAN													
1457						1485							
Nefer	Çift	Bennak	Asiyab	Behre		Nefer	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Asiyab	Behre	
				Gendüm	Cev							Gendüm	Cev
21	6 buçuk Fi 40 260	11 nefer fi 5 55	Kit'a müd 25	10 Müd 600	10 Müd 400	39	12 342 buçuk	2 36	12 156	8	Hacer fi 6 şehir el gale 4 müdad 180	10 buçuk müdad 650	7 müdad 280
Hasıl 1.340						Hasıl 1.889							

11. Mezgütlü Mezraası

İki defterde ortak olan tek mazra “**Mezra-i Mezgütlü**”dür. Bu mezra ile ilgili olarak 1457 tarihli defterde sayısal veriler yoktur. 1485 yılında ise Abdalata Vakfı ile Sultan Emirci Vakfından bahsedildiği için burasının vakıf toprakları arasına katıldığı anlaşılmaktadır.

Ortak Köylerin Genel Nefer ve Hasılatlarının Toplamı

	1457	1485
Hasılat (Akçe)	22.185	15.184
Buğday (müd)	9.180	5.600
Nefer	156	222
Nefer Başına Düşen Akçe	142,211	68,396
Nefer Başına Düşen Buğday (müd)	58,846	25,225

Defterin genel olarak vergi dalgalanışının mukayesesi ile ulaştığımız hasılat miktarında yaklaşık %30 oranında hazineye giren vergi miktarında düşüş görülmektedir. 1457'den 1485'e buğdaydan alınan vergi miktarında 3.580 akçelik düşüş görülmektedir. Nefer başına düşen akçe ise 1457'de yaklaşık “142 akçe”, 1485'te ise yaklaşık “68 akçe”dir. Toplam nefer sayısı 1485'te “156 nefer”, 1485 yılında ise 222 “nefer”dir ve 66 nefer artışı kayıtlarda yer almaktadır. Bununla birlikte nefer başına düşen buğday miktarı 1457'de “yaklaşık 58 müd”, 1485'te ise yaklaşık “25 müd”dür. Bu durum nefer başına düşen buğday miktarında “33 müdlük” düşüş anlamına gelmektedir. Görece bir gelişme varmış gibi görünmekle birlikte ekonomik değer olarak veya nefer başına düşen yaşam standardı açısından bir düşüşün varlığı göze çarpmaktadır.

3. ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ ALACA KARYESİ (KÖYÜ)

1457 yılı tahrir kaydında Alaca köyünün malikâne hissesi topraklarının Pir Paşa, Hacı İlyas Ağa ve Mehmet veled-i Eneslü Karahisari'ye ait olduğu ve gelirlerin bu üç kişi arasında paylaşıldığı belirtilmiştir. Divani topraklar ise, Enes Bey oğlu Ferdad Bey'in hassıydı. 1485 kaydında ise Alaca köyünün divani hisse topraklarının yarısı İnal oğlu Ertuğrul'un hassı ve

yarısı ise kardeşi Hüseyinabad Zaimi'nin hassıydı. Köyün malikâne hissesi topraklarının yarısı Muhiddin Vakfına ve yarısı da Hacı İlyas Bey'in evladının mülküydü.

ALACA KÖYÜ												
1457					1485							
Nefer	Çift	Bennak	Behre		Nefer	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Asiyab	Behre	
			Gendüm	Cev							Hinta	Şa'ir
16	5 Fi 15 75	6 Nefer Fi 5 30	20 Müd 1200	15 Müd 600	33	16 120	4 21	6 Buçuk	11	Kıta Fi 3 Şuhur El-Galle 5 Kilece 12	30 Müden 1500	20 Müden 800
Cem'an 2,205					Hasıl 2,452							

1.Hane: Osmanlı devletinde vergiye esas bir maliye birimidir. Vergi birimi olarak hane baba, anne ve çocukları kapsar ancak geçiminin kendisi temin eden bekar erkekler (mücerred) hane birimine dahil değildir. Hane birimi hakkında kesin olmayıp genel kabul gören rakam 5 olarak esas alınır.(Ünal, 2011: 291)

1457'den 1485 yılına baktığımızda yaklaşık 30 yıllık süreçte "nefer" sayısında yaklaşık iki katı diyebileceğimiz bir artış görmekteyiz.

2.Çift: Osmanlı İmparatorluğunda İslâm reayanın ziraat ettiği araziden alınan resimdir. Bir çift öküzle sürülebilen, işlenebilen toprak genişliğidir. Bu genişlik 60 ile 150 dönüm arasında değişir. Çiftlik sözcüğü buradan türemiştir.(Çağatay, 1942: 496-500)

1457 yılı tahrir kayıtlarında Alaca köyünde 5 tam çift bulunmakta ve her bir tam çift toplam 15'şer akçe "çift vergisi" ödemekle mükellef tutulmuştur. Köyün toplam çift vergisi hasılatı "75 akçedir".

1485 yılı kaydında ise hiç "çift" yoktur. Buna karşılık 16 adet "nim çift" kaydedilmiştir. Nim çift (yarım çift=ekünlü) vergisi olarak, tam çiftin ödediği 15 akçenin yarısının, yani 7,5 akçe ödendiği görülmektedir.1 tam çift vergisindeki 15 akçenin 30 yıl sonra da aynı oluşunu, değişmeyişi 1458 yılı kayıtlarındaki diğer bir köy karye-i Geçüd köyünden alınan sayısal bilgi ile de anlamaktayız.

3.Bennak: Osmanlılarda hiç toprağı olmayan ya da yarım çiftten daha az toprağı olan evli Müslüman raiyet'e verilen ad.(Ünal, 2011: 106)

1457 yılına baktığımızda "6 neferden" her bir nefer 5 akçe ödeyip toplamda 30 akçe ödenmiştir. Verginin düşüşü halkın yararına olurken hazineye giren verginin artışı olmamış her iki defterde de gelirler 1,500 olarak eşittir.

1485 yılı bennak gelirinde ise 4 nefer yani 4 haneden toplam 21 akçe alınması, hane başına 5,5 akçe düşmesi ile anlıyoruz ki, bennaklar yarım çiftin değeri olan 7,5 akçeden daha az toprağı sahiptirler. Devlet gelirinde bennak hane sayısının 1485 de azalışıyla 9 akçelik düşüş yaşanırken hane başına düşen bennak vergisi 0,5 akçe artmıştır.

4.Behre: Hise, pay anlamına gelmektedir.(Develioğlu, 2012: 91) Behre adı altında 1457 yılı kayıtlarında gendüm, Hinta (Buğday)'dan 25 müd (müd : bir zahire ölçüsüdür.

Bölgelere göre farklı olmaklar beraber Osmanlı memleketlerinde resmi müd 20 istanbul kilesi yani 513,120kg dir.(Ünal, 2014:494)'den toplam 1,500 akçe vergi alınmıştır.

1485 kayıtlarında Buğdaydan yani Gendüm yani Hintadan 30 müdenden 1500 akçe alınmaktadır.

1457 yılı 25 müd Buğdaydan 1,500 akçe alınırken 1485 yılı 30 müden'den 1,500 akçe alınması yine vergi miktarında düşüşü göstermektedir. hane başına 60 akçe iken 50 akçeye düşmüştür.

5.Cev, Şair(Arpa) : dan alınan vergi miktarına baktığımızda ise 1457 yılı 150 müd arpa'dan 1,600 akçe alınıyor yani hane başına 10 buçuk akçe kadar düşmekte 1485 yılı ise 20 müden arpadan 800 akçe vergi alınmıştır yani hane başına 40 akçe düşmektedir. Arpadan alınan vergiye baktığımızda 1457'den 1485'e yaklaşık 4 kat arttığını görmekteyiz.

Cem'an-Hasıl: farklı yıllara ait iki defterin ortak karyeleri arasından tahlili yapılan Alaca karyesinin ödediği; çift, bennak, behre (Buğday, Arpa) vergilerinin toplam geliri; "1456'da 2,205 akçe", "1458'de ise "2,452 akçedir". 1485 yılına ait Alaca Köyü verilerini 1520 tahriri ile karşılaştırabiliriz. Böylece XVI. yüzyıl başlarındaki durumu da tespit edebiliriz.

ALACA KÖYÜ																
1485							1520									
Nefer	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Behre		Nefer	Çift	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Asiyab	Küvvare	Behre	
					Gendüm	Cev									Gendüm	Cev
33	16 120	4 21	2 6	11	20 Müd 1200	15 Müd 600	25	1	10	2	3	5	Kıt'a fi 4 şehr El gale 5 kilece 25	40	5 Müdad 500	20 Müden 800
Asiyab kıt'a fi 3 şuhur El-galle 5 kilece 12																
Hasıl 2.452							Hasıl 2.395									

1485' ten 1520'ye mukayese tablomuza baktığımızda hane sayısında 8 hanelik bir düşüş görülmekte olup, aynı zamanda nim çift, bennak ve bekar sayısının da düştüğü tespit edilmektedir. Hasıllatta ise yaklaşık 50 akçelik düşüş görülmektedir.

ALACA KÖYÜ														
1457					1520									
Nefer	Çift	Bennak	Behre		Nefer	Çift	Nim	Bennak	Caba	Mücerred	Asiyab	Küvvare	Behre	
			Gendüm	Cev									Gendüm	Cev
16	5 Fi 15 75	6 nefer Fi 5 30	20 Müd 1200	15 Müd 600	25	1	10	2	3	5	Kıt'a fi 4 şehr El gale 5 kilece 25	40	5 Müdad 500	20 Müden 800
Cem'an 2,205					Hasıl 2,395									

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz

1457 de 16 olan nefer sayısı 1520’de 25 olmuştur. 9 nefer artış vardır. 1457 de 5 tam çift yer alırken, 1485’te 1 tam çift, 10 nim çift, 2 bennak ve 5 mücerred yer almaktadır. Hane sayısındaki artışla birlikte çift/hane nin bulunmayıp nim çiftlerin kayıtlarda yer aldığını, bennak sayısının 4 nefer düştüğünü, 1485 yılı kaydında mücerredlerin yer aldığını görüyoruz, 1457 tahrir kayıtlarında Arpa-Buğday vergisi yer alırken, 1485 tahrir kayıtlarında değirmenden alınan Asiyab vergisi ve Kovan vergisi olan Küvvarenin de yer aldığını görüyoruz. Alaca köyünde Buğday miktarı ise 1457 de 20 müd, 1520 de 5 müd yazılmıştır.

Buğday üretiminde 15 müdd lük azalış görülmekte olup, nefer başına 1457’de 1,25 müdd buğday, 1485’te ise 0,31 müdd buğday düşmektedir. 1457’de 15 müdd arpa üretilirken 1485’te 20 müdd arpa üretimi kaydedilmiştir. Köyün toplam hasılatı 1457’de 2,205 akçeyken, 1485’te bu miktar 2,395 akçe olmuştur. Yani hasılatın toplamda 190 akçe arttığı anlaşılmaktadır.

Genel olarak baktığımızda divani ve malikâne şeklinde işletilen Hüseyinabad nahiyesinin 1457 den 1485 e nüfusu artmıştır. Ayrıca arpa ve buğdaydan elde edilen gelirin dışında, asiyab küvvere vergileri yer akmaktadır. Yani ürün ve gelir çeşitliliği artmıştır. Ancak buna rağmen hasılat değerleri nüfus’u dikkate aldığımızda genel olarak 1457 den 1485 e nahiyenin ekonomisinin, dolayısıyla gelirinin azalması söz konusudur. Nahiyede divani ve malikâne hakkına sahip olan neferlerin isimleri şunlardır;

Divani hisseleri

1457 Divani Hisseleri

Geçüd Köyü (Enes Bey’in oğlu Ferhad Bey’in Hassı), **Serkiz Köyü** (Mehmed Bali Çelebi Oğlu Saadet ve Sinan Oğlu İsa’nın Hissesi) **Fakihler Köyü** (Ferhad Bey’in Biraderi Emirhanın Oğlu Veys Bey’in Tımarı) **Manşar Köyü** (Seydi Mehmed Bey’in Tımarı), Akpınar Köyü(Ferhad Bey’in Biraderi Mustafa Bey’in Tımarı) **Kızıllar Köyü** (İnal Oğlu Ferhad Bey’in Tımarı), **Kulavuzlu Köyü** (Ferhad Bey ve Sülalesinin Hassı), **Yağlı Köyü** (İnal Bey’in oğlu Ferhad Bey’in Hissesi), **Çatakpınar Köyü** (?), **Sincan Köyü** (Seydi Bey’in Tımarı), **Mezgüdlü Mezsası** (Kayıt Yok), **Alaca Köyü** (Enes Bey Oğlu Ferhad Bey’in Hissesi)

1485 Divani Hisseleri

Geçüd Köyü (Mirza Mehmed’in hissesi), **Serkiz Köyü** (Yarısı Ali Oğlu Mehmed’in Tımarı Yarısı İse Saru Sancı Oğlu Temurtaş’ın Tımarı), **Fakihler Köyü** (Yusuf ve Onun Soyundan Olan Ertuğrulun Tımarı) **Manşar Köyü** (Kudbettin Abdalata Vakfı Hissesi), **Akpınar Köyü** (Mirza Mehmed Bey’in Tımarı) **Kızıllar Köyü** (İnal Oğlu Ertuğrul ile Kardeşi Yusuf’un Tımarı), **Kulavuzlu Köyü** (Mirza Mehmet Bey’in Hassı), **Yağlı Köyü** (İnal Oğlu Ertuğrul ile Hüseyinabad Zaimi Yusuf’un Hassı), **Çatakpınar Köyü** (Ertuğrul ile Hüseyinabad Zaimi Yusuf’un Hassı), **Sincan Köyü** (Tamamı Kudbettin Abdalata Vakfı), **Mezgüdlü Mezsası** (Abdalata Vakfı ve Sultan Emirci Vakfı), **Alaca Köyü** (Yarısı İnal oğlu Ertuğrul’un Hassı ve Yarısı ise Kardeşi Hüseyinabad Zaiminin Hassı)

Malikane hisseleri

1457 Malikane Hisseleri

Geçüd Köyü (Pir Paşanın oğlu Hacı İlyas Ağa ile Mehmed'in oğlu Eneslü Kara Hisariye aittir), **Serkiz Köyü** (İlyas Ağanın oğlu Pir Paşa) **Fakihler Köyü** (Emir Bey'in oğlu Ali Tuci Bey'e ve Yarısı Hasan Bey'in oğlu Sattı Bekük'e ait) **Manşar Köyü** (Abdalata oğlu Mehmet işletmekteydi) **Akpınar Köyü**(Yarısı Emir Bey'in Oğlu Ali Hoca'nın Yarısı İse Hasan Bey'in Oğlu Satı Bekük'ün Hissesi), **Kızıllar Köyü** (Çam medresesi vakfına ait) **Kulavuzlu Köyü** (Emir Bey oğlu Ali Koç'un ve Yarısı Hasan Bey Koca Hüseyin'in oğlu Satı Bekük'ün Hissesi), **Yağlı Köyü**(Mevlana Hacı Fakih), **Çatanpınar Köyü** (kayıt yok), **Sincan Köyü** (Abdalata biraderi Receb oğlu Seydi Mehmed'in hissesi), mezgütlü mezrası(Abdalata Vakfı ile Sultan Emirci Vakfı), **Alaca Köyü** (Pir Paşa, Hacı İlyas Ağa ve Mehmet veled-i Eneslü Karahisari hissesi)

1485 Malikane hisseleri

Geçüd Köyü (Yarısı Enes'in Oğlu Muhiddin Vakfına Yarısı İse Hacı İlyas Ağanın Oğullarının hissesi), **Serkiz Köyü** (Tamamının Hacı İlyas Ağa'nın Mülkü) **Fakihler Köyü** (yarısı Kara Hisar-1 Demirlü'de bulunan Muhiddin vakfına ait, yarısı ise Hacı İlyas Bey'in hissesi) **Manşar Köyü** (Kudbettin Abdal Ata vakfına verilmiştir.) **Akpınar Köyü**(Ali Bey ve Ahmet Çelebinin kızı Muhti Hatun'a ve Halil'in kızı Berat Hatun'un hissesi), **Kızıllar Köyü** (Hüsamiye Medresesi vakfı) **Kulavuzlu Köyü** (yarısı Koçi Bey ve yarısı Ahmet Çelebi'nin kızı Muhi Hatun ve Halil'in kızı Berat Hatun'un hissesi), **Yağlı Köyü**(Karahisar-1 Demirlü'deki Hüsamiye Medresesi vakfına ait), **Çatanpınar Köyü** (kayıt yok), **Sincan Köyü** (Kudbeddin Abdalata Vakfına aittir.), **Mezgütlü Mezrası**(Abdalata Vakfı ile Sultan Emirci Vakfı), **Alaca Köyü** (Yarısı Muhiddin Vakfına ve yarısı da Hacı İlyas Bey'in evladının hissesidir.)

Görüldüğü üzere sipahiye, toprağa bağlı köylüyü, yollar üzerindeki derbentleri bekleyen, yol ve köprü tamir eden yahut kervansaraylara hizmet eden insanları, madenci, güherçileci, şapçı, yağcı, tuzcu vb. türlü mükellefiyetleri olan halkı ve nihayet üretilen mahsulleri, alınan vergileri, pazar ve gümrük mahallerini bu defterler sayesinde görmek; imparatorluğun teşkilatçı yapısının nasıl işlediğini anlamak açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

AYHAN Mustafa (haz.), Geçmişten Geleceğe Etonya Hüseyinabad Alaca, Vizyon Matbaacılık, Yozgat 2002.

AYHAN, a.g.e, Yozgat 2002, s.4.

BARKAN, Ömer Lütfi, Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri-I, İktisat Fakültesi Mecmuası, c.2, Sayı.1, s. 220-227.

ÇAĞATAY, Neşet Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 1942. C.5, S.5, s.496 – 500

DEVELİOĞLU, Ferit Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, aydın yayınevi, Ankara 2012, s.91

KALAYCI, İsa, Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti’nin İskân siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Hatay 2012. C.9, S.18, s.361-378.

HANİLÇE, Murat, XV. ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası (1455-1574), Tokat, 2014.

HANİLÇE, Murat, a.g.e, s.2

KARATAŞ, Yeşim, Temettuat Defterlerine Göre Hüseyinabad Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2011.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir” İslam Ansiklopedisi, c.39, İstanbul 2010, sayfa: 425-429.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir” İslam Ansiklopedisi, 2010, c.39, sayfa: 425-429.

ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, Osmanlı Aştırmaları Vakfı, İstanbul 1996. s.94-163.

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamusu'l A'lam, 2015,C.1, s.277.

ÜNAL, Mehmet Ali, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma yayınları, İstanbul 2011,s.106

ÜNAL, Mehmet Ali, a.g.e, s.291

ÜNAL, Mehmet Ali, a.g.e, s.494

ÜNAL, Mehmet Ali, a.g.e, s.659.

ÜNAL, Mehmet Ali, a.g.e. , s.660-661.

OSMANLILAR ZAMANINDA ALACA (XV VE XVI. YÜZYIL)

Murat Hanılçe¹

¹Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, murat.hanilce@gop.edu.tr

ÖZET

Osmanlılar, daha sonra Rum eyaleti adını verecekleri yöreyi ilk ele geçirdiklerinde büyük ölçüde Selçuklu dönemine dayanan bir idari yapılanmaya başvurarak kaza teşkilatlarını oluşturdular. Bu teşkilatlanma içerisinde günümüz Çorum ili Alaca ilçesi Hüseyinabad nahiyesi adı altında Zile kazasına bağlı bir nahiye görünümündeydi. Nahiye bugünkü Yozgat ili merkez ilçesi Osmanpaşa beldesini de içine alacak şekilde güneye doğru geniş bir alana yayılmıştı. Nahiye henüz bir şehir teşkilatı kurulu değildi. Nahiye'nin merkezi Yenişehir adında bir köyü ve köyü canlı kılan başlıca faktör nahiye'ye de adını veren Bayduk oğlu Hüseyin Bey'in kurduğu zaviyeydi.

Bu bildiride Alaca ilçesinin Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait az bilinen tarihi sosyo-ekonomik açıdan ele alınacaktır. Böylece Çorum ili tarihinin eksik bir parçası tamamlanmak istenmektedir. Çalışmanın başlıca kaynakları Osmanlı döneminden kalan tahrir defterleri olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alaca, Çorum, Hüseyinabad, Osmanlı, Zile.

ALACA IN THE ERA OF OTTOMANS (XV AND XVI CENTURIES)

ABSTRACT

Ottomans, at the first time they got the region that later called "Rum Eyalet", they had set up a "Kaza" organisation which mostly based on Seljukids era administration. Under that form of administration organization, Çorum-Alaca Province was a township (nahiye) form which connected to Zile Jurisdiction which named Hüseyinabad. The township was spreaded to the south region that includes the Osmanpaşa, currently connected central district of the Yozgat Province. There was no city organisation at the township. The township center was the village called Yenişehir, and the main factor which made the township lively was the zawiya that founded by Hüseyin Bey, the son of Bayduk.

In this paper, history of the less known period of the Ottoman Alaca township, trying to be examined with its social and economic aspects. Thus, it is aimed to be completed a missing part of the Çorum Province's history. Main sources of the paper are Tahrir Registers of the Ottomans.

Keywords: Alaca, Çorum, Hüseyinabad, Osmanlı Zela.

GİRİŞ

Osmanlılar idaresinde Hüseyinabad, 1455'te vilayet, 1485'te müstakil bir nahiye ve 1519'da Zile kazasına bağlı nahiye ve 1574'te müstakil kaza olarak adlandırılmıştır Bugün Çorum'un Alaca ilçesinin üç kilometre güneyinde Hüseyin Gazi Medresesi olarak bilinen yer 1455'te Bayduk oğlu Hüseyin Bey Zaviyesi olarak anılmaktaydı. 1455'te zaviyenin de içinde bulunduğu bu ören yerinde Hüseyinabad nahiyesinin nefsi olarak anılan Yenişehir köyü vardı. Yenişehir köyünün malikâne gelirinin sahibi bu zaviyenin vakfiydi. Bugün Hüseyin Gazi'nin Battal Gazi'nin babası olduğunu öne süren tezler ve çalışmalar bulunmaktadır(Solmaz 2013: 2 vd.). Ne var ki yaptığımız tetkiklerde Battal Gazi'nin baba

soyunu aydınlatacak somut verilere ulaşamadık. Bununla birlikte, şunu açıklamakla yetineceğiz: 1574'e kadar bu zaviyenin geliri içinde bulunduğu Yeniypar köyünden karşılanıyordu. Öte yandan tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadar zaviye 1574'e yakın bir tarihte medreseye dönüştürülmüştür. Yani bugün külliye denen Alaca'daki Hüseyin Gazi ilk dönemlerde zaviye iken daha sonra medrese görevini de üstlenmiştir. Hüseyinabad sınırları içerisinde *Alacalar* adıyla bir köy bulunması günümüz Çorum ili Alaca ilçesinin adının aynı zamanda bir cemaat adı olan ve günümüzde ortada olmayan bu köyle ilgisini ortaya koymaktadır. Yine, 1455 tarihli defterde Hüseyinabad adı yerine Hüseyinova adı tercih edilmiştir. Alaca, 1846'da Bozok'a bağlı bir kaza, 1867'de Çorum merkeze bağlı nahiye haline gelmiştir. Bu tarihten sonra da Çorum sınırları içerisinde kalmıştır (Sezen 2006: 20). Hüseyinabad'ın 1919 yılında ise Çorum'a bağlı ilçe olduğu anlaşılmaktadır (*Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 3 1982: 2042).

Osmanlı Devleti'nin İlk Kayıtlarında Hüseyinabad Neden Bir Vilayet Olarak Anıldı?

1455 tarihli 2 numaralı tahrir defterinde Tokat, Komanat, Yıldız, Sivas ve Kafirni ile birlikte ileride Zile kazasına bağlı bir nahiye olarak gösterilen Hüseyinova (daha sonraki defterlerde Hüseyinabad) vilayet başlığı altında ele alınmıştır. Pratikte Osmanlı idari yapısı içerisinde 1455 tarihinde Tokat'ın "vilayet" sayılması oldukça normal ve anlaşılır bir durumdur. Şöyle ki, atanan idarecilerin oturduğu yere göre Vilayet-i Rum'un merkez sancağı zaman zaman Amasya, zaman zaman Tokat ve zaman zaman da Sivas olabilmekteydi. 1455 tarihine gelindiğinde "Vilayet-i Rum" beylerbeyi Biçaroğlu Hamza Bey'dir. Hamza Bey'in görevini Tokat'ta yürüttüğü, defterde yer alan kendisi ile ilgili vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Burada asıl sorun, Tokat ve kısmen Sivas dışında görece daha küçük ve daha sonra nahiye yapısında anılacak olan yerlerin neden vilayet olarak telakki edildiği meselesidir. Bu durum, akla ilk olarak bölgede Osmanlı teşkilat yapısının henüz oturmadığı fikrini getirmektedir. Bununla birlikte, defterde vilayet olarak anılan yerlerin genel özelliklerini tespit etmeye kalktığımızda buralarla ilgili bazı özellikler dikkat çekmektedir. Tozanlı ve Yıldız'da buraların kurucusu diyebileceğimiz, daha açık bir ifadeyle buraya adını veren Tozanlı Bey ve Yalduzi Beylerin oğullarının, Kafirni'de Tokat'ta Horusoğlu Hanı'nın da kurucusu olan Pir Ahmed Bey'in, Komanat'ta da Horus Mehmed Bey oğlu Ahmed Çelebi'nin divani gelirlerin büyük bir kısmını toplayan nüfuzlu kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Hüseyinabad için de benzeri bir durum söz konusudur. Hüseyinabad'daki divani gelirlerin tamamına yakını İnal oğlu Ferhad Bey'e aittir. Bu durum göstermektedir ki vilayet olarak anılan nahiye görünümü yerler ya yeni yerleşim alanları olup, daha yeni yazılan ve yeni deftere geçirilen idari ünitelerdir ya da divani gelirleri elinde tutan güçlü kişilere, daha doğrusu güçlü beylere göre bir isimlendirmeye gidilmiştir. Hüseyinabad ölçeğinde bu durumu detaylandırdığımızda İnal oğlu Ferhad Bey'in kendisine ait bir ordusundan söz edilmesi bu ünitelerin isimlendirilmesinde askeri gücün de belirleyici olduğunu doğrulamaktadır. Bu duruma yol açan bir başka etkenin de bölgede Osmanlı öncesi Türk yapılanmasının birden değiştirilmemesi ya da değiştirilememesi olgusudur. Bu açıdan Hüseyinabad'ın idari yapılanma dışında ayrıca askeri bir zihniyetin ürünü olarak zeamet bölgesi sayıldığı ve bu durumun Selçuklulara dayanan ser-leşkerlik yapılanmasının bir devamı olduğu öne sürülebilir. II. Mehmed döneminde Hüseyinabad'a bağlı bazı yerlerin Dulkadiroğlu Alaüddeve Bey'in timarları içerisinde zikredildiğini belirtmek yerinde olacaktır.

1485'te Tokat ve Sivas'ın vilayet olarak kaydedildiği 19 numaralı mufassal tahrir defterinde Hüseyinabad Turhal'dan sonra yazılmıştır. Hüseyinabad'ın bir zeamet bölgesi olma özelliğini koruduğu ve Zile timarları başlığında ele alındığı dikkat çekmektedir. Hüseyinabad, bu tarihte de İnaluların zeamet bölgesini teşkil etmektedir.

1519 senesine gelindiğinde tamamlanan Birinci Selim dönemine ait 79 numaralı mufassal tahrir defteri, Osmanlı idaresinin Rum Eyaleti'nde tam anlamıyla şekillendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu defterde Vilayet-i Rum'a bağlı olarak Tokat "vilayet" olarak kaydedilmiştir. Tokat'ın hemen ardından "Kaza-i Zile" başlığına geçilmiştir. Kazaya bağlı nahiyeler ise şu şekilde sıralanmıştır: Halka-i Hass, Yenimüslüman, Meşhedabad, Acacı ve Özikavağı, Kuştaş, Karahisar-ı Behramşah ve Kızılkünbed ile Hüseyinabad'dı. Bu tarihte Yortan/Köhne Baba köyü ve buna bağlı birçok mezra ve Sultaneymirci köyü ile Dulkadirli Şehsuvar oğlu Ali Bey'e bağlı pek çok mezranın eklenmesiyle Hüseyinabad nahiyesi Sorgun ve Yozgat'a doğru topraklarını genişlemiştir.

1574 tarihinde hazırlanan 12 numaralı mufassal tahrir defterinde Hüseyinabad ayrı bir kaza şeklinde deftere geçirilmiştir.

1.OSMANLI İDARESİNDE HÜSEYİNABAD YERLEŞİMLERİ ve NÜFUSU

1.1. Yerleşme

Osmanlı idaresi altında, XV ve XVI. yüzyıllar boyunca Hüseyinabad'da yerleşmenin tamamı kırsal kesimde olup köyler, çoğu kez onları bütünleyen mezralar, kışlaklar ve yaylaklardan meydana gelmekteydi. 1455'te 39 yerleşim birimine sahip olan Hüseyinabad, en fazla yerleşmeye Osmanlı idari sisteminin bölgede büyük ölçüde oturduğu 1519 senesinde ulaşmıştır. Bu tarihte nahiyeye bağlı toplam 173 yerleşim ünitesi bulunmaktaydı (Bk. Tablo1.).

Osmanlı kır yerleşmelerini sırasıyla daha çok yerleşiklerin içinde bulunduğu köyler ve mezralar ile göçebelere uğrak yerleri olan yaylak ve kışlaklar oluşturmaktaydı. Bu yerleşim birimleri birer vergi ünitesi sayılabileceğimiz nahiyeler altında birleşiyordu. Nahiyelerin zaman zaman merkezleri de olabiliyordu. Nefs-i nahiyeye verilen bu merkezler de defterlere çoğunlukla köy şeklinde kaydedilmişti. 1455'te Hüseyinabad nahiyesinin nefis/merkez köyü Yenyapar'dı. Ne var ki Yenyapar köyü varlığını korumakla birlikte, 1485, 1519 ve 1574 senelerinde Hüseyinabad nahiyesi ya da kazası için merkez köy belirtilmemiştir.

Tahrir defterlerinde köy yerine "insanların toplandığı yer" (Aydemir 1991: 468) manasına gelen Arapça *karye* tabiri tercih edilmiştir. Hüseyinabad'da 1455'te merkez köy dışında yalnız 15 köy kayıtlıdır. Bu durum bazı köylerin isimleriyle değil üzerinde yaşayan cemaatlerle yazılmasından ileri gelmektedir. Şöyle ki 1455 senesinde Hüseyinabad'da 15 köy dışında 11 cemaat yerleşim yerleri belirtilmeksizin kayıt altına alınmıştır. Bu cemaatlerden biri olan Kulağuzlu'nun adını taşıyan bir köyün de bulunması cemaatlerin yerleşik yaşama geçiş sürecine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Hüseyinabad'daki yerleşmelerin cemaatlerin yerleşik yaşama geçişiyle doğrudan alakalı olduğu yöredeki diğer bazı köy adlarından anlaşılmaktadır. Köy adları içerisinde Etrakiye-i Murad Sufi, Ali Fakih-i Etrakiye gibi isimlerin varlığı bu durumu doğrulamaktadır. Yine, Serkis/Killik köyünden sonra Etrakiye-i Tutaş'ın yazılması ve günümüzde Hüseyinabad'da Tutaş adında bir köyün bulunması bunun açık göstergelerinden biridir.

Arapçada zer' (zirâ'at) kökünden türeyen ve "ekilen yer, tarla" anlamına gelen *mezra* kelimesi Osmanlılarda sürekliliği bir yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen malî bir terim özelliği kazanmıştır (Şahin 2004: 546; Atalay, 1989: 95). Mezralar, bu yönleriyle daha ziyade köy ekonomisini destekleyen geçici yerleşmeler olarak düşünülmelidir. Mezraların bir kısmı nüfus barındırırken, bir kısmı bağlı bulunduğu köyün ahalisi tarafından yalnız ziraat amacıyla kullanılabilmekteydi. Hüseyinabad nahiyesinde sıklıkla karşılaştığımız üzere mezralar köylere geçişte ilk aşamayı teşkil etmekte, süreç içerisinde şenlenen bazı mezralar köy hüviyeti kazanmaktaydı. Yaylaklar ve kışlaklar ise kırsal alanda geçimlerini hayvancılıkla sağlayanların mevsimsel ve yarı göçebe hareketlerine bağlı oluşan geçici yerleşmelerdi. Yörede yaylak ve kışlak adedi oldukça sınırlı olmasına rağmen çoğu mezranın kışlak şeklinde kullanıldığı da isimlerinde geçen kışlak tabirinden ve içlerinde yaşayan konargöçer unsurlardan kolaylıkla anlaşılmaktadır. 1455'te Hüseyinabad'a bağlı Yellüdere ile Battal mezraları harabe olarak deftere yansımıştı. Söz konusu tarihte bu mezraların harabe görünümünde olması, başka bir deyişle ekilip biçiliyor olmaması bu mezralardan yararlanan nüfusun daha erken bir tarihte bölgeyi terk etmesiyle ilgili olmalıdır. Zira, yörede doğal bir felaket olsaydı bunun köylerde de kendisini

hissettirmesi gerekirdi. Bölgede yaşayan ve kalıntıları Uluyörük taifeleri içerisinde Çonkar cemaati olarak bilinen Tatar taifeleri buralardan yararlanıyor olmalıydılar. Bu taifeler, büyük olasılıkla 1402'den sonra Timur'un Anadolu'yu terk ederken beraberinde götürdüğü Kara Tatarlar arasındaydılar.(Sümer 1970: 131). Hüseyinabad'a bağlı Gökviran, Sapmaz, Gerdekkaya, Muradsufi mezzalarında 1455'te Uluyörüklerin adı geçmektedir. Bu mezzalardan Gökviran, Gerdekkaya ve Muradsufi'nin 1485'te köy olarak tahrir edilmesi konargöçerlerin yerleşik yaşama geçmesinde mezzadan köye geçiş sürecinin etkisine ciddi birer örnektir. Sapmaz mezzası ise 1574'ten önce köye dönüşmüştür. 1455'teki tahrirde Hüseyinabad'daki 11 cemaatten ilkinin hemen başlığında Etrakân-ı İnallu yazmaktaydı. İnallu Türkleri İnallu Bey'in ordusu olarak gösterilmişti. Cemaatler başlığında yazılan Karacalu, Uluhan, Azak, Kurd, Ayağbüyük, Karamusa, Hacıkaralu, Helallü, Dumanlu ve Kula cemaatleri ile İnallu Türklerinin toplam nüfusunun birlikte verilmesi, vergi gelirlerinin topluca değerlendirilmesi Hüseyinabad'da Ferhad Bey'e bağlı bir Uluyörük topluluğunun ve askeri gücün işareti olsa gerektir.

1485'te Hüseyinabad'ın köy sayısı 15'ten 37'ye çıkmıştır. Köy sayısındaki bu artış yaklaşık olarak % 150'lik bir orana tekabül etmektedir. Bu durum nahiyede, yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkmen unsurların -özellikle de Uluyörüklerin- yerleşik yaşama geçirilmelerinin, bazı mezzaların köye dönüşmesinin bir sonucudur. 30 senelik devre içerisinde sekiz mezra köye dönüşmüştür: Gerdekkaya, Gökviran, Gulamlar, Karapınar, Kervansaray, Koçhisar, Muradsufi ve Taşbüget. Bunların dışında Ağcaviran, Alakilise, Alifakih, Baydacık, Domalan, Hacıhasankavağı, Büyük ve Küçükhrka, Kızkaracalu, Perçem, Yatan, Yatankavağı ve Yenice gibi 12 başka köy Hüseyinabad nahiyesi sınırları içerisinde dâhil olmuştur. Aynı tarihte, Yozgat'ın güneyinde konumlanan günümüzde Osmanpaşa beldesi olarak bilinen yer Sultaneymirci (Osmanpaşa) köyü adıyla Hüseyinabad sınırlarına katılmıştır. Osmanlı idaresi zamanında Hüseyinabad yöresinde harabe durumda olan bir mezzayı şenlendirmek amacıyla bir sipahinin görevlendirildiğine de tanık olunmaktadır. 1485 senesinde Hüseyinabad nahiyesinde bulunan Kurukışlak (n.d. Ediköyük) ile Karıbasan mezzaları harap oldukları sebebiyle Ali oğlu Veli'ye eşküncü timarı olarak verilirken kendisi bu iki mezzayı şenletme ve ekip biçmekle de yükümlü kılınmıştı. Hüseyinabad'da mezzalar bazen bir köyle bütün halinde ele alınabilmekteydi. 1485'ten itibaren izlerini sürebildiğimiz Hüseyinabad nahiyesine bağlı Büyükhırka ve Küçükhrka köylerinin her ikisi Söğüdüzü mezzaları ile birlikte değerlendirilmişti.

1519 senesinde Hüseyinabad'da köylerin sayısı 39'a yükselmiştir. Bu tarihte Gulamlar köyü yeniden mezzaya dönüştürülmüş ve köyler içerisinde anılmamıştır. 1455'te nüfussuz ve Hüseyinabad'a bağlı bir mezra görünümünde olan Balçıkhisar mezzası köy vasfı kazanmıştır. Sorgun'a bağlı Yortan (Köhne Baba) köyü yalnız bu yıl yapılan tahrirde Hüseyinabad sınırları içerisinde anılmıştır. Son olarak konumunu tam olarak belirleyemediğimiz İshacılu köyü de Hüseyinabad'a bağlı köyler içerisinde kendine yer bulmuştur. Nahiyedeki mezra sayısının 1519 senesindeki anormal artışı hiç şüphesiz Hüseyinabad topraklarında kurulan yeni mezzalarla açıklanamaz. Bu artışın başlıca nedeni Dulkadiroğullarından Şehsuvar oğlu Ali Bey'in timarı olan ve çoğu Zile yöresinin güneyinde günümüz Yozgat ili toprakları içerisinde kalan mezzaların idari ya da mali açıdan Hüseyinabad ve Karahisar-ı Behramşah'la birlikte yazılmasındandır. 1574'e gelindiğinde 1519'da 134 olan mezra sayısının 78'e gerilemesi bu geçici idari düzenlemeye açıklık kazandırmaktadır. Bununla beraber, 1519'dan sonra mezra oranının köy oranından yüksek olacağı muhakkaktır. Bu durum büyük ölçüde artan nüfusa mevcut köy arazilerinin yetersiz gelmesinden dolayı yeni ziraat alanlarının açılmasının zaruri hale gelmesiyle ilintilidir. Başka bir deyişle ova tabir edebileceğimiz birçok yerleşmenin yanında plato diyebileceğimiz daha yüksek kesimlerde de tarım arazilerinin açıldığı anlaşılmaktadır.

1574'te artık bir kaza sayılan Hüseyinabad'ın köy sayısında 1519'dan bu yana bir değişme olmamıştır. Köy sayısında bir değişme olmamasına rağmen 1519'da kendisine bağlı Yortan, İshacılu, Alakilise ve Kapaklı köylerinin 1574'te Hüseyinabad sınırları içerisinde yer almadığı tespit edilmiştir. Büyük olasılıkla Yortan köyü Bozok sancağına bağlanmış olmalıdır. Bu tarihte, Sapmaz mezarası köye dönüşmüştür. Ayrıca, Sapmaz'dan başka Köşker-i Cemaat-i Karaköselü, Kayagolu ve Halilecelik köyleri de kurulmuştur.

1574 Hüseyinabad kazası sınırları dâhilinde yedi kışlak bulunmaktaydı. Bunlar: Ağçasoku, Gök, Çelebiler, Yancılar, Çelebibey, Beyobası ve Kozluca kışlaklarıydı. Bu kışlakların tamamı İnallu cemaatine aitti. Yalnız, Kozluca kışlağında İnallu cemaatinden Boladhacılu'nun toprağı tasarruf ettiği yazılıydı. Kışlak tabir edilen yerlerde ikamet eden cemaat mensupları tarımsal faaliyetlerle de uğraşmaktaydı ve vergilerini sipahilerine ödemekle mükellefi¹. Hüseyinabad nahiyesinin en geniş idari sınırlarına sahip olduğu 1519'da bazı mezarların isminde kışlak ibaresinin geçmesi, yöredeki kışlakların zamanla mezraya dönüştüğüne bir delil oluşturmaktadır. Bunlar: Ağcakışlak (n.d. Yellüdere mz.)², Hacıalıkışlağı³, Ümmetkethüdakışlağı⁴, Kurucakışlak (n.d. Ediköyük)⁵ mezarlarıdır. Delübaş mezarının diğer adı Alibeycemaatikışlağı'dır⁶. Yine 1519'da Sultaneymirci köyüne bağlı Yazıkışla (n.d. Yazılutaş mz.)⁷ ve Eskikışla⁸ mezarları da kışladan mezraya dönüşümün farklı örnekleri içerisinde yer almaktadır. Kavurgalu mezarları topluluğu içerisinde Kuşkayası mezarının bir diğer adı Kışlacıkkaya⁹ olarak geçmektedir. Bu mezarların ortak özelliği daha ziyade Dulkadiroğlu Şehsuvar oğlu Ali Bey'in tasarrufunda olması ve Türkmenler tarafından ziraat edilmesidir. Söz konusu mezarların Türkmenler tarafından ekilip biçilmesi buraların geçmişte kışlak olarak kullanıldığına önemli bir göstergesidir. Kışlak isimleri bir şekilde coğrafya ya da cemaate dayalı verilebilirken bazılarında cemaat liderlerinin adının geçerli olduğu gözden kaçmamaktadır: Hacıalıkışlağı, Ümmetkethüda kışlaklarında olduğu gibi. Ali Bey'in tasarruf ettiği mezarlar içerisinde Eğrisu'ya bağlı Domalankışla, Eymürözü'ne bağlı Kızılcaışla, Daruboğazı'na bağlı Gökçekışla mezarları ile yine Sorkun dolaylarında bulunan Cemaat-i Erkekoğlu kışlası (n.d. Kayıhacı mz.) ve Yozgat dolaylarındaki Mustafa kışlası (n.d. Toramanlucemaati mz.) da Yozgat ile Hüseyinabad arasında bir dönem kışlak fonksiyonunu yerine getirmiş mezarlardır. Bütün bu mezarlar toplamda 13 olup Hüseyinabad'daki yedi kışlakla birlikte Hüseyinabad'da en az 20 kışlakın varlığına işaret etmektedir.

Tablo 1. Hüseyinabad'da Kırsal Yerleşim Tipleri ve Adetleri

Yerleşim Birimleri	1455	1485	1519	1574
Nefs köy	1	0	0	0
Köy	15	37	39	39
Kışlak	0	0	0	7
Mezra	12	30	134	78
Cemaat	11	0	0	0
Toplam	39	67	173	124

2.2.Nüfus

¹ TKA Td 12: 210a.

² BOA Td 79: 296-297.

³ BOA Td 79: 297.

⁴ BOA Td 79: 302.

⁵ BOA Td 79: 299.

⁶ BOA Td 79: 299.

⁷ BOA Td 79: 300.

⁸ BOA Td 79: 301.

⁹ BOA Td 79: 302.

1455'te Hüseyinabad'ın nefis/merkez köyü Yeniypar'da 53 hane yaşamaktaydı. Bu da Hüseyinabad kırsalında yaşayan toplam 604 hanenin % 8,77'sini oluşturmaktaydı. Hüseyinabad nahiyesinde nüfusun 1485'ten 1574'e sürekli artış eğilimi içerisinde olduğu tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. 1455'te köylerindeki hane sayısı 224 olan Hüseyinabad'ın 1485'te hane sayısının 672'ye ulaşması çok mühim bir nüfus artışının kanıtıdır. Söz konusu dönemde hane sayısındaki artış oranı tam olarak % 200 oranında bir artışı simgelemektedir. Çevresindeki nahiyelerde artışın daha sınırlı olması ve % 10'lar civarında seyretmesi ve burada tam tersi ve keskin bir artışla karşılaşmamız, akla çevre nahiyelerden buraya bir nüfus geçişi yaşanmış olabileceğini ya da yeni köylerin nahiyeye sınırlarına dâhil edilmesini akla getirmektedir. Bu artışın bir diğer nedeni Uluyörüklerle bağlı toplulukların önceki dönemlere oranla daha fazla yerleşik yaşama geçişi de olabilir. 1455'te Hüseyinabad'da nüfusu bulunan altı mezra vardı. Bunlar Gerdekkaya (7), Gökviran (2), Kervansaray (9), Koçhisar (1), Muradsufi (8) ve Sapmaz (5) mezralarıydı. Mezralarda mücerred nüfus kaydedilmemişti. Bu mezralardan Sapmaz dışındakiler 1485'te köye dönüşmüştür. Sapmaz ise 1574 senesinde Hüseyinabad'ın köyleri içerisine karşımıza çıkmaktadır 1455 senesi itibarıyla bu altı mezrada toplam 32 hane yaşamaktaydı (Bk. Tablo 2.).

Tablo 2. Hüseyinabad Hane ve Mücerred Nüfus Sayıları

Yerleşim tipi	Sene														
	1455			1485			1519			1541-42			1574		
	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.
Nefs	53	0	53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Köy	224	0	224	672	159	831	871	280	1151	723	274	987	1769	1527	3275
Mezra	32	0	32	0	0	0	38	13	51	9	5	14	260	216	476
Cemaat	295	0	295	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kışlak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	604	0	604	672	159	831	909	293	1202	732	279	1001	2029	1743	3751

Kıslatmalar: H.: Hane, M.: Mücerred (Bekar), N.: Nefer (Toplam Nüfus)

1485'te nahiyeye nüfusuna 159 mücerred/bekar nüfusun eklenmesi nahiyedeki nüfus artışının bir başka kaynağıdır. Söz konusu tarihte Hüseyinabad'ın köylerinden Büyükhırka 65, Sultaneymirci 63 ve Yeniypar 51 hane barındırmaktaydı. Hüseyinabad sınırları içerisinde kalabalık köyler içerisinde bulunan Büyükhırka ile Sultaneymirce köyleri vakıf köyleriydi. Bir Etrak köyü olan Akpınar köyü 50 haneliydi.

Hüseyinabad'da çevresindeki nahiyelerden farklı bir durum da 1485'ten 1519'a yaşanan % 30 oranındaki hane artışıdır. 1519'da çevredeki birçok nahiyeye ya hane sayısını çok küçük bir artışla korurken ya da küçük hane kayıpları yaşarken Hüseyinabad'ın hane sayısının tam tersi artış göstermesi bu nahiyenin söz konusu tarihte yaşanan ve Hüseyinabad'a yakın yerlerde başgösteren Şah Veli isyanının yıkıcı etkilerine maruz kalmadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde de Uluyörük cemaatlerinin daha çok kayıt altına alınması akla gelmektedir. 1519'da Hüseyinabad'ın büyük köylerinden Yeniypar 79, Büyükhırka 57, Akpınar 51, Ağcaviran 50 ve Sultaneymirci 41 haneyi içermekteydi. Hüseyinabad nahiyesinde yalnız 1519'da karşımıza çıkan İshacılu köyüne herhangi bir nüfus kaydedilmemişti. Nahiyede 1519'da 38 hane ve 13 mücerred mezralarda yaşamaktaydı. Bu nüfus beş mezraya dağılmıştı: Ağcakışlak (n.d. Balludere), Karıbasan, Kavaközü, Hacıalıkışlağı ve Söğüdüzü. Ağcakışlak'ta dokuz hane ve iki mücerred, Kavaközü'nde dört hane, Hacıalıkışlağı'nda dört hane ve bir mücerred yaşamaktaydı. 1485'te harabe olarak

gözükten Karıbasan mezrasında 1519'da dokuz hane ve beş mücerred nüfus bulunurken; daha çok Büyük ve Küçükırka köyleri ile bir arada anılan Söğüdüzü mezrasında dokuz hane ve iki mücerred nüfus barınmaktaydı.

1574'te 1769 köy hanesi ve 1527 mücerred nüfusa ulaşan Hüseyinabad'da Büyükhırka köyünde 150 ve Yenişar'ın 104 ve Sultaneymirci'de 254 yaşamaktaydı. Sultaneymirci'deki çarpıcı büyüme Yozgat'ta şehirleşmenin olmadığı bir dönemde yerleşmenin alt ayağını oluşturması bakımından dikkat çekicidir. 1574'te Hüseyinabad'da nüfuslu mezra sayısı 13'e ulaşmıştı ve bu mezralarda 260 hane yaşamaktaydı. Bu mezralar: Ağcakışlak (n.d. Balludere), Çalman, Çelebibağı, İnkışla, Karadığın, Karıbasan, Kavaközü, Hacıalıkışlağı, Küçükviran, Sarualan, Sarufakiğoluğu, Söğüdüzü ve diğer Söğüdüzü mezarlarıdır. Ağcakışlak n.d. Balludere'de 42 hane 57 mücerred; Türkmenlerin ektip biçtiği Daruboğazı'nda bağlı Çalman'da 16 hane 15 mücerred, Çelebibağı'nda 28 hane 25 mücerred; Buldaklı diye bir mezra ile birlikte Büyükhırka'ya bağlı gösterilen İnkışla'da üç hane yaşamaktaydı. Büyükhırka'ya bağlı nüfuslu üç mezra daha vardı. Bunlardan Sarualan'da dört hane ve üç mücerred yaşamaktaydı. Artukabad'daki Sarukamış çayırına bedel hass kaydedildiği anlaşılan Sarufakiholuğu'nda üç hane ve iki mücerred nüfus vardı. Büyükhırka'nın doğusunda yer aldığı not edilen Söğüdüzü mezrasında 37 hane ve 36 mücerred nüfus bulunmaktaydı. Bu Söğüdüzü, büyük olasılıkla daha sonra Büyüksöğütözü olarak adlandırılan köy olmalıdır. Diğer Söğüdüzü ise Hüseyinabad'a bağlı gösterilen ve aslında daha önceki defterlerde Küçükırka köyü ile birlikte zikredilen Söğüdüzü olup 16 hane ve yedi mücerred nüfusun yer aldığı bir mezraydı. 1574'te Hacıalıkışlağı mezrasının sakinleri Uluyöröklere bağlı İmranlı cemaatiydi ve mezrada bu cemaatten 16 hane 17 mücerred nüfus sakindi. Karıbasan mezrasında verilen nüfusa Kurucakışlak (n.d. Ediköyük) mezrasının nüfusu da dâhildi. Bu mezralarda 35 hane ve 14 mücerred nüfus yaşamaktaydı. Mütevazı bir nüfusa sahip olan Küçükviran mezrası Yağlı köyü yakınlarındaydı. Nüfusu dokuz hane ile 15 mücerreden ibaretti. Karadığın mezrasına kayıtlı 39 hane ve 16 mücerred nüfus "Ashab-ı Ulureceb" olarak defterde kendine yer bulmuştu. Muhtemelen Ulureceb, Uluyörük taifelerinden biri olarak ilgili cemaate adını veren kişi olsa gerektir.

2.2.1. Hüseyinabad'da Tarımsal Nüfus

Rum Eyaletinde Haneler Üzerine Bir Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde arazi tasarruf ve mülkiyet biçimine göre mülk, vakıf ve miri araziler olmak üzere üç kategoride toplanmaktaydı (Sertoğlu 1967: 282). Miri arazi rejiminin hâkim olduğu yörelerde, toprakların mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte, tasarruf hakkı tapu bedeli ya da tapu resmi denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra, daimi ve irsi bir çeşit kira sözleşmesiyle köylüye (reaya) bırakılmıştı. Köylü, işlediği topraktan elde ettiği üründen devlete ya da devletin tayin ettiği sipahiye, öşür denilen ve farklı bölgelere göre 1/10 ila 1/2'si arasında bir vergiyi ödemekle mükellef tutulmaktaydı (Ünal 1989: 89). Hüseyinabad'ın da bağlı bulunduğu Rum eyaletinde öşür 1/5 oranındaydı. Ancak divani ve malikâne sahiplerine iki ayrı ödeme yapıldığından buğday ve arpada öşür oranı 2/5 oranında oluyordu. Reaya toprağını ekip biçtikçe ve sipahi ile malikâne sahiplerine karşı sorumluluklarını yerine getirdikçe toprağı elinden alınmaz, hatta bu toprak oğullarına da geçebilirdi. Ne var ki Rum eyaleti kanunnamesine göre, reaya eğer ziraate uygun arazisini sebep göstermeksizin ya da herhangi bir engel olmaksızın boş bırakırsa toprağın boş kalmasından ileri gelecek zararın tanzimi için bir başkasına timara verilmesini örfen caiz görmekteydi. Yani, bir köyün reayasının toprağını kaybetmesi ancak onu üç yıldan fazla boş bırakması yoluyla olabilmekteydi. Ne var ki kanunname bunu bile oldukça zorlaştırmıştı. Şöyle ki dağlık-bayırlık yahud su baskınına maruz kalan ve her yıl ziraat yapmaya müsait olmayan yerler için üç yıl boş kalma şartını dikkate almamaktaydı (Akgündüz 1993: 205). Rum eyaletinde çiftliklerin miktarı 80 ila 130 dönüm arasında değişmekteydi. Bu değişkenlik büyük ölçüde arazinin verimiyle alakalıydı. 926/1520 tarihli kanunname de belirttiği üzere has yerden 80 dönüm, orta halli yerden 100 dönüm ve edna (verimi düşük) yerden 130 dönüm bir çiftlik sayılmaktaydı. Dönümden kast edilense eni-boyu kırk adım olan arazi parçasıydı. Çiftlik sahipleri tamam çiftlik tasarruf eden kişiler olarak defterlere çift statüsünde kaydediliyorlardı. Kişilerin çift olarak kabulü şüphesiz devlete karşı ödemekle yükümlü oldukları vergiden ileri geliyordu ve devlet karşısında reayanın vergisel statüsünü de ortaya koyuyordu. Zira, Zile'de yaşayanlar sahip oldukları çift karşılığında devlete 57 akçe çift resmi ödemekle mükellefti. Bir çiftliğin yaklaşık

yarısına tekabül eden araziyi işletenler ise nim-çift (yarım-çift) sayılmakta ve onlar da tamam çift sahiplerinin ödediği verginin yarısını resm-i çift olarak ödemekteydi. Bu kişiler defterlerde nim olarak gösterildiği gibi bazen rakamla 1 olarak da gösterilebilmekteydi.

Osmanlılarda vergiye esas olan üniteye “hâne” denirdi. Hâneyi ise evli olan aile reisi teşkil eder, eğer elinde çok az toprak varsa veya hiç toprağı yoksa bu gibi evli şahıslar bennâk kaydedilir ve belirli bir vergi öderlerdi (Emecen 1992: 458). Rum eyaletinde nim-çifften daha düşük miktarda bir toprak tasarruf edenler bennak statüsünde kabul ediliyor ve bennak resmi adı altında 18 akçe vergi ödüyorlardı. Caba bennaklar 13 akçe ödeyen ve kendine ait bir toprağı olmayan bir kesimi ifade etmekteydiler. Ne var ki cabaların kendilerine ait toprakları olmasa da bir şekilde köylerde bulunan diğer arazilerde çalıştıkları ve bazı zanaatları icra ettiklerini de defterlerden görmek mümkündür. Caba bennakların zaman zaman çok küçük arazi paraçalarını işlediklerini gösteren kayıtlar da bulunmaktadır. Kanunnamede belirtildiğine göre, caba bennaklar zayıf reaya sayılmakta ve himaye edilmesi gereken bir grup olarak gösterilmektedir.

1455’te Hüseyinabad’da hanelerin 92’si çift büyüklüğünde toprak tasarruf etmekteydi. Bu yöredeki hanelerin % 15, 2’si kadardı (Bk. Tablo 3.). Hüseyinabad’ın çiftlik sayısının bu kadar fazla olmasında iki etken akla getirilebilir: Birincisi, geniş bir ova üzerinde kurulu olması, ikincisi ise yeni teşekkül eden, başka bir deyişle Osmanlı yerleşik düzeninin yavaş yavaş kurulmaya başladığı bir alan olması. 1519’da çiftlerin azalıp nim-çiftlerin daha da çoğaldığına şahit olunmaktadır. Bu durum artan nüfusa paralel olarak çiftlerin önemli bir kısmının nime dönüştürüldüğünü doğrulamaktadır. Bunun dışında 1574’e gelindiğinde nimlerin sayısını korurken bennakların ve cabaların sayısının artan nüfus içerisindeki payı toprak üzerinde önemli bir nüfus baskısı oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu nüfus baskısı yakın dönemde başlayacak Celali isyanlarının bir habercisidir.

Tablo 3. Hüseyinabad’da Nüfusun Toprak Üzerindeki Tasarrufu

Statü	1455	1485	1519	1574
Nefer/Toplam	604	831	1208	3751
Hane	604	669	915	2040
Mücerred	0	162	293	1711
Çift	92	2	3	1
Nim Çift	124	309	284	309
Ekinlü Bennak	4	102	219	584
Caba Bennak	50	125	225	820
Belirsiz-Muaf	334	131	184	326

2.2.2.Konargöçer Nüfus

UluYörükler Üzerine

Osmanlı döneminde göçebeler daha çok Türkmen ve Yörük tabirleriyle anılmaktaydı. “Türkmen” tabiri Oğuzların Müslüman olanlarına verilen bir isim olup daha Türklere Anadolu’ya gelmeden önce muhtelif zamanlarda kullanılmıştı (Şahin, 1999: 132-133). İlhan Şahin ve konuyla ilgili genel eserler ortaya koyan birçok araştırmacı Osmanlılar zamanında Anadolu’nun ortasında ve doğusunda olan göçebe kitleler için Türkmen, batısında olanlar için Yörük tabirinin tercih edildiğini öne sürmüşlerdir. Kızılırmak’ı da bu noktada sınır sayıp doğu-batı ayrımını bu doğal çizgiyle belirleme gayretinde olmuşlardır. Bununla birlikte, inceleme alanımız olan Hüseyinabad yöresi, Anadolu’nun ortasında ve Kızılırmak’ın doğusunda bir yer olmasına karşın göçebe unsurlar hem Türkmen hem de Yörük olarak değerlendirilmiştir. Hatta zaman zaman sadece Etrakiye tabiriyle nitelendirildikleri olmuştur. Bu yönüyle Türkmen, Etrak ve Yörük kavramlarını birbirinden ayırmak-en azından Hüseyinabad ölçeğinde- imkânsız görünmektedir (Halaçoğlu 1996: 139-146). Yörük kelimesi yürümek fiilinden -ük ekiyle yapılmış bir ad olup yürüyen demektir; sözlükte göçebe, göçerev, göçer mânasına gelir. Yörük kelimesinin XIV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve yaygın biçimde kullanılmış olması mümkündür. Bunlardan Sivas, Tokat, Amasya ve Kırşehir arasında kalan bölgede yaşayan büyük bir topluluk UluYörük olarak nitelenmektedir. Bu topluluk Yüzde, Orta ve Şarki Pare olmak üzere üç kol ve bu kolların altında yer alan oymak

ve bölüklerden oluşmaktaydı. Bölük sisteminin büyük olasılıkla İlhanlılar döneminde kurulduğu düşünülmektedir. Uluyörükler içerisinde Moğol unsurlar da bulunmaktaydı (Sümer 2013: 570; Afyoncu 2000: 1-7). Erhan Afyoncu, Hüseyinabad'da Yukarı Çunkar ve Çorum Alaca'da İnallu gibi Uluyörük bölüklerine rastlamıştır. Uluyörük adının kaynağı konusunda Faruk Sümer, Çonkarların beylerinden Ulu Bey'i işaret etmektedir (Sümer 1970: 138).

Hüseyinabad'da Uluyörüklerin yaşadığı köylerin isminin hemen önünde ya da arkasında genellikle Etrâkiye-i Uluyörük (Uluyörük Türkleri) ibaresine yer verilmektedir. Bazı durumlarda ise Uluyörükler Yörük-i Büzürk olarak anılmaktadır. Hüseyinabad'da Sergis köyünden hemen sonra kayda geçirilen Tutaş Türkleri (Etrâkiye-i Tutaş) için an-Yörük-i Büzürk (Uluyörükten'dir.) şeklinde bir not düşülmüştür (BOA Td 19: 206).

Yörüklerin Rum eyaletindeki hukuki statüleri kanunnamelerde açıklanmıştı. Bunlar, yöredeki hareketleri sırasında yaylak veya kışlakta bulunmalarına; yaptıkları alış-verişe ve bazı ekonomik faaliyetlerine göre bazı vergileri devlete ödemekle yükümlüydüler. Örneğin, yaylak tutmaları halinde yaylak resmi ödüyorlardı. Kanunnameden anlaşıldığına göre, Resm-i yaylak her bir Yörük hanesinden ikişer akçe ya da Tokat nökisi (iki yüz dirheme eşit) olarak toplanmaktaydı. Yörükler, yetiştirdikleri hayvanların satımı üzerinden de belirli miktarda vergiler ödemektedir. Örneğin deve satandan dört, alandan dört akçe vergi alınmaktaydı. Koyun ayaktan satılsa satandan iki koyuna bir akçe; kuzu ayaktan satılırsa satandan üç kuzuya bir akçe talep edilmekteydi. Koyun ve kuzu alıcısından herhangi bir para talep edilmezdi (Yediyıldız 1985: 159-166). Resm-i ganem, iki koyuna bir akçeydi.

Yörük olanlar da köylüler gibi raiyyet vergilerini ödemekle yükümlüydü. Ancak bu vergi yerleşik reayanın ödediğiyle aynı miktarda değildi. Örneğin, Yörükün koyunu kırılıp hiç kalmazsa yahut resm-i ganem, resm-i caba miktarınca olsa onun gibi caba resmi öderdi. Normalde çiftten alınan 57 akçelik verginin Yörüklerden 15 akçe alınmaktaydı. Bad-ı heva, cürm-ü cinayet ve resm-i arusane gibi vergiler ise etrak sahibi (reisi) ile timar sahibi arasında yarı yarıya bölüşülmekteydi. Yine adet-i ağnamın (koyun vergisi) yarısı etrak sahibinindi (Şimşirgil 1990: 349).

1455'te Hüseyinabad'da *İnallular* ve onlara bağlı cemaatler yarı göçebe bir yaşam sürmekteydiler¹⁰. Bu topluluklar deftere cemaatler başlığında geçirilmişti. Bu cemaatlerden en kalabalık olanı Hüseyinabad zaimi *Ferhad Bey'in ordusu* başlığında verilen gruptu. Muhtemelen bu grup zaimine bağlı askeri bir birliği ifade etmekteydi. Bu grupta toplam 100 nefer bulunmaktaydı. Ferhad Bey'e bağlı İnallu cemaatinin bu 100 neferinden başka *Ayağbüyük, Azak, Dumanlu, Hacıkaralu, Helallü (Hilallü?), Karacalu, Karamusa, Kula, Kurd ve Uluhan* cemaatleri bünyesinde de söz konusu tarihte 195 nefer bulunmaktaydı. Ferhad Bey'e bağlı cemaatle birlikte düşündüğümüzde Hüseyinabad'da toplam 295 nefer göçerlerden oluşmaktaydı. Bu açılardan meseleye yaklaşıldığında, Hüseyinabad'ın toplam 604 nefer olan vergi nüfusunun % 48'ini henüz yerleşik yaşama tam anlamıyla geçmemiş bir nüfus oluşturmaktaydı.

Gelecek bir asır içerisinde Hüseyinabad nüfusunun sürekli artmasında ve 1574'e gelindiğinde burasının ayrı bir kaza hüviyetini kazanmasında süreç içerisinde konar göçer kitlelerin yerleşik yaşama geçmesinin ya da başka bir ifadeyle kır iskân merkezlerine dâhil olmasının önemli bir rol oynadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. 1455 senesinde *Akpınar, Alaca, Çatakpınar, Geçid, Kapaklu, Kızıllar, Kılavuzlu ve Yağlu* köyleri isimlerinin hemen önünde ya da ardında yazılı Etrâkiye-i Uluyörük kayıtları bu köylerin Uluyörükler tarafından şenlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca, *Gerdekkaya, Gökviran, Muradsufi ve Sapmaz* mezralarında yaşayan nüfus da Etrâkiye-i Uluyörük başlığında ele alınmıştır. Bu köy ve mezralarda yaşayan 151 nefer söz konusu tarihte yerleşik yaşama adapte olan ya da geçmiş olan bir nüfusu ifade etmektedir. Bu da Hüseyinabad'daki nüfusun % 25'ine denk düşmektedir.

Uluyörük ve diğer cemaatlerin toplam 446 nefer teşkil etmesi ve bunun da Hüseyinabad nüfusunun yaklaşık % 74'ünü oluşturması Hüseyinabad'ın 1455'lere yakın bir tarihe kadar özellikle yerleşik nüfus bakımından seyrek bir yapıda olduğu ve bu tarihten sonra yeni yeni yerleşime açıldığını kanıtlamaktadır. Yine, kuvvetle ihtimal yöredeki nüfusun önemli bir

¹⁰ Bu cemaatler için bk. BOA Td 2: 256-262.

kısmını, yaklaşık 3/4 oranındaki bir kısmını Uluyörükler ve diğer konargöçer unsurların iskânının sağladığı anlaşılmaktadır. Zira, bu geçiş sürecinin önemli göstergelerinden biri de 1455'te Uluyörüklerin deftere geçirildiği mezraların 1519 senesi itibarıyla birer köye dönüşmesidir. Örneğin, Koçhisar mezrasında 1455 senesinde deftere yazılan tek nüfus Yakub adında bir sipahiydi. 1485 tarihli verilerden, sipahinin zaman içerisinde bu mezrayı köye dönüştürdüğüne şahit oluyoruz. 1485'te dört nefer Yörük, kalanı da normal statüde reaya olarak 13 nefer nüfuslu bir köyün (Koçhisar ky.) ortaya çıktığını görebiliyoruz.

1485'te Hüseyinabad nahiyesinde bazı köylerin nüfusunun tamamı Etrâkiye-i Uluyörük ya da Etrâkiye başlığıyla ele alınmıştır. Bu tarihte Hüseyinabad'da Akpınar, Alaca(lar), Alifakih, Bayadcık, Boladcık, Çatakpınar, Domalan, Geçid, Gerdekkaya, Gökviran, Kapaklu, Karapınar, Kızıllar, Kızkaracalu, Kulavuzlu, Muradsufi, Yağlı ve Yatan köylerinin tamamı Uluyörüklerden müteşekkildi¹¹. Bu durumda Hüseyinabad'da 37 köyün 18'i Uluyörük yerleşimiydi ve bu neredeyse Hüseyinabad nahiyesine bağlı köylerin yarısına tekabül etmekteydi. Ayrıca, Koçhisar köyünde yaşayan 13 nüfustan dördü Uluyörük olarak deftere geçirilmişti¹². Serkis/Killik köyünün hemen altında ise Etrâkiye-i Tutaş (Tutaş Türkleri) yazılmıştı¹³. Bu durum Serkis köyü yakınlarında Uluyörüklerin varlığını delillendirmesi bakımından önemlidir. Günümüzde Serkis köyünün ortadan kalkmış olması ve Tutaş adında bir köyün varlığı zamanla Tutaş neferlerinin ya bu köyü tamamen kapsadığı ya da bu köye alternatif başka bir yerleşim oluşturduğunu göstermektedir. 1455'te Hüseyinabad'da *Karacalu* adında bir cemaat varken 1485'te Kızkaracalu köyünün kurulmuş olması dikkate şayandır¹⁴. Bu durum cemaatlerin zaman içerisinde konargöçer yaşamdan uzaklaşarak yerleşik yaşama adapte olduğunun bir başka örneğidir. Geçid köyünün adını kurucusundan aldığı ve yakın bir tarihte kurulduğu da 1485'te köyün sakinlerinin isimlerinden anlaşılmaktadır¹⁵. Bu tarihte köyde yazılan ilk isim Geçüd oğlu Kutludoğmuş'tur. Aynı zamanda Kutludoğmuş'un oğullarından birinin adı da Geçüd'dür.

Uluyörükler her ne kadar Türk topluluğu olarak anılsa da içlerinde *Kürt* nüfus da bulunabilmekteydi. Örneğin, Geçüd köyünde Yusuf adında birinin altında Kürt ibaresi bulunmaktaydı¹⁶. Uluyörükler yerleşik yaşama geçtikten sonra şüphesiz tarımsal etkinliklere de yönelmişti. Örneğin, Akpınar köyünde tarımla uğraşanlar çift, nim ve bennak olarak yazılırken, toprakla uğraşmayan bir kesim de diğerân (diğerleri) başlığında toplanmıştı. Diğerlerinin muaf olup olmadığı bilgisi verilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar, toprak üzerinde tasarrufu olmayan bir kitleyi temsil etmektedirler. Akpınar köyü, Uluyörüklerin yaşamına ilişkin başka ipuçları da vermektedir. Şöyle ki köyde bir kethüda bulunmaktadır. Seyyid Ahmed Kethüda nim toprak tasarruf etmekte ve vergi diliminin bir parçasını teşkil etmektedir. Öte yandan köyde bir imam ve bir hatibin varlığına da şahit olunmuştur. Bu açılardan Uluyörükleri bütünüyle Alevi-Bektaşî çizgisinde kategorize edip değerlendirmek yanılığına düşmemekte yarar vardır¹⁷. Aynı durumla Çatakpınar¹⁸ ve Karapınar¹⁹ köylerinde de karşılaşılmaktadır. Çatakpınar'da Yusuf, Karapınar'da da Mehmed Fakih adında birer imamın varlığı dikkat çekmektedir. Yağlı köyü 1485'te belirli bir nüfus barındırmasına ve bu nüfus Etrâkiye statüsünde olmasına rağmen, köy halkı için *dağılıp gitmiş* ibaresi not

¹¹ BOA Td 19: 205-218.

¹² BOA Td 19: 205.

¹³ BOA Td 19: 206.

¹⁴ BOA Td 19: 210-211.

¹⁵ BOA Td 19: 206.

¹⁶ BOA Td 19: 206.

¹⁷ BOA: Td 19: 206-207.

¹⁸ BOA Td 19: 208.

¹⁹ BOA Td 19: 209.

düşülmüştür. Köyde, bir önceki döneme göre nüfus nerdeyse yarıdan fazla düşmüştür²⁰. Bu durum Akkoyunlu saldırıları sırasında bu köyün zarar görmüş ya da köy nüfusunun başka bir nedenden dağılmış olabileceği olasılığını akla getirmektedir.

Uluyörük köylerinde yaşayanların asabiyeleri ya da kan bağları oldukça güçlüydü. Bayadcık köyünde deftere yazılan 10 kişiden ilk beş nüfus Tayyib diye biriyle onun sülalesinden meydana gelmekteydi. Bu örnek Yörük köylerinde büyük ve geniş ailelerin varlığının göstergesidir²¹. 1485'te Uluyörüklerin Hüseyinabad'daki varlığı toplam 301 nefer olup bu rakam 831 toplam neferin % 36'sına denk gelmekteydi. Otuz senelik zaman diliminde Uluyörüklerin Hüseyinabad genel nüfusu içerisindeki oranı neredeyse yarı yarıya azalmış gözükmemektedir. Bu durum bazı Uluyörüklerin normal reaya statüsüne geçmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1519'da Uluyörük yerleşmelerinde önemli bir değişiklik yaşanmazken Kayacıkönü mezrasında yaşayan altı neferin tamamı Etrâk statüsünde deftere kaydedilmiştir²². Bu tarihte Hüseyinabad'da toplam 486 nüfus Etrâk ya da Uluyörük statüsündeydi ve bu Hüseyinabad'daki 1202 neferin % 40'ına karşılık gelmekteydi. Dulkadirli Şehsuvar oğlu Ali Bey'in Bozok yöresindeki mezralarının da katılımıyla mezra sayısı bu tarihte oldukça kabaran Hüseyinabad'da bazı mezralarda nüfus belirtilmemekle birlikte hangi cemaatlerin yaşadığı belirtilmiştir. 45 mezranın durumu bu şekildedir. Her ne kadar başka başka cemaat adları taşısalar da bu mezra sakinlerinin ve hatta Dulkadirli kitlelerinin bu tarihte kendilerini Uluyörük görmekten hoşnut oldukları anlaşılmaktadır (Bk. Tablo 4.). 1519'da Uluyörük yerleşmelerinden Çatakpınar'da²³ üç, Domalan'da²⁴ iki ve Boladcık'ta²⁵ iki şarki hane kaydedilmişti. Kızıllar köyünde Vefa Derviş oğlu Himmet Halife ve Vefa Derviş oğlu Ali ile Seyyid Derviş oğlu Şahkulu Fakih gibi isimler Uluyörüklerin bir kısmı üzerinde 1519'a girerken Safevi etkisini örneklendirmektedir²⁶.

Tablo. 4. 1519'da Hüseyinabad'da Yörük, Türkmen, Dulkadirli ve Diğer Cemaat Yerleşmeleri

Mezra	Cemaat	Mezra	Cemaat	Mezra	Cemaat
Akasi n.d.Hümaşa(h)	Türkmen	Erkekoğluluşlası Cemaati n.d. Kayıhacı tb. Sorkun	Türkmen	Kavurgaoğlu tb. Kavurgalu	Kavurgalu Eğrisu oymağından Türkmen
Ayrukam tb. H.abad	Türkmen	Gökçekuşla tb. Daruboğazi	Türkmen	Kılman tb. Daruboğazi	Türkmen
Ayvacık tb. Osmanpaşa	Elmalu cemaati	Gökçelü tb. Daruboğazi	Türkmen	Kırım tb. Daruboğazi	Türkmen
Aziz tb. Behramşah nezd-i İmrak kr.	Türkmen	Gölöyük tb. Delübaş	Türkmen	Kıslacıkaya n.d. Kuşkayası tb. Kavurgalu	Türkmen
Bekirabdal tb. Daruboğazi	Türkmen	Gügüm tb. Osmanpaşa	Türkmen	Kızılcağışla tb. Eymürözü	Türkmen
Boduç tb. Osmanpaşa	Kayalar cemaati	Halilfakihobası Cemaati n.d. Beşkavak tb. Sorkun	Türkmen	Maşar n.d. Kayadibi tb. Daruboğazi	Türkmen
Boynuyoğun tb. Kavurgalu	Türkmen	Hallaçoğluluviranı tb. Osmanpaşa	Elmalu cemaati	Mezidhacılı b. Osmanpaşa	Yörük
Bozburunviranı tb. Hüseyinabad	Türkmen	İsmailarslanhacılı Cemaati tb. Sorkun	Dulkadirli	Paşalı tb. H.abad	Türkmen
Daşlık n.d. Özlüviran	Türkmen	Kalecikkaya tb.	Selmanlu	Pervazlık	Ağcalu

²⁰ BOA Td 19: 208-209.

²¹ BOA Td 19: 210.

²² BOA Td 79: 297.

²³ BOA Td 79: 281.

²⁴ BOA Td 79: 283.

²⁵ BOA Td 79: 293.

²⁶ BOA Td 79: 288.

tb. Kavurgalu		Osmanpaşa	cemaati		
Delübaş n.d.	Türkmen	Kalınköyü tb.	Yörük	Söğüdügedük	Dulkadirlü
Alibeycemaatikışlak		Osmanpaşa		Cemaati tb.	
				Sorkun	
Depesidelük tb.	Elmalu	Kapakkavşudan tb.	Türkmen	Toramanlu	Türkmen
Osmanpaşa	cemaati	Osmanpaşa		Cemaati n.d.	
				Mustafakışlası	
Derkeşkaya tb.	Türkmen	Karacalu tb.	Türkmen	Tuğrul n.d.	Yörük
Osmanpaşa		Daruboğazı		Gedükhasan tb.	
				Osmanpaşa	
Döğërobasicemaati	Türkmen	Karakınk tb.	Türkmen	Uzunmülk tb.	Türkmen
n.d. Gökini tb. Sorkun		Daruboğazı		Osmanpaşa	
Eldekiköy tb. Sorkun	Söklen	Karakızkavağı	Döğërlü	Yazıkışla n.d.	Selmanlu cemaati
	cemaati		cemaati	Yazılutaş tb.	(Uluyörük'ten)
				Osmanpaşa	
Emirumurlu Cemaati	Türkmen	Karataş tb. H.abad	Türkmen	Zeyneddin	Türkmen
tb. Sorkun				Cemaati n.d.	
				İğdelüvıran tb.	
				Sorkun	

1574 senesine gelindiğinde Hüseyinabad nahiyesinde, Etrâk ve Uluyörük tabir edilen köyler varlığını korumuştur. Bu tarihte 65 nefer nüfusa sahip Gerdekkaya'da 51 nefer nüfusun *İnallu* cemaatinden olduğu açıkça belirtilmiştir²⁷. Gökviran köyü ise bu tarihte nüfussuz gözükmekte; bununla birlikte arazisi, yine bir Uluyörük yerleşmesi olan Kulavuzlu köyü halkı tarafından işlenmektedir²⁸. Aynı tarihlerde nüfusunu yitirmiş bir Uluyörük köyü de Bayadcık'tır²⁹. Sultaneymirci/Osmanpaşa köyüne bağlı Koyunluyusufözü, Güdül, Akçaköy, Tusi, Cengizhan, Şeyh, Halil, Avansaray ve Topçu mezralar topluluğunda ziraat yapanlar arasında Sultaneymirci köyü ahalisinden başka Yörük taifesinden *Çonkar* cemaati ile Dulkadirlilerden *Karaköselülerin* adı zikredilmektedir. Bununla birlikte mezrada yaşayan nüfus ile ilgili herhangi bir kayda yer verilmemiştir³⁰. Bu mezralar seksen müdlük ekilebilir araziye sahipti. Mezralarda Divanoğlanları olarak anılan sipahiler de zirai etkinlikler içerisinde yer almaktaydı. Zirai ürünlerin behresini (öşür) Sultaneymirci zâviyesi için ödüyorlardı. Adı geçen mezralar, DüNDARZADE defterinde Sultaneymirci dâhilinde yazılıydı. Atayı Bey defterinde de yazılı olan ve Murad Çelebi Bozok sancağına tâbi Sorkun'u tahrir ettiğinde Halilece namıyla Köşker an cemaat-i Köselü diye yazıp vakf olduğunu tafsil edip timara dahi tevcih etmemiştir ve böylece mevkuf kalmıştır. Bu açıdan adı geçen mezralar hududunda olan çayırın öşrü ve değirmenlerin resmi iki baştan Sultaneymirci zaviyesine tasarruf olunmaktaydı. 1574'te İnallu cemaatinin kethüdası olan Kaya oğlu Bali, Çelebibağı mezrasında yaşamaktaydı. Bu tarihte, nüfus kaydı verilmeyen ancak İnalluların elinde gözükken bazı mezralar da bulunmaktaydı. Bunlar: Ağcasoku, Gök, Çelebiler, Yancılar/Tancılar?, Çelebibey (n.d. Hüseyin), Beyobası ve Kozluca mezralarıdır³¹. Kozluca mezrasında ziraatle uğraşanlar için İnallu cemaatinden *Boladhacılı* denmiştir. Bayrakbaşı mezrasında ise Çonkar taifesinin adına rastlanmaktadır³². Daruboğazı'na bağlı Çalman mezrasında ise tasarruf hakkı *Türkmen* taifesine aittir³³. Aynı tarihte, nahiyeye bağlı Küçükviran mezrasında 24 nefer *İmranlı* cemaati başlığında toplanmıştı ve bu cemaat Uluyörük kapsamında ele alınmıştı. Sonuç olarak, 1574'te Hüseyinabad'a bağlı köyler ve

²⁷ TKA Td 12: 196b.

²⁸ TKA Td 12: 197a.

²⁹ TKA Td 12: 203a.

³⁰ TKA Td 12: 208b.

³¹ TKA Td 12: 210a.

³² TKA Td 12: 210a.

³³ TKA Td 12: 201b.

mezralarda toplam 1274 Uluyörük neferi yaşamaktaydı. Bu da Hüseyinabad'daki toplam nefer sayısının yaklaşık olarak % 34'ü demekti.

2. HÜSEYİNABAD'DA MALİKÂNE ve DİVANİ SİSTEMLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

Malikâne ve Divani Sistem Üzerine

Osmanlılar, Hüseyinabad ve çevresini ele geçirdiklerinde, orada kökleri Selçuklulara hatta daha öncesinde Danişmendlilere kadar gerileyen, XIII ve XIV. yüzyıldaki küçük emirlik ve beyliklere de dayanan yerel aristokrat sınıfla karşı karşıya kalmışlardır. Bölgenin ele geçirilmesini takiben, Osmanlı idarecileri, bu seçkin zümrenin ayrıcalıklarını ve gücünü kabul ederek Hüseyinabad'ın da içerisinde yer aldığı Osmanlıların Rum eyaleti adını vereceği ve Selçuklulardan itibaren Danişmendiye denilen bölgede farklı bir toprak yönetimi ve vergilendirme sistemine kapı aralamış oldular (Açıkel, 1999: 127). Bu sistemin adı malikâne ve divani sistemdi. Sistem, genel olarak, bir vergi ünitesinin (köy ya da mezra) gelirlerinin divani sahibi adı verilen ve padişahın memuru ya da sipahisi olan kişiler ile malikâne sahibi olarak nitelenen mülk sahibi ve/veya onların kurdukları ya da tahsis ettikleri vakıflar arasında bölüşülmesine dayanmaktaydı. Kanuni dönemi Rum eyaleti kanunnamelerinin belirttiğine göre, Rum vilayetinde bulunan köyler ve mezraların bazıları iki baştan timar sayılmaktadır. Bu gibi yerleşim ünitelerinde reyanın ürettiği mahsulün 1/5'i alınır. Bazısının malikânegisi vardır. Bu gibi yerlerde, divani gelirleri timar sahibi ve malikâne adı verilen gelirleri mülk ya da vakıf sahibi alır. Mülk sahibi sahib-i arz sayılmaktadır, yerden ne hâsıl olursa öşürün alır. Sair rüsuma, kovan hakkına ve yer tapusuna karışma hakkı yoktur. Değirmen resminin yarısı da malikâne sahibine ödenmektedir. Malikâne sahipleri yalnız behre adı verilen ve öşür anlamına gelen buğday ve arpa öşürlerini (1/5 oranında) ve değirmen vergisinin yarısını alan taraftı. İki baştan taşır de (iki baştan öşürleme) denen şey de tam olarak buydu: Köylü tarafından arpa-buğday öşürleri 1/5 oranında iki kez ödenmiş oluyordu.

Hüseyinabad'ın malikâne geliri 1482'de 30520 ve 1530'da 127568 akçeydi. Hüseyinabad'ın malikâne gelirlerinin fazla olmasında başlıca etken yörenin başlıca üretiminin başta buğday ve arpa olmak üzere iki kez vergilendirilen hububat ürünlerine dayalı olmasıydı. İncelenen dönem boyunca, yerleşim yerlerinin malikâne gelirlerinin vakıfların lehine bir gelişim süreci izlediği açıktır. 1455'te malikânesi vakfa giden köy sayısı üç iken bu sayı 1574'te 20'ye kadar yükselmiştir. Oysa 1455'te malikânesi mülk olan köy sayısı 15 iken 1574'te bu sayı yediye kadar gerilemişti.

Hüseyinabad geniş kırsal alanı ve sürekli artan nüfusunun ürettiği malikâne gelirler ile gerek kendi içerisindeki ve gerekse sınırları dışındaki birçok sosyal kuruma kaynak oluşturmaktaydı. 1519'dan itibaren Amasya'da İçerişehir'de bulunan Bülbül Hatun Zaviyesine Hüseyinabad'dan iki köyün malikâne gelirinden pay gitmekteydi (Bk. Tablo 5). Bülbül Hatun ve Sultan Ahmed ebnası Akpınar ve Kılavuz köylerinin malikâne hisselerinden satın alma yoluyla bu zaviyeye vakıf temin etmişlerdi. Piri Paşa'nın İstanbul'da kurduğu imarete de bir köy ve bir mezranın malikâne geliri aktarılmaktaydı. 1519'dan itibaren Ağcaviran köyü ve Balçıkhisar mezrasının daha önce merhum Ali Paşa tarafından satın alınan malikâne geliri Sultan İkinci Bayezid'in mukarrnamesi ve diğer resmi prosedürün işletilmesinden sonra Piri Paşa'nın İstanbul'daki imaretinin vakfına akar haline getirilmişti. Hüseyinabad'ın en çok katkı sağladığı vakıflardan birisi de Karahisar-ı Demirlü'de bulunan Hüsamiye Medresesi'ydı. 1485'ten itibaren dört köy ve iki mezranın malikânesi bu medreseye gidiyordu. Aynı şekilde Karahisar-ı Demirlü'de bulunan Ahi Muhyiddin zaviyesine de bir mezranın malikânesi gitmekteydi.

Tablo. 5. Hüseyinabad'dan Malikâne Geliri Giden Vakıf Kuruluşlar

Açıklama	1455	1485	1519	1574
(Amasya) Bülbul Hatun Zaviyesi köy	0	0	2	2
(İstanbul) Piri Paşa İmareti Vakfı köy	0	0	1	1
(İstanbul) Piri Paşa İmareti Vakfı mezra	0	0	1	1
Karahisar-1 Demirlü Hüsamiye Medresesi vakf köy	3	4	4	4
Karahisar-1 Demirlü Hüsamiye Medresesi vakf mezra	2	2	2	2
(Esen oğlu) Muhyiddin Ebnası Vakfı köy	0	2	3	3
Hacı Ali Bey oğlu Şeyh Ali Ebnası Vakfı köy	0	0	1	1
Hacı İlyas Ebnası Vakfı Etrakiye	1	1	1	1
Hacı İlyas Ebnası Vakfı Köy	0	2	3	3
Hacı İlyas Ebnası Vakfı Mezra	0	1	0	3
Hacı İbrahim (Çelebi) Evladı Vakfı mezra	0	1	1	1
(Bayduk oğlu) Hüseyin Bey Zaviyesi nefis	1	0	0	0
Hüseyin Bey Zaviyesi Vakfı karye	0	1	1	1
(Kutbeddin) Abdal Ata Zaviyesi Vakfı köy	0	4	3	4
(Kutbeddin) Abdal Ata Zaviyesi Vakfı mezra	0	2	2	2
(Karahisar-1 Demirlü) Ahi Muhyiddin Zaviyesi Vakfı mezra	0	1	1	1
(Büyükhrka) Yahya Paşa Zaviyesi Vakfı köy	0	1	1	1
(Büyükhrka) Yahya Paşa Zaviyesi Vakfı mezra	0	0	0	1
Medine Vakfı köy	0	0	2	2
(Amasya) Ayas Ağa Medresesi Vakfı mezra	0	0	2	1
(Amasya) Mehmed Paşa İmareti ve Vakfı köy	0	0	0	2
(Çorum?) Erkulu Zaviyesi Vakfı köy	0	0	0	1
Erkulu Zaviyesi Vakfı mezra	0	0	0	1
(Çorum) Hacı Mehmed Eczahanan Vakfı mezra	0	0	0	1
Sultan Eymirce Zaviyesi Vakfı mezra	0	0	0	1

Hüseyinabad'ın malikâne gelir sağladığı önemli vakıflardan birisi de günümüzde Çorum'da kendi adıyla anılan köyde bulunan Abdal Ata Zaviyesi'dir. Abdal Ata Zaviyesi'ne 1574'te dört köy ve iki mezradan malikâne gelirleri gitmekteydi. Hüseyinabad Amasya'daki Ayas Ağa Medresesi ve Mehmed Paşa imaretine de üç köyün malikâne hisseleriyle katkı sağlıyordu.

Hüseyinabad Nahiyesinde Zaviyeler

Baba Mehmed Zaviyesi

1574 senesinde Perçem köyü altında yazılmıştır. Dergah-ı Ali Defteri suretine göre, Perçem köyünün divani gelirleri bu zaviyeye bırakılmıştı. Zaviyenin şeyhi Derviş İnekulu'ydu³⁴. Perçem köyünden başka Yatankavağı köyü³⁵ ile Büyük ve Küçükyaralık mezarları³⁶ divani gelirleri de zaviyenin vakıf gelirleri içerisindeydi. Bu zaviye evkaf defterinde mevcut değildi.

Erkulu Baba Zaviyesi

Balludere mezarında 1574'te Erkulu Baba Değirmeni vardı. Bu açıdan bakıldığında, mezranın Balludere/n.d. Ağcakışla ya da Karnıkara ya da Karnıkarabey mezarında olması büyük olasılıktır³⁷. Hacialikışlağı mezrası iki baştan vergilerini zaviyeye ödüyordu. Muhtemelen bu küçük mezra da Balludere'ye yakındı. Çünkü bu mezarlar arasında bir sınıname olduğu hemen hepsinde yazılıydı³⁸. Balludere ya da Ağcakışla ve çevresindeki mezarlar ilişkin bir sınınamenin varlığı büyük ölçüde Çorum mufassalında da belirtildiği üzere bu mezarlar ya da mezra topluluğu Çorum'a bağlı Kozvıran köyüne huduttu. Bu açıdan Erkulu Baba Zaviyesi günümüz Çorum-Alaca sınırına yakın bir yerdedi. Zaviyenin, Mecitözü'ne bağlı Kozören

³⁴ TKA Td 12: 193b.

³⁵ TKA Td 12: 200b.

³⁶ TKA Td 12: 194b.

³⁷ TKA Td 12: 204b.

³⁸ TKA Td 12: 204b.

köyüne yakın bir yerde olduğunu düşünüyoruz. Aynı zamanda Alaca'nın idari sınırlarının Mecitözü'ne kadar geldiğini de sınırlanmenin tafsilatından anlamış oluyoruz³⁹.

Hüseyin Bey Zaviyesi

Hüseyinabad nahiyesine de adını veren ancak henüz kimliğini tam oturtamadığımız Hüseyin Bey'in kurduğu ya da adına kurulan zaviyedir. Yenişehir köyünde bulunmaktaydı. 1455⁴⁰ ve 1485⁴¹ senelerinde Hüseyinabad'ın merkez köyü olarak gösterilen bu köyün malikâne gelirleri adı geçen zaviyeye gitmekteydi. Yine, 1455 senesinde zaviye kurucusu Hüseyin Bey'in baba adının Bayduk olduğunu öğrenmekteyiz⁴². 1519'da da Hüseyin Bey Zaviyesi faaldir ve Yenişehir'in malikânesini alıyordu⁴³. Zaviye 1574 tarihli defterde anılmamakta ve onun yerinde Hüseyin Bey adına bir medrese kurulduğu anlaşılmaktadır.. Köyün daha önceden malikâne gelirleri zaviyeye giderken bu tarihteki "Mezkûr karyenin mâlikânesi hâliyâ berât-ı hümayûn ile medrese olub ve tedrisi dâhi bazı suretde evlâdı beratlarında mukayyed olduğu defter-i cedide kayd olundu." şeklindeki kayıt bu dönüşümü açıkça ortaya koymaktadır. Bugün külliye olarak nitelenen yapı belki de bu hüviyetini bu tarihten sonra kazanmaya başlayacaktı.

Sultaneymirci Zaviyesi

Sultaneymirci/diğer adı Osmanpaşa köyü (Yozgat Osmanpaşa beldesi) sınırlarındaydı. Zaviye kurucusu Eymirci Sultan hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Velâyetnamesi'nde Emir-i Çin Osman şeklinde anılmaktadır. Evliya Çelebi ve Gelibolulu Ali Emir-i Çin Osman'ı Yesevilik'le bağdaştırırlar. Mezar taşına göre zaviye kurucusunun adı Muhammed oğlu Şerefüddin İsmail'dir. Emirci Sultan onun lakabıdır. Osman adı zaviye kurucusuyla alakalı olmayıp onun amcasının oğlu Osman Paşa'yla ilgilidir. Bir süre vakıf mütevelliliğini yürüten Osman Paşa'dan dolayı zaviye Osmanpaşa zaviyesi olarak da anılmıştır. Gelibolulu Ali, Emirci Sultan'ın 1200'lerin başında zaviyenin bulunduğu köye yerleştiğini belirtmektedir (Ocak, 1995: 154). Ahmet Yaşar Ocak'ın Gelibolulu Ali'ye ve zaviyede bulunduğunu belirttiği belgelere dayalı olarak verdiği bilgilerden farklı olarak, 583 numaralı vakıf defterinde belirtildiğine göre, zaviyenin kökleri Melik Danişmend Gazi dönemine kadar gitmekteydi⁴⁴. Zaviyenin bulunduğu köy, Osmanlı tahrirlerine hem kurucusuna izafeten Sultaneymirci hem de kurucunun amcaoğluna izafeten Osman Paşa olarak iki adla yazılmıştır.

Zaviyenin bulunduğu Sultaneymirci (n.d. Osmanpaşa) köyü 1485'ten itibaren Hüseyinabad nahiyesine bağlanmıştı. Defterde bu köyün ve zaviyenin Ziyaret Pazarı'nda bulunduğu da belirtilmekteydi. Osmanpaşa köyünün sakinlerinin tamamı Veysel Karani'nin soyundan ve derviş sayılmakta; bu özelliklerine dayalı olarak raiyet vergilerini ödememekteydi. Köyün divani ve malikâne vergi gelirleri de zaviyeye tasarruf olunmaktaydı. Aynı tarihte Koyunluyusufözü, Güdülözü, Akçaköy, Tusi, Cengizhan, Şeyh, Halil, Avansaray ve Dumi mezralar topluluğu da köye dolayısıyla köyde bulunan zaviyeye bağlıydı⁴⁵. Bu tarihte defterin sonundaki toplamdan anladığımız kadarıyla Hüseyinabad'ın hasılından yalnız Çorum'daki Abdalata ve Sultaneymirci zaviyelerine giden hasıl miktarı 57467 akçe olarak belirtilmişti. Büyük olasılıkla elimizdeki defterlerden takip edemediğimiz Abdal Ata zaviyesinin de bulunduğu köyde yaşayan 57 nefer nüfus da Sultaneymirci'de olduğu gibi raiyet resimlerinden muafı⁴⁶. Zaviye üzerine yazılan mezra sayısı 1485'te iki iken 1519'da bu sayı 29'a ulaşmıştı⁴⁷. 1485 ve 1519'da zaviyeye kayıtlı bir de çiftlik vardı. XVI. yüzyıl ortalarında zaviye şeyhi Mennan'ken 1574'te zaviyedarlık Derviş Dosti'deydi⁴⁸. Köy halkı derviş olduğu için avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf sayılmaktaydı. Köy nüfusu 254 nefere ulaşmıştı. Önceki mezralar dışında Bulduközü mezrasının da bu köye bağlı olduğu anlaşılıyor.

1574'te Sultaneymirci köyü iki baştan 4000 akçe vergi ödüyordu. 583 numaralı vakıf defteri bu zaviyenin vakfının gelirlerini ayrıntılı bir şekilde vermektedir. 25 kaleimde toplanan zaviyenin gelirlerinin büyük çoğunluğu Yozgat ve yakın yöresinde Çonkar cemaatinin kışladığı yerlere dayanmaktaydı. Gelirlerin miktarını tespit edememekle birlikte, 1574'e gelindiğinde Hüseyinabad'da en fazla gelire sahip olan zaviyenin Sultaneymirci olduğunu söylemek mümkündür⁴⁹.

Yahya Paşa Zaviyesi

³⁹ TKA Td 12: 206a.

⁴⁰BOA Td 2: 239-240.

⁴¹ BOA Td 19: 203-204.

⁴² BOA Td 2: 239-240.

⁴³ BOA Td 79: 275.

⁴⁴ TKA Td 583: 51a.

⁴⁵ BOA Td 19: 218-219.

⁴⁶ BOA Td 19: 220.

⁴⁷ BOA Td 79: 294.

⁴⁸ TKA Td 12: 207b-208b.

⁴⁹ TKA Td 583: 50b.

Büyükhrıka köyündeydi. Zaviyeyle ilgili ilk kayıtlara 1485 senesinde ulaşılmaktadır. Büyükhrıka köyünün 1455'te Hüseyinabad'da yazılmaması zaviyenin ne kadar eski olduğunu, 1455'te olup olmadığını tespit etmemizi zora sokmuştur. Köyün malikâne ve divani gelirlerinin zaviyeye vakfedildiğini öğrendiğimiz 1485 tarihli kayıtlara göre, zaviyenin şeyhi Yeşil Baba diye biriydi. Raiyet vergilerinden muaf olmayan bu köy halkı, İkinci Bayezid'in getirdiği avarız vergilerinden muaf olduklarını ve avarız vermeyeceklerini ellerindeki hükme dayanarak belirtmişlerdi⁵⁰. 1519'da ise Büyükhrıka köyü malikânesi Medine Vakfı kaydedilmişken, Söğüdü mezrası malikânesi Yahya Paşa zaviyesine gidiyordu. Meşihat Yeşil Baba'nın oğulları Cafer ve Kara'nın elindeydi. Ayrıca köyde bir de Medine Vakfı cabisi bulunuyordu⁵¹. Köye bağlı İsafakih, Sarualan, Beyyurdu, Yağlupınar, Şehrizorlu, Saraypınarı mezraları da zaviyeye katkı sağlıyor olmalıydı⁵². 1519'da Büyükhrıka köyündeki değirmenlerden birini zaviyedarlardan Cafer işletmekteydi.

Hüseyinabad'ın da içerisinde yer aldığı Rum eyaletinde iki başlı verginin bir gereği olarak bazı ödemeler divani başlığı altında sipahilere ya da önemli devlet adamlarına yapılmaktaydı. Bu ödemelerden bir kısmı 100000 akçeden fazla olup has olarak anılmaktaydı. Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in 1482 senesindeki timarını has kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Alaüddevle Bey, Kırşehir merkez, Kızılcaköy, Bucur, Selamet, Ortaköy, Koçaç'ta 27185; Kırşehir'e bağlı 20 mezrada 6400 akçe timara sahipti. Kendisinin Hüseyinabad ve Budaközü'nde kendi timarına kaynak oluşturan divani gelirler de zikredilmiştir. Aralarında Cısr-i Sahib'e bağlı yedi mezranın da bulunduğu vergi ünitelerinden Alaüddevle Bey'in toplam timar geliri 186362 akçeydi. Hüseyinabad ve Budaközü'nün bu toplam içerisindeki oranı 7681 akçeyle ancak % 4 civarındaydı⁵³. Hüseyinabad'da hastan küçük timar sahibi olan Dulkadirliler de vardı. Hüseyinabad'ın bazı köylerinin gelirleri Dulkadiroğullarından Sultan Ahmed'in oğullarından Hacı İlyas Bey'in oğulları arasında paylaştırılmıştı⁵⁴. Dulkadiroğullarının Osmanlı timar sistemi içerisindeki varlığı bu tarihten sonra da yörede devam etmiştir. Özellikle Karahisar-ı Behramşah ile Hüseyinabad nahiyeleri Dulkadiroğullarına hissedilir oranda ekonomik kaynak sağlamıştır. Gerek Osmanlı ile aralarındaki akrabalık bağları gerekse de Osmanlı-Memluk ilişkilerinde belirleyici bir yeri olan bu beyliğin bireylerine Osmanlılar Fatih döneminden itibaren bazı timar gelirlerini vermiştir. Bu yolla da beylik içerisinde kendi taraftarı bir hanedanı her zaman için canlı tutmak gibi bir yol seçmiştir. Alaüddevle Bey gibi, beyliğin şeklen ortadan kaldırıldığı 1515 senesinden sonra beyliğin son beyi Şehsuvar oğlu Ali Bey'in de Zile kazasına bağlı yerlerden önemli miktarda timar geliri vardı. Bu timar gelirleri 1519 tarihli ve 98 numaralı mücmel tahrir defterinden takip edilebilmektedir. Şehsuvar oğlu Ali Bey'in timarları bu defterde üç başlıkta ele alınmıştır. Ali Bey'in timarları olarak verilen bir listede en başta Hüseyinabad'ın Büyük ve Küçükhrıka ve Kavakağacı köyleri yazılmıştır. Bu köyler dışında Hüseyinabad'dan beş, Sultaneymirci'den üç, Kurucaemlak'tan üç ve Sorkun'dan 39 olmak üzere toplam üç köy ve 52 mezra Ali Bey'in timarı olarak sıralanmıştır. Bu kalemde ele alınan Ali Bey'e ait timarların toplamı 39902 akçe tutarındaydı. Bu tutarın çok önemli bir kısmını Hırka köyleri karşılamaktaydı. Bu hesap içerisinde Büyükhrıka 7480 ve Küçükhrıka 2838 akçe olmak üzere 10318 akçe divani hasılı Ali Bey'e ödemekteydi⁵⁵. Yörede iki mezra topluluğunun gelirleri de Ali Bey'in timarları içerisindeydi. Bunlardan Kavurgalu mezzalar topluluğu Hüseyinabad'a bağlıydı ve bu topluluk içerisindeki toplam 33 mezra Ali Bey'e 20394 akçe timar sağlamaktaydı⁵⁶. Karahisar-ı Behramşah'ın Bubak mezzalar topluluğu ise toplam 22 mezrası ile Ali Bey'e 12360 akçe ödemekteydi⁵⁷. Bu üç kalemin Ali Bey'e toplam ödediği miktar ise 72656 akçeyi buluyordu. Ali Bey'in bu tarihlerde Artukabad'dan elde ettiği timarın miktarı

⁵⁰ BOA Td 19: 214.

⁵¹ BOA Td 79: 288.

⁵² BOA Td 79: 289.

⁵³ BOA Td 15: 2 vd.

⁵⁴ BOA Td 15: 190-200.

⁵⁵ BOA Td 98: 144.

⁵⁶ BOA Td 98: 144-145.

⁵⁷ BOA Td 98: 146.

ise 244953 akçeydi (Açıkel, 2005: 532). Mevcut durumda her iki rakamı topladığımızda Ali Bey'in hası 317609 akçeyi bulmaktadır. Bu toplamın ancak % 22'si Hüseyinabad'ın da bu tarihlerde bağlı bulunduğu Zile kazası ve bağlı yerlere aitti.

Hüseyinabad Yöresinde Dulkadirli Varlığı

Dulkadiroğulları Beyliği, Zeynüddin Karaca Bey tarafından 1337 tarihinde Elbistan ve Maraş yöresinde kurulmuştur. Karaca Bey'in kurduğu beylik kimi kaynakta Dulkadirli Ulusu olarak da anılmaktadır. Beylik Bozok Türkmenlerinden bazı taife ve cemaatler ile Ağaç Eri adı verilen boya mensup aşiretleri egemenliği altında tutmuştur. Osmanlılar ile Dulkadirliiler arasındaki ilişkiler 1398 senesinde dostane olarak kurulmuştur. 1398'de yaşanan taht kavgalarında Osmanlıların yardım ettiği Mehmet Bey beyliğinin başına geçmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlılara verdikleri destekten ötürü Dulkadirliiler Timur tasafından cezalandırılmışlardır. Fetret Devri'nde Sultan Çelebi Mehmed'i destekleyen Mehmet Bey, onu kızıyla da evlendirmiştir. Bir ara Karamanoğullarına kaptırdıkları Kayseri'yi 1437'de Sultan İkinci Murad'ın verdiği destekle geri almışlardır. Dulkadirli Beylerinden Süleyman (1442-1454) kızı Sitti Mükrim Hatun'u II. Murat'ın oğullarından Mehmed'le (gelecekte Fatih Sultan Mehmed) evlendirmiştir. Süleyman Bey'den sonra yerine geçen Melik Ahmed'in Osmanlı taraftarlığı yüzünden Memlukler tarafından öldürülmesi ile 1465 tarihinden sonra bu beylik üzerinde Osmanlı-Memluk çatışmasını başlatmıştır. Bu açıdan 1465'ten 1515'e kadar Osmanlılar zaman zaman Memluklere karşı bu beyliğin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir (Uzunçarşılı 1984: 169; Yinanç 1989: 10).

Alaüddeve Bey, 1480 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in de desteğiyle Dulkadirliilerin başına geçmiştir. Başlangıçta Osmanlı taraftarı gözüken Alaüddeve Bey, 1484-1488 savaşlarında Osmanlıların aldığı yenilgiler üzerine Memluk tarafına yaklaşmıştır. 1515'te Osmanlılar, Şah İsmail'le de işbirliği halinde olan Alaüddeve Bey'i öldürerek beyliği ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte, beyliği ilhak etmek yerine başına Şehsuvar oğlu Ali Bey'i geçirmişlerdir. Şehsuvar oğlu Bey, 1522'de öldürülene kadar beylik bu statüsüyle devam etmiş; bu tarihten sonra tamamen ortadan kalkmıştır (Uzunçarşılı 1984: 173). Gerek Alaüddeve ve gerekse de Şehsuvar oğlu Ali Bey'in Rum eyaletinin güneyinde Artukabad, Karahisar-ı Behramşah ve Hüseyinabad gibi yerleşimlerde Osmanlılar tarafından tahsis edilmiş timarları vardı. 1455'te Süleyman Bey oğlu Devletyar'ın 1482'de ise Alaüddeve Bey'in Artukabad'da timarları vardı. Alaüddeve Bey'in muhtemel timar miktarı 187020 akçeydi (Açıkel 2005: 531-532).

Hüseyinabad'ı da içine alan yörede Dulkadiroğulları varlığı Kadı Burhaneddin Ahmed dönemine kadar geri gitmektedir. Bezm u Rezm'de anlatıldığı kadarıyla Kadı Burhaneddin Ahmed, Amasya valisi Ahmed'le mücadelesinde Dulkadiroğlu Halil diye birinden yardım almış ve yardıma karşılık da bu yörede iktâ vermiştir. Yöredeki Dulkadir varlığının ikinci bir nedeni Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un yöredeki Moğolları götürmesiyle birlikte boşalan yerlere Dulkadirliilere bağlı Bozok Türkmenlerinin yerleştirilmiş olmasıdır. Yozgat ve yakın çevresine Bozok denmesi bununla ilgili olmasıdır (Açıkel 2005: 533-534). Dulkadirliilerin bir şekilde Osmanlı himayesine giren Karahisar-ı Behramşah ve Hüseyinabad gibi şimdiki Yozgat'ın kuzeyindeki bölgelerde, bazı yerleri kışlak olarak kullandıkları tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. 1519 tarihli mufassal defterdeki verilere göre Şehsuvar oğlu Ali Bey'in oğlu Üveys Bey, Karahisar-ı Behramşah'ın Bubak mezralar topluluğunda kışlıyordu. Asar-ı Bubak mezrası *Üveys Bey kışlağı* olarak da isimlendiriliyordu (BOA Td 79). Buradaki çeşitli cemaatler ve tائفeler üzerinde Dulkadiroğullarının sözünün geçtiği de anlaşılmaktadır. Yani, yöredeki Türkmen varlığı aslında Dulkadiroğulları varlığıyla da doğrudan ilgili gözükmektedir. 1482 tarihli defterden anladığımız kadarıyla Alaüddeve Bey, Budaközü'ne bağlı *Beykışlası* içerisinde sakindi (BOA Td 15: 217).

1485'te Hüseyinabad'da iki zeametın izleri takip edilebilmektedir. Zeametleri elinde tutan zaimlerden ilki Yeniyyapar, Eskiyyapar, Koçhisar, Geçüd, Akpınar, Kulağuz, Fakihler ve Kervansaray gibi köylerinin divanı gelirlerini toplayan Mirza Mehmed'di. İkincisi Ertuğrul İnallı ve oğlu Yusuf'tu. Haliyle, Hüseyinabad'da zeamet sayısının iki, zaimin ise üç olduğunu belirtmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. 85 numaralı ve 1518 tarihli icmal tahrir defterinde, Hüseyinabad zeametinin İnaloğullarından üç kişi tarafından paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar: Bünyad, Emirhan ve Temerrüz Beylerdi. Hüseyinabad zeametinin gelirleri içerisinde Hüseyinabad dışında Ağcamescid, Emlak gibi kendi dışında bulunan nahiyelerin gelirleri de sıralanmaktaydı. Önceki tarihte 51237 akçe olan Hüseyinabad zeameti % 11'lik bir gelir

artışına sahne olmuştur. Artışa rağmen, Hüseyinabad'da üç zaimin varlığı ve gelirin bölüşümü zaimlerin kazancındaki azalmaya engel olamamıştır.

1520 tarihli defter 1518'den kısa bir süre sonra zeametlerin bir değişiklik geçirdiğini ortaya koymaktadır. Daha erken tarihlerde Hüseyinabad zaimlerinden olan Mirza Mehmed'in oğlu Mustafa Çelebi Kızılkünbed zaimliğine getirilmiştir. Hüseyinabad zaimi İnallı Ferhad Bey'in oğullarından Bünyad Bey'di. Hüseyinabad zeametinin geliri daha iki sene öncesinde 56992 iken % 144 oranında bir düşüşle 23284 akçeye kadar gerilemişti. 1524-1526 tarihli icmal deftere göre Hüseyinabad'daki zaim Muzaffer diye biriydi. Bu kişinin İnallılarla bir bağı olup olmadığı yazılmamıştı ancak önceki veriler bu aileden geliyor olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kendisi Sidrelü ve diğer mezralardan gelen yıllık geliri 20000 akçe olan bir zaimdi. 339 numaralı tahrir defteri 1562 senesine gelindiğinde Hüseyinabad'ın güçlü ve yerel aristokrasiyi temsil eden zaimlerinin gelirlerinin çok sayıda aile efradı arasında paylaşıldığını göstermektedir.

Hüseyinabad'da Osmanlıların ilk dönemlerinde zaimlerin oldukça etkili olduğu, bilhassa Fatih Sultan Mehmed'in ilk dönemlerinde 1455 tarihinde yapılan mufassal tahrirde, bazı zaimlerin kendilerine ait, cemaat adı verilen neferleri ile yörenin güvenliğini sağladıkları görülmektedir. Bununla birlikte, zaman içerisinde yöreye yakın yerlerde kale teşkilatının yaygınlaşması; idari ve merkezi yapılanmanın güçlenmesi ile zaimlerin giderek ikinci plana düşmeye başladığı anlaşılmaktadır. 1574 senesinin verilerini içeren ve hemen hemen birbirinin aynı verileri ihtiva eden 238 ve 261 numaralı mücmel defterler Hüseyinabad timarlarının dağılımını ortaya koymaktadır (Bk. Tablo. 6.). Bu tarihte Hüseyinabad'ın timar adedi 48'di. 168686 akçelik bir timar toplamına sahipti.

Tablo 6. 1574'te Hüseyinabad Timarlarının Miktarı ve Dağılımı

Timar Aralığı (akçe)	Timar adedi	Açıklama	Adet/Akçe
0-1000	1	Timara giden toplam köy ad.	48
1000-2000	9		
2000-3000	21	Timar başına ortalama akçe	168686
3000-4000	6		
4000-5000	2	Timardan yararlanan unsur (adet)	51
5000-10000	6		
10000+	3	Yararlanana göre ortalama akçe	3307
Toplam	48		

1574'te, bilhassa Hüseyinabad timarlarında *Yeniçeri* ve *Rumilili sanlarıyla* bir arada isimlerin kendine yer bulması bu yöredeki yerel timar aristokrasisi yerine merkezin tercihlerinin ağır bastığı bir düzenin habercisi gibidir. Hüseyinabad'da *Göriceli Kasım* adlı timar sahibi 9000 akçe geliri olan bir timarın sahibiydi⁵⁸. Büyük olasılıkla, bir yeniçeri olan *Belgradlu Mehmed*'in timarı 10800 akçe büyüklüğündeydi⁵⁹. *Midillili Yeniçeri İbrahim*'in timarı da 9000 akçe yıllık getiriye sahipti⁶⁰. Rumeli taraflarından *Arnavud İskender oğlu Mehmed*'in tasarruf ettiği 5000 akçelik bir timar vardı⁶¹. Halil adında bir *Rum çavuşu* ise 5450 akçelik timar sahibiydi⁶².

IV. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

XV ve XVI. yüzyılda Hüseyinabad'ı inceleyen bu çalışma Osmanlı Devleti tarafından tutulan tahrir defterlerine dayalı olarak hazırlanmıştır. Çalışma esnasında dokuzu Başbakanlık

⁵⁸ TKA Td 238: 81a.

⁵⁹ TKA Td 238: 82a.

⁶⁰ TKA Td 238: 82b.

⁶¹ TKA Td 238: 84b.

⁶² TKA Td 238: 81b.

Osmanlı; dördü Tapu Kadastro Arşivi'nden temin edilen toplam 13 defter gözden geçirilmiştir. Çalışma sırasında şu an Çorum iline bağlı Alaca ilçesi, Osmanlılar döneminde Hüseyinabad nahiyesi/kazası ile ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır: Hüseyinabad, Osmanlıların Rum eyaleti içerisinde yer almaktaydı. Bununla birlikte, eyalet içerisindeki konumu 1455-1574 arasında istikrarlı bir görünüm arz etmemekteydi. Daha çok Zile kazasına bağlı bir görüntü çizse de giderek artan nüfusuyla 1574'ten önceki bir tarihte kaza hüviyetine kavuşmuştur. Osmanlı egemenliğinin ilk dönemlerinde seyrek bir görüntü arz eden ve tamamı Müslümanlardan oluşan Hüseyinabad nüfusu, özellikle Uluyörük kitlelerinin kayıt altına alınması ve yerleşik yaşama geçirilmesiyle 1574'e kadar kararlı bir şekilde artırmıştır. Hüseyinabad'ın Osmanlılar idaresindeki büyümesinde Dulkadiroğullarının siyasi varlığının zayıflamasının da önemli bir payı bulunmaktadır. 1519 senesinde kendisine bağlı mezra yerleşimlerinin sayıca artmasında Yavuz Sultan Selim döneminde Dulkadiroğullarının direncinin kırılmasının mühim bir payı vardır. Hüseyinabad henüz bir şehir merkezi olmayan Yozgat'ın güneyindeki Sultaneymirci köyünü elinde bulundurmakla bir bakıma daha sonra bağlanacağı Bozok sancağının merkezinin bulunduğu yeri de içinde barındırmaktaydı. Yörenin başlıca üretimi tarım ve küçükbaş hayvancılığa dayalıydı. Tarımsal üretimin mühim bir kısmını buğday ve arpa üretimi oluşturmaktaydı. Bu faktör Hüseyinabad'ın malikâne ve divani vergi sisteminin ortaya çıkardığı zorluklardan doğrudan etkilenmesine neden oluyordu. 1574'lere gelindiğinde gerek vergi yükündeki bu zorluklar gerekse de anormal derecede artan nüfus ve bu nüfusun toprak üzerinde oluşturduğu baskı yöreyi sıkıntılı ve zor günlerin beklediğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tahrir Defteri (Td) 2 (H.859/M.1455 tarihli), (sayfa) 239-362; Td 15 (H.887/M.1482), 235; Td 19 (H.890/M.1485), 203-220; Td 79 (H.926/M.1519), 275-304; Td 85 (M.1518), 49; Td 95 (M.1524-26), 56-60; Td 98 (H.926/M.1520), 144-145; Td 339 (H.961/M.1554), 157-190; 983/1541-42 tarihli Hüseyinabad kazasına ait tahrir defteri parçası

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA)

Td 12 (982/1574), 190b-210a; Td 238 (982/1574), 81a-85b; Td 261 (983/1575), 10b-18b; Td 583 (982/1574), 50b-51a.

Araştırma Eserleri

Açikel, A. (1999). Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (Kaza) of Tokat (1574-1643). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Manchester: University of Manchester.

_____ (2005). Dulkadiroğulları Hanedanının Osmanlı Mülkü Artukabad Kazasından Aldığı Vergi Gelirleri. Kahramanmaraş Sempozyumu (Kahramanmaraş, 6-8 Mayıs 2004) Bildirileri Kitabı, Cilt 1, 527-539.

Afyoncu, E. (2000). Uluyörük (1485-1574), Anadolu ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri (Tarsus 14 Mayıs 2000) 1-7.

Akgündüz, A. (1993). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri. Cilt 6. İstanbul: Fey Vakfı Yayını.

Aydemir, A. (1991). Ashabü'l-Karye. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), Cilt 3 (1991) 468-469.

Emecen, F. (1992). Bennak. TDVİA, Cilt 5 (1992) 458-459.

Halaçoğlu, Y. (1996). Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme. Belleten, Cilt LX/Sayı 227 (1996) 139-146.

Ocak, A. Y. (1995). Emirci Sultan, TDVİA, Cilt 11, 153-155.

Sertoğlu, M. (1967). Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri. VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Bildirileri, 281-294.

Solmaz, C. (2013). Hüseyin Gazi Külliyesi ve Hüseyin Gazi'nin Alevi-Bektaşî Geleneğindeki Yeri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı 1 (1970) 1-147.

_____ (2013). Yörük. TDVİA, cilt: 43 (2013) 570-573.

Şahin, İ. (1999). Göçebeler. Osmanlı. Cilt 4 (1999) 132-141.

Şimşirgil, A. (1990). Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Ünal, M. A. (1989). XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Yediyıldız, B. (1985). Ordu Kazası Sosyal Tarihi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yinanç, R. (1989). Dulkadir Beyliği. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Referans Eserler

Köylerimiz 1928

Geçmişten Geleceğe Alaca 2002

Googlemaps

EK-1:Hüseyinabad Köyleri Nüfus (1455-1574)

Sıra	Köy	Sene														
		1455			1485			1519			1541-1542*			1574		
		H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.
1	Ağcaviran (Akören ky.-Alaca-Çorum)	0	0	0	18	3	21	50	25	75	50	25	75	52	36	98
2	Akpınar (Akpınar ky.-Alaca)	30	0	30	50	0	50	51	1	52	45	16	51	62	64	126
3	Alaca (td 2), Alacalar (td 19, td 79, td 12) (Alaca ilçe merkezi?)	16	0	16	22	11	33	20	5	25	20	5	25	35	30	65
4	Alakilise	0	0	0	3	1	4	3	1	4	0	0	0	0	0	0
5	Alifakih	0	0	0	13	0	13	10	7	17	10	7	17	27	11	38
6	Balçıkhisar (Balçıkhisar ky.-Alaca)	0	0	0	0	0	0	17	4	21	0	0	0	31	36	67
7	Bayadcık	0	0	0	6	4	10	4	0	4	4	0	4	0	0	0
8	Boladucuk (td 2), Boladeik (td 19, 79, 12) (Bolatçık ky.-Alaca)	15	0	15	10	6	16	25	6	31	0	0	0	48	52	100
9	Çatakpınar (Çatak ky.-Alaca)	10	0	10	17	6	23	32	19	51	32	19	51	23	19	42
10	Domalan	0	0	0	8	4	12	18	3	21	18	3	21	22	49	49
11	Eskipınar (td 2), Eskiyaar (td 19, 79, 12) (Eskiyaar ky.-Alaca)	24	0	24	34	7	41	38	16	54	38	16	54	71	75	146
12	Fakihler (Fakılar ky.-Alaca)	17	0	17	15	6	21	31	21	52	31	21	52	46	57	103
13	Geçid (td 2), Geçüd (td 19,79, 12)	12	0	12	26	3	29	8	0	8	8	0	8	34	27	61
14	Gerdekkaya (Gerdekkaya ky.-Alaca)	0	0	0	12	5	17	14	12	26	14	12	26	34	31	65
15	Gökviran (Gökören ky.-Alaca)	0	0	0	4	1	5	3	1	4	3	1	4	0	0	0
16	Gulamlar	0	0	0	5	3	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	Halilecelik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Hasanhacıkavağı, Hacıhasankavağı (td 12)	0	0	0	9	3	12	19	5	24	25	5	30	26	22	48
19	Hırka-i Büzürk (Büyükhırka beldesi-Alaca)	0	0	0	65	16	81	57	9	66	57	9	66	150	137	287
20	Hırka-i Küçük (Küçükhırka ky.-Alaca)	0	0	0	29	2	31	19	6	25	20	5	25	53	23	76
21	İsahacılı (İsahacı ky.-Alaca)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	Kapaklı (Kapaklı ky.-Alaca)	5	0	5	6	2	8	6	0	6	6	0	6	0	0	0
23	Karapınar	0	0	0	15	2	17	23	6	29	23	6	29	24	13	37
24	Kayagolu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	17	34
25	Kerbansaray	0	0	0	20	8	28	21	7	28	21	7	28	42	40	82
26	Kızıllar (Kızıllı ky.-Alaca)	5	0	5	3	1	4	9	3	12	9	3	12	17	9	26
27	Kızkaracalı (Kızkaraca ky.-Alaca)	0	0	0	5	2	7	14	3	17	17	0	17	28	20	48
28	Koçhisar (Koçhisar ky.-Alaca)	0	0	0	10	3	13	16	1	17	16	1	17	36	45	81
29	Köşker-i Cemaat-i Karaköselü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
30	Kulavuzlu (td 2), Kulağuz (td 19, 79, 12) (Kılavuz ky.-Alaca)	20	0	20	19	8	27	35	0	35	30	5	35	31	30	61
31	Maşar	2	0	2	11	3	14	13	4	17	13	4	17	31	18	49
32	Muradsufi	0	0	0	5	0	5	5	0	5	0	0	0	40	60	100
33	Perçem (Perçem ky.-Alaca)	0	0	0	23	5	28	30	5	35	0	0	0	77	65	142
34	Pirbüğet (td 2), Taşbüğet (td 19, 79, 12) (Kayabüvet ky.-Alaca)	7	0	7	17	0	17	20	14	34	20	14	34	63	41	104
35	Sapmaz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	21	53
36	Serkiz(td 2), Sergis (td 19, 79, 12) n.d. Killik (Etrakiye-i Tutaş dâhil) (Tutaş ky.-Alaca)	9	0	9	23	3	26	31	5	36	30	5	35	56	71	127
37	Sincan (Sincan ky.-Alaca)	21	0	21	26	8	34	26	7	33	26	7	33	78	43	121
38	Sultaneymirci n.d. Osmanpaşa (Osmanpaşa beldesi-Yozgat merkez ilçe)	0	0	0	63	0	63	41	0	41	0	0	0	254	0	254
39	Yağlı	31	0	31	13	2	15	16	9	25	16	9	25	17	17	34
40	Yatan	0	0	0	5	2	7	15	8	23	15	8	23	30	29	59
41	Yatankavağı (Yatankavak ky.-Alaca)	0	0	0	3	1	4	13	5	18	11	5	16	45	86	131
42	Yenice (Yenice ky.-Alaca)	0	0	0	8	2	10	17	2	19	16	3	19	34	47	81
43	Yeniyaar (Alaca ilçe merkezi)	0	0	0	51	26	77	79	53	132	79	53	132	104	176	280
44	Yortan n.d. Köhnebaba (Sorgun'a bağlı) (Sorgun ilçe merkezi-Yozgat)	0	0	0	0	0	0	22	7	29	0	0	0	0	0	0
TOPLAM		224	0	224	672	159	831	871	280	1151	723	274	987	1769	1527	3275

*948/1541-1542 tarihli Hüseyinabad Nahiyesi'ne ait bir defter parçasından derlenmiştir. Defterde eksikler olup yalnız eldeki bulgular girilmiştir.

EK-2: Hüseyinabad Nüfuslu Mezraları (1455-1574)

Sıra	Mezra	Sene														
		1455			1485			1519			1541-1542			1574		
		H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.	H.	M.	N.
1	Ağcakışlak (n.d. Balludere)	0	0	0	0	0	0	12	5	17	0	0	0	42	57	99
2	Çalman (Daruboğazi'na bağlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	15	31
3	Çelebibağı (Çelebibağı ky.-Alaca)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28	25	53
4	Gökvirân	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	İnkışla ve Buldaklı (Büyükhırka'ya bağlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3
6	Karadiğın	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39	16	55
7	Karibasın (td 19 harabe)	0	0	0	0	0	0	9	5	14	9	5	14	35	14	49
8	Kavaközü	0	0	0	0	0	0	4	0	4	0	0	0	12	9	21
9	Kayacıkönü (Etrakiye)	0	0	0	0	0	0	6	0	6	0	0	0	0	0	0
10	Kervânsaray (Eskiyapar'a bağlı)	9	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Kışlak-ı Hacıali	0	0	0	0	0	0	4	1	5	0	0	0	16	17	33
12	Koçhisar	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Küçükviran (Yağlı yakınında)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	15	24
14	Muradsufi	8	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	Sapmaz	5	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Sarualan (Büyükhırka'ya bağlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	3	7
17	Sarufakiholuğu (Büyükhırka'ya bağlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2	5
18	Söğüdüzü (Büyükhırka'ya bağlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	37	36	73
19	Söğüdüzü (Büyük Söğüdüzü-Alaca)	0	0	0	0	0	0	9	2	11	0	0	0	16	7	23
TOPLAM		32	0	32	0	0	0	38	13	51	9	5	14	260	216	476

EK-3: Hüseyinabad Nüfus Barındırmayan Mezralar

Sıra	Mezra Adı	Sıra	Mezra Adı	Sıra	Mezra Adı
1	Ağcaağlı (Osmanpaşa'ya bağlı)	58	Göllücek (Büyükhırka'ya bağlı)	115	Kuşkayası
2	Akasi (n.d.Hümaşa(h))	59	Gölöyük (Delübaş'a bağlı)	116	Manşar (n.d. Kayadibi) (Daruboğazi'na bağlı)
3	Akçaköy (Sultaneymirci'ye bağlı)	60	Gölyurdu	117	Merkezlü el-meşhur (Eskiyapar'a bağlı)
4	Alaeddinhacı	61	Gözaçan	118	Meyillidere (harabe)
5	Avansaray (Sultaneymirci'ye bağlı)	62	Gulamlar	119	Mezidalanı (Behramşah'a bağlı) (İmrak ky. yakınında)
6	Ayrukam (Ayridam ky.-Sorgun-Yozgat)	63	Güdülözü (td 19, 948), Güdül (td 79, 12) (Sultaneymirci'ye bağlı)	120	Mezidhacılı (Osmanpaşa'ya bağlı)
7	Ayvancık (Osmanpaşa'ya bağlı)	64	Güğüm (Osmanpaşa'ya bağlı)	121	Mezidlü (n.d. Aykudfakihkişlasi)
8	Aziz (Behramşah'a bağlı) (İmrak ky. yakınında)	65	Habil (Taşbüğ'e bağlı)	122	Miragü/Mizagü?
9	Balçıkhisarı	66	Hacıbey (n.d. Sarukamış)	123	Muhabetin (Osmanpaşa'ya bağlı)
10	Ballucakayası (Küçükhırka'ya bağlı)	67	Hacılar (Eskiyapar'a bağlı)	124	Müminler-i Büzürk (Kavurgalu'ya bağlı)
11	Balludere (n.d. Ağcakışla)	68	Halil (Osmanpaşa'ya bağlı)	125	Müminler-i Küçük (Kavurgalu'ya bağlı)
12	Ballukaya (Zile'ye bağlı)	69	Hallaçoğlurıranı (Osmanpaşa'ya bağlı)	126	Müslimöyük (Kavurgalu'ya bağlı)
13	Ballukaya (Zile'ye bağlı)	70	Hasan (Sultaneymirci'ye bağlı)	127	Obaca (Büyükhırka'ya bağlı)
14	Battal (harabe)	71	İnekul, İnekulu (td 12)	128	Odonluk tb. Alakilise kr.
15	Bayrakbaşı (n.d. Viran)	72	İsadağlımış	129	Okar
16	Bekirabdal (Daruboğazi'na bağlı)	73	İsafakih (Büyükhırka'ya bağlı)	130	Ortaöyük (Osmanpaşa'ya bağlı)
17	Beyyurdu (Büyükhırka'ya bağlı)	74	İtyalluğu	131	Öyük
18	Bezirhane	75	Kalecikkaya (Osmanpaşa'ya bağlı)	132	Paşalu
19	Boduç (Osmanpaşa'ya bağlı)	76	Kalınköyü (Osmanpaşa'ya bağlı)	133	Pervanelik (Osmanpaşa'ya bağlı)
20	Boynuyoğun (Kavurgalu'ya bağlı)	77	Kamışcık (Büyükhırka'ya bağlı)	134	Recebavcı (Kavurgalu'ya bağlı)
21	Bozburunviranı	78	Kapakavşudan (Osmanpaşa'ya bağlı)	135	Sancıkaya (n.d. Sancıkayası) (Balçıkhisar'a bağlı)
22	Bulduközü (Osmanpaşa'ya bağlı)	79	Kapaklar (Hüseyinabad'a bağlı)	136	Saraypınar
23	Büyükpınar	80	Karakınık (Daruboğazi'na bağlı)	137	Saraypınar, Saraypınarı (td 12) (Büyükhırka'ya bağlı)
24	Caferavcı (Kavurgalu'ya bağlı)	81	Karacakaya (Osmanpaşa'ya bağlı)	138	Sarımbeylü (Kavurgalu'ya bağlı)
25	Cemaat-i Döğerebası (n.d. Gökini)(Sorgun'a bağlı)	82	Karacalu (Daruboğazi'na bağlı)	139	Saruhaçı
26	Cemaat-i Halilfakihobası (n.d.)	83	Karadiğın	140	Saruisaöyük

	Beşkavak) (Sorgun'a bağlı)				
27	Cemaat-i Çerçiali (n.d. Keşkuru) (Sorgun'a bağlı)	84	Karakavaklık/Karagevenlik (مرق ک اوک لک)	141	Sarukalaycı
28	Cemaat-i Emirumurlu (Sorgun'a bağlı)	85	Karakıranlu	142	Saruyahya, Saruyahyaöyük (td 79)
29	Cemaat-i Erkekoğlukuşlası (n.d. Kayıhacı) (Sorgun)	86	Karakızkavağı	143	Sokucak (Soğucak ky.-Alaca)
30	Cemaat-i İsmailarlanhacılı (Sorgun'a bağlı)	87	Karakoyuntaş (Daruboğazi'na bağlı)	144	Söğüdüzü (Küçükırka'ya bağlı)
31	Cemaat-i Söğüdügedük (Sorgun'a bağlı)	88	Karamağara (Çatakpınar'a bağlı)	145	Sultankavağı
32	Cemaat-i Toramanlu (n.d. Mustafakışlası)	89	Karapınar	146	Sülüngöllüce (Halilköy yakınında)
33	Cemaat-i Zeyneddin (n.d. İğdelüviran) (Sorgun'da)	90	Karataş	147	Şehrizorlu (Büyükırka'ya bağlı)
34	Cengizhan (Sultanemirci'ye bağlı)	91	Karıkara	148	Şeyh (Osmanpaşa'ya bağlı)
35	Çadıröyüğü (Osmanpaşa'ya bağlı)	92	Karıkara (n.d. Sağırpırıkışlası) (Eymür yakınında)	149	Tabanyavaş (Büyükırka'ya bağlı)
36	Çakırlı (Osmanpaşa'ya bağlı)	93	Kavakağacı	150	Taht-ı Melik (n.d. Bertüçayır) (Kavurgalu'ya bağlı)
37	Çalatlı (Kavurgalu'ya bağlı) (Çalath ky.-Yozgat)	94	Kavurgaoğlu (Kavurgalu'ya bağlı) (Kavurgalı ky.-Yozgat)	151	Taşbüğet
38	Daşlık (n.d. Özlüviran) (Kavurgalu'ya bağlı)	95	Kayacıpınarı (Boladık yakınında)	152	Tatlucaöyük (Büyükırka'ya bağlı)
39	Delübaş (n.d. Alibeycemaatikışlak)	96	Kayalutaş	153	Temürhan (Büyükırka'ya bağlı)
40	Depesidelük (Osmanpaşa'ya bağlı)	97	Kelöyük	154	Tokluağlı tb. H.abad
41	Derkeşkaya (Osmanpaşa'ya bağlı)	98	Kelözü	155	Topçu (Osmanpaşa'ya bağlı)
42	Divankavağı	99	Keykavus (Osmanpaşa'ya bağlı)	156	Tuğrul (n.d. Gedükhasan) (Osmanpaşa'ya bağlı)
43	Domalankışla (Eğrisu'ya bağlı)	100	Kılman (Daruboğazi'na bağlı)	157	Turgudardağı (Büyükırka'ya bağlı)
44	Doymuş	101	Kıranlu (Perçem'e bağlı)	158	Tusi (Osmanpaşa'ya bağlı)
45	Duma (Akpınar'a bağlı)	102	Kırım tb. Daruboğazi	159	Ustacalı (Balçıkhisar'a bağlı)
46	Dumi (Sultanemirci'ye bağlı)	103	Kırık/Kızık?	160	Uzunmülk (Osmanpaşa'ya bağlı)
47	Eldekiköy (Sorgun'a bağlı)	104	Kışlacıkaya (n.d. Kuşkayası) (Kavurgalu'ya bağlı)	161	Varazlu (Kavurgalu'ya bağlı)
48	Elmalu (Büyükırka'ya bağlı)	105	Kışlak-ı Ümmetkethüda (Kavurgalı'ya bağlı)	162	Yağlupınar (Büyükırka'ya bağlı)
49	Eskikişla (Osmanpaşa'ya bağlı)	106	Kızılcağışla (Eymürözü'ne bağlı)	163	Yalınca
50	Eyücek (Büyükırka'ya bağlı)	107	Kilisekaya	164	Yapracık
51	Faik (Osmanpaşa'ya bağlı)	108	Kıraslu (Büyükırka'ya bağlı)	165	Yararlık-ı Büzürg (Perçem'e bağlı)
52	Daruboğazi (n.d. Sultanahmed) (Kavurgalu'ya bağlı)	109	Kolviran (Sultanemirci'ye bağlı)	166	Yararlık-ı Küçük (Perçem'e bağlı)
53	Gerdekkaya	110	Koyunluyusufözü (Osmanpaşa'ya bağlı)	167	Yassıöyük
54	Gökçekışla (Daruboğazi'na bağlı)	111	Kozca (Sorgun'a bağlı)	168	Yazıkışla (n.d. Yazılutaş) (Osmanpaşa'ya bağlı)
55	Gökçelü (Daruboğazi'na bağlı)	112	Kurucaamlak (Sultanemirci'ye bağlı)	169	Yenideresi (Serkis'e bağlı)
56	Gökçemağara	113	Kurucakışlak (n.d. Ediköyük) (td 19 harabe)	170	Yumrucaktaş (Osmanpaşa'ya bağlı)
57	Gökyevirani (Osmanpaşa'ya bağlı)	114	Kuşak (Sultanemirci'ye bağlı)		

İSKİLİP CEVİZ ENVANTER ÇALIŞMASI

Mustafa Serdar ÇORUMLU¹

¹Zir. Yük. Müh, İskilip İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü,
mustafaserdar.corumlu@gthb.gov.tr

ÖZET

İskilip Anadolu da ki önemli meyve gen merkezlerinden biridir. İskilip'te yetişen meyvelerin içinde ceviz hem kalitesinin iyi olması hem de üretiminin fazla olmasından dolayı çok eski zamanlardan bu yana önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bu çalışmada; İskilip İlçe sınırları içerisinde bulunan 64 köy ve İskilip şehir merkezinde bulunan ceviz ağaçlarının çeşitlerine bağlı sayılarının envanterini çıkarmak, bu sayede yöredeki potansiyeli ortaya koymak ve diğer çalışmalara ışık tutacak verileri elde etmek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İskilip, Ceviz, Ceviz Envanteri

İSKİLİP WALNUT İNVENTORY WORK

ABSTRACT

İskilip is one of important fruit genes centers. Of all the fruits which grow in iskilip, walnut has a significant place due to its good quality and excessive production.

With this work, it is aimed to make an inventory of the number of walnut trees based on the breeds in İskilip city center and its 64 villages located within city boundaries. Thus, it is also aimed to reveal the city's potential and to collect data which provides an insight to following works.

Key words: İskilip, Walnut, Walnut Inventory

GİRİŞ

Ceviz *Juglandales* takımının *juglandaceae* familyasının, *Juglans* cinsine aittir. Bu cins içinde özellikleri tespit edilen 18 tür bulunmaktadır. Türler içerisinde meyve kalitesi en yüksek ve yetiştiricilik açısından en önemlisi *Juglans Regia L.* dir. Dünya'nın bir çok yerinde yabani formda ceviz türü bulunmaktadır. Amerika'nın Doğu ve Güney kıyılarında, Ant Dağlarında, Japonya, Çin, Hindistan ve Türkiye'yi de içine alan Güney Asya'da ve Güney

Avrupa'dan Polonya'nın Karpat dağlarına kadar uzanan geniş bir alanda yayılma imkanı bulmuştur. Ölez, H (1971), Şen, S M (1980)

Ceviz üreticisi ülkeler arasında en güçlü ülke 1.700.000 tonla Çin olup, bunu 450 bin tonla İran, 425 bin tonla Amerika Birleşik Devletleri ve 194 bin tonla Türkiye izlemektedir. Ceviz üretim alanı olarak ise 425 bin hektarla yine Çin en geniş alanlara sahipken, bu ülkeyi 99.617 hektarla Türkiye, 98.980 hektarla Amerika Birleşik Devletleri, 69.786 hektarla Meksika ve 64 bin hektarla İran takip etmektedir. Anonim,(2014 FAO) Sahip olduğumuz ceviz üretim alanı ile ikinci sırada gelmemize rağmen ceviz üretim miktarında 4. sıraya düşmemiz tohumdan yetiştirme aşısız ağaçlarla üretim yapmamızdan kaynaklanmaktadır. Bu durum üretim değerlerinin düşük olmasının yanında standardizasyonun sağlanamamasından kaynaklanan pazarlama sorunlarına da sebep olmaktadır.

İskilip arazileri 550-1700 rakım arasındadır. Ve bu arazilerin büyük bir bölümü dağlık bölgededir. Arazide doğal ceviz popülasyonuna bazı bölgelerde sıklık göstermekle beraber hemen her yere dağılmıştır. İskilip'te yaşları 600 yılın üzerinde çok sayıda ceviz ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçlar İskilip'in ceviz için gen merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. İskilip'te ki genetik değerlerin ortaya çıkarılması ve İskilip'in ceviz üretim değerlerinin ortaya konulması bu zamana kadar yapılan çalışmaların devamı olacak ve yapılacak olan çalışmalara da ışık tutacaktır.

1.MATERYAL VE METOT

Materyal:

Çalışma , cevizin (*Juglans regia L.*) yoğun olarak yetiştirildiği İskilip merkez ve İskilip'e bağlı 64 köyde yürütülmüştür. Çalışmada İskilip te ki cevizlerin envanteri çıkarılmış ve seleksiyon çalışmalarında yararlanılmak üzere birçok ceviz tipi tespit edilmiştir.

Metot :

İskilip Ceviz Envanter Çalışmasında 07.07.2015-14.09.2015 tarihleri arasında Çorum ili İskilip merkez ve 64 köy sınırları içerisinde bulunan arazi üzerinde inceleme yapılmıştır.

Arazi çalışmalarına başlanılmadan önce İskilip Kaymakamlığı tarafından tüm köy muhtarlarının da katılımı ile bilgilendirme toplantısı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bu basın toplantısına İskilip Kaymakamı Şuayib Gürsoy, İskilip Kaymakamlığı Proje Koordinasyon Ekibi, İskilip Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü personeli, İskilip Ziraat Odası, Muhtarlar, ve Sivil Toplum Örgütleri katılmıştır. Toplantıda İskilip Ceviz Envanter Çalışması ile ilgili bilgiler verilmiştir

Arazi çalışmaları titizlikle planlanmış, inceleme yapılacak köy muhtarları öncesinde bilgilendirilerek çalışma yapılırken yoğun katılımın sağlanması ile danışmanlık hizmetleri de üst düzeyde verilmiştir.

Arazi çalışmaları özel bir firmadan bir orman mühendisi, İskilip Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden iki Ziraat Mühendisi ve İSTARGE derneğinden yöreyi iyi bilen bir gönüllü ile yürütülmüştür. Arazi çalışmalarında tespit edilen tüm veriler envanter karnesine not alınarak imza karşılığında kayıt altına alınmıştır. Çalışma esnasında yerel halk tarafından yöneltilen sorulara envanter çalışma ekibi tarafından uygulamalı olarak yerinde eğitimler de verilmiştir. Yapılan arazi çalışmaları gün gün iş defterine ve elektronik ortama aktarılarak Ceviz envanter kayıtları tutulmuştur. Kayıt tutulan form örneği şekil 1 de verilmiştir. Formlardaki veriler şekil 2 de ki tabloya işlenerek toplam değerler bulunmuş ve ilçe ile ilgili veriler elde edilmiştir.

Şekil 1:Ceviz Örnek Alan Envanter Karnesi

**T.C İskilip
Kaymakamlığı
Ceviz Örnek Alan
Envanter Karnesi**

İlçe	İskilip	Örnek Alan No	
Şeflik sınırı		Örnek Alan Büyüklüğü(m ²)	
Köy/Mah.		Koordinat	
Mevki		Y	
Rakım		X	

Cevizin				
1. Türü				
2. Yaşı	4-10 yaş	10-20 yaş	20-30 yaş	30 yaş üstü
3. Sağlık Durumu				
4. Böcek Zararı				

Cevizin				
1. Aşılı ceviz				
2. Aşısız ceviz				
3. Ara toplam				
4. Genel toplam				

Arazi Durumu				
Eğim	Toprak yapısı	Toprak taşlılığı	Toprak derinliği	
Az ( )	Kil ( )	Az ( )	Sığ ( )	
Orta ( )	Humus ( )	Orta ( )	Orta ( )	
Çok-dik ( )	Kum ( )	Çok ( )	Derin ( )	

Sarp ( )	Kireç ( )	İsk taş ( )	
----------	-----------	-------------	--

Diğer Bilgiler			
Ziraat Mühendisi	Mustafa Serdar ÇORUMLU	Ziraat Mühendisi	Osman SİPAHİOĞLU
İmza		İmza	
Orman Mühendisi	Alaattin KILIÇ	Muhtar/Bilirkişi	
İmza		İmza	

Şekil 2 : Envanter Formlarının Tabloya İşlenmiş Hali

Tarih	Şeflik	Köy	Parça-Mevki	Rakım	Örnek Alan No	4-10 yaş	10-20 yaş	20-30 yaş	30 yaş+ üstü	Toplam Aşılı	Toplam Aşısız	Genel Toplam	TOPLAM	
						Aşılı	Aşısız	Aşılı	Aşısız	Aşılı	Aşısız			
28.07.2015	Karmış	Karmış	Merkez	1080	20A	85	448	797	648	109	2014	2123	2123	
28.07.2015	Karmış	Kurusaray	Merkez	931	21A	75	45	150	287	75	560	635	1007	
28.07.2015	Karmış	Kurusaray	Ortaköy-Kıyı	1060	21B	45	52	72	145	45	327	372	372	
29.07.2015	Karmış	Yalak	Yuk.Yalak	1038	22A	348	125	432	685	406	1389	1795	1795	
29.07.2015	Karmış	Yalak	Aş.Yalak	1017	22B	575	140	107	737	682	1835	2517	5836	
29.07.2015	Karmış	Yalak	Değen mevki	1083	22C	375	100	208	48	583	293	876	876	
29.07.2015	Karmış	Yalak	Koçağız	1356	22D	120	237	115	147	235	413	648	648	
29.07.2015	Karmış	Çomu	Aş.Çomu	973	23A	54	148	137	145	54	509	563	563	
29.07.2015	Karmış	Çomu	Ellezler	1028	23B	325	124	245	328	362	749	1111	1111	
29.07.2015	Karmış	Çomu	Şaduman-İğneciler	1048	23C	50	147	165	78	42	50	432	482	2313
29.07.2015	Karmış	Çomu	Araplar	1014	23D	45	37	37	67	0	157	157	157	
30.07.2015	Karmış	Sevriçayı	Sevriçayı	992	24A	150	245	35	732	145	185	1762	1947	
30.07.2015	Karmış	Sevriçayı	Taşkestik	1042	24B	140	237	27	732	45	167	1484	1651	
30.07.2015	Karmış	Sevriçayı	Demirçiler	988	24C	80	174	197	287	95	80	753	833	
30.07.2015	Karmış	Sevriçayı	Okcular	982	24D	45	145	25	325	67	70	769	839	
30.07.2015	Karmış	Sevriçayı	Yaskam	972	24E	100	146	50	247	58	150	576	726	
31.07.2015	Karmış	Yanoğlan	Merkez	974	25A	1100	525	748	976	275	1100	2524	3624	
31.07.2015	Karmış	Yanoğlan	Alıdayı	989	25B	300	148	174	195	27	300	544	844	
31.07.2015	Karmış	Yanoğlan	Çimenler	980	25C	72	72	104	75	18	0	269	269	
31.07.2015	Karmış	Yanoğlan	DereMah.	974	25D	225	149	325	287	45	225	806	1031	
03.08.2015	Akkaya	Beyoğlan	Merkez	931	26A	430	325	128	294	72	570	1283	1853	
03.08.2015	Akkaya	Beyoğlan	Kıcıklar	950	26B	120	137	14	128	19	134	429	563	
03.08.2015	Akkaya	Beyoğlan	Köroğlu	928	26C	232	322	48	237	17	128	729	1026	
03.08.2015	Akkaya	Beyoğlan	Küyük	935	26D	127	139	29	95	27	156	389	545	
03.08.2015	Akkaya	Yavru	Merkez	825	27A	195	115	212	145	41	195	513	708	
03.08.2015	Akkaya	Kurtluözü	Merkez	870	28A	75	145	272	195	37	75	649	724	
03.08.2015	Akkaya	Kurtluözü	Seki	1150	28B	150	275	30	295	147	180	1029	1209	
04.08.2015	Akkaya	Yenice	Merkez	808	29A	1000	125	100	415	45	1100	933	2033	
04.08.2015	Akkaya	Yenice	DereMah.	778	29B	28	120	30	430	51	58	976	1034	
04.08.2015	Akkaya	Ağcasu	Merkez	100	30A	270	197	120	79	17	390	510	900	
04.08.2015	Akkaya	Ağcasu	Hasan Fakı	1040	30B	195	176	332	147	39	195	694	889	
04.08.2015	Akkaya	Ağcasu	Orta	974	30C	125	275	197	248	49	125	769	894	
05.08.2015	Akkaya	Seki	Merkez	1121	31A	275	1215	142	1235	223	417	4661	5078	
05.08.2015	Akkaya	Seki	Saldere	979	31B	70	135	147	228	27	70	537	607	
04.08.2015	Akkaya	Seki	Göldağ	1013	31C	215	208	194	135	19	495	609	1104	
05.08.2015	İskilip	Karagöz	Merkez	1116	32A	195	292	28	432	79	223	1128	1351	
06.08.2015	İskilip	Kavak	Merkez	1160	33A	142,5	245	355	342	48	1890	737	2627	
06.08.2015	İskilip	Kavak	Kargın	1156	33B	135	28	25	235	34	178	539	717	
07.08.2015	İskilip	Doğançır	Merkez	980	34A	295	408	137	492	104	1641	2073	2073	
10.08.2015	İskilip	Akpınar	Merkez	1440	35A	75	432	692	485	84	75	1693	1768	
10.08.2015	İskilip	Akpınar	Demirayurt	1480	35B	55	248	17	295	29	72	909	981	
01.09.2015	İskilip	Akpınar	Çördük	940	35C	45	72	5	41	9	50	152	202	
10.08.2015	İskilip	Anıatçık	Merkez	1344	36A	425	1252	41	795	57	466	3412	3878	
10.08.2015	İskilip	Gölköy	Merkez	1245	37A	140	285	312	210	29	140	836	976	
12.08.2015	İskilip	Aluç	Merkez	1323	38A	175	225	157	125	19	175	526	701	
12.08.2015	İskilip	Elmalı	Merkez	1090	39A	200	745	147	71	49	436	1417	1853	
12.08.2015	İskilip	Elmalı	Gülek	1115	39B	187	628	155	492	38	443	1436	1879	
12.08.2015	İskilip	Elmalı	Kuz	1110	39C	485	1250	195	795	15	180	3703	4485	
13.08.2015	İskilip	Elmalı deresi	Akpınara kadar	1040	40A	280	1975	195	1048	17	292	6800	7347	

Tarih	Şeflik	Köy	Parça-Mevki	Rakım	Ömek Alan No	4-10 yaş		10-20 yaş		20-30 yaş		30 yaş+ üstü		Toplam Aşılı	Toplam Aşısız	Genel Toplam	TOPLAM
						Aşılı	Aşısız	Aşılı	Aşısız	Aşılı	Aşısız	Aşılı	Aşısız				
14.08.2015	İskilip	Elmalıdan	Kireçdere dere havzası	850	40B	800	2007	210	3487	25	1415	145	1035	7054	8089	8089	
11.08.2015	İskilip	Ahmetce	Merkez	1253	41A	255	228	425	347	342	342	46	255	1041	1296	1296	
11.08.2015	İskilip	Onaç	Merkez	1238	42A	328	432	825	347	347	347	59	328	1663	1991	1991	
07.08.2015	İskilip	Kireçdere mevki		768	43A	545	728	135	1398	985	985	217	680	3328	4008	4008	
02.09.2015	İskilip	Dere kargın	Merkez	874	44A	2020	4478	490	6495	4715	4715	572	2510	16260	18770	18770	
03.09.2015	İskilip	İkpinar	Merkez	1201	45A	1530	1482	215	1700	1218	1218	197	1745	4597	6342	6342	
03.09.2015	İskilip	İkpinar	Cansız	1252	45B	215	312	25	327	295	295	32	240	966	1206	1206	
03.09.2015	İskilip	İkpinar	Mantarlı	1200	45C	97	147	138	107	107	107	21	97	413	510	510	
08.09.2015	İskilip	Şehir Merkezi		750	46A	2985	5705	125	8124	3985	3985	478	3110	18292	21402	21402	
08.09.2015	İskilip	Çavuşoğlu	Merkez	1215	47A	450	318	62	318	321	321	31	512	888	1400	1400	
21.08.2015	İskilip	Çavuşoğlu	Esentepe	1200	47B	1415	415	215	887	128	705	15	148	1773	2155	3928	
17.08.2015	İskilip	Şeyhköy	Merkez	1240	48A	1250	575	627	1450	215	889	27	140	2119	3054	5173	
17.08.2015	İskilip	Şeyhköy	Karasar	1200	48B	1250	485	472	1028	240	795	20	197	1982	2505	4487	
17.08.2015	İskilip	Şeyhköy	Kaleli	1200	48C	1100	275	800	957	385	577	25	49	2310	1858	4168	
18.08.2015	İskilip	Asarcık	Merkez	1160	49A	420	218	287	1295	145	1325	45	171	897	3009	3906	
18.08.2015	İskilip	Asarcık	Kozveren	1194	49B	750	515	218	1045	75	987	15	197	1058	2744	3802	
20.08.2015	İskilip	Musulular	Merkez	991	50A	325	125	56	448	18	312	72	399	957	1356	1356	
19.08.2015	İskilip	Örubağ	Merkez	957	51A	900	421	445	1005	315	827	17	245	1677	2498	4175	
19.08.2015	İskilip	Örubağ	Taşlar	1080	51B	1100	400	432	1095	195	828	19	125	1746	2448	4194	
26.08.2015	İskilip	Basmaklı	Merkez	969	52A	1450	2315	145	1487	1095	1095	125	1595	5022	6617	22214	
26.08.2015	İskilip	Basmaklı dere si rmaktan itibaren		850	53A	2875	4600	235	3487	47	4028	325	3157	12440	15597	15597	
25.08.2015	İskilip	Çatıara	Merkez	889	54A	1200	1450	110	875	645	645	79	1310	3049	4359	4359	
24.08.2015	İskilip	İbik	Merkez	1134	55A	1450	1572	148	1465	30	578	49	1628	3664	5292	5292	
24.08.2015	İskilip	İbik	Kavacak	1100	55B	100	145	187	187	48	48	4	100	384	484	484	
24.08.2015	İskilip	İbik	Doruk-Harmanı	1100	55C	100	315	412	412	325	315	40	100	1092	1192	11357	
24.08.2015	İskilip	İbik	İnlice	736	55D	600	715	428	428	345	345	18	600	1506	2106	2106	
24.08.2015	İskilip	İbik	Yunuspinari-Düzbağ-Karakaya	1130	55E	562	700	448	448	525	525	48	562	1721	2283	2283	
14.08.2015	İskilip	Şehirkuşçu	Merkez	813	56A	4528	6985	326	8432	4355	4355	428	4854	20200	25054	25054	
14.08.2015	İskilip	Şehirkuşçu	Tepeyakası	862	56B	1100	209	325	325	148	148	34	1100	716	1816	1816	
08.09.2015	İskilip	İskilip çayı	Stad-sanayi	750	57A	2645	9713	333	16987	12825	12825	872	2978	39897	42875	42875	
01.09.2015	İskilip	Yukarı Örenseki	Merkez	827	58A	247	295	288	288	149	149	32	247	764	1011	1011	
01.09.2015	İskilip	Aşağı Örenseki	Merkez	781	59A	230	115	188	188	147	147	6	230	456	686	686	
01.09.2015	İskilip	Kayağzı	Merkez	732	60A	145	180	137	137	149	149	7	145	473	618	618	
01.09.2015	İskilip	Eskiköy	Merkez	779	61A	18	18	17	17	10	10	4	0	49	49	49	
14.08.2015	İskilip	Eskiköy	Akkil	780	61B	200	78	105	105	71	71	4	200	258	458	507	
28.08.2015	İskilip	Kılıçdere	Merkez	694	62A	42	37	82	82	30	30	4	42	153	195	195	
28.08.2015	İskilip	Kılıçdere	Cngiloğlu	694	62B	115	124	107	107	84	84	8	115	323	438	438	
28.08.2015	İskilip	Kılıçdere	Velletler	760	62C	100	127	107	107	72	72	14	100	320	420	420	
28.08.2015	İskilip	Kılıçdere	Kaynarca	695	62D	130	142	125	125	110	110	22	130	399	529	529	
27.08.2015	İskilip	Soğucak	Merkez	960	63A	1000	428	40	521	315	315	35	1040	1299	2339	2339	
27.08.2015	İskilip	Soğucak	Eskiköy	938	63B	1400	615	145	748	390	390	65	1545	1818	3363	3363	
27.08.2015	İskilip	Karaburun	Merkez	528	64A	100	135	182	182	87	87	17	100	421	521	521	
27.08.2015	İskilip	Yalaçay	Merkez	517	65A	130	128	100	100	48	48	5	130	281	411	411	
27.08.2015	İskilip	Sanayi mevki		775	66A	75	86	135	135	75	75	11	75	307	382	382	
31.08.2015	İskilip	Karlık	Merkez	512	67A	565	14	13	13	2	2	565	29	594	594	594	
31.08.2015	İskilip	Çukurtöy	Merkez	566	68A	14	14	12	12	8	8	0	0	34	34	34	
31.08.2015	İskilip	Yerliköy	Merkez	567	69A	100	28	17	17	9	9	0	0	54	54	54	
31.08.2015	İskilip	Suhiylan	Merkez	535	70A	4	4	2	2	2	2	0	0	8	8	8	
TOPLAMLAR														65789	244820	308609	308609

SONUÇ VE BULGULAR

Yapılan Envanter çalışmaları esnasında ilçe sınırları içerisinde bulunan Hallı Köyü 2 Adet, Akpınar Köyü 1 Adet, Kavak Köyü 1 Adet, Şeyh Köyü 1 adet, Kılıçdere Köyü 1 Adet, Sorkun Köyü 1 adet ve Seki köyünde 1 adet olmak üzere toplamda 8 adet incelemeye değer vasıflı tipler tespit edilmiştir. Bu tipler İskilip sınırları içerisinde farklı bölgelerde olup aktüel durumu diğer cevizlerle karşılaştırıldığında hemen fark edilmektedir. Bu ceviz tiplerinin dona dayanıklılığı, yüksek verimi, sağlıklı olması diğer tiplere göre fark yaratan unsurlarıdır. Bu cevizlerin detaylı olarak incelenip uygun görülmesi halinde sertifikasyonunun yapılarak bölgede sertifikalı olarak yetiştiriciliğine teşvik edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu tipler yöre iklimine uyum sağlamış olduğundan kolayca adapte olup başarı yüzdesi yüksek olacaktır. Tespit edilen bu tipler İskilip Ceviz Envanter Haritasına sayısal olarak işaretlenmiştir.

İskilip merkez ve 64 köy sınırları içerisinde bulunan saha için 164 adet envanter karnesi oluşturulmuş ve bu karneler içerisinde bölge, ceviz sayısı, yaşı ve çeşitliliği hakkında bilgiler yer almaktadır. Sınırları da envanter karnesine eklenmiştir.

Yapılan arazi çalışmasında rakım, toprak yapısı, arazinin topografik durumu ve ağaç dikim yerlerinin içeren veriler, ileriki yıllarda yapacakları çalışmalara veri sağlaması açısından İskilip Kaymakamlığı tarafından arşivlenmiştir.

Yapılan çalışmalar sonucunda toplam 308 bin 609 adet ağaç tespiti yapılmıştır. Bunlardan % 79.33 oranında aşısız ve sertifikasız ürünler olduğu tespit edilmiştir. Rakamsal veriler doğrultusunda ise bölge halkının eğitim eksikliğinin olduğu, geçmişten gelen geleneksel yöntemlerle ceviz yetiştiriciliği yapmış olduğu söylenebilir.

30 yıl öncesine kadar ceviz ağaç sayılarında %3 lük aşılı ceviz fidanı dikimi gerçekleştirilirken (sonradan aşılama dahil) her geçen on yıllık süreçte bu oran giderek artmakta ve son on yılda % 43'e kadar yükselmiştir.

Ancak bulunulan coğrafi konum, rakım ve sıcak soğuk dengesi bölgelere göre farklılık gösterdiğinden, bilinçsiz yapılan dikimler sonucunda sertifikalı ürünlerin de bazı bölgelerde uyum sağlamadığı tespit edilmiştir.

Yapılan envanter çalışması sonucunda en yoğun ceviz varlığının %13.89 oranı ile İskilip Şehir merkezi, Kuruçay Köyü ve Tepeyakası mevki olduğu tespit edilmiştir.

Ceviz yetiştiriciliğinin yok sayılabilecek kadar az olduğu Çukurköy, Yerliköy ve Suhiylen köyleri %0,3 lük orana sahiptir. Bu sayının düşüklüğünde köy rakımlarının düşük olması, Irmak kenarı oluşu nedeni ile sulu tarımın daha aktif olarak gerçekleştirilmesi sebep gösterilebilir.

KAYNAKÇA

Anonim, 2014. FAO (<http://faostat.fao.org>)

Ölez, H., 1971. Marmara Bölgesi Cevizlerinin (*Juglans regia L.*) Seleksiyon Yoluyla Islahı Üzerinde Araştırmalar. (Doktora Tezi). *Bahçe Kült. Araştırma ve Eğitim Merkezi, Yalova.*

Şen, S. M., 1980 Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi Cevizlerinin Seleksiyon Yoluyla Islahı Üzerinde Araştırmalar (Basılmamış Doçentlik Tezi), *Atatürk Üni. Zir. Fak. Bahçe Bit. Böl.*

XIX. YÜZYIL ÇORUM MEDRESELERİ VE ÇORUMLU MÜDERRİSLER

Selma TURHAN SARIKÖSE¹

¹Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selmatsarikose@karabuk.edu.tr

ÖZET

Osmanlı eğitim sisteminde medreseler önemli bir yere sahipti. Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte Osmanlı coğrafyasında yeni medreseler inşa edilmiştir. Genelde devlet adamları ve hayırsever vatandaşlar tarafından inşa ettirilen medreseler için vakıflar tesis edilerek hizmetlerini uzun asırlar devam ettirmesi sağlanmıştır. Çorum'da Osmanlı döneminde birçok medresenin inşa ettirildiği bilinmektedir. Ayrıca İskilip ve Osmancık gibi büyük kazalarda da medreselerin inşa edildiği görülmektedir. Çorum ve kazalarındaki medreselere bakıldığında Çorum'un Osmanlı döneminde önemli bir kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Çorum medreselerinde yetişen müderris ve ilim adamları Osmanlı ilim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır. XIX. yüzyılda Çorum ve kazalarında daha önceki dönemde inşa ettirilen medreseler yanında yeni medreseler de inşa ettirilmiştir. Çorum medreselerinde yetişen birçok müderris bulunmaktaydı. Bu tebliğde Çorum medreseleri ile Çorum medreselerinde yetişen müderrislerin sosyal ve kültürel hayattaki etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çorum, Eğitim, Medrese, Müderris, XIX. Yüzyıl.

MADRASAHS AND MUDERRISES OF ÇORUM IN XIX'TH CENTURY

ABSTRACT

Madrasahs had an important place in Ottoman education system. New madrasahs were established with the expansion of the border of government in Ottoman geography. Services had been provided resume the long centuries by establishing foundations for madrasah by the persons of government and charitables. It's known that a lot of madrasah were built in Çorum in Ottoman period. It is understood that Çorum was an important culture center in Ottoman period. Müderrises who grown up in Çorum's and it's district's madrasah have provided a lot of additive to Ottoman science and cultural life. New madrasahs in Çorum and it's districts were built besides had built before in XIX'th century. There were a lot of müderrises who were grown in Çorum's madrasah. Çorum's madrasah and müderrises who grown in Çorum's madrasah effects on social and cultural life will be evaluated in this notification.

Keywords: Çorum, Education, Madrasah, Müderris, XIX'th Century.

GİRİŞ

Medrese ders okutulan yer anlamına gelmektedir. İslam dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetlerine tahsis edilen mekânlardır (Zengin, 2004: 11). İslam coğrafyasında yayılan en önemli eğitim kurumu olan medreseler, Abbasiler döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Türklerde medreselerin kendine has teşkilatlanması ise Büyük Selçuklular döneminde Nizamiye Medreseleri ile başlamıştır. Türkiye Selçukluları döneminde başkent Konya başta olmak üzere Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi birçok önemli şehirde medreseler inşa

ettirilmiştir (Akgündüz, 1997: 243-244; Özyılmaz, 2002: 3-4). Osmanlı döneminde ilk medrese 1331'de Orhan Bey tarafından İznik'te açılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 1-2; Özyılmaz, 2002: 8). Bu medresenin ilk müderrisi de Davud-ı Kayserî'dir. Daha sonra fethedilen yerlerde devlet adamları ve hayır sahipleri tarafından şehir ve kasabalarda yeni medreseler inşa ettirilmiştir. Osmanlı medreselerinde ilk teşkilatlanma faaliyetleri Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde olmuştur. Fatih döneminden itibaren medrese tesis faaliyeti hız kazanmıştır. Bursa ve Edirne'den sonra İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından açılan Sahn-ı Seman Medresesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Süleymaniye Medresesi, Osmanlı eğitim tarihinde en yüksek mertebelere ulaşmış eğitim kurumlarıdır. Darü't-tıp ve Darü'l-hadis gibi medreselerde başta tıp ve dini bilimlerde üst düzey uzmanlık eğitimleri verilmiştir (Akgündüz, 1997: 255-260; Özyılmaz, 2002: 9-12; Zengin, 2004: 11-13).

Osmanlı medreseleri vakıf sistemi çerçevesinde gelişmiştir. Medrese vakfiyelerinde medreselerin kuruluş ve işleyişi ile önemli bilgiler verilmektedir (Akgündüz, 1997: 349). Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra medreselerde de diğer kurumlarda olduğu gibi bozulmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ehil olmayanların müderrislik makamına gelmesi, rüşvet ve iltimasın artması, akli ilimlerin medreselerden kalkması gibi birçok sebep medreselerin eğitim seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Bu durum da ileriki yıllarda ilmi gerilmeyi beraberinde getirmiştir (Çelebi, 1999: 172; Zengin, 2004: 20-24).

Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 1530 tarihli Muhasebe Defteri'nde Rum (Sivas) eyaleti sınırları içindeki Çorum kazası merkezinde bir, Osmancık kazasında bir olmak üzere liva genelinde iki medrese olduğu görülmektedir (BOA, 1997: 28, 30) Daha sonraki asırlarda Çorum'da medrese sayısı artmıştır. Çorum'da 1650 senesinde sekiz medrese mevcut iken, XIX. yüzyılda medrese sayısı 12 olmuştur. 1900'de Cami-i Kebir, Süleyman Fevzi Paşa, Ölçekoğlu, Muzaffer Bey, Kurtoğlu, Hacı Osman Efendi, Abdülbaki Paşa, Hulusi Paşa, Gülabibey ve Kırklar medreseleri yanında kurucuları ve talebe sayıları bilinmeyen sekiz medrese daha olduğu bilinmektedir. Bu medreseler; IV. Murad, Kemaleddin, Hüsamiye, İrfaniye, Alaybeyi, Şerife Hatun, Abdullah, Cemalleddin ve Abdülfettah medreseleridir (Kara, 2008: 90). Aynı zamanda Çorum'daki medreseler Çorum mahallelerine isim olmuştur. XIX. yüzyılda Çorum merkezde bir Medrese mahallesi vardır (ÇŞS, 2: 13). 1893-1903'te Çorum'da 11 (AVS, 1311: 286, AVS, 1318: 259; AVS, 1320: 250), 1907-1908'te 10 medrese vardır (AVS, 1325: 294). XX. yüzyıl başında itibaren medrese sayısı Çorum'da düşmeye başlamış Cumhuriyet ile birlikte tamamen medreseler ortadan kalkmıştır.

ÇORUM MERKEZ VE BAĞLI KÖYLERDEKİ MEDRESELER

Abdülbâkî Paşa Medresesi (Defterdar Medresesi)

Çorum'da Şeyh Eyyub mahallesinde Şeyh Eyyub Camii yanındaydı. 1879'da Bozdağlıoğlu Zaim Ahmed Paşa b. Süleyman Ağa, Çorum çarşısında Demirciler sokağındaki Dedeoğlu Hanı'ndaki hissesini medrese talebelerinin kandil masraflarına vakfetmiştir (Ilıca, 2001: 148; Korkmaz, 2003: 147). Defterdar Abdülbâkî Paşa tarafından inşa ettirilen bu medresede 1898-1905 yıllarında Müderris Ahmed Efendi, 25 talebeye eğitim vermekteydi (Kara, 2008: 88, 90). Bu medrese, Çorum'da XIX. yüzyılda adı geçen medreselerden biriydi (Düzenci, 2008: 256).

Ahmed Hulûsî Paşa Medresesi

Şeyh Eyyub mahallesinde olup XIX. yüzyıl başında sabık kaymakam Ahmed Hulusi Paşa b. Ebubekir tarafından inşa edilmiştir (Kara, 2008: 88). 1838 tarihli vakfiyede 34.000 kuruş paranın gelirinden medresenin müderris, talebe, bevvab, su yolları ile medresenin tamirine harcanması istenmiştir (İlca, 2001: 145). 1845'te medresede Abdullah, Salih, Ömer ve Ahmed Efendiler müderrislik yapmaktaydı. 1895'te medrese vakfından 5.739 kuruş harcanmak suretiyle medrese tamir edilmiştir (Korkmaz, 2003: 147). 15 Şevval 1312/12 Nisan 1895'de medresenin müderrisi iken vefat eden Abdullah oğlu Mehmed Akif yerine oğlu Mehmed Şerif Efendi müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 12: 44). 13 Zilhicce 1313/27 Mayıs 1896'da medresenin müderrisi olan Şeyh Eyyub mahallesinden Debendizâde Mehmed Akif Efendi'nin varisleri medreseden babalarının alacaklarını talep için açtıkları davada aynı zamanda mirasçı da olan Şerif Efendi'ye vekâlet vermişlerdir (ÇŞS, 12: 152). 19 Zilhicce 1313/2 Haziran 1896'da Şeyh Eyyub mahallesi ahalisinden müderris Ömer Rahmi Efendi'nin oğlu Mustafa Rıfat Efendi küçük yaşta olduğundan müderrislik yapmayacağından bülüğ çağına erinceye ve müderrisliği yapıp yapmayacağı anlaşılana kadar Şeyh Eyyub mahallesinden Hüsnü Efendi müderris olarak tayin edilmiştir (ÇŞS, 12: 234). XX. yüzyılda Ahmediye medresesi olarak da adlandırılan medrese hizmetleri için 2.000 kuruş kıymetli bir ev, Şeyh Eyyub mahallesinden Orman ve Ziraat zabıtalardan olup İstanbul'da Mehmed Efendi mahallesinde ikamet eden Ahmed Ramiz Bey b. İzzet Efendi tarafından vakfedilmiştir (İlca, 2001: 151-152). 1900'de medresenin 25 talebesi olup Şerif ve Hasan Efendi adlı iki müderrisi vardı (Kara, 2008: 90).

Alaybey Medresesi

Hacı Nasrullah mahallesindedir. Alaybeyi zâde Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hacı Osman Efendi Medresesi olarak da bilinmektedir (Kara, 2008: 88, Korkmaz, 2003: 147). Hacı Nasrullah mahallesinden İstabl-ı Amire payeli Alaybeyi zâde Hacı Osman Ağa b. Mehmed Ağa, 1889 tarihli vakfiyesinde bir kahvehane, bir semerci dükkânı ve Eskiikin bağlarındaki bağı medresenin müderrisi ve mescit imamına vakfetmiştir (İlca, 2001: 148-149). 3 Safer 1307/30 Eylül 1889 tarihli belgede Hacı Osman Ağa'nın, Uzun Çarşı'daki iki berber dükkânı ile Keçeciler sokağındaki bir semerci dükkânını Eskiin mevkiindeki bağını Alaybey Medresesi ve camisinin tamiri ile müderris ve imamına vakfettiği görülmektedir (ÇŞS, 11: 148). 23 Cemaziyelahir 1312/23 Aralık 1894 tarihli belgeden Ardanuç muhacirlerinden talebe Mehmed oğlu Molla İsmail'in medresede ölmesinden (ÇŞS, 11: 309, ÇŞS, 12: 17) medresenin kapılarını muhacirlere açtığı hem de farklı yerlerden medreseye talebe geldiği anlaşılmaktadır. 1900'de medresenin 30 talebesi olup, müderrisi Mustafa Efendi'dir (Kara, 2008: 90).

Beyler Çelebi Medresesi

Bu medresenin 1576-1577'de Mürselcik köyünden nısf hisse geliri vardı (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 78).

Cami-i Kebir (Ulu Cami) Medresesi

Evliya Çelebi tarafından Murad Han medresesi olarak adlandırılan bu medrese diğerlerine göre daha mamur ve meşhurdu Alaedin Selçuki tarafından kurulduğu bilinen medrese (Kara, 2008: 89), Sultan Murad Han'ın yaptırdığı caminin avlusundaydı (ÇŞS, 10: 337). Ramazan 1292/01-30 Ekim 1875 tarihli belgeden medresenin faal olduğu anlaşılmaktadır (ÇŞS, 6: 171-172). 9 Rebiülahir 1303/16 Ocak 1886'da medresenin müderrisi olan Receb oğlu Mustafa Efendi'nin vefatı ile çocukları Ahmed, Yusuf ve Mahmud küçük olduklarından yerine vekâleten Hâfız Mehmed Arif Efendi atanmıştır (ÇŞS, 10: 337). XIX. yüzyılda Çorumlu devlet adamlarından bazıları da bu medreseden mezun olmuştur (Düzenci, 2008: 256). Medresenin 1900'de 25 talebesi olup, müderrisi Osman Efendi'dir (Kara, 2008: 90). 1902-1903'te medresenin 25 odası vardı (AVS, 1320: 250). 29 Şaban 1326/27 Eylül 1908'de medresenin müderrisi Abdullah oğlu Mustafa vefat edince yerine yapılan imtihanında başarılı olan Yusuf Efendi müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 16: 509).

Cemaleddin Medresesi

Cemaliye medresesi olarak da bilinen bu medresenin 1576-1577'de Kılıçviran köyünden, Karahisarlı Demirli'de Delüler, İnalözü, Ağcakaya köyü, Sarvan mezrası gibi yerlerden vakıf gelirleri vardır (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 154, 560, 565, 567, 589, 590). Çorum'un İnalözü (Suludere) köyündedir. 1689 tarihli bir belgeye göre Ağcaköy, Deliler, Suludere köylerinde medrese vakfının arazileri vardı. Aynı tarihte medresenin müderrisi es- Seyyid Ahmed Efendi'dir (Kara, 2008: 89, Korkmaz, 2003: 148). 1845'te medresenin müderrisi Demircioğlu Mehmed Efendi, Kınık, Deliler ve İnalözü köylerindeki vakıf arazilerden gelen vakıf gelirlerinden maaş almaktaydı (Korkmaz, 2003: 148). 29 Muharrem 1307/26 Ağustos 1889'de medrese vakfının dörtte bir hisse ile mütevellisi olan Seyyid Abdürrahim Efendi çocuksuz olarak ölünce yerine Seyyid Üveys Efendi müteveli olarak atanmıştır (ÇŞS, 11: 147).

Çay Köyü Medresesi

Çorum'un Hüseyinabad nahiyesinde Çay köyündedir. Beş odalı ve bir dershanesi vardı. Köyden Süleyman oğlu Şamil Ağa, 25 Safer 1323/2 Mayıs 1905 tarihli vakfiyesinde 1.000 kuruş vakfederek vakfın gelirinden medrese masraflarına harcanmasını istemiştir (Ilıca, 2001: 149).

Çorum- Çorumlu Medresesi

Çorum ve Çorumlu adıyla bir medrese kaynaklarda geçmektedir. Bu medreselerin aynı medrese olup olmadığı şüphelidir. Çorum medresesi adıyla belirtilen medresenin talebeleri için 1576-1577'de Ağca Mescid divanı Bayad mezrasında üç çiftlik yerden vakıf geliri kayıtları mevcuttur (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 192). XIX. yüzyılda da Çorum'da Çorum adlı medrese olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır (Düzenci, 2008: 256). Erdoğan ise Çorumlu Medresesi'nden bahsetmekte olup (Erdoğan, 2014: 18), bu medrese ile

ilgili vakıf kayıtları arasında 1576-1577'de Emlak divanına bağlı Yağdığın köyünden gelirleri olduğu yönünde tapu kayıtlarında bilgiler yer almaktadır (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 80).

Çöplü Köyü (Haliliye) Medresesi

Çorum'un Hüseyinabad (Alaca) nahiyesine bağlı Çöplü köyündedir. 1897'de Halil Hayrullah Bey b. Mehmed Reşid Paşa tarafından köyde cami bitişiğinde Haliliye adıyla altı oda ve bir dersaneli olarak inşa ettirilmiştir (Kara, 2008: 89). Medrese vakfı olan 2.000 kuruştan medrese müderrislerinin maaşları ile medresenin tamir masrafları karşılanmaktaydı (Korkmaz, 2003: 148; Ilıca, 2001: 149).

Emir Ahmed Medresesi

Emir Ahmed Medresesi ile ulaşılan bilgiler atama kayıtlarıdır. 5 Cemaziyelahir 1286/13 Eylül 1869'da medresenin müderrislerden Seyyid Mustafa vefat edince hissesi Seyyid Salih'e verilmiştir (ÇŞS, 4: 117). 2 Safer 1296/29 Ocak 1879 medresenin müderrisi İsmail oğlu Seyyid Mehmed Sadık görevini kendi isteği ile bırakınca yerine Ali oğlu Osman Efendi tayin edilmiştir (ÇŞS, 8: 68). Atama kayıtlarından medresenin XIX. yüzyıl sonlarında faal olduğu anlaşılmaktadır.

Gülabibey (Han) Medresesi

Bu medrese Gülabibey mahallesinde Gülabibey-Han Camii avlusundaydı (ÇŞS, 12: 263). Medrese yedi odalıydı (Ilıca, 2001: 136). 1576-1577'de medresenin Kozluviran, İncegiz, Kuyucak, Çeltik, Ahiözü, Çıkrıkçı köylerinden geliri olduğu bilinmektedir (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 643). 1799 tarihli belgeye göre Hüseyinabad nahiyesinde Akçakışla, Alifakih köyleri, Kınık mezarı, Karahisar Demirli nahiyesinde Kozviran ve İncegöz köyleri, Soku ve Çıkrıkçılar köyü, Kızılkır, Acıözü, Çeltik mezarları, Mecitözü'ne bağlı Çat köyünde Kebirviran mezarından medrese vakfının gelirleri vardı (Ilıca, 2001: 136). Ruûs- Hümayûn kesedârı Hocagân-ı Divân-ı Âli'den el- Hâc Ömer Nehci Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Ömer Nehci Bey, 1804'te İzmir'de bulunan dört bahçe, altı dükkân ve bir mağazasını bu medreseye vakfetmiştir (Kara, 2008: 87-88). 1843'te Gülabibey mahallesinden Müderris Mehmed Efendi ibn Osman, 200 kuruşu Ömer Nehci Medresesi'ndeki kütüphaneye konulan kitapların hâfız-ı kütübü için vakfetmiştir (Ilıca, 2001: 147). 29 Safer 1289/9 Mayıs 1872'de Gülabibey medresesi müderrisi Osman oğlu Mehmed vefat edince yapılan imtihanla yerine Cami-i Kebir mahallesinden Mustafa oğlu Hasan Efendi müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 4: 332). 1876 Kasım ayında medrese tamire muhtaç hale gelince medrese vakfından 1.096 kuruş harcanarak tamir edilmiştir (Korkmaz, 2003: 146-147). 29 Rebiülahir 1300/14 Mart 1883 tarihli medrese ve Cami vakfının bir vakfiye sureti Çorum Şer'iyye Sicili'nde kayıtlıdır (ÇŞS, 9: 189). 27 Cemaziyelahir 1314/4 Aralık 1896'da medresenin müderrisi Mustafa oğlu Hasan Efendi vefat edince çocukları müderrisliğe ehil olmadıklarından müderrislik görevi Hamidiye mahallesinden Kara Halil oğlu İbrahim Efendi'ye tevcih edilmiştir (ÇŞS, 12: 263). Bu medreseye kurucusunun adından dolayı Ömer Nehci Efendi Medresesi de denilmekteydi. 29 Zilhicce 1316/11 Mayıs 1899'da medrese müderrisi İbrahim Efendi'ye Hamidiye mahallesindeki mescitte Cuma ve bayram namazları kıldırması için izin

verilmesi talep edilmiştir (ÇŞS, 14: 86) Medresenin 1900'de 15 talebesi olup, müderrisi İbrahim Efendi'dir (Kara, 2008: 89).

Hüsameddin Medresesi

Çorum Şer'iyye Sicilleri'nde adı geçen medreselerden biridir. 5 Şaban 1308/17 Mart 1891'de müderris iken vefat eden Seyyid Hüseyin oğlu Salih yerine Seydim zâde İsmail Efendi tayin edilmiştir (ÇŞS, 11: 224) Aynı tarihli bir diğer belgede müderrislik hissesine sahip olan Seyyid Hüseyin oğlu Ahmed ve Abdullah yerine de Seydim zâde İsmail Efendi müderris olmuştur (ÇŞS, 11: 225). 1896-1899'daki kayıtlara göre Çorum'un Hüseyinabad nahiyesinde Hüsamiye Medresesi vakfının mütevellisi Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Hafız Ömer vefat edince yerine müftü Hasan Efendi oğlu Ali Tahir Efendi tayin edilmiştir (ÇŞS, 13: 99).

Kazaklar Medresesi

XIX. yüzyılda Çorum'da adı geçen medreselerden biridir (Düzenci, 2008: 256). Hakkında fazla bilgi bulunamamıştır.

Kırklar (Şerife Hatun) Medresesi

Çorum'da XVIII. yüzyılda adı geçen medresedir. Medresenin 1755 tarihli vakfiyesine göre Şerife Fatıma Hatun, Ayvalı köyündeki kendine ait olan yerler ile vefat eden eşi Ömer Efendi'den miras kalan Çorum'da Çöplük Hanı'ndaki hissesini medreseye vakfetmiştir. İlk müderrisi olarak Ahmed oğlu Mevlânâ İsmail'in adı geçmektedir. (İlca, 2001: 141). Emir Ahmed mahallesindedir. Şerife Fatıma Hatun binti es- Seyyid el- Hâc Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir. 21 Rebiülahir 1300/28 Şubat 1883 tarihli belgeye göre medresenin müderrisi iken dört sene önce Hicaz'a giderek geri dönmeyen İsmail oğlu Seyyid Mehmed Sadık'ın yerine yapılan imtihanı geçen Hacı Yusuf mahallesinden Mehmed oğlu Mehmed Arif müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 10: 45). 1845'te Kara İsmail Efendi zâde Salih Efendi, medrese vakfından olan Ayvalı köyü aşarından ücret almaktaydı (Kara, 2008: 87). Medresenin bir camisi olduğu anlaşılmaktadır. 1 Cemaziyelevvel 1301/ 28 Şubat 1884'te medrese camisinin hatibi Ahmed oğlu Mustafa Efendi vefat edince yerine Karakeçili mahallesinden Bekir oğlu Ömer Arif Efendi imtihanı geçtiğinden beratının gönderilmesi talep edilmiştir (ÇŞS, 10: 56). 22 Rebiülevvel 1302/10 Ocak 1885'te medresenin mütevelli ve müderrisi olan İsmail oğlu Mehmed Sadık görevini bırakınca yapılan imtihanı geçen Hacı Yusuf mahallesinden Mehmed oğlu Mehmed Arif Efendi müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 10: 156). 5 Şaban 1308/17 Mart 1891'de Kırklar medresesi camiinin vefat eden imamı İsmail oğlu Seyyid yerine Şorbacı zâde Mehmed Arif Efendi tayin edilmiştir (ÇŞS, 11: 224). 14 Safer 1316/5 Temmuz 1898 tarihli belgeden medresenin müderrislerinin Ayvalı köyünden gelen hisselerde payları olduğu anlaşılmaktadır (ÇŞS, 13: 221). Medresenin 1900'de 30 talebesi olup, müderrisi Mehmed Arif Efendi'dir (Korkmaz, 2003: 145, Kara, 2008: 90). 24 Rebiülevvel 1326/27 Mart 1908'de medrese müderrisi Mehmed oğlu Seyyid Mehmed Arif Efendi vefat edince yerine yapılan imtihanda başarılı olan oğlu Mehmed Şevket Efendi müderris tayin edilmiştir (ÇŞS, 16: 444). Cemaziyelevvel 1326/1 Haziran -1 Temmuz 1908

tarihli belgeden medresenin camisine Kırklar Medresesi Camii denildiği ve bir imam tayin edildiği anlaşılmaktadır (ÇŞS, 16: 466).

Kurtoğlu Medresesi

Emirahmed mahallesindedir. Kurt zâde Zaim Hacı Süleyman tarafından yaptırılmıştır (Kara, 2008: 88). Emirahmed mahallesinde iki ev, bir hamam, Yakacık köyünde bir değirmen, Mecitözü Buğabağı'nda bir bağ ve 550 kuruş 1750'de medrese vakıfları arasında geçmektedir. Bu vakıf kaydından 1749'da yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 14 odalı olan medresede (Ilıca, 2001: 139: 140). 1845'te el- Hâc Ali Efendi 290 kuruş gelire müderrisi (Korkmaz, 2003: 147-148). 1845'te medresede talebe olarak Kayserili Ahmed oğlu Ali'nin bulunmasından medresenin Çorum dışından da talebeleri olduğu anlaşılmaktadır (ÇŞS, 1: 152). 1295/1878'de medrese faal iken (ÇŞS, 8: 368), 1900'de medresenin 35 talebesi olup, Ahmed ve Nuri Efendi adlı iki müderrisi vardı (Kara, 2008: 90). Osmanlının son dönemlerinde yetişen Ahmed Feyzi Çorumî (ö. 1909), bu medresede ders vererek birçok talebe yetiştirmiştir (Dalkıran, 2008: 325). Ahmed Feyzi Çorumî'nin babası Hacı Ali Efendi de bu medresede müderrislik yapmıştır. Ahmed Feyzi Efendi, babasından intikal eden kitaplarla birlikte 1891'de bir kütüphane kurmuştur (Erkoç, 2008: 356).

Kütüphane Medresesi

Çorum'da XIX. yüzyılda adı geçen medreselerden biridir. 7 Cemaziyelevvel 1295/10 Mayıs 1878'de medresede bir kişinin sakin iken vefat etmesinden medresenin bu tarihte faal olduğu anlaşılmaktadır (ÇŞS, 8: 330; Düzençi, 2008: 256).

Mevlevihane Medresesi

Çorum'da bir mevlevihanenin olduğu bilinmektedir. Bu mevlevihanenin bir medresesi vardı. 29 Muharrem 1280/17 Temmuz 1863'te medrese dışındaki türbe, iki oda ve havuzdan oluşan zaviye Ömer Dede'ye teslim edilmiştir (ÇŞS, 3: 9). 20 Receb 1280/1 Ocak 1864 tarihli belgeye göre mevlevihane arsası üzerinde bir medrese bulunmaktaydı (ÇŞS, 3: 8). Bu medrese daha sonra Fatma Hatun medresesi olarak da adlandırılmıştır (Erdoğan, 2014: 18).

Muzaffer Bey- Muzafferiyeye Medresesi

Medrese mahallesinin adı bu medreseden gelmektedir (ÇŞS, 12: 252). Medresenin; Yağdekin, Yalınca, Mürsel, Akviran, Baba Güney köylerinin öşür gelirleri ile Çorum merkezde bulunan bir hamamdan geliri vardı (Erdoğan, 2014: 28). Medrese mahallesinde Medrese Camii avlusunda olup Muzaffer Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. 1699'da medresenin faaliyette olduğu bilinmektedir. 1762'den önce medresede es- Seyyid Hasan ve es- Seyyid Hüseyin Efendi müderristir. 1799'da müderris es- Seyyid Hasan Efendi müderrisliği kendi rızası ile es- Seyyid Mehmed'e bırakmıştır (Korkmaz, 2003: 146). 1845'te müderris Tekkeli Hoca zâde İbrahim Efendi Yadiğin köyü aşarından ücret alarak müderrislik yapmaktaydı (Korkmaz, 2003: 146). 1874-1875'te cami ve medrese vakfından ücretini alan

Seyyid Mehmed oğlu Arif ve Mehmed vefat ettiklerinden yerlerine imam olarak Müderris zâde Yusuf atanmıştır (ÇŞS, 6: 48). 13 Safer 1292/22 Mart 1875 tarihli belgeye göre medrese vakfının mütevellisi Hâfız Mehmed Efendi olup müderris Müezzîn zâde Sait Efendi'den alacak davasında Adam oğlu Kaya Petri'ye vekâlet vermiştir (ÇŞS, 6: 72) 15 Şevval 1292/15 Kasım 1875'te çeyrek hisse ile medresenin mütevellisi olan Hâfız Mehmed ölünce yerine oğlu Abdullah mütevellî olmuştur (ÇŞS, 6: 169). 15 Rebiülahir 1294/30 Nisan 1877'de medrese vakfının tevliyet ve müderrisliğine yarım hisse ile Kubbeli mahallesinden Harpuştî oğlu Hâfız Abdullah Efendi atanmıştır (ÇŞS, 7: 239) 14 Cemaziyelevvel 1299/4 Nisan 1882'de müderris olan Madan zâde Said Efendi'nin ehliyetsiz olduğu anlaşılınca yerine Darendeli Ömer Hulusî Efendi atanmıştır (ÇŞS, 9: 122). 1887'de medrese vakfının Kabaklı mezarısıyla Osmaniye kazası dahilinde İncesu Sagır, Kargı ve Güğercinlik köyleri malikanelerinden geliri vardır. Çorumlu es- Seyyid Ebubekir Said bu tarihte müderris iken görevini ifa etmediğinden görevden alınmıştır (Kara, 2008: 87). Şevval 1306/31 Mayıs-29 Haziran 1889'da müderris Seyyid Ebubekir Said Efendi, yetersiz olduğundan medresenin müderrisliği Müftü Ali Tahir Efendi, Müderris Hâfız Osman Efendi huzurundaki imtihanında başarılı olan Ömer Hilmi Efendi ve Mehmed Nazif Efendi'ye tevcih edilmiştir (ÇŞS, 11: 134). 1900'de medresenin 13 talebesi olup, Şamlı zâde Abdullah Efendi müderristir (Kara, 2008: 90).

Ölçekoğlu Medresesi

Çöplü mahallesindeki medrese Ölçek zâde el- Hâc Hasan Ağa b. el- Hâc Hasan Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Medrese vakıfları arasında han, boyahane ve dükkânlar bulunmaktaydı (Kara, 2008: 88, Korkmaz, 2003: 147). Medresenin 1825 tarihli vakfiyesinden 1824'te inşa edildiği anlaşılan medrese sekiz odalıydı. Vakfiyede medresedeki müderris ve öğrenciler için ayrıca medresenin bevvabına para verilmesi şart koşulmuştur (Ilıca, 2001: 143). 1878-1879'da Sivas'ın Kılıçviran kazası Zihartekyesi köyünden Çıtı oğlu Hasan Efendi medresede talebeydi (ÇŞS, 8: 54). Medresenin Çorum dışından talebeleri olduğu bu kayıttan anlaşılmaktadır. Medresenin 1900'de 30 talebesi olup, müderrisi Hasan Efendi'ydî (Kara, 2008: 90).

Süleyman Fevzi Paşa Medresesi

Tevkîi Süleyman Fevzi Paşa (ö.1794), sadaret kethüdalığından, reisülküttaplığa kadar farklı devlet hizmetlerinde görev almış ve Çorum'da Çöplü mahallesinde kendi adıyla anılan bir medrese ve kütüphane inşa ettirmiştir (Atalık, 2008: 300). Medresenin yanında inşa ettirilen kütüphane 1921 yılında yıktırılıncaya kadar Çorum kültürüne hizmet etmiştir (Atalık, 2008: 306). Medrese, Ulu Cami'nin kuzeyinde avlu etrafında sıralanan odalar şeklinde kubbeli ve kargir olarak inşa edilmiştir. Paşa'nın aynı zamanda arkadaşı olan Yusuf Bahri, medresenin bilinen ilk müderrisi olup, kırk sene medresede müderrislik yapmıştır (Atalık, 2008: 307-308). Atalık tarafından 1266/1849-1850 tarihli belgeye dayanılarak verilen bilgede müderris Hasan Efendi'nin adı geçerken medresenin kiremit ve tamir masrafları için harcamaların yapıldığı anlaşılmaktadır (Atalık, 2008: 308-309). Tevkîi Süleyman Fevzi Paşa Medresesi'nin 1898-1900'de 15 talebesi olup, müderrisi Mustafa Efendi'dir (Kara, 2008: 88-90). I. Dünya Savaşı'na kadar eğitim faaliyetlerini sürdüren medrese 1915'te Çorum mutasarrıfı Nurettin Bey tarafından yerine Sanat Mektebi yaptırılmak amacıyla yıktırılmıştır (Atalık, 2008: 308).

ALACA'DAKİ MEDRESELER

Çorum'un kazalarında da Osmanlı döneminde çok sayıda medrese faaliyet göstermekteydi. Alaca'da bir tane medrese olduğu görülmektedir.

Hüseyin Gazi Medresesi

Çorum'da Alaca İlçesi'nin üç kilometre güneyinde XIII. yüzyıla tarihlendirilen Hüseyin Gazi Medresesi bulunmaktaydı (Şahin, 1993: 375). Çorum'un en eski tarihli medresesi olduğu anlaşılmaktadır.

İSKİLİP'TEKİ MEDRESLER

Çorum merkezden sonra en önemli kültür merkezlerinden biri İskilip kazasıydı. Bu kazada da Osmanlı döneminde birçok medresenin faal olduğu anlaşılmaktadır. 1869-1870'te İskilip'te yedi medrese varken (KVS, 1286: 75), 1874-875'te medrese sayısı artarak sekiz olmuştur (KVS, 1291: 160). 1871-1874'te İskilip medreselerinden bir medrese tamir edilmiştir (KVS, 1288: 132; KVS, 1289: 133; KVS, 1290: 141). Bu medreselerden ikisi de 1874-1875'te tamir edilmiştir (KVS, 1291: 173). 1875-1877'de İskilip'te yedi medrese faal iken (KVS, 1292: 173, KVS, 1293: 150, KVS, 1294: 170), 1876'da bu medreselerden ikisi tamir edilmiştir (KVS, 1293: 160). 1877- 1893'te İskilip'te medrese sayısı azalarak altıya düşmüştür (KVS, 1298: 108), KVS, 1299: 118; KVS, 1306: 337; KVS, 1310: 422). 1893-1894'te medrese sayısı tekrar sekize yükselmiştir. XX. yüzyıl başlarında İskilip'teki medrese sayısı artarak 10 yükselmiştir. (KVS, 1311: 281; AVS, 1318: 265). 1902-1903'ten sonra tekrar medrese sayısı sekize (AVS, 1320: 265) düşmüş, 1907-1908 gelindiğinde İskilip'te medrese sayısı dokuz olmuştur (AVS, 1325: 306).

Ahmed Ağa Medresesi

İskilip'tedir. 1896-1870'de medresenin müderrisi belde müftüsü Abdülkadir Şükrü Efendi olup, medresenin talebe sayısı 37'dir (KVS, 1286: 74).

Cacabey Medresesi

Bu medresenin 1576-1577'de Katar nahiyesindeki Ahi Özü Delüsü mezarı, Revak Viran malikane gelirlerinin sülüs hisse gelirleri olduğu bilinmektedir (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 594). İskilip'te XIX. yüzyılda faaliyetteki medreselerdendir. İskilip'in en eski tarihli medreselerinden biridir (Toruk, 2006: 632). Meşhur İskilipli Âtıf Efendi, İskilip'teki Cacabey Medresesi'nde Hoca Abdullah Efendi'den ders almıştır (Akgündüz, 2006:519)

Debbağhane Medresesi

İskilip'teki bu medresenin 1869-1870'de Ahmed Efendi müderrisi iken talebe sayısı 22'dir (KVS, 1286: 74). Debbağhane Medresesi'nin bir kütüphanesi olup, 1872- 1875'te medrese kütüphanesinin kitap sayısı 54'tür (KVS, 1289: 129, KVS, 1290: 130, KVS, 1291: 150, KVS, 1292: 164).

Ebubekir Efendi Medresesi

İskilip'te faaliyet gösteren medreselerdendir. Hacı Piri mahallesinde olup yeri bilinmemektedir (Toruk, 2006: 632).

Hace Bey Medresesi

Hacı Bey medresesi olarak da isimlendirilir. Yeri bilinmemektedir (Toruk, 2006: 632, 637). Medresenin XIX. yüzyılda talebe sayısı 65'tir (Kara, 2008: 90).

Hacı Emir Sultan Medresesi

İskilip'te 1869-1870'te adı geçen medresenin müderrisi Arab zâde Hacı Emin Efendi iken talebe sayısı 39'du (KVS, 1286: 74).

Hocazâde Medresesi

Bu medresenin 1869-1870'te müderrisi Ömer Efendi iken 17 talebesi vardı (KVS, 1286: 75). Hocazâde Medresesi'nin bir kütüphanesi olup, bu kütüphanenin 1872-1875'te kitap sayısı 350'dir (KVS, 1289: 129; KVS, 1290: 130, KVS, 1291: 150, KVS, 1292: 164).

İskilip Medresesi

Bu medresenin 1576-1577'de Karaberk divanı Hasan Değın, Karacaşehir, Hisarcık, Kozluviran Dereköy'den gelirleri vardı. Ayrıca medresenin vakfının mütevellisinin Beydili köyü malikanesinden geliri olduğu bilinmektedir (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 439, 453, 455-456, 462, 496).

İslambolluoğlu Medresesi

Bu medresenin 1869-1870'te müderrisi Mehmed Efendi iken talebe sayısı 13'tür (KVS, 1286: 75).

Köprübaşı Medresesi

Köprübaşı Medresesi'nin 1869-1870'te müderrisi Hâfız Ahmed Efendi, talebe sayısı 10'dur (KVS, 1286: 74).

Kurban Efendi Medresesi

Bu medresenin 1869-1870'te müderrisi Hasan Efendi iken 15 talebesi vardı (KVS, 1286: 75).

Serbest Ahmed Ağa Medresesi

Cami-i Kebir yanında olan bu medresenin (KVS, 1291: 150) XIX. yüzyılda talebe sayısı 22'dir (Kara, 2008: 90). Medresenin bir kütüphanesi olup, 1872'de 120 kitabı (KVS, 1289: 129), 1873-1875'te çeşitli kitaplardan 130 kitabı mevcuttu (KVS, 1290: 130, KVS, 1291: 150, KVS, 1292: 164).

Şerbetzade Medresesi

Banisi Şerbetzade Ahmed Ağa olup Ulaştepe mahallesindeydi. Yeri bilinmemektedir (Toruk, 2006: 639).

Şeyh Habib Efendi Medresesi

Şeyh Habib Medresesi, Tabakhane mahallesinde olup, Şeyh Habib Cami ve medresesi ile XV. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir vakfiye kaydı vardı (Toruk, 2006: 638). Medresenin XIX. yüzyılda talebe sayısı 56'dır (Kara, 2008: 90).

Yukarda belirtilen medreseler dışında XIX yüzyılda İskilip'te; 30 talebeli **Ebussuud Efendi Medresesi**, 43 talebeli **Hacı Ali Ağa Medresesi**, 59 talebeli **Hacı Mustafa Efendi Medresesi**, 27 talebeli **Hamidiye Medresesi**, 52 talebeli **Nur-u Osmaniye Medresesi**, 67 talebeli **Terzi Bekir Efendi Medresesi**'nin ismi geçmektedir (Kara, 2008: 90).

OSMANCIK'TAKİ MEDRESELER

Çorum'un bir diğer büyük kazası olan Osmancık'ta da çok sayıda medrese olduğu anlaşılmaktadır. 1870-1891'de Osmancık'ta iki medrese vardı (SVS, 1287: 91, SVS, 1288: 100; SVS, 1306: 241, SVS, 1308: 216). XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarında Osmancık'taki medrese sayısının arttığı görülmektedir. 1900-1901'de Osmancık'ta yedi medrese vardı (AVS, 1318: 273). 1907-1908'de medreselerin büyük çoğunluğunu faaliyeti sona ermiş, bu dönemde bir medrese faal kalmıştır (AVS, 1325: 326).

Kadı Feraşad Medresesi

Mevlana Kadı Feraşad mescit ve medrese vakfı kayıtlarından medresenin mescidi olduğu da anlaşılmaktadır. 1576-1577'de Çorum'da Ağcakilise köyünün malikane gelirinin tamamı bu medresenin vakfiydi. Ayrıca Söğüdpınarı köyünden de geliri vardı. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 121-122). XIX. yüzyıl sonlarında faaliyette olduğu anlaşılan bu medresenin XIX. yüzyılda talebe sayısı 50'dir (Kara, 2008: 91).

Muzafferiye Medresesi

Osmancık'ta Muzafferiye Medresesi mahallesi olup, bu medresenin isminden dolayı mahalleye bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Osmancık'ta İstiri, Akpınar köylerinden geliri ile Bayır divanında Eymir-i Küçük adlı köyden nısf hisse malikane geliri vardı (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 2014: 202, 246, 364).

Bu medreseler dışında XIX. yüzyılda Osmaniye'de 154 talebeli **Emaret Medresesi**, 90 talebeli **Kızıl Hasanzâde Medresesi**, 30 talebesi olan **Mukbil Ağa** medreselerinin adı geçmektedir (Kara, 2008: 91).

SUNGURLU'DAKİ MEDRESELER

Çorum'un bir diğer kazası olan Sungurlu'da da medrese sayısının zamanla arttığı görülmektedir. XIX. yüzyıl sonlarında bir medrese varken XX. başlarından itibaren medrese sayısı hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 1893-1894'te Sungurlu'da bir medrese varken (AVS, 1311: 287), 1900-1901'de altı medrese (AVS, 1318: 270), 1902-1903'te beş medrese (AVS, 1320: 261). 1907-1908'de yedi medrese vardı (AVS, 1325: 316).

Sungurluda XIX. yüzyılda sekiz talebeli **Ahmed Efendi Medresesi**, 25 talebeli **Ali Efendi Medresesi**, 136 talebeli **Cami-i Kebir Medresesi**, 39 talebeli **Cami-i Şerif Medresesi**, 26 talebeli **Hacı Mustafa Efendi Medresesi**, altı talebeli **Halil Bey Medresesi**, 30 talebeli **Hasan Efendi Medresesi**, 68 talebeli **Hilmi Efendi Medresesi**, 40 talebeli **Hüsnü Efendi Medresesi**, 68 talebeli, **Mantıkçzâde Medresesi** ve 84 talebeli **Osman Efendi Medresesi**'nin faal olduğu bilinmektedir (Kara, 2008: 91).

MECİDÖZÜ'NDEKİ MEDRESELER

Çorum'un kazaları içinde en az medresenin olduğu kazanın Mecidözü kazası olduğu anlaşılmaktadır. 1870-1872'de Mecidözü'nde iki medrese varken (SVS, 1287: 93; SVS, 1288: 103), 1888-1891'de bir medrese bulunmaktaydı (SVS, 1306: 239, SVS, 1308: 215). Zamanla bir medresenin faaliyetinin de sonlandığı görülmektedir.

ÇORUMLU MÜDERRİSLERİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ

Medreselerin işleyiş ve idaresinden müderrisler sorumluydu (Zengin, 2004: 123). Müderrisler şehirlerin ileri gelenleri arasında yer almaktaydılar. Şehri ilgilendiren sorunların çözümünde, kadı ve yöneticilere yol göstermekte, vergi dağıtımında diğer sosyal işlerin ve hizmetlerin yapılmasında güvenilir kimseler ve bilirkişiler olarak müderrisler görev alırlardı (Çadircı, 1997: 97).

Çorum ve kazalarında yüksek bir ilmî ve kültürel ortamın oluştuğu anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtilen medreselerde birçok müderris ve kadı yetişmiştir. Bu ilim adamları Osmanlı kültür hayatında büyük görevler ifa etmişlerdir. Kendisi Çorum'da doğmasa da ailesinin İskilipli olduğu bilinen Ebussud Efendi başta olmak üzere (Akgündüz, 1994: 365) birçok müderrisin Çorum ve kazalarında yetiştiği anlaşılmaktadır. Ebussud Efendi, şeyhülislamlık gibi ilmiye rütbelерinin en üst kademesine kadar çıkmıştır. Çorumlu olan aynı zamanda Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) imamı olan Ali Efendi, daha sonra kadılık görevinde bulunmuştur. Memluklulara elçi olarak da giden Ali Efendi, Ak Medrese müderrisliğinden kazaskerlik makamına kadar yükselmiştir (Mehmed Süreyya, 1996: 250). Yukarıda medreseler açıklanırken adı geçen birçok müderris yanında İskilipli Abdurrahman Efendi ve Seyyid Ebubekir Efendi (Mehmed Süreyya, 1996: 88, 431) gibi çok sayıda alimin yetiştiği görülmektedir.

Çorumlu müderrisler toplumu ilgilendiren bütün konularla yakından ilgilenmişlerdir. Kurmuş oldukları vakıflarla yardımseverliklerini göstermişlerdir. Akpınar mahallesinden Hacı

Osman oğlu Müderris Hacı Ali Efendi, dört dükkân ve 3.000 kuruş parasını Emir Ahmed mahallesindeki mescit ve şadırvana vakfetmiştir (ÇŞS, 3: 115).

Zaman zaman idari teşkilatlarda Çorumlu müderrisler görev alarak taşrada devlet hizmetlerinin vatandaşlara ulaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. 1873-1874'te Çorum kazası müftüsü Ahmed Feyzi Efendi müderris (AVS, 1290: 63) iken 1876'da Çorum kazası naibi Mehmed Said Efendi, devriye müderrisi iken Müftü Ahmed Feyzi Efendi de müderristir (AVS, 1293: 83).1878-1879'da İskilip'te Naib Mehmed Emin Efendi ve Müftü Hacı Mehmed Emin Efendi (KVS, 1296: 62), 1903-1904'te Mecidözü kazası naibi Süleyman Faik Efendi devriye müderrisiydi (SVS, 1321: 123). 1907-1908'de Sungurlu kazasının naibi İbrahim Efendi de bir müderristi (AVS, 1325: 308).

Çorumlu müderrislerin vakıfların idari işlerinde de görev aldıkları görülmektedir. XX. yüzyıl başlarında Cami-i Kebir mahallesindeki Ahmediye Medresesi müderrisi Hacı Mustafa Efendi Şeyh Eyyub mahallesindeki Şeyh Edhem Baba Tekkesi vakfı mütevelliliğine tayin edilmiştir (ÇŞS, 16: 590).

SONUÇ

Çorum'un Osmanlı idaresine girmesinden sonra Çorum merkez ve kazalarında çok sayıda medresenin inşa ettirildiği görülmektedir. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında medrese sayısında önemli bir artış söz konusudur. Çorum'un İskilip, Osmancık, Sungurlu ve Mecidözü kazalarında da Osmanlı döneminde çok sayıda medrese inşa ettirilmiştir. Çorum ve çevresindeki medreseler aynı zamanda Çorum'un bir ilim ve kültür merkezi olduğunun da ispatıdır. Ayrıca bu medreselerde birçok müderris yetişerek Osmanlı ilim ve kültür hayatına hizmet etmiştir. Çorumlu müderrisler, şeyhülislamlık ve kazaskerlik gibi Osmanlı ilmiye rütbelerinin en yüksek derecelerine ulaşmıştır. Çorum medreselerinin sadece Çorumlulara hizmet etmediği çok farklı vilayet ve yerleşim yerlerinden talebelerin de bu medreselerde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Çorumlu müderrisler, naib ve müftü gibi idari görevler alırken, vakıf hizmetleri ve kurdukları vakıflarla da toplum hayatının her kademesinde yer almışlardır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, (1994). “Ebüssüüd Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 10. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 365-371.
- Akgündüz, Hasan, (1997). Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi Amaç-Yapı- İşleyiş. İstanbul: Ulusal Yayınları.
- Akgündüz, Murat, (2006). “Çorumlu Osmanlı Âlimleri ve Şeyhleri”, Osmanlı Döneminde Çorum (01-03 Ekim 2004). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 514-520.
- Ankara Vilayet Salnameleri (AVS), 1290, 1311,1318, 1320, 1325.
- Atalık, Yalçın, (2008). “Tevkî’î Süleyman Fevzi Paşa”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), C.I, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 297-310.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), (1997). Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.
- Çadırcı, Musa, (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Çelebi, İlyas, (1999). “Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, Osmanlı C. V. (Ed.: Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 168-175.
- Çorum Şer’iye Sicili (Ç.Ş.S.), no.1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11,12, 13, 14, 16.
- Dalkıran, Sayın, (2008). “Çorumlu Bir Osmanlı Bilgini Ahmed Feyzi’nin İslam Fikir Ekolleri İle İlgili Düşünceleri”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), C.I, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 325-353.
- Düzençi, Mürsel, (2008). “Sicill-i Ahval Defterleri ve Bu Defterlerde Kayıtlı Çorum Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), C.I, Çorum Belediyesi Yay., Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 251-262.
- Erdoğan, M.Akif,, (2014). “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Çorum”, Defter-i Mufassal-i Livâ-i Çorum H.984 (M.1576-1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd. 54 Numaralı. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yay., 11-31.
- Erkoç, Ethem, (2008). “Ahmed Feyzi Çorumi ve Feyzü’l- Vahib fi Necat-i Ebi Talib Adlı Eseri”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), C.I, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 355-381.
- Ilıca, Ali, (2001). Çorum Vakıfları. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi. Bursa.
- Kara, Adem, (2008). Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı, IQ Yay., İstanbul: IQ Yayınları.
- Mehmed Süreyya, (1996). Sicill-i Osmanî, C.I-II, (Yay. Haz. Nuri Akbayer). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kastamonu Vilayet Salnameleri (KVS), 1286, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1296, 1298, 1299, 1306, 1310, 1311.
- Korkmaz, Şerif, (2003). Çorum’un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı Tanzimat- II. Meşrutiyet. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özyılmaz, Ömer, (2002). Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Sivas Vilayet Salnameleri (SVS), 1287, 1288, 1306, 1308, 1321.
- Şahin, İlhan, (1993). “Çorum”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.VIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 373-376.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, (2014). Defter-i Mufassal-i Livâ-i Çorum H.984 (M.1576-1577) Tarihli ve TKG. KK. TTd. 54 Numaralı. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yay.
- Toruk, Ferruh, (2006). “Anadolu’da Osmanlı Kimliğini Koruyan Bir Yerleşim: İskilip”, Osmanlı Döneminde Çorum (01-03 Ekim 2004). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 611-644.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1988). Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zengin, Salih Zeki, (2004). Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876), İstanbul: MEB Yay.

RESMİ BELGELERE GÖRE ÇORUM ŞEHİTLERİ ÜZERİNE İSTATİSTİKİ BİR İNCELEME

(ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ ÖRNEĞİNDE)

A.Levent ERTEKİN¹

¹Eğitimci-Yerel tarih araştırmacı-İzmir-aleventertekin@yahoo.com

Özet

Şehitler konusu ülkemizde kaynakların yetersizliği nedeniyle hale çözülememiş bir konudur. Çünkü bu konuda sadece Milli Savunma Bakanlığı'nın yayını dışında başka yayınlanan kaynak bulunmamaktadır. Hâlbuki bu konuda il ve ilçe nüfus müdürlükleri arşivinde bulunan vefiyata mahsus defterler ve 1934 yılında yapılan nüfus taraması sırasında tutulan kayıtsız ölüm defterleri şehitler önemli kaynaklardır. Buna göre Çorum ilinden 3238 şehit bulunmaktadır. Osmanlı Rus savaşında 11, Osmanlı Yunan savaşında 5, İç isyanlarda 29, Görev şehidi 2, Trablusgarp savaşında 8, Balkan savaşında 8, I.Dünya Savaşında 2636, İstiklal savaşında 526, Kore savaşında 7 şehit, Kıbrıs savaşında 6 kişi şehit olmuştur. I.Dünya savaşının en önemli cephesi olan Çanakkale cephesinde 1333 şehit Çorumludur.

Çanakkale cephesinde şehit olanlara baktığımızda kolordu seviyesinde 569 kişi ile 5 kolordudandır. Çanakkale cephesindeki şehit olan 1333 kişinin 891'i piyade sınıfındandır. Şehitlerin 1171'i er rütbesindedir. 394'ü Çorum merkez askerlik şubesinden, 326'sı İskilip askerlik şubesinden, 326'sı Sungurlu, 152'si Osmaniye askerlik şubesinden silahaltına alınmıştır. Şehit olanların yaşı 22 ile 46 yaş arasında değişmektedir. Şehitler Çorum'un değişik idari birimlerindedir.

Şehit oldukları yerler kimisi cephe hattında kimisi ise hastanededir. Vefiyata mahsus vukuat defterleri ve kayıtsız ölüm defterlerinin de incelenmesinden sonra bu sayının 4-5 kat artacağı şüphesizdir. Çünkü daha önce aynı konuda yaptığımız Torbalı, Tire, Ödemiş ve Bayındır ilçelerinde nüfus arşiv kaynaklarının incelenmesi ile resmi şehit sayısı 5-6 katına çıkmıştır. Aynı sayının Çorum ili içinde geçerli olacağı aşikârdır. Bu defterler bu gün Nüfus ve vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü arşivine alınmıştır. Çalışmada vefata mahsus defterlerin ve 1934 yılı tarama kayıtsız ölüm defterlerinin nasıl bir metotla inceleneceği üzerinde açıklamalar yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Şehit, Çorum, Çanakkale cephesi, Nüfus kayıtları

GİRİŞ

Zorlu bir coğrafyada yaşayan ülkemiz hem politik hem de jeopolitik açıdan oldukça sıkıntılı dönemler yaşamış. Vatan toprağını korumada her dönem oldukça yüksek bedel ödemek zorunda kalmıştı. Her karışı için şehitlik gibi yüksek bir bedel ödenen ülkemizde şehitler konusu kesin ve net şekilde açığa kavuşturulmamış konulardan birisidir. Bu konuda ne yazık ki Milli Savunma Bakanlığının resmi belgelere göre hazırlanan tek yayından başka da kaynak bulunmamaktadır.

Halbuki bugüne kadar çok fazla gündeme gelmemiş olan farklı kaynaklarda incelenmesi gereken önemli verileri içinde barındırmakta. Şehitlerin tespiti ile ilgili kaynaklara genel olarak baktığımızda beş farklı kaynağın sentezi gerekmektedir. İnsan kaynaklarının envanterinin farklı birimlerce tutulmasından kaynaklanan bu duruma göre şehit kayıtlarına rastlanan belgeler şöyledir;

1-Milli Savunma Bakanlığı kayıtları: 5 cilt halinde resmi kayıtlara dayandırılarak 1998 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından¹ yayınlanmış olup kütüphanelerde tüm okuyuculara açık bulunmaktadır.

2-Asker künye defterleri: 15 yıl öncesine kadar il-ilçe askerlik şubesi arşivlerinde saklanan bu defterler Milli Savunma Bakanlığı'nın Ankara Lodumlu'da bulunan arşiv müdürlüğünde toplanmıştır. Şuan için araştırmaya kapalıdır.

3-İdari birimlerin nüfus esas defterleri: R.1316(1900 M.) yılında yayınlanan nüfus sicil nizamnamesine göre tüm ülkede yapılan son Osmanlı nüfus tahriri hem sayım hem de yazım özelliği taşımaktadır. Tahrir 1320 yılında başlamış ve 1323 yılında tamamlanmıştır. Bu defterleri kişilerin bilgilerinin olduğu sayfanın karşı tarafında kişilerle ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Özellikle ölüm nedeni ve kayıtları seferberlik dönemindeki ölümlerle çok oneli kayıtlar olabilmektedir.

4-Vefayata mahsus vukuat defterleri: Ölüm defteri de denmektedir. Kişilerin ölüm nedeni, yeri, tarihi ile ilgili kayıtların tutulduğu defterlerdir. İl ve ilçe nüfus müdürlüğü arşivlerinde iken şuan Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü arşivine alınmıştır. Özellikle “askerde-şehiden” kayıtları önemlidir.²

5-Kayıtsız ölümler defteri: 1933 yılında çıkarılan nüfus af kanunu ile kayıtsız doğum, kayıtsız evlilik ile birlikte kayıtsız ölüm defter kayıtlarıdır. 1934 yılında tüm ülke de nüfus taraması yapılmış kayıtsız ölümler kaydedilerek ölüm işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kayıtsız ölüm defterleri aileleri verdikleri beyanlara göre ölüm yer ve tarihleri seferberlik dönemindeki

¹ Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, C. I-V, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, 1998.

² Nuri Köstüklü, Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye “Şehitler” Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler, Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 2006, s.205- 219.

kayıplar için önemlidir³. İl ve ilçe nüfus müdürlüğü arşivlerinde iken şuan Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü arşivine alınmıştır.

Bu konuda bölgenin yerel tarih araştırmacılarından Necat Çetin ile birlikte yaptığımız beş farklı ilçedeki araştırmalarımız resmi belgelerin dışındaki kaynaklarında kullanımı ile seferberlik dönemin askerde kalanlar ile ilgili rakamlar olağan üstü artmaktadır.

Bu bildirinın konusunu Çorum ilçesindeki tüm şehitler dikkate alınarak genel bakıştan şehit sayısının en yoğun olduğu birinci dünya savaşı ve bu savaş içinde de Çanakkale cephesi örnekleme alınmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti dâhil olduğu farklı cephelerde savaşmıştır. Devletin resmi arşivinde I.Dünya Savaşında çeşitli cephelerde kalan asker sayısı bu güne kadar maalesef kesin rakamlarla tespit edilememiş, yaklaşık olarak ifade edilmiştir. Tüm ülkelerden 65.038.810 askerin katıldığı savaş, arkasında resmi rakamlara göre toplam 8.556.315 ölü, 21.219.452 yaralı ve 7.750.945 kayıp veya esir bırakmıştır⁴.

Osmanlı İmparatorluğunun askeri kayıpları konusunda bazı araştırmalar yapılmıştır¹. Toplan asker kaybının 1.600.000 kişi tahmin edilmektedir. Yapılan diğer bir araştırma ise daha net rakamlar ifade etmektedir⁵.

(Ölü, yaradan veya hastalıktan ölenler)	501 .091
Yara veya hastalıktan ötürü hastanede tedavi edilenler	3 .059 .205
Hastaneden taburcu edilmiş	2.167.841
Malûller	891 .364
Toplam	2.167.841
Muhtelif cephelerdeki ölüler sayısı	
Kafkas cephesinde	218.878
Çanakkalede	101 .147
Filistine cephesinde	80.764
Irak'ta.	44.721
İzmir ve Antalya'da (amele taburları çoğu sıtmadan)	9.211
Galiçya'da	4 .272
Romanya ve Dobruca'da	4.166
Hicaz'da (Mekke, Medine, Yemen)	4.166
Makedonya'da	878
Türlü cephelerde (Kafkaslar, Bakû, Dağıstan v.b)	74.852
Toplam	392.915

³ Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet idaresi'nin nüfusu kayıt altına alma girişimlerine bir örnek:1934 yılı nüfus taraması", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, p. 33-48.

⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/1.Dünya_Savaşı, NTV Tarih dergisi - Şubat 2009, Sayı 1, Sayfa 21.

⁵ Osmanlı İmparatorluğu toplam kayıp asker sayısı: 1.600.000. Çanakkale: 101.000 [Hasta, Kayıp ve Yaralılarla 253.896], Kafkasya: 270.000, Körfez: 220.000, Arabistan-Yemen: 280.000, Kanal: 280.000, Acem: 20.000, Galiçya-Bulgaristan: 60.000. <http://www.trmilitary.com/forum/viewtopic.php?f=31&t=16427>

Sadece cephelerdeki ölen asker sayısı	383.704
---------------------------------------	---------

Tablo 1- Osmanlı İmparatorluğunun askeri kayıplar

Çorum ilinden Osmanlı Rus savaşlarından günümüze kadar bakıldığında toplam resmi kayıtlarda 3238 şehit bulunmaktadır. Osmanlı Rus savaşında 11, şehitle başlayan tabloda en son Kıbrıs savaşlarında 6 şehit vardır. Toplamda 10 farklı savaşın en fazla şehidi 1. Dünya savaşında 2636 şehitle ilk sırada yer almakta.. I.Dünya savaşının en önemli cephesi olan Çanakkale cephesinde 1333 şehit Çorumludur.

SIRA NO	ŞEHİD OLUNAN HARBİN ADI	ŞEHİD OLUNAN KİŞİ SAYISI
1	OSMANLI-RUS SAVAŞI	11
2	OSMANLI-YUNAN SAVAŞI	5
3	İÇ İSYANLAR	29
4	GÖREV ŞEHİDİ	2
5	TRABLUSGARP	8
6	BALKAN SAVAŞI	8
7	1.DÜNYA SAVAŞI	2636
8	İSTİKLAL SAVAŞI	526
9	KORE SAVAŞI	7
10	KIBRIS BARIŞ HAREKATI	6
TOPLAM		3238

Tablo2- Çeşitli savaşlarda Cephelerde Şehit olan Çorumlular

Tabloda 1. Dünya savaşının ana ve tali cepheleri ve bu cephelerdeki şehit sayıları görülmekte.

SIRA NO	1.DÜNYA SAVAŞI CEPHELERİ	ŞEHİD OLUNAN KİŞİ SAYISI
1	ÇANAKKALE	1333
2	ŞARK(KAFKAS)CEPHESİ	448
3	IRAK	409
4	FİLİSTİN CEPHESİ	77
5	GALİÇYA CEPHESİ	115
6	ROMANYA CEPHESİ	147
7	ARABİSTAN	7
TOPLAM		2636

Tablo 3- 1. Dünya Savaşındaki Cephelerde Şehit Olan Çorumlular

Çorum ili Çanakkale şehitleri doğum yerlerine göre 13 ilçede görülmekte. İlçeler arasında da İskilip ilçesi 312 şehitle ilk sırada,2 şehitle oğuzlar ilçesi en az şehit, merkez ilçede 157 şehit, ilçesine göre belirsiz bilinmeyen ise 231 şehit bulunmaktadır.

SIRA NO	1.DÜNYA SAVAŞI ÇANAKKALE CEPHESİ	ŞEHİD OLUNAN KİŞİ SAYISI
1	MERKEZ	157
2	BELİRSİZ	231
2	İSKİLİP	312
3	SUNGURLU	236
4	OSMANCIK	154
5	ALACA	107
6	BAYAT	40
7	KARGI	33
8	MECİTÖZÜ	28
9	LAÇİN	11
10	DODURGA	9
11	UĞURLUDAĞ	9
12	BOĞAZKALE	4
13	OĞUZLAR	2
TOPLAM		1333

Tablo 4- Çanakkale Cephesinde Şehid Olan Çorumluların ilçesine göre

Çorum Çanakkale şehitlerinin doğum tarihlerine göre tasnifinde en yaşlı şehit 1286(46) doğumlu, en genci de 1311(22) doğumlu olduğu görülmektedir.

DOĞUM TARİHİNE GÖRE	ŞEHİT SAYISI
1286/1869	1
1287/1870	1
1290/1873	13
1291/1874	11
1292/1875	15
1293/1876	18
1294/1877	40
1295/1878	60
1296/1878	55
1297/1879	68
1298/1880	86
1299/1881	62
1300/1882	65
1301/1883	72
1302/1884	96
1303/1885	68
1304/1886	64
1305/1887	66
1306/1888	69
1307/1889	86
1308/1890	90

1309/1891	50
1310/1892	6
1311/1893	1
Bilinmeyen	170
TOPLAM	1333

Tablo 5- Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Çorumluların doğum tarihleri

Çorum ilinden Çanakkale’de şehit olanların askerlik şubesi olarak tasnifinde 31 yerleşim biriminden 24 yerleşim birimi yabancı askerlik şubesinden Çanakkale’ye giderken çorum ili Merkez ilçeden 394 kişi ile en fazla şehidin Çanakkale’ye gönderildiği askerlik şubesidir.

SIRA NO	1.DÜNYA SAVAŞI ÇANAKKALE CEPHESİ	ŞEHİD OLUNAN KİŞİ SAYISI
1	Çorum	394
2	Sungurlu	220
3	İskilip	326
4	Osmancık	157
5	Belirsiz	77
6	Alaca	61
7	Mecitözü	15
8	Sultanahmet	13
9	Ankara	11
10	Dodurga	3
11	Beşiktaş	3
12	Fatih	2
13	Yozgat	2
14	Uşak	1
15	Kırklareli	1
16	Ayancık	1
17	Rumeli Boğaziçi	1
18	Gönen	1
19	Kastamonu	1
20	Kadıköy	1
21	Akşehir	1
22	Bakırköy	1
23	Kılıçalı	1
24	Antalya	1
25	Bolvadin	1
26	Karahisar	1
27	Hırkayı Şerif	1
28	Üsküp	1
29	Cihangir	1
30	Üsküdar	1

31	Anadolu Boğaziçi	1
32	Teşvikiye	1
TOPLAM		

Tablo6- Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Çorumluların Askerlik Şubesine göre

1. Dünya savaşı Çanakkale cephesinde şehit olan Çorum ilinde şehit olan 1333 kişinin 891'i piyade sınıfındandır. 370 şehidin sınıfının belirsiz olduğu tabloda İstihdam, Nizamiye ve Topçu sınıfı piyade sınıfını takip etmekte.

ASKERİ SINIFI	ŞEHİT SAYISI
PİYADE	891
İHTİYAT	4
İTFAİYE	10
NİZAMİYE	12
İSTİHKAM	14
SAHRA TOPÇUSU	3
TOPÇU	12
REDİF	2
MEKARE	1
BORU	2
AMELE	3
MAKİNALI TÜFEK	2
SIHHİYE	3
PAREKENDE	1
MUHTELİF	3
BELİRSİZ	370
TOPLAM	1333

Tablo7- Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Çorumluların askeri sınıfı

1. Dünya savaşı Çanakkale cephesinde şehit olan Çorum ilinde şehit olan 1333 kişinin 1171'i er rütbesinde, 60'ı onbaşı, 46'sı Çavuş, 48'i ise belirsizdir. Yönetim kadrosunda 1 Yedek subay adayı, 5 Teğmen, 2 Üsteğmen yer almaktadır.

ASKERİ RÜTBESİ	ŞEHİT SAYISI
ER	1171
ONBAŞI	60
ÇAVUŞ	46
YD.SB.ADAYI	1
TEĞMEN	5
ÜSTEĞMEN	2
BELİRSİZ	48

TOPLAM	1333
---------------	-------------

Tablo8- Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Çorumluların askeri rütbeleri

Çanakkale cephesinde şehit olan Çorum ili şehitlerinin bağlı bulunduğu askeri birlikler kolordu seviyesinde 569 şehitle 5. Kolordu ilk sırada, 146 şehitle 4. Kolordu ikinci sırada yer almakta. 16 kolorduya dağılan şehitlerin 64'ünün ise bağlı olduğu birlik bilinmemektedir.

BAĞLI OLDUĞU KOLORDU	ŞEHİT SAYISI
1.KOLORDU	32
2. KOLORDU	64
3. KOLORDU	132
4. KOLORDU	146
5. KOLORDU	569
6. KOLORDU	56
9. KOLORDU	1
10. KOLORDU	1
13. KOLORDU	2
14. KOLORDU.	2
15. KOLORDU	2
16. KOLORDU	4
17. KOLORDU	1
18. KOLORDU	5
22. KOLORDU	1
53. KOLORDU	1
BELİRSİZ	64
TOPLAM	1068

Tablo9- Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Çorumluların askeri birliğinin dağılımı

1.Dünya savaşı Çanakkale cephesindeki Çorumlu şehitlerin alay seviyesinde bağlı olduğu birliklerinin tasnifinde 51 alaya dağılan şehitler 68 şehitle 45. Alayı 23 şehitle 41. Alay takip etmekte. Alay seviyesinde toplam 265 şehit bulunmakta.

BAĞLI OLDUĞU ALAY	ŞEHİT SAYISI
1.ALAY	8
2.ALAY	1
3.ALAY	2
4. ALAY	3
5.ALAY	9
6.ALAY	4

7.ALAY	2
8.ALAY	2
10.ALAY	7
11.ALAY	2
12.ALAY	2
13.ALAY	2
14.ALAY	2
15.ALAY	7
16.ALAY	7
17.ALAY	7
18.ALAY	10
19.ALAY	4
21.ALAY	2
23.ALAY	1
24.ALAY	1
25.ALAY	2
32.ALAY	1
33.ALAY	3
34.ALAY	4
36.ALAY	1
37.ALAY	3
38.ALAY	2
40.ALAY	1
41.ALAY	23
42.ALAY	8
43.ALAY	6
44.ALAY	1
45.ALAY	68
46.ALAY	3
47.ALAY	1
55.ALAY	11
57.ALAY	1
58.ALAY	5
60.ALAY	7
61.ALAY	4
62.ALAY	4
72.ALAY	2
77.ALAY	6
97.ALAY	1
116.ALAY	1
124.ALAY	1
126.ALAY	2
127.ALAY	12
145.ALAY	1
148.ALAY	1
TOPLAM	265

Tablo10- Çanakkale Cephesinde Şehit olan Çorumluların Alay seviyesinde dağılımları

Sonuç ve değerlendirme:

Beş farklı kaynaktaki tüm Çorum şehitlerinin tespit edilmesi kurulacak bir ekiple yukarıda belirtilen kaynakların titizlikle taraması ile ortaya çıkartılabilir. Öncelikle idari birimlerdeki dikkat çeken tüm noktalara ilgili şahısları bilgilendirme babında afişlerle duyurular yapılmalı, insanlara şehitlerin yakınları arandığı ve kendilerine ulaşılacak istendiği yönde afişler hazırlanmalı ve dağıtılmalıdır. Afişlerde önemli kısa ve etkili mesajlar verilmelidir. Şuan şehitlerin birinci dereceden yakınları ne yazık ki yaşamamaktadır. Alan çalışması ile torunları ile görüşülmeli, toplumsal hafıza tam olarak yitirilmeden bu yapılmalıdır. Öncelikle gerekli izinler alınarak 1320/21 nüfus tahririnde 1911-1922 arasında vefat eden erkek ve 17 yaş üstü ölüm kayıtları taranmalı, yukarıda belirtilen kaynaklarda incelenerek ailelerinde bilgisine başvurularak kayıplar ortaya çıkarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, C. I-V, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, 1998.

Nuri Köstüklü, Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye “Şehitler” Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler, Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 2006, s.205- 219.

Fevzi Çakmak, “Cumhuriyet idaresi'nin nüfusu kayıt altına alma girişimlerine bir örnek:1934 yılı nüfus taraması”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, p. 33-48.

ÇORUM EVLENDİRME SİCİL DEFTERLERİ (1926-1930)

İrfan YİĞİT¹

¹Çorum Belediyesi Kent Arşivi Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D Doktora Öğrencisi, irfancorum@gmail.com

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında (kültürel tüm mirasını devralan) Türkiye Cumhuriyeti'nde evlilik müessesesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma Çorum Belediyesi Evlendirme Müdürlüğü arşivlerinde yer alan ve 2007 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devredilen Çorum Evlendirme sicilleri hakkındadır. Osmanlıca olan ve 9 defterden oluşan kayıtlar 1926-1930 yılları arasında ki dönemi kapsamaktadır. 1930 yılından sonraki kayıtlarda bugün kullandığımız alfabe dili kullanılmaktadır. Bu nedenle araştırmaya konu olan dönem Osmanlıca olarak kayıtların tutulduğu dönemdir.

Anahtar Kelimeler: Evlendirme, Nikâh, Sicil, Şer'iyye Sicilleri,

CORUM MARRIAGE REGISTRATION BOOKS (1926-1930)

ABSTRACT

The Ottoman Empire and after the Republic of Turkey (inherit all cultural heritage) the institution of marriage is important.

This work is about Municipality of Corum Marriage Office archives marriage registers and this registers transferred to the General Directorate of State Archives in 2007. These registries are the Ottoman language and 9 Volume contains the period between the years 1926-1930. In the next from 1930 records, it's used the alphabet language that we use today its. Therefore, the subject of research, it is the period when the records period registred as the Ottoman language

Keywords: Marriage, Marriage Records, The Court Records,

GİRİŞ

"Aile" kavramı, bir toplumun temel toplumsal kurumlarından birini, hatta en mühim yapı taşı olarak karşılar. Toplumu ayakta tutan bu temel toplumsal birim, biyolojik ilişkiler sonucu insan neslinin sürekliliğini sağlayan bir kurumdur ve toplumsallaşma sürecinde atılan ilk adımdır. Bireyleri arasında ilişkilerin belli kurallar çerçevesinde sağlandığı bu birimin biyolojik yanından başka özgün psikolojik, ekonomik, kültürel ve hukuksal özellikleri de bulunabilmektedir.¹ Söz konusu aile kurumu, İslamiyet'ten önceki ve sonraki Türk toplumlarında

¹ DOĞAN, İsmail, Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, I. Cilt, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara: 1992. s.275

çok önemsenmiştir. Aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren ilk sözleşmenin adı, evliliktir.²

Türk Dil Kurumu'na göre evlenme, "Bireylerin bir ev ya da aile birimi kurmalarının toplumca benimsenmiş ve yaptırımı bağlanmış biçimini oluşturan toplumsal kurum."³ anlamını taşımaktadır. Medeni hukuk ve tarihte evlenmenin amacı evlenen şahısların bir yuva kurmak için aralarında yapmış oldukları karşılıklı taahhütlere resmi bir nitelik kazandırmaktır. Osmanlı döneminde evlilikler Şer'iyye sicil defterlerinde kadıların nezaretinde kayıt altına alınmakta idi.

Millî mücadele sırasında evlenme vakalarının nüfus kütüğüne kaydını temin için 16 Temmuz 1337/1921 tarih ve 136 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre: "... altı ay zarfında her mahalle ve karyenin imam ve muhtarı bu karye dahilinde vukua gelip de henüz tescil olunmamış... münakehat ... vukuatına ait ilmühaberlerini bittakip tanzim ettirip nüfus idarelerine vermeğe mecburdurlar. 3 Kasım 1337/1921 tarih ve 162 numaralı kanun ise "... izinnâmesiz izdivaç eden zevçler ile akdi icra edenler... altı ay zarfında muamele-i resmiyyelerini kaydettirdiklerinde mürettep olan cezadan affolunmuşlardır"

29 Mayıs 1926 tarih ve 861 numaralı kanun, nüfus kanununun koyduğu müddet geçtiği halde kütüğe kaydettirilmemiş olan evlenme vakalarını, kanuna göre nüfus idarelerine bildirmeğe mecbur olanlar bu vakaları kütüğe yazdıracak olurlarsa bunlardan cezayı nakdi alınmaz" hükmünü getirmiştir. Yalnız bu hüküm 3 yıllık bir müddet için kabul edilmiştir. Ayrıca 18.3.1924 tarih ve 442 numaralı köy kanunu da muhtarlarca nikâhlananların defterini tutup ertesi ayın onuncu gününden evvel nüfus memuruna vermek" ödevini yüklemiştir. Görülüyor ki, devlet Medeni Kanununun kabulüne kadar, muhtelif kanunlarla evlenmeyi kontrol altına almak ve bir düzene sokmak gayesini gütmüştür. Cumhuriyet dönemine geçildiğinde 17 Şubat 1926 yılında Medeni Kanun'un T.B.M.M' inde kabul edilmesiyle müstakil evlenme defterlerinde kayıt altına alınmaya başlandı.⁴

İsviçre Medenî Kanununun Fransızca metninin bir komisyon tarafından Türkçeye çevrilmesi sureti ile hazırlanan Türk Medeni Kanunu tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisinde madde, madde oylamaya konulmaksızın bir bütün halinde görüşülerek kabul edildi. Daha sonra, bu kanunun "mütemmimi" (tamamlayıcısı) olan (bak: BK. mad. 544) ve İsviçre Borçlar Kanununun Fransızca metninin bir komisyon tarafından Türkçeye- çevrilmesi suretiyle hazırlanan Borçlar Kanunu tasarısı da Türkiye Büyük Millet Meclisinde madde, madde oylamaya konulmaksızın bir bütün halinde görüşülerek 22 Nisan 1926 tarihinde kabul edildi. Her iki kanun gerek Medenî Kanun (= MK.) ve gerek Borçlar Kanunu (= B K .) — 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi.⁵

Kanun 4 Nisan 1926 tarihli resmî gazetede yayınlandı ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Görüldüğü üzere, Türk Medeni Kanununun yayınlanması ile hükmü geçerli olma tarihi arasında 6 aylık bir zaman fasılası vardır.

²Erol, Kemal, Batılılaşma Sürecinde Feminizm'in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 48, Erzurum 2012, s.7

³ Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56dea4aba85312.78504709 Erişim Tarihi: 08.03.2016

⁴ Çakmak, Fevzi, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler, ÇTTAD, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), s.s.94

⁵ Atay, Aytakin, Bir İnkılap Yapıtı Olarak Medeni Kanun, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası,

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/1023004190/1023003782> Erişim Tarihi: 09.03.2016

Şer'iye mahkemelerinin 8 Nisan 1924 tarih ve 469 numaralı kanunla kaldırılmasından sonra, kadı'nın evlenme izinnamesi verme görevini sulh hakimi üzerine almıştır. 4 Ekim 1926 ya kadar, imamın nikâh akdedebilmek için bir izinnameye ihtiyacı vardır. 469 numaralı kanunun 6. maddesi hükmüne göre, "... Sulh hakimleri vazifesini ifa ile mükellef kılman... zevat (mehakim-i sulhiyenin aza ve mülâzımları) nikâhı izinnameleri itaası... selâhiyetini haizdir."⁶. Böylece imamlar nikah kıyma konusunda 4 Ekim 1926 tarihine kadar sulh hakiminin denetimi altında vazife görmüştür.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu İmam Nikâhını Öneriyor

Medeni Kanun'un Fransızcadan Türkçeye çeviren kurul içerisinde Hemşerimiz Ord.Prof.Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu' da vardır.

Ord.Prof.Dr.Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Hıfz-ı Veldet Velidedeoğlu Ankara Üniversitesi, Adliye Hukuk Mektebi (Hukuk Fakültesi) (1928) mezunudur. Doktora çalışmalarını İsviçre'de yapmıştır (1933). 1934 yılında İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'ne asistan olarak atanmıştır. Aynı yıl Doçent, 1942 yılında Profesör, ve sonra da Ordinaryüs Profesör unvanlarını almıştır.

Genç bir hukukçu olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu dönemin tanınan hukukçularındandır. Daha sonraki dönemlerde de anayasa komisyonlarında da yer alacaktır. Medeni Kanun çeviri komisyonuna Velidedeoğlu da dâhil ediliyor. Bu çalışmalar esnasında ilginç bir anekdot yaşanıyor. Medeni Kanun kilise kaynaklı bir kanundur ve Müslüman bir ülkede uygulama aşamasında sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Dini içerikli bir kanunun başka bir ülkede ve farklı bir dine mensup insanların hayatına sokulması uyumsuzluklar ortaya çıkaracaktır. Bunun giderilmesi içinde değişik fikirler ortaya atılmaktadır. Bunlardan biriside Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'ndan gelecektir. Velidedeoğlu illerde müftülerin ve ilçe ve köylerde imamların nikâh konusunda yetkili olmaları, nikâh akitlerini imamların yapmaları konusunda teklifte bulunacaktır. Medeni kanunun orijinalinde, nikâh kilisede yapılıyor. Bugün gerek İsviçre'de gerek Hıristiyan dünyasının her yerinde, tamamında nikâh kilisede akdedilir. Ama Türkiye'de kilise olmadığından azınlıklar dışında, azınlıkların kilisesi var. Ama asıl toplum, Müslüman toplumun kilisesi yoktur. O halde nikâh nerede kıyılacak. Batı'da ki gibi bir ibadethanede mi?

İsviçre'de yürürlükte bulunan, günümüzde de Türkiye'de yürürlükte bulduğumuz medeni kanunun aslı dini bir kanundur. Hıristiyanî bir kanundur. Bu kanun Türkçe 'ye tercüme edilirken aile bahsi, nikâh bahsine gelindiğinde Hıfzı Veldet Velidedeoğlu şöyle bir anekdot aktarıyor:

⁶ Mehakimi şeriyenin ilgasına ve Mehakimm teşfâlia%ftia ait ahkâmı muaddil kanun, 6.madde

Nikâh nerde akdedileceği söz konusu olduğunda şunu söyledim: “*Bu kanunun aslında Hıristiyan ülkelerde, İsviçre’de kilisede kıyılıyor bizde de iller de müftülük marifetiyle, köylerde ilçelerde de imamlar marifetiyle bugün pek ala yapabiliriz. Nikâh dediğimiz neticede tarafların birbiriyle anlaşması. Tescili ha müftü yapmış ha herhangi bir memur yapmış fark etmez. Çevrilen bu kanunda nikâhın ifa edildiği yer dini mekân olan kiliselerdir. Deyince sen sus biz zaten dini aradan çekmek istiyoruz sen arka kapıdan tekrar dini getiriyorsun. Bu münasebetle tekrar yürürlüğe sokma dediler ve beni azarladılar, ondan sonra bir daha konuşmadı*” diyor.

Bu bilgiyi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun öğrencisi olan Rasim Özdenören bizzat hocadan derste dinlemiştir. Çorum Belediyesinin düzenlemiş olduğu 7 Nisan 2016 tarihli Yeni Dünya Düzeninin Sefaleti ve Müslümanın Medeniyet Gayesi konulu Medeniyet Konuşmaları programında anlatmıştır.

17 Şubat 1926 tarih ve 763 sayılı Türk Medeni Kanununun yürürlüğe girmesiyle artık İslâm hukuku tamamıyla terk edilmiş ve Türkiye diğer batılı devletler gibi Medenî Kanuna kavuşturulmuştur.⁷

17 Şubat 1926 tarihinde mecliste kabul edilen ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren medeni kanununun ardından Çorum Evlendirme Sicil Defterlerin birinci cildi 1 sıra numarası ile kayıt altına alınmaya başlanmıştır. 9 defterden oluşan sicil defterlerinde toplamda 484 nikâh akdi gerçekleştirilmiş, 32 adet nikâh çeşitli sebeplerden dolayı iptal edilmiş ve 2 sayfa değişikliği nedeni ile boş bırakılmıştır. Bu nikah akitlerinde evlenen kadın-erkek, nikah şahidi anne-babası olmak üzere yaklaşık olarak 2700 civarında şahsın isimleri geçmektedir.

1. EVLENDİRME SİCİLLERİNDE GEÇEN ÇORUM MAHALLELERİ

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çorum’daki mahalle sayısı 42 olduğu belirtilmektedir. 1890 tarihli Yüzbaşı haritasında mahalle sayısı 45 olarak geçmektedir. 1926-1930 yılları arası tarihleri kapsayan Osmanlıca Evlendirme Sicil defterlerinde 48 mahalle adı yazılıdır.

Belediye Başkanı Baha Çorbacıoğlu zamanında 1933/1934 yıllarında yeniden tapu tahriri yapılmış tapu tahririni yapan memurlar bu taksimatı uygun bulmamışlardı. Bugünkü hali ile olan düzenleme 12 mahalle olarak bu tarihlerde yapılmıştır. Gazi caddesi, Saat Kulesi merkez alınarak Belediye Başkanı Baha Çorbacıoğlu döneminde düzenlenmiştir. Daha sonra yeni açılan mahallelerle mahalle sayısı günümüzde 14’e yükselmiştir.

⁷ Ercoşkun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik Ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Basılmamış Doktora Tezi Ankara, 2010, s.173

2. EVLENDİRME SİCİLLERİNDE GEÇEN MAHALLE ADLARI

1. İsa Halife Mahallesi	25. Acceli Sani Mahallesi
2. Kale Mahallesi	26. Accel-i Ūlâ Mahallesi
3. Karakeçili Mahallesi	27. Akpınar Mahallesi
4. Karamançavuş Mahallesi	28. Azab Ahmet Mahallesi
5. Kubbeli Mahallesi	29. Burhan Kethüda Mahallesi
6. Kundistan (Kunduzhan) Mahallesi	30. Cami-i Kebir Mahallesi
7. Mahmudiye mahallesi	31. Çakır Mahallesi
8. Medrese Mahallesi	32. Çepni Mahallesi
9. Narlıoğlu Mahallesi	33. Çiftlik Mahallesi
10. Nurullah Mahallesi	34. Çiriş Mahallesi
11. Pazar Mahallesi	35. Çöplü Mahallesi
12. Sağrııcı Mahallesi	36. Emir Ahmet Mahallesi
13. Sancakdar Mahallesi	37. Fatma Bacı Mahallesi
14. Selimiye Mahallesi	38. Gülabibey Mahallesi
15. Sofular Mahallesi	39. Hacı Davud Mahallesi
16. Şarkıyan Mahallesi	40. Hacı Gevan Mahallesi
17. Şeyh eyyüb Mahallesi	41. Hacı İshak Mahallesi
18. Şeyhler Mahallesi	42. Hacı Kemal Mahallesi
19. Tepecik Mahallesi	43. Hacı Nasrullah Mahallesi
20. Uç Mahallesinden	44. Hacı Recep Mahallesi
21. Ümit Halife Mahallesi	45. Hacı Yusuf Mahallesi
22. Yavruturna Mahallesi	46. Hamidiye Mahallesi
23. Yazar Mahallesinde	47. Hıdırlık Mahallesi
24. Harmanlar (Harmanlı) Mahallesi	48. İcadiye Mahallesi

3. OSMANLI DÖNEMİNDEN BERİ ÇORUM'DA YER ALAN MAHALLELERİN BUGÜKİ MAHALLELERDEKİ YERLEŞİMİ

Defterdeki Eski Mahallelerin Günümüzdeki Mahallelere Göre Dağılımı		
Çöplü Mahallesi	Kunduzhan Mahallesi	Kale Mahallesi
Çöplü	Kundistân	Kale
Sağrııcı	Fatmabacı	Şeyh Eyüp
İsahalife	Nurullah	Acceli Sani
Çepni Mahallesi	Şeyhler	Hacıyusuf
Çepni	Medrese	Tepecik
Sofular	Hacı Kemal	Yeni yol Mahallesi
Acceli Ula	Çiriş	Şarkıyan
Çakır	Ulukavak Mahallesi	Hacı Gevan
Umithalife	Akpınar	Hacı Recep
Pazar	Çiftlik	Hacı Davut
Kubbeli	Narlıoğlu	Yavruturna Mahallesi
Gülabibey Mahallesi	Hacı Ishak	Yavruturna

Gülabibey	Karamançavuş	Burhankethüda
Sancaktar	Karakeçili Mahallesi	
Üçtutlar Mahallesi	Karakeçili	
Uç	Azabahmet	
Emirahmet	Hacı Nasrullah	
Cami-i Kebir	Hacı Nurullah	

1839-1909 Yılları Arası Çorum Mahalleri ve Eski Mahallelerin Bugünkü Mahallelerdeki Yerleşim Tablosu⁸

⁸ Şahin, Hacı Haldun, *Osmanlı Dönemi Nüfus Defterleri (1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları,

4. MAHALLELERE GÖRE EVLENEN KİŞİ SAYILARI

MAHALLE ADI	KİŞİ SAYISI
1. Acceli Sani Mahallesi	26
2. Accel-i Ūlâ Mahallesi	12
3. Akpınar Mahallesi	33
4. Azab Ahmet Mahallesi	32
5. Burhan Kethüda Mahallesi	66
6. Cami-i Kebir Mahallesi	11
7. Çakır Mahallesi	16
8. Çepni Mahallesi	22
9. Çiftlik Mahallesi	10
10. Çiriş Mahallesi	33
11. Çöplü Mahallesi	8
12. Emir Ahmet Mahallesi	30
13. Fatma Bacı Mahallesi	13
14. Gülabibey Mahallesi	29
15. Hacı Davud Mahallesi	13
16. Hacı Gevan Mahallesi	14
17. Hacı İshak Mahallesi	14
18. Hacı Kemal Mahallesi	11
19. Hacı Nasrullah Mahallesi	18
20. Hacı Recep Mahallesi	38
21. Hacı Yusuf Mahallesi	21
22. Hamidiye Mahallesi	20
23. Hıdırlık Mahallesi	5
24. İcadiye Mahallesi	4
25. İsa Halife Mahallesi	24
26. Kale Mahallesi	6
27. Karakeçili Mahallesi	13
28. Karamançavuş Mahallesi	39
29. Kubbeli Mahallesi	19
30. Kundistan (Kunduzhan) Mahallesi	14
31. Mahmudiye mahallesi	18
32. Medrese Mahallesi	10
33. Narhoğlu Mahallesi	4
34. Nurullah Mahallesi	29
35. Pazar Mahallesi	3
36. Sağrıçı Mahallesi	25
37. Sancakdar Mahallesi	3
38. Selimiye Mahallesi	13
39. Sofular Mahallesi	12
40. Şarkıyan Mahallesi	14
41. Şeyh eyyüb Mahallesi	26
42. Şeyhler Mahallesi	23
43. Tepecik Mahallesi	35
44. Uç Mahallesinden	23
45. Ümit Halife Mahallesi	19
46. Yavruturna Mahallesi	24
47. Yazar Mahallesinde	1
48. Harmanlar (Harmanlı) Mahallesi	8
TOPLAM	904 kişi

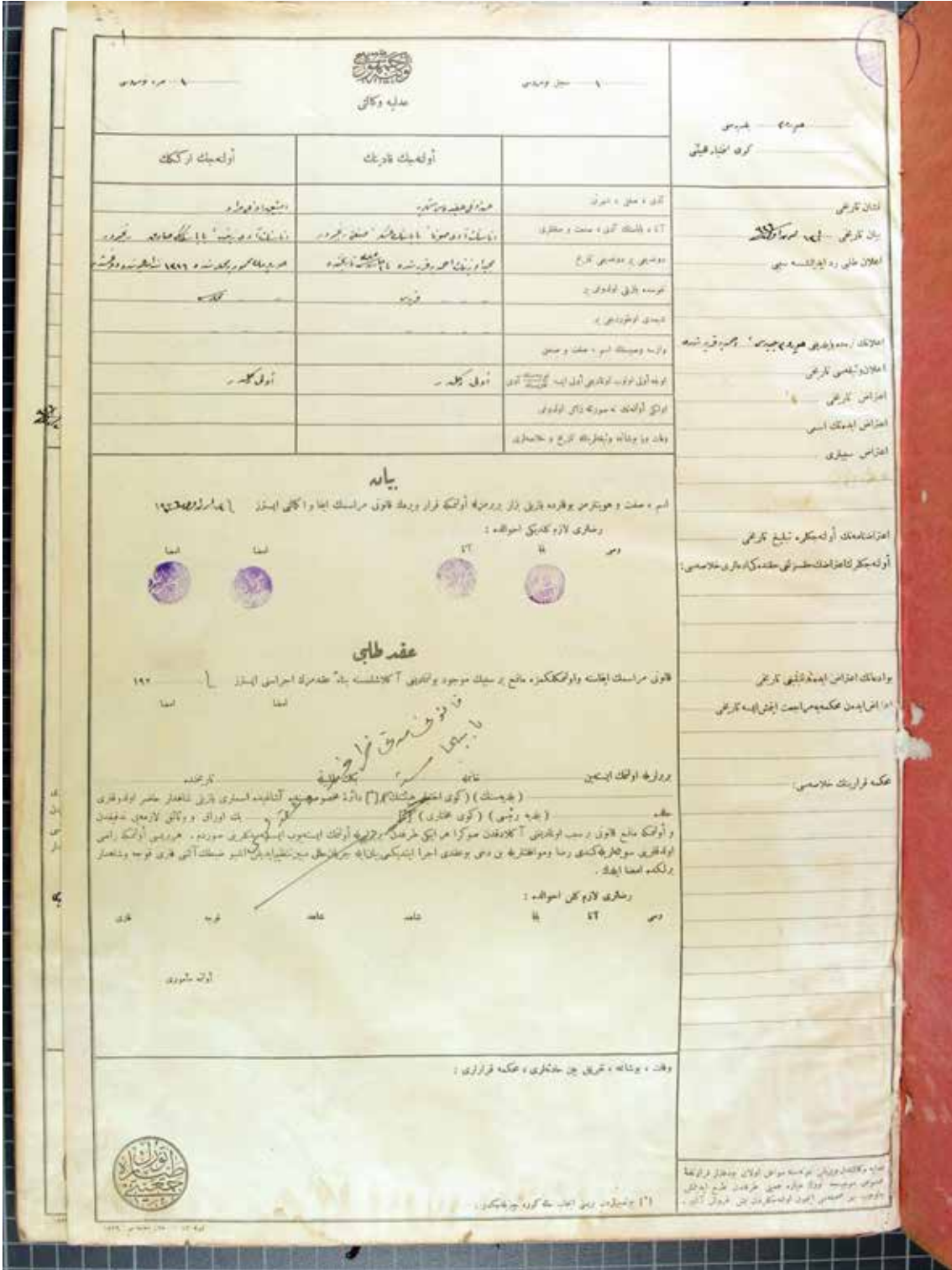
5. EVLENDİRME SİCİL DEFTERLERİNE GÖRE NİKAH SAYILARI

1 NUMARALI DEFTER (1926-1927)	100 Nikah akdi
2 NUMARALI DEFTER (1927)	50 Nikah akdi
3 NUMARALI DEFTER (1927-1928)	50 Nikah akdi
4 NUMARALI DEFTER (1928)	50 Nikah akdi
5 NUMARALI DEFTER (1928)	45 Nikah akdi
6 NUMARALI DEFTER (1928)	50 Nikah akdi
7 NUMARALI DEFTER (1929)	38 Nikah akdi
8 NUMARALI DEFTER (1929-1930)	50 Nikah akdi
9 NUMARALI DEFTER (1930)	51 Nikah akdi
TOPLAM	484 Nikah Akdi
İptal Olan Nikah Akdi Sayısı: 32 Adet	
Boş Sayfa 2	

6. EVLENDİRME SİCİLLERİNDE GEÇEN KÖY ve İLÇE ADLARI

Abdalata Köyü	Kazıklı Kaya Köyü
Ahilyas Köyü	Kılıçviran Köyü
Akdağ Madeni	Kımkdeller Köyü
Buluz Köyü	Kırkdilim Köyü
Büget Köyü	Kırşehir Avanos
Bügdüz Köyü	Mecidözü Ahmediye Köyü
Cemilbey Çoban Divan Köyü	Mecidözü Karasar Köyü
Cerid Köyü	Mislerovacığı Köyü
Çanakçı Köyü	Ovasaray Köyü
Çatak Köyü	Saray Köyü
Deliler Köyü	Sarmaşa Köyü
Elvan Çelebi Köyü	Sazdeğirmeni Köyü
Eskice Köyü	Serpin Köyü
Eskiekin Köyü	Sinop İnebolu
Eşençay Köyü	Sungurlu Beşdam Köyü
Eyilmiş Köyü	Sungurlu Gölpınar Köyü
Eymir-i Kebir Köyü	Sungurlu Zir Köyü
Gevhersalik Köyü	Tarhan Köyü
Gökdere Köyü	Teslim Köyü
Gümüşhacıköy	Türkler Köyü
Hacıpaşa Köyü	Yakuparpa Köyü
Hamamlı Çay Köyü	Yavi Köyü
Harzadın Köyü	Yenice Köyü
Hasan Ayarık Çöplü Köyü	
Hüseyinabad Gökviran Köyü	
İskilip (Cami-i Cedid Mahallesi)	
İstanbul Beşiktaş	
İstanbul Hasköy	
Karaca Köyü	
Karadona Köyü	

7. ORJİNAL METİNLERDEN ÖRNEK SAYFA⁹

⁹ Çorum Belediyesi Kent Arşivi Osmanlıca Defter Katalogları, Çorum Evlendirme Sicil Defterleri, 1.defter 1.sayfa

KAYNAKÇA

- ATAY, A., Bir İnkılap Yapıtı Olarak Medeni Kanun, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/article/download/1023004190/1023003782> Erişim Tarihi: 09.03.2016
- ÇAKMAK, F., (2012) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler, ÇTTAD, VIII/18-19,
- DOĞAN, İ., (1992) Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, I. Cilt, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara
- ERCOŞKUN, T., (2010) *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik Ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Basılmamış Doktora Tezi Ankara
- EROL, K., (2012) Batılılaşma Sürecinde Feminizm'in Tehdidi Altındaki Türk Aile Yapısını ve Evlilik Kurumunu Belgeleyen Roman: Jön Türk A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 48, Erzurum
- Şahin, H. H., (2012) *Osmanlı Dönemi Nüfus Defterleri (1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları
- Türk Dil Kurumu, **Buyuk Turkce Sozluk**, (Cevrimici) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56dea4aba85312.78504709 Erişim Tarihi: 08.03.2016